K. MARX

B. ENGELS

SPISY

22

PROLETÁŘI VŠECH ZEMÍ, SPOJTE SE!

VYDÁVÁ SE NA ZÁKLADĚ

USNESENÍ ÚSTŘEDNÍHO VÝBORU

KOMUNISTICKÉ STRANY ČESKOSLOVENSKA

K. MARX
B. ENGELS
SPISY

SVAZEK

22

1967

NAKLADATELSTVÍ
SVOBODA
PRAHA

S 22

Z fotokopií rukopisů, dokumentů a článků, dále z Engelsovy brožury „In Sachen Brentano contra Marx wegen angeblicher Zitatsfälschung. Geschichtserzählung und Dokumente", Hamburk 1891, a jiných materiálů přeložili Milan Kouřimský, Dana Starnovská, Ladislav Štoll aj. Uspořádáno a redigováno podle Marx-Engels, Sočiněnija, izdanije vtoroje, tom 22, Gospolitizdat, Moskva 1962.

PŘEDMLUVA

Dvaadvacátý svazek Spisů Karla Marxe a Bedřicha Engelse obsahuje práce, které napsal Engels v posledních letech svého života, od roku 1890 do roku 1895.

Tato léta spadají do posledního desetiletí dějin předmonopolistického kapitalismu. Na přelomu 19. a 20. století vstoupil kapitalismus do imperialistického stadia svého vývoje. V tomto období rychle rostly kapitalistické monopoly, zesílila koloniální expanze a zostřoval se boj kapitalistických mocností o definitivní rozdělení světa. Současně se zhoršovalo postavení pracujících ve městech i na venkově. Prohlubování rozporů kapitalismu bylo provázeno všeobecným zostřením třídního boje. Proletariát se připravoval na nové revoluční zápasy.

V první polovině devadesátých let získával marxismus stále větší vliv na dělnické hnutí. „Na počátku devadesátých let," říká Lenin, bylo jeho „vítězství v základních rysech dovršeno" (V. I. Lenin, Spisy, sv. 15, čes. vyd. 1958, str. 28). Mezinárodní armáda socialistů stále sílila. Vznikly socialistické strany v Bulharsku, Uhrách, Polsku, Rumunsku a Itálii, v Anglii byla založena Nezávislá dělnická strana aj. Do nového období vstoupilo dělnické hnutí v Rusku, kde se připravovala půda pro založení bojové marxistické strany, jejíž vznik je spojen se jménem Leninovým.

V této době sílily však i oportunistické tendence v dělnickém hnutí, neboť do řad proletariátu přicházelo mnoho maloburžoazních živlů, vznikala dělnická aristokracie a dělnická třída byla stále víc vystavena vlivu buržoazní ideologie. V socialistických stranách, především v německé sociální demokracii, která byla nejvlivnější stranou II. internacionály, se aktivizovaly dva hlavní

oportunistické směry: levý, sektářský a otevřeně oportunistický, reformistický, který koncem 19. století přijal formu revizionismu a otevřeně vyzýval k revidování revolučních zásad marxistického učení.

Za těchto podmínek bylo nejdůležitějším úkolem revolučních marxistů propagovat marxismus, bránit ho proti překrucování a vulgarizaci, bojovat proti pokusům vládnoucích tříd rozložit a rozštěpit s pomocí oportunistů dělnické hnutí zevnitř.

Proto měla pro socialistické hnutí neocenitelný význam teoretická a politická činnost Bedřicha Engelse. Přes svůj pokročilý věk usilovně a pilně pracoval, dále rozvíjel a propagoval marxistickou filosofii, politickou ekonomii a vědecký komunismus. Přispěl velkým dílem k vypracování programů, strategie a taktiky proletářských stran.

V posledních letech života se Engelsova vědecká činnost soustřeďovala především na přípravu rukopisu třetího dílu „Kapitálu" do tisku a na nová vydání „Manifestu Komunistické strany" i dalších Marxových a jeho prací. Současně s třetím dílem „Kapitálu" připravoval Engels čtvrté německé vydání prvního dílu (1890) a potom druhé německé vydání druhého dílu (1893). Ke čtvrtému vydání prvního dílu „Kapitálu" napsal Engels zvláštní předmluvu, v níž dal patřičnou odpověď ekonomům, kteří se pokoušeli diskreditovat Marxe jako vědce, pomlouvat ho a obviňovat z vědecké nespolehlivosti a vědomého falšování použitých pramenů (viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1954, str. 43—48). Proti těmto pokusům Engels rázně vystoupil také v práci „Ve věci Brentano kontra Marx", kde odhalil buržoazně apologetickou podstatu názorů katedrových socialistů a jejich pomlouvačných útoků proti marxismu. Zvlášť pozoruhodné na této práci je to, jak vášnivě Engels hájil jméno a literární dědictví svého velkého přítele.

Mnoho energie vynaložil Engels na přípravu vydání třetího dílu „Kapitálu", který vyšel roku 1894. Viděl v něm mocnou ideologickou zbraň v rukou socialistických stran. Třetí kniha, psal Engels 4. dubna 1885 Bebelovi, „je naprosto vynikající, brilantní. Tento převrat staré ekonomie je skutečně neslýchaný. Teprve tím dostává naše teorie neotřesitelnou základnu a my dostáváme možnost zřídit vítěznou frontu na všech stranách." V předmluvě k to-

muto dílu oponoval Engels buržoazním vulgárním ekonomům, kteří si ve snaze otřást základy Marxova ekonomického učení vymýšleli všemožné „rozpory" mezi zákony kapitalistické ekonomiky, objevenými Marxem (viz Karel Marx, „Kapitál", díl III, část 1, čes. vyd. 1955, str. 15—30). Významným příspěvkem k marxistické politické ekonomii jsou Engelsovy „Dodatky k třetímu dílu ‚Kapitálu'", skládající se ze dvou prací: „Zákon hodnoty a míra zisku" a „Burza".

Z poznámky „Ke čtvrtému dílu Marxova ‚Kapitálu'" otištěné v tomto svazku vyplývá, že Engels hodlal vydat rukopis „Teorií o nadhodnotě" jako čtvrtý a závěrečný díl Marxova životního díla. Brzy potom však zemřel, takže už nemohl tento svůj plán uskutečnit.

Při přípravě textu třetího dílu „Kapitálu" pro tisk Engels pozorně sledoval současné ekonomické procesy a snažil se vyvodit z nich v té či oné formě zobecňující závěry. Neobyčejně výstižně konstatoval některé kvalitativní změny v kapitalistické ekonomice.

Významné jsou Engelsovy výroky k této otázce v jeho práci „Ke kritice návrhu sociálně demokratického programu z roku 1891". Engels tu upozorňuje na změněné organizační formy moderní kapitalistické výroby, které zvyšují vykořisťování; má přitom na mysli rozrůstající se akciové společnosti a zejména trusty, „které ovládají a monopolizují celá průmyslová odvětví" (viz tento svazek, str. 273). Jak zdůraznil Lenin, Engels tu rozpoznal to nejpodstatnější na novém stadiu kapitalistického vývoje, totiž přeměnu kapitalismu svobodné konkurence v monopolistický kapitalismus. Tyto Engelsovy připomínky pokládal Lenin za zvlášť cenný přínos při potírání buržoazně reformistických tvrzení, „že prý monopolistický nebo státně monopolistický kapitalismus *není už* kapitalismem, že už může být nazván ‚státním socialismem' a podobně" (V. I. Lenin, Spisy, sv. 25, čes. vyd. 1956, str. 454).

V článku „Presidentské volby v Americe" poukazuje Engels na to, že v americkém hospodářství hrají značnou roli kartely a trusty, které ruinují malovýrobce a nemilosrdně vykořisťují masy pracujících. S dalším rozvojem monopolů souvisí také zostřování konkurenčního boje mezi kapitalistickými mocnostmi na světovém

trhu, zejména boje mezi USA a Anglií. Engels předpověděl, že se bude zostřovat boj na světovém trhu mezi USA a Německem, přičemž se americká konkurence „do toho pustí ještě zcela jinak, než to dosud dělala anglická“ (viz tento svazek, str. 385).

Stále se zrychlujícím tempem rozvoje mladých kapitalistických států, USA a Německa, se Engels zabývá také v předmluvě k anglickému a ke druhému německému vydání „Postavení dělnické třídy v Anglii“. Označuje tu USA a Německo jako hrozivé rivaly Anglie, kteří „stále víc rozbíjejí průmyslový monopol Anglie. Jejich průmysl je oproti anglickému mladý, ale roste daleko rychleji“ (viz tento svazek, str. 367). V těchto předmluvách Engels konstatuje, že se kapitalistické státy zanedlouho zmocní všech volných odbytišť, což nutně prohloubí jejich vzájemné rozpory. „A nyní jsou nové trhy den ze dne vzácnější, takže se i černochům na Kongu vnucuje civilizace plynoucí z manchesterských kartounů, staffordshirských hrnčířských výrobků a birminghamského kovového zboží“ (viz tento svazek, str. 374).

V těchto nových jevech kapitalistické ekonomiky vidí Engels jeden ze zdrojů zostřování antagonismů vlastních kapitalistické společnosti, příčinu hrozících jí nových hospodářských otřesů, které svým rozsahem předčí všechny dosavadní. Tak v poznámkách „O některých zvláštnostech ekonomického a politického vývoje Anglie“ Engels předpovídá obrovskou krizi dozrávající v kapitalistickém světě. Tato předpověď se potvrdila, když na počátku 20. století propukla první hospodářská krize imperialistické epochy.

V řadě prací zařazených do tohoto svazku se Engels projevuje jako nadšený propagátor Marxova ekonomického učení. Když dokončil práci na třetím dílu „Kapitálu“ a toto dílo už mělo vyjít, napsal Engels pro stranický tisk články „Třetí díl Marxova ‚Kapitálu‘“ a „O obsahu třetího dílu ‚Kapitálu‘“. Vykládá v nich snadno přístupnou formou význam všech dílů tohoto Marxova geniálního díla. Engels připravil také nové německé vydání Marxovy „Námezdní práce a kapitálu“ (vyšlo roku 1891), jež mělo přispět k rozšíření ekonomických znalostí mezi dělníky. V tomto vydání Engels na některých místech pozměnil a doplnil text tak,

aby obsah této práce, uveřejněné v roce 1849, byl v souladu s dalším rozvinutím Marxova ekonomického učení v „Kapitálu".

Engelsova předmluva k tomuto vydání, obsažená v tomto svazku, je příkladem důkladné vědecké a zároveň populární marxistické literatury pro dělníky. Engels tu na konkrétních příkladech ukazuje mechanismus vykořisťování dělníků kapitalisty a proces vytváření nadhodnoty, vede čtenáře k pochopení antagonistického charakteru třídních vztahů v kapitalistické společnosti a ukazuje, jak působí zákon relativního a absolutního zbídačování dělnické třídy za kapitalismu, objevený Marxem. Zdůrazňuje, že antagonistickou třídní společnost nevyhnutelně vystřídá „nový společenský řád, v němž zmizí dnešní třídní rozdíly a kde — snad po krátké přechodné době, v níž se bude třeba trochu uskrovnit, která však rozhodně bude morálně velmi prospěšná — plánovitým využitím a dalším rozvíjením už existujících nesmírných výrobních sil všech členů společnosti, při stejné pracovní povinnosti, budou dány k dispozici všem rovnou měrou a ve stále rostoucí hojnosti také prostředky k životu, k užívání života, k rozvinutí a uplatnění všech fyzických a duševních schopností" (viz tento svazek, str. 248).

V letech 1890 až 1895 se Engels zabýval i problémy marxistické filosofie a marxistické historické vědy. V řadě prací a dopisů se staví proti vulgarizaci a zjednodušování marxistické dialektické metody. Přitom formuluje některé velmi důležité teze historického materialismu, například o vzájemném působení základny a nadstavby, o úloze ideologie v životě společnosti a o státu. Když Engels připravoval třetí vydání svého teoretického díla „Anti-Dühring" (vyšlo roku 1894), připojil k němu důležité doplňky a napsal předmluvu, v níž s uspokojením konstatoval, že názory, které zastává v „Anti-Dühringu", „získaly široké obecenstvo jak mezi vědci, tak mezi dělnictvem, a to ve všech civilizovaných zemích světa" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 20, čes. vyd. 1966, str. 40).

Velkou práci věnoval Engels přípravě čtvrtého německého vydání svého díla „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu", které vyšlo roku 1891. Zobecnil přitom nový, obsáhlý materiál k dějinám prvobytné společnosti i výsledky archeologických a etnografických výzkumů. Pro toto vydání napsal zvláštní předmluvu,

která byla uveřejněna jako článek pod názvem „K nejstarším dějinám rodiny (Bachofen, McLennan, Morgan)“. Podává tu obšírný kritický rozbor nejdůležitějších směrů v historiografii prvobytné společnosti, přičemž zejména zdůrazňuje vědeckou hodnotu výzkumů vynikajícího amerického učence a spontánního materialisty Morgana.

Engels se zajímal i o práce ruských učenců v oboru dějin prvobytné společnosti. V článku „Nově objevený případ skupinového manželství“ připisuje značný význam objevům předního ruského etnologa a antropologa L. J. Šternberga, k nimž tento vědec dospěl na základě studia společenského řádu a rodinných vztahů sachalinských Giljaků (Nivchů). Šternbergovy výzkumy plně potvrzovaly závěry o charakteru prvobytné pospolitosti, o struktuře rodů a o skupinovém manželství jako formě rodinných vztahů typické pro rodovou společnost, které vyslovil Engels v knize „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu“.

Z teoretických prací, které Engels v devadesátých letech znovu vydal na obranu a k propagaci marxismu, je zvlášť významné jeho dílo „Vývoj socialismu od utopie k vědě“. Engels připravil jeho čtvrté německé vydání (1891), zkorigoval překlad do angličtiny a napsal pro anglické vydání (1892) zvláštní úvod, který je vlastně pokračováním jeho boje proti idealistickým teoriím odpůrců marxistické filosofie. Ukazuje, jak neudržitelné jsou pokusy smířit materialismus a idealismus, jejichž projevem je agnosticismus. Na základě výsledků, k nimž dospěly přírodní vědy, dokazuje, že svět je poznatelný, a vyslovuje jednu z nejdůležitějších tezí marxistické teorie poznání, že kritériem pravdy je praxe. Objasňuje také podstatu materialistického pojetí dějin objeveného Marxem a poprvé používá výrazu „historický materialismus“ k označení „onoho pojetí průběhu světových dějin, které konečnou příčinu a rozhodující hybnou sílu všech důležitých dějinných událostí hledá v ekonomickém vývoji společnosti, ve změnách ve způsobu výroby a směny a z toho vyplývajícím rozdělení společnosti na různé třídy a ve vzájemném boji těchto tříd“ (viz tento svazek, str. 343).

V tomto úvodu ukazuje Engels také historické a sociální kořeny náboženství. Připomíná, že zanikající vykořisťovatelská třída

vidí v náboženství především prostředek, jak utlumit revoluční snahy lidových mas a odvrátit je od boje proti existujícímu řádu. Nelze přehlížet, že „první a nejdůležitější ze všech morálních prostředků, jimiž se působí na masy, bylo a je — náboženství“ (viz tento svazek, str. 355).

Kromě náboženství se Engels ve zmíněné práci zabývá i právnickými a filosofickými představami, které jsou bližším či vzdálenějším odrazem ekonomických vztahů panujících v dané společnosti. Ukazuje, že jakmile se podstatně změní ekonomické vztahy, nemohou se staré představy nadlouho udržet. Zároveň zdůrazňuje, že zvlášť tvrdošíjně se udržují náboženské předsudky, které jsou neslučitelné s vědeckým světovým názorem. Takové tradice brzdí historický vývoj a je nutné je obratně a vytrvale potírat.

V práci „K dějinám prvotního křesťanství“, která je rovněž zařazena do tohoto svazku, podává Engels vědecký materialistický výklad příčin vzniku křesťanství, jeho historických kořenů a sociální podstaty. Na základě důkladného prostudování velkého množství pramenů a materiálu dospívá k závěru, že křesťanství, které bylo původně náboženstvím otroků a propuštěnců, ideologií utlačených mas, jež se dostaly do pohybu za krize otrokářské společnosti, se tři sta let po svém vzniku stalo oficiálním náboženstvím vykořisťovatelského státu, nástrojem duchovní a sociální poroby vykořisťovaných. Engelsovy závěry se staly východiskem k vědeckému zkoumání řady problémů antických dějin, především původu křesťanství.

Svá teoretická studia Engels vždycky spojoval s praktickým řízením třídního boje proletariátu. Jeho činnost je skvělým příkladem aplikace materialistické dialektiky při určování taktiky dělnické třídy, příkladem konkrétního přístupu k problémům dělnického hnutí a respektování a zdůrazňování nedílné jednoty národních úkolů dělnického hnutí v jednotlivých zemích a všeobecných internacionálních cílů mezinárodního proletariátu.

Stejně jako dříve věnoval Engels i v posledních letech svého života velkou pozornost německému dělnickému hnutí. Stále sledoval činnost německé sociálně demokratické strany a spolupracoval s jejími tiskovými orgány. Četné rady a pokyny, které dával

německým sociálním demokratům, byly významné i pro socialisty jiných zemí, protože se většinou týkaly všeobecných otázek teorie a taktiky proletářského hnutí. Mnohé z jeho prací a článků otištěných v německém sociálně demokratickém tisku byly publikovány i v orgánech socialistických stran jiných zemí.

V článcích „Německé volby v roce 1890" a „Co teď?" hodnotí Engels výsledky německých voleb do Říšského sněmu z 20. února 1890 jako velké vítězství demokratických sil nad reakčním vládním blokem junkerů a velké buržoazie, v jehož čele stál Bismarck. Brzy po těchto volbách musel Bismarck odstoupit a zákon proti socialistům byl zrušen.

Engels zdůrazňoval důležitost volebních úspěchů sociálně demokratické strany pro dělnické hnutí a v uvedených článcích, stejně jako v „Dopise na rozloučenou čtenářům listu ‚Sozialdemokrat'" připomínal, že těchto úspěchů bylo dosaženo jen díky dvanáctiletému hrdinnému boji německých dělníků proti reakci v době platnosti zákona proti socialistům a díky obratné taktice strany, která v oné době dokázala výtečně spojovat legální a ilegální formy práce. V tomto dopise Engels vyzýval německou sociální demokracii, aby pokračovala v revolučních tradicích Svazu komunistů a „Neue Rheinische Zeitung" vydávané Marxem za revoluce z let 1848 až 1849. Varoval stranu před parlamentními iluzemi a zdůrazňoval, že parlamentní činnost je sice velmi důležitá, ale ne jediná a rozhodující zbraň v rukou dělnické třídy. Význam parlamentního boje — jak Engels mnohokrát ve svých článcích konstatoval — tkví v tom, že poskytuje sociální demokracii možnost ukázat své síly a dovoluje jí využívat parlamentu jako tribuny k mobilizaci dělnické třídy a pracujících mas. Zároveň však Engels neúnavně upozorňoval na důležitost mimoparlamentní činnosti, pevnějšího sepětí strany s masami a na nutnost sociálně demokratické propagandy v odborech a jiných dělnických organizacích, jakož i mezi rolníky a v armádě.

V „Dopise na rozloučenou čtenářům listu ‚Sozialdemokrat'" klade Engels německé straně otázku, zda by vzhledem ke změněné situaci neměla revidovat svou taktiku. Metody boje závisí podle Engelse na konkrétních podmínkách, zejména na tom, k jakým

opatřením sáhnou vládnoucí třídy. V této souvislosti píše: „Říšská vláda to chce s námi prozatím opět zkusit s obecně platným právem, a tak my to zase chceme prozatím zkusit se zákonnými prostředky, které jsme si znovu vydobyli vydatným používáním nezákonných prostředků“ (viz tento svazek, str. 116). Sáhne-li však vládnoucí třída k násilí, „bude německá sociální demokracie fakticky znovu vehnána na nezákonnou cestu jakožto jedinou, která jí ještě zbývá“ (viz tento svazek, str. 116). Tyto zvlášť důležité pokyny ukazují, že Engels byl rozhodným odpůrcem sektářského a dogmatického absolutizování těch či oněch forem boje dělnické třídy, že připouštěl možnost, aby proletariát uplatňoval podle konkrétních historických podmínek různé metody a cesty k dobytí politické moci.

V řadě prací zařazených do tohoto svazku se obráží Engelsův boj proti levým i pravým oportunistickým elementům v německé sociální demokracii, které se aktivizovaly zejména v době, kdy strana za nových bojových podmínek revidovala svůj program a taktiku.

V článcích „Odpověď redakci ‚Sächsische Arbeiter-Zeitung‘“, „Odpověď panu Paulu Ernstovi“ aj. vystoupil Engels proti levičácké, poloanarchistické opozici „mladých“. Ti obviňovali stranu, že lpí na „maloburžoazním parlamentním socialismu“, a bez ohledu na změněnou politickou situaci popírali význam parlamentní činnosti. Chtěli straně vnutit sektářskou, dobrodružnou taktiku. Engels charakterizoval teoretické názory „mladých“, kteří usilovali o povrchní sloučení marxistického učení s dühringovštinou, jako „křečovitě překroucený marxismus“. Poukazoval na to, že vůdci „mladých“ jsou dogmatici neschopní pochopit marxistické pojetí dějin, a konstatoval, že „materialistická metoda se zvrací ve svůj opak, nebere-li se při studiu historie jako návod, nýbrž jako hotová šablona, podle níž se přistřihují historická fakta“ (viz tento svazek, str. 119). Taková dobrodružná taktika, která nedbá skutečných podmínek třídního boje, je velmi nebezpečná, neboť, jak tu Engels varovně připomíná, „byla by s to pohřbít i tu nejsilnější miliónovou stranu za zaslouženého výsměchu celého nepřátelského světa“ (viz tento svazek, str. 107). Se sžíravým sarkasmem tepe

Engels ctižádostivé a domýšlivé předáky opozice, většinou intelektuály, kteří krátce předtím vstoupili do strany. Vysmívá se jejich nárokům na jakési zvláštní postavení ve straně a prohlašuje, „že v naší straně musí každý začínat od píky; že odpovědná místa se nezískávají pouhým literárním nadáním a teoretickými znalostmi, i když obě tyto vlastnosti tu bezesporu jsou, nýbrž že je k tomu třeba také dokonale znát podmínky stranického boje a sžít se s jeho formami, osvědčit osobní spolehlivost a charakternost a konečně zařadit se ochotně mezi bojovníky“ (viz tento svazek, str. 108). Z toho je jasně vidět, jak vysoké požadavky kladl Engels na stranické funkcionáře.

Engelsovy bojovné články a Bebelovo a Liebknechtovo rozhodné vystoupení proti „mladým“ pomohly německé sociální demokracii rychle skoncovat s touto „literární a studentskou revoltou“.

V letech po zrušení zákona proti socialistům byly pro socialistické a dělnické strany hlavním nebezpečím reformistické, otevřeně oportunistické elementy; tito lidé byli „ochotni využít legality k tomu, aby se vzdali neokleštěných hesel a nesmiřitelné taktiky“ (V. I. Lenin, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1957, str. 294). V Německu zastával oportunistické názory především vůdce bavorských sociálních demokratů von Vollmar. Oportunisté napadali hlavně marxistické učení o státu, třídním boji, revoluci a diktatuře proletariátu. To usnadnilo Bernsteinovi, aby koncem devadesátých let požadoval celkovou revizi marxismu.

Engels odpověděl na vystoupení pravých oportunistických elementů a na smířlivecký postoj Wilhelma Liebknechta i jiných vůdců německé sociální demokracie tím, že roku 1891 uveřejnil Marxův rukopis „Kritika gothajského programu“ — dokument, v němž jsou nemilosrdně kritizována reformistická lassallovská dogmata a v němž Marx zároveň formuloval nejdůležitější teoretické zásady vědeckého komunismu, mezi nimi i učení o diktatuře proletariátu. Ve své předmluvě Engels objasnil, proč trval na uveřejnění této práce (viz tento svazek, str. 129—130). Jednou z příčin byla snaha zlikvidovat kult Lassallovy osobnosti, který dlouhá léta pěstovaly oportunistické živly, a vliv tohoto kultu na německé

dělnické hnutí. Když se Engels rozhodl tento rukopis uveřejnit, věděl, že bude muset překonat odpor těch vůdců německé sociální demokracie, které Marx tehdy kritizoval a kteří přesto přijali v Gotě kompromisní program. Engels však věřil v sílu strany, v to, že je už dostatečně upevněna, aby byla s to přijmout Marxovu otevřenou kritiku svých chyb. Zásadní pohnutky, zájmy strany a zachování čistoty marxistické teorie byly Engelsovi nade všechno.

Za této situace, za zostřeného ideologického boje uvnitř sociálně demokratické strany Německa a socialistických stran jiných zemí, mělo velký význam také třetí německé vydání Marxovy „Občanské války ve Francii" roku 1891. V úvodu k tomuto vydání, který je zařazen do 22. svazku, poukazuje Engels na historický význam Pařížské komuny a na nesmírnou hodnotu Marxova spisu, v němž je na základě teoretického zobecnění zkušeností Komuny obohaceno učení o státu, revoluci a diktatuře proletariátu. Ve svém úvodu doplňuje Engels Marxovo klasické hodnocení Komuny; na chybách, kterých se dopustili blanquističtí a proudhonovští členové Komuny, ukazuje, že dostane-li proletariát do rukou státní moc, musí být veden teoreticky zralou, revoluční proletářskou stranou. Podle Leninových slov podává „pozoruhodně plastické shrnutí" poučení z Komuny a doplňuje je zobecněním bojových zkušeností dělnické třídy za následujících dvacet let. Potírá „pověrečné uctívání státu", které se v Německu šířilo nejen mezi buržoazií, ale i mezi nepevnými elementy v sociální demokracii. Zdůrazňuje důležitost Marxova závěru o třídním charakteru buržoazní státní mašinérie a nutnost jejího rozbití. Píše: „Ve skutečnosti není však stát nic jiného než stroj k potlačování jedné třídy druhou třídou, a to v demokratické republice stejně jako v monarchii" (viz tento svazek, str. 236). Na důkaz tohoto tvrzení uvádí Engels republikánské zřízení a systém dvou stran v USA, kde „jsou dvě veliké bandy politických spekulantů, které se střídavě zmocňují státní moci a nejkorupčnějšími prostředky a pro nejkorupčnější cíle z ní těží" (viz tento svazek, str. 235).

Proti reformistickým teoriím pokojného vrůstání kapitalistického společenského řádu do socialismu hájí Engels učení o diktatuře proletariátu, o novém proletářském státu vytvořeném dělnickou

třídou, který se od základu liší od státu vykořisťovatelských tříd. Zvlášť přesvědčivě brání Engels učení o diktatuře proletariátu v závěrečných větách svého úvodu, které jsou přímo namířeny proti oportunistickým živlům v německé sociální demokracii: „Německý šosák" (v rukopise: „Sociálně demokratický šosák") „dostává v poslední době opět zdravý strach při slovech: diktatura proletariátu. Nuže dobrá, pánové, chcete vědět, jak tato diktatura vypadá? Podívejte se na Pařížskou komunu. To byla diktatura proletariátu" (viz tento svazek, str. 236).

Důležité myšlenky vyslovil Engels také k otázce osudu státu, až si dělnická třída dobude politickou moc. Rozvíjí tezi o odumírání státu za komunismu, kterou formuloval společně s Marxem, a zdůrazňuje, že dělnická třída nemíní zřizovat svou diktaturu na věčné časy, že stát nového, socialistického typu bude existovat jen tak dlouho, „dokud pokolení vyrostlé v nových, svobodných společenských poměrech nebude s to se celého tohoto státního haraburdí zbavit" (viz tento svazek, str. 236).

V předmluvě ke sborníku „K mezinárodním problémům z ‚Volksstaatu' (1871—1875)" Engels vysvětluje, proč se Marx i on raději nazývali komunisty než sociálními demokraty. Konstatuje, že název „sociálně demokratická" je nevědecký a do určité míry nepřesný, jde-li o stranu, „jejíž ekonomický program není jen všeobecně socialistický, ale přímo komunistický a jejímž konečným politickým cílem je překonání celého státu a tudíž i demokracie" (viz tento svazek, str. 471). Podle Engelsova názoru musí příští socialistický stát, tím že se bude stále víc demokratizovat, s upevněním komunistického zřízení úplně odumřít a být nahrazen nestátními formami společenské samosprávy.

Engelsovy myšlenky o státu vysoce hodnotil Lenin a dále je rozvíjel ve svém díle „Stát a revoluce". Marxisticko-leninská teorie o státu byla pak tvořivě rozpracována v programu KSSS přijatém na XXII. sjezdu.

Velmi významný dokument, v němž se zračí Engelsův boj na obranu programových a taktických principů vědeckého komunismu proti oportunistickému překrucování, je už zmíněná práce „Ke kritice návrhu sociálně demokratického programu z roku 1891".

Engels v ní rozebírá původní návrh programu sociálně demokratické strany Německa, který vedení strany připravilo pro erfurtský sjezd, na němž měl být místo gothajského programu z roku 1875 přijat nový program strany. Při kritice programu formuluje Engels řadu marxistických tezí: o ekonomických a politických úkolech a cílech proletářského hnutí, o významu boje za demokratickou přestavbu státních institucí včetně místní správy, o různých cestách přechodu od kapitalismu k socialismu, o proletářském státu a diktatuře proletariátu.

Mnoho místa věnuje Engels ve své práci „kritice *oportunistických* názorů sociální demokracie na *státní* zřízení" (V. I. Lenin, Spisy, sv. 25, čes. vyd. 1956, str. 454). Rozbíjí iluze šířené oportunisty, že za poloabsolutistického politického zřízení existujícího v Německu lze „hladce zřídit republiku pokojnou cestou, a nejen republiku, nýbrž komunistickou společnost" (viz tento svazek, str. 277). To, že v návrhu chyběly požadavky svržení reakčního monarchistického zřízení v Německu a nastolení demokratické republiky jako nutného předpokladu dobytí politické moci proletariátem, považoval Engels za „opomíjení velkých hlavních hledisek pro chvilkové zájmy dne", za „obětování budoucnosti hnutí pro jeho přítomnost" (viz tento svazek, str. 277). Engels připouští možnost přechodu jednotlivých zemí od kapitalismu k socialismu i pokojnou cestou a vyslovuje některé zásadní postřehy o podmínkách, které by takovou cestu umožnily. „Je možné si představit, že by stará společnost mohla pokojně vrůst do nové v zemích, kde lidové zastupitelstvo soustřeďuje v sobě všechnu moc, kde podle ústavy může každý dělat co chce, jakmile má za sebou většinu národa" (viz tento svazek, str. 276). Aby se však v tehdejším Německu a v ostatních zemích s despotickým policejním režimem vytvořily podmínky pro přechod k socialismu, musela společnost podle Engelse násilím „rozbít pouta poloabsolutistického a nadto nepředstavitelně zmateného politického řádu" (viz tento svazek, str. 276).

Za státní formu, která by dělnické třídě v Německu umožnila přijít k moci, označil Engels demokratickou republiku, která je „dokonce specifickou formou pro diktaturu proletariátu" (viz tento svazek, str. 277). Heslo „demokratická republika" znamenalo

podle Engelsova pojetí boj za vydobytí cest umožňujících přechod k diktatuře proletariátu, znamenalo tedy boj za příznivé podmínky, za nichž by bylo možné využívat demokratického režimu k upevnění proletářského státu, což, jak později ukázaly zkušenosti lidově demokratických zemí, může být za určitých okolností plně uskutečnitelné. Právě v tomto smyslu chápal také — na rozdíl od oportunistů a revizionistů, kteří vychvalovali buržoazní demokracii — tento Engelsův výrok Lenin. Ve své práci „Stát a revoluce" o tom píše: „Engels zde opakuje zvlášť výrazně hlavní myšlenku, která se vine jako červená nit všemi Marxovými spisy, myšlenku, že demokratická republika je nejbližší cestou k diktatuře proletariátu" (V. I. Lenin, Spisy, sv. 25, čes. vyd. 1956, str. 457).

Engelsova práce „Ke kritice návrhu sociálně demokratického programu z roku 1891" silně ovlivnila zpracování konečného návrhu programu německé sociální demokracie. Nicméně ani program přijatý na erfurtském sjezdu nepřihlédl k některým velmi důležitým Engelsovým připomínkám. Chyběla tam teze o diktatuře proletariátu a požadavek svržení monarchie a zřízení demokratické republiky. To dokazovalo, že vliv oportunismu v německé sociální demokracii nebyl zcela překonán.

Významné místo v Engelsových spisech zaujímá jeho úvod k Marxově práci „Třídní boje ve Francii 1848—1850", který napsal roku 1895. Tento dokument, v němž se Engels projevuje jako vynikající stratég a taktik proletářského třídního boje, vykládali však ještě za Engelsova života a zejména pak po jeho smrti někteří vůdcové německé sociální demokracie tendenčně v oportunistickém smyslu.

V tomto úvodu Engels nejprve připomíná, jak důležitá je Marxova analýza průběhu revoluce z let 1848—1849 a poučení z ní, a pak hodnotí zkušenosti, které proletariát získal v dalším průběhu svého boje především v Německu. Zdůrazňuje, že je nutné využívat revolučním způsobem všech legálních prostředků, aby byl proletariát připraven na socialistickou revoluci, obratně spojovat boj za demokracii s bojem za socialistickou revoluci a první z těchto úkolů podřizovat druhému. Znovu zdůvodňuje, proč volba taktických metod a forem boje závisí na konkrétní historické situaci

a proč pokojné formy revoluční činnosti, kterým by ovšem proletariát měl dávat přednost, musí být nahrazeny násilnými formami v případě, že reakční vládnoucí třídy sáhnou k násilí. Jestliže vládnoucí třídy samy poruší „tuto pro ně tak fatální zákonnost" a uchýlí se k použití násilí, musí sociální demokracie využít svého „práva na revoluci". Přenese pak svou činnost „z půdy parlamentní většiny na půdu revoluční" („Odpověď ctihodnému Giovannimu Boviovi", viz tento svazek, str. 325).

Stěžejní podmínku úspěchu proletářské strany vidí Engels v získání širokých lidových mas, především pracujícího rolnictva, pro věc dělnické třídy. O rozhodující úloze mas v dějinách píše ve zmíněném úvodu: „Kde jde o úplné přetvoření společenské organizace, tam se musí masy samy zúčastnit, musí samy už pochopit, oč jde, zač jdou prolévat krev a obětovat život. Tomu nás naučily dějiny posledních padesáti let" (viz tento svazek, str. 580).

Proti revizionismu vznikajícímu v německé sociální demokracii i v jiných stranách II. internacionály je namířena Engelsova práce „Rolnická otázka ve Francii a v Německu". Bezprostřední podnět k jejímu napsání zavdal pokus Vollmara a dalších oportunistů propašovat v diskusi o agrárním programu na frankfurtském sjezdu německé sociální demokracie z roku 1894 protimarxistické „teorie" o stabilitě rolnického hospodářství za kapitalismu a o pozvolném vrůstání hospodářství velkých sedláků do socialismu atd. Mimoto bylo třeba zaujmout v tisku stanovisko k chybám francouzských socialistů, kteří se ve svém agrárním programu (přijatém na sjezdu v Marseille roku 1892 a doplněném na sjezdu v Nantes roku 1894) odchýlili od marxismu a připustili určité ústupky oportunismu.

Jak v této práci, tak v „Dopise redakci listu ‚Vorwärts' ", který s ní bezprostředně souvisí, podrobil Engels Vollmarovy oportunistické názory i chyby francouzských socialistů všestranné kritice: jestliže francouzští socialisté činí ústupky maloburžoazním vlastnickým zájmům rolníků a slibují jim zachování jejich vlastnictví, pak je to snaha „o něco ekonomicky nemožného, a takový člověk obětuje zásadu, stává se reakčním" (viz tento svazek, str. 536). Při kritickém rozboru nantského programu vyložil Engels souhrnně Marxovy a své názory na pracující rolnictvo jako hlavního

spojence proletariátu, hlouběji odůvodnil taktiku socialistických stran vůči různým kategoriím rolnictva a načrtl v hrubých rysech politiku budoucího proletářského státu v rolnické otázce.

Engels tu objasňuje, že strana musí k rolníkům přistupovat diferencovaně, a připomíná, jak důležité je získat široké vrstvy pracujícího rolnictva, zejména vesnické proletáře a malorolníky, kteří jsou spojenci dělnické třídy v socialistické revoluci, pro věc socialistické strany. „Aby však si tato strana vydobyla politickou moc," píše, „musí jít napřed z města na venkov, musí se stát mocí na venkově" (viz tento svazek, str. 542). Socialistické strany, které hájí zájmy rolnických mas, musejí zároveň vysvětlovat rolníkům jejich skutečné postavení za kapitalismu, který odsuzuje malé rolnické hospodářství k zániku. Musejí stále poukazovat na to, že jen socialistická revoluce otevírá venkovskému obyvatelstvu perspektivu vysvobození z chudoby a vykořisťování.

Velký teoretický a praktický význam pro marxistické strany mají Engelsovy pokyny o cestách socialistické přestavby zemědělství po převzetí státní moci dělnickou třídou. „Náš úkol vůči malému rolníkovi je především převést jeho soukromé hospodářství a soukromé vlastnictví v družstevní, ne násilím, nýbrž příkladem a poskytováním společenské pomoci k tomuto účelu. A zde máme ovšem dost prostředků, jak malému rolníkovi ukázat výhody, které musí pochopit už teď" (viz tento svazek, str. 555). K vyvlastnění velkých pozemkových vlastníků poznamenal Engels, že to, zda půjde o vyvlastnění za náhradu nebo bez ní, „z valné části nebude záviset na nás, ale na okolnostech, za nichž se dostaneme k moci, a zejména také na chování pánů velkých pozemkových vlastníků samých" (viz tento svazek, str. 560).

„Rolnická otázka ve Francii a v Německu" patří k základním marxistickým pracím o agrární otázce. Principy, které v ní byly vyloženy, dále všestranně rozpracoval Lenin ve svém družstevním plánu socialistického přetvoření vesnice.

Velkou pozornost věnoval Engels dělnickému hnutí ve Francii a francouzské Dělnické straně. Svědčí o tom — kromě už zmíněných prací — i některé další články obsažené v tomto svazku. Engels všestranně pomáhal ideologickému a organizačnímu upevnění fran-

couzské Dělnické strany. Podporoval předáky strany — Guesda a Lafargua — při vypracování taktické linie v nejdůležitějších otázkách, pomáhal jim vést rozhodný boj proti oportunistickým směrům ve francouzském dělnickém hnutí — posibilistům — a překonávat oportunistické tendence uvnitř strany.

Poněvadž Engels považoval Francii za zemi, kde „*proti* malorolníkovi... není žádný převrat natrvalo možný" (viz tento svazek, str. 554), viděl přední úkol francouzské Dělnické strany v zesílení socialistické propagandy na venkově. Kladně hodnotil velké volební úspěchy socialistů, zároveň však kritizoval sklon některých stranických představitelů k přeceňování parlamentní činnosti. Za velmi důležitou pokládal Engels propagaci revolučních zkušeností Pařížské komuny mezi francouzskými dělníky. Proto psal každoročně k 18. březnu pro list „Le Socialiste" pozdravnou adresu francouzským dělníkům, aby přispěl k jejich výchově v duchu revolučních tradic a proletářského internacionalismu.

Jak v článku „K nedávnému kousku pařížské policie", tak v interviewu korespondentu francouzského listu „L'Éclair" Engels konstatuje, že ve Francii sílí politická reakce. Pranýřuje organizátory policejních represálií proti socialistickému a demokratickému hnutí a zároveň rozhodně odsuzuje teroristické činy anarchistů, využívané reakčními kruhy a policií k provokačním cílům. Skutečným smyslem toho všeho je, jak ukazoval Engels, „vnášet neklid mezi obyvatelstvo, zorganizovat teror a nastolit reakci" (viz tento svazek, str. 591).

Řada prací z tohoto svazku (předmluva k anglickému vydání „Postavení dělnické třídy v Anglii", článek „4. květen v Londýně" a jiné) ukazuje, že se Engels aktivně podílel na činnosti anglického dělnického hnutí. Za naléhavý úkol anglické dělnické třídy pokládal vytvoření samostatné revoluční masové strany a odhaloval příčiny, které tomu stály v cestě. Poukazoval na kastovního ducha starých tradeunionů, které hájily zájmy dělnické aristokracie a prosazovaly její vliv na proletariát, takže se mezi dělníky šířily předsudky vůči socialismu a buržoazní tradice. K nim patřil i názor, „že jsou možné jen dvě strany, konzervativní a liberální, a že dělnická třída se má domáhat své spásy s pomocí velké liberální strany" (viz tento

svazek, str. 356). Jednou ze slabin anglického, ale i amerického dělnického hnutí byl podle Engelsova mínění dogmatismus panující v socialistických organizacích.

Nejdůležitějším předpokladem k tomu, aby byl odstraněn rozkol v anglickém dělnickém hnutí, bylo podle Engelse překonání sektářství Sociálně demokratické federace, jejíž vůdcové udělali z marxismu „ortodoxní víru" (viz tento svazek, str. 605), a zlomení vlivu buržoazních socialistů představovaných Fabiánskou společností. Tato společnost nebyla podle Engelsova hodnocení „nic než pobočka Liberální strany" (viz tamtéž).

Engels byl přesvědčen, že „mocné hnutí mas všem těmto sektám a skupinkám odzvoní" a umožní vytvořit v Anglii skutečnou dělnickou stranu. Za prvořadý úkol pokládal proto socialistickou propagandu mezi dělníky, zejména mezi proletářským obyvatelstvem londýnského East Endu. Vítal hnutí nekvalifikovaných dělníků z konce osmdesátých let a vytváření nových tradeunionů. Probouzející se třídní uvědomění anglického proletariátu se zřetelně projevilo v masových demonstracích 4. května 1890 v Londýně. Bude-li v Anglii skutečně proletářská strana, psal Engels, bude s to „definitivně" zastavit „houpačku, na níž se obě staré strany střídají ve vládě a tak zvěčňují panství buržoazie" (viz tento svazek, str. 377). Engels uvítal vytvoření Nezávislé dělnické strany (Independent Labour Party) v roce 1893, protože očekával, že se vyvine v masovou stranu. Ve straně však brzy převládly reformistické elementy.

Neocenitelnou pomoc prokazoval Engels mladým organizacím mezinárodního dělnického hnutí, socialistickým stranám v evropských zemích. Jeho pomoc se obráží mimo jiné v dopisech vedením dělnických stran a organizací i redakcím socialistických a dělnických listů, jakož i v Engelsově korespondenci se socialisty různých zemí.

V některých svých písemných projevech (pozdravné adresy stranickým sjezdům, „Projev na sociálně demokratickém shromáždění ve Vídni 14. září 1893", „Pozdravná adresa rakouským dělníkům k dennímu vydávání ‚Arbeiter-Zeitung' " aj.) se Engels zmiňuje o velkých úspěších dělnického hnutí v Rakousku, radí mu v řadě taktických otázek a vyjadřuje svou solidaritu se statečným

bojem rakouského proletariátu za rozšíření demokratických svobod a za všeobecné volební právo. Protože Engels považoval za nesmírně důležité, aby dělníci všech národností žijících v Rakousko-Uhersku byli získáni pro proletářské hnutí a vedeni v duchu proletářského internacionalismu, sledoval velmi pozorně vznik a vývoj sociálně demokratické strany v Uhrách. Ve svém dopise „Redakcím ‚Arbeiter-Wochen-Chronik' a ‚Népszava' v Budapešti" zdůrazňuje zákonitost vzniku dělnických stran ve velkých stejně jako v malých zemích. „Existence uherské sociálně demokratické dělnické strany znovu dokazuje, že se v žádné zemi nemůže zahnízdit moderní velkoprůmysl, aniž zároveň zrevolucionizuje starou předkapitalistickou společnost a zrodí nejen kapitalistickou třídu, nýbrž i proletariát, a tím jejich vzájemný třídní boj a dělnickou stranu usilující o převrat buržoazně kapitalistického světového pořádku" (viz tento svazek, str. 128).

Engels byl velmi spokojen s rozvojem dělnického hnutí a s šířením marxismu ve slovanských zemích střední a jižní Evropy — v Bulharsku, Polsku a Čechách — jak o tom svědčí dopisy „Redakci bulharského časopisu ‚Social-Demokrat' ", „Českým soudruhům k jejich májovým oslavám vzpomínka z roku 1848" aj. Konstatuje, že vzrůstá proletářská solidarita mezi českými a německými dělníky, a klade důraz na to, že dělníci musejí proti národnostní zášti a nesvárům podněcovaným buržoazií stavět internacionální jednotu dělníků. V předmluvě k polskému vydání „Manifestu Komunistické strany" (1892) Engels oceňuje rychlé šíření socialistických idejí mezi polskými dělníky a stále rostoucí úlohu mladého polského proletariátu v boji za nezávislost a národní obrození Polska. V této práci i v jiných („Redakci listu ‚Volksfreund' ", „O antisemitismu") vyslovuje Engels závažné myšlenky o národnostní otázce a ukazuje, že všechny projevy šovinistické a nacionalistické ideologie jsou namířeny proti proletariátu.

Do 22. svazku Spisů je zařazeno také několik prací, které Engels věnoval Itálii a italskému dělnickému hnutí: „O italské panamě", „Italskému čtenáři (Předmluva k italskému vydání ‚Manifestu Komunistické strany' z roku 1893)", „Nadcházející italská revoluce a socialistická strana", „Mezinárodní socialismus

a italský socialismus (Dopis redakci časopisu ‚Critica Sociale')" aj. Tyto práce svědčí o tom, že s velkým zájmem sledoval Engels situaci v Itálii a boj vykořisťovaných proti politickému i hospodářskému útlaku, ale také o tom, že Engels italským socialistům vydatně pomáhal při šíření marxismu, při vytváření italské socialistické strany a při stanovení nejbližších úkolů strany. Engelsova předmluva ke španělskému vydání Marxovy „Bídy filosofie", pozdravná adresa „Španělským dělníkům k 1. máji 1893" a provolání „Anglickým socialistickým a dělnickým organizacím" svědčí o jeho těsném spojení se socialistickým hnutím ve Španělsku.

Engelsova činnost ve vedení mezinárodního dělnického hnutí značně zintenzivněla se založením II. internacionály. Jeho úsilí o semknutost nového mezinárodního sdružení socialistických a dělnických stran na základě marxismu a o šíření vědeckého komunismu mezi proletáři všech zemí se odráží v mnoha pracích pojatých do tohoto svazku.

Usnesení slavit 1. máj, přijaté na pařížském kongresu, na němž byla založena II. internacionála, mělo, jak Engels znovu a znovu zdůrazňoval, veliký význam pro mobilizaci mas a pro upevnění mezinárodní proletářské solidarity. V předmluvě ke čtvrtému německému vydání „Manifestu Komunistické strany" (1890) Engels hrdě poznamenává, že bojové heslo „Proletáři všech zemí, spojte se!", které poprvé vyslovili spolu s Marxem roku 1848, našlo odezvu u dělníků celého světa, což dokázaly první prvomájové demonstrace roku 1890. Ve svých pozdravných adresách k 1. máji („Rakouským dělníkům k 1. máji 1893", „Německým dělníkům k 1. máji 1893", „Všemu navzdory! Pozdrav francouzským dělníkům k 1. máji 1893" aj.) vyzýval Engels mezinárodní proletariát, aby z každoročních bojových přehlídek proletářských sil na 1. máje udělal tradici. Výrazným rysem, který se v těchto přehlídkách projevoval, bylo těsné sepětí mezinárodních a národních úkolů proletariátu.

Práce „Mezinárodní dělnický kongres z roku 1891", „Bruselský kongres a situace v Evropě" a „Národní radě Španělské socialistické dělnické strany" ukazují Engelsovu úlohu při přípravě kongresů II. internacionály, jeho boj proti pokusům oportunistických ele-

mentů — francouzských posibilistů, vůdců starých anglických tradeunionů a anglické Sociálně demokratické federace — zmocnit se vedení mezinárodního dělnického hnutí. Engels vítal, že se marxisté na kongresech II. internacionály stavěli proti reformistickým a anarchistickým živlům. Za tehdejších podmínek považoval za hlavní nebezpečí pro dělnické hnutí pravičácký oportunismus, ale kladl velký důraz i na boj proti dobrodružným anarchistickým tendencím, které se projevovaly v pseudorevolučních frázích, v dogmatismu a v doktrinářskosektářské neochotě přihlížet k reálné situaci. Připomínal, že strana dělnické třídy je „ ‚bojovou' stranou", „počítající s ‚fakty' " (viz tento svazek, str. 283). Engels nazýval anarchismus „karikaturou dělnického hnutí" a poukazoval na to, že anarchistické živly svým počínáním koneckonců hrají do ruky nepřátelům dělnické třídy, evropským a americkým vládám (viz tento svazek, str. 469).

Ve svých projevech Engels neustále vyzdvihuje důležitost mezinárodních styků mezi socialisty různých zemí, dohodnutí společné linie na mezinárodních socialistických kongresech, osobních kontaktů a vzájemné spolupráce v socialistickém tisku. Velmi záleží na tom, aby se přísně dodržovala společně přijatá usnesení a marxistické principy. Ve svém „Závěrečném projevu na mezinárodním socialistickém dělnickém kongresu v Curychu" Engels řekl: „Musíme připustit diskusi, abychom se nestali sektou, ale společné hledisko musí zůstat zachováno" (viz tento svazek, str. 461). Engels neúnavně vyzýval strany II. internacionály, aby pokračovaly v revolučních tradicích I. internacionály; požadoval, aby socialisté studovali a uplatňovali revoluční zkušenosti I. internacionály a doufal přitom, že II. internacionála tyto zkušenosti ještě obohatí.

Naděje, které Engels vkládal do II. internacionály, se však nesplnily. Ačkoli v prvních letech své existence, kdy jí Engels pomáhal svými radami a kritikou, byla marxistickou bojovou organizací, nabývali v ní po Engelsově smrti stále větší vliv jak reformisté a revizionisté, tak skrytí oportunisté (centristé). To vedlo nakonec k jejímu hanebnému krachu v roce 1914. Engelsova aktivita při šíření marxismu a proletářského internacionalismu v dělnickém

hnutí v prvních letech existence II. internacionály však přesto přinesla své ovoce. Přispěla k tomu, že ze stran II. internacionály vzešly skutečně revoluční elementy, které v čele s Leninem a revolučním křídlem ruské sociální demokracie převzaly revoluční prapor marxismu a proletářského internacionalismu.

V pracích zařazených do tohoto svazku zaujímá významné místo ruská problematika, a to analýza ruské vnitřní a zahraniční politiky a stati věnované ruskému revolučnímu hnutí. Krutá politická reakce v osmdesátých letech a na počátku devadesátých let nemohla zviklat Engelsovo přesvědčení o nevyhnutelnosti lidové revoluce proti carismu. Toto přesvědčení vyústilo v pevnou jistotu, že „revoluce... buší teď na brány Ruska a uvnitř má už dost spojenců, kteří čekají jen na příležitost, aby jí tyto brány otevřeli" (viz tento svazek, str. 81). Engels se stále víc zajímal o představitele nové marxistické generace ruských revolucionářů; navazoval těsnější kontakty s Věrou Zasuličovou a Plechanovem, kteří vedli skupinu „Osvobození práce". S uspokojením pozoroval úsilí těchto „předních bojovníků ruského proletariátu" o rozšíření marxismu v Rusku a oceňoval literární díla Plechanovova. Výsledkem podrobného studia všech stránek života tohoto „velkého a velmi nadaného národa", jak psal Engels 17. října 1893 Danielsonovi, byly bystré závěry o dozrávání velkých revolučních událostí v Rusku.

V článku „Socialismus v Německu", v interviewu s dopisovatelem francouzského listu „L'Éclair" a v dalších pracích charakterizuje Engels poreformní vývoj Ruska jako hluboký ekonomický a sociální převrat. Zdůrazňuje, že přeměnu feudálních vztahů v kapitalistické provázelo v Rusku masové ruinování rolníků, úpadek jejich naturálního hospodářství a domáckého průmyslu, pokles zemědělské produkce, chronická neúroda atd. O příčinách hladomoru v Rusku roku 1891 Engels říká: „Setkáváme se tu nikoli s nějakým ojedinělým hladomorem, nýbrž s mohutnou krizí" (viz tento svazek, str. 302). Celková analýza situace v Rusku jej přivádí k závěru, že „staré Rusko bylo nenávratně pohřbeno... Na jeho troskách vyrůstá Rusko buržoazní" (viz tento svazek, str. 300).

Ještě obsáhleji vyložil Engels své myšlenky o Rusku v doslovu k práci „O sociálních poměrech v Rusku". Rozebírá v něm sociálně

ekonomický vývoj Ruska v poslední třetině 19. století a podává charakteristiku ruského revolučního hnutí. Kritizuje nevědecké představy narodniků, zároveň však plně oceňuje pokrokové společenské myšlení v Rusku, přičemž hodnotí zejména zásluhy Černyševského, jemuž Rusko za tolik vděčilo. S uznáním mluví o ruských revolucionářích sedmdesátých let, kteří statečně bojovali proti carskému despotismu, i o tom, že se v ruském revolučním hnutí objevují lidé, kteří se zbavili narodnických názorů a osvojili si teorii vědeckého socialismu.

Ostrou kritikou stíhal Engels liberální narodniky osmdesátých a devadesátých let, jejichž ideologové se odvolávali i na Marxe (zejména na jeho dopis redakci časopisu „Otěčestvennyje zapiski"), aby zdůvodnili své tvrzení, že Rusko se bude vyvíjet zvláštní, nekapitalistickou cestou a že ruská rolnická občina je zárodečnou formou příštího socialistického zřízení. Engels sleduje vývoj ruského hospodářství od krymské války a ukazuje, že navzdory narodnickým teoriím „pokračuje přeměna země v kapitalisticko-průmyslovou zemi, proletarizace velké části rolníků a úpadek staré komunistické občiny stále rychlejším tempem" (viz tento svazek, str. 488). Znovu opakuje tezi (kterou spolu s Marxem formulovali už v předmluvě k ruskému vydání „Manifestu Komunistické strany" z roku 1882 a v jiných pracích), že se v Rusku připravuje půda pro revoluci, která je povolána svrhnout carské samoděržaví a která bude mít obrovský mezinárodní význam; tato ruská revoluce dá „nový podnět a lepší bojové podmínky dělnickému hnutí na Západě, a tím urychlí vítězství moderního průmyslového proletariátu" (viz tento svazek, str. 488).

V těsné souvislosti s perspektivami vývoje a vítězství revoluce v Rusku, která by zajistila podmínky „pro úspěchy dělnického hnutí na Západě" (V. I. Lenin, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1952, str. 21), zkoumal Engels zároveň zahraniční politiku carského Ruska a ostatních evropských mocností i problémy mezinárodních vztahů.

Stanovisko k těmto otázkám zaujal Engels v pracích „Zahraniční politika ruského carismu", „Může Evropa odzbrojit?" a „Socialismus v Německu", v nichž vášnivě obžalovává dobyvačnou politiku vládnoucích tříd, vypovídá boj militarismu a prosazuje mír

mezi národy. Engels se snažil proti intrikám agresívních sil postavit společnou internacionální politiku socialistických stran, zaměřenou k odvrácení dobyvačných válek (viz též Engelsův dopis rumunskému sociálnímu demokratovi J. Nădejdovi ze 4. ledna 1888). Poukazoval na rostoucí vliv sociální demokracie, jež se stala „velmocí, na které záleží víc než na jiných velmocech", (viz tento svazek, str. 462) a na sílu organizované dělnické třídy, která je s to postavit hráz agresívní politice buržoazie a statkářů. Při analýze zahraniční politiky, otázek války a míru, vycházel Engels přirozeně ze základních zájmů proletariátu a všech pracujících.

Ve svých pracích Engels se vší vážností upozorňuje na růst militarismu a šovinismu, na zvětšující se početnost stálých armád, na nevídané závody ve zbrojení a vytváření dvou vojenskopolitických agresívních bloků — Trojspolku (Německo, Rakousko, Itálie) na jedné straně a francouzsko-ruské aliance na straně druhé. Při rozboru vývoje mezinárodních vztahů po prusko-francouzské válce z let 1870—1871 dospívá Engels k závěru, že události potvrzují Marxovu předpověď z Druhé adresy generální rady Mezinárodního dělnického sdružení o prusko-francouzské válce, kde se říkalo, že anexe Alsaska a Lotrinska a oloupení Francie Německem bude mít zhoubné následky a přivodí nová válečná střetnutí v Evropě. Pln rozhořčení odhaluje Engels machinace vládnoucích militaristických kruhů v Německu a připomíná, že Bismarck a ostatní představitelé německých vládnoucích tříd svou agresívní zahraniční politikou, horečným zbrojením, šovinistickou propagandou a pronásledováním utlačených národností způsobili, že „se Německo stalo pověstné svou dobyvačností" a že „je — a ne neprávem — všude za hranicemi nenáviděno" (viz tento svazek, str. 447). Stejně důsledně odhaloval Engels i francouzské buržoazní revanšisty a šovinisty. Rozštěpení Evropy na dvě znepřátelené mocenské skupiny, propletení a vyhrocení rozporů mezi evropskými zeměmi — k němuž podle Engelsova názoru přispěla i rusko-turecká válka z let 1877—1878 — to všechno s sebou přinášelo nebezpečí světové války dosud nevídaného rozsahu, do níž by byly tak či onak vtaženy velké i malé státy. V takové válce — konstatuje Engels — vidí vládnoucí třídy nejen cestu k uskutečnění svých útočných plánů, ale

i prostředek k upevnění svého reakčního panství a k potlačení revolučního hnutí, především k rozbití socialistických stran.

Engelsův závěr o světovém rozsahu příští války a o jejím zničujícím charakteru je příkladem vědeckého předvídání. Velmi pronikavý byl i jeho úsudek, že se budoucí válka neobejde bez účasti Anglie, která může rozhodnout o výsledku války ve prospěch té či oné strany (viz tento svazek, str. 78 a 448). Přitom je třeba uvážit, že za Engelsova života nebyly rozpory mezi Anglií a Německem zdaleka tak vyhroceny jako v pozdější době. V mezinárodní politice byly tehdy v popředí rozpory mezi Francií a Německem a mezi Ruskem a Německem. Velkou úlohu hrálo soupeření Anglie a Ruska na Blízkém východě a ve Střední Asii a anglo-francouzské soupeření ve střední Africe i v jiných oblastech. Teprve na přelomu století se zřetelně projevil imperialistický charakter rozporů mezi Anglií a Německem a ukázalo se, že tyto rozpory budou rozhodujícím momentem v rozvíjejícím se boji imperialistických mocností o nová odbytiště, zdroje surovin a sféry vlivu, v boji, který pak vedl ke světové válce z let 1914—1918.

Za jednu z hlavních agresívních sil vyvolávajících válečné nebezpečí v Evropě považoval Engels ruský carismus a jeho diplomacii. V článku „Zahraniční politika ruského carismu", bojovném pamfletu, který Engels napsal, když ho ruští marxisté požádali o spolupráci s jejich listem, charakterizuje carismus jako baštu evropské reakce a ukazuje velký mezinárodní význam boje ruských revolucionářů proti tomuto nejhoršímu nepříteli ruské a evropské revoluce. Engels sleduje zahraniční politiku carského Ruska v průběhu dvou století, odhaluje její reakční tendence a ruský absolutismus jako jednoho z hlavních potlačovatelů revolučně demokratického a národně osvobozeneckého hnutí v Evropě, odhaluje jeho dobyvačné choutky, kolonizátorské a utlačovatelské metody v anektovaných územích, intriky carské diplomacie a podlézavost západoevropských reakčních kruhů vůči carismu. Tak odhalil Engels třídní charakter carské zahraniční politiky a její těsnou spojitost s protilidovou, reakční vnitřní politikou.

Zároveň Engels varoval, že na zachování carismu jako nástroje k potlačování revolučního hnutí mají zájem nejen ruští statkáři

a kupci, ale i západoevropští buržoové a že evropské reakční vlády by proto byly ochotny v případě revoluce v Rusku podporovat samoděržaví i silou zbraní. „Možná by byly dokonce s to vyslat své armády," napsal Engels přímo prorocky, „aby nastolily autoritu cara — jaká ironie světových dějin!" (Viz tento svazek, str. 84.)

Když Engels pranýřoval carskou diplomacii a její západoevropské partnery a snažil se obrátit pozornost socialistů na nutnost odhalovat diplomacii vládnoucích tříd, nevyhnul se jistému přehánění. Tak poněkud přecenil význam vlivu diplomacie na vývoj země, ústupnosti západoevropských vlád vůči carismu a úlohy cizinců v ruských diplomatických službách.

Ačkoli byl Engels toho názoru, že ruský carismus byl ještě v devadesátých letech „hlavní baštou", „poslední opevněnou pozicí... evropské reakce", připouštěl zároveň, že se jak vnitropolitické, tak zahraničně politické pozice carského samoděržaví ve druhé polovině 19. století zeslabily a že vliv carského Ruska na mezinárodním fóru poklesl. Vojenská a politická porážka carismu v krymské válce byla těžkou ranou pro carskou zahraniční politiku a diplomacii a urychlila krizi sociálně ekonomického a politického zřízení uvnitř země. I v Rusku narůstaly revoluční síly, které byly vážnou hrozbou absolutismu a jeho diplomacii. „A ruská diplomacie s hrůzou vidí, že nadchází den, kdy řekne své slovo ruský lid" (viz tento svazek, str. 80).

Engels vyzýval dělnickou třídu a socialistické strany, aby čelily válečnému nebezpečí zvýšenou mírovou agitací, aktivní protiválečnou propagandou a rozhodnými akcemi proti militarismu. Považoval za povinnost socialistů bojovat za odzbrojení, v němž viděl „záruku míru" (viz tento svazek, str. 423). Byl přesvědčen, že účinné a koordinované akce dělnické třídy a pracujících všech zemí by mohly — dokonce i za tehdy existujících režimů — přinutit vlády, aby omezily zbrojení, takže by se jejich válečné plány zhroutily. V sérii článků „Může Evropa odzbrojit?" Engels navrhoval zmenšení a pozdější zrušení stálých armád tím, že by všude byla zkracována doba vojenské služby a nato by se přešlo k miličnímu systému. V této práci Engels vyslovil několik důležitých tezí

vojenské teorie; upozorňuje například na prudký rozvoj vojenské techniky a revolucionující vliv tohoto rozvoje na strategii a taktiku, na důležitou úlohu tělesné výchovy v předvojenské přípravě a na význam morálního stavu vojska jako důležitého činitele ve válce.

Engels, který se zápalem hájil věc míru a důsledně vystupoval proti válečnému nebezpečí, zároveň požadoval, aby se socialisté aktivně podíleli na národních osvobozovacích válkách. Takový postoj by podle jeho mínění byli museli zaujmout němečtí sociální demokraté na počátku devadesátých let, kdyby byla národní existence Německa ohrožena francouzským a ruským napadením. O tom píše Engels v práci „Socialismus v Německu" (podzim 1891): Kdyby ruský carismus ve spojenectví s Francií zvítězil nad Německem, znamenalo by to vyhlazení německých socialistů, ztrátu pozice předvoje, kterou měla německá sociální demokracie v mezinárodním dělnickém hnutí, a vrhlo by to dělnické hnutí v Německu daleko zpět. Proto Engels pokládal za povinnost německých socialistů „nekapitulovat ani před vnějším, ani před vnitřním nepřítelem", ale bránit „postavení..., za něž odpovídají před proletariátem celého světa" (viz tento svazek, str. 297). Zároveň Engels zdůrazňuje, že němečtí sociální demokraté se musejí snažit dodat takové válce opravdu národně osvobozenecký charakter, vést ji revolučními metodami po vzoru jakobínů z roku 1793, odstranit reakční vládnoucí kruhy a nespokojit se s pouhým odmítnutím anexí, ale proklamovat i osvobození národností utlačovaných Německou říší — Poláků, Alsasanů a Lotrinčanů atd. Tyto výroky svědčí o tom, že Engels považoval za nutné odlišovat dobyvačné války od válek osvobozeneckých a stanovit taktiku dělnické strany podle charakteru té které války.

Engelsovy výroky o zahraniční politice pečlivě studoval a v řadě prací dále rozvíjel Lenin, který rozpracoval marxistické učení o válce, míru a revoluci v nové historické epoše. Lenin vedl nemilosrdný boj proti carismu, jejž charakterizoval jako „stálou a nejvěrnější oporu každé reakce" (V. I. Lenin, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1951, str. 274). Engelsových prací odhalujících carské samoděržaví si Lenin velmi cenil; článek „Zahraniční politika ruského carismu" počítal k Engelsovým nejdůležitějším pracím, napsaným

„v duchu materialistického pojetí dějin" (V. I. Lenin, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1952, str. 19).

Lenin schvaloval i Engelsovo stanovisko k otázce taktiky německých sociálních demokratů pro případ francouzského a ruského útoku na Německo roku 1891. „Roku 1891 by němečtí *sociální demokraté* skutečně *byli měli* bránit vlast ve válce proti Boulangerovi + Alexandrovi III. Byla by to svérázná obměna *národní* války" (V. I. Lenin, Spisy, sv. 35, čes. vyd. 1957, str. 221). Lenin hájil Marxovy a Engelsovy názory proti falšování a oportunistickému překrucování, zejména rozhodně vystoupil proti německým sociálšovinistům, kteří chtěli ospravedlnit svůj zrádcovský přechod na stranu imperialistické vlády za první světové války tím, že se odvolávali na Marxovu a Engelsovu taktiku, zejména na Engelsovo stanovisko z roku 1891. „Všechna tato odvolávání nehorázně překrucují Marxovy a Engelsovy názory ve prospěch buržoazie a oportunistů," psal Lenin v práci „Socialismus a válka" (V. I. Lenin, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1957, str. 311). Považoval za krajně nekritické „ztotožňovat, ba i jen srovnávat mezinárodní situaci z roku 1891 a roku 1914". Napsal: „...v roce 1891 vůbec neexistoval žádný imperialismus (snažil jsem se ve své brožuře dokázat, že vznikl v letech 1898—1900, ne dříve) a nebyla a ani nemohla být ze strany Německa imperialistická válka. (Mimochodem, nebylo tehdy ani revolučního Ruska; to je velmi důležité.) ...Císařství ve Francii + carismus v Rusku proti *neimperialistickému* Německu v roce 1891 — to je historická situace v roce 1891" (V. I. Lenin, Spisy, sv. 35, čes. vyd. 1957, str. 241, 234 a 236). V této souvislosti je třeba připomenout, že ve známém dopise „O Engelsově článku ‚Zahraniční politika ruského carismu'" se Stalin prohřešil proti principu historismu. Při hodnocení tohoto článku vycházel totiž z kritéria platného pro mezinárodní situaci v pozdější době a směšoval tak situaci na počátku devadesátých let se situací, která se vytvořila až v epoše imperialismu.

Engelsovy poslední práce jsou prostoupeny revolučním optimismem, který tohoto velkého Marxova spolubojovníka nikdy neopouštěl, pevnou vírou v triumf idejí marxismu a ve vítězství mezinárodního proletariátu. Byl přesvědčen, že reakční vládnoucí

třídy v Evropě nemohou zachránit před zánikem vykořisťovatelský kapitalistický řád, ani kdyby se jim podařilo zavléci lidstvo do zničující války: „...tato válka by buď přivodila okamžité vítězství socialismu, nebo by tak zpřevracela starý pořádek věcí a zanechala po sobě všude takovou hromadu trosek, že by stará kapitalistická společnost byla nemožnější než kdy předtím...“ (viz tento svazek, str. 298).

Engels neochvějně věřil v mohutný revoluční potenciál ruských lidových mas, v jejich schopnost splnit osvobozenecké poslání, které jim ukládaly dějiny, tj. svrhnout carismus a od základu přebudovat celé politické a sociální zřízení své země. Budoucnost dala Engelsovi plně za pravdu. Už sedm let po jeho smrti hodnotil Lenin místo a úlohu boje ruské dělnické třídy a pracujících mas v celkovém procesu světového revolučního vývoje takto: „Dějiny teď před námi vytyčily nejbližší úkol, který je *nejrevolučnější* ze všech *nejbližších* úkolů proletariátu kterékoli jiné země. Provedení tohoto úkolu, zničení nejmocnější bašty reakce nejen evropské, nýbrž (můžeme dnes říci) i asijské, učinilo by z ruského proletariátu předvoj mezinárodního revolučního proletariátu“ (V. I. Lenin, Spisy, sv. 5, čes. vyd. 1953, str. 385).

Institut marxismu-leninismu při ÚV KSSS

*

Řada významných prací zařazených do tohoto svazku vychází v češtině poprvé. Je to především Engelsova stať „Ve věci Brentano kontra Marx“, „Zahraniční politika ruského carismu“, „Může Evropa odzbrojit?“ a další. Český překlad byl pořízen podle fotokopií rukopisů nebo podle fotokopií původních tisků. Překlady prací, které vyšly česky už dříve, jsou zredigovány podle originálů.

Názvy statí odpovídají původním titulům. Tam, kde v originále práce název neměla a doplnil jej Institut marxismu-leninismu při ÚV KSSS, je nadpis označen hvězdičkou.

Text svazku doplňují poznámky, data k životu a činnosti B. Engelse, jmenný, literární a zeměpisný rejstřík a vysvětlení cizích slov. Údaje o Engelsově vztahu k českému dělnickému hnutí doplnila redakce českého vydání.

Redakce českého vydání Marxových a Engelsových Spisů

B. ENGELS

LEDEN 1890–SRPEN 1895

*VOLBY V NĚMECKU V ROCE 1890[1]

Kdo sledoval politický vývoj v Německu v posledních deseti letech, nemohl ani v nejmenším pochybovat o tom, že Sociálně demokratická strana Německa dosáhne ve všeobecných volbách v roce 1890 obrovského úspěchu. V roce 1878 byli němečtí socialisté postaveni pod krutý potlačovací zákon[2], podle něhož byly všechny jejich noviny zastaveny, jejich schůze zakázány nebo rozpuštěny a jejich organizace rozbita, každý pokus o její znovuvytvoření se trestal, jako by šlo o nějaký „tajný spolek", přičemž rozsudky vynesené nad členy strany zněly dohromady na víc než tisíc let vězení. Přesto se jim však dařilo pašovat do Německa a pravidelně každý týden rozšiřovat na 10 000 výtisků jejich orgánu „Sozialdemokrat"[3], který byl tištěn v zahraničí, a tisíce brožur; podařilo se jim proniknout do Říšského sněmu (devět členů) a do mnoha městských rad, mezi jiným i do berlínské. Rostoucí sílu strany museli uznat i její nejzarytější nepřátelé.

Ale takový úspěch, jakého dosáhli 20. února, musí překvapit i ty nejoptimističtější příslušníky strany. Jednadvacet získaných křesel, to znamená, že ve dvaceti volebních obvodech byli socialisté silnější než všechny ostatní strany dohromady. Osmapadesátkrát druhé kolo, to znamená, že v 58 obvodech jsou buď nejsilnější, nebo na druhém místě ze všech kandidujících stran a že nové volby s konečnou platností rozhodnou mezi dvěma kandidáty, kteří dostali největší počet hlasů, kteří však nemají absolutní většinu. Pokud jde o celkový počet hlasů odevzdaných pro socialisty, můžeme zatím podat jen přibližný odhad. V roce 1871 nezískali socialisté víc než 102 000 hlasů; v roce 1877 493 000, v roce 1884 550 000, v roce 1887 763 000; v roce 1890 musí dostat přinejmenším 1 250 000

hlasů a možná že ještě mnohem víc. Síla strany stoupla během tří let nejméně o 60 až 70 procent.

V roce 1887 existovaly jen tři strany, které měly přes milión voličů: byli to národní liberálové[4] s 1 678 000 hlasy, střed[5] neboli katolická strana s 1 516 000 a konzervativci[6] s 1 147 000. Tentokrát se střed udrží, konzervativci měli značně ztrát a národní liberálové velmi těžké ztráty. A tak socialisty ještě početně předčí střed, ale národním liberálům i konzervativcům se buď plně vyrovnají, nebo je dokonce předčí.

Tyto volby znamenají úplnou revoluci v postavení stran v Německu. Zahajují skutečně novou epochu v dějinách této země. Znamenají začátek konce Bismarckova období. Současná situace vypadá takto:

Svými výnosy o pracovním zákonodárství a mezinárodních konferencích o práci se mladý Vilém odtrhl od svého mentora Bismarcka.[7] Ten považoval za moudré ponechat svému mladému pánovi naprostou volnost a v klidu vyčkávat, až se Vilém II. se svým koníčkem hrát si na přítele dělníků dostane do úzkých; pak nadejde pravá chvíle pro Bismarcka, aby zasáhl jako deus ex machina. Tentokrát se Bismarck o průběh voleb příliš nestaral. Rozpuštění nepoddajného Říšského sněmu, k němuž by došlo, jakmile by mladý císař přišel na svou chybu, by bylo pro Bismarcka spíš výhodou a značný úspěch socialistů by mohl pomoci připravit vhodné heslo, s nímž by mohl předstoupit před Německo, až by pro rozpuštění nadešla příhodná doba. A lstivý kancléř tentokrát skutečně dostal takový Říšský sněm, že s ním nikdo nic nesvede. Vilém II. přijde velmi brzy na to, že v jeho postavení a za nálady, jaká nyní vládne mezi pozemkovou aristokracií a buržoazií, není možné uskutečnit ani čárku z toho, co hlásá ve svých výnosech, zatímco volby ho už přesvědčily, že německá dělnická třída přijme všechno, co jí může nabídnout, jako splátku, že však neustoupí ani o píď ze svých zásad a požadavků, ani že nepoleví ve své opozici vůči vládě, která nemůže žít, aniž podvádí dělnickou většinu národa.

Proto nebude dlouho trvat a mezi císařem a Říšským sněmem dojde ke konfliktu; všechny konkurenční strany obviní socialisty, že oni to všechno zavinili; nové volební heslo bude tady, a Bismarck

udělí napřed nezbytnou lekci svému pánu a veliteli a pak zasáhne a rozpustí Říšský sněm.

Jenže potom pozná, že se věci změnily. Socialističtí dělníci budou silnější a rozhodnější než kdykoli dřív. Na aristokracii nemohl Bismarck spoléhat nikdy; považovala ho vždycky za zrádce pravého konzervatismu a bude ochotna hodit ho přes palubu, jakmile se císaři zlíbí pustit ho k vodě. Jeho největší oporou byla buržoazie, ale u té už ztratil důvěru. Malá domácí hádka mezi Bismarckem a císařem už pronikla na veřejnost. Ukázala, že Bismarck už není všemohoucí a že císař není nepřístupný nebezpečným nápadům. Koho z nich tedy poctí němečtí buržoazní šosáci svou důvěrou? Moudrý člověk se stal bezmocným a mocný člověk dokazuje, že není moudrý. A opravdu, víra ve stabilitu pořádku nastoleného v roce 1871 — víra, která byla, pokud jde o německou buržoazii, neotřesitelná, dokud panoval starý Vilém, vládl Bismarck a v čele armády stál Moltke — tato víra je pryč, a to navždycky. Rostoucí daňové zatížení, vysoké ceny životních potřeb vyvolané směšnými cly na veškeré dovážené zboží, na potraviny stejně jako na průmyslové výrobky, nesnesitelné břímě vojenské služby, trvalý a stále obnovovaný strach z války, a to z celoevropské války, v níž by se 4—5 miliónů Němců muselo chopit zbraní, to všechno přispělo svým dílem k tomu, že se vládě odcizili rolníci, drobní obchodníci, dělníci, fakticky celý národ s výjimkou několika jedinců, kteří těží z monopolů vytvořených státem. To všechno se snášelo jako něco nevyhnutelného, dokud starý Vilém, Moltke a Bismarck tvořili vládnoucí triumvirát, který se zdál nepřemožitelný. Ale teď je starý Vilém mrtev, Moltke v penzi a Bismarck má co dělat s mladým císařem, jemuž sám naočkoval bezmeznou domýšlivost a jenž si tedy o sobě myslí, že je druhý Bedřich Veliký, a přitom je to jenom ješitný hejsek, žádostivý setřást ze sebe jho svého kancléře a navíc hříčka v rukou dvorských intrikánů. Za takové situace lid už nesnáší tak trpělivě tento nezměrný útisk; stará důvěra v neměnný pořádek zmizela; odpor, který se dřív zdál beznadějný, se nyní stává nutností, takže ať vypadá tento Říšský sněm jakkoli nepoddajně, je možné, že příští jej v tom ještě daleko předstihne.

A tak se podle všeho Bismarck ve své hře přepočítal. Rozpustí-li

Říšský sněm, může ho zklamat i protisocialistické heslo o spectre rouge*. Má však jednu nespornou vlastnost: nezkrotnou energii. Bude-li se mu to hodit, může vyvolat povstání a zkusit, co udělá „malé puštění žilou". Neměl by však zapomínat, že přinejmenším polovina německých socialistů prošla armádou. Tam se naučili kázni, která jim až dosud umožňovala čelit všem provokacím k povstání. Ale naučili se tam i něčemu jinému.

Napsáno mezi 21. únorem a 1. březnem 1890
Otištěno v „Newcastle Daily Chronicle"
z 3. března 1890 a s některými změnami
v „Berliner Volksblatt",
čís. 81 ze 6. dubna 1890

Podle textu „Newcastle Daily Chronicle"
Přeloženo z angličtiny

* — rudému přízraku. *(Pozn. red.)*

CO TEĎ?[8]

20. únorem 1890 začíná konec Bismarckovy éry. Spolek junkerů a bohatých nadutců k vykořisťování mas německého lidu — nic jiného totiž kartel[9] nebyl — přináší své plody. Daň z kořalky, prémie za vývoz cukru, cla na obilí a maso, přečarovávající milióny z kapes lidu do kapes junkerů; průmyslová ochranná cla zavedená právě ve chvíli, kdy si německý průmysl vlastní silou a za existence svobodného obchodu vydobyl pozici na světovém trhu, zavedená jen a jen proto, aby továrník mohl prodávat doma za monopolní ceny a v cizině za babku; celý systém nepřímých daní, který doléhá veškerou tíhou na nejchudší lidové masy a bohatých se téměř nedotýká; daňové zatížení narůstající do závratných rozměrů, jímž mají být kryty výdaje na zbrojení, jež se do nekonečna stupňují; nebezpečí světové války, které roste se zbrojením a je čím dál bližší, války, která hrozí „skolit" čtyři až pět miliónů Němců, neboť uloupením Alsaska-Lotrinska byla Francie vehnána do náruče Ruska a Rusko se tak stalo rozhodčím v Evropě; neslýchaná korupce tisku, jehož prostřednictvím vláda při každých nových volbách do Říšského sněmu systematicky zaplavovala lid hrůzostrašnými lžemi; zkorumpovaná policie, která podplácela nebo násilím nutila ženy, aby zrazovaly muže, a děti, aby zrazovaly otce; provokatérství, do té doby v Německu takřka neznámé; policejní zvůle, která daleko předčí dobu před rokem 1848; nestoudný výsměch jakémukoli právu ze strany německých soudů, zejména šlechetného říšského soudu; bezprávnost celé dělnické třídy, do níž ji uvrhl zákon proti socialistům — to všechno se svého času dálo, a tento čas trval díky zbabělosti německého šosáka dosti dlouho, ale teď se to už chýlí ke konci. Kartelová většina je rozdrcena, nadobro rozdrcena,

takže už existuje jen jediný prostředek, jak ji alespoň na okamžik slátat dohromady — státní převrat.

Co teď? Slepit nějakou novou většinu pro starý systém? Chuť by k tomu byla, a nejen u vlády. Mezi svobodomyslnými[10] je dost strašpytlů, kteří půjdou raději sami do kartelu, než by nechali zlé sociální demokraty, aby se pozvedli — sny o schopnosti vládnout pohřbené spolu s Bedřichem III. buší opět na víko rakve. Jenže svobodomyslné nemůže vláda potřebovat, *ještě* nedozráli pro spolek s východolabskými junkery, a ti jsou přece nejdůležitější třídou v říši!

A střed? I ve středu je spousta junkerů, vestfálských, bavorských atd., kteří přímo hoří touhou padnout si do náruče se svými východolabskými bratry a kteří s potěšením hlasovali pro daně vyhovující junkerům; ve středu je i dost buržoazních reakcionářů, kteří chtějí ještě víc zpátky, než smí vláda, a kteří, kdyby mohli, by nám znovu nadělili celý cechařský středověk. Specificky katolická, stejně jako každá specificky křesťanská strana nemůže ostatně být jiná než reakční. Proč tedy ne nový kartel se středem?

Prostě proto, že ve skutečnosti nedrží střed pohromadě katolicismus, nýbrž *nenávist vůči Prusům*. Střed se skládá ze samých živlů nepřátelských Prusům, které jsou samozřejmě nejsilnější v katolických oblastech: z porýnských rolníků, maloburžoů a dělníků a z jihoněmeckých, hannoverských a vestfálských katolíků; kolem středu se seskupují ostatní buržoazní a rolnické protipruské živly, to znamená welfové a jiní partikularisté, Poláci a Alsasané.[11] V týž den, kdy se střed stane vládní stranou, rozpadne se na část junkersko-cechařsko-reakční a část rolnicko-demokratickou; a pánové z první části vědí, že pak už nebudou moci znovu předstoupit před své voliče. Přesto se však tento pokus dá s jistotou čekat, přesto mu většina středu půjde vstříc. A to nám může být jen vhod. Specificky protipruská, katolická strana byla sama produktem Bismarckovy éry, panství specifického prušáctví. Padne-li toto panství, sluší se, aby padla i ona.

S dočasným spolkem středu s vládou můžeme tedy počítat. Jenže střed se neskládá z národních liberálů, je to naopak první strana, která vyšla vítězně z boje s Bismarckem, která jej přivedla

do Canossy.[12] Kartel to tedy v žádném případě nebude, a Bismarck může potřebovat právě jen nový kartel.

Co to tedy bude? Rozpuštění, nové volby, apel na strach před sociálně demokratickou záplavou? Na to už je také příliš pozdě. Kdyby Bismarck chtěl tohle, nesměl by se ani na okamžik rozkmotřit se svým novým císařem* a tím méně to všude rozhlašovat.

Dokud žil starý Vilém, byl triumvirát Bismarck, Moltke, Vilém v očích německého šosáka něčím nepřemožitelným a neotřesitelným. Nyní však Vilém odešel, Moltke byl nucen odejít a Bismarck se nemůže rozhodnout, zda má čekat, až bude muset odejít, nebo zda má jít sám. A mladý Vilém, který nastoupil na místo starého, dokázal celou svou krátkou vládou, hlavně však svými pověstnými výnosy, že solidní šosácké měšťáctvo se na něho rozhodně nemůže spolehnout a že se neníní nechat vodit za ručičku. Muž, jemuž šosák věří, už nemá moc a muži, který moc má, šosák věřit nemůže. Stará víra ve věčné trvání vnitřního pořádku říše, zavedeného v roce 1871, je ta tam a žádná moc na světě ji nemůže obnovit. Poslední opora dosavadní politiky, šosák, je zviklána. A tu má pomoci rozpuštění?

Státní převrat? Ale ten zprostí nejen lid, nýbrž i říšská knížata poslušnosti vůči říšské ústavě, která jím bude svržena; státní převrat znamená rozbití říše.

Válka? Není nic snazšího než ji rozpoutat. Ale nikdo nemůže předvídat, kam až povede, jakmile jednou začne. Překročí-li Kroisos Halys[13] nebo Vilém Rýn, zničí velkou říši — jenže kterou? Svou vlastní nebo nepřátelskou? Vždyť mír se udržuje už jen díky tomu, že revoluce ve zbrojní technice nemá konce, takže nikdo nemůže být připraven k válce, a díky tomu, že všichni mají strach před absolutně nevypočitatelnými vyhlídkami světové války, která jediná je nyní ještě možná.

Pomoci může jen jedno: povstání, vyprovokované brutalitou vlády a s dvojnásobnou či trojnásobnou brutalitou potlačené, všeobecný stav obležení a nové volby za teroru. I tak by se získala

* — tj. Vilémem II. *(Pozn. red.)*

šibeniční lhůta jen několika let. Je to však jediný prostředek — a my víme, že Bismarck patří k těm lidem, kterým je každý prostředek dobrý. A neřekl snad Vilém: Při sebemenším odporu dám všechno postřílet? A proto bude tohoto prostředku jistě použito.

Němečtí sociálně demokratičtí dělníci si právě vybojovali triumfální vítězství, jež je při jejich houževnatosti, vytrvalosti, železné kázni, veselé mysli v boji a neúnavnosti zcela přirozené, jež však i jim samým připadalo nečekané a udivilo svět. S nezadržitelností přírodního procesu rostl počet sociálně demokratických hlasů při každých nových volbách; násilí, policejní zvůle, podlost soudců, všechno vyznělo naprázdno, vpřed a stále rychleji vpřed se pohybovala útočná kolona, čím dál mohutnější, a teď je tu, druhá nejsilnější strana v říši. A tu by si měli němečtí dělníci sami pokazit svou hru tím, že by se dali svést k beznadějnému puči, a to jen a jen proto, aby zachránili Bismarcka před smrtelným nebezpečím? Ve chvíli, kdy jejich vlastní statečnost, pro kterou jsou všechna slova chvály slabá, podporují zároveň všechny vnější okolnosti, ve chvíli, kdy celá společenská i politická situace, kdy dokonce všichni jejich nepřátelé musejí pracovat pro sociální demokracii, jako by za to byli placeni — v této chvíli by disciplína, sebeovládání měly selhat a my bychom se měli sami vrhnout proti nastavenému meči? Nikdy. Na to zákon proti socialistům až příliš dobře vyškolil naše dělníky, na to máme ve svých řadách příliš mnoho starých vojáků a mezi nimi mnoho těch, kdo se naučili s puškou u nohy vytrvat v dešti kulek, až nadejde příznivý okamžik pro útok.

Bedřich Engels

Napsáno mezi 21. únorem a 1. březnem 1890
Otištěno v „Der Sozialdemokrat“, čís. 10 z 8. března 1890, a v „Arbeiter-Zeitung“, čís. 11 ze 14. března 1890

Podle textu v „Der Sozialdemokrat“ srovnaného s textem v „Arbeiter-Zeitung“
Přeloženo z němčiny

ZAHRANIČNÍ POLITIKA RUSKÉHO CARISMU[14]

Napsáno v prosinci 1889 až v únoru 1890
(anglická varianta dokončena v březnu 1890)
Otištěno v časopise „Die Neue Zeit“,
čís. 5, květen 1890,
v autorově překladu do angličtiny
v časopise „Time“, duben a květen 1890,
a rusky v časopise „Social-demokrat“,
sešit 1 a 2, únor a srpen 1890
Podpis: Friedrich Engels

Podle textu v „Die Neue Zeit“
srovnaného s textem anglického překladu
Přeloženo z němčiny

I

My, západoevropská dělnická strana, máme* dvojnásobný zájem na vítězství ruské revoluční strany.

Za prvé proto, že ruská carská říše je zároveň hlavní baštou, poslední opevněnou pozicí i záložní armádou evropské reakce, že už pouhá její pasívní existence pro nás znamená hrozbu a nebezpečí.

Za druhé pak proto — a tento moment sami stále ještě dost nezdůrazňujeme — že Rusko svým neustálým vměšováním do záležitostí Západu brzdí a narušuje náš normální vývoj, a to se záměrem, aby se zmocnilo geografických pozic, které by mu zajistily panství nad Evropou, a tak znemožnily vítězství evropského proletariátu.**

Je zásluhou Karla Marxe, že první zdůraznil a po roce 1848 to znovu opakoval, že hlavně z tohoto důvodu je západoevropská dělnická strana nucena vést s ruským carismem boj na život a na smrt. Zastávám-li i já stejné stanovisko, pak jsem i zde jen pokračovatelem svého zesnulého přítele, doplňuji jen to, co mu nebylo dopřáno, aby učinil sám.***

* V anglickém textu, uveřejněném v časopise „Time", začíná první věta takto: „Nejen socialisté, ale každá pokroková strana v kterékoli západoevropské zemi má..." *(Pozn. red.)*

** V anglickém textu zní konec věty takto: „...a aby tak železnou patou cara rozdrtilo veškeré naděje na pokrok". *(Pozn. red.)*

*** Místo tohoto odstavce je v anglickém znění tento text: „V Anglii nelze psát o ruské zahraniční politice a nepřipomenout přitom ihned jméno Davida Urquharta. Padesát let se neúnavně snažil seznámit své krajany s cíli a metodami ruské diplomacie, což byl předmět, v němž se dokonale vyznal; a přece za všechnu svou námahu sklidil jen posměch a pověst velenudného žvanila. Průměrný šosák strká do této přihrádky samozřejmě každého, kdo mu tvrdošíjně připomíná nepříjemné věci, ať jsou sebedůležitější. Nicméně Urquhart, který šosáka nenáviděl, ale nechápal ani jeho povahu, ani historickou nevyhnutelnost jeho existence v současné době, byl odsouzen k nezdaru. On, tory ze staré školy, stál před faktem, že v Anglii až dosud kladli Rusku účinný odpor jedině toryové a že veškerá činnost anglických i cizích liberálů včetně celého revolučního hnutí na kontinentě zpravidla přinášela této mocnosti jedině výhody; měl tedy za to,

Tuto stránku ruských dějin znají ještě poměrně málo i ruští revolucionáři. Jednak proto, že v Rusku samém se o tom trpí jedině oficiální legenda; jednak proto, že většinou příliš pohrdají carskou vládou a domnívají se, že tato vláda — ať už pro svou omezenost nebo úplatnost — není schopna udělat cokoli rozumného. Pokud jde o vnitřní politiku, mají pravdu; tady je neschopnost carismu nabíledni. Je však nutné znát nejen slabé, ale i silné stránky protivníka. A zahraniční politika je bezesporu stránkou, kde je carismus silný, velmi silný. Ruská diplomacie tvoří jakýsi moderní jezuitský řád, který je natolik mocný, že v případě nutnosti překoná i carské rozmary a zdolá korupci ve vlastním nitru, aby ji o to hojněji šířil navenek; tvoří jezuitský řád, který se původně a převážně rekrutoval z cizinců, Korzičanů jako Pozzo di Borgo, Němců jako Nesselrode či pobaltských Němců jako Liven, cizinkou byla ostatně i jeho zakladatelka Kateřina II.

Staroruská vyšší šlechta měla ještě příliš mnoho světských soukromých a rodinných zájmů, chyběla jí ona bezpodmínečná spolehlivost, kterou vyžadovala služba v tomto novém řádu. A poněvadž jí nebylo možné vnutit nemajetnost a celibát katolických jezuitských kněží, muselo stačit, že se jí zprvu svěřovala jen druhořadá a reprezentační místa, vyslanectví atd., a tak se pozvolna vytvářela škola domácích diplomatů. Dosud zastával nejvyšší místo

že má-li se skutečně bránit ruským vpádům, musí být člověk toryem (anebo Turkem) a že každý liberál a revolucionář je — vědomě či nevědomě — nástrojem Ruska. Stálý styk s ruskou diplomacií ho přiměl k tomu, že se na ni začal dívat jako na cosi všemocného, jako na opravdu jediného aktivního činitele v moderních dějinách, v jehož rukou jsou všechny ostatní vlády jen pasívními nástroji; a tak, nebýt jeho stejně přehnaného hodnocení síly Turecka, nemohl by si člověk nijak vysvětlit, proč se tato všemocná ruská diplomacie už dávno nezmocnila Cařihradu. Ve snaze zredukovat tak celé moderní dějiny od Francouzské revoluce na diplomatickou hru v šachy mezi Ruskem a Tureckem, při níž jsou ostatní evropské státy ruskými šachovými figurkami, musel se Urquhart sám vydávat za jakéhosi orientálního proroka, který místo prostých historických fakt hlásal v mysteriózní hyperdiplomatické řeči tajnou, esoterickou doktrínu, plnou narážek na fakta, která nejen nejsou všeobecně známa, ale sotvakdy byla jasně potvrzena; a který jako neselhávající všelék proti nadvládě ruské diplomacie nad anglickou navrhoval zavést znovu trestní odpovědnost ministrů a nahradit kabinet tajnou radou. Urquhart byl člověk s velkými zásluhami a navíc pravý Angličan ze staré školy; a přece by byli ruští diplomaté mohli právem říci: ‚Si M. Urquhart n'existait pas, il faudrait l'inventer' [Kdyby pana Urquharta nebylo, museli bychom si ho vymyslet]." *(Pozn. red.)*

v tomto řádu jen jeden čistokrevný Rus, Gorčakov, a jeho nástupce von Giers má už zase cizí jméno.

Právě tato tajná společnost, rekrutující se původně z cizích dobrodruhů, pozvedla Ruskou říši k její dnešní mohutnosti. S železnou vytrvalostí, s pohledem pevně upřeným na svůj cíl, neštítíc se věrolomnosti, zrady, úkladné vraždy ani pochlebování, rozdávajíc plnýma rukama úplatky, nedotčena pýchou při vítězství ani malomyslností při porážce, kráčejíc přes mrtvoly miliónů vojáků a nejméně jednoho cara, přispěla tato stejně bezohledná jako talentovaná banda víc než všechny ruské armády k tomu, že se hranice Ruska posunuly od Dněpru a Dviny až za Vislu, na Prut, na Dunaj a k Černému moři, od Donu a Volhy až za Kavkaz a k pramenům Oxu a Jaxartu, že se Rusko stalo velikým, mocným, obávaným a že se mu otevřela cesta ke světovládě. Tím však posílila carskou moc i uvnitř. Sláva vítězů, ustavičné výboje, moc a lesk carismu bohatě vyvažují v očích vulgárně patriotického publika všechny hříchy carismu, všechnu despocii, nespravedlnost a svévoli; šovinistické chvástání je bohatě odškodňuje za všechny kopance. A to tím větší měrou, čím méně jsou v Rusku známy pravé příčiny a podrobnosti těchto úspěchů a jsou nahrazovány oficiální legendou, tak jak si ji pro blaho poddaných a pro podnícení patriotismu všude vymýšlejí blahosklonné vlády (například ve Francii a v Prusku). A tak každý Rus, je-li šovinista, padne dřív nebo později na kolena před carismem, jak jsme to zažili u Tichomirova.

Jak se ale mohlo takové bandě dobrodruhů podařit, že si dobyla tak ohromný vliv na evropské dějiny? Velmi jednoduše. Nevykouzlili něco nového z ničeho, pouze správně využili dané faktické situace. Všechny úspěchy ruské diplomacie mají velice hmatatelný materiální podklad.

Podívejme se na Rusko v polovině minulého století. Už tehdy to bylo obrovské území, obývané vzácně homogenním plemenem. Řídké, ale rychle se množící obyvatelstvo; tedy vzrůst moci zajištěný pouhým během času. Toto obyvatelstvo, duševně stagnující a zcela bez iniciativy, se však v rámci svého tradičního způsobu života dalo použít naprosto ke všemu; houževnaté, statečné, poslušné, snášející každé strádání bylo nepřekonatelnou zásobárnou vojáků

pro války v době, kdy rozhodoval boj semknutých mas. Země sama, obrácená k Evropě jen jednou, západní stranou, a tedy napadnutelná jedině odtud; bez centra, jehož dobytím by bylo možné vynutit si mír; nedostatkem cest, rozlohou, chudobou svých zdrojů téměř absolutně chráněná před dobytím — to bylo nenapadnutelné mocenské postavení v rukou každého, kdo ho uměl využívat, postavení, z něhož si mohl vůči Evropě beztrestně dovolit věci, které by každé jiné vládě přivodily jednu válku za druhou.

Jak bylo Rusko silné, až nedobytné v obraně, tak bylo slabé v útoku. Shromažďování, organizace, vyzbrojování a pohyb jeho armád ve vnitrozemí narážely na obrovské překážky, a ke všem materiálním potížím pak ještě přistupovala bezmezná korupce úředníků a důstojníků. Všechny pokusy připravit Rusko k útoku ve velkém měřítku dosud vždycky ztroskotaly a poslední, nynější pokus, totiž zavedení všeobecné branné povinnosti[15], asi teprve na celé čáře ztroskotá. Tady lze říci, že překážky rostou téměř geometrickou řadou podle velikosti mas, které mají být zorganizovány, i když pomineme, že při tak malém počtu městského obyvatelstva není možné najít obrovské množství důstojníků, kterého je teď zapotřebí. Tato slabina nebyla ruské diplomacii nikdy žádným tajemstvím; proto se odjakživa vyhýbala každé hrozící válce, připouštěla ji pouze jako krajní prostředek, a to ještě jen za nejpříznivějších podmínek. Mohou jí vyhovovat jen takové války, v nichž spojenci Ruska musejí nést hlavní břemeno, dát své území napospas zpustošení jako válčiště a postavit do pole hlavní masu bojovníků, přičemž ruským jednotkám připadá role záloh, jež jsou ve většině srážek ušetřeny, kterým však ve všech velkých bitvách připadá čest, že s poměrně nepatrnými oběťmi přinášejí konečné rozhodnutí, jako tomu bylo ve válce z let 1813—1815[16]. Válka za tak výhodných okolností se ovšem vždycky nenaskytne, a proto ruská diplomacie raději hledí využívat pro sebe vzájemně si odporující zájmy a tužby jiných mocností, štvát tyto mocnosti jednu proti druhé a těžit z jejich nepřátelství ve prospěch ruské dobyvačné politiky. Jen proti zjevně slabším protivníkům, jako proti Švédsku, Turecku, Persii, válčí carismus na vlastní pěst — a pak se ovšem také nemusí s nikým dělit o kořist.

Vraťme se však zpátky k Rusku z roku 1760. Tato homogenní, nenapadnutelná země měla za sousedy vesměs země, které byly zdánlivě nebo skutečně v úpadku a spěly k rozkladu, tedy pravý matière à conquêtes*. Na severu Švédsko, jehož moc a prestiž ztroskotaly právě na tom, že se Karel XII. pokusil vtrhnout do Ruska, zruinoval tím Švédsko a prokázal nezranitelnost Ruska. Na jihu Turci a jim poplatní krymští Tataři, trosky někdejší velikosti; útočná síla Turků zlomena před sto lety, jejich obranná síla ještě značná, ale také upadá; a nejlepší známka této rostoucí slabosti: počínající rebelie mezi podrobenými křesťany, Slovany, Rumuny a Řeky, kteří tvoří většinu obyvatel Balkánského poloostrova. Tito křesťané, téměř výlučně východního ritu, byli tedy s Rusy spřízněni nábožensky a Slované mezi nimi, Srbové a Bulhaři, mimoto i kmenově. Rusko tedy nepotřebovalo nic víc, než prohlásit, že je povoláno chránit utlačovanou východní církev a zotročené Slovanstvo, a terén pro výboje — pod pláštíkem osvobození — byl připraven. Právě tak na jižním úpatí Kavkazu byly pod tureckou svrchovaností malé křesťanské státy a křesťanští Arméni, za jejichž „osvoboditele" se carismus mohl prohlašovat. A pak tu na jihu kynula žádostivému dobyvateli vítězná trofej, která nemá sobě rovné v celé Evropě: staré hlavní město východořímské říše, metropole celého východního křesťanského světa, město, z jehož samotného ruského názvu zaznívá panství nad Východem a prestiž obklopující jeho držitele v očích východního křesťanstva: Konstantinopol — Cařihrad.

Avšak Cařihrad jako třetí ruské hlavní město vedle Moskvy a Petrohradu neznamenal jen morální panství nad východním křesťanstvem, byla to také rozhodující etapa na cestě k panství nad Evropou. Znamenalo to svrchovanou vládu nad Černým mořem, Malou Asií a Balkánským poloostrovem. Znamenalo to, jakmile se carovi zamane, uzavření Černého moře pro všechna obchodní a válečná loďstva kromě ruského, přeměnu tohoto moře v ruský válečný přístav a ve vyhrazený prostor pro manévrování ruského loďstva, které by mohlo opevněným Bosporem podnikat

* — předmět výbojů. *(Pozn. red.)*

výpady z tohoto bezpečného záložního postavení a znovu se do něho uchylovat, kdykoli by se mu zlíbilo. Pak už by Rusko potřebovalo jen dosáhnout téhož — přímého či nepřímého — panství nad Sundem a oběma Belty, a bylo by nenapadnutelné i z moře.

Panství nad Balkánským poloostrovem by přivedlo Rusko až k Jaderskému moři. A tato hranice na jihozápadě by byla neudržitelná, kdyby se patřičně neposunula i celá západní hranice Ruska a kdyby se značně nerozšířila sféra jeho moci. Zde však byly poměry snad ještě příznivější.

Nejprve tu bylo Polsko, v naprostém rozkladu, šlechtická republika, založená na vysávání a útlaku rolníků, s ústavou, která znemožňovala jakoukoli národní akci a odsuzovala tak zemi k tomu, aby se stala snadnou kořistí sousedů. Od počátku století se Polsko, jak říkali sami Poláci, udržovalo naživu jen nepořádkem (Polska nierządem stoi); celou zemi neustále okupovala a křížem krážem přes ni táhla cizí vojska, jimž Polsko sloužilo za zájezdní hospodu (karczma zajezdna, říkali Poláci), kde se však pravidelně zapomínalo platit. Už Petr Veliký Polsko systematicky ruinoval — jeho nástupci potřebovali jen po něm sáhnout. A k tomu měli navíc ještě záminku v „národnostním principu“[17]. Polsko nebylo homogenní země. V době, kdy Velká Rus upadla pod mongolské jho, našly Bílá Rus a Malorus ochranu proti asiatskému vpádu v tom, že se připojily k takzvané Litevské říši. Tato říše se později dobrovolně spojila s Polskem.[18] Od té doby se pod vlivem vyšší civilizace Poláků běloruská a maloruská šlechta silně polonizovala; za časů jezuitského panství v Polsku v 16. století byli také pravoslavní Rusové v Polsku nuceni připojit se k římské církvi. To poskytlo velkoruským carům vítanou záminku, aby reklamovali bývalé litevské území jako národní ruské území, ale podrobené Polskem, ačkoli přinejmenším Malorusové, podle největšího žijícího slavisty Miklošiče, nemluví jen nějakým ruským dialektem, ale zvláštní řečí — a další záminku, aby jako ochránci pravoslavného vyznání zasahovali ve prospěch pravoslavných uniátů[19], ačkoli ti se už dávno se svým postavením vůči římské církvi smířili.

Za Polskem pak ležela další země, která zdánlivě propadla zhoubnému rozkladu — Německo. Od třicetileté války byla Římsko-

německá říše státem už jen podle jména. Zemská svrchovanost říšských knížat se stále víc blížila plné suverenitě; jejich právo vzdorovat císaři, které v Německu nahrazovalo polské liberum veto[20], bylo podle vestfálského míru výslovně zaručeno Francií a Švédskem,[21] posílení ústřední moci bylo tedy učiněno závislým na souhlasu ciziny, jejíž zájem se soustřeďoval právě na to, aby tomuto posílení zabránila. Navíc bylo Švédsko díky svým německým výbojům členem Německé říše, mělo křeslo a hlas na Říšských sněmech. V každé válce nacházel císař německá říšská knížata mezi spojenci svých cizozemských nepřátel, každá válka byla tedy zároveň občanskou válkou. Skoro všechna větší a střední říšská knížata si koupil Ludvík XIV. a země byla hospodářsky tak zruinována, že by bez tohoto každoročního přílivu francouzských úplatků nebylo bývalo vůbec možné udržet v zemi peníze jako oběživo.* Proto císař už dávno nehledal sílu ve svém císařství, které ho stálo jen peníze a nepřinášelo nic než námahu a starosti, ale ve svých rakouských, německých a mimoněmeckých dědičných zemích. Mimoto se vedle rakouské panovnické dynastie začala ponenáhlu objevovat jako její konkurent už pruská dynastie.

Taková byla situace v Německu za časů Petra Velikého. Tento skutečně veliký člověk — člověk zcela jiné velikosti než Bedřich „Veliký", poslušný sluha Petrovy nástupkyně Kateřiny II. — byl první, kdo dokonale pochopil, jak je situace v Evropě pro Rusko zázračně příznivá. Tak jako jasně postřehl, stanovil a začal uvádět v život zásady ruské politiky vůči Švédsku, Turecku, Persii a Polsku — a učinil to mnohem jasněji, než vyplývá z jeho tzv. závěti, která se zdá být dílem nějakého epigona[22] — tak si počínal i vůči Německu. Německo jej zaměstnávalo víc než kterákoli jiná země kromě Švédska. Švédsko musel zlomit; Polsko mohl mít, jakmile by po něm vztáhl ruku; Turecko bylo pro něho ještě příliš vzdálené; avšak jeho hlavním úkolem bylo zapustit pevně kořeny v Německu a získat tam postavení, jehož tak bohatě využívala Francie a k jehož využívání bylo Švédsko příliš slabé. Dělal všechno možné, aby získal nějaké německé území a stal se tak německým říšským kní-

* Viz Gülich, „Geschichtliche Darstellung des Handels etc.", Jena 1830, 2. svazek, str. 201—206. *(Engelsova poznámka v „Die Neue Zeit".)*

žetem, ale marně; dokázal jen zavést systém sešvagřování s německými říšskými knížaty a diplomatického využívání vnitřních německých rozepří.

Od Petrovy doby se tato situace stala pro Rusko ještě mnohem příznivější v důsledku vzestupu Pruska. Německému císaři tak vyrostl uvnitř říše téměř rovnocenný protivník, který zvěčnil a vyhrotil rozštěpení Německa. A zároveň byl tento protivník stále ještě natolik slabý, že byl odkázán na pomoc Francie nebo Ruska — zejména Ruska, takže čím víc se oprošťoval od vazalské závislosti na Německé říši, tím jistěji upadal do vazalské závislosti na Rusku.

Tak zbývaly v Evropě už jen tři mocnosti, s nimiž bylo třeba počítat: Rakousko, Francie a Anglie. Poštvat je proti sobě navzájem nebo je navnadit na územní zisk nebylo žádné umění. Anglie a Francie byly stále ještě soupeři na moři; Francie se dala získat vyhlídkou na územní zisk v Belgii a Německu; Rakousko se nechalo navnadit předstíranými výhodami na účet Francie, Pruska a od doby Josefa II. i Bavorska. Rusko tu tedy mělo — při obratném využívání zájmových konfliktů — pro každou svou diplomatickou akci k dispozici silné spojence, dokonce spojence s přesilou. A když zde, tváří v tvář těmto rozkládajícím se sousedním zemím, tváří v tvář těmto třem velmocem zapleteným už tradičně, pro ekonomické životní podmínky, politické či dynastické zájmy nebo dobyvačné choutky do věčných nesvárů a stále zaměstnaným pokusy o vzájemné přelstění, když zde stálo jediné, homogenní, mladistvé a rychle vzkvétající, stěží napadnutelné a naprosto nedobytné Rusko, které přitom bylo neopracovanou, poddajnou, tvárnou surovinou — jaká to byla příležitost pro talentované a ctižádostivé lidi, pro lidi, kteří toužili získat moc, lhostejno kde a jak, jen když to bude skutečná moc, opravdové kolbiště pro jejich talent a ctižádost! A takových lidí produkovalo „osvícené" osmnácté století spousty: byli to lidé, kteří ve službě „lidstvu" táhli křížem krážem celou Evropou, navštěvovali dvory všech osvícených knížat — kterýpak kníže tehdy nechtěl být osvícený! — a usazovali se všude, kde našli příhodné místo, tvoříce jako „lidé bez vlasti" jakousi šlechticko-buržoazní internacionálu osvícenství. Tato internacionála padala na kolena před Semiramidou Severu, která stejně jako

oni neměla vlast, před Žofií Augustou z Anhalt-Zerbstu, zvanou Kateřina II. Ruská; a právě z řad této internacionály si táž Kateřina vybírala elementy pro svůj jezuitský řád ruské diplomacie.

Karl Kautsky ve svém spise o Thomasu Morovi ukázal, jak první forma buržoazního osvícenství, „humanismus" 15. a 16. století, v dalším vývoji vyústil v katolické jezuitství. Právě tak zde vidíme, jak druhá, plně dozrálá forma tohoto osvícenství v 18. století vyúsťuje v moderní jezuitství, v ruskou diplomacii. Tento zvrat v opak, toto konečné vyústění v bod, který je polárním protikladem východiska, to je přirozený osud všech historických hnutí, která si nejsou jasně vědoma svých příčin a podmínek své existence, a míří proto také k čistě iluzorním cílům. „Ironie dějin" je vždycky nemilosrdně opraví.*

Podívejme se nyní, jak tento jezuitský řád pracuje, jak využívá neustále se měnících cílů konkurenčních velmocí jako prostředku k dosažení svého jediného, naprosto neměnného a nikdy nezapomenutého cíle: světového panství Ruska.

* Tento odstavec je v anglické variantě vypuštěn. *(Pozn. red.)*

II

Nikdy nebyla situace ve světě carským dobyvačným plánům příznivější než roku 1762, kdy po zavraždění svého manžela nastoupila na trůn veliká děvka Kateřina II. Sedmiletá válka rozdělila celou Evropu na dva tábory.[23] Anglie zlomila francouzskou moc na moři v Americe a v Indii a pak nechala svého kontinentálního spojence, pruského Bedřicha II., na holičkách. Ten už byl na pokraji zkázy, když roku 1762 přišel na ruský trůn Petr III. a upustil od války proti Prusku. Bedřichovi, opuštěnému svým posledním a jediným spojencem — Anglií, navěky znepřátelenému s Rakouskem a Francií, vyčerpanému sedmiletým bojem o holou existenci, nezbývalo nic jiného než vrhnout se k nohám nově korunované carevně. To mu vyneslo nejen mocnou ochranu, ale i naději na ten kus Polska, který odděloval Východní Prusy od převážné části jeho monarchie a jehož dobytí si nyní vytkl za svůj životní cíl. Dne 31. března (11. dubna) 1764 uzavřeli Kateřina a Bedřich v Petrohradě spojeneckou smlouvu,[24] jejíž tajný článek oba zavazoval chránit silou zbraní současnou polskou ústavu, tento nejlepší prostředek k ruinování Polska, proti jakémukoli pokusu o reformu. Tím bylo rozhodnuto o budoucím dělení Polska. Kus Polska — to byla kost, kterou hodila carevna Prusku, aby se na celé století nechalo klidně uvázat na ruský řetěz.

Nebudu se pouštět do podrobností prvního dělení Polska.[25] Příznačné však je, že toto dělení provedly — proti vůli staromódní Marie Terezie — vlastně tři hlavní opory evropského osvícenství: Kateřina, Bedřich a Josef. Ti dva poslední byli při své hrdosti na osvícenou státnickou moudrost, s níž pošlapali tradiční mezinárodní právo jako pověru, tak hloupí, že ani nepostřehli, jak se svou účastí na oloupení Polska duší i tělem upsali ruskému carismu.

Nic nemohlo být Kateřině vítanější než tito osvícení knížecí sousedé. Jako bylo v devatenáctém století heslem carismu v Evropě osvobození národů, tak jím bylo v osmnáctém století osvícen-

ství*. Nebylo jediné loupeže území, jediného násilného činu, jediného útlaku, který by nebyl carismus uskutečnil pod záminkou osvícenství**, liberalismu či osvobození národů. A dětinští západoevropští liberálové až po Gladstona tomu věřili***, zatímco stejně pošetilí konzervativci právě tak skálopevně věří frázím o ochraně legitimity[26], o udržení pořádku, náboženství, evropské rovnováhy a o posvátnosti smluv, jichž má v této době oficiální Rusko plná ústa. Ruská diplomacie dokázala napálit obě velké evropské buržoazní strany najednou. Jí a jenom jí je dovoleno, aby byla jedním dechem legitimistická i revoluční, konzervativní i liberální, ortodoxní i osvícená. Pak je ovšem pochopitelné pohrdání, s nímž shlíží takový ruský diplomat na „vzdělaný" Západ.

Po Polsku přišlo na řadu Německo. Rakousko a Prusko si vjely do vlasů ve válce o bavorské dědictví z roku 1778[27] a znovu z toho těžila jedině Kateřina. Rusko se už příliš zvětšilo, aby mohlo ještě jako Petr spekulovat na německé říšské stavovství†; teď usilovalo o postavení, které už mělo v Polsku a které držela v Německé říši Francie: o postavení garanta německého nepořádku proti každému pokusu o reformu. A tohoto postavení dosáhlo. Těšínským mírem z roku 1779 převzalo Rusko spolu s Francií záruku za tuto mírovou smlouvu a za všechny dřívější, v ní potvrzené mírové smlouvy, zejména za vestfálský mír z roku 1648. Bezmocnost Německa byla tím zpečetěna, Německo bylo vybráno za objekt příštího dělení mezi Francií a Ruskem.

Ani na Turecko se nezapomnělo. Ruské války proti Turecku spadají vždycky do dob, kdy je na západní ruské hranici mír a kdy je Evropa pokud možno zaměstnána někde jinde. Kateřina vedla dvě takové války.[28] Výsledkem první z nich byly výboje u Azovského moře a nezávislost Krymu, který byl o čtyři roky později přeměněn v ruskou provincii. Druhá posunula ruské hranice od Bugu až na Dněstr. V obou válkách štvali ruští agenti Řeky do povstání proti

* V anglickém textu je doplněno: „pokrok a osvícenství". *(Pozn. red.)*

** V anglickém textu je doplněno: „pokroku, osvícenství". *(Pozn. red.)*

*** V anglickém textu: „tomu věří dodnes". *(Pozn. red.)*

† V anglickém textu doplněno: „tím, že získá některé malé německé knížectví". *(Pozn. red.)*

Turkům. Samozřejmě, že ruská vláda nakonec nechala povstalce na holičkách.

Během americké války za nezávislost formulovala Kateřina poprvé za sebe a své spojence „ozbrojenou neutralitu"* (1780), požadavky omezení práv, jež si vyhrazovala pro své válečné lodi na širém moři Anglie; tyto požadavky zůstaly od té doby stálým cílem ruské politiky a Evropa i Anglie sama je v podstatě uznaly pařížským mírem z roku 1856.[29] Jen Spojené státy americké o tom dodnes nechtějí ani slyšet.

Když vypukla Francouzská revoluce, na Kateřinu se znovu usmálo štěstí. Poněvadž se ani trochu neobávala, že by se revoluční ideje mohly rozšířit do Ruska, viděla v revoluci jen novou příležitost, jak vzájemně znepřátelit evropské státy, aby Rusko mělo volné ruce. Po smrti obou jejích osvícených přátel a sousedů se Bedřich Vilém II. v Prusku a Leopold v Rakousku pokoušeli o nezávislou politiku. Revoluce poskytla Kateřině nejlepší příležitost, aby je oba pod záminkou boje proti republikánské Francii znovu připoutala k Rusku a aby zároveň, zatímco ti dva byli zaměstnáni na francouzských hranicích, zabrala další část Polska. Oba — Rakousko i Prusko — padli do léčky. A i když se Prusko — které si v letech 1787 až 1791 hrálo na spojence Polska proti Kateřině — ještě včas vzpamatovalo a tentokrát požadovalo větší podíl na polském lupu, i když kusem Polska bylo nutno odbýt také Rakousko, přece jen dokázala Kateřina znovu vstrčit do kapsy lví podíl kořisti;[30] skoro celá Bílá Rus a Malorus byly nyní spojeny s Velkou Rusí.

Tentokrát však měla mince i svůj rub. Tím, že polský lup kladl také nároky na síly koalice z let 1792—1794[31], oslabila se její útočná síla proti Francii, a ta zatím zesílila natolik, že mohla sama vybojovat vítězství. Polsko padlo, ale jeho odpor zachránil Francouzskou revoluci, a Francouzskou revolucí začalo hnutí, proti němuž je i carismus bezmocný. To my na Západě Polákům nikdy nezapomeneme. Ostatně, jak ještě uvidíme, není to jediný případ, kdy Poláci zachránili evropskou revoluci.

* V anglickém textu toto místo zní: „takzvanou severskou ‚ozbrojenou neutralitu' ". *(Pozn. red.)*

V politice Kateřiny II. se už jasně zračí všechny podstatné rysy dnešní ruské politiky: přivtělení Polska, i když bylo zpočátku ještě nutné přenechat část kořisti sousedům; přeměna Německa v další objekt dělení; Cařihrad jako veliký konečný cíl, na nějž se nikdy nesmí zapomínat a k němuž je nutno se ponenáhlu probojovat; dobytí Finska, aby byl kryt Petrohrad, a odškodnění Švédska Norskem, které Kateřina nabídla králi Gustavu III. ve Fredrikshamnu;[32] oslabení britské nadvlády na moři mezinárodně právními omezeními; vyvolávání povstání křesťanské ráje v Turecku; konečně šťastné spojení liberálních a legitimistických frází, s jejichž pomocí se podle potřeby vodí za nos západoevropský „vzdělaný" a na fráze věřící šosák, takzvané veřejné mínění.

Když Kateřina zemřela, mělo už Rusko víc, než si mohl přát i ten nejpřehnanější národní šovinismus. Všechno, co se nazývalo ruským — až na nevelký počet rakouských Malorusů — bylo pod žezlem jejího nástupce, který si nyní mohl plným právem říkat samovládce všech Rusů. Nejenže byl vybojován přístup k moři; Rusko mělo jak na Baltském, tak na Černém moři široký pruh pobřeží a četné přístavy. Pod ruským panstvím byli nejen Finové, Tataři a Mongolové, ale i Litevci, Švédové, Poláci a Němci. Co víc si můžete přát? Každému jinému národu by to stačilo. Pro carskou diplomacii — národa se nikdo neptal — to byla jen základna k tomu, aby se teď teprve mohlo pořádně začít.

Francouzská revoluce se vybouřila a samasi zplodila svého vládce, svého Napoleona. Zdánlivě tedy dala za pravdu větší moudrosti ruské diplomacie, která se tímto obrovským pozdvižením lidu nedala zastrašit. Napoleonův vzestup jí teď poskytl příležitost k novým úspěchům: Německo dozrávalo k osudu Polska. Ale Kateřinin nástupce Pavel byl umíněný, vrtkavý, nevypočitatelný; každou chvíli křížil akce diplomatů; stával se nesnesitelným a musel být odstraněn. Najít potřebné gardové důstojníky k provedení tohoto záměru bylo snadné; následník trůnu Alexandr se zúčastnil spiknutí a kryl je; Pavel byl zardoušen a vzápětí začala nová kampaň za větší slávu nového cara, který se pro způsob, jakým nastoupil na trůn, stal doživotním sluhou jezuitské bandy diplomatů.

Ti přenechali Napoleonovi, aby dovršil rozbití Německé říše a do krajnosti vyhrotil panující rozklad. Když však došlo k vyúčtování, vystoupilo Rusko znovu do popředí. Lunévillským mírem (1801)[33] byl přiřčen Francii celý německý levý břeh Rýna s tím, že německá knížata, která tak byla vypuzena, mají dostat odškodnění na pravém břehu Rýna z držav duchovních říšských stavů — biskupů, opatů atd. Teď se Rusko odvolalo na své postavení garanta, které získalo v Těšíně roku 1779: podle toho měly při rozdělování náhrad závažné slovo Rusko a Francie, tj. oba garanti rozkladu Německé říše. A nejednotnost, hamižnost německých knížat a zrazování říše, které se u nich stalo běžným zvykem, přispěly pak k tomu, že se toto slovo Ruska a Francie stalo rozhodujícím. Tak došlo k tomu, že Rusko a Francie navrhly plán na rozdělení církevních domén mezi vypuzená knížata a že tento plán, navržený ze zahraničí a v zájmu zahraničí, byl ve všech hlavních bodech přijat a povýšen na říšský zákon (usnesení říšské deputace z roku 1803).[34]

Svazek Německé říše byl fakticky zrušen, Rakousko a Prusko si počínaly jako samostatné evropské státy a považovaly, stejně jako Rusko a Francie, menší říšské stavy jen za teritorium vhodné pro výboje. Co se tedy mělo s těmito malými státy stát? Prusko bylo ještě příliš malé a mladé, aby se mohlo domáhat nadvlády nad nimi, a Rakousko právě o poslední stopu této nadvlády přišlo. Nárok na dědictví německého císařství si však dělaly Rusko a Francie. Francie roztříštila starou říši silou zbraní, tlačila na malé státy svým bezprostředním sousedstvím podél celého Rýna; ostatní pak dokonala vítězná pověst Napoleona a francouzských armád, malá německá knížata se vrhla Napoleonovi k nohám. A Rusko? Teď, kdy mělo skoro na dosah cíl, za nímž se hnalo celých sto let, teď, kdy tu Německo před ním leželo v úplném rozkladu, k smrti znavené, bezmocné a bezradné, právě teď mělo Rusko strpět, aby mu korsický parvenu sebral kořist před nosem?

Ruská diplomacie ihned zahájila tažení za vydobytí hegemonie nad malými německými státy. Rozumělo se samo sebou, že bez vítězství nad Napoleonem to nepůjde. Nezbylo tedy než získat na svou stranu německá knížata a takzvané německé veřejné míně-

ní, pokud se o něm tehdy vůbec dalo mluvit. Knížata byla zpracovávána diplomacií, šosáci literaturou. Zatímco se na knížecích dvorech nešetřilo ruským lichocením, hrozbami, lhaním a úplatky, byla veřejnost zaplavována tajemnými letáky, v nichž se Rusko velebilo jako jediná mocnost, která může Německo zachránit a vzít je pod účinnou ochranu a která nadto má k tomu právo a povinnost podle těšínské smlouvy z roku 1779. A když vypukla válka z roku 1805, muselo být jasné každému, kdo měl oči jenom trochu otevřené, že v ní šlo jen o to, zda tyto malé státy mají tvořit francouzský nebo ruský Rýnský spolek.

Osud byl Německu příznivý. Rusové a Rakušané byli poraženi u Slavkova a nový Rýnský spolek se přece jen nestal přední stráží carismu.[35] Francouzské jho bylo aspoň moderní a nutilo německá knížata, aby skoncovala s nejkřiklavějšími anachronismy ve svém dosavadním způsobu života.

Po Slavkově přišel prusko-ruský spolek, Jena, Jílové, Friedland a tylžský mír z roku 1807.[36] Tady se znovu ukázalo, jak obrovskou výhodu skýtá Rusku jeho strategicky bezpečná poloha. Ačkoli bylo ve dvou taženích poraženo, získalo nové území na účet svého dosavadního spojence a alianci s Napoleonem k rozdělení světa: Napoleonovi Západ, Alexandrovi Východ!

Prvním plodem této aliance bylo dobytí Finska. Bez jakéhokoli vypovězení války, ale s Napoleonovým souhlasem, vtrhli Rusové do země; neschopnost, nejednotnost a prodejnost švédských generálů jim zajistily snadné vítězství; odvážný přechod ruských oddílů přes zamrzlé Baltské moře si vynutil násilnou změnu na stockholmském trůnu a odstoupení Finska Rusku.[37] Když se však o tři roky později blížila roztržka mezi Alexandrem a Napoleonem, pozval si car maršála Bernadotta, zvoleného za švédského korunního prince, do Abo a slíbil mu Norsko, jestliže přistoupí k anglo-ruskému spolku proti Napoleonovi.[38] Tak se roku 1814 vyplnil Kateřinin plán: Finsko mně, Norsko tobě.

Finsko však bylo jen předehrou. Alexandrovi, jako vždycky, šlo o Cařihrad. V Tylži a Erfurtu[39] mu Napoleon najisto přislíbil Moldavsko a Valašsko a dával mu vyhlídku na dělení Turecka, z něhož ovšem měl být Cařihrad vyloučen. Od roku 1806 válčilo

Rusko s Tureckem; tentokrát nepovstali jen Řekové, ale i Srbové.[40] Co však platí o Polsku jen ironicky, platilo o Turecku doopravdy: zachránil je nepořádek. Nezdolný obyčejný voják, syn nezdolného tureckého sedláka, měl právě díky tomuto nepořádku možnost zase napravit to, co zkazili zkorumpovaní pašové. Turky bylo možné porazit, ne však si je podrobit, a ruská armáda postupovala na cestě k Cařihradu jen pomalu.

Avšak cenou, kterou bylo nutno zaplatit za tuto „volnou ruku" na Východě, bylo přistoupení k Napoleonovu kontinentálnímu systému, přerušení veškerého obchodu s Anglií.[41] A to pro tehdejší Rusko znamenalo obchodní krach. To byla doba, kdy se (Puškinův) Evžen Oněgin učil z Adama Smitha, jak stát bohatne a jak nepotřebuje peníze, jen když má přebytek produktů; kdežto jeho otec naopak to nemohl pochopit a uvaloval hypotéky na jeden statek za druhým.[42]

Rusko si mohlo opatřit peníze jedině námořním obchodem a vývozem svých surovin na tehdejší hlavní trh, do Anglie, a přitom se už příliš přizpůsobilo Západu, než aby se obešlo bez peněz. Blokáda obchodu byla nesnesitelná. Ekonomie byla mocnější než diplomacie a car dohromady; styk s Anglií byl ve vší tichosti obnoven; tylžská ujednání byla porušena a roku 1812 vypukla válka.

Napoleon se spojenými armádami celého Západu překročil ruské hranice. Poláci, kteří tuto záležitost dovedli nejlépe posoudit, mu radili, aby se zastavil na Dvině a Dněpru, reorganizoval Polsko a očekával útok Rusů tam. Vojevůdce Napoleonova ražení musel chápat, že to je správný plán. Avšak Napoleon, který dosáhl závratné výše a stál na velmi vratké základně, si už *nemohl* dovolit pomalá tažení. Nezbytně potřeboval rychlé úspěchy, oslňující vítězství, ztečí vydobyté mírové úmluvy. Hodil polskou radu za hlavu, táhl na Moskvu a tím právě přivedl Rusy do Paříže.

Zničení veliké Napoleonovy armády na ústupu od Moskvy dalo signál k všeobecnému povstání proti francouzské nadvládě na Západě. V Prusku povstal celý národ a přinutil zbabělého Bedřicha Viléma III. k válce proti Napoleonovi. Jakmile se Rakousko stačilo vyzbrojit, připojilo se k Rusům a Prusům. Po bitvě u Lipska[43] odpadl od Napoleona Rýnský spolek, a sotva osmnáct

Obálka ruského časopisu „Social-demokrat"

měsíců po Napoleonově vjezdu do Moskvy vtáhl do Paříže Alexandr, pán a vládce Evropy.

Turecko, zrazené Francií, uzavřelo roku 1812 v Bukurešti mír a obětovalo Rusům Besarábii. Vídeňský kongres přinesl Rusku Království polské,[44] takže nyní bylo s Ruskem spojeno téměř devět desetin bývalého polského území. Avšak důležitější než to všechno bylo postavení, které car nyní zaujímal v Evropě. Neměl už na evropském kontinentě žádného soupeře. Rakousko a Prusko byly v jeho vleku. Francouzská bourbonská dynastie byla díky jemu znovu dosazena na trůn, a proto ho rovněž poslouchala. Švédsko dostalo z jeho rukou Norsko jako zástavu za politiku přátelskou carismu; dokonce i španělská dynastie vděčila za své znovunastolení mnohem víc vítězstvím Rusů, Prusů a Rakušanů než vítězstvím Wellingtonovým, která by nikdy nebyla s to svrhnout francouzské císařství.

Nikdy dřív nezaujímalo Rusko tak mocné postavení. Udělalo však také další krok za své přirozené hranice. Jestliže měl ruský šovinismus ještě nějaké záminky, jimiž se daly — nechci říci ospravedlnit — ale aspoň omluvit Kateřininy výboje, pak u Alexandrových výbojů o tom už nemůže být ani řeči. Finsko je finské a švédské, Besarábie rumunská, kongresové Polsko polské. Tady už nejde o sjednocení roztříštěných spřízněných kmenů, které se všechny nazývají Rusové, tohle už je nepokryté, násilné dobývání cizích území, to je prostě loupež.

III

Vítězství nad Napoleonem bylo vítězstvím evropských monarchií nad francouzskou revolucí, jejíž poslední fází bylo napoleonské císařství; toto vítězství bylo oslavováno obnovou „legitimity". Ale zatímco Talleyrand věřil, že na tuto frázi, kterou vynalezl, nachytá cara Alexandra, byla to mnohem spíš ruská diplomacie, kdo touto frází vodil za nos celou Evropu. Pod záminkou ochrany legitimity stvořila „Svatou alianci", která znamenala, že se rusko-rakousko-pruský spolek rozšířil pod ruským vedením ve spiknutí všech evropských panovníků proti vlastnímu lidu.[45] Ostatní panovníci tomu věřili; co si o tom mysleli car a jeho diplomacie, ihned uvidíme.

Carovi a ruské diplomacii šlo teď o to, využít pracně získané hegemonie v Evropě a přiblížit se o krok k Cařihradu. K tomu mohli nasadit tři páky: Rumuny, Srby, Řeky. Nejpříhodnější element byli Řekové. Byl to národ obchodníků, a obchodníci nejvíc trpěli útlakem tureckých pašů. Křesťanskému rolníkovi se pod tureckým panstvím vedlo materiálně lépe než kdekoli jinde. Uchoval si instituce, které měl před tureckým panstvím, a svou úplnou samosprávu; dokud platil daně, Turek se o něho zpravidla nestaral; jen zřídkakdy byl vystaven násilnostem, jaké musel ve středověku snášet západoevropský rolník od šlechty. Byla to nedůstojná, jen trpěná, ale materiálně nijak tísnivá existence, která nebyla tehdejší kulturní úrovni oněch národů nepřiměřená; trvalo proto dlouho, než slovanská rája přišla na to, že tato existence je nesnesitelná. Naproti tomu řecký obchod od doby, kdy turecké panství zbavilo Řeky tísnivé konkurence Benátčanů a Janovanů, rychle vzkvétal a stal se už tak významným, že nadále nemohl snášet ani turecké panství. Ve skutečnosti je turecké, stejně jako každé jiné orientální panství neslučitelné s kapitalistickou společností; vyzískaná nadhodnota není jistá před hrabivýma rukama satrapů a pašů; chybí

nejzákladnější podmínka buržoazního podnikání*: bezpečnost obchodníkovy osoby a jeho majetku. Není proto divu, že Řekové, kteří se od roku 1774 už dvakrát pokusili o povstání, povstali i tentokrát.[46]

Řeckého povstání tedy bylo možné se chopit; aby tu však carská diplomacie mohla vyvinout dost silný tlak, muselo se Západu zabránit, aby se do této záležitosti vměšoval; musel být tedy zaměstnán doma. A pro to skvěle připravila půdu fráze o legitimitě.

Legitimní panovníci vyvolali proti sobě všude hlubokou nenávist. Pokusy znovu nastolit předrevoluční poměry pobouřily buržoazii na celém Západě; Francie a Německo byly ve varu, ve Španělsku a v Itálii vypuklo otevřené povstání.[47] Carská diplomacie měla ve všech těchto spiknutích a povstáních prsty; ne že by je sama vyvolávala nebo třeba jen podstatně přispěla k jejich dočasným úspěchům. Ale co mohla prostřednictvím svých polooficiálních agentů udělat, aby u svých legitimních spojenců zasela nesvár v jejich vlastním domě**, to udělala. Nepokrytě však protežovala rebelantské elementy na Západě, jakmile začaly vystupovat pod maskou přátelství k Řekům, a kdo jiný to byl, ti helénofilové, kteří sbírali peníze a posílali do Řecka dobrovolníky a celé ozbrojené pomocné sbory — kdo jiný to byl, než zase ti karbonáři[48] a jiní západní liberálové?

To všechno osvícenému caru Alexandrovi nijak nebránilo, aby na kongresech v Cáchách, Opavě, Lublani a Veroně nevyzýval své legitimní kolegy k nejenergičtějším krokům proti jejich rebelantským poddaným a aby neposlal roku 1821 Rakušany do Itálie a roku 1823 Francouze do Španělska potlačit revoluci,[49] nezdráhal se dokonce ani naoko zatratit řecké povstání, zatímco toto povstání současně rozdmychával a helénofily na Západě dal povzbuzovat ke zdvojenému úsilí. Znovu mu sedla hloupá Evropa neuvěřitelným způsobem na vějičku; knížatům a reakcionářům hlásal carismus

* V anglickém textu je místo „buržoazního podnikání" „výnosného obchodu". *(Pozn. red.)*

** V anglickém textu zní poslední část věty takto: „aby mezi poddanými svých legitimních spojenců zasela nespokojenost a nesváry". *(Pozn. red.)*

legitimitu*, liberálním šosákům osvobození národů a osvícenství** — a všichni mu věřili.

Ve Veroně car úplně uchvátil francouzského ministra, romantika Chateaubrianda. Dával totiž Francouzům naději na levý břeh Rýna, dají-li se Ruskem hezky způsobně vést za ručičku. Touto nadějí, později, za Karla X., posílenou závaznými přísliby, ruská diplomacie po léta kojila Francii a ovládala tak jen s několikerým přerušením francouzskou východní politiku až do roku 1830.

Přes to všechno carova lidumilná politika, která směřovala pod záminkou osvobození křesťanských Řeků z mohamedánského útlaku k tomu, aby se car sám usadil na místě mohamedánů, nedělala žádoucí pokroky.*** Neboť, jak praví ruský vyslanec v Londýně kníže Liven (depeše z 18./30. října 1825):

„Celá Evropa s úděsem hledí na tento ruský kolos, jehož gigantické síly čekají jen na znamení, aby se daly do pohybu proti ní. Proto je v jejím zájmu chránit tureckou moc, tohoto přirozeného nepřítele naší říše."[50]

Válka v Řecku pokračovala se střídavým úspěchem dál a všechny ruské pokusy vtáhnout s nejvyšším svolením Evropy do podunajských provincií, a tím donutit Turky ke kapitulaci, zatím selhaly. Tu přišla roku 1825 Turkům pomoc z Egypta; Řekové byli všude poraženi a povstání téměř rozdrceno. Ruská politika musela buď přijmout porážku, nebo se odhodlat k odvážnému řešení.

Kancléř Nesselrode se radil se svými vyslanci. Pozzo di Borgo v Paříži (depeše ze 4./16. října 1825) a Liven v Londýně (depeše z 18./30. října 1825) se rozhodně vyslovili pro odvážný postup: podunajské provincie se prý musí ihned a bez ohledu na Evropu obsadit, dokonce s rizikem evropské války. Takový názor měla zřejmě celá ruská diplomacie. Alexandr však byl změkčilý, rozmarný, blazeovaný, mysticko-romantický, byl jako Grec du Bas-Empire†

* V anglickém textu je zde dodáno: „a zachování statu quo". *(Pozn. red.)*

** V anglickém textu je místo této části věty „osvobození utlačených národů". *(Pozn. red.)*

*** V anglickém textu zní začátek věty takto: „Přes to všechno se svět díval nedůvěřivě nebo v nejlepším případě lhostejně na carovu lidumilnou politiku..." a slova „nedělala žádoucí pokroky" jsou vypuštěna. *(Pozn. red.)*

† — Byzantinec (Bas-Empire se říkalo Byzanci, Východořímské říši v období úpadku). *(Pozn. red.)*

(jak ho nazýval Napoleon) nejen chytrý a lstivý, ale také vrtkavý a bez energie. Začal brát legitimitu vážně, a tak měl řeckých rebelů plné zuby. Nedělal nic a tehdy, v době, kdy ještě nebyly železnice, si cestoval po jihu někde kolem Taganrogu, takže byl skoro nedosažitelný. Znenadání přišla zpráva, že zemřel. Šuškalo se něco o jedu. Odstranila snad diplomacie syna jako kdysi otce? Ať tak či onak, jeho smrt jí nemohla nikdy přijít víc vhod.

S Mikulášem přišel na trůn car, nad něhož si diplomacie nemohla přát lepšího, průměrný člověk s povahou zupáka,* jemuž bylo *zdání* moci nade vše a jehož tedy pomocí tohoto zdání bylo možné přimět k čemukoli. Teď se postupovalo rozhodněji a došlo k válce s Tureckem, aniž se Evropa vměšovala. Anglii přiměly liberální fráze a Francii zmíněné sliby k tomu, že jejich flotily, spojené s ruskou, uprostřed míru napadly a zničily 20. října 1827 turecko-egyptské loďstvo u Navarina.[51] A i když Anglie brzy obrátila, bourbonská Francie zůstala věrná. Zatímco car vypověděl Turkům válku a jeho vojsko překročilo 6. května 1828 Prut, připravovalo se 15 000 vojáků francouzských jednotek k nalodění na cestu do Řecka, kde přistáli v srpnu a září. To bylo pro Rakousko dostatečným varováním, aby nevpadlo do boku ruskému postupu na Cařihrad: bylo by to vedlo k válce s Francií, a pak by byl vstoupil v platnost rusko-francouzský spolek, který měl jednomu z partnerů přinést dobytí Cařihradu a druhému obsazení levého břehu Rýna.

Dibič** pronikl tedy až k Drinopolu, octl se tam však v takové situaci, že by byl musel s velikým spěchem couvnout za Balkán, kdyby byli Turci vydrželi ještě pouhých čtrnáct dní. Měl jen 20 000 mužů, z toho čtvrtinu stižených morem. Tehdy pruské vyslanectví v Cařihradě s pomocí vylhaných zpráv o hrozícím, ve skutečnosti však naprosto nemožném ruském postupu zprostředkovalo mír a zachránilo ruského vojevůdce, řečeno Moltkovými slovy,

„ze situace, kdy by možná bylo stačilo jen několik dní navíc, a byl by svržen z výšin vítězství do propasti zkázy" (Moltke, „Der russisch-türkische Feldzug", str. 390).

* V anglickém textu je přidáno: „člověk, který si pletl brutalitu s energií a umíněnou svéhlavost se silou vůle". *(Pozn. red.)*

** V anglickém textu je zde dodáno: „v čele ruské armády". *(Pozn. red.)*

Ať tak či onak, mír přinesl ruské říši ústí Dunaje, kus území v Asii a stále nové záminky k vměšování do záležitostí podunajských provincií.[52] Z těchto provincií se od té doby až do krymské války stala karczma zajezdna ruského vojska, od něhož měly v tomto období jen málokdy pokoj.

Ještě než bylo možné tyto výhody dále využít, propukla červencová revoluce[53]. Teď putovaly liberální fráze ruských agentů na čas do zásuvky; šlo už jen o to chránit „legitimitu". Bylo připraveno tažení Svaté aliance proti Francii — tu však vypuklo polské povstání a drželo Rusko celý rok v šachu; Polsko tak podruhé zachránilo evropskou revoluci svou vlastní obětí.[54]

Rusko-turecké vztahy v období 1830—1848 nebudu rozebírat. Byly důležité tím, že se Rusku poprvé naskytla možnost vystupovat jako ochránce Turecka proti jeho vzpurnému egyptskému vazalovi Muhammadu Alímu, poslat 30 000 mužů na Bospor, aby chránili Cařihrad, a pomocí hünkjariskeleské smlouvy fakticky přivést Turecko na řadu let pod ruské panství;[55] dále že se mu roku 1840 podařilo díky Palmerstonově zradě přes noc přeměnit hrozící evropskou koalici proti Rusku v koalici proti Francii[56], a konečně tím, že Rusko dokázalo připravit anexi podunajských provincií jednak pokračováním v jejich okupaci a vykořisťováním rolníků*, jednak pomocí Règlement organique[57] (viz Marx, „Kapitál", díl I, kap. 8)**, na nějž se dali nalákat bojaři. V podstatě však bylo toto období věnováno dobývání a rusifikaci Kavkazu, což se po dvaceti letech bojů konečně podařilo.

Mezitím však postihla carskou diplomacii vážná pohroma: Když velkokníže Konstantin 29. listopadu 1830 musel utéci z Varšavy před polskými povstalci, padl jim do rukou celý jeho diplomatický archív, originální depeše ministra zahraničních věcí*** a úřední opisy všech důležitých depeší od vyslanců. Všechny machinace ruské

* V anglickém textu je místo „vykořisťováním rolníků" „ubytováváním svých vojáků u rolníků". *(Pozn. red.)*

** V anglickém textu je místo odkazu v závorce tato poznámka pod čarou: „Zákoník pro venkovské obyvatelstvo, který dal bojarům — venkovské pozemkové aristokracii — k dispozici většinu rolníkovy pracovní doby, a to bez jakékoli náhrady. Další podrobnosti viz Karel Marx, ‚Kapitál', kap. X, str. 218—222 anglického vydání."[58] *(Pozn. red.)*

*** — tj. Nesselroda. *(Pozn. red.)*

diplomacie z let 1825—1830 vyšly najevo.* Polská vláda poslala tyto depeše po hraběti Zamojském do Anglie a Francie, a z popudu Viléma IV. Anglického je roku 1835 uveřejnil David Urquhart v „Portfoliu“[59]. Toto „Portfolio“ je stále ještě jedním z hlavních pramenů — a rozhodně pramenem nejnespornějším — k dějinám intrik, jimiž se carismus pokouší navzájem rozeštvat národy Západu, aby je v důsledku těchto různic všechny ovládl.

Ruská diplomacie už přestála tolik západoevropských revolucí nejen beze škod, ale přímo se ziskem, že byla s to uvítat propuknutí únorové revoluce z roku 1848 jako obzvlášť příznivou událost. Mohlo být něco vítanějšího než to, že se revoluce rozšířila do Vídně a tím odstranila hlavního nepřítele Ruska, Metternicha, ale závoreň vyburcovala ze spánku rakouské Slovany, o nichž se dalo předpokládat, že budou spojenci carismu; že zachvátila Berlín a tím vyléčila Bedřicha Viléma IV., který chtěl všechno a nemohl nic, z jeho choutek po nezávislosti na Rusku? Rusko bylo bezpečné před jakoukoli nákazou a Polsko bylo obsazeno tak silně, že se nemohlo ani hnout. A když se pak revoluce rozšířila dokonce až do podunajských provincií,[60] měla ruská diplomacie právě to, co chtěla: záminku k novému vpádu do Moldavska a Valašska, aby obnovila pořádek a ještě víc tam upevnila ruské panství.

Ale to nebylo všechno. Rakousko, nejzarputilejší, nejzavilejší protivník Ruska na hranicích Balkánského poloostrova, se maďarským a vídeňským povstáním dostalo na pokraj záhuby. Vítězství Maďarů by ovšem bylo znamenalo nový výbuch evropské revoluce a spousta Poláků v maďarském vojsku zaručovala, že tentokrát by se revoluce nezastavila na polských hranicích. Tu si Mikuláš zahrál na velkorysého. Poslal své armády, aby vtrhly do Uher, přesilou rozdrtil maďarská vojska, a zpečetil tak porážku evropské revoluce. A poněvadž se Prusko stále ještě pokoušelo využít revoluci k tomu, aby rozbilo Německý spolek a podřídilo alespoň malé severoněmecké státy pruské hegemonii, povolal si Mikuláš Prusko a Rakousko před svou soudnou stolici do Varšavy a rozhodl ve

* V anglickém textu je tato věta formulována takto: „Všechny machinace ruské diplomacie a všechny intriky, které zosnovala v letech 1825—1830, vyšly najevo.“ *(Pozn. red.)*

prospěch Rakouska.[61] Prusko bylo odměnou za to, že se dlouhá léta plazilo před Ruskem, hanebně pokořeno, protože na okamžik projevilo slabou touhu se vzepřít. Šlesvicko-holštýnskou otázku vyřešil Mikuláš rovněž proti Německu a když se předem přesvědčil, že se Christian Glücksburský hodí pro carské záměry, ustanovil ho následníkem dánského trůnu.[62] Nejen Uhry, ale celá Evropa ležela u carových nohou a stalo se to přímo v důsledku revoluce. Neměla tedy ruská diplomacie pravdu, když potichu horovala pro revoluci na Západě?

Ale únorová revoluce byla přesto prvním umíráčkem carismu. Malá dušička omezeného Mikuláše nemohla unést takové nezasloužené štěstí; měl příliš naspěch s postupem na Cařihrad; vypukla krymská válka; Anglie a Francie přišly Turecku na pomoc, Rakousko hořelo nedočkavostí d'étonner le monde par la grandeur de son ingratitude*. Neboť Rakousko vědělo, že se od něho za pomoc v uherské válce a za varšavský rozsudek očekává neutralita nebo dokonce podpora ruských výbojů na Dunaji, které znamenaly, že Rakousko bude Ruskem obklíčeno od Krakova až poRšavu a Zemun. Ale tentokrát našlo Rakousko odvahu k vlastnímu mínění, což se jinak téměř nikdy nestávalo.

Krymská válka byla jediná kolosální komedie plná omylů, kde neustále vyvstává otázka: Kdo koho vlastně napálil? Ale tato komedie stála nesmírné poklady a přes milión lidských životů. Sotva se první spojenecké oddíly vylodily v Bulharsku, vtrhli Rakušané do podunajských provincií a Rusové se stáhli za Prut. Tím se Rakousko na Dunaji vklínilo mezi obě válčící strany; pokračovat ve válce na tomto území bylo možné jen s jeho souhlasem. Ale Rakousko bylo ochotno i k válce na ruských západních hranicích. Rakousko vědělo, že mu Rusko nikdy neodpustí jeho černý nevděk; Rakousko bylo proto ochotno připojit se ke spojencům, ale jen povede-li se opravdová válka, která by obnovila Polsko a značně posunula zpět západní hranice Ruska. Taková válka by nutně vtáhla do aliance také Prusko,** přes jehož území procházel všechen dovoz do Ruska;

* — udivit svět velikostí svého nevděku.[63] *(Pozn. red.)*

** V anglickém textu zní začátek věty takto: „V takové válce by nemohlo zůstat neutrální ani Prusko." *(Pozn. red.)*

evropská koalice by blokovala Rusko na souši i na moři a napadla by je s takovou přesilou, že by o vítězství nebylo pochyb.

To ale nikterak neměly v úmyslu Anglie a Francie. Obě mocnosti byly naopak rády, že je postup Rakouska naprosto zbavil nebezpečí opravdové války. Co si přálo Rusko — aby se spojenci pustili na Krym a zakousli se tam — to navrhl Palmerston a Ludvík Napoleon se toho s velkou radostí chopil. Pustit se z Krymu do nitra Ruska by bylo bývalo strategické šílenství. Tak se válku poštěstilo přeměnit v předstíranou válku a uspokojit všechny hlavní účastníky. Avšak car Mikuláš nemohl natrvalo snášet, aby se nepřátelské vojsko usadilo na prahu jeho říše na ruské půdě; pro něho se z předstírané války stala brzy zase opravdová válka. Jenže co bylo pro předstíranou válku nejvhodnější, bylo pro opravdovou válku nejnebezpečnějším terénem. To, co dodávalo Rusku sílu v obraně — obrovská rozloha jeho řídce zalidněného území, bez cest a chudého na pomocné zdroje — obrátilo se nyní proti Rusku, jakmile Mikuláš soustředil všechny ozbrojené síly k jedinému bodu na periférii říše, k Sevastopolu. Jihoruské stepi, které by se byly musely stát hrobem útočníka, se staly hrobem ruských armád, které Mikuláš ve své surové a hloupé bezohlednosti hnal jednu po druhé na Krym — nakonec i uprostřed zimy. A když poslední, narychlo sehnaná, sotva nejnutněji vyzbrojená a bídně zásobovaná armáda ztratila na pochodu dvě třetiny mužstva — celé prapory zahynuly ve sněhové vánici — a zbytek nebyl ani s to vážně zaútočit na nepřítele, nafoukaný omezenec Mikuláš se žalostně zhroutil a utekl před následky svého císařského šílenství tím, že se otrávil.

Mír, který nyní spěšně uzavřel jeho následník*, dopadl dost šťastně.[64] Tím těžší však byly vnitřní následky. Aby mohl carismus absolutně vládnout doma, musel být navenek víc než neporazitelný, musel nepřetržitě vítězit, musel být s to odměňovat bezpomínečnou poslušnost opojnou šovinistickou vítězoslávou a stále novými výboji. A teď se carismus bědně sesypal, a to právě ve své navenek nejimpozantnější podobě; zkompromitoval Rusko před světem, a tím sebe sama před Ruskem. Následovalo nevídané vystřízlivění.

* — tj. Alexandr II. (*Pozn. red.*)

Ruským lidem až příliš hluboce otřásly ohromné válečné oběti a car se musel až příliš mnoho dovolávat jeho oddanosti, než aby bylo možno lid jen tak beze všeho přimět k jeho dřívější pasívní, tupé poslušnosti. Neboť i Rusko se postupně ekonomicky a intelektuálně rozvíjelo; vedle šlechty se nyní už objevily zárodky druhé vzdělané třídy, buržoazie. Zkrátka a dobře, nový car si musel hrát na liberála, ale tentokrát *doma*. Tím však byl dán počátek vnitřních dějin Ruska, počátek intelektuálního hnutí v národě samém i počátek odrazu tohoto hnutí: veřejného mínění, které je sice ještě slabé, ale stále víc uplatňuje svůj hlas, stále méně se dá přehlížet. A tím vyvstal carské diplomacii nepřítel, jemuž musí podlehnout. Neboť takováto diplomacie je možná jen dotud, dokud lid zůstává naprosto pasívní, dokud nemá jinou vůli než vůli vlády a nezná jiné poslání než dodávat vojáky a platit daně, aby mohly být uskutečněny cíle diplomatů. Jakmile Rusko bude mít vnitřní vývoj, a tím i vnitřní boje mezi stranami, pak je jen otázkou času, kdy bude dosaženo konstituční formy, v níž by tento boj mezi stranami mohl probíhat bez násilných otřesů. Pak ale bude i dosavadní ruská politika výbojů věcí minulosti; neměnná stálost diplomatického cíle se ztratí v mocenském boji stran; nebude už možné neomezeně disponovat silami národa — Rusko bude nadále těžko napadnutelné a relativně stejně slabé v útoku, ale jinak se stane evropskou zemí jako ostatní, a svérázná síla jeho dosavadní diplomacie bude provždy zlomena.

La Russie ne boude pas, elle se recueille,* řekl po válce kancléř Gorčakov.[65] Sám ani nevěděl, jak jsou jeho slova pravdivá. Mluvil jen o diplomatickém Rusku. Ale sbíralo se i neoficiální Rusko. A toto sbírání sil (recueillement) bylo podporováno přímo vládou. Válka ukázala, že Rusko potřebuje už jen z čistě vojenských důvodů železnice a velký průmysl. A tak vláda začala pěstovat třídu ruských kapitalistů. Tato třída však nemůže existovat bez proletariátu, a aby se vytvořily proletářské elementy, muselo dojít k takzvanému osvobození rolnictva; za svou osobní svobodu zaplatil rolník tím, že nejlepší část jeho pozemkového majetku byla převedena na šlechtu. Co mu z toho zůstalo, to nestačilo ani k ži-

* Rusko se nehněvá, ale sbírá síly. *(Pozn. red.)*

votu, ani k smrti. Zatímco tak byla ruská selská občina* zasažena v samých kořenech, byl uměle podporován rozvoj nové velké buržoazie železničními privilegii, ochrannými cly a jinými výhodami, a tak byla zahájena ve městě i na venkově úplná sociální revoluce, která už nepřipustí, aby duchové jednou vyvolaní v život znovu upadli do spánku. Mladá buržoazie se zhlížela v liberálně konstitučním hnutí, proletariát, který se právě rodil, se zhlížel v hnutí nazývaném obvykle nihilismus. To byly pravé důsledky ruského recueillement.

Zatím se však zdá, že diplomacie dosud nezpozorovala, jaký protivník jí doma vyrostl. Naopak, zdálo se, že za hranicemi dobývá vítězství za vítězstvím. Na pařížském kongresu 1856 hrál Orlov hlavní roli, o kterou se ucházeli mnozí jiní**; místo aby přinášel oběti, dosáhl nových úspěchů; válečná námořní práva, která si osobovala Anglie a o která se s ní Rusko od dob Kateřininy vlády přelo, byla definitivně zrušena a byl položen základ k rusko-francouzské alianci proti Rakousku.[66] Uskutečnila se roku 1859, kdy se Ludvík Napoleon propůjčil za nástroj pomsty Ruska na Rakousku. Následkům rusko-francouzských ujednání, která v té době odhalil Mazzini a podle nichž měl být v případě, že se Rakousko bude dál zpěčovat, dosazen na trůn nezávislých Uher jeden z ruských velkoknížat — těmto následkům se Rakousko vyhnulo rychlým uzavřením míru. Jenže od roku 1848 národy čím dál tím víc kazily diplomacii její hru. Itálie se osamostatnila a sjednotila proti vůli cara i Ludvíka Napoleona.[67]

Válka z roku 1859 vyburcovala také Prusko. Zdvojnásobilo téměř svou armádu a postavilo ke kormidlu muže, který se aspoň v jednom ohledu mohl měřit s ruskými diplomaty: v naprosté bezohlednosti při volbě prostředků. Tímto mužem byl Bismarck. Za polského povstání z roku 1863 se s teatrálním gestem postavil na stranu Ruska proti Rakousku, Francii a Anglii a učinil všechno pro jeho vítězství.[68] Za to se car vzdal své tradiční politiky ve šles-

* Slovo „občina" je v originále. V anglickém textu je k němu poznámka pod čarou: „Samosprávná obec ruských rolníků." *(Pozn. red.)*

** V anglickém textu zní začátek věty takto: „Na pařížském kongresu 1856 byl Orlov ústřední postavou a hrál tam hlavní úlohu." *(Pozn. red.)*

vicko-holštýnské otázce; vévodství byla roku 1864 s carovým svolením odtržena od Dánska.[69] Pak přišla prusko-rakouská válka z roku 1866; cara opět potěšil nový výprask Rakouska a vzrůstající moc Pruska, jediného věrného vazala — věrného dokonce i po kopancích z let 1849—1850. Za válkou z roku 1866 následovala vzápětí německo-francouzská válka z roku 1870 a pruský „ďaďa moloděc"* měl opět po svém boku cara; ten držel Rakousko přímo v šachu, a tak připravil Francii o jediného spojence, který ji mohl zachránit před úplnou porážkou. Ale stejně jako Ludvíku Bonapartovi roku 1866 vymstily se i Alexandrovi roku 1870 rychlé úspěchy německých zbraní. Místo vleklé války, která by k smrti vyčerpala obě bojující strany, následovaly rychle za sebou údery, které během pěti týdnů rozbily bonapartistické císařství a jeho armády odvedly do německého zajetí.

Tehdy bylo v Evropě jen jediné místo, kde byla správně pochopena daná situace, a to byla generální rada Mezinárodního dělnického sdružení. 9. září 1870 vydala manifest,[70] v němž se srovnává rok 1866 a 1870.** Válka roku 1866 byla vedena se souhlasem Ludvíka Napoleona, praví se v něm; ale vítězství a rozšíření pruské moci stačily Francii ihned zahnat do nepřátelského postavení vůči Prusku. Právě tak nové úspěchy z roku 1870 a s tím spojený nový vzestup pruskoněmecké moci přimějí ruského cara, přestože za války Německo diplomaticky podporuje, aby proti Německu zaujal nepřátelský postoj. Nutným předpokladem převládajícího vlivu Ruska v Evropě je jeho tradiční moc nad Německem, která je nyní zlomena. Ve chvíli, kdy v Rusku samém začne hrozit revoluční hnutí, nebude už car moci snášet tuto ztrátu prestiže v zahraničí. A jestliže Německo ještě teď vhání anexí Alsaska a Lo-

* Ruský výraz „ďaďa moloděc" [„chlapík strýček"] je v originále. V anglickém textu je k němu dodána Engelsova poznámka pod čarou: „Chlapík strýček („Uncle's a brick') — obvyklé zvolání Alexandra II., když dostával telegrafické zprávy o Vilémových vítězstvích". *(Pozn. red.)*

** Dále až do konce odstavce Engels volně vykládá obsah částidruhéadresy generální rady o německo-francouzské válce; v anglické verzi je místo toho přímo citován text adresy od slov „Tak jako si roku 1865 Ludvík Bonaparte a Bismarck dali vzájemné sliby" až po slova „k *válce plemen* — válce proti spojeným Slovanům a Románům". (Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 304—312.) *(Pozn. red.)*

trinska Francii do náručí Ruska, nezbude mu než se stát buďto zjevným nástrojem ruských dobyvačných plánů, anebo se po krátkém oddechu připravit na válku proti Rusku a Francii zároveň, na válku, která se snadno může zvrhnout ve válku plemen proti spojeným Slovanům a Románům.

Nová Německá říše prokázala Rusku tu laskavost, že odtrhla od Francie Alsasko a Lotrinsko,[71] a tím fakticky vehnala Francii do náručí Ruska. Carská diplomacie měla nyní záviděníhodnou situaci, když věděla, že obě země, znepřátelené tímto odtržením na smrt, Francie stejně jako Německo, jsou závislé na Rusku. Této příznivé situace bylo znovu využito k výpadu na Cařihrad, k válce s Turky roku 1877. Po dlouhých bojích pronikla ruská vojska v lednu 1878 až k branám tureckého hlavního města; tu se v Bosporu objevily čtyři anglické obrněné lodi a donutily Rusy, kteří už měli věže chrámu Boží moudrosti na dohled, aby se zastavili a předložili svůj návrh sanstefanské mírové smlouvy k revizi evropskému kongresu.[72]

A přesto dosáhlo Rusko — zdánlivě — ohromného úspěchu. Rumunsko, Srbsko a Černá Hora rozšířily svá území a staly se nezávislými díky Rusku, a tím mu byly zavázány; pevnostní čtyřúhelník mezi Dunajem a Balkánem, tato pevná bašta Turecka,[73] byl prozatím zničen; poslední obranný val Cařihradu, Balkán, byl Turkům vyrván a odzbrojen; Bulharsko a Východní Rumélie byly sice podle jména tureckými, ale ve skutečnosti ruskými vazalskými státy; ztrátu území v Besarábii z roku 1856 si Rusko zase vynahradilo; v Arménii se zmocnilo nových důležitých pozic; Rakousko se okupací Bosny stalo spoluviníkem na dělení Turecka a zároveň nezbytně odpůrcem všech srbských snah o nezávislost a sjednocení; a konečně Turecko upadlo v důsledku územních ztrát, vyčerpání a přehnaných reparací do naprosté závislosti na Rusku, dostalo se do situace, kdy podle ruského, ostatně docela správného názoru* bylo jen dočasným opatrovníkem Bosporu a Dardanel pro Rusko. Zdálo se tedy, že už jen zbývá, aby si Rusko zvolilo vhodnou

* V anglickém textu je místo „podle ruského, ostatně docela správného názoru" vložena věta „což si ruská diplomacie velmi dobře uvědomovala". *(Pozn. red.)*

chvíli, kdy se mu zlíbí zmocnit se své poslední velké mety a obsadit Cařihrad, „la clef de notre maison"*.

Ale ve skutečnosti to vypadalo docela jinak. Jestliže Alsasko a Lotrinsko vehnalo Francii do náručí Ruska, pak postup proti Cařihradu a berlínský mír vehnaly Rakousko do náručí Bismarckovi. A tím se zase celá situace změnila. Velké vojenské mocnosti kontinentu se rozdělily do dvou velkých, navzájem se ohrožujících vojenských táborů: na jedné straně Rusko a Francie, na druhé straně Německo a Rakousko. Kolem těchto dvou táborů se musí seskupit menší státy. To ale znamená, že ruský carismus nemůže udělat poslední velký krok, nemůže se skutečně zmocnit Cařihradu bez světové války, v níž jsou vyhlídky vcelku vyrovnané, bez války, jejíž konečný výsledek nebude patrně záviset na stranách, které zahájí boj, ale na Anglii. Válkou Rakouska a Německa proti Rusku a Francii by totiž byl celý Západ odříznut od dovozu ruského obilí po souši. Všechny západní země jsou však odkázány na obilí dovážené ze zahraničí. Obilí by se pak mohlo dovážet jen po moři a Anglii by její námořní převaha dovolovala odříznout dovoz buď Francii, nebo Německu, a tak tu nebo onu zemi vyhladovět, podle toho, na kterou stranu by se přidala.** Avšak bojovat o Cařihrad ve světové válce, v níž by o vítězství rozhodovala Anglie — to je právě ta situace, které se ruská diplomacie už sto padesát let snaží vyvarovat. Totiž jisté porážky.***

* — „klíč od našeho domu". (Tak se o Cařihradu vyjádřil Alexandr I. v rozhovoru s francouzským velvyslancem Caulaincourtem roku 1808.) *(Pozn. red.)*

** V anglickém textu je k tomuto místu poznámka pod čarou: „Bez námořních práv, na které si Anglie tak dlouho činila nároky a jichž se nakonec vzdala v pařížské deklaraci z roku 1856, by se mohla obejít v normální válce s jednou či dvěma kontinentálními mocnostmi. Tyto mocnosti, i kdyby byly blokovány z moře, by mohly v našem věku železnic vždycky dovézt jakékoli množství zboží po souši od svých neutrálních sousedů; v tom právě spočívala hlavní pomoc, kterou poskytlo Rusku za krymské války Prusko. Ale v evropské válce, jaká nám nyní hrozí, by se celý kontinent rozštěpil na nepřátelské skupiny; neutralita by se konec konců stala nemožnou; mezinárodní obchod po souši by se téměř, ne-li úplně zastavil. Za takových okolností by Anglie možná litovala, že se svých námořních práv zřekla. Ale na druhé straně by se v takové válce projevila námořní převaha Anglie v celé její síle a významu, a nic víc snad Anglie ani nepotřebuje." *(Pozn. red.)*

*** V anglickém textu je dále vložen tento odstavec: „Petrohradským diplomatům neušlo, jak je důležité zmařit pravděpodobný odpor Anglie proti tomu,

Ani aliance s republikánskou Francií, jejíž vládnoucí osoby se neustále mění, není pro carismus fakticky nijak jistá a ještě méně odpovídá jeho vroucím přáním. Jedině obnovená francouzská monarchie by mohla poskytnout dostatečné záruky jako spojenec v tak strašlivé válce, jaká je nyní jedině možná. Proto také carismus v posledních pěti letech vzal do zcela zvláštní ochrany Orleány; museli se s ním spojit příbuzenskými svazky, tím, že se přiženili do dánské královské rodiny, této ruské přední hlídky na Sundu. A aby se ve Francii připravila restaurace Orleánů, kteří tak rovněž povýšili na ruskou přední hlídku, používá se služeb generála Boulangera, jehož vlastní přívrženci ve Francii se chvástají, že tajemným zdrojem peněz, které tak marnotratně rozhazují, není nikdo jiný než ruská vláda, která jim poskytla na jejich kampaň *patnáct miliónů franků.*[76] Tak se Rusko znovu vměšuje do vnitřních záležitostí západních zemí, tentokrát nepokrytě jako opora reakce, a přebíjí revolučního ducha francouzských dělníků nedočkavým šovinismem francouzské buržoazie.

Vůbec se po roce 1878 začíná teprve fakticky projevovat, jak

aby se Rusko definitivně usadilo na Bosporu. Po krymské válce a zejména po indickém povstání z roku 1857[74] se stalo naléhavým úkolem dobytí Turkestánu, o něž se Rusko pokoušelo už roku 1840.[75] Obsazením Taškentu roku 1865 získali Rusové opěrný bod na Jaxartu; roku 1868 byl anektován Samarkand, roku 1875 Kokand a z Bucharského i Chívského chanátu se stali vazalové Ruska. Pak začal namáhavý postup od jihovýchodního cípu Kaspického moře na Merv; roku 1881 bylo dobyto Geok-Tepe, první důležité předsunuté postavení v poušti, roku 1884 kapituloval Merv a nyní zakaspická železnice překlenula mezeru v ruské komunikační linii mezi Michajlovskem na Kaspickém moři a Čardžou na Oxu. Dnešní ruská pozice v Turkestánu dosud zdaleka není bezpečnou a vyhovující základnou pro útok na Indii. V každém případě však znamená velmi vážnou hrozbu budoucího vpádu a způsobuje stálý neklid mezi domorodci. Dokud anglickému panství v Indii nevyvstal žádný eventuální soupeř, bylo možné pohlížet i na povstání z roku 1857 a na jeho strašné potlačení jako na událost, která konec konců upevňuje anglické panství. Jestliže se však prvořadá evropská vojenská mocnost usadí v Turkestánu, donutí nebo přemluví Persii a Afghánistán, aby se staly jejími vazaly, a začne pomalu, ale nezadržitelně postupovat až k Hindúkuši a Solejmánskému pohoří, bude situace vypadat docela jinak. Anglické panství přestane být nezměnitelným osudem Indie; před domorodci se otevře druhá alternativa; co bylo vytvořeno násilím, bude možné násilím zničit; a kdykoli se nyní Anglie pokusí zatarasit Rusku cestu na Černém moři, postará se zase Rusko o to, aby způsobilo Anglii nepříjemnosti v Indii. Přes to všechno je anglická námořní moc taková, že ve všeobecné válce, jaká nyní zřejmě hrozí, může Anglie stále ještě uškodit Rusku mnohem víc než Rusko jí." *(Pozn. red.)*

velice se zhoršila pozice ruské diplomacie od té doby, co si národy stále víc, a ke všemu úspěšně, dovolují do toho mluvit. Dokonce i na Balkánském poloostrově, kde Rusko vystupuje jako osvoboditel národů ex professo, se už nic nechce dařit. Rumuni v odměnu za to, že umožnili Rusům zvítězit u Plevenu[77], museli znovu vydat svou část Besarábie a sotva se dají nachytat na sliby, že se někdy v budoucnu odškodní v Sedmihradsku a v Banátu. Bulhaři, díky carským agentům poslaným do jejich země, mají carského způsobu osvobozování už po krk; jenom Srbové a snad Řekové — jedni i druzí proto, že jejich země leží mimo přímý směr palby na Cařihrad — ještě nezačali být nedůvěřiví. Rakouští Slované, k jejichž osvobození z německého útlaku se car cítil povolán, dostali aspoň v předlitavské části říše[78] moc do vlastních rukou. Fráze o osvobození národů* všemocným carem se už obehrála a dá se uplatnit nanejvýš ještě na Krétě a v Arménii, a to už v Evropě neudělá dojem ani na pobožnůstkářské anglické liberály; kvůli Krétě nebo Arménii už ani carův obdivovatel Gladstone nebude riskovat evropskou válku od té doby, co Američan Kennan odhalil před celým světem ničemné metody,[79] jimiž car potlačuje každé hnutí odporu ve vlastní říši.**

A zde se dostáváme k jádru věci. Vnitřní vývoj Ruska po roce 1856, podporovaný vládní politikou, vykonal své; sociální revoluce učinila obrovské pokroky; Rusko se den ode dne víc připodobňuje Západu; se stoupající rychlostí roste velký průmysl, železnice, všechny naturální dávky se přeměňují v peněžní platby, a tím vším se rozrušují staré základy společnosti. Stejnou měrou se však vyvíjí i neslučitelnost carského absolutismu s formující se novou společností. Tvoří se opoziční strany, konstituční i revoluční, které vláda dokáže udržet na uzdě jen stupňováním brutality. A ruská diplomacie s hrůzou vidí, že nadchází den, kdy řekne své slovo ruský lid, jemuž řešení jeho vlastních vnitřních záležitostí vezme čas i chuť zabývat se takovými dětinskostmi, jako je dobý-

* V anglickém textu je místo slov „osvobození národů" „osvobození porobených křesťanských národů". *(Pozn. red.)*

** V anglickém textu je zde doplněno: „od té doby, co se rozšířila zpráva o tom, jak byla madame Sigida ubičována k smrti, a o jiných ruských ‚zvěrstvech' ". *(Pozn. red.)*

vání Cařihradu, Indie a světovlády. Revoluce, která se roku 1848 zastavila na polských hranicích, buší teď na brány Ruska, a uvnitř má už dost spojenců, kteří čekají jen na příležitost, aby jí tyto brány otevřeli.

Je sice pravda, že když člověk čte ruské noviny, řekl by, že celé Rusko horuje pro carskou politiku výbojů; není v nich nic jiného než šovinismus, panslavismus, osvobozování křesťanů od tureckého a Slovanů od německého a maďarského jha. Za prvé však každý ví, jak je ruský tisk spoután; za druhé vláda po léta pěstuje tento šovinismus a panslavismus na všech školách; a za třetí vyjadřují tyto noviny, pokud vůbec vyjadřují nějaké nezávislé mínění, pouze náladu městského obyvatelstva, tj. nově vzniklé buržoazie, která má přirozeně zájem na nových výbojích, ježto znamenají rozšíření ruského trhu. Toto městské obyvatelstvo tvoří však v celé zemi jen mizivou menšinu. Jakmile Národní shromáždění poskytne obrovské většině ruského lidu, venkovskému obyvatelstvu, příležitost pozvednout svůj hlas, zažijeme docela jiné věci. Zkušenosti, které vláda udělala se zemstvy* a které ji donutily vzít zase zemstvům veškerou moc,[80] jsou zárukou, že ruské Národní shromáždění, aby překonalo alespoň ty nejnaléhavější vnitřní potíže, bude muset velmi brzy učinit energicky přítrž jakémukoli naléhání na nové výboje.

Dnešní evropskou situaci určují tři skutečnosti: 1. anexe Alsaska a Lotrinska Německem; 2. nápor carského Ruska na Cařihrad; 3. boj mezi proletariátem a buržoazií, který je ve všech zemích stále urputnější a jehož barometrem je všude rozmach socialistického hnutí.

První dvě skutečnosti podmiňují dnešní seskupení Evropy do dvou velkých vojenských táborů. Německá anexe činí z Francie spojence Ruska proti Německu, carská hrozba Cařihradu dělá z Rakouska a dokonce i z Itálie spojence Německa. Oba tábory zbrojí pro rozhodující boj, pro válku, jakou svět dosud neviděl, pro válku, v níž bude stát proti sobě ve zbrani deset až patnáct

* Ruský výraz je v originále; v anglickém textu za slovem „zemstvy" doplněno v závorce: (rady hrabství). *(Pozn. red.)*

miliónů bojovníků. Jen dvě okolnosti zabránily dosud propuknutí této strašlivé války: předně neslýchaně rychlý pokrok zbrojní techniky, který způsobuje, že každý nově vynalezený model pušky je předstižen novými vynálezy, ještě než se může zavést třeba jen v *jedné* armádě; a za druhé naprostá nemožnost odhadnout vyhlídky, naprostá nejistota, kdo z tohoto gigantického zápasu vyjde nakonec jako vítěz.

Celé toto nebezpečí světové války zmizí v den, kdy v Rusku nastane obrat, který ruskému lidu umožní udělat jednou provždy škrt přes tradiční politiku výbojů svých carů a dovolí mu místo snění o světovládě zabývat se svými vlastními vnitřními životními zájmy, které jsou nyní krajně ohroženy.

Toho dne ztratí Bismarck* všechny své spojence proti Francii, které mu ruské nebezpečí vehnalo do náruče. Ani Rakousko, ani Itálie pak nebudou mít nejmenší zájem tahat za Bismarcka** kaštany z ohně obrovské evropské války. Německá říše se znovu octne v takové izolaci, kdy, jak říká Moltke, se jí každý bojí a nikdo ji nemá rád,[81] což je ostatně nevyhnutelný důsledek její politiky. Pak také bude vzájemné sblížení Ruska zápasícího o svou svobodu a republikánské Francie nejen odpovídat situaci obou zemí, ale nebude ani nebezpečné pro celkovou situaci v Evropě; a pak si i Bismarck nebo ten, kdo přijde po něm, pořádně rozmyslí, než rozpoutá pro nic za nic válku s Francií, v níž mu nebude krýt bok ani Rusko proti Rakousku, ani Rakousko proti Rusku, v níž se obě tyto země budou radovat z každé porážky, kterou utrpí, a přitom bude velmi problematické, zda si s Francouzi sám poradí. Pak by byly všechny sympatie na straně Francie, a ta by byla v nejhorším případě zabezpečena před další ztrátou území. A tak Německá říše, místo aby se vrhala střemhlav do války, by patrně brzy nesla svou izolaci tak těžko, že by se pokusila o upřímné vyrovnání s Francií, a pak by bylo celé to strašlivé nebezpečí války odstraněno, *Evropa by mohla odzbrojit*, a Německo by tím získalo nejvíc ze všech.

* V anglickém textu je místo „Bismarck" „Německá říše". *(Pozn. red.)*
** V anglickém textu je místo „Bismarcka" „německého císaře". *(Pozn. red.)*

Téhož dne ztratí Rakousko své jediné historické existenční oprávnění — být hrází proti ruskému náporu na Cařihrad. Nebude-li už Bospor ohrožován z ruské strany, ztratí Evropa jakýkoli zájem na existenci tohoto pestrého slepence národů. Stejně lhostejná jí potom bude také celá takzvaná východní otázka, další trvání tureckého panství ve slovanských, řeckých a albánských územích i spor o to, kdo má ovládat vstup do Černého moře, protože pak si už z něho nikdo nebude moci dělat monopol proti Evropě. Maďaři, Rumuni, Srbové, Bulhaři, Arnauti*, Řekové** a Turci pak konečně budou v situaci, kdy si vyřídí bez vměšování cizí moci své vzájemné spory, určí si mezi sebou hranice jednotlivých národních území a uspořádají si své vnitřní záležitosti podle vlastního uvážení. Pak se naráz ukáže, že hlavní překážkou autonomie a svobodného seskupení jednotlivých národů a zbytků národů mezi Karpatami a Egejským mořem nebyl nikdo jiný než právě carismus, který používal předstíraného osvobození těchto národů k zastírání svých plánů na světovládu.

Francie se osvobodí z nepřirozeného a nedobrovolného postavení, do něhož ji vehnalo spojenectví s carem. Jestliže se carovi příčí spojenectví s republikou, pak se mnohem víc příčí francouzskému revolučnímu lidu spolky s despotou, tyranem Polska i Ruska. Ve válce po boku cara by Francie nesměla v případě porážky uplatnit svůj veliký, jedině účinný záchranný prostředek, svůj lék z roku 1793 — revoluci, mobilizaci všech lidských sil terorem a revoluční propagandou v nepřátelské zemi; v takovém případě by si car ihned podal ruce s nepřáteli Francie, poněvadž od roku 1848 se časy značně změnily a car mezitím poznal teror z vlastní zkušenosti i v Rusku. Spojenectví s carem tedy Francii nijak neposiluje, naopak: ve chvíli největšího nebezpečí jí brání, aby tasila svůj meč. Bude-li však v Rusku místo mocného cara ruské Národní shromáždění, pak bude spojenectví nově osvobozeného Ruska s Francouzskou republikou samozřejmé a přirozené, neboť už nebude brzdit, nýbrž naopak podporovat revoluční hnutí ve Francii a bude přínosem pro evropský proletariát bojující za své osvobo-

* — turecký název pro Albánce. *(Pozn. red.)*
** V anglickém textu je doplněno: „Arméni". *(Pozn. red.)*

zení. A tak i Francie na svržení carské samovlády jen získá.

S tím zmizí všechny záminky k šílenému zbrojení, které je příčinou, že se celá Evropa mění v jediný vojenský tábor a válka se málem zdá vysvobozením. Dokonce i německý Říšský sněm by pak musel brzy začít čelit neustále rostoucím peněžním požadavkům na válečné účely.

A tím by se Západ dostal do situace, kdy by se nerušeně a bez zásahů zvenčí mohl zabývat svou současnou historickou úlohou: konfliktem mezi proletariátem a buržoazií a přeměnou kapitalistické společnosti v socialistickou*.

Svržení carské samovlády v Rusku by však tento proces také přímo urychlilo. Toho dne, kdy padne vláda cara, poslední bašta celoevropské reakce — toho dne zavane Evropou docela jiný vítr. Neboť jedno vědí reakční evropské vlády** velmi dobře: že přes všechny spory, které vedou s carem pro Cařihrad atd., mohou přijít chvíle, kdy mu hodí do klína Cařihrad, Bospor, Dardanely a všechno, čeho se mu ještě zachce, jen když je ochrání před revolucí. A proto v den, kdy sama tato hlavní bašta*** přejde do rukou revoluce, je veta po posledním zbytku sebedůvěry a bezpečnosti reakčních evropských vlád; budou pak odkázány jen samy na sebe a brzy poznají, jaký to je rozdíl. Byly by možná dokonce s to vyslat své armády, aby nastolily autoritu cara — jaká ironie světových dějin!†

* V anglickém textu je místo slov „a přeměnou kapitalistické společnosti v socialistickou" „a řešením ekonomických problémů, které jsou s tím spojeny". *(Pozn. red.)*

** V anglickém textu je místo slov „reakční evropské vlády" „pánové v Berlíně a ve Vídni". *(Pozn. red.)*

*** V anglickém textu je za slovy „kdy sama tato hlavní bašta" vloženo „kdy Rusko". *(Pozn. red.)*

† V anglickém textu zní poslední věta takto: „Německý císař bude možná v pokušení vyslat vojsko, které by obnovilo carovu moc — to by však byla jen nejlepší cesta, jak podkopat svou vlastní moc."

Dále je pak v anglickém textu vložen tento odstavec: „Je totiž naprosto nepochybné, že se Německo — úplně nezávisle na jakékoli možné akci Ruska nebo Francie — mílovými kroky blíží k revoluci. Poslední všeobecné volby ukazují, že němečtí socialisté každé tři roky zdvojnásobují své síly; že jsou dnes se svými 1 427 000 hlasy z celkového počtu sedm miliónů nejsilnější ze všech jednotlivých stran v říši a že všechny trestní a výjimečné zákony ani v nejmenším nedokázaly zastavit jejich postup. Avšak němečtí socialisté, i když milerádi připíší mladému císaři k dobru některé hospodářské ústupky, které snad dělnické

To jsou body, pro něž má evropský Západ všeobecně a západoevropská dělnická třída zvlášť zájem, a to velmi hluboký zájem na vítězství ruské revoluční strany a na svržení carského absolutismu. Evropa sklouzává jako po šikmé ploše stále rychleji do propasti světové války dosud nevídaného rozsahu a dosud nevídané urputnosti. Jen jedno může tento pád zastavit: změna systému v Rusku. Že k ní musí dojít v několika letech, o tom není pochyby. Kéž by přišla ještě včas, než se stane to, co je jinak nevyhnutelné.

Londýn koncem února 1890.

třídě udělá, jsou přesto odhodláni, a po deseti letech omezování jsou odhodláni víc než kdy předtím, znovu získat politickou svobodu, kterou dobyli v roce 1848 na berlínských barikádách, ale do značné míry opět ztratili za Manteuffela a Bismarcka. Vědí, že jedině tato politická svoboda jim dá prostředky, aby dosáhli ekonomického osvobození dělnické třídy. Ačkoli to na to nevypadá, je na obzoru boj mezi německými socialisty a císařem, představitelem osobní a otcovské vlády. V tomto boji musí být císař nakonec poražen. Volební zprávy ukazují, že socialistů rychle přibývá, dokonce i ve venkovských obvodech, zatímco velká města už prakticky mají v rukou; a v zemi, kde každý tělesně schopný dospělý muž je vojákem, to znamená, že se armáda postupně přihlásí k socialismu. Kdyby teď v Rusku nastala náhlá změna režimu, muselo by to mít na Německo obrovský vliv; rozhodně by to urychlilo krizi a zdvojnásobilo vyhlídky socialistů." *(Pozn. red.)*

O ANTISEMITISMU

(Z DOPISU DO VÍDNĚ)[82]

... Ponechávám však Vašemu uvážení, nenaděláte-li antisemitismem víc škody než užitku. Antisemitismus je známkou zaostalé kultury, a proto také se vyskytuje jen v Prusku a Rakousku, případně v Rusku. Kdyby zde v Anglii nebo v Americe chtěl někdo šířit antisemitismus, setkal by se jednoduše s výsměchem, a pan Drumont vzbuzuje v Paříži svými spisy — které mají nekonečně víc ducha než spisy německých antisemitů — jen trochu bezvýznamné jepičí senzace. Ke všemu musí teď, kdy kandiduje do městské rady, sám prohlašovat, že je právě tak proti křesťanskému kapitálu jako proti židovskému! A pan Drumont by se četl, i kdyby zastával opačný názor.

V Prusku pěstuje antisemitismus nižší šlechta, junkerstvo, které má 10 000 marek příjmů a 20 000 marek vydání, a proto propadá lichvářům; v Prusku a Rakousku s nimi křičí a přizvukuje jim chór maloměšťáků, cechovních řemeslníků a hokynářů, kteří jsou velkokapitalistickou konkurencí odsouzeni k zániku. Když však kapitál *tyto* třídy společnosti, které jsou skrznaskrz reakční, ničí, pak dělá to, co je jeho posláním, a dělá dobrou věc, ať už je semitský nebo árijský, obřezaný nebo pokřtěný; pomáhá zaostalým Prušákům a Rakušanům vpřed, aby konečně dospěli k modernímu hledisku, kdy všechny staré společenské rozdíly mizí v jednom velikém protikladu mezi kapitalisty a námezdními dělníky. Jen tam, kde tomu tak ještě není, kde ještě neexistuje silná třída kapitalistů a tedy ani silná třída námezdních dělníků, kde je kapitál ještě příliš slabý, aby ovládl veškerou národní výrobu,

a proto je hlavním jevištěm jeho činnosti burza cenných papírů, kde je tedy výroba ještě v rukou rolníků, statkářů, řemeslníků a podobných tříd přežilých ze středověku — jen tam je kapitál především židovský a jen tam se objevuje antisemitismus.

V celé Severní Americe, kde jsou milionáři, jejichž bohatství se v našich hadrářských markách, zlatkách nebo francích dá sotva vyjádřit, není mezi těmito milionáři *ani jediný žid* a Rothschildové jsou proti těmto Američanům úplní žebráci. Ba i zde v Anglii je Rotschild jen muž se skrovnými prostředky, například proti vévodovi z Westminsteru. Dokonce i u nás na Rýně, odkud jsme před 95 lety za pomoci Francouzů vyhnali šlechtu a vytvořili si moderní průmysl, ani tady nenajdeme židy.

Antisemitismus není tedy nic jiného než reakce středověkých, zanikajících společenských vrstev proti moderní společnosti, která se v podstatě skládá z kapitalistů a námezdních dělníků, a slouží proto jen reakčním cílům pod zdánlivě socialistickým pláštíkem; je to odrůda feudálního socialismu, a s tím nemůžeme mít nic společného. Jestliže je v nějaké zemi možný, je to důkaz, že tam ještě není dost kapitálu. Kapitál a námezdní práce jsou dnes neoddělitelné. Čím silnější je kapitál, tím silnější je i třída námezdních dělníků, tím bližší je tedy konec kapitalistického panství. Nám Němcům, k nimž počítám také Vídeňáky, přeji tedy hodně rychlý vývoj kapitalistického hospodářství, a aby rozhodně neuvízlo ve stojatých vodách.

K tomu ještě antisemitismus falšuje celý stav věci. Nezná vůbec židy, které chce ukřičet. Jinak by věděl, že zde v Anglii a v Americe díky východoevropským antisemitům a v Turecku díky španělské inkvizici jsou tisíce a tisíce *židovských proletářů;* a přitom jsou tito židovští dělníci nejhanebněji vykořisťováni a nejvíc zbídačeni. Za posledních 12 měsíců jsme měli v Anglii *tři* stávky židovských dělníků,[83] a to zde máme pěstovat antisemitismus jako boj proti kapitálu?

Kromě toho vděčíme židům za velmi mnoho. Pomlčíme-li o Heinovi a Börnovi, pocházel Marx z čistě židovské krve; Lassalle byl žid. Mnozí z našich nejlepších lidí jsou židé. Můj přítel Victor Adler, který nyní za svoji oddanost věci proletariátu pyká

ve vídeňském vězení, Eduard Bernstein, redaktor londýnského „Sozialdemokratu", Paul Singer, jeden z našich nejlepších poslanců v Říšském sněmu — to všechno jsou lidé, na jejichž přátelství jsem hrdý, a všichni jsou židé! Vždyť i ze mne udělala „Gartenlaube"[84] žida, a opravdu, kdybych měl volit, pak raději žid než „pan *von*"!

Londýn 19. dubna 1890 *Bedřich Engels*

Otištěno v „Arbeiter-Zeitung", čís. 19 z 9. května 1890

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

PŘEDMLUVA K NĚMECKÉMU VYDÁNÍ „MANIFESTU KOMUNISTICKÉ STRANY" Z ROKU 1890[85]

Od té doby, co byly napsány předchozí řádky,[86] objevila se opět potřeba nového německého vydání „Manifestu" a „Manifest" měl také své osudy, o nichž je třeba se zde zmínit.

Roku 1882 vyšel v Ženevě druhý ruský překlad — od Věry Zasuličové; předmluvu k němu jsme napsali Marx a já. Německý originál rukopisu se mi bohužel ztratil, musím proto překládat nazpět z ruštiny, čímž práce nijak nezíská.[87] Předmluva zní:

„První ruské vydání ‚Manifestu Komunistické strany' v Bakuninově překladu vyšlo počátkem šedesátých let v tiskárně ‚Kolokolu'[88]. Tehdy ruské vydání tohoto spisu znamenalo pro Západ nanejvýš pouhou literární kuriozitu. Dnes už není takový názor možný. V jak omezené oblasti bylo proletářské hnutí rozšířeno v době prvního uveřejnění ‚Manifestu' (v lednu 1848*), ukazuje nejlépe závěrečná kapitola ‚Manifestu': ‚Stanovisko komunistů k různým opozičním stranám'**. Chybějí tu především Rusko a Spojené státy. Byla to doba, kdy Rusko bylo poslední velkou zálohou evropské reakce a kdy vystěhovalectví do Spojených států pohlcovalo přebytečné síly evropského proletariátu. Obě země zásobovaly Evropu surovinami a byly zároveň odbytišti pro její prů-

* V rukopise předmluvy k ruskému vydání z roku 1882 bylo uvedeno datum „v prosinci 1847". *(Pozn. red.)*

** V rukopise předmluvy k ruskému vydání z roku 1882 následují na tomto místě slova „v různých zemích". *(Pozn. red.)*

myslové výrobky. Obě tedy byly tak či onak oporami evropského společenského řádu.

Jak se to dnes všechno změnilo! Právě evropské přistěhovalectví umožnilo obrovský rozvoj severoamerického zemědělství, který svou konkurencí otřásá velkým i malým pozemkovým vlastnictvím v samých jeho základech. Zároveň umožnilo Spojeným státům, aby zahájily exploataci svých bohatých průmyslových zdrojů, a to tak energicky a v takovém rozsahu, že to zakrátko musí učinit konec dosavadnímu průmyslovému monopolu západní Evropy. A obě tyto okolnosti působí také zpětně revolučně na Ameriku. Malé a střední pozemkové vlastnictví farmářů, kteří sami pracují,* základ celého politického řádu Ameriky, podléhá zvolna konkurenci obrovských farem, zatímco se zároveň v průmyslových oblastech poprvé tvoří početný proletariát vedle pohádkové koncentrace kapitálů.

Přejděme k Rusku. Za revoluce z let 1848 až 1849 viděli nejen evropští panovníci, nýbrž i evropští buržoové v ruské intervenci jedinou záchranu před proletariátem, který tehdy právě poznával teprve své síly. Prohlásili cara za hlavu evropské reakce. Dnes sedí v Gatčině jako válečný zajatec revoluce[89] a Rusko tvoří předvoj revolučního hnutí v Evropě.

Úkolem ‚Komunistického manifestu' bylo proklamovat neodvratný zánik dnešního buržoazního vlastnictví. V Rusku však nacházíme vedle horečně se rozvíjejícího kapitalistického zřízení a teprve se tvořícího** buržoazního pozemkového vlastnictví víc než polovinu půdy ve společné držbě rolníků.

Nyní jde o to: může ruská občina, tato ostatně už silně narušená forma prvobytné společné držby půdy, přejít bezprostředně ve vyšší, komunistickou formu držby půdy, nebo musí dříve projít týmž procesem rozkladu, který se projevuje v historickém vývoji Západu?

Jediná dnes možná odpověď na tuto otázku je: Stane-li se

* Slova „kteří sami pracují" doplnil Engels v předmluvě k německému vydání z roku 1890. *(Pozn. red.)*

** V rukopise předmluvy k ruskému vydání z roku 1882 toto místo zní: „vedle rychle vzkvétající kapitalistické spekulace a teprve se vyvíjejícího". *(Pozn. red.)*

Sozialdemokratische Bibliothek.

XXXIII.

Das Kommunistische Manifest.

Vierte autorisirte deutsche Ausgabe.

Mit einem neuen Vorwort von Friedrich Engels.

London.
German Cooperative Publishing Co
114 Kentish Town Road NW.
1890.

Titulní list německého vydání „Manifestu Komunistické strany" z roku 1890

ruská revoluce signálem k dělnické* revoluci na Západě, takže se budou obě navzájem doplňovat, pak může být dnešní ruské společné vlastnictví půdy východiskem komunistického vývoje.

V Londýně dne 21. ledna 1882"

V téže době vyšel v Ženevě nový polský překlad „Manifest komunistyczny".

Dále vyšel nový dánský překlad v „Socialdemokratisk Bibliothek, København 1885". Není bohužel zcela úplný; některá závažná místa, s nimiž si překladatel zřejmě nevěděl rady, jsou vynechána, a i jinak se zde tu a tam objevují stopy uspěchanosti, které působí tím nepříjemněji, že při trochu větší pečlivosti to mohl být, jak je na práci vidět, výborný překlad.

Roku 1886 vyšel nový francouzský překlad v pařížském „Le Socialiste" — nejlepší ze všech, které dosud vyšly.[90]

Po něm byl téhož roku uveřejněn španělský překlad, nejdříve v madridském „El Socialista" a potom jako brožura „Manifiesto del Partido Comunista" por Carlos Marx y F. Engels, Madrid, Administración de „El Socialista", Hernán Cortés 8.[91]

Jako kuriozitu ještě uvádím, že roku 1887 byl jednomu cařihradskému nakladateli nabídnut rukopis arménského překladu; tento dobrý muž se však neodvážil vytisknout něco, co neslo Marxovo jméno, a mínil, že by se překladatel měl raději sám podepsat jako autor, ale ten to ovšem odmítl.

Když byl v Anglii několikrát znovu otištěn některý z více či méně nesprávných amerických překladů, vyšel konečně roku 1888 autentický překlad. Pořídil jej můj dobrý přítel Samuel Moore a před tiskem jsme jej oba znovu prohlédli. Má název „Manifesto of the Communist Party" by Karl Marx and Frederick Engels. Authorized English Translation, edited and annotated by Frederick Engels, 1888, London, William Reeves, 185 Fleet St. E. C.[92] Některé poznámky z tohoto vydání jsem převzal sem.

„Manifest" měl svůj vlastní osud. Když vyšel, byl (jak doka-

* V rukopise předmluvy k ruskému vydání z roku 1882 je místo „dělnické" použito výrazu „proletářské". *(Pozn. red.)*

zují překlady, o nichž se mluví v první předmluvě[93]) nadšeně uvítán tehdy ještě nepříliš početným předvojem vědeckého socialismu, ale brzy byl zatlačen do pozadí reakcí, která nastala po porážce pařížských dělníků v červnu 1848, a nakonec byl odsouzením kolínských komunistů v listopadu 1852 dán „pořadem práva" do klatby.[94] Když zmizelo z jeviště veřejného života dělnické hnutí, datující se od únorové revoluce, ustoupil do pozadí i „Manifest".

Jakmile evropská dělnická třída znovu dostatečně zesílila, aby mohla podniknout nový nápor na moc panujících tříd, vzniklo Mezinárodní dělnické sdružení. Jeho cílem bylo sjednotit všechny bojeschopné síly dělnické třídy Evropy a Ameriky v jednu velkou armádu. Nemohlo proto *vycházet* ze zásad vyložených v „Manifestu". Musilo mít program, který by neuzavíral dveře anglickým tradeunionům, francouzským, belgickým, italským a španělským proudhonovcům a německým lassallovcům.* Tento program — úvodní část ke stanovám Internacionály[95] — vypracoval Marx s takovým mistrovstvím, že to museli uznat i Bakunin a anarchisté. Marx si byl plně jist konečným vítězstvím tezí vyslovených v „Manifestu" a spoléhal přitom jedině na intelektuální rozvoj dělnické třídy, který musel nezbytně vzejít ze společných akcí a z diskuse. Události a zvraty v boji proti kapitálu, porážky ještě víc než úspěchy, musely bojujícím ukázat nedostatečnost jejich dosavadních všeléků a učinit jejich hlavy přístupnějšími důkladnému pochopení skutečných podmínek osvobození dělnictva. A Marx měl pravdu. Roku 1874, při rozpuštění Internacionály, byla dělnická třída zcela jiná než roku 1864 při jejím založení. Proudhonismus v románských zemích a specifické lassallovství v Německu byly v posledním tažení, a dokonce i tehdejší ultrakonzervativní anglické tradeuniony se postupně dostaly tak daleko, že předseda sjezdu ve Swansea roku 1887 mohl jejich jménem prohlásit: „Kontinentální socialismus nás už neděsí."[96] Avšak roku 1887 byla kontinentálním socialismem téměř už jen teorie hlásaná v „Manifestu".

* Lassalle osobně se vůči nám vždycky prohlašoval za „žáka" Marxova a stál jako takový samozřejmě na půdě „Manifestu". Jinak tomu bylo s těmi jeho přívrženci, kteří se nedostali za požadavek výrobních družstev se státním úvěrem a dělili celou dělnickou třídu na stoupence státní moci a na stoupence svépomoci. *(Engelsova poznámka.)*

A tak dějiny „Manifestu" obrážejí do jisté míry dějiny moderního dělnického hnutí od roku 1848. Dnes je „Manifest" bezesporu nejrozšířenějším, nejmezinárodnějším výtvorem celé socialistické literatury, společným programem mnoha miliónů dělníků všech zemí od Sibiře až po Kalifornii.

A přece, když vyšel, nemohli jsme jej nazvat *socialistickým* manifestem. Roku 1847 byli socialisty nazýváni lidé dvojího druhu. Jednak přívrženci různých utopických systémů, zejména owenovci v Anglii a fourierovci ve Francii; oba tyto směry se už tehdy scvrkly na pouhé ponenáhlu vymírající sekty. Jednak nejrozmanitější sociální mastičkáři, kteří se snažili různými všeléky a všelijakým příštipkařením odstranit společenské zlořády a přitom ani v nejmenším neublížit kapitálu a zisku. V obou případech to byli lidé stojící mimo dělnické hnutí a hledající podporu spíš u „vzdělaných" tříd. Naproti tomu ta část dělnictva, která byla přesvědčena o nedostatečnosti pouhých politických převratů a požadovala podstatné přetvoření společnosti, se tehdy nazývala *komunistická*. Byl to komunismus jen zhruba opracovaný, jen instinktivní, někdy trochu drsný; byl však dost silný, aby zplodil dva systémy utopického komunismu, ve Francii Cabetův „ikarský", v Německu Weitlingův. Socialismus znamenal roku 1847 buržoazní hnutí, komunismus dělnické. Socialismus, alespoň na kontinentě, měl přístup do salónů, komunismus právě naopak. A poněvadž jsme už tehdy velmi rozhodně zastávali názor, že „osvobození dělníků musí být dílem dělnické třídy samé",[97] nemohli jsme být ani chvíli na pochybách, který z těchto dvou názvů máme zvolit. Také později nás nikdy nenapadlo jej odmítat.

„Proletáři všech zemí, spojte se!" Jen několik málo hlasů odpovědělo, když jsme vykřikli tato slova do světa před dvaačtyřiceti lety, v předvečer pařížské revoluce, první, v níž proletariát vystoupil s vlastními požadavky. Ale 28. září 1864 se sjednotili proletáři většiny západoevropských zemí v Mezinárodním dělnickém sdružení slavné paměti. Sama Internacionála žila ovšem jen devět let. Že však věčný svazek proletářů všech zemí, který Internacionála založila, ještě žije, že je ještě pevnější než kdy předtím, to dosvědčuje nejlépe právě dnešní den. Neboť dnes, kdy píši

tyto řádky, koná evropský a americký proletariát přehlídku svých bojových sil, poprvé zmobilizovaných v *jednu* armádu, pod *jedním* praporem a za *jeden* nejbližší cíl: za uzákonění normálního osmihodinového pracovního dne, který proklamoval už ženevský kongres Internacionály roku 1866 a potom znovu pařížský dělnický kongres roku 1889.[98] A podívaná dnešního dne ukáže kapitalistům a statkářům všech zemí, že dnes se proletáři všech zemí opravdu sjednotili.

Kéž by Marx stál ještě vedle mne, aby to viděl na vlastní oči!

Londýn 1. května 1890 *B. Engels*

Poprvé otištěno v knize „Das Kommunistische Manifest“, Londýn 1890

Podle textu knihy
Přeloženo z němčiny

Redaction, Administration und Expedition
VI. Gumpendorferstraße 60
Wien.
Sprechstunden:

Arbeiter-Zeitung.

Organ
der
Oesterreichischen Sozialdemokratie
Erscheint jeden Freitag.

Abonnements-Preis
Für Oesterreich-Ungarn:
Für Deutschland:
Für die Länder des Weltpostvereines:

Nr. 21. Wien, den 23. Mai 1890. II. Jahrgang.

4. KVĚTEN V LONDÝNĚ[99]

Májové oslavy proletariátu nebyly epochální jen svou všeobecností, pro niž se staly prvním mezinárodním *činem* bojující dělnické třídy. Jsou také svědectvím nanejvýš radostných pokroků v jednotlivých zemích. Přítel i nepřítel se shodují v tom, že *na celém kontinentě oslavilo svátek proletariátu nejskvěleji a nejdůstojněji Rakousko a v Rakousku Vídeň;* rakouské dělnictvo v čele s vídeňským si tak dobylo v hnutí zcela nové postavení. Ještě před několika roky pokleslo rakouské hnutí téměř na nulu, dělníci německých a slovanských korunních zemí byli rozštěpeni v nepřátelských stranách a vyčerpávali své síly vnitřním bojem: kdo by byl ještě před třemi roky tvrdil, že 1. května 1890 bude Vídeň a celé Rakousko pro všechny vzorem, jak se má slavit proletářský třídní svátek, tomu by se byl každý vysmál. Uděláme dobře, nezapomeneme-li na tento fakt při posuzování vnitřních nesvárů a bojů, v nichž dělníci jiných zemí ještě dnes stravují své síly, jako například ve Francii. Kdo chce tvrdit, že Paříž nebude moci dokázat to, co dokázala Vídeň?

4. května však Londýn zastínil Vídeň. A z celých májových oslav považuji za nejdůležitější a nejvelkolepější právě to, že 4. května 1890 se *anglický proletariát*, procitnuvší ze čtyřicetiletého zimního spánku, *zařadil znovu do hnutí své třídy*. Abychom tomu porozuměli, musíme znát předhistorii 4. května.

Začátkem minulého roku se dala pozvolna do pohybu největší a nejubožejší dělnická čtvrť na světě — londýnský East End. 1. dubna 1889 byl založen Svaz plynárenských a nespecializovaných dělníků (Gas Workers' and General Labourers' Union); dnes má asi 100 000 členů. Hlavně spoluúčast tohoto Svazu (mnoho dělníků pracuje v zimě v plynárně a v létě v docích) způsobila, že vypukla velká stávka v docích a vyburcovala z pasivity i nejnižší vrstvy dělnictva ve východním Londýně.[100] Nyní vznikal mezi těmito většinou nevyučenými dělníky jeden odborový spolek za druhým, zatímco ty, které už existovaly a jen stěží se udržovaly při životě, teď rychle vzkvétaly. Tyto nové tradeuniony se však velmi lišily od starých. Staré tradeuniony, soustřeďující „vyučené" dělníky, jsou exkluzívní, vylučují všechny dělníky nevyučené některému řemeslu, a tím si samy vytvářejí konkurenci nevyučených dělníků; jsou bohaté, ale čím jsou bohatší, tím víc se zvrhávají v pouhé nemocenské a pohřební pokladny; jsou konzervativní a udržují si patřičný odstup zejména od socialismu, pokud a dokud to jen jde. Nové tradeuniony „nevyučených" dělníků naopak přijímají *každého* soudruha v povolání; jsou to v podstatě, a plynárenští dělníci dokonce výhradně, stávkové spolky a stávkové pokladny; a třebaže nejsou ještě všichni bez výjimky socialisty, chtějí přesto za své vůdce jenom socialisty a nikoho jiného. Socialistická propaganda však působila v East Endu už řadu let a zvláště paní E. Marxová-Avelingová a její muž, Edward Aveling, zde objevili během posledních čtyř let v „radikálních klubech"[101], jejichž členy byli téměř výhradně dělníci, nejlepší pole pro propagandu a vytrvale je obdělávali, a jak se nyní ukázalo, s nejlepším úspěchem. Za stávky dokařů byla paní Avelingová jednou ze tří žen, které se staraly o rozdělování podpor, a jako dík za to je pan Hyndman, dezertér z Trafalgar Square[102], pomluvil, že prý si za to daly vyplácet ze stávkové pokladny 3 libry šterlinků týdně. Stávku v Sil-

vertownu, také v East Endu, vedla vloni v zimě paní Avelingová téměř úplně sama[103], a zastupuje ve výboru plynárenských dělníků ženskou sekci, kterou tam založila.

Vloni na podzim si plynárenští dělníci vybojovali zde v Londýně osmihodinový pracovní den, ale v jižní části města jej po nešťastné stávce[104] zase ztratili a dostalo se jim dost důkazů, že ani v severní části Londýna není tato vymoženost zajištěna navždy. Jaký tedy div, že ochotně přistoupili na návrh paní Avelingové, aby podle usnesení pařížského kongresu uspořádali oslavu 1. máje za uzákonění osmihodinového pracovního dne v Londýně? Spolu s několika socialistickými skupinami, radikálními kluby a ostatními tradeuniony z East Endu ustavili ústřední výbor, který měl zorganizovat s tímto cílem velkou demonstraci v Hyde Parku. Protože se však ukázalo, že každý pokus uspořádat demonstraci ve čtvrtek 1. května letos určitě ztroskotá, bylo usneseno přeložit ji na neděli 4. května.

Aby se mohli demonstrace zúčastnit pokud možno *všichni* londýnští dělníci, pozval ústřední výbor s naivní nezaujatostí také Londýnskou odborovou radu. Tento orgán se skládá ze zástupců londýnských tradeunionů, a to většinou starších odborů „vyučených" dělníků, kde mají — jak se dalo očekávat — protisocialistické živly zatím ještě většinu. Odborová rada viděla, že hnutí za osmihodinový pracovní den jí hrozí přerůst přes hlavu. Staré tradeuniony jsou také pro osmihodinový pracovní den, ne však pro jeho zákonné stanovení. Osmihodinovým pracovním dnem rozumějí, že za osm hodin práce se zaplatí normální denní mzda — tolik a tolik za hodinu, že však každý bude smět odpracovat denně libovolný počet přesčasových hodin za předpokladu, že za každou přesčasovou hodinu se bude platit víc, řekněme jako za půldruhé nebo za dvě obyčejné hodiny. Šlo tedy o to, zaměřit demonstraci na boj za stanovení pracovního dne „svobodnou" dohodou, ale ne za pracovní den povinně stanovený parlamentním aktem. Odborová rada se proto spojila se Sociálně demokratickou federací výše zmíněného pana Hyndmana, se společností, která se tváří jako samospasitelná církev anglického socialismu, která zcela důsledně uzavřela spolek na život a na smrt s francouzskými posibilisty,[105] a obe-

slala jejich kongres a která proto už předem považovala oslavu 1. máje, na níž se usnesl marxistický kongres, za hřích proti Duchu svatému. Také jí přerostlo hnutí přes hlavu; připojit se k ústřednímu výboru by však znamenalo podřídit se vedení „marxistů"; jestliže však vzala věc do rukou odborová rada a oslava se konala místo 1. až 4. května, nebyla to už ta zlá „marxistická" májová oslava a bylo možné se jí zúčastnit. A přestože Sociálně demokratická federace má ve svém programu uzákonění osmihodinového pracovního dne, s radostí si s odborovou radou plácla.

Noví spojenci byli podivní partneři a tak provedli ústřednímu výboru kousek, který by v politické praxi anglické buržoazie byl sice považován nejen za přípustný, ale dokonce za velmi obratný, který však evropští a američtí dělníci patrně prohlásí za nesmírně podlý. Úmysl pořádat mítink v Hyde Parku musejí totiž pořadatelé předem hlásit ministerstvu veřejných prací (Board of Works) a dohovořit se s ním o podrobnostech, především dostat povolení, aby vozy sloužící za tribuny mohly vjet na trávník. Podle předpisů se pak v parku nesmí konat téhož dne žádné jiné shromáždění než to, které bylo už ohlášeno. Ústřední výbor shromáždění ještě neohlásil; jakmile se o tom dozvěděly organizace spolčené proti výboru, ohlásily ihned za zády ústředního výboru shromáždění v parku na 4. května a daly si povolit sedm tribun.

Odborová rada a Federace se domnívaly, že tím mají Hyde Park na 4. květen propachtován pro sebe a vítězství v kapse. Rada svolala schůzi delegátů tradeunionů, na kterou byli pozváni dva delegáti ústředního výboru; výbor tam poslal tři delegáty, mezi nimi paní Avelingovou. Odborová rada vůči nim vystupovala, jako by byla pánem situace. Sdělila jim, že demonstrace se mohou zúčastnit a prapory nést *pouze* odborové spolky, tedy žádné socialistické spolky nebo politické kluby; jak se měla v tomto případě zúčastnit demonstrace Sociálně demokratická federace, zůstalo hádankou. Rada už připravila rezoluci, která měla být předložena shromáždění, přičemž požadavek *uzákonění* osmihodinového pracovního dne byl v ní *škrtnut*; návrh, aby tam byl znovu pojat, nebyl připuštěn ani k diskusi, ani k hlasování. A konečně se rada zdráhala připustit paní Avelingovou jako delegátku, protože prý fy-

zicky nepracuje (což není pravda), ačkoli sám její předseda, pan Shipton, do svého řemesla už dobrých 15 let ani nepíchl.

Kousek, který jim odborová rada provedla, dělníky z ústředního výboru rozhořčil. Zdálo se, že demonstrace se dostala s konečnou platností do rukou dvou orgánů, které zastupovaly jen nepatrnou menšinu londýnských dělníků. Zdálo se, že nezbývá nic jiného než zaútočit na tribuny odborové rady, jak tím pohrozili plynárenští dělníci. — Tu šel Edward Aveling na ministerstvo a vymohl proti platným pravidlům pro ústřední výbor právo postavit si v parku také sedm tribun. Pokus podvodně zneužít demonstrace ve prospěch menšiny ztroskotal; odborová rada zkrotla a byla ráda, když směla o uspořádání demonstrace jednat jako rovný s rovným.

Je nutné znát tuto prehistorii, má-li se správně zhodnotit charakter a význam demonstrace. Demonstrace, k níž dali podnět dělníci z East Endu, kteří nedávno vstoupili do hnutí, se setkala s takovým všeobecným ohlasem, že dva elementy, mezi nimiž není o nic menší nepřátelství, než jaké svorně projevují vůči základní myšlence demonstrace, byly nuceny se spolčit, aby strhly na sebe vedení demonstrace a využily jí pro své cíle. Na jedné straně konzervativní odborová rada, která hlásá rovnoprávnost kapitálu a práce, na druhé straně radikálně se tvářící Sociálně demokratická federace, která se při každé příležitosti, kde to není nebezpečné, ohání sociální revolucí, — a obě organizace se spolčí ke sprostému kousku, aby vytloukly kapitál z demonstrace, kterou obě z hloubi duše nenávidí. Shromáždění z 4. května bylo těmito událostmi rozštěpeno na dvě části: na jedné straně konzervativní dělníci, jejichž obzor nepřesahuje systém námezdní práce, a vedle nich úzkoprsá, ale vládychtivá socialistická sekta; na druhé straně široké masy dělníků, kteří nedávno vstoupili do hnutí, kteří už nechtějí slyšet o manchesteriánství starých tradeunionů[106] a chtějí si sami vybojovat plné osvobození, a to se spojenci, které si sami vyberou, nikoli s těmi, které jim určí malá socialistická klika. Na jedné straně stagnace, představovaná jednak tradeuniony, jež se ještě zcela nezbavily cechovního ducha, jednak omezenou sektou, opírající se o nejničemnější spojence, na druhé straně živé svo-

bodné hnutí znovu se probouzejícího anglického proletariátu. A i ten nejslepější musel na první pohled vidět, které z těchto dvou shromáždění kypí životem a kde je stagnace. Kolem sedmi tribun ústředního výboru husté, nepřehledné davy, které sem přicházely s hudbou a prapory, víc než stotisícový průvod, a kromě toho skoro ještě druhých sto tisíc těch, kteří sem přišli jednotlivě; všude jednomyslnost a nadšení, a přesto pořádek a organizace. U tribun spojených reakcionářů bylo naopak všechno mdlé; jejich průvod, daleko slabší než první, byl špatně organizovaný, neuspořádaný a většinou opožděný, takže místy teprve začínali, když ústřední výbor byl už hotov. Zatímco liberální vůdcové jednotlivých radikálních klubů a úředníci mnohých tradeunionů se připojili k odborové radě, šli členové těchto spolků, dokonce i čtyři celé odbočky Sociálně demokratické federace v průvodu ústředního výboru. I tak dosáhla odborová rada stále ještě čestného úspěchu, ale pronikavý úspěch byl na straně ústředního výboru.

Četní buržoazní politikové přihlížející demonstraci odcházeli domů s pevným přesvědčením, že anglický proletariát, který už plných čtyřicet let byl pouhým přívěskem a voličským stádem velké Liberální strany, se konečně probudil k samostatnému životu a činům. Jedno je nesporné: 4. května 1890 se anglická dělnická třída připojila k velké mezinárodní armádě. To je fakt epochálního významu. Anglický proletariát se opírá o nejpokročilejší průmyslový vývoj a navíc má největší svobodu politického hnutí. Konečně procitl z dlouhého zimního spánku, který způsobilo jednak ztroskotání chartistického hnutí z let 1836—1850, jednak obrovský průmyslový rozmach z let 1848—1880. Vnukové starých chartistů nastupují do bitevní linie. Už osm let to vřelo v širokých masách, hned zde, hned tam. Vynořovaly se socialistické skupiny, ale všechno to byly jen sekty; agitátoři a údajní vůdcové strany, mezi nimi i pouzí spekulanti a šplhavci, zůstávali důstojníky bez vojska. Byla to téměř vždy ona proslulá kolona Roberta Bluma z bádenského tažení z roku 1849[107]: jeden plukovník, jedenáct důstojníků, jeden trubač a jeden vojín. A vzájemné hádky těchto různých kolon Roberta Bluma o velení nad budoucí proletářskou armádou nebyly vůbec potěšující. To však teď brzy přestane, jako

to přestalo v Německu a Rakousku. Mohutné hnutí mas všem těmto sektám a skupinkám odzvoní, převezme vojáky a důstojníkům vykáže patřičné místo. Komu se to nelíbí, může potichu zmizet. Neproběhne to hladce, ale půjde to a anglická proletářská armáda bude dřív, než leckdo tuší, tak jednotná, tak dobře organizovaná, tak odhodlaná jako kterákoli jiná a všichni její přátelé na kontinentě i v Americe ji pozdraví s jásotem.

Napsáno mezi 5. a 21. květnem 1890
Otištěno v „Arbeiter-Zeitung“, čís. 21 z 23. května 1890

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

KONCEPT ODPOVĚDI REDAKCI „SÄCHSISCHE ARBEITER-ZEITUNG“[108]

Odstupující redakce listu „Sächsische Arbeiter-Zeitung“ říká ve svém slově na rozloučenou otištěném v čísle 105 (z 31. srpna 1890), že maloburžoazní parlamentní socialismus má teď v Německu většinu. Jenže z většin prý se často velice rychle stávají menšiny,

„a tak odcházející redakce ‚Sächsische Arbeiter-Zeitung‘ doufá spolu s *Bedřichem Engelsem*, že právě tak, jako byl kdysi překonán naivní státní socialismus Lassallův, překoná zdravý rozum německého dělnictva brzy i po úspěších bažící parlamentní směr v současné sociální demokracii.“

Kdybych byl měl ještě sebemenší pochybnost o povaze nedávné studentské revolty v naší německé straně, byla by mi tato nebetyčná nestydatost bývalé redakce jednoho z jejích hlavních orgánů určitě otevřela oči. Bývalá redakce „doufá spolu“ se mnou — já tedy doufám s ní — že směr představovaný lidmi jako Auer, Bebel, Liebknecht, Singer bude záhy v menšině, kdežto bývalá redakce si svým „zásadovým postojem“ získá většinu německých dělníků. To znamená, že se mi přímo *lživě připisují* naděje bývalé redakce, a já ji za to budu volat k osobní odpovědnosti.

Nepocítil jsem žádné nutkání zaplést se nějak do výtržnosti, kterou ztropili páni studenti a literáti. Řekl jsem však bez obalu svůj názor každému, kdo jej chtěl slyšet. A jestliže jej páni výtržníci chtějí slyšet také veřejně, budiž.

Když tito pánové spustili pokřik proti předsednictvu strany

a proti frakci, udiven jsem se ptal sám sebe: Co vlastně chtějí? K čemu je tohle všechno dobré? Pokud jsem mohl sledovat, neměli pro celé to pozdvižení žádný důvod. Ve sporné otázce májových oslav předsednictvo strany možná příliš dlouho otálelo s vyjádřením. Skládalo se však z pěti lidí bydlících na čtyřech navzájem od sebe vzdálených místech a ti potřebovali určitý čas, aby se dohodli. Když však předsednictvo promluvilo, bylo to, co řeklo, správné a v dané situaci jedině vhodné. Události v Hamburku mu daly v plné míře zapravdu.[109]

Jednotliví členové frakce či předsednictva strany se v diskusi jistě dopustili určitých neobratností. To se stává vždy a všude a týká se to jednotlivce, a ne celku. Ve svém návrhu stanov se frakce dopustila některých přestupků vůči demokratické etiketě. Ale vždyť je to také jen návrh, který stranický sjezd může přijmout, zamítnout nebo zlepšit. Londýnská konference Internacionály v roce 1871[110] se rovněž dopustila takových formálních hříchů a páni bakuninovci se toho hned chopili a vzali si to formálně za záminku pro své útoky proti generální radě. Přesto dnes každý ví, že skutečná demokracie byla v generální radě, a ne v radě bakuninovců, kteří si vybudovali celý tajný spiklenecký aparát, aby ovládli Internacionálu.

Když v době subvence paroplavebním společnostem nevěděla tehdejší frakce jednu chvíli sama, co chce, a z redakce „Sozialdemokratu“ chtěla udělat obětního beránka své vlastní bezradnosti, postavil jsem se s veškerou rozhodností na stranu redakce proti frakci.[111] Totéž bych učinil i dnes, kdyby se frakce nebo předsednictvo strany dopustily skutečně něčeho takového, co by stranu vážně ohrožovalo. O něčem podobném však dnes nemůže být ani řeči; ta*

Napsáno kolem 6. září 1890

Podle rukopisu
Přeloženo z němčiny

* Zde rukopis končí. *(Pozn. red.)*

ODPOVĚĎ REDAKCI „SÄCHSISCHE ARBEITER-ZEITUNG“

Redakci listu „Sozialdemokrat“

Podepsaný zdvořile prosí o otištění následujícího dopisu odeslaného včera nynější redakci „Sächsische Arbeiter-Zeitung“ do Drážďan.

Odstupující redakce listu „Sächsische Arbeiter-Zeitung“ říká ve svém slově na rozloučenou otištěném v čísle 105 (z 31. srpna 1890), že maloburžoazní parlamentní socialismus má teď v Německu většinu. Jenže z většin prý se často velice rychle stávají menšiny,

„a tak odcházející redakce „Sächsische Arbeiter-Zeitung“ doufá spolu s *Bedřichem Engelsem*, že právě tak, jak byl kdysi překonán naivní státní socialismus Lassallův, překoná zdravý rozum německého dělnictva brzy i po úspěších bažící parlamentní směr v současné sociální demokracii.“

Odcházející redakce mi tím připravila velké překvapení. Možná však, že sobě také... O nějaké většině maloburžoazního parlamentního socialismu v německé straně mi až dosud není nic známo. Ať si tedy redakce „doufá“, co je jí libo a jak dlouho bude chtít, ale já „spolu“ s ní doufat nebudu.

Kdybych byl měl ještě pochybnost o povaze nedávné literátské a studentské revolty v naší německé straně, byla by ji musela rozptýlit nebetyčná nestydatost, s níž se tito pánové pokoušeli o mně prohlašovat, že jsem solidární s jejich kousky.

Veškeré mé styky s bývalou redakcí záležely v tom, že mi po

několik týdnů sama od sebe posílala svůj list, kdežto já jsem nepovažoval za nutné jí říci, co v něm nacházím. Teď jí to ovšem říci musím, a to veřejně.

Pokud jde o teorii, nacházel jsem v něm — a to platí v plné míře i o ostatním tisku „opozice“ — křečovitě překroucený „marxismus“, silně poznamenaný jednak značným nepochopením světového názoru, o němž tvrdí, že jej zastávají, jednak hrubou neznalostí historických faktů, jež jsou vždycky rozhodující, a jednak vědomím vlastní nezměrné převahy, které tak skvěle charakterizuje německého literáta. Marx předvídal, že se vyskytnou i takovíto učedníci, když se koncem sedmdesátých let o „marxismu“, který řádil mezi některými Francouzi, vyjádřil takto: „tout ce que je sais, c'est que moi, je ne suis pas marxiste“ — „vím jen tolik, že *já* žádný marxista nejsem“.

Pokud jde o praxi, nacházel jsem v něm bezohledné zanedbávání všech faktických podmínek stranického boje, ztřeštěné „překonávání překážek“ ve fantazii, které je sice ke cti nezlomnému mladickému elánu autorů, ale přenese-li se z představivosti do skutečnosti, bylo by s to pohřbít i tu nejsilnější, miliónovou stranu za zaslouženého výsměchu celého nepřátelského světa. A že si takovouhle politiku hodnou gymnasistů nemůže beztrestně dovolit ani malá sekta, o tom se pánové od té doby přesvědčili z vlastní zkušenosti.

Všechny jejich stížnosti na frakci nebo předsednictvo strany, které střádali po celé měsíce, jsou v nejlepším případě docela obyčejné lapálie. Jestliže se ale těmto pánům chce cedit komáry, není to naprosto žádný důvod pro německé dělníky, aby z vděčnosti za to požírali velbloudy.[112]

Nuže sklidili, co zaseli. Pomineme-li obsah, byla celá kampaň vedena tak dětinsky, s takovým naivním sebeklamem, jak pokud jde o vlastní důležitost a stav věcí, tak i pokud jde o názory uvnitř strany, že výsledek byl předem jasný. Ať si ti pánové vezmou tuto lekci k srdci. Někteří z nich napsali dosti nadějné věci. Většina z nich by mohla něco dokázat, kdyby byli méně přesvědčeni o dokonalosti své momentální vyspělosti. Ať poznají, že jejich „akademické vzdělání“, které tak jako tak potřebuje důkladnou kritic-

kou revizi, není žádný důstojnický patent s nárokem na odpovídající umístění ve straně; že v naší straně musí každý začínat od píky; že odpovědná místa se nezískávají pouhým literárním nadáním a teoretickými znalostmi, i když obě tyto vlastnosti tu bezesporu jsou, nýbrž že je k tomu třeba také dokonale znát podmínky stranického boje a sžít se s jeho formami, osvědčit osobní spolehlivost a charakternost a konečně zařadit se ochotně mezi bojovníky — zkrátka, že všichni tito „akademicky vzdělaní lidé“ dohromady se mají daleko víc co učit od dělníků než dělníci od nich.

Londýn 7. září 1890

Bedřich Engels

Otištěno v „Der Sozialdemokrat“, čís. 37 z 13. září 1890, a v příloze k listu „Berliner Volksblatt“, čís. 214 ze 14. září 1890

Podle textu novin srovnaného s textem přílohy
Přeloženo z němčiny

MEZINÁRODNÍ DĚLNICKÝ KONGRES Z ROKU 1891[113]

Na sjezdu anglických tradeunionů v Liverpoolu (v září 1890)[114] pozvala národní rada Belgické dělnické strany tradeuniony na mezinárodní kongres, který se bude konat příštího roku v Belgii.

Belgičany pověřil svoláním mezinárodního kongresu do Belgie kongres posibilistů. Kongres marxistů (tohoto názvu používám kvůli stručnosti) je pouze pověřil, aby kongres svolali *společně se Švýcary;* místo konání kongresu stanoveno nebylo.

Nejde-li tedy o nějakou záměrnou dvojsmyslnost, pozvali Belgičané Angličany na kongres posibilistů, protože jedině tento kongres byli pověřeni svolat sami. A Angličané pozvání s nadšením přijali.

Mladým tradeunionům prostých dělníků nebude možné vyložit, že bylo zneužito jejich důvěry; že v roce 1891 se budou konat kongresy dva, jeden dobrý a jeden špatný, a že přislíbili svou účast právě na tom špatném. To není jen mé osobní mínění, ale také mínění lidí, kteří se nejvíc zasloužili o zapojení tradeunionů do mezinárodního hnutí. Kampaň, kterou v roce 1889[115] rozvířil proti anglickým přátelům posibilistů „Sozialdemokrat", by se tentokrát nedala opakovat se stejným úspěchem. Proč, když se konají dva kongresy, nás nepozvali také ti druzí, abychom si mohli vybrat? Teď už je příliš pozdě, řeknou si tito praktičtí lidé. Přijali pozvání Belgičanů a zúčastní se kongresu, který se bude konat v Belgii. To je naprosto jisté, ledaže by se Belgičané a posibilisté dopustili nějakých nehorázných hloupostí a tím je od sebe odpudili; jenže oni se žádných nedopustí.

Tato situace je nezbytný důsledek chyb, kterých se dopustil marxistický kongres. Zůstala tu nevyřešena nejzávažnější otázka, otázka příštího kongresu. Ba co je ještě horší, jakékoli její řešení se téměř znemožnilo tím, že se svolání kongresu svěřilo *dvěma* národním výborům, belgickému a švýcarskému, bez jejichž předchozí dohody nebude možné udělat ani sebemenší krok; to je nejjistější prostředek, aby se neudělalo zhola nic. Navíc ještě Belgičané, obdobně jako po konferenci v Haagu[116], místo aby se drželi v mezích daného pověření, jednali ve vlastním zájmu. Chtěli si zajistit kongres v Belgii, svolávají jej a nestarají se o Švýcary, kteří byli pověřeni spolu s nimi. Nechci naprosto pochybovat o upřímnosti a dobrých úmyslech belgické národní rady; prakticky však způsobem jednání, který si zvolila, nahrává posibilistům na úkor nás. Nesvádějme to na druhé a přiznejme si, že jsou to důsledky našich vlastních chyb. (Nevyčítejme jim to příliš; pověření, které jsme jim dali, je takřka vybízelo, aby je nebrali doslova.)

Dostali jsme se do jakési slepé uličky, do situace, kdy se nemůžeme hnout z místa, zatímco naši odpůrci jednají. Jak se z ní dostat?

Především je jisté, že budou podniknuty nové pokusy, aby se zabránilo „skandálu" se dvěma konkurenčními dělnickými kongresy. Tyto pokusy bychom nemohli odmítat, máme naopak největší zájem na tom — kdyby se „skandál" měl opakovat —, aby odpovědnost za něj padla na posibilisty a jejich spojence. Každý, kdo má aspoň trochu zkušeností s mezinárodním hnutím, ví, že když dojde k rozkolu, považuje dělnická veřejnost za viníka vždycky toho, kdo jej způsobí, nebo o němž se domnívá, že jej způsobil. Proto budou-li se v roce 1891 konat dva kongresy, počínejme si tak, aby se to nemohlo dávat za vinu nám.

Jestliže je jisté, že se tyto pokusy o spojení objeví, máme pasívně vyčkávat? To bychom pak riskovali, že posibilisté a jejich spojenci nám v poslední chvíli předloží ultimátum plné známých léček (známe je), léček maskovaných nasládlými frázemi takového rázu, že široká veřejnost v nich nebude spatřovat nic špatného, kdežto my je nebudeme moci přijmout; nu, a tu se octneme v pěkné situaci: buď přijmout a vědomě sednout na lep, nebo

odmítnout a nést před dělnickou veřejností odpovědnost za to, že jsme svou nepochopitelnou umíněností rozbili socialistickou jednotu!

Zkrátka, takovou situaci nesmíme trpět. Je třeba se z ní dostat. Ale jak? Jednáním. Nespoléhejme se už na pověření Belgičanů a Švýcarů a vezměme celou věc do rukou sami.*

Stalo by se nějaké neštěstí, kdyby se oba kongresy spojily? Zamysleme se nad touto otázkou.

Určitě můžeme počítat 1) s francouzskými kolektivisty[117] a blanquisty (i když počet blanquistů poklesl hromadným přechodem do tábora boulangistů), 2) s Němci, 3) s Rakušany, 4) se španělskými socialisty, 5) s dánskými „revolucionáři"[118], kteří tvoří $^1/_5$ dánských socialistů, 6) se Švédy a možná několika Nory, 7) se Švýcary, 8) s ruskými a polskými emigranty.

Konkurenční kongres by se skládal 1) z francouzských posibilistů, 2) z anglických tradeunionů, které by byly zastoupeny masově, a z anglické Sociálně demokratické federace, která získala všeobecným rozmachem hnutí v Anglii, 3) z Belgičanů, 4) z Holanďanů, 5) ze zástupců španělských odborů z Barcelony aj., 6) pravděpodobně z portugalských odborů, 7) z Italů, 8) z dánských „reformistů", kteří tvoří $^4/_5$ socialistů v Dánsku, a ti by možná přivedli ještě několik Norů.

Belgičané a Holanďané by podle okolností mohli být zastoupeni i u nás, od Švýcarů se dá naopak čekat, že pošlou několik delegátů na kongres posibilistů.

Z toho plyne, že posibilisté by tentokrát měli mnohem úctyhodnější armádu než v roce 1889. Jestliže my budeme mít Němce, budou mít za to Angličany, které jsme svou nečinností a neobratností ztratili; mají ostatně zrovna tolik národností jako my, ne-li víc. A tím, jak obratně dovedou vyrábět fiktivní mandáty i zástupce, nás daleko předčí. Připočtěte k tomu, že budeme-li setrvávat soustavně v nečinnosti jako dosud, padne vina za rozkol určitě na nás, a tím se zase ještě víc sníží počet účastníků na našem kongresu.

Dejme tomu, že dojde ke sloučení. Pak by se naše síly rozrost-

* Dalších šest odstavců až po slova „nejsou posibilisty" je v rukopisu přeškrtnuto svislou čarou. *(Pozn. red.)*

ly o všechny ty, kteří se kvůli „skandálu" s rozkolem dosud drželi stranou, totiž o Belgičany, Holanďany a Italy; k nim se nutně připojí nové anglické tradeuniony, v nichž jsou sdruženy výtečné elementy ještě tvárné, avšak upřímné a inteligentní. Tam jsme už zapustili kořeny; styky s francouzskými kolektivisty a Němci postačí k tomu, aby nám je přiblížily ještě víc, tím spíš, že Sociálně demokratická federace, která je odpuzuje svým panovačným vystupováním, je zapřisáhlou spojenkyní posibilistů. Belgičané si přejí jen takové kongresy, na nichž mohou nějak vyniknout, k čemuž jim dopomohli posibilisté, a zejména velký kongres v Bruselu. Pomůžeme-li jim my k tomu, aby se sloučení uskutečnilo *u nich*, pak Vlámové, kteří jsou nejlepším živlem v jejich řadách, budou na naší straně a vyváží tak posibilistické tendence bruselských. Holanďané jsou fanaticky pro sloučení, ale rozhodně nejsou posibilisty.

Na jakých podmínkách rozhodně trváme?

1) Aby společný kongres svolali ti, kdo tím byli pověřeni oběma kongresy z roku 1889. Belgičané by jej mohli svolat na základě pověření od posibilistů a Belgičané a Švýcaři společně na základě pověření od nás; jakou formou, to bude třeba určit.

2) Aby kongres byl naprosto svrchovaný. Jednací řád, denní pořad a rezoluce předchozích kongresů pro něj neplatí. Stanoví si svůj jednací řád, svůj způsob ověřování mandátů a svůj denní pořad a nebude vázán žádným precedentem. Žádný výbor, ať byl ustaven některým z předchozích kongresů či během jednání o sloučení, nemá právo kongres jakkoli omezovat.

3) Způsoby a poměr zastoupení jednotlivých dělnických organizací budou určeny předem (bylo by dobře, kdyby došly přesné návrhy, není však mým úkolem, abych je dělal).

4) Výboru, jehož složení je třeba stanovit, bude uloženo, aby připravil návrhy na jednací řád, způsob ověřování mandátů a denní pořad, které pak kongres schválí.

Napsáno mezi 9. a 15. zářím 1890

Podle konceptu rukopisu
Přeloženo z francouzštiny

Der Sozialdemokrat

Organ der Sozialdemokratie deutscher Zunge.

№ 39

DOPIS NA ROZLOUČENOU SE ČTENÁŘI LISTU „SOCIALDEMOKRAT“ [119]

Budiž i mně dovoleno rozloučit se se čtenáři.

„Sozialdemokrat“ musí odejít ze scény. Nejen proto, že se to tak často prohlašovalo před druhými stranami. Mnohem spíše proto, že za změněných podmínek by se „Sozialdemokrat“ sám nutně stal jiným listem, s jiným posláním, jinými spolupracovníky a jiným okruhem čtenářů. A list, který sehrál tak vyhraněnou historickou úlohu, list, jehož specifickým rysem bylo, že na jeho stránkách, a jen tam, se obráží dvanáct nejvýznamnějších let života německé dělnické strany — takový list se nemůže a nesmí změnit. Ať zůstane, čím byl, nebo ať zanikne. V tom jsme všichni zajedno.

Rovněž jsme všichni zajedno v tom, že když takový list zanikne, zanechá po sobě mezeru. Nemůže jej nahradit ani jeden z orgánů vycházejících v Německu, ať oficiálních či neoficiálních. Pro stranu je to újma jen relativní: vstupuje do jiných podmínek boje a potřebuje proto jiné zbraně a jinou strategii a taktiku. Ab-

solutní ztráta je to však pro spolupracovníky, a zejména pro mne.

Dvakrát za život jsem měl tu čest a potěšení spolupracovat s listem, kde se mi v plné míře dostalo obou nejpříznivějších podmínek, za nichž tisk vůbec může působit: za prvé naprosté svobody tisku a za druhé jistoty, že vám naslouchá právě to publikum, k jakému si přejete mluvit.

Poprvé to bylo v letech 1848—1849 v „Neue Rheinische Zeitung“.[120] Byla to doba revoluce a v takové době pracovat v denním tisku je vůbec radost. Člověk přímo vidí, jak každé slovo působí, jak články doslova dopadají jako granáty a jak vybuchují jako třaskavina.

Podruhé to bylo v „Sozialdemokratu“. To také byl kus revoluční doby, od chvíle, kdy se strana na sjezdu ve Wydenu opět vzchopila a pustila znovu do boje „všemi prostředky“, zákonnými i nezákonnými.[121] „Sozialdemokrat“ byl ztělesněním této nezákonnosti. Pro něj neexistovala žádná závazná říšská ústava, žádný říšský trestní zákoník, žádné pruské zemské právo. Protizákonně, jako výsměch všem říšským i zemským zákonům a navzdory jim se každý týden dostával přes hranice svaté říše německé; detektivové, špiclové, provokatéři, celníci, zdvojnásobená i ztrojnásobená pohraniční stráž byli bezmocní; předplatitelé jej dostávali téměř s takovou jistotou jako směnku v den její splatnosti; žádný Stephan nemohl zabránit tomu, aby německá říšská pošta „Sozialdemokrat“ nerozeslala a neroznesla. A to bylo v Německu přes deset tisíc předplatitelů; a zatímco zakázané publikace z období před rokem 1848 jejich buržoazní kupci zaplatili jen velmi zřídkakdy, platili dělníci za svůj „Sozialdemokrat“ po dvanáct let naprosto pravidelně. Jak často se mně, starému revolucionáři, zrovna srdce smálo, když jsem viděl, jak znamenitě a ve vší tichosti klape zaběhaná spolupráce mezi redakcí, expedicí a předplatiteli, tato businesslike, po obchodnicku organizovaná revoluční práce týden co týden a rok co rok stejně jistě!

A list stál za tu námahu a nebezpečí spojené s jeho rozšiřováním. Byl to bezesporu nejlepší orgán, jaký kdy strana měla. A to nejen proto, že jako jediný požíval naprosté svobody tisku. Zásady strany v něm byly vykládány a obhajovány se vzácnou jasností

a přesností a taktika redakce byla téměř bez výjimky správná. A ještě něco. Zatímco náš buržoazní tisk se vyznačuje ubíjející nezáživností, obrážel se v „Sozialdemokratu“ v hojné míře také onen jarý humor, s nímž jsou naši dělníci zvyklí bojovat proti policejním šikanám.

Přitom byl „Sozialdemokrat“ vším možným, jen ne pouhou hlásnou troubou frakce. Když většina frakce v roce 1885 souhlasila s paroplavebními subvencemi, zastával list rozhodně opačné mínění a své právo na to si hájil i tehdy, když mu to tato většina zakázala v denním rozkaze, který dnes bude jistě i jí samotné připadat nepochopitelný. Boj trval právě čtyři týdny a během nich se redakci dostalo vydatné podpory od soudruhů z Německa i ze zahraničí. 2. dubna vyšel zákaz; 30. dubna přinesl „Sozialdemokrat“ prohlášení, na němž se frakce dohodla s redakcí a z něhož bylo zřejmé, že frakce vzala svůj rozkaz zpět.[122]

O něco později měl „Sozialdemokrat“ to potěšení zakusit na sobě proslulé švýcarské právo azylu.[123] Tu se ukázalo, stejně jako ve všech jiných podobných případech od roku 1830, že toto právo azylu pokaždé selže právě tehdy, když se má opravdu použít. Není to nic nového. Od roku 1830, kdy byla ve Švýcarsku provedena demokratizace, dovolují sousední velmoci malé republice demokratické experimenty v zemi pouze pod podmínkou, že právo azylu pro uprchlíky bude uplatňováno jen pod kontrolou té velmoci, která na tom právě má zájem. Švýcarsko je příliš slabé na to, aby se nepodvolilo. Nelze mu to mít za zlé. Právě o Holandsku, Švýcarsku a Dánsku říkával Marx, že nejhorší pozici mají dnes malé země s velkou historií. Teď však už je načase přestat v „der fryen Schwyz“* tlachat o neposkvrněném právu azylu.

„Sozialdemokrat“ — to byl prapor německé strany; po dvanáctiletém boji strana zvítězila. Zákon proti socialistům padl, Bismarck je svržen. Mocná Německá říše uvedla proti nám do pohybu všechny své mocenské prostředky; strana jimi tak dlouho pohrdala, až nakonec Německá říše musela sklonit svůj prapor před naším. Říšská vláda to chce s námi prozatím opět zkusit s obecně plat-

* — ve „svobodném Švýcarsku“. *(Pozn. red.)*

ným právem, a tak my to zase chceme prozatím zkusit se zákonnými prostředky, které jsme si znovu vydobyli vydatným používáním nezákonných prostředků. Zda přitom „zákonné“ prostředky budou znovu pojaty do programu nebo ne, je celkem lhostejné. Musíme se pokusit vyjít zatím se zákonnými bojovými prostředky. Děláme to tak nejen my, dělají to všechny dělnické strany ve všech zemích, kde dělníci mají do určité míry svobodu legálního hnutí, a to z jednoduchého důvodu, že z toho mají samy největší prospěch. To je ale možné jen za předpokladu, že i druhá strana postupuje podle zákona. Bude-li učiněn pokus, ať už novými výjimečnými zákony, protiprávními rozsudky a praxí říšského soudu, policejní zvůlí či jinými nezákonnými přehmaty výkonné moci postavit naši stranu fakticky znovu mimo obecně platné právo, bude německá sociální demokracie fakticky znovu vehnána na nezákonnou cestu jakožto jedinou, která jí ještě zbývá. Dokonce i u Angličanů, národa, který si nejvíc potrpí na zákony, se pokládá za první podmínku dodržování zákonnosti ze strany lidu, aby i ostatní mocenské faktory zůstávaly v mezích zákona; jestliže tomu tak není, je podle anglického právního názoru první občanskou povinností povstání.

Nastane-li takový případ, co pak? Bude strana stavět barikády a volat do zbraně? Tuto radost svým odpůrcům určitě neudělá. To jí nedovolí vědomí vlastní moci, které jí dodávají každé všeobecné volby do Říšského sněmu. Dvacet procent hlasů pro ni odevzdaných je jistě velice úctyhodné číslo, znamená to však současně, že na spojené protivníky jich zbývá stále ještě osmdesát procent. A jestliže naše strana přitom vidí, že počet jejích hlasů se v posledních třech letech zdvojnásobil a že do příštích voleb může počítat s ještě větším růstem, musela by leda přijít o rozum, aby se dnes s dvaceti procenty proti osmdesáti a navíc ještě proti armádě pokusila o puč, jehož jistým výsledkem by byla — ztráta všech mocenských pozic dobytých za pětadvacet let.

Strana má daleko lepší a důkladně vyzkoušený prostředek. V den, kdy nám začnou upírat obecně platné právo, vyjde znovu „Sozialdemokrat“. Starý mechanismus, který budeme mít pro tento případ v záloze, se zase hladce rozjede; zlepšený, rozšířený,

dobře připravený. A jedno je jisté: podruhé už to Německá říše dvanáct let nevydrží.

Bedřich Engels

Napsáno mezi 12. a 18. zářím 1890
Otištěno v „Der Sozialdemokrat“, čís. 39 z 27. září 1890

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

ODPOVĚĎ PANU PAULU ERNSTOVI

Jeden z mých přátel mi poslal magdeburskou „Volksstimme“[124] ze 16. září. V článku podepsaném Paulem Ernstem nacházím toto místo:

„A když teď Engels označuje naši opozici za ‚studentskou revoltu‘, prosím jej, aby nám ukázal, kde jsme my zastávali jiné názory než on a sám Marx; a když já jsem vylíčil naši parlamentní sociální demokracii, že má zčásti velice maloburžoazní charakter, jen ať se Engels podívá, co napsal v roce 1887 v předmluvě ke své ‚Bytové otázce‘.“

Ve styku s německými spisovateli jsem získal za celá ta léta, co jsem s nimi ve styku, bohaté a úžasné zkušenosti. Zdá se však, že styk s nimi bude stále příjemnější. Mám říci panu Paulu Ernstovi, kde jsme „my“ zastávali jiné názory atd. Nuže, jestliže se ono „My“ týká opozice, která nedávno tak sebevědomě vystoupila a tak sklesle odstoupila a kterou jsem označil za literátskou a studentskou revoltu, můžeme být struční: dokazuje to skoro každý článek, který pustila do světa.

Pokud však jde o pana Ernsta samého, nepotřebuje už vůbec nic říkat. Řekl jsem mu to totiž už před čtyřmi měsíci a musím teď, chtě nechtě, s touto svou zá—„važnou“* korespondencí obtěžovat veřejnost.

Letos 31. května mi pan Ernst napsal z Görbersdorfu, že mu pan Hermann Bahr ve „Freie Bühne“ vytýká, že nesprávně aplikuje marxistickou metodu pojetí dějin na severské ženské hnutí,[125] a hned mě žádá:

„sdělte mi v několika řádcích, zda se můj názor s Marxovým shoduje nebo ne, a dovolte mi mimoto použít Vašeho dopisu proti Bahrovi.“

* V originále je tu slovní hříčka s narážkou na Ernstovo jméno (ernst — vážný): mit dieser meiner „Ernst“ lichen Korrespondenz. *(Pozn. red.)*

Na to jsem mu odpověděl 5. června, že do jeho sporu s panem Bahrem se nemohu plést. O „severském ženském hnutí" že absolutně nic nevím. Dále jsem pokračoval:

„Pokud jde o váš pokus pojednat o této otázce materialisticky, musím vám především říci, že materialistická metoda se zvrací ve svůj opak, nebere-li se při studiu historie jako návod, nýbrž jako hotová šablona, podle níž se přistřihují historická fakta. A jestliže se pan Bahr domnívá, že vás na tomto scestí přistihl, zdá se mi, že je na tom trochu pravdy.

Celé Norsko a všechno, co se tam děje, zahrnujete do jedné kategorie šošáctví a tomuto norskému šosáctví pak bez rozpaků podstrkujete svůj názor na *německé* šosáctví. Tomu se příčí dvě fakta.

Za prvé: když se v celé Evropě ukázalo, že vítězství nad Napoleonem je vítězstvím reakce nad revolucí a pouze ve své vlasti, ve Francii, naháněla revoluce ještě tolik strachu, že si na restaurované legitimní monarchii vynutila buržoazně liberální ústavu, Norsko si přesto ve vhodnou chvíli dalo ústavu daleko demokratičtější, než byla v Evropě kterákoli jiná v té době.

A za druhé zažilo Norsko v posledních dvaceti letech takový rozkvět literatury, jakým se v současné době nemůže kromě Ruska pochlubit žádná jiná země. Ať jsou Norové šosáci nebo ne, dělají mnohem víc než jiní a vtiskují svou pečeť i jiným literaturám, v neposlední řadě německé.

Mám za to, že díky těmto skutečnostem je nezbytné podívat se blíž na zvláštnosti norského ‚šosáctví'.

A tu pravděpodobně shledáte, že je tu očividný velmi podstatný rozdíl. V Německu je šosáctví plodem nezdařené revoluce, přerušeného a potlačeného vývoje, a během třicetileté války a po ní — kdy právě skoro všechny ostatní velké národy se rychle povznesly — získalo svůj zvláštní, mimořádně výrazný charakter: zbabělost, omezenost, bezmocnost a neschopnost jakékoli iniciativy. Tento charakter mu zůstal, i když Německo bylo znovu zachváceno historickým pohybem; byl natolik silný, že ulpěl jako víceméně obecně německý typ i na všech ostatních třídách německé společnosti, až konečně naše dělnická třída tyto úzké hranice prolomila. Nejhorší u německých dělníků je, že ‚nemají vlast' právě

proto, že ze sebe úplně setřásli německou šosáckou omezenost.

Německé šosáctví není tedy nějaká normální historická fáze, nýbrž krajně přehnaná karikatura, kus degenerace, stejně jako polský Žid je karikatura Žida. Anglický, francouzský atd. maloměšťák naprosto není na stejné úrovni jako německý.

V Norsku naproti tomu je po mnoho staletí normálním stavem, že se společnost skládá z malorolnictva a maloburžoazie s nepatrnou příměsí střední buržoazie — asi tak, jako to vypadalo v Anglii a Francii v 17. století. Tady se nedá říci, že společnost byla násilně vržena zpět do zastaralých poměrů, protože ztroskotalo nějaké velké hnutí a řádila třicetiletá válka. Země vlivem izolace a přírodních podmínek zůstala pozadu, ale její stav je zcela přiměřený výrobním podmínkám, a proto normální. Teprve v poslední době proniká do země jen v docela nepatrné míře a sporadicky velký průmysl, ale pro nejsilnější páku koncentrace kapitálu, burzu, tu není místo. Dále má konzervující vliv právě mohutné rozšíření námořního obchodu. Neboť zatímco všude jinde vytlačuje pára plachetnice, rozšiřuje Norsko nesmírně svou dopravu plachetnicemi a má, ne-li vůbec největší, jistě druhé největší loďstvo plachetnic na světě, a to většinou ve vlastnictví malých a středních rejdařů, jako tomu bylo v Anglii dejme tomu kolem roku 1720. Přesto však tím vznikl ve staré stagnaci pohyb a tento pohyb se projevuje také v rozkvětu literatury.

Norský rolník nebyl nikdy nevolný a to dodává celému vývoji, podobně jako v Kastilii, zcela jiné pozadí. Norský maloměšťák je synem svobodného rolníka a v důsledku toho ve srovnání se zchátralým německým šosákem *muž*. A ať například Ibsenova dramata mají jakékoli vady, obráží se v nich sice svět malého a středního měšťáka, ale na hony vzdálený a odlišný od německého, svět, v němž lidé ještě mají charakter a iniciativu a jednají samostatně, i když podle cizího chápání často podivně. S něčím takovým se raději důkladně seznámím, než to odsoudím."

Zde jsem tedy panu Ernstovi, i když zdvořilou formou, avšak o nic méně jasně a přesně řekl, „kde", tj. právě v článku z „Freie Bühne", který mi sám poslal. Když mu vysvětluji, že používá Marxova způsobu chápání jako pouhé šablony, podle níž přistřihuje

historická fakta, je to právě příklad „značného nepochopení" *tohoto způsobu chápání*, který jsem oněm pánům vytýkal.* A když mu pak na jeho vlastním příkladu, Norsku, dokazuji, že jeho šablona šosáctví podle německého vzoru aplikovaná na Norsko je v rozporu s dějinnými fakty, dokládám mu tím už předem a na jeho vlastní osobě onu „hrubou neznalost historických faktů, jež jsou vždycky rozhodující", kterou rovněž vytýkám oněm pánům.**

A teď si povšimněme té nedůtklivé cudnosti, s níž se pan Ernst tváří jako nevinná panna z venkova, když se jí na berlínské ulici namane do cesty nějaký hraběcí ničema a chová se k ní jako k „nějaké takové"! Čtyři měsíce po zmíněném dopisu předstupuje přede mne jako uražená ctnost: mám prý mu říci, „kde?". Pan Ernst má zřejmě jen dvě fáze literárního myšlení. Napřed si přijde s takovou smělostí a sebevědomím, jako by za tím skutečně bylo něco jiného než tlachání do větru; a když si pak lidé brání svou kůži, tak on že prý nic neřekl a ještě si stěžuje na hanebné znevažování svých ryzích citů. Uražená ctnost v jeho dopise adresovaném mně, v němž hořekuje, že pan Bahr s ním „jednal neuvěřitelně nestydatě"! Uražená nevinnost v jeho odpovědi, v níž se mne docela naivně táže, „kde?", ačkoli to musí už čtyři měsíce vědět. Zneuznaná dobrá duše se ptá, „kde?" i v magdeburské „Volksstimme" starého Bremera, který ho po zásluze klepl přes prsty.

A stále se ptá s povzdechem: kde?
Neustále: kde?

Chce pan Ernst ještě dále vědět, „kde?". Tak třeba v jeho článku o „Nebezpečích marxismu"[126] z „Volks-Tribüne", v němž bez okolků bere za své překroucené tvrzení metafyzika Dühringa, že prý u Marxe se dějiny dělají zcela automaticky, bez přičinění lidí (kteří je přece dělají) a že tito lidé jsou jen šachovými figurkami, s kterými si zahrávají ekonomické vztahy (které přece samy jsou dílem lidí!). Člověku, jenž je s to směšovat zkomolení Marxovy teorie takovým odpůrcem, jako je Dühring, s touto teorií samou, ať pomůže někdo jiný — já se toho vzdávám.

A nyní mi promiňte odpověď na každé další „kde?". Pan Ernst

* Viz tento svazek, str. 107. *(Pozn. red.)*
** Tamtéž. *(Pozn. red.)*

je tak plodný a psaní článků mu jde tak od ruky, že na ně narážíme všude. A když si člověk myslí, že už je s nimi konec, prohlásí se ještě za autora toho či onoho článku anonymního. To už našinec nevydrží a začíná si přát, aby si pan Ernst dal něco předepsat.

Dále pan Ernst píše:

„A když já jsem vylíčil naši parlamentní sociální demokracii, že má zčásti velice maloburžoazní charakter, jen ať se Engels" atd.

Zčásti velice maloburžoazní? V článku otištěném v „Sächsische Arbeiter-Zeitung", který mě přiměl k odpovědi*, stojí, že maloburžoazní parlamentní socialismus má teď v Německu *většinu*. O tom, řekl jsem, mi není nic známo. Teď chce pan Ernst tvrdit jen to, že frakce je „zčásti" velice maloburžoazní. Opět ona zneuznaná dobrá duše, které zlý svět neprávem připisuje kdejaký hanebný čin. Cožpak se kdy někdo přel o to, že nejen ve frakci, ale vůbec v celé straně je rovněž zastoupen maloburžoazní směr? Pravé a levé křídlo má každá strana a že pravé křídlo sociální demokracie má maloburžoazní ráz, to už je v povaze věci. Jestli jde jen o to, k čemu potom všechen ten rámus? S touto starou historií počítáme celá léta, ale odtud je ještě hezky daleko k maloburžoazní většině ve frakci či dokonce ve straně. Kdyby mělo takovéhle nebezpečí hrozit, nebude se čekat na varovné výstrahy těchto roztodivných věrných Eckartů. Prozatím v bujarém a řízném boji proletářů[127] se zákonem proti socialistům a za prudkého ekonomického rozvoje ztrácí tento maloburžoazní živel stále víc půdu pod nohama, kdežto proletářský živel nabývá stále víc převahy.

Jedno však mohu panu Ernstovi na závěr ještě prozradit: Daleko nebezpečnější než maloburžoazní frakce, kterou je ostatně možné při příštích volbách hodit do starého železa, je pro stranu klika domýšlivých literátů a studentů, obzvlášť nejsou-li schopni vyznat se v těch nejprostších věcech a při posuzování ekonomické nebo politické situace nedovedou nezaujatě zvážit ani relativní hodnotu daných faktů, ani velikost rozhodujících sil a kteří proto chtějí vnutit straně načisto ztřeštěnou taktiku, jak ji přivedli na

* Viz tento svazek, str. 106–108. *(Pozn. red.)*

svět zejména pánové Bruno Wille a Teistler a v menší míře také pan Ernst. A ještě nebezpečnější se tato klika stává, když se spojí ve vzájemně pojišťovací společnost a uvede do pohybu všechny prostředky organizované reklamy, aby své členy propašovala na redakční křesla ve stranických listech a prostřednictvím stranického tisku ovládla stranu. Před dvanácti lety nás před tímto nebezpečím, které hrozilo už tehdy, zachránil zákon proti socialistům. Nyní, kdy tento zákon padá, se vynořilo znovu. A to snad také objasní panu Paulu Ernstovi, proč se zuby nehty bráním tomu, abych byl ztotožňován s živly takové kliky.

Londýn 1. října 1890 *Bedřich Engels*

Otištěno v „Berliner Volksblatt“, čís. 232 z 5. října 1890

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

REDAKCI LISTU „BERLINER VOLKSBLATT“

Ke svým sedmdesátým narozeninám jsem dostal tolik důkazů srdečné účasti, tolik nečekaných projevů úcty, že bohužel není možné, abych odpověděl na každý projev osobně. Byl to doslova déšť telegramů, dopisů, dárků a zvlášť mně věnovaných článků ve stranickém tisku nejrůznějších zemí, hlavně ale ze všech koutů Německa. Dovolte mi proto, abych tímto způsobem co nejupřímněji poděkoval starým i novým přátelům, kteří byli tak milí, že si na mne 28. listopadu vzpomněli.

Nikdo neví lépe než já, že největší část těchto projevů úcty nepatří mně a mým zásluhám. Je už mým údělem, že mi připadlo sklízet slávu a pocty, jejichž símě zasel člověk větší než já, Karel Marx. Já sám za sebe mohu slíbit jen to, že zbytek svého života budu aktivně sloužit proletariátu, abych byl těchto poct hoden alespoň dodatečně.

Londýn 2. prosince 1890

Bedřich Engels

Otištěno v „Berliner Volksblatt“, čís. 284 z 5. prosince 1890

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

1re année — N° 14 PARAISSANT LE MERCREDI 25 Décembre 1890

LE SOCIALISTE

ORGANE CENTRAL DU PARTI OUVRIER

ABONNEMENTS
3 mois 1 fr. 50, 6 mois 3 fr., un an 6 fr.
10 CENT. le NUMERO

TOUT CE QUI CONCERNE LA RÉDACTION DOIT ÊTRE ADRESSÉ
au SECRÉTAIRE du CONSEIL NATIONAL
PARIS — 14, Avenue de Montsouris, 14 - PARIS

ADMINISTRATION
58, rue Montorgueil, 58
PARIS

NÁRODNÍ RADĚ FRANCOUZSKÉ DĚLNICKÉ STRANY[128]

Občané,

srdečně vám děkuji za blahopřání, která jste mi poslali k sedmdesátinám.

Ujišťuji vás, že až do konce svého života budu ze všech sil bojovat za věc proletariátu. Až už nebudu v boji nic platný, nechť je mi dopřáno zemřít.

Avšak bitvy, které jste vyhráli vy, naši bratři v Německu, Anglii, Rakousko-Uhersku, Rusku, prostě všude, tvoří takovou skvělou řadu vítězství, že by to stačilo omladit ještě staršího a vyčerpanějšího člověka, než jsem já: Z čeho ale mám největší radost, to je to upřímné bratrství, které se přes všechen šovinistický pokřik našich úpadkových buržoazií vytvořilo, a doufám, že trvale, mezi francouzskými a německými proletáři.

Váš velký krajan Saint-Simon první předvídal, že svazek tří velkých západních národů — Francie, Anglie a Německa — je první mezinárodní podmínkou politického a sociálního osvobození celé

Evropy.[129] Doufám, že se ještě dožiji toho, jak tento svazek, jádro evropského svazku, který navždy skoncuje s válkami mezi jednotlivými vládami a národy, bude uskutečněn proletáři tří národů.

Ať žije mezinárodní sociální revoluce!

Londýn 2. prosince 1890 *Bedřich Engels*

Otištěno v „Le Socialiste", čís. 14 z 25. prosince 1890

Podle textu novin
Přeloženo z francouzštiny

XVIII. évfolyam. Budapest, 1890. december 14. 50. szám

NÉPSZAVA.

TÁRSADALMI ÉS KÖZGAZDASÁGI NÉPLAP.

A MAGYARORSZÁGI ÁLTALÁNOS MUNKÁSPÁRT KÖZPONTI KÖZLÖNYE.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: VII. ker. külső fób-utcza 33. Előfizetési-díjak és kéziratok ide küldendők.

Megjelen minden vasárnap. Egyes példány ára 5 kr.

Előfizetési-díj: Egész évre 7 frt 40 kr., fél évre 1 frt 20 kr., negyedévre 60 kr., egy hóra 20 kr. Külföldi-díjak tekintetében postatakarékpénztári hirdetések.

REDAKCÍM „ARBEITER-WOCHEN-CHRONIK“ A „NÉPSZAVA“ V BUDAPEŠTI[130]

Londýn 3. prosince 1890

Dovolte, abych Vám co nejupřímněji poděkoval za blahopřání k mým 70. narozeninám, která jste mi poslali v dopise z 26. listopadu.

Uvědomuji si však příliš dobře, že daleko největší část poct, které jste mi Vy a tolik jiných při této příležitosti prokázali, mi přísluší jen jako zástupci *Marxovu*, který jej přežil, a prosím o dovolení, abych je směl položit jako čestné věnce na jeho hrob. Můžete se však spolehnout, že učiním všechno, co bude v mých silách, abych ho byl dodatečně hoden.

Srdečný dík za Vaše přátelské pozvání na uherský sjezd.[131] Nebude mi dopřáno, abych ho osobně použil, v duchu však budu 7. a 8. t. m. mezi Vámi.

Existence uherské sociálně demokratické dělnické strany znovu dokazuje, že se v žádné zemi nemůže zahnízdit moderní velkoprůmysl, aniž zároveň zrevolucionizuje starou předkapitalistickou společnost a zrodí nejen kapitalistickou třídu, nýbrž i proletariát, a tím jejich vzájemný třídní boj a dělnickou stranu usilující o převrat buržoazně kapitalistického světového pořádku. Této dělnické straně, jež — jak mi dokazuje Vaše „Arbeiter-Wochen-Chronik“, kterou jste mi laskavě zaslali — se nyní stále mohutněji rozvíjí také v Uhrách, jež má velkou výhodu, že je od počátku mezinárodní, že sdružuje Maďary, Němce, Rumuny, Srby a Slováky, této mladé straně vyřiďte laskavě moje přání všeho nejlepšího k jejímu sjezdu.

Ať žije mezinárodní sociální demokracie!

Ať žije sjezd uherské strany!

Bedřich Engels

Otištěno v „Arbeiter-Wochen-Chronik“, čís. 50 ze 14. prosince 1890, a (maďarsky) v „Népszava“, čís. 50 ze 14. prosince 1890

Podle textu v „Arbeiter-Wochen-Chronik“ Přeloženo z němčiny

Nr. 18. IX. Jahrgang, I. Band 1890-91.

PŘEDMLUVA K PRÁCI KARLA MARXE „KRITIKA GOTHAJSKÉHO PROGRAMU“[132]

Rukopis, který tu otiskujeme — průvodní dopis Brackovi i kritika návrhu programu — byl roku 1875, krátce před gothajským slučovacím sjezdem[133], poslán Brackovi, aby s ním seznámil Geiba, Auera, Bebela a Liebknechta a pak jej Marxovi vrátil. Protože sjezd strany v Halle[134] otevřel ve straně diskusi o gothajském programu, myslím, že bych se dopustil zatajování, kdybych před veřejností nadále skrýval tento důležitý — a možná nejdůležitější — doklad zasahující do této diskuse.

Rukopis má však ještě jiný, dalekosáhlejší význam. Je v něm poprvé jasně a pevně vyloženo Marxovo stanovisko ke směru, jímž se dal Lassalle hned na začátku svého působení, a to jak po-

kud jde o Lassallovy ekonomické principy, tak i pokud jde o jeho taktiku.

Bezohledná břitkost, s níž je tu návrh programu rozcupován, neúprosnost, s níž jsou vysloveny výsledky rozboru a odhaleny slabiny návrhu, to všechno dnes, po patnácti letech, už nemůže urážet. Vyložení lassallovci existují už jen v cizině jako ojedinělé trosky a gothajský program opustili v Halle dokonce i jeho vlastní tvůrci jako naprosto nevyhovující.

Přesto však jsem tam, kde to věci nevadilo, vynechal několik ostrých osobně zaměřených výrazů a úsudků a nahradil je tečkami. Marx sám by to také udělal, kdyby dnes rukopis uveřejňoval. Jeho místy prudkou mluvu vyprovokovaly dvě okolnosti. Předně jsme Marx i já srostli s německým hnutím těsněji než s kterýmkoli jiným; rozhodný krok zpátky, který se projevil v tomto návrhu programu, musel nás proto zvlášť silně rozhořčit. Za druhé jsme tenkrát, sotva dva roky po haagském kongresu Internacionály[135], vedli velmi urputný boj s Bakuninem a jeho anarchisty, kteří na nás svalovali odpovědnost za všechno, co se dělo v dělnickém hnutí v Německu; museli jsme tedy očekávat, že nám také budou přičítat tajné otcovství tohoto programu. Tyto ohledy teď odpadají, a tím i ona místa ztrácejí svou naléhavost.

Rovněž se zřetelem na tiskový zákon jsou některé věty naznačeny jen tečkami. Kde jsem musel volit mírnější výraz, dal jsem jej do hranatých závorek. Jinak je rukopis otištěn doslovně.

Londýn 6. ledna 1891

B. Engels

Poprvé otištěno v časopise „Die Neue Zeit", sv. 1, čís. 18, 1890—1891

Podle textu časopisu
Přeloženo z němčiny

VE VĚCI

BRENTANO KONTRA MARX

O DOMNĚLÉM ZFALŠOVÁNÍ CITÁTU

(VYLÍČENÍ PŘÍPADU A DOKUMENTY[136])

Napsáno v prosinci 1890
až v únoru 1891
Otištěno jako brožura
F. Engels, „In Sachen
Brentano contra Marx
wegen angeblicher Citatsfälschung.
Geschichtserzählung und Dokumente“,
Hamburk 1891

Podle textu vydání z roku 1891
Přeloženo z němčiny

V předmluvě ke 4. vydání prvního dílu Marxova „Kapitálu“[137] jsem považoval za nutné vrátit se k polemice proti Marxovi, kterou roku 1872 zosnoval anonym v berlínské „Concordii“[138] a kterou roku 1883 znovu rozvířil pan Sedley Taylor z Cambridge v „Times“[139]. Anonym, v němž pan Taylor odhalil pana Lujo Brentana, nařkl Marxe z falšování citátu. Stručná zpráva, kterou jsem v oné předmluvě (je otištěna mezi připojenými dokumenty jako čís. 12)* o té záležitosti podal, rozhodně neměla způsobit panu Brentanovi potěšení; co tedy mohlo být přirozenějšího, než že mi odpověděl? Učinil tak v brožuře „*Meine Polemik mit Karl Marx. Zugleich ein Beitrag zur Frage des Fortschritts der Arbeiterklasse und seiner Ursachen.*“ Od *Lujo Brentana.* Berlin, Walther & Apolant, 1890.

Tato brožura nám dává příliš mnoho, a přitom příliš málo. Příliš mnoho, protože nám „zároveň“ široce vykládá názory pana Brentana na „pokrok dělnické třídy a jeho příčiny“. Ty nemají se spornou otázkou naprosto nic společného. Poznamenávám jen tolik: páně Brentanovo stále opakované prohlašování, že dělnické ochranné zákonodárství a organizace odborových spolků jsou schopny zlepšit postavení dělnické třídy, není vůbec jeho vlastní objev. Marx a já jsme to řekli stokrát, „Postavením dělnické třídy v Anglii“ a „Bídou filosofie“ počínaje a „Kapitálem“ a mými posledními spisy konče, ale říkali jsme to s velikými výhradami.[140] Za prvé se blahodárné působení zejména odborových spolků odporu omezuje na dobu, kdy obchody jdou průměrně nebo dobře; v obdobích stagnace a krize zpravidla selhávají; tvrzení pana Brentana, že jsou „s to paralyzovat neblahé působení rezervní armády“, je směšné vychloubání. A za druhé — nehledě na jiná, méně důležitá omezení — ani zákonodárná ochrana, ani odpor odborových spolků neodstra-

* Viz tento svazek, str. 208–213. *(Pozn. red.)*

ňují to hlavní, co musí být odstraněno: kapitálový vztah, který stále znovu produkuje protiklad mezi třídou kapitalistů a třídou námezdních dělníků. Masa námezdních dělníků zůstává odsouzena k doživotní námezdní práci, propast mezi nimi a kapitalisty se stále víc prohlubuje a rozšiřuje, úměrně tomu, jak se moderní velký průmysl stále víc zmocňuje všech výrobních odvětví. Ale protože pan Brentano by z námezdního otroka rád udělal *spokojeného* námezdního otroka, proto musí do nemožnosti přehánět příznivé působení ochrany práce, odporu odborových spolků, zaplatování v sociálním zákonodárství atd.; a protože jsme s to porovnat toto přehánění s prostými fakty, proto má takovou zlost.

Příliš málo dává jeho brožura proto, že z dokumentů této polemiky uvádí jen ty, které si vzájemně adresovali pan Brentano a Marx, ne však už ty, které byly o této otázce uveřejněny později. Aby si tedy čtenář mohl udělat celkový úsudek, uvádím v příloze 1) inkriminovaná místa z Inaugurální adresy generální rady Internacionály a z „Kapitálu"; 2) polemiku mezi panem Brentanem a Marxem; 3) polemiku mezi panem Sedleyem Taylorem a Eleanorou Marxovou; 4) mou předmluvu ke 4. vydání „Kapitálu" a odpověď pana Brentana na ni; a 5) to, co se vztahuje ke Gladstonovým dopisům panu Brentanovi. Rozumí se, že přitom vypouštím všechna místa z Brentanových výkladů, která se netýkají otázky falšování citátu, ale představují pouze Brentanův „příspěvek k otázce pokroku" atd.

I

V čís. 10 berlínské „Concordie" ze 7. března 1872 se objevil prudký anonymní útok proti Marxovi jako autoru Inaugurální adresy generální rady Internacionály z roku 1864[141]. V této adrese prý Marx zfalšoval citát o rozpočtové řeči tehdejšího anglického kancléře pokladu Gladstona ze 16. dubna 1863.

Zmíněné místo z Inaugurální adresy je otištěno v příloze, dokument čís. 1.* Článek „Concordie" tamtéž, dokument čís. 3.** V tomto článku je obvinění formulováno takto:

„Jak se tedy má obsah této řeči k Marxovu citátu? Gladstone nejprve konstatuje, že příjmy země nesporně obrovsky vzrostly. Důkazem toho je mu daň z příjmu. Jenže daň z příjmu se týká jen příjmů ve výši 150 liber št. a více. Lidé s menším příjmem v Anglii žádnou daň z příjmu neplatí. Marx využívá toho, že to Gladstone uvádí prostě proto, aby bylo správně oceněno jeho měřítko, a vkládá Gladstonovi do úst větu: ‚*Tento ohromující vzrůst bohatství a moci je omezen výhradně na majetné třídy.*' Tato věta však v Gladstonově řeči nikde není. Říká se v ní pravý opak. **Marx si tuto větu formálně i obsahově přilhal!**"

Takové je tedy obvinění, ostatně také jediné obvinění, které proti Marxovi vznáší anonym, jehož jméno je, jak dnes sám přiznává, Lujo Brentano.

Číslo 10 „Concordie" bylo Marxovi posláno v květnu 1872 z Německa. Na výtisku, který mám ještě u sebe, je uvedeno: „Orgán svazu německých továrníků". Marx, který o tomto plátku nikdy neslyšel, považoval tedy autora za fabrikantského pisálka a nakládal s ním podle toho.

Marx ve své odpovědi ve „Volksstaatu"[142] (dokument čís. 4)*** dokázal, že zmíněnou větu cituje nejen profesor Beesly roku 1870 ve „Fortnightly Review",[143] ale že je citována ještě před vydáním Inaugurální adresy také v „Theory of the Exchanges", Londýn 1864,[144] a konečně, že i zpráva „Times" ze 17. dubna 1863

* Viz tento svazek, str. 173–174. *(Pozn. red.)*
** Tamtéž, str. 177–178. *(Pozn. red.)*
*** Viz tento svazek, str. 178–182. *(Pozn. red.)*

obsahuje rovněž tuto větu formálně i obsahově tak, jak ji cituje Marx: „Vzrůst, který jsem právě popsal" (totiž jako „tento ohromující vzrůst bohatství a moci") „je omezen výhradně na majetné třídy." Jestliže se toto místo, které by anglického kancléře pokladu nesporně kompromitovalo, v Hansardovi nevyskytuje,[145] pak jen proto, že pan Gladstone byl natolik chytrý, že je podle starého anglického parlamentního zvyku nechal zmizet.

Ať tak či onak, byl tu podán důkaz, že domněle přilhaná věta *je doslovně uvedena* 17. dubna 1863 ve zprávě „Times" o řeči, kterou pan Gladstone pronesl předešlého večera. A „Times" byly tehdy Gladstonovým orgánem.

A co na to odpovídá pan Brentano, který stejně jako fialka kvete nejraději v skrytu? („Concordia" 4. července 1872, dokument čís. 5)*.

Se smělostí, kterou si pod svým vlastním jménem nikdy nedovolil, opakuje obvinění, že Marx si onu větu přilhal; toto obvinění, dodává, je prý

„těžké a spolu s připojeným pádným průkazným materiálem přímo zdrcující".

Tento průkazný materiál se omezoval pouze na místo z Hansarda, kde ona věta chybí. Mohl tedy být „zdrcující" nanejvýš právě jen pro samu tuto neblahou větu, která v „Times" byla a v Hansardovi nebyla.

Ale celé toto vítězné kohoutí kokrhání mělo jen zastřít právě onu nepříjemnou skutečnost, že „přilhaná" věta byla zprávou „Times" potvrzena jako pravdivá. A poněvadž náš anonymní budoucí profesor cítí, že tento průkazný materiál doléhá už dost „pádně" na jeho obvinění a časem se může stát „přímo zdrcujícím", pouští se ze všech sil do citátu u Beeslyho a v „Theory of the Exchanges", všemožně to rozvíjeje a tvrdí, že prý Beesly citoval podle Inaugurální adresy a Marx podle „Theory of the Exchanges" atd. To všechno je jen vedlejší věc. I kdyby to bylo pravda, nedokazovalo by to nic v otázce, zda Gladstone onu větu řekl, nebo zda si ji Marx vylhal. Je to však věc takového rázu, že o ní nemohl s koneč-

* Viz tento svazek, str. 182–186. *(Pozn. red.)*

nou platností rozhodnout ani pan Brentano tehdy, ani já nyní. Má naopak odvést pozornost od hlavní věci, totiž od osudné zprávy „Times".

Než se odváží na tuto zprávu, posilňuje se náš anonym různými silnými výrazy, jako například „lehkomyslnost hraničící se zločinností", „onen vylhaný citát" atd., a pak vyráží odhodlaně vpřed:

„Ale zde ovšem přicházíme k třetímu Marxovu obrannému prostředku, a ten *svou drzou prolhaností* ještě daleko předčí všechno, co tu až dosud bylo. Marx se totiž nestydí odvolávat se na ‚Times' ze 17. dubna 1863, aby dokázal správnost svého citátu. ‚Times' ze 17. dubna 1863, str. 7, strana" (má být: sloupec) „5, řádka 17 a násl. tlumočí *však* onu řeč takto..."

Dále následuje zpráva „Times", v níž se říká:

„Vzrůst, který jsem popsal" (totiž jako „tento ohromující vzrůst bohatství a moci") „a který se, jak věřím, udává na základě přesného zkoumání, *je omezen pouze na třídy vlastnící majetek.*"

A nyní užasněte nad Marxovou „drzou prolhaností", když se ještě opovažuje tvrdit, že zpráva „Times" obsahuje větu: Tento ohromující vzrůst atd. je omezen výlučně na majetné třídy!

V Inaugurální adrese se říká: „This intoxicating augmentation of wealth and power *is entirely confined to classes of property.*"*

„Times" praví: „The augmentation there described"** (o němž ani pan Brentano, anonymní či neanonymní, dosud nikdy nepopíral, že to je „augmentation" dříve označený za „this intoxicating augmentation of wealth and power"*** „and which is founded, I think, upon accurate returns, *is an augmentation entirely confined to classes of property.*"†

A teď, když pan Brentano vlastním prstem ukázal ve zprávě „Times" na větu, kterou si prý Marx přilhal, protože není v Hansardovi, a když si tímto počinem sám přivlastnil domnělou Marxovu drzou prolhanost, triumfálně prohlašuje, že

„obě zprávy" — v „Times" i u Hansarda — „se obsahově plně shodují. Zpráva ‚Times' přináší jen stručnější formou totéž co stenografická zpráva

* „Tento ohromující vzrůst bohatství a moci je omezen výhradně na majetné třídy." *(Pozn. red.)*

** „Vzrůst, který jsem popsal". *(Pozn. red.)*

*** — „tento ohromující vzrůst bohatství a moci". *(Pozn. red.)*

† — „a který se, jak věřím, zakládá na přesném zkoumání, *je vzrůst, který je omezen výhradně na majetné třídy.*" *(Pozn. red.)*

u Hansarda v doslovném znění. Ale přestože i zpráva ‚Times' obsahuje pravý opak *onoho pověstného místa* Inaugurální adresy, přestože i podle zprávy ‚Times' Gladstone řekl, že podle jeho *přesvědčení* onen ohromující vzrůst bohatství a moci *není* omezen na zámožné třídy, Marx má tu drzost, že napíše ve ‚Volksstaatu' z 1. června: ‚Formálně i obsahově prohlásil tedy pan Gladstone 16. dubna 1863 v Dolní sněmovně podle zprávy svého vlastního orgánu, »Times« ze 17. dubna, že tento ohromující vzrůst bohatství a moci je omezen výhradně na majetné třídy.' "

Si duo faciunt idem, non est idem. Dělají-li dva totéž, není to totéž.

Když podle Marxe Gladstone říká: Tento ohromující vzrůst bohatství a moci je omezen výhradně na majetné třídy, je to „přilhané", je to „pověstné místo", je to „úplně zfalšované". Když podle zprávy „Times" Gladstone říká: „Tento vzrůst, který jsem právě vylíčil jako ohromující vzrůst bohatství a moci, je omezen výhradně na majetné třídy", je to jen „formálně stručnější" než Hansardova zpráva, kde tato věta není, a je to „pravý opak onoho" (totiž právě téhož) „pověstného místa Inaugurální adresy". A když se pak Marx pro potvrzení odvolává na toto místo ze zprávy „Times", říká pan Brentano:

„...nakonec má ještě tu *drzost*, že se odvolává na novinové zprávy, které mu *přímo protiřečí*".

K tomu je opravdu zapotřebí docela zvláštního „drzého čela". Marx ovšem měl své čelo ve tváři, a ne někde jinde.

S pomocí „drzého čela", které je od Marxova vskutku snadno k rozeznání, dokáže anonym, alias Lujo Brentano, nakonec vložit Gladstonovi do úst, že „podle jeho *přesvědčení* onen ohromující vzrůst bohatství a moci *není* omezen na zámožné třídy". Ve skutečnosti říká Gladstone podle „Times" i podle Hansarda, že by se s bolestí a s obavami díval na tento ohromující vzrůst bohatství a moci, kdyby byl přesvědčen, že zůstal omezen na zámožné třídy, a dále říká podle „Times", že tento vzrůst je ovšem „omezen na majetné třídy".

„Skutečně," volá nakonec ctnostně rozhořčený anonym, „chceme-li označit tyto praktiky, máme pro to jen jediné slovo, které sám Marx velmi dobře zná (viz ‚Kapitál', str. 257): Jsou prostě ‚hanebné'."

Čí praktiky, pane Lujo Brentano?

II

Marx je ve své odpovědi („Volksstaat" ze 7. srpna 1872, dokument čís. 6)* natolik dobromyslný, že se zabývá celým tím rozruchem, který pan Brentano rozvířil kolem profesora Beeslyho, kolem „Theory of the Exchanges" atd.; my to necháváme stranou jako nedůležité. Na závěr však uvádí Marx ještě dvě fakta, která jsou přímo rozhodující pro hlavní otázku. „Přilhané" místo totiž není jen ve zprávě „Times", ale také ve zprávách dalších dvou londýnských raníků ze 17. dubna 1863. Podle „Morning Star"[146] Gladstone řekl:

„Tento vzrůst" — který byl právě popsán jako ohromující vzrůst bohatství a moci — „je vzrůst, který je omezen výhradně na třídy vlastnící majetek."

A podle „Morning Advertiser"[147]:

„Zmíněný vzrůst" — právě označený za ohromující vzrůst bohatství a moci — „je vzrůst, který je omezen výhradně na třídy vlastnící majetek."

Pro každého jiného protivníka by tato argumentace byla „přímo zdrcující". Ne však pro anonymního Brentana. Jeho odpověď („Concordia" z 22. srpna 1872, dokument čís. 7)**, která se vyznačuje nemenší smělostí, nedostal Marx nikdy do ruky, poněvadž mu po 11. červenci nebyla další čísla „Concordie" už posílána. Já sám jsem tuto odpověď četl, až když ji Brentano otiskl znovu („Meine Polemik etc.", 1890), a musím se tu tedy o ní chtě nechtě zmínit.

„*Umíněná prolhanost*, s níž" (Marx) „trvá na překrouceném citátu..., je zarážející dokonce i u někoho, kdo se pro své převratné plány neštítí žádného prostředku."

Citát je stejně jako předtím „falešný" a zpráva „Times" „svědčí o pravém opaku, neboť ‚Times' a Hansard se plně shodují". Domýšlivost tohoto ujištění je však ještě pouhou dětskou hrou proti „drzému čelu", s nímž nám pan Brentano z ničeho nic sděluje:

* Viz tento svazek, str. 187–194. *(Pozn. red.)*
** Viz tento svazek, str. 194–197. *(Pozn. red.)*

„Druhý prostředek, jak zatemnit zprávu ‚Times', tkvěl v tom, že Marx ve svém překladu do němčiny jednoduše zamlčel vztažnou větu, z níž vyplývalo, že Gladstone řekl pouze to, že vzrůst bohatství, který je zřejmý ze zkoumání o dani z příjmu, *je omezen na majetné třídy*, poněvadž pracující třídy dani z příjmu nepodléhají, a že tedy ze zkoumání o dani z příjmu nelze vyvozovat nic o růstu blahobytu dělnických tříd, neřekl však, že pracující třídy zůstaly ve skutečnosti z tohoto mimořádného vzrůstu národního bohatství vyloučeny."

Když tedy „Times" říkají, že tolik přetřásaný vzrůst je omezen na majetné třídy, říkají prý opak toho, co „přilhaná" věta, která říká totéž. Pokud jde o onu „jednoduše zamlčenou vztažnou větu", tu panu Brentanovi rozhodně nedarujeme, bude-li mít okamžik strpení. A když tedy pan Brentano šťastně přestál první odvážný skok, jde mu ujišťování, že černé je bílé a bílé černé, už lehčeji od ruky. Jakmile se vypořádal s „Times", dělají mu „Morning Star" a „Morning Advertiser" už málo starostí.

„Vždyť tyto listy mluví i v jeho" (Marxově) „podání pro nás. Podle obou listů Gladstone řekl, že *není* přesvědčen" (to, jak známo, tvrdí pan Brentano) „o tom, že *tento* ohromující vzrůst bohatství a moci je omezen na třídy, které žijí v příznivých podmínkách, a pak pokračuje: ‚*Tento* veliký přírůstek bohatství *vůbec nepřihlíží* k postavení dělnického obyvatelstva. *Zmíněný vzrůst je vzrůst, který je omezen výhradně na třídy vlastnící majetek.*' Ze souvislosti a z použití slova ‚přihlížet' jasně vyplývá, že se tímto přírůstkem a zmíněným vzrůstem rozumějí přírůstek a zmínka" (*sic!*), „které lze vyvodit ze zkoumání o dani z příjmu."

Jezuita, který vymyslel ono „si duo faciunt idem, non est idem"*, byl proti anonymnímu Brentanovi úplný břídil. Když „Times", „Morning Star" a „Morning Advertiser" shodně prohlašují, že větu, kterou si podle Brentana Marx „přilhal", Gladstone opravdu řekl, mluví tyto listy shodně „pro" pana Brentana. A když pak Marx tutéž větu doslovně cituje, je to „vylhaný citát", „drzá prolhanost", je to „úplně zfalšované", je to „lež" atd. A když to Marx nemůže uznat, pak nad tím našemu anonymovi jménem Lujo Brentano zůstává rozum stát; shledává to „prostě hanebným".

Vypořádejme se však jednou provždy s takzvaným „přilháním" a ocitujme ještě to, co o našem místě říkají zprávy všech londýnských raníků ze 17. dubna 1863.

* — „dělají-li dva totéž, není to totéž". *(Pozn. red.)*

„Times", „Morning Star" a „Morning Advertiser" jsme tu už měli.

„Daily Telegraph"[148]:

„Pokud jde o mne, mohu ovšem říci, že bych hleděl téměř se znepokojením a s obavami na *tento ohromující vzrůst bohatství a moci*, kdybych se domníval, že je omezen na třídy, které žijí v zámožných poměrech. Tento problém bohatství si vůbec nevšímá postavení dělnického obyvatelstva. *Uvedený vzrůst je vzrůst, který je omezen čistě na majetné třídy.*"

„Morning Herald"[149]:

„Mohu říci, že co se mne týče, hleděl bych se strachem a znepokojením na *tento ohromující vzrůst bohatství*, kdybych byl přesvědčen, že je omezen na třídy žijící v zámožných poměrech. *Tento veliký vzrůst bohatství*, který jsem popsal a který se zakládá na přesném zkoumání, *je omezen výhradně na vzrůst kapitálu* a nevšímá si chudších tříd."

„Morning Post"[150]:

„Mohu říci, že pokud jde o mne, díval bych se se strachem a znepokojením na tento veliký vzrůst bohatství, kdybych byl přesvědčen, že jeho dobrodiní jsou omezena na třídy žijící v zámožných poměrech. *Tento vzrůst bohatství*, který jsem popsal a který se zakládá na přesném zkoumání, *je omezen výlučně na vzrůst kapitálu* a nevšímá si vzrůstu bohatství chudších tříd."

„Daily News"[151]:

„Mohu říci, že co se mne týče, díval bych se se strachem a znepokojením na *tento veliký vzrůst bohatství*, kdybych byl přesvědčen, že jeho dobrodiní jsou omezena na třídy žijící v zámožných poměrech. *Tento vzrůst bohatství*, který jsem popsal a který se zakládá na přesném zkoumání, *je omezen výlučně na vzrůst kapitálu* a nebere v potaz vzrůst bohatství chudších tříd."

„Standard"[152]:

„Mohu říci, že co se mne týče, hleděl bych se strachem a znepokojením na *tento ohromující vzrůst bohatství*, kdybych byl přesvědčen, že je omezen na třídy žijící v zámožných poměrech. *Tento veliký vzrůst bohatství*, který jsem popsal a který se zakládá na přesném zkoumání, *je omezen výlučně na vzrůst kapitálu* a nebere v potaz chudší třídy."

Citovaných osm novin jsou, pokud vím, jediné raníky, které tehdy v Londýně vycházely. Jejich svědectví je „pádné". Čtyři z nich — „Times", „Morning Star", „Morning Advertiser", „Daily Telegraph" — podávají onu větu přesně v tom znění, jak si ji Marx „přilhal". Tento vzrůst, který byl právě popsán jako ohromující vzrůst bohatství a moci, „*je omezen výhradně na majetné třídy*". Ostatní čtyři — „Morning Herald", „Morning Post", „Daily News"

a „Standard" — ji podávají ve znění, které má „jen stručnější formu", čímž ji ještě zesilují; neboť uvedený vzrůst „*je omezen výlučně na vzrůst kapitálu*".

Každé ze jmenovaných osmi novin mají svůj zvláštní, úplný štáb parlamentních zpravodajů. Je to tedy právě tolik navzájem zcela nezávislých svědků. Tito svědkové jsou dále jako celek nestranní, protože patří k nejrůznějším stranickým směrům. A za každým z obou uvedených znění nepotlačitelné věty stojí jak toryové, tak whigové a radikálové. Podle čtyř z nich Gladstone řekl: omezen výlučně na majetné třídy. Podle ostatních čtyř řekl: omezen výlučně na vzrůst kapitálu. Osm nenapadnutelných svědků tedy vypovídá, že Gladstone tuto větu skutečně řekl. Jde jen o to, zda v mírnějším znění použitém Marxem, nebo v silnějším znění, které uvádějí čtyři ze zpráv.

Proti nim všem stojí jedna jediná veličina — Hansard. Ale Hansard není nenapadnutelný jako raníky. Hansardovy zprávy jsou podrobeny cenzuře, cenzuře samých řečníků. A právě proto „je zvykem" citovat podle Hansarda.

Osm spolehlivých svědků proti jednomu nespolehlivému! Ale co na tom záleží našemu anonymovi, který si je tak jist svým vítězstvím. Právě *proto*, že zprávy všech osmi raníků vkládají Gladstonovi do úst „ono pověstné místo", právě *proto* „mluví pro" našeho anonyma, právě *tím* teprve nezvratně dokazují, že si je Marx „přilhal"!

Opravdu, „drzost" anonymního Brentana přesahuje všechno.

III

Ve skutečnosti není však nápadná smělost, které jsme se museli na panu Brentanovi obdivovat, nic jiného než taktický manévr. Přišel na to, že útok na „přilhanou" větu ztroskotal a že si musí najít nějaké obranné postavení. Našel si je; a teď už jde jen o to, aby se stáhl na toto nové postavení.

Už ve své první odpovědi Marxovi (dokument čís. 5)* naznačuje pan Brentano tento svůj záměr, i když ještě stydlivě. Nutí ho k tomu osudná zpráva „Times". Tato zpráva obsahuje sice „pověstné" „přilhané" místo, ale to je vlastně vedlejší. Neboť protože se „obsahově plně shoduje" s Hansardem, říká „pravý opak onoho pověstného místa", ačkoli je doslovně obsahuje. Nesejde tedy už na doslovném znění onoho „pověstného místa", ale na jeho smyslu. Teď už nejde o to popřít jeho existenci, ale dokázat, že se jím myslí opak toho, co se v něm říká.

A když Marx ve své druhé odpovědi prohlásí, že ho nedostatek času nutí, aby příjemné styky se svým anonymním protivníkem jednou provždy skončil,** může se anonym tím sebevědoměji pustit do tohoto také ne právě čistého tématu. Činí to ve své duplice, zde otištěné jako dokument čís. 7.***

Tvrdí tu, že Marx se pokouší zprávu „Times", která se obsahově plně shoduje s Hansardem, *zatemnit*, a to trojím způsobem. *Za prvé* nesprávným překladem výrazu classes who are in easy circumstances†. Tento bod nechávám stranou jako naprosto vedlejší. Je všeobecně známo, že Marx uměl anglicky docela jinak než pan Brentano. Ale co si pan Gladstone tehdy, když použil onoho výrazu, přesně myslel — a zda si vůbec něco myslel — to nemůže dnes, po 27 letech, říci ani on sám.

* Viz tento svazek, str. 182—186. *(Pozn. red.)*
** Viz tento svazek, str. 194. *(Pozn. red.)*
*** Viz tento svazek, str. 194—197. *(Pozn. red.)*
† — zámožné třídy (Marxovy poznámky k překladu tohoto výrazu viz na str. 181 a 190 tohoto svazku). *(Pozn. red.)*

V *druhém* bodě se říká, že Marx ve zprávě „Times" „jednoduše zamlčel" jistou „vztažnou větu". Příslušné místo je obsáhle citováno v předchozím oddílu II, str. 7.* Zamlčením této vztažné věty chtěl prý Marx svým čtenářům zamlčet fakt, že vzrůst bohatství, který je zřejmý ze zkoumání o dani z příjmu, je omezen na majetné třídy, poněvadž pracující třídy dani z příjmů nepodléhají, a že z něho nelze vyvozovat nic o růstu blahobytu dělníků; neříká se tím však, že pracující třídy zůstaly ve skutečnosti z tohoto mimořádného vzrůstu národního bohatství vyloučeny.

Věta ze zprávy „Times" zní v páně Brentanově vlastním překladu takto:

„Vzrůst, který jsem popsal a který se, jak věřím, udává na podkladě přesného zkoumání, je omezen pouze na třídy vlastnící majetek."

Vztažnou větu, kterou Marx tak zlovolně „zamlčel", tvoří slova: „a který se, jak věřím, udává na podkladě přesného zkoumání". Tím, že Marx tvrdošíjně zamlčoval tato veledůležitá slova — vždyť je zamlčel dvakrát za sebou — chtěl prý svým čtenářům zatajit, že zmíněný vzrůst je vzrůst *jen příjmu podrobeného dani z příjmu*, jinými slovy příjmu „tříd vlastnících majetek".

Cožpak pana Brentana mravní rozhorlení nad tím, že se s tou „prolhaností" dostal do úzkých, zaslepuje? Anebo si myslí, že si může vesele tvrdit, co ho napadne, protože mu Marx už neodpoví? Fakt je, že inkriminovaný citát u Marxe, a to jak v Inaugurální adrese, tak v „Kapitálu", začíná slovy: „Od roku 1842 do roku 1852 vzrostl *zdanitelný příjem* (the taxable income) této země o 6 %...; za 8 let, od roku 1853 do roku 1861, vzrostl, vezmemeli"** atd.

Zná pan Brentano v Anglii nějaký jiný „zdanitelný příjem", než je příjem podrobený dani z příjmu? A dodala snad ona veledůležitá „vztažná věta" třeba jen to nejmenší k tomuto jasnému prohlášení, že tu jde jen o příjem podrobený dani z příjmu? Nebo se snad domnívá — a skoro to tak vypadá — že se Gladstonovy řeči o rozpočtu „falšují", že se k nim něco „přilhává" nebo se z nich něco „zamlčuje", jestliže ten, kdo cituje, opomene přitom udělat

* Viz tento svazek, str. 140. *(Pozn. red.)*
** Viz tento svazek, str. 173 a 175. *(Pozn. red.)*

à la Brentano čtenáři přednášku o anglické dani z příjmu a v ní navíc tuto daň z příjmu „zfalšovat", jak na to poukázal Marx (dokument čís. 6)* a jak to pan Brentano sám (dokument čís. 7)** volky nevolky přiznává? A jestliže „přilhaná" věta prostě říká, že tento vzrůst, o němž pan Gladstone právě mluvil, je omezen na majetné třídy, neříká snad v podstatě totéž, neboť jen majetné třídy platí daň z příjmu? Ale ovšem, zatímco vpředu, před hlavním vchodem, tropí pan Brentano nad touto větou, která prý je plodem Marxova falšování a Marxovy drzé prolhanosti, příšerný ohlušující povyk, nechává ji sám potichoučku vklouznout zadními dvířky.

Pan Brentano dobře věděl, že u Marxe mluví pan Gladstone o „zdanitelném příjmu" a o žádném jiném. Vždyť ve svém prvním útoku (dokument čís. 3) cituje toto místo Inaugurální adresy a překládá dokonce taxable jako „podléhající dani".*** Jestliže to teď ve své duplice „zamlčuje" a jestliže se od této chvíle až po svou brožuru z roku 1890 bez ustání tváří, jako by Marx záměrně a zlovolně zatajoval fakt, že Gladstone tu mluví jen o příjmu podrobeném dani z příjmu, neměli bychom mu potom hodit zpátky na hlavu jeho vlastní výrazy: „vylhaný", „falšování", „drzá prolhanost", „prostě hanebné" atd?

Dále říká:

„Konečně *za třetí* se Marx pokoušel utajit shodnost zprávy ‚Times' se zprávou u Hansarda tím, že necitoval věty, v nichž i podle ‚Times' Gladstone přímo a výslovně dosvědčil povznesení britské dělnické třídy."

V druhé odpovědi anonymnímu Brentanovi† šlo Marxovi o to, aby dokázal, že ona „pověstná" věta není „*přilhaná*", a dále o to, aby odmítl anonymovo drzé tvrzení, že pokud jde o *tento* bod, jediný, o němž se debatovalo, zpráva „Times" a zpráva v Hansardovi se „obsahově plně shodují", ačkoli jedna spornou větu doslovně obsahuje a druhá ji doslovně vynechává. Vzhledem k tomuto jedinému spornému bodu bylo naprosto lhostejné, co snad pan Gladstone ještě prohlásil o povznesení britské dělnické třídy.

* Viz tento svazek, str. 187—194. *(Pozn. red.)*
** Viz tento svazek, str. 194—197. *(Pozn. red.)*
*** Viz tento svazek, str. 178. *(Pozn. red.)*
† Viz tento svazek, str. 187—194. *(Pozn. red.)*

Naproti tomu je v Inaugurální adrese — a právě tento dokument obviňuje přece Brentano z falšování citátů — na straně 4,* jen několik řádek před „pověstnou" větou, černé na bílém, že kancléř pokladu (Gladstone) v tisícileté říši svobodného obchodu prohlásil v Dolní sněmovně:

„Průměrné postavení britského dělníka se zlepšilo v míře, o níž víme, že je mimořádná a bezpříkladná v dějinách všech zemí a dob."

A to jsou právě slova, která Marx podle pana Brentana zlovolně zamlčel.

V celé polemice, svou první replikou Marxovi z roku 1872 (dokument čís. 5)** počínaje a úvodem a dodatkem „Meine Polemik etc." z roku 1890 konče, zamlčuje pan Brentano s eskamotérskou obratností, kterou za živý svět nesmíme nazvat „drzou prolhaností", fakt, že Marx v Inaugurální adrese tato Gladstonova ujišťování, že se postavení dělníků bezpříkladně zlepšilo, výslovně cituje. A v této duplice — o níž, jak řečeno, neměl Marx až do své smrti tušení a já pak až do roku 1890, kdy vyšla brožura „Meine Polemik etc." — kde se obvinění o přilhané větě zachovává jen naoko, ve skutečnosti se však od něho upouští a přilhaná věta se nejen stydlivě uznává za pravý Gladstonův majetek, ale dokonce se o ní tvrdí, že „mluví pro nás", tj. pro Brentana — v této duplice se ustupuje na novou obrannou linii: Marx prý Gladstonovu řeč zkomolil a překroutil; podle Marxe prý Gladstone říká, že bohatství bohatých kolosálně vzrostlo, ale chudí, dělnické obyvatelstvo, se stali nanejvýš méně chudými. A Gladstone prý naprosto jasně řekl, že postavení dělníků se v bezpříkladné míře zlepšilo.

Tato druhá obranná linie je však podminována nezvratným faktem, že právě v inkriminovaném dokumentu, v Inaugurální adrese, jsou tato Gladstonova slova výslovně uvedena. A to pan Brentano *věděl*. „Ale co na tom? Čtenáři" („Concordie") „ho přece nemohou kontrolovat!"

Ostatně pokud jde o to, co pan Gladstone opravdu řekl, o tom se zakrátko ještě několika slovy zmíníme.

Nakonec si pak pan Brentano, zaštítěný jednak svou anony-

* Viz tento svazek, str. 174. *(Pozn. red.)*
** Viz tento svazek, str. 182—186. *(Pozn. red.)*

mitou a jednak Marxovým prohlášením, že se o něj už nehodlá starat, popřává toto soukromé potěšení:

„Dává-li se pak pan Marx nakonec ještě strhnout k nadávkám, můžeme ho ujistit, že jeho protivníkovi nemůže být nic milejšího než doznání vlastní slabosti, které je v tom skryto. Hanobení je zbraní toho, kdo už vyčerpal všechny ostatní obranné prostředky."

Nechť čtenář sám posoudí, nakolik se dal Marx ve své duplice „strhnout k nadávkám". Pokud pak jde o pana Brentana, přinesli jsme už celou kytici jeho zdvořilůstek. „Lži", „drzé prolhanosti", „vylhané citáty", „prostě hanebné" atd., které hromadně kydá na Marxe, to je ovšem potěšitelné „doznání slabosti" a neklamné znamení, že pan Brentano už „vyčerpal všechny ostatní obranné prostředky".

IV

Tím se uzavírá první dějství našeho velkého dramatu. Tajemný pan — i když tehdy ještě ne pan tajný rada — Brentano dosáhl toho, več mohl sotva doufat. S domněle „přilhanou" větou pochodil ovšem dost špatně; od tohoto původního obvinění fakticky upustil. Ale našel si novou obrannou linii, a na té mu — *zůstalo poslední slovo*, s čímž už ve světě německých docentů může člověk tvrdit, že ovládl bitevní pole. Takže se mohl honosit, alespoň před sobě rovnými, že vítězně odrazil Marxovy útoky a Marxe samého že literárně popravil. Chudák Marx se však o své popravě v „Concordii" nedověděl ani slůvko; naopak, měl tu „drzost", že žil ještě jedenáct let, jedenáct let, která mu přinášela čím dál větší úspěchy, jedenáct let, kdy nepřetržitě rostl počet jeho stoupenců ve všech zemích, jedenáct let, kdy byly stále všeobecněji uznávány jeho zásluhy.

Pan Brentano a jeho druzi si moudře rozmysleli vytrhovat zaslepeného Marxe z jeho sebeklamu nebo mu vysvětlovat, že je vlastně už dávno mrtev. Když však roku 1883 Marx opravdu zemřel, svrběly je dlaně tak silně, že to už nevydrželi. Tehdy vystoupil na scénu pan Sedley Taylor se svým dopisem listu „Times" (dokument čís. 8)*.

Příležitost si vybral jalovou, pokud ji ovšem sám nebo jeho přítel Brentano — a skoro se to tak zdá — s panem Émilem de Laveleye přímo nenastrojili. Šroubovaným stylem, který prozrazuje, že si do jisté míry uvědomuje pochybenost své věci, pokládá za „nanejvýš podivné, že zůstalo vyhrazeno profesoru Brentanovi, aby o osm let později odhalil" (Marxovu) „mala fides".

A teď začíná chvástání o mistrně vedených útocích bohorovného Brentana, o smrtelných křečích zlořečeného Marxe, které vzápětí následovaly, atd. Jak to vypadalo ve skutečnosti, to naši

* Viz tento svazek, str. 198. *(Pozn. red.)*

čtenáři už viděli. Ve smrtelných křečích se rozplynulo jen Brentanovo tvrzení, že sporná věta je přilhaná.

A konečně v závěru pan Taylor píše:

„Když Brentano velmi podrobným srovnáním textů dokázal, že zprávy v ‚Times' a v Hansardovi se shodují, přičemž absolutně vylučují smysl, který Gladstonovým slovům podsunula zchytrale vytržená citace, stáhl se Marx zpátky pod záminkou, že se mu nedostává času!"

Ono „podrobné srovnání textů" je až příliš komické. Anonymní Brentano cituje *jen* Hansarda. Marx mu dává do rukou zprávu „Times", která doslovně obsahuje spornou větu chybějící u Hansarda. Teď cituje pan Brentano i zprávu „Times", a to ještě o tři řádky dál, než ji citoval Marx. Tyto tři řádky mají dokázat, že se „Times" a Hansard plně shodují, že tedy věta, kterou si prý Marx „přilhal", ve zprávě „Times" *není*, ačkoli v ní doslovně je; nebo alespoň to, že i když v ní tato věta je, znamená opak toho, co se v ní přímo říká. A tuto krkolomnou operaci nazývá pan Taylor „podrobným srovnáním textů".

Dále. Prostě není pravda, že se nato Marx stáhl pod záminkou, že se mu nedostává času. A pan Sedley Taylor to věděl nebo byl povinen to vědět. Viděli jsme, že Marx napřed ještě poskytl anonymnímu bohorovnému Brentanovi důkaz, že „přilhanou" větu obsahují rovněž zprávy v „Morning Star" a v „Morning Advertiser". A teprve pak prohlásil, že víc času už anonymovi obětovat nemůže.

Další polemika mezi Taylorem a Eleanorou Marxovou (dokumenty čís. 9, 10 a 11)* dokazuje především, že se pan Sedley Taylor ani na okamžik nepokusil udržet původní obvinění o přilhané větě. To prý mělo, jak si dovoluje tvrdit, „velmi podružný význam". Znovu přímé popření faktu, který mu byl nebo musel být znám.

Ať tak či onak, bereme na vědomí jeho doznání, že toto obvinění je neudržitelné, a jeho příteli Brentanovi k tomu blahopřejeme.

V čem tedy teď spočívá obvinění? Prostě v tvrzení, které tvoří druhou obrannou linii pana Brentana, že totiž Marx chtěl pře-

* Viz tento svazek, str. 199–207. *(Pozn. red.)*

kroutit smysl Gladstonovy řeči — je to tudíž nové obvinění, o němž se, jak už bylo řečeno, Marx nikdy nedověděl. Ať tak či onak, dostáváme se tím na docela jiné pole. Zpočátku šlo o určitý fakt: přilhal si Marx tuto větu, nebo ne? Že Marx toto obvinění vítězně vyvrátil, to teď už nikdo nepopírá. Nové obvinění z citace, která překrucuje smysl, nás však zavádí na pole subjektivních mínění, která jsou nutně rozličná. De gustibus non est disputandum.* Co jeden považuje za nedůležité — o sobě a pro sebe nebo vzhledem k účelu, pro nějž se cituje — prohlásí jiný za důležité a rozhodující. Konzervativec nebude nikdy citovat vhod liberálovi, liberál konzervativci a socialista se svým citováním nezavděčí žádnému z nich, ani oběma dohromady. Příslušník strany, proti němuž jeho protivník cituje jeho vlastní soudruhy, pravidelně shledá, že to nejpodstatnější místo, určující pravý smysl, je v citátu vynecháno. Je to něco tak běžného a připouští to tolik individuálních názorů, že takovým obviněním nepřikládá nikdo sebemenší váhu. Kdyby byl pan Brentano použil své anonymity k tomu, aby vznesl proti Marxovi toto a jen toto obvinění, byl by se Marx sotva namáhal odpovědět mu třeba jen jediným slovem.

Aby mohl tento nový obrat provést s elegancí sobě vlastní, je pan Sedley Taylor nucen třikrát zapřít svého přítele a druha Brentana. Zapírá ho poprvé tím, že nechává padnout jeho původně jediné obvinění z „přilhání" a dokonce popírá, že někdy jako původní a jediné obvinění existovalo. Zapírá ho dále tím, že bez okolků odsunuje stranou neomylného Hansarda, ačkoli „zvyk" a mrav káží mravopočestnému Brentanovi citovat výlučně jeho, a používá zprávy „Times", která je podle téhož Brentana „nutně břídilská". Zapírá ho potřetí — a nadto i svůj vlastní první dopis listu „Times" — tím, že „dotyčný citát" už nehledá v Inaugurální adrese, ale v „Kapitálu". A to prostě proto, že Inaugurální adresu, na niž „se opovážil" odvolávat se v dopise listu „Times", nikdy neměl v ruce! Krátce po své kontroverzi s Eleanorou Marxovou marně hledal tuto Adresu v Britském muzeu a byl tam představen této své odpůrkyni s dotazem, zda by mu *ona* nemohla opatřit jeden

* Proti gustu žádný dišputát. *(Pozn. red.)*

výtisk? Nato jsem jeden vyhledal ve svých papírech a Eleanor mu ho poslala. „Podrobné srovnání textů", které mu tím bylo umožněno, jej patrně přesvědčilo, že nejlepší odpověď je mlčení.

A přidávat k duplice Eleanory Marxové (dokument čís. 11)* byť jen jediné slovo by bylo opravdu zbytečné.

* Viz tento svazek, str. 203–207. *(Pozn. red.)*

V

Třetí dějství. Moje předmluva ke 4. vydání prvního dílu Marxova „Kapitálu", z níž je v dokumentech pod čís. 12* otištěno tolik, kolik bylo nutné, objasňuje, proč jsem se v ní musel vrátit k dávno minulým polemikám pánů Brentana a Sedleyho Taylora. Tato předmluva přiměla pana Brentana k odpovědi; odpověděl v brožuře „Meine Polemik mit Karl Marx etc.", od Lujo Brentana, Berlín 1890. Brentano tu znovu otiskuje své anonymní, teď konečně legitimované články z „Concordie" spolu s Marxovými odpověďmi ve „Volksstaatu" a doprovází je úvodem a dvěma dodatky, jimiž se chtě nechtě musíme zabývat.

Především konstatujeme, že ani zde se už o „přilhané" větě nemluví. Hned na první stránce se cituje tato věta z Inaugurální adresy a pak se tvrdí, že Gladstone „v přímém rozporu s tím, co uvádí Karel Marx, řekl", že tato čísla se vztahují jen na ty, kdo platí daň z příjmu (což Gladstone říká i podle Marxe, poněvadž Marx výslovně omezuje ona čísla na příjem *podléhající dani*), že se však zároveň bezpříkladně zlepšilo i postavení dělnické třídy (což u Marxe Gladstone rovněž řekl, a to jen devět řádek před napadeným citátem). Nechť si čtenář sám porovná Inaugurální adresu (dokument čís. 1)** s tvrzením pana Brentana (dokument čís. 13)***, a uvidí, jak si pan Brentano buď „přilhává", nebo nějak jinak fabrikuje rozpor tam, kde absolutně žádný rozpor není. Protože však obvinění o přilhané větě hanebně ztroskotalo, nezbývá panu Brentanovi, ačkoli dobře ví, jak se věci mají, než aby se pokusil svým čtenářům nabulíkovat, že Marx chtěl zamlčet fakt, že Gladstone tu mluví jen o „příjmu podléhajícím dani" neboli o příjmu tříd vlastnících majetek. Pan Brentano přitom vůbec nepozoruje, že se tím jeho první obvinění převrací ve svůj opak a že toto druhé obvinění je přímo políčkem prvnímu.

* Viz tento svazek, str. 208–213. *(Pozn. red.)*
** Viz tento svazek, str. 178–174. *(Pozn. red.)*
*** Viz tento svazek, str. 213–216. *(Pozn. red.)*

Když se *jemu* šťastně povedla tato „falzifikace", cítí se nucen upozornit „Concordii" na „falzifikaci", které se prý dopustil Marx, a ta ho pak vyzve, aby jí poslal článek proti Marxovi. To, co teď následuje, je tak znamenité, že to musíme ocitovat doslovně:

„Článek jsem nepodepsal; stalo se tak jednak proto, že si to přála redakce *v zájmu vážnosti svého listu*, jednak jsem proti tomu tím spíše nic nenamítal, že se soudě podle dřívějších Marxových sporů dalo čekat, že zasype svého protivníka osobními urážkami, takže mohlo *být jen zábavné* nechat ho, pokud jde o osobu jeho protivníka, tápat v temnotě."

Tak tedy redakce „Concordie" si přála „v zájmu vážnosti svého listu", aby pan Brentano zamlčel své jméno! Jakou asi pověst má tedy pan Brentano u svých vlastních stranických přátel! Rádi mu věříme, že se mu to přihodilo, ale že to sám vyzvání do celého světa, to je od toho pána vskutku pyramidální. Ale ať si to vyřídí sám se sebou a s redakcí „Concordie".

Protože se „dalo čekat, že Marx svého protivníka zasype osobními urážkami", mohlo ovšem „být jen zábavné nechat ho, pokud jde o osobu jeho protivníka, tápat v temnotě". Jak se to dělá, aby člověk zasypal osobu, kterou *nezná*, *osobními* urážkami, to bylo dosud tajemstvím. Člověk může být přece osobní jen tehdy, když o dotyčné osobě něco ví. Avšak pan Brentano, který se v zájmu vážnosti listu stal anonymem, ušetřil svému protivníkovi tuto námahu. On sám se s největší chutí pustil do „urážek", zprvu tučně vytištěným „přilháním", potom „drzou prolhaností", tím „prostě hanebné" atd. Neanonymní pan Brentano se zde tedy očividně přepsal. Nikoli proto, aby známý Marx mohl „zasypat osobními urážkami" neznámého Brentana, ale proto, aby skrytý Brentano mohl zasypat známého Marxe, proto pan Brentano „jednak tím spíše nic nenamítal" proti diktované mu anonymitě.

A to mělo „být zábavné"! Skutečně z toho cosi zábavného vzešlo, ne však z vůle pana Brentana. Marx, později pak jeho dcera a nyní já, všichni se namáháme, abychom z této polemiky vyzískali něco zábavného. Ale ať už přitom máme jakýkoli úspěch, velký nebo malý, je to vždycky na účet pana Brentana. Jeho články jsou všechno, jen ne „zábavné". Je-li tu sem tam něco zábavného, pak jen díky ranám, které Marx sází na stinnou stranu Brentanovy

„v temnotě ponechané osoby" a kterým by teď postižený dodatečně rád unikl tím, že je označí za „hulvátství jeho fraškovité polemiky". Za „hulvátství fraškovité polemiky" označovali junkerští, fráterští, jurističtí a všelijací jiní cecharští protivníci ostré polemiky Voltairovy, Beaumarchaisovy a Paul Louis Courierovy, což nijak nezabránilo, aby dnes nebyla tato „hulvátství" uznávána za vzory a mistrovská díla. A nám poskytly tyto i jiné vzory „fraškovité polemiky" mnoho, přemnoho požitku, takže se ani celé stovce Brentanů nepodaří stáhnout nás do oblasti německé universitní polemiky, kde panuje jedině bezmocná zloba bledé závisti a nejpustší nuda.

Pan Brentano si však myslí, že teď své čtenáře už znovu tak opil rohlíkem, aby jim mohl nabídnout s ledovou tváří pořádně silný šňupec tabáku:

„A když bylo dokázáno, že i ‚Times'... přinesly tuto" (Gladstonovu) „řeč ve smyslu shodném se stenografickou zprávou, počínal si" (Marx), „jak napsala redakce ‚Concordie', tak jako sépie, která kalí vodu černou tekutinou, aby svému protivníkovi ztížila pronásledování, tj. snažil se seč mohl zatemnit předmět sporu tím, že se upjal na zcela lhostejné vedlejší věci."

Jestliže se zpráva „Times", která „přilhanou" větu doslovně obsahuje, co do smyslu shoduje se „stenografickou" zprávou — rozuměj s Hansardem — která ji doslovně vynechává, a jestliže se pan Brentano znovu holedbá tím, že to dokázal, co to znamená jiného, než že se obvinění o „přilhané" větě úplně opouští, byť i ostýchavě a potichu, a že se pan Brentano, zatlačený z útoku do obrany, stahuje na svou druhou obrannou linii? Pouze to konstatujeme; jsme toho názoru, že jsme v oddílech III a IV i toto druhé postavení totálně prolomili v centru a rozbili je obchvatem.

Pak ale přichází na scénu pravý universitní polemik. Když Brentano, tento smělý vítěz, zahnal svého protivníka takto do úzkých, ten si počíná jako sépie, neboť kalil vodu a zatemňoval předmět sporu tím, že vysunul do popředí zcela lhostejné vedlejší věci.

Jezuité říkají: Si fecisti, nega. Když jsi něco provedl, zapři to. Německý universitní polemik jde dál a říká: Když jsi udělal nějakou špinavou advokátskou kličku, sval ji na protivníka. Sotva Marx ocitoval „Theory of the Exchanges" a profesora Beeslyho, a to jen proto, že stejně jako on citují ono sporné místo, sépie

Brentano se všemi přísavkami svých deseti ramen na ně pevně „upíná" a vylévá kolem dokola takový proud své „černé tekutiny", že člověk musí hodně napínat zrak a mít hodně pevnou ruku, chce-li, aby se mu skutečný „předmět sporu", totiž domněle přilhaná věta, neztratil z očí a nevyklouzl z ruky. Ve své duplice používá úplně stejné metody. Především si začíná s Marxem nový spor o význam výrazu classes in easy circumstances, spor, z něhož ani v nejlepším případě nemohlo vzejít nic než právě ono pro pana Brentana tak kýžené „zatemnění". Potom se znovu vylévá černá tekutina u příležitosti slavné vztažné věty, kterou prý Marx zlovolně zamlčel a která, jak jsme doložili, mohla být docela dobře vynechána, poněvadž to, nač tato věta nepřímo poukazovala, bylo už jasně a zřetelně přímo řečeno v jiné Gladstonově větě, kterou Marx citoval předtím. A do třetice zbývá naší sépii ještě dost černé šťávy, aby znovu zatemnila předmět sporu, a tak tvrdí, že prý Marx v citátu z „Times" zase zamlčel některé věty — věty, které s jediným bodem, o nějž se *tehdy* oba přeli, tj. s domněle přilhanou větou, neměly absolutně nic společného.

Stejně plýtvá sépiovým barvivem v sebeobhajobě, kterou máme před sebou. Nejprve musí přirozeně znovu předhazovat „Theory of the Exchanges". Pak se nám znenadání otlouká o hlavu Lassallův „železný zákon mzdový", s nímž má Marx, jak známo, právě tolik společného jako pan Brentano s vynálezem střelného prachu, a to přestože pan Brentano musí vědět, že Marx v prvním díle „Kapitálu" výslovně odmítá veškerou odpovědnost za jakékoli Lassallovy závěry[153] a že v téže knize líčí mzdový zákon jako funkci různých proměnných a jako velmi elastický, tedy jako zákon, který je všechno jiné, jen ne železný. A jakmile se už začal vylévat sépiový inkoust, nemá to konce: sjezd v Halle[134], Liebknecht a Bebel, Gladstonova řeč o rozpočtu z roku 1843, anglické odbory — všechno možné se přitahuje za vlasy, jen aby bylo možno krýt obranu před protivníkem, který nyní přešel do ofenzívy, sebeobhajobou pana Brentana a jeho ušlechtilých, humánních zásad, s nimiž zlí socialisté nakládají tak posměšně. Člověk by málem myslel, že zde při tom „skrývání" pomáhá celý tucet sépií.

A to všechno proto, poněvadž pan Brentano sám ví, že se

svým tvrzením o „přilhané" větě beznadějně zabředl, a nemá odvahu vzít toto tvrzení otevřeně a čestně zpět. Abychom to řekli jeho vlastními slovy:

„Kdyby teď byl" Brentano „prostě přiznal, že ho ona kniha," tedy Hansard, „svedla k omylu,... člověk by se sice divil tomu, že se spolehl na takové prameny" jako na naprosto spolehlivé, „ale chyba by byla alespoň napravena. Avšak o tom u něho nebylo ani řeči."

Namísto toho se ve snaze zatemnit věc vylévá inkoust po litrech, a musím-li tu psát tak obšírně, pak jen proto, že musím napřed odklidit všechny tyto za vlasy přitažené vedlejší věci a rozptýlit zatemňovací inkoust, aby se skutečný předmět sporu neztratil z očí a udržel v rukou.

Mezitím má pro nás pan Brentano in petto ještě jedno sdělení, které vskutku „může být jen zábavné". Zahráli si s ním vskutku tak politováníhodně, že si nedá pokoje, dokud se nám plačky nevyzná ze vší své smůly. Napřed utají „Concordia" jeho jméno v zájmu vážnosti svého listu. Pan Brentano je natolik šlechetný, že si v zájmu dobré věci dá vnutit tuto oběť. Pak na něj Marx vychrlí hulvátství své fraškovité polemiky. I to pan Brentano spolkne. Jen by na to chtěl „odpovědět doslovným otištěním celé polemiky". Ale běda!

„Redakce mají často svůj vlastní názor; odborný časopis, o němž jsem se domníval, že je k tomu ze všech nejvhodnější, toto otištění odmítl s prohlášením, že spor není pro veřejnost zajímavý."

Tak se vede šlechetnému na tomto hříšném světě; jeho nejlepší úmysly ztroskotávají na lidské špatnosti nebo lhostejnosti. Abychom tedy našeho zneuznaného poctivce odškodnili za tuto nezaslouženou nepřízeň osudu, a protože to asi bude ještě nějaký čas trvat, než sežene redakci, která nebude „mít často svůj vlastní názor", odevzdáváme mu tímto „doslovné otištění celé polemiky".

VI

Kromě úvodní sebeobhajoby obsahuje brožurka pana Brentana ještě dva dodatky. První z nich obsahuje výňatky z „Theory of the Exchanges", které mají dokázat, že tato kniha byla jedním z hlavních pramenů, z nichž dal Marx dohromady svůj „Kapitál". Tímto opakovaným plýtváním sépiovým barvivem se nehodlám zabývat. Mám co činit jen se starým obviněním z „Concordie". Marx se za celý svůj život nemohl panu Brentanovi zavděčit a ani se mu zavděčit nechtěl. Pan Brentano má tudíž určitě celý bezedný pytel stížností na Marxe, a byl bych blázen, kdybych mu je vyvracel. To by znamenalo točit se jemu k vůli donekonečna pořád dokola.

Je jen naivní, že se zde, na konci citátů, požaduje od Marxe „reprodukování skutečné řeči o rozpočtu". Tak tomu tedy pan Brentano říká správné citování. Ovšem, kdyby se vždycky měla reprodukovat celá skutečná řeč, pak by ještě nikdy žádná řeč nebyla citována bez „falšování".

Ve druhém dodatku se pan Brentano vrhá na mne. Připojil jsem ve 4. vydání prvního dílu „Kapitálu" k domněle falešnému citátu odkaz na „Morning Star". A toho používá pan Brentano, aby původní sporný bod, místo z Inaugurální adresy, znovu úplně zatemnil sépiovou tekutinou a aby si místo něho vzal na mušku místo z „Kapitálu", s nímž se vytasil už pan S. Taylor. Na důkaz, že pramen, na nějž odkazuji, je falešný a že si Marx mohl „falešný citát" vypůjčit jen z „Theory of the Exchanges", otiskuje pan Brentano zprávy z „Times", „Morning Star" a citát podle „Kapitálu" v paralelních sloupcích vedle sebe. Tento druhý dodatek je tu otištěn v dokumentech jako čís. 14b.*

Podle pana Brentana začíná „Morning Star" svou zprávu slovy: „Pokud jde o mne" atd. (I must say, for one etc.) Tím tedy

* Viz tento svazek, str. 217–219. *(Pozn. red.)*

tvrdí, že předchozí věty o růstu zdanitelného příjmu v letech 1842—1852 a 1853—1861 v „Morning Star" chybějí; z toho pak přirozeně vyplývá, že Marx nepoužil „Morning Star", ale „Theory of the Exchanges".

„Čtenáři" jeho brožury, „o něž mu jde, ho přece nemohou kontrolovat!" Ale jiní lidé ho kontrolovat mohou a přitom shledají, že toto místo přece jen v „Morning Star" figuruje. Otiskujeme je zde, a souběžně s ním místo z „Kapitálu", anglicky i v překladu, pro poučení pana Brentana a jeho čtenářů.

„Morning Star" ze 17. dubna 1863	*„Kapitál", I. díl, 1. vyd., str. 639; 2. vyd., str. 678; 3. vyd., str. 671; 4. vyd., str. 617, poznámka 103*[154]
„In ten years, from 1842 to 1852 the taxable income of the country increased by 6 per cent, as nearly as I can make out — a very considerable increase in ten years. But in eight years from 1853 to 1861 the income of the country again increased from the basis taken in 1853 by 20 per cent. The fact is so astonishing as to be almost incredible."	„From 1842 to 1852 the taxable income of the country increased by 6 per cent... ...In the 8 years from 1853 to 1861... ...it had increased from the basis taken in 1853, 20 per cent! The fact is so astonishing as to be almost incredible."

V překladu:

„Za deset let, od roku 1842 do roku 1852, vzrostl zdanitelný příjem země o 6 %, pokud to mohu zjistit — velmi značný přírůstek za deset let. Ale za osm let, od roku 1853 do roku 1861, vzrostl příjem země znovu, vezmeme-li za základ příjem z roku 1853, o 20 %. Tento fakt je tak překvapující, že je skoro neuvěřitelný."	„Od roku 1842 do roku 1852 vzrostl zdanitelný příjem této země o 6 %... ...Za 8 let, od roku 1853 do roku 1861, vzrostl... vezmeme-li za základ příjem z roku 1853, o 20 %. Tento fakt je tak překvapující, že je skoro neuvěřitelný."

To, že tato věta v jeho citátu z „Morning Star" chybí, je pro pana Brentana hlavní trumf, který má doložit jeho tvrzení, že Marx citoval z „Theory of the Exchanges", a ne z „Morning Star". Proti údaji, že citát byl vzat z „Morning Star", staví svou usvědčující mezeru v paralelním sloupci. A zatím ta věta v „Morning Star"

přece jen je, a to úplně stejně jako u Marxe, a usvědčující mezera je vlastní výrobek pana Brentana. Není-li tohle „zamlčování" a k tomu „falšování", pak tato slova nemají vůbec žádný smysl.

Jestliže však na *začátku* citátu pan Brentano „falšuje" a jestliže se teď už velice střeží tvrdit, že *uprostřed* téhož citátu si Marx jednu větu „přilhal", nijak mu to nebrání, aby nás ustavičně neujišťoval, že Marx zamlčuje na *konci* citátu.

Citát je v „Kapitálu" přerušen na tomto místě:

„Neodvažuji se tvrdit, že extrémy chudoby se zmenšily."

Tím však ve zprávě „Times" a „Morning Star" tato věta nekončí; oddělena jen čárkou následují pak slova:

„ale průměrné postavení britského dělníka — a jsme tak šťastni, že to víme — je mimořádné" (podle „Times": „se za posledních 20 let zlepšilo v míře, o níž víme, že je mimořádná"), „že je můžeme označit téměř za bezpříkladné v dějinách všech zemí a dob".

Zde tedy přerušuje Marx větu v půli, „nechává Gladstona končit uprostřed věty", „čímž se tato věta stává naprosto nesmyslnou". A už v duplice (dokument čís. 7)* to pan Brentano nazývá „absolutně nesmyslným čtením".

Gladstonova věta: „Neodvažuji se tvrdit, že extrémy chudoby se zmenšily", je zcela určitá, uzavřená výpověď. Má-li nějaký smysl, pak jej má tehdy, vezme-li se odděleně sama o sobě. Nemá-li žádný smysl, pak jí ho nedodá ani dvakrát tak dlouhý ohon, který se k ní připojí s pomocí nějakého „ale". Je-li tato věta v Marxově citátu „naprosto nesmyslná", nemůže za to Marx, který ji cituje, ale pan Gladstone, který ji pronesl.

Obraťme se nyní, abychom hlouběji pronikli do tohoto důležitého případu, na jediný pramen, který se podle „zvyku" pana Brentana sluší citovat, totiž na Hansarda nezatíženého žádným dědičným hříchem. Tam se podle vlastního překladu pana Brentana říká:

„Neodvažuji se určovat, zda se široká propast, která odděluje nejzazší krajnosti bohatství a chudoby, proti dřívějším dobám zúžila či rozšířila." — *Tečka.*

* Viz tento svazek, str. 194—197. *(Pozn. red.)*

A teprve *za* touto tečkou začíná nová věta: „Ale podíváme-li se na průměrné postavení britského dělníka" atd. Jestliže sem tedy Marx klade rovněž tečku, pak činí totéž co bezúhonný Hansard, a jestliže pan Brentano dělá z této Marxovy tečky nové provinění a tvrdí, že Marx nechává Gladstona končit uprostřed věty, pak se právě spoléhá na „nutně jen břídilské novinové zprávy" a následky musí nést sám. Tím padá také tvrzení, že Marx udělal touto tečkou z věty naprostý nesmysl; tečka nepatří Marxovi, ale panu Gladstonovi, a o tom, zda věta má či nemá smysl, nechť se pan Brentano dohodne s ním — my s tím už nemáme nic společného.

Vždyť pan Brentano si beztak s panem Gladstonem dopisuje. Co mu napsal, to nám ovšem neprozrazuje, a z toho, co pan Gladstone napsal jemu, se také dovídáme jen malounko. Ať tak či onak, uveřejnil pan Brentano z Gladstonových dopisů dvě hubené větičky (dokument čís. 16)*, o nichž jsem ve své odpovědi (dokument čís. 17)** dovodil, že „tato svévolná mozaika vět vytržených ze souvislosti" nedokazuje vůbec nic, co by svědčilo *pro* pana Brentana, zatímco fakt, že se propůjčuje k takovémuto útržkovitému uveřejnění, místo aby dal otisknout celou korespondenci, mluví za celé svazky *proti* němu.

Připusťme však na okamžik, že obě tyto větičky připouštějí jen výklad příznivý pro pana Brentana. Co potom?

„Máte úplně pravdu a Marx naprosto nemá pravdu." „Neprovedl jsem žádné změny." To jsou údajná slova bývalého ministra — neboť, pokud vím, pan Gladstone nemá ve zvyku psát německy.

Znamená to: „Pověstnou" větu jsem neřekl a Marx si ji „přilhal"? Určitě ne. Osm londýnských raníků ze 17. dubna 1863 by takové tvrzení jednomyslně usvědčilo ze lži. Že ona věta řečena byla, to dokazují zcela nepochybně. Jestliže tedy pan Gladstone neprovedl v Hansardově zprávě žádné změny — já, ačkoli jsem o dvanáct let mladší než on, bych se tak určitě nespoléhal na svou paměť v podobných maličkostech, jež se udály před 27 lety — pak to, že ona věta v Hansardovi chybí, nedokazuje nic, co by

* Viz tento svazek, str. 221. *(Pozn. red.)*
** Viz tento svazek, str. 221–222. *(Pozn. red.)*

svědčilo pro pana Brentana, ale velmi mnoho proti Hansardovi.

Pomineme-li tento jediný bod o „přilhané větě", pak tu mínění pana Gladstona naprosto nic neznamená. Jakmile totiž necháme tento bod stranou, ocitneme se výlučně v okruhu nezávažných mínění, kde po mnohaletém sporu trvá každý na svém. Je samozřejmé, že pan Gladstone, když už má být citován, dává přednost metodě pana Brentana, jednoho ze svých obdivovatelů a stoupenců, před tím, jak jej cituje Marx, jeden z jeho odpůrců a ostrých kritiků — a je to jeho nepopíratelné právo. Avšak pro nás a pro otázku, zda Marx citoval v dobré či zlé vůli, nemá jeho názor ani tolik ceny jako názor kterékoli nezúčastněné třetí osoby. Neboť zde už pan Gladstone není svědek, ale strana.

VII

Podívejme se teď nakonec ještě krátce na to, co pan Gladstone na onom místě své řeči o rozpočtu z roku 1863, které se díky panu Brentanovi stalo vskutku „pověstným", řekl a co Marx z řečeného citoval, respektive co si „přilhal" nebo co „zamlčel". Abychom panu Brentanovi vyšli co možná vstříc, vezměme za základ neposkvrněného Hansarda, a to v jeho vlastním překladu.

„Za deset let, od roku 1842 do roku 1852 včetně, stoupl příjem země, podléhající dani, pokud to můžeme přesně zjistit, o 6 %; ale za osm let, od roku 1853 do roku 1861, vzrostl příjem země na dané základně znovu o 20 %. To je fakt tak mimořádný a udivující, že vypadá skoro neuvěřitelně."

Proti Marxovu citátu této věty nemá sám pan Brentano co namítnout, leda to, že prý si jej Marx vypůjčil z „Theory of the Exchanges". Ale o citátu pana Brentana je zde třeba říci, že i on je dalek toho, aby podával „skutečnou řeč o rozpočtu". Vynechává exkurs pana Gladstona o příčinách tohoto udivujícího vzrůstu, který teď následuje, a ani neoznačuje vynechávku tečkami. — Dále:

„Tak se, pane předsedo, má věc, co se týče všeobecného růstu akumulace. Ale co se mne týče, musím říci, že bych s bolestí a s velkými obavami pohlížel na tento mimořádný a téměř ohromující růst, kdybych byl přesvědčen, že zůstal omezen na tu třídu osob, kterou je třeba označit za žijící v příznivých podmínkách. Čísla, která jsem uvedl, si jen málo všímají nebo si vůbec nevšímají postavení těch, kdo neplatí daň z příjmu, čili jinými slovy: Ačkoli jsou dostatečně přesná pro poznání pravdy všeobecně, nevšímají si majetku dělnického obyvatelstva a růstu jeho příjmu."

Zde pak následuje věta, kterou si podle pana Brentana Marx „přilhal", kterou však podle svědectví všech osmi raníků ze 17. dubna pan Gladstone zcela nepochybně řekl:

„Vzrůst, který jsem popsal a který se, jak se domnívám, zakládá na přesném zkoumání, je vzrůst, který je omezen výlučně na třídy vlastnící majetek" („Times", „Morning Star", „Morning Advertiser", „Daily Telegraph"). „...je omezen výlučně na vzrůst kapitálu" („Morning Herald", „Standard", „Daily News", „Morning Post").

Hansard hned za slovem „příjmu" pokračuje takto:

„Nepřímo ovšem už *pouhý růst kapitálu* mimořádně prospívá dělnické třídě, poněvadž tento růst zlevňuje zboží, které v celém výrobním procesu vstupuje do bezprostřední konkurence s prací."

Hansard, přestože vynechává „pověstnou" větu, říká věcně naprosto totéž, co říkají ostatní listy: Řečníkovi by bylo velice nemilé, kdyby tento ohromující růst zůstal omezen na classes in easy circumstances*, ale přestože je mu to velice líto, je tento jím popsaný vzrůst omezen na lidi, kteří nepatří k dělnické třídě a jsou dost bohatí, aby platili daň z příjmu, je to dokonce vlastně „pouhý růst kapitálu"!

A zde se konečně vyjevuje tajemství páně Brentanova hněvu. Přečte si větu v Inaugurální adrese, nalezne v ní neblahé přiznání, opatří si Hansardovu verzi, neblahou větu v ní nenajde a napíše o překot do celého světa: Marx si tuto větu formálně i obsahově přilhal! — Marx mu tu větu ukáže v „Times", v „Morning Star", v „Morning Advertiser". Teď konečně musí pan Brentano aspoň naoko podniknout „podrobné srovnání textů" a odhalí, nu — co? Že „Times", „Morning Star" i „Morning Advertiser" „se obsahově plně shodují" s Hansardem! Přehlíží bohužel, že pak se i „přilhaná" věta musí obsahově plně shodovat s Hansardem a že by se pak nakonec asi ukázala i obsahová shoda Hansarda s Inaugurální adresou.

Celý povyk vznikl tedy jen proto, že pan Brentano opomněl podniknout podrobné srovnání textů, které mu přibásňuje pan Sedley Taylor, a že sám ve skutečnosti nepochopil, co pan Gladstone podle Hansarda řekl. Nebylo to ostatně docela snadné; vždyť ačkoli pan Brentano tvrdí, že tato řeč „vzbudila pozornost a obdiv celého vzdělaného světa, a to zejména pro... svou jasnost", mohli se čtenáři přesvědčit, že byla podle Hansarda přednesena krajně šroubovaným a zamotaným jazykem, s všemožnými výhradami a že stále vázla, protože se řečník neustále opakoval. A zejména věta, že růst kapitálu mimořádně prospívá dělníkům, poněvadž zlevňuje zboží, které ve výrobním procesu *vstupuje do bezprostřední*

* — třídy žijící v zámožných poměrech. *(Pozn. red.)*

konkurence s prací, je čirý nesmysl. Vstupuje-li nějaké zboží do konkurence s prací a toto zboží (např. stroje) se zlevní, pak je prvním a nejbližším důsledkem pokles mezd, a to prý podle pana Gladstona „mimořádně prospívá dělnické třídě"! Jak lidumilně si tu počínaly některé londýnské raníky, např. „Morning Star", když ve svých „nutně břídilských" zprávách podsunuly uvedené nesrozumitelné větě to, co pan Gladstone patrně *chtěl* říci, že totiž vzrůst kapitálu přináší dělníkům užitek, protože zlevňuje hlavní předměty spotřeby!

Zda pan Gladstone, když řekl, že by musel s bolestí a velkými obavami pohlížet na tento ohromující růst, kdyby byl přesvědčen, že tento růst je omezen na třídy žijící v zámožných poměrech — zda Gladstone přitom *myslel* na jiný růst bohatství než na ten, o němž *mluvil*, totiž na to, že se podle jeho mínění značně zlepšilo postavení celého národa; zda momentálně *zapomněl*, že mluví o vzrůstu příjmů tříd platících daň z příjmu a o žádném jiném, to nemůžeme vědět. Marx je obviněn z falšování, a tu jde o doslovné znění a jeho gramatický smysl, o to, co pan Gladstone *řekl*, a ne o to, co možná *chtěl* říci. To totiž pan Brentano také neví, a ani pan Gladstone není pro to po 27 letech už kompetentní autoritou. A nám po tom v žádném případě nic není.

Nad slunce jasnější smysl oněch slov tedy je: Zdanitelný příjem prodělal ohromující vzrůst. Bylo by mi velice líto, kdyby tento právě popsaný vzrůst byl omezen na zámožné třídy, ale on na ně omezen je, protože dělníci nemají žádný zdanitelný příjem, je to tedy pouhý růst kapitálu. Ale i ten prospívá dělníkům, poněvadž atd.

A nyní Marx:

„Tento ohromující vzrůst bohatství a moci... je omezen výhradně na majetné třídy."

Tak zní věta v Inaugurální adrese, kde dala podnět k celému tomuto roztomilému sporu. Ale od té doby, co se pan Brentano už neodvažuje tvrdit, že si ji Marx přilhal, od té doby se už o Inaugurální adrese vůbec nemluví a všechny útoky směřují proti tomu, jak je ono místo citováno v „Kapitálu". Tam Marx připojuje ještě tuto větu:

„ale... ale nepřímo nutně přináší prospěch dělnickému obyvatelstvu, protože zlevňuje předměty všeobecné spotřeby".

Tato „svévolně slepená mozaika vět vytržených ze souvislosti" u Marxe říká tedy „obsahově", „jen stručnější formou", přesně totéž, co praví pan Gladstone podle neposkvrněného Hansarda. Citoval-li Marx „Morning Star" a ne Hansarda, pak mu lze vytknout jedině to, že tím dává závěrečné větě pana Gladstona smysl, ačkoli Gladstone pronesl nesmysl.

Dále podle Hansarda:

„Kromě toho však, jak lze s jistotou tvrdit, připadly mase lidu bezprostřednější a větší výhody. Hluboce a nesmírně potěšující je pomyšlení, že zatímco bohatí zbohatli, stali se chudáci méně chudými. Neodvažuji se určovat, zda se široká propast, která odděluje nejzazší krajnosti bohatství a chudoby, proti dřívějším dobám zúžila či rozšířila."

U Marxe:

„...zatímco bohatí zbohatli, stali se chudáci rozhodně méně chudými. Neodvažuji se tvrdit, že extrémy chudoby se zmenšily."

Marx tlumočí jen obě hubené pozitivní výpovědi, které u Hansarda plovou v celé míse omáčky stejně dojímavých jako nic neříkajících frází. Lze s jistotou tvrdit, že tím nic neztrácejí, ale spíš získávají.

Konečně na závěr se podle Hansarda říká:

„Ale podíváme-li se na průměrné postavení britského dělníka, ať je to rolník nebo horník, nevyučený nebo vyučený dělník, pak z rozmanitých a nepochybných svědectví víme, že za posledních dvacet let došlo k takovému vzrůstu jeho životních prostředků, že jej můžeme prohlásit téměř za bezpříkladný v dějinách kterékoli země a kterékoli doby."

Tato věta je v Inaugurální adrese citována jen několik řádek před výše uvedenou „pověstnou" větou. Říká se tam:

„To jsou oficiální údaje, uveřejněné z příkazu parlamentu roku 1864, v tisícileté říši svobodného obchodu, v době, kdy kancléř pokladu v Dolní sněmovně prohlásil:

‚Průměrné postavení britského dělníka se zlepšilo v míře, o níž víme, že je mimořádná a bezpříkladná v dějinách všech zemí a dob.'"

Všechno podstatné je tu tedy uvedeno. Ale pan Brentano svým čtenářům tvrdošíjně zamlčuje, že si to může každý přečíst v Inaugurální adrese, původní vydání, str. 4, a ti jej ovšem nemohou kontrolovat, neboť my samozřejmě nemůžeme každému z nich poslat

darem výtisk Adresy, jako jsme jej věnovali panu Sedley Taylorovi.

Notabene: Ve své druhé odpovědi (dokument čís. 6)* obhajoval Marx pochopitelně jen Inaugurální adresu, neboť do té doby nezačal pan Brentano do onoho místa v „Kapitálu" ještě vůbec šťourat. I v duplice, která pak následovala (dokument čís. 7)**, míří útok pana Brentana stále ještě proti Inaugurální adrese a proti Marxově obraně této Adresy.

Teprve po Marxově smrti nastává nový obrat, a to ne díky panu Brentanovi, ale díky jeho cambridgeskému štítonošovi. Teprve teď se zjišťuje, že Marx zamlčel v „Kapitálu" zvučná ujišťování pana Gladstona o tom, jak bezpříkladně se zlepšilo postavení britských dělníků, a že tím převrátil smysl toho, co řekl pan Gladstone, v opak.

A zde musíme konstatovat, že si Marx nechal ujít brilantní rétorický obrat. Celý oddíl, v jehož úvodu se cituje tato Gladstonova řeč, má podat doklady o tom, že veliká většina britské dělnické třídy byla, právě v době tohoto ohromujícího vzrůstu bohatství, ve stísněném a nedůstojném postavení. Jak krásně by s těmito doklady o masové bídě, vyňatými z úředních publikací samého parlamentu, kontrastovala právě ona pompézní Gladstonova slova o šťastném postavení britské dělnické třídy, bezpříkladném v dějinách všech zemí a dob!

Jestliže se však Marx chtěl zříci tohoto rétorického efektu, pak neměl naprosto žádný důvod, aby tato Gladstonova slova citoval. Jednak je to pouhá zaběhaná fráze, a když jdou obchody dobře nebo aspoň snesitelně, považuje každý britský kancléř pokladu za svou povinnost tuto frázi ze slušnosti opakovat; nemá tudíž vůbec žádný význam. A za druhé ji Gladstone sám do roka odvolal, neboť ve své další řeči o rozpočtu ze 7. dubna 1864, v době ještě víc vystupňované průmyslové prosperity, mluví o masách stojících „na pokraji pauperismu", o výrobních odvětvích, „v nichž mzda nestoupla", a volá — podle Hansarda:

* Viz tento svazek, str. 187—194. *(Pozn. red.)*
** Viz tento svazek, str. 194—197. *(Pozn. red.)*

„A znovu a v ještě větším měřítku, co jiného je lidský život ve většině případů než boj o existenci?“*

Tuto další Gladstonovu řeč o rozpočtu cituje pak Marx bezprostředně za řečí z roku 1863, a když tak sám pan Gladstone prohlásil 7. dubna 1864 bezpříkladná požehnání, pro jejichž existenci měl 16. dubna 1863 „rozmanitá a nepochybná svědectví“, za neexistující, odpadl pro Marxe i poslední stín důvodu, aby toto vzletné, bohužel však i pro samého pana Gladstona jen pomíjivé tvrzení citoval. Mohl se spokojit přiznáním řečníka, že zatímco příjmy v částce 150 liber št. a vyšší vzrostly ohromujícím způsobem, stali se chudí rozhodně méně chudými a propast mezi největším bohatstvím a největší chudobou se stěží zmenšila.

Nebudeme tu vůbec mluvit o oficiálních německých ekonomech, kteří běžně citují z Marxe jednotlivé věty vytržené ze souvislosti. Kdyby byl při každém takovém citátu spustil takový pokřik jako tady pan Brentano, nebyl by s tím nikdy hotov.

Podívejme se však trochu blíže na onen bezpříkladný vzrůst životních prostředků, jemuž se tehdy těšil britský dělník, ať rolník nebo horník, ať vyučený nebo nevyučený dělník.

Rolník je v Anglii a v největší části Skotska jen zemědělským nádeníkem. Těch bylo roku 1861 celkem 1 098 261, z toho 204 962 bydlelo jako čeleď na nájemných dvorech.** Od roku 1849 do roku 1859 vzrostla jeho peněžní mzda o 1, v některých případech o 2 šilinky týdně, avšak bylo to konec konců většinou jen nominální zvýšení. Jaké bylo jeho postavení roku 1863, v jakých doopravdy

* Zde jsou některé další údaje z této řeči podle Hansarda: Počet pauperů prý klesl na 840 000. „V tom nejsou zahrnuti ti, kdo jsou závislí na dobročinných institucích nebo jsou podporováni soukromými almužnami... Kromě toho všeho pomyslete na ty, kdo jsou na hranici oné oblasti, a na to, jak mnozí dělníci zmužile, ale také obtížně bojují, aby se udrželi nad úrovní pauperů.“ Ve farnosti jednoho duchovního v londýnském East Endu je prý z 13 000 duší 12 000 neustále na pokraji doslovné bídy; jeden známý filantrop prohlásil, že v East Endu jsou prý celé čtvrti, kde se nikdy neuvidí omnibus nebo drožka, kde se nikdy neobjeví pouliční hudba, ba dokonce ani ne žebrák... Prostředky k vedení boje o existenci jsou prý ovšem *o něco lepší než dříve* (!)... Na mnoha místech mzdy stouply, na mnoha jiných však nestouply atd. A tato jeremiáda přichází rok po pompézním ohlášení „bezpříkladného“ zlepšení! *(Engelsova poznámka.)*

** Čísla jsou převzata zčásti z Censu z roku 1861, zčásti ze zpráv Children's Employment Commission 1863–1867.[165] *(Engelsova poznámka.)*

bídných bytových poměrech žil, vylíčil dr. Hunter („Public Health, VII. Report 1864“)[156]:

„Náklady na zemědělského dělníka jsou stanoveny na nejnižší částku, z níž může žít.“

Podle téže zprávy přichází do části nádenických rodin (zejména v osmi jmenovitě uvedených hrabstvích) méně potravin, než je minimum, které je bezpodmínečně nutné, aby se zabránilo nemocem z hladu. A profesor Thorold Rogers, politický stoupenec Gladstonův, prohlašuje roku 1866 („History of Agriculture and Prices“), že nádeník v zemědělství se stal znovu nevolníkem, a to, jak zevrubně dokazuje, špatně živeným a špatně bydlícím nevolníkem, který je na tom mnohem hůř než jeho předkové za časů Arthura Younga (1770 až 1780) a nesrovnatelně hůř než nádeník ve 14. a 15. století. — S „rolníkem“ to tedy Gladstonovi rozhodně nevyšlo.

A jak je to s „horníkem“? O tom máme parlamentní zprávu z roku 1866.[157] Roku 1861 pracovalo ve Spojeném království 565 875 horníků, z toho 246 613 v uhelných dolech. V těch se mzda mužů nepatrně zvýšila, mají také většinou osmihodinovou směnu, zatímco mladiství musejí pracovat 14 až 15 hodin. Důlní inspekce je pouhá fraška: na 3217 dolů je všeho všudy 12 inspektorů! A tak padají životy horníků masově za oběť explozím, kterým by se většinou dalo zabránit; za maličké zvýšení mezd se majitelé dolů všeobecně odškodňují tím, že s pomocí falešné míry a váhy strhávají horníkům ze mzdy. V rudných dolech jsou podle zprávy královské komise z roku 1864 poměry ještě horší.

A co „vyučený“ dělník? Vezměme kovodělníky, kterých je celkem 396 998. Z toho je asi 70 000 až 80 000 strojních zámečníků, a jejich postavení bylo skutečně dobré díky průbojnosti jejich starého, silného a bohatého odborového spolku. I u ostatních kovodělníků, pokud musejí mít tělesnou sílu a dovednost, nastalo jisté zlepšení, což bylo po roce 1859 a 1860, kdy obchody šly znovu lépe, jen přirozené. Naproti tomu postavení spoluzaměstnaných žen a dětí (jen v Birminghamu a okolí 10 000 žen a 30 000 mladistvých pod 18 let) bylo dost bídné a postavení hřebíkářů (26 130) a řetězářů krajně bídné.

V textilním průmyslu má rozhodující podíl 456 646 přadláků bavlny a tkalců, k nimž je třeba přičíst ještě 12 556 tiskařů kartounu. A ti by se určitě velice divili, kdyby uslyšeli o svém bezpříkladném štěstí — v dubnu 1863, kdy nedostatek bavlny a americká občanská válka dosahovaly vrcholu, v době, kdy (v říjnu 1862) 60 % vřeten a 58 % tkalcovských stavů stálo a ostatní pracovaly jen 2—3 dny v týdnu, kdy přes 50 000 bavlnářských dělníků, jednotlivě či s rodinami, bylo podporováno chudinskou péčí nebo podpůrným výborem a 135 625 dělníků (v březnu 1863) zaměstnáváno týmž výborem za hladovou mzdu na veřejných pracích nebo ve školách šití! (Watts, „The Facts of the Cotton Famine", 1866, str. 211.) — Ostatním textilním dělníkům, zejména ve vlnařském a lnářském oboru se vedlo poměrně dobře; nedostatek bavlny způsobil, že se u nich zaměstnanost zvýšila.

A o tom, jak to vypadalo s některými menšími odvětvími, podávají nám nejlepší poučení zprávy Children's Employment Commission: pletařský průmysl — 120 000 dělníků, z toho jen 4000 chráněných továrním zákonem, mezi ostatními mnoho docela malých dětí, obrovské pracovní přetížení; paličkování krajek a apretace, většinou domácký průmysl — ze 150 000 dělníků jen 10 000 chráněno továrním zákonem, obrovské pracovní přetížení dětí a dívek; pletení slámy a výroba slaměných klobouků — 40 000 dělníků, skoro jen děti, hanebně udřené; konečně oděvní a obuvní konfekce, zaměstnávající 370 218 dělnic při výrobě svrchních oděvů a módního zboží, 380 716 dělnic při výrobě spodního prádla a — jen v samotné Anglii a Walesu — 573 380 mužských dělníků, z toho 273 223 obuvníků a 146 042 krejčích, z nichž byla $^1/_5$—$^1/_4$ pod 20 let. Z tohoto $1^1/_4$ miliónu mělo snesitelné postavení nanejvýš 30 % mužů pracujících pro soukromé zákazníky. Ostatní, stejně jako všechny obory uvedené v tomto odstavci, byli vydáni na pospas vykořisťování zprostředkovateli, faktory, překupníky*, sweaters**, jak se jim říká v Anglii, a už jen to charakterizuje jejich postavení: obrovské pracovní přetížení při nejubožejší mzdě.

O nic lépe to nevypadalo s „bezpříkladným" štěstím dělníků

* — v originále Verleger, jak se říkalo faktorům v Sasku. *(Pozn. red.)*
** — doslova: ždímači potu, přezdívka faktorů v Anglii. *(Pozn. red.)*

v papírenském průmyslu (100 000 dělníků, polovina žen), v hrnčířství (29 000), v kloboučnictví (15 000 jen v Anglii), ve sklářském průmyslu (15 000), v knihtiskařství (35 000), ve výrobě umělých květin (11 000) atd. atd.

Zkrátka, Children's Employment Commission požadovala, aby neméně než 1 400 000 žen, mladistvých a dětí zaměstnaných v průmyslu bylo postaveno pod ochranu továrního zákona a tak bylo ochráněno před pracovním přetížením, které je většinou ruinuje.

Konečně roku 1863 činil počet pauperů odkázaných na chudinskou podporu z veřejných prostředků 1 079 382.

Z toho si můžeme sestavit přibližný seznam těch dělníků, jimž se roku 1863 nepochybně vedlo velmi špatně: zemědělští nádeníci, přibližně 1 100 000, bavlnářští dělníci 469 000, šičky a modistky 751 000, krejčí a obuvníci, po odečtení 30 %, 401 000, výroba krajek 150 000, papírenský průmysl 100 000, punčochářství 120 000, drobnější odvětví zkoumaná Children's Employment Commission 189 000, a konečně paupeři 1 079 000. Celkem 4 549 000 dělníků, k čemuž v mnoha případech přistupují ještě jejich rodinní příslušníci.

A to byl rok 1863, kdy obchody šly *dobře*. Krize z roku 1857 byla plně překonána, poptávka rychle stoupala, a až na bavlnářský průmysl pracovala téměř všechna odvětví naplno. Kde tu tedy je „bezpříkladné" zlepšení?

Tovární zákonodárství čtyřicátých let přineslo dělníkům, kteří pod ně spadali, rozhodné zlepšení. Ale roku 1863 z toho něco měli jen dělníci zaměstnaní ve vlnařství, lnářství a hedvábnictví, dohromady asi 270 000 lidí, kdežto bavlnářští dělníci třeli bídu s nouzí. U bělíren a barvíren existovala zákonná ochrana jen na papíře. Dále: v odvětvích, kde je nezbytná plná mužská síla a mnohdy i dovednost, vybojovali si dělníci organizovaní v odborových spolcích jistý podíl na výtěžcích v dobách, kdy obchody šly dobře, ve formě vyšších mezd, a lze říci, že v průměru *těchto* odvětví těžké mužské práce se životní úroveň dělníků rozhodně zlepšila, ačkoli i zde je směšné prohlašovat takové zlepšení za „bezpříkladné". Zatímco se však ohromná masa produktivní práce vykonává nyní už na stro-

jích, které jsou obsluhovány slabšími muži, ženami a nedospělými dělníky, politikové si stále ještě libují v tom, že za jediné dělníky považují silné muže zaměstnané při těžké práci a podle jejich postavení posuzují postavení celé dělnické třídy.

Proti shora uvedeným 4 $^1/_2$ miliónům dělníků a pauperů ve špatném postavení tu tedy máme 270 000 textilních dělníků vlnařských, lnářských a hedvábnických, jejichž postavení lze považovat za dobré. Dále můžeme předpokládat, že z 376 000 kovodělníků byla na tom třetina dobře, druhá třetina prostředně a jen poslední třetina, k níž patří dělníci pod 18 let, hřebíkáři, řetězáři a ženy, špatně. Pokud jde o postavení 566 000 horníků, připusťme, že je v průměru středně dobré. Za dobrou lze považovat situaci stavebních řemeslníků, mimo řemeslníky v bavlnářských obvodech. Z nábytkářských truhlářů byla na tom dobře nanejvýš $^1/_3$, velká spousta jich pracovala pro vyděračské překupníky (sweaters). U železničních zřízenců převládalo už tehdy kolosální pracovní přetížení, které teprve v posledních 20 letech vyvolalo organizovaný odpor. Zkrátka všehovšudy napočítáme sotva milión těch, o nichž můžeme říci, že se jejich postavení zlepšilo úměrně vzestupu výroby a zisků kapitalistů; co pak ještě zbývá, jsou dělníci v prostředním postavení, kterým doba lepších obchodů přináší některé vcelku nevýznamné výhody, nebo jsou to pracovní síly tak smíšené co do pohlaví a stáří, že se zlepšené postavení mužů zase vyrovnává pracovním přetížením žen a mladistvých dělníků.

A jestliže to ještě nestačí, jsou tu pro srovnání „Public Health Reports", jichž bylo zapotřebí právě proto, že „bezpříkladné" povznesení dělnické třídy se v průběhu 20 let do roku 1863 projevovalo tyfem, cholerou a jinými roztomilými epidemiemi, které konec konců pronikaly z dělnických čtvrtí také do vznešených částí města. Bezpříkladný „vzrůst životních prostředků" britského dělníka se v nich zkoumá na základě toho, jak bydlí a jaká je jeho strava, a shledává se, že v nesčetných případech je jeho byt přímo semeništěm nákazy a že jeho strava se pohybuje na samé hranici, nebo dokonce ani nedosahuje hranice, pod níž nutně vznikají nemoci z hladu.

Takové tedy bylo skutečné postavení britské dělnické třídy na

začátku roku 1863. Tak vypadalo „bezpříkladné“ povznesení dělnické třídy, s nímž se holedbá pan Gladstone. A dá-li se Marxovi něco vytýkat, pak jen to, že vynecháním onoho chvastounského výroku prokázal panu Gladstonovi laskavost, kterou si nezasluhuje.

Závěrem: Za prvé si Marx nic „nepřilhal“.

Za druhé „nezamlčel“ nic, nač by si pan Gladstone měl právo stěžovat.

A za třetí to, že se pan Brentano a jeho druzi jako desítiramenní hlavonožci přisáli na tento jediný citát z mnoha tisíc citátů v Marxových dílech, dokazuje, že až příliš dobře vědí, „jak cituje Karel Marx“ — totiž správně.

I

INKRIMINOVANÉ CITÁTY

Čís. 1. Inaugurální adresa[158]

Původní vydání má titul „Address and Provisional Rules of the Working Men's International Association, established Septbr. 28, 1864, at a Public Meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre, London". Price one penny. Printed at the „Bee-Hive" Newspaper Office, 10, Bolt Court, Fleet Street, 1864. Adresa začíná takto: „Je nezvratný fakt, že v době od roku 1848 do roku 1864 se bída dělnických mas nezmenšila, a přesto se toto období vyznačuje nikdy nevídaným rozvojem průmyslu a růstem obchodu." Jako doklad se uvádějí z „Public Health Reports" fakta o nedostatečné výživě různých skupin městských dělníků a zemědělských nádeníků. Pak adresa pokračuje:

„Such are the official statements published by order of Parliament in 1864, during the millennium of free trade, at a time when the Chancellor of the Exchequer told the House of Commons that

‚the average condition of the British labourer has improved in a degree we know to be extraordinary and unexampled in the history of any country or any age'.

Upon these official congratulations jars the dry remark of the official ‚Public Health Report':

‚The public health of a country means the health of its masses, and the masses will scarcely be healthy unless, to their very base, they be at least moderately prosperous.'

Dazzled by the ‚Progress of the Nation', statistics dancing before his eyes, the Chancellor of the Exchequer exclaims in wild ecstacy:

‚From 1842 to 1852 the taxable income of the country increased by 6 per cent; in the eight years from 1853 to 1861, it has increased from the basis taken in 1853, 20 per cent! The fact is so astonishing as to be almost incredible!... This intoxicating augmentation of wealth and power,' adds Mr. Gladstone, ‚is entirely confined to classes of property.' "

V překladu:

„To jsou oficiální údaje, uveřejněné z příkazu parlamentu roku 1864, v tisícileté říši svobodného obchodu, v době, kdy kancléř pokladu v Dolní sněmovně prohlásil:

‚Průměrné postavení britského dělníka se zlepšilo v míře, o níž víme, že je mimořádná a bezpříkladná v dějinách všech zemí a dob.'

Do tohoto oficiálního blahopřání ostře zaskřípala suchá poznámka oficiální ‚Public Health Report' (zprávy o veřejném zdraví):

‚Veřejným zdravím země se rozumí zdraví mas jejího obyvatelstva a tyto masy budou sotva zdravé, nebudou-li jejich nejnižší vrstvy žít ve víceméně snesitelných podmínkách.'

Kancléř pokladu, oslněn statistickými údaji o ‚pokroku národa', které mu tančí před očima, volá rozplývaje se nadšením:

‚Od roku 1842 do roku 1852 stoupl zdanitelný příjem země o 6 %, za osm let, od roku 1853 do roku 1861, vzrostl ve srovnání se stavem roku 1853 o 20 %! Tento fakt je tak udivující, že je téměř neuvěřitelný!... Tento ohromující vzrůst bohatství a moci,' dodává pan Gladstone, ‚je omezen výhradně na majetné třídy!' "

Čís. 2. „Kapitál"

Marx, „Kapitál", I. díl, 3. vydání, str. 670—672[159]

Po těchto několika údajích pochopíme vítězoslavný pokřik generálního registrátora[160] britského národa:

„Jakkoli rychle vzrůstalo obyvatelstvo, nestačilo pokroku průmyslu a bohatství."([101])

([101]) „Census etc.", sv. III, str. 11.

Obraťme se nyní k bezprostředním agentům tohoto průmyslu čili k výrobcům tohoto bohatství, k dělnické třídě.

„Jedním z nejsmutnějších rysů sociálního stavu země je," praví Gladstone, „že zatímco spotřební síla lidu klesá a strádání a bída dělnické třídy roste, v téže době dochází k neustálé akumulaci bohatství ve vyšších třídách a k neustálému růstu kapitálu."([102])

Tak mluvil tento úlisný ministr v Dolní sněmovně 13. února 1843. Dvacet let nato, 16. dubna 1863, předkládaje svůj rozpočet prohlásil:

„Od roku 1842 do roku 1852 vzrostl zdanitelný příjem této země o 6 %... Za 8 let, od roku 1853 do roku 1861, vzrostl, vezmeme-li za základ příjem z roku 1853, o 20 %. Tento fakt je tak překvapující, že je skoro neuvěřitelný... Tento ohromující vzrůst bohatství a moci... je omezen výhradně na majetné třídy, ale... ale nepřímo nutně přináší prospěch dělnickému obyvatelstvu, protože zlevňuje předměty všeobecné spotřeby — zatímco bohatí zbohatli, stali se chudáci rozhodně méně chudými. Neodvažuji se tvrdit, že extrémy chudoby se zmenšily."([103])

Jak ubohý antiklimax! Zůstala-li dělnická třída „chudá", jenže „méně chudá" úměrně tomu, jak vytvářela „ohromující vzrůst bohatství a moci" pro majetnou třídu, znamená to, že relativně zůstala stejně chudá. Jestliže se extrémy chudoby nezmenšily, pak se zvětšily, protože se zvětšily extrémy bohatství. Pokud jde o zlevnění životních prostředků, ukazuje oficiální statistika, například údaje London Orphan Asylum,* v průměru tří let 1860—1862 zdražení o 20 % ve srovnání s lety 1851—1853. V dalších třech letech 1863—1865 stále větší zdražování masa, másla, mléka, cukru,

([102]) Gladstone v Dolní sněmovně dne 13. února 1843: „It is one of the most melancholy features in the social state of the country, that while there was a decrease in the consuming power of the people, and an increase in the privations and distress of the labouring class and operatives, there was at the same time a constant accumulation of wealth in the upper classes and a constant increase of capital."

([103]) „From 1842 to 1852 the taxable income of the country increased by 6 per cent... In the 8 years from 1853 to 1861, it had increased from the basis taken in 1853, 20 per cent! The fact is so astonishing as to be almost incredible... this intoxicating augmentation of wealth and power... entirely confined to classes of property... must be of indirect benefit to the labouring population, because it cheapens the commodities of general consumption — while the rich have been growing richer, the poor have been growing less poor! at any rate, whether the extremes of poverty are less, I do not presume to say." (Gladstone v Dolní sněmovně 16. dubna 1863.)

* — londýnského sirotčince. *(Pozn. red.)*

soli, uhlí a množství jiných nezbytných životních prostředků.(104) Další Gladstonova řeč o rozpočtu ze 7. dubna 1864 je pindarovský dithyramb na úspěchy ve vytloukání zisku a na štěstí národa, mírněné „chudobou". Mluví o masách stojících „na pokraji pauperismu", o výrobních odvětvích, „kde mzda nestoupla", a nakonec shrnuje štěstí dělnické třídy takto:

„Lidský život je v devíti případech z desíti pouhý boj o existenci."(105)

Profesor Fawcett, který není vázán oficiálními ohledy jako Gladstone, prohlašuje bez okolků:

„Nepopírám ovšem, že peněžní mzda s tímto zvětšením kapitálu" (v posledních desetiletích) „stoupla, ale tato zdánlivá výhoda se do značné míry zase ztrácí, protože se mnoho nutných životních potřeb ustavičně zdražuje" (podle Fawcetta následkem poklesu hodnoty drahých kovů) „... Bohatí rychle bohatnou (the rich grow rapidly richer), zatímco v životě pracujících tříd není vidět žádné zlepšení... Dělníci se stávají skoro otroky kupců, jimž se zadlužili."(106)

(104) Viz oficiální údaje v Modré knize „Miscellaneous Statistics of the United Kingdom. Part VI", Londýn 1866, str. 260—273, porůznu.

Dodatek ke 2. vydání: Místo statistiky o sirotčincích atd. by mohly jako doklad posloužit také deklamace vládních časopisů na podporu apanáže dětí královského domu. Tam se na zdražování životních prostředků nikdy nezapomíná.

(105) „Think of those who are on the border of that region" (pauperism), „wages... in others not increased... human life is but, in nine cases out of ten, a struggle for existence." (Gladstone v Dolní sněmovně 7. dubna 1864.) — Neustálé křiklavé rozpory v Gladstonových rozpočtových řečech z roku 1863 a 1864 charakterizuje jistý anglický spisovatel tímto citátem z Molièra:[161]

„Voilà l'homme en effet. Il va du blanc au noir.
Il condamne au matin ses sentiments du soir.
Importun à tout autre, à soi même incommode,
Il change à tous moments d'esprit comme de mode."

(„The Theory of the Exchanges etc.", Londýn 1864, str. 135.)

(106) H. Fawcett, l. c., str. 67, 82.[162] Pokud jde o rostoucí závislost dělníků na kupci, je to následek stále častějších výkyvů a přestávek v jejich zaměstnanosti.

II

BRENTANO A MARX

Čís. 3. Obvinění

„Concordia", čís. 10, 7. března 1872

Jak cituje Karel Marx

V Inaugurální adrese* Mezinárodního dělnického sdružení, jejímž autorem je Karel Marx, najdeme toto místo:

„Kancléř pokladu, oslněn statistickými údaji o ‚pokroku národa', které mu tančí před očima, volá rozplývaje se nadšením:

‚Od roku 1842 do roku 1852 stoupl zdanitelný příjem země o 6 %, za osm let, od roku 1853 do roku 1861, vzrostl ve srovnání se stavem roku 1853 o 20 %! Tento fakt je tak udivující, že je téměř neuvěřitelný!... *Tento ohromující vzrůst bohatství a moci,*' **dodává pan Gladstone**, ‚*je omezen výhradně na majetné třídy.*' "

Tento Marxův citát se stal proslulým. Setkali jsme se s ním v celé řadě spisů. Autoři ovšem málokdy uvádějí jako pramen, z něhož čerpali, Inaugurální adresu Internacionály. Naznačují tak, že Gladstonovu řeč o rozpočtu sami četli. Nakolik je to pravda, ukáže následující konfrontace s Gladstonovou řečí (srov. Hansard, „Parliamentary Debates", 3. série, sv. 170, str. 243 a násl.):

„Daň z příjmu ve výši 7 pencí z libry v letech 1842—1843, která se vztahovala jen na Velkou Británii a ve Velké Británii jen na příjmy ve výši 150 liber št. a více, postihovala podle soupisů, o nichž jsem se zmínil, úhrnnou sumu příjmů, která dosahovala 156 000 000 liber št. Na téže základně a s týmiž omezeními činil roku 1860—1861 odhadnutý příjem 221 000 000 liber št. Není mi také známo, že by bylo došlo k nějaké změně v rozvržení této daně nebo k nějakému zlepšení ve způsobu jejího vybírání, jímž by se onen rozdíl mohl nějak vysvětlit. Naopak: čas od času se zákonodárnou cestou poskytovaly výhody a úlevy, jež by, pokud mají nějaký vliv, působily spíš opačně. Rozdíl však činí neméně než 65 000 000 liber št. ročního příjmu čili dvě sedminy celého zdaněného ročního příjmu země na uvedené základně. To je nanejvýš pozoruhodný výsledek; avšak tento výsledek má jeden rys, který je při pečlivém zkoumání ještě pozoruhodnější, a to je rychlejší přírůstek v poslední části tohoto období. Prosím výbor,

* Přetištěna ve „Volksstaatu", čís. 5 ze 17. ledna 1872. *(Brentanova poznámka.)*

aby mi znovu věnoval na několik okamžiků pozornost. Srovnám dvě období — jedno z nich je období před rokem 1853 a druhé od roku 1853, tj. od roku, v němž byla změněna základna. Za deset let, od roku 1842 do roku 1852 včetně, stoupl příjem země, podléhající dani, pokud to můžeme přesně zjistit, o 6 %; ale za osm let, od roku 1853 do roku 1861, vzrostl příjem země na dané základně znovu o 20 %. To je fakt tak mimořádný a udivující, že vypadá skoro neuvěřitelně.

Tak se, pane předsedo, má věc, co se týče všeobecného růstu akumulace. Ale co se mne týče, *musím říci, že bych s bolestí a s velkými obavami pohlížel na tento mimořádný a téměř ohromující růst, kdybych byl přesvědčen, že zůstal omezen na tu třídu osob, kterou je třeba označit za žijící v příznivých podmínkách.* Čísla, která jsem uvedl, si jen málo všímají nebo si vůbec nevšímají postavení těch, kdo neplatí daň z příjmu; čili jinými slovy: ačkoli jsou dostatečně přesná pro poznání pravdy všeobecně, nevšímají si majetku dělnického obyvatelstva a růstu jeho příjmu. Nepřímo ovšem už pouhý růst kapitálu mimořádně prospívá dělnické třídě, poněvadž tento růst zlevňuje zboží, které v celém výrobním procesu vstupuje do bezprostřední konkurence s prací. *Kromě toho však, jak lze s jistotou tvrdit, připadly mase lidu bezprostřednější a větší výhody. Hluboce a nesmírně potěšující je pomyšlení, že zatímco bohatí zbohatli, stali se chudáci méně chudými.* Neodvažuji se určovat, zda se široká propast, která odděluje nejzazší krajnosti bohatství a chudoby, oproti dřívějším dobám zúžila či rozšířila. *Ale podíváme-li se na průměrné postavení britského dělníka,* ať je to rolník nebo horník, nevyučený nebo vyučený dělník, **pak z rozmanitých a nepochybných svědectví víme, že za posledních dvacet let došlo k takovému vzrůstu jeho životních prostředků, že jej můžeme prohlásit téměř za bezpříkladný v dějinách kterékoli země a kterékoli doby.**“

Jak se tedy má obsah této řeči k Marxovu citátu? Gladstone nejprve konstatuje, že příjmy země nesporně obrovsky vzrostly. Důkazem toho je mu daň z příjmu. Jenže daň z příjmu se týká jen příjmů ve výši 150 liber št. a více. Lidé s menším příjmem v Anglii žádnou daň z příjmu neplatí. Marx využívá toho, že to Gladstone uvádí prostě proto, aby bylo správně oceněno jeho měřítko, a vkládá Gladstonovi do úst větu: „*Tento ohromující vzrůst bohatství a moci je omezen výhradně na majetné třídy.*“ Tato věta však v Gladstonově řeči nikde není. Říká se v ní pravý opak. **Marx si tuto větu formálně i obsahově přilhal!**

Čís. 4. Marxova odpověď[163]

„Volksstaat“, čís. 44, sobota 1. června 1872

Jeden můj přítel mi poslal z Německa list „Concordia. Časopis pro dělnickou otázku“, čís. 10 ze 7. března, v němž tento „orgán

svazu německých továrníků" otiskuje úvodník s názvem „*Jak cituje Karel Marx*".

V Inaugurální adrese Mezinárodního dělnického sdružení cituji mezi jiným místo z Gladstonovy řeči o rozpočtu pronesené 16. dubna 1863, které není uvedeno v Hansardově poloficiálním vydání parlamentních debat. Z toho prostomyslná fabrikantská logika „Concordie" ihned vyvozuje, že „tato věta v Gladstonově řeči nikde není", a se škodolibým jásotem své ušlechtilé duše vytiskne tučně fabrikantskou němčinou:

„Marx si tuto větu formálně i obsahově přilhal!"

Bylo by vskutku nanejvýš podivné, kdyby Inaugurální adresa, vydaná původně anglicky v Londýně před Gladstonovými zraky, vkládala panu Gladstonovi do úst větu, vloženou tam mnou, větu, která sedm a půl roku nerušeně koluje v londýnském tisku, až ji konečně, konečně dopadnou „učenci" ze svazu německých továrníků v Berlíně.

Zmíněná věta z Inaugurální adresy zní takto:

„This intoxicating augmentation of wealth and power is entirely confined to classes of property" (p. 6, Inaugural Address etc.). (V překladu doslova: „*Tento ohromující vzrůst bohatství a moci je omezen výhradně na majetné třídy.*")

V článku otištěném ve „Fortnightly Review" (z listopadu 1870), který vzbudil velkou pozornost a o němž psal všechen londýnský tisk, cituje pan Beesly, profesor historie na zdejší universitě, na str. 518:

„An intoxicating augmentation of wealth and power, as Mr. Gladstone observed, entirely confined to classes of property." (V překladu: „*Ohromující vzrůst bohatství a moci, jak poznamenal pan Gladstone, omezený výhradně na majetné třídy.*")

Ale článek profesora Beeslyho vyšel o šest let později než Inaugurální adresa! Dobrá! Vezměme si teď odbornou publikaci určenou výhradně pro londýnskou City, která vyšla nejen *před Inaugurální adresou*, ale dokonce ještě *před založením Mezinárodního dělnického sdružení*. Je to „The Theory of Exchanges. The Bank Charter Act of 1844", Londýn 1864, kterou vydal T. Cautley Newby, 30, Welbeck Street. Gladstonova řeč o rozpočtu je zde obšírně kritizována a na str. 134 se z ní uvádí:

„This intoxicating augmentation of wealth and power is entirely confined to classes of property." (V překladu: „Tento ohromující vzrůst bohatství a moci je omezen výhradně na majetné třídy.")

Tedy do písmene tak, jak cituji já.

Tím je nezvratně dokázáno, že svaz německých továrníků „*formálně i obsahově lhal*", když rozkřičel, že tato „věta" je „mým" výtvorem.

Mimochodem řečeno: Čacká „Concordia" otiskuje tučným písmem jiné místo, kde Gladstone bájí o „mimořádném" povznesení anglické dělnické třídy za posledních 20 let, „bezpříkladném ve všech zemích a všech dobách". Tučné písmo má naznačit, že jsem toto místo zamlčel. Naopak! V Inaugurální adrese kladu právě největší důraz na křiklavý kontrast této nestydaté fráze s „úděsnou statistikou" („appaling statistics"), jak ji správně označuje profesor Beesly, anglických úředních zpráv o tomto období.*

Autor díla „Theory of Exchanges" necitoval právě tak jako já Hansarda, ale některé londýnské noviny, které řeč o rozpočtu, pronesenou 16. dubna, otiskly 17. dubna. Ve svých výpiscích z roku 1863 jsem se však marně pokoušel najít příslušný výňatek a tedy i název listu, z něhož byl pořízen. Ale to na věci nic nemění. I když se parlamentní zprávy v londýnských novinách vždycky od sebe liší, byl jsem si jist, že by žádné z nich nemohly tak frapantní Gladstonův výrok zamlčet. Nahlédnu tedy do „Times" ze 17. dubna 1963 — byl to tehdy stejně jako dnes Gladstonův orgán — a na str. 7, sloupec 5, čtu ve zprávě o řeči o rozpočtu:

„That is the state of the case as regards the *wealth of this country*. I must say for one, I should look almost with apprehension and with pain upon *this intoxicating augmentation of wealth and power*, if it were my belief that it was confined to *classes who are in easy circumstances*. This takes no cognizance at all of the condition of the labouring population. *The augmentation I have described*, and which is founded, I think, upon accurate returns, *is an augmentation entirely confined to classes of property*."

V překladu:

„Tak to vypadá s *bohatstvím této země*. Pokud jde o mne, díval bych se skoro s obavami a bolestí na *tento ohromující vzrůst bohatství a moci*, kdybych byl přesvěd-

* S ostatními apologetickými nesmysly z téže řeči jsem se vypořádal ve své práci „Kapitál" (str. 638, 639).[104] *(Marxova poznámka.)*

čen, že zůstal omezen na zámožné třídy.* Není zde vůbec přihlédnuto k postavení pracujícího obyvatelstva. *Vzrůst, který jsem popsal*" (který totiž právě charakterizoval jako „*tento ohromující vzrůst bohatství a moci*") „*je omezen výhradně na majetné třídy.*"

„*Formálně i obsahově*", prohlásil tedy pan Gladstone 16. dubna 1863 v Dolní sněmovně podle zprávy svého vlastního orgánu, „Times" ze 17. dubna 1863, že „*tento ohromující vzrůst bohatství a moci je omezen výhradně na majetné třídy*" a že ho poněkud jímá hrůza už při pomyšlení, že tento vzrůst prospěl jen jedné části této třídy, a to její skutečně zámožné části.

Italiam, Italiam!** Konečně jsme se dostali k *Hansardovi*. Pan Gladstone byl natolik chytrý, že v tomto dodatečně přičesaném vydání nechal zmizet místo, které by ho jako anglického kancléře pokladu nesporně kompromitovalo. To je ostatně starý anglický parlamentní zvyk, a rozhodně ne vynález Laskeříka kontra Bebel[166]. Přesné srovnání Gladstonovy řeči, tak jak ji skutečně pronesl a jak je otištěna v „Times", s její rádoby vylepšenou podobou, která je dílem téhož Gladstona, by poskytlo zábavný materiál k charakteristice tohoto patetického, užvaněného slovíčkáře a bigotního měšťáckého hrdiny, který úzkostlivě staví na odiv svou zbožnost a své liberální „attitudes of mind"***.

Na mém „*Kapitálu*" pobuřuje mimo jiné nejvíc to, že své líčení továrnického hospodaření dokládám množstvím oficiálních údajů, v nichž dosud žádný vědec nebyl s to nalézt chybu. O tom se doslechli i pánové ze svazu německých továrníků. Jenže si mysleli:

„Co rozum rozumného nevidí,
to dětská prostoduchost vycítí."†

Řečeno — uděláno. Informaci o podezřelém citátu v Inaugurální adrese si vyžádají od prvního obchodního přítele v Londýně, který je po ruce, od Mundelly, a ten, sám rovněž továrník, spěchá poslat přes moře černé na bílém výňatek z Hansardových parlamentních debat. Teď odhalili moje výrobní tajemství. Nejenže

* Slovy „easy classes", „classes in easy circumstances" označil poprvé *Wakefield* opravdu bohatou část majetných tříd.[165] *(Marxova poznámka.)*

** — Do Itálie, do Itálie! (Vergilius, „Aeneis", kniha III.) *(Pozn.red.)*

*** — „rozpoložení", „sklony". *(Pozn. red.)*

† Schiller, „Slova víry". *(Pozn. red.)*

vyrábím text, ale nadto — i citáty k němu. A opojeni vítězstvím vykřikovali do celého světa: „*Jak cituje Karel Marx!*“ Tak jednou provždy připravili mé zboží o úvěr, a to, jak se sluší na továrníky, obvyklou obchodní cestou, bez jakýchkoli vydání za učenosti.

Nepříjemná dohra snad členy svazu továrníků poučí o tom, že i když se znamenitě vyznají v padělání zboží, ke zkoumání zboží literárního se hodí jako osel ke hře na loutnu.

Londýn 23. května 1872

Karel Marx

Čís. 5. Anonymova replika

„Concordia“, čís. 27, 4. července 1872

Jak se Karel Marx hájí

I

Naši čtenáři se snad pamatují na článek „Jak cituje Karel Marx“ v 10. čísle t. l. ze 7. března t. r. Psali jsme v něm o jednom místě z Inaugurální adresy Internacionály, jejímž autorem je Marx — o místě, které si získalo jistou proslulost a které zejména sociální demokracie často vyzdvihuje jako pádný doklad beznadějného úpadku dělnické třídy při dalším trvání dnešních státních a společenských poměrů. Marx totiž na onom místě cituje Gladstonovu řeč o rozpočtu ze 16. dubna 1863. Gladstone v této řeči nejprve konstatuje, že došlo k „mimořádnému a téměř ohromujícímu růstu“ příjmů země, a dokazuje to na základě vzrůstu daně z příjmu. Avšak čísla, která za tímto účelem uvádí, „si jen málo všímají nebo si vůbec nevšímají postavení těch, kdo neplatí daň z příjmu“; „nevšímají si příjmu dělnického obyvatelstva a růstu jeho příjmu“. Lidé s příjmem menším než 150 liber št. totiž v Anglii žádnou daň z příjmu neplatí. A Marx využívá toho, že to Gladstone uvedl proto, aby bylo správně oceněno jeho měřítko, a vkládá Gladstonovi do úst větu: „Tento ohromující vzrůst bohatství a moci je omezen výhradně na majetné třídy.“ Jenže tato věta v Gladstonově řeči nikde není. Právě naopak Gladstone řekl, že *není* přesvědčen o tom, že tento vzrůst „je omezen na tu třídu osob, kterou je třeba označit za žijící v příznivých podmínkách“. A rozhořčeni drzostí, s níž Marx takto překrouceně citoval, zvolali jsme: „Marx si tuto větu formálně a obsahově přilhal!“

Toto obvinění bylo těžké a ve spojitosti s připojeným pádným průkazným materiálem přímo zdrcující pro víru v nedostižnou důkladnou učenost, pravdivost a neomylnost londýnského věštce, kterážto víra řádí v naší sociální demokracii. Nemohlo se tedy ponechat bez vyvrácení nebo aspoň bez něčeho, co tak vypadalo. V čís. 44 „Volksstaatu" z 1. června* se Marx také o jakési vyvrácení pokusil. Avšak z výtky, že citoval mala fide, se náš protivník nijak nedokázal očistit. Způsob jeho obrany se spíš hodí, pokud se k něčemu hodí, za důkaz této mala fides. Opovážlivost, s níž znovu zneužívá toho, že čtenáři „Volksstaatu" nemají žádnou možnost kontrolovat jeho údaje, totiž ještě předčí nestoudnost, s níž cituje.

Marx samozřejmě nejde tak daleko, aby popíral správnost našeho citátu ze stenografických parlamentních zpráv. Jde mu především o to, aby dokázal, že citoval bona fide, a dokazuje to tím, že i jiní citovali tak jako on. Píše:

„V článku otištěném ve ‚Fortnightly Review' (z listopadu 1870), který vzbudil velkou pozornost a o němž psal všechen londýnský tisk, cituje pan Beesly, profesor historie na zdejší universitě, na str. 518: ‚Ohromující vzrůst bohatství a moci, jak poznamenal pan Gladstone, omezený výhradně na majetné třídy.' — Ale článek profesora Beeslyho vyšel o šest let později než Inaugurální adresa!"

Zcela správně! Jenom se tu zapomnělo připojit ještě jedno „ale". Tento článek profesora Beeslyho pojednává právě o dějinách Internacionály a byl napsán, jak sám autor veřejně prohlašuje, na podkladě materiálu, který mu poskytl Marx. A nejen to! Na onom místě Beesly vůbec necituje Gladstona, ale pouze uvádí, že Inaugurální adresa Internacionály tento citát obsahuje: „Od této úděsné statistiky," píše Beesly, „přechází *Adresa* k oficiálním údajům o dani z příjmu, z nichž vysvítá, že zdanitelný příjem země vzrostl za osm let o 20 %; ‚ohromující vzrůst bohatství a moci', jak poznamenal pan Gladstone, je omezen výhradně" atd. — Opravdu nádherný důkazový postup! Někomu, kdo nezná naši nečestnost, nakukáš lživý údaj, ten jej v dobré víře sdělí dál, a pak se odvoláš na toto sdělení a na počestnost toho, kdo je převzal, abys tak dokázal správnost údaje a vlastní počestnost! — Marx pokračuje ve své obraně takto:

„Vezměme si teď odbornou publikaci určenou výhradně pro londýnskou City, která vyšla nejen před Inaugurální adresou, ale dokonce ještě před založením Mezinárodního dělnického sdružení. Je to ‚The Theory of Exchanges. The Bank Charter Act of 1844', Londýn 1864, kterou vydal T. Cautley Newby,

* Tedy skoro celého čtvrt roku poté, co vyšel článek v „Concordii". Přesto se nám „Volksstaat" nestyděl vytýkat, a to sotva 14 dní poté, co přinesl Marxovu odpověď, že jsme tuto odpověď „hrdinně pohřbili mlčením". Myslíme si, že „Volksstaat" nemá proč tolik prahnout po druhém a ještě ostřejším ztrestání svého pána a mistra. Příčina zpoždění naší repliky tkvěla ostatně jednak v tom, že jeden z M. citovaných pramenů jsme tady nemohli sehnat a museli jsme si jej teprve opatřit z Anglie, jednak v tom, že k osvětlení právě těchto citátů byly nutné delší výňatky z příslušných pramenů a následkem toho se tento článek neobvykle prodloužil, takže jsme jej byli nuceni pro potíže s místem několikrát pozastavit. *(Poznámka redakce „Concordie".)*

30, Welbeck Street. Gladstonova řeč o rozpočtu je zde obšírně kritizována a na str. 134 se z ní uvádí: ‚Tento ohromující' atd., tedy do písmene tak, jak cituji já. — Tím je nezvratně dokázáno, že svaz německých továrníků ‚formálně lhal', když rozkřičel, že tato ‚věta' je ‚mým' výtvorem!... Autor díla ‚Theory of Exchanges'," píše Marx dále, „necitoval právě tak jako já Hansarda, ale některé londýnské noviny, které řeč o rozpočtu, pronesenou 16. dubna, otiskly 17. dubna."

A opravdu, autor oné knihy, která je mimochodem obyčejný hanopis, necitoval stejně jako Marx z Hansarda. Ale Marx, jak hned ukážeme, také vůbec necitoval z některých londýnských novin. Především však zde budiž poznamenáno, že když jsme říkali, že Marx si dotyčnou větu ke Gladstonově řeči přilhal, netvrdili jsme ani „formálně, ani obsahově", že ji také sám vyrobil. Tak by tomu bylo jen tehdy, kdyby byl Marx sám vyrobil onu stále ještě velice obskurní knihu, čemuž by člověk, soudě podle děsného stylu, jímž je napsána, byl ovšem v pokušení věřit. Pramenem, z něhož Marx onu větu citoval, je totiž tato kniha sama, a to je také příčina, proč, jak předstírá, se „ve svých výpiscích z roku 1863 marně pokoušel najít příslušný výňatek a tedy i název listu, z něhož byl pořízen"! Tento původ Marxova citátu totiž jasně vysvítá z porovnání toho místa jeho knihy „Kapitál", kde Marx pojednává o Gladstonově rozpočtové řeči, s „Theory of the Exchanges". V „Kapitálu" se na str. 639, zejména v poznámce 103, cituje tato řeč v absolutně nesmyslném čtení, jaké doslova podává zmíněná kniha na str. 134. Také glosy, jimiž Marx komentuje rozpor obsažený v tomto znění, jsou obsaženy už v této knize, zejména též citát z Molièra, uvedený v poznámce 105 na str. 640 „Kapitálu"; a právě tak nalézáme na str. 135 této knihy údaje z London Orphan Asylum* o zdražování životních prostředků, které Marx cituje, jejichž správnost však nedokládá odkazem na tuto knihu, nýbrž na její prameny (viz „Kapitál", str. 640, poznámka 104).

Nyní se ptáme: Lže člověk jen tehdy, když si sám vymyslí nepravdu, anebo lže právě tak i tehdy, když ji opakuje, ačkoli ví nebo musí vědět, že je to lež? Myslíme, že odpověď je mimo jakoukoli pochybnost. A za druhé, neopakoval snad Marx nepravdu obsaženou v „Theory of the Exchanges", ačkoli věděl, jak se věci mají, či nebyl snad přinejmenším povinen to vědět? I na to je jednoduchá odpověď. Je prvním, panu Marxovi nepochybně dobře známým pravidlem každé interpretace, že se místa, která jsou na první pohled rozporná, a proto nedávají smysl, interpretují tak, aby rozpor odpadl, a jestliže to u daného textu není možné, je záhodno přistoupit spíš k textové kritice, než vzít rozpor za bernou minci. Tím spíš to bylo nutné u řeči, která vzbudila pozornost a obdiv celého vzdělaného světa, a to zejména pro důkladné zvládnutí materiálu a pro svou jasnost. A konečně postupoval-li autor jinak než s takovou přesností, byla to lehkomyslnost hraničící se zločinností, jestliže měl v úmyslu vytrhnout místo, které tvoří jednu stránku rozporu tkvícího v onom znění řeči, a vrhnout je jako

* — londýnského sirotčince. *(Pozn. red.)*

denunciaci majetných mezi nemajetné na celém světě. Jestliže tedy Karel Marx byl už z hlediska všeobecného vzdělání, vědy a svědomitosti povinen zavrhnout ono znění, pak trestuhodná lehkomyslnost, s níž onen vylhaný citát převzal, je u něho už vůbec neomluvitelná, protože mu text Gladstonovy řeči byl plně přístupný. Jednak totiž tlumočily anglické noviny tuto řeč den po jejím proslovení, a ne-li doslovně, tedy aspoň věrně co do smyslu. Za druhé hned poté, co byla řeč pronesena, uveřejnil ji Gladstone doslovně ve své knize „Financial Statements", Londýn 1863, která vyvolala velkou pozornost, a na str. 403 této knihy je řeč publikována přesně tak, jak ji citujeme my. Konečně mohl Marx nahlédnout do stenografického záznamu oné řeči v „Hansard's Parliamentary Debates", a je zvykem citovat parlamentní řeči, i když v nich podle nutně jen břídilských novinových zpráv není žádný rozpor, vždy podle stenografických zpráv.

Ale zde ovšem přicházíme k třetímu Marxovu obrannému prostředku, a ten svou drzou prolhaností ještě daleko předčí všechno, co tu až dosud bylo. Marx se totiž nestydí odvolávat se na „Times" ze 17. dubna 1863, aby dokázal správnost svého citátu. „Times" ze 17. dubna 1863, str. 7, strana 5, řádka 17 a násl. tlumočí však onu řeč takto:

„Tak to vypadá s bohatstvím této země. **Pokud jde o mne, díval bych se skoro s obavami a bolestí na tento ohromující vzrůst bohatství a moci, kdybych byl přesvědčen, že je omezen na třídy, které žijí v příznivých podmínkách.** Není zde vůbec přihlédnuto k postavení dělnického obyvatelstva. Vzrůst, který jsem popsal *a který se, jak věřím, udává na podkladě přesného zkoumání,** je omezen pouze na třídy vlastnící majetek." (Potud cituje Marx „Times"; my citujeme dále.) „Ale růst kapitálu nepřímo prospívá dělníkům, poněvadž zlevňuje zboží, které ve výrobním procesu vstupuje do bezprostřední konkurence s prací. (Slyšte, slyšte!) Máme však hluboké a musím říci neocenitelné potěšení z toho, že zatímco bohatí zbohatli, stali se chudáci méně chudými. — Neodvažuji se říci, že se zlepšilo postavení nejbědnější chudiny, ale *jsme šťastni, že víme, že průměrné postavení britského dělníka se za posledních 20 let zlepšilo v míře, která je mimořádná a kterou můžeme označit téměř za bezpříkladnou v dějinách kterékoli země a kteréhokoli věku.* (Potlesk.)"

Srovnání této zprávy „Times" se zprávou citovanou podle Hansarda v „Concordii" ze 7. března ukáže, že obě zprávy se obsahově plně shodují. Zpráva „Times" přináší jen stručnější formou totéž, co stenografická zpráva

* Marx ve svém německém citátu ve „Volksstaatu" vynechává poslední vztažnou větu a vkládá místo ní: „který" (Gladstone) „právě charakterizoval jako ‚tento ohromující vzrůst bohatství a moci'". Také tato vynechávka a tato vsuvka je zase motivována úmyslem vyvolat v čtenáři mylnou představu o smyslu Gladstonových slov. Jak dokazuje vynechaná vztažná věta a mimoto i celková souvislost, je smysl řeči tento: Vzrůst bohatství patrný ze zkoumání o dani z příjmu je ovšem omezen jen na majetné třídy (vždyť této dani podléhají jen osoby, které mají příjem 150 liber št. a víc), ale i co se týče pracujících tříd, víme atd. *(Brentanova poznámka.)*

u Hansarda v doslovném znění. Ale přestože i zpráva „Times" obsahuje pravý opak onoho pověstného místa Inaugurální adresy, přestože i podle zprávy „Times" Gladstone řekl, že podle jeho přesvědčení onen ohromující vzrůst bohatství a moci *není* omezen na zámožné třídy, Marx má ještě tu drzost, že napíše ve „Volksstaatu" z 1. června:

„ ‚Formálně i obsahově' prohlásil tedy pan Gladstone 16. dubna 1863, že ‚tento ohromující vzrůst bohatství a moci je omezen výhradně na majetné třídy'."

A nejen to! Poněvadž jsme už veřejnosti sdělili plné znění řeči u Hansarda a poněvadž toto znění absolutně vylučuje možnost jakéhokoli překroucení, činí se tu pokus zbavit se této velice fatální okolnosti frází, že „pan Gladstone byl natolik chytrý, že v tomto u Hansarda dodatečně přičesaném vydání nechal zmizet místo, které by ho jako anglického kancléře pokladu nesporně kompromitovalo"! Chybí už jen, aby prohlásil, že to Gladstone udělal patrně s ohledem na hanopis „The Theory of the Exchanges", který vyšel teprve roku 1864!

Co tedy říci o takovém postupu! Nejdříve nás na základě obskurního hanopisu počastují citátem, který byl úplně zfalšován a jehož rozporuplný obsah dokazuje tuto falzifikaci i bez konfrontace s originálem. Když se pak na Marxe udeří, řekne, že prý jiní citovali právě tak jako on, a odvolá se přitom na lidi, kterým sám nejprve tuto lež nakukal. Jde dokonce ještě dál a z toho, že se s ním jeho zakalený pramen shoduje, chce vytlouci argument, který ho má ospravedlnit a dokázat správnost jeho citátu, jako kdyby byli oba čerpali z nějakého společného korektního třetího pramene, zatímco přece jeden jenom opisoval od druhého. A nakonec má ještě tu drzost, že se odvolává na novinové zprávy, které mu přímo protiřečí. Skutečně, chceme-li označit tyto „praktiky", máme pro to jen jediné slovo, které sám Marx velmi dobře zná (viz „Kapitál", str. 257): Jsou prostě „hanebné".

„Nepříjemná dohra," uzavírá Marx svou obranu, „poučí snad členy svazu továrníků o tom, že i když se znamenitě vyznají v padělání zboží, ke zkoumání zboží literárního se hodí jako osel ke hře na loutnu."

Přenecháme klidně čtenáři, aby rozhodl, kdo falšoval a kdo má nepříjemnosti s dohrou. V dalším článku panu Marxovi vyložíme, jaký význam přikládáme my obsahu Gladstonových slov.

Druhý článek, „Concordia", čís. 28 z 11. července 1872, nepřináší naprosto nic k věci, a proto tu není uveden.

Čís. 6. Marxova druhá odpověď[167]

„Volksstaat", čís. 63, 7. srpna 1872

V „Concordii" ze 4. července se mi svaz německých továrníků snaží dokázat, že jeho „učenci" se vyznají stejně znamenitě ve zkoumání literárního zboží jako on sám v padělání zboží.

O místě z Gladstonovy řeči o rozpočtu pronesené 16. dubna 1863, které je citováno v Inaugurální adrese Internacionály, orgán továrníků (čís. 10) řekl:

„Marx si tuto větu formálně i obsahově přilhal!"

Prohlásil tedy, že tato věta je svou formou i obsahem do posledního puntíku můj výtvor. A nejen to! Věděl dokonce naprosto přesně, jak jsem ji vyrobil. „*Marx využívá* toho," vykládá „Concordia", „že to Gladstone uvádí atd., *aby mu vložil do úst* atd." Citátem téže věty ze spisu „Theory of the Exchanges", který vyšel *před* Inaugurální adresou, jsem usvědčil orgán továrníků z hrubé lži.* Nato si, jak sám říká, objednal toto dílo, které dosud neznal, z Londýna a přesvědčil se o skutečném stavu věcí. Jakou lží se teď z toho vykroutit? Poslechněme si to:

„Když jsme říkali, že Marx si dotyčnou větu ke Gladstonově řeči přilhal, netvrdili jsme ani formálně, ani obsahově, *že ji také sám vyrobil.*"

To je zjevný případ záměny pojmů příznačné pro továrnický rozum. Když se například továrník dopustí podvodu a pošle po dohodě se svými obchodními přáteli do světa štůčky stužek, obsahující údajně tři tucty loktů, fakticky však jen dva, tak si ve skutečnosti jeden tucet loktů *přilhal*, právě proto, že je „*sám nevyrobil*". A proč by to nemohlo s přilhanými větami být zrovna tak jako s přilhanými lokty? „Duch velké většiny lidí," říká Adam Smith, „se nezbytně vyvíjí z jejich každodenního počínání a na jeho základě"[168] — a s fabrikantským duchem je tomu nejinak.

Prostřednictvím „Volksstaatu" jsem obohatil učený materiál orgánu továrníků nejen o citát z „Theory of the Exchanges", ale též ze stránek svého díla „Kapitál", které se týkají Gladstonovy řeči

* Viz tento svazek, str. 178–182. *(Pozn. red.)*

o rozpočtu. A nyní se tento orgán pokouší na základě materiálu, který jsem mu poskytl, dokázat, že jsem zmíněné místo necitoval z jedněch „londýnských novin", nýbrž z „Theory of Exchanges". Způsob, jímž je důkaz podáván, je další ukázkou fabrikantské logiky.

Sdělil jsem listu továrníků, že „Theory of Exchanges" cituje na str. 134 přesně to, co cituji já, a tento list objevuje, že cituji přesně to, co cituje „Theory of Exchanges" na str. 134.

Dále!

„Také glosy, jimiž Marx komentuje rozpor obsažený v tomto jím citovaném znění, jsou obsaženy už v této knize."

To je prostě lež. Na str. 639 „Kapitálu" připojuji své glosy ke Gladstonově řeči: „Zatímco bohatí zbohatli, stali se chudáci rozhodně méně chudými. Neodvažuji se tvrdit, že extrémy chudoby se zmenšily." Já k tomu poznamenávám: „Jak ubohý antiklimax! Zůstala-li dělnická třída ‚chudá', jenže ‚méně chudá' úměrně tomu, jak vytvářela ‚ohromující vzrůst bohatství a moci' pro majetnou třídu, znamená to, že relativně zůstala stejně chudá. Jestliže se extrémy chudoby nezmenšily, pak se zvětšily, protože se zvětšily extrémy bohatství."[169] V „Theory of Exchanges" tyto „glosy" nikde nejsou.

„Také glosy... jsou obsaženy už v této knize, *zejména též* citát z Molièra, uvedený v poznámce 105 na str. 640 ‚Kapitálu'."

„Zejména též" cituji Molièra a umožňuji tím „učencům" z „Concordie", aby vyslídili a prozradili veřejnosti, že tento citát pochází z „Theory of Exchanges"! Jenže ve skutečnosti říkám v poznámce 105 na str. 640 „Kapitálu" výslovně, že „neustálé křiklavé rozpory v Gladstonových rozpočtových řečech *charakterizuje*" autor „Theory of Exchanges" „*tímto citátem z Molièra*".

A konečně:

„...právě tak nalézáme na str. 135 této knihy údaje z London Orphan Asylum* o zdražování životních prostředků, které Marx cituje, jejichž správnost však nedokládá odkazem na tuto knihu, nýbrž na její prameny (viz ‚Kapitál', str. 640, poznámka 104)."

* — londýnského sirotčince. *(Pozn. red.)*

„Concordia" obezřele zapomíná říci svým čtenářům, že „tato kniha" *žádné prameny* neuvádí. Co chtěla dokázat? Že jsem z „knihy" převzal pasáž z Gladstonovy řeči, aniž jsem znal její pramen. A čím to dokazuje? Tím, že skutečný citát z této knihy ověřuji nezávisle na ní v původních pramenech!

K mému citátu z článku profesora Beeslyho, jenž vyšel ve „*Fortnightly Review*" (listopadový sešit 1870), „Concordia" poznamenává:

„Tento článek profesora Beeslyho pojednává právě o dějinách Internacionály a byl napsán, jak sám autor veřejně prohlašuje, na podkladě materiálu, který mu poskytl sám *Marx*."

Profesor Beesly říká:

„Nikomu nevděčí Sdružení za svůj úspěch tolik jako dr. Karlu Marxovi, jenž pokud jde o znalosti historie a statistiky průmyslového hnutí ve všech částech Evropy nemá podle mého soudu soupeře. Za informace obsažené v tomto článku jsem mu do značné míry (largely) zavázán."[170]

Všechen materiál, který jsem profesorovi Beeslymu poskytl, se týkal výlučně dějin Internacionály a ani v nejmenším obsahu Inaugurální adresy, kterou znal od jejího vydání. Souvislost, v níž je uvedena citovaná poznámka, nenechává o tom nikoho na pochybách, takže „*Saturday Review*" v kritice jeho článku[171] víc než naznačuje, že autorem Inaugurální adresy je *on sám*.*

„Concordia" tvrdí, že profesor Beesly necituje zmíněné místo z Gladstonovy řeči, ale pouze uvádí, „*že tento citát je obsažen v Inaugurální adrese*". Podívejme se na to.

Profesor Beesly říká:

„Adresa je pravděpodobně nejpádnější a nejmocnější výklad dělnické věci proti buržoazii, jaký kdy byl zhuštěn na tuctu malých stran. Chtěl bych mít dost místa, abych z ní mohl uvést hojné výňatky."

Zmiňuje se o „strašlivé statistice Modrých knih", na něž se odvolává Adresa, a pokračuje:

„Od této úděsné statistiky přechází Adresa k oficiálním údajům o dani z příjmu, z nichž vysvítá, že zdanitelný příjem země vzrostl za osm let o 20 %; ‚ohromující vzrůst bohatství a moci,' *jak poznamenal pan Gladstone,* ‚je omezen výhradně na majetné třídy'."

* Profesor Beesly mě na toto quid pro quo písemně upozornil. *(Marxova poznámka.)*

Profesor Beesly dává slova „*jak poznamenal pan Gladstone*" mimo uvozovky, říká je tedy za sebe, a právě tím „Concordii" jasně dokazuje, že Gladstonovu řeč o rozpočtu — zná jen z citátu v Inaugurální adrese! Jedině londýnský obchodní přítel svazu německých továrníků zná Gladstonovy řeči o rozpočtu a jedině on sám ví, že „lidé s příjmem menším než 150 liber št. totiž v Anglii žádnou daň z příjmu neplatí". (Viz číslo 10 a 27 „Concordie".) Angličtí výběrčí daní trpí naopak utkvělou představou, že tato daň se nevybírá teprve z příjmu nižšího než **100** liber št.

O sporném místě z Inaugurální adresy list továrníků napsal: „*Tato věta však v Gladstonově řeči nikde není.*" Citoval jsem *zprávu* „*Times*" ze 17. dubna 1863 a dokázal jsem opak. Citát jsem uvedl ve „Volksstaatu" anglicky a německy, neboť Gladstonovo ujištění, že „by se skoro s obavami a bolestí díval na *tento ohromující vzrůst bohatství a moci*, kdyby byl přesvědčen, že zůstal omezen na *classes who are in easy circumstances*", nepotřebuje žádný komentář. Odkazoval jsem na Wakefielda a říkal jsem, že výraz „*classes who are in easy circumstances*" se nedá do němčiny přesně přeložit a znamená „opravdu bohatou", „skutečně zámožnou část" majetných tříd. Wakefield dokonce přímo nazývá vlastní střední třídu „*the uneasy class*", což přibližně odpovídá německému „die ungemächliche Klasse".*

Čacký orgán továrníků nezatajuje jen moje vysvětlení. Tím, že mnou citované místo uvádí slovy: „Potud cituje Marx ‚Times' ", dává svým čtenářům na srozuměnou, že cituje podle mého překladu, kdežto ve skutečnosti překládá „classes who are in easy circumstances" jinak než já, ne jako „zámožné třídy", nýbrž jako „třídy, které *žijí v příznivých podmínkách*". Předpokládá, že jeho čtenáři jsou natolik soudní, aby uznali, že ne všechny části majetné třídy jsou „zámožné", i když vlastnit nějaký majetek je pro ně vždycky „příznivá podmínka". Avšak i v překladu mého citátu tak, jak jej uvádí „Concordia", označuje Gladstone rozvoj kapitalistického bohatství, který popisuje, jako „*tento ohromující vzrůst bohatství a moci*"; poznamenává, že „*vůbec nepřihlédl* k postavení dělnického obyvatelstva",

* „The middle or uneasy class" [„střední neboli nezámožná třída"] („England and America", Londýn 1833, sv. I, str. 185). *(Marxova poznámka.)*

a končí tím, že tento „*vzrůst je omezen výhradně na třídy vlastnící majetek*“. Když učenec ze svazu německých továrníků dal takto Gladstonovi pronést ve zprávě »Times« ze 17. dubna 1863 „formálně i obsahově“ totéž, co jsem já ocitoval v Inaugurální adrese, bije se ve svou honosně nadutou hruď a hřímá:

„*Ale přesto... se Marx opovažuje* napsat ve ‚Volksstaatu‘ z 1. června: ‚*Formálně i obsahově* prohlásil tedy pan Gladstone 16. dubna 1863 v Dolní sněmovně podle zprávy svého vlastního orgánu, „Times“ ze 17. dubna 1863, že *tento ohromující vzrůst bohatství a moci je omezen výhradně na majetné třídy.*‘ “

„Učenec“ ze svazu německých továrníků ví zřejmě docela přesně, co může svým čtenářům předložit!

Ve „Volksstaatu“ z 1. června jsem poznamenal, že „Concordia“ se pokouší namluvit svým čtenářům, že jsem v Inaugurální adrese zamlčel Gladstonovy věty o povznesení britské dělnické třídy, kdežto já jsem tam právě naopak položil největší důraz na křiklavý rozpor mezi tímto prohlášením a úředně zjištěnými fakty. Ve své odpovědi ze 4. července opakuje orgán továrníků týž manévr. „Potud“, říká, „cituje Marx ‚Times‘; my je citujeme dále.“ Skutečně jsem ve své polemice s ním potřeboval citovat jen sporné místo. Podívejme se však na chvíli, co následuje „dále“.

Když Gladstone dopěl hymnus na vzrůst kapitalistického bohatství, obrací se k dělnické třídě. Ani zdaleka neříká, že by se podílela na „*ohromujícím vzrůstu bohatství a moci*“. Podle zprávy „Times“ pokračuje naopak těmito slovy: „Ale *vzrůst kapitálu* nepřímo prospívá dělníkům atd.“ Dále se *utěšuje* tím, že „zatímco bohatí *zbohatli*, stali se chudáci *méně chudými*“. Nakonec ujišťuje, že on i jeho obohacení parlamentní přátelé „jsou tak *šťastni*, že vědí“ to, o čem parlamentní šetření a statistická data říkají opak, totiž

„že průměrné postavení britského dělníka se za posledních 20 let zlepšilo v míře, o níž víme, že je mimořádná — a kterou můžeme označit téměř za bezpříkladnou v dějinách všech zemí a dob“.

Všichni předchůdci pana Gladstona v úřadě byli „tak *šťastni*“, že ve svých rozpočtových řečech mohli doplňovat líčení růstu kapitalistického bohatství samolibými frázemi o lepším postavení dělnické třídy. Přesto je všechny usvědčuje ze lži, neboť tisíciletá říše nastala teprve po zavedení zákonů o svobodném obchodu. Zde však nejde o to, zda Gladstonovy důvody k útěše a blahopřání jsou

správné či nesprávné. Jde prostě o to, že z jeho hlediska domnělé „mimořádné" zlepšení postavení dělnické třídy vůbec není v rozporu s „ohromujícím vzrůstem bohatství a moci, který je omezen výhradně na majetné třídy". Právě naopak! Ortodoxní učení mluvčích kapitálu — a jedním z jeho nejlépe placených mluvčích je pan Gladstone — tvrdí, že nejosvědčenějším prostředkem, jak dělníci mohou *prospět sami sobě*, je — *obohacovat* své vykořisťovatele.

Nestydatá nejapnost či nejapná nestydatost orgánu továrníků dostupuje vrcholu v tomto ujištění: „Zpráva ‚Times' přináší jen stručnější formou totéž, co stenografická zpráva u Hansarda *v doslovném znění.*"* Srovnejme si obě tyto zprávy:

I

Z Gladstonovy řeči ze 16. dubna 1863, otištěné v listu „Times" ze 17. dubna 1863.

„Tak to vypadá s bohatstvím této země. Pokud jde o mne, musím říci, že bych se skoro s obavami a bolestí díval na *tento ohromující vzrůst bohatství a moci*, kdybych byl přesvědčen, že zůstal omezen na skutečně zámožné třídy (class who are in easy circumstances). Není zde vůbec přihlédnuto k postavení pracujícího obyvatelstva. *Vzrůst, který jsem popsal... je vzrůst, který je omezen výhradně na majetné třídy.* Ale vzrůst kapitálu nepřímo prospívá dělníkům atd."

II

Z Gladstonovy řeči ze 16. dubna 1863, otištěné u Hansarda, sv. 170, parlamentní debaty z 27. března až 28. května 1863.

„Tak to vypadá s celkovým rozvojem akumulace; ale pokud jde o mne, musím přiznat, že bych se *díval do jisté míry s bolestí* a s velkými obavami *na tento mimořádný a* **téměř** *ohromující růst*, kdybych byl přesvědčen, že zůstal omezen na kategorii osob, které lze považovat za žijící v příznivých podmínkách (the class of person who may be described as in easy circumstances). Čísla, jež jsem uvedl, přihlížejí jen málo nebo vůbec ne k postavení těch, kteří neplatí daň z příjmu, *čili* jinými slovy, stanoví dosti přesně *pravdu všeobecně* (!), ale nepřihlížejí k *majetku* (!) dělnického obyvatelstva *nebo* (!) k růstu jeho *příjmu*. Nepřímo však už pouhý vzrůst kapitálu mimořádně prospívá dělnické třídě atd."

* Zdá se, že list továrníků si opravdu myslí, že velké londýnské noviny nepoužívají pro své parlamentní zprávy stenografů. *(Marxova poznámka.)*

Ponecháme čtenáři, aby si srovnal šroubovaný, spletitý a mnoha výhradami oplývající styl Circumlocution Office (okolkovacího úřadu)* Hansardovy publikace se zprávou v „Times".

Zde postačí konstatování faktu, že slova ze zprávy „Times": „Tento ohromující vzrůst bohatství a moci... vzrůst, který jsem *popsal,... je vzrůst, který je omezen výhradně na majetné třídy,*" jsou u Hansarda zčásti překroucena a zčásti vůbec vynechána. Jejich emfatické „doslovné znění" neuniklo nikomu, kdo je slyšel na vlastní uši. Tak například:

„Morning Star" ze 17. dubna 1863 (Gladstonova řeč o rozpočtu ze 16. dubna 1863).

„Pokud jde o mne, musím říci, že bych se s obavami a bolestí díval na *tento ohromující vzrůst bohatství a moci,* kdybych byl přesvědčen, že zůstal omezen na skutečně zámožné třídy (classes who are in easy circumstances). *Tento veliký přírůstek bohatství* (this great increase of wealth) vůbec nepřihlíží k postavení dělnického obyvatelstva. Tento vzrůst je vzrůst (the augmentation in an augmentation), *který je omezen výhradně na třídy vlastnící majetek* (entirely confined to the classes possessed of property). Ale *tento růst* (But that augmentation) musí nepřímo prospívat dělnickému obyvatelstvu atd."

„Morning Advertiser" ze 17. dubna 1863 (Gladstonova řeč o rozpočtu ze 16. dubna 1863).

„Pokud jde o mne, musím přiznat, že bych se skoro s obavami a se znepokojením (alarm) díval na *tento ohromující vzrůst bohatství a moci,* kdybych byl přesvědčen, že zůstal omezen na skutečně zámožné třídy (classes who are in easy circumstances). *Tento veliký přírůstek bohatství* vůbec nepřihlíží k postavení dělnického obyvatelstva. *Zmíněný vzrůst* (The augmentation stated) *je vzrůst, který je omezen výhradně na třídy vlastnící majetek* (classes possessed of property). *Tento vzrůst* (This augmentation) musí nepřímo prospívat dělnické třídě atd."

Gladstone tak dodatečně stopil v poloúředním Hansardově vydání své řeči slova pronesená 16. dubna 1863 v Dolní sněmovně: *„Tento ohromující vzrůst bohatství a moci... je vzrůst, který je omezen výhradně na majetné třídy."* Proto je „Concordia" nenašla ve výňatku, který jí poslal její obchodní přítel z Londýna, a začala vytrubovat:

„Tato věta však v Gladstonově řeči nikde není. **Marx si tuto větu formálně i obsahově přilhal.**"

* Satirický výraz, jímž Dickens v románu „Malá Dorritka" označuje úřad, který věnuje víc pozornosti úředním formalitám než věci samé. *(Pozn. red.)*

Není divu, že na mne teď vykřikuje, že bývá „*zvykem*" kritiky citovat parlamentní řeči tak, jak byly úředně zfalšovány, a ne jak byly ve skutečnosti proneseny. Takový zvyk také vpravdě odpovídá „všeobecné" berlínské „vzdělanosti" a omezenému pruskému poddanskému rozumu svazu německých továrníků. Nedostatek času mě nutí, abych příjemné styky s ním jednou provždy skončil, ale než se s ním rozloučím, dám ještě jeho „učencům" rozlousknout jeden oříšek: V kterém článku a kdo adresoval svému odpůrci, jenž se přinejmenším vyrovná „Concordii", tato obsažná slova: „Asinus manebis in secula seculorum"?*

Londýn 28. července 1872

Karel Marx

Čís. 7. Anonymova duplika

„Concordia", čís. 34, 22. srpna 1872

Ještě k charakteristice Karla Marxe

Pan Marx odpověděl ve „Volksstaatu" ze 7. srpna na článek v 27. čísle „Concordie" „Jak se Karel Marx hájí". Umíněná prolhanost, s níž trvá na překrouceném citátu z Gladstonovy řeči o rozpočtu ze 16. dubna 1863, je zarážející dokonce i u někoho, kdo se pro své převratné plány neštítí žádného prostředku. Ve skutečnosti se dá vysvětlit jen strachem z velmi trapných důsledků, které by při velikém rozšíření Inaugurální adresy nutně vyvolalo pro jejího autora přiznání, že onen citát, nejefektnější místo Adresy, je falešný.

Ve své první obraně Marx, jak známo, přiznal, že stenografická zpráva o Gladstonově řeči u Hansarda onen citát neobsahuje. Jenže z tohoto důvodu: Pan Gladstone prý ono místo, které by ho kompromitovalo, nechal zmizet! První důkaz: prof. Beesly citoval v jednom článku ve „Fortnightly Review" tuto řeč právě tak jako Inaugurální adresa.

To mohlo u čtenáře vzbudit dojem, že prof. Beesly citoval tuto Gladstonovu řeč v článku na nějaké jiné historické téma, než je Internacionála. Proto jsme za prvé poznamenali, že onen článek pojednává o dějinách Internacionály a byl napsán na podkladě materiálu, který autorovi poslal sám Marx. Marx to

* „Oslem zůstaneš na věky věkův". *(Pozn. red.)*

ostatně ani nepopírá. Tvrdí však, že materiál, který mu poskytl, se ani slovem netýkal obsahu Inaugurální adresy, kterou prof. Beesly zná od jejího vydání. Nic takového jsme však ani neřekli, ani nenaznačovali. Tvrzení pana Marxe také na slovo věříme. Kdyby byl panu Beeslymu předložil jako doklad ke svému citátu „Theory of the Exchanges", byl by si pan Beesly určitě rozmyslel jej přetisknout. Za druhé jsme odpověděli, a to je hlavní námitka: Beesly necitoval dotyčné místo z Gladstonovy řeči, ale uvádí je jen v rozboru Inaugurální adresy. Uvedli jsme zmíněnou větu Beeslyho článku doslovně, jak je možno vidět v 27. čísle „Concordie". Okolnosti, že Beesly ve svém rozboru umístil slova: *„jak poznamenal pan Gladstone"* mimo uvozovky,* používá nyní Marx, aby svým čtenářům namluvil, že Beesly náhle přerušil svůj rozbor a řekl tato slova svým jménem!!

Druhý důkaz pro to, že Gladstone dotyčná slova ze své řeči dodatečně odeskamotoval, hledal Marx v tom, že spis „The Theory of the Exchanges", který vyšel již před Inaugurální adresou, cituje Gladstonovu řeč o rozpočtu doslovně tak jako Adresa. Nahlédli jsme do této knihy a shledali, že to je pravda a že naopak všechno nasvědčuje tomu, že Marx sám zprvu převzal svůj citát z této knihy. Nasvědčovalo tomu hlavně to, že Marxův „Kapitál" na str. 639, zejména v poznámce 103, cituje tuto řeč v *absolutně nesmyslném* čtení, které doslovně uvádí „Theory of the Exchanges" na str. 134. Tento poukaz na „Theory of the Exchanges" jako na pramen Marxova citátu podpořilo dále i to, že Marx na onom místě svého díla „Kapitál", kde cituje Gladstonovu řeč stejně jako „Theory of the Exchanges" na str. 134, uvádí ještě další citáty, které jsou v této knize na témž místě, a připojuje stejné glosy jako ona. A co na to namítá pan Marx? Předně to, že připojil i glosy, které „Theory of the Exchanges" neobsahuje. Ale to také naše poznámka nijak nevylučuje. Dále to, že jako autora citátu z Molièra jmenoval výslovně autora „Theory of the Exchanges". My jsme však neříkali nic opačného. Konečně, pokud jde o údaje London Orphan Asylum**, které Marx cituje na str. 640 své knihy stejně jako „Theory of the Exchanges" na str. 135, sám Marx připouští, že je doslovně převzal z této knihy, když si však překontroloval jejich správnost v originálních pramenech. A tak Marx sám dosvědčuje, že část glos, jimiž provází citát z Gladstonovy řeči, pochází z „Theory of the Exchanges". Sám tedy dosvědčuje správnost bodů, jimiž jsme podpořili svůj hlavní argument, že i citát z Gladstonovy řeči převzal z „Theory of the Exchanges". A proti tomuto hlavnímu argumentu, totiž proti poznámce, že cituje Gladstonovu řeč ve *stejném, absolutně nesmyslném čtení* jako „Theory of the Exchanges", však Marx nic neuvádí.

Konečně za třetí se Marx pokoušel dokázat své tvrzení, že Gladstone ve stenografické zprávě u Hansarda dodatečně zfalšoval svou vlastní řeč o rozpočtu,

* Dodatečná poznámka při novém vydání: Prof. Beesly opsal místo, které cituje z Inaugurální adresy, právě přesně tak, jak je v Adrese. Tam je však vložená věta samozřejmě bez uvozovek. *(Brentanova poznámka.)*

** — londýnského sirotčince. *(Pozn. red.)*

tím že se odvolal na zprávu o této řeči v „Times" ze 17. dubna 1863. Avšak tato zpráva svědčí o pravém opaku, neboť „Times" a Hansard se obsahově plně shodují. Aby to jeho čtenáři nepoznali, použil Marx různých prostředků. *Prvním prostředkem*, který měl zároveň naplnit čtenáře „Volksstaatu" novým obdivem k učenosti jejich proroka, byl filologický exkurs. I podle zprávy „Times", pokud ji Marx citoval, Gladstone výslovně řekl, že ohromující vzrůst bohatství a moci, o němž mluvil, *není* podle jeho přesvědčení omezen „to the classes who are in easy circumstances", tj. na třídy, které žijí v příznivých podmínkách. S odvoláním na Wakefielda, který napsal knihu „The middle or uneasy class", Marx pak tvrdil, že prý Gladstone řekl, že podle jeho přesvědčení není onen vzrůst omezen na „opravdu bohatou", „skutečně zámožnou část" majetných tříd, a poněvadž jsme tento vývod nechali bez povšimnutí, obviňuje nás teď ze zatajování. Jestliže jsme však tento další pokus o falšování přešli mlčením, pak jen proto, že byl skutečně příliš průhledný. Neboť ať už měl Wakefield na mysli cokoli, když nazval střední třídu the uneasy class, ukazuje přece celá souvislost Gladstonovy řeči, i tak, jak ji podává zpráva „Times", že Gladstone zde výrazem „classes who are in easy circumstances" *mínil třídy, které nepatří k dělnickému obyvatelstvu, protože je s ním staví do protikladu.*

Druhý prostředek, jak zatemnit zprávu „Times", tkvěl v tom, že Marx ve svém překladu do němčiny jednoduše zamlčel vztažnou větu, z níž vyplývalo, že Gladstone řekl pouze to, že vzrůst bohatství, který je zřejmý ze zkoumání o dani z příjmu, je omezen na majetné třídy, poněvadž pracující třídy dani z příjmu nepodléhají a že tedy ze zkoumání o dani z příjmu nelze vyvozovat nic o růstu blahobytu pracujících tříd; neřekl však, že pracující třídy zůstaly ve skutečnosti z tohoto mimořádného vzrůstu národního bohatství vyloučeny. Marx, který, jak jsme právě viděli, docela pro nic za nic obvinil „Concordii" ze zatajování, zatajuje, přestože jsme mu toto překroucení vytkli, onu vztažnou větu klidně znovu. A nejen to. Poněvadž jsme po pravdě řekli, že zpráva „Times" přináší jen stručnější formou totéž co stenografická zpráva u Hansarda v doslovném znění, Marx to popírá a odvažuje se otisknout vedle sebe zprávu podle „Times" a podle Hansarda, *přičemž onu vztažnou větu* samozřejmě *znovu vynechává.* Ale co na tom? Čtenáři „Volksstaatu", o něž mu jde, ho přece nemohou kontrolovat!

Konečně *za třetí* se Marx pokoušel utajit shodnost zprávy „Times" se zprávou u Hansarda tím, že necitoval věty, v nichž i podle „Times" Gladstone přímo a výslovně dosvědčil povznesení britské dělnické třídy. Upozornili jsme na to a ocitovali jsme dotyčné místo se zprávy „Times" v plném znění. Přesto Marx svým čtenářům nalhává, že prý jsme chtěli dát na srozuměnou, že jsme citovali „Times" podle jeho překladu!! Naproti tomu zamlčuje samozřejmě náš důkaz (v čís. 28), že křiklavý rozpor, který je podle Marxe mezi Gladstonovými tvrzeními o povznesení britské dělnické třídy a úředně zjištěnými fakty, ve skutečnosti neexistuje, a naopak toto obvinění znovu opakuje.

Kromě toho přivádí Marx ve své odpovědi ve „Volksstaatu" ze 7. srpna

na kolbiště ještě dva nové svědky, kteří mají potvrdit správnost jeho čtení Gladstonovy řeči o rozpočtu, „Morning Star" a „Morning Advertiser" ze 17. dubna 1863. Avšak my ani nepotřebujeme kontrolovat, zda Marx citoval oba listy bez nového falšování.* Vždyť tyto listy mluví i v jeho podání pro nás. Podle obou listů Gladstone řekl, že *není* přesvědčen o tom, že *tento* ohromující vzrůst bohatství a moci je omezen na třídy, které žijí v příznivých podmínkách, a pak pokračuje: „*Tento* veliký přírůstek bohatství *vůbec nepřihlíží* k postavení dělnického obyvatelstva. *Zmíněný* vzrůst je vzrůst, který je omezen výhradně na třídy vlastnící majetek." Ze souvislosti a z použití slova „*přihlížet*" jasně vyplývá, že se *tímto* přírůstkem a zmíněným vzrůstem rozumějí přírůstek a zmínka, které se dají vyvodit ze zkoumání o dani z příjmu.

Ale citace těchto nových domnělých svědků je jen projev chvástavé solidnosti, s jejíž pomocí má být uchována víra čtenářů „Volksstaatu" v jejich proroka. Marxův článek ve „Volksstaatu" ze 7. srpna je vzorem takového chvastounství a stojí za to, aby se na něj naši čtenáři podívali sami. Jen jeden příklad toho musíme ještě uvést, aby nám pan Marx nemohl předhazovat, že jsme chtěli svým čtenářům zatajit, že nás v jednom podružném bodě opravil. Řekli jsme, že lidé s příjmem menším než 150 liber št. v Anglii daň z příjmu neplatí. Pan Marx se nám posmívá, že jsme nevěděli, že tato daň se nevybírá teprve z příjmů nižších než 100 liber št. Avšak zákon z roku 1842 skutečně ponechával všechny příjmy pod 150 liber št. zcela nezdaněny, kdežto v roce 1853 byla daň rozšířena až po příjmy od 100 liber št. výše, přičemž se však vůči nově zdaněným příjmům postupovalo do té míry shovívavěji, že na ně bylo uvaleno nižší daňové procento než na příjmy nad 150 liber št. V roce 1863 byla pak zvýhodněná kategorie rozšířena směrem nahoru až po příjem 200 liber št. exklusive a snížení daně bylo zachováno takovým způsobem, že z každého příjmu od této částky dolů až po 100 liber št. včetně se smělo vždy odečíst 60 liber št. jako nezdaněných.

Pan Marx nám v závěru svého článku říká, že ho nedostatek času nutí, aby své příjemné styky s námi jednou provždy skončil. Chápeme, že panu Marxovi není nevítána příležitost vyhnout se někomu, kdo mu dokazuje jeho falzifikace. Dává-li se pak pan Marx nakonec ještě strhnout k nadávkám, můžeme ho ujistit, že jeho protivníkovi nemůže být nic milejšího než doznání vlastní slabosti, které je v tom skryto. Hanobení je zbraní toho, kdo už vyčerpal všechny ostatní obranné prostředky.

* Dodatečná poznámka při novém vydání: I zde zamlčuje Marx tytéž věty, které zamlčel, když reprodukoval zprávu „Times". Viz začátek obou zpráv. *(Brentanova poznámka.)*

III

SEDLEY TAYLOR A ELEANOR MARXOVÁ

Čís. 8. Útok S. Taylora

„Times", 29. listopadu 1883

Šéfredaktorovi listu „Times"

Dovolte mi, abych v „Times" upozornil na to, že matoucí citát z řeči pana Gladstona o rozpočtu ze 16. dubna 1863, k jehož převzetí byl důvěrou v německé prameny sveden tak vynikající publicista jako profesor Emile de Laveleye a kvůli němuž uveřejňuje v dnešních „Times" opravu, se datuje už od roku 1864 a lze jej najít v Adrese, kterou uveřejnila rada proslulého Mezinárodního dělnického sdružení.

Nanejvýš podivné přitom je, že zůstalo vyhrazeno profesoru Brentanovi (tehdy ve Vratislavi, nyní ve Štrasburku), aby o osm let později odhalil v jednom německém časopise mala fides, která zřejmě diktovala tento citát z Gladstonovy řeči v Adrese.

Pan Karel Marx, který se jako přiznaný autor Adresy snažil citát hájit, se ve smrtelných křečích, do nichž ho vzápětí srazily Brentanovy mistrně vedené útoky, opovážil tvrdit, že pan Gladstone zprávu o své řeči v „Times" ze 17. dubna 1863, ještě než vyšla v Hansardovi, přičesal, aby tak zmizelo místo, které by ovšem bylo pro anglického kancléře pokladu kompromitující. Když Brentano velmi podrobným srovnáním textů dokázal, že zprávy v „Times" a v Hansardovi se shodují, přičemž absolutně vylučují smysl, který Gladstonovým slovům podsunula zchytrale vytržená citace, stáhl se Marx zpátky pod záminkou, že se mu „nedostává času"!

Celá korespondence mezi Brentanem a Marxem si v nejvyšší míře zaslouží, aby byla vyhrabána z novinových archívů, v nichž je pohřbena, a aby byla znovu vydána anglicky, neboť vrhá na míru literární cti posledně jmenovaného disputanta světlo, bez něhož se sotva lze obejít v době, kdy se nám jeho hlavní dílo předkládá přinejmenším jako nové evangelium sociálního vzkříšení.

Zůstávám, vážený pane,

Váš oddaný služebník

Sedley Taylor

Trinity College, Cambridge, 26. listopadu (1883)

Tento článek vyšel v „Times" z 29. listopadu 1883. 30. listopadu poslala Marxova nejmladší dcera Eleanor do „Times" svou odpověď. Odpověď nebyla uveřejněna. Druhý dopis šéfredaktorovi byl rovněž bezvýsledný. E. Marxová se nyní obrátila na „Daily News", znovu marně. Uveřejnila tedy jak obvinění pana Sedley Taylora, tak svou odpověď v únorovém sešitě socialistického měsíčníku „To-Day", z roku 1884. Zde je tato odpověď.[172]

Čís. 9. Odpověď Eleanory Marxové

„To-Day", únor 1884

Šéfredaktorovi listu „Times"

V „Times" z 29. listopadu se pan Sedley Taylor zmiňuje o jistém citátu z jedné Gladstonovy řeči, který

„se datuje už z roku 1864 a lze jej najít v Adrese, kterou uveřejnila rada proslulého Mezinárodního dělnického sdružení".

Pokračuje pak (cituji zde dopis pana Taylora od slov „Nanejvýš podivné přitom je" až po slova „ ‚nedostává času' ").

Skutková podstata je stručně tato. Zmíněný citát tvoří několik vět z řeči pana Gladstona o rozpočtu ze 16. dubna 1863. Poté, když pan Gladstone popsal obrovský vzrůst bohatství, k němuž došlo v této zemi v letech 1853 až 1861, připisují se mu tato slova:

„Tento ohromující vzrůst bohatství a moci je omezen výlučně na třídy vlastnící majetek."

Anonymní pisatel, z něhož se nyní vyklubal profesor Brentano, uveřejnil v jednom německém časopise, v „Concordii" ze 7. března 1872, odpověď, v níž se praví:

„Tato věta v Gladstonově řeči nikde není. Marx si tuto větu formálně i obsahově přilhal."

To byl jediný sporný bod mezi mým otcem a jeho anonymním protivníkem.

Ve svých odpovědích v lipském „Volksstaatu" z 1. června

a 7. srpna 1872* cituje Marx následující zprávy o Gladstonově řeči.

„Times", 17. dubna:

„Vzrůst, který jsem shora popsal a který se, jak věřím, zakládá na přesných údajích, je vzrůst, který je omezen výlučně na třídy vlastnící majetek."

„Morning Star", 17. dubna:

„Tento vzrůst je vzrůst, který je omezen výlučněna třídy vlastnící majetek."

„Morning Advertiser", 17. dubna:

„Uvedený vzrůst je omezen čistě na třídy vlastnící majetek."

Anonymní Brentano „ve smrtelných křečích, do nichž ho vzápětí srazily" jeho „mistrně vedené útoky", hledal nyní ochranu v tom, co se za takových okolností obvykle tvrdívá, totiž že není-li citát zfalšován, je nicméně v každém případě „matoucí", diktován „mala fide", „zchytrale vytržený" atd. Obávám se, že byste mi neposkytli místo, abych odpověděla na toto Brentanovo obvinění, které teď, po 11 letech, opakuje pan Taylor. Snad toho ani nebude zapotřebí, neboť pan Taylor říká:

„Celá korespondence mezi Brentanem a Marxem si v nejvyšší míře zaslouží, aby byla vyhrabána z novinových archívů, v nichž je pohřbena, a aby byla znovu vydána anglicky."

Jsem s tím plně srozuměna. Památka mého otce by přitom mohla jedině získat. Co se týče odchylek novinových zpráv o dotyčné řeči od zprávy v Hansardovi, musím vyřešení této otázky přenechat těm, kdo na tom mají největší zájem.

Z tisíců a tisíců citátů ve spisech mého otce je tento citát jediný, jehož správnost byla kdy popírána. To, že profesorští ekonomové znovu a znovu vytahují tento ojedinělý a ne právě šťastný příklad, je dost charakteristické. Abychom to řekli slovy pana Taylora,

„vrhá na míru literární cti posledně jmenovaného disputanta" (Marxe), „světlo, bez něhož se sotva lze obejít v době, kdy se nám jeho hlavní dílo předkládá přinejmenším jako nové evangelium sociálního vzkříšení".

Zůstávám, vážený pane, Vaše oddaná

Eleanor Marxová

Londýn 30. listopadu 1883

* Viz tento svazek, str. 178–182 a 187–194. *(Pozn. red.)*

Čís. 10. Replika S. Taylora

„To-Day", březen 1884

Redakci listu „To-Day"

Vážení pánové! Nikdo nemůže litovat víc než já, že slečně Marxové byla odepřena publicita, na niž měla tak očividné právo. Zdaleka však nezastávám její názor, že „jediný sporný bod" mezi dr. Marxem a profesorem Brentanem spočíval v tom, zda se v Gladstonově řeči vyskytla či nevyskytla jistá věta. Podle mého názoru měla tato otázka velmi podružný význam ve srovnání s otázkou, zda byl dotyčný citát uveden s úmyslem smysl slov pana Gladstona objasnit nebo jej překroutit.

Samozřejmě by nebylo možné probrat v tomto přípise obsah rozsáhlé kontroverze mezi Brentanem a Marxem, protože by to zabralo nepřípustně mnoho místa ve Vašem listě. Ježto však slečna Marxová označila na stránkách Vašeho listu můj veřejně vyslovený názor za „pomluvu" a „hanopis"*, jsem nucen Vás požádat, abyste otiskli v paralelních sloupcích oba následující citáty, z nichž pak Vaši čtenáři budou moci sami usoudit, zda dr. Marx ve svém velkém díle „Kapitál" citoval řeč o rozpočtu z roku 1863 poctivě či nepoctivě. Čtenářům Marxových dopisů z jeho korespondence s Brentanem bude jasné, proč používám zprávy „Times" místo zprávy Hansardovy.

„Times", 17. dubna 1863

„Za deset let, od roku 1842 do roku 1852 včetně, vzrostl zdanitelný příjem země, pokud to můžeme přesně určit, o 6 %; ale za osm let, od roku 1853 do roku 1861, příjem země znovu vzrostl o 20 % nad danou základnu. To je fakt tak udivující, že je téměř neuvěřitelný...

...Pokud jde o mne, musím říci, že bych skoro s obavou a bolestí hleděl na tento ohromující vzrůst bohatství a moci, kdybych se domníval, že je omezen na třídy, které žijí v zámožných poměrech. Není zde vůbec přihlédnuto k postavení pracujícího obyvatelstva. Vzrůst, který jsem popsal a který

„Kapitál", 2. vyd., str. 678, poznámka 130

„Od roku 1842 do roku 1852 vzrostl zdanitelný příjem této země o 6 %...

...Za osm let, od roku 1853 do roku 1861, vzrostl, vezmeme-li za základ příjem z roku 1853, o 20 %. Tento fakt je tak překvapující, že je téměř neuvěřitelný...

...Tento ohromující vzrůst bohatství a moci...

* V průvodním dopise redakci „To-Day", který zde není otištěn. *(Engelsova poznámka.)*

se, jak věřím, zakládá na přesném zkoumání, je vzrůst, který je omezen výhradně na majetné třídy. Ale vzrůst kapitálu nepřímo prospívá dělníkům, poněvadž zlevňuje zboží, které v průběhu výroby vstupuje do přímé konkurence s prací. Máme však to hluboké a musím říci neocenitelné potěšení, že zatímco bohatí zbohatli, stali se chudáci méně chudými. Neodvažuji se říci, zda jsou extrémy chudoby méně extrémní, než byly, *avšak průměrné postavení britského dělníka, jak máme to štěstí vědět, se za posledních 20 let zlepšilo v míře, o níž víme, že je mimořádná, a o níž můžeme skoro říci, že je bezpříkladná v dějinách kterékoli země a kteréhokoli věku.*"

...je omezen výhradně na majetné třídy, ale... ale nepřímo nutně přináší prospěch dělnickému obyvatelstvu, protože zlevňuje předměty všeobecné spotřeby...

...zatímco bohatí zbohatli, stali se chudáci rozhodně méně chudými. Neodvažuji se tvrdit, že extrémy chudoby se zmenšily." — „Gladstone v Dolní sněmovně 16. dubna 1863."

Věnujte, prosím, zvláštní pozornost smyslu těch míst ve zprávě „Times", která jsem podtrhl. Věta: „*Pokud jde o mne... žijí v zámožných poměrech*" tlumočí řečníkův názor, že právě popsaný ohromující vzrůst bohatství a moci *není* omezen na ty, kdo žijí v zámožných poměrech. Je tu, to je pravda, slovní rozpor s pozdější větou: „Vzrůst... majetné třídy", avšak mezitím pronesená slova „není zde... obyvatelstva" ukazují, takže nemůže dojít k žádnému omylu, co měl pan Gladstone na mysli, totiž že čísla, která uvádí, jsou založena na zkoumání daně z příjmu, že proto zahrnují pouze příjmy, které nejsou osvobozeny od daně*, a tudíž nemohou udávat, nakolik vzrostl během zkoumaného období celkový výdělek pracujícího obyvatelstva. Závěrečná věta od slov „avšak průměrné postavení" až do konce prohlašuje naprosto jednoznačně, že na podkladě důkazů, na zkoumání daně z příjmu nezávislých, považuje pan Gladstone za nesporné, že došlo k mimořádnému a téměř bezpříkladnému zlepšení průměrného postavení britského dělníka.

Za jakým účelem byla tato podstatná místa skoro úplně vyškrtána, takže novinová zpráva byla tímto postupem snížena až na tu pozoruhodnou formu, v níž se objevuje v díle dr. Marxe? Domnívám se, že zjevně proto, aby se svévolně sestavené mozaice, slepené ze slov pana Gladstona, která byla ještě ponechána, rozumělo tak, jako by se tu tvrdilo, že výdělky dělnického obyvatelstva udělaly jen bezvýznamný pokrok, kdežto příjmy majetných tříd obrovsky vzrostly, tedy názor, který vynechaná místa výslovně odmítají a tvrdí naopak něco velmi odlišného.

* Od daně byly osvobozeny v letech 1842—1853 příjmy do 150 liber št. a od roku 1853 příjmy do 100 liber št. *(Poznámka redakce „To-Day".)*

Nemohu také přejít mlčením fakt, že za německým překladem tohoto zkomoleného citátu v textu „Kapitálu" následuje bezprostředně výraz Marxova pohrdlivého podivu nad „ubohým antiklimaxem", který tvoří slova figurující tu jako závěr Gladstonovy řeči, v porovnání s jeho dřívějším popisem přírůstku bohatství majetných tříd.

Zůstávám, vážení pánové,

upřímně Váš
Sedley Taylor

Trinity College, Cambridge, 8. února 1884

Čís. 11. Druhá odpověď Eleanory Marxové[173]

„To-Day", březen 1884

Redakci „To-Day"

Vážení pánové,

pan Sedley Taylor popírá moje tvrzení, že když anonymní pomlouvač napadl dr. Marxe, spočíval jediný sporný bod v tom, zda pan Gladstone použil či nepoužil jistých slov. Podle něho šlo ve skutečnosti o to,

„zda byl dotyčný citát uveden s úmyslem smysl slov pana Gladstona objasnit, nebo jej překroutit".

Mám před sebou článek „Concordie" (čís. 10 ze 7. března 1872) „Jak cituje Karel Marx". Anonymní autor zde nejprve cituje Inaugurální adresu Internacionály; potom to místo z řeči pana Gladstona, plný text podle Hansarda; potom toto místo po svém a ke své vlastní spokojenosti shrnuje; a nakonec uzavírá:

„Marx využívá toho, že to Gladstone uvádí prostě proto, aby bylo správně oceněno jeho měřítko, a vkládá Gladstonovi do úst větu: ‚*Tento ohromující vzrůst bohatství a moci je omezen výhradně na majetné třídy.*' Tato věta však v Gladstonově řeči nikde není. Říká se v ní pravý opak. **Marx si tuto větu formálně i obsahově přilhal!**"

To je tedy obvinění, a to jediné obvinění, které se proti Marxovi vznáší. Fakticky je obviněn z překroucení smyslu Gladstonovy řeči, tím že si „přilhal" celou větu. Ani slovo o „matoucích" nebo

„zchytrale vytržených" citátech. Otázka prostě zní, „zda se v Gladstonově řeči vyskytla či nevyskytla jistá věta".

Buď — anebo. Buďto pan Taylor Brentanovy útoky a odpovědi mého otce četl, a pak je jeho tvrzení v přímém rozporu s tím, o čem nemůže nevědět, že je to pravda. Anebo je nečetl. Co potom? Je tu člověk, který datuje své dopisy v Trinity College, Cambridge; který si bez jakéhokoli podnětu dává zvlášť záležet na tom, aby napadl literární svědomitost mého zemřelého otce způsobem, který nutně vypadá jako „pomluva", ledaže by to mohl dokázat; který vznáší toto obvinění na základě literární kontroverze z roku 1872 mezi anonymním spisovatelem (podle pana Taylora to byl profesor Brentano) a mým otcem; který ohnivě líčí, jak „mistrně vede" sv. Jiří Brentano svůj útok a jak vzápětí srazil draka Marxe do „smrtelných křečí"; který nás může do všech podrobností seznámit se zdrcujícími úspěchy, jichž řečený sv. Jiří dosáhl „velmi podrobným srovnáním textů"; a který mě po tom všem přivádí do té delikátní situace, že musím v zájmu všeobecné lásky k lidem předpokládat, že nikdy nečetl ani řádku z toho, o čem mluví.

Kdyby byl pan Taylor „mistrné" články svého anonymního přítele četl, byl by v nich našel toto:

„Nyní se ptáme: Lže člověk jen tehdy, když si sám vymyslí nepravdu, anebo lže právě tak i tehdy, když ji opakuje, ačkoli ví nebo musí vědět, že je to lež?"

To praví „mistrný", právě tak přísně ctnostný jako anonymní Brentano ve své replice na první odpověď mého otce („Concordia", čís. 27 ze 4. července 1872, str. 210)*. A přesto tvrdí na téže stránce před celým světem, že

„i podle zprávy ‚Times' Gladstone řekl, že podle jeho přesvědčení onen ohromující vzrůst bohatství a moci není omezen na zámožné třídy".

Nemá-li tedy Brentano, jak se zdá, sebemenší potuchy, co je skutečným předmětem sporu, je na tom snad pan Sedley Taylor lépe? V jeho dopise listu „Times" to byl citát uvedený v Inaugurální adrese Internacionály. V jeho dopise listu „To-Day" je to citát v „Kapitálu". Znovu se mění terén, ale na to si nestěžuji. Pan

* Viz tento svazek, str. 182—186. *(Pozn. red.)*

Taylor nám nyní podává ono místo z Gladstona, tak jak je citováno na straně 678 a 679 „Kapitálu", paralelně s týmž místem ne podle Hansarda, ale podle zprávy „Times".

„Čtenářům Marxových dopisů z jeho korespondence s Brentanem bude jasné, proč používám zprávy ‚Times' místo zprávy Hansardovy."

My jsme však viděli, že pan Taylor k těmto „čtenářům" nepatří. Jiným tedy bude možná jasné, proč si tak počíná, jemu samému však sotva, máme-li věřit jeho vlastní argumentaci.

Ať tak či onak, klesli jsme nyní od neomylného Hansarda k téže zprávě, kvůli níž anonymní Brentano („Concordia", táž strana 210) mému otci předhazuje, že používá „nutně jen břídilských novinových zpráv". Jedno je jisté: Toto „proč" pana Taylora musí být „jasné" jeho příteli Brentanovi.

Mně je toto proč vskutku velmi jasné. Slova, která si podle obvinění můj otec přilhal („vzrůst, který je omezen výhradně na majetné třídy"), tato slova jsou obsažena ve zprávě „Times" i ve zprávách ostatních deníků, kdežto v Hansardovi jsou nejen „přičesána", nýbrž dočista „zmizela". Marx to zjistil a pan Taylor, který se ve svém dopise listu „Times" ještě strašlivě rozhořčil nad takovou neodpustitelnou „opovážlivostí", je nyní sám nucen opustit Hansarda, jenž není schopen žádného hříchu, a hledat ochranu u zprávy „Times", podle Brentana „nutně jen břídilské".

Nyní k citátu samému. Pan Taylor obrací naši zvláštní pozornost ke dvěma místům, která podtrhuje. O prvním z nich připouští:

„*Je tu, to je pravda, slovní rozpor* s pozdější větou: ‚Vzrůst... majetné třídy', avšak mezitím pronesená slova ‚není zde... obyvatelstva' ukazují, takže nemůže dojít k žádnému omylu, co měl pan Gladstone na mysli" atd.

A zde jsme zjevně na teologickém území. Je to velmi dobře známý styl ortodoxního výkladu bible. Místo si fakticky samo protiřečí; je-li však vykládáno v souhlase s pravou vírou Kristovou, zjistí se, že jeho smysl není s touto pravou vírou v rozporu. Vykládá-li pan Taylor pana Gladstona stejným způsobem jako pan Gladstone vykládá bibli, nemůže čekat, že získá nějaké přívržence, leda mezi ortodoxními.

Buďto tedy pan Gladstone při oné speciální příležitosti mluvil

anglicky, anebo anglicky nemluvil. Jestliže ne, pak nám nepomůže žádné citování nebo vykládání. Jestliže ano, pak řekl, že by mu bylo velice líto, kdyby onen ohromující vzrůst moci a bohatství byl omezen na třídy, které žijí v zámožných poměrech, ale že je omezen výhradně na majetné třídy. A právě to Marx citoval. Druhé místo je jedna z oněch ustálených frází, které se s nepatrnými změnami opakují v každé britské řeči o rozpočtu, pouze s výjimkou doby, kdy obchody jdou špatně. Co si Marx o tom a o celé řeči myslel, ukazuje následující výňatek z jeho druhé odpovědi anonymnímu pomlouvači:

„Když Gladstone dopěl hymnus na vzrůst kapitalistického bohatství, obrací se k dělnické třídě. Ani zdaleka neříká, že by se podílela na ‚ohromujícím vzrůstu bohatství a moci'. Podle zprávy ‚Times' pokračuje naopak těmito slovy: ‚Ale vzrůst kapitálu nepřímo prospívá dělníkům atd.' Dále se utěšuje tím, že ‚zatímco bohatí zbohatli, stali se chudáci méně chudými'. Nakonec ujišťuje, že on i jeho obohacení parlamentní přátelé ‚jsou tak šťastni, že vědí' to, o čem parlamentní šetření a statistická data říkají opak, totiž

‚že průměrné postavení britského dělníka se za posledních 20 let zlepšilo v míře, o níž víme, že je mimořádná — a kterou můžeme označit téměř za bezpříkladnou v dějinách všech zemí a dob'.

Všichni předchůdci pana Gladstona v úřadě byli ‚tak šťastni', že ve svých rozpočtových řečech mohli doplňovat líčení růstu kapitalistického bohatství samolibými frázemi o lepším postavení dělnické třídy. Přesto je všechny usvědčuje ze lži, neboť tisíciletá říše nastala teprve po zavedení zákonů o svobodném obchodu. Zde však nejde o to, zda Gladstonovy důvody k útěše a blahopřání jsou správné či nesprávné. Jde prostě o to, že z jeho hlediska domnělé ‚mimořádné' zlepšení postavení dělnické třídy vůbec není v rozporu s ‚ohromujícím vzrůstem bohatství a moci, který je omezen výhradně na majetné třídy'. Právě naopak! Ortodoxní učení mluvčích kapitálu — a jedním z jeho nejlépe placených mluvčích je pan Gladstone — tvrdí, že nejosvědčenějším prostředkem, jak dělníci mohou prospět sami sobě, je — obohacovat své vykořisťovatele."* („Volksstaat", čís. 63 ze 7. srpna 1872.)

* Viz tento svazek, str. 191. *(Pozn. red.)*

Nadto, aby se vyhovělo panu Taylorovi, je zmíněné místo z řeči pana Gladstona úplně ocitováno v Inaugurální adrese na straně 5, hned před sporným citátem. A což pan Taylor neobviňoval původně právě tuto Adresu? Což je stejně nemožné dostat z něho nějaký odkaz na originální prameny jako vytáhnout důvody z Dogberryho?

„Neustálé křiklavé rozpory v Gladstonových rozpočtových řečech" jsou předmětem poznámky 105 na téže straně (679) „Kapitálu", na niž nás odkazuje pan Taylor. Je proto vskutku velmi pravděpodobné, že si Marx dal zvlášť práci s tím, aby z „mala fides" jeden z těchto rozporů zatajil! Jenže tomu bylo naopak. Marx nevynechal nic, co by stálo za zmínku, a také si ani to nejmenší nepřilhal. Ale restauroval a zachránil před zapomenutím jistou větu z jedné Gladstonovy řeči, která byla nesporně pronesena, ale která, tak či onak — z Hansarda nějak vypadla.

Eleanor Marxová

IV

ENGELS A BRENTANO

Čís. 12. Z Engelsovy předmluvy ke 4. vydání I. dílu Marxova „Kapitálu“[174]

Pro anglické vydání, které mezitím vyšlo, bylo nutno provést úplnou revizi četných citátů. Tohoto obtížného úkolu porovnat všechna citovaná místa s originály se ujala Marxova nejmladší dcera Eleanor, takže citáty z anglických pramenů, kterých je tu daleko nejvíc, nejsou zpětným překladem z němčiny, nýbrž jsou tu v původním anglickém znění. Musel jsem proto při čtvrtém vydání k tomuto textu přihlížet. Přitom se našly různé drobné nepřesnosti. Odkazy na nesprávné stránky, což jsou jednak přepsání vzniklá při opisování ze sešitů, jednak tiskové chyby, jež se nahromadily během tří vydání. Nesprávně vyznačené uvozovky nebo tečkování mezer, což se při rozsáhlém citování z výpisků nevyhnutelně stává. Tu a tam nějaké méně šťastně zvolené slovo překladu. Jednotlivá místa citovaná ze starých pařížských sešitů z let 1843 až 1845, kdy Marx ještě neuměl anglicky a četl anglické ekonomy ve francouzském překladu; kde se tedy dvojím překladem poněkud změnilo zabarvení textu, jako u Steuarta, Ura aj. — tam bylo nyní použito anglického textu. A ostatní podobné menší nepřesnosti a opomenutí. Porovnáme-li však čtvrté vydání s dřívějšími vydáními, přesvědčíme se, že celý tento namáhavý proces oprav nezměnil na knize ani v nejmenším nic, co by stálo za řeč. Jen jediný citát nebylo možno najít, citát z Richarda Jonese (4. vyd., str. 562, poznámka 47); Marx se patrně přepsal, když uváděl titul knihy.[175] Všechny ostatní citáty podržují svou plnou průkaznost nebo jsou v nynější přesné formě ještě průkaznější.

Zde však jsem nucen vrátit se k jedné staré historii.

Je mi totiž znám jediný případ, kdy někdo uváděl v pochyb-

nost správnost Marxova citátu. Protože se však tento případ vlekl ještě po Marxově smrti, nemohu jej tu přejít mlčením.

V berlínské „Concordii", orgánu svazu německých továrníků, vyšel 7. března 1872 anonymní článek „Jak cituje Karel Marx".* S náramným mravním rozhořčením, přičemž se nešetřilo neparlamentárními výrazy, se tu tvrdilo, že citát z Gladstonovy řeči o rozpočtu ze 16. dubna 1863 (uvedený v Inaugurální adrese Mezinárodního dělnického sdružení z roku 1864 a znovu pak v „Kapitálu", díl I, 4. vyd., str. 617, 3. vyd., str. 671) je falšován. Z věty „Tento ohromující vzrůst bohatství a moci... je omezen výhradně na majetné třídy", není prý ani slovo v (quasioficiální) Hansardově stenografické zprávě. „Tato věta však v Gladstonově řeči nikde není. Říká se v ní pravý opak." (A dále tučným písmem:) **„Marx si tuto větu formálně a obsahově přilhal!"**

Marx, jemuž bylo toto číslo „Concordie" posláno v květnu, odpověděl anonymovi ve „Volksstaatu" z 1. června.** Protože se už nepamatoval, podle kterého novinového referátu citoval, omezil se na to, že nejprve dokázal, že citát stejného znění je uveden ve dvou anglických publikacích, a pak citoval referát „Times", podle kterého Gladstone praví:

„That is the state of the case as regards the wealth of this country. I must say for one, I should look almost with apprehension and with pain upon this intoxicating augmentation of wealth and power, if it were my belief that is was confined to classes who are in easy circumstances. This takes no cognizance at all of the condition of the labouring population. The augmentation I have described and which is founded, I think, upon accurate returns, is an augmentation entirely confined to classes of property."***

Gladstone tu tedy praví, že by mu bylo líto, kdyby tomu tak bylo, ale že tomu tak *je:* Tento ohromující vzrůst moci a bohatství *je* omezen výhradně na majetné třídy. A co se týče quasioficiálního Hansarda, říká Marx dále: „Pan Gladstone byl natolik chytrý, že v tomto dodatečně přičesaném vydání nechal zmizet místo, které by ho jako anglického kancléře pokladu nesporně kompromi-

* Viz tento svazek, str. 177–178. *(Pozn. red.)*
** Viz tento svazek, str. 178–182. *(Pozn. red.)*
*** Marxův překlad tohoto citátu viz tento svazek, str. 180–181. *(Pozn. red.)*

tovalo. To je ostatně starý anglický parlamentní zvyk, a rozhodně ne vynález Laskeříka kontra Bebel[166].“

Anonym je čím dál rozhněvanější. Ve své odpovědi, „Concordia“ ze 4. července*, odmítá všechny prameny z druhé ruky a stydlivě naznačuje, že je „zvykem“ citovat parlamentní řeči podle stenografických zpráv; ale i zpráva v „Times“ (kde „přilhaná“ věta je) a zpráva Hansardova (kde chybí) se prý obsahově plně shodují, a zpráva v „Times“ prý obsahuje „pravý opak onoho pověstného místa Inaugurální adresy“, přičemž tento pán pečlivě zamlčuje, že tam vedle tohoto domnělého „opaku“ výslovně stojí právě „ono pověstné místo“. Přes to všechno anonym cítí, že je v koncích a že ho může zachránit jen nový trik. Svůj článek, který, jak bylo právě prokázáno, je samá „drzá prolhanost“, špikuje tedy vybranými nadávkami, jako: „mala fides“, „nečestnost“, „lživý údaj“, „onen lživý citát“, „drzá prolhanost“, „citát, který byl úplně zfalšován“, „tato falzifikace“, „prostě hanebné“, atd., zároveň pokládá za nutné převést spornou otázku na jiné pole a slibuje, že „v druhém článku vyloží, jaký význam přikládáme my“ (tj. anonym, který není „prolhaný“) „obsahu Gladstonových slov“. Jako by toto jeho nesměrodatné mínění mělo vůbec něco společného s věcí! Tento druhý článek vyšel v „Concordii“ z 11. července.

Marx odpověděl ještě jednou ve „Volksstaatu“ ze 7. srpna**, a to tak, že ocitoval znění příslušného místa také z referátů v „Morning Star“ a „Morning Advertiser“ ze 17. dubna 1863. Podle obou Gladstone říká, že by se díval s obavami atd. na tento ohromující vzrůst bohatství a moci, kdyby byl přesvědčen, že zůstal omezen na skutečně zámožné třídy (classes in easy circumstances). Ale že tento vzrůst *je* omezen na třídy vlastnící majetek (entirely confined to classes possessed of property). Tedy i tyto referáty přinášejí domněle „přilhanou“ větu doslova stejně. Dále Marx srovnal texty v „Times“ a v Hansardovi a znovu konstatoval, že věta, která — jak shodně zjistily tři na sobě nezávislé novinové referáty uveřejněné příštího dne — byla skutečně vyslovena, v Hansardově referátu, podle známého „zvyku“ přehlédnutém, chybí, že ji Gladstone —

* Viz tento svazek, str. 182—186. *(Pozn. red.)*
** Viz tento svazek, str. 187—194. *(Pozn. red.)*

podle Marxova výrazu — „dodatečně stopil", a nakonec Marx prohlásil, že nemá kdy polemizovat dál s anonymem. Zdálo se také, že anonym má už dost, aspoň Marxovi nedošla žádná další čísla „Concordie".

Zdálo se, že tím je věc vyřízena a pochována. Od té doby se nám ovšem jednou nebo dvakrát donesly od lidí, kteří měli styk s universitou v Cambridgi, tajemné pověsti o nevýslovném literárním zločinu, kterého prý se Marx dopustil v „Kapitálu"; ale přes všechno pátrání se nedalo absolutně nic určitějšího zjistit. Tu se 29. listopadu 1883, osm měsíců po Marxově smrti, objevil v „Times" dopis, datovaný v Trinity College, Cambridge, a podepsaný Sedleyem Taylorem, v němž nám tento mužíček, který se zabývá nejkrotším družstevničením, při jedné jalové příležitosti podal konečně vysvětlení nejen o cambridgeském šuškání, nýbrž i o anonymovi z „Concordie"*.

„Nanejvýš podivné přitom je," praví mužíček z Trinity College, „že zůstalo vyhrazeno *profesoru Brentanovi* (tehdy ve Vratislavi, nyní ve Štrasburku) aby... odhalil... mala fides, která zřejmě diktovala tento citát z Gladstonovy řeči v „(Inaugurální)" Adrese. Pan Karel Marx, který se... snažil citát hájit, se ve smrtelných křečích (deadly shifts), do nichž ho vzápětí srazily Brentanovy mistrně vedené útoky, opovážil tvrdit, že pan Gladstone zprávu o své řeči v ‚Times' ze 17. dubna 1863, ještě než vyšla v Hansardovi, přičesal, aby zmizelo místo, které by ovšem bylo pro anglického kancléře pokladu kompromitující. Když Brentano velmi podrobným srovnáním textů dokázal, že zprávy v ‚Times' a v Hansardovi se shodují, přičemž absolutně vylučují smysl, který Gladstonovým slovům podsunula zchytrale vytržená citace, stáhl se Marx zpátky pod záminkou, že se mu nedostává času!"

Tak tohle bylo jádro pudlíka!** A tak velkolepé podoby nabyla v cambridgeské družstevnické fantazii anonymní kampaň páně Brentanova v „Concordii"! Tak tu stál, tento svatý Jiří svazu německých továrníků, a tak ťal svým mečem*** v „mistrně vedeném útoku", zatímco u jeho nohou „vzápětí ve smrtelných křečích" dochroptěla pekelná saň Marx!

Celé toto ariostovské vylíčení boje slouží však jen k tomu,

* Viz tento svazek, str. 198. *(Pozn. red.)*

** Goethe, „Faust", díl I, scéna třetí („Studovna"). *(Pozn. red.)*

*** Parafráze Falstaffových slov ze Shakespearovy dramatické kroniky „Král Jindřich IV.", díl I, jednání druhé, scéna čtvrtá. *(Pozn. red.)*

aby zamaskovalo triky našeho svatého Jiří. Zde se už vůbec nemluví o „přilhání", o „falšování", nýbrž o „zchytrale vytržené citaci" (craftily isolated quotation). Celá otázka byla přenesena na jiné pole, a svatý Jiří i jeho cambridgeský štítonoš věděli velmi dobře, proč.

Eleanor Marxová odpověděla v měsíčníku „To-Day" (únor 1884)*, protože „Times" odmítly uveřejnit její odpověď, přičemž omezila debatu na jediný bod, o který šlo: „Přilhal" si Marx onu větu, nebo nepřilhal? Na to odpovídá pan Sedley Taylor:

„Otázka, zda se v řeči pana Gladstona vyskytla či nevyskytla jistá věta", měla prý podle jeho názoru ve sporu mezi Marxem a Brentanem „velmi podružný význam" „ve srovnání s otázkou, zda byl citát uveden s úmyslem smysl Gladstonových slov reprodukovat, nebo jej překroutit".

A dále připouští, že zpráva „Times" „obsahuje opravdu slovní rozpor", avšak, avšak ostatní kontext, je-li vyložen správně, tj. v liberálně gladstonovském smyslu, prý ukazuje, co pan Gladstone *chtěl* říci. („To-Day", březen 1884.)** Nejkomičtější přitom je, že náš mužíček z Cambridge nyní vytrvale cituje tuto řeč *ne* podle Hansarda, jak je podle anonymního Brentana „zvykem", nýbrž podle zprávy v „Times", kterou týž Brentano označil za „nutně břídilskou". Nu ovšem, vždyť v Hansardovi ona osudná věta *chybí!*

Pro Eleanor Marxovou bylo celkem snadné tuto argumentaci v témže čísle „To-Day" rozmetat.*** Buď pan Taylor kontroverzi z roku 1872 četl. Pak nyní nejen něco „přilhal", ale i něco „odelhal". Anebo ji nečetl. Pak měl být zticha. Ať tak či onak, je jisté, že se už vůbec neodvažoval trvat na obvinění svého přítele Brentana, že Marx si něco „přilhal". Naopak, Marx si prý nic nepřilhal, nýbrž zamlčel prý důležitou větu. Ale právě tato věta je citována na str. 5 Inaugurální adresy, několik řádků před domněle „přilhanou" větou. A pokud jde o „rozpor" v Gladstonově řeči, vždyť je to právě Marx, kdo v „Kapitálu", str. 618 (3. vyd., str. 672), poznámka 105, mluví o „neustálých křiklavých rozporech v Gladstonových rozpočtových řečech z roku 1863 a 1864"! Jenže není

* Viz tento svazek, str. 199–200. *(Pozn. red.)*
** Viz tento svazek, str. 201–203. *(Pozn. red.)*
*** Viz tento svazek, str. 203–207. *(Pozn. red.)*

tak troufalý jako Sedley Taylor, aby je nechal rozplynout v liberální blahovůli! A konečné resumé v odpovědi E. Marxové pak zní: „Naopak, Marx nevynechal nic, co by stálo za zmínku, a také si ani to nejmenší nepřilhal. Ale restauroval a zachránil před zapomenutím jistou větu z jedné Gladstonovy řeči, která byla nesporně pronesena, ale která, tak či onak — z Hansarda nějak vypadla."

To stačilo i panu Sedley Taylorovi, a výsledkem celého tažení profesorské kliky, které se vleklo dvě desetiletí a odehrávalo se ve dvou velkých zemích, bylo, že se už nikdo neodvážil dotknout se Marxovy literární svědomitosti, že však pan Sedley Taylor bude mít asi napříště právě tak málo důvěry v literární válečné bulletiny pana Brentana jako pan Brentano v papežskou neomylnost Hansarda.

B. Engels

Londýn 25. června 1890

Čís. 13. Brentanova odpověď

„Moje polemika s Karlem Marxem", Berlín 1890, str. 3—5

Dne 28. září 1864 se v St. Martin's Hallu, Long Acre, Londýn, konalo veřejné shromáždění, na němž byli zastoupeni Angličané, Němci, Francouzi, Poláci a Italové. Tomuto shromáždění předložil Karel Marx Prozatímní stanovy mezinárodní dělnické organizace, která měla být založena a Inaugurální adresu této organizace, kterou napsal. Obojí bylo jednomyslně přijato, a Inaugurální adresa obešla celý svět. Byl v ní jeden citát z Gladstonovy řeči o rozpočtu ze 16. dubna 1863, který vzbudil větší pozornost než všechny ostatní údaje obsažené v Adrese:

„Kancléř pokladu, oslněn statistickými údaji o ‚pokroku národa', které mu tančí před očima, volá rozplývaje se nadšením: ‚Od roku 1842 do roku 1852 stoupl zdanitelný příjem země o 6 %, za osm let, od roku 1853 do roku 1861, vzrostl ve srovnání se stavem roku 1853 o 20 %! Tento fakt je tak udivující, že je téměř neuvěřitelný!... Tento ohromující vzrůst bohatství a moci,' dodává pan Gladstone, ‚je omezen výhradně na majetné třídy!' "

V zimě 1871/72, když jsem zpracovával druhý svazek své knihy „Arbeitergilden der Gegenwart"[170], musel jsem zkoumat (viz tamtéž II, 241), nakolik odpovídá faktům námitka, kterou ještě dnes tak často slýcháme, že totiž zvýšení

mezd zmenšuje příští poptávku po práci. Tato námitka se v předcházejících desetiletích vždy znovu a znovu uplatňovala proti anglickým odborovým spolkům, kdykoli požadovaly zvýšení mezd. Tu jsem si vzpomněl na onen citát z Gladstonovy řeči o rozpočtu. Avšak zdálo se mi nemožné, abych se v tom jako mnozí jiní odvolával na Adresu Internacionály a na odpovídající místo v Marxově „Kapitálu", I, 1867, str. 639; podíval jsem se do stenografické zprávy o Gladstonově řeči o rozpočtu a shledal jsem, že tato zpráva sice ukazuje, že zvýšení mezd, k nimž došlo v době od roku 1842 do roku 1861, ani v nejmenším nezabrzdila růst příjmu majetných tak, aby omezila jejich poptávku po práci, že však Gladstone v přímém rozporu s tím, co uvádí Karel Marx, řekl: „Čísla, která jsem uvedl, si jen málo všímají nebo si vůbec nevšímají postavení těch, kdo neplatí daň z příjmu ... nevšímají si majetku dělnického obyvatelstva a růstu jeho příjmu... Ale podíváme-li se na průměrné postavení britského dělníka, ať je to rolník nebo horník, nevyučený nebo vyučený dělník, pak z rozmanitých a nepochybných svědectví víme, že za posledních dvacet let došlo k takovému vzrůstu jeho životních prostředků, že jej můžeme prohlásit téměř za bezpříkladný v dějinách kterékoli země a kterékoli doby."

Vzhledem k velkému významu, který měl tento citát z Gladstona pro sociálně demokratické tvrzení, že za nynějšího státního a společenského zřízení bohatí nutně stále víc bohatnou a chudí stále víc chudnou, upozornil jsem redakci „Concordie, časopisu pro dělnickou otázku", který tehdy vycházel v Berlíně, na falzifikaci, k níž zde došlo. Redakce mě vyzvala, abych o tom napsal článek, který pak vyšel v „Concordii" ze 7. března 1872. Článek jsem nepodepsal; stalo se tak jednak proto, že si to přála redakce v zájmu vážnosti svého listu, jednak jsem proti tomu nic nenamítal tím spíše, že se soudě podle dřívějších Marxových literárních sporů dalo čekat, že i tentokrát zasype svého protivníka osobními urážkami, takže mohlo být jen zábavné nechat ho, pokud jde o osobu jeho protivníka, tápat v temnotě.

Když uplynulo čtvrt roku, odpověděl Marx ve „Volksstaatu". Z vývoje polemiky vyplynulo, že Marx se sám falzifikace nedopustil, ale že převzal zfalšovaný citát z jednoho hanopisu, který vyšel anonymně roku 1864. Tento hanopis, nazvaný „The Theory of the Exchanges. The Bank Charter Act of 1844. The abuse of the metallic principle to depreciation. Parliament mirrored in Debate, supplemental to ‚The Stock Exchange and the Repeal of Sir J. Barnard's Act' ", Londýn, T. Cautley Newby, 30, Welbeck Street, 1864, je dílo nějakého ztřeštěného Thersita a skládá se hlavně ze zkomolených citátů z ekonomických spisů a projevů, mezi něž jsou rozesety latinské, anglické a francouzské verše a jiné glosy, které je mají zesměšnit. Při tomto svém charakteru zůstala kniha pochopitelně zcela obskurní.

Kdyby teď Marx prostě přiznal, že ho jmenovaná kniha svedla k omylu, a uváděl citát nadále správně, člověk by se sice divil tomu, že se spolehl na takové prameny, ale chyba by byla alespoň napravena. Avšak o tom u něho nebylo ani řeči. Kromě toho by Inaugurální adresa přišla touto opravou o svůj zlatý hřeb,

a to by bylo při jejím značném rozšíření velmi trapné pro agitaci. Vždyť jeden z hlavních agitačních prostředků sociální demokracie spočívá v tom, že se její představitelé vydávají za jediné, kdo vládnou pravou vědou, a jak ukázal sjezd strany v Halle, raději se obviní, že se železného zákona mzdového používalo pouze jako agitačního prostředku, přestože se vědělo o jeho nepravdivosti, než by přiznali, že byli usvědčeni z omylu. Místo aby odvolal, snažil se tedy Marx dokázat, že Gladstone stenografickou zprávu své řeči o rozpočtu dodatečně přičesal; hulvátství jeho fraškovité polemiky bylo nyní namířeno proti domnělému fabrikantovi, který ho chtěl s pomocí jednoho anglického obchodního přítele za cosi peskovat, a když bylo dokázáno, že i „Times" ve svém čísle, které vyšlo druhý den ráno po onom večeru, kdy Gladstone pronesl svou řeč, přinesly tuto řeč ve smyslu shodném se stenografickou zprávou, počínal si, jak napsala redakce „Concordie", „tak jako sépie, která kalí vodu černou tekutinou, aby svému protivníkovi ztížila pronásledování, tj. snažil se seč mohl zatemnit předmět sporu tím, že se upjal na zcela lhostejné vedlejší věci; a nakonec se zachránil s vysvětlením, že pro ‚nedostatek času' se už do ničeho dalšího nemůže pouštět". Také mi zůstal navždycky dlužen odpověď na můj výklad jeho dupliky, který přinesla „Concordia" 22. srpna 1872.

Fakt, že jsem autorem článků v „Concordii" ze 7. března, ze 4. a 11. července a z 22. srpna 1872, byl mnohým lidem znám, a ve druhém vydání Mehringových „Geschichte der Sozialdemokratie", které vyšlo ještě za Marxova života, jsem byl za jejich autora veřejně označen. Tím upozorněn prostudoval pan Sedley Taylor z Trinity College, Cambridge, tuto polemiku a napsal o tom dopis do „Times". Dopis způsobil, že vytáhla do pole dcera mezitím zemřelého Marxe, slečna Eleanor Marxová, která v socialistickém měsíčníku „To-Day" z března 1884 nejen hájila loajalitu svého otce, ale nadto zakončila poznámkou, že její otec restauroval a zachránil před zapomenutím zvláštní větu z jedné z Gladstonových řečí, větu, která prý byla nesporně pronesena, ale tak či onak ze stenografické zprávy u Hansarda vypadla.

Už tehdy jsem pomýšlel na to, že na toto tvrdošíjné lpění na falešném citátu odpovím doslovným otištěním celé polemiky. Avšak redakce mají často svůj vlastní názor; odborný časopis, o němž jsem se domníval, že je k tomu ze všech nejvhodnější, toto otištění odmítl s prohlášením, že spor není pro veřejnost zajímavý. Jiného mínění byl zřejmě Engels. V předmluvě ke 4. vydání prvního dílu „Kapitálu", které připravil k tisku, se k polemice vrátil, referoval však o ní takovým způsobem, že nepravdivost, s níž Marx polemiku vedl, pochopitelně nevyšla najevo; mimoto ponechal nezměněno ono místo v „Kapitálu", I, 4. vyd., str. 617, kde podle Marxe Gladstone říká opak toho, co skutečně řekl; a nejen to, zatímco Marx v prvním vydání odkazuje svůj citát prostě „Gladstone v Dolní sněmovně 16. dubna 1863", připojilo čtvrté vydání k tomuto odkazu ještě „Morning Star ze 17. dubna 1863", jako kdyby zpráva těchto novin obsahovala citát tak, jak jej uvádí Marx! Ale i zpráva „Morning Star" obsahuje všechny ty věty, které byly v „The Theory of the Exchanges" a po ní Marxem vynechány

a které ukazují, že Gladstone tam, kde ve své řeči o rozpočtu mluví o výnosech daně z příjmu, pouze staví proti příjmu těch, kdo tuto daň platí, příjem těch, kdo jsou pro menší příjem od této daně osvobozeni; že podle výkazů daně z příjmu konstatuje ohromující vzrůst bohatství a moci a zároveň poznamenává, že vzrůst příjmu konstatovaný podle těchto výkazů se vztahuje jen na zámožné — zcela přirozeně, neboť příjem ostatních není v těchto výkazech zaznamenán; že však *není* přesvědčen, že tento vzrůst je omezen na tyto třídy, neboť z jiných pramenů je známo, že se současně zlepšilo postavení britského dělníka v míře jako ještě nikdy v některé jiné zemi nebo dřívější době...

(Zbytek nemá s obviněním nic společného a je to pouhý „příspěvek k otázce" atd. — *B. Engels.*)

Čís. 14. Z příloh k Brentanově odpovědi

a) Z „Theory of the Exchanges", Londýn 1864, str. 134.

„From 1842 to 1852, the taxable income of the country increased by 6 per cent... in the eight years from 1853 to 1861, it had increased from the basis taken in 1853, 20 per cent! My honourable friend says, it is owing to Australian gold. I am sorry to see that he is lost in the depths of heresy upon the subject of gold. This intoxicating augmentation of wealth and power is entirely confined to classes of property, but must be of indirect benefit to the labouring population, because it cheapens the commodities of general consumption — while the rich have been growing richer, the poor have been growing less poor! at any rate, whether the extremes of poverty are less, I do not presume to say."*

„Voilà l'homme en effet. Il va du blanc au noir.
Il condamne au matin ses sentiments du soir.
Importun à tout autre, à lui même incommode,
Il change à tous moments d'esprit comme de mode."**

„The average condition of the British labourer, has improved during the last twenty years in a degree we know to be extraordinary and unexampled in the history of any country or any age, a matter of the greatest thankfulness, be-

*„Od roku 1842 do roku 1852 vzrostl zdanitelný příjem země o 6 procent... za osm let od roku 1853 do roku 1861 vzrostl, vezmeme-li za základ rok 1853, o 20 procent! Můj ctěný přítel praví, že za to vděčíme australskému zlatu. Ač nerad, musím konstatovat, že pokud jde o zlato, propadl hlubokému kacířství. Tento ohromující vzrůst bohatství a moci je omezen výhradně na majetné třídy, ale nepřímo nutně přináší prospěch dělnickému obyvatelstvu, protože zlevňuje zboží všeobecné spotřeby — zatímco bohatí bohatli, stávali se chudáci méně chudými! Ať tak či onak, neodvažuji se tvrdit, že extrémy chudoby se zmenšily." *(Pozn. red.)*

** Překlad veršů viz v poznámce 161. *(Pozn. red.)*

cause etc. ... hardly have earnings given a sufficiency of prime necessaries;..." *

Pozoruhodné pro souvislost mezi „The Theory of the Exchanges" a vývody v Marxově „Kapitálu", I, 1. vyd., str. 639, které zde zkoumáme, je také toto. Když se Marx na tomto místě vytasil s údaji London Orphan Asylum**, převzatými zde z „The Theory of the Exchanges", a postavil je proti Gladstonově větě: „whether the extremes of poverty are less extreme than they were, I do not presume to say", obrací se proti Gladstonově řeči o rozpočtu ze 7. dubna 1864; „The Theory of the Exchanges" má přílohu, v níž se jako dodatek k právě zde otištěným stranám glosuje rovněž rozpočet z roku 1864. Činí se to týmž stylem, který je už dostatečně znám ze shora uvedených výňatků. A v tomto exkursu je následující místo (str. 234):

„But the Chancellor is eloquent upon ‚poverty'... ‚Think of those who are on the border of that region...', upon ‚wages... in others it is true not increased... human life is, but, in nine cases out of ten, a struggle for existence'."***

A teď si s tím srovnejte Marxe, I, 1. vyd., str. 640, 4. vyd., str. 618. Také zde se nereprodukuje skutečná řeč o rozpočtu, ale místo ní je tu zase doslova táž mozaika vět vytržených ze souvislosti jako v „The Theory of the Exchanges". Také zde se opět jako na pramen neodkazuje na tuto knihu, ale prostě na Gladstona v Dolní sněmovně 7. dubna 1864. Potom se však dále praví: „Neustálé křiklavé rozpory v Gladstonových rozpočtových řečech z roku 1863 a 1864 charakterizuje jistý anglický spisovatel tímto citátem z Molièra" (zde následují výše uvedené Molièrovy verše).

Je tedy jasné, že ne pouze tento citát z Molièra, ale i „neustálé křiklavé rozpory v Gladstonových rozpočtových řečech", výmysl autora „Theory of the Exchanges", převzal Marx z jeho knihy.

---

b) Engels, jak bylo už řečeno v úvodu k tomuto novému otisku, připojil ve čtvrtém vydání prvního dílu Marxova „Kapitálu", str. 617, k citátu z Gladstonovy řeči o rozpočtu, který je tu stejně jako předtím reprodukován falešně, odkaz na „Morning Star ze 17. dubna 1863". Příslušné místo z této řeči bylo citováno už na str. 8 a 9 podle Hansardových stenografických zpráv. Přestože zpráva „Times", která se co do smyslu s Hansardem přesně shoduje a jen svým slovním zněním je pro noviny zkrácena, byla také uvedena na str. 13, nechť jsou

* „Průměrné postavení britského dělníka se za posledních dvacet let zlepšilo v míře, o níž víme, že je mimořádná a bezpříkladná v dějinách kterékoli země a kteréhokoli věku, což nám přináší největší uspokojení, poněvadž atd. ...výdělky sotva stačily zajistit nejnutnější životní potřeby;..." *(Pozn. red.)*

** — londýnského sirotčince. *(Pozn. red.)*

*** „Ale kancléř dlouze řeční o ‚chudobě' ...‚Pomyslete na ty, kdo jsou na pokraji této sféry...' na ‚mzdy... které v jiných [odvětvích], to je pravda, nestouply ... lidský život je v devíti případech z desíti pouhý boj o existenci'." *(Pozn. red.)*

tu nicméně ještě jednou postaveny vedle sebe tato zpráva, zpráva „Morning Star", kterou připomíná Engels, a doslovné znění citátu u Marxe:*

„The Times", April 17, 1863	*„The Morning Star"* April 17, 1863	*„Das Kapital", I, 1. vyd., str. 639, poznámka 103*
„In ten years, from 1842 to 1852 inclusive, the taxable income of the country, as nearly as we can make out, increased by 6 per cent; but in eight years, from 1853 to 1861, the income of the country again increased from the basis taken by 20 per cent. That is a fact so strange as to be almost incredible...		„From 1842 to 1852 the taxable income of the country increased by 6 per cent. In the eight years from 1853 to 1861 it had increased from the basis taken in 1853, 20 per cent! The fact is so astonishing as to be almost incredible
I must say for one, I should look almost with apprehension and with pain upon this intoxicating augmentation of wealth and power, if it were my belief that it was confined to the classes who are in easy circumstances.	*„I must say, for one, I should look with apprehension and with pain upon this intoxicating augmentation of wealth and power, if it were my belief that it was confined to the classes who are in easy circumstances.*	. . . . . This intoxicating augmentation of wealth and power
This great increase of wealth takes no cognizance at all of the condition of the labouring population. The augmentation I have described, and which is founded, I think upon accurate returns, is an augmentation entirely confined to classes of property. Now, the augmentation of capital is of indirect benefit to the	This great increase of wealth takes no cognizance at all of the condition of the labouring population. The augmentation is an augmentation entirely confined to classes of property. But that augmentation must be of indirect benefit to the labouring population, because it cheapens the commodities which go to the	is entirely confined to classes of property, but must be of indirect benefit to the labouring population, because it cheapens the commodities of general consumption —

* Překlady citátů z „Times" a z „Kapitálu" viz str. 201—202 a 175 tohoto svazku. Text citátu z „Morning Star" je analogický textu v „Times". *(Pozn. red.)*

labourer, because it cheapens the commodity which in the business of production comes into direct competition with labour. (Hear, hear). But we have this profound, and, I must say, inestimable consolation, that while the rich have been growing richer the poor have been growing less poor. Whether the extremes of poverty are less extreme than they were I do not presume to say, *but the average condition of the British labourer, we have the happiness to know, has improved during the last twenty years in a degree which we know to be extraordinary, and which we may almost pronounce to be unexampled in the history of any country and of any age.* (Cheers.)"

general consumption. So that we have this profound, and I almost say, inestimable consolation— — while the rich have been growing richer, the poor have been growing less poor. (Hear, hear.) At any rate, whether the extremes are less extreme than they were I do not presume to say, *but the average condition of the British labourer, we have the happiness to know to be extraordinary, and that we may almost pronounce it to unexampled in the history of any country or any age.* (Cheers.)"

while the rich have been growing richer, the poor have been growing less poor! At any rate, whether the extremes of poverty are less, I do not presume to say."

Zde, uprostřed věty, „The Theory of the Exchanges" citát přerušuje, jak je vidět z výše uvedeného výňatku, aby sem vsunula citát z Molièra; Marx, který tento citát, jak ukazuje hořejší porovnání, rozhodně nepřevzal z „Morning Star", ale — vynechav místo, které *sám* označuje tečkami — doslovně z „The Theory of the Exchanges", nechává Gladstona končit uprostřed věty...

Z hořejšího srovnání vysvítá, že tato svévolně slepená mozaika vět vytržených ze souvislosti, kterou Marx vydává za Gladstonovu řeč o rozpočtu, se v „Morning Star" nevyskytuje, právě tak, jako se nevyskytuje v „Times" nebo v Hansardovi; naopak vyskytuje se jen a jedině v „The Theory of the Exchanges". V hořejším textu jsou proloženy* věty, které Henry Roy a — srovnejme poslední větu — ještě víc Karel Marx vynechali, takže pak Gladstone v jejich podání tvrdil opak toho, co doopravdy řekl.

* V tomto svazku jsou vytištěny kurzívou. *(Pozn. red.)*

*Čís. 15. Z parlamentních zpráv londýnského tisku ze 17. dubna 1863**

„*Morning Herald*". I may say that I for one would look with fear and apprehension at this intoxicating increase of wealth if I were of opinion that it is confined to the classes in easy circumstances. This great increase of wealth which I have described, and which is founded on accurate returns is confined entirely to the augmentation of capital, and takes no account of the poorer classes.

„*Morning Post*". I may say, I for one, would look with fear and apprehension when I consider this great increase of wealth if I believed that its benefits were confined to the classes in easy circumstances. This augmentation of wealth which I have described, and which is founded on accurate returns is confined entirely to the augmentation of capital, and takes no account of the augmentation of wealth of the poorer classes.

„*Daily Telegraph.*" I may say for one, that I should look almost with apprehension and alarm on this intoxicating augmentation of wealth and power if it were my belief that it was confined to the masses who are in easy circumstan ces. This question to wealth takes no cognisanze at all of the condition of the labouring population. The augmentation stated is an augmentation entirely confined to the classes possessed of property.

„*Daily News*". I may say that I for one would look with fear and apprehension when I consider this great increase of wealth if I believed that its benefits were confined to the classes in easy circumstances. This augmentation of wealth which I have described, and which is founded upon accurate returns, is confined entirely to the augmentation of capital, and takes no account of the augmentation of wealth of the poorer classes.

„*Standard*". I may say that I for one would look with fear and apprehension at this intoxicating increase of wealth if I were of the opinion that it was confined to the classes in easy circumstances. This great increase of wealth which I have described, and which is founded on the accurate returns is confined entirely to the augmentation of capital, and takes no account of the poorer classes.

* Překlad následujících citátů z novin viz na str. 141 tohoto svazku. *(Pozn. red.)*

Čís. 16. Gladstone Brentanovi

„Deutsches Wochenblatt“[177], čís. 49, 4. prosince 1890

Sdělení

V „Deutsches Wochenblatt“, číslo 45, uveřejnil prof. dr. Lujo Brentano článek „Moje polemika s Karlem Marxem“, který je zároveň úvodem k brožuře, v níž je tato polemika znovu otištěna. V této polemice jde hlavně o parlamentní řeč, kterou pronesl Gladstone roku 1863 a kterou Marx citoval v překroucené podobě ve své Inaugurální adrese při založení mezinárodní dělnické organizace.

Očividně není nikdo povolanější rozhodnout tento spor o doslovné znění Gladstonovy řeči nežli Gladstone sám. Je proto zvlášť zajímavé, že Gladstone v souvislosti s novým otištěním Brentanovy polemiky s Marxem poslal Brentanovi dva dopisy. Dne 22. listopadu píše Gladstone Brentanovi: „Máte úplně pravdu a Marx naprosto nemá pravdu“, a 28. listopadu píše: „Neprovedl jsem žádné změny.“ Tím je snad záležitost, která vrhá ostré a příznačné světlo na sociálně demokratický způsob argumentace, s konečnou platností rozhodnuta v neprospěch sociálně demokratického pojetí.

Odhalením tohoto klamu si Brentano získal zásluhu, a bylo velmi včasné, že vzpomínku na tento spor oživuje právě nyní.

O. A.

Čís. 17. Engelsova odpověď na čís. 16

„Neue Zeit“, čís. 13, 1891, str. 425

Ve věci Brentano kontra Marx[178]

Ve své předmluvě ke čtvrtému vydání Marxova „Kapitálu“, I. díl, jsem byl nucen vylíčit průběh anonymní kampaně proti Marxovi, v níž svého času našel zalíbení pan Lujo Brentano a jež byla vedena na základě obvinění, že Marx zfalšoval citát z jedné Gladstonovy řeči.

Pan Brentano na to odpověděl v brožuře „Meine Polemik mit Karl Marx“. Od Luja Brentana. Berlín, Walter a Apolant 1890. Odpověď na ni mu nezůstanu dlužen.

Mezitím přináší „Deutsches Wochenblatt“ v čís. 49 ze 4. prosince 1890 další poznámku k této záležitosti, v níž se praví:

„Očividně není nikdo povolanější rozhodnout tento spor o znění Gladstonovy řeči nežli Gladstone sám. Je proto zvlášť zajímavé, že Gladstone v souvislosti s novým otištěním Brentanovy polemiky s Marxem poslal Brentanovi dva dopisy. Dne 22. listopadu píše Gladstone Brentanovi: ‚Máte úplnou pravdu a Marx naprosto nemá pravdu‘, a 28. listopadu píše: ‚Neprovedl jsem žádné změny.‘“

Co to má znamenat? *V čem* „máte úplnou pravdu“ a *v čem* „Marx naprosto nemá pravdu?“ *U čeho* „jsem neprovedl žádné změny“? Jak to tu stojí, může to znamenat všechno nebo také nic. Proč se sdělení pana Brentana omezuje na tyto dvě krátké větičky?

Buď mu pan Gladstone nedovolil, aby uveřejnil celé dopisy. Pak je to dostatečný důkaz, že nic nedokazují.

Anebo pan Gladstone už od počátku psal ty dopisy pro veřejnost a dovolil panu Brentanovi, aby jich použil podle svého. Pak ale právě to, že uveřejnil *jen* ony nic neříkající výňatky, jasně dokazuje, že výpověď pana Gladstona nemůže pan Brentano v jejím celku zužitkovat a že byla právě proto uvedeným způsobem „přičesána“.

Abychom se dověděli, jakou cenu mají uvedené dvě větičky, musíme znát nejen oba dopisy pana Gladstona, ale i příslušné dopisy pana Brentana. A dokud není celá korespondence, kterou si v této věci vyměnili, uveřejněna v jazyce originálu, dotud nemají uvedené fragmenty pro spornou otázku naprosto žádný význam a nestojí ani za papír, na němž jsou vytištěny.

B. Engels

POZDRAV FRANCOUZSKÝM DĚLNÍKŮM K 20. VÝROČÍ PAŘÍŽSKÉ KOMUNY

Londýn 17. března

Občané a občanky!

Dnes je tomu dvacet let, co se dělnická Paříž jako jeden muž pozvedla proti zločinnému útoku buržoů a statkářů vedených Thiersem. Tito nepřátelé proletariátu se třásli při pohledu na pařížské dělníky, ozbrojené a zorganizované na obranu svých práv. Thiers jim chtěl uloupit zbraně, kterých tak slavně použili proti vpádu cizáků a kterých pak ještě slavněji použili proti útokům versailleských žoldáků. Aby přemohli vzbouřenou Paříž, vyžebrali si statkáři a buržoové pomoc Prusů a také ji dostali. Po hrdinském boji byla Paříž přesilou rozdrcena a odzbrojena.

Už dvacet let jsou pařížští dělníci beze zbraní, a stejně to vypadá i všude jinde; ve všech velkých civilizovaných zemích je proletariát zbaven materiálních prostředků obrany. Všude disponují celou ozbrojenou mocí nepřátelé a vykořisťovatelé dělnické třídy.

Čeho se tím dosáhlo?

Toho, že dnes, kdy každý schopný muž prochází armádou, odráží se v této armádě stále víc cítění a smýšlení lidu a tato armáda, významný potlačovací prostředek, se stává den ze dne méně spolehlivou: hlavy všech velkých států už s hrůzou očekávají den, kdy vojáci ve zbrani odmítnou vraždit své bratry a otce. Viděli jsme to v Paříži, když se Tonkiňan* odvážil ucházet se o úřad presidenta Francouzské republiky; vidíme to dnes v Berlíně, kde

* — Jules Ferry. *(Pozn. red.)*

Bismarckův nástupce* požaduje na Říšském sněmu prostředky, aby mohl pomocí koupených poddůstojníků upevnit poslušnost v armádě, neboť mezi poddůstojníky prý je příliš mnoho socialistů![179]

Když se děje něco takového, když už i v armádě začíná svítat, to je zřejmě konec starého světa blízko.

Ať se naplní osud! Ať úpadková buržoazie abdikuje nebo zemře a ať žije proletariát! Ať žije mezinárodní sociální revoluce!

B. Engels

Otištěno v „Le Socialiste", čís. 27 z 25. března 1891

Podle textu časopisu
Přeloženo z francouzštiny

* — Caprivi. *(Pozn. red.)*

ÚVOD K MARXOVĚ PRÁCI „OBČANSKÁ VÁLKA VE FRANCII“[180]

Návrh, aby byla znovu vydána adresa generální rady Internacionály o „Občanské válce ve Francii“ a opatřena předmluvou, byl pro mne nečekaný. Proto se tu mohu jen stručně dotknout nejpodstatnějších bodů.

Před tuto delší práci zařazuji obě kratší adresy generální rady o německo-francouzské válce. Jednak proto, že v „Občanské válce“ jsou odkazy na druhou adresu, která sama o sobě není bez první všude srozumitelná. Jednak proto, že obě tyto adresy, které napsal rovněž Marx, jsou právě tak jako „Občanská válka“ vynikajícími ukázkami podivuhodného autorova nadání, které poprvé osvědčil v „18. brumairu Ludvíka Bonaparta“[181], a to schopnosti jasně pochopit charakter, dosah a nutné důsledky velikých dějinných událostí v době, kdy se tyto události ještě odehrávají před našima očima anebo teprve právě skončily. A konečně proto, že v Německu dodnes musíme trpět důsledky oněch událostí, které Marx předpověděl.

Což se nesplnilo to, co říká první adresa, že zvrhne-li se obranná válka Německa proti Ludvíku Bonapartovi v dobyvačnou válku proti francouzskému lidu, všechny ty pohromy, které stihly Německo po takzvané osvobozovací válce, je postihnou znovu a mnohem hůře?[182] Což jsme nezažili po celých dalších dvacet let Bismarckovo panství a místo pronásledování demagogů[183] výjimečný zákon[2] a štvanici na socialisty, s touž policejní zvůlí, s doslovně týmž strašným výkladem zákonů?

A což se doslova nesplnila předpověď, že anexe Alsaska-Lotrinska „vžene Francii do náručí Ruska“ a že se po této anexi Německo

stane buď otevřeně lokajem Ruska, anebo se bude muset po krátkém oddechu připravovat k nové válce, a to „k válce plemen — válce proti spojeným Slovanům a Románům“[184]? Nevehnala anexe francouzských provincií Francii do náručí Ruska? Neucházel se Bismarck po celých dvacet let marně o carovu přízeň, neucházel se o ni ještě ponížen ějšími službami, než jaké bylo zvyklé klást k nohám „svaté Rusi“ malé Prusko, dříve než se stalo „první velmocí Evropy“? A což nevisí ještě každým dnem nad naší hlavou Damoklův meč války, která hned první den rozmetá všechny písemně zaručené svazky vladařů jako plevy, války, o níž není jisté nic jiného než absolutní nejistota jejího konce, války plemen, ve které patnáct nebo dvacet miliónů ozbrojenců zpustoší celou Evropu a která se dosud nerozběsnila jen proto, že úplná nevypočitatelnost jejího konečného výsledku nahání strach i nejsilnějšímu z velkých vojenských států?

Tím spíš je naší povinností, abychom tyto polozapomenuté skvělé doklady prozíravosti mezinárodní dělnické politiky z roku 1870 znovu zpřístupnili německým dělníkům.

Co platí o obou těchto adresách, platí i o „Občanské válce ve Francii“. 28. května podlehli na svazích Belleville přesile nepřátel poslední bojovníci Komuny a už za dva dny na to, 30. května, předčítal Marx generální radě svou práci, v níž je vylíčen historický význam Pařížské komuny stručně a v hlavních rysech, ale tak výrazně a hlavně pravdivě, jak se to potom už nikdy nepodařilo celé obrovské literatuře o tomto tématu.

V důsledku ekonomického a politického vývoje Francie po roce 1789 se Paříž v posledních padesáti letech octla v takové situaci, že tam nemohla vypuknout revoluce, která by nenabyla charakteru proletářské revoluce, a tak proletariát, který vykupoval vítězství svou krví, vystupoval po vítězství s vlastními požadavky. Tyto požadavky byly víceméně nejasné, dokonce i zmatené, podle toho, jakého vývojového stupně dosáhli pařížští dělníci; nakonec však všechny vrcholily v požadavku odstranění třídního protikladu mezi kapitalisty a dělníky. Jak k tomu mělo dojít, to ovšem nevěděli. Ale už sám požadavek, i při své neurčitosti, znamenal nebezpečí pro stávající společenský řád; dělníci, kteří jej kladli, byli ještě ozbrojeni;

proto pro buržoy u státního kormidla bylo prvním příkazem dělníky odzbrojit. Proto po každé revoluci, kterou vybojovali dělníci, nastává nový boj, který končí porážkou dělníků.

Poprvé se to stalo roku 1848. Liberální buržoové parlamentní opozice[185] pořádali bankety, aby prosadili volební reformu, která měla jejich straně zajistit panství. Boj s vládou je stále více nutil dovolávat se lidu, a proto museli postupně ustupovat radikálním a republikánským vrstvám buržoazie a maloburžoazie. Za těmi však už stáli revoluční dělníci, kteří od roku 1830 získali mnohem víc politické samostatnosti, než buržoové i republikáni tušili. Jakmile mezi vládou a opozicí nastala krize, zahájili dělníci pouliční boj; zmizel Ludvík Filip a s ním i volební reforma; místo nich vznikla republika, a to republika, kterou sami vítězní dělníci nazvali „sociální" republikou. Co se má touto sociální republikou rozumět, to nebylo jasné nikomu, ani dělníkům samým. Ale teď měli zbraně a byli mocí ve státě. Proto jakmile buržoazní republikáni, kteří byli u vesla, ucítili jen poněkud pevnější půdu pod nohama, bylo jejich prvním cílem odzbrojení dělníků. To se stalo za červnového povstání roku 1848, do něhož byli dělníci vehnáni přímým porušením slova, otevřeným výsměchem a pokusem vypovědět nezaměstnané do odlehlé provincie. Vláda si předem zajistila ohromnou přesilu. Po pětidenním hrdinném boji dělníci podlehli. A pak nastal masakr bezbranných zajatců, nevídaný ode dnů občanských válek, které byly úvodem k zániku římské republiky. Bylo to poprvé, kdy buržoazie ukázala, s jak šílenou krutostí se dovede mstít proletariátu, odváží-li se vystoupit proti ní jako zvláštní třída s vlastními zájmy a požadavky. A přece byl rok 1848 ještě dětskou hrou proti běsnění buržoazie roku 1871.

Trest následoval vzápětí. Jestliže proletariát ještě nemohl vládnout ve Francii, buržoazie toho už nebyla schopna. Alespoň tehdy ne, kdy její většina byla ještě monarchistického smýšlení a kdy byla rozštěpena na tři dynastické strany[186] a čtvrtou republikánskou stranu. Její vnitřní rozepře umožnily dobrodruhu Ludvíku Bonapartovi, aby uchvátil všechny mocenské pozice — armádu, policii, správní aparát — a dne 2. prosince 1851 zničil poslední baštu buržoazie — Národní shromáždění. Začalo druhé císařství, vyko-

řisťování Francie bandou politických a finančních dobrodruhů, ale zároveň také průmyslový rozvoj, jaký nebyl nikdy možný za úzkoprsého a úzkostlivého systému Ludvíka Filipa, při výhradním panství jen malé části velké buržoazie. Ludvík Bonaparte vzal kapitalistům jejich politickou moc pod záminkou, že bude chránit buržoazii proti dělníkům a dělníky opět proti buržoazii; zatím však jeho panství podporovalo spekulaci a průmyslovou činnost, zkrátka rozmach a obohacování veškeré buržoazie v míře dosud neslýchané. Ještě víc se ovšem rozmáhala korupce a hromadné rozkrádání, jehož střediskem se stal císařský dvůr, který z tohoto obohacování pobíral tučná procenta.

Ale druhé císařství, to byla výzva k francouzskému šovinismu, byl to požadavek obnovení hranic prvního císařství ztracených roku 1814, nejméně však hranic první republiky. Francouzské císařství v hranicích staré monarchie, dokonce v ještě okleštěnějších hranicích z roku 1815, nemohlo dlouho existovat. Odtud nezbytnost občasných válek a rozšiřování hranic. Ale žádné rozšiřování hranic neoslňovalo tolik fantazii francouzských šovinistů jako rozšíření hranic na německém levém břehu Rýna. Jedna čtvereční míle na Rýnu pro ně znamenala víc než deset čtverečních mil v Alpách nebo někde jinde. S nastolením druhého císařství se požadavek vrácení levého břehu Rýna, najednou nebo po částech, stal jen otázkou času. Tento čas přišel s prusko-rakouskou válkou z roku 1866; Bonapartovi, kterého v nadějích na „územní odškodnění“ zklamal Bismarck i jeho vlastní, vychytralá politika otálení, nezbylo teď nic jiného než válka, která vypukla roku 1870 a zahnala ho nejprve k Sedanu a odtud do Wilhelmshöhe[187].

Nezbytným následkem byla pařížská revoluce ze 4. září 1870. Císařství se zhroutilo jako domeček z karet a znovu byla vyhlášena republika. Ale nepřítel stál před branami; armády císařství byly buď beznadějně obleženy v Metách, nebo zajaty v Německu. V této tísni dovolil lid pařížským poslancům bývalého Zákonodárného sboru, aby vytvořili „vládu národní obrany“. Dovolil to tím spíš, že nyní všichni Pařížané schopní nosit zbraně vstoupili za účelem obrany do národní gardy a byli ozbrojeni, takže dělníci v ní nyní tvořili velkou většinu. Brzy se však projevil protiklad mezi vládou,

která se skládala téměř jen z buržoů, a mezi ozbrojeným proletariátem. 31. října vzaly dělnické pluky útokem Radnici a zajaly některé členy vlády; zrada, přímé porušení slova daného vládou, a zásah několika maloměšťáckých pluků zajaté opět osvobodily, a aby se zabránilo propuknutí občanské války ve městě obleženém cizím vojskem, byla dosavadní vláda ponechána u moci.

Konečně 28. ledna 1871 vyhladovělá Paříž kapitulovala. Avšak se ctí v dějinách válek dosud neslýchanou. Pevnosti byly vydány, hradby obklopující město odzbrojeny, řadové pluky a mobilní garda vydaly zbraně a samy byly prohlášeny za válečné zajatce. Národní garda si však své zbraně a svá děla podržela a uzavřela s vítězi pouze příměří. Vítězové se ani neodvážili vtáhnout triumfálně do Paříže. Odvážili se obsadit jen malý koutek Paříže, který navíc ještě částečně tvořily veřejné sady, a i to jen na několik dnů! A po tuto dobu byli ti, kdo 131 dnů obléhali Paříž, sami obklíčeni ozbrojenými pařížskými dělníky, kteří bedlivě bděli, aby žádný „Prušák“ nepřekročil těsné hranice koutku přenechaného cizímu dobyvateli. Takový respekt vzbudili pařížští dělníci u vojska, před nímž všechny armády císařství složily zbraně; a pruští junkeři, kteří přišli, aby se pomstili ohnisku revoluce, se museli uctivě zastavit před touto ozbrojenou revolucí a salutovat jí!

Po dobu války se pařížští dělníci omezovali na to, že žádali, aby se energicky pokračovalo v boji. Ale teď, když byl po kapitulaci Paříže uzavřen mír[71], Thiers, stojící v čele nové vlády, samozřejmě pochopil, že panství majetných tříd — velkostatkářů a kapitalistů — je ustavičně ohroženo, dokud mají pařížští dělníci v rukou zbraně. Jeho prvním dílem byl pokus je odzbrojit. 18. března vyslal řadové vojsko s rozkazem uloupit děla, která patřila národní gardě a která byla pořízena v době obležení a zaplacena z veřejných sbírek. Tento pokus se nezdařil; celá Paříž se jako jeden muž postavila na odpor, a tak byla vyhlášena válka mezi Paříží a francouzskou vládou sídlící ve Versailles. 26. března byla zvolena a 28. vyhlášena Pařížská komuna. Ústřední výbor národní gardy, který dosud vládl, předal moc do rukou Komuny; než to učinil, vydal ještě dekret o zrušení skandální pařížské „mravnostní policie“. 30. března zrušila Komuna konskripci a stálé vojsko a za jedinou ozbrojenou moc prohlásila

národní gardu, k níž měli patřit všichni občané schopní nosit zbraň; zrušila všechny splátky na nájemné od října 1870 do dubna 1871, při čemž už zaplacené částky byly převedeny na budoucí nájemné, a zakázala prodej věcí zastavených v městské zastavárně. Téhož dne byli potvrzeni ve svém úřadě cizinci zvolení do Komuny, neboť „prapor Komuny je praporem světové republiky“[188]. — 1. dubna bylo usneseno, že nejvyšší plat zaměstnanců Komuny, tedy i jejích členů samých, nesmí převyšovat 6000 franků (4800 marek). Následujícího dne byl vydán dekret o odluce církve od státu, o zrušení všech státních plateb na náboženské účely, jakož i o přeměně všech církevních statků v národní vlastnictví; v souvislosti s tím bylo 8. dubna vydáno a pak postupně prováděno nařízení, aby byly ze škol odstraněny všechny náboženské symboly, obrazy, dogmata, modlitby, zkrátka „všechno to, co patří do oblasti svědomí každého jednotlivce“[189]. — 5. dubna, vzhledem k tomu, že se denně opakovaly případy, že versailleští vojáci postříleli zajaté bojovníky Komuny, byl vydán dekret o zatýkání rukojmí, který však nebyl nikdy uváděn ve skutek. 6. dubna vyvezl 137. prapor národní gardy gilotinu, která pak byla za bouřlivého jásotu lidu veřejně spálena. — 12. dubna se Komuna usnesla, aby byl stržen vítězný sloup na náměstí Vendôme, který dal Napoleon po válce roku 1809 ulít z ukořistěných děl, jako symbol šovinismu a nacionální nenávisti. To bylo provedeno 16. května. — 16. dubna nařídila Komuna provést statistický soupis továren, které továrníci zavřeli, a vypracovat plány, jak v těchto továrnách obnoví provoz dělníci, kteří tam byli dříve zaměstnáni a kteří se měli sdružit do družstev a vypracovat také plán na sjednocení těchto družstev v jeden veliký svaz. — 20. dubna odstranila noční práci pekařů a zrušila zprostředkovatelny práce, které od dob druhého císařství monopolně ovládaly osoby jmenované policií — prvotřídní vykořisťovatelé dělnictva; zprostředkování práce bylo přiděleno městským správám dvaceti pařížských obvodů. — 30. dubna nařídila zrušení zastaváren, poněvadž jsou prostředkem soukromého vykořisťování dělníků a jsou v rozporu s právem dělníků na vlastní pracovní nástroje a na úvěr. — 5. května se usnesla, aby byla zbořena Kaple pokání, postavená na usmíření za popravu Ludvíka XVI.

Tak počínaje 18. březnem vystoupil ostře a jasně do popředí třídní charakter pařížského hnutí, dosud zatlačovaný do pozadí bojem proti cizí invazi. Tak jako v Komuně zasedali skoro jen dělníci nebo uznaní zástupci dělníků, tak také jejich usnesení měla rozhodně proletářský charakter. Komuna dekretovala buď reformy, které republikánská buržoazie neprovedla jen ze zbabělosti, které však byly nutnou základnou svobodného jednání dělnické třídy, jako například uskutečnění zásady, že vůči státu je náboženství pouze soukromou věcí. Nebo vydávala usnesení, která byla přímo v zájmu dělnické třídy a která zčásti hluboko zasahovala do starého společenského řádu. K tomu všemu mohly však být v obleženém městě udělány jen první kroky. A od počátku května byly všechny síly nasazeny do boje proti stále početnějším vojskům versailleské vlády.

7. dubna se Versailleští zmocnili přechodu přes Seinu u Neuilly, na západní frontě Paříže; naproti tomu 11. dubna byli odraženi generálem Eudesem při útoku na jižní frontu a utrpěli velké ztráty. Paříž byla ustavičně bombardována, a to týmiž lidmi, kteří bombardování města Prusy pranýřovali jako svatokrádež. Tíž lidé žebrali nyní u pruské vlády, aby byli urychleně posláni zpět francouzští vojáci zajatí u Sedanu a Met, kteří jim měli dobýt zpět Paříž. Postupný návrat těchto oddílů přinesl versailleským od počátku května rozhodnou převahu. To se ukázalo už 23. dubna, kdy Thiers přerušil vyjednávání, zahájené na návrh Komuny, o výměně pařížského arcibiskupa* a několika jiných páterů, kteří byli drženi v Paříži jako rukojmí, za jediného Blanquiho, který byl dvakrát zvolen do Komuny, ale byl zajat v Clairvaux. A ještě víc se to ukázalo na změně Thiersova tónu; až dosud byl zdrženlivý a obojetný, náhle se stal drzým, výhružným, brutálním. Na jižní frontě dobyli Versailleští 3. května redutu Moulin Saquet, 9. května úplně rozstřílenou pevnost Issy, 14. května pevnost Vanves. Na západní frontě dobyli několik vesnic a budov, táhnoucích se až k hradební zdi, a postoupili ponenáhlu až k hlavnímu valu; 21. května se jim podařilo zradou a v důsledku nedbalosti

* — tj. Darboye. *(Pozn. red.)*

hlídkující zde národní gardy vniknout do města. Prusové, kteří měli obsazeny severní a východní pevnosti, dovolili Versailleským, aby pronikli na severu města územím, kam podle příměří nesměli vstupovat, a tak zaútočili a postoupili na dlouhé frontě, kterou Pařížané museli považovat podle příměří za chráněnou a kterou měli proto jen slabě obsazenu. Proto také byl odpor v západní polovině Paříže, ve vlastní luxusní čtvrti, jen slabý; stával se tím prudší a houževnatější, čím víc se vnikající oddíly blížily k východní polovině města, vlastní dělnické čtvrti. Teprve po osmidenním boji podlehli poslední obhájci Komuny na návrších Belleville a Ménilmontant, a tehdy dosáhlo vraždění bezbranných mužů, žen a dětí, které po celý týden zuřilo se stále větší prudkostí, svého vrcholu. Zadovka nezabíjela už dost rychle, poražení byli stříleni po stovkách mitrailleusami. „Zeď komunardů“ na hřbitově Père Lachaise, kde byla provedena poslední hromadná vražda, stojí dodnes jako němý, ale výmluvný svědek toho, jaké zuřivosti je schopna vládnoucí třída, jakmile se proletariát odváží *hájit své právo*. Když se pak ukázalo, že není možné všechny povraždit, došlo k hromadnému zatýkání a střílení jednotlivých obětí vybíraných namátkou z řad zajatců; ostatní byli odvedeni do velikých táborů, kde čekali na válečný soud. Pruské vojsko, obléhající severovýchodní polovinu Paříže, mělo rozkaz nepropouštět uprchlíky; přesto důstojníci často přimhouřili oko, když vojáci poslechli raději hlasu lidskosti než rozkazu vrchního velitelství. Zejména saský armádní sbor se proslavil tím, že si počínal velmi humánně a propustil mnoho lidí, kteří zřejmě byli bojovníky Komuny.

Díváme-li se dnes, po dvaceti letech, na činnost a historický význam Pařížské komuny z roku 1871, vidíme, že obraz vylíčený v „Občanské válce ve Francii“ je třeba doplnit ještě několika tahy.

Členové Komuny se dělili na většinu, blanquisty, kteří převládali i v ústředním výboru národní gardy, a na menšinu složenou z členů Mezinárodního dělnického sdružení, převážně přívrženců proudhonovské socialistické školy. Blanquisté byli tehdy z velké části socialisty jen z revolučního, proletářského instinktu;

jen někteří z nich se díky Vaillantovi, který znal německý vědecký socialismus, propracovali k větší zásadové jasnosti. Je proto pochopitelné, že po ekonomické stránce bylo leccos opominuto, co podle našeho dnešního názoru by byla Komuna musela učinit. Nejhůř pochopitelný je ovšem posvátný respekt, s jakým se Komuna uctivě zastavila před branami Francouzské banky. To byla i těžká politická chyba. Banka v rukou Komuny — to mělo větší hodnotu než deset tisíc rukojmí. To znamenalo tlak celé francouzské buržoazie na versailleskou vládu v zájmu míru s Komunou. Ještě podivuhodnější je však to, jak často Komuna správně postupovala, přestože byla složena z blanquistů a proudhonovců. Samozřejmě, že za ekonomické dekrety Komuny, za jejich přednosti i nedostatky, jsou odpovědni především proudhonovci, tak jako blanquisté za její politická jednání a opominutí. V obou případech chtěla ironie dějin tomu — jako vždycky, když se dostanou k veslu doktrináři — že ti i oni dělali pravý opak toho, co jim předpisovala doktrína jejich školy.

Proudhon, tento socialista malorolníků a řemeslnických mistrů, sdružování vysloveně nenáviděl. Řekl o něm, že je v něm víc špatného než dobrého, že je svou povahou neplodné, dokonce škodlivé, protože je to jeden z okovů, které poutají dělníkovu svobodu; je prý to pouhé dogma, neproduktivní a tíživé, odporující jak svobodě dělníka, tak úspoře práce; jeho nevýhody prý rostou rychleji než výhody; ve srovnání s ním jsou prý konkurence, dělba práce a soukromé vlastnictví ekonomické síly. Jen ve výjimečných případech — které Proudhon vyjmenovává — ve velkém průmyslu a velikých podnicích, například železnicích — je prý sdružování dělníků na místě. (Viz „Idée générale de la révolution“, 3. étude.)[190]

Kolem roku 1871 přestal být velký průmysl dokonce i v Paříži, v ústředním sídle řemeslné dovednosti, už natolik výjimkou, že vůbec nejdůležitější dekret Komuny nařizoval organizaci velkého průmyslu a dokonce i manufaktury na základě dělnických sdružení, která nejen měla být zakládána v každé továrně, nýbrž která se měla spojit v jeden veliký svaz, zkrátka organizaci, která, jak Marx v „Občanské válce“ zcela správně říká, musela nakonec nutně vést ke komunismu, tedy k přímému opaku

proudhonovského učení.[191] A proto také byla Komuna hrobem proudhonovské školy socialismu. Tato škola dnes zmizela z kruhů francouzského dělnictva; teď tu nesporně panuje jak mezi „possibilisty“[105], tak mezi „marxisty“ teorie Marxova. Jen mezi „radikální“ buržoazií jsou ještě proudhonovci.

O nic lépe se nevedlo blanquistům. Vychováni ve spiklenecké škole, stmeleni přísnou disciplínou, jež s ní jde ruku v ruce, vycházeli z názoru, že poměrně malý počet rozhodných, dobře organizovaných mužů se může v dané příznivé chvíli nejen zmocnit státního kormidla, nýbrž, vynaloží-li velikou, bezohlednou energii, může je udržet tak dlouho, až se mu podaří strhnout masy lidu do revoluce a seskupit je kolem malé vedoucí skupiny. K tomu patřila především nejpřísnější diktátorská centralizace veškeré moci v rukou nové revoluční vlády. A co učinila Komuna, kterou tvořili většinou právě tito blanquisté? Ve všech svých proklamacích vyzývala obyvatelstvo francouzských provincií, aby vytvořilo svobodnou federaci všech francouzských komun s Paříží, národní organizaci, kterou měl poprvé skutečně vytvořit sám národ. Právě ona potlačující moc dosavadní centralizované vlády, armáda, politická policie, byrokracie, kterou vytvořil Napoleon roku 1798 a kterou od té doby každá nová vláda přejímala jako vítaný nástroj, jehož používala proti svým odpůrcům, právě tato moc měla všude padnout tak, jako už padla v Paříži.

Komuna musela hned od počátku pochopit, že dělnická třída, jakmile se dostala k moci, nemůže dál hospodařit se starou státní mašinérií; že tato dělnická třída, nemá-li své vlastní právě vydobyté panství znovu ztratit, musí jednak odstranit celý starý potlačovací aparát, dosud používaný proti ní samé, jednak se ale zajistit proti svým vlastním poslancům a úředníkům tím, že je všechny, bez jakékoli výjimky, prohlásí za kdykoli sesaditelné. V čem záležel charakteristický rys dosavadního státu? Společnost si vytvořila zvláštní orgány k obstarávání svých společných zájmů původně prostou dělbou práce. Ale tyto orgány, a především státní moc, se časem, ve službě svým zvláštním zájmům, proměnily ze služebníků společnosti v její pány. To je vidět například nejen v dědičné monarchii, ale právě tak v demokratické republice. Nikde netvoří

„politikové“ tak výlučnou a mocnou skupinu v národě jako právě v severní Americe. Tam je každá z obou velikých stran, kterým střídavě připadá panství, sama zase ovládána lidmi, kteří z politiky dělají obchod, kteří spekulují na místa v zákonodárných sborech federace i jednotlivých států nebo kteří se živí agitací pro svou stranu a po jejím vítězství jsou odměňováni místy. Je známo, jak se Američané už třicet let pokoušejí setřást toto jho, které se stalo nesnesitelným, a jak přesto klesají stále hlouběji do tohoto močálu korupce. Právě v Americe můžeme nejlépe vidět, jak se státní moc postupně osamostatňuje ve vztahu ke společnosti, které měla původně sloužit jako pouhý nástroj. Není tam ani dynastie, ani šlechta, ani stálé vojsko, kromě několika vojáků hlídajících Indiány, není tam byrokracie s pevným postavením a pod penzí. A přece tu jsou dvě veliké bandy politických spekulantů, které se střídavě zmocňují státní moci a nejkorupčnějšími prostředky a pro nejkorupčnější cíle z ní těží — a národ je bezmocný proti těmto dvěma velikým kartelům politiků, kteří jsou údajně v jeho službách, ve skutečnosti jej však ovládají a drancují.

Proti této ve všech dosavadních státech nevyhnutelné přeměně státu a státních orgánů ze služebníků společnosti v pány nad společností použila Komuna dvou neomylných prostředků. Především obsazovala všechna místa, ve správě, v soudnictví, ve výuce, na základě voleb podle všeobecného hlasovacího práva, a to tak, že zvolení mohli být rozhodnutím voličů kdykoli odvoláni. A za druhé za všechny služby, vysoké i nízké, platila jen takovou mzdu, jakou dostávali jiní dělníci. Nejvyšší plat, jaký vůbec vyplácela, byl 6000 franků. Tím byla bezpečně učiněna přítrž honbě za místy a kariérismu i bez vázaných mandátů, které Komuna ještě navíc zavedla, u delegátů do zastupitelských sborů.

Toto rozmetání dosavadní státní moci a její nahrazení novou, vskutku demokratickou mocí, je podrobně vylíčeno v třetí části „Občanské války“. Bylo však nutné znovu tu stručně poukázat na některé rysy této přeměny, protože právě v Německu se pověrčivá víra ve stát přenesla z filosofie do obecného povědomí buržoazie a dokonce i mnoha dělníků. Podle filosofické představy je stát „uskutečnění ideje“[192] čili království boží na zemi přeložené do

filosofického jazyka, je to oblast, kde se uskutečňuje anebo má uskutečnit věčná pravda a spravedlnost. A z toho pak vyplývá pověrčivé uctívání státu a všeho, co se státem souvisí, uctívání, které vzniká tím snáze, že si lidé od dětství zvykli domnívat se, že záležitosti a zájmy společné celé společnosti nelze obstarávat jinak, než jak se obstarávaly dosud, totiž že to musí dělat stát a jeho dobře zaopatření úředníci. Lidé se domnívají, že učinili už zvlášť odvážný krok, když se osvobodili od víry v dědičnou monarchii a přísahají na demokratickou republiku. Ve skutečnosti není však stát nic jiného než stroj k potlačování jedné třídy druhou třídou, a to v demokratické republice stejně jako v monarchii; a v nejlepším případě je stát zlo, které dědí proletariát, jenž zvítězil v boji o třídní panství; a vítězný proletariát právě tak jako Komuna bude muset ihned co nejvíc ořezat nejhorší stránky tohoto zla, dokud pokolení vyrostlé v nových, svobodných společenských poměrech nebude s to se celého tohoto státního haraburdí zbavit.

Německý šosák dostává v poslední době opět zdravý strach při slovech: diktatura proletariátu. Nuže dobrá, pánové, chcete vědět, jak tato diktatura vypadá? Podívejte se na Pařížskou komunu. To byla diktatura proletariátu.

V *Londýně*, v den dvacátého výročí Pařížské komuny, 18. března 1891.

B. Engels

Otištěno v „Die Neue Zeit“, sv. 2, čís. 28, 1890—1891, a v německém vydání knihy Karla Marxe „Der Bürgerkrieg in Frankreich“, Berlín 1891

Podle textu knihy
Přeloženo z němčiny

*KE ŠPANĚLSKÉMU VYDÁNÍ MARXOVY „BÍDY FILOSOFIE“

(DOPIS JOSÉ MESOVI)[193]

Londýn 24. března 1891

Drahý příteli Meso,

s velkou radostí jsme přijali zprávu obsaženou ve Vašem dopise z 2. t. m., že brzy vyjde Váš španělský překlad Marxovy „Bídy filosofie“. Nemusíme zdůrazňovat, že vřele vítáme tento ediční počin, který nepochybně velmi příznivě ovlivní vývoj socialismu ve Španělsku.

Proudhonovská teorie, od základu potřená Marxovou knihou, se po pádu Pařížské komuny definitivně ztratila ze scény. Je však stále ještě arzenálem, odkud buržoazní radikálové a pseudosocialisté v západní Evropě čerpají své fráze, jimiž se snaží uspat dělníky. A protože dělníci těchto zemí zdědili podobné proudhonovské fráze po svých předchůdcích, stává se, že u mnohých z nich má frazeologie těchto radikálů ještě ohlas. To se týká Francie, kde jedinými proudhonovci, kteří tam dosud jsou, jsou buržoazní radikálové nebo republikáni, kteří si říkají socialisté. A nemýlím-li se, máte i vy ve svých kortesech a v tisku tyto republikány, kteří si říkají socialisté, protože spatřují v proudhonovských idejích vhodný prostředek, jak postavit proti opravdovému socialismu, který

racionálně a hutně vyjadřuje úsilí proletariátu, falešný buržoazní socialismus.

S bratrským pozdravem

B. Engels

Otištěno španělsky v knize Carlos Marx, „Miseria de la filosofia“, Madrid 1891

Podle textu knihy srovnaného s francouzským konceptem Přeloženo ze španělštiny

ORGANIZAČNÍMU VÝBORU MEZINÁRODNÍHO MÍTINKU NA OBRANU PRÁV PRÁCE V MILÁNĚ[194]

Drazí občané,

je mi velice líto, že nemohu vyhovět vašemu srdečnému pozvání, jež je pro mne ctí, a zúčastnit se vašeho shromáždění 12. t. m. Lituji toho tím víc, že vaše země je mi neobyčejně blízká, neboť před dvaceti lety jsem vykonával funkci tajemníka pro Itálii v generální radě Mezinárodního dělnického sdružení.[195] Tato Internacionála přestala zatím ve své oficiální formě existovat, ale v duchu solidarity dělnické třídy všech zemí žila neustále; dnes je ještě živější a mohutnější než kdy jindy, je tak mohutná, že její stará oficiální forma z let 1864 až 1875 by už nestačila obsáhnout ty milióny evropských a amerických dělníků sdružených pod rudým praporem bojujícího proletariátu. Doufám spolu s vámi, že váš mítink 12. dubna přivede do velké armády světového proletariátu nové šiky bojovníků; doufám, že v hojné míře přispěje k upevnění pout solidarity, jež spojují italské dělníky s jejich bratry na druhé straně Alp — s Francouzi, Němci a Slovany; konečně doufám, že zahájí novou etapu na cestě k osvobození italského proletariátu.

Za dvacet let jsme udělali obrovský krok kupředu; mnoho

nám toho však ještě zbývá vykonat, než budeme moci pomýšlet na okamžité a jisté vítězství. Dunque, avanti, sempre avanti!*

B. E.

Londýn 9. dubna 1891

Podle konceptu rukopisu
Přeloženo z francouzštiny

* Nuže kupředu, stále kupředu! *(Pozn. red.)*

ÚVOD
K NOVÉMU VYDÁNÍ MARXOVY „NÁMEZDNÍ PRÁCE A KAPITÁLU" Z ROKU 1891[196]

Tato práce vycházela od 4.* dubna 1849 jako řada úvodníků v „Neue Rheinische Zeitung". Její základ tvoří přednášky, které Marx proslovil roku 1847 v bruselském Německém dělnickém spolku.[197] Otištěný text zůstal fragmentem; v čís. 269 stálo sice na konci „Pokračování příště", ale splnění slibu zabránily překotné události, vpád Rusů do Uher, povstání v Drážďanech, Iserlohnu, Elberfeldu, Falci a Bádensku,[198] které vedly k zastavení listu (19. května 1849). Rukopis tohoto pokračování se v Marxově pozůstalosti nenašel.[199]

Samostatné vydání „Námezdní práce a kapitálu" ve formě brožury vyšlo několikrát, naposledy v roce 1884, Hottingen-Curych, Švýcarská družstevní tiskárna. Všechna dosavadní vydání zachovávala doslovně znění originálu. Toto nové vydání má však být rozšířeno jako propagační spis v nákladu alespoň 10 000 výtisků, a tu se mi přirozeně vnucovala otázka, zda by za těchto okolností Marx sám schválil otištění původního znění beze změny.

Ve čtyřicátých letech Marx ještě nedokončil svou kritiku politické ekonomie. To se stalo teprve koncem padesátých let. Proto

* První část této práce s datem 4. dubna vyšla v „Neue Rheinische Zeitung" z 5. dubna 1849. *(Pozn. red.)*

se jeho práce, které vyšly před prvním sešitem „Ke kritice politické ekonomie“ (1859), v některých bodech odchylují od prací napsaných po roce 1859 a obsahují výrazy a celé věty, jež se z hlediska pozdějších spisů zdají nepřesné, ba nesprávné. Je samozřejmé, že do obvyklých vydání, určených pro nejširší okruh čtenářů, patří také toto dřívější autorovo stanovisko, které současně ukazuje jeden ze stupňů jeho myšlenkového vývoje, a že autor i čtenáři mají nesporné právo na nezměněné vydání těchto starších spisů. A ani ve snu by mě bylo nenapadlo cokoli v nich měnit.

Něco jiného je, je-li nové vydání určeno takřka výhradně pro propagandu mezi dělnictvem. Tu by byl Marx zcela jistě uvedl starý výklad z roku 1849 v soulad se svým novým stanoviskem. A jsem přesvědčen, že jednám v jeho duchu, provedu-li *pro toto vydání* několik málo změn a doplňků, které jsou nutné, má-li se toho dosáhnout ve všech podstatných bodech. Říkám tedy čtenáři předem: Toto není brožura, jak ji napsal Marx roku 1849, nýbrž jak by ji byl přibližně napsal roku 1891. Ostatně původní text je rozšířen v tolika výtiscích, že to postačí do té doby, než jej budu moci zase beze změny otisknout v pozdějším souborném vydání.

Moje změny se týkají vesměs jednoho bodu. Podle originálu prodává dělník kapitalistovi za mzdu svou *práci*; podle nynějšího textu svou pracovní *sílu*. K této změně musím podat vysvětlení. Vysvětlení dělníkům, aby viděli, že tu nejde o pouhé slovíčkaření, nýbrž naopak o jeden z nejdůležitějších bodů celé politické ekonomie. Vysvětlení buržoům, aby se mohli přesvědčit, jak nevzdělaní dělníci, jimž lze snadno zpřístupnit nejobtížnější ekonomické otázky, ohromně vynikají nad naše naduté „vzdělance“, pro které budou takové spletité otázky neřešitelné po celý život.

Klasická politická ekonomie převzala z průmyslové praxe běžnou představu továrníka, jako by kupoval a platil *práci* svých dělníků. Tato představa továrníkovi docela vyhovovala pro obchodní potřebu, účetnictví a kalkulaci cen. Když však byla naivně přenesena do politické ekonomie, natropila tam podivné omyly a zmatky.

Ekonomie naráží na ten fakt, že ceny všeho zboží, tedy i cena toho zboží, které nazývá „prací“, se ustavičně mění; že ceny stou-

pají a klesají vlivem velmi různých okolností, které často vůbec nesouvisí s výrobou zboží, takže se zdá, že ceny jsou zpravidla určovány pouhou náhodou. Jakmile tedy ekonomie vystoupila jako věda, bylo jedním z jejích prvních úkolů hledat zákon, který se skrývá za touto nahodilostí zdánlivě ovládající ceny zboží a který ve skutečnosti tuto nahodilost sám ovládá. V ustavičném kolísání a výkyvech cen zboží, v jejich střídavém vzestupu a poklesu pátrala po pevném středu, kolem něhož k těmto výkyvům dochází. Zkrátka, vycházela z *cen* zboží, aby jako zákon, který je reguluje, hledala *hodnotu* zboží, z níž by bylo možno všechny výkyvy cen vysvětlit a na kterou by bylo možno všechny nakonec převést.

A tu klasická ekonomie zjistila, že hodnota zboží je určena prací, která je v něm obsažena a která je potřebná k jeho výrobě. Tímto vysvětlením se spokojila. Také nám to může prozatím stačit. A abych předešel nedorozumění, chci jen připomenout, že dnes už je toto vysvětlení naprosto nedostatečné. Marx poprvé důkladně prozkoumal hodnototvornou vlastnost práce a zjistil přitom, že ne každá práce, zdánlivě nebo i skutečně nutná k výrobě zboží, přidává tomuto zboží za všech okolností tak velkou hodnotu, jaká odpovídá spotřebovanému množství práce. Jestliže tedy dnes spolu s ekonomy jako Ricardo prostě říkáme, že hodnota zboží je určena prací nutnou k jeho výrobě, předpokládáme přitom vždycky výhrady učiněné Marxem. To zatím postačí; ostatní lze najít u Marxe v díle „Ke kritice politické ekonomie“, 1859, a v prvním dílu „Kapitálu“.[200]

Jakmile však ekonomové aplikovali určení hodnoty prací na zboží „práce“, upadali z rozporu do rozporu. Čím je určena hodnota „práce“? Nutnou prací, která je v ní obsažena. Kolik práce je však obsaženo v práci dělníka za jeden den, za jeden týden, za jeden měsíc, za jeden rok? Práce jednoho dne, jednoho týdne, jednoho měsíce, jednoho roku. Je-li práce mírou všech hodnot, můžeme „hodnotu práce“ vyjádřit právě jen prací. O hodnotě jedné hodiny práce nevíme však naprosto nic, víme-li jen to, že se rovná jedné hodině práce. Tím jsme se tedy nepřiblížili k cíli ani o krůček. Točíme se stále kolem dokola.

Klasická ekonomie to tedy zkusila jinak; řekla: hodnota zboží se rovná jeho výrobním nákladům. Ale co jsou to výrobní náklady práce? Aby ekonomové mohli na tuto otázku odpovědět, musí poněkud znásilňovat logiku. Místo výrobních nákladů práce samé, které se bohužel nedají zjišťovat, začali tedy zkoumat, jaké jsou výrobní náklady na *dělníka*. A ty se dají zjistit. Mění se podle doby a okolností, ale pro daný stav společnosti, pro dané místo, pro dané výrobní odvětví jsou rovněž dány, alespoň v dosti úzkém rozpětí. Dnes žijeme za vlády kapitalistické výroby, kdy velká a stále rostoucí třída obyvatelstva může žít jedině tehdy, pracuje-li za mzdu pro vlastníky výrobních prostředků — nástrojů, strojů, surovin a životních prostředků. Na základě tohoto výrobního způsobu tvoří výrobní náklady na dělníka souhrn životních prostředků — nebo jejich peněžní cena —, které jsou průměrně nutné, aby jej učinily schopným práce, aby jej udržely schopným práce a nahradily jej novým dělníkem, je-li vyřazen pro stáří, nemoc nebo smrt, aby tedy umožnily rozmnožování dělnické třídy v potřebném množství. Dejme tomu, že peněžní cena těchto životních prostředků činí průměrně tři marky denně.

Náš dělník dostává tedy od kapitalisty, který ho zaměstnává, mzdu tři marky denně. Kapitalista jej za to nechává pracovat řekněme dvanáct hodin denně. Přitom počítá tento kapitalista asi takto:

Dejme tomu, že náš dělník — strojní zámečník — má zhotovit součást stroje, kterou udělá za jeden den. Surovina — železo a mosaz v potřebné předem opracované formě — stojí 20 marek. Uhlí, spotřebované v parním stroji, opotřebování tohoto parního stroje, soustruhu a ostatních nástrojů, s kterými náš dělník pracuje, přepočítáno na jeden den a na jednoho dělníka, má hodnotu 1 marky. Denní mzda je podle našeho předpokladu 3 marky. Úhrnem se na naši součást stroje vynaloží 24 marky. Kapitalista si však vypočítá, že za ni od svých zákazníků dostane průměrně cenu 27 marek, tedy o 3 marky víc, než činí náklady, které vynaložil.

Odkud se berou tyto tři marky, které shrabuje kapitalista? Podle tvrzení klasické ekonomie se zboží prodávají průměrně za své hodnoty, tj. za ceny odpovídající nutnému množství práce

obsaženému v těchto zbožích. Průměrná cena našeho strojového dílu — 27 marek — by se tedy rovnala její hodnotě, rovnala by se práci v ní obsažené. Ale z těchto 27 marek tvoří 21 marek hodnotu, která tu už byla ještě než náš strojní zámečník začal pracovat. 20 marek bylo obsaženo v surovinách, 1 marka v uhlí spáleném při práci nebo ve strojích a nástrojích, jichž se při tom používalo a jejichž výkonnost se o tuto hodnotu zmenšila. Zbývá 6 marek, které byly přidány k hodnotě suroviny. Těchto šest marek, jak předpokládají sami naši ekonomové, může však pocházet jenom z práce, kterou přidal k surovině náš dělník. Jeho dvanáctihodinová práce vytvořila tedy novou hodnotu šest marek. Hodnota jeho dvanáctihodinové práce by se tedy rovnala šesti markám. A tak bychom konečně přišli na to, co je „hodnota práce“.

„Počkat!“ volá náš strojní zámečník. „Šest marek? Dostal jsem přece jen tři marky! Můj kapitalista přísahá při všech svatých, že hodnota mé dvanáctihodinové práce je pouze tři marky, a budu-li žádat šest, vysměje se mi. Tady něco nehraje!“

Jestliže jsme se už předtím dostali s naší hodnotou práce do bludného kruhu, uvázli jsme nyní teprve v neřešitelném rozporu. Hledali jsme hodnotu práce a našli jsme víc, než potřebujeme. Pro dělníka je hodnota dvanáctihodinové práce tři marky, pro kapitalistu šest marek, z nichž tři zaplatí dělníkovi jako mzdu a tři shrábne sám. Podle toho by práce měla ne jednu, ale dvě hodnoty, a nadto hodnoty velmi různé!

Rozpor se stává ještě nesmyslnější, převedeme-li hodnoty vyjádřené v penězích na pracovní dobu. Za dvanáct hodin práce se vytvoří nová hodnota šest marek. Za šest hodin tedy tři marky — částka, kterou dostává dělník za dvanáctihodinovou práci. Za dvanáctihodinovou práci dostává dělník jako stejnou protihodnotu produkt šesti hodin práce. Buď má tedy práce dvě hodnoty, z nichž jedna je dvakrát větší než druhá, anebo se dvanáct rovná šesti! V obou případech vychází úplný nesmysl.

Ať se kroutíme jak chceme, z tohoto rozporu se nevymotáme, dokud budeme mluvit o koupi a prodeji práce a o hodnotě práce. A tak se vedlo také ekonomům. Poslední výhonek klasické ekonomie, Ricardova škola, ztroskotala především na neřešitelnosti to-

hoto rozporu. Klasická ekonomie se octla ve slepé uličce. Muž, který našel z této slepé uličky cestu, byl Karel Marx.

To, co ekonomové pokládali za výrobní náklady „práce“, nebyly výrobní náklady na práci, nýbrž přímo na živého dělníka. A to, co tento dělník prodával kapitalistovi, nebyla jeho práce. „Jakmile jeho práce skutečně začíná,“ praví Marx, „přestala mu už patřit, nemůže ji proto už prodat.“[201] Mohl by tedy nanejvýš prodat svou *budoucí* práci, tj. zavázat se, že v určité době vykoná určitý pracovní výkon. Tím však neprodává práci (která přece má teprve být vykonána), nýbrž dává kapitalistovi k dispozici za určitou úplatu svou pracovní sílu na určitou dobu (za denní mzdu) nebo k určitému pracovnímu výkonu (za úkolovou mzdu): pronajímá, resp. prodává svou *pracovní sílu*. Tato pracovní síla je však srostlá s jeho osobou a je od ní neodlučitelná. Výrobní náklady na ni se tedy kryjí přímo s výrobními náklady na dělníka; to, čemu ekonomové říkali výrobní náklady práce, jsou právě výrobní náklady na dělníka a tím i na pracovní sílu. A tak také můžeme od výrobních nákladů na pracovní sílu přejít k *hodnotě* pracovní síly a určit množství společensky nutné práce, kterého je třeba k vytvoření pracovní síly určité kvality, jak to učinil Marx v oddílu o koupi a prodeji pracovní síly („Kapitál“, díl I, kapitola 4, část 3).[202]

Co se děje pak, když dělník prodal kapitalistovi svou pracovní sílu, tj. dal mu ji k dispozici za mzdu, kterou předem smluvili — denní nebo úkolovou? Kapitalista zavede dělníka do své dílny nebo továrny, kde je už všechno, čeho je zapotřebí k práci, suroviny, pomocné látky (uhlí, barviva atd.), nástroje, stroje. Zde se dělník pustí do práce. Dejme tomu, že jeho denní mzda je jako předtím 3 marky, při čemž je zcela lhostejné, vydělává-li je ve mzdě denní nebo úkolové. I tady zase předpokládáme, že dělník svou prací za dvanáct hodin přidá použitým surovinám novou hodnotu šest marek, a tuto novou hodnotu realizuje kapitalista při prodeji hotového výrobku. Z toho dělníkovi zaplatí jeho 3 marky, zbývající 3 marky si ponechá pro sebe. Vytvoří-li dělník za dvanáct hodin hodnotu šest marek, vytvoří za šest hodin hodnotu 3 marek. Když tedy dělník odpracoval pro kapitalistu šest hodin, nahradil mu

už protihodnotu tří marek obsažených ve mzdě. Po šesti hodinách práce jsou vyrovnáni, jeden druhému není nic dlužen.

„Počkat!“ volá nyní kapitalista. „Najal jsem dělníka na celý den, na dvanáct hodin. Šest hodin je ale jenom půl dne. Tak honem zase do práce, dokud neuplyne také druhých šest hodin — teprve potom budeme vyrovnáni!“ A dělník musí skutečně splnit svou „dobrovolně“ uzavřenou smlouvu, podle které se zavázal, že bude za produkt práce, který stojí šest hodin práce, pracovat celých dvanáct hodin.

Při úkolové mzdě je tomu stejně. Dejme tomu, že náš dělník udělá za 12 hodin 12 kusů zboží. Surovina a opotřebování strojů, připadající na každý kus, stojí 2 marky a každý kus se prodává za 2 $^1/_2$ marky. Za jinak stejných předpokladů jako předtím zaplatí kapitalista dělníkovi od kusu 25 feniků; to činí při 12 kusech 3 marky, a aby je dělník vydělal, musí pracovat dvanáct hodin. Kapitalista dostane za 12 kusů 30 marek; odečteme-li 24 marek za suroviny a opotřebování, zbývá 6 marek, z nichž 3 marky zaplatí jako mzdu a 3 marky shrábne. Stejně jako předtím. I zde pracuje dělník šest hodin pro sebe, tj. aby nahradil svou mzdu (po půl hodině v každé z dvanácti hodin), a šest hodin pro kapitalistu.

Obtíž, na které ztroskotávali nejlepší ekonomové, dokud vycházeli z hodnoty „práce“, zmizí, jakmile místo toho vyjdeme z hodnoty „pracovní *síly*“. Pracovní síla je v dnešní kapitalistické společnosti zbožím, je to zboží jako každé jiné, jenže zboží docela zvláštní. Má totiž tu zvláštní vlastnost, že je hodnototvornou silou, zdrojem hodnoty, a přitom, při vhodném zacházení, zdrojem větší hodnoty, než jakou má sama. Za nynějšího stavu výroby lidská pracovní síla nejenže produkuje za den větší hodnotu, než má a stojí sama; s každým novým vědeckým objevem, s každým novým technickým vynálezem vzrůstá tento přebytek jejího denního produktu nad její denní náklady, zkracuje se tedy ta část pracovního dne, ve které dělník vytvoří náhradu za svou denní mzdu, a na druhé straně se tedy prodlužuje ta část pracovního dne, ve které musí svou práci *darovat* kapitalistovi, aniž je za to placen.

A takové je hospodářské zřízení celé naší dnešní společnosti:

jedině pracující třída produkuje všechny hodnoty. Neboť hodnota je jen jiný výraz pro práci, výraz, kterým se v naší dnešní kapitalistické společnosti označuje množství společensky nutné práce obsažené v určitém zboží. Ale tyto hodnoty, vyrobené dělníky, nepatří dělníkům. Patří vlastníkům surovin, strojů, nástrojů a zálohovaných prostředků, které těmto vlastníkům umožňují kupovat pracovní sílu dělnické třídy. Z celé té masy výrobků, které vytvořila, dostává tedy dělnická třída pro sebe nazpět jen část. A jak jsme právě viděli, druhá část, kterou si pro sebe ponechává třída kapitalistů a o kterou se nanejvýš musí dělit ještě s třídou pozemkových vlastníků, vzrůstá s každým novým objevem a vynálezem, kdežto část připadající dělnické třídě (počítáno na hlavu) roste buď jen velmi pomalu a nepatrně, anebo vůbec neroste a za jistých okolností se může dokonce zmenšovat.

Ale tyto vynálezy a objevy, které se stále rychleji navzájem vytlačují, tato vydatnost lidské práce, stupňující se v dosud neslýchané míře den ze dne, vytvoří nakonec konflikt, v němž dnešní kapitalistické hospodářství určitě zajde. Na jedné straně nezměrná bohatství a přebytek výrobků, který odběratelé nemohou zvládnout. Na druhé straně velká masa společnosti zproletarizována, přeměněna v námezdní dělníky, a právě proto připravena o možnost přivlastňovat si onen přebytek výrobků. Rozštěpení společnosti na malou, nadměrně bohatou třídu a na velikou, nemajetnou třídu námezdních dělníků vede k tomu, že se tato společnost dusí ve svém vlastním přebytku, zatímco velká většina jejích členů je sotva chráněna nebo vůbec nechráněna před krajním nedostatkem. Tento stav je den ze dne nesmyslnější a — zbytečnější. *Musí* být odstraněn, *může* být odstraněn. Je možný nový společenský řád, v němž zmizí dnešní třídní rozdíly a kde — snad po krátké přechodné době, v níž se bude třeba trochu uskrovnit, která však rozhodně bude morálně velmi prospěšná — plánovitým využitím a dalším rozvíjením už existujících nesmírných výrobních sil všech členů společnosti, při stejné pracovní povinnosti, budou dány k dispozici všem rovnou měrou a ve stále rostoucí hojnosti také prostředky k životu, k užívání života, k rozvinutí a uplatnění všech fyzických a duševních schopností. A že dělníci jsou stále více odhod-

láni vybojovat si tento nový společenský řád, to dosvědčí na obou stranách oceánu zítřejší První máj a neděle třetího máje.[203]

Bedřich Engels

Londýn 30. dubna 1891

Otištěno v příloze listu „Vorwärts“, čís. 109 z 13. května 1891, a v brožuře Karl Marx, „Lohnarbeit und Kapital“, Berlín 1891

Podle textu brožury
Přeloženo z němčiny

PŘEDMLUVA K ČTVRTÉMU NĚMECKÉMU VYDÁNÍ „VÝVOJE SOCIALISMU OD UTOPIE K VĚDĚ“[204]

Potvrdila se moje domněnka, že obsah tohoto spisu nebude působit našim německým dělníkům velké obtíže. Aspoň od března 1883, kdy vyšlo první vydání, byla rozebrána tři vydání o celkovém nákladu 10 000 výtisků, a to v době, kdy platil zákon proti socialistům, který už je v pánu. Je to zároveň nový doklad, jak bezmocné jsou policejní zákazy proti takovému hnutí, jako je hnutí moderního proletariátu.

Od prvního vydání vyšlo ještě několik překladů do cizích jazyků: italský překlad Pasquala Martignettiho „Il Socialismo Utopico e il Socialismo scientifico“, Benevento 1883; ruský „Razvitije naučnogo socializma“, Ženeva 1884; dánský „Socialismens Udvikling fra Utopi til Videnskab“, jako I. svazek „Socialistisk bibliothek“, Kodaň 1885; španělský „Socialismo utópico y Socialismo científico“, Madrid 1886, a holandský překlad „De Ontwikkeling van het Socialisme van Utopie tot Wetenschap“, Haag 1886.

V nynějším vydání byly provedeny různé malé změny; důležitější jsou pouze doplňky na dvou místech: v první kapitole o Saint-Simonovi, kterému bylo věnováno poněkud málo místa

ve srovnání s Fourierem a Owenem, a na konci třetí kapitoly o „trustech“, které se mezitím staly novou důležitou formou výroby.[205]

Bedřich Engels

Londýn 12. května 1891

Otištěno v brožuře Friedrich Engels, „Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft“, Berlín 1891

Podle textu brožury
Přeloženo z němčiny

PŘEDMLUVA K ČTVRTÉMU VYDÁNÍ „PŮVODU RODINY, SOUKROMÉHO VLASTNICTVÍ A STÁTU" Z ROKU 1891[206]

Dřívější velké náklady tohoto spisu jsou už skoro půl roku rozebrány a nakladatel* mě už delší dobu žádá, abych připravil nové vydání. Až dosud mi v tom bránily naléhavější práce. Od prvního vydání uplynulo sedm let a za tu dobu znalosti o původních formách rodiny značně pokročily. Bylo tedy třeba pilně přiložit ruku k dílu, leccos opravit a doplnit, a to tím spíš, že sazba tohoto textu má být stereotypována, takže po nějakou dobu nebude možné v ní provádět další změny.**

Přezkoumal jsem tedy pečlivě celý text a připojil řadu doplňků, přičemž jsem doufám dostatečně přihlížel k dnešnímu stavu vědy. Dále podávám v této předmluvě stručný přehled vývoje dějin od Bachofena až po Morgana; a to zejména proto, že anglická, poněkud šovinisticky smýšlející prehistorická škola se stále ještě ze všech sil snaží ututlat převrat v názorech na prehistorii, k němuž došlo zásluhou Morganových objevů, přitom se však nijak neostýchá

* — tj. J. H. W. Dietz. *(Pozn. red.)*

** V „Neue Zeit" poslední část této věty zní: „protože nové vydání má vyjít v objemném svazku, běžném v dnešní německé socialistické literatuře, ale ještě velmi řídkém v ostatních literárních oblastech." *(Pozn. red.)*

přisvojovat si výsledky Morganova bádání. Také jinde se někdy až příliš řídí tímto anglickým příkladem.

Moje práce byla přeložena do různých cizích jazyků. Nejprve do italštiny: „L'origine della famiglia, della proprietà privata e dello stato“. Versione reveduta dall' autore, di Pasquale Martignetti. Benevento 1885. Potom do rumunštiny: „Originǎ familiei, proprietǎţei, private şi a statului“. Traducere de Joan Nădejde, v jašském časopise „Contemporanul“, od září 1885 do května 1886. Pak do dánštiny: „Familjens, Privatejendommens og Statens Oprindelse“. Dansk af Forfatteren gennemgaaet Udgave, besørget af Gerson Trier. København 1888. Francouzský překlad, který pořídil Henri Ravé podle tohoto německého vydání, je v tisku.[207]

Až do počátku šedesátých let nemůže být o dějinách rodiny ani řeči. Historická věda byla na tomto poli ještě úplně pod vlivem pěti knih Mojžíšových. Patriarchální forma rodiny, která je v nich vylíčena podrobněji než kdekoli jinde, se nejen bez dalšího zkoumání pokládala za nejstarší formu rodiny, nýbrž ztotožňovala se také — ovšem bez mnohoženství — s dnešní buržoazní rodinou, takže rodina by vlastně nebyla prošla vůbec žádným dějinným vývojem; nanejvýš se připouštělo, že snad v pravěku bylo období neomezeného pohlavního styku. — Kromě monogamního manželství bylo ovšem známo také orientální mnohoženství a indickotibetské mnohomužství; tyto tři formy se však nedaly seřadit podle historické posloupnosti a objevovaly se tu tedy vedle sebe bez jakékoli souvislosti. Že se u jednotlivých starověkých národů i u některých dosud existujících divochů neodvozuje původ podle otce, nýbrž podle matky, že se tedy za jedině platný považuje původ po přeslici, že u mnoha dnešních národů je zakázáno manželství uvnitř určitých větších skupin, tehdy ještě podrobněji neprozkoumaných, a že se s tímto obyčejem setkáváme ve všech světadílech — tato fakta byla sice známa a hromadilo se o nich čím dál tím víc dokladů. Nevědělo se však, co s nimi počít, a dokonce ještě E. B. Tylor v „Researches into the Early History of Mankind etc. etc.“ (1865) je uvádí jako pouhé „zvláštní obyčeje“ vedle zákazu, pla-

tícího u některých divochů, dotýkat se železným nástrojem hořícího dřeva a vedle podobných náboženských kejklů.

Dějiny rodiny se datují od roku 1861, kdy vyšlo Bachofenovo „Mutterrecht“. Spisovatel v něm tvrdí: 1. že lidé žili na počátku v neomezeném pohlavním styku, který označuje nepřesným výrazem hetérismus; 2. že takový styk vylučuje jakoukoli jistotu otcovství a že proto se původ mohl odvozovat jen po přeslici — podle mateřského práva — a že tomu tak původně bylo u všech starověkých národů; 3. že proto byla ženám jakožto matkám, tedy jediným bezpečně známým rodičům mladší generace, prokazována ve vysoké míře úcta a vážnost, což se podle Bachofenovy představy stupňovalo až k úplné vládě žen (gynaikokracii); 4. že přechod k monogamnímu manželství, kdy žena náležela výhradně jednomu muži, byl porušením prastarého náboženského přikázání (tj. fakticky porušením odvěkého práva ostatních mužů na tutéž ženu), porušením, za které se muselo činit pokání nebo které, jestliže se mělo trpět, muselo být vykoupeno tím, že se žena po určitou dobu oddávala ostatním mužům.

Důkazy pro tyto teze nalézá Bachofen v nesčetných místech staroklasické literatury, nasbíraných s největší pílí. K vývoji od „hetérismu“ k monogamii a od mateřského práva k otcovskému právu dochází podle něho, zejména u Řeků, v důsledku dalšího vývoje náboženských představ, tím, že do družiny starodávných bohů, zastupujících starý názor, přibyla nová božstva, představující nový způsob nazírání, takže nová božstva zatlačují staré bohy čím dál tím víc do pozadí. Podle Bachofena nezpůsobil tedy dějinné změny ve vzájemném společenském postavení muže a ženy vývoj faktických životních podmínek, nýbrž náboženský odraz těchto životních podmínek v jejich hlavách. Podle toho vykládá Bachofen Aischylovu „Oresteiu“ jako dramatické líčení boje mezi zanikajícím právem mateřským a mezi právem otcovským, které se v herojské době vzmáhalo a vítězilo. Klytaimnestra zabila kvůli svému milenci Aigisthovi svého manžela Agamemnóna, který se vrátil z trojské války; ale její a Agamemnónův syn Orestes pomstil vraždu otce tím, že zabil matku. Za to ho pronásledují Erinye, démonické ochránkyně mateřského práva, podle něhož je vražda

matky nejtěžším, neodpustitelným zločinem. Avšak Apollón, který svou věštbou přiměl Oresta k tomuto činu, a Athéna, která je povolána, aby ho soudila — oba bozi, kteří tu zastupují nový řád otcovského práva — ho chrání; Athéna vyslechne obě strany. V rozmluvě, která se pak rozvine mezi Orestem a Erinyemi, je stručně shrnut celý spor. Orestes se odvolává na to, že se Klytaimnestra dopustila dvojího zločinu: že usmrtila *svého* manžela, a tím také *jeho* otce. Proč tedy pronásledují Erinye jeho, a ne matku, která je mnohem víc vinna? Dostane se mu pádné odpovědi:

„*Nebyla* s mužem, kterého zabila, *pokrevně spřízněna.*"[208]

Vražda muže, který není pokrevním příbuzným, i když je to sám manžel vražednice, může být odpuštěna a Erinyím po ní nic není; jejich posláním je pouze stíhat vraždu mezi pokrevními příbuznými a tu je podle mateřského práva nejtěžším a neodpustitelným zločinem vražda matky. Pak vystoupí Apollón jako Orestův obhájce; Athéna nechá hlasovat areopagity — athénské porotce; pro zproštění i pro odsouzení je stejný počet hlasů; tu dá Athéna jako předsedkyně svůj hlas Orestovi a osvobodí ho. Otcovské právo zvítězilo nad mateřským právem, „bohové mladého pokolení", jak je nazývají samy Erinye, vítězí nad Erinyemi, které se nakonec také dají přemluvit, aby se ujaly nového poslání ve službách nového řádu.

Tento nový, ale rozhodně správný výklad „Oresteie" je jedno z nejkrásnějších a nejlepších míst v celé knize, ale zároveň dokazuje, že Bachofen věří v Erinye, Apollóna a Athénu přinejmenším stejně jako kdysi Aischylos: věří totiž, že v řecké herojské době provedli zázrak a vyvrátili mateřské právo právem otcovským. Je nabíledni, že takové pojetí, podle kterého je náboženství rozhodující pákou světových dějin, musí nakonec vyústit v čirý mysticismus. Je to tedy krušná a ne vždycky vděčná práce, máme-li se prokousávat tlustým Bachofenovým kvartovým svazkem. To všechno však nezmenšuje jeho průkopnickou zásluhu; byl první, kdo frázi o neznámém prehistorickém stavu s neomezeným pohlavním stykem nahradil důkazem, že ve staré klasické literatuře můžeme najít množství stop, že před monogamií existoval u Řeků a Asiatů opravdu stav, kdy nejen muž obcoval pohlavně s více ženami, nýbrž i žena obcovala

s více muži, aniž se tím prohřešovali proti tehdejšímu mravu; že tento mrav nevymizel úplně, nýbrž zanechal stopy v tom, že se ženy oddávaly v omezené míře ostatním mužům, čímž si musely vykupovat právo na monogamii; že se proto původně mohl původ odvozovat jen po přeslici, od matky k matce; že se tato výlučná platnost původu po přeslici udržela ještě dlouho do dob monogamie, kdy už bylo otcovství jisté nebo bylo aspoň uznáváno; a že toto původní postavení matek jako jediných bezpečně uznaných rodičů jejich dětí zajišťovalo jim, a tím i ženám vůbec vyšší společenské postavení, než jaké kdy od té doby zaujímaly. Tyto teze Bachofen ovšem nevyslovil tak jasně — bránilo mu v tom jeho mystické nazírání. Dokázal je však, a to byla roku 1861 úplná revoluce.

Bachofen napsal svůj tlustý kvartový svazek německy, tj. v jazyce národa, který se tehdy o prehistorii dnešní rodiny zajímal nejméně. Proto zůstal neznámý. Jeho nejbližší následovník na témž poli vystoupil roku 1865, aniž kdy o Bachofenovi slyšel.

Tímto následovníkem byl J. F. MacLennan, pravý opak svého předchůdce. Místo geniálního mystika tu máme suchopárného právníka; místo překypující básnické fantazie věrojatné kombinace advokáta, který pronáší obhajobu. MacLennan nalézá u mnohých divokých, barbarských a dokonce i u civilizovaných národů starověku i novověku formu sňatku, při které ženich, sám nebo s přáteli, musí nevěstu jejím příbuzným naoko násilím uloupit. Tento zvyk je asi pozůstatek dřívějšího zvyku, podle něhož muži jednoho kmene skutečně násilím loupili pro sebe ženy jinde, u jiných kmenů. Jak vzniklo toto „únosové manželství“? Dokud mohli muži najít dost žen ve vlastním kmeni, nebyl k tomu vůbec žádný důvod. Ale stejně často zjišťujeme, že u nevyvinutých národů existují určité skupiny (které byly ještě roku 1865 namnoze ztotožňovány s kmeny samými), uvnitř kterých je zakázáno uzavírat sňatek, takže muži si musí hledat ženy a ženy zase muže mimo tuto skupinu, kdežto u jiných skupin je zase ten zvyk, že muži určité skupiny si musí brát ženy jen ze své vlastní skupiny. MacLennan nazývá první skupiny exogamními, druhé endogamními a konstruuje pak bez okolků příkrý protiklad mezi exogamními a endo-

gamními „kmeny". A ačkoli při svém vlastním zkoumání exogamie naráží takřka nosem na to, že tento protiklad v mnoha případech, ne-li ve většině nebo dokonce ve všech, existuje jen v jeho představě, přece z něho činí základ celé své teorie. Podle ní si mohou exogamní kmeny brát ženy jen z jiných kmenů; a při trvalém válečném stavu mezi kmeny, který odpovídá divošství, mohlo se prý tak dít jedině loupeží.

MacLennan se pak ptá: odkud se vzal tento zvyk exogamie? Představy pokrevního příbuzenství a krvesmilstva prý s ním nemohou mít nic společného, to prý jsou věci, které se vyvinuly teprve mnohem později. Ale má prý s tím něco společného zvyk hojně rozšířený u divochů, totiž zabíjet děti ženského pohlaví hned po narození. Tím prý vzniká v každém kmeni přebytek mužů a první nutný následek toho prý je, že několik mužů mělo jednu ženu společně: tedy mnohomužství. A z toho prý zase vyplývá, že se vědělo, kdo je matkou dítěte, ale ne, kdo je otcem; příbuzenství bylo tudíž odvozováno jen po přeslici a příbuzenství po meči bylo vyloučeno — tedy mateřské právo. A druhým následkem nedostatku žen uvnitř kmene — mnohomužství tento nedostatek sice zmírňuje, ale neodstraňuje — byly právě soustavné násilné únosy žen cizích kmenů.

„Protože exogamie a mnohomužství vyplývají z jedné a téže příčiny — z toho, že není stejný počet osob obojího pohlaví — musíme *mít za to, že všechny exogamní rasy se původně oddávaly mnohomužství*... A proto musíme považovat za nesporné, že u exogamních ras byl první příbuzenský systém ten, v němž se uznávají pokrevní svazky jen z matčiny strany" (MacLennan, „Studies in Ancient History", 1886, Primitive Marriage, str. 124).[209]

MacLennanovou zásluhou je, že poukázal na všeobecné rozšíření a veliký význam toho, co nazývá exogamií. Ale fakt exogamních skupin rozhodně *neobjevil*, a o tom, že by mu byl porozuměl, se už vůbec nedá mluvit. Nepřihlížíme-li k dřívějším ojedinělým poznámkám mnoha pozorovatelů — z nichž právě čerpal MacLennan — popsal už Latham („Descriptive Ethnology", 1859) přesně a správně tuto instituci u indických Magarů[210] a prohlásil, že je všeobecně rozšířena a že se vyskytuje ve všech světadílech — toto místo cituje sám MacLennan. A náš Morgan ji rovněž prokázal a správně popsal už roku 1847 ve svých dopisech o Irokézech

(v „American Review") a roku 1851 v knize „The League of the Iroquois"[211] u tohoto kmene, zatímco MacLennanův advokátský rozum, jak uvidíme, natropil v této věci mnohem větší zmatek než Bachofenova mystická fantazie na poli mateřského práva. MacLennanovou další zásluhou je poznání, že původně platil mateřskoprávní řád posloupnosti, ačkoli, jak také později uznává, Bachofen ho v tom předešel. Ale ani v této věci nemá MacLennan úplně jasno; mluví stále o „příbuzenství jen po přeslici" (kinship through females only) a tohoto výrazu, správného pro dřívější stupeň, používá neustále i pro pozdější vývojové stupně, na nichž se sice původ a dědictví odvozují ještě výhradně podle matek, ale uznává se a vyjadřuje také příbuzenství z mužské strany. To je omezenost právníka, který si vytvoří pevný právní výraz a používá ho pak beze změny dál i pro poměry, které zatím už jeho používání nepřipouštějí.

I když byla MacLennanova teorie přesvědčivá, přece jen její autor zřejmě sám cítil, že nemá dost pevné základy. Alespoň si sám povšiml, že je

„pozoruhodné, že forma (zdánlivého) únosu ženy je nejvýraznější a nejurčitější právě u národů, kde vládne *mužské* příbuzenství (správně odvozování původu po meči)" (strana 146).

A stejně dále:

„Je podivné, že děti, pokud víme, nejsou soustavně pobíjeny nikde, kde existují vedle sebe exogamie a nejstarší forma příbuzenství" (str. 146).

Oba tyto fakty jsou pro jeho výklad přímo ranou do tváře a čelit jim může jen novými, ještě spletitějšími hypotézami.

Přesto byla jeho teorie v Anglii velmi příznivě přijata a měla veliký ohlas: MacLennan tam byl všeobecně pokládán za zakladatele dějin rodiny a za první autoritu v tomto oboru. Přestože byly konstatovány jednotlivé výjimky a obměny, zůstal jeho protiklad mezi exogamními a endogamními „kmeny" uznávaným základem panujícího způsobu nazírání a působil jako klapky na očích, které znemožňovaly volný rozhled po zkoumané oblasti, a tím i jakýkoli rozhodný pokrok. Proti tomu, jak je MacLennan obvykle přeceňován v Anglii a podle anglického vzoru také jinde, je naší povinností namítnout, že MacLennan svým vyloženě klamným proti-

kladem mezi exogamními a endogamními „kmeny“ natropil víc škody, než svými výzkumy přinesl užitku.

Zatím však už vycházelo najevo stále víc faktů, které nezapadaly do jeho ozdobného rámce. MacLennan znal jen trojí formu manželství: mnohoženství, mnohomužství a monogamii. Jakmile se však jednou tato otázka stala středem pozornosti, přicházelo stále víc důkazů, že u nevyvinutých národů existovaly formy manželství, při kterých určitý počet mužů měl společně určitý počet žen; a *Lubbock* („The Origin of Civilization“, 1870) uznal toto skupinové manželství (communal marriage) za historický fakt.

Hned nato, roku 1871, vystoupil *Morgan* s novým a v mnohém směru rozhodujícím materiálem. Přesvědčil se, že zvláštní příbuzenský systém, který platí u Irokézů, je společný všem původním obyvatelům Spojených států a že je tedy rozšířen po celém kontinentu, přestože je v přímém rozporu s příbuzenskými stupni, které fakticky vyplývají z platného tam manželského systému. Přiměl tedy americkou federální vládu, aby na základě dotazníků a tabulek, které sám sestavil, provedla šetření o příbuzenských systémech ostatních národů, a z odpovědí zjistil: 1. že příbuzenský systém amerických Indiánů platí i u četných kmenů v Asii a v poněkud pozměněné formě i v Africe a v Austrálii, 2. že se dá dokonale vysvětlit z formy skupinového manželství, která právě odumírá na Havaji a na jiných australských ostrovech, a 3. že však vedle této formy manželství platí na těchto ostrovech příbuzenský systém, který se dá vysvětlit jen ještě původnější, nyní však už vyhynulou formou skupinového manželství. Sebrané informace uveřejnil pak Morgan i se svými závěry v knize „Systems of Consanguinity and Affinity“, 1871, a zavedl tím debatu na daleko rozsáhlejší pole. Vycházeje z příbuzenských systémů rekonstruoval formy rodiny, které jim odpovídaly, a otevřel tím bádání novou cestu a umožnil hlouběji proniknout do pravěku lidstva. Jakmile byla tato metoda uznána, rozplynula se MacLennanova ladná konstrukce v dým.

MacLennan hájil svou teorii v novém vydání knihy „Primitive Marriage“ („Studies in Ancient History“, 1876). Ačkoli sám velmi uměle kombinuje dějiny rodiny ze samých hypotéz, žádá od

Lubbocka a Morgana nejen důkazy pro každé jejich tvrzení, ale důkazy tak nepopíratelné a pádné, jaké jedině připouští skotský soudní dvůr. A to činí týž muž, který z blízkého vztahu, jaký je u Němců mezi bratrem matky a synem sestry (Tacitus „Germania", c. 20), z Caesarovy zprávy, že u Britů má vždycky deset nebo dvanáct mužů společné ženy, a ze všech ostatních zpráv starověkých spisovatelů o společenství žen u barbarů vyvozuje bez váhání závěr, že u všech těchto národů bylo mnohomužství! Jako bychom slyšeli státního návladního, který si může při konstrukci případu všechno dovolit, ale od obhájce požaduje pro každé slovo formálně dokonalý právnicky platný důkaz.

Skupinové manželství je prostě výmysl, tvrdí MacLennan a vrací se tak zpátky daleko za Bachofena. Morganovy příbuzenské systémy jsou prý pouhé předpisy společenské zdvořilosti, což dokazuje ten fakt, že Indiáni oslovují i cizince, bělocha „bratře" nebo „otče". To je totéž, jako by někdo chtěl tvrdit, že označení otec, matka, bratr, sestra jsou pouhá oslovení bez jakéhokoli smyslu, protože si katoličtí duchovní a abatyše také říkají „otče" a „matko", mniši a jeptišky, dokonce i svobodní zednáři a členové anglických cechovních spolků se při slavnostních zasedáních oslovují „bratři a sestry". Zkrátka, MacLennanova obhajoba byla slabá až běda.

A přece v jedné věci ho nikdo nechytil. Protiklad mezi exogamními a endogamními „kmeny", na němž stál celý jeho systém, nejenže nebyl otřesen, byl dokonce všeobecně uznáván za stěžejní bod veškerých dějin rodiny. Připouštělo se, že MacLennanův pokus vysvětlit tento protiklad je nedostatečný a že odporuje faktům, které sám uvádí. Ale sám protiklad, fakt, že existovaly dva navzájem se vylučující druhy samostatných a nezávislých kmenů, z nichž první si bral ženy z řad vlastního kmene, kdežto u druhého to bylo naprosto zakázáno — to bylo považováno za nezvratné evangelium. Srovnejme s tím například „Origines de la famille" (1874) od Giraud-Teulona a dokonce i „Origin of Civilisation" (4. vydání, 1882) od Lubbocka.

Na tento bod navazuje Morganovo hlavní dílo „Ancient Society" (1877), dílo, o které se opírá tato práce. Co Morgan roku 1871 teprve nejasně tušil, rozvinul tady s plným vědomím.

Endogamie a exogamie nejsou protiklady; existence exogamních „kmenů" nebyla dosud nikde prokázána. Avšak v době, kdy ještě panovalo skupinové manželství — a podle vší pravděpodobnosti panovalo kdysi všude — dělil se kmen na určitý počet skupin pokrevně příbuzných po matce, na rody, a uvnitř těchto skupin platil přísný zákaz sňatku, takže muži z takového rodu si sice směli brát za manželky ženy z řad kmene a zpravidla tak také činili, ale museli si je vybírat mimo svůj rod. Takže byl-li rod přísně exogamní, kmen zahrnující všechny rody byl právě tak přísně endogamní. Tím byl nadobro vyřízen poslední zbytek MacLennanových umělých konstrukcí.

Tím se však Morgan nespokojil. Rod u amerických Indiánů mu dále posloužil k tomu, že učinil druhý rozhodný krok na poli, které zkoumal. V tomto rodu, organizovaném podle mateřského práva, objevil původní formu, ze které se vyvinul pozdější rod organizovaný podle otcovského práva, rod, s jakým se setkáváme u antických kulturních národů. Řecký a římský rod, které byly všem dosavadním dějepiscům hádankou, byly vysvětleny z indiánského rodu, a tím byla nalezena nová základna pro celou prehistorii.

Toto opětné objevení původního mateřskoprávního rodu jako stupně, který předcházel otcovskoprávnímu rodu kulturních národů, má pro prehistorii týž význam jako Darwinova vývojová teorie pro biologii a Marxova teorie nadhodnoty pro politickou ekonomii. Umožnilo Morganovi, aby poprvé načrtl dějiny rodiny, v nichž jsou aspoň zhruba předběžně konstatovány klasické stupně jejího vývoje, pokud to dovoluje materiál, který je dnes znám. Je naprosto zřejmé, že tímto začíná nové období ve zpracování dějin pravěku. Mateřskoprávní rod se stal stěžejní osou, kolem níž se točí celá tato věda; od jeho objevení je jasné, kterým směrem a po čem třeba pátrat a jak mají být výsledky bádání uspořádány. A v souvislosti s tím se nyní dosahuje na tomto poli mnohem rychlejších pokroků než před Morganovou knihou.

Morganovy objevy nyní všeobecně uznávají nebo spíše přejímají také prehistorikové v Anglii. Ale takřka u žádného z nich nenajdeme otevřené přiznání, že za tuto revoluci v názorech vděčíme právě Morganovi. V Anglii je jeho kniha co nejvíc umlčována

a Morgana samého odbývají blahosklonnou chválou za jeho *dřívější* úspěchy; jednotlivosti jeho výkladu se horlivě přetřásají, o jeho opravdu velikých objevech se zarputile mlčí. Původní vydání knihy „Ancient Society" je rozebráno; v Americe něco takového nejde na odbyt; v Anglii byla tato kniha, jak se zdá, soustavně potlačována a jediné vydání tohoto epochálního díla, které je ještě u knihkupců k dostání, je — německý překlad.

Odkud tato zdrženlivost, ve které těžko nevidět umlčovací spiknutí, zvláště srovnáme-li to s četnými citáty uváděnými z pouhé zdvořilosti i s jinými důkazy „přátelství", jimiž se spisy našich uznaných prehistoriků jen hemží? Je to snad proto, že Morgan je Američan a že je pro anglické prehistoriky příliš kruté, jsou-li přes všechnu svou velmi záslužnou píli ve snášení materiálu odkázáni na dva geniální cizince, Bachofena a Morgana, když jde o obecná hlediska platná při pořádání a seskupování tohoto materiálu, zkrátka když jde o ideje? S Němcem by se ještě smířili, ale s Američanem? Vůči Američanovi se každý Angličan stává vlastencem — ve Spojených státech jsem viděl skvělé ukázky tohoto vlastenectví.[212] K tomu však přistupuje ještě to, že MacLennan byl takříkajíc úředně jmenovaným zakladatelem a vůdcem anglické prehistorické školy; že patřilo jaksi k prehistorickému dobrému tónu mluvit jen se svrchovanou úctou o jeho vyumělkované dějinné konstrukci, která vede od pobíjení dětí přes mnohomužství a únosové manželství k mateřskoprávní rodině; že sebenepatrnější pochybnost o existenci exogamních a endogamních „kmenů", které se navzájem naprosto vylučují, platila za rouhání a kacířství; že se tedy Morgan tím, že všechna tato posvěcená dogmata rozpustil v dým, dopustil jakési svatokrádeže. A nejen to, rozbil je takovým způsobem, že stačilo jen to vyslovit a každému bylo rázem všechno jasné, takže MacLennanovi ctitelé, potácející se dosud bezradně mezi exogamií a endogamií, se museli takřka tlouci pěstí do hlavy a volat: Jak jsme mohli být tak hloupí, že jsme na to nepřišli už dávno sami!

A jestliže tyto zločiny ještě nestačily, aby zabránily oficiální škole chovat se k němu jinak než s chladnou odmítavostí, pak Morgan dovršil míru tím, že nejen kritizoval civilizaci, společnost zbožní výroby, základní formu naší dnešní společnosti, způsobem

připomínajícím Fouriera, nýbrž mluví o příští přeměně této společnosti slovy, která by byl mohl stejně dobře pronést Karel Marx. Bylo tedy jen zasloužené, jestliže mu MacLennan rozhořčeně vyčítá, že „historická metoda je mu veskrze nesympatická",[213] a jestliže mu to pan profesor Giraud-Teulon v Ženevě ještě roku 1884 potvrzuje. A přece týž pan Giraud-Teulon ještě roku 1874 („Origines de la famille") bezmocně bloudil v bludišti MacLennanovy exogamie, z níž ho musil vysvobodit teprve Morgan!

Není třeba, abych se tu šířil o ostatních pokrocích, za které dějiny pravěku děkují Morganovi; všechno, co je třeba o tom říci, najde čtenář v mé práci. Čtrnáct let, která uplynula od vyjití jeho stěžejního díla, velmi obohatilo náš materiál z oboru dějin prehistorických lidských společností; k antropologům, cestovatelům a prehistorikům z povolání přistoupili srovnávací právníci a přinesli jednak novou látku, jednak nová hlediska. Leckterá Morganova jednotlivá hypotéza tím byla otřesena nebo dokonce vyvrácena. Nikde však nevedl nově nasbíraný materiál k tomu, že by jeho velká hlavní hlediska byla zatlačena jinými. Pořádek, který vnesl do prehistorie, trvá v hlavních rysech až do dneška. Lze dokonce říci, že se stále víc všeobecně uznává právě tak, jako se zatajuje, že původcem tohoto velkého pokroku je Morgan.*

Londýn 16. června 1891

Bedřich Engels

Otištěno v časopise „Die Neue Zeit", sv. 2, čís. 41, 1890—1891, a ve čtvrtém vydání „Původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu", Stuttgart 1892

Podle textu knihy srovnaného s textem časopisu Přeloženo z němčiny

* Na zpáteční cestě z New Yorku v září roku 1888 jsem se setkal s bývalým členem Kongresu za rochesterský volební obvod, který znal Lewise Morgana. Nedovedl mi však o něm mnoho povědět. Morgan prý žil v Rochesteru jako soukromník a zabýval se jen svým studiem. Jeho bratr prý byl plukovník a byl zaměstnán v ministerstvu války ve Washingtonu; s pomocí tohoto bratra prý dosáhl, že se vláda zajímala o jeho výzkumy a několik jeho děl vydala na svůj náklad; muž, který mi to vyprávěl, prý se o to sám v době, kdy byl členem Kongresu, několikrát zasadil. *(Engelsova poznámka.)*

POZDRAV DRUHÉMU RAKOUSKÉMU STRANICKÉMU SJEZDU[214]

Londýn 26. června 1891

Vážení soudruzi,

přijměte můj nejupřímnější dík za přátelské pozvání na druhý sjezd rakouské sociální demokracie, zároveň však i mé politování, že se nemohu dostavit osobně; posílám vám nejvřelejší přání zdařilého průběhu jednání.

Od Hainfeldu[215], kdy se rakouská dělnická strana postavila znovu na vlastní nohy, jste udělali obrovské pokroky. To je nejlepší záruka, že váš nový sjezd bude východiskem nových, ještě významnějších triumfů.

Svou nepřemožitelnou vnitřní sílu dokazuje naše strana nejen svými úspěchy, které následují rychle jeden za druhým; nejen tím, že stejně jako loni v Německu překonala letos i v Rakousku výjimečný stav.[216] Ještě mnohem přesvědčivěji dokazuje tuto svou sílu tím, že ve všech zemích vítězí nad překážkami a uskutečňuje věci, před nimiž zůstávají ostatní strany, rekrutující se z majetných tříd, bezmocně stát. Zatímco majetné třídy Francie a majetné třídy Německa se s nesmiřitelnou nenávistí potírají, pracují francouzští a němečtí proletáři ruku v ruce. A zatímco u vás v Rakousku majet-

né třídy jednotlivých korunních zemí ztrácejí ve slepé nacionální zášti poslední zbytek schopnosti vládnout, ukáže jim váš druhý sjezd obraz onoho Rakouska, které nezná nacionální zášť — Rakouska dělníků.

Bedřich Engels

Otištěno v „Arbeiter-Zeitung“, čís. 27 ze 3. července 1891, a v brožuře „Verhandlungen des zweiten österreichischen Parteitags, abgehalten zu Wien am 26., 29. und 30. Juni 1891“, Vídeň 1891

Podle textu novin srovnaného s textem brožury
Přeloženo z němčiny

KE KRITICE NÁVRHU SOCIÁLNĚ DEMOKRATICKÉHO PROGRAMU Z ROKU 1891[217]

Napsáno mezi 18. a 29. červnem 1891
Otištěno (bez přílohy) v „Die Neue Zeit“, sv. 1, čís. 1, 1901—1902

Podle rukopisu
Přeloženo z němčiny

Nynější návrh[218] se liší velmi příznivě od dosavadního programu[219]. Silné pozůstatky přežilé tradice — jak specificky lassallovské, tak vulgárně socialistické — jsou v podstatě odstraněny, návrh stojí po teoretické stránce celkem na stanovisku dnešní vědy a dá se o něm rovněž z tohoto stanoviska diskutovat.

Dělí se na tři úseky: I. zdůvodnění, II. politické požadavky, III. požadavky na ochranu dělnictva.

I. Zdůvodnění v deseti odstavcích

Všeobecně vzato, trpí zdůvodnění tím, že se pokouší sloučit dvě neslučitelné věci: má to být jak program, tak *komentář* k programu. Z obavy, že nebude dost jasný, bude-li stručný a pádný, vkládají se do něho vysvětlivky, které jej činí mnohomluvným a rozvláčným. Podle mého názoru má být program pokud možno stručný a precizní. Nevadí ani, když se v něm tu a tam vyskytne cizí slovo nebo nějaká věta, jejíž celý dosah nelze na první pohled postřehnout. Ústní přednes na schůzích, písemný výklad v tisku už udělají všechno, co je nutné, a krátká pregnantní věta, jakmile je pochopena, utkví v paměti, stane se heslem a to se při rozvláčnějším výkladu nikdy nemůže stát. Neobětujme příliš mnoho ohledům na popularitu, nepodceňujme duševní schopnosti a úroveň vzdělání našich dělníků. Pochopili mnohem těžší věci, než jaké se mohou vyskytnout i v nejkratším, nejstručnějším programu; a jestliže v době zákona proti socialistům bylo znesnadněno a místy znemožněno důkladné vzdělání mas, které nově přišly do hnutí — brzy se to dožene pod vedením starých členů dnes, kdy se opět mohou nerušeně přechovávat a číst naše propagační spisy.

Chci se pokusit celý tento oddíl trochu zestručnit, a podaří-li

se mi to, přiložit jej nebo poslat dodatečně, a nyní přejdu k jednotlivým odstavcům očíslovaným 1 až 10.

Odstavec 1. „*Odloučení*", atd. „doly, šachty, jámy" — tři slova pro jednu věc; dvě by měla odpadnout. Já bych nechal *doly* [Bergwerke], jak se přece říká u nás i na úplné rovině, a označil bych všechno nejobvyklejším výrazem. Naproti tomu bych doplnil: „*železnice a jiné* dopravní prostředky".

Odstavec 2. Zde bych dal: „V rukou *svých přivlastňovatelů* (nebo *svých vlastníků*) se *společenské* pracovní prostředky staly", a právě tak dále „závislost... na vlastnících (nebo přivlastňovatelích) pracovních prostředků" atd.

Že ti pánové si ony věci přivlastnili jako „*výhradní* vlastnictví", bylo už řečeno ad 1 a může se zde jen opakovat, chceme-li tam mermomocí dostat slovo „monopolisté". Ani tím, ani oním slovem se smysl nijak nemění. Co však je v programu zbytečné, to oslabuje.

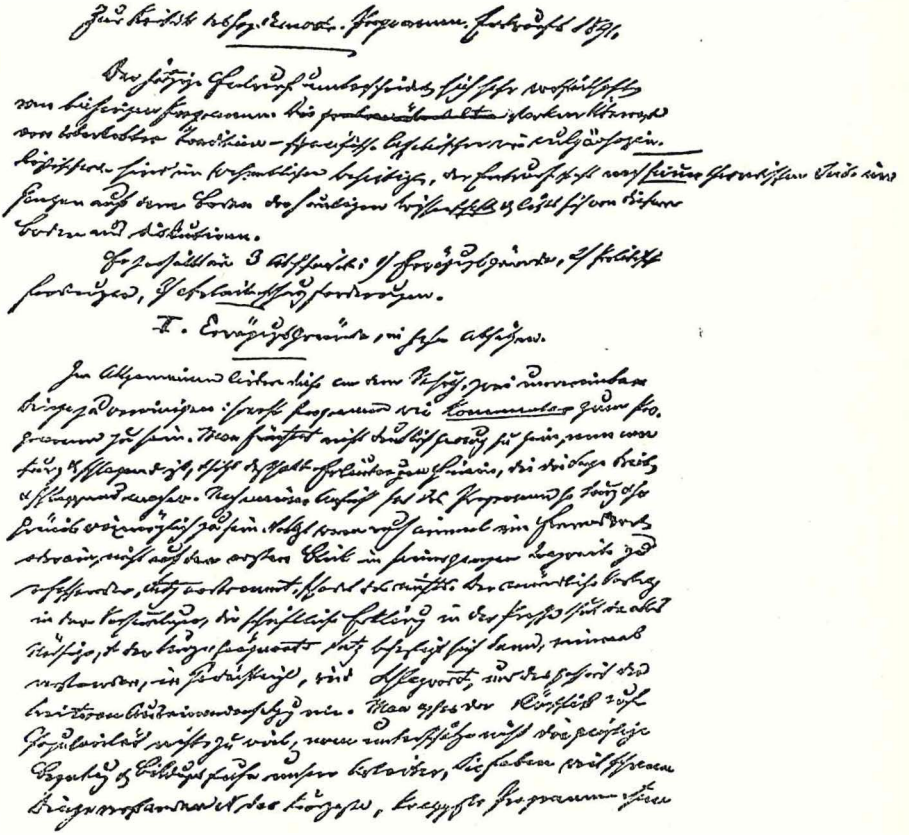
„Pracovní prostředky *nutné* pro *trvání* společnosti" —

— to jsou vždycky ty, které právě jsou. Před vynálezem parního stroje se člověk bez něho obešel, dnes by to už nešlo. Protože dnes jsou všechny pracovní prostředky přímo či nepřímo — buďto svou konstrukcí, anebo v důsledku společenské dělby práce — *společenské pracovní prostředky*, vyjadřují tato dvě slova dostatečně, správně a bez vedlejšího zkreslujícího významu to, co je v té které chvíli dáno.

Jestliže je konec zdůvodnění formulován podle mezinárodních stanov[220], dal bych přednost tomu, aby se tak stalo *úplně:* „sociální bídy" (to je čís. 1), „duševní degradace a politické závislosti". Fyzická degradace je obsažena v sociální bídě a politická *závislost* je fakt, zatímco politická *bezprávnost* je řečnická fráze jenom *relativně* platná, a jako taková nepatří do programu.

Odstavec 3. První věta musí být podle mého názoru změněna. „*Za panství výhradních vlastníků*".

Předně to, co následuje, je ekonomický fakt, který musí být vysvětlen ekonomicky. Výraz *panství* výhradních vlastníků vzbuzuje však klamné zdání, jako by to způsobovalo *politické* panství oné loupežnické bandy. Za druhé nepatří k těmto výhradním vlastníkům pouze „kapitalisté a velkostatkáři" (kam potom s buržoy? Jsou třetí třídou výhradních vlastníků? Jsou velkostatkáři také

První stránka Engelsova rukopisu „Ke kritice sociálně demokratického programu z roku 1891“

„buržoové"? Když se už mluví o velkostatkářích, máme přehlížet obrovské zbytky feudalismu, které celému tomu našemu politickému svinstvu v Německu specificky dávají reakční ráz?). Také *rolníci* a *maloburžoové* jsou „výhradními vlastníky", aspoň ještě dnes; ale v celém programu se nevyskytují, a proto je třeba vyjádřit se tak, aby vůbec nebyli zahrnuti do skupiny výhradních vlastníků, o nichž je řeč.

„Nahromadění pracovních prostředků **a** bohatství vytvářeného vykořisťovanými."

„Bohatství" se skládá 1. z pracovních prostředků, 2. z prostředků k životu. Je tedy gramaticky nesprávné a nelogické mluvit nejprve o jedné *části* bohatství, a pak ne o druhé části, nýbrž o celkovém bohatství a obojí spojit spojkou **a**.

„...se stále rychleji zvětšuje v rukou *kapitalistů*..."

Kdepak jsou ti „velkostatkáři" a „buržoové", o nichž se mluvilo předtím? Stačí-li kapitalisté tady, měli stačit i tam. Pustíme-li se však do podrobností, pak nestačí vůbec.

„Stále vzrůstá počet a *bída* proletářů."

To není správné, takto absolutně řečeno. Organizování dělníků, jejich stále vzrůstající odpor staví pokud možno jakousi hráz proti *vzrůstání bídy*. Co však *jistě* vzrůstá, je *existenční nejistota*. To bych doplnil.

Odstavec 4.

„Bezplánovitost, vyplývající ze samé podstaty kapitalistické soukromé výroby,"

potřebuje značně opravit. Znám kapitalistickou výrobu jako společenskou formu, jako ekonomickou fázi; kapitalistickou *soukromou* výrobu jako *jev*, který se tak či onak v této fázi vyskytuje. Co tedy znamená kapitalistická *soukromá* výroba? Výroba *jednotlivým* podnikatelem, a ta se stává stále víc výjimkou. Kapitalistická výroba *akciovými společnostmi* není už *soukromá* výroba, nýbrž výroba na sdružený účet mnoha osob. A přejdeme-li pak od *akciových společností* k trustům, které ovládají a monopolizují celá průmyslová odvětví, přestává nejen *soukromá výroba*, nýbrž i *bezplánovitost*. Je třeba škrtnout „*soukromé*" a větu lze přijmout.

„Ruinování širokých vrstev lidu."

Místo této řečnické fráze, která vypadá, jako by nám bylo líto ruinování buržoů a maloburžoů, bych uvedl prostý fakt: „které ruinováním městských a venkovských středních vrstev, maloburžoů a malých rolníků, zvětšují (nebo prohlubují) propast mezi majetnými a nemajetnými."

Obě závěrečné věty říkají dvakrát totéž. V příloze I podávám návrh na změnu.*

Odstavec 5. Místo „příčin" musí být „*jeho* příčin", což je asi jen přepsání.

Odstavec 6. „Doly, šachty, jámy", jako nahoře ad 1. „*Soukromá* výroba" jako nahoře. Řekl bych: „Přeměna nynější kapitalistické výroby na účet jednotlivců nebo akciových společností v socialistickou výrobu na účet celé společnosti a podle předem stanoveného plánu, přeměna, atd... vytváří... a kterou jedině bude uskutečněno osvobození dělnické třídy, a tím osvobození všech členů společnosti bez výjimky.

Odstavec 7. Řekl bych to, jak uvedeno v příloze I.

Odstavec 8. Místo „třídně uvědomělý", což je sice v našich kruzích snadno srozumitelná zkratka, řekl bych v zájmu všeobecného porozumění a překladu do cizích jazyků: „s dělníky, kteří si už uvědomili svou třídní příslušnost" nebo podobně.

Odstavec 9. Poslední věta: „...dosazuje... a tak spojuje v jedněch rukou moc ekonomického vykořisťování a politického útlaku".

Odstavec 10. Za slovy „třídní panství" chybí „a tříd vůbec". Odstranění tříd je náš základní požadavek, bez něhož je odstranění třídního panství ekonomicky nesmysl. Místo „za rovné právo všech" navrhuji: „Za rovná práva a *rovné povinnosti* všech" atd. *Rovné povinnosti* jsou pro nás zvlášť podstatným doplněním buržoazně demokratických *rovných práv* a zbavují je onoho specificky buržoazního smyslu.

Poslední větu: „V jejím boji atd.", bych raději škrtl. Při své neurčitosti: „které jsou s to zlepšit situaci *lidu* vůbec" (kdo je to?) může obsahovat všechno, ochranná cla i svobodný obchod, cechy

* Viz tento svazek, str. 281.

i živnostenskou svobodu, pozemkový úvěr, směnné banky, povinné očkování i zákaz očkování, alkoholismus i prohibici atd. atd. Co tato věta *má* vyjádřit, je obsaženo už v předcházející větě a není přece třeba zvlášť říkat, že chce-li člověk celek, musí vzít také každý jednotlivý kus, myslím, že to oslabuje dojem. Má-li však tato věta být přechodem k jednotlivým požadavkům, dalo by se třeba říci: „hájí sociální demokracie všechny požadavky, *které ji přivádějí blíže k tomuto cíli*" („opatření a zařízení" škrtnout, protože se opakuje). Anebo, což je ještě lepší: říci přímo, oč jde, že je třeba dohonit promeškanou práci buržoazie; v tom smyslu jsem doplnil závěrečnou větu v příloze I a pokládám ji za důležitou vzhledem k svým poznámkám v dalším úseku a k motivaci svých návrhů, které tam podávám.

II. Politické požadavky

Politické požadavky návrhu mají jednu velkou chybu. *Není v nich* to, co vlastně mělo být řečeno. Kdyby všech těchto deset požadavků bylo splněno, měli bychom sice víc různých prostředků, jak prosazovat hlavní politický cíl, ale sám cíl by nám rozhodně unikl. Podle toho, jak říšská ústava odměřuje práva vyhrazená lidu a jeho zástupcům, je pouhou kopií pruské ústavy z roku 1850, ústavy, jejíž paragrafy jsou výrazem krajní reakce a podle níž má všechnu skutečnou moc vláda a sněmovny nemají ani právo odepřít daně; ústavy, která v době konfliktu dokázala, že si s ní vláda může dělat, co chce.[221] Práva Říšského sněmu jsou úplně stejná jako práva pruské sněmovny, a proto Liebknecht nazval tento Říšský sněm fíkovým listem absolutismu. Na základě této ústavy, která sankcionuje rozdrobenost na státečky, „spolek" mezi Pruskem a Reuss-Greiz-Schleiz-Lobensteinem[222], přičemž jeden stát má právě tolik čtverečních mil jako druhý čtverečních coulů, na takovém základě chtít provádět „přeměnu všech pracovních prostředků ve společné vlastnictví" je zřejmě nesmysl.

Dotýkat se toho je však nebezpečné. A přece je nutné tak či onak se do věci pustit. Jak je toho zapotřebí, dokazuje právě nyní oportunismus, který proniká do značné části sociálně demo-

kratického tisku. Ze strachu, aby nebyl obnoven zákon proti socialistům, při vzpomínce na všelijaké ukvapené výroky, pronesené v době platnosti tohoto zákona, má teď najednou dnešní zákonný stav v Německu straně stačit, aby všech svých požadavků dosáhla pokojnou cestou. Namlouvají sobě i straně, že „dnešní společnost vrůstá do socialismu", ale přitom se neptají, zda tím právě tak nutně nepřerůstá své staré společenské zřízení, zda nebude muset tento starý krunýř prolomit stejně násilně, jako to činí rak, jako kdyby v Německu nemusela mimoto ještě rozbít pouta poloabsolutistického a nadto nepředstavitelně zmateného politického řádu. Je možné si představit, že by stará společnost mohla pokojně vrůst do nové v zemích, kde lidové zastupitelstvo soustřeďuje v sobě všechnu moc, kde podle ústavy může každý dělat, co chce, jakmile má za sebou většinu národa: v demokratických republikách, jako ve Francii a Americe, v monarchiích, jako v Anglii, kde se každý den v tisku píše o nastávajícím výkupu dynastie a kde tato dynastie je bezmocná proti vůli lidu. Avšak v Německu, kde je vláda téměř všemocná a Říšský sněm a ostatní zastupitelské sbory bez skutečné moci, v Německu něco takového hlásat a ještě když to není zapotřebí, to znamená snímat absolutismu fíkový list a zakrývat jím svou vlastní nahotu.

Taková politika může jenom svést na dlouhou dobu vlastní stranu na scestí. Do popředí se vystrkují všeobecné, abstraktní politické otázky, a tak se zastírají nejbližší konkrétní otázky, otázky, které se samy dají na denní pořad při prvních velkých událostech, při první politické krizi. Co z toho může vzejít, než že strana bude v rozhodující chvíli najednou bezradná, že v rozhodujících otázkách bude nejasnost a nejednota, protože o těchto bodech se nikdy nediskutovalo. Má to zase dopadnout tak jako svého času s ochrannými cly, o kterých se tehdy prohlašovalo, že je to otázka týkající se pouze buržoazie a ani v nejmenším dělnictva, kdy tedy každý mohl hlasovat, jak chtěl, zatímco dnes řada lidí upadá do opačného extrému a z opozice proti buržoazii, která je pro ochranná cla, znovu vytahuje na světlo ekonomické překrouceniny Cobdenovy a Brightovy a hlásá jako nejčistší socialismus — ryzí manchesteriánství?[223] Toto opomíjení velkých hlavních hledisek pro chvilkové zájmy dne,

tato honba za chvilkovým úspěchem a boj o něj bez ohledu na pozdější následky, toto obětování budoucnosti hnutí pro jeho přítomnost může být snad míněno „poctivě", ale je to a zůstane to oportunismus, a „poctivý" oportunismus je snad ze všech nejnebezpečnější.

Které jsou tedy ty choulostivé, ale velmi podstatné body?

Předně. Je-li něco nesporného, pak to, že naše strana a dělnická třída může přijít k moci jedině za demokratické republiky. Ta je dokonce specifickou formou pro diktaturu proletariátu, jak už ukázala Velká francouzská revoluce. Je přece nemyslitelné, že by se naši nejlepší lidé měli stát ministry nějakého císaře, jako Miquel. Zdá se však, že podle zákona je nepřípustné, aby požadavek republiky byl dán přímo do programu, ačkoli dokonce i za Ludvíka Filipa to bylo ve Francii právě tak přípustné jako nyní v Itálii. A sám fakt, že v Německu nesmí být vytyčen ani otevřeně republikánský program strany, dokazuje, jak obrovská je iluze, že by tam bylo možné hladce zřídit republiku pokojnou cestou, a nejen republiku, nýbrž komunistickou společnost.

Prozatím je pro všechny případy možné o republice pomlčet. Co by však podle mého názoru mělo v programu být a co tam být může, je požadavek *soustředění veškeré politické moci v rukou zástupců lidu.* A to by prozatím stačilo, nemůže-li se jít dál.

Za druhé. Rekonstituce Německa. Jednak musí být odstraněna rozdrobenost na malé státy — jak je možno revolucionovat společnost, dokud existují bavorsko-württemberská rezervátní práva[224] a například mapa Durynska je žalostným obrazem dnešní situace! Jednak musí přestat existovat Prusko, musí být rozděleno na samosprávné provincie, aby ono specifické prušáctví přestalo Německo tížit. Rozdrobenost na malé státy a specifické prušáctví jsou dvě stránky protikladu, v němž je uvězněno dnešní Německo, a jedna strana musí vždycky sloužit druhé jako omluva a důvod existence.

Co má přijít místo toho? Podle mého názoru může proletariát použít jedině formy jednotné a nedílné republiky. Federativní republika je podnes celkem nutná na ohromném území Spojených států, ačkoli ve východní části se už stává překážkou. Byla by pokrokem v Anglii, kde na dvou ostrovech žijí čtyři národy a kde

vedle sebe existují už teď tři systémy zákonů, přestože je tam jeden parlament. Už dávno se stala překážkou v malém Švýcarsku a udržuje se tam jen proto, že Švýcarsko se spokojuje úlohou pouze pasívního člena systému evropských států. Pro Německo by bylo federalistické pošvýcarštění ohromným krokem zpět. Spolkový stát se od jednotného státu liší ve dvou bodech: tím, že každý jednotlivý federovaný stát, každý kanton má svoje zvláštní občanské a trestní zákonodárství a soudnictví, a dále tím, že vedle lidové sněmovny existuje sněmovna zástupců států, ve které má hlas každý kanton, ať malý či velký. To první jsme už šťastně překonali a nebudeme tak dětinští, abychom to znovu zaváděli, a to druhé máme ve spolkové radě a můžeme se bez toho docela dobře obejít, neboť náš „spolkový stát" tvoří už přechod k jednotnému státu. A nemusíme znovu rušit revoluci shora z roku 1866 a 1870, nýbrž doplnit ji a zlepšit, jak je třeba, hnutím zdola.

Tedy jednotná republika. Ale ne ve smyslu dnešní francouzské republiky, která není nic jiného než roku 1798 založené císařství bez císaře[225]. Od roku 1792 do 1798 měl každý francouzský departement, každá obec úplnou samosprávu podle amerického vzoru, a to musíme mít i my. Jak má být zařízena samospráva a jak je možno obejít se bez byrokracie, to nám ukázala Amerika a první francouzská republika a ukazují to ještě dnes Austrálie, Kanada a jiné anglické kolonie. A taková provinční a obecní samospráva je mnohem svobodnější než například švýcarský federalismus, kde je sice kanton velmi nezávislý na spolkovém státě, ale také na okrese a obci. Kantonální vlády jmenují okresní místodržitele a prefekty, což je v zemích anglického jazyka naprosto neznámé a ani my o tom nechceme v budoucnosti nic slyšet, právě tak jako o pruských zemských a vládních radech.

Ze všech těchto věcí toho asi mnoho do programu nepřijde. Zmiňuji se o nich hlavně proto, abych charakterizoval poměry v Německu, kde něco takového nelze ani vyslovit, a abych tak zároveň upozornil na sebeklam, který chce tyto poměry zákonnou cestou převést do komunistické společnosti. A dále, abych připomněl předsednictvu strany, že jsou ještě jiné důležité politické otázky než přímé zákonodárství vykonávané lidem a bezplatná

právní péče, bez které bychom se konec konců také obešli. Při všeobecné nejistotě se mohou tyto otázky stát přes noc palčivými, a co pak, když jsme je neprodiskutovali a nedohodli se o nich?

Co však může přijít do programu a co může alespoň nepřímo sloužit jako náznak toho, co se nedá říci, je požadavek:

„Úplná samospráva v provincii, okresu a obci prostřednictvím úředníků volených podle všeobecného hlasovacího práva. Zrušení všech místních a provinčních úřadů jmenovaných státem."

Je-li možné formulovat programové požadavky ve smyslu právě diskutovaných bodů ještě jinak, to tu nemohu tak dobře posoudit jako vy tam. Ale bylo by žádoucí, aby se o těchto otázkách debatovalo uvnitř strany, dřív než bude pozdě.

1. Rozdíl mezi „volebním právem a hlasovacím právem", respektive mezi „volbami a hlasováním" mi není jasný. Má-li se tu dělat nějaký rozdíl, mělo by to být rozhodně vyjádřeno zřetelněji anebo vysvětleno v komentáři k návrhu.

2. „Právo lidu navrhovat a zamítat" *co*? Bylo by dobře dodat: všechny zákony a usnesení lidového zastupitelstva.

5. Úplná odluka církve a státu. Stát pokládá všechna náboženská společenství bez výjimky za soukromá sdružení. Ztrácejí jakoukoli podporu z veřejných prostředků a jakýkoli vliv na veřejné školství. (Není přece možné jim zakazovat, aby zakládaly *vlastní* školy z *vlastních* prostředků a učily tam své blbosti.)

6. „Světské školství" pak odpadá, patří to do předcházejícího paragrafu.

8. a 9. Zde bych dal na uváženou: Tyto body vyžadují zestátnění 1. *advokátů*, 2. *lékařů*, 3. *lékárníků*, *zubních lékařů*, *porodních babiček*, *ošetřovatelů* atd. atd. a dále se požaduje pozdější úplné zestátnění dělnického pojištění. Zda to všechno může být svěřeno panu von Caprivi? A zda je to v souladu s předchozím zřeknutím se jakéhokoli státního socialismu?

10. Zde bych řekl: „Progresívní... daně k úhradě všech výdajů ve státě, okresu a obci, pokud je k tomu třeba daní. Zrušení všech nepřímých státních a místních daní, cel atd." Ostatní je zbytečný a zeslabující komentář, respektive motivace.

III. Ekonomické požadavky

ad. 2. Nikde jinde nepotřebuje být koaliční právo tak zabezpečeno vůči *státu* jako v Německu.

Poslední věta „k úpravě" atd. by měla přijít jako *článek 4* a měla by dostat příslušnou formu. K tomu by se mělo poznamenat, že by nás mohli zaskočit komorami práce, složenými napůl z dělníků a napůl z podnikatelů. Po dlouhá léta by byla většina vždycky na straně podnikatelů, stačila by k tomu jedna černá ovce mezi dělníky. Není-li dohodnuto, že ve sporných případech podávají *obě poloviny* své mínění *odděleně*, bylo by mnohem lépe, *aby byla* komora podnikatelů a *vedle toho nezávislá komora dělníků.*

Prosím vás, před uzávěrkou srovnejte všechno ještě s francouzským programem[226], kde se, právě pokud jde o III. oddíl, zdá leccos lepší. Španělský program[227] nemohu bohužel pro krátkost času vyhledat, je rovněž po mnoha stránkách velmi dobrý.

Příloha k oddílu I

1. „Šachty, jámy" pryč... — „Železnice a jiné dopravní prostředky."

2. V rukou svých přivlastňovatelů (nebo vlastníků) se společenské pracovní prostředky staly prostředky vykořisťování. Tím podmíněné ekonomické porobení dělníka přivlastňovateli pracovních prostředků, tj. zdrojů života, je základem poroby ve všech podobách: sociální bídy, duševní degradace, politické závislosti.

3. Za panství tohoto vykořisťování se stále rychleji zvětšuje hromadění bohatství vytvářeného vykořisťovanými v rukou vykořisťovatelů — kapitalistů a velkostatkářů —, rozdělování produktu práce mezi vykořisťovatele a vykořisťované je stále nerovnoměrnější, stále vzrůstá počet a existenční nejistota proletariátu atd.

4. *„Soukromé"* (výroby) pryč... zhoršují, ruinováním městských a venkovských středních vrstev, maloburžoů a malých rolníků, zvětšují (nebo prohlubují) propast mezi majetnými a nemajetnými, činí ze všeobecné nejistoty normální stav společnosti a jsou důkazem toho, že třída přivlastňovatelů společenských pracovních prostředků už není povolána a schopna hospodářsky a politicky vést.

5. „jeho" příčin.

6. ...a přeměna kapitalistické výroby na účet jednotlivců nebo akciových společností v socialistickou výrobu na účet celé společnosti a podle předem stanoveného plánu, přeměna, pro kterou kapitalistická společnost sama vytváří materiální a intelektuální podmínky a kterou jedině bude uskutečněno osvobození dělnické třídy a s ním osvobození všech členů společnosti bez výjimky.

7. Osvobození dělnické třídy může být jen dílem dělnické třídy samé. Je samozřejmé, že se nemůže dát osvobodit ani od kapitalistů a velkostatkářů, svých nepřátel a vykořisťovatelů, ani od

maloburžoů a malých rolníků, kteří, drceni konkurencí velkých vykořisťovatelů, nemají jinou volbu než* se přidat buďto k těm, nebo k dělníkům.

8. ... s dělníky, kteří si už uvědomili svou třídní příslušnost atd.

9. ... dosazuje ... a tak spojuje v jedněch rukou moc ekonomického vykořisťování a politického útlaku dělníka.

10. ...třídního panství a tříd vůbec** a za rovná práva a rovné povinnosti všech bez atd. ... původu (konec škrtnout). V jejím boji za... lidstva ji však brzdí zpátečnické politické poměry v Německu. Musí si nejdříve vybojovat volnost pohybu, odstranit četné zbytky feudalismu a absolutismu, zkrátka vykonat práci, na kterou německé buržoazní strany byly a ještě jsou zbabělé. Musí tedy zahrnout do svého programu také požadavky, alespoň dnes, které v ostatních kulturních zemích buržoazie už sama vybojovala.

* Další část této věty napsal Engels tužkou místo přeškrtnutých slov „buďto se přimknout k těm, nebo klesnout mezi proletariát, tedy stát se buď nepřáteli, nebo přívěskem dělnické třídy". *(Pozn. red.)*

** Slova „a tříd vůbec" jsou škrtnuta tužkou. *(Pozn. red.)*

BRUSELSKÝ KONGRES A SITUACE V EVROPĚ

(Z DOPISU PAULU LAFARGUOVI)[228]

Londýn 2. září 1891

Bruselský kongres

Máme všechny důvody být s bruselským kongresem spokojeni. Bylo to dobře, že se odhlasovalo vyloučení anarchistů: stará Internacionála tím skončila, nová tím začíná. Po devatenácti letech je to naprosto jasné potvrzení rezolucí haagského kongresu.[135]

Nemenší význam má to, že byly dokořán otevřeny dveře anglickým tradeunionům. Toto opatření svědčí o tom, jak správně byla pochopena situace. A hlasování, kterým se tradeuniony připojily k „třídnímu boji a zrušení námezdní práce", dokazuje, že to nebyl ústupek z naší strany.

Incident Domely Nieuwenhuise ukázal, že evropští dělníci definitivně překonali období zvučných frází a že si uvědomují, jakou mají odpovědnost: je to třída konstituovaná v „bojovou" stranu, ve stranu počítající s „fakty". A fakta nabývají stále revolučnější tvářnosti.

Situace v Evropě

V Rusku už je hlad; v Německu bude za několik měsíců; ostatní země budou strádat méně, a to proto, že množství obilí, jehož se nedostávalo ze sklizně roku 1891, se odhaduje na 11 $^1/_2$

miliónu hektolitrů pšenice a 87 či 100 miliónů hektolitrů žita; nedostatečnou sklizní žita jsou tedy postiženy hlavně dvě země konzumující žito a to je Rusko a Německo.

To nám zaručuje mír až do jara 1892. Rusko se do té doby ani nehne; nedojde-li v Paříži nebo v Berlíně k nějaké nehorázné hlouposti, válka tedy nebude.

Přežije však tuto krizi carismus? O tom pochybuji. Ve velkých městech a hlavně v Petrohradě je příliš mnoho vzpurných živlů, které se jistě pokusí využít této příležitosti a sesadit pijana Alexandra III. z trůnu nebo jej alespoň dát pod kontrolu národního shromáždění; možná že bude nucen sám toto národní shromáždění svolat. Rusko — to znamená vláda a mladá buržoazie — vynaložily mnoho úsilí na vytvoření velkého národního průmyslu (viz Plechanovův článek v „Neue Zeit").[229] Chod tohoto průmyslu se naráz zastaví, poněvadž hlad mu uzavře jeho jediný, tj. vnitřní trh. Car pozná, co to znamená, když se z Ruska udělala soběstačná země nezávislá na cizině: bude mít agrární krizi zdvojnásobenou průmyslovou krizí.

V Německu se vláda jako vždy rozhodne příliš pozdě zrušit buď vůbec, nebo na čas obilní cla. To rozbije ochranářskou většinu v Říšském sněmu. Velcí pozemkoví vlastníci, „ruraux"* už nebudou chtít udržovat cla na průmyslové výrobky a budou chtít nakupovat co nejlevněji. Tak se bude pravděpodobně opakovat to, co se stalo už při hlasování o zákonu proti socialistům: ochranářská většina se v důsledku protichůdných zájmů, jež vzniknou za nové situace, rozpadne sama a nebude se moci dohodnout o podrobnostech ochranářského systému. Všechny možné návrhy získají jen menšinu hlasů; bude třeba buďto se vrátit k systému svobodného obchodu, a to rovněž není možné, nebo rozpustit Říšský sněm, a to bude znamenat, že staré strany a stará většina ztratí své pozice a bude vytvořena nová většina, jež bude pro svobodný obchod a v opozici k nynější vládě. To bude opravdu definitivní konec Bismarckovy éry a vnitropolitické stagnace — nehovořím tu o naší

* — „statkářští poslanci", „venkovští křupani", pejorativní přezdívka většiny reakčního Národního shromáždění z roku 1871 ve Francii, které Engels používal vůči německým junkerům. *(Pozn. red.)*

straně, ale o eventuálních vládních stranách — a začne boj mezi pozemkovou aristokracií a buržoazií a mezi ochranářsky naladěnou průmyslovou buržoazií a obchodnictvem a částí průmyslové buržoazie, která je pro svobodný obchod; stabilita vlády i vnitřní politiky bude otřesena; konečně tu bude pohyb, boj, život a naše strana sklidí plody toho všeho: budou-li se události vyvíjet tímto směrem, bude naše strana s to dostat se k moci kolem roku 1898.

Tak to tedy vypadá! O ostatních zemích nemluvím, protože agrární krize je nepostihuje tak těžce. Kdyby však tato agrární krize vypukla v Anglii, kde už 25 let čekáme na průmyslovou krizi... no, to by bylo něco!

B. Engels

Otištěno v „Le Socialiste", čís. 51 z 12. září 1891

Podle textu novin
Přeloženo z francouzštiny

SOCIALISMUS V NĚMECKU[230]

Napsáno: vlastní stať v říjnu 1891, úvod a závěr k německému překladu v lednu 1892
Otištěno v „Almanach du Parti Ouvrier pour 1892", Lille 1892 (bez úvodu a závěru), a v časopise „Die Neue Zeit", sv. 1., čís. 19, 1891—1892

Podle textu v „Almanach du Parti Ouvrier pour 1892" srovnaného s německým překladem v „Die Neue Zeit" (základní stať) a podle textu v „Die Neue Zeit" (úvod a závěr)
Přeloženo z francouzštiny a němčiny

Článek, jehož překlad následuje, jsem napsal na přání našich pařížských přátel francouzsky pro „Almanach du Parti Ouvrier pour 1892". Je mou povinností jak vůči francouzským, tak vůči německým socialistům, abych jej uveřejnil rovněž německy. Vůči francouzským proto, že v Německu musí být známo, jak otevřeně se s nimi může projednat ten případ, že by se němečtí socialisté chtě nechtě museli zúčastnit války — také proti Francii —, a jak cizí jsou *těmto* Francouzům šovinismus a touha po odplatě, které tak okázale stavějí na odiv všechny buržoazní strany, od monarchistů až po radikály. Vůči německým proto, že němečtí dělníci mají právo dovědět se autenticky přímo ode mne, co jsem o nich řekl Francouzům.

Samo sebou se rozumí — ale ještě to výslovně opakuji —, že v tomto článku mluvím jen za sebe, a rozhodně ne za německou stranu. K tomu jsou oprávněny jen volené orgány, zástupci a zmocněnci této strany. A nadto mi moje mezinárodní postavení, které jsem získal během své padesátileté činnosti, nedovoluje, abych vystupoval jako zástupce té či oné národní socialistické strany v protikladu k jiným stranám, i když mi nebrání, abych nezapomínal, že jsem Němec, a abych byl hrdý na postavení, které si před všemi jinými vybojovali naši němečtí dělníci.

I

Německý socialismus vznikl dávno před rokem 1848. Byly v něm tehdy dva nezávislé proudy. Jednak čisté dělnické hnutí, odnož francouzského dělnického komunismu, hnutí, které jako jednu ze svých fází zplodilo utopický komunismus Weitlingův. Pak teoretické hnutí, které vzešlo z rozkladu hegelovské filosofie; v tomto hnutí od počátku dominuje Marxovo jméno. „Komunistický manifest" z ledna 1848 znamená splynutí těchto dvou proudů, splynutí dokonané a zpečetěné ve výhni revoluce, kde všichni, dělníci i filosofové, stejně dávali všanc svůj život*.

Po porážce evropské revoluce v roce 1849 byl socialismus v Německu zatlačen do podzemí. Teprve v roce 1862 Lassalle, Marxův žák, vztyčil znovu socialistický prapor. Ale to už nebyl odvážný socialismus „Manifestu": všechno, co žádal Lassalle v zájmu dělnické třídy, byla družstevní výroba za přispění státního úvěru — tedy nové vydání programu těch pařížských dělníků, kteří se před rokem 1848 připojili k Marrastovu „Nationalu"**, programu, který *čistí republikáni* postavili proti *organizaci práce* Louise Blanca.[231] Lassallovský socialismus byl, jak je vidět, velmi skromný. Přesto však jeho vystoupení znamená počátek druhé fáze socialismu v Německu; neboť Lassallův talent, nadšení a nezlomná energie dokázaly vybudovat dělnické hnutí, s kterým je spojeno ať kladnými nebo zápornými, přátelskými nebo nepřátelskými svazky všechno, co během deseti let hýbalo německým proletariátem***.

Ale mohlo čisté lassallovství samo o sobě opravdu stačit socialistickým snahám národa, který dal světu „Manifest"? To bylo nemožné. A tak, především zásluhou úsilí Liebknechtova a Bebelova, vznikla brzy dělnická strana, která otevřeně vyhlásila zá-

* V německém textu: se ctí splnili svůj úkol. *(Pozn. red.)*
** V německém textu doplněno: orgánu čistých republikánů. *(Pozn. red.)*
*** V německém textu: všechno, co samostatného vykonal německý proletariát během deseti let. *(Pozn. red.)*

sady „Manifestu" z roku 1848.[232] Pak, roku 1867, tři roky po Lassallově smrti, vyšel Marxův „Kapitál". Od tohoto dne se datuje úpadek specifického lassallovství. Teorie „Kapitálu" se stávaly čím dál víc společným vlastnictvím všech německých socialistů, lassallovců i ostatních. Nejednou přešly celé skupiny lassallovců za víření bubnů a s vlajícími prapory hromadně do nové Bebelovy a Liebknechtovy strany zvané eisenašská strana*. Poněvadž tato strana početně neustále rostla, propuklo záhy rozhořčené nepřátelství mezi lassallovci a jejich soupeři; bili se i klacky, a to právě v době, kdy mezi bojujícími nebyl už skutečný rozdíl, kdy zásady, argumenty a dokonce i prostředky boje jedněch i druhých byly ve všech podstatných bodech totožné. A právě tehdy seděli v Říšském sněmu poslanci obou socialistických frakcí a nutnost společného postupu se pociťovala dvojnásob. Tváří v tvář buržoazním poslancům** bylo toto tradiční nepřátelství prostě směšné. Situace začínala být přímo nesnesitelná. Tu došlo v roce 1875 ke sloučení.[133] Od té doby tvořili dříve rozvadění bratři už natrvalo jednu svornou rodinu. A i kdyby tu byla sebemenší vyhlídka, že se zase rozkmotří, pak se sám Bismarck laskavě postaral o to, aby zmizela, když v roce 1878 svým pověstným výjimečným zákonem postavil německý socialismus mimo zákon. Kladivo perzekuce, které zcela nestranně dopadalo na jedny i druhé, skovalo lassallovce a eisenašské definitivně v jednu jednolitou masu. Vydává-li dnes sociálně demokratická strana oficiálně Lassallovy spisy,[233] odstraňuje zároveň, a to za podpory starých lassallovců, ze svého programu poslední stopy specifického lassallovství.

Mám podrobně vypočítávat všechny peripetie, zápasy, porážky, vítězství, které provázely německou stranu na její cestě? Když jí v roce 1866 všeobecné hlasovací právo[234] otevřelo dveře do Říšského sněmu, představovali ji dva poslanci*** a sto tisíc voličů; dnes má 35 poslanců a půldruhého miliónu voličů a takového počtu voličů nedosáhla ve volbách roku 1890 žádná jiná strana. Jedenáct let jejího postavení mimo zákon a výjimečného stavu mělo

* V německém textu: do nové strany „eisenašských". *(Pozn. red.)*
** V německém textu: stranám pořádku. *(Pozn. red.)*
*** — tj. August Bebel a Wilhelm Liebknecht. *(Pozn. red.)*

za následek, že její síly čtyřnásobně vzrostly a že se stala nejsilnější stranou v Německu. V roce 1867 se mohli buržoazní poslanci* dívat na své socialistické kolegy jako na podivné bytosti, které přišly z jiné planety; dnes, ať chtějí nebo ne, musí na ně pohlížet jako na předvoj moci, které patří budoucnost. Sociálně demokratická strana, která svrhla Bismarcka, strana, která po jedenáctiletém boji zlomila zákon proti socialistům, strana, která se jako příliv přelévá přes všechny hráze, zaplavuje města a vesnice, dokonce nejreakčnější Vendée** — tato strana dnes dospěla tak daleko, že může téměř s matematickou přesností určit dobu svého příchodu k moci.

Počet socialistických hlasů byl tento:

1871....101 927	1884.... 549 990
1874....351 670	1887.... 763 128
1877....493 447	1890....1 427 298

Od posledních voleb se vláda činila seč byla, aby zatlačila lidové masy k socialismu: pronásledovala odborové spolky a stávky, udržovala dokonce i za nynější drahoty dovozní cla, kterými se ve prospěch velkých pozemkových vlastníků zdražuje chudým chléb a maso. Ve volbách roku 1895 můžeme tedy očekávat přinejmenším dva a půl miliónu hlasů, které vzrostou roku 1900 na tři a půl až čtyři milióny z deseti miliónů zapsaných voličů***, a to bude pěkný „konec století" pro naše buržoy.

Proti této kompaktní a stále rostoucí mase sociálních demokratů stojí pouze rozdělené buržoazní strany. V roce 1890 měli konzervativci (oba směry dohromady) 1 377 417 hlasů; národní liberálové 1 177 807; pokrokáři (radikálové)† 1 159 915; katolíci†† 1 342 113. A to je situace, kdy solidní strana, opírající se o dva a půl miliónu hlasů, může přinutit každou vládu ke kapitulaci.

Ale hlavní síla německého socialismu není zdaleka jen v hlasech voličů. U nás se člověk stává voličem až v pětadvaceti, ale

* V německém textu: poslanci strany pořádku. *(Pozn. red.)*
** V německém textu: nejreakčnější zemědělské kraje. *(Pozn. red.)*
*** V německém textu vypuštěno: z deseti miliónů zapsaných voličů. *(Pozn. red.)*
† V německém textu: němečtí svobodomyslní. *(Pozn. red.)*
†† V německém textu: centrum. *(Pozn. red.)*

vojákem už ve dvaceti. A poněvadž nejvíc nových členů dodává straně právě mladá generace, plyne z toho, že německá armáda je čím dál víc infikována socialismem. Dnes máme jednoho vojáka z pěti, v několika letech budeme mít jednoho ze tří, a kolem roku 1900 bude armáda, v Německu kdysi živel po výtce pruský, ve své většině socialistická. Blíží se to nezadržitelně jako sám osud. Berlínská vláda to vidí právě tak jako my, ale je bezmocná. Armáda se jí vymyká z rukou.

Kolikrát už nás buržoové vyzvali, abychom se jednou provždy zřekli použití revolučních prostředků, a teď, kdy padl výjimečný zákon a obecné právo platí opět pro všechny, i pro socialisty, zůstali na půdě legality! Litujeme, ale nemůžeme udělat pánům buržoům tu radost. Což však nebrání, že pro tuto chvíli to nejsme my, koho „legalita zabíjí"[235]. Jde nám naopak tak k duhu, že bychom byli blázni, kdybychom ji opouštěli, dokud tento stav trvá. Je spíš otázka, zda ji jako první neopustí buržoové a jejich vláda, aby nás rozdrtili násilím. Uvidíme. Střílejte první, páni buržoové![236]

Nepochybujeme, že budou střílet první. Jednoho krásného dne omrzí německé buržoy a jejich vlády přihlížet se založenýma rukama, jak ustavičně vzrůstá socialistická záplava, a uchýlí se k nezákonnosti a násilí. K čemu to povede? Silou může být rozdrcena malá sekta, aspoň na omezeném místě; ale neexistuje síla, která by mohla vyhladit dvoumiliónovou* stranu, rozšířenou na celé rozloze veliké říše. Kontrarevoluční násilí** může snad zdržet vítězství socialismu o několik let, ale to pak bude tím úplnější a trvalejší.

* V německém textu: víc než dvoumiliónovou nebo třímiliónovou. *(Pozn. red.)*

** V německém textu: Okamžitá kontrarevoluční přesila *(Pozn. red.)*

II

Všechno, co tu bylo dosud řečeno, platí s výhradou, že Německo bude moci v míru pokračovat ve svém ekonomickém a politickém vývoji. Válka by všechno změnila. A válka může vypuknout každým okamžikem.

A každý ví, co dnes válka znamená. Rusko a Francie by stály na jedné straně, Německo, Rakousko a snad Itálie na druhé. Socialisté všech těchto zemí, povolaní proti své vůli do armády, by byli nuceni bojovat proti sobě navzájem: co udělá, co si počne v takovém případě německá Sociálně demokratická strana?

Německá říše je monarchie s polofeudálními formami, je však konec konců ovládána ekonomickými zájmy buržoazie. Díky Bismarckovi se tato říše dopustila obrovských chyb. Svou policejní, potlačovatelskou, malichernou vnitřní politikou, nedůstojnou vlády velkého národa, si vysloužila pohrdání všech buržoazně liberálních zemí, svou zahraniční politikou vyvolala nedůvěru, ne-li nenávist sousedních národů. Násilnou anexí Alsaska-Lotrinska znemožnila německá vláda nadlouho jakýkoli smír s Francií; učinila Rusko evropským rozhodčím, aniž jí to přineslo nějakou reálnou výhodu. To je tak zřejmé, že den po Sedanu[187] generální rada Internacionály mohla předpovědět dnešní evropskou situaci. Ve své adrese z 9. září 1870 prohlásila:

„Věří teutonští patrioti skutečně, že svoboda a mír Německa budou zabezpečeny, vženou-li Francii do náručí Ruska? Jestliže však štěstí zbraní, opojení úspěchem a dynastické intriky svedou Německo k uloupení francouzského území, zbudou mu jen dvě cesty. Buď se musí stát zjevným nástrojem ruské dobyvačné politiky, anebo se bude muset po krátkém oddechu ozbrojit k nové ‚obranné válce', ne však už k jedné z oněch novomódních ‚lokalizovaných' válek, nýbrž k válce plemen — válce proti spojeným Slovanům a Románům."[237]

Není nejmenší pochyby: ve srovnání s touto Německou říší představuje i dnešní Francouzská republika revoluci, sice revoluci buržoazní, ale přece jen revoluci. Jakmile se však tato republika podřídí rozkazům ruského carismu, bude to něco jiného. Ruský carismus je nepřítel všech západních národů, dokonce i buržoů všech těchto národů. Kdyby carské hordy zaplavily Německo, přinesly by tam otroctví místo svobody, zkázu místo rozvoje, zdivočení místo pokroku. Francie ruku v ruce s carem nemůže přinést do Německa žádnou svobodomyslnou myšlenku; francouzský generál, který by mluvil o německé republice, by sklidil výsměch celé Evropy i Ameriky. Znamenalo by to, že se Francie zříká své revoluční úlohy, znamenalo by to dovolit* bismarckovské říši, aby vystupovala jako představitelka západního pokroku proti orientálnímu barbarství.

Avšak za oficiálním Německem stojí německá socialistická strana, strana, které patří budoucnost, a to blízká budoucnost země. Jakmile se tato strana chopí moci, nemůže ji vykonávat ani udržet, jestliže neodčiní křivdy, kterých se jejich předchůdci dopustili vůči jiným národnostem. Bude muset připravit obnovení Polska, které dnes francouzská buržoazie tak hanebně zradila; bude muset vyzvat severní Šlesvik a Alsasko-Lotrinsko, aby svobodně rozhodly o své politické budoucnosti. Všechny tyto otázky se tedy vyřeší snadno a v blízké budoucnosti, bude-li Německo ponecháno samo sobě. Mezi socialistickou Francií a socialistickým Německem nemůže existovat otázka Alsaska-Lotrinska; to se vyřídí okamžitě. Jde tedy o to, počkat nějakých deset let. Francouzský, anglický, německý proletariát na své osvobození ještě čeká; alsasko-lotrinští patrioti by nemohli také trochu počkat? Má být pro jejich netrpělivost celý kontinent zpustošen a nakonec podroben carské knutě? Stojí to za to?

Dojde-li k válce, bude jejím hlavním dějištěm zprvu Německo a poté Francie; zejména tyto dvě země za ni zaplatí tím, že budou zpustošeny. A nejen to: tato válka se bude hned od počátku vyznačovat řadou zrad mezi spojenci, jaké ani anály arcizrádné

* V německém textu: Francie by popřela celou svou revoluční dějinnou úlohu a dovolila by. *(Pozn. red.)*

diplomacie dosud nezaznamenaly; a hlavními oběťmi tu budou opět Francie nebo Německo — nebo obě dvě. Je tedy téměř jisté, že ani jedna z těchto dvou zemí nevezme na sebe takové riziko a nevyvolá otevřený boj.* Ale Rusko, které jeho zeměpisná poloha a hospodářská situace chrání před nejničivějšími následky řady porážek, jedině oficiální Rusko může spatřovat v rozpoutání takové strašné války svůj zájem a právě ono ji bude připravovat. Ať tak či onak, za dané politické situace je možno vsadit deset proti jedné, že při prvním dělovém výstřelu na Visle se francouzské armády dají na pochod k Rýnu.

Pak bude Německo bojovat přímo o svou existenci. Jestliže zvítězí, nebude mít co anektovat. Jak na východě, tak na západě najde jen jinojazyčné provincie, a těch má už víc než dost. Bude-li poraženo, rozdrceno mezi francouzským kladivem a ruskou kovadlinou, bude muset postoupit Rusku staré Prusko a polské provincie, Dánsku celý Šlesvik a Francii celý levý břeh Rýna. I kdyby jej Francie odmítala, její spojenec by jí tuto kořist vnutil: *Rusko totiž potřebuje především trvalý důvod k nepřátelství** mezi Francií a Německem.* Usmiřte tyto dvě velké země, a je konec s ruskou nadvládou v Evropě. Takto okleštěné Německo by však nebylo schopno splnit svou úlohu v evropském civilizačním poslání***; kdyby bylo omezeno na roli, kterou mu vnutil Napoleon po tylžském míru, mohlo by se udržet při životě pouze tak, že by se připravovalo na novou válku za národní rehabilitaci, ale zatím by bylo poddajným nástrojem carovým, a ten by ho neopomenul použít — proti Francii.

Co by se stalo za těchto okolností s německou sociálně demokratickou stranou? Je jisté, že ani car, ani francouzští buržoazní republikáni, ani sama německá vláda by si nedali ujít tak krásnou příležitost, aby rozdrtili jedinou stranu, která je pro všechny tři nepřítelem. Viděli jsme, jak si Thiers a Bismarck podali ruce nad troskami Paříže Komuny; pak bychom viděli, jak si car, Constans

* V německém textu: Žádná z těchto dvou zemí nevyvolá při takových vyhlídkách otevřený boj. *(Pozn. red.)*

** V německém textu: věčné jablko sváru, důvod k ustavičným rozbrojům. *(Pozn. red.)*

*** V německém textu: splnit úlohu, která mu připadá v evropském historickém vývoji. *(Pozn. red.)*

a Caprivi (nebo kdokoli z jejich nástupců) padají do náruče nad mrtvolou německého socialismu.

Avšak německá sociálně demokratická strana si za třicet let nepřetržitých bojů a obětí vydobyla postavení, jaké nemá už žádná jiná socialistická strana; postavení, které jí zajišťuje, že v krátké době převezme politickou moc. Socialistické Německo zaujímá v mezinárodním dělnickém hnutí nejpřednější, nejčestnější a nejodpovědnější místo; je jeho povinností hájit toto místo* proti všem.

Ale jestliže vítězství Rusů nad Německem znamená rozdrcení socialismu v této zemi, co bude při takové perspektivě povinností německých socialistů? Mají se snad podrobit pasívně běhu událostí, které je hrozí vyhladit, mají snad bez odporu vyklidit dobyté postavení, za něž odpovídají před proletariátem celého světa?

Samozřejmě že ne. V zájmu evropské revoluce jsou zavázáni bránit všechny dosažené pozice, nekapitulovat ani před vnějším, ani před vnitřním nepřítelem; a to mohou splnit jen tehdy, budou-li ze všech sil bojovat proti Rusku a jeho spojencům, ať je to kdokoli. Kdyby se Francouzská republika dala do služeb jeho veličenstva cara a samovládce všech Rusů, němečtí socialisté by proti ní bojovali neradi, ale přesto by proti ní bojovali. Vůči německému císařství může Francouzská republika představovat buržoazní revoluci. Ale vůči republice Constansově, Rouvierově a dokonce i Clémenceauově, a zejména proti republice, která slouží ruskému carovi, představuje německý socialismus proletářskou revoluci.

Válka, během níž by Rusové a Francouzi vtrhli do Německa, by byla pro Německo válkou na život a na smrt a Německo by v ní muselo sáhnout ke krajním revolučním prostředkům, aby uhájilo svou národní existenci. Nynější vláda, nebude-li k tomu donucena, revoluci určitě nerozpoutá. Ale je tu silná strana, která by ji k tomu donutila nebo by ji v případě potřeby nahradila: sociálně demokratická strana.

Nezapomněli jsme na velkolepý příklad, který nám dala Fran-

* V německém textu doplněno: do posledního muže. *(Pozn. red.)*

cie v roce 1793.[238] Sté výročí devadesátého třetího roku se blíží. Jestliže carovy dobyvačné choutky a šovinistická netrpělivost francouzské buržoazie zastaví vítězný, ale pokojný pochod německých socialistů, pak němečtí socialisté — na to se můžete spolehnout — jsou odhodláni dokázat světu, že dnešní němečtí proletáři jsou hodni o sto let starších francouzských sansculotů a že rok 1893 se důstojně přiřadí k roku 1793. A vstoupí-li Constansovi vojáci na německou půdu, budou pozdraveni zpěvem Marseillaisy:

Quoi, ces cohortes étrangères
Feraient la loi dans nos foyers!
Jak? Zástupy ty cizáků
by měly doma vládnout nám?*

Shrňme. Mír zajišťuje německé sociálně demokratické straně, že asi do deseti let zvítězí. Z války jí kyne buď vítězství ve dvou třech letech, nebo úplné zhroucení aspoň na patnáct až dvacet let. Za těchto okolností by němečtí socialisté museli být blázni, kdyby dali přednost válce, v níž by se vsadilo všechno na jednu kartu, před jistým vítězstvím, které jim slibuje mír. A nejen to. Žádný socialista, ať už kterékoli národnosti, si nemůže přát válečné vítězství ani nynější německé vlády, ani francouzské buržoazní republiky, a už vůbec ne vítězství cara, které by se rovnalo ujařmení Evropy. A proto jsou socialisté všech zemí pro mír. Ale kdyby snad válka přece jen vypukla, jedno je jisté. Tato válka, v níž by se navzájem pobíjelo patnáct až dvacet miliónů ozbrojenců a zpustošilo by Evropu tak, jak ještě nikdy nebyla zpustošena — tato válka by buď přivodila okamžité vítězství socialismu, nebo by tak zpřevracela starý pořádek věcí a zanechala po sobě všude takovou hromadu trosek, že by stará kapitalistická společnost byla nemožnější než kdy předtím a že by se sociální revoluce sice odročila o deset patnáct let, ale pak by měla o to radikálnější a rychlejší průběh.

---

* Překlad Emanuela Zünglera z roku 1870. *(Pozn. čes. red.)*

Potud článek z francouzského dělnického kalendáře. Byl napsán koncem léta, kdy kronštadtské opojení šampaňským[239] stále ještě rozpalovalo hlavy francouzské buržoazie a kdy velké manévry mezi Seinou a Marnou na bojišti z roku 1814 vybičovaly do krajnosti vlastenecké nadšení. Tenkrát byla Francie — ta Francie, za kterou mluví velký tisk a parlamentní většina — skutečně schopna dosti povážlivých hloupostí v zájmu Ruska a možnost války vystoupila do popředí. A aby nedošlo, kdyby se tato možnost stala skutečností, v posledním okamžiku k nějakému nedorozumění mezi francouzskými a německými socialisty, pokládal jsem za nutné objasnit Francouzům, jak by se podle mého názoru museli k takovéto válce postavit němečtí socialisté.

Tu však ruskému podněcovateli války spadl hřebínek. Nejdříve se ohlásila doma neúroda, která věštila hlad. Pak přišel neúspěch pařížské půjčky,[240] která znamená definitivní zhroucení ruského státního úvěru. Tvrdilo se, že místo čtyř set miliónů marek bylo upsáno několikrát víc; když však pařížští bankéři chtěli na tyto dluhopisy nalákat veřejnost, všechny pokusy selhaly; páni upisovatelé museli honem rozprodávat své dobré cenné papíry, aby mohli splatit tyto špatné, a to v takovém měřítku, že tyto hromadné prodeje vyvolaly zároveň pokles i na ostatních evropských burzách; nové „ruské" papíry klesly o několik procent pod emisní cenu — zkrátka, nastala taková krize, že ruská vláda musela stáhnout za sto šedesát miliónů dlužních úpisů a dosáhla krytí jen na dvě stě čtyřicet miliónů místo na čtyři sta. Tím byl také žalostně pohřben další ruský pokus o půjčku — tentokrát šlo o plných osm set miliónů marek — jejíž vypsání bylo už s velikou slávou vytroubeno do světa. A tak se také ukázalo, že francouzský kapitál nemá ani špetku „patriotismu", zato však — ať si v tisku jak chce řinčí zbraněmi — blahodárný strach z války.

Zatím neúroda skutečně vyvolala hladomor, a to takový, jaký jsme v západní Evropě v takovém rozsahu už dlouho nepoznali, jaký nepropuká často ani v Indii, typické zemi pro tyto kalamity, ba jaký v dřívějších dobách na svaté Rusi, kdy ještě nebyly železnice, stěží kdy dosáhl těchto rozměrů. Z čeho to vzniká? Jak to vysvětlit?

Velmi jednoduše. Ruský hladomor není výsledkem pouhé neúrody, je to součást nesmírné společenské revoluce, kterou Rusko prodělává od krymské války; neúroda pouze způsobila, že chronické neduhy, spojené s touto revolucí, propukly akutně.

Staré Rusko bylo nenávratně pohřbeno v den, kdy se car Mikuláš ze zoufalství nad sebou a nad starým Ruskem otrávil. Na jeho troskách vyrůstá Rusko buržoazní.

Počátky buržoazie tu byly již tenkrát. Zčásti bankéři a obchodníci — dovozci — většinou Němci a ruští Němci nebo jejich potomci — a zčásti Rusové, kteří se vzmohli ve vnitřním obchodu, zejména však nájemci lihovarů a armádní dodavatelé zbohatlí na účet státu, lidu a k tomu už také několik továrníků. Od té doby si tuto buržoazii, zejména průmyslovou, doslova pěstovali: státní pomoc jí tekla proudem, dostávala subvence a prémie a byla zabezpečována ochrannými cly, vystupňovanými ponenáhlu až na samu krajní mez. Nesmírná Ruská říše se měla stát soběstačnou výrobní oblastí, která by se úplně nebo skoro úplně obešla bez dovozu ze zahraničí. A aby nejen ustavičně rostl vnitřní trh, nýbrž aby se uvnitř země vyráběly i produkty teplejších pásem, vzniká neustálá snaha po výbojích na Balkánském poloostrově a v Asii, jejichž konečným cílem je tam Cařihrad, zde britská Indie. To je tajemství, to je ekonomická základna rozpínavosti, která tak silně zachvátila ruskou buržoazii a jejíž hrot obrácený na jihozápad se nazývá panslavismus.

S takovými průmyslovými plány se však naprosto nesrovnávalo nevolnictví rolnictva. Padlo roku 1861. Ale jak? Za vzor posloužilo pruské zrušení poddanství a robot, které se pomalu vleklo od roku 1810 až do roku 1851;[241] ale v Rusku mělo být všechno vyřízeno za pár let. Aby se proto zlomil odpor velkých pozemkových vlastníků a majitelů „duší", musely se jim poskytnout ještě docela jiné ústupky než ty, které pruský stát a jeho podplacení úředníci svého času povolili milostivým statkářům. A co se úplatnosti týče, byl pruský byrokrat ještě úplně neviňátko proti ruskému činovníkovi. Tak se stalo, že při dělení půdy připadl šlechtě lví podíl a k tomu zpravidla půda zúrodněná prací mnoha rolnických generací, kdežto rolníci dostali jen nejnutnější příděl, a i ten vět-

šinou na špatném úhoru. Občinový les a občinová pastvina připadly statkáři; jestliže jich chtěl rolník používat — a bez nich nemohl existovat — musel za to statkáři platit.

Aby však oba, statkářská šlechta i rolníci, byli co nejrychleji ruinováni, dostala šlechta od vlády kapitalizované výkupné najednou ve státních dluhopisech, zatímco rolníci je měli dlouhá léta po částech splácet. Jak se ani nedalo jinak čekat, šlechta tyto peníze většinou obratem prohýřila, zatímco rolník, jehož peněžní platby na jeho poměry nesmírně vzrostly, byl náhle vržen z naturálního hospodářství do peněžního.

Ruský rolník, který dříve kromě poměrně nepatrných daní sotva musel co platit penězi, má teď ze zmenšeného a horšího pozemku, který mu byl přidělen, a poté co byl připraven o volné dřevo a volné pastviny na občinových pozemcích, nejen sám žít, krmit přes zimu svůj tažný dobytek a zvelebovat svůj pozemek, nýbrž ještě platit zvýšené daně a k tomu roční splátky na výkupné, a to hotově. Tak se octl v postavení, které není ani k životu, ani k smrti. K tomu přistoupila ještě konkurence nově vzniklého velkého průmyslu, který vytlačil z trhu jeho domácký průmysl — domácký průmysl byl hlavním zdrojem peněz pro nesčetné ruské rolníky — nebo, kde tomu tak ještě docela není, vydal tento domácký průmysl na milost a nemilost obchodníka, tj. zprostředkovatele — něco podobného jako saský Verleger nebo anglický sweater — a udělal tedy z rolníků, kteří vyráběli po domácku, přímé otroky kapitálu. Zkrátka, kdo se chce poučit o tom, co všechno zakusil v posledních třiceti letech ruský rolník, ať si přečte v prvním díle Marxova „Kapitálu" kapitolu o „Vytvoření vnitřního trhu" (kapitola 24, část 5)[242].

Jakou spoušť natropí mezi rolníky přechod od naturálního hospodářství k peněžnímu, tento hlavní prostředek k vytvoření vnitřního trhu pro průmyslový kapitál, popisují klasicky Boisguillebert a Vauban na příkladu Francie za Ludvíka XIV.[243] Ale co se dálo tehdy, to je dětská hra proti tomu, co probíhá v Rusku. Za prvé měřítko je dvakrát až třikrát větší a za druhé převrat ve výrobních podmínkách, kvůli němuž byl tento přechod rolníkům vnucen, je nepoměrně dalekosáhlejší. Francouzský rolník byl po-

nenáhlu vtahován do sféry manufaktury, ruského strhuje přes noc smršť velkého průmyslu. Jestliže manufaktura kosila rolníky křesadlovou ručnicí, pak velký průmysl do nich praží opakovačkou.

Za této situace odhalila neúroda z roku 1891 rázem celý převrat a jeho důsledky — převrat, který po léta v tichosti dozrával, ale evropskému šosákovi zůstal utajen. Byla to právě taková situace, že první neúroda musela způsobit národní krizi. A krize je tu a taková, že se ji po léta nepodaří překonat. Proti takovému hladomoru je bezmocná každá vláda, natož pak ruská, která své úředníky záměrně cepuje v umění krást. Starokomunistické zvyklosti a pořádky ruských rolníků jsou od roku 1861 zčásti podkopány ekonomickým vývojem, zčásti systematicky ničeny vládou. Stará komunistická občina se rozpadla nebo se aspoň rozpadá, ale právě v okamžiku, kdy je jednotlivý rolník nucen postavit se na vlastní nohy, v tom okamžiku mu vezmou půdu pod nohama. Jaký div, že ozimy byly minulého podzimu zasety jen v několika málo újezdech? A kde byly zasety, tam je většinou zničilo počasí. Jaký div, že ani hlavní nástroj rolníků, tažný dobytek, neměl napřed sám co žrát, a potom byl z téhož nevyvratitelného důvodu sněden rolníky? Jaký div, že rolník opouští své hospodářství a prchá do měst, kde marně hledá práci, ale tím jistěji tam zavléká tyfus z hladu?

Zkrátka: Setkáváme se tu nikoli s nějakým ojedinělým hladomorem, nýbrž s mohutnou krizí, která byla připravena dlouholetou, v skrytu probíhající ekonomickou revolucí a v důsledku neúrody jen akutně propukla. Tato akutní krize však sama zase nabývá chronické podoby a hrozí, že se protáhne na dlouhá léta. Ekonomicky urychluje rozklad starokomunistické rolnické občiny, obohacování vesnických vydřiduchů (kulaků) a jejich přeměnu ve velké pozemkové vlastníky, a vůbec přechod šlechtického a rolnického pozemkového vlastnictví do rukou nové buržoazie.

Pro Evropu znamená tato krize zatím mír. Ruské válečné štvaní je na léta ochromeno. Místo miliónů vojáků, kteří by padli na bojištích, umírají milióny ruských rolníků hladem. Uvidíme, co z toho vzejde pro ruský despotismus.

REDAKCI LISTU „VOLKSFREUND“ [244]

Londýn 13. listopadu 1891

Milí soudruzi,

děkuji Vám co nejupřímněji za Vaše přátelské pozvání na oslavu desátého výročí listu „Volksfreund“. Bohužel se jí nemohu osobně zúčastnit, poněvadž práce na třetím dílu Marxova „Kapitálu“, který musí konečně vyjít, mne nutí, abych zůstal zde. Musejí mě tedy zastoupit tyto řádky.

Mohu Vám však k Vašemu slavnému jubileu z celého srdce blahopřát. Vím, co to znamená udržet za rakouského tiskového a policejního zákonodárství po deset let takový bojový sociálně demokratický orgán, jako je „Volksfreund“, a vím také, alespoň zhruba, kolik to stálo obětí. Tím víc Vám slouží ke cti, že jste to *přesto* dokázali, neboť rakouské zákonodárství dobře ví, že orgány *majetných* tříd nejsou vcelku nebezpečné, a zamýšlí zřejmě ruinovat nebo zkrotit dělnické listy právě nátlakem na jejich *peněžní prostředky*. A jestliže brněnští dělníci dokázali přes tento finanční nátlak udržet svůj list po celých deset let a nezpronevěřit se přitom svému praporu, pak je to nový důkaz vytrvalosti a obětavosti, jakou lze dnes najít právě jen mezi dělníky.

Než ukončím tyto řádky, musím ještě jednou vyjádřit svou velkou radost nad tím, že zatímco mladočeští[245] a staroněmečtí bur-

žoové si všude vjíždějí do vlasů, bojují čeští a němečtí dělníci svorně bok po boku za osvobození celého proletariátu.

Ještě jednou Vám srdečně děkuje a blahopřeje

Váš starý

Bedřich Engels

Otištěno v listu „Volksfreund“, čís. 22 z 25. listopadu 1891

Podle textu novin srovnaného s konceptem rukopisu
Přeloženo z němčiny

PRŮVODNÍ DOPIS K PROHLÁŠENÍ REDAKTOROVI LISTU „DAILY CHRONICLE“

Vážený pane,

v zájmu historické pravdy Vás žádám, abyste uveřejnil přiloženou odpověď* na jednu z nejhanebnějších pomluv, jakou si kdo kdy vymyslel.[246]

Je mi líto, že „Daily Chronicle“, který prokázal tak dobré služby dělnické třídě v Anglii, dovoluje svým zahraničním dopisovatelům, aby rozšiřovali pomlouvačné zprávy o dělnickém hnutí na kontinentě a o jeho vůdcích.

Váš oddaný

Napsáno 17. listopadu 1891

Podle konceptu rukopisu
Přeloženo z angličtiny

* Viz tento svazek, str. 306–307. *(Pozn. red.)*

O ZESNULÉ PANÍ MARXOVÉ

Redaktorovi listu „Daily Chronicle"

Vážený pane,

v dnešním ranním vydání Vašeho listu uvádí Váš pařížský dopisovatel kromě jiných nepřesností týkajících se rodiny mého zesnulého přítele Karla Marxe, že po pádu Komuny nařídil francouzský ministr spravedlnosti zatknout pana Paula Lafargua, právě zvoleného poslance za Lille. Dále pokračuje:

„Říká se, že paní Marxová prozradila tehdy úřadům, kde je skladiště zbraní, pod podmínkou, že nebudou obtěžovat jejího zetě. Pan Lafargue potom přešel španělské hranice."

Poněvadž paní Avelingová, dcera paní Marxové, není právě v Londýně, připadá povinnost vyvrátit toto pomlouvačné obvinění proti její matce mně. Fakta jsou taková: Když byl pan Lafargue se svou ženou* a dvěma švagrovými** v Bagnères-de-Luchon, informoval ho jeden republikánský policejní úředník, který mu byl přátelsky nakloněn, že mu hrozí zatčení. Téhož dne překročil Lafargue na koni Pyreneje a uprchl do Španělska.[247]

Paní Marxová, která byla tehdy v Londýně, nemohla tedy, i kdyby byla chtěla, zakročit v jeho prospěch tím, že by francouzské vládě cokoli vyzradila. Celá historka s fiktivním skladištěm zbraní je pouze smyšlenka vybájená proto, aby byla poskvrněna památka

* — Laurou. *(Pozn. red.)*
** — Jenny a Eleanorou Marxovými. *(Pozn. red.)*

ženy, jejíž ušlechtilá a obětavá povaha byla naprosto neschopna nízkého činu.

Zůstávám, pane, Váš oddaný služebník

Bedřich Engels

122, Regent's Park Road, N. W.
17. listopadu

Otištěno v „Daily Chronicle",
čís. 9269 z 26. listopadu 1891

Podle textu novin
srovnaného s konceptem rukopisu
Přeloženo z angličtiny

PĚVECKÉMU SPOLKU KOMUNISTICKÉHO DĚLNICKÉHO VZDĚLÁVACÍHO SPOLKU, TOTTENHAM STREET[248]

122, Regent's Park Road, N. W.
28. listopadu 1891

Vážení soudruzi,

právě mi sdělila paní Kautská, že jí přítel Lessner oznámil Váš úmysl uspořádat mi dnes večer k jednasedmdesátým narozeninám hudební dostaveníčko. Už dříve jsem se však domluvil s jedním přítelem, že strávím večer u něho, a poněvadž tam přijdou i jiní, je naprosto nemožné, abych to ještě teď odvolal; velice mě to mrzí, ale nemohu být dnes večer doma.

Jsem tedy nucen vyjádřit Vám, vážení soudruzi, tímto písemně své nejupřímnější díky za Váš tak přátelský a pro mne tak čestný záměr, a současně své politování, že jsem o Vašem úmyslu nebyl zpraven už dříve. Marx i já jsme vždycky byli proti všem veřejným okázalostem, pokud se týkají jednotlivců, ledaže by se tím mohlo dosáhnout důležitého cíle; a ze všeho nejvíc jsme byli proti takovým okázalostem, které by se za našeho života týkaly nás osobně. Kdybych tedy byl měl nejmenší tušení, že se pro mne chystá taková pocta, byl bych si pospíšil a zavčas vyslovil velmi uctivou, ale také velmi naléhavou prosbu, aby soudruzi zpěváci od svého úmyslu upustili. Lituji, že jsem se to dověděl teprve dnes, a když už jsem tak proti své vůli nucen zhatit Váš záměr, který je pro

mě výrazem přízně a cti, napravím to pokud možno ujištěním, že těch několik let, s nimiž snad ještě mohu počítat, jakož i všechny síly, které mi zbývají, budou jako dříve v neztenčené míře sloužit veliké věci, jíž slouží už téměř padesát let — věci mezinárodního proletariátu.

Co nejupřímněji Váš
Bedřich Engels

Podle rukopisu
Přeloženo z němčiny

PŘEDMLUVA K ANGLICKÉMU VYDÁNÍ „POSTAVENÍ DĚLNICKÉ TŘÍDY V ANGLII“ Z ROKU 1892[249]

Kniha, která znovu vychází v anglickém překladu, byla poprvé vydána v Německu roku 1845. Její autor byl tehdy čtyřiadvacetiletý mladík, a jeho dílo nese pečeť tohoto mládí s jeho dobrými i špatnými stránkami; ani za ty, ani za ony se však autor nestydí. V roce 1886 ji přeložila do angličtiny paní F. Kelleyová-Wischnewetzská, Američanka, a příští rok vyšel překlad v New Yorku. Protože americké vydání je téměř rozebráno a na této straně Atlantiku se nikdy příliš nerozšířilo, vychází toto autorizované vydání s plným souhlasem všech zainteresovaných stran.

K americkému vydání napsal autor novou anglickou předmluvu a dodatek[250]. Předmluva se příliš nevztahuje ke knize, zabývala se současným dělnickým hnutím v Americe, proto je zde vypuštěna jako nepříhodná, dodatek — původní předmluva — je do značné míry použit v následujících úvodních poznámkách.

Stav popisovaný v této knize patří dnes — pokud jde o Anglii — v mnohém ohledu minulosti. Přestože se to v našich uznávaných pojednáních výslovně neříká, je to přece jen zákon moderní politické ekonomie, že čím vyššího stupně dosáhne kapitalistická výroba, tím méně může podporovat ony lstivé praktiky podvůdků a zlodějen, jež jsou příznačné pro její raná stadia. Drobné kramářské podfuky polského žida, tohoto představitele evropského obchodu

na jeho nejnižším stupni, tytéž finty, jež se mu tak dobře osvědčují doma a běžně se tam praktikují, se ukážou jako zastaralé a nevhodné, jakmile se dostane do Hamburku nebo Berlína; a právě tak komisionář, který pochází z Berlína nebo Hamburku, ať žid nebo křesťan, a dostane se na několik měsíců na manchesterskou burzu, přijde na to, že chce-li levně nakoupit bavlněnou přízi nebo látku, musí také zanechat oněch trochu rafinovanějších, přitom však pořád ještě ubohých úskoků a triků, které se u nich doma považují za vrchol chytrosti. A vskutku, na velkém trhu, kde čas jsou peníze a určitý standard obchodní morálky se nevyhnutelně vytváří čistě proto, aby se ušetřil čas a námaha, se tyto podfuky už nevyplácejí. A nejinak je tomu i s poměrem továrníka k jeho dělníkům.

Oživení obchodu po krizi z roku 1847 bylo úsvitem nové průmyslové epochy. Zrušení obilních zákonů[251] a finanční reforma, která následovala, daly širokým loktům anglického průmyslu a obchodu místo, které potřeboval. A hned nato následovalo objevení kalifornských a australských nalezišť zlata. Koloniální trhy stále zvětšovaly svou schopnost pohlcovat anglické průmyslové zboží. Lancashirský mechanický stav navždy rozdrtil milióny indických ručních tkalců. Čína se stále více otevírala. A především Spojené státy — tehdy komerčně řečeno, pouhý koloniální trh, i když zdaleka největší ze všech — procházely hospodářským rozmachem, obdivuhodným i pro tuto rychle se rozvíjející zemi. A konečně nové dopravní prostředky, které byly zavedeny ke konci uplynulého období, železnice a zaoceánské parníky, se nyní uplatňovaly v mezinárodním měřítku; zároveň tak uskutečňovaly to, co existovalo jen jako možnost, světový trh. Tento světový trh tvořil zprvu počet převážně nebo výlučně zemědělských zemí seskupených kolem průmyslového centra, Anglie, která spotřebovávala většinu jejich přebytečné surovinové produkce a na oplátku jim dodávala většinu průmyslových výrobků, které potřebovaly. Není divu, že anglický průmysl obrovsky a nesrovnatelně pokročil a že ve srovnání s ním nám dnes stav z roku 1844 připadá primitivní a bezvýznamný. A v poměru k tomuto růstu se také zřejmě přímo úměrně uplatňovala morální hlediska v továrním průmyslu. Továrníkovi

se už nevyplácelo konkurovat jinému továrníkovi tím, že v malém okrádal dělníky. Obchod už přerostl tyto ubohé způsoby výdělku; továrníkovi milionáři už nestálo za to, aby se k nim uchyloval, a hodily se tak ještě k udržování konkurence mezi menšími obchodníky, kterým byl každý groš dobrý, ať ho shrábli kde shrábli. Tak vymizel truckový systém[252], byl prosazen zákon o desetihodinovém pracovním dni[253], a byla zavedena celá řada jiných menších reforem — zcela proti duchu svobodného obchodu a nespoutané konkurence, ale zato úplně ve prospěch velkokapitalisty v jeho konkurenci s méně šťastnými kolegy. A pak, čím větší byl podnik a tudíž i počet dělníků, tím větší škodu a potíže natropil každý konflikt mezi podnikatelem a dělníky. A tak začali podnikatelé, hlavně ti velcí, jednat v novém duchu; naučili se vyvarovat se zbytečných sporů, smířit se s existencí a mocí tradeunionů a nakonec dokonce objevili ve stávkách — dojde-li k nim v pravý čas — účinný prostředek k uskutečňování svých cílů. Ti největší továrníci, kteří dříve stáli v čele boje proti dělnické třídě, byli teď první, kdo hlásali mír a svornost. A měli k tomu velmi dobré důvody. Ve skutečnosti byly všechny tyto ústupky spravedlnosti a lidumilnosti právě jen prostředky k urychlení koncentrace kapitálu v rukou několika jednotlivců, pro něž lakotné malicherné vydírání z dřívějších let ztratilo veškerý význam a bylo dokonce na obtíž: prostředkem k co nejrychlejšímu a nejspolehlivějšímu zničení jejich menších konkurentů, kteří bez těchto vedlejších zisků nemohli existovat. A tak vývoj výroby na základě kapitalistického systému stačil sám o sobě — alespoň v klíčových průmyslových odvětvích, neboť v méně významných tomu zdaleka tak není — odstranit všechny drobné nedostatky, které ztrpčovaly dělníkův úděl v dřívějších stadiích tohoto vývoje. Stále zřetelněji vystupuje tedy do popředí onen důležitý stěžejní fakt, že příčinu nuzného postavení dělnické třídy je třeba hledat ne v oněch drobných nesnázích, nýbrž v *kapitalistickém systému samém.* Námezdní dělník prodává kapitalistovi svou pracovní sílu za určitou denní sumu. Po několika hodinách práce hodnotu této sumy reprodukuje. Jenže podstata jeho smlouvy spočívá v tom, že musí pracovat ještě celou řadu hodin, aby dokončil svůj pracovní den; hodnota, kterou vyrobí v těch-

to dalších hodinách nadpráce, je nadhodnota, jež kapitalistu nic nestojí, a přesto plyne do jeho kapsy. To je základ onoho systému, který stále víc rozštěpuje civilizovanou společnost na několik Rothschildů a Vanderbiltů, kteří vlastní všechny výrobní a existenční prostředky na jedné straně, a na obrovské množství námezdních dělníků, kteří nevlastní nic než svou pracovní sílu na druhé straně. A že to není důsledek toho či onoho podružného nedostatku, nýbrž samotného systému, to se výrazně projevilo na vývoji kapitalismu v Anglii od roku 1847.

Dále, všechny opakované výskyty cholery, tyfu, neštovic a jiných epidemií ukázaly britskému buržoovi, že nechce-li se sám se svou rodinou stát jejich obětí, musí ve svých městech nutně učinit nezbytná zdravotní opatření. Proto nejkřiklavější zlořády, o nichž se v knize píše, buď už zmizely, nebo nejsou tak nápadné. Byla zavedena nebo zlepšena kanalizace; mnohými nejšpinavějšími čtvrtěmi „brlohů“, o nichž jsem musel psát, vedou široké třídy; zmizelo „Little Ireland“ a co nejdřív bude smeteno i „Seven Dials“[254]. Co to však znamená? Když se města rozrostla, upadly celé okresy, které jsem v roce 1844 mohl ještě líčit téměř idylicky, do téhož stavu zchátralosti, neobyvatelnosti a bídy. Prasata a hromady odpadků se tu ovšem už netrpí. Buržoazie udělala další pokrok v umění skrývat bídu dělnické třídy. Že však v bydlení dělnictva k žádnému podstatnému zlepšení nedošlo, potvrzuje v plné míře zpráva královské komise „o bytových poměrech chudiny“[255] z roku 1885. A stejně je tomu i ve všem ostatním. Policejních nařízení je jako hub po dešti, jenže bídu dělníků mohou pouze zahnat na jedno místo, ne však odstranit.

Zatímco však Anglie už vyrostla z oněch dětských střevíčků kapitalistického vykořisťování, jak jsem je popsal, jiné země k nim teprve dospěly. Francie, Německo a hlavně Amerika, to jsou ti hroziví sokové, kteří nyní — jak jsem předvídal v roce 1844 — stále víc rozbíjejí průmyslový monopol Anglie. Jejich průmysl je ve srovnání s anglickým mladý, roste však daleko rychlejším tempem; zvlášť pozoruhodné je to, že dnes dosahuje takřka stejného stupně vývoje, na jakém byl anglický průmysl v roce 1844. Pokud jde o Ameriku, je tato obdoba obzvlášť nápadná. Pravda, vnější

poměry, v nichž žije dělnická třída v Americe, jsou velmi odlišné, působí tam však tytéž ekonomické zákony a výsledky, byť nebyly ve všem všudy totožné, jsou přece jen nepochybně stejného druhu. Proto se v Americe setkáváme s týmž bojem za kratší pracovní den, za zákonné omezení pracovní doby, zejména pro ženy a děti v továrnách; najdeme zde truckový systém v plném rozkvětu a ve venkovských okresech i kotážový systém[256], jichž „bossové“ používají jako prostředku k ovládání dělníků. Když jsem v roce 1866 dostal americké noviny se zprávami o velké stávce 12 000 pensylvánských dělníků z uhelných dolů v conellsvillském okrese, připadalo mi to, jako bych četl své vlastní líčení hornické stávky v severní Anglii v roce 1844[257]. Totéž šizení dělníků nepoctivými opatřeními; týž truckový systém; týž pokus zlomit odpor horníků posledním, avšak zdrcujícím prostředkem kapitalistů, vystěhováním dělníků z bytů, kotáží, patřících společnostem.

Nepokoušel jsem se v překladu knihu zaktualizovat, vypočítávat podrobně všechny změny, k nimž došlo od roku 1844, a to ze dvou důvodů: za prvé, abych to mohl udělat tak, jak by bylo třeba, musel bych zdvojnásobit rozsah knihy a za druhé, první díl Marxova „Kapitálu“, jehož anglický překlad vyšel [258], zevrubně popisuje postavení britské dělnické třídy kolem roku 1865, tedy v době, kdy prosperita britského průmyslu dosáhla svého vrcholu. Byl bych tedy musel jen znovu opakovat to, co už bylo zpracováno ve slavném Marxově díle.

Není snad třeba podotýkat, že obecné teoretické hledisko této knihy - filosofické, ekonomické a politické — se nekryje přesně s mým dnešním hlediskem. V roce 1844 neexistoval ještě moderní mezinárodní socialismus, jenž se od té doby, především a skoro výhradně zásluhou Marxovou, vyvinul ve vědu. Moje kniha představuje jednu fázi jeho embryonálního vývoje; a podobně jako lidské embryo v počátečních stadiích vývoje stále ještě reprodukuje žaberní oblouky našich předků, ryb, projevují se i na této knize všude stopy toho, že moderní socialismus se vyvinul z jednoho ze svých předků, z německé filosofie. Tak se klade velký důraz na tezi, že komunismus není jen stranická doktrína dělnické třídy, nýbrž teorie, jejímž cílem je vysvobození celé společnosti, včetně

kapitalistické třídy, ze současných tísnivých poměrů. V abstraktním smyslu je to správné, ale v praxi to je naprosto k ničemu. Dokud majetné třídy nejenže nepociťují potřebu nějakého osvobození, ale houževnatě se stavějí proti tomu, aby se dělnická třída sama osvobodila, dotud bude dělnická třída nucena připravovat a vybojovat sociální revoluci sama. Francouzští buržoové roku 1789 také prohlašovali osvobození buržoazie za osvobození všeho lidstva, jenže šlechta a duchovenstvo tomu nechtěli rozumět a tato teze — ačkoli pro tu dobu, a pokud jde o feudalismus, byla abstraktní historickou pravdou — se záhy zvrhla v pouhou sentimentální frázi a zanikla úplně v ohni revolučního boje. Dnes právě takoví lidé, kteří z „nestrannosti" svého vyššího hlediska hlásají dělníkům socialismus povznesený vysoko nad jejich třídní zájmy a třídní boje a snaží se smířit zájmy obou protichůdných tříd, takoví lidé jsou buď nováčci, kteří se musí ještě mnoho učit, nebo nejhorší nepřátelé dělníků — vlci v rouše beránčím.

V textu se uvádí, že velké průmyslové krize přicházejí v cyklickém období pěti let. Toto období odpovídalo zdánlivě tomu, jak probíhaly události v letech 1825 až 1842. Jenže historie průmyslu v letech 1842 až 1868 ukázala, že ve skutečnosti trvá toto období deset let; že otřesy, k nimž docházelo v meziobdobí, byly podružného rázu a postupně čím dál tím víc mizely. Od roku 1868 se situace zase změnila, ale o tom později.

Záměrně jsem z textu nevyškrtl celou řadu předpovědí, mimo jiné také předpověď hrozící sociální revoluce v Anglii, na niž jsem si troufl díky svému mladickému elánu. Podivuhodné není to, že se tolik mých předpovědí nesplnilo, ale to, že se jich tolik splnilo a že nyní v anglickém průmyslu skutečně došlo ke kritické situaci, vyvolané německou a hlavně americkou konkurencí, jak jsem to tehdy předvídal, byť v příliš blízké budoucnosti. V tomto směru mohu a jsem povinen knihu přiblížit dnešku tím, že sem zařadím článek, který jsem 1. března 1885 publikoval pod titulkem „Anglie v roce 1845 a 1885" v londýnském „Commonwealu"[259]. Tento článek je zároveň stručným nástinem dějin anglické dělnické třídy za těchto čtyřicet let. Zní takto:

„Před čtyřiceti lety stála Anglie před krizí, o které se zdálo,

že ji může vyřešit jedině násilí. Průmysl svým obrovským a rychlým rozvojem daleko předstihl rozvoj zahraničních trhů a růst poptávky. Chod výroby byl každých deset let násilně přerván všeobecnou obchodní krizí, kterou po dlouhém období chronického ochromení vystřídalo několik krátkých let prosperity končících vždycky horečnou nadvýrobou a v důsledku toho novým zhroucením. Třída kapitalistů se halasně dožadovala svobodného obchodu s obilím a vyhrožovala, že si jej vynutí tím, že pošle hladovějící městské obyvatelstvo zpátky na venkov, odkud přišlo, a to aby jej přepadlo, jak se vyjádřil John Bright, ne jako chudáci, kteří žebrají o chléb, ale jako armáda utábořená na nepřátelském území. Masy dělníků ve městech se dožadovaly svého podílu na politické moci — Lidové charty[260]; podporovala je většina maloburžoazie a lišila se od nich jedině v otázce, zda má být charta prosazena fyzickou nebo morální silou. Pak přišla obchodní krize z roku 1847 a hladomor v Irsku a s tím i vyhlídka na revoluci.

Francouzská revoluce z roku 1848 anglickou buržoazii zachránila. Socialistická provolání vítězných francouzských dělníků nahnala strach anglické maloburžoazii a vnesla zmatek do hnutí anglické dělnické třídy, jež mělo užší rámec, ale praktičtější zaměření. Právě ve chvíli, kdy se měl v plné síle rozvinout, zhroutil se chartismus zevnitř ještě dříve, než se 10. dubna 1848[261] zhroutil navenek. Činnost dělnické třídy byla zatlačena do pozadí. Kapitalistická třída zvítězila na celé čáře.

Zákon o reformě z roku 1831[262] znamenal vítězství celé kapitalistické třídy nad pozemkovou aristokracií. Zrušení obilních zákonů bylo vítězstvím průmyslových kapitalistů nejen nad pozemkovou aristokracií, nýbrž také nad oněmi skupinami kapitalistů, jejichž zájmy byly víceméně spjaty s pozemkovým vlastnictvím, tj. s bankéři, burzovními spekulanty, majiteli cenných papírů atd. Svobodný obchod znamenal nové uspořádání celé vnitřní i zahraniční obchodní a finanční politiky Anglie v souladu se zájmy průmyslových kapitalistů — třídy, která teď zastupovala národ. A ta se pustila do práce s plnou vervou. Všechno, co stálo v cestě průmyslové výrobě, bez milosti smetla. Celní sazebník a celý daňový

systém byly od základu změněny. Všechno se podřizovalo jedinému cíli, avšak cíli nanejvýš důležitému pro průmyslového kapitalistu: zlevnění všech surovin a zejména všech životních prostředků pro dělnickou třídu; snížení nákladů na suroviny a udržení mezd na stejné úrovni, ne-li prozatím jejich *snížení*. Anglie se měla stát „dílnou světa", všechny ostatní země měly být pro Anglii tím, čím už bylo Irsko, — trhy pro její průmyslové výrobky — a dodávat jí naproti tomu suroviny a potraviny. Anglie, velké průmyslové centrum agrárního světa, kolem něhož by kroužilo jako kolem průmyslového slunce stále víc Irsk produkujících obilí a bavlnu. Jaká skvělá perspektiva!

Průmysloví kapitalisté se pustili do uskutečňování tohoto svého velikého cíle s oním dobrým zdravým rozumem a pohrdáním tradičními zásadami, kterými se vždycky odlišovali od svých úzkoprsejších kolegů na kontinentě. Chartismus skomíral. Oživení obchodní prosperity, přirozené, když pominula krize z roku 1847, bylo připisováno výhradně svobodnému obchodu. V důsledku obou těchto okolností se anglická třída ocitla politicky na chvostu velké liberální strany vedené továrníky. Tuto jednou už získanou výhodu bylo třeba udržet. A z odporu chartistů, ne proti svobodnému obchodu, ale proti tomu, aby se ze svobodného obchodu stala jediná životní otázka národa, pochopili průmysloví kapitalisté a chápali čím dál tím víc, že buržoazie nemůže nikdy získat úplnou sociální a politickou moc nad národem, nepomůže-li jí dělnická třída. Tak se postupně změnily vzájemné vztahy obou tříd. Tovární zákony, kdysi postrach všech továrníků, teď továrníci nejen dobrovolně dodržovali, ale nebránili tomu, aby se jejich platnost rozšířila téměř na celý průmysl. Tradeuniony, až donedávna považované za ďáblův vynález, si nyní továrníci předcházeli a protežovali je jako zcela pravoplatnou instituci a užitečný prostředek k šíření zdravých ekonomických doktrín mezi dělnictvem. Dokonce i o stávkách, které před rokem 1848 platily za něco naprosto hanebného, se nyní začalo uvažovat jako o věci někdy velice prospěšné, zejména když je ve vhodnou chvíli vyvolají sami podnikatelé. Ze zákonných ustanovení, která stavěla dělníka do nerovnoprávného a nevýhodného postavení vůči jeho zaměst-

navateli, byla zrušena alespoň ta, která budila největší odpor. A ona strašná „Lidová charta" se nyní prakticky stala politickým programem právě těch továrníků, kteří až do poslední chvíle byli proti ní. „Zrušení majetkového censu" a „tajné hlasování" jsou nyní v zemi uzákoněny. Zákony o reformě z roku 1867 a 1884[263] se už značně přibližují „všeobecnému volebnímu právu", alespoň v té formě, v jaké dnes existuje v Německu; návrh zákona na znovurozdělení obvodů, který se teď projednává v parlamentu, stanoví „stejné volební obvody", v podstatě o nic méně nestejné, než jsou obvody ve Francii nebo v Německu. „Platy poslanců" a kratší mandátní období, i když ne přímo „každoroční volby do parlamentu" se rýsují už v nedaleké budoucnosti; a přesto se ještě najdou lidé, kteří tvrdí, že chartismus je mrtev.

Revoluce z roku 1848, tak jako mnohé jiné revoluce, které jí předcházely, měla podivné souběžce a následovníky. Titíž lidé, kteří ji potlačili, se stali, jak říkával Karel Marx, vykonavateli jejího odkazu[264]. Ludvík Napoleon byl nucen vytvořit nezávislou a jednotnou Itálii, Bismarck byl nucen způsobit úplný převrat v Německu a vrátit nezávislost Uhrám a angličtí továrníci byli nuceni dát platnost zákona Lidové chartě.

Pro Anglii byly účinky tohoto panství průmyslových kapitalistů zprvu překvapivé. Podnikaní se zase oživilo a rozvíjelo se v takové míře, že to i v této kolébce moderního průmyslu bylo něco nevídaného. Všechno to ohromující, co předtím dokázaly pára a stroje, naprosto zbledlo ve srovnání s obrovským rozmachem výroby ve dvaceti letech od roku 1850 do roku 1870, s horentními ciframi vývozu a dovozu, s bohatstvím nahromaděným v rukou kapitalistů a lidskou pracovní silou zkoncentrovanou v obrovských městech. Tento rozmach byl ovšem jako dříve každých deset let přerušen krizí, a to v roce 1857 i v roce 1866; jenže nyní byly tyto otřesy považovány za přirozené a nevyhnutelné jevy, jimž je třeba se fatalisticky podrobit a které se vždycky nakonec upraví.

A v jakém postavení žila v tomto období dělnická třída? Čas od času nastalo zlepšení i pro široké masy. Toto zlepšení se však vždycky zase dostalo na starou úroveň přílivem spousty lidí ze zálohy nezaměstnaných, neustálým vytlačováním dělníků novými

stroji a přistěhovalectvím zemědělského obyvatelstva, které bylo nyní také stále víc vytlačováno stroji.

Trvalé zlepšení lze pozorovat pouze u dvou „chráněných" kategorií dělnické třídy. První z nich jsou tovární dělníci. Tím, že jim byl zákonem stanoven v poměrně rozumných mezích pracovní den, zlepšil se jejich fyzický stav a získali morální převahu zdůrazněnou ještě jejich lokální koncentrací. Jsou na tom nesporně lépe než před rokem 1848. Nejlepším důkazem toho je, že z deseti stávek, které zorganizují, devět jich vyvolávají sami továrníci ve svém vlastním zájmu jako jediný prostředek, jak zajistit omezení výroby. Podnikatele nikdy nepohnete k tomu, aby souhlasili, že se bude pracovat „krátkou dobu", i kdyby jejich výrobky nešly na odbyt; ale vyvolejte mezi dělníky stávku a podnikatelé do jednoho zavřou své továrny.

Za druhé jsou to velké tradeuniony. To jsou organizace takových průmyslových odvětví, kde převládá nebo se výhradně dá použít práce *dospělých mužů*. Zde dosud neoslabila jejich organizovanou sílu ani konkurence žen a dětí, ani konkurence strojů. Strojníci, tesaři a truhláři nebo zedníci, každý tento obor sám o sobě představuje takovou sílu, že — jako v případě zedníků a přidavačů — se mohou dokonce s úspěchem postavit proti zavádění strojů. Není pochyb, že jejich postavení se od roku 1848 očividně zlepšilo, což nejlépe dokazuje to, že už přes patnáct let vycházejí nejen jejich zaměstnavatelé neobyčejně zadobře s nimi, ale také oni se zaměstnavateli. Tvoří aristokracii v dělnické třídě; podařilo se jim vydobýt si pro sebe poměrně pohodlné postavení a to přijímají jako konečné. Jsou to vzorní dělníci pánů Leona Leviho a Giffena a skutečně jsou to velice příjemní lidé, s nimiž dobře pořídí každý rozumný kapitalista jako jednotlivec i všichni kapitalisté jako třída.

Pokud však jde o široké masy dělníků, je jejich bída a existenční nejistota dnes právě tak hrozná, jako byla, ne-li ještě hroznější. Londýnský East End je věčně se rozlézající žumpa zahnívající bídy a zoufalství, hladu, když práce není, a fyzického a morálního ponížení, když práce je. A tak je tomu ve všech ostatních velkých městech, nepočítáme-li privilegovanou menšinu dělnictva; tak je

tomu i v menších městech a v zemědělských obvodech. Zákon, který *hodnotu* pracovní síly redukuje na hodnotu nezbytných existenčních prostředků, a druhý zákon, který zpravidla redukuje její *průměrnou cenu* na minimum těchto existenčních prostředků, tyto zákony působí na dělnické masy jako neodbytné síly automatického stroje, který je drtí mezi svými koly.

Taková tedy byla situace vytvořená roku 1847 politikou svobodného obchodu a dvacetiletou vládou průmyslových kapitalistů. Potom však nastal obrat. Po krizi z roku 1868 sice následovalo slabé a krátkodobé oživení kolem roku 1873, netrvalo však dlouho. Neprodělali jsme sice všeobecnou krizi v roce 1877 nebo 1878, kdy se měla projevit, ale od roku 1876 chronicky stagnují všechna hlavní průmyslová odvětví. Nedochází ani k úplnému krachu, ani k období kýžené prosperity, na něž bychom měli mít nárok před ním i po něm. Tíživá deprese, chronické přeplnění všech trhů pro všechny obory, to je stav, v němž žijeme bezmála už deset let. Čím to je?

Teorie svobodného obchodu se zakládala na jednom předpokladu, že se Anglie stane jediným velkým průmyslovým centrem agrárního světa. Skutečnost fakticky ukázala, že tento předpoklad byl naprosto klamný. Podmínky pro moderní průmysl — parní síla a stroje — se dají vytvořit všude, kde je palivo, hlavně uhlí. A uhlí mají i jiné země, nejen Anglie: Francie, Belgie, Německo, Amerika a dokonce i Rusko. A tam lidé neviděli žádnou výhodu v tom, aby se proměnili v hladové irské rolníky jen pro větší bohatství a slávu anglických kapitalistů. Začali energicky vyrábět nejen pro sebe, ale i pro ostatní svět; a důsledek toho je, že průmyslový monopol, který si Anglie udržovala skoro celé století, je nenávratně ten tam.

Jenže průmyslový monopol Anglie je stěžejním bodem nynějšího společenského systému v Anglii. Dokonce i dokud ještě tento monopol trval, nestačily trhy držet krok s rostoucí produktivitou anglických továrníků; důsledkem toho byly krize každých deset let. A nyní jsou nové trhy čím dál tím vzácnější, takže dokonce i černochům na Kongu má být nyní vnucována civilizace manchesterským kartounem, staffordshirskými hrnčířskými výrobky a

birminghamským železářským zbožím. Co se stane, až proud kontinentálního a zejména amerického zboží bude stále sílit a až se bude převládající podíl, který dnes ještě stále mají britští továrníci, rok od roku zmenšovat? Odpověz, svobodný obchode, ty univerzální všeléku!

Nejsem první, kdo na to poukazuje. Už v roce 1883 konstatoval na zasedání Britské společnosti v Southportu předseda ekonomické sekce, pan Inglis Palgrave, zcela nepokrytě, že

„dny velkých obchodních zisků už pro Anglii minuly a že v dalším rozvoji některých velkých odvětví průmyslové činnosti nastala pauza. *Skoro by se dalo říci, že země se dostává do stavu, kdy se přestává dále rozvíjet.*“[265]

Ale kam to povede? Kapitalistická výroba *se nemůže* zastavit. Musí stále růst a rozšiřovat se, nebo musí zajít. Už nyní znamená pouhé omezení lvího podílu Anglie na zásobování světových trhů stagnaci, bídu, přebytek kapitálu na jedné straně a přebytek nezaměstnaných dělníků na druhé straně. Co se stane, až nebude vůbec žádný přírůstek roční výroby?

To je ono zranitelné místo, Achillova pata kapitalistické výroby. Sama její podstata je v tom, že se musí neustále rozšiřovat a toto neustálé rozšiřování se teď stává nemožností. Kapitalistická výroba se dostává do slepé uličky. Každým rokem vyvstává před Anglií jasněji otázka: buď zajde země, nebo kapitalistická výroba. Která z nich to bude?

A co dělnická třída? Když musela i za bezpříkladného obchodního a průmyslového rozkvětu od roku 1848 do roku 1868 trpět takovou bídu, když dokonce i tehdy se její převážná část v nejlepším případě mohla těšit jen z přechodného zlepšení svého postavení, zatímco pouze nepatrná privilegovaná, „chráněná“ menšina měla trvalé výhody, co se stane, až toto skvělé období nadobro skončí a nynější tíživá stagnace se nejen ještě vystupňuje, ale až se tyto vystupňované poměry stanou trvalým a normálním stavem anglického podnikání?

Pravda je taková: dokud měla Anglie průmyslový monopol, podílela se anglická dělnická třída do jisté míry na výhodách tohoto monopolu. Tyto výhody byly mezi dělnictvo rozdělovány velice nerovnoměrně; privilegovaná menšina pobírala největší část,

ale i široké masy dostaly alespoň přechodně tu a tam nějaké drobty. A to je důvod, proč od té doby, co vymřel owenismus, nebyl v Anglii žádný socialismus. Až se tento monopol zhroutí, ztratí anglická dělnická třída toto privilegované postavení; celá — privilegovanou a vedoucí menšinu nevyjímaje — se octne na stejné úrovni jako její soudruzi v cizině. A to je důvod, proč v Anglii socialismus zase bude.“

K tomuto vylíčení situace, jak se mi jevila v roce 1885, mám jen máloco dodat. Není zapotřebí říkat, že dnes skutečně „socialismus v Anglii“ zase je a dokonce je ho spousta — socialismus všech odstínů: socialismus uvědomělý i neuvědomělý, socialismus prozaický a poetický, socialismus dělnické třídy i střední třídy. Vždyť tato ohavnost všech ohavností, socialismus, se stal nejen uznávaným, ale oblékl si už společenský oblek a líně se povaluje na pohovkách v salonech. To ukazuje nevyléčitelnou kolísavost toho strašlivého despoty „společnosti“ — veřejného mínění středních tříd — a znovu ospravedlňuje opovržení, ve kterém jsme my, socialisté minulé generace, vždy toto veřejné mínění měli. Zároveň však nemáme důvodu si na tento symptom stěžovat.

Co však já sám považuji v tomto okamžiku za mnohem důležitější než současnou módu buržoazních kruhů přiklánět se k zředěnému socialismu a dokonce důležitější než současný pokrok, který socialismus v Anglii učinil po všech stránkách, je probuzení East Endu v Londýně. Tento nezměrný útulek bídy není už stojatou vodou jako před šesti lety. Setřásl své tupé zoufalství, vrátil se k životu a stal se domovem toho, co nazýváme „New Unionism“, tj. organizace velké masy „nekvalifikovaných“ dělníků. Tato organizace může převzít velmi mnoho z forem starých odborů „kvalifikovaných“ dělníků, ale liší se podstatou svého charakteru. Staré odbory zachovávají zvyky z dob, kdy byly založeny, považují mzdový systém za jednou provždy pevně daný, za konečný fakt, který se může v nejlepším případě upravit ve prospěch jejich členů. Nové odbory byly založeny v době, kdy víra ve věčnost mzdového systému je vážně otřesena; jejich zakladatelé nebo přívrženci byli socialisté buď uvědomělí nebo citem, masy, které k nim přilnuly a daly jim sílu, byly nevzdělané, zanedbané, dělnická aristokracie

se na ně dívala svrchu. Ale měly nezměrnou výhodu: *jejich mysl byla panenská půda*, naprosto nedotčená zděděnými „úctyhodnými" buržoazními předsudky, které pletou hlavu lépe situovaným „starým" odborářům. A tak vidíme, že tyto nové odbory přejímají vedení v celém hnutí dělnické třídy a bohaté a pyšné „staré" odbory se víc a víc dostávají do jejich vleku.

Není pochyby, že dělníci z East Endu napáchali obrovské hlouposti; to dělali i jejich předchůdci a dělají to i doktrinářští socialisté, kteří nad obyvateli East Endu ohrnují nos. Velká třída stejně jako velký národ se učí nejlépe a nejrychleji, nese-li důsledky svých chyb. A přes všechny minulé, současné i budoucí chyby probuzení East Endu v Londýně znamená jednu z největších a nejplodnějších skutečností tohoto fin de siècle* a já jsem šťastný a pyšný, že jsem se toho dožil.

B. Engels

11. ledna 1892

Otištěno v knize: F. Engels, „The condition of the working-class in England in 1844", Londýn 1892

Podle textu knihy
Přeloženo z angličtiny

* — konce století. *(Pozn. red.)*

CRITICA SOCIALE

RIVISTA QUINDICINALE

di studî sociali, politici, filosofici e letterari

Nel Regno: Anno L. 8 - Semestre L. 4 - All'Estero: Anno L. 10 - Semestre L. 5,50

Lettere, vaglia, cartoline-vaglia all'Ufficio di CRITICA SOCIALE - MILANO: Portici Galleria V. E., 23 (2° piano sinistra)

PER MILANO gli abbonamenti si ricevono anche presso la Libreria Fratelli Dumolard: Corso V. E., 21

Anno II - N. 4. | La Rivista non si vende a numeri separati | Milano, 16 febbraio 1892

ODPOVĚĎ CTIHODNÉMU GIOVANNIMU BOVIOVI[266]

V článku otištěném 2. února t. r. v listu „Tribuna" vytýká slovutný Giovanni Bovio italským republikánským poslancům, kteří nedávno přešli do roajalistického tábora, že příliš podceňují projednávání otázky vládní formy. To se mne valně nedotýká. Dotýká se mě však to, že se zabývá mým článkem o německém socialismu („Critica Sociale" ze 16. ledna 1892)* a vytýká totéž německým socialistům vůbec a mně zvláště.

Říká:

„Z toho je také zřejmé, v jakém smyslu a proč se dopouštějí chyby socialisté, kteří spolu s Bedřichem Engelsem mluví o brzkém příchodu socialistů k moci, ale neříkají blíže, k jaké moci. Engels jde dokonce tak daleko, že s aritmetickými důkazy (a mně se číslo odjakživa zdá v dějinách dobrým důkazem) stanoví nepříliš vzdálený rok, kdy socialistická strana dostane v německém parlamentu většinu. Výtečně. A pak?

— Chopí se moci.

* Viz tento svazek, str. 287–294. *(Pozn. red.)*

— Skvělé. Ale jaké moci? Bude to moc královská, republikánská nebo se strana vrátí k Weitlingově utopii, překonané ‚Komunistickým manifestem' z roku 1848?

— Formy jsou nám lhostejné.

— Opravdu?... O moci se však dá mluvit jen tehdy, když má konkrétní formu. Dá se namítnout, že nová substance, nová myšlenka si sama formu vytvoří a sama ze sebe zplodí, forma se však nemůže a nesmí pomíjet."

Na to odpovídám, že výklad ctihodného pana Bovia rozhodně odmítám.

Především jsem neřekl, že „socialistická strana dostane většinu a pak se chopí moci". Řekl jsem naopak výslovně, že můžeme vsadit deset proti jedné, že naše vládnoucí kruhy ještě dávno předtím, než nastane tato doba, použijí proti nám násilí a to nás povede z půdy parlamentní většiny na půdu revoluční. Ale pojďme dále.

„Chopí se moci — ale jaké moci? Bude to moc královská, republikánská, nebo se strana vrátí k Weitlingově utopii, překonané ‚Komunistickým manifestem' z roku 1848?"

Tady si dovolím použít jednoho výrazu ctihodného pana Bovia. Člověk opravdu musí být „uomo di chiostro"*, aby mohl mít sebemenší pochybnosti o povaze této moci.

Celé vládní, aristokratické a buržoazní Německo vytýká našim přátelům v Říšském sněmu, že jsou republikáni a revolucionáři.

Marx i já jsme po čtyřicet let do omrzení opakovali, že pro nás je demokratická republika jedinou politickou formou, v níž může boj mezi dělnickou třídou a třídou kapitalistů nejprve nabýt všeobecného rázu a potom dosáhnout svého cíle rozhodným vítězstvím proletariátu.

Ctihodný pan Bovio jistě není tak naivní, aby věřil, že by si některý německý císař vybral ministry z členů socialistické strany, a i kdyby to chtěl udělat, že by tím přistoupil na podmínky — včetně své abdikace —, bez kterých by tito ministři nemohli počítat s podporou své strany. Avšak po pravdě řečeno, jeho obavy, že se „vrátíme k Weitlingově utopii", ve mně vzbuzují silný dojem, že partner, s nímž diskutuji, je hodně naivní.

* — klášterník, poustevník. *(Pozn. red.)*

Nebo snad chce ctihodný pan Bovio svou zmínkou o Weitlingovi dát na srozuměnou, že němečtí socialisté nepřikládají *sociální* formě větší váhu, než jakou podle něho přikládají *politické* formě? Opět se mýlí. Měl by znát německý socialismus natolik, aby věděl, že požaduje zespolečenštění všech výrobních prostředků. Jak se tato ekonomická revoluce uskuteční? To bude záležet na okolnostech, za nichž naše strana uchopí moc, na tom, kdy a jakým způsobem se to stane. Jak říká Bovio: „Nová substance, nová myšlenka si formu sama vytvoří a sama ze sebe zplodí". A kdyby nějakou náhodou byla naše strana povolána k moci zítra, vím zcela přesně, co bych navrhl jako akční program.

„Formy jsou nám lhostejné"?

Jsem nucen konstatovat, že tohle ani nic podobného jsem nikdy neřekl ani já, ani žádný jiný německý socialista, ale jen a jen ctihodný pan Bovio. A rád bych věděl, jakým právem nám připisuje takovou „sciocchezza".*

Ostatně, kdyby si byl ctihodný pan Bovio počkal na druhou polovinu mého článku („Critica Sociale" z 1. února)**, nebyl by se třeba už namáhal zaměňovat německé revoluční socialisty s italskými roajalistickými republikány.

Bedřich Engels

6. února 1892

Otištěno v časopise „Critica Sociale", čís. 4 ze 16. února 1892

Podle rukopisu srovnaného s textem italského časopisu
Přeloženo z francouzštiny

* — „nejapnost". *(Pozn. red.)*
** Viz tento svazek, str. 294—302. *(Pozn. red.)*

PŘEDMLUVA K POLSKÉMU VYDÁNÍ „MANIFESTU KOMUNISTICKÉ STRANY“ Z ROKU 1892[267]

Potřeba nového polského vydání „Komunistického manifestu“ nutí k některým úvahám.

Především je pozoruhodné, že „Manifest“ se v poslední době stal měřítkem stupně rozvoje velkého průmyslu na evropském kontinentě. Tou měrou, jak se v některé zemi rozvíjí velký průmysl, volají i dělníci této země stále naléhavěji po tom, aby jim bylo objasněno jejich postavení jako dělnické třídy vůči majetným třídám, šíří se mezi nimi socialistické hnutí a vzrůstá poptávka po „Manifestu“. Takže podle toho, kolik výtisků „Manifestu“ bylo rozšířeno v jazyce té které země, lze dost přesně odhadnout nejen stav dělnického hnutí, nýbrž i stupeň rozvoje velkého průmyslu v této zemi.

Nové polské vydání je tedy výrazem rozhodného pokroku polského průmyslu. A nemůže být pochyb, že k tomuto pokroku od posledního vydání před deseti lety skutečně došlo. Ruské Polsko, Kongresovka[268], se stalo velkou průmyslovou oblastí ruské říše. Zatímco ruský velký průmysl je sporadicky rozptýlen — část u Finského zálivu, část v centru (Moskva a Vladimir), třetí část u Černého a Azovského moře, další jsou pak roztroušeny ještě jinde — je polský velký průmysl stěsnán na poměrně malém prostoru a tato koncentrace mu přináší výhody i nevýhody. Výhody uznali kon-

kurující ruští továrníci, když žádali ochranná cla proti Polsku, třebaže si touženě přejí Poláky poruštit. Nevýhody — pro polské továrníky a pro ruskou vládu — se projevují v tom, že se mezi polskými dělníky rychle šíří socialistické ideje a vzrůstá poptávka po „Manifestu“.

Rychlý rozvoj polského průmyslu, který předstihl ruský, je však přímo novým důkazem nezdolné životní síly polského národa a novou zárukou jeho příští národní obnovy. Obnovení nezávislého silného Polska není však jen věcí Poláků, nýbrž nás všech. Upřímná mezinárodní spolupráce evropských národů se může uskutečnit jen tehdy, bude-li každý z těchto národů naprostým pánem ve svém domě. Revoluce z roku 1848, v níž proletářští bojovníci bojovali pod proletářským praporem konec konců za to, co měla udělat buržoazie, prosadila také prostřednictvím vykonavatelů své poslední vůle Ludvíka Bonaparta a Bismarcka nezávislost Itálie, Německa, Uher; ale Polsko, které od roku 1792 udělalo pro revoluci víc než všechny tyto tři země dohromady, toto Polsko bylo ponecháno osudu, když roku 1863 podlehlo desateronásobné ruské přesile. Šlechta nebyla s to nezávislost Polska ani udržet, ani znovu vybojovat; buržoazii na ní dnes přinejmenším nezáleží. A přece je nezávislost Polska pro harmonickou spolupráci evropských národů nezbytná. Může ji vybojovat jen mladý polský proletariát, a u něho je v dobrých rukou. Neboť dělníci celé ostatní Evropy potřebují nezávislost Polska právě tak jako sami polští dělníci.

B. Engels

Londýn 10. února 1892

Otištěno v časopise „Przedświt“, čís. 35 z 27. února 1892, a v knize K. Marx a B. Engels, „Manifest komunistyczny“, Londýn 1892

Podle rukopisu srovnaného s textem polského vydání z roku 1892
Přeloženo z němčiny

Przedmowa do 2go wydania polskiego

TEN fakt, że nowe wydanie „Manifestu Komunistycznego“ stało się potrzebnem, pobudza do różnych uwag.

Najpierw godnem jest zaznaczenia, że Manifest w ostatnich czasach stał się do pewnego stopnia probierzem rozwoju wielkiego przemysłu na lądzie europejskim. W miarę, jak w pewnym kraju wzrasta wielki przemysł, wpośród robotników tego kraju wzmaga się pragnienie wyjaśnienia swego stanowiska, jako klasy robotniczej w obec klas posiadających, rozszerza się wśród nich ruch socyjalistyczny, i rośnie popyt na Manifest. W ten sposób ilością egzemplarzy Manifestu, w języku krajowym rozszerzonych, można z dostateczną ścisłością mierzyć nie

První a druhá stránka polského vydání „Manifestu Komunistické strany“ z roku 1892 s Engelsovou předmluvou

tylko stan ruchu robotniczego, lecz również stopień rozwoju wielkiego przemysłu w każdym kraju.

Tak więc nowe wydanie polskie oznacza stanowczy postęp polskiego przemysłu. A że ten postęp w ciągu dziesięciu lat od ukazania się ostatniego wydania miał miejsce w rzeczywistości, o tem wątpić nie można. Królestwo Polskie, Kongresówka, stała się wielkim okręgiem przemysłowym państwa rossyjskiego.

Gdy wielki przemysł rossyjski rozsiany jest sporadycznie — część nad zatoką fińską, część w guberniach środkowych (Moskwa i Władimir), to znowu nad Czarnem i Azowskiem morzem, — polski przemysł skupił się na stosunkowo małej przestrzeni i korzysta zarówno z wygód, jak i niedogodności takiego ześrodkowania. Wygody uznali konkurujący fabrykanci rossyjscy, żądając przeciwko Polsce ceł ochronnych, bez względu na swe gorące chęci przerobienia Polaków na Rossyjan. Niedogodności — dla polskich fabrykantów i rossyjskiego rządu — ujawniają się w szybkim rozroście idej socyjalistycznych wśród polskich robotników i w coraz większym popycie na Manifest.

Lecz szybki rozwój polskiego przemysłu, przerastającego o głowę przemysł rossyjski, jest swoją drogą nowym dowodem niespożytej siły żywotnej polskiego ludu i nową gwarancyją przyszłego odrodzenia narodowego. Odrodzenie zaś niezależnej, silnej Polski jest sprawą, która nietylko Polaków, lecz wszystkich nas obchodzi. Szczere współdziałanie międzynarodowe ludów europejskich jest możliwem tylko wtedy, gdy każdy

POZDRAV
FRANCOUZSKÝM DĚLNÍKŮM
K 21. VÝROČÍ PAŘÍŽSKÉ KOMUNY

Londýn 17. března 1892

Občanky a občané,

dnes je tomu 21 let, co pařížský lid vztyčil rudý prapor jako výzvu k francouzskému trojbarevnému praporu, vlajícímu ve Versailles, a zároveň německému trojbarevnému praporu, vlajícímu na pevnůstkách obsazených Prusy.

Rudý prapor, to byl pařížský proletariát, který se pozvedl k takovým výšinám, z nichž mizel rozdíl mezi vítězi a poraženými.

Co dodává Komuně její historickou velikost, to je její vysoce internacionální charakter. To je ona výzva odvážně vmetená v tvář jakémukoli projevu buržoazního šovinismu. V tom se proletariát všech zemí nemýlil. Ať si buržoové slaví svůj 14. červenec nebo 22. září.[269] Svátkem proletariátu bude vždy a všude 18. březen.

Proto zahrnula hnusná buržoazie památku Komuny hnusnými pomluvami. Ale proto také Mezinárodní dělnické sdružení bylo jediné, které se od prvního do posledního dne odvážilo ztotožňovat s pařížskými povstalci a potom s poraženými proletáři. Je pravda, že tam, kde podlehla Komuna, Internacionála nemohla dále žít. Za pokřiku „hurá na komunardy" byla rozdrcena po celé Evropě.

Nuže, uplynulo jednadvacet let ode dne, kdy byla znovu dobyta děla na návrší Montmartru.* Děti narozené v roce 1871 jsou

* Viz tento svazek, str. 229. *(Pozn. red.)*

dnes dospělé a díky stupidnosti vládnoucích tříd jsou z nich *vojáci*, kteří se učí zacházet se zbraněmi, kteří se učí umění organizovat se a bránit se s puškou v ruce. Komuna, o níž se říkalo, že je rozdrcena, Internacionála, o níž se myslelo, že navždy zanikla, žijí tu mezi námi a jsou dvacetkrát silnější než v roce 1871. Stovky vzrostly na tisíce a tisíce na milióny těch, kteří odpovídají na naše volání. Svazek světového proletariátu, který první Internacionála mohla jen předvídat a připravovat, se dnes stal skutečností. A co víc, milióny synů pruských vojáků, kteří v roce 1871 obsadili pevnůstky kolem Paříže Komuny, bojují dnes v prvních řadách bok po boku se syny pařížských komunardů za úplné a konečné osvobození dělnické třídy.

Ať žije Komuna!

Ať žije mezinárodní sociální revoluce!

Bedřich Engels

Otištěno v „Le Socialiste", čís. 79 z 26. března 1892

Podle textu časopisu srovnaného s konceptem rukopisu
Přeloženo z francouzštiny

ÚVODNÍ POZNÁMKA K DRUHÉMU NĚMECKÉMU VYDÁNÍ MARXOVY „BÍDY FILOSOFIE“[270]

K druhému vydání bych chtěl říci jen tolik, že jméno Hopkins, které se omylem vyskytlo ve francouzském textu (na str. 45), bylo nahrazeno správným jménem Hodgskin a že tam byl rovněž opraven rok vydání knihy Williama Thompsona na 1824. Doufejme, že tím bude bibliografické svědomí pana profesora Antona Mengera uklidněno.

Londýn 29. března 1892

Bedřich Engels

Otištěno v knize
Karl Marx, „Das Elend der Philosophie“,
Stuttgart 1892

Podle textu knihy
Přeloženo z němčiny

ÚVOD
K ANGLICKÉMU VYDÁNÍ „VÝVOJE SOCIALISMU OD UTOPIE K VĚDĚ“ [271]

Tato knížka byla původně částí většího celku. Asi roku 1875 dr. E. Dühring, soukromý docent* berlínské university, náhle a dosti hlučně rozhlásil, že se obrátil na socialismus, a předložil německé veřejnosti nejen podrobně vypracovanou socialistickou teorii, ale také kompletní praktický plán na reorganizaci společnosti. Samozřejmě že se hned obořil na své předchůdce; především poctil Marxe tím, že na něj vylil plnou číši svého hněvu.

To se stalo přibližně v době, kdy se právě sloučily obě části socialistické strany v Německu — eisenašští a lassallovci[133], a tím strana nejen nesmírně zesílila, ale, což bylo ještě důležitější, získala možnost obrátit všechny své síly proti společnému nepříteli. Socialistická strana v Německu se rychle stávala mocí. Ale první podmínkou k tomu, aby se skutečně stala mocí, bylo neohrožovat právě vydobytou jednotu. A dr. Dühring se otevřeně chystal vytvořit kolem sebe sektu, jádro budoucí separátní strany. Proto jsme museli zvednout rukavici, která nám byla hozena, a podstoupit boj, ať se nám chtělo nebo ne.

Byla to však záležitost, i když ne zvlášť obtížná, přece jen zřejmě zdlouhavá. Jak je dobře známo, vyznačujeme se my Němci strašně těžkopádnou důkladností**, radikální hloubkou nebo hlu-

* V anglickém vydání německy: „Privatdozent“. *(Pozn. red.)*
** V anglickém vydání německy: „Gründlichkeit“. *(Pozn. red.)*

SOCIALISM

UTOPIAN AND SCIENTIFIC

BY

FREDERICK ENGELS

TRANSLATED BY EDWARD AVELING

D.Sc., Fellow of University College, London

WITH A SPECIAL INTRODUCTION BY THE AUTHOR

LONDON:
SWAN SONNENSCHEIN & CO.
NEW YORK: CHARLES SCRIBNER'S SONS
1892

Titulní list anglického vydání „Vývoje socialismu od utopie k vědě" z roku 1892

bokou radikálností, či jak to chcete nazvat. Kdykoli někdo z nás vykládá něco, co považuje za nové učení, musí to především rozpracovat ve všeobsáhlý systém. Musí dokázat, že první principy logiky i základní zákony vesmíru existovaly od věčnosti jen proto, aby nakonec vedly k této nově objevené teorii, která je korunou všeho. A po této stránce byl dr. Dühring docela v národním stylu. Nic menšího než úplný „Systém filosofie" — filosofie ducha, morálky, přírody a dějin, úplný „Systém politické ekonomie a socialismu" a konečně „Kritické dějiny politické ekonomie"[272] — tři tlusté svazky osmerkového formátu, těžké vahou i obsahem, tři armádní sbory argumentů, vyslané do boje proti všem předcházejícím filosofům a ekonomům vůbec, a proti Marxovi zvlášť — vlastně pokus o úplný „převrat vědy" — s tím vším jsem se musel potýkat. Musel jsem pojednat o všem možném: od pojmů času a prostoru až po bimetalismus; od věčnosti hmoty a pohybu až po pomíjející povahu morálních idejí; od Darwinova přírodního výběru až po výchovu mládeže v budoucí společnosti. Avšak obsáhlost systému mého odpůrce mi poskytla příležitost vyložit v polemice s ním a souvislejší formou než dříve Marxovy a mé názory na všechny tyto velmi rozmanité předměty. A to byl hlavní důvod, proč jsem se ujal tohoto jinak nevděčného úkolu.

Moje replika byla uveřejněna nejprve v sérii článků v lipském „Vorwärtsu", ústředním orgánu socialistické strany, a později byla vydána jako kniha „Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft" („Pana Eugena Dühringa převrat vědy")[273], jejíž druhé vydání vyšlo roku 1886 v Curychu.

Na žádost svého přítele Paula Lafargua, nyní poslance za Lille ve francouzské poslanecké sněmovně, jsem ze tří kapitol této knihy sestavil brožuru, kterou Lafargue přeložil a vydal roku 1880 pod názvem „Socialisme utopique et socialisme scientifique"[274]. Podle tohoto francouzského textu bylo připraveno polské a španělské vydání. Roku 1883 vydali naši němečtí přátelé tuto brožuru v originále. Později byl podle tohoto německého textu vydán italský, ruský, dánský, holandský a rumunský překlad. Takže spolu s tímto anglickým vydáním je nyní tato knížka rozšířena v deseti jazycích. Pokud vím, není žádné jiné socialistické dílo, ani náš

„Komunistický manifest“ z roku 1848 nebo Marxův „Kapitál“, přeloženo do tolika jazyků. V Německu vyšla ve čtyřech vydáních v celkovém nákladu asi 20 000 výtisků.

Příloha „Marka“ byla napsána s úmyslem rozšířit v německé socialistické straně alespoň elementární znalosti o dějinách a vývoji pozemkového vlastnictví v Německu. Zdálo se to zvlášť důležité v době, kdy strana už dosáhla značných úspěchů mezi dělníky ve městech a kdy bylo třeba získávat zemědělské dělníky a rolníky. Tato příloha byla k překladu připojena proto, že původní formy držby půdy, společné všem germánským kmenům, i historie jejich rozkladu jsou v Anglii známy ještě méně než v Německu. Ponechal jsem text v původní podobě, nereagoval jsem tedy na domněnku, kterou nedávno vyslovil Maxim Kovalevskij, že dříve než se orná půda a louky rozdělovaly mezi členy marky, byla půda společně obdělávána velkým patriarchálním rodinným společenstvím, které zahrnovalo několik generací (jak to dosud vidíme u jihoslovanské zadrugy); půda se rozdělovala teprve později, když už se společenství zvětšilo a stalo příliš těžkopádným, aby mohlo společně hospodařit[275]. Kovalevskij má patrně pravdu, ale otázka je ještě sub judice.

Ekonomické termíny používané v této knize se shodují, pokud jsou nové, s termíny, kterých bylo použito v anglickém vydání Marxova „Kapitálu“[258]. „Zbožní výrobou“ nazýváme onu ekonomickou fázi, ve které se předměty vyrábějí nejen pro potřebu výrobců, nýbrž i za účelem směny, tj. *jako zboží*, ne jako užitné hodnoty. Tato fáze sahá od prvních počátků výroby pro směnu až do naší doby; plně se rozvíjí teprve za kapitalistické výroby, tj. za podmínek, kdy kapitalista, vlastník výrobních prostředků, zaměstnává za mzdu dělníky, lidi, kteří jsou oloupeni o všechny výrobní prostředky mimo svou pracovní sílu, a shrabuje přebytek prodejní ceny výrobků nad výrobní náklady. Dějiny průmyslové výroby od středověku dělíme na tři období: 1) řemeslo, malí řemeslničtí mistři s několika tovaryši a učedníky, kdy každý dělník zhotovuje úplný výrobek; 2)manufaktura, kdy větší počet dělníků, seskupených v jedné velké dílně, zhotovuje úplný výrobek na základě dělby práce, tj. každý dělník vykonává jen jednu dílčí ope-

raci, takže výrobek je úplný, teprve když postupně prošel rukama všech; 3) moderní průmysl, kdy výrobek je zhotovován stroji poháněnými silou a kdy činnost dělníka se omezuje na to, že dohlíží na chod mechanismu a reguluje jej.*

Vím velmi dobře, že obsah tohoto spisku se velké části britské veřejnosti nebude líbit. Ale kdybychom se byli my, lidé z kontinentu, sebeméně ohlíželi na předsudky britské „ctihodnosti“**, byli bychom na tom ještě hůř, než jsme. Tato knížka hájí to, co nazýváme „historický materialismus“, a slovo materialismus nemůže obrovská většina britských čtenářů ani slyšet. „Agnosticismus“ by se dal snad snést, ale materialismus je naprosto nepřípustný.

A přece je kolébkou veškerého moderního materialismu počínaje 17. stoletím právě Anglie.

„Materialismus je rodný syn Velké Británie. Už britský scholastik Duns Scotus si kladl otázku, ‚zda hmota nemůže myslet‘.

Aby učinil tento zázrak skutkem, přizval na pomoc boží všemohoucnost, tj. přinutil samu teologii, aby kázala materialismus. Kromě toho byl nominalista[276]. Nominalismus je u anglických materialistů jedním z hlavních prvků, jako je vůbec prvním výrazem materialismu.

Skutečným praotcem anglického materialismu je Bacon. Pro něho je jedinou pravou vědou přírodověda, a fyzika opírající se o smysly je nejvýznamnější část přírodovědy. Jeho autoritami jsou zhusta Anaxagoras se svými homoiomeriemi[277] a Demokritos se svými atomy. Podle jeho učení jsou smysly neklamné a jsou zdrojem všech poznatků. Věda je zkušenostní věda a spočívá v použití racionální metody na smyslově dané. Indukce, analýza, srovnání, pozorování a experiment jsou hlavní podmínky racionální metody. Z vlastností vrozených hmotě je první a nejvýznamnější vlastností pohyb, a to nejen jako mechanický a matematický pohyb,

* V německém textu otištěném v „Die Neue Zeit“ slova „a reguluje jej“ nejsou. *(Pozn. red.)*

** V německém textu otištěném v „Die Neue Zeit“ za slovem „ctihodnost“ následuje „tj. britského šosáctví“. *(Pozn. red.)*

nýbrž ještě víc jako pud, životní duch, napětí, jako trýzeň, ‚Qual'* — abychom použili výrazu Jacoba Böhma — hmoty**.

U Bacona, svého prvního tvůrce, materialismus v sobě ještě v naivní formě skrývá zárodky všestranného vývoje. Hmota se usmívá poeticky smyslovým leskem na celého člověka. Aforistická doktrína sama se však ještě hemží teologickými nedůslednostmi.

Ve svém dalším vývoji se materialismus stává jednostranným. Hobbes je systematik baconovského materialismu. Smyslovost ztrácí barvu a vůni a mění se v abstraktní smyslovost matematika.*** Za královnu věd je prohlášena geometrie. Materialismus se stává nepřátelským člověku. Aby materialismus mohl přemoci člověku nepřátelského, netělesného ducha na jeho vlastním poli, musí si sám umrtvit tělo a stát se asketou. Vystupuje jako rozumová bytost, zato také rozvíjí neúprosnou důslednost rozumu.

Skýtá-li smyslovost lidem všechny poznatky, říká Hobbes vycházeje z Bacona, pak názor, myšlenka, představa atd. nejsou nic jiného než fantómy tělesného světa, víceméně zbaveného své smyslové formy. Věda může těmto fantómům jenom dávat jména. Jednoho jména lze použít pro několik fantómů. Mohou dokonce existovat jména jmen. Byl by to však rozpor na jedné straně připouštět, že všechny ideje mají původ ve smyslovém světě, a na druhé straně tvrdit, že slovo je víc než slovo, že kromě představovaných, vždy jednotlivých podstat existují ještě obecné podstaty. Netělesná substance je stejný protimluv jako netělesné těleso. Těleso, bytí, substance jsou jedna a táž reálná idea. *Myšlenku nelze oddělit od hmoty, která myslí.* Hmota je subjekt všech změn. Slovo nekonečný nemá smysl, neznamená-li schopnost našeho ducha

* „Qual" je filosofická slovní hříčka. „Qual" znamená doslova trýzeň, bolest, která pudí k nějakému činu; mystik Böhme vkládá do tohoto německého slova zároveň také něco z latinského slova qualitas [vlastnost]. Jeho „Qual" — v protikladu k bolesti způsobené zvenčí — byla aktivním principem, který vzniká ze spontánního vývoje věci, vztahu nebo osoby, která je mu vystavena, a sám opět tento vývoj podporuje. *(Engelsova poznámka k anglickému vydání.)*

** V německém textu následuje věta ze „Svaté rodiny": „Prvotní formy hmoty jsou živé, individualizující, hmotě inherentní bytostné síly produkující specifické rozdíly." *(Pozn. red.)*

*** V německém textu místo „matematika" je „geometra". Dále následuje věta: „Fyzický pohyb je obětován mechanickému nebo matematickému pohybu." *(Pozn. red.)*

bez konce přidávat. Protože lze vnímat, vědět jen to, co je hmotné, neví člověk nic o existenci boha. Jen má vlastní existence je jistá. Každá lidská vášeň je mechanický pohyb, který končí nebo začíná. Objekty snažení jsou dobro. Člověk podléhá týmž zákonům jako příroda. Moc a svoboda jsou totožné.

Hobbes systematizoval Bacona, ale jeho základní princip, původ poznatků a idejí ze smyslového světa, blíže nezdůvodnil.

Locke zdůvodnil Baconův a Hobbesův princip ve svém eseji o původu lidského rozumu[278].

Jako Hobbes zničil teistické předsudky baconovského materialismu, tak Collins, Dodwell, Coward, Hartley, Pristley atd. zničili poslední teologickou překážku lockovského sensualismu. Deismus[279], alespoň pro materialistu, není nic víc než pohodlný a snadný způsob, jak se zbavit náboženství.“*

To napsal Karel Marx o britském původu moderního materialismu. A necítí-li se dnes Angličané tímto uznáním zásluh svých předků nijak zvlášť poctěni, lze toho jen litovat. Přesto nelze popřít, že Bacon, Hobbes a Locke jsou otci oné skvělé školy francouzských materialistů, kteří přes všechna vítězství, dobytá Němci a Angličany na souši i na moři nad Francouzi, učinili z 18. století převážně francouzské století; a to už dávno před francouzskou revolucí, jíž vrcholí toto století a jejíž výsledky se my ostatní, v Anglii i v Německu, stále ještě snažíme aklimatizovat.

To se nedá popřít. Když se v polovině našeho století nějaký vzdělaný cizinec usadil v Anglii, nejvíc ho překvapila — jinak to ani nemohl brát — náboženská bigotnost a hloupost anglické ctihodné třídy. My všichni jsme tehdy byli materialisté nebo alespoň velmi radikální volnomyšlenkáři; a zdálo se nám nepochopitelné, že téměř všichni vzdělaní lidé v Anglii věří ve všelijaké nemožné zázraky, že dokonce geologové jako Buckland a Mantell překrucují fakta své vědy, jen aby se příliš nápadně nerozcházela s mýty knihy Genesis; zdálo se nám nepochopitelné, že ten, kdo chtěl nalézt lidi mající odvahu spoléhat se v náboženských věcech na vlastní

* *Marx a Engels*, „Die Heilige Familie“, Frankfurt n. M. 1845, str. 201 až 204. *(Engelsova poznámka.)*[280]

rozumové schopnosti, musel jít mezi nevzdělané lidi, mezi „nemytou hordu“, jak se tehdy říkalo — mezi dělníky, zejména owenovské socialisty.

Od té doby se však Anglie „civilizovala“. Výstava z roku 1851[281] odzvonila umíráčkem anglické ostrovní výlučnosti. Anglie se postupně zinternacionalizovala v jídle a pití, ve zvycích i myšlení, a to natolik, že si začínám přát, aby se některé anglické zvyky právě tak všeobecně ujaly na kontinentě, jako se některé kontinentální zvyklosti ujaly v Anglii. Jisté je jedno: rozšíření oleje na saláty (do roku 1851 známého jen aristokracii) bylo provázeno osudným rozšířením kontinentálního skepticismu v náboženských otázkách; a došlo to tak daleko, že agnosticismus není sice dosud pokládán za něco stejně vznešeného jako anglikánská církev, ale přesto, pokud jde o ctihodnost, stojí téměř na stejném stupni jako baptismus a rozhodně výš než Armáda spásy.[282] A tu se nemohu zbavit myšlenky, že pro mnohé, kteří se z celého srdce rmoutí nad postupující nevírou a odsuzují ji, bude za těchto okolností útěchou dovědět se, že tyto „novopečené ideje“ nejsou zahraničního původu, že nejsou „made in Germany“, jako mnoho jiných předmětů denní potřeby, ale že jsou nesporně staroanglického původu a že jejich britští původci před dvěma sty lety došli značně dál než kam se odvažují jejich dnešní potomci.

Co jiného je vlastně agnosticismus, ne-li — abychom použili výstižného lancashirského výrazu* — „stydlivý“ materialismus? Agnostikovo pojetí přírody je skrz naskrz materialistické. Celý přírodní svět je ovládán zákony a absolutně vylučuje jakékoli působení zvenčí. Ale — dodává agnostik — nejsme s to dokázat existenci nebo neexistenci nějaké nejvyšší bytosti mimo nám známý svět. Nuže, to mohlo platit v době, kdy Laplace na Napoleonovu otázku, proč v „Mécanique céleste“ tohoto velikého astronoma není ani zmínka o stvořiteli, hrdě odpověděl: „Je n'avais pas besoin de cette hypothèse.“** Dnes však v našem evolučním pojetí vesmíru není naprosto žádné místo ani pro stvořitele, ani pro vládce; kdybychom však chtěli předpokládat nějakou vyšší bytost vyloučenou

* Tato vsuvka je v německém vydání vypuštěna. *(Pozn. red.)*
** „Nepotřeboval jsem tuto hypotézu.“ *(Pozn. red.)*

z celého existujícího světa, byl by to rozpor sám v sobě a nadto myslím bezdůvodná urážka citů náboženských lidí.

Náš agnostik také připouští, že se všechno naše vědění zakládá na sděleních, která přijímáme svými smysly. Ale — dodává — odkud víme, že nám naše smysly podávají věrné odrazy věcí, které jejich prostřednictvím vnímáme? A dále nás poučuje, že kdykoli mluví o věcech nebo jejich vlastnostech, nemá ve skutečnosti na mysli tyto věci a jejich vlastnosti samy, o kterých nemůže nic jistého vědět, nýbrž pouze dojmy, které tyto věci a jejich vlastnosti vyvolaly v jeho smyslech. To je ovšem takové pojetí, které se dá zřejmě těžko vyvrátit jenom argumentací. Ale lidé dříve jednali, než argumentovali. „Na počátku byl čin.“* A lidská činnost vyřešila tuto obtíž už dávno předtím, než ji lidské mudrování vymyslelo. Pudink dokazujeme tím, že jej jíme.** Ve chvíli, kdy těchto věcí podle vlastností, které na nich vnímáme, užíváme k vlastní potřebě, v téže chvíli podrobujeme neomylné zkoušce správnost nebo nesprávnost svých smyslových vjemů. Byly-li tyto vjemy nesprávné, musí být i náš úsudek o použitelnosti té věci nesprávný a náš pokus použít ji musí ztroskotat. Dosáhneme-li však svého cíle, zjistíme-li, že věc odpovídá naší představě o ní, že slouží účelu, k němuž jsme jí užili, pak máme pozitivní důkaz, že *v těchto hranicích* naše vjemy o této věci a jejích vlastnostech souhlasí se skutečností existující mimo nás. Zjistíme-li naopak, že jsme se zmýlili, pak většinou také zanedlouho zjistíme příčinu, proč jsme se zmýlili; zjistíme, že vjem, podle něhož jsme jednali, byl buď neúplný a povrchní, anebo byl spjat s výsledky jiných vjemů způsobem neodpovídajícím stavu věcí; to nazýváme nesprávným soudem.*** Dokud své smysly správně cvičíme a správně jich užíváme a dokud svou činnost udržujeme v mezích stanovených správně získanými a správně použitými vjemy, dotud budeme vždycky shledávat, že výsledek naší činnosti dokazuje shodnost našich vjemů

* V anglickém vydání je citát uveden německy: „Im Anfang war die That.“ (Goethe, „Faust“, 1. díl, 3. výstup, „Pracovna“). *(Pozn. red.)*

** V německém vydání je tato věta uvedena anglicky: „The proof of the pudding is in the eating.“ *(Pozn. red.)*

*** V německém vydání je věta „to nazýváme nesprávným soudem“ vynechána. *(Pozn. red.)*

s objektivní povahou vnímaných věcí. Ani v jednom případě, pokud je nám dodnes známo, jsme nebyli nuceni vyvodit závěr, že naše vědecky kontrolované smyslové vjemy vyvolávají v naší mysli představy o vnějším světě, které se svou povahou odchylují od skutečnosti, anebo že mezi vnějším světem a našimi smyslovými vjemy tohoto světa je inherentní neslučitelnost.

Tu však přicházejí novokantovští agnostikové a říkají: Možná, že jsme s to správně vnímat vlastnosti věci, ale žádným smyslovým nebo myšlenkovým procesem nemůžeme postihnout věc samu. Tato „věc o sobě“ je za hranicí našeho poznání. Na to už dávno odpověděl Hegel: Znáte-li všechny vlastnosti věci, znáte i věc samu; pak zbývá jen fakt, že ona věc existuje mimo nás, a jakmile vám vaše smysly tento fakt sdělily, postihli jste tuto věc beze zbytku, postihli jste proslulou Kantovu nepoznatelnou „Ding an sich“. Dnes můžeme k tomu dodat jen to, že za Kanta byla naše znalost přírodních předmětů ještě tak úryvkovitá, že za tím málem, které jsme o každém z nich znali*, mohl ještě připouštět existenci nějaké tajemné „věci o sobě“. Ale od té doby byly tyto nepostižitelné věci díky obrovskému pokroku vědy jedna po druhé postiženy, analyzovány, a nejen to — i *reprodukovány*. A to, co můžeme udělat, nemůžeme už zajisté považovat za nepoznatelné. Takovými tajemnými věcmi byly pro chemii první poloviny našeho století organické látky; nyní se je učíme jednu po druhé sestavovat z jejich chemických prvků bez pomoci organických procesů. Moderní chemikové prohlašují, že jakmile je známo chemické složení kteréhokoli tělesa, může být sestaveno ze svých prvků. Máme ovšem ještě daleko k přesné znalosti složení nejvyšších organických látek, takzvaných bílkovin; ale není žádný důvod, proč bychom nemohli, třeba až za několik století, této znalosti dosáhnout a na jejím podkladě vyrábět umělou bílkovinu. Jestliže toho však dosáhneme, vyrobíme zároveň i organický život, neboť život od svých nejnižších forem až po nejvyšší není nic jiného než normální způsob existence bílkovin.

Ale náš agnostik, jakmile učinil tyto formální výhrady, mluví

* V německém vydání jsou slova „za tím málem, které jsme o každém z nich znali“ vynechána. *(Pozn. red.)*

a jedná už docela tak jako kovaný materialista, kterým v základě je. Možná že řekne: pokud je *nám* známo, hmotu a pohyb, čili jak se dnes říká, enegii nelze ani vytvořit, ani zničit, ale nemáme důkaz o tom, že nebyly kdysi stvořeny. Pokusíte-li se však v nějakém určitém případě využít tohoto přiznání proti němu, okamžitě vás usadí. Připouští-li možnost spiritualismu in abstracto, nechce o ní ani slyšet in concreto. Řekne vám: pokud víme a můžeme vědět, neexistuje žádný stvořitel nebo vládce vesmíru; pokud se to týká nás, jsou hmota a energie stejně nestvořitelné jako nezničitelné; pro nás je myšlení jen formou energie, funkcí mozku; všechno, co víme, je, že materiální svět je ovládán nezměnitelnými zákony atd. atd. Takže, pokud je člověkem vědy, pokud něco *ví*, potud je materialista; mimo svou vědu, v oblastech, o kterých nic neví, překládá svou nevědomost do řečtiny a nazývá ji agnosticismus.

Jedna věc se však zdá jistá: i kdybych byl agnostik, nemohl bych pojetí dějin nastíněné v této knížce nazvat „historickým agnosticismem“. Nábožensky založení lidé by se mi vysmáli a agnostikové by se mne pohoršeně zeptali, zda si z nich nedělám legraci. A tak doufám, že ani ctihodnost britské veřejnosti* nebude příliš dotčena, použiji-li v angličtině stejně jako v mnoha jiných jazycích výrazu „historický materialismus“ k označení onoho pojetí průběhu světových dějin, které konečnou příčinu a rozhodující hybnou sílu všech důležitých dějinných událostí hledá v ekonomickém vývoji společnosti, ve změnách ve způsobu výroby a směny a z toho vyplývajícím rozdělení společnosti na různé třídy a ve vzájemném boji těchto tříd.

Možná že se ke mně zachovají ještě shovívavěji, jestliže dokáži, že historický materialismus může prospět i britské ctihodnosti.** Zmínil jsem se už o tom, že před čtyřiceti či padesáti lety každého vzdělaného cizince, který se usadil v Anglii, nepříjemně překvapovalo to, co se mu nutně jevilo jako náboženská bigotnost a omezenost anglické ctihodné buržoazie. Nyní dokáži, že ctihodná anglic-

* V německém překladu dodáno: „která se německy nazývá šosáctví“. *(Pozn. red.)*

** V německém vydání konec věty zní: „... i ctihodnosti britského šosáka.“ *(Pozn. red.)*

ká buržoazie oné doby nebyla přece tak docela hloupá, jak se jevila inteligentnímu cizinci. Její náboženské sklony se dají vysvětlit.

Když se Evropa vynořovala ze středověku, bylo jejím revolučním živlem vzmáhající se měšťanstvo. Uznávané postavení, které si vydobylo ve středověkém feudálním zřízení, se stalo už příliš těsným pro jeho rozpínavost. Rozvoj této střední třídy, buržoazie, byl už neslučitelný s feudálním systémem; feudální systém musel padnout.

Ale velikým mezinárodním centrem feudálního systému byla římskokatolická církev. Přes všechny vnitřní války spojovala celou feudalizovanou západní Evropu v jeden veliký politický celek jak proti schismatickému řeckému, tak proti mohamedánskému světu. Římskokatolická církev obestřela feudální zřízení svatozáří božského posvěcení. Vybudovala si vlastní hierarchii podle feudálního vzoru a byla nakonec sama nejmocnějším feudálním pánem, neboť jí patřila plná třetina půdy v katolickém světě. Dříve než mohl být napaden světský feudalismus v každé zemi a jednotlivě, bylo nutno rozbít tuto jeho posvěcenou centrální organizaci.

Nadto souběžně se vzestupem měšťanstva pokračovalo mohutné vzkříšení věd; znovu se pěstovala astronomie, mechanika, fyzika, anatomie, fyziologie. Buržoazie potřebovala k rozvíjení své průmyslové výroby vědu, která zjišťovala fyzikální vlastnosti přírodních předmětů a působení přírodních sil. Ale věda byla dosud jen pokornou služkou církve, nesměla překračovat meze stanovené vírou — a z tohoto důvodu nebyla vůbec vědou. Nyní se věda proti církvi vzbouřila; buržoazie vědu potřebovala a musela se proto přidat ke vzpouře.

Dotkl jsem se zde jen dvou bodů, v nichž se vzmáhající se měšťanstvo muselo střetnout s tehdejším náboženstvím; postačí to však k důkazu, za prvé, že třídou, která měla největší zájem na boji proti mocenským nárokům katolické církve, byla právě buržoazie; za druhé, že tehdy se každý boj proti feudalismu nutně halil do náboženského roucha a nutně se obracel především proti církvi. Ale i když výzva k boji vyšla z universit a od obchodníků z měst, nalezla nevyhnutelně silný ohlas v masách venkovského lidu,

rolníků, kteří všude bojovali za svou pouhou existenci se svými duchovními i světskými feudálními pány.

Dlouhý boj* buržoazie proti feudalismu vyvrcholil ve třech velkých rozhodujících bitvách.

První bitvou bylo to, co se nazývá reformace v Německu. Odpovědí na Lutherovu výzvu ke vzpouře proti církvi byla dvě povstání politického rázu: nejprve povstání nižší šlechty pod vedením Franze von Sickingen (1523) a pak velká selská válka (1525).[283] Obě povstání byla potlačena, hlavně pro nerozhodnost nejvíc zúčastněné strany — měšťanstva — nerozhodnost, jejíž příčiny zde nemůžeme zkoumat. Od této chvíle se boj zvrhl ve svár jednotlivých knížat s centrální mocí** a způsobil, že Německo bylo na dvě stě let vyškrtnuto z řady politicky aktivních národů Evropy. Ovšem Lutherova reformace vytvořila nové vyznání, náboženství přizpůsobené pro absolutní monarchii. Sotvaže rolníci na severovýchodě Německa přijali luteránství, byli degradováni ze svobodných lidí na nevolníky.

Ale tam, kde stihl Luthera nezdar, zvítězil Kalvín. Jeho učení velmi dobře vyhovovalo nejsmělejším z tehdejších buržoů. Jeho učení o předurčení bylo náboženským výrazem faktu, že ve světě obchodu a konkurence úspěch nebo bankrot nezávisí na činnosti nebo obratnosti člověka, nýbrž na okolnostech, na které nemá vliv. „Nezáleží tedy na chtění či konání té či oné osoby, nýbrž na milosti či nemilosti“ neznámých vyšších ekonomických sil; a to platilo zejména v době ekonomického převratu, kdy všechny staré obchodní spoje a obchodní střediska byly zatlačovány novými, kdy se světu otevřela Indie a Amerika a kdy dokonce nejsvětější ekonomický článek víry — hodnota zlata a stříbra — začal kolísat a hroutit se. Přitom bylo Kalvínovo církevní zřízení veskrze demokratické a republikánské; a tam, kde království boží bylo zrepublikováno, což tam mohla království tohoto světa zůstat poddána králům, biskupům a pánům? Zatímco německé luteránství se stalo povolným nástrojem v rukou knížat,*** kalvinismus založil republiku

* V německém vydání je „Velký boj“. *(Pozn. red.)*
** V německém vydání: „s císařskou centrální mocí“. *(Pozn. red.)*
*** V německém vydání: „německých knížátek“. *(Pozn. red.)*

v Holandsku a silné republikánské strany v Anglii a zejména ve Skotsku.

V kalvinismu nalezlo hotovou svou bojovou teorii druhé velké povstání buržoazie. K tomuto povstání došlo v Anglii. Rozpoutala je městská buržoazie a vítězství vybojovala venkovská yeomanry.* Vidíme tu zajímavý jev: ve všech třech velikých buržoazních povstáních** dodává rolnictvo armádu, která má vybojovat bitvy; a právě rolníci jsou třídou, která je po vybojovaném vítězství nevyhnutelně ruinována ekonomickými důsledky tohoto vítězství. Sto let po Cromwellovi anglická yeomanry téměř úplně zmizela. A přece kdyby nebylo yeomanry a městských plebejských živlů, buržoazie sama by nebyla nikdy boj dobojovala do rozhodného konce a nepřivedla Karla I. na popraviště.*** Aby buržoazie mohla sklidit i jen ty plody vítězství, které tehdy dozrály, bylo nutné, aby revoluce byla dovedena mnohem dál — právě tak jako roku 1793 ve Francii a roku 1848 v Německu. Zdá se opravdu, že je to jeden z vývojových zákonů buržoazní společnosti.

Po této přemíře revoluční činnosti následovala nutně nevyhnutelná reakce, která také přesáhla bod, na němž by se byla mohla udržet.† Po řadě výkyvů se nakonec ustálilo nové těžiště, které se stalo východiskem dalšího vývoje. Velkolepé období anglických dějin, které ctihodná společnost†† nazývá „velikou rebelií", a boje, které po něm následovaly, končí poměrně nepatrnou událostí roku 1689, kterou liberální historikové nazývají „slavnou revolucí"[284].

Novým východiskem byl kompromis mezi vzmáhající se buržoazií a bývalými feudálními držiteli půdy. Ti, třebaže byli tehdy jako dnes označováni za aristokracii, se už dávno stávali tím, čím se teprve mnohem později stal Ludvík Filip ve Francii: prvními buržoy království. Naštěstí pro Anglii se staří feudální

* V německém vydání: „střední rolníci". *(Pozn. red.)*

** V německém vydání: „revolucích". *(Pozn. red.)*

*** V německém vydání: „A přece jedině zásahem yeomanry a městských plebejských živlů byl boj dobojován do rozhodného konce a Karel I. se dostal na popraviště." *(Pozn. red.)*

† V německém vydání konec věty zní: „...která daleko přesáhla svůj cíl." *(Pozn. red.)*

†† V německém vydání: „šosáci". *(Pozn. red.)*

baroni vzájemně pobili ve válkách Červené a Bílé růže[285]. Jejich nástupci, i když většinou potomci starých rodin, pocházeli však z tak vzdálených pobočných větví, že tvořili úplně novou korporaci. Jejich návyky a snahy byly mnohem spíš buržoazní než feudální; znali výborně cenu peněz a začali hned zvyšovat svou pozemkovou rentu tím, že vyhnali stovky drobných rolníků a nahradili je ovcemi. Jindřich VIII. vytvářel ve velkém nové buržoazní landlordy tím, že rozdával nebo za babku prodával církevní půdu; k témuž výsledku vedly nesčetné konfiskace velkých statků, prováděné po celé 17. století, při nichž se půda rozdávala absolutním nebo relativním zbohatlíkům. Proto anglická „aristokracie" od dob Jindřicha VII. nejen nebránila rozvoji průmyslové výroby, naopak, snažila se z něho těžit; a právě tak byla část velkých držitelů půdy vždycky ochotna z ekonomických či politických důvodů spolupracovat s vůdci finanční a průmyslové buržoazie. Proto byl snadno uzavřen kompromis z roku 1689. Politická kořist — důchody a teplá místa* — zůstala v rukou význačných rodů pozemkové šlechty s podmínkou, že budou dostatečně dbát ekonomických zájmů finanční, průmyslové a obchodní buržoazie. A tyto ekonomické zájmy byly tehdy už tak mocné, že určovaly celkovou politiku národa. O jednotlivé otázky se ovšem vedly spory, ale aristokratická oligarchie příliš dobře chápala, jak nerozlučně je její vlastní ekonomická prosperita spjata s prosperitou průmyslové a obchodní buržoazie.

Od té doby tvořila buržoazie skromnou, ale uznávanou součást vládnoucích tříd Anglie. S nimi všemi měla společný zájem na potlačování obrovských mas pracujícího lidu. Vždyť obchodník nebo továrník zaujímal vůči svým příručím, svým dělníkům, svému služebnictvu postavení chlebodárce nebo — jak se tomu donedávna v Anglii říkalo — „přirozeného představeného". Potřeboval z nich vytlouci co nejvíc práce a co nejlepší práci; proto je musel vychovávat k patřičné pokoře. Sám byl pobožný; náboženství bylo pro něj korouhví, pod níž bojoval proti králi i lordům; zakrátko také objevil, že mu toto náboženství může posloužit jako prostředek ke zpraco-

* V německém vydání začíná tato věta: „Politická spolia optima — úřady, sinekury, vysoké platy —". *(Pozn. red.)*

vání myslí jeho přirozených poddaných, aby byli poslušni příkazů svých chlebodárců, které se Bohu zlíbilo nad nimi ustanovit. Zkrátka, anglická buržoazie se nyní podílela na potlačování „nižších stavů“, veliké vyrábějící masy lidu, a jedním z prostředků používaných k tomu byl vliv náboženství.

Ale ještě jedna okolnost přispěla k posílení náboženských sklonů buržoazie: rozkvět materialismu v Anglii. Toto nové* učení nejen uráželo zbožné city buržoazie, ale nadto o sobě prohlašovalo, že je filosofií, která se hodí jen pro učené a vzdělané lidi vznešeného světa, na rozdíl od náboženství, které je prý dost dobré pro nevzdělané masy včetně buržoazie. V Hobbesovi vystoupilo toto učení na scénu jako obhájce královských výsad a všemocnosti a vyzvalo absolutní monarchii, aby držela zkrátka onoho puer robustus sed malitiosus, tj. lid[286]. Také u Hobbesových následovníků, Bolingbroka, Shaftesburyho atd., zůstávala nová, deistická forma materialismu aristokratickým, esoterickým učením, a proto buržoazie materialismus nenáviděla nejen pro jeho náboženské kacířství, ale i pro jeho protiburžoazní politické konexe. Proto právě protestantské sekty — v protikladu k materialismu a deismu aristokracie — které dodaly prapor i mužstvo k boji proti Stuartovcům, postavily také hlavní bojové síly pokrokové buržoazie a tvoří ještě dnes páteř „velké liberální strany“.

Mezitím se materialismus přenesl z Anglie do Francie, kde našel druhou materialistickou filosofickou školu, která vznikla z kartesiánské filosofie[287], a splynul s ní. Také ve Francii byl zpočátku výhradně aristokratickým učením. Brzy se však projevil jeho revoluční charakter. Francouzští materialisté neomezovali svou kritiku jen na náboženskou oblast; kritizovali každou vědeckou tradici, každou politickou instituci své doby; aby dokázali, že jejich teorie se dá aplikovat na všechno, zvolili nejkratší cestu a aplikovali ji směle na všechny vědní obory v onom veledíle, po němž byli nazváni — v „Encyklopedii“. Tak se stal materialismus v jedné z obou těchto forem — jako vyslovený materialismus, nebo jako deismus — krédem veškeré vzdělané mládeže ve Francii; a to do té

* V německém vydání: „nové bezbožné“. *(Pozn. red.)*

míry, že učení zplozené anglickými royalisty poskytlo za velké revoluce francouzským republikánům a stoupencům teroru teoretický prapor a text pro „Deklaraci lidských práv“[288].

Velká francouzská revoluce byla třetím povstáním buržoazie, ale přitom prvním, které úplně odhodilo náboženské roucho a bylo vybojováno na nezastřeně politické půdě. Bylo však také prvním povstáním, které bylo skutečně vybojováno až do zničení jedné z bojujících stran, aristokracie, a až k úplnému vítězství druhé strany, buržoazie. V Anglii se kontinuita předrevolučních a porevolučních institucí a kompromis mezi velkostatkáři a kapitalisty projevily v kontinuitě soudních precedentů a v náboženském zachování feudálních forem zákona. Ve Francii naproti tomu revoluce nadobro zúčtovala s tradicemi minulosti, vymetla poslední stopy feudalismu a v Code civil[289] mistrně přizpůsobila moderním kapitalistickým poměrům staré římské právo — tento téměř dokonalý výraz právních vztahů, odpovídajících té fázi ekonomického vývoje, kterou Marx nazývá „zbožní výrobou“; učinila to tak mistrně, že tento revoluční francouzský zákoník je dodnes ve všech ostatních zemích, Anglii nevyjímaje, vzorem při reformách vlastnického práva. Ale nezapomínejme přitom na jednu věc. Jestliže anglické právo vyjadřuje ekonomické vztahy kapitalistické společnosti i nadále barbarskou feudální mluvou, která odpovídá věci, již vyjadřuje, právě tak jako odpovídá anglický pravopis anglické výslovnosti — vous écrivez Londres et vous prononcez Constantinople*, jak řekl jeden Francouz — je právě toto anglické právo jediné, které po staletí uchovalo a přeneslo do Ameriky i do kolonií nejlepší část starých germánských svobod — osobní svobodu, místní samosprávu a nezávislost na jakémkoli zasahování zvenčí vyjma zásahy soudu — oněch svobod, které byly na kontinentě za absolutních monarchií ztraceny a dosud nebyly nikde v plném rozsahu znovu získány.

Vraťme se k našemu britskému buržoovi. Francouzská revoluce mu dala skvělou příležitost, aby za pomoci kontinentálních monarchií zruinoval francouzský námořní obchod, anektoval francouzské kolonie a rozdrtil poslední pokusy Francouzů soupeřit

* — píše se to Londýn a vyslovuje se to Cařihrad. *(Pozn. red.)*

s Anglií na moři. To byl jeden důvod, proč byl britský buržoa proti revoluci. Druhým důvodem bylo, že mu byly velmi proti srsti metody této revoluce: nejen její „hanebný“ terorismus, ale už sám pokus dovést panství buržoazie do krajnosti. Co by si byl britský buržoa počal bez své aristokracie, která ho naučila způsobům (byly také podle toho) a vymýšlela pro něho módy, která dodávala důstojníky pro armádu, ochránkyni pořádku doma, i pro loďstvo, dobyvatele koloniálních držav a nových zahraničních trhů? Byla tu ovšem i pokroková menšina buržoazie, menšina, jejíž zájmy při kompromisu tak dobře nepochodily; skládala se hlavně z méně zámožné buržoazie, sympatizovala s revolucí[290], ale v parlamentě byla bezmocná.

Zatímco se tedy materialismus stával krédem francouzské revoluce, lpěl bohabojný anglický buržoa pevně na svém náboženství. Což nedokázala hrůzovláda v Paříži, kam to vede, když masy ztratí náboženské cítění? Čím víc se materialismus šířil z Francie do sousedních zemí a čím víc byl posilován spřízněnými teoretickými proudy, zejména německou filosofií, čím víc se materialismus a volnomyšlenkářství vůbec stávaly na kontinentě nezbytným znakem vzdělaného člověka, tím houževnatěji lpěla anglická buržoazie na svých rozmanitých náboženských vyznáních. I když se tato vyznání od sebe značně lišila, byla to vesměs zřetelně náboženská, křesťanská vyznání.

V té době, kdy revoluce zajistila politický triumf buržoazie ve Francii, zahájili v Anglii Watt, Arkwright, Cartwright a jiní průmyslovou revoluci, která úplně přesunula těžisko ekonomické moci. Bohatství buržoazie rostlo nyní mnohem rychleji než bohatství pozemkové aristokracie. Uvnitř buržoazie samé zatlačovali továrníci stále víc do pozadí finanční aristokracii, bankéře atd. Kompromis z roku 1689, i po změnách, které byly postupně provedeny ve prospěch buržoazie, neodpovídal už vzájemné pozici zúčastněných stran. Změnil se i charakter těchto stran; buržoazie z roku 1830 se velmi lišila od buržoazie minulého století. Politická moc, která ještě zůstala v rukou aristokracie a které aristokracie užívala k tomu, aby čelila nárokům nové průmyslové buržoazie, se stala neslučitelnou s novými ekonomickými zájmy. Bylo nutné

znovu s aristokracií bojovat; a tento boj mohl skončit jedině vítězstvím nové ekonomické moci. Z podnětu francouzské revoluce z roku 1830 byl nejprve přes všechen odpor prosazen zákon o reformě[262]. Tím získala buržoazie uznané a mocné postavení v parlamentě. Pak přišlo zrušení obilních zákonů, které jednou provždy nastolilo převahu buržoazie a zejména její nejaktivnější části, továrníků, nad pozemkovou aristokracií. To bylo největší vítězství buržoazie, ale také poslední, kterého dobyla výhradně ve svém vlastním zájmu. O všechny své pozdější triumfy se musela dělit s novou sociální silou, která byla zprvu jejím spojencem, ale brzy se stala jejím soupeřem.

Průmyslová revoluce vytvořila třídu velkých kapitalistů-továrníků, ale také mnohem početnější třídu továrních dělníků. Tato třída ustavičně početně rostla tou měrou, jak průmyslová revoluce zachvacovala jedno výrobní odvětví po druhém, a zároveň s tím rostla i její moc. Tato moc se projevila už roku 1824, kdy donutila vzpouzející se parlament, aby zrušil zákony zakazující sdružování dělníků[291]. V době agitace pro reformu tvořili dělníci radikální křídlo reformní strany; když byli zákonem z roku 1832 vyloučeni z volebního práva, formulovali své požadavky v Lidové chartě a proti velké buržoazní Lize proti obilním zákonům[292] se organizovali v nezávislou chartistickou stranu. To byla první dělnická strana moderní doby.

Pak přišly v únoru a v březnu roku 1848 na kontinentě revoluce, v nichž dělníci hráli tak významnou úlohu a vystoupili, alespoň v Paříži, s požadavky naprosto nepřípustnými z hlediska kapitalistické společnosti. A pak následovala všeobecná reakce. Nejprve porážka chartistů 10. dubna 1848, potom rozdrcení pařížského dělnického povstání v červnu téhož roku, dále nezdary roku 1849 v Itálii, Uhrách, jižním Německu a konečně 2. prosince 1851 vítězství Ludvíka Bonaparta nad Paříží. Tak bylo — alespoň na čas — zažehnáno strašidlo dělnických požadavků, ale za jakou cenu! Jestliže byl britský buržoa už předtím přesvědčen o nutnosti udržovat v prostém lidu náboženské smýšlení, oč naléhavěji musel tuto nutnost pociťovat po všech těchto zkušenostech? Nedbal ani v nejmenším posměšků svých kontinentálních kolegů a vydával nadále

rok co rok tisíce a desetitisíce na evangelizování nižších stavů. Nespokojen s vlastním náboženským aparátem obrátil se na bratra Jonathana, tehdy největšího organizátora náboženského kšeftu, a importoval z Ameriky revivalismus, Moodye a Sankeye atd.[293]; nakonec přijal dokonce i nebezpečnou pomoc Armády spásy, která křísí k novému životu propagační metody prvotního křesťanství a obrací se k chudým jako k vyvoleným, která potírá kapitalismus svým náboženským způsobem a tak pěstuje prvek raně křesťanského třídního antagonismu, který se jednoho krásného dne může stát nepříjemným pro zámožné lidi, kteří dnes na tuto věc dávají peníze.

Lze tedy, jak se zdá, pokládat za zákon historického vývoje, že se ani v jedné evropské zemi buržoazii nedaří uchvátit — alespoň na delší dobu — politickou moc tak výhradně, jak se to ve středověku dařilo feudální aristokracii. Dokonce i ve Francii, kde feudalismus byl úplně vyhlazen, měla buržoazie jako celek vládu plně ve svých rukou jen po velmi krátká období. Za panování Ludvíka Filipa, od roku 1830 do roku 1848, vládla jen malá část buržoazie; mnohem větší část byla v důsledku vysokého censu vyloučena z volebního práva. V době druhé republiky, od roku 1848 do roku 1851, panovala celá buržoazie, ale jen tři roky; její neschopnost urovnala cestu druhému císařství. Teprve nyní, za třetí republiky, se buržoazie jako celek udržela dvacet let u kormidla vlády a přitom už teď projevuje jasné známky úpadku. Dlouholeté panství buržoazie bylo dosud možné jen v zemích, jako je Amerika, kde nikdy nebyl feudalismus a kde společnost byla od začátku budována na buržoazním základu. Ale i ve Francii a v Americe tlučou už na dveře nástupci buržoazie — dělníci.

V Anglii buržoazie nikdy neměla všechnu moc ve svých rukou. Dokonce i vítězství z roku 1832 ponechalo všechny vysoké vládní úřady téměř výlučně v rukou pozemkové aristokracie. Pokoru, s níž se bohatá buržoazie smířila s tímto stavem, jsem dlouho nemohl pochopit, až jednoho krásného dne význačný liberální továrník pan W. E. Forster proslovil řeč, v níž zapřísahal bradfordskou mládež, aby se učila francouzsky, chce-li to někam přivést, a přitom vyprávěl, jak hloupě si připadal, když se stal ministrem a náhle se

octl ve společnosti, kde francouzština byla přinejmenším stejně nutná jako angličtina! A opravdu, tehdejší angličtí buržoové byli zpravidla úplně nevzdělaní zbohatlíci, kteří chtě nechtě museli přenechávat aristokracii ony vyšší vládní úřady, k nimž bylo třeba jiných vlastností než ostrovní omezenosti a ostrovní nafoukanosti, opepřené obchodní mazaností.* Dokonce ještě dnes svědčí nekonečné novinářské diskuse o vzdělání buržoazie** o tom, že anglická buržoazie se stále ještě nepovažuje za hodnu nejlepšího vzdělání a hledá pro sebe něco skromnějšího. I po zrušení obilních zákonů se proto zdálo samozřejmé, že lidé, kteří vybojovali vítězství, Cobdenové, Brightové, Forsterové atd., zůstali vyloučeni z jakékoli účasti na oficiální vládě, že teprve za dvacet let nato jim nový zákon o reformě parlamentu[294] konečně otevřel dveře do ministerského kabinetu. A anglická buržoazie je dodnes tak hluboko prodchnuta pocitem své společenské méněcennosti, že za své vlastní peníze a za peníze národa vydržuje pro ozdobu kastu povalečů, která má za úkol při všech slavnostních příležitostech důstojně reprezentovat národ, a že se sama cítí nejvýš poctěna, je-li některý buržoa uznán za hodna být připuštěn do této vybrané privilegované společnosti, kterou konec konců vytvořila buržoazie sama.

Takže průmyslové a obchodní buržoazii se ještě nepodařilo vytlačit pozemkovou aristokracii úplně od politické moci, a už se

* Dokonce i v obchodních věcech je nacionální šovinismus špatným rádcem. Ještě donedávna považoval průměrný anglický továrník za ponižující pro Angličana, aby mluvil jinou řečí než svou vlastní, a byl do jisté míry hrdý na to, že ti „ubožáci" cizinci se usazují v Anglii a zbavují ho námahy starat se o odbyt anglických výrobků v cizině. Nepozoroval ani, že tito cizinci, většinou Němci, se tímto způsobem zmocnili velké části anglického zahraničního obchodu, dovozu i vývozu, a že přímý zahraniční obchod Angličanů se omezil téměř úplně na kolonie, Čínu, Spojené státy a Jižní Ameriku. Nepozoroval také, že tito Němci obchodovali s jinými Němci v cizině, kteří ponenáhlu zorganizovali úplnou síť obchodních kolonií po celém světě. Když však asi před čtyřiceti lety začalo Německo vážně vyrábět pro vývoz, prokázaly mu právě tyto německé obchodní kolonie výtečnou službu při jeho rychlém přerodu ze země vyvážející obilí v prvotřídní průmyslovou zemi. Tu se konečně asi před deseti lety zmocnily anglického továrníka obavy a ptal se svých vyslanců a konzulů, jak se mohlo stát, že není s to udržet si své zákazníky. Všichni mu svorně odpověděli: 1. Neučíte se řeči svého zákazníka a žádáte, aby mluvil vaší řečí; 2. nejenže se nesnažíte uspokojit potřeby, zvyklosti a vkus svého zákazníka, ale žádáte ještě, aby se přizpůsobil vašim anglickým zvyklostem a vkusu. *(Engelsova poznámka.)*

** V německém vydání anglicky: „Middle-class-education". *(Pozn. red.)*

na scéně objevil nový soupeř, dělnická třída. Reakce, která nastala po chartistickém hnutí a kontinentálních revolucích, i nevídaný rozmach anglického podnikání v letech 1848—1866 (který bývá obyčejně přisuzován jedině svobodnému obchodu, byl však mnohem spíše způsoben obrovským rozvojem železnic, zaoceánské paroplavby a spojovacích prostředků vůbec) uvrhly dělníky znovu do závislosti na liberální straně, v níž, stejně jako v době před chartistickým hnutím, tvořili radikální křídlo. Postupně se však volání dělníků po volebním právu stávalo stále neodbytnější; a zatímco whigovští vůdci liberálů měli „plné kalhoty", ukázal Disraeli svou převahu tím, že využil příznivé chvíle pro torye a zavedl v městských volebních obvodech volební právo pro majitele a nájemce domů*, a s tím spojil změnu volebních obvodů. Brzy potom bylo zavedeno tajné hlasování; dále bylo roku 1884 volební právo pro majitele a nájemce domů rozšířeno na všechny volební obvody i v hrabstvích a bylo provedeno nové rozdělení volebních obvodů, jímž se alespoň trochu vyrovnaly.[263] Tím vším značně vzrostla volební síla dělnické třídy, takže dělníci nyní tvoří ve 150 až 200 volebních obvodech většinu voličů. Ale není lepší škola úcty k tradicím než parlamentní systém! Jestliže buržoazie zbožně a s úctou vzhlíží ke skupině, kterou lord John Manners žertem nazýval „naší starou šlechtou", vzhlížela tehdy masa dělnictva s respektem a úctou k takzvané „lepší třídě", k buržoazii. A skutečně byl britský dělník před patnácti lety vzorným dělníkem, jehož úcta k postavení jeho zaměstnavatele a zdrženlivá pokora, s níž požadoval pro sebe práva, utěšovaly naše německé ekonomy ze školy katedrových socialistů[136] za nenapravitelné komunistické a revoluční tendence jejich vlastních dělníků doma.

Ale anglická buržoazie — jsou to totiž dobří obchodníci — viděla dál než němečtí profesoři. Dělila se o svou moc s dělnickou třídou, jen když to jinak nešlo. V době chartistického hnutí poznala, čeho je schopen lid, onen puer robustus sed malitiosus. Od té doby byla nucena přijmout větší část požadavků Lidové charty a vtělit je do zákonů země. Víc než kdy jindy bylo nyní důležité držet lid na

* V německém vydání doplněno: „(pro každého, kdo bydlel ve zvláštním domě)". *(Pozn. red.)*

uzdě morálními prostředky; a první a nejdůležitější ze všech morálních prostředků, jimiž se působí na masy, bylo a je — náboženství. Odtud většiny duchovních ve školních správách, odtud rostoucí sebezdanění buržoazie na podporu všech možných druhů revivalismu*, od ritualismu[295] až po Armádu spásy.

A nyní přišel triumf britské ctihodnosti** nad svobodomyslností a náboženskou vlažností kontinentálního buržoy. Z francouzských a německých dělníků se stali rebelové. Byli úplně zamořeni socialismem a přitom se z naprosto jasných důvodů příliš neohlíželi na zákonnost prostředků k zajištění své převahy. Puer robustus se tu skutečně stával každým dnem víc malitiosus. Nakonec francouzské a německé buržoazii nezbylo nic jiného, než aby pokradmu odložila svou svobodomyslnost, asi tak jako mladý švihák, když ho stále víc přemáhá mořská nemoc, nenápadně odhodí hořící doutník, s nímž se vyzývavě promenoval po palubě. Posměváčkové se začali jeden po druhém tvářit navenek bohabojně, začali uctivě mluvit o církvi, o jejím učení i obřadech, a dokonce se jich i účastnili, když nebylo zbytí. Francouzská buržoazie dodržovala v pátek půst a němečtí buržoové v neděli vysedávali v kostelních lavicích při nekonečných protestantských kázáních. Buržoové se se svým materialismem dostali do úzkých. „Náboženství musí být lidu zachováno"*** — to byl jediný a poslední prostředek k záchraně společnosti před úplnou zkázou. Na neštěstí pro sebe to objevili teprve tehdy, když už udělali, co bylo v jejich silách, aby náboženství navždy zničili. A teď došlo na britského buržou, aby se jim vysmál: „Blázni! tohle jsem vám mohl říci už před dvěma sty lety!"

Obávám se však, že ani nábožeská zabedněnost britského buržoy, ani post festum† uskutečněné obrácení kontinentálního buržoy na víru nezadrží stoupající proletářský příval. Tradice je velkou brzdící silou, je vis inertiae†† dějin; ale je to jen pasívní

* V německém vydání: „... všech možných druhů zbožné demagogie". *(Pozn. red.)*

** V německém vydání: „britského ctihodného šosáctví". *(Pozn. red.)*

*** V anglickém vydání je tato věta také německy: „Die Religion muss dem Volk erhalten werden." *(Pozn. red.)*

† — doslova: po slavnosti; tj. s křížkem po funuse. *(Pozn. red.)*

†† — setrvačnou silou. *(Pozn. red.)*

síla, a proto musí podlehnout; a tak ani náboženství nebude nadlouho záštitou kapitalistické společnosti. Jsou-li naše právnické, filosofické a náboženské ideje bližšími nebo vzdálenějšími výhonky ekonomických vztahů převládajících v dané společnosti, nemohou se trvale udržet, jakmile se ekonomické vztahy úplně změnily. Buď musíme uvěřit v nadpřirozené zjevení, anebo připustit, že žádná náboženská kázání nejsou s to zachránit hroutící se společnost.

A opravdu, také v Anglii se dělníci opět začínají hýbat. Není pochyby, že jsou spoutáni různými tradicemi. Buržoaznímí tradicemi — například velmi rozšířenou pověrou, že jsou možné jen dvě strany, konzervativní a liberální, a že dělnická třída se má domáhat své spásy s pomocí veliké liberální strany. Dělnickými tradicemi, zděděnými z dob prvních tápavých pokusů o samostatnou činnost — například to, že mnoho starých tradeunionů nepřijímá dělníky, kteří se řádně nevyučili; to neznamená nic jiného, než že si každý takový tradeunion pěstuje své vlastní stávkokazy. Přes to všechno jde však anglická dělnická třída kupředu, jak byl nucen s politováním sdělit svým bratřím katedrovým socialistům sám pan profesor Brentano[296]. Jde, jako všechno v Anglii, pomalým a odměřeným krokem, tu zaváhá, tu zas udělá víceméně marný, nesmělý pokus; pohybuje se tu a tam s přehnanou nedůvěrou k názvu socialismus, zatímco pozvolna vstřebává jeho podstatu; jde a strhuje s sebou jednu vrstvu dělníků po druhé. Nyní vyburcovala z hlubokého spánku nevyučené dělníky londýnského East Endu a všichni víme, jaký skvělý impuls dodaly tyto nové síly dělnickému hnutí. A jestliže se některým netrpělivcům zdá, že hnutí nejde kupředu dost rychle, ať nezapomínají, že právě dělnická třída zachovává nejlepší vlastnosti anglického charakteru a že ani jeden krok kupředu, který byl jednou v Anglii učiněn, se později nikdy neztratí. Jestliže synové starých chartistů, z důvodů, které jsme vysvětlili, nebyli ve všem takoví, jak se od nich dalo čekat, pak všechno nasvědčuje tomu, že vnukové budou hodni svých dědů.

Ovšem vítězství evropské dělnické třídy nezávisí jen na Anglii. Může být zajištěno jen společným úsilím přinejmenším Anglie, Francie a Německa. V obou posledních zemích předstihlo dělnické hnutí značně anglické. V Německu je dokonce už doba úspěchu

v dohledu. Pokrok, kterého tam dělnické hnutí dosáhlo za posledních dvacet pět let, je jedinečný. Jde kupředu stále rychleji a rychleji. Dokázala-li německá buržoazie, jak žalostné a nedostatečné jsou její politické schopnosti, disciplína, odvaha, energie a vytrvalost, pak německá dělnická třída prokázala, že má všechny tyto vlastnosti v hojné míře. Téměř před 400 lety bylo Německo zemí, odkud vzešlo první veliké povstání evropské střední třídy; je snad za dnešního stavu nemožné, aby se Německo stalo také dějištěm prvního velikého vítězství evropského proletariátu?

20. dubna 1892

B. Engels

Otištěno v knize Frederick Engels „Socialism Utopian and Scientific“, Londýn 1892, a poněkud zkráceno v autorově překladu do němčiny v časopise „Die Neue Zeit“ sv. 1, čís. 1 a 2, 1892—1893

Podle textu anglického vydání srovnaného s německým překladem
Přeloženo z angličtiny

RAKOUSKÉMU STRANICKÉMU SJEZDU VE VÍDNI 1892[297]

Londýn 31. května 1892

Vážení soudruzi a soudružky,

děkuji vám za přátelské pozvání na sjezd strany, který byl dvakrát zakázán a nyní se snad přece jen uskuteční. A i když mi není dopřáno, abych se zúčastnil vašich zasedání jako host, chápu se přesto s radostí příležitosti, abych shromážděným rakouským soudruhům poslal svůj pozdrav a projev své vřelé účasti. My, kteří zde máme volnost pohybu, jaká není na celém kontinentě, dovedeme jistě ocenit, že si rakouští dělníci přes četné překážky, které omezují jejich pohyb, vybojovali to slavné postavení, které dnes zaujímají. A mohu vás ujistit, že i zde, v mateřské zemi velkého průmyslu, postupuje dělnická věc kupředu; a to je nejpozoruhodnější a nejradostnější v našich dnech, že ať se podíváme kamkoli, všude dělníci nezadržitelně postupují.

Stále váš

Bedřich Engels

Otištěno v „Arbeiter-Zeitung“, čís. 24 z 10. června 1892

Podle textu novin srovnaného s rukopisem
Přeloženo z němčiny

Nr. 153. 9. Jahrg

Vorwärts

Berliner Volksblatt.

Zentralorgan der sozialdemokratischen Partei Deutschlands.

Redaktion: SW. 19, Beuth-Straße 2. | Sonntag, den 3. Juli 1892. | Expedition: SW. 19, Beuth-Straße 3.

CARL SCHORLEMMER[298]

Nad hrobem, který se dnes uzavřel na jižním městském hřbitově v Manchesteru, truchlí nejen vědci všech zemí, ale i německá sociální demokracie. Velký chemik, který tam odpočívá, byl komunistou dříve, než v Německu vystoupil Lassalle; nijak neskrýval své přesvědčení a až do své smrti byl aktivním a pravidelně platícím členem německé socialistické strany.

Carl Schorlemmer se narodil 30. září 1834 v Darmstadtu, navštěvoval gymnasium ve svém rodném městě a studoval pak chemii v Giessenu a Heidelbergu. Po ukončení studií odešel roku 1858 do Anglie, kde se nadaným chemikům z Liebigovy školy tehdy otvírala nejedna kariéra. Zatímco se většina jeho mladých kolegů vrhla do průmyslu, zůstal Schorlemmer věrný vědě, stal se nejdříve asistentem soukromého chemika Anguse Smitha, pak Roscoea, který byl krátce předtím jmenován profesorem chemie na nově založené Owensově koleji[299]. Roku 1861 se Roscoeův soukromý asistent stal oficiálním laboratorním asistentem Owensovy koleje.

Do šedesátých let spadají jeho epochální chemické objevy. Organická chemie se dostala konečně tak daleko, že se z hrstky jednotlivých, víceméně neúplných údajů o složení organických látek mohla stát skutečnou vědou. Schorlemmer si vybral za předmět zkoumání nejjednodušší z těchto látek v přesvědčení, že zde je nutné položit základ nové vědy: látky, které se původně skládají jen z uhlíku a vodíku, které však, nahradí-li se část jejich vodíku jinými látkami, jednoduchými nebo složenými, přecházejí v nejrozmanitější a nejrůznorodější jiné látky; byly to parafíny, z nichž známější se vyskytují v naftě a z nichž se odvozují alkoholy, mastné kyseliny, éter atd. Co dnes víme o těchto parafínech, za to vděčíme především Schorlemmerovi. Zkoumal už známé látky patřící do řady parafínů, oddělil jedny od druhých a mnohé z nich poprvé získal v čistém stavu; jiné látky, které teoreticky měly existovat, ve skutečnosti však nebyly dosud známé, objevil a rovněž připravil. Tak se stal jedním ze spoluzakladatelů dnešní vědecké organické chemie.

Vedle této své speciality se však také velmi zabýval takzvanou teoretickou chemií, tj. základními zákony své vědy a jejím vztahem k sousedním vědám, tedy k fyzice a fyziologii. Zde zvlášť prokázal své schopnosti. Byl ve své době snad jediným významným přírodovědcem, který nepohrdl tím, aby se učil u tehdy velmi opovrhovaného Hegela, jehož si však on vysoko cenil. A právem. Kdo chce něco dokázat v oboru teoretické obecné přírodovědy, nesmí se dívat na přírodní jevy jako na neměnné veličiny, jak to dělá většina, ale jako na veličiny proměnné, plynulé. Tomu se lze naučit ještě dnes nejsnáze u Hegela.

Když jsem na počátku šedesátých let Schorlemmera poznal — Marx i já jsme se s ním velmi brzy blízce spřátelili —, přicházel ke mně často s rozbitým a pohmožděným obličejem. S parafíny nebylo radno si zahrávat; tyto látky, většinou ještě neznámé, mu každou chvíli explodovaly pod rukama, a tak si odnášel nejedno čestné zranění. Jen díky svým brýlím nepřišel přitom o zrak.

Tehdy už byl úplným komunistou, který od nás potřeboval jen převzít ekonomické zdůvodnění svého přesvědčení, k němuž dospěl už dávno. Když se pak naším prostřednictvím seznámil s pokroky dělnického hnutí v různých zemích, sledoval je stále

s velkým zájmem; zejména však německé hnutí od chvíle, kdy překonalo první stupeň čistého lassallovství. Také později, když jsem se koncem roku 1870 odstěhoval do Londýna, věnovali jsme se v naší čilé korespondenci hlavně přírodovědě a stranickým záležitostem.

Až do té doby zůstávalo Schorlemmerovo postavení v Manchesteru velmi skromné, ačkoli jeho světový význam byl už v celém světě všeobecně uznáván. Nyní nastal obrat. Roku 1871 byl navržen za člena Royal Society, anglické akademie věd, a byl, což se nestává často, hned zvolen; roku 1874 zřídila konečně speciálně pro něho Owensova kolej novou profesuru organické chemie, brzy nato mu glasgowská universita udělila čestný doktorát. Vnější pocty jej však vůbec nezměnily. Byl to nejskromnější člověk na světě, neboť jeho skromnost pramenila z pravého poznání vlastní ceny. A právě proto přijal toto uznání jako samozřejmé, a tedy lhostejně.

Prázdniny trávil pravidelně v Londýně u Marxe a u mne, s výjimkou doby, kterou strávil v Německu. Před čtyřmi lety mě ještě doprovázel na „malé vyjížďce" do Ameriky.[212] Jeho zdravotní stav byl však už tehdy ohrožen; roku 1890 jsme ještě mohli jet do Norska a k Severnímu mysu, ale roku 1891 hned na začátku chystané společné cesty[300] jeho zdraví vypovědělo službu a od té doby už do Londýna nepřijel. Od února letošního roku téměř vůbec nevycházel z domu, od května byl upoután na lůžko a 27. června podlehl nádoru na plicích.

I tento muž vědy musel zakusit na vlastním těle působení zákona proti socialistům. Asi před šesti nebo sedmi lety jel ze Švýcarska do Darmstadtu. Právě tehdy padla kdesi policii do rukou bedna se „Sozialdemokratem"[3] vydávaným v Curychu. Kdo jiný to mohl propašovat než sociálně demokratický profesor? Chemik je přece podle názorů policie vědecky vycvičený podloudník. Zkrátka — u jeho matky a u jeho bratra byla provedena domovní prohlídka; pan profesor byl však v Höchstu. Okamžitě se telegrafovalo; také tam byla provedena domovní prohlídka, přičemž se našlo něco zcela neočekávaného, totiž anglický pas. Schorlemmer se totiž po vydání zákona proti socialistům dal v Anglii naturalizovat. Před tímto anglickým pasem se policie zarazila; před diplomatickými zápletkami s Anglií přece zaváhala. A tak z toho byla jen velká

ostuda v Darmstadtu, která nám při následujících volbách vynesla nejméně 500 hlasů.

Jménem předsednictva strany jsem položil na hrob věrného přítele a člena strany věnec s rudými stuhami a nápisem: „From the Executive of the Social-Democratic Party of Germany."*

Londýn 1. července 1892 *Bedřich Engels*

Otištěno v příloze listu „Vorwärts", čís. 153 z 3. července 1892

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

* „Od výkonného výboru Sociálně demokratické strany Německa." *(Pozn. red.)*

PŘEDMLUVA K DRUHÉMU NĚMECKÉMU VYDÁNÍ „POSTAVENÍ DĚLNICKÉ TŘÍDY V ANGLII" Z ROKU 1892[301]

Kniha, kterou předkládáme německé veřejnosti, vyšla poprvé v létě 1845. V dobrých i špatných rysech nese pečeť autorova mládí. Tehdy mi bylo 24 let; dnes je mi třikrát tolik, a pročítám-li znovu svou mladickou práci, shledávám, že se za ni naprosto nemusím stydět. Proto mne ani nenapadne, abych tuto pečeť mládí ze své práce strhával. Předkládám ji čtenáři znovu v nezměněné podobě. Jen některá poněkud nejasná místa jsem vyjádřil přesněji a tu a tam jsem připojil nové krátké poznámky označené letopočtem *(1892)*.

Z osudů této knihy připomínám jen to, že vyšla v roce 1887 v New Yorku v anglickém překladu (od paní Florence Kelleyové-Wischnewetzké) a že tento překlad byl znovu vydán v roce 1892 v Londýně u Swana Sonnenscheina a spol. Předmluva k americkému vydání[302] je podkladem pro předmluvu k vydání anglickému* a ta je opět podkladem pro předmluvu k tomuto německému vydání. Moderní velký průmysl vyrovnává hospodářské poměry ve všech zemích, které zachvátil, v tak obrovské míře, že je sotva třeba říkat něco jiného německému čtenáři než americkému nebo anglickému.

Stav popisovaný v této knize patří dnes — alespoň pokud jde

* Viz tento svazek, str. 310–323. *(Pozn. red.)*

o Anglii — převážně už minulosti. Přestože se to v uznávaných učebnicích výslovně neuvádí, je to přece jen zákon moderní politické ekonomie, že čím vyššího stupně dosáhne kapitalistická výroba, tím méně může podporovat lstivé praktiky šizení a napalování, jež jsou příznačné pro její dřívější stadia. Ubohoučké kramářské podfuky polského Žida, tohoto představitele evropského obchodu na jeho nejnižším stupni, tytéž finty, jež se mu tak dobře osvědčují doma a běžně se tam praktikují, ho nechávají zcela na holičkách, jakmile se dostane do Hamburku nebo do Berlína. Právě tak komisionář, ať žid či křesťan, který přijede z Berlína nebo Hamburku na manchesterskou burzu, zjistí, alespoň tak tomu bylo ještě nedávno, že chce-li levně nakoupit přízi nebo látku, musí především zanechat oněch trochu rafinovanějších, ale pořád ještě žalostných manévrů a kliček, které u něho doma platí za vrchol veškeré obchodnické chytrosti. Ostatně s pokrokem velkého průmyslu se prý mnoho změnilo i v Německu, zejména po průmyslové Jeně ve Filadelfii[303], a špatný zvuk dostala dokonce i bodrá staroněmecká zásada: lidé musejí být uspokojeni, když jim pošleme nejdříve dobré vzorky a potom špatné zboží! A vskutku, tyto triky a kličky se už nevyplácejí na velkém trhu, kde čas jsou peníze a kde se vytváří určitý standard obchodní morálky, ne z přehnané ctnosti, ale jednoduše proto, aby se nemarnil čas a námaha. A právě tak tomu bylo v Anglii s poměrem továrníka k jeho dělníkům.

Oživení obchodu po krizi z roku 1847 bylo úsvitem nové průmyslové epochy. Zrušení obilních zákonů[251] a další finanční reformy, které z toho nutně vyplynuly, daly širokým loktům anglického průmyslu a obchodu místo, které potřebovaly. Hned nato byla objevena kalifornská a australská naleziště zlata. Koloniální trhy stále zvětšovaly svou schopnost pohlcovat anglické průmyslové výrobky. Lancashirský mechanický stav smetl jednou provždy milióny indických ručních tkalců. Stále víc se otevírala Čína. Především se ale rozvíjela Amerika rychlostí nevídanou dokonce i v této zemi obrovského pokroku; a Amerika, na to nesmíme zapomínat, byla tehdy také jen koloniálním trhem, a to největším ze všech, tj. byla zemí, která dodávala suroviny a odebírala ze zahraničí — v tomto případě z Anglie — průmyslové výrobky.

K tomu všemu ještě přistoupilo to, že nové dopravní prostředky zavedené ke konci minulého období — železnice a zaoceánské parníky — se nyní zaváděly v mezinárodním měřítku, a tak fakticky vytvořily to, co až dosud existovalo jen v zárodku: *světový trh*. Tento světový trh se tehdy ještě skládal jen z malého počtu hlavně nebo výlučně agrárních zemí, seskupených kolem velkého průmyslového centra: Anglie. Anglie spotřebovávala největší část jejich nadbytečných surovin a za to uspokojovala největší část jejich spotřeby průmyslových výrobků. Není tedy divu, že průmyslový pokrok Anglie byl ohromný a neslýchaný, takže stav jejího průmyslu z roku 1844 nám ve srovnání s dnešním připadá bezvýznamný a skoro primitivní.

Avšak stejnou měrou, jak probíhal tento pokrok, stával se také velký průmysl navenek morálním. Doba, kdy se továrníkům vyplácelo konkurovat si navzájem pomocí drobného okrádání dělníků, byla tatam. Obchod už odrostl tak ubohým prostředkům výdělku; továrník — milionář měl důležitější věci na práci než mařit čas takovými žabařskými triky. Něco takového bylo ještě tak dobré nejvýš pro ty malé, drobné podnikatele, kteří stále neměli dost peněz a museli se honit za každým grošem, jestliže nechtěli podlehnout konkurenci. Tak zmizel z továrních obvodů truckový systém[252]; prošel návrh zákona o desetihodinovém pracovním dni[253] a celá řada menších reforem — všechno věci, které zasadily duchu svobodného obchodu a bezuzdné konkurence přímo ránu do tváře, které ale právě tak získávaly konkurenci velkých kapitalistů ještě větší převahu nad jejich méně šťastnými kolegy.

Dále. Čím větší byl průmyslový podnik a čím víc dělníků zaměstnával, tím větší byla škoda a obchodní potíže při každém konfliktu s dělníky. Proto zavládl mezi kapitalisty, zejména mezi těmi největšími, časem nový duch. Naučili se vyhýbat se zbytečným sporům, smiřovat se s existencí a mocí tradeunionů a konečně objevovat dokonce ve stávkách — jsou-li zahájeny v pravý čas — účinný prostředek k prosazování svých vlastních cílů. Tak se stalo, že největší továrníci, kteří dříve stáli v čele boje proti dělnické třídě, byli teď prvními, kdo vyzýval k míru a harmonii. A velmi dobře věděli, proč.

Všechny tyto ústupky spravedlnosti a lidumilnosti byly ovšem ve skutečnosti jen prostředkem k urychlení koncentrace kapitálu v rukou několika jednotlivců a k zatlačení menších konkurentů, kteří se bez takového vedlejšího výdělku nemohli obejít. V rukou této menšiny ztratilo malé postranní vydírání dřívějších let nejen veškerou důležitost, ale dokonce teď obchodu ve velkém přímo překáželo. A tak vývoj kapitalistické výroby stačil sám k tomu, aby alespoň v klíčových průmyslových odvětvích — neboť v méně důležitých odvětvích tomu naprosto tak není — odstranil všechno to drobné trápení, které v dřívějších letech ztěžovalo dělníkův úděl. A tak vystupuje stále víc do popředí hlavní a základní fakt, že příčinu bídy dělnické třídy nelze hledat v oněch menších nedostatcích, ale v *kapitalistickém systému samém*. Dělník prodává kapitalistovi svou pracovní sílu za určitou denní sumu. Po několika hodinách práce reprodukuje hodnotu této sumy. Ale podle pracovní smlouvy musí pak dřít ještě další řadu hodin, aby dokončil svůj pracovní den. Hodnota, kterou vyrobí v těchto dodatečných hodinách nadpráce, je nadhodnota, která kapitalistu nic nestojí, ale přesto plyne do jeho kapsy. To je základ systému, který stále víc štěpí civilizovanou společnost na několik málo Rothschildů a Vanderbiltů, kteří vlastní veškeré výrobní a životní prostředky na jedné straně, a na nesmírné množství námezdních dělníků, kteří nevlastní nic než svou pracovní sílu na druhé straně. A vývoj kapitalismu v Anglii ukazuje dnes v nejostřejším světle, že tento výsledek není zaviněn tou či onou druhořadou vadou, ale že je tím vinen jedině sám systém.

Dále. Opakované útrapy způsobované cholerou, tyfem, neštovicemi a jinými epidemiemi britského buržou dostatečně poučily, že musí nezbytně ozdravit svá města, nechce-li sám se svou rodinou padnout těmto nemocem za oběť. Vzhledem k tomu jsou nejkřiklavější závady, popsané v této knize, dnes už odstraněny nebo je alespoň postaráno o to, aby byly méně nápadné. Je už zavedena nebo zlepšena kanalizace, přes mnohé nejhorší ze „špatných čtvrtí“ vedou široké třídy. Zmizelo „Malé Irsko“ a zakrátko přijde na řadu „Seven Dials“[254]. Ale co to znamená? Když se města rozrostla, upadly celé okresy, které jsem v roce 1844 mohl ještě líčit téměř idylicky, do téhož stavu zchátralosti, neobyvatelnosti a bídy.

Prasata a hromady odpadků se už ovšem netrpí. Buržoazie udělala další pokroky v umění zakrývat neštěstí dělnické bídy. Že však v bydlení dělnictva k žádnému podstatnějšímu pokroku nedošlo, dokazuje plně zpráva královské komise „o bytových poměrech chudiny“ z roku 1885[255]. A stejně je tomu ve všem ostatním. Policejních nařízení je jako hub po dešti; mohou však bídu dělníků jen obehnat plotem, odstranit ji nemohou.

Zatímco však Anglie už vyrostla z dětských střevíčků kapitalistického vykořisťování, jak jsem je popsal, jiné země k nim teprve teď dospěly. Francie, Německo a především Amerika jsou hroziví rivalové, kteří, jak jsem předpověděl roku 1844, stále víc rozbíjejí průmyslový monopol Anglie. Jejich průmysl je oproti anglickému mladý, ale roste daleko rychleji než anglický a dnes už dosáhl téměř stejného vývojového stupně, na jakém byl anglický průmysl v roce 1844. Pokud jde o Ameriku, je tato obdoba zvlášť nápadná. Vnější okolnosti, v nichž žije americká dělnická třída, jsou sice velmi odlišné, ale i tam působí stejné ekonomické zákony a výsledky, i když nejsou po všech stránkách totožné, jsou přece jen nepochybně stejného druhu. Proto se v Americe setkáváme se stejným bojem o kratší, zákonem stanovený pracovní den, zejména pro ženy a děti v továrnách; najdeme zde truckový systém v plném rozkvětu a ve venkovských krajích kotážový systém[256], jichž „bossové“, tj. kapitalisté a jejich zástupci, používají jako prostředku k ovládání dělníků. Když jsem v roce 1866 dostal americké noviny se zprávami o velké stávce pennsylvánských horníků v connellsvillském okrese, připadalo mi, jako bych četl své vlastní líčení hornické stávky v severní Anglii roku 1844[257]. Totéž šizení dělníků nepoctivými mírami, týž truckový systém; týž pokus zlomit odpor horníků posledním zdrcujícím prostředkem kapitalistů: vystěhováním dělníků z bytů patřících důlní správě.

Ani zde, ani v anglických vydáních jsem se nepokoušel přizpůsobovat knihu dnešnímu stavu, tj. vypočítávat podrobně změny, k nimž došlo od roku 1844. A to ze dvou důvodů. Za prvé bych byl musel zdvojnásobit rozsah knihy. A za druhé podává první díl Marxova „Kapitálu“ podrobný obraz postavení britské dělnické třídy v období kolem roku 1865, tj. v době, kdy britská průmyslová

prosperita dosáhla svého vrcholu. Byl bych tedy musel opakovat to, co už řekl Marx.

Sotva bude nutné poznamenávat, že všeobecně teoretické stanovisko této knihy — filosofické, ekonomické a politické — se nijak přesně nekryje s mým dnešním stanoviskem. V roce 1844 ještě neexistoval moderní mezinárodní socialismus, který od té doby, především a téměř výhradně Marxovou zásluhou, vyspěl ve vědu. Má kniha představuje jenom jednu z fází jeho embryonálního vývoje. A tak jako si lidské embryo v nejranějších stadiích svého vývoje stále ještě reprodukuje žábry našich předků, ryb, tak i tato kniha nese všude stopy toho, že jedním z předků moderního socialismu byla německá klasická filosofie. Tak se tu — zejména na konci — klade velký důraz na tvrzení, že komunismus není pouhou stranickou doktrínou dělnické třídy, nýbrž teorií, jejímž konečným cílem je osvobození celé společnosti, dokonce včetně kapitalistů, ze současných tísnivých poměrů. V abstraktním smyslu je to správné, ale v praxi zpravidla víc než bezcenné. Dokud majetné třídy nejen nepocítí potřebu se osvobodit, ale budou naopak všemi silami bránit dělnické třídě, aby se sama osvobodila, dotud bude ovšem dělnická třída nucena začít a provést sociální převrat sama. Francouzští buržoové z roku 1789 také prohlašovali osvobození buržoazie za emancipaci všeho lidstva, kdežto šlechta a duchovenstvo tomu nechtěly rozumět; toto tvrzení — ačkoli tehdy to byla, aspoň pokud jde o feudalismus, nesporná, abstraktní, historická pravda — se brzy zvrhlo v pouhou sentimentální frázi a v ohni revolučního boje úplně zaniklo. I dnes se ještě najde dost lidí, kteří ze svého vyššího, nestranného stanoviska hlásají dělníkům jakýsi socialismus povznesený nad všechny třídní protiklady a třídní boje. To jsou však buďto nováčci, kteří se musí ještě mnoho učit, nebo nejhorší nepřátelé dělníků, vlci v rouše beránčím.

V textu se uvádí, že velké průmyslové krize přicházejí v cyklu pěti let. Toto časové určení zdánlivě vyplývalo z vývoje událostí v letech 1825 až 1842. Dějiny průmyslu z let 1842 až 1868 však ukázaly, že ve skutečnosti jde o desetiletá období, že mezikrize byly druhotné a že po roce 1842 stále víc mizely. Po roce 1868 se situace znovu změnila; o tom bude řeč dále.

Ani mne nenapadlo, abych v textu vyškrtával četné předpovědi, zejména ne předpověď blížící se sociální revoluce v Anglii, kterou mi tehdy vnukl můj mladický elán. Nemám proč dělat svou práci i sebe samého lepší, než jsme tehdy byli. Podivuhodné není to, že tak mnoho mých předpovědí se nesplnilo, ale to, že se jich tolik splnilo a že nyní v anglickém průmyslu skutečně došlo ke kritické situaci, vyvolané kontinentální a zejména americkou konkurencí, jak jsem to tehdy předvídal, byť v příliš blízké budoucnosti. V tomto bodě jsem povinen uvést knihu v soulad s dnešním stavem. Činím to tím, že zde uvádím článek, který vyšel anglicky v londýnském „Commonwealu“[259] z 1. března 1885 a německy v „Neue Zeit“ z června téhož roku (sešit 6).

„Před čtyřiceti lety stála Anglie před krizí, o které se zdálo, že ji může vyřešit jedině násilí. Ohromný a rychlý rozvoj průmyslu daleko předstihl rozšiřování zahraničních trhů a vzrůst poptávky. Každých deset let byl chod výroby násilně přerušen všeobecnou obchodní krizí, po níž následovalo, po dlouhém období chronické deprese, několik krátkých let prosperity, která však vždy znovu končila v horečné nadvýrobě a nakonec v novém zhroucení. Třída kapitalistů se hlasitě dožadovala svobody obchodu s obilím a hrozila, že si ji vynutí tím, že pošle hladovějící městské obyvatelstvo zpátky na venkov, odkud přišlo, ale, jak řekl John Bright: ‚ne jako chudáky, kteří žebrají o chléb, ale jako armádu, která se ubytuje na nepřátelském území‘. Masy dělníků z měst se dožadovaly svého podílu na politické moci — Lidové charty[260]; podporovala je většina maloburžoazie a jediný rozdíl mezi nimi byl v tom, má-li se charta prosazovat násilím nebo zákonnou cestou. Pak přišla obchodní krize z roku 1847 a irský hladomor, spolu s nimi pak vyhlídka na revoluci.

Francouzská revoluce z roku 1848 anglickou buržoazii zachránila. Socialistické proklamace vítězných francouzských dělníků poděsily anglickou maloburžoazii a dezorganizovaly hnutí anglických dělníků, které se vyvíjelo v užších, ale bezprostředně praktičtějších mezích. Právě v té chvíli, kdy se měl chartismus rozvinout v plné síle, zhroutil se uvnitř ještě dřív, než se 10. dubna 1848[261] zhroutil navenek. Politická činnost dělnické třídy byla zatlačena do pozadí. Kapitalistická třída zvítězila na celé čáře.

Parlamentní reforma z roku 1831[262] znamenala vítězství celé kapitalistické třídy nad pozemkovou aristokracií. Odstranění obilních cel bylo vítězstvím *průmyslových* kapitalistů nejen nad velkými pozemkovými vlastníky, ale i nad těmi frakcemi kapitalistů, jejichž zájmy byly se zájmy pozemkových vlastníků víceméně totožné nebo těsně spjaty: nad bankéři, burziány, rentiéry atd. Svobodný obchod znamenal přeměnu celé vnitřní i zahraniční finanční a obchodní politiky Anglie v souladu se zájmy průmyslových kapitalistů, třídy, která teď zastupovala národ. A tato třída se pustila se vší vážností do práce. Všechny překážky průmyslové výroby byly nemilosrdně odstraněny. Celní sazebník a celý daňový systém byly od základu změněny. Všechno bylo podřízeno jedinému cíli, avšak cíli nanejvýš důležitému pro průmyslového kapitalistu: zlevnění všech surovin a zejména všech životních prostředků pro dělnickou třídu; výrobě surovin a udržení dělnických mezd na stejné úrovni, ne-li prozatím jejich snížení. Anglie se měla stát ‚dílnou světa‘; všechny ostatní země se měly pro Anglii stát tím, čím už bylo Irsko — trhy pro její průmyslové výrobky, dodavateli surovin a potravin. Anglie jako velké průmyslové centrum agrárního světa, se stále rostoucím počtem satelitů produkujících obilí a bavlnu, které se otáčejí kolem průmyslového Slunce. Jaká nádherná vyhlídka!

Průmysloví kapitalisté se pustili do uskutečňování tohoto svého velkého cíle se silou zdravého lidského rozumu a s pohrdáním přežilými zásadami, jímž vždycky vynikali nad svými šosáckými konkurenty na kontinentě. Chartismus skomíral. Návrat obchodního rozkvětu, přirozený a skoro samozřejmý, jakmile pominula krize z roku 1847, se připisoval výhradně svobodnému obchodu. V důsledku obou těchto okolností se anglická dělnická třída stala politicky přívěskem ‚velké liberální strany‘, kterou vedli továrníci. Tuto jednou už získanou výhodu bylo třeba udržet navždycky. A z prudkého odporu chartistů, ne proti svobodnému obchodu, ale proti přeměně svobodného obchodu v jedinou životní otázku národa, továrníci pochopili a chápali den ode dne víc, že buržoazie si nemůže nikdy vydobýt úplnou sociální a politickou nadvládu nad národem bez pomoci dělnické třídy. Tak se pozvolna změnil vzájemný postoj obou tříd. Tovární zákony, kdysi postrach všech továr-

níků, teď továrníci nejen dobrovolně dodržovali, ale dokonce je víceméně rozšiřují na celý průmysl. Tradeunionům, před nedávnem ještě zatracovaným jako ďáblův vynález, nyní továrníci lichotili a protežovali je jako nanejvýš oprávněné instituce a jako užitečný prostředek k šíření zdravého ekonomického učení mezi dělníky. Dokonce i stávky, které byly ještě před rokem 1848 v klatbě, shledávali páni továrníci někdy docela užitečnými, zvláště když je v příhodnou dobu sami vyvolali. Ze zákonů, které připravily dělníka o rovnost práv s jeho zaměstnavatelem, byly odstraněny alespoň ty, které vzbuzovaly největší odpor. A Lidová charta, kdysi tak obávaná, se stala nyní v podstatě politickým programem týchž továrníků, kteří se až dosud stavěli proti ní. *Zrušení volebního censu* a *tajné hlasování* jsou uzákoněny. Parlamentní reformy z let 1867 a 1884[263] se už značně blíží *všeobecnému hlasovacímu právu*, alespoň takovému, jaké existuje nyní v Německu; návrh zákona o volebních obvodech, o kterém teď jedná parlament, vytváří *stejné volební obvody;* vcelku alespoň ne nestejnější než ve Francii nebo v Německu. *Diety* a kratší trvání mandátů, byť ne přímo *ročně volený parlament*, jsou na obzoru jako nesporné vymoženosti nejbližší budoucnosti; a přesto někteří lidé říkají, že chartismus je mrtev.

Revoluce z roku 1848, tak jako mnohé jiné revoluce, které jí předcházely, měla podivuhodný osud. Tíž lidé, kteří ji svrhli, se stali, jak říkával Karel Marx, vykonavateli jejího odkazu.[264] Ludvík Napoleon byl nucen vytvořit jednotnou a nezávislou Itálii, Bismarck byl nucen provést svého druhu převrat v Německu a vrátit Uhrám jistou nezávislost, a angličtí továrníci neměli na práci nic lepšího než dát Lidové chartě platnost zákona.

Účinky tohoto panství průmyslových kapitalistů v Anglii byly zprvu překvapivé. Podnikání se zase oživilo a rozšířilo se v míře nevídané dokonce i v této kolébce moderního průmyslu. Všechno to ohromující, co předtím dokázala pára a stroje, naprosto zbledlo ve srovnání s obrovským rozmachem výroby ve dvacetiletí 1850 až 1870, jež se vyznačovalo horentními ciframi vývozu a dovozu, s bohatstvím nahromaděným v rukou kapitalistů a s lidskou pracovní silou koncentrující se v ohromných městech. Pokrok byl ovšem jako předtím každých deset let přerušován návratem krize, v roce

1857 a stejně tak v roce 1866, ale tyto zvraty byly už považovány za přirozené a nevyhnutelné události, které je nutno prodělat a po kterých se všechno nakonec opět vrátí do normálních kolejí.

A postavení dělnické třídy v tomto období? Dočasně docházelo ke zlepšení, dokonce pro široké vrstvy. Ale toto zlepšení bylo vždy znovu sraženo na starou úroveň přílivem velkého množství nezaměstnané rezervy, neustálým vytlačováním dělníků novými stroji a přistěhovalectvím zemědělských dělníků, které nyní také čím dál tím víc vytlačovaly stroje.

Trvalé zlepšení lze pozorovat pouze u dvou chráněných vrstev dělnické třídy. První z nich jsou tovární dělníci. Tím, že jim byl zákonem stanoven alespoň poměrně rozumný normální pracovní den, zlepšil se do jisté míry jejich fyzický stav a získali morální převahu posílenou ještě koncentrací v jednotlivých místech. Jejich postavení je bezpochyby lepší než před rokem 1848. Nejlepším dokladem toho je fakt, že z deseti jejich stávek devět vyvolají továrníci sami a ve svém vlastním zájmu jako jediný prostředek, jak omezit výrobu. Nikdy nepřimějete továrníky, aby všichni souhlasili, že se bude pracovat krátkou dobu, ať jsou jejich výrobky sebeneprodejnější. Ale vyvolejte mezi dělníky stávku, a kapitalisté do jednoho zavřou své továrny.

Za druhé velké tradeuniony. Jsou to organizace těch pracovních odvětví, v nichž lze použít pouze práce *dospělých mužů* nebo kde tato práce alespoň převládá. Zde dosud nedokázala ani konkurence ženské a dětské práce, ani konkurence strojů zlomit jejich organizovanou sílu. Strojní zámečníci, tesaři a truhláři, stavební dělníci tvoří, každý obor sám o sobě, takovou moc, že jsou sami s to, jako to dělají stavební dělníci, úspěšně vzdorovat zavádění strojů. Není pochyb, že se jejich postavení od roku 1848 pozoruhodně zlepšilo; nejlepším důkazem toho je, že už víc než patnáct let byli nejen jejich zaměstnavatelé nanejvýš spokojeni s nimi, ale i oni sami byli nanejvýš spokojeni se svými zaměstnavateli. Tvoří aristokracii uvnitř dělnické třídy; dokázali si vydobýt poměrně pohodlné postavení a akceptují toto postavení jako konečné. To jsou vzorní dělníci pánů Leona Leviho a Giffena (a také ctěného Lujo Brentana) a jsou to vskutku velmi milí, tvární lidé v rukou každého

jednotlivého rozumného kapitalisty i kapitalistické třídy jako celku.

Pokud však jde o široké masy dělníků, je jejich stupeň bídy a existenčního zajištění dnes právě tak nízký, ne-li nižší než předtím. Londýnský East End je stále se rozšiřující bažina zahnívající bídy a zoufalství, hladu, když práce není, a fyzického a morálního ponížení, když práce je. A tak je tomu ve všech ostatních velkoměstech, jen s výjimkou privilegované menšiny dělníků, a stejně je tomu v menších městech a zemědělských okresech. Zákon, který omezuje hodnotu pracovní síly na cenu nutných existenčních prostředků, a jiný zákon, který její průměrnou cenu zpravidla stlačuje na minimum těchto existenčních prostředků, oba tyto zákony na ně působí neodbytnou silou automatického stroje, který je drtí mezi svými koly.

Takovou situaci tedy vytvořila politika svobodného obchodu z roku 1847 a dvacetileté panství průmyslových kapitalistů. Potom však nastal obrat. Po krizi z roku 1866 následovalo okolo roku 1873 skutečně krátké a slabé oživení obchodu, ale netrvalo dlouho. Ve skutečnosti jsme v době, kdy měla nastat krize, v roce 1877 nebo 1878, plnou krizi neprodělali, ale od roku 1876 stagnují všechna hlavní průmyslová odvětví. Nedochází ani k úplnému zhroucení, ani k vytouženému období rozkvětu obchodu, v nějž, jak jsme se domnívali, lze právem doufat jak před krachem, tak po něm. Smrtelný tlak, chronické přeplnění všech trhů pro všechna obchodní odvětví, to je stav, který prožíváme už téměř deset let. Jak to?

Základem teorie svobodného obchodu byl předpoklad, že se Anglie má stát jediným velkým průmyslovým střediskem agrárního světa, ale fakta ukázala, že tento předpoklad je úplně klamný. Podmínky moderního průmyslu, tj. parní sílu a stroje, lze vytvořit všude, kde je palivo, zejména uhlí, a kromě Anglie mají uhlí i jiné země: Francie, Belgie, Německo, Amerika a dokonce i Rusko. A tam lidé nesdíleli názor, že je v jejich zájmu, aby se proměnili v irské hladové pachtýře pouze a jedině k větší slávě a bohatství anglických kapitalistů. Začali vyrábět, nejen pro sebe, ale i pro okolní svět, a důsledek je ten, že průmyslový monopol, který

si Anglie udržovala skoro celé století, je nenávratně zlomen.

Ale průmyslový monopol Anglie je stěžejním bodem nynějšího anglického společenského systému. Dokonce i v době, kdy tento monopol ještě trval, nemohly trhy držet krok s rostoucí produktivitou anglického průmyslu; důsledkem toho byly krize každých deset let. A nyní jsou nové trhy den ze dne vzácnější, tak vzácné, že se i černochům na Kongu vnucuje civilizace plynoucí z manchesterských kartounů, staffordshirských hrnčířských výrobků a birminghamského kovového zboží. K čemu to povede, poplyne-li na trh stále rostoucí množství kontinentálního a zvláště amerického zboží a bude-li se lví podíl na zásobování světa, který dnes stále ještě mají anglické továrny, rok od roku zmenšovat? Odpověz, svobodný obchode, ty univerzální prostředku!

Nejsem první, kdo na to poukazuje. Už v roce 1883 na shromáždění Britské společnosti v Southportu pan Inglis Palgrave, předseda ekonomické sekce, přímo řekl, že

‚dny velkých obchodních zisků v Anglii jsou tytam a v dalším rozvoji různých velkých průmyslových odvětví nastala přestávka. Bylo by téměř možno tvrdit, že Anglie se právě dostává do stavu naprosté stagnace.‘[205]

Ale jak to všechno skončí? Kapitalistická výroba se *nemůže* stabilizovat, musí růst a rozšiřovat se, nebo zahynout. Už dnes pouhé omezení lvího podílu Anglie na zásobování světového trhu znamená stagnaci, bídu, nadbytek kapitálu na jedné straně a nadbytek nezaměstnaných dělníků na straně druhé. Co se teprve stane, až se přírůstek roční produkce úplně zastaví? Zde je zranitelná Achillova pata kapitalistické výroby. Má-li žít, musí se neustále rozšiřovat, a toto neustálé rozšiřování je teď nemožné. Kapitalistická výroba se dostává do slepé uličky. Každý rok staví Anglii naléhavěji před otázku: buď se rozpadne národ, nebo kapitalistická výroba. Koho z nich to čeká?

A dělnická třída? Jestliže musela i za nevídaného rozmachu obchodu a průmyslu v letech 1848—1868 zakoušet takovou bídu, jestliže i tehdy její převážná část zažila v nejlepším případě jen přechodné zlepšení svého postavení, kdežto trvalé výhody měla jen malá privilegovaná, ochraňovaná menšina, jak to dopadne, až toto oslňující období definitivně skončí, až se současná tíživá stagna-

ce nejen ještě vystupňuje, ale až se tento vystupňovaný stav smrtícího tlaku stane trvalým, normálním stavem anglického průmyslu?

Pravda je taková: Dokud trval průmyslový monopol Anglie, anglická dělnická třída se do jisté míry podílela na výhodách tohoto monopolu. Tyto výhody se uvnitř dělnické třídy rozdělovaly velmi nerovnoměrně: privilegovaná menšina shrabovala největší podíl, ale i široké vrstvy dostaly alespoň tu a tam dočasně svůj díl. A to je důvod, proč od té doby, co vymřel owenismus, neexistoval v Anglii socialismus. Se zhroucením monopolu ztratí anglická dělnická třída toto privilegované postavení. Jednoho dne celá tato třída shledá — privilegovanou a vedoucí menšinu nevyjímaje — že se octla na téže úrovni jako dělníci v zahraničí. A to je důvod, proč v Anglii opět bude socialismus.“

Potud článek z roku 1885. V anglické předmluvě z 11. ledna 1892 jsem potom pokračoval:

„K tomuto vylíčení situace, jak se mi jevila v roce 1885, je třeba dodat už jen málo. Je zbytečné říkat, že ‚v Anglii‘ dnes ‚skutečně zase je socialismus‘, a to v masovém měřítku: socialismus všech odstínů, socialismus uvědomělý a živelný, socialismus v próze i ve verších, socialismus dělnické i střední třídy. Neboť socialismus, tento přízrak všech přízraků, vskutku získal nejen respekt, ale oblékal si už i společenský oblek a nedbale se povaluje na lenoškách v salónech. To znovu dokazuje nevyléčitelnou kolísavost onoho strašného despoty dobré společnosti, totiž veřejného mínění střední třídy, a znovu to opravňuje pohrdání, které jsme my, socialisté minulé generace, vůči tomuto veřejnému mínění vždycky chovali. Jinak však nemáme nejmenší důvod, abychom si na tento nový symptóm stěžovali.

Avšak za daleko důležitější, než je tato okamžitá móda vytahovat se v buržoazních kruzích se zředěným odvarem socialismu, a dokonce za důležitější než pokrok, kterého socialismus v Anglii všeobecně dosáhl, považuji opětné probuzení londýnského East Endu. Toto nezměrné ložisko bídy už není zahnívající louží, jakou bylo ještě před šesti lety. East End setřásl své strnulé zoufalství, vrátil se znovu k životu a stal se vlastí ‚nového unionis-

mu', tj. organizace velké masy ‚nekvalifikovaných' dělníků. Tato organizace snad v mnoha ohledech přijme formu starých unionů ‚kvalifikovaných' dělníků; přesto však má podstatně odlišný charakter. Staré uniony uchovávají tradice doby, v níž vznikly; považují mzdový systém za jednou provždy daný, definitivní fakt, který mohou v nejlepším případě v zájmu svých členů poněkud zmírnit. Naproti tomu nové uniony byly založeny v době, kdy byla víra ve věčnost mzdového systému už důkladně otřesena. Jejich zakladatelé nebo přívrženci byli buď uvědomělí socialisté, nebo alespoň socialisté citem; masy, které se k nim hrnuly a v nichž spočívá jejich síla, byly nevzdělané, zanedbané, dělnickou aristokracií přehlížené. Mají však jednu nesmírnou přednost: *jejich mysli jsou ještě panenskou půdou*, zcela nedotčenou zděděnými ‚úctyhodnými' buržoazními předsudky, které matou hlavy lépe postaveným ‚starým' unionistům. A tak jsme dnes svědky toho, jak se tyto nové uniony všude chápou vedení dělnického hnutí a jak se bohaté a pyšné ‚staré' uniony dostávají stále víc do vleku.

Lidé z East Endu nadělali nepochybně kolosální kopance; ty však dělali jejich předchůdci také, a dělají je ještě dnes i doktrinářští socialisté, kteří nad nimi ohrnují nos. Velká třída stejně jako velký národ se z ničeho neučí rychleji než z důsledků svých vlastních omylů. A přes všechny možné chyby v minulosti, přítomnosti i budoucnosti zůstává probuzení londýnského East Endu jednou z největších a nejplodnějších událostí tohoto fin de siècle* a já jsem šťasten a pyšný na to, že jsem to zažil."

Od doby, kdy jsem napsal tyto řádky, uplynulo šest měsíců a anglické dělnické hnutí učinilo opět velký krok kupředu. Parlamentní volby, které proběhly před několika dny, oběma oficiálním stranám, konzervativcům i liberálům, jasně ukázaly, že od nynějška musí počítat se třetí, dělnickou stranou. Tato dělnická strana se teprve tvoří; její složky mají ještě plné ruce práce s tím, jak setřást všemožné přežilé předsudky — měšťácké, staroodborářské a dokonce už i doktrinářsko-socialistické — aby se konečně mohly

* — konce století. *(Pozn. red.)*

sejít na základně společné jim všem. A přesto instinkt, který je svádí dohromady, byl už nyní tak silný, že přinesl volební výsledky až dosud v Anglii nevídané. V Londýně kandidovali ve volbách dva dělníci*, a to otevřeně jako socialisté; liberálové se neodvážili postavit proti nim svého kandidáta, a tito dva socialisté prošli se zdrcující a nečekanou většinou. V Middlesbrough vystupoval dělnický kandidát** proti liberálovi i proti konzervativci a byl přesto zvolen. Naproti tomu noví dělničtí kandidáti, kteří uzavřeli spojenectví s liberály, až na jednoho jediného beznadějně propadli. Z dosavadních tzv. dělnických zástupců, tj. z lidí, jimž se promíjí jejich dělnický původ, protože by ho sami nejraději utopili v oceánu svého liberalismu, skvěle propadl nejvýznamnější zástupce starého unionismu, Henry Broadhurst, protože se vyslovil proti osmihodinovému pracovními dni. Ve dvou glasgowských volebních obvodech, v jednom salfordském a ještě v několika jiných vystoupili nezávislí dělničtí kandidáti proti kandidátům obou starých stran; byli poraženi, ale liberální kandidáti rovněž. Zkrátka, v řadě velkoměstských a průmyslových volebních obvodů se dělníci rozhodně zřekli veškerého spojení s oběma starými stranami a dosáhli tím takových přímých nebo nepřímých úspěchů jako při žádných volbách předtím. Jejich radost nad tím je nevylíčitelná. Poprvé uviděli a pocítili, co dokáží, využijí-li svého volebního práva v zájmu své třídy. Pověra o „velké liberální straně“, která anglické dělníky ovládala téměř čtyřicet let, je zlomena. Na přesvědčivých příkladech uviděli, že oni, dělníci, jsou rozhodující mocí v Anglii, budou-li jen chtít a vědět, co chtějí; a volby z roku 1892 byly počátkem tohoto vědění a chtění. O ostatní se postará dělnické hnutí na kontinentě; Němci a Francouzi, kteří jsou už v parlamentech a obecních radách tak bohatě zastoupeni, budou už svými dalšími úspěchy dostatečně podporovat horlivost Angličanů. Až se zanedlouho ukáže, že tento nový parlament nic nepořídí s panem Gladstonem a pan Gladstone že nic nepořídí s tímto parlamentem, bude už anglická dělnická třída dostatečně zkonstituována, aby definitivně zastavila houpačku, na níž se obě

* — tj. James Kair Hardie a John Burns. *(Pozn. red.)*
** — tj. John Havelock Wilson. *(Pozn. red.)*

staré strany střídají ve vládě, a tak zvěčňují panství buržoazie.

Londýn 21. července 1892

B. Engels

Otištěno v knize F. Engels,
„Die Lage der arbeitenden Klasse in England“,
druhé vydání, Stuttgart 1892

Podle textu knihy
Přeloženo z němčiny

*O NĚKTERÝCH ZVLÁŠTNOSTECH EKONOMICKÉHO A POLITICKÉHO VÝVOJE ANGLIE[304]

Postupný pokojný politický vývoj, jako v Anglii, vede věčnými kompromisy ke stavu plnému rozporů, který je v praxi do určitých mezí přijatelný pro své značné výhody, ale svými logickými nesrovnalostmi působí kruté utrpení uvažujícímu rozumu. Proto je u všech „státotvorných" stran nezbytné, aby používaly teoretického zastírání, ba i omlouvání, a to je ovšem možné jen pomocí sofismat, překrucování a konečně hloupých triků. Tak se v politice pěstuje literatura, která opakuje veškeré ubohé pokrytectví a prolhanost teologické apologetiky a teologické intelektuální neřesti se přenášejí na světskou půdu. Konzervativci tak sami hnojí, osévají a obdělávají půdu specificky liberálního pokrytectví. A tak se i teologické apologetice nabízí z vědomí obyčejného člověka argument, který jinde nenajde: co na tom záleží, když si události vyprávěné v evangeliích a dogmata hlásaná v Novém zákoně navzájem odporují? Proto by neměly být pravdivé? V anglické ústavě je ještě daleko víc rozporů, je dokonce v rozporu sama se sebou a přece existuje, je tedy také pravdivá!

Příčinou toho, že od roku 1868 nebyly krize, je rozšíření světového trhu, který rozděluje přebytečný anglický, respektive evropský kapitál do dopravních atd. investic *na celém světě* a rovněž do celé spousty investičních *odvětví*. Nadměrná spekulace na želez-

nicích, v bankách atd. nebo ve speciálně amerických investicích či v *indickém* obchodě znemožnila krizi; byly však možné malé krize, jako byla argentinská, která trvá už 3 roky[305]. To všechno ale dokazuje, že se připravuje *obrovská krize.*

Napsáno 12. září 1892

Podle rukopisu
Přeloženo z němčiny

NÁRODNÍ RADĚ ŠPANĚLSKÉ SOCIALISTICKÉ STRANY[306]

Milí soudruzi!

Sjezd anglických tradeunionů, jenž se konal v Glasgowě, přijal na svém zasedání z 8. září rezoluci, kterou socialisté evropského kontinentu mohou stěží přejít mlčením.

Curyšský výbor, pověřený přípravami příštího mezinárodního kongresu v roce 1893, poslal podle bruselských usnesení z roku 1891 sjezdu tradeunionů pozvánku. Přes opakované výzvy tajemníka plynárenského odborového svazu soudruha Williama Thorna nebyl tento dopis během třídenního zasedání přečten, a tak sjezd neměl příležitost, aby se k pozvání z Curychu vyslovil.

Nakonec Matkin navrhl rezoluci: nechť je parlamentní výbor sjezdu tradeunionů[307] pověřen svolat mezinárodní kongres k projednání a schválení osmihodinového pracovního dne na celém světě.

Soudruzi Parnell (účastník pařížského kongresu v roce 1889) a Quelch odpověděli, že už byly svolány dva mezinárodní dělnické kongresy na rok 1893, jeden do Curychu a druhý do Chicaga[308], že sjezd tradeunionů byl prozatímním curyšským výborem na kongres pozván, a že místo aby se svolával třetí kongres, je třeba přijmout pozvání do Curychu.

Představitelé starých konzervativních odborů namítali, že kongresy v Curychu a v Chicagu nebyly svolány anglickými tradeuniony, že dělníci z kontinentu jsou ve srovnání s anglickými špatně organizováni, slabí a bez prostředků, že Angličané nemohou

být odpovědni za všechny nesmyslné teorie (wild theories) kontinentálního socialismu atd. atd. Teprve potom bylo přečteno pozvání našeho curyšského výboru.

Nakonec bylo pozvání curyšského výboru odmítnuto 189 hlasy proti 97 a schválen návrh, aby byl „neprodleně" svolán mezinárodní kongres, na němž by bylo projednáno a dohodnuto uzákonění osmihodinového pracovního dne na celém světě.

Tato dvě hlasování jsou urážkou organizovaného a socialistického proletariátu na celém evropském kontinentě. Doufejme, že vyspělejší elementy anglického proletariátu, které *se cítí* socialisty, ale mají dosud strach z tohoto *jména* a nechaly se zaskočit starými konzervativci, že tyto rozumnější a rozhodnější elementy na příštím sjezdu dokáží napravit chybu, které se dopustily.

Přesto je záhodno, aby si kontinentální dělníci uhájili svou důstojnost proti příkoří obsaženému v uvedených rezolucích. Oznámil jsem našim přátelům ve Francii a v Německu, co se stalo v Glasgowě, neboť doufám, že budou souhlasit s akční linií, kterou je třeba se řídit; protože soudruzi ve Francii svolají v nejbližších dnech svůj sjezd do Marseille[309], budou na něm moci tradeunionům poprvé odpovědět.

Domnívám se jako bývalý tajemník pro Španělsko v generální radě Internacionály slavné paměti, že je mou povinností sdělit národní španělské radě, co se stalo a co se týká španělských soudruhů právě tak jako soudruhů z ostatních zemí.

S pozdravem Ať žije sociální revoluce!

Napsáno 16. září 1892

Podle rukopisu
Přeloženo ze španělštiny

PRESIDENTSKÉ VOLBY V AMERICE[310]

Starý svět byl ve znamení vlády fáta, heimarmené, neodvratného tajemného osudu. Tak označovali Řekové a Římané onu nepochopitelnou všemohoucnost, jež mařila veškeré lidské chtění a snažení a všechny lidské činy přiváděla k úplně jiným výsledkům, než jaké byly zamýšleny, onu nepřekonatelnou moc, jež se od té doby nazývala prozřetelnost, předurčení atd. Tato tajuplná moc nabyla ponenáhlu postižitelnější formy a za to vděčíme panství buržoazie a kapitálu, prvního třídního panství, které se snažilo objasnit si příčiny a podmínky své vlastní existence a tím také odkrylo roušku poznání, že jeho vlastní zánik je blízký a neodvratný. Osud, prozřetelnost — jak nyní víme — jsou ekonomické podmínky, za nichž se vyrábí a směňuje, a ty jsou dnes zahrnuty pod pojem *světový trh.*

A význam presidentských voleb v Americe je v tom, že je to událost prvořadého významu pro světový trh.

Před čtyřmi lety jsem uveřejnil v Bostonu anglicky a ve Stuttgartu německy článek o ochranných clech a svobodném obchodu.[311] Poukazoval jsem v něm na to, že průmyslový monopol Anglie je neslučitelný s ekonomickým vývojem ostatních kulturních zemí, že ochranná cla zavedená v Americe po občanské válce svědčí o vůli Američanů setřást ze sebe jho tohoto monopolu; že dík obrovským přírodním zdrojům a intelektuálnímu i morálnímu nadání amerického národa je nyní tohoto cíle už dosaženo a celní ochrana v Americe stejně jako v Německu spoutává průmysl. Dále jsem řekl: zavede-li Amerika svobodný obchod, porazí za deset let na světovém trhu Anglii.

Nuže dobrá. Presidentské volby z 8. listopadu 1892 uvolnily cestu svobodnému obchodu. Ochranná cla v té podobě, jak je zavedl MacKinley, se stala nesnesitelnými pouty; nesmyslné zdražení všech dovezených surovin a potravin, ovlivňující opět ceny tuzemských surovin a potravin, uzavřelo americkému průmyslu z velké části světový trh, zatímco domácí trh byl americkými průmyslovými výrobky přeplněn. A fakticky byla ochranná cla v posledních letech dobrá jen k tomu, že malí výrobci byli ruinováni tlakem velkých výrobců, spojených v kartely a trusty, a těmto velkovýrobcům, tedy organizovanému monopolu, byl ponechán trh, čímž bylo umožněno vykořisťování mas spotřebitelů. Této permanentní vnitřní průmyslové krizi způsobené ochrannými cly může Amerika uniknout jedině tím, že si zjedná přístup na světový trh, a aby to mohla udělat, musí se oprostit od ochranných cel, alespoň v jejich nynější nesmyslné formě. Že se to rozhodla učinit, dokazuje úplný převrat ve veřejném mínění, který se projevil ve volbách. Jakmile Amerika pevně zakotví na světovém trhu, bude — *jako* Anglie a *prostřednictvím* Anglie — nezadržitelně a nutně pokračovat cestou svobodného obchodu.

A pak zažijeme průmyslový boj, jaký jsme dosud nezažili. Anglické výrobky, zejména textilní a železářské zboží, budou muset na všech trzích bojovat s americkými a nakonec podlehnou. Americké bavlněné a lněné tkaniny vytlačují anglické už teď. Chcete vědět, jakým zázrakem se z lancashirských bavlnářských dělníků, zuřivých odpůrců zákonného osmihodinového pracovního dne, stali v krátkém období jednoho roku jeho nadšení stoupenci? Najděte si stranu 56 ve 2. čísle časopisu „Neue Zeit" z října tohoto roku a tam se dočtete, jak americké bavlněné a lněné zboží krok za krokem vytlačuje z čínského trhu anglické, jak anglický dovoz od roku 1881 už nikdy nedostihl americký a jak v roce 1891 činil už asi jen třetinu amerického dovozu.[312] A Čína je vedle Indie hlavním odbytištěm pro tyto tkaniny.

To je opět důkaz toho, jak se s nástupem nového století mění všechny vztahy. Přesuňte těžiště textilního a železářského průmyslu z Anglie do Ameriky, a z Anglie se stane buď druhé Holandsko, země, jejíž buržoazie tyje z bývalé velikosti a jejíž proletariát se

ztenčuje, nebo se — socialisticky zreorganizuje. To první možné není, to si nedá líbit anglický proletariát: je na to už příliš početný a příliš vyspělý. Zbývá tedy jen to druhé. *Zhroucení ochranných cel v Americe znamená konečné vítězství socialismu v Anglii.*

A Německo? Už v roce 1878 si vydobylo na světovém trhu pozici, kterou teď krok za krokem svou pošetilou politikou ochranných cel ztrácí; bude snad trvat na tom, aby si zdaněním surovin a potravin i nadále samo tvrdohlavě uzavíralo cestu na světový trh, a to vůči americké konkurenci, která se do toho pustí ještě zcela jinak, než to dosud dělala anglická? Bude německá buržoazie mít tolik rozumu a odvahy, aby se řídila příkladem Ameriky, nebo bude, schlíplá jako dosud, vyčkávat, až zmohutnělý americký průmysl násilím rozbije ochranářský kartel mezi junkerem a velkofabrikanty?[9] A dovtípí se konečně vláda a buržoazie, jak báječně nešikovně je zvolen okamžik, aby se právě teď zatěžovaly ekonomické síly Německa novým, nesmírně velkým břemenem vojenských výdajů, když jde o to začít v průmyslu soutěžit s nejmladším a nejsilnějším národem na světě, který během několika málo let hravě zaplatil svůj obrovský válečný dluh a jehož vláda neví co počít s výnosem z daní?

Německé buržoazii se — možná naposled — naskýtá příležitost, aby konečně vykonala něco velkého. Sázím sto proti jedné, že je příliš omezená a příliš zbabělá, než aby této příležitosti využila k něčemu jinému než k tomu, aby dokázala, že je nadobro u konce.

Napsáno mezi 9. a 15. listopadem 1892
Otištěno v listu „Vorwärts“,
čís. 269 ze 16. listopadu 1892
Podpis: Friedrich Engels

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

MARX, JINDŘICH KAREL,[313]

se narodil 5. května 1818 v Trevíru jako syn advokáta a pozdějšího justičního rady Jindřicha Marxe, jenž, jak je patrné ze synova křestního listu, přestoupil v roce 1824 se svou rodinou od židovství k protestantismu. Když Karel Marx dokončil předběžné vzdělání na trevírském gymnasiu, studoval od roku 1835 v Bonnu, potom v Berlíně napřed práva, později filosofii a po předložení disertační práce o Epikurově filosofii byl roku 1841 promován v Berlíně na doktora filosofie.[314] Téhož roku se přestěhoval do Bonnu, kde se chtěl habilitovat jako docent, avšak potíže, které tam vláda dělala jeho příteli *Brunovi Bauerovi* jako docentu teologie a které nakonec vedly k tomu, že Bauer musel opustit universitu, mu záhy jasně ukázaly, že na pruské vysoké škole není pro něj místo. — V téže době mladší živly porýnské radikální buržoazie, zapálené mladohegelovstvím, v dohodě s liberálními vůdci *Camphausenem* a *Hansemannem* daly podnět k založení velkého opozičního listu v Kolíně nad Rýnem. Jako významní přední spolupracovníci byli přizváni také Marx a Bauer. Koncese, tehdy nezbytná, byla obstarána ve vší tichosti oklikou, a tak vyšla 1. ledna 1842 „Rheinische Zeitung". Marx napsal z Bonnu do nového listu několik větších článků; nejvýznamnější byly: kritika jednání porýnského provinčního zemského sněmu, práce o postavení moselských vinařů a stať o krádeži dříví a o zákonu, jenž o nich pojednával.[315] V říjnu 1842 převzal vedení redakce listu a přestěhoval se do Kolína. Nyní dostaly noviny ostře opoziční charakter. Byly však redigovány tak obratně, že ačkoli podléhaly dvojí a posléze dokonce trojí cenzuře (napřed obyčejného cenzora, pak vládního presidenta a nakonec ad hoc* z Berlína poslaného pana von Saint-

* — k tomu účelu. *(Pozn. red.)*

Paul), vláda nemohla s takovým tiskem nic svést a rozhodla se proto další vycházení novin od 1. ledna 1843 zastavit. Svým odchodem z redakce vykoupil Marx ještě téhož dne listu tříměsíční šibeniční lhůtu, pak ale byl list přece jen s konečnou platností zastaven.[316]

Tu se Marx rozhodl odjet do Paříže, kam se chtěl odebrat i *Arnold Ruge*, když takřka současně byly zastaveny „Deutsche Jahrbücher"[317]. Předtím se však oženil v Kreuznachu s Jenny von Westphalen, družkou z mládí, s níž byl zasnouben už od počátku svých universitních let. Novomanželé přišli do Paříže na podzim 1843 a Marx s Rugem tam vydávali „Deutsch-Französische Jahrbücher". Vyšlo však pouze první číslo;[318] další vydávání ztroskotalo jednak na obrovských obtížích spojených s tajným rozšiřováním v Německu, jednak na zásadních názorových rozdílech mezi oběma redaktory, které se objevily velice brzy. *Ruge* zůstal pod vlivem hegelovské filosofie a politického radikalismu, Marx se pustil do studia politické ekonomie, francouzských socialistů a dějin Francie. Výsledkem byl jeho přechod k socialismu. V září 1844 přišel za Marxem do Paříže na několik dní Bedřich Engels; oba si za své společné práce na „Deutsch-Französische Jahrbücher" začali dopisovat a od té doby se také datuje jejich spolupráce, kterou ukončila teprve Marxova smrt. Jejím prvním plodem byl polemický spis proti *Brunovi Bauerovi*, s kterým se za rozpadu hegelovské školy rovněž zásadně rozešli, a to „Svatá rodina. Proti Brunovi Bauerovi a spol.", Frankfurt nad Mohanem 1845.[319]

Marx pomáhal redigovat nevelký německý týdeník, který pod názvem „Vorwärts!"[320] vycházel v Paříži a zahrnoval sžíravým výsměchem ubohost tehdejšího německého absolutismu a pseudokonstitucionalismu. To bylo pro pruskou vládu podnětem k tomu, aby požádala Guizotovu vládu o Marxovo vypovězení z Francie. Bylo jí vyhověno; počátkem roku 1845 se Marx přestěhoval do Bruselu, kam brzy nato přijel také Engels. Zde uveřejnil Marx „Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon", Brusel a Paříž 1847, dále „Discours sur la question du libre échange", Brusel 1848.[322] Mimoto psal občas články do „Deutsche-Brüsseler-Zeitung".[323] V lednu 1848 napsal

spolu s Engelsem „Manifest Komunistické strany" z pověření ústředního výboru Svazu komunistů, tajné propagační společnosti, do níž oba vstoupili na jaře 1847.[324] Od té doby vyšel „Manifest" v nesčetných autorizovaných i neautorizovaných německých vydáních a byl přeložen skoro do všech evropských jazyků.

Když vypukla únorová revoluce roku 1848 a i v Bruselu došlo k lidovým nepokojům, byl Marx zatčen a z Belgie vypovězen; mezitím jej pozvala prozatímní vláda francouzské republiky, aby znovu přijel do Paříže, a tak se tam vrátil.

V Paříži vystoupil Marx se svými přáteli především proti zahrávání si s legiemi, které poskytovalo většině v nové vládě pohodlný prostředek, jak se zbavit „obtížných" cizích dělníků. Bylo jasné, že tyto zcela veřejně organizované belgické, německé atd. legie mohly přejít hranice jen proto, aby upadly do předem připravené léčky, což se fakticky také stalo. Marx a ostatní představitelé Svazu komunistů opatřili čtyřem stům nezaměstnaných Němců stejnou podporu na cestu jako legionářům, takže se rovněž mohli vrátit do Německa.

V dubnu odjel Marx do Kolína nad Rýnem a 1. června pod jeho vedením začala vycházet „Neue Rheinische Zeitung", která 19. května příštího roku vyšla naposled; redaktorům hrozila buď soudní vazba, nebo pokud nebyli Prusové, vypovězení. Tento úděl stihl Marxe, jenž za svého pobytu v Bruselu ztratil pruskou státní příslušnost. Během vydávání novin musel dvakrát předstoupit před porotu, a to 7. února pro tiskový přečin a 8. pro vyzývání k ozbrojenému povstání proti vládě (v době odpírání placení daní v listopadu 1848); v obou případech byl osvobozen.[325]

Když byly noviny zastaveny, odjel Marx opět do Paříže, avšak po demonstraci z 13. června[326] měl na vybranou buď se dát internovat v Bretagni, nebo zase ukázat Francii záda. Dal přirozeně přednost exilu a odjel do Londýna, kde se usadil natrvalo.

V Londýně vydával „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", Hamburk 1850, celkem vyšlo 6 sešitů.[327] Hlavní jeho prací je tu pojednání „1848 až 1849" o příčinách a vnitřní souvislosti událostí těchto let, hlavně ve Francii; dále (společně s Engelsem) recenze a politické přehledy. Na první práci

brzy navazoval jako její pokračování „Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta", New York 1852, nové vydání Hamburk 1869 a 1885.[328] Velký proces s komunisty v Kolíně dal popud k další brožuře „Odhalení o kolínském procesu proti komunistům", Boston 1853, nejnovější vydání Curych 1885.[329] Od roku 1852 byl Marx londýnským dopisovatelem a po řadu let do jisté míry redaktorem pro Evropu v „New York Tribune".[330] Jeho články jsou zčásti podepsány jménem, zčásti figurují jako úvodníky; nejsou to obyčejné novinové zprávy, nýbrž výklad politické a hospodářské situace jednotlivých evropských zemí, který se opírá o důkladné studium a zahrnuje často celou sérii článků. Vojenské stati mezi nimi, pojednávající o krymské válce, indickém povstání atd., jsou od Engelse. Některé Marxovy články o lordu Palmerstonovi byly přetištěny v Londýně jako brožury.[331] Tato spolupráce s „Tribune" skončila teprve za občanské války v Americe.

Rok 1859 jednak zapletl Marxe do polemiky s Karlem Vogtem, jež vznikla v souvislosti s italskou válkou a byla uzavřena knihou Karla Marxe „Pan Vogt", Londýn 1860.[332] Jednak tento rok přinesl první plod Marxova dlouholetého studia ekonomie v Britském museu v podobě prvního sešitu „Ke kritice politické ekonomie", Berlín 1859[333]. Sotva však tento první sešit vyšel, Marx zjistil, že ještě nepropracoval do všech podrobností základní myšlenku dalších sešitů; dochovaný rukopis je toho nejlepším důkazem.[334] Začal tedy znovu od začátku a tak místo pokračování vyšel až v roce 1867 „Kapitál. Kniha první: Výrobní proces kapitálu", Hamburk 1867.[335]

V době, kdy zpracovával všechny tři díly „Kapitálu" — druhý a třetí alespoň v nástinu — měl Marx konečně zase příležitost prakticky působit mezi dělnictvem. V roce 1864 bylo založeno Mezinárodní dělnické sdružení. Slávu být jeho zakladateli si přičítali mnozí, hlavně Francouzi. Něco takového nemůže samozřejmě založit jedinec. Tolik je však jisté, že mezi všemi zúčastněnými byl jen jeden člověk, kterému bylo jasné, co se má stát a co je třeba založit; byl to týž, který už v roce 1848 vrhl do světa výzvu: „Proletáři všech zemí, spojte se!"

Při zakládání Internacionály pokoušel se i Giuseppe Maz-

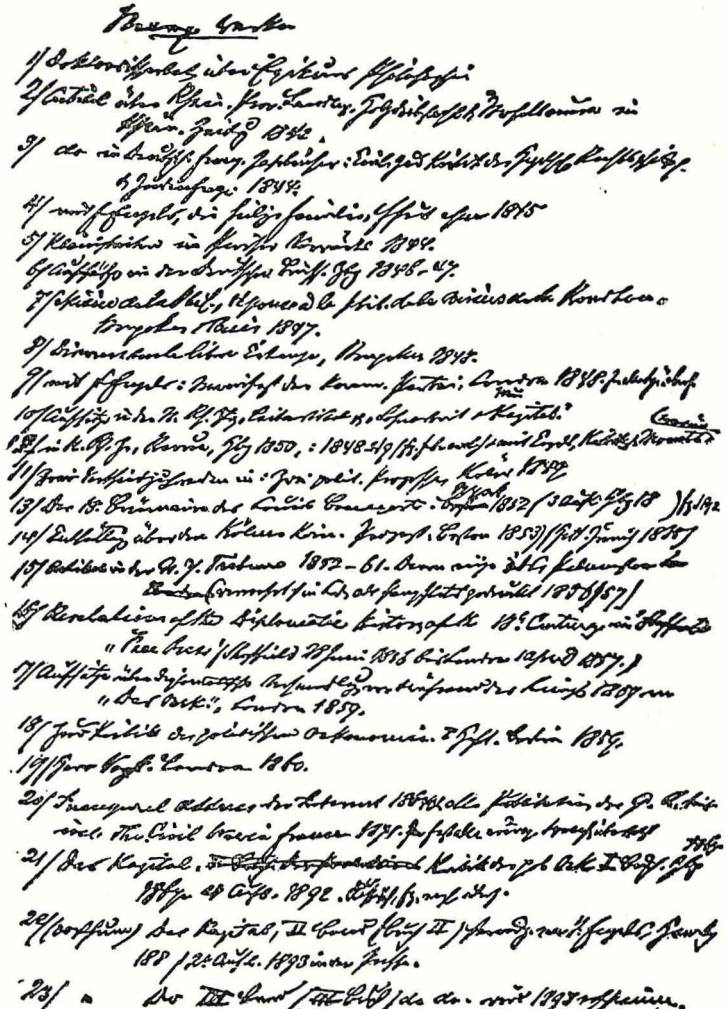
zini získat elementy, které se v ní sešly, pro mystickou konspirativní demokracii svého Dio e popolo* a využít jich. Jenže jeho jménem předložený návrh stanov a ustavujícího manifestu byl zamítnut ve prospěch návrhu zredigovaného Marxem;[336] od té chvíle měl Marx vedení Internacionály zajištěno. Napsal všechny dokumenty generální rady, zejména také „Občanskou válku ve Francii"[337], jež vyšla po pádu Pařížské komuny a byla přeložena do většiny evropských jazyků.

Dějiny Internacionály tu nebudeme vykládat. Stačí, že se Marxovi podařilo navrhnout stanovy a zásadní zdůvodnění tak, že podle nich mohli svorně spolupracovat francouzští proudhonovci, němečtí komunisté a angličtí novotradeunionisté a že soulad ve Sdružení nebyl narušen, dokud nevystoupili lidé, kteří se od té doby snažili narušovat každé dělnické hnutí, totiž anarchisté vedení Bakuninem. Je samozřejmé, že síla Sdružení spočívala jen v dosud neslýchaném faktu — v pokusu evropského a amerického proletariátu o sjednocení; jiné než morální prostředky generální rada neměla, dokonce ani ne finanční; místo proslulých „miliónů Internacionály" disponovala většinou jen dluhy. Snad nikdy nebylo s tak málo penězi tak mnoho vykonáno.

Po Komuně byla existence Internacionály v Evropě nemožná. Pokračovat v boji proti vládám a ve všech zemích stejně rozběsněné buržoazii dosavadní formou by bylo stálo nesmírné oběti. Navíc bylo třeba bojovat ještě uvnitř Sdružení samého proti anarchistům a jim nakloněným proudhonovským živlům. Le jeu ne valait pas la chandelle.** Když tedy bylo na haagském kongresu vybojováno formální vítězství nad anarchisty,[135] navrhl Marx přeložit sídlo generální rady do New Yorku. Další trvání Sdružení bylo tak zajištěno pro případ, že by si změněné poměry vyžádaly jeho obnovení v Evropě. Když však tyto poměry nastaly, byla stará forma zastaralá; hnutí přerostlo staré Internacionále přes hlavu.

Od nynějška stál Marx stranou veřejné agitace, přitom ale nebyl o nic méně činný v evropském a americkém dělnickém hnutí. Dopisoval si skoro se všemi vedoucími představiteli v různých ze-

* — Bůh a lid. *(Pozn. red.)*
** To všechno nestálo za tu námahu. *(Pozn. red.)*

Seznam Marxových prací pořízený Engelsem[321]

mích, a ti, bylo-li to jen trochu možné, jej v důležitých záležitostech žádali osobně o radu; stával se stále vyhledávanějším a vždy ochotným rádcem bojového proletariátu. Při tom všem se Marx nyní opět mohl věnovat svému studiu, jehož oblast se mezitím velmi rozšířila. U člověka, který u každého předmětu zkoumal jeho historický původ a předpoklady, vznikaly samozřejmě z každé jednotlivé otázky celé řady nových otázek. Probíral dějiny pravěku, agronomii, vztahy v pozemkové držbě v Rusku a v Americe, geologii atd. jen proto, aby ve III. knize „Kapitálu" mohl zpracovat oddíl o pozemkové rentě s takovou důkladností, o jakou se dosud nikdo ani nepokusil. Ke všem germánským a románským jazykům, v nichž zběžně četl, učil se ještě staroslověnsky, rusky a srbsky. Jenže stále se zhoršující choroba mu bohužel zabránila takto nashromážděný materiál zužitkovat. 2. prosince 1881 zemřela jeho žena,* 11. února 1883 jeho nejstarší dcera** a 14. března téhož roku tiše zesnul ve své lenošce on.

Většina Marxových životopisů vyšlých tiskem se hemží omyly. Autentický je jedině (od Engelse) v Brackově lidovém kalendáři na rok 1878 vydaném v Brunšviku.[338]

Dále uvádíme pokud možno úplný seznam Marxových spisů, které vyšly tiskem:

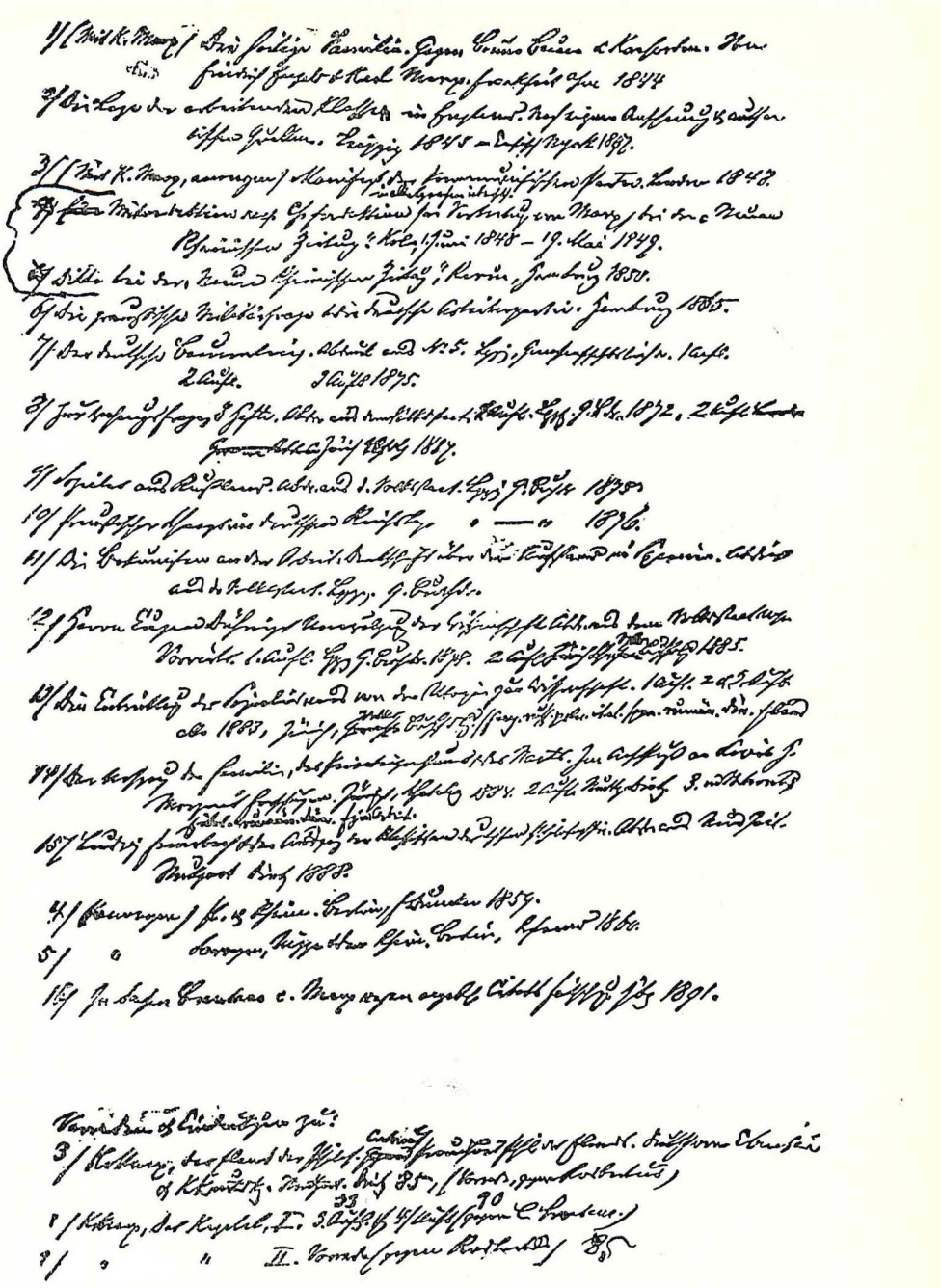
„Rheinische Zeitung", Kolín nad Rýnem 1842: články o jednání porýnského provinčního sněmu, o postavení moselských vinařů a o krádeži dříví; úvodníky od října do prosince 1842. — „Deutsch-Französische Jahrbücher", od A. Ruga a K. Marxe, Paříž 1844: „Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva"; „K židovské otázce" — K. Marx a B. Engels „Svatá rodina. Proti Brunovi Bauerovi a spol.", Frankfurt nad Mohanem 1845. — Menší články (anonymně) v pařížském „Vorwärtsu", 1844. — Různé stati, anonymní i podepsané, v „Deutsche-Brüsseler-Zeitung", Brusel 1846—1847. — „Misère de la philosophie, réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon", Brusel a Paříž 1847. Německy ve Stuttgartu, 2. vydání roku 1892. Španělsky v Madridu roku 1891. — „Discours sur le libre échange", Brusel 1848. Anglicky v Bostonu

* — tj. Jenny Marxová. *(Pozn. red.)*
** — tj. Jenny Longuetová. *(Pozn. red.)*

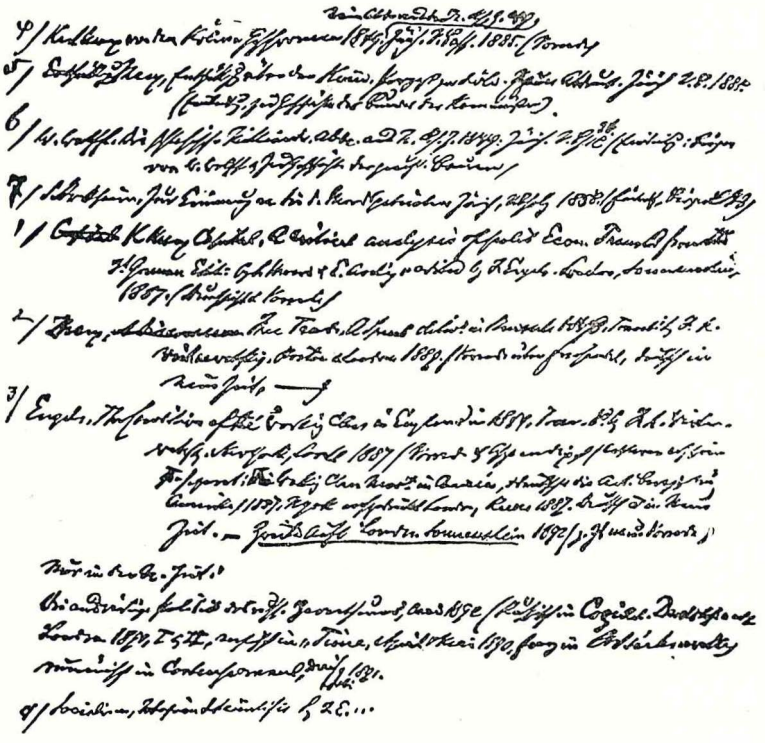
roku 1889. Německy v německém vydání „Misère de la philosophie". — S B. Engelsem: „Manifest Komunistické strany", Londýn 1848. Naposled německy v Londýně roku 1890; přeložen takřka do všech evropských jazyků. — Články v „Neue Rheinische Zeitung", úvodníky atd., Kolín 1848—1849. Z nich mnohokrát otištěno zvlášť: „Námezdní práce a kapitál", naposled v Berlíně roku 1891; vyšla rusky, polsky, italsky a francouzsky. — „Dva politické procesy", Kolín 1849 (dvě Marxovy obhajovací řeči). — „Neue Rheinische Zeitung. Revue", Hamburk 1850. 6 sešitů. V nich od Marxe: „1848 až 1849". — S Engelsem: Recenze a měsíční přehledy. — „Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta", New York 1852. Třetí vydání v Hamburku roku 1885. Vyšlo také francouzsky. — „Odhalení o kolínském procesu proti komunistům", Basilej 1852 (zkonfiskováno); v Bostonu roku 1853. Naposled v Curychu roku 1885. — Články v „New York Tribune" v letech 1853—1860. Některé z nich o Palmerstonovi — rozšířené — vyšly roku 1856 jako brožury v Londýně. — „Free Press", Sheffield, červen 1856 a Londýn do dubna 1857: „Odhalení o dějinách diplomacie 18. století" (o trvalé zištné závislosti anglických whigovských ministrů na Rusku)[340]. — „Das Volk", Londýn 1859: Stati k diplomatické historii italské války z roku 1859[341]. — „Ke kritice politické ekonomie", 1. sešit, Berlín 1859. Polsky roku 1890. — „Pan Vogt", Londýn 1860. — „Inaugurální adresa Mezinárodního dělnického sdružení", Londýn 1864; dále všechny publikace generální rady včetně „The Civil War in France", Londýn 1871. (Německy naposled v Berlíně roku 1891; vyšla také francouzsky, italsky a španělsky.) — „Kapitál. Kritika politické ekonomie", první kniha, Hamburk 1867, poslední, 4. vydání roku 1890. Vyšlo rusky, francouzsky, anglicky, polsky a dánsky. — Totéž, druhá kniha, Hamburk 1885, druhé vydání je v tisku. Vyšlo rusky. Třetí kniha vyjde v roce 1893.

Napsáno mezi 9. a 25. listopadem 1892
Otištěno v „Handwörterbuch der Staatswissenschaften", Bd. 4, 1892
Podpis: Friedrich Engels

Podle textu v „Handwörterbuch der Staatswissenschaften"
Přeloženo z němčiny

Seznam vlastních prací pořízený Engelsem[339]
(první strana)

Seznam vlastních prací pořízený Engelsem
(druhá strana)

REDAKCI

„BERLINER VOLKS-TRIBÜNE“[342]

Série článků nadepsaná „Jurská federace a Michail Bakunin“ mě nutí, abych na ni stručně odpověděl.

Ačkoli se zdá, že se autor* snaží pojednávat o svém tématu věcně a nestranně, vykládá je fakticky tak, jak je vykládali sami páni anarchisté a jak si také přáli, aby bylo vykládáno. Má totiž k dispozici velice obsáhlý bakuninovský materiál; pramenů ženevských odpůrců používá jen málo a publikací londýnské generální rady vůbec ne.

Vybírám jen z *jednoho* článku (X, z 12. listopadu) ty nejmarkantnější nepravdy.

Nesprávně tvrdí, že generální rada v roce 1871 svolala do Londýna „tajnou“ konferenci[110], o níž

„nebyly zpraveny jen anarchistické sekce ve Švýcarsku; o záměru se však přesto dověděly“ atd.

Konference byla právě tak veřejná a právě tak tajná jako kterékoli zasedání předsednictva kterékoli sociálně demokratické strany; nevytrubovalo se o ní v novinách a do místnosti nebyli přizváni reportéři.

Jurské sekce vedly otevřený odboj proti generální radě a neudržovaly s ní žádné oficiální styky. V generální radě naproti tomu seděli dva *bakuninovští anarchisté* a členové bakuninovské tajné společnosti, zvolení na návrh „diktátora“ Marxe: Robin a Bastelica. Právě Robin zprostředkovával styk s jurskými, už v březnu

* — tj. Louis Héritier. *(Pozn. red.)*

1871 navrhl jejich jménem tuto konferenci, kterou později zapřeli, a informoval je také o tom, že byla svolána. Všechno ostatní je anarchistická lež.

Konference,

„která se měla sejít u Marxe, ...se konala...v Marxově bytě.“

Nejapná lež; konference se konala v „Blue Posts“, hostinci poblíž Tottenham Court Road, ve středu takzvané francouzské čtvrti.

Složení konference je také uvedeno špatně, rovněž sporná otázka, jež se týkala odstavce nikoli ve stanovách, nýbrž v jejich zdůvodňující úvodní části. První pařížský (proudhonovský) místní výbor zkomolil ve svém francouzském překladu zmíněnou pasáž: „Ekonomické osvobození dělnické třídy je oním velkým cílem, jemuž je třeba podřídit každé politické hnutí jako prostředek,“ takto:

„...velkým cílem, před nímž musí každé politické hnutí ustoupit“[343].

Zatímco akta ženevského kongresu[98] byla při průjezdu Francií zkonfiskována bonapartovskou policií a teprve po intervenci anglického ministerstva zahraničních věcí konečně opět uvolněna, byl v Ženevě narychlo znovu vytištěn starý pařížský překlad, takže pozdější anarchisté mohli pak tvrdit, že se na něm usnesl ženevský kongres. Tomuto humbuku byla učiněna přítrž — samozřejmě že k velkému zármutku bakuninovců — novým vydáním autentického anglického, francouzského a německého textu stanov, který z pověření téhož ženevského kongresu[344] vydala v roce 1871 generální rada. Mám před sebou exemplář stanov, do něhož Marx zanesl změny, na kterých se usnesl ženevský kongres; omezují se jen na články stanov a naprosto se netýkají zdůvodňující úvodní části.

Dále není pravda, že londýnská konference se usnesla dát „anarchistické hnutí Jury pod komando ženevského výboru“.

A tu mám přece jenom jisté pochybnosti o poctivosti autorova záměru. Buď umí číst, nebo ne. Jestliže umí, může z usnesení konference vyčíst jen to, že 1. Jurskému výboru se odmítá *název Románský výbor* (který si sám přisvojil) a dává se zpět starému ženevskému výboru; 2. jurští jsou napomínáni, aby byli snášenliví vůči

ženevským; 3. není-li to možné, že mají založit vlastní federaci s názvem „Jurská federace“[345]. Konference tedy neučinila nic jiného než to, že jak ženevským, tak jurským přenechala v plné míře jejich autonomii.

To by snad stačilo. Autor je, nebo se tváří jako neviňátko, které na slovo věří ubohému pomlouvanému anarchistickému beránkovi. O tom, co tito pánové nepovažovali za vhodné říci, neví náš zpravodaj ani slovíčko, neví tedy také nic o tom, co bylo v pozadí celého sporu. Za *veřejnou* „Aliancí socialistické demokracie“ založenou Bakuninem vězela *tajná* Aliance, jejímž cílem bylo nahrát anarchistům do rukou nadvládu nad celou Internacionálou.[346] Tato tajná aliance byla velmi rozšířena v Jurovi, v Itálii a ve Španělsku. Ze Španělska dostala generální rada důkazy o její existenci nejdříve, pak se jí dostaly do rukou stanovy a četné jiné písemné materiály tohoto nevinného spiknutí proti evropskému dělnickému hnutí. A právě tyto písemné materiály odsoudil haagský kongres z roku 1872, když vyloučil Bakunina a Guillauma z Internacionály.[135] O tom všem a ještě o mnoha jiných věcech k dementování nyní znovu ohřívaného anarchistického padělku dějin se lze dočíst ve spise vydaném z pověření haagského kongresu a nazvaném „Aliance socialistické demokracie a Mezinárodní dělnické sdružení“, Londýn a Hamburk 1873; v německém Kokoského překladu zní název „Ein Complot gegen die Internationale“, Brunšvik, Bracke 1874.[347]

Londýn 15. listopadu 1892

Bedřich Engels

Otištěno v příloze k „Berliner Volks-Tribüne“, čís. 47 z 19. listopadu 1892

Podle textu novin srovnaného s konceptem rukopisu
Přeloženo z němčiny

NOVĚ OBJEVENÝ PŘÍPAD SKUPINOVÉHO MANŽELSTVÍ[348]

Proti popírání skupinového manželství, které se u jistých racionalistických *etnografů* stalo v poslední době módou, je zajímavá níže uvedená zpráva, kterou překládám z časopisu „Russkije vědomosti", Moskva, 14. října 1892 starého kalendáře. Skupinové manželství, tj. právo vzájemného pohlavního styku mezi řadou mužů a žen, se tu nejen konstatuje výslovně v plné platnosti, nýbrž také jeho forma, která úzce navazuje na punaluanské manželství Havajanů, tedy na nejvyvinutější a nejklasičtější fázi skupinového manželství. Zatímco u typu punaluanské rodiny se vyskytuje řada bratří (pokrevních i vzdálenějších), kteří jsou ženatí s řadou pokrevních a vzdálenějších sester, existuje zde — na ostrově Sachalinu — typ, kde muž vstupuje do manželství se všemi ženami svých bratří a všemi sestrami své ženy, což z hlediska ženy znamená, že jeho žena je oprávněna se volně pohlavně stýkat s bratry svého muže a s muži svých sester. Rozdíl od typické formy punaluanského manželství je pouze v tom, že mužovi bratři a muži sester nejsou nutně totožní.

Dále je třeba poznamenat, že se zde také potvrzuje, co jsem napsal v „Původu rodiny", 4. vydání, str. 28—29, že skupinové manželství nevypadá naprosto tak, jak si je představuje bordelová fantazie našich šosáků; že skupinoví manželé nevedou veřejně takový zhýralý život, jaký vedou šosáci potají, nýbrž že tato forma manželství, alespoň v těch příkladech, které se ještě dnes vyskytují, se v praxi liší od volného párového manželství nebo mnohoženství

jen tím, že mrav dovoluje řadu případů pohlavního styku, na něž jsou jinak přísné tresty.[349] Že praktické vykonávání těchto práv poznenáhlu vymírá, dokazuje jen, že tato forma manželství sama je na vyhynutí, což potvrzuje i její řídký výskyt.

Jinak je celé vylíčení zajímavé tím, že znovu dokazuje, jak podobná, ba v základních rysech totožná jsou společenská zařízení takových primitivních národů, které stojí na skoro stejném vývojovém stupni. Většina toho, co se říká o těchto sachalinských mongoloidech, platí o drávidských kmenech indických, o jihomořských ostrovanech v době jejich objevení, o amerických rudokožcích. Zpráva zní:

„Dne 10. října (podle starého kalendáře — 22. října podle nového kalendáře) na zasedání antropologického oddělení Spolku přátel přírodních věd v Moskvě přečetl N. A. Jančuk zajímavé sdělení p. Šternberga o Giljacích[350], málo probádaném kmenu z ostrova Sachalinu, který je na vývojovém stupni divošství. Giljaci neznají ani orbu, ani hrnčířství, živí se hlavně lovem zvěře a ryb, ohřívají vodu v dřevěných korytech tím, že do ní házejí rozpálené kameny atd. Zvlášť zajímavé jsou jejich instituce rodinné a rodové. Giljak nazývá otcem nejen svého skutečného otce, nýbrž i všechny bratry svého otce; ženy těchto bratrů, jakož i sestry své matky nazývá vesměs svými matkami; děti všech těchto ‚otců' a ‚matek'* nazývá svými bratry a sestrami. Tento způsob oslovování** se vyskytuje, jak je známo, také u Irokézů[351] a jiných indiánských kmenů v Severní Americe, jakož i u některých kmenů v Indii. Zatímco však u těchto kmenů už dlouho neodpovídá skutečným poměrům, slouží u Giljaků k označení stavu, *který platí až dodnes.* Ještě dnes *má každý Giljak manželská práva na ženy svých bratří a na sestry své ženy***;* alespoň uplatňování takových práv se nepokládá za něco nedovoleného†. Tyto zbytky skupinového manželství v rámci roduŤ připomínají známé punaluanské manželství, které se vyskytovalo na Sandwichových ostrovech ještě v první polovině 19. století. Tato forma rodinných a rodovýchŤŤ poměrů je základem celého rodového řádu a společenského zřízení Giljaků.

Giljakův rod se skládá ze všech — bližších i vzdálenějších, skutečných i jen

* V časopise „Russkije vědomosti" je „všech uvedených příbuzných". *(Pozn. red.)*

** V časopise „Russkije vědomosti" je „terminologie". *(Pozn. red.)*

*** Kurzívu v textu provedl Engels. *(Pozn. red.)*

† V časopise „Russkije vědomosti" místo „něco nedovoleného" je „hřích". *(Pozn. red.)*

†† V časopise „Russkije vědomosti" je „rodového manželství". *(Pozn. red.)*

††† V časopise „Russkije vědomosti" je „rodinných a příbuzenských". *(Pozn. red.)*

podle jména* — bratří jeho otce, z jejich otců a matek (?)**, z dětí jeho bratří a z jeho dětí. Je pochopitelné, že takto pojímaný rod může obsahovat ohromný počet lidí. Život rodu probíhá podle těchto pravidel. Manželství uvnitř rodu je bezpodmínečně zakázáno. Žena zemřelého Giljaka připadá rozhodnutím rodu jednomu z jeho bratří pokrevných či podle jména.*** Rod pečuje o obživu všech práce neschopných členů. ‚U nás nejsou chudí,' prohlásil referentu jeden Giljak, ‚kdo to potřebuje, toho živí chal (rod).' Členové rodu jsou dále spojeni společnými obětními slavnostmi a svátky, společným pohřebištěm atd.

Rod ručí každému svému členu za život a ochranu proti útokům nečlenů†. Za prostředek odvety slouží krevní msta††, jejíž vykonávaní však za ruské vlády značně pokleslo. Ženy jsou z rodové krevní msty zcela vyňaty. — V jednotlivých, ostatně velmi řídkých případech, adoptuje rod také příslušníky jiných rodů. Za všeobecné pravidlo platí, že jmění zemřelého se nemá dostat z rodu. V tomto smyslu platí u Giljaků doslova známý předpis zákona dvanácti desek: si suos heredes non habet, gentiles familiam habento — nemá-li vlastní dědice, nechť dědí členové rodu.[352] Žádná důležitá událost v Giljakově životě se neodbude bez účasti rodu. Ještě přednedávnem, před jednou nebo dvěma generacemi, byl nejstarší člen rodu stařešinou společenství, „starostou" rodu; dnes se úloha stařešiny rodu omezuje téměř jen ještě na vedení náboženských obřadů. Rody jsou často roztroušeny po místech, která leží daleko od sebe, ale i přesto, že jsou odloučeni, členové rodu neustále na sebe vzpomínají, vzájemně se navštěvují, vzájemně si poskytují pomoc a ochranu atd. Giljak opustí svůj rod nebo hroby svého rodu jen v krajní nouzi. Rodové zřízení vtisklo duševnímu životu, charakteru, mravům, institucím Giljaků svou velmi určitou pečeť. Zvyk projednávat všechno společně, nutnost neustále zasahovat do zájmů členů rodu, solidarita při krevní mstě†††, nutnost a zvyk bydlet pohromadě s deseti nebo více sobě rovnými ve velkých jurtách, zkrátka určitým způsobem neustále být mezi lidmi, to všechno dodalo Giljakům družný a povídavý charakter. Giljak je neobyčejně pohostinný, rád hostí a sám je rád hoštěn. Krásný zvyk pohostinství vyniká zvlášť ve zlých časech. V neúrodných letech, když není u Giljaků do čeho kousnout jak pro lidi, tak pro psy, Giljak nejde žebrat, nýbrž se dá bez okolků pozvat a živit často po značně dlouhou dobu.

U sachalinských Giljaků se téměř nevyskytují zločiny ze ziskuchtivosti. Své cenné předměty chová Giljak v zásobárně, která se nikdy nezamyká. Giljak

* V časopise „Russkije vedomosti" místo „bližších i vzdálenějších, skutečných i jen podle jména" je „(všech stupňů)". *(Pozn. red.)*

** Otazník v textu udělal Engels. *(Pozn. red.)*

*** V časopise „Russkije vědomosti" je „bratří (libovolného stupně)". *(Pozn. red.)*

† V časopise „Russkije vědomosti" místo „rod" je „chal". Věta končí: „proti druhému chalu". *(Pozn. red.)*

†† V časopise „Russkije vědomosti" tato věta zní: „Za prostředek slouží rodová msta". *(Pozn. red.)*

††† V časopise „Russkije vědomosti" je „při mstě". *(Pozn. red.)*

je tak citlivý vůči hanbě, že jakmile je mu dokázán nějaký hanebný čin, odejde do lesa a oběsí se. Zabití se vyskytuje velmi zřídka, a to pouze ze zlosti; nikdy ze ziskuchtivosti. Ve styku s jinými* je Giljak spravedlivý, spolehlivý a svědomitý.

Přestože byli dlouho podrobeni počínštěným Mandžuům a přes zhoubný vliv osídlení** amurského území, zachovali si Giljakové pokud jde o mravnost mnoho ctností primitivního kmene. Avšak osud jejich společenského řádu je zpečetěn. Ještě jedna či dvě generace, a Giljakové na pevnině se úplně poruší a přivlastní si s výhodami kultury také její neřesti. Sachalinští Giljakové, kteří jsou více či méně vzdáleni od středisek ruského osídlení, mají naději, že si svou nezkaženost udrží trochu déle. Ale také u nich se začíná projevovat vliv ruského sousedství. Přicházejí do vesnic za obchodem, chodí do Nikolajevska na práci a každý Giljak, který se vrátí z takové práce domů, přináší s sebou stejnou atmosféru, kterou dělník z města přináší do své ruské vesnice. Mimoto práce ve městě se svým střídavým štěstím porušuje stále víc onu původní rovnost, která je hlavním znakem prostého hospodářského života těchto národů.

Článek pana Šternberga, který obsahuje také zprávy o náboženských představách a zvycích a právních institucích*** Giljaků, vyjde nezkráceně v ‚Etnografickém přehledu' (‚Entografičeskoje obozrenije')[353]."

Napsáno koncem listopadu—4. prosince 1892
Otištěno v časopise „Die Neue Zeit", sv. I, čís. 12, ročník 1892—1893
Podpis: Friedrich Engels

Podle textu časopisu
Přeloženo z němčiny

* V časopise „Russkije vědomosti" je „v občanském styku". *(Pozn. red.)*

** V časopise „Russkije vědomosti" je „kočovného zalidnění". *(Pozn. red.)*

*** V časopise „Russkije vědomosti" je „právnických zvycích." *(Pozn. red.)*

PŘEDSEDNICTVU SOCIÁLNĚ DEMOKRATICKÉ STRANY UHER[354]

Vážení soudruzi,

srdečně vám děkuji za laskavé pozvání na sjezd uherské sociální demokracie, kterého se bohužel nemohu zúčastnit.

Nemohu odeslat tyto řádky a nevyjádřit svou hlubokou lítost nad sporem, který vypukl ve vašich řadách. Naprosto se nechci vměšovat do záležitostí, o nichž mi nepřísluší rozhodovat, ani toho nejsem pro nedostatečnou znalost věci schopen. Mohu jen vyslovit přání, aby se na sjezdu podařilo urovnat názorové rozdíly a* odstranit nebezpečí rozkolu.

Přeji sjezdu strany mnoho úspěchů.

Váš

B. E.

Napsáno začátkem ledna 1893

Podle textu rukopisu
Přeloženo z němčiny

* V rukopise jsou dále škrtnuta slova: „zachovat uherské straně tak schopného spolupracovníka, jakým soudruh P. Engelmann nesporně je“. *(Pozn. red.)*

K NEDÁVNÉMU KOUSKU PAŘÍŽSKÉ POLICIE[355]

Pařížský buržoazní tisk oznamuje s velkou pompou, že prý policie odhalila nanejvýš podlý komplot. Několik „ruských nihilistů" se prý spiklo, aby pomohli dobrotivému carovi a samovládci všech Rusů na onen svět; jenže policie byla ve střehu, „zločinci a pachatelé atentátu" byli dopadeni a velkodušný otec ruské vlasti zachráněn.

Při bedlivém prozkoumání vychází najevo, že „ruští nihilisté" si své jméno do jisté míry zaslouží, neboť s Rusy nemají nihil — nic — společného. Jsou to prostě Poláci, kteří mají jedině tu smůlu, že se narodili pod žezlem petrohradského báťušky. V Paříži žili velmi klidně a v ústraní a nebyli tak pošetilí, aby osnovali nějaké atentátnické spiknutí — to dnes přenechávají rozumní lidé policii. A pouhá nutnost vytasit se před veřejností s polskými jmény těchto „ruských nihilistů" postačila, aby se celá záminka s atentátem a spiknutím stala neudržitelnou i pro policii. Musela svého Havase a Reutera[356] instruovat, že tito lidé byli pouze vypovězeni z Francie.

K čemu vlastně byl ten povyk? To je velmi prosté.

Vládcové oportunisticko-radikální buržoazní republiky — ministři, senátoři a poslanci — ti všichni jsou zapleteni do panamského skandálu[357], někteří byli podplaceni, druzí o tom věděli a tajili to. Jsou však také toho názoru, že *touto* stránkou jejich špinavé existence se veřejnost zabývala už dost dlouho. Myslí si: svět už se dost namluvil o tom, že jsme svým darebáctvím připravili republiku o důvěru. Ukažme nyní, že jsme s to diskreditovat tuto republiku i politicky. Ukažme, jak se dovedeme plazit po břiše před carem,

takže ještě překonáme v plazení o šest délek nebožtíka Bismarcka. Ruské vyslanectví si přeje nahlédnout do papírů polských emigrantů, dokažme svou horoucí touhu položit mu k nohám všechno, co si jen přeje: nejen papíry, ale zároveň s nimi také samotné Poláky, a musí-li to být, i celou Francii!

Nám to může být docela vhod, když se buržoazní republika tímto způsobem sama ničí. Její dědicové už stojí přede dveřmi: Nebudou to monarchisté, kteří, přestože právě zase připravují nová spiknutí, nejsou nebezpeční, nýbrž socialisté. Co ale i nám značně škodí, to je hloupost lidí, kteří jsou nyní ve Francii u moci. Žebrají o přízeň a milost oficiálního Ruska, líbají mu střevíce, ponižují se před touto ruskou bandou zlodějů, cara povyšují na skutečného vládce Francie a vůdce francouzské politiky — a tento car je tak bezmocný, že nemůže Francii prokázat žádnou účinnou službu. Současná zima je důkazem, že hlad bude v Rusku po léta trvalým jevem; zdroje země jsou na dlouhou dobu vyčerpány, finanční situace je přímo zoufalá. Francie nepotřebuje Rusko, naopak, Rusko by bez morální podpory Francie bylo úplně ochromeno. Kdyby tito francouzští buržoové měli aspoň špetku rozumu, mohli by svého ruského spojence přinutit ke všemu, k čemu není zapotřebí peněz a války. Místo toho před ním leží v prachu a nechají se využívat pro ruské státní zájmy, což si nedalo líbit ani Prusko v době svého nejhlubšího ponížení. Přitom jim připadá, že jsou kdovíjak chytří, a nemají ani potuchy o tom, jak se jim, ubohým hlupákům, v Petrohradě smějí do hrsti!

Paris vaut bien une messe — Paříž přece stojí za mši, řekl Jindřich IV., když přestupem na katolickou víru dosáhl kapitulace Paříže. La France vaut bien une Marseillaise — Francie přece stojí za Marseillaisu, řekl Alexandr III., když mu, v okamžiku jeho největší politické ubohosti a bezradnosti, admirál Gervais položil k nohám Francii[358].

Napsáno 10. ledna 1893
Otištěno v listu „Vorwärts“, čís. 11 z 13. ledna 1893

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

O ITALSKÉ PANAMĚ[359]

I

„Itálie, Itálie, co to máš za kanálie", zpívá se v jedné německé studentské písničce o italských štěnicích a blechách. Jenže vedle těchto šestinohých kanálií tam mají i dvounohé, a la bella Italia* se všemožně snaží dokázat, že si v tomto ohledu nezadá ani s la belle France**, rodištěm panamy[357], ani s počestnou a bohabojnou Germánií zbožných mravů a welfského fondu[360].

V Itálii tiskne papírové peníze šest bank, dvě toskánské, jedna neapolská, jedna sicilská a dvě římské: Banca Romana a Banca Nazionale. Bankovky těchto šesti výsadních bank obíhají jako plnohodnotné platidlo na základě zákona, jehož platnost skončila před několika lety a byla pak rok od roku prodlužována, až do 31. prosince 1892, nakonec potom o tři měsíce, do 31. března 1893.

Už v roce 1889, kdy byl ministerským předsedou Crispi, byl dán příkaz, aby bylo přešetřeno obchodní vedení těchto bank vzhledem k tomu, že bylo třeba obnovit tuto bankovní výsadu, a také proto, že kolovaly znepokojivé pověsti. V Banca Nazionale prováděl šetření senátor Consiglio, v Banca Romana senátor Alvisi, poctivý člověk, jemuž byl jako znalec přidělen schopný úředník ministerstva financí Biagini. O tom, co odhalil Consiglio, není dosud nic známo; kopie zprávy Alvisiho se všemi přílohami, obvykle označovaná za neprůkaznou, se po jeho smrti dostala do rukou veřejnosti a z toho vznikla malá panama, panamino, jak říkají Italové.

* — krásná Itálie. *(Pozn. red.)*
** — krásnou Francii. *(Pozn. red.)*

Crispiho vláda uložila tehdy zprávu ve vší tichosti ad acta. Alvisi připomněl tuto záležitost několikrát v senátě, pohrozil skandálem, ale pokaždé se nechal umlčet. Mlčel i tehdy, když ministr Miceli, který vyšetřování nařídil, při prodlužování bankovního zákona o další rok podával v komisi sněmovny velice růžovou zprávu o Banca Romana a svého přítele Alvisiho snažně prosil, aby jej a úvěr země nekompromitoval odhaleními. Crispi odstoupil a vystřídal jej Rudini; pak padl Rudini a po něm následovala nynější vláda Giolittiho. Definitivní zákon o bankách, podle něhož měly být banky reorganizovány a jejich výsada prodloužena na 6 let, visel pořád ještě ve vzduchu. Nikdo se nechtěl do této nebezpečné návnady zakousnout. Jako hořící dřívko při dětské hře si ho podávali z ruky do ruky, až konečně 21. prosince byla nezákonným způsobem poslední jiskřička bez milosti udušena.

Ještě 6. prosince 1892 dal Giolitti předložit návrh zákona na prodloužení bankovní výsady na *šest let*. Avšak v důsledku nepříjemných pověstí, jež pokoutně kolovaly o hrubých nesrovnalostech v bankovních správách, požadoval Giolitti už 21. prosince pouze šibeniční lhůtu tří měsíců — do 31. března. Během rozpravy vystoupil poslanec Colajanni a za všeobecného překvapení přečetl různá místa z Alvisiho celkové zprávy o Banca Romana a z Biaginiho zvláštní zprávy o kontrole knih a hotovosti. A tu vyšly najevo pěkné věci! Za 9 miliónů franků bankovek nezákonně vydáno navíc; pro guvernéra banky a pokladníka sice nanejvýš příjemné, stanovám banky však odporující zaměňování bankovní pokladny se zlatou rezervou; plný portfej neproplatitelných fiktivních směnek; z bankovního fondu 73 miliónů vyplaceny půjčky 179 prominentům, z toho 33,5 miliónu jen 19 osobám; mezi dlužníky banky figurovali guvernér banky Tanlongo dlužící přes milión, president dozorčí rady, kníže Giulio Torlonia, dlužící 4 milióny atd. atd. Colajanni ostatně neuvedl žádná jména, dal však na srozuměnou, že ví víc, než říká, a žádal, aby v bankách bylo provedeno parlamentní vyšetřování.

Jiný poslanec, Gavazzi, přečetl potom ze zprávy další místo, podle něhož Banca Romana poskytovala značné půjčky advokátům, žurnalistům a politikům a že tito zvláštní zákazníci dostali

částky ve výši 12 miliónů, které nebyly uvedeny v uveřejněných bilancích.

Nato vyskočil ze svého místa bývalý ministr Miceli, který za Crispiho dal příkaz k šetření. Jeden po druhém vyskočili i Giolitti, Crispi a Rudini, tři zúčastnění ministerští předsedové, a tato odhalení prohlásili za báchorky.

A s jakou dávkou morálního rozhořčení vystupovali! Spravedlivějším hněvem by nevzplál ani německý obchodní cestující, jemuž vyčítají, že dodané zboží, které si u něho objednali podle dobrého vzorku, mělo špatnou kvalitu.

Téhož dne si poslanci vyměnili ve sněmovní pokladně bankovky, které vydala Banca Romana, za víc než 50 000 franků a akcie (v nominální hodnotě 1000 franků) klesly o 100 franků. Večer po bohatýrských řečech ministrů byli však burziáni zase na koni. Věřilo se, že skandál je ututlán a pohřben.

II

A přece bylo každé slovo, které Colajanni řekl, pravdivé, a bylo to sotva třetina toho, co obsahovala zpráva o šetření. Guvernér Tanlongo, hlavní pokladník Lazzaroni a předseda dozorčí rady Torlonia si docela familiárně povolovali půjčky až do výše devíti miliónů. Banka vůbec byla spravována „familiárně", patriarcalmente, jak se vyjádřil Tanlongo; tak familiárně, že fondy, z nichž měl být poskytován zvýhodněný úvěr obchodu a průmyslu, byly vyčerpány na špatné, prakticky nevypověditelné hypotéky, nebo zašantročeny na stále prodlužované směnky či dokonce na otevřený běžný účet lidem, kteří z podnikání znali jen šejdířství. Tak familiárně, že postupem času v bankovních knihách figurovali jako dlužníci skoro všichni žurnalisté a přinejmenším *sto padesát členů nynější poslanecké sněmovny*, lidé většinou notoricky insolventní nebo vůbec žijící jen z dluhů. Seznam těchto zákazníků byl rovněž přiložen ke zprávě Alvisiho; vedle jediného poslance pravice Arbiba jsou v něm uvedeni poslanci téměř všech směrů levice částkami od

500 000 do 600 000 franků na osobu. Je mezi nimi i nositel v celém světě velice váženého jména* a rovněž *dva nynější ministři* — Grimaldi a Martini; Grimaldi je dokonce jedním z právních poradců banky s 25 000 franků ročního příjmu. Už to je docela pěkné, ale to byl rok 1889, to byl teprve začátek, to ještě nebylo ani panamino, to bylo jen panaminetto, docela malinká panama.

Jakmile k tomu už Colajanniho projev dal podnět, proskakovaly tyto věcičky a jiné, mezi nimi samozřejmě i přehnané pověsti, po částech ponenáhlu na veřejnost. Lidé si začali z Banca Romana vybírat své vklady — během několika dnů přes 9 miliónů z celkové částky 14 miliónů vkladů — a bankovky této banky přijímat s nedůvěrou. Vláda cítila, že nyní je třeba jednat. To, co po celá léta svalovala jedna vláda na druhou, totiž regulaci bank a papírových peněz, mělo teď být překotně vyřízeno. Počátkem ledna byla zahájena jednání o fúzi obou římských a obou toskánských bank v jeden velký úvěrový ústav a současně vláda nařídila novou inspekci bank. Banca Nazionale, jež měla tvořit jádro nového ústavu, se přirozeně zdráhala vzít na sebe jen tak beze všeho hříchy Banca Romana; dělala obtíže a nízké nabídky. To všechno proniklo na veřejnost; nedůvěra se vystupňovala v paniku. Město Řím vypovědělo z Banca Romana svou pohledávku v částce větší než milión a rovněž spořitelna stáhla svůj vklad ve výši přes 500 000 franků. Akcie Banca Romana, které po Colajanniho projevu klesly na 670, se 15. ledna držely už jen na 504 francích při 1000 franků nominální hodnoty. Na severu země lidé už začali bankovky této banky odmítat.

Tu se však začalo na veřejnosti proslýchat, že nová inspekce v Banca Romana přinesla ještě nečekanější výsledky. Je pravda, že kníže Giulio Torlonia splatil svůj dluh: 13. ledna 4 milióny, 14. dalších 600 000 franků a 15. zbývající 2 milióny. Je pravda, že guvernér Tanlongo a pokladník Lazzaroni upsali bance na úhradu dluhů celé své velké jmění. Je pravda, že „jedna velmi vysoce postavená osobnost" — „Corriere di Napoli"[361] udělala příliš průhlednou narážku na krále** — zaplatila bance dluh ministra

* — tj. Menotti Garibaldi. *(Pozn. red.)*
** — tj. Umberta I. *(Pozn. red.)*

Grimaldiho a členů jeho rodiny. Je pravda, že konstitučně radikální poslanec Fortis prohlásil, že úvěr mu byl poskytnut jako právnímu poradci banky. Jenže co to všechno znamenalo proti zprávě, že nová inspekce v Banca Romana ukázala, že tato banka, jež směla vydat bankovek za 70 miliónů, *jich dala do oběhu za 133 miliónů;* a aby se to zamaskovalo, že byli v knihách uvedeni falešní věřitelé až do částky 49 miliónů a že guvernér Tanlongo si na obyčejnou stvrzenku, datovanou teprve 3. ledna 1893, vybral 25 miliónů („Secolo"[362] z 21.—22. ledna). Šuškalo se dokonce i to, že zlatá rezerva byla sice shledána v pořádku, ale jen proto, že Michele Lazzaroni, synovec hlavního pokladníka, si zvlášť k tomu účelu vypůjčil na pár dní několik miliónů v hotovosti u svých obchodních přátel ve Švýcarsku a slíbil jim, že po úspěšné inspekci je ihned vrátí in natura; dá to ovšem trochu práce, protože vláda mezitím všechny fondy Banca Romana obstavila. A tu už si o odhaleních cvrlikali vrabci na střeše a jména 150 poslanců se s větší či menší přesností a jistotou nesla od úst k ústům; teď už nebylo možné popírat, že přinejmenším tři poslední vlády o celé záležitosti věděly, že peníze banky pravidelně a ve velkém množství dávaly k dispozici svým stoupencům na volební účely, že o zpronevěrách se často mluvilo v ministerské radě a že ministři si byli plně vědomi odpovědnosti, kterou tím na sebe berou, a přesto je záměrně zatajovali, — tedy schvalovali jejich další existenci.

Jak bledla proti tomu zpráva Biaginiho, která nyní byla publikována v „Corriere di Napoli" z 19.—20. ledna. Panamino bylo tady.

III

Krizi už nebylo možné oddalovat. Z lidí, kteří společně s bankou podváděli a její fondy — cestou poctivého úvěru samozřejmě — promarnili a prohýřili, disponovala jedna část veřejnou mocí, druhá nikoli. Co se dalo čekat jiného, než že, jakmile jim byl všem položen nůž na krk, obětovala první část druhou! Jeden spoluviník pojal vznešené rozhodnutí stát se katem druhého. Přesně

jako ve Francii. I tam obětovali Rouvierové, Floquetové, Freycinetové a spol. tytéž Lessepsy a Fontany, jimž oni sami se svými náhončími tak často „kladli nůž na krk", jak říká Charles Lesseps, aby z panamy vytloukli fondy na politické účely. Právě tak Giolitti a Grimaldi obětovali svého důvěrného přítele Tanlonga, když na něm napřed oni i jejich předchůdci vydírali bankovní peníze na své volební účely a svůj tisk tak dlouho, až nezbývalo nic jiného než krach. A když Grimaldiho dluhy byly zaplaceny známým tajemným způsobem, byl to on, kdo nejhlasitěji volal po zatčení Tanlonga.

Jenže Tanlongo je — pokud se podfuku týká — všemi mastmi mazaný a skrznaskrz prohnaný starý Talián, žádný zelenáč jako Charles Lesseps a ostatní loutky, které musely udělat panamu pro Reinacha a spol. Tanlongo je zbožný člověk, který každé ráno ve čtyři hodiny chodil na mši a tam si vyřizoval obchůdky, jejichž účastníky a zprostředkovatele si nepřál vidět — „neblamuj mě, milé dítě"* — v účtárně své banky. Tanlongo byl velice zadobře s Vatikánem a do tohoto pro italskou policii nedotknutelného Vatikánu prý poslal k úschově na bezpečném místě skříňku s dokumenty, které jej zabezpečují před jeho mocnými přáteli a příznivci, s dokumenty, které nechce příliš ukvapeně svěřit justici. V Itálii byla totiž justice za malé panamy, stejně jako ve Francii za velké, v silném podezření, že domovní prohlídky někdy provádí také nikoli proto, aby dokumenty vyšly na světlo, nýbrž aby se sprovodily se světa. A Tanlongo měl za to, že určité spisy, které jej mají hájit a které mají vyjasnit skutečný stav věci, budou jistější ve Vatikáně než u italského vyšetřujícího soudce.

To by stačilo. Jen co vláda dojednala, že Banca Nazionale převezme veškerá aktiva i pasíva Banca Romana a akcionářům zaplatí za akcii v hodnotě 1000 franků 450 franků, jakmile věřila, že tím jsou jména politických dlužníků banky zajištěna před zveřejněním, musel se milý Tanlongo přesvědčit o tom, že v buržoazní politice je odměnou nevděk. Od 16. ledna večer byl hlídán jeho dům; 19. byli on a hlavní pokladník Lazzaroni zatčeni.

* Heine. Z dodatků k cyklu „Návrat". *(Pozn. red.)*

To jej nemohlo překvapit. Už dříve řekl redaktorovi listu „Parlamento“[363]:

„Mohou mě zavřít, ale pak ať uváží, že vsadí na špatnou kartu... chce-li mě někdo učinit odpovědným za vinu jiných lidí, nutí mě, abych rozvířil skandál. Chtějí mě zruinovat? Pak vytáhnu na veřejnost jména lidí, *kteří na mě žádali miliony a miliony*. Kdykoli jsem řekl: nemohu je dát, jediná odpověď zněla: je jich třeba (occorrono). A na to mám důkazy... tak je to vždycky; čím větší služby jsem jim prokazoval, tím víc políčků do obličeje jsem od nich utržil; ale *jestli padnu, dostanu se do pěkné společnosti*.“

A když byl tento nemocný stařec, jenž až do té doby byl střežen ve svém paláci, 25. odvezen do vězení Regina Coeli, řekl úředníkovi, který jej doprovázel: „Jdu, ale vyhrazuji si právo učinit odhalení,“ a své rodině: „Chtěli by, abych zemřel ve vězení, jenže já mám ještě dostatek sil k tomu, abych se pomstil.“

Ten člověk nevypadá, že by se při veřejném soudním přelíčení zhroutil jako pařížští ředitelé Panamy, kteří, místo aby své žalobce rozdrtili desateronásobně těžšími přitěžujícími fakty, jež měli k dispozici, žadonili svým mlčením o mírný rozsudek. Přestože Tanlongo trpí dnou, líčí jej noviny jako velkého kostnatého muže, „pravého sedmdesátiletého kyrysara“; celá jeho minulost nasvědčuje tomu, že ví, že jeho záchrana je jen v nejtvrdším boji, v nejhouževnatějším odporu; a tak jednoho krásného dne poputuje proslulá casetta d'oro* z Vatikánu do soudní síně a rozloží svůj obsah na soudní stůl. No pozdrav pánbu!

Mezitím se sešly téhož 25. opět sněmovny a skandál propukl i tam. Giolitti může na svých 150 věrných křičet jen to, co Rouvier křičel na svých 104: Kdybychom ty peníze byli nebrali, tak byste tu neseděli. A tak je to. Crispi a Rudini nemohou také říci nic jiného. Jenže tím není celá záležitost vyřízena. Musí přijít odhalení, a to jak ve sněmovně, tak u soudu. Panamino, jako panama, se teprve začíná rozvíjet.

A jaké plyne z celé té historie poučení? Že panama, panamino i welfský fond dokazují, že celá dnešní buržoazní politika, stejně jako nevinné škorpení buržoazních stran mezi sebou i jejich společný odpor proti tlaku dělnické třídy se neobejdou bez obrovské spousty

* — zlatá skříňka. *(Pozn. red.)*

peněz; že tato spousta peněz se používá k účelům, které se před veřejností tají, a že vlády jsou při lakotě buržoů stále víc donucovány opatřovat si prostředky na tyto účely, o nichž se nesmí mluvit, způsobem, o němž se nesmí mluvit. „Bereme peníze tam, kde je najdeme," řekl Bismarck, a ten tomu rozumí. A „*kde* je najdeme", to jsme právě viděli.

Napsáno mezi 26. a 29. lednem 1893
Otištěno v listu „Vorwärts",
čís. 27, 28 a 29 z 1., 2. a 3. února 1893

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

ITALSKÉMU ČTENÁŘI

(PŘEDMLUVA K ITALSKÉMU VYDÁNÍ „MANIFESTU KOMUNISTICKÉ STRANY" Z ROKU 1893)[364]

Uveřejnění „Manifestu Komunistické strany" se takřka na den kryje s 18. březnem 1848, s revolucemi v Miláně a v Berlíně, které byly povstáním dvou národů, z nichž jeden žije uprostřed evropského kontinentu, druhý uprostřed Středozemního moře; dvou národů, které do té doby oslabovala rozdrobenost a vnitřní sváry, a proto se dostaly pod cizí panství. Zatímco Itálie byla podřízena rakouskému císaři, muselo Německo snášet sice ne tak bezprostřední, ale neméně citelné jho cara všech Rusů. Důsledky 18. března 1848 zbavily Itálii a Německo této potupy; jestliže oba tyto velké národy byly v letech 1848—1871 rekonstituovány a do jisté míry navráceny samy sobě, stalo se to, jak řekl Karel Marx, proto, že lidé, kteří potlačili revoluci z roku 1848, se nechtě stali vykonavateli jejího odkazu.[264]

Tato revoluce byla všude dílem dělnické třídy; dělnická třída postavila barikády a nasadila životy. Pouze pařížští dělníci měli, když svrhávali vládu, rozhodný úmysl svrhnout panství buržoazie. Ale přestože si byli velmi dobře vědomi, že mezi jejich třídou a buržoazií existuje smrtelný antagonismus, ani hospodářský pokrok země, ani intelektuální vývoj francouzských dělnických mas nedosáhl takového stupně, který by umožnil přestavbu společnosti. Plody revoluce tedy v podstatě sklidila kapitalistická třída. V jiných zemích, v Itálii, Německu, Rakousku*, nedělali dělníci zpočátku nic jiného,

* V rukopise doplněno: v Uhrách. *(Pozn. red.)*

než že pomáhali buržoazii k moci. Ale v žádné zemi není možné panství buržoazie bez národní nezávislosti. Revoluce z roku 1848 musela tedy přinést jednotu a nezávislost národům, které ji dosud neměly: Itálii, Německu, Uhrám; a pak přijde na řadu Polsko.

Nebyla-li tedy revoluce z roku 1848 socialistická, pak socialistické revoluci proklestila cestu a připravila pro ni půdu. Buržoazní zřízení podnítilo v posledních pětačtyřiceti letech ve všech zemích rozmach velkého průmyslu a vytvořilo tím všude početný, stmelený a silný proletariát; zplodilo tak, řečeno slovy „Manifestu", své vlastní hrobaře. Bez obnovení nezávislosti a jednoty každého* národa by se nemohla uskutečnit ani internacionální jednota proletariátu, ani klidná a rozumná spolupráce těchto národů pro společné cíle. Zkuste si jen představit společnou internacionální činnost italských, uherských, německých, polských, ruských dělníků za politických poměrů před rokem 1848!

Bitvy roku 1848 nebyly tedy marné; neprošlo marně ani pětačtyřicet let, které nás dělí od této revoluční etapy. Plody dozrávají, a přeji si jen, aby uveřejnění tohoto italského překladu bylo dobrou předzvěstí pro vítězství italského proletariátu, jako jí bylo uveřejnění originálu pro mezinárodní revoluci.

„Manifest" plně uznává revoluční roli, kterou hrál kapitalismus v minulosti. Prvním kapitalistickým národem byla Itálie. Zánik feudálního středověku, příchod moderní kapitalistické éry je charakterizován grandiózní postavou: je to Ital Dante, poslední básník středověku a zároveň první básník novověku. Dnes, stejně jako kolem roku 1300, nastupuje nová historická éra. Dá nám Itálie nového Danta, který ohlásí zrod této nové, proletářské éry?

Londýn 1. února 1893

Bedřich Engels

Otištěno v knize Karlo Marx e Frederico Engels, „Il Manifesto del Partito Comunista", Milán 1893

Podle textu knihy srovnaného s francouzským rukopisem Přeloženo z italštiny

* V rukopise ještě: evropského. *(Pozn. red.)*

CARLO MARX e FEDERICO ENGELS

IL MANIFESTO

DEL

PARTITO COMUNISTA

CON UN NUOVO PROEMIO AL LETTORE ITALIANO

DI

FEDERICO ENGELS

Centesimi 25

MILANO
Uffici della CRITICA SOCIALE
Portici Galleria, N.° 23

1893

Titulní list italského vydání „Manifestu Komunistické strany" z roku 1893

Napsáno v únoru 1893
Otištěno (bez předmluvy)
jako série článků ve „Vorwärtsu“,
čís. 51—56, 58 a 59 z 1.—5., 7., 9. a 10. března 1893
a jako samostatná brožura s předmluvou
(z 28. března) koncem března 1893
Podpis: Friedrich Engels

Podle textu brožury
Přeloženo z němčiny

PŘEDMLUVA

Články, které tu znovu vycházejí, uveřejňoval berlínský „Vorwärts" v březnu 1893 během rozpravy o předloze vojenského zákona v Říšském sněmu.

Vycházím v nich z předpokladu, který dochází stále všeobecnějšího uznání; že totiž systém stálých vojsk dospěl v celé Evropě do takové krajnosti, kdy buďto národy hospodářsky zruinuje tíhou vojenského břemene, anebo vyústí ve všeobecnou ničivou válku, ledaže by stálá vojska byla včas přeměněna v milici založenou na ozbrojení celého národa.

Pokouším se dokázat, že tato přeměna je možná už teď, i pro dnešní vlády a za dnešní politické situace. Vycházím tedy z této situace a navrhuji prozatím jen takové prostředky, které může každá dnešní vláda přijmout, aniž ohrozí bezpečnost země. Snažím se jen prokázat, že z čistě vojenského hlediska nestojí postupnému odstranění stálých vojsk absolutně nic v cestě, a jestliže jsou tato vojska přesto zachovávána, neděje se to z vojenských, ale z politických důvodů, že tedy zkrátka a dobře nemají tyto armády chránit ani tak proti vnějšímu, jako proti vnitřnímu nepříteli.

Postupné zkracování doby vojenské služby na základě mezinárodní smlouvy, které je hlavním předmětem mého výkladu, považuji naproti tomu vůbec za nejjednodušší a nejkratší cestu, jak přejít od stálého vojska k miliční organizaci ozbrojeného lidu. Taková smlouva by měla přirozeně nejrůznější modality podle charakteru vlád, které by smlouvu uzavřely, a podle dané politické situace. A příznivější než teď situace ani být nemůže; jestliže tedy bude možné už dnes vzít jako východisko *nanejvýš* dvouletou dobu služby, pak za několik let snad už se bude moci stanovit doba podstatně kratší.

Tím, že kladu jako důležitou podmínku přechodu k novému systému tělesnou výchovu a vojenský výcvik veškeré mužské mládeže, výslovně vylučuji zaměňování miličního systému, tak jak je zde navržen, s kteroukoli nyní existující milicí, například švýcarskou.

Londýn 28. března 1893

B. Engels

I

Už pětadvacet let zbrojí celá Evropa v dosud neslýchaném měřítku. Jedna velmoc se snaží předstihnout druhou svou vojenskou silou a bojovou připraveností. Německo, Francie a Rusko se vyčerpávají v úsilí navzájem se překonat. Právě v této chvíli německá vláda chystá pro lid nové, tak nesmírné vypětí sil, že se toho leká i nynější povolný Říšský sněm. Není tedy pošetilé mluvit v takové situaci o odzbrojení?

A přece lidové vrstvy ve všech zemích, na které skoro výlučně doléhá povinnost postavit masu vojáků a odvádět masu daní, volají po odzbrojení. A přece všude dosáhlo vypětí takového stupně, že síly — tu odvedenci, tam peníze, jinde obojí — jsou pomalu u konce. Copak z této slepé uličky není jiné východisko než pustošivá válka, jakou svět dosud neviděl?

Tvrdím: Odzbrojení, které dává i záruku míru, je možné, je dokonce poměrně snadno proveditelné, a Německo spíš než kterýkoli jiný civilizovaný stát je dost mocné i povolané, aby tento krok uskutečnilo.

Po válce z let 1870—1871 se definitivně prokázala převaha všeobecné vojenské povinnosti se zálohami a zeměbranou[366] — dokonce i v tehdejší nevyvinuté pruské podobě — nad konskripčním systémem s náhradnictvím. Všechny kontinentální země ji ve více či méně modifikované formě přijaly. To by samo o sobě nebyla žádná velká škoda. Armáda, jejíž hlavní masu tvoří ženatí muži středního věku, je přirozeně méně ofenzívní, než byla konskripční armáda Ludvíka Napoleona, silně promíšená náhradníky — naverbovanými vojáky z povolání. Jenže k tomu přistoupila anexe Alsaska a Lotrinska, která udělala z frankfurtského míru[71] pro Francii právě tak pouhé příměří, jako byl pro Prusko pouhým příměřím tylžský mír[36]. A nyní začaly mezi Francií a Německem horečné závody ve zbrojení, do nichž bylo ponenáhlu vtahováno i Rusko, Rakousko a Itálie.

Začalo se tím, že se prodlužovala povinnost sloužit v zeměbraně. Ve Francii dostala teritoriální armáda zálohu ze starších lidí, v Německu byla obnovena druhá výzva zeměbrany a dokonce i domobrana.[367] A tak to šlo krok za krokem dál, až byla dosažena anebo dokonce překročena přirozená věková hranice.

Pak bylo zesíleno povolávání branců a vytvořeny k tomu potřebné nové kádry pro výcvik; ale i zde je už téměř nebo úplně dosaženo hranice, ve Francii je už dokonce překročena. Ve francouzské armádě je v posledních odvodních ročnících už značný počet mladých lidí, kteří dosud nebo vůbec nejsou s to snášet útrapy vojenské služby. Angličtí důstojníci, v této věci naprosto nestranní, kteří se zúčastnili velkých manévrů v Champagni roku 1891 a plně uznávali, někdy i s obdivem, vysoké kvality dnešní francouzské armády, jednomyslně konstatují, že při pochodech a při bojových cvičeních odpadl nepoměrně velký počet mladých vojáků. A v Německu jsme sice své rezervy mužstva schopného vojenské služby ještě úplně nevyčerpali, ale tomu přece má právě odpomoci návrh nového vojenského zákona. Zkrátka, i v tomto ohledu jsme už dospěli až na hranice možností.

Vždyť moderní, *revoluční* stránka pruského branného systému tkví právě v požadavku, aby síla každého fyzicky schopného muže byla po celý věk, kdy je schopen nosit zbraň, dána do služeb národní obrany. A jediný revoluční rys, který lze odhalit v celém vývoji vojenství od roku 1870, spočívá právě v tom, že vlády — velmi často proti své vůli — byly nuceny stále víc opravdu uplatňovat tento požadavek, dosud uskutečňovaný jen v šovinistické fantazii. Dnes už nelze otřást ani délkou branné povinnosti, ani začleněním všech fyzicky schopných mladých lidí do armády, a nejméně se o to může pokoušet Německo a ze všeho nejméně sociálně demokratická strana, která naopak je v Německu jediná schopna uskutečnit plně v praxi i tento požadavek.

Zbývá tudíž už jen jeden bod, u něhož lze začít s prosazováním požadavku odzbrojení: délka vojenské služby. A zde je skutečně onen Archimédův bod: *mezinárodní stanovení* — dohodnuté mezi kontinentálními velmocemi — *maxima aktivní vojenské služby u útvaru* pro všechny druhy vojska, dejme tomu nejprve na dva roky, ale

s výhradou, že tato doba bude ihned dále zkrácena, jakmile se ukáže, že je to možné, a *s miličním systémem jako konečným cílem.* A tvrdím, že právě Německo je především povoláno učinit takový návrh a že především Německu prospěje, když jej učiní, i kdyby snad nebyl přijat.

II

Mezinárodní stanovení maximální doby služby u útvaru by se stejnou měrou týkalo armád všech mocností. Všeobecně se má zato, že u armád, jejichž mužstvo ještě neprošlo ohněm, poskytuje délka aktivní služební doby — v jistých mezích — pro první čas tažení nejlepší měřítko pro použitelnost tohoto mužstva ve všech válečných situacích, zejména pak při strategickém i taktickém útoku. Naši bojovníci z roku 1870 se dostatečně seznámili s furia francese* bodákového útoku ostřílené císařské pěchoty a s pádností jezdeckých útoků u Woerthu a Sedanu; ukázali však také hned na začátku války u Spichern, že dokáží — byť i byli v menšině — vypudit tutéž pěchotu ze silného postavení.[368] Všeobecně je tedy třeba uznat, že u jednotek bez válečných zkušeností délka vojenské služby rozhoduje v jistých mezích, různých podle národního charakteru, o jejich všeobecné použitelnosti ve válce a zejména také o jejich ofenzívních schopnostech.

Podaří-li se mezinárodně stanovit maximální hranici této služební doby, zůstane relativní poměr zdatnosti různých armád přibližně takový, jaký je dnes. Co ztratí na bezprostřední použitelnosti jedna, to ztratí i druhé. Ve stejné míře, v jaké je přepadení jednoho státu druhým vyloučeno dnes, bude vyloučeno i pak. Rozdíl mezi aktivní služební dobou například ve Francii a v Německu nebyl až dosud takový, aby měl nějaký význam; i při zkrácené době služby by právě tak jako dosud všechno záleželo na tom, jak se v každé z těchto dvou armád dohodnutá služební doba využije. Poměrná síla obou armád by ostatně zcela odpovídala poměru obyvatelstva daných zemí, a jakmile se všeobecná branná povinnost doopravdy zavede, bude u zemí s přibližně stejnou úrovní ekonomického rozvoje (na níž závisí procento neschopných služby) měřítkem síly vojska vždycky počet obyvatelstva. Pak už nepůjde

* — s francouzskou zuřivostí. *(Pozn. red.)*

dělat takové kousky, jaké dělali Prusové roku 1813; *tahle* smetana už je pryč.[369]

Ale velmi záleží právě na tom, jak se stanovená doba služby využije. A skoro ve všech armádách jsou lidé, kteří by k tomu měli co říci, jen kdyby — směli, poněvadž nám dobře známý nedostatek peněz donutil všechny armády, aby část odvedenců cvičily jen „nouzově", několik měsíců. Tady bylo nutné omezit se jen na to podstatné, tady se musela hodit za hlavu celá kupa tradičních kudrlinek, a tady se také — k vlastnímu překvapení těch, kdo výcvik vedli — přišlo na to, jak málo času je třeba k tomu, aby se z průměrně zdatného mladého muže udělal voják. O tom, jak to u německé náhradní zálohy uvádí v úžas výcvikové důstojníky, mluvil Bebel v Říšském sněmu.[370] V rakouské armádě je spousta důstojníků, kteří tvrdí, že zeměbrana, která má přibližně stejně dlouhou služební dobu jako německá náhradní záloha, je lepší než řadové vojsko. Není divu. Zde není nazbyt času, který se u řadového vojska maří na tradiční a proto posvátné hlouposti, a právě proto se tu čas nemaří.

Německý cvičební řád pro pěchotu z roku 1888 omezuje taktické bojové formace na ty nejnutnější. Nic nového v něm není; udržet bojeschopnost při všech změnách sestav uměli už Rakušané po roce 1859, tvoření všech praporních kolon prostým srazem čtyř rotních kolon si zavedli asi právě v téže době darmstadtští Hesové*, ale nemohli nic dělat, když jim po roce 1866 tuto rozumnou formaci Prusové zase zakázali.[371] Nový řád celkem odstraňuje ohromnou spoustu předpotopních, stejně neužitečných jako posvátných ceremonií; já jsem poslední, kdo by měl důvod do toho šťourat. Dovolil jsem si totiž po válce z roku 1870 luxus navrhnout schéma sevřených formací a pohybů roty a praporu, přiměřených modernímu způsobu vedení války, a byl jsem nemálo udiven, když jsem v příslušných oddílech nového řádu našel tento kousíček „státu budoucnosti" uskutečněný téměř do všech podrobností.

Ale řád je jedna věc a jeho provádění druhá. Pedanterie, která

* V originále Darmhessen, žertovný název pro obyvatele této země (Darm je německy střevo). *(Pozn. čes. red.)*

v pruské armádě vzkvétala vždycky v dobách míru, otvírá přehlídkovou parádou opět zadní dvířka pro maření času, jehož se předpis zbavil. Parádní dril je najednou naprosto nezbytný jako protiváha k nevázanosti rozptýlené bojové sestavy, jako jediný prostředek k dosažení pravé disciplíny atd. atd. Není to nic jiného než zavádění pořádku a disciplíny tím, že se s lidmi cvičí naprosto zbytečné věci. Samo odstranění „parádního kroku" by uvolnilo celé týdny pro rozumná cvičení, nehledě na to, že by pak cizí důstojníci mohli konečně přihlížet německé přehlídce a nemuseli se přitom kousat do rtů, aby nevyprskli smíchy.

Podobnou zastaralou institucí je strážní služba, která podle tradiční představy slouží také k rozvíjení inteligence a hlavně vlastního myšlení lidí, a to tím, že se jim vtlouká do hlavy umění — pokud je ovšem neovládali už předtím — jak celé dvě hodiny na stanovišti nemyslet vůbec na nic. Při tom, že dnes je všeobecně zvykem cvičit službu předních stráží v terénu, ztratila strážní služba ve městě, kde je přece policie všeho druhu, jakýkoli smysl. Když se odstraní, získá se nejméně dvacet procent volného služebního času pro vojsko a bezpečnost na ulicích pro civilisty.

Mimoto je všude určité množství vojáků, kteří pod všemožnými záminkami konají co nejméně služby: rotní řemeslníci, důstojničtí sluhové atd. Tady se dá také leccos změnit.

Ano, ale jak je to s jízdou? Ta snad přece musí mít delší služební dobu? — Jistě je to záhodné tehdy, máme-li co dělat s branci, kteří neumějí ani jezdit na koni, ani koně ošetřovat. Ale i tu se dá leccos dělat. Kdyby se dávky píce odměřovaly méně skoupě — vždyť k manévrům se koně musí nejprve vykrmovat, aby nabyli svých normálních sil! — a kdyby byl u každé eskadrony k dispozici určitý počet nadbytečných koní, aby se lidé mohli častěji a déle učit jízdě, zkrátka kdyby se jednou vážně začalo zkrácení služební doby kompenzovat intenzívním prováděním podstatných věcí a odstraněním všeho zbytečného, brzy by se ukázalo, že to jde i tak. Našly by se i prostředky a způsoby, jak zajistit zajíždění remontních koní, na něž se mnozí teď tolik odvolávají a jehož nevyhnutelnou nutnost rád připouštím. A už vůbec nic nebrání tomu, aby se v jezdeckých jednotkách zachoval a rozšířil na tak dlouho, jak bude uznáno za

nutné, systém tříletých či čtyřletých dobrovolníků anebo i kapitulantů — za odpovídající kompenzace v záložní a zeměbranecké službě, bez nichž tyto dobrovolníky nelze získat.

Dá-li člověk na vojenské autority, pak je to ovšem docela jiné. Pak je to všechno naprosto vyloučeno, ničím se nesmí otřást, nebo jinak se všechno zhroutí. Viděl jsem však už za padesát let tolikrát, že tytéž autority, které jeden den vynášely určité vojenské instituce jako nedotknutelné a posvátné, je druhý den bezohledně hodily do starého železa; mimoto jsem už tolikrát viděl, jak to, co se v jedné armádě vychvaluje až do nebes, není podle mínění jiné armády k ničemu; tolikrát jsem už zažil, jak se tradičně nejosvědčenější a nejvýš ceněné zvyky a zařízení projevily před nepřítelem jako hloupost; a konečně jsem se už tolikrát přesvědčil, že v každé armádě existuje zvláštní konvenční tradice určená pro nižší šarže, pro prostého vojáka a pro veřejnost, tradice, kterou proto vyšší nadřízení pečlivě pěstují, které se však samostatně myslící důstojníci vysmívají a která se při každém tažení rozplyne vniveč — zkrátka udělal jsem tolik historických zkušeností, že každému radím, aby nebyl k ničemu nedůvěřivější než k vojenskému „*odbornému úsudku*".

III

Je to podivný kontrast: naši vyšší vojenští představitelé jsou právě ve svém oboru většinou strašně konzervativní, a přece snad dnes žádná jiná oblast není tak revoluční jako vojenství. Zdá se, že leží celá staletí mezi šestiliberkou s hladkou hlavní nebo sedmiliberní houfnicí, s níž jsem kdysi cvičil na Kupfergraben[372], a mezi dnešními rýhovanými děly nabíjenými zezadu, mezi tehdejší velkorážní puškou s hladkou hlavní a dnešní pětimilimetrovou zadovkou se zásobníkem; a to ještě není konec, to ještě den co den hází nová technika bezohledně do starého železa všechny sotva zavedené novinky. Teď odstraňuje dokonce romantický dým střelného prachu a dává tím boji úplně změněný, předem naprosto nevypočitatelný charakter a průběh. S takovými nepředvídanostmi se však za tohoto nepřetržitého revolucionování technické základny vedení války musíme stále víc smiřovat.

Ještě před čtyřiceti lety měla palba pěchoty účinný dosah do 300 kroků; v této vzdálenosti mohl jednotlivec bez nebezpečí přečkat salvu celého praporu, předpokládáme-li ovšem, že ti lidé skutečně mířili všichni na něho. Palba polního dělostřelectva byla už na 1500 až 1800 kroků prakticky neúčinná. Za německo-francouzské války byl účinný dostřel pušky 600—1000 kroků, účinný dostřel děla nejvýš 3000—4000 kroků. Nové, ve válce dosud nevyzkoušené malorážní pušky mají však donosnost, která se blíží donosnosti děla, hroty jejich střel mají čtyř- až šestinásobnou průbojnost; puška se zásobníkem dává dnes poločetě takovou palebnou sílu, jakou měla předtím rota; dělostřelectvo se sice nemůže pochlubit takovým prodloužením dostřelu, plní však své granáty docela novými výbušninami dříve nevídané účinnosti; není ovšem ještě docela jisté, kdo vlastně bude trpět jejich účinkem, zda střílející či ostřelovaný.

A uprostřed tohoto nepřetržitého, stále rychleji postupujícího převratu celého válečnictví máme co dělat s vojenskými autoritami,

které ještě před pěti lety vtloukaly do svých jednotek všechny ty konvenční obřadnosti a vyumělkované taneční figury lineární taktiky starého Frice*, na bojišti už dávno pohřbené, které chovaly v posvátné úctě řády, podle nichž mohlo být vojsko poraženo třeba jen proto, že odpochodovalo vpravo a nebylo tu místo k rozvinutí doleva! Máme autority, které se dodnes ještě neodvážily sáhnout na blýskavé knoflíky a kování na výstroji vojáků — hotové to magnety pro střely z pětimilimetrových pušek; autority, které posílají do palby z pušek hulány se širokými červenými náprsenkami a kyrysníky sice bez kyrysu — konečně! — ale zato v bílém kabátě, a které se jen těžko, přetěžko rozhodovaly k tomu, že je přece jen lépe obětovat na oltář vlasti sice strašně nevkusné, ale tím posvátnější epolety než samy jejich nositele.

Zdá se mi, že není ani v zájmu německého lidu, ani v zájmu německé armády samé, aby se uprostřed technické revoluce, která jako dravý příval zaplavuje všechno kolem, udržovalo v armádě panství této konzervativní pověry. Potřebujeme svěžejší, odvážnější mozky, a musel bych se velmi mýlit, kdyby se jich nenašlo dost mezi našimi nejschopnějšími důstojníky, kdyby se nenašlo dost takových, kteří zatoužili po vysvobození z rutiny a pedanterie, jež se za dvacet let míru znovu bujně rozmohly. Ale dokud nenajdou odvahu a příležitost uplatnit své přesvědčení oni, do té doby musíme vypomáhat my ostatní zvenčí a musíme se vynasnažit dokázat, že jsme se ve vojsku také lecčemu naučili.

Pokusil jsem se už výše dokázat, že dvouletá služební doba je už dnes uskutečnitelná pro všechny druhy vojska, budou-li se lidé učit tomu, co mohou ve válce potřebovat, a budou-li ušetřeni tradičních antikvit, které jsou jen ztrátou času. Hned na začátku jsem však řekl, že by se při dvou letech nemělo zůstat. Jde spíš o to, aby se návrh na mezinárodně stanovenou dvouletou služební dobu stal jen prvním krokem k jejímu dalšímu postupnému zkracování — řekněme zprvu na osmnáct měsíců, dva roky a jednu zimu, — pak na rok — pak...? Tady začíná stát budoucnosti, nefalšovaný miliční systém, a o tom budeme mluvit dál teprve tehdy, až se s tím opravdu začne.

* — tj. Bedřicha II. *(Pozn. red.)*

A to, aby se s tím opravdu začalo, je to hlavní. Postavíme-li se jednou tváří v tvář faktu, že zkrácení služební doby je nezbytné pro hospodářskou existenci všech zemí a pro uchování evropského míru, pak první výhodou, která z toho vyplyne, bude názor, že *těžiště vojenského výcviku se musí položit do výchovy mládeže.*

Když jsem po desetiletém exilu znovu přišel do Porýní,[373] byl jsem příjemně překvapen, když jsem na dvorcích vesnických škol všude viděl bradla a hrazdy. To je všechno velmi hezké, ale bohužel nedošlo se moc daleko. V duchu pravého pruského stylu se podle předpisu opatřilo nářadí, ale s použitím to nikde neklapalo. To už byla jiná starost — anebo si s tím spíš nikdo starost nedělal. Což je to tak mnoho, chceme-li, aby se s tím konečně už začalo vážně něco dělat? Aby se prostná a nářaďová cvičení prováděla se školní mládeží systematicky a důkladně ve všech třídách, dokud má údy ještě pružné a ohebné, a ne aby se to dělalo jako nyní, kdy se dvacetiletí mládenci i jejich cvičitel v potu tváře marně hmoždí s tím, aby se jejich kosti, svaly a vazivo ztuhlé prací zase uvolnily a staly poddajnými? Každý lékař vám poví, že dělba práce mrzačí každého člověka, který je jí podroben, že rozvíjí celé skupiny svalů na úkor jiných a že její působení je v každém jednotlivém pracovním odvětví jiné, že každá práce vyvolává určité vlastní zakrnění. Není tedy nesmyslné nechat lidi napřed zmrzačit a pak je ve vojsku dodatečně zase rovnat a rozhýbávat? Copak je zapotřebí rozhledu tak nedostižného pro úřední obzor, má-li člověk pochopit, že dostane třikrát lepší vojáky, když tomuto zakrnění včas zabrání v obecné a pokračovací škole?

To je však jen začátek. Mládež se může ve škole snadno naučit tvořit vojensky sevřené jednotky a pohybovat se v nich. Školní mládež stojí a chodí od přírody zpříma, zejména má-li vyučování tělocviku; jak stojí naši odvedenci a jak těžké je mnohé z nich naučit zpříma stát a chodit, to každý z nás viděl během své služby v armádě. Pohybům v četě a v rotě lze naučit v každé škole, a přitom s lehkostí v armádě neznámou. Co odvedenci připadá jako nenáviděný a často téměř neproveditelně obtížný úkol, to je pro školní mládež hra a zábava. Dodržování rozestupu a vyrovnání při čelním pochodu a při zatáčení, jež činí dospělým odvedencům takové obtí-

že, školní mládež hravě zvládne, bude-li se s ní výcvik provádět systematicky. Jestliže se patřičná část léta věnuje pochodům a cvičením v terénu, získá na tom tělo i duch mládeže neméně než vojenská pokladna, která tím uspoří celé měsíce vojenské služby. Že se takové vojenské vycházky hodí zvlášť dobře k tomu, aby při nich žáci řešili úkoly polní služby, a že to je nanejvýš příhodné pro rozvíjení inteligence žáků a jejich schopnosti osvojit si v poměrně krátké době speciální vojenský výcvik, o tom podal praktický důkaz ve své škole v Curychu můj starý přítel Beust, sám bývalý pruský důstojník. Při složitosti dnešního válečnictví není bez předvojenské výchovy mládeže na přechod k miličnímu systému ani pomyšlení, a právě v tomto směru mají Beustovy úspěšné pokusy veliký význam.

A nyní mi budiž dovoleno, abych uhodil na zcela specificky pruskou strunu. Životní otázka pruského státu zní: Co má být z vysloužilého poddůstojníka? Dosud se z něho stával četník, pohraničník, vrátný, písař, civilní úředník všemožného druhu; i ta nejubožejší díra v pruské byrokracii je dobrá k tomu, aby se tam strčili poddůstojníci mající právo na místo v občanském životě. Dobrá, pracovali jste až do úpadu, abyste našli pro poddůstojníky zaopatření; tvrdošíjně jste je dávali na místa, na která se nehodili, a nechali jste je dělat věci, kterým vůbec nerozuměli; nebylo by už na čase postarat se jim o zaměstnání, v němž něčemu rozumějí a kde také mohou něco dokázat? Nechť jsou učiteli, ať však neučí čtení, psaní a počtům, ale tělocviku a pořadovým cvičením, půjde to k duhu jim i mládeži. A až se poddůstojníci dostanou z ponurého prostředí kasáren a vojenského soudnictví na denní světlo školního dvora a občanského trestního řízení, vsadím se, že pak naučí naše rebelantská školní mládež moresům i toho nejhoršího bývalého kasárenského rasa.

IV

Ponecháváme si otevřené další zkoumání otázky, zda takový návrh na všeobecné, rovnoměrné a postupné zkracování služební doby na základě mezinárodní smlouvy má vyhlídku na přijetí. Zatím vycházejme z předpokladu, že byl přijat. Bude pak z papíru přenesen do skutečnosti a budou jej všechny strany poctivě plnit?

Vcelku určitě ano. Za prvé, kdyby některá země obcházela smlouvu tak, aby to stálo za námahu, nedalo by se to utajit. A za druhé se o provádění bude starat i samo obyvatelstvo. Nikdo nezůstane dobrovolně v kasárnách, kdyby jej tam někdo chtěl držet přes zákonnou dobu.

Pokud jde o jednotlivé země, pak Rakousko a Itálie, jakož i státy druhého a třetího řádu, které zavedly všeobecnou brannou povinnost, přivítají takovou smlouvu jako osvobozující čin a budou ji milerády do písmene dodržovat. O Rusku promluvíme v příštím oddíle. Ale jak je to s Francií? Vždyť Francie je tu bezpochyby rozhodující zemí.

Jakmile Francie smlouvu podepíše a ratifikuje, bude ji bezpochyby muset vcelku dodržovat. Připusťme však, že touha po odvetě, existující u majetných tříd a té části dělnické třídy, která ještě není socialistická, nabude momentálně vrchu a může způsobit překračování podmínek smlouvy, ať už přímo, nebo překrouceným výkladem textu. Takové překračování nemůže však nikdy mít valný význam, neboť jinak by dali v Paříži přednost tomu, že by smlouvu vypověděli. Německo je však v tak šťastné situaci, že může vůči takovému drobnému šizení velkomyslně zamhouřit oko. Přestože Francie vyvíjí velice úctyhodné úsilí, aby znemožnila opakování porážek z roku 1870, má Německo před ní dosud mnohem větší náskok, než se na první pohled zdá. Za prvé je tu rok od roku rostoucí početní převaha německého obyvatelstva, která dnes už činí přes dvanáct miliónů. Za druhé pak okolnost, že v Prusku existuje nynější vojenský systém už přes sedmdesát let, že se u oby-

vatelstva vžil a byl do všech podrobností vyzkoušen v četných mobilizacích, že armáda prakticky prodělala a zná všechny přitom vznikající potíže i způsob jejich překonávání — tedy výhody, které jdou k duhu i ostatním německým armádám. Ve Francii naproti tomu se musí první všeobecná mobilizace teprve vyzkoušet, a to při organizaci, která je pro tento účel velmi komplikovaná. A za třetí ve Francii narazila nedemokratická instituce jednoročních dobrovolníků na nepřekonatelné překážky; vojáci sloužící tři roky jednoduše privilegované jednoročáky z armády vyštípali. To ukazuje, jak jsou politické povědomí veřejnosti v Německu a politické instituce, které toto povědomí trpí, hluboko pod úrovní Francie. Ale to, co je politickým nedostatkem, je v tomto případě z vojenského hlediska předností. Je nade všechnu pochybnost, že v poměru k počtu obyvatelstva neposílá žádná země takové množství mladých lidí na střední a vysoké školy jako právě Německo, a zde právě poskytuje instituce jednoročních dobrovolníků, ačkoli je nedemokratická a politicky zavrženíhodná, vojenskému velení výborný prostředek, jak většinu těchto mladých lidí, majících ze všeobecného hlediska už dostatečné předběžné vzdělání, vychovat i vojensky k důstojnické službě. Poprvé se to projevilo v tažení z roku 1866, ale od té doby a zvlášť od roku 1871 se tato stránka vojenské kapacity Německa pěstuje zcela mimořádně, téměř se přehání. A ačkoli mnozí z německých záložních důstojníků dělali v poslední době všechno možné, aby svůj stav zesměšnili, přesto je nepochybné, že bereme-li v úvahu celou jejich masu, pak jeden jako druhý předčí po vojenské stránce své francouzské kolegy; a co je hlavní: Německo má mezi svými záložníky a příslušníky zeměbrany mnohem vyšší procento lidí kvalifikovaných k důstojnické službě než kterákoli jiná země.

Tento svérázný nadbytek důstojníků způsobuje, že Německo je v okamžiku mobilizace schopno postavit nepoměrně větší počet nových formací, připravených už v míru, než kterákoli jiná země. Podle Richterova tvrzení („Freisinnige Zeitung" z 26. listopadu 1892[374]), které — pokud vím — nikdo v Říšském sněmu ani ve vojenské komisi nepopíral, je každý německý pěší pluk schopen pro případ války postavit jeden mobilní záložní pluk, dva prapory

zeměbrany a dva náhradní prapory. Každé tři prapory se tak zvětší na deset praporů, čili 519 praporů tvořících 173 mírové pluky se za války promění v 1730 praporů, přičemž v tom nejsou ještě započteni myslivci a střelci. A to v době tak krátké, že se tomu žádná jiná země nedokáže ani přiblížit.

Francouzští záložní důstojníci, jak připustil v rozhovoru se mnou jeden z nich, zdaleka nejsou tak početní; má prý jich však být dost na to, aby zaplnili kádry nových formací, jejichž vytvoření se podle úředních oznámení předpokládá. Navíc tento člověk přiznal, že polovina oněch důstojníků nestojí za mnoho. Avšak zmíněné nové formace početně ani zdaleka nestačí tomu, co, jak už bylo řečeno, je s to postavit Německo. A to přitom musí nastoupit všichni důstojníci, které Francie může postavit, kdežto Německo si ještě stále podrží nějaké navíc.

Ve všech dřívějších válkách chyběli po několika měsících tažení důstojníci. Ve všech ostatních zemích tomu tak bude i nyní. Jediné Německo je, pokud jde o důstojníky, nevyčerpatelné. A v této situaci by se nemělo zamhouřit oko nad tím, když Francouzi tu a tam nechají svoje lidi cvičit dva či tři týdny nad smluvní dobu?

V

Podívejme se nyní na Rusko. A tu je, upřímně řečeno, skoro lhostejné, nejen zda Rusko smlouvu o postupném rovnoměrném zkracování služební doby dodrží, ale také zda k ní vůbec přistoupí. Pokud jde o náš problém, můžeme Rusko fakticky skoro úplně pustit ze zřetele, a to z několika důvodů.

Ruská říše má sice přes sto miliónů obyvatel, tedy víc než dvakrát tolik co Německá říše, zdaleka však nemá vojenskou útočnou moc, která by se třeba jen přibližně rovnala německé. Těch padesát miliónů je v Německu stěsnáno na 540 000 čtverečních kilometrech; oněch nejvýš 90 až 100 miliónů ruského obyvatelstva, které pro nás připadá vojensky v úvahu, je rozeseto na ploše, která při mírném odhadu činí 3 $^1/_2$ miliónu čtverečních kilometrů; výhodu, která Němcům plyne z této daleko větší hustoty obyvatelstva, ještě značně stupňuje nesrovnatelně lepší železniční síť. Nicméně zůstává faktem, že sto miliónů může natrvalo postavit víc vojáků než padesát miliónů. Bude to, jak situace ukazuje, trvat delší dobu, než přijdou; ale přijít konečně jednou musí. Co potom?

K armádě patří nejen odvedenci, ale i důstojníci. A s těmi to v Rusku vypadá bídně. V Rusku přichází pro důstojnickou hodnost v úvahu jen šlechta a městské vrstvy; šlechta je poměrně velmi málo početná, měst je málo, bydlí v nich nejvýš každý desátý člověk, přičemž z těchto měst si jen velmi málo zaslouží toto označení; počet středních škol a žáků, kteří je navštěvují, je nepatrný; kde se tedy mají vzít důstojníci pro všechno to mužstvo?

Pro každého se nehodí všecko. Systém všeobecné branné povinnosti předpokládá určitý stupeň ekonomického a intelektuálního rozvoje; kde se toho nedostává, nadělá tento systém víc škody než užitku. A tak je tomu zřejmě v Rusku.

Za prvé je vůbec třeba poměrně dlouhé doby, než se z průměrného ruského odvedence vycvičí voják. Ruský voják je určitě velmi statečný. Dokud přinášel taktické rozhodnutí útok sevřených

mas pěchoty, byl ve svém živlu. Celá jeho životní zkušenost ho vedla k tomu, aby se pevně spoléhal na své kamarády. Na vesnici ještě polokomunistická občina, ve městě družstevní práce v artělu; všude krugovaja poruka, vzájemné ručení všech členů; zkrátka takový stav společnosti, který na jedné straně hmatatelně ukazuje, že všechna spása tkví v soudržnosti, a na druhé straně, že osamocený jedinec, odkázaný na svou vlastní iniciativu, je úplně opuštěn a bezmocný. Tento charakter zůstává Rusům i ve vojsku; masy vojáků v praporu je skoro nemožné roztrhat — čím větší je nebezpečí, tím těsněji se vojáci srážejí v kompaktní houfy. Avšak tento instinkt semknutosti, který měl ještě v dobách napoleonských tažení neocenitelnou hodnotu a vyvažoval leckteré jiné, méně vhodné stránky ruského vojáka — ten je dnes bezprostředním nebezpečím. Dnes z bitevních linií zmizely semknuté masy, dnes jde o soudržnost rozptýlených rojů střelců, kde se často pomíchají jednotky nejrůznějších svazků a velení často a značně rychle přechází na důstojníky, kteří jsou většině mužstva naprosto neznámí; dnes má být každý voják schopen samostatně konat to, co se právě musí dělat, a přece neztrácet soudržnost s celkem. Je to soudržnost, kterou nemůže vytvořit primitivní stádní instinkt Rusů, ale umožní ji pouze rozumová výchova každého jednotlivce, a předpoklady k tomu nacházíme jen na vyšším kulturním stupni „individualistického" vývoje, jaký existuje u kapitalistických národů na Západě. Malorážní zadovka se zásobníkem a bezdýmý prach přeměnily vlastnost, která dosud byla nejsilnější stránkou ruské armády, v jednu z jejích největších slabin. Nyní tedy bude třeba ještě delší doby než dříve, aby se z ruského odvedence stal voják použitelný v boji, a vojákům západních států se už vůbec nevyrovná.

Za druhé: Kde se má vzít tolik důstojníků, aby se za války z celé této masy vytvořily nové formace? Má-li i Francie potíže s tím, aby našla dostatečný počet důstojníků, jak se teprve povede Rusku? Rusku, kde vzdělané obyvatelstvo, z něhož jedině lze brát schopné důstojníky, tvoří nepoměrně malé procento celkového počtu obyvatel a kde přitom vojáci, třeba i vycvičení, potřebují mít větší procento důstojníků než v jiných armádách?

A za třetí: Jak tu má potom při všeobecném systému zpronevěr

a rozkrádání, kterým je Rusko proslulé a kterého se dopouštějí jak úředníci, tak velmi často i důstojníci, probíhat mobilizace? Ve všech válkách, které dosud Rusko vedlo, se hned na začátku ukázalo, že dokonce část mírového stavu armády a jejího vybavení existovala jen na papíře. Jak to bude teprve vypadat, až nastoupí do zbraně záložníci, poslaní na dovolenou, a opolčenije (zeměbrana) a až tito lidé budou muset být vybaveni uniformou, výzbrojí a střelivem? Jestliže při mobilizaci všechno neklapne, jestliže není všechno k dispozici v pravou dobu a na pravém místě, pak vzniká naprostý zmatek. Jak má ale všechno klapat, když všechno prochází rukama zlodějských a úplatných ruských činovníků*? Ruská mobilizace — to bude podívaná pro bohy.

Uvážíme-li jedno k druhému, můžeme Rusům už z čistě vojenských důvodů dovolit, aby postavili tak velký počet vojáků a drželi je u útvarů tak dlouho, jak se carovi zlíbí. Stěží postaví na nohy o mnoho jednotek víc než ty, jež jsou ve zbrani už nyní, a i to sotva dokáže udělat včas. Experiment se všeobecnou brannou povinností může Rusko přijít draho.

A pak, dojde-li k válce, bude ruská armáda podél celé hranice od Kovna po Kameněc stát na svém vlastním území v nepřátelské zemi, uprostřed Poláků a Židů, protože i z Židů si carská vláda nadělala smrtelné nepřátele. Stačí pár pro Rusko prohraných bitev a válčiště se přesune od Visly na Dvinu a Dněpr; v týlu německé armády, pod její ochranou, se vytvoří vojsko polských spojenců; a pro Prusko bude jedině spravedlivým trestem, jestliže pak v zájmu své vlastní bezpečnosti bude muset obnovit silné Polsko.

Dosud jsme zkoumali jen čistě vojenské okolnosti a shledali jsme, že pokud jde o náš problém, můžeme Rusko pustit ze zřetele. Ještě jasněji se to však ukáže, jakmile se podíváme na celkovou ekonomickou a speciálně na finanční situaci Ruska.

* — úředníků. *(Pozn. red.)*

VI

Vnitřní situace Ruska je v této chvíli téměř zoufalá. Osvobození rolníků z roku 1861 a s ním zčásti jako příčina, zčásti jako následek související rozvoj kapitalistického velkoprůmyslu uvrhly tuto nejstabilnější ze všech zemí, *tuto evropskou Čínu*, do ekonomické a sociální revoluce, která jde nyní nezadržitelně svou cestou; a tato cesta je zatím převážně ničivá.

Šlechta dostala při osvobození rolníků odškodné ve státních dluhopisech, které prohýřila, jak nejrychleji dovedla. Když s tím byla hotova, otevřely jí nové železnice trh pro dřevo z jejích lesů; dala tedy kácet a prodávat dříví a žila si zase skvěle a v radovánkách tak dlouho, dokud výtěžek stačil. Obhospodařování statků za nových podmínek a se svobodnými dělníky bylo většinou i nadále velmi neuspokojivé; není proto divu, že je ruská pozemková šlechta zadlužena až po uši, pokud rovnou neudělala bankrot, a že výnos produktů z jejích statků se spíš zmenšuje, než zvětšuje.

Rolník dostal méně půdy a většinou horší, než měl dosud; bylo mu vzato právo na používání obecních pastvin a lesů, a tím i základna pro chov dobytka; daně byly značně zvýšeny a měl je nyní všude sám platit v penězích; k tomu přistoupily splátky — rovněž v penězích — na úrok a umoření výkupu (vykup), které zálohoval stát; zkrátka ke všemu zhoršení jeho všeobecné hospodářské situace přistoupilo ještě náhlé násilné přesazení z naturálního hospodářství do peněžního, které samo stačí zruinovat rolnictvo celé země. Vedlo to k překotnému rozvoji vykořisťování rolníků vesnickými boháči, bohatšími sedláky a hospodskými, mirojedy* (doslova občinožrouty) a kulaky* (lichváři). A jako by to všechno ještě nestačilo, přidal se nový velký průmysl a zruinoval naturální hospodářství rolníků až do posledního zbytku. Jeho konkurence nejenže brala půdu pod nohama produkci rolníkovy domácké výroby provozované

* Ruské výrazy jsou v originále. *(Pozn. čes. red.)*

pro vlastní potřebu, ale připravila o trh i jeho ruční práci určenou pro prodej nebo v nejlepším případě podrobila jeho řemeslo kapitalistickému „nákupčímu" nebo, což je ještě horší, jeho zprostředkovateli. Ruský rolník se svým primitivním obděláváním půdy a prvobytně komunistickým občinovým zřízením se tak náhle dostal do kolize s nejrozvinutější formou moderního velkého průmyslu, který si musel násilím vytvořit vnitřní trh; vznikla tak situace, v níž jej čekal nevyhnutelný krach. Avšak rolníci — to bylo téměř devět desetin obyvatelstva Ruska, a krach rolnictva se rovnal — alespoň dočasně — krachu Ruska.*

Když tento proces společenského převratu trval už dvacet let, projevily se ještě jiné důsledky. Bezohledné kácení lesů zničilo zásobárny vlhkosti v půdě, dešťová a sněhová vláha rychle odtékala potoky a bystřinami, aniž se vsákla, a způsobovala silné záplavy; avšak v létě byly řeky stále mělčí a půda vysychala. V mnohých nejúrodnějších oblastech Ruska prý hladina vlhkosti v půdě klesla o celý metr, takže kořeny obilných stébel k ní už nemohou dosáhnout a zasychají. Jsou tedy ruinováni nejen lidé, ale v mnoha oblastech i sama půda, a to nejméně na jednu generaci.

Hladomor roku 1891 způsobil, že se tento dosud chronicky probíhající proces ruinování stal akutním, a tím i zjevným celému světu. A proto se také Rusko od roku 1891 nemůže hladu zbavit. Špatný rok z větší části zruinoval i poslední a nejdůležitější výrobní prostředek rolníků — dobytek — a dohnal je k takovému závratnému zadlužení, že tím musela být zlomena jejich poslední síla k odporu.

V takové situaci by kterákoli země mohla podniknout nanejvýš válku ze zoufalství. Ale i k tomu chybějí prostředky. V Rusku žije na dluh šlechta, teď žije na dluh i rolník, a především tam žije na dluh stát. Jakou částku dluží ruský stát za hranicemi, to se ví: přes čtyři miliardy marek. Jaký je jeho vnitřní dluh, to neví nikdo; za prvé proto, že není známa ani úhrnná částka vypsaných půjček, ani celková částka papírových peněz, které jsou v oběhu, a za druhé

* Objasnil jsem to všechno už před rokem v „Neue Zeit" 1891—1892, čís. 19, článek „Socialismus v Německu". *(Engelsova poznámka.)* Viz tento svazek, str. 287—302. *(Pozn. red.)*

proto, že se hodnota těchto papírových peněz den ze dne mění. Jedno je však jisté: úvěr Ruska v zahraničí je vyčerpán. Čtyři miliardy marek ruských státních dluhopisů vrchovatě přesytily západoevropský peněžní trh. Anglie se už dávno větší části svých „ruských papírů" zbavila a Německo to udělalo nedávno. Holandsku a Francii se nakupování těchto papírů už také přejedlo, jak se ukázalo při poslední ruské půjčce v Paříži; z 500 miliónů franků se podařilo umístit jen 300 miliónů, kdežto obligace na 200 miliónů musel ruský ministr financí vzít od bankéřů, kteří půjčku nejen upsali, ale i překročili, zase zpátky.[240] To je důkaz, že dokonce ani ve Francii nemá v nejbližší době nějaká nová ruská půjčka naprosto žádné vyhlídky.

Taková je situace země, od níž prý nám hrozí bezprostřední nebezpečí války a která dokonce není ani schopna podniknout pod nějakou záminkou válku ze zoufalství, jestliže my sami nebudeme tak hloupí, abychom jí na to hodili do chřtánu peníze.

Nepochopitelná je nevědomost francouzské vlády a francouzského *buržoazního* veřejného mínění, které ji ovládá. Ne že Francie potřebuje Rusko — naopak, Rusko potřebuje Francii. Bez Francie by car byl se svou politikou v Evropě izolován, musel by bezmocně přihlížet a nechat na Západě i na Balkáně všechno tak, jak to leží a běží. S trochou rozumu by mohla Francie vytlouci z Ruska všechno, co by chtěla. Ale místo toho se oficiální Francie plazí před carem po břiše.

Ruský export pšenice je už zruinován levnější americkou konkurencí. Jako hlavní vývozní artikl už zbývá jen žito, a to jde téměř bez výjimky do Německa. *Jakmile Německo začne jíst bílý chléb místo černého, přijde dnešní oficiální carské a velkoburžoazní Rusko na buben.*

VII

Své sousední mírumilovné nepřátele jsme už zkritizovali dostatečně. Ale jak to vypadá u nás doma?

A tu musíme přímo říci: Postupné zkracování doby vojenské služby může být pro armádu výhodné jen tehdy, bude-li jednou provždy naprosto znemožněno *šikanování* vojáků, které se rozmohlo v posledních letech a stalo se v armádě mnohem běžnější, než je kdo ochoten přiznat.

Toto šikanování vojáků je protějškem kasárenské pedanterie a parádního drilu; obojí se odedávna šíří v pruské armádě vždycky, když je nějaký čas mírovou armádou, a od Prusů to přechází i k Sasům, Bavorům atd. Je to dědictví pravých „staropruských" časů, kdy voják byl buď naverbovaný tulák, nebo nevolný rolnický synek, a musel si proto bez reptání nechat od svého junkerského důstojníka líbit jakékoli špatné zacházení a ponižování. A zejména zbankrotělá šlechta z Nemanic a Darmožroutova, jaké na východ od Labe není nijak málo, dodává ještě dnes svůj kontingent nejhorších kasárenských rasů, v čemž se jí vyrovnají jedině nadutí buržoazní synáčci, kteří by si rádi hráli na junkery.

Týrání vojáků v pruské armádě nikdy docela nevymřelo. Bylo však dříve méně časté, mírnější a místy i humorističtější. Ale od té doby, co se na jedné straně musí vojákovi vštěpovat stále víc věcí a na druhé straně se nijak nepomýšlí na odstranění zbytečného harampádí přežilých a dnes už nesmyslných taktických cvičení, od té doby se poddůstojníkovi mlčky ponechává stále větší pravomoc používat jakékoli výcvikové metody, která se mu bude zdát vhodná, a k používání násilných prostředků je ostatně nepřímo nucen příkazem, že musí v omezeném čase, kdy mužstvu velí, do vojáků dostatečně vtlouci to či ono. A když nadto právo vojáka stěžovat si je čistě pro posměch, pak není divu, že se oblíbená staropruská metoda zase vesele rozbujela — tam, kde si to vojáci dali líbit. Jsem si totiž jist tím, že se v plucích ze západní části země

a v plucích se silnou příměsí obyvatel velkých měst projevuje šikanování vojáků daleko méně než v těch, jejichž mužstvo tvoří převážně rolníci z území na východ od Labe.

Proti tomu dříve existoval — alespoň fakticky — jeden protijed. U předovky s hladkou hlavní se dalo snadno zařídit, že se při manévrech skutálel do hlavně na slepou patronu oblázek, a pak se dost často stávalo, že byl nenáviděný představený při manévrech nedopatřením zastřelen. Někdy to také nevyšlo; znal jsem jednoho mládence z Kolína nad Rýnem, kterého roku 1849 takovýmto způsobem zabila střela určená jeho kapitánovi. Nyní, s malorážní zadovkou, to už nejde tak snadno a tak nepozorovaně; dost přesným barometrem šikanování vojáků je nám zato statistika sebevražd v armádě. Jestliže ale ve „vážném případě" dojde na ostré náboje, pak se ovšem namane otázka, zda ona stará praxe nenajde znovu stoupence, jak tomu prý tu a tam bylo v posledních válkách; k vítězství by to ovšem nijak zvlášť nepřispělo.[375]

Zprávy anglických důstojníků souhlasně chválí mimořádně dobrý vztah mezi představenými a vojáky, jaký byl za manévrů francouzské armády v Champagni roku 1891. V této armádě by věci, které u nás tak často proskakují z kasáren do tisku, byly přímo nemožné. Už před velkou revolucí tam ztroskotal pokus zavést po pruském vzoru bití lískovkou. Za nejhorších časů alžírských tažení a druhého císařství by se žádný představený nebyl opovážil dovolit si vůči francouzskému vojákovi ani desetinu toho, co si před očima nás všech dovolují vůči německým vojákům jejich představení. A dnes po zavedení všeobecné branné povinnosti bych rád viděl francouzského poddůstojníka, který by se opovážil rozkázat vojákovi, aby dal druhému políček nebo aby mu plivl do obličeje. V jakém opovržení však musejí mít francouzští vojáci své budoucí protivníky, jestliže o nich slyší a čtou, co si dají líbit, aniž by hnuli brvou. A aby to vojáci v každých francouzských kasárnách slyšeli a četli, o to je postaráno.

U Francouzů panuje v armádě takový duch a takový vztah mezi důstojníky, poddůstojníky a vojáky, jaký panoval v Prusku v letech 1813 až 1815 a zavedl naše vojáky dvakrát do Paříže. U nás naproti tomu se všechno čím dál tím víc blíží ke stavu z roku

1806, kdy se také voják sotva považoval za člověka, byl bit a tupen a kdy mezi ním a důstojníkem zela nepřekročitelná propast — a tento stav přivedl armádu k Jeně[36] a do francouzského zajetí.

Tolik se toho namluví o rozhodující hodnotě morálních faktorů ve válce. A co jiného se dělá v míru, než že se téměř systematicky ničí?

VIII

Až dosud jsme předpokládali, že návrh na postupné rovnoměrné zkracování služební doby s konečným přechodem k miličnímu systému byl všeobecně přijat. Především je tu však otázka: bude přijat?

Dejme tomu, že Německo předloží tento návrh nejprve Rakousku, Itálii a Francii. Rakousko dvouleté maximum služební doby s radostí přijme a patrně ji samo v praxi ještě dále zkrátí. O příznivých výsledcích, kterých bylo dosaženo při krátké služební době části jednotek, se v rakouské armádě zřejmě mluví mnohem otevřeněji než v německé. Mnozí důstojníci tam přímo prohlašují, že zeměbrana, která slouží jen pár měsíců, je lepší než řadové vojsko; v každém případě pro jejich názor mluví to, že prapor zeměbrany, jak jsem byl ujištěn, se zmobilizuje za 24 hodin, kdežto řadový prapor k tomu potřebuje několik dní. Přirozeně: u řadového vojska se každý bojí dotknout liknavého starorakouského šlendriánu, kdežto u zeměbrany, kde jsou všechny instituce zřízeny nově, se našlo dost odvahy tento šlendrián nezavést. Ať tak či onak, v Rakousku vzdychá lid stejně jako vláda po ulehčení vojenského břemene a toho lze, jak se ukazuje právě na základě jejich vlastních zkušeností, nejspíš dosáhnout zkrácením služební doby.

Itálie se toho rovněž chopí oběma rukama. Klesá pod tíhou válečného rozpočtu, který ji tíží natolik, že se tu musí najít nějaká odpomoc, a to hodně brzy. Také zde je zkrácení maximální služební doby nejbližší a nejjednodušší cestou. Lze tedy říci, že se Trojspolek[376] buďto rozpadne, nebo musí sáhnout po nějakém prostředku, víceméně shodném s naším návrhem.

Jestliže však Německo, opírajíc se o přijetí návrhu Rakouskem a Itálií, předloží tento návrh francouzské vládě, přivede ji tím do fatální situace. Jestliže návrh přijme, její relativní vojenské postavení se naprosto nezhorší. Naopak, dostane příležitost, jak si toto relativní postavení zlepšit. V některých ohledech je pro Francii

nevýhodné, že tam je všeobecná branná povinnost zavedena teprve 20 let. Ale tato nevýhoda v sobě zahrnuje i výhodu, totiž že všechno je ještě nové, že starý cop z dob krále Holce byl ustřižen teprve nedávno, že se snadno zavádějí další zlepšení a nenarážejí na tuhý odpor zakořeněných předsudků. Všechny armády jsou obzvlášť učelivé po *velkých porážkách*. Lepší využívání služební doby stanovené dohodou by tedy bylo ve Francii mnohem snáze dosažitelné než kdekoli jinde; a poněvadž tam i školství právě tak jako armáda prodělává převratné změny, bude tam také možné daleko rychleji a snáze než kdekoli jinde prosadit všeobecnou tělesnou a speciální předvojenskou výchovu mládeže. To by ovšem znamenalo, že mocenské postavení Francie vůči Německu po vojenské stránce zesílí. Přes to všechno je možné a dokonce dost pravděpodobné, že šovinistický proud — francouzský šovinismus je právě tak tupohlavý jako německý — bude dost silný, aby svrhl každou vládu, která něco takového přijme, tím spíš, když to přichází z Německa. Tak tedy dejme tomu, že Francie odmítne. Co potom?

I potom získá Německo obrovskou výhodu už tím prostým faktem, že s takovým návrhem přišlo. Nesmíme zapomínat: Sedmadvacet let Bismarckova hospodaření způsobilo, že Německo je — a ne neprávem — všude za hranicemi nenáviděno. Ani anexe severošlesvických Dánů, ani nedodržování příslušného článku pražské mírové smlouvy, který nakonec eskamotérsky zmizel,[377] ani anexe Alsaska a Lotrinska, ani malicherná opatření proti pruským Polákům — nic z toho nemělo naprosto co dělat s vytvořením „národní jednoty". Bismarck dokázal, že se Německo stalo pověstné svou dobyvačností; německý šovinistický měšťák, který vyhodil rakouské Němce, a přece pořád ještě chce Německo nade všechno bratrsky držet pohromadě „von der *Etsch* bis an die Memel"*, buržoa, který by naproti tomu hrozně rád připojil k Německé říši Holandsko, Flandry, Švýcarsko a údajně „německé" pobaltské provincie Ruska — tento německý šovinista v tom Bismarckovi poctivě pomáhal, a to s tak skvělým úspěchem, že dnes už „bodrému Němci"

* — „od *Adiže* až po Němen"; slova z nacionalistické písně Hoffmana von Fallersleben „Deutschland, Deutschland über alles" [„Německo, Německo nade všechno"], která se později stala německou hymnou. *(Pozn. red.)*

nikdo v Evropě nevěří. Kamkoli přijdete, všude se setkáte se sympatiemi k Francii, ale s nedůvěrou vůči Německu, které se považuje za příčinu nynějšího válečného nebezpečí. S tím vším by byl konec, kdyby se Německo rozhodlo podat náš návrh. Vystoupilo by jako mírotvorce způsobem, který nepřipouští pochyby. Ukázalo by, že je ochotno postavit se do čela ve věci odzbrojení, jak to vlastně po právu přísluší zemi, která dala signál ke zbrojení. Nedůvěra by se musela změnit v důvěru, nelibost v sympatie. Pravdou by se konečně stala nejen fráze, že Trojspolek je mírový spolek, ale i sám Trojspolek, který je nyní jen zdáním. Veřejné mínění celé Evropy a Ameriky by bylo na straně Německa. A to by byl takový morální zisk, že by to bohatě vyvážilo i všechny možné vojenské nevýhody našeho návrhu, které snad ještě může někdo někde vyšťourat.

Francie naopak, kdyby odzbrojovací návrh odmítla, dostala by se do téže nepříjemné pozice podezřívaného, v jaké je nyní Německo. Tady všichni vidíme, řekl by evropský šosák — a ten je největší velmocí — tady všichni vidíme, kdo chce mír a kdo chce válku. A kdyby pak snad jednou přišla ve Francii k veslu opravdu válkychtivá vláda, octla by se v situaci, kdy by si při troše rozumu válku absolutně nemohla dovolit. Ať by se pak stavěla jak chtěla, byla by v očích celé Evropy tou stranou, která vyvolala a vynutila si válku. Tím by si proti sobě popudila nejen malé státy a Anglii, ale nemohla by si být jista ani pomocí Ruska, ani onou tradiční pomocí Ruska, která záleží v tom, že Rusko své spojence napřed vžene do konfliktu a pak je nechá na holičkách.

Nezapomínejme: *příští válku rozhodne Anglie.* Trojspolek za války proti Rusku a Francii a právě tak Francie oddělená od Ruska nepřátelským územím, všechny tyto země jsou odkázány na námořní cesty, protože se nemohou obejít bez velkého dovozu obilí. Tyto cesty absolutně ovládá Anglie. Dá-li ona své loďstvo k dispozici jedné straně, bude druhá strana prostě vyhladověna, neboť jí bude odříznut dovoz obilí; bude to vyhladovění Paříže[378] v měřítku obrovsky zvětšeném, a vyhladovělá strana bude muset kapitulovat tak jistě, jako že dvakrát dvě jsou čtyři.

Nuže: v této chvíli má v Anglii převahu liberální hnutí a angličtí liberálové rozhodně sympatizují s Francií. K tomu starý

Gladstone osobně je rusofil. Jestliže vypukne evropská válka, zůstane Anglie co nejdéle neutrální; ale i její „blahovolná" neutralita může za zmíněných okolností znamenat pro jednu z válčících stran významnou pomoc. Jestliže Německo předloží náš návrh a bude Francií odmítnuto, pak nejen překoná všechny anglické antipatie a zajistí si blahovolnou neutralitu Anglie pro sebe, ale nadto anglické vládě prakticky znemožní, aby se ve válce připojila k nepřátelům Německa.

Závěrem tedy:

Buďto Francie návrh přijme. Pak bude válečné nebezpečí, které vyplývá ze stále stupňovaného zbrojení, skutečně odstraněno, národy budou mít konečně klid a Německo si získá slávu, že k tomu dalo podnět.

Anebo Francie nepřijme. Pak si své vlastní postavení v Evropě zhorší a postavení Německa zlepší natolik, že se Německo už naprosto nebude muset bát války, a dokonce bez jakéhokoli nebezpečí bude moci ve spolku se svými spojenci, kteří se pak teprve stanou opravdu jeho spojenci, přistoupit na vlastní pěst k postupnému zkracování doby vojenské služby a k přípravě miličního systému.

Bude mít někdo odvahu udělat tento spásný krok? Anebo se bude čekat, až si Francie uvědomí, v jaké situaci je Rusko, a proto udělá první krok sama a přivlastní si všechnu slávu?

NĚMECKÝM DĚLNÍKŮM

K 1. MÁJI 1893

O čem vhodnějším mohu dnes německým dělníkům vyprávět než o nadcházející májové oslavě zde v Anglii, která právě letos bude zvlášť významná?* Jestliže nynější Německo už není tou „světničkou bohabojných dětiček" Heinricha Heina[379], není už ani dnešní Anglie vzornou zemí německých katedrových křehotinek, zemí, kde hodné tradeuniony a pokrok v mezích zákona pečují o to, aby socialistické fantazie nepadly na úrodnou půdu. To už je jednou provždy za námi. Anglická dělnická třída potřebovala dlouhou dobu, než se po slavných bojích a konečných porážkách z období chartismu znovu dostala do pohybu. Ale že se opět rozhýbala, o tom nemůže být pochyb. Pokud jde o zdejší socialistické organizace, nepřekračovaly až donedávna rámec pouhých sekt, vedle nichž se staré tradeuniony opravdu mohly zdát velice mocné. Odtud ujišťování krotkých chlapečků z německých universit, že angličtí dělníci nechtěli námezdní systém odstranit, nýbrž jen „zušlechtit". Jak to ale vypadá dnes? Masy dělníků si stále víc uvědomují, že jejich záchrana není ani tak v tom, aby si v boji s jednotlivými podnikateli vynutili vyšší mzdy a kratší pracovní

* V rukopise je před touto větou odstavec, který ve vytištěném textu chybí: „V okamžiku, kdy musím tyto řádky poslat do májového čísla německých novin, očekává se v Berlíně krize v souvislosti s projednáváním návrhu vojenského zákona. Co se stane? Jestliže Říšský sněm návrh zamítne, bude rozpuštěn a oslavy 1. máje ovládne a zastíní — zcela právem — volební kampaň. Nyní sice můžeme vsadit pět proti jedné, že ke kýženému kompromisu přece jenom dojde a že se Říšský sněm udrží další dva roky; postačí však malá náhoda, aby se to zhatilo. Co mohu říci německým dělníkům k jejich vlastnímu Prvnímu máji, o němž nikdo neví, za jakých okolností se bude slavit?" *(Pozn. red.)*

dobu, nýbrž především v tom, aby si dělnická třída organizovaná ve vlastní stranu vybojovala politická práva, parlament.* Poprvé se to ukázalo ve všeobecných volbách z roku 1892. V boji proti oběma starým stranám prosadili dělníci tři své kandidáty** a navíc jim ještě ve více než dvaceti volebních obvodech dali okusit říznou chuť své moci, jíž dosud nepoužili.[380] To sebevědomí dělníků neobyčejně pozvedlo.

V Anglii mají dělníci dokonce i při nynějším omezeném volebním právu absolutní většinu přinejmenším ve 150 volebních obvodech. Projde-li vládní návrh na volební reformu[381], budou mít tuto většinu ve 200 volebních obvodech. Mimoto rozhodují už teď ve většině všech volebních obvodů o výsledku voleb hlasy dělníků. Co tady znamená probuzení dělníků k třídnímu uvědomění, je nasnadě. Stačí, když dělníci budou chtít, a v Anglii se nebude moci vládnout bez jejich vůle.

Toto probuzení je patrné i na přípravách letošních májových oslav. Poprvé probíhají jednání hladce, bez svárů a řevnivosti, za jednomyslného nadšení. A co je daleko nejdůležitější: socialisté vedou a oslavy budou mít poprvé naprosto jasně sociálně demokratický ráz.

13. března 1893

Bedřich Engels

Otištěno v májovém listě „Mai-Feier" z 1. května 1893, vydaném listem „Vorwärts"

Podle textu májového listu srovnaného s konceptem rukopisu
Přeloženo z němčiny

* V rukopise je místo „vybojovala politická práva, parlament" „vybojovala parlament, politickou moc". *(Pozn. red.)*

** — tj. J. K. Hardie, J. Burns a J. Wilson. *(Pozn. red.)*

RAKOUSKÝM DĚLNÍKŮM

K 1. MÁJI 1893[382]

Londýn. Byl jsem vyzván, abych rakouským soudruhům řekl několik slov v májovém čísle jejich novin. Co jim mám říci? Jak je třeba slavit První máj, to vědí lépe než já. To dokázali od počátku. Od roku 1890 ukazovali rakouští dělníci svým bratřím ve všech ostatních zemích rok co rok, jak chápe proletariát správnou májovou oslavu. Nikde se jim nemohli vyrovnat nebo je jen napodobit.

Vskutku má oslava Prvního máje v Rakousku daleko větší význam než kdekoli jinde. V Německu bylo možné v roce 1890 poukázat na to, že právě proběhly volby do Říšského sněmu, které byly tak velkolepou přehlídkou německé dělnické třídy, že každá májová oslava vedle ní bledla. Ve Francii připadly na první květen 1892 obecní volby uspořádané podle všeobecného volebního práva, jež přinesly dělníkům rovněž veliká vítězství;[383] tu bylo třeba na prvního máje pro věc proletariátu pracovat a ne oslavovat. Ale v Rakousku dělníci volební právo ještě nemají, a jak je tomu s jejich tiskovou svobodou a s jejich spolčovacím a shromažďovacím právem, o tom podává zprávu na dotaz v Říšské radě pan ministerský rada svobodný pán von Czapka.[384] A proto mají rakouští dělníci pravdu a zase pravdu, když stůj co stůj trvají na důsledném provádění svých májových oslav. Pro dělnictvo jiných zemí je tato oslava převážně mezinárodní záležitostí; může se proto stát, že pro zvláštní vnitropolitické okolnosti musí ustoupit do pozadí. Pro Rakušany to však není jen mezinárodní záležitost, nýbrž také,

a možná převážně, vnitřní, a proto je u nich nezbytně a vždy v popředí.

Nechť má i letos stejně skvělý průběh, jako mívala dosud.

Napsáno v březnu—počátkem dubna 1893
Otištěno v májovém listu „Zum 1. Mai 1893", vydaném listem „Arbeiter-Zeitung"

Podle textu májového listu
Přeloženo z němčiny

ČESKÝM SOUDRUHŮM
K JEJICH MÁJOVÝM OSLAVÁM
VZPOMÍNKU Z ROKU 1848[385]

Karel Marx se setkal ve Vídni[386] s pražským knihkupcem Borroschem, vůdcem německé frakce z Čech v rakouském Národním shromáždění.

Borrosch si velmi stěžoval na národnostní třenice v Čechách a na domnělou fanatickou nenávist Čechů k českým Němcům. Marx se ho otázal, jak to vypadá s českými dělníky. „Ano," odpověděl Borrosch, „to je docela zvláštní věc; jakmile vstoupí do hnutí dělníci, pak je s tím konec; pak už není řeč o Češích a Němcích, ti jsou všichni zajedno."

Co v Čechách dělníci obou národností [tehdy] jen *cítili*, to dnes *vědí:* že všechny národnostní třenice jsou možné jen za panství feudálních velkostatkářů a kapitalistů; že slouží jen k tomu, aby toto panství zvěčňovaly; že čeští a němečtí dělníci mají tytéž společné zájmy a že jakmile se dělnická třída chopí politické moci, budou všechny záminky k národnostním nesvárům odstraněny. Neboť dělnická třída je mezinárodní svou nejvnitřnější podstatou, a to znovu dokáže tohoto Prvního máje.

Londýn *B. E.*

Napsáno 8. dubna 1893
Otištěno v májovém listu
„První máj 1893"

Podle konceptu rukopisu
srovnaného s českým překladem
v májovém listu
Přeloženo z němčiny

VŠEMU NAVZDORY

(POZDRAV FRANCOUZSKÝM DĚLNÍKŮM K I. MÁJI 1893)

Snad se mýlím, ale zdá se mi, že letos nebude 1. máj v životě mezinárodního proletariátu takovou stěžejní událostí jako po tři uplynulé roky.

Z velkých evropských zemí chce udržet prvomájové manifestace v popředí zájmu zřejmě jen Rakousko. Dělníci tam skutečně nemají možnost jinak vystoupit.

Ve Francii určitě, v Německu velmi pravděpodobně a v Anglii snad bude letos význam 1. máje zatlačen do pozadí všeobecnými volbami, v nichž proletariát bude povolán vydobýt si nové pozice a bezpochyby je také dobude.*

Jestliže tedy svátek 1. máje vzhledem k blížícím se všeobecným volbám v něčem nepatrně utrpí, není třeba se tím nijak znepokojovat. Nehodíme kvůli tomu flintu do žita. Právě naopak.

Demonstrace jsou výborná věc, ale jen tehdy, nemáme-li nic lepšího.

Jen ať buržoazie nejásá předčasně.

* V rukopise je dále škrtnut odstavec: „V Belgii si neschopná vláda a krátkozraká buržoazie přímo v předvečer 1. máje zahrávají s ohněm, je možné dokonce říci, že by rády zažehly požár, který by zachvátil celou Evropu."[387] *(Pozn. red.)*

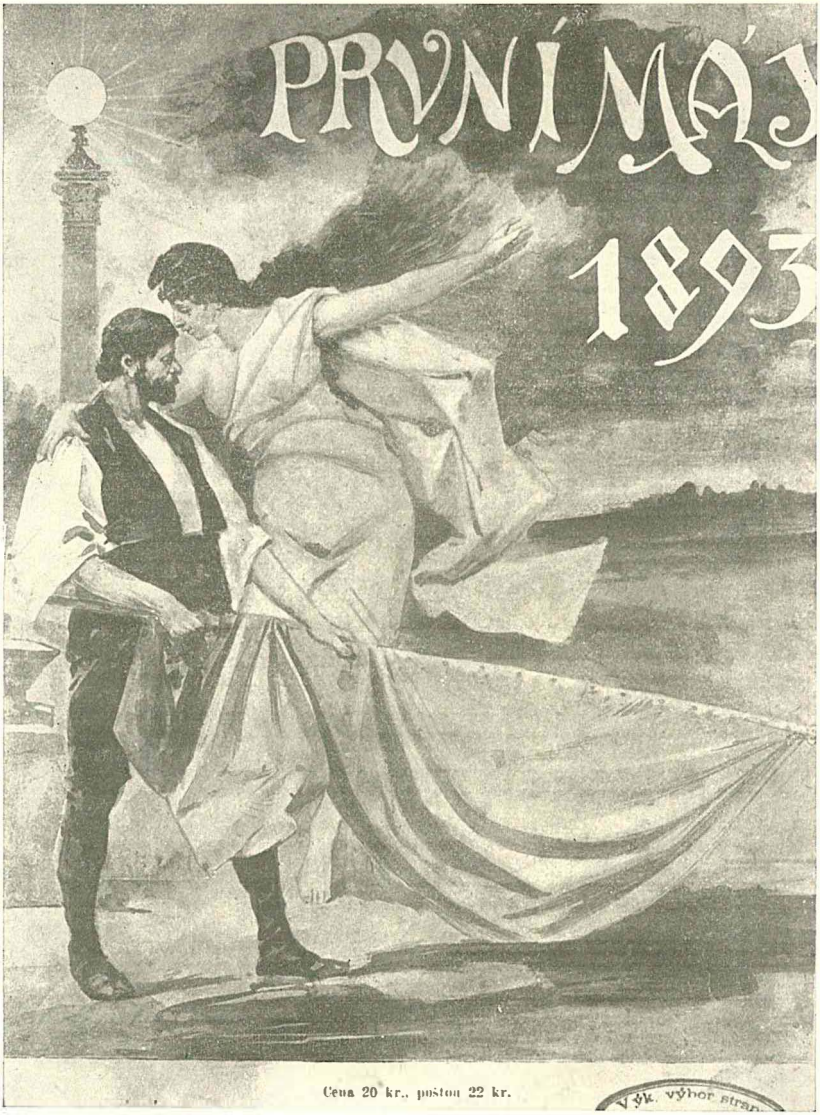
Ještě se s ní setkáme u volebních uren a pak v Bourbonském paláci![388]

Londýn 14. dubna

Bedřich Engels

Otištěno v „Le Socialiste“, čís. 134 z 23. dubna 1893

Podle textu novin srovnaného s konceptem rukopisu
Přeloženo z francouzštiny

Titulní list májového listu českých sociálních demokratů z roku 1893

První máj.

Žádnému svátku, žádnému kluku pracujících tříd nestavěly se ostatní třídy s takovým odporem, jako ku slavení 1. května.

Zajisté, že musí být hluboká příčina tohoto odporu. Vždyť stanovila si ta společnost tolik různých svátků a slavností a víme ze zkušenosti, že dělnící ku mnohým slavnostem jsou donucováni — komandováni. Tedy o tu práci za 10 až 16 hodin ubýlou těmto třídám nejde, jedná se jim zajisté o něco jiného.

Společnost dnešní, která ve svých formách úplně je zvrácená, buduje svoji sílu na hmotné moci — na vojsku.

Jakkoliv vládnoucí třídy naprosto veškeré síly a výdržují — vlastně nechávají sobě vydržovat — ohromné armády žandarmů, policistů i vojska, tol nemohou dnes více vynaložiti sobě od tříd od nich potlačených oné bázně a respektu, které by si touto ohromnou silou i zbraní tak rády vynutily.

Ano, co na jedné straně panující bourgeoisie a ovšem i ostatní třídy sténají pod břemenem vojenských výdajů, nemohouce se však o panství své řádně dobodnouti, zatím na druhé straně povstala nahá chudoba i bída a podala ruku svoji všem národům a tito v poznání jich postavení utvořili svazek všebratrský a jako orkanický příval béře vše sebou, co jemu se v cestu staví.

Že také tomu jest, ukazuje nám nejlépe »První Máj«.

Proletář viděl a předvídal svůj Kán, Fourmies a t. d. a t. d. a přece kráčí bez přestání, bez zastávky ku předu.

A ta celá vytá společnost to vidí a cítí . . .

Ano, nejedná se dnes o těch pár hodin za meškaných v 1. květnu — jedná se zde o princip o respekt.

A tento respekt vynutil sobě proletář! Panující strany utrpěly tolik ztrát — měly již tolik Pyrrhových vítězství — že samy již uznávati počínají svoji nezpůsobilost ku samostatnému hospodaření.

Bude jenž záležet na proletářstvu, zda-li uzná za dobré ten Augiášův chlév vymetati anebo jestli mu to nebude snadnějším, starý chlév rozbořit a na jeho základech vystavět nový, výhodnější, ve kterém by hnůj á la Panama nemohl se nahromadit.

Ano, panstvo již vidí se v duchu ve voze »Eliášově« a slyší, jak dělnictvo volá: »Messieurs, faites un bon voyage!«

Ze má dosti k tomu síly a že je i schopné k tomu, dokazuje ve svém slavení prvního máje!

Nechť zkvétá sociální demokracie!

Sláva prvnímu máji!

Paříž, 4. dubna 1893.

Paul Lafargue.

Českým soudruhům jednu upomínku z roku 1848

ku jejich slavnosti květnové.

Karel Marx sešel se tenkráte ve Vídni s pražským knihkupcem Borroschem, vůdcem německočeské frakce v rakouském říšském shromáždění.

Borrosch vehni sobě stěžoval na národní třenice v Čechách a na to, že prý Češi Čechoněmcům jsou nepřátelskými. Marx tázal se ho, jak to stojí s dělnictvem těchto národností. »Ano,« odpovíděl Borrosch, »to je zcela zvláštní věc; jakmile dělníci do hnutí vkročí, tu se to přestává; tu není řádné řeči více o Češích nebo o Němcích, ti drží všichni dohromady.«

Co čeští dělníci obou národností tenkrát cítili, to vědí též dnes: že celé ty národnostní třenice jsou možny jen pod panstvím velkostatkářských feudálních pánů a kapitalistů, které jen k tomu slouží, toto panství zvěčniti; že čeští a němečtí dělníci ty samé společné zájmy mají, a že jakmile pracovní třída politického panství dosáhne, veškeré příčiny ku národnostní hádce odstraněny jsou.

Neboť pracující třída je ve své povaze a přirozenosti mezinárodní a *to dokáže na novo tímto prvním květnem.*

Londýn, 8. dubna 1893.

Bedřich Engels.

Přátelé, bratří!

Přáli jste si ode mně několik řádek. Zde je máte:

Osmihodinná doba pracovní je pro nás tím, čím pro dnešní společnost vládnoucí zlepšená republika.

Pro tuto nesmíme však zapomenouti na cíl náš, který je: Úplné právo na vedení lidského života pro každého jednotlivce!

Úplná rovnost ve společnosti a celá svoboda pro všecky!

Se sociálně-revolučním pozdravem

F. Domela-Nieuwhuis

Stránka májového listu s Engelsovým příspěvkem

ŠPANĚLSKÝM DĚLNÍKŮM

K 1. MÁJI 1893[389]

Jak se zdá, proletářská revoluce převrací všechno, dokonce i chronologii. Ve Španělsku aspoň následuje, ať si kalendář říká co chce, 1. květen až po 2. květnu[390]. Dříve slavili španělští dělníci 2. květen, dnes slaví 1. den v tomto měsíci.

Od 2. května k 1. květnu, jaký pokrok jsme udělali! Opravdu, co se to stalo 2. května 1808? Na jedné straně cizí invaze, na druhé straně madridský lid.* Vypadá to velmi prostě. A přece byla situace neobyčejně složitá. Aby mohl španělský lid bojovat proti cizí invazi a Napoleonově tyranii, musel současně bojovat proti francouzské revoluci,** a aby mohl znovu získat svou nezávislost, byl tento španělský lid nucen znovu nastolit despotismus fanatického idiota Ferdinanda VII., podporovaného šlechtou a duchovenstvem.

Totéž se odehrávalo v Itálii, Německu a dokonce i ve Francii; Itálie a Německo se mohly zbavit Napoleonova jha jedině tím, že si daly svázat ruce monarchistickou, feudální a klerikální reakcí.

Tak tedy války mezi národy komplikují a kalí situace zdánlivě úplně jednoduché a jasné.

Avšak krok vpřed od 2. května k 1. květnu je obrovský! 1. máj znamená situaci jasnou a jednoznačnou; dva naprosto odlišné a proti sobě stojící tábory: na jedné straně mezinárodní prole-

* V rukopise je dále škrtnuto: „Za cizí armádou Napoleon, takzvaný představitel buržoazní revoluce, ve skutečnosti však despota ve vlastní zemi a porobitel sousedních národů. Za madridským lidem královská dynastie imbecilních Bourbonů, feudální šlechta, kněží. Podivná směsice!" *(Pozn. red.)*

** V rukopise je dále škrtnuto: „jejímž synem byl Napoleon". *(Pozn. red.)*

tariát spějící k vítězství pod rudým praporem všeobecného osvobození; na druhé straně majetné a reakční třídy všech zemí, sjednocené k obraně svých vykořisťovatelských výsad. Boj začal, rudý prapor je rozvinut, vítězství je jisté — kupředu!

Napsáno v dubnu 1893

Podle konceptu rukopisu
Přeloženo z francouzštiny

REDAKCI BULHARSKÉHO ČASOPISU „SOCIAL-DEMOKRAT“ [391]

До редакцията на сборникъ „Социялъ—демократъ“

122, Regent's Park Road N. W.
Londýn 9. června 1893

Milí soudruzi!

Srdečné díky za 2. číslo vašeho časopisu „Социяль—демократъ“, které jste mi poslali; nadpisem nad těmito řádky vám chci ukázat, že alespoň začínám rozumět vaší řeči. Požadavky, které klade internacionálnost, rostou každým dnem. Do roku 1848 bylo možné se domnívat, že stačí částečně rozumět hlavním západoevroským a středoevropským jazykům, nyní jsme však dospěli tak daleko, že se na stará kolena musím učit dokonce ještě rumunsky a bulharsky, chci-li sledovat postup socialismu na východ a jihovýchod. My na Západě však nemáme proto o nic menší radost z této naší jihovýchodní výspy na hranicích Asie, která nese Marxem rozvinutý prapor moderního proletariátu až k Černému a Egejskému moři — kéž by se toho Marx byl mohl ještě dožít! — a která na vábení i hrozby ruského carismu odpovídá tím, že proti carovým proklamacím staví socialistická díla předních bojovníků ruského proletariátu. Měl jsem velkou radost, když jsem viděl Plechanovova díla přeložená do bulharštiny.[392] Да живѣе интернационалниа социализмъ!*

Váš *B. Engels*

Otištěno v listu „Social-demokrat“, čís. 3 z roku 1893

Podle rukopisu srovnaného s textem časopisu
Přeloženo z němčiny

* Ať žije mezinárodní socialismus!

ZÁVĚREČNÝ PROJEV NA MEZINÁRODNÍM SOCIALISTICKÉM DĚLNICKÉM KONGRESU V CURYCHU 12. SRPNA 1893[393]

Protokolární záznam

Občané a občanky!

Dovolte mi, abych projev (který řečník právě přednesl anglicky a francouzsky) přeložil do své milované němčiny. Nečekaně skvělé přijetí, které jste mi uchystali a kterým jsem hluboce dojat, nepřijímám pro svou osobu, ale jako spolupracovník velkého člověka, jehož obraz visí tam nahoře (Marx). Je tomu právě padesát let, co jsme Marx a já vstoupili do hnutí tím, že jsme uveřejnili první socialistické články v „Deutsch-Französische Jahrbücher". Socialismus se z tehdejších malých sekt rozrostl v mohutnou stranu, před níž se třese celý oficiální svět. Marx zemřel, ale kdyby teď byl ještě živ, nebylo by v Evropě a Americe člověka, který by právem mohl s takovou hrdostí pohlížet zpět na své celoživotní dílo. Vzpomeňme ještě jednoho výročí. V roce 1872 se konal poslední kongres Internacionály.[394] Došlo na něm ke dvěma událostem. Za prvé jsme se naprosto zřekli anarchistů. Bylo toto usnesení zbytečné nebo ne? Kongresy pařížský[98], bruselský[228] i tento musely učinit totéž. Za druhé byla na něm zastavena působnost Internacionály v její staré podobě. Byla to doba, kdy vyvrcholilo běsnění reakce zpité krví slavné Komuny. Další trvání staré Inter-

nacionály by bylo vedlo k obětem naprosto neúměrným výsledkům; Internacionála přemístila své sídlo do Ameriky, to znamená, že ustoupila ze scény. Bylo přenecháno proletariátu v jednotlivých zemích, aby se organizoval svou specifickou formou. To se stalo a Internacionála je nyní mnohem silnější než dříve. V tomto smyslu musíme pokračovat v práci na společné půdě. Musíme připustit diskusi, abychom se nestali sektou, ale společné hledisko musí zůstat zachováno. Volné spojení, dobrovolná soudržnost podporovaná kongresy postačí k tomu, abychom dosáhli vítězství, které nám nemůže vyrvat žádná moc na světě.

Obzvlášť mě těší, že jsou tu v hojném počtu zastoupeni Angličané, vždyť byli našimi učiteli v organizování dělníků; ale i když jsme se od nich mnoho naučili, viděli zde jistě i oni leccos nového, z čeho se ještě sami mohou přiučit.

Projížděl jsem Německem a leckde jsem slyšel litovat, že zákon proti socialistům padl. Boj s policií prý byl daleko zábavnější. S takovými bojovníky nesvede nic žádná policie, žádná vláda na světě.

Na žádost byra prohlašuji kongres za ukončený. Ať žije mezinárodní proletariát! (Shromáždění bouřlivě provolává slávu. Dlouhotrvající, neutuchající jásot. Přítomní povstávají a zpívají Marseillaisu.)

Otištěno jako výtah nebo protokolární záznam v řadě socialistických a dělnických listů v srpnu—září 1893 a v brožuře „Protokoll des Internationalen Sozialistischen Arbeiter-Kongresses in der Tonhalle Zürich vom 6. bis 12. August 1893", Curych 1894

Podle textu brožury
Přeloženo z němčiny

PROJEV NA SOCIÁLNĚ DEMOKRATICKÉM SHROMÁŽDĚNÍ VE VÍDNI 14. ZÁŘÍ 1893[395]

Novinová zpráva

Vážení soudruzi a soudružky!

Nemohu opustit tento sál a nevyjádřit vám srdečné a vřelé díky za nezasloužené přijetí, jehož se mi na dnešním večeru dostalo. Mohu pouze říci, že je mi, bohužel, souzeno sklízet slávu svého zesnulého přítele. V tom smyslu přijímám vaše ovace. Jestliže jsem za těch padesát let, co jsem v hnutí, měl možnost pro ně něco udělat, nežádám za to odměnu. Nejkrásnější odměnou jste vy! Máme své lidi v sibiřských žalářích, máme je v kalifornských zlatých dolech, všude, až po Austrálii. Neexistuje země ani velký stát, kde by sociální demokracie nebyla mocí, s níž musí všichni počítat. Všechno, co se kde ve světě děje, děje se se zřetelem k nám. Jsme velmoc, které se musí obávat, na které záleží víc než na jiných velmocích. To je moje pýcha! Nežili jsme nadarmo a na své dílo se můžeme ohlížet zpět hrdě a spokojeně. V Německu chtěli hnutí udusit násilně, ale sociální demokracie odpověděla pokaždé tak, jak se buržoazie nenadála.* Každé nové volby, tento

* Ve zprávě v „Neue Freie Presse" stojí místo této věty: „Nyní bojujete za všeobecné volební právo; je jednou z nejmocnějších zbraní v rukou proletariátu. Všeobecné volební právo je jediný prostředek, kterým si můžeme změřit moc a sílu strany. Tomu nás učí dějiny Německa za posledních dvacet let." *(Pozn. red.)*

ustavičný nezadržitelný růst sociálně demokratických hlasů nahání strach buržoazii, nahání strach Caprivimu, nahání strach všem mocnostem. (Bouřlivý potlesk.) Řečník přede mnou* poznamenal, že v zahraničí se sociálně demokratické hnutí stále podceňovalo. Milí soudruzi, procházel jsem se vídeňskými ulicemi a prohlížel si překrásné budovy, které buržoazie laskavě postavila budoucímu proletariátu (bouřlivé veselí), a dal jsem si ukázat i nádhernou arkádovou budovu radnice, které jste se tak důstojně zmocnili. Od toho dne, kdy jste byli jejími pány, nepodceňuje vás už nikdo. (Živý souhlas.) Ten den znamenal epochu. Byl jsem tehdy v Londýně a viděl jsem zděšení anglických dopisovatelů, když podávali zprávu, že 9. července ovládl proletariát Vídeň[396], že ji ovládl lépe, než kdy byla ovládána. (Burácející, neutuchající projevy souhlasu a potlesk. Nové a nové provolávání slávy Engelsovi.)

Otištěno v „Neue Freie Presse", čís. 10 440 z 15. září 1893, a v „Arbeiter-Zeitung", čís. 38 z 22. září 1893

Podle textu v „Arbeiter-Zeitung" srovnaného s textem v „Neue Freie Presse"
Přeloženo z němčiny

* — Leuthner. *(Pozn. red.)*

PROJEV NA SOCIÁLNĚ DEMOKRATICKÉM SHROMÁŽDĚNÍ V BERLÍNĚ 22. ZÁŘÍ 1893[397]

Novinová zpráva

Soudružky a soudruzi!

Děkuji vám srdečně za skvělé a nezasloužené přijetí, které jste mi uchystali. Mohu tu jedině opakovat, co jsem řekl už v Curychu a ve Vídni*; dívám se na ně jako na přijetí, které neprokazujete mé osobě, nýbrž spolupracovníkovi a spolubojovníkovi někoho většího, tomu, kdo bojoval po boku Karla Marxe, a v tomto smyslu je s díky přijímám. Víte, že nejsem ani lidový řečník, ani člen parlamentu, moje práce se pohybuje v jiné oblasti, pracuji většinou ve studovně a perem. Přesto však bych vám rád řekl ještě několik slov. Je to téměř na den 51 roků, co jsem Berlín viděl naposledy.[398] Od té doby se Berlín úplně změnil. Tehdy byl malý a říkalo se mu „rezidence"; neměl ani 350 000 obyvatel a žil ze dvora, šlechty, posádky a úřednictva. Dnes je to velké hlavní

* Viz tento svazek, str. 460–463. *(Pozn. red.)*

město takřka se dvěma milióny obyvatel, žijící z průmyslu; a i kdyby si dnes dvůr, šlechta, posádka a úředníci našli jiné místo pobytu, Berlín by zůstal stejně Berlínem. A průmyslový rozvoj Berlína způsobil ještě jinou změnu. Tenkrát nebyl v Berlíně jediný sociální demokrat; ani se nevědělo, co to sociální demokracie je; letos před několika měsíci však berlínská sociální demokracie konala přehlídku a nastoupila téměř se 160 000 hlasů[399], takže Berlín má pět sociálně demokratických poslanců ze šesti zástupců celkem. V tom stojí Berlín v čele všech evropských velkoměst a daleko předstihl dokonce Paříž.

Avšak tuto průmyslovou revoluci neprodělal jen Berlín, ale i celé ostatní Německo. Nebyl jsem v Německu šestnáct let.[400] Jak víte — pocítili jste to přece na vlastní kůži — vládl zde od roku 1878 zákon proti socialistům, s kterým jste nyní šťastně skoncovali. Dokud byl tento zákon v platnosti, varoval jsem se toho, abych přišel do Německa; chtěl jsem úřady ušetřit starostí s mým vypovězením, a to by se bylo jistě stalo. (Veselí; výkřiky: „To určitě!") A tu jsem se při své nynější cestě mohl přesvědčit, k jak velkolepé přeměně došlo v ekonomických poměrech Německa. Uplynul sotva jeden lidský věk, co bylo Německo zemědělskou zemí a dvě třetiny jeho obyvatelstva žily na venkově; dnes je to průmyslová země prvního řádu a podél celého Rýna, od holandských hranic až po švýcarské, jsem nenašel ani jediné místečko, kde by člověk kolem sebe neviděl dýmající komíny. Zdánlivě se to ovšem týká především jenom kapitalistů. Ale kapitalisté tím, že zvyšují průmyslovou výrobu, nevytvářejí jen nadhodnotu, vytvářejí také proletáře, rozvracejí maloburžoazní a malorolnické střední vrstvy, vyhrocují třídní protiklad mezi buržoazií a proletariátem, a kdo vytváří proletáře, vytváří také sociální demokraty. Buržoazie je při každých nových volbách do Říšského sněmu zděšena nad nezadržitelným růstem počtu sociálně demokratických hlasů a táže se: Čím to je? Kdyby měla špetku rozumu, musela by vidět, že to je její vlastní dílo! Tak se stalo, že německá sociální demokracie je nejjednotnější, nejsemknutější a nejsilnější na celém světě a díky klidu, kázni a dobré náladě, s nimiž svádí své zápasy, kráčí od vítězství k vítězství. Soudruzi, jsem přesvědčen, že budete i na-

dále konat svou povinnost, a na závěr provolávám: „*Ať žije mezinárodní sociální demokracie!*“

Otištěno v příloze „Vorwärts“, čís. 226 z 26. září 1893, a v „Arbeiter-Zeitung“, čís. 40 ze 6. října 1893

Podle textu „Vorwärts“ srovnaného s textem v „Arbeiter-Zeitung“ Přeloženo z němčiny

NĚMECKÉMU DĚLNICKÉMU VZDĚLÁVACÍMU SPOLKU V LONDÝNĚ[248]

Londýn 1. prosince 1893
122, Regent's Park Road N. W.

Vážený soudruhu,

prosím Vás, abyste předsednictvu i členům Komunistického dělnického vzdělávacího spolku vyslovil mé nejupřímnější díky za přátelskou vzpomínku k mým třiasedmdesátým narozeninám. Kéž spolek vzkvétá ještě dlouhá léta a vysoko třímá starý rudý prapor, který zde v Anglii rozvinul on nejdříve!

S upřímnými pozdravy

B. Engels

Podle rukopisu
Přeloženo z němčiny

MEZINÁRODNÍMU KONGRESU SOCIALISTICKÝCH STUDENTŮ[401]

Londýn 19. prosince 1893

Drazí občané,

děkuji vám za laskavé pozvání na kongres socialistických studentů a velice lituji, že mu nemohu vyhovět, neboť jsem zaneprázdněn naléhavými a důležitými pracemi. Proto mi nezbývá než popřát vašemu kongresu mnoho zasloužených úspěchů. Nechť se vám podaří vzbudit u studentů vědomí, že z jejich řad musí vyjít intelektuální proletariát, jenž je povolán sehrát bok po boku a uprostřed svých bratří, manuálně pracujících dělníků, významnou úlohu v blížící se revoluci.

Minulé buržoazní revoluce požadovaly od universit jedině advokáty jako nejlepší surovinu pro své politiky; k osvobození dělnické třídy je kromě toho zapotřebí lékařů, inženýrů, chemiků, agronomů a jiných odborníků; neboť jde o to, vzít do rukou řízení nejen politického aparátu, ale celé společenské výroby, a tam se místo halasných frází potřebují důkladné znalosti.

S bratrským pozdravem

B. Engels

Otištěno v „L'Étudiant socialiste", čís. 8 z 25. března—10. dubna 1894

Podle textu novin srovnaného s konceptem rukopisu
Přeloženo z francouzštiny

PŘEDMLUVA K BROŽUŘE „K MEZINÁRODNÍM PROBLÉMŮM Z ‚VOLKSSTAATU' (1871 – 1875)"[402]

Následující články mají kromě toho, že byly všechny napsány pro „Volksstaat"[142], společné ještě to, že všechny pojednávají o mimoněmeckých, mezinárodních otázkách.

První článek „*Ještě jednou ‚Pan Vogt'*" uzavírá polemiku o italské válce, kterou v letech 1859—1860 spolu vedli tento falešný přírodovědec a republikán, zato však opravdový vulgárně liberální bonapartista a sepisovatel knih, a Marx. V tomto článku byl dotyčný pan Vogt definitivně charakterizován jako placený bonapartovský agent, o čemž mohl Marx v „Panu Vogtovi" z roku 1860 předložit samozřejmě jen nepřímé důkazy.[403]

Druhý článek „*Bakuninovci při práci*", který líčí činnost anarchistů během červencového povstání roku 1873 ve Španělsku, vyšel už dříve jako zvláštní brožura.[404] Přestože anarchistická karikatura dělnického hnutí už dávno překročila svůj vrcholný bod, mají evropské a americké vlády ještě příliš velký zájem na její další existenci a nelitují velké, příliš velké sumy peněz na její podporu, než abychom si mohli dovolit ponechat hrdinské činy anarchistů bez povšimnutí. Proto zde tento článek znovu otiskujeme.

„*Polská proklamace*"[405] se zabývá tou stránkou vztahů Německa k východní Evropě, která je dnes příliš často přehlížena, která však nesmí být zanedbávána, chceme-li tyto vztahy správně hodnotit.

Kritika *programu blanquistických emigrantů* z roku 1874[406] je opět zvlášť zajímavá právě nyní, kdy vedle zástupců jiných socialistic-

kých skupin vtáhl do francouzské poslanecké sněmovny i malý počet blanquistů v čele s naším přítelem Vaillantem.[407] Od té doby, co se blanquisté v roce 1880[408] vrátili do Francie, zasáhli jednou rozhodujícím způsobem do událostí, a to v roce 1887, v den posledních presidentských voleb, po odstoupení Grévyho. Většina Národního shromáždění byla pro Julese Ferryho, jednoho z nejpodlejších potlačovatelů Komuny a jednoho z nejdokonalejších představitelů oné oportunistické buržoazie[409], která chce vládnout ve Francii jen proto, aby ji a její kolonie mohla vysávat. V Paříži se tehdy připravovalo povstání, jež po dohodě s radikálními poslanci měla řídit pařížská městská rada; avšak vojenskou organizaci měli v rukou blanquisté, kteří dodali důstojníky a jejichž velitel, generál Komuny Eudes, převzal velení a v jedné kavárně vedle radnice umístil svůj generální štáb. Před hrozbou tohoto povstání oportunisté ustoupili a zvolili Carnota.

A nedávno, při návštěvě námořníků ruského loďstva v Paříži, se slavně vyznamenal blanquistický týdeník „Le Parti socialiste"[410] svým smělým postojem čelícím všem šovinistickým předsudkům. Tento postoj nám dává záruku že blanquistická skupina ve sněmovně, vedená Vaillantem, udělá všechno, co bude v jejích silách, pro vzájemnou spolupráci *všech* socialistických skupin, jež tam jsou zastoupeny, a pro jejich sjednocení v jedinou socialistickou frakci.

Čtenář si jistě povšimne, že ve všech těchto článcích a zejména v posledním se nenazývám sociálním demokratem, nýbrž komunistou. To proto, že v té době si v různých zemích říkali sociální demokraté lidé, kteří si nikdy nevzali za své heslo zespolečenštění všech výrobních prostředků. Ve Francii se pod pojmem sociální demokrat rozuměl demokratický republikán s víceméně stálými, avšak vždycky neurčitelnými sympatiemi k dělnické třídě, jako třeba Ledru-Rollin roku 1848 nebo proudhonovsky zabarvení „radikální socialisté" z roku 1874. V Německu se nazývali sociálními demokraty lassallovci; i když jejich převážná většina stále víc chápala, že zespolečenštění výrobních prostředků je nezbytné, zůstávala specificky lassallovská výrobní družstva se státní pomocí přece jen jediným veřejně uznávaným bodem programu. Pro Mar-

xe i pro mne bylo proto zhola nemožné volit k označení našeho specifického stanoviska tak široký výraz. Dnes je tomu jinak, a tak můžeme toto slovo ponechat, jakkoli je nevhodné pro stranu, jejíž ekonomický program není jen všeobecně socialistický, ale přímo komunistický a jejímž konečným politickým cílem je překonání celého státu a tudíž i demokracie. Názvy *skutečných* politických stran nikdy úplně nesouhlasí; strana se vyvíjí, název zůstává.

Poslední článek „*O sociálních poměrech v Rusku*"[411], který v roce 1875 rovněž vyšel jako brožura, by teď nemohl být vytištěn znovu bez víceméně obšírného doslovu*. Otázka budoucnosti ruské rolnické občiny zaměstnává víc než kdy jindy všechny Rusy, jimž dělá starosti ekonomický vývoj jejich země. Ruští socialisté si vyložili Marxův dopis, který jsem citoval,** velice rozmanitým způsobem. Ještě nedávno mě Rusové z Ruska i ze zahraničí mnohokrát vybízeli, abych jim vyložil svůj názor na tuto otázku. Dlouho jsem se zdráhal, neboť jsem si příliš dobře vědom toho, jak nedostatečné jsou mé znalosti o podrobnostech ekonomické situace Ruska; cožpak jsem mohl dokončovat třetí díl „Kapitálu" a přitom studovat vpravdě kolosální literaturu, v níž staré Rusko, jak s oblibou říkával Marx, sepisuje před smrtí svůj inventář? Nu dobrá, po novém vydání práce „O sociálních poměrech v Rusku" je naléhavá poptávka a tato okolnost mě nutí, abych se pokusil doplnit onen starý článek tím, že vyvodím některé závěry z historicky srovnatelného průzkumu dnešní ekonomické situace Ruska. I když tyto závěry nevyzní bezpodmínečně ve prospěch velké budoucnosti ruské občiny, zdůvodní na druhé straně názor, že blížící se zánik kapitalistické společnosti na Západě přivede i Rusko do situace, že bude moci projít kapitalismem, který se nyní stává nevyhnutelným obdobím, za podstatně kratší dobu.

Londýn 3. ledna 1894

B. Engels

Otištěno v knize F. Engels, „Internationales aus dem ‚Volksstaat' (1871—75)", Berlín 1894

Podle textu knihy
Přeloženo z němčiny

* Viz tento svazek, str. 474—488. *(Pozn. red.)*
** Viz tento svazek, str. 483—485. *(Pozn. red.)*

ÚVODNÍ POZNÁMKA K ČLÁNKU „BAKUNINOVCI PŘI PRÁCI“[412]

Ke snazšímu pochopení následujícího pamětního spisu může přispět několik chronologických údajů.

9. února 1873 měl král Amadeo svého španělského kralování už dost; jako první stávkující král abdikoval. 12. února byla vyhlášena republika; vzápětí nato vypuklo v baskických provinciích nové karlistické povstání.[413]

10. dubna bylo zvoleno ústavodárné shromáždění, jež se sešlo počátkem června a 8. června vyhlásilo federativní republiku. 11. června se ustavila nová vláda v čele s Pí y Margallem. Zároveň byl zvolen výbor, který měl navrhnout novou ústavu, byli však z něho vyloučeni krajní republikáni, takzvaní intransigenti. Když pak byla nová ústava 3. července vyhlášena, zdálo se intransigentům, že nejde dost daleko v rozkouskování Španělska na „nezávislé kantony“. Zorganizovali tedy okamžitě povstání v provinciích; ve dnech 5.—11. července zvítězili v Seville, Córdobě, Granadě, Malaze, Cádizu, Alcoy, Murcii, Cartageně, Valencii atd. a v každém z těchto měst nastolili nezávislou kantonální vládu. 18. července podal Pí y Margall demisi a byl vystřídán Salmerónem, který proti povstalcům ihned poslal vojsko. V několika dnech byli povstalci po slabém odporu poraženi; už 26. července byla po pádu Cádizu v celé Andalusii obnovena moc vlády; téměř současně byla dobyta také Murcie a Valencie; jedině Valencie bojovala trochu energičtěji.

Udržela se jedině Cartagena. Tento největší válečný přístav Španělska, který spolu s celým loďstvem padl do rukou povstalců,

měl na pevnině mimo pevnostní val ještě 13 detašovaných pevnůstek, takže dobýt jej nebylo nijak lehké. A protože vláda se střežila zničit si stanoviště svého loďstva, existoval „svrchovaný kanton Cartagena“ až do 11. ledna 1874, kdy konečně kapituloval, protože ve skutečnosti už vůbec k ničemu nebyl.

V celém tomto ostudném povstání nás tu zajímají jen ještě ostudnější činy bakuninovských anarchistů; jen ty jsou zde pro výstrahu ostatnímu světu vylíčeny poněkud podrobněji.

Napsáno počátkem ledna 1894
Otištěno v knize F. Engels, „Internationales aus dem ‚Volksstaat‘ (1871—75)“, Berlín 1894

Podle textu knihy
Přeloženo z němčiny

DOSLOV K PRÁCI „O SOCIÁLNÍCH POMĚRECH V RUSKU" Z ROKU 1894[414]

Nejdříve se musím opravit v tom, že pan P. Tkačov, abych se vyjádřil přesně, nebyl bakuninovec, tj. anarchista, ale že se vydával za „blanquistu". Byl to přirozený omyl, protože tento pán byl podle tehdejšího zvyku ruských emigrantů vůči Západu solidární s celou ruskou emigrací a fakticky ve své brožuře hájil před mými útoky i Bakunina a spol., jako by tyto útoky platily jemu.[415]

Jeho názory na ruskou komunistickou rolnickou občinu, které zastával v polemice se mnou, byly v podstatě Gercenovy. Tento panslavistický beletrista nadouvající se v revolucionáře se z Haxthausenových „Studií o Rusku"[416] dověděl, že nevolní rolníci na jeho statcích neznají soukromé vlastnictví půdy, ale že si pole i louky čas od času mezi sebou rozdělují. Jako beletrista neměl zapotřebí učit se tomu, co se brzy nato stalo všeobecně známým, že totiž občinové vlastnictví půdy je právě vymírající forma držby, která převládala v předhistorických dobách u Němců, Keltů, Indů, krátce u všech indogermánských národů, v Indii ještě existuje, v Irsku a Skotsku byla teprve nedávno násilím potlačena, v Německu se ještě dokonce tu a tam vyskytuje, že je to tedy fakticky forma společná všem národům na určitém stupni vývoje. Ale jako panslavista, neboť socialistou byl nanejvýš slovy, v tom našel novou záminku, aby proti shnilému Západu ukázal v ještě skvělejším světle svou „svatou" Rus a její poslání omladit a obrodit právě tento prohnilý a vyžilý Západ, bude-li třeba, i silou zbraní. Co

Lettres de Frédéric Engels sur la Russie.

БИБЛІОТЕКА СОВРЕМЕННАГО СОЦІАЛИЗМА

Серія II. — Выпускъ III.

ФРИДРИХЪ ЭНГЕЛЬСЪ О РОССІИ

1) Отвѣтъ П. Н. Ткачеву (1875 г.)

2) Послѣсловіе къ нему (1894 г.)

ПЕРЕВОДЪ СЪ НѢМЕЦКАГО

В. ЗАСУЛИЧЪ

ЖЕНЕВА

Типографія „СОЦІАЛЬ-ДЕМОКРАТА", Route de Lancy, 6

1894

Titulní list brožury „Bedřich Engels o Rusku"

nebyli přes všechnu svou námahu s to dokázat zchátralí Francouzi a Angličané, to mají Rusové už v hotové podobě doma.

„Udržet rolnickou občinu a nastolit svobodu osobnosti, rozšířit vesnickou samosprávu na města a na celý stát a zachovat přitom národní jednotu — v tom je shrnuta celá otázka budoucnosti Ruska, tj. otázka téže sociální antinomie, jejímž řešením se zabývají a vzrušují duchové Západu.“ (Gercen, „Dopisy Lintonovi“.)[417]

Pro Rusko to tedy může snad být politická otázka; „sociální otázka“ je pro ně už vyřešena.

Stejně jako Gercen, usnadnil si to i jeho nohsled Tkačov. I když v roce 1875 už nemohl tvrdit, že „sociální otázka“ je v Rusku už vyřešena, přesto mají podle jeho názoru ruští rolníci jakožto rození komunisté k socialismu nekonečně blíže a nadto se jim daří nepoměrně lépe než ubohým, bohem zapomenutým západoevropským proletářům. Považují-li francouzští republikáni vzhledem ke své staleté revoluční činnosti svůj národ za politicky vyvolený, pak mnozí z tehdejších ruských socialistů zase prohlašovali Rusko za národ vyvolený sociálně; nikoli z bojů západoevropského proletariátu, ale z nejvnitřnějšího nitra ruského rolníka mělo vzejít obrození starého ekonomického světa. A proti tomuto dětinskému pojetí směřoval můj útok.

Nyní však věnují ruské občině pozornost a uznávají ji i lidé, kteří stojí nesrovnatelně výš než Gercenové a Tkačovové. Patří k nim i Nikolaj Černyševskij, onen velký myslitel, jemuž Rusko vděčí za nekonečně mnoho a jehož pozvolné ubíjení dlouholetým vyhnanstvím mezi sibiřskými Jakuty zůstane navždy poskvrnou na památce Alexandra II. „Osvoboditele“.

Vinou ruské intelektuální bariéry Černyševskij nikdy nepoznal Marxova díla, a když vyšel „Kapitál“, byl už dlouhou dobu ve Sredne-Viljujsku mezi Jakuty. Jeho celý duševní vývoj se odehrával v prostředí, které ho obklopovalo, v prostředí vytvořeném právě touto intelektuální bariérou. Co nepropustila ruská cenzura, to pro Rusko téměř nebo vůbec neexistovalo. Pokud se tedy u něho vyskytují ojedinělé slabiny, ojedinělé projevy omezeného rozhledu, musíme se jen divit tomu, že jich není víc.

I Černyševskij vidí v ruské rolnické občině prostředek, jak se

dostat ze současné společenské formy k novému vývojovému stupni, který je vyšší než ruská občina na jedné straně a než západoevropská kapitalistická společnost se svými třídními protiklady na straně druhé. A v tom, že Rusko tento prostředek má, kdežto Západ ho nemá, vidí přednost.

„Zavedení lepšího společenského řádu je v západní Evropě nesmírně ztíženo bezmezným rozšířením práv jednotlivé osobnosti... člověk se nerad zříká byť i jen malé části toho, čeho si zvykl užívat; v západní Evropě je jednotlivec už zvyklý na neomezenost soukromých práv. Výhodám i nevyhnutelnosti vzájemných ústupků učí jen trpká zkušenost a dlouhé přemýšlení. Na Západě je lepší uspořádání ekonomických poměrů spojeno s oběťmi a je tedy obtížné je zavést. Směřuje proti zvyklostem anglického a francouzského venkovana.“ Avšak: „Co tam vypadá jako utopie, existuje zde jako fakt... ony zvyklosti, jejichž přenesení do národního života připadá Angličanům a Francouzům nesmírně obtížné, existují u Rusů jako fakt jejich národního života... to uspořádání, k němuž se Západ teprve snaží dospět dlouhou a obtížnou cestou, u nás už existuje jako mocný národní zvyk naší venkovské existence... Vidíme, jaké smutné důsledky měl na Západě zánik společného vlastnictví půdy a jak obtížně budou národy Západu obnovovat to, co jednou ztratily. Příklad Západu nesmí být pro nás bez užitku.“ (Černyševskij, Spisy, ženevské vydání, V, str. 16—19, citováno u Plechanova, „Naši raznoglasija“, Ženeva 1885.)[418]

A o uralských kozácích, u nichž ještě převládalo společné obdělávání půdy a potom dělení produktu mezi jednotlivé rodiny, říká:

„Jestliže se tito Uralci při svém nynějším zřízení dožijí doby, kdy budou do produkce obilí zavedeny stroje, budou velmi rádi, že si zachovali takové uspořádání vlastnictví, které jim umožní i použití těch strojů, jež předpokládají kolosální hospodářské jednotky o výměře stovek děsjatin.“ (Tamtéž, str. 131.)

Přitom se ovšem nesmí zapomínat, že Uralci se svým společným obděláváním půdy, chráněným před zánikem z vojenských důvodů (vždyť také máme kasárenský komunismus), jsou v Rusku úplně osamoceni, asi jako u nás na Mosele dvorcové obce se svým občasným znovurozdělováním půdy. A zůstanou-li při svém dosavadním zřízení, dokud nedozrají k zavedení strojů, nebudou z toho mít výhody oni, ale ruská vojenská pokladna, jíž slouží.

Ať tak či onak, faktem je: v době, kdy se v západní Evropě rozpadá kapitalistická společnost a hrozí, že zahyne na nutné rozpory svého vlastního vývoje, v téže době je v Rusku ještě asi polovina veškeré obdělávané půdy ve společném vlastnictví rolnických

občin. Je-li na Západě předpokladem vyřešení rozporů novou organizací společnosti převzetí veškerých výrobních prostředků, tedy také půdy, do společného vlastnictví společnosti, v jakém poměru k tomuto společnému vlastnictví na Západě, které se teprve má vytvořit, je společné vlastnictví v Rusku, které už existuje nebo spíš, které ještě existuje? Nemůže toto vlastnictví sloužit jako výchozí bod národního hnutí, které přeskočí celé kapitalistické období a převede ruský rolnický komunismus ihned v moderní socialistické společné vlastnictví všech výrobních prostředků tím, že je obohatí všemi technickými vymoženostmi kapitalistické éry? Čili, abychom použili slov, jimiž Marx shrnuje v dále citovaném dopise* Černyševského pojetí: „Má Rusko nejdříve zničit rolnickou občinu, jak to požadují liberálové, a pak přejít ke kapitalistickému systému, anebo si naopak může, aniž prodělá utrpení tohoto systému, osvojit všechny jeho plody tím, že bude dále rozvíjet své vlastní, historicky dané předpoklady?“

Už samo postavení otázky udává směr, ve kterém je třeba hledat její řešení. Ruská občina existovala stovky let, aniž z ní kdy vyšel popud k tomu, aby se z ní samé vyvinula vyšší forma společného vlastnictví; nedokázalo to ani německé markovní zřízení, keltské klany, indické a ostatní občiny s prvobytně komunistickým zřízením. Všechny během času pod vlivem okolní, resp. přímo uvnitř nich vznikající a zvolna je prostupující zbožní výroby a směny mezi jednotlivými rodinami a jednotlivci stále víc ztrácely svůj komunistický charakter a rozpadaly se v obce složené ze vzájemně nezávislých držitelů půdy. Je-li tedy vůbec možné položit otázku, bude-li ruská občina mít jiný nebo lepší úděl, pak za to nemůže ona sama, ale jedině ta okolnost, že se občina udržela v jedné evropské zemi relativně při síle až do doby, kdy se nejen zbožní výroba vůbec, ale i sama její nejvyšší a poslední forma, kapitalistická výroba, dostala v západní Evropě do rozporu s výrobními silami, které sama vytvořila, do situace, kdy se ukazuje, že není schopna tyto síly dále řídit a kdy na tyto vnitřní rozpory a jim odpovídající třídní konflikty hyne. Už z toho vyplývá,

* Viz tento svazek, str. 483—485. *(Pozn. red.)*

že iniciativa k takové eventuální přeměně ruské občiny nemůže vyjít od ní samé, ale jedině od průmyslových proletářů Západu. Vítězství západoevropského proletariátu nad buržoazií a s tím spojené nahrazení kapitalistické výroby výrobou řízenou společensky je nezbytnou předběžnou podmínkou pozvednutí ruské občiny na tentýž stupeň.

Vskutku: nikdy a nikde se z agrárního komunismu, který přežil z rodové společnosti, nevyvinulo nic jiného než jeho vlastní rozklad. Sama ruská občina byla už v roce 1861 relativně oslabenou formou tohoto komunismu; společné obdělávání půdy, dosud existující v jednotlivých oblastech Indie a v jihoslovanském domácím společenství (zadruze), které bylo patrně matkou ruské občiny, muselo ustoupit hospodaření jednotlivých rodin; společné vlastnictví se uplatňovalo už jen v znovurozdělování půdy, které se na jednotlivých místech opakuje v nejrozličnějších lhůtách. Stačí jen, aby toto znovurozdělování usnulo nebo aby bylo zrušeno výnosem, a máme před sebou vesnici parcelových rolníků.

Avšak pouhý fakt, že vedle ruské rolnické občiny se současně v západní Evropě blíží kapitalistická výroba k bodu, kdy kráčí vstříc krachu a kdy už sama ukazuje na novou výrobní formu, v níž se plánovitě využívá výrobních prostředků jako společenského vlastnictví — sám tento fakt nemůže ruské občině propůjčit sílu, aby tuto novou společenskou formu sama ze sebe vyvinula. Jak by si mohla přivlastnit obrovské výrobní síly kapitalistické společnosti jako společenské vlastnictví a nástroj, když ještě tuto revoluci neprovedla ani sama kapitalistická společnost; jak by mohla ruská občina ukázat světu, jak provozovat na společný účet velký průmysl, když už zapomněla, jak na společný účet obdělávat svou půdu?

V Rusku je ovšem dost lidí, kteří přesně znají západní kapitalistickou společnost se všemi jejími nesmiřitelnými protiklady a konflikty a kteří přišli i na východisko z této zdánlivě slepé uličky. Ale předně těchto několik tisíc lidí, kteří to chápou, nežije v občině, a oněch téměř padesát miliónů žijících na Velké Rusi ještě v občinovém vlastnictví půdy o tom všem nemá ani nejmenší ponětí. Názory těchto několika tisíc jsou jim stejně cizí a nepochopitelné,

jako byly anglickým dělníkům z let 1800—1840 cizí a nepochopitelné plány, které vymyslel k jejich záchraně Robert Owen. A mezi dělníky, které Owen zaměstnával ve své továrně v New Lanarku, byla rovněž většina lidí, kteří vyrostli ve zřízení a zvyklostech rozkládající se komunistické rodové společnosti, v keltsko-skotském klanu; Owen se však ani slovem nezmiňuje, že by u nich našel větší pochopení. A za druhé je historicky nemožné, aby nižší ekonomický vývojový stupeň řešil hádanky a konflikty, které vznikly a mohou vznikat teprve na stupni daleko vyšším. Všechny formy rodového společenství, které vznikly před zbožní výrobou a před směnou mezi jednotlivci, mají s budoucí socialistickou společností společné jen to, že určité věci, výrobní prostředky, jsou ve společném vlastnictví a ve společném užívání určitých skupin. Tato jediná společná vlastnost však nečiní nižší společenskou formu schopnou vytvořit ze sebe budoucí socialistickou společnost, tento nejvlastnější a poslední produkt kapitalismu. Každá daná ekonomická formace musí řešit své vlastní problémy, které vznikají z ní samé; chtít řešit problémy jiné, naprosto cizí formace by bylo naprosto protismyslné. A to platí stejně o ruské občině jako o jihoslovanské zadruze, o indickém rodovém hospodářství a o každé jiné společenské formě divochů nebo barbarů vyznačující se společným vlastnictvím výrobních prostředků.

Naproti tomu je nejen možné, ale jisté, že po vítězství proletariátu a po převedení výrobních prostředků do společného vlastnictví u západoevropských národů, země, které sotva propadly kapitalistické výrobě a uchránily si ještě rodové zřízení nebo jeho zbytky, budou mít v těchto zbytcích společného vlastnictví a v odpovídajících lidových zvyklostech mocný prostředek k tomu, aby si značně zkrátily proces vývoje k socialistické společnosti a aby si uspořily největší část útrap a bojů, jimiž se musíme probíjet my v západní Evropě. Avšak nezbytnou podmínkou k tomu je příklad a aktivní podpora až dosud kapitalistického Západu. Jen tehdy, bude-li kapitalistické hospodářství překonáno ve své vlasti a v zemích, kde vzkvétá, a uvidí-li zaostalé země na tomto příkladu „jak se to dělá“, jak se moderní průmyslové výrobní síly dávají jako společenské vlastnictví do služeb celku, jen tehdy se tyto za-

ostalé země budou moci pustit do tohoto zkráceného vývojového procesu. Potom však také budou mít zaručený úspěch. A to platí o všech zemích na předkapitalistickém stupni, nejen o Rusku. V Rusku to však bude poměrně nejlehčí, neboť tady si část domácího obyvatelstva už osvojila intelektuální výsledky kapitalistického vývoje, takže bude možné provést zde v době revoluce společenské přeměny téměř současně se Západem.

Řekli jsme to s Marxem už 21. ledna 1882 v předmluvě k Plechanovovu překladu „Komunistického manifestu“ do ruštiny. Praví se tam: „V Rusku však nacházíme vedle rychle vzkvétající kapitalistické spekulace a teprve teď se vyvíjejícího buržoazního pozemkového vlastnictví víc než polovinu půdy ve společné držbě rolníků. Nyní jde o to: Může ruská občina, sice už silně podkopaná forma starodávné společné držby půdy, přejít bezprostředně ve vyšší formu komunistické společné držby? Anebo musí naopak dříve projít týmž procesem rozkladu, v němž záleží historický vývoj Západu?

Jediná dnes možná odpověď na tuto otázku je: Stane-li se ruská revoluce signálem k proletářské revoluci na Západě, takže se budou obě navzájem doplňovat, může být nynější ruské občinové vlastnictví půdy východiskem komunistického vývoje.“[419]

Nelze však zapomínat, že silný rozklad ruského občinového vlastnictví, o němž jsme se zde zmínili, od té doby značně pokročil. Porážky v krymské válce ukázaly Rusku jasně nutnost rychlého průmyslového rozvoje. Především bylo třeba železnic, ty však se nedají budovat ve velkém měřítku bez vlastního velkého průmyslu. Nezbytnou podmínkou bylo takzvané osvobození rolníků; jím nastala v Rusku kapitalistická éra; zároveň však i éra rychlého podrývání občinového vlastnictví půdy. Výkupné, uvalené na rolníky, spolu se zvýšenými daněmi a současným zmenšením a zhoršením jejich přídělů půdy, je nevyhnutelně vrhlo do spárů lichvářů, většinou zbohatlých členů rolnické občiny. Železnice otevřely mnohým až dosud odlehlým oblastem odbytiště pro jejich obilí, přinesly tam však i levné výrobky velkého průmyslu a vytlačily jimi domáckou výrobu rolníků, kteří až dosud zhotovovali podobné výrobky zčásti pro svou potřebu, zčásti pro trh. Tradiční vztahy nabývání

byly uvedeny ve zmatek, nastal rozvrat, který vždycky provází přechod od materiálního hospodářství k hospodářství peněžnímu, v občině vystoupily do popředí velké majetkové rozdíly mezi členy —chudší upadli pro dluhy do otroctví bohatých. Zkrátka týž proces, který v době před Solónem způsobil zavedením peněžního hospodářství rozklad aténských rodů*, začal zde rozkládat ruskou občinu. Solón sice mohl revolučním zásahem do tehdy ještě poměrně mladého práva soukromého vlastnictví osvobodit ty, kdo upadli do otroctví pro dluhy, tím, že jejich dluhy jednoduše anuloval. Avšak staré aténské rody už znovu vzkřísit nedokázal, právě tak jako žádná moc na světě nebude s to obnovit ruskou občinu, jakmile její rozklad dosáhne určitého stupně. Nadto pak ruská vláda zakázala opakovat rozdělování půdy mezi členy občiny častěji než každých 12 let, aby mu rolník čím dál tím víc odvykal a začal se považovat za soukromého vlastníka svého podílu.

V tomto smyslu se také už v roce 1877 vyslovil Marx v jednom dopise do Ruska. Jakýsi pan Žukovskij, ten, který nyní jako pokladník státní banky posvěcuje svým podpisem ruské obligace, napsal do „Evropského věstníku“ („Věstnik Jevropy“) něco o Marxovi, na což jiný spisovatel** odpověděl ve „Vlasteneckých zápiscích“ („Otěčestvennyje Zapiski“).[421] Aby uvedl tento článek na pravou míru, napsal Marx redaktorovi „Zápisků“ dopis, který zprvu koloval v Rusku dlouhou dobu v opisech francouzského originálu, roku 1866 vyšel v ruském překladu ve „Věstníku Svobody lidu“ („Věstnik Narodnoj Voli“) v Ženevě a později i v Rusku.[422] Dopis, stejně jako všechno, co vyšlo z Marxova pera, se setkal v ruských kruzích s velkým ohlasem a byl různě vykládán; proto zde uvádím v hlavních rysech jeho obsah.

Marx především vyvrací názor, který se mu připisuje v „Zápiscích“, jako by se shodně s ruskými liberály domníval, že Rusko nemá na práci nic naléhavějšího než zrušit občinové vlastnictví rolníků a vrhnout se do kapitalismu. Krátká poznámka o Gercenovi v dodatku k prvnímu vydání „Kapitálu“ nic nedokazuje.

* Srov. Engels, „Původ rodiny atd.“, 5. vyd., Stuttgart 1892, str. 109 až 113.[420] *(Engelsova poznámka.)*

** — tj. N. K. Michajlovskij. *(Pozn. red.)*

Tato poznámka zní: „Bude-li se na evropském kontinentě vliv kapitalistické výroby, která podrývá lidský rod... rozvíjet jako až dosud ruku v ruce se soupeřením ve velikosti národní soldatesky, státních dluhů, daní, elegantního vedení války atd., mohlo by se omlazení Evropy prostřednictvím knuty a povinné infúze kalmycké krve, které tak vážně věští poloviční Rus a celý Moskal Gercen (mimochodem řečeno, tento beletrista neudělal objevy o ‚ruském komunismu‘ v Rusku, ale v díle pruského vládního rady Haxthausena), stát nakonec nevyhnutelným.“ („Kapitál“, I, první vydání, str. 763.)[423] Potom Marx pokračuje[424]: Toto místo „... rozhodně nemůže být klíčem k mým názorům na snahy“ (následující je citováno v originále) „‚ruských lidí najít pro svou vlast cestu vývoje odlišnou od cesty, jíž šla a jde západní Evropa‘ atd. — V doslovu k druhému německému vydání ‚Kapitálu‘ ...mluvím o jednom ‚velkém ruském učenci a kritikovi‘“ (o Černyševském) „s velkou úctou, jakou si zasluhuje.[425] Zabýval se v pozoruhodných článcích otázkou, zda musí Rusko, jak to žádají liberální ekonomové, začít rozbitím vesnické občiny a dospět tak ke kapitalistickému zřízení, nebo zda by si naopak mohlo, aniž by podstoupilo útrapy tohoto zřízení, osvojit všechny jeho plody tím, že by rozvíjelo své vlastní historicky dané předpoklady. Vyslovuje se pro toto druhé řešení.

Zkrátka, protože nerad nechávám ‚něco v hádánkách‘, budu mluvit bez okolků. Abych mohl posuzovat ekonomický vývoj Ruska se znalostí věci, naučil jsem se rusky a potom jsem dlouhá léta studoval oficiální a jiné publikace, které se týkají tohoto předmětu. Došel jsem k tomuto výsledku: *Půjde-li Rusko nadále cestou, kterou nastoupilo v roce 1861, ztratí nejkrásnější příležitost, jakou kdy dějiny nějakému národu poskytly, a bude muset podstoupit všechny osudové peripetie kapitalistického zřízení.*“*

Dále Marx vyjasňuje některá další nedorozumění svého kritika; jediné místo, které se vztahuje k naší otázce, zní:

„Jakou aplikaci na Rusko mohl můj kritik z této historické skici vyvodit?“ (Jde o výklad původní akumulace v „Kapitálu“.)

* Podtrženo Engelsem. *(Pozn. red.)*

„Jedině tuto: Jestliže Rusko směřuje k tomu, aby se stalo kapitalistickým národem podle západoevropského vzoru — a v posledních letech na to vynaložilo velmi mnoho námahy — nedosáhne toho, nepřemění-li napřed velkou část svých rolníků v proletáře; a potom, jakmile se už octne v lůně kapitalistického zřízení, bude podrobeno jeho nemilosrdným zákonům jako ostatní profánní národy. To je všechno.“

To napsal Marx roku 1877. Tehdy existovaly v Rusku dvě vlády: vláda carova a vláda tajného výkonného výboru (ispolnitelnyj komitet) teroristických spiklenců.[426] Moc této tajné druhé vlády stoupala den ze dne. Zdálo se, že se svržení carismu blíží; revoluce v Rusku by musela připravit veškerou evropskou reakci o její nejsilnější oporu, o velkou rezervní armádu, a tak by dala nový mocný popud i politickému hnutí na Západě a nadto by mu poskytla nekonečně příznivější operační podmínky. Není tedy divu, že Marx zde Rusům radí, aby se skokem do kapitalismu tolik nepospíchali.

Ruská revoluce však nepřišla. Carismus nabyl vrchu nad terorismem, který mu dokonce v této chvíli znovu vehnal do náruče všechny majetné, „pořádkumilovné“ třídy. A za 17 let, které uplynuly od napsání onoho dopisu, jak kapitalismus, tak i rozklad rolnické občiny v Rusku značně pokročil. Jak je tomu nyní, v roce 1894?

Když se po porážkách v krymské válce a po sebevraždě cara Mikuláše starý carský despotismus nezměnil, zbývala jen jedna cesta: co nejrychlejší přechod ke kapitalistickému průmyslu. Armádu zahubily obrovské rozměry říše, zničily ji dlouhé pochody na dějiště války; vzdálenosti bylo nutné zneškodnit strategickou sítí železnic. Ale železnice znamenají kapitalistický průmysl a revolucionování primitivního zemědělství. Jednak se zemědělský produkt i z té nejodlehlejší končiny dostává do přímého styku se světovým trhem, jednak rozsáhlý systém železnic nelze vybudovat a udržet v chodu bez domácího průmyslu, který dodává kolejnice, lokomotivy, vagóny atd. Nelze však zavádět jen jedno odvětví velkého průmyslu a nezavádět zároveň celý systém; nového rozmachu dosáhl na relativně moderní základně textilní průmysl, který už předtím zapustil kořeny v okolí Moskvy a Vladimiru a na baltském

pobřeží. Po železnicích a továrnách následovalo rozšiřování dosavadních bank a zakládání nových; osvobození rolníků z nevolnictví mělo za následek i volnost stěhování, neboť se očekávalo, že to vbrzku povede i k osvobození velké části těchto rolníků od půdy. Tak byly v Rusku v krátké době položeny všechny základy kapitalistického výrobního způsobu. Ale tím byly také podťaty kořeny ruské rolnické občiny.

Naříkat si teď na to není nic platné. Kdyby byl carský despotismus po krymské válce býval nahrazen parlamentním panstvím šlechty a byrokracie, byl by se celý proces patrně poněkud zpomalil; kdyby se byla dostala k veslu rodící se buržoazie, byl by se jistě ještě zrychlil. Tak jak vypadala situace, nebyla jiná volba. V době druhého císařství ve Francii a nejskvělejšího rozmachu kapitalistického průmyslu v Anglii se opravdu nemohlo od Ruska požadovat, aby se na základě rolnické občiny vrhlo do státně socialistických experimentů prováděných shora. Něco se muselo stát. To, co bylo za daných okolností možné, se stalo, a jako vždy a všude v zemích se zbožní výrobou, došlo k tomu většinou jen napůl vědomě nebo úplně mechanicky a bez vědomí, co se vlastně dělá.

Pak přišla znovu doba revolucí shora, která začala v Německu a přinesla s sebou rychlý růst socialismu ve všech evropských zemích. Rusko se zúčastnilo všeobecného hnutí. Hnutí tu dostalo — což je samozřejmé — formu náporu směřujícího ke svržení carského despotismu, aby si národ vydobyl intelektuální a politickou svobodu pohybu. Víra v zázračnou sílu rolnické občiny, z níž prý může a musí vzejít sociální obrození — víra, na níž, jak vidět, nebyl Černyševskij tak docela bez viny — tato víra vykonala své, aby povzbudila nadšení a činorodost hrdinných ruských průkopníků. Slidmi, kteří svým sebeobětováním a hrdinstvím, ačkoli jich bylo sotva několik set, přivedli carský absolutismus tak daleko, že musel vzít v úvahu možnosti a podmínky kapitulace — s takovými lidmi se nebudeme hádat o to, že svůj ruský národ považovali za vyvolený národ sociální revoluce. Ale proto ještě nemusíme jejich iluze sdílet. Doba vyvolených národů je jednou provždy tatam.

Během tohoto boje však kráčel kapitalismus v Rusku neome-

zeně kupředu a dosahoval čím dál tím víc toho, co nedokázal terorismus: přimět carismus ke kapitulaci.

Carismus potřeboval peníze. Nejen pro luxus svého dvora a pro svou byrokracii, především pro svou armádu, pro svou zahraniční politiku založenou na úplatcích a zejména také pro své ubohé finanční hospodářství a tomu odpovídající zpozdilou železniční politiku. Cizina už nechtěla a nemohla déle krýt všechny carovy schodky; pomoc se musela najít uvnitř země. Část železničních akcií a rovněž i část půjček bylo nutno umístit v Rusku. Prvním vítězstvím ruské buržoazie byly železniční koncese, které akcionářům slibovaly všechny budoucí zisky, avšak státu všechny budoucí ztráty. Potom přišly subvence a prémie za průmyslové podnikání a ochranná cla ve prospěch domácího průmyslu, která nakonec naprosto znemožnila dovoz mnoha druhů zboží. Ruský stát má při svém bezmezném zadlužení a při svém téměř úplně zruinovaném úvěru v zahraničí přímo fiskální zájem na urychleném rozvoji domácího průmyslu. Potřebuje neustále zlato, aby mohl platit do zahraničí úroky z dluhů. Ale v Rusku zlato není, v oběhu je jen papír. Část zlata se získává tím, že cla se podle nařízení platí ve zlatě, což tato cla také zvyšuje přibližně o 50 %. Největší část se však má získat přebytkem vývozu ruských surovin nad dovozem cizích průmyslových výrobků. Zahraniční směnky na tento přebytek kupuje vláda v Rusku za papír a dostává za ně zlato. Chce-li tedy ruská vláda uhradit placení úroků cizině jinak než novými zahraničními půjčkami, musí se starat o to, aby ruský průmysl rychle zesílil natolik, že bude s to uspokojovat celou vnitrozemskou potřebu. Odtud tedy pramení požadavek, že Rusko se musí stát soběstačnou průmyslovou zemí nezávislou na cizině, odtud tedy pramení křečovité úsilí vlády dovést kapitalistický rozvoj Ruska v několika málo letech na vrchol. Neboť nestane-li se to, nezbude nic jiného, než buď útok na kovový válečný fond shromážděný ve státní bance a ve státním pokladu, anebo státní bankrot. V obou případech by byl s ruskou zahraniční politikou konec.

Jedno je jasné: za takových okolností má mladá ruská buržoazie stát dokonale v hrsti. Musí jí být po vůli ve všech důležitých ekonomických otázkách. Nechá-li si buržoazie prozatím líbit des-

potickou samovládu cara a jeho úředníků, pak jen proto, že tato samovláda, beztak zmírněná prodejností byrokracie, jí poskytuje větší záruky než samy změny v buržoazně liberálním duchu, jejichž následky při vnitřní situaci Ruska nemůže nikdo předvídat. A tak pokračuje přeměna země v kapitalisticko-průmyslovou zemi, proletarizace velké části rolníků a úpadek staré komunistické občiny stále rychlejším tempem.

Neodvažuji se zodpovědět otázku, zda se z této občiny zachovalo ještě tolik, aby se v našem případě mohla shodně s převratem v západní Evropě stát výchozím bodem komunistického vývoje, jak jsme s Marxem doufali ještě v roce 1882. Jedno je však jisté: má-li se ještě uchovat nějaký zbytek této občiny, je první podmínkou toho svržení carského despotismu, revoluce v Rusku. Revoluce nejenže vytrhne velkou masu národa, rolníky, z izolace jejich vesnic, tvořících jejich „mir“, jejich „svět“, a uvede je na velkou scénu, kde poznají vnější svět a tím i samy sebe, svou vlastní situaci a prostředky k záchraně ze současné bídy, ale dá i nový podnět a lepší bojové podmínky dělnickému hnutí na Západě, a tím urychlí vítězství moderního průmyslového proletariátu, bez něhož není dnešní Rusko s to vyjít ani z občiny, ani z kapitalismu na cestu socialistické přeměny.

Napsáno v první polovině ledna 1894
Otištěno v knize F. Engels,
„Internationales aus dem ‚Volksstaat‘
(1871—75)“, Berlín 1894

Podle textu knihy
Přeloženo z němčiny

TŘETÍ DÍL

MARXOVA „KAPITÁLU“[427]

Třetí díl Marxova „Kapitálu“ je teď konečně v tisku a doufejme, že bude moci vyjít nejpozději v září t. r. Tímto dlouho očekávaným třetím dílem bude uzavřena teoretická část díla, takže už jen zbývá čekat na poslední, čtvrtý díl, který bude obsahovat historicko-kritický přehled teorií o nadhodnotě.[428] První díl ukazuje, jak je kapitalistova nadhodnota vytloukána z dělníka, a druhý, jak se tato nadhodnota existující zprvu ve výrobku realizuje v penězích. Oba tyto první díly pojednávají tedy o nadhodnotě jen potud, pokud je ještě v rukách svého prvního přivlastňovatele, průmyslového kapitalisty. V rukách tohoto prvního přivlastňovatele zůstává však jen zčásti; později je rozdělována mezi různé zájemce ve formě obchodního zisku, podnikatelského zisku, úroku, pozemkové renty; a právě zákony tohoto rozdělování jsou vyloženy ve třetím dílu. Výrobou, oběhem a rozdělením nadhodnoty končí však celý její životní oběh a dále už o ní není co říci. Kromě obecných zákonů míry zisku se v tomto dílu zkoumají: obchodní kapitál, úrokový kapitál, úvěr a banky, pozemková renta a pozemkové vlastnictví, a tím se spolu s tématy, o nichž pojednávají první dva díly, vyčerpává „Kritika politické ekonomie“ slíbená v titulu.

Napsáno kolem 9. ledna 1894
Otištěno v listu „Vorwärts“, čís. 9 z 12. ledna 1894

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

O OBSAHU TŘETÍHO DÍLU „KAPITÁLU“

Třetí díl *Marxova* „*Kapitálu*“, „Celkový proces kapitalistické výroby“, vyjde tedy, jak už bylo oznámeno ve „Vorwärtsu“*, letos na podzim. Jak známo, zabýval se první díl „Výrobním procesem kapitálu“, zatímco druhý zkoumal „Proces oběhu kapitálu“. Třetí díl bude pojednávat o „Celkovém procesu kapitalistické výroby“. Zvláštní procesy výroby a oběhu zde tedy už nebudou posuzovány každý sám pro sebe, nýbrž ve své souvislosti, jako předpoklady a pouhé články jednotného celkového procesu pohybu kapitálu. Poněvadž každý z obou prvních dílů se zabýval jen *jednou* z obou hlavních stránek tohoto procesu, potřebovaly co do obsahu doplnit a co do formy byly jednostranné a abstraktní. To se projevilo zejména v tom, že v nich mohla být nadhodnota zkoumána jen potud, pokud a dokud zůstávala v rukách svého prvního přivlastňovatele, průmyslového kapitalisty; mohlo tu být jen povšechně poukázáno na to, že tento první přivlastňovatel není také nezbytně, ba dokonce ani ne zpravidla, jejím posledním vlastníkem. Ale právě v rozdělování nadhodnoty mezi různé podílníky na ní, obchodníky, půjčovatele peněz, pozemkové vlastníky atd., se celkový pohyb kapitálu odehrává nejnápadněji a takříkajíc na povrchu společnosti. Rozdělování nadhodnoty poté, co prodělala procesy vylíčené v prvních dvou dílech, se tedy táhne jako červená nit celým třetím dílem. Zákony tohoto rozdělování se tu dokazují každý zvlášť: poměr míry nadhodnoty k míře zisku; vytváření jednotné

* Viz tento svazek, str. 489. *(Pozn. red.)*

průměrné míry zisku; ustavičná sestupná tendence této průměrné míry zisku během ekonomického vývoje; oddělení obchodního zisku; intervence zápůjčního kapitálu a štěpení zisku na úrok a podnikatelský zisk; úvěrový systém, vytvářející se na základě zápůjčního kapitálu, se svými hlavními nositeli, bankami, a se svým podvodným výkvětem, burzou; vznik mimořádného zisku a přeměna tohoto mimořádného zisku, v určitých případech, v pozemkovou rentu; pozemkové vlastnictví, které dostává tuto rentu; jako výsledek celkové rozdělení hodnoty, která byla nově vytvořena prací, mezi tři druhy důchodů: mzdu, zisk (včetně úroku) a pozemkovou rentu; nakonec ti, kdo tyto tři druhy důchodů dostávají: dělníci, kapitalisté a pozemkoví vlastníci — třídy dnešní společnosti. Tento poslední oddíl — třídy — Marx už bohužel nezpracoval.

Tento stručný přehled obsahu snad postačí ukázat, že všechny otázky, které patří k předmětu a v prvních dvou dílech „Kapitálu“ zůstaly ještě nutně otevřeny, jsou zde už plně zodpovězeny.

Napsáno kolem 9. ledna 1894
Otištěno v „Die Neue Zeit“, sv. 1, čís. 16 z roku 1893—1894, a v „Arbeiter-Zeitung“, čís. 8 z 26. ledna 1894
Podpis: F. E.

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

NADCHÁZEJÍCÍ ITALSKÁ REVOLUCE A SOCIALISTICKÁ STRANA[429]

Situace v Itálii vypadá podle mého mínění takto:

Buržoazie, jež se dostala k moci během národního osvobození a po něm, nedovedla a ani nechtěla dokončit své vítězství. Neodstranila pozůstatky feudalismu ani nezreorganizovala národní výrobu podle moderního buržoazního vzoru. Nebyla schopna zařídit, aby se země podílela na relativních a dočasných výhodách kapitalistického systému, a uvalila na ni všechny jeho těžkosti, všechny nevýhody. Na tom však nebylo ještě dost; svými hanebnými finančními machinacemi se naprosto znemožnila a upadla úplně v opovržení.

Pracující lid — rolníci, řemeslníci, zemědělští a průmysloví dělníci — je drcen na jedné straně zastaralými zlořády, které jsou dědictvím nejen z dob feudalismu, ale dokonce ještě z antiky (mezzadria*, latifundie na jihu, kde dobytek vytlačuje lidi) a na druhé straně tím nejbezohlednějším daňovým systémem, jaký kdy buržoazní režim vynalezl. Zde si můžeme říci s Marxem: „...trpíme, stejně jako ostatní kontinentální země západní Evropy, nejen rozvojem kapitalistické výroby, nýbrž i nedostatkem jejího rozvoje. Vedle moderních běd nás trápí množství zděděných běd, vyvěrajících z toho, že u nás nadále živoří starobylé, přežilé způsoby výroby se svým doprovodem *zastaralých* společenských a politických poměrů. Trápí nás nejen živí, nýbrž i mrtví. Le mort saisit le vif!**“[430]

Tato situace vede ke krizi. Masa výrobců je všude ve varu; místy se bouří. Kam nás tato krize zavede?

* — podílný pacht. *(Pozn. red.)*
** Mrtvý popadá živého! *(Pozn. red.)*

Socialistická strana je zřejmě příliš mladá a v důsledku ekonomické situace příliš slabá na to, aby mohla doufat v brzké vítězství socialismu. V zemi daleko převažuje venkovské obyvatelstvo nad městským; ve městech je velký průmysl málo vyvinut a je tu tedy málo *typického* proletariátu; většinu obyvatelstva tvoří řemeslníci, malí obchodníci a deklasované živly, masa kolísající mezi maloburžoazií a proletariátem. Je to úpadková a rozkládající se malá a střední buržoazie středověku, jsou to většinou budoucí proletáři, ne ještě dnešní. Jedině tato třída, neustále čelící hospodářskému rozvratu a dnes dohánčná k zoufalství, bude moci dodat masu bojovníků i vůdců revolučního hnutí. Bude ji v tom podporovat rolnictvo, kterému územní rozptýlenost a negramotnost znemožňují jakoukoli účinnou iniciativu, které však přesto bude mocným a nepostradatelným spojencem.

V případě, že by úspěchu bylo dosaženo víceméně pokojnou cestou, došlo by prostě k vystřídání vlády a k moci by se dostali „sjednocení" republikáni, Cavalotti[431] a spol.; avšak v případě, že by nastala revoluce, vznikla by buržoazní republika.

Jaká úloha připadne vzhledem k těmto možnostem socialistické straně?

Taktika, jež do roku 1848 zajišťovala socialistům úspěch nejčastěji, byla taktika „Komunistického manifestu": „Na různých stupních vývoje, jimiž prochází boj mezi proletariátem a buržoazií, zastupují socialisté* vždy zájmy celého hnutí... bojují za dosažení nejbližších cílů a zájmů dělnické třídy, ale v hnutí přítomnosti představují zároveň budoucnost hnutí."[432] Socialisté se proto aktivně podílejí na všech fázích vývoje, jimiž prochází boj mezi oběma třídami, ale přitom nikdy neztrácejí ze zřetele, že tyto fáze jsou pouze jednotlivými etapami vedoucími k hlavnímu velkému cíli, k dobytí politické moci proletariátem jakožto prostředku k přetvoření společnosti. Jejich místo je mezi těmi, kdo bojují za jakýkoli bezprostřední úspěch v zájmu dělnické třídy; všechny tyto úspěchy, politické nebo sociální, přijímají však jen *jako splátky*. Proto v každém revolučním nebo pokrokovém hnutí spatřují krok učiněný ve směru jejich vlastní cesty; jejich zvláštním posláním je popohánět

* Engels zaměnil v citaci slovo „komunisté" za „socialisté". *(Pozn. red.)*

kupředu ostatní revoluční strany a v případě vítězství jedné z nich hájit zájmy proletariátu. Tato taktika, která nikdy neztrácí ze zřetele velký cíl, ušetří socialistům zklamání, která bezesporu potkají jiné, méně prozíravé strany, ať už máme na mysli čisté republikány[231], nebo sentimentální socialisty, kteří pouhou etapu považují za konečný cíl pochodu vpřed.

Aplikujme to nyní na Itálii:

Vítězství rozkládající se maloburžoazie a rolníků povede tedy pravděpodobně k vytvoření vlády „sjednocených" republikánů. Tím my získáme všeobecné volební právo a mnohem větší svobodu hnutí (tisku, spolčovací a shromažďovací, zrušení ammonizione* atd.) a to jsou nové zbraně, které nelze podceňovat.

Nebo vznikne buržoazní republika se stejnými lidmi a několika mazziniovci. To by ještě daleko víc rozšířilo naše pole působnosti a naši svobodu hnutí, alespoň prozatím. A buržoazní republika je, jak řekl Marx, politická forma, ve které jedině může být rozhodnut boj mezi proletariátem a buržoazií.[433] A to ani nemluvím o tom, jaký by to mělo ohlas v Evropě.

Vítězství současného revolučního hnutí nás tedy může jen posílit a připravit nám příznivější ambiente**. Proto bychom se dopustili obrovské chyby, kdybychom se chtěli držet stranou, kdybychom se ve svém chování vůči víceméně „affini"*** stranám chtěli omezovat pouze na negativní kritiku. Může nastat chvíle, kdy s nimi budeme muset pozitivním způsobem spolupracovat. A kdo ví, kdy to bude?

Není přirozeně naší věcí, abychom přímo připravovali hnutí, jež není přesně hnutím třídy, kterou zastupujeme. Jestliže se radikálové a republikáni domnívají, že nadešla chvíle, kdy je třeba vyjít do ulic, nechť dají průchod svému zápalu! My jsme však byli příliš často oklamáni velkými sliby těchto pánů, než abychom jim znovu sedli na lep. Ani jejich proklamace, ani jejich spiknutí nás nesmějí dojmout. Jsme-li povinni podporovat každé *skutečné* lidové hnutí, jsme rovněž povinni neobětovat zbytečně právě zformované

* — policejního dohledu. *(Pozn. red.)*
** — ovzduší. *(Pozn. red.)*
*** — „spřízněným". *(Pozn. red.)*

jádro naší proletářské strany a nenechat proletariát zdecimovat v neplodných místních vzpourách.

Jestliže naproti tomu bude hnutí skutečně národní, budou v něm naši lidé ještě dříve, než jim to někdo nařídí, a je samozřejmé, že se ho zúčastníme. Pak ale musí být jasné, a my to prohlašujeme zcela otevřeně, že se hnutí zúčastníme *jako nezávislá strana*, v dané chvíli jako spojenec radikálů a republikánů, ale zcela od nich rozdílná; že si neděláme žádné iluze o výsledku boje, skončí-li vítězně; že nás tento výsledek naprosto nemůže uspokojit a že pro nás je to jen jedna z dosažených etap, jen nová operační základna pro další výboje; že ještě v den vítězství se naše cesty rozejdou a že od tohoto dne budeme vůči vládě tvořit *novou opozici*, opozici nikoli reakční, nýbrž pokrokovou, opozici krajní levice, opozici, která bude pobízet k novým výbojům za oblast už dobytou.

Po společném vítězství nám možná nabídnou několik křesel v nové vládě, ale vždycky tak, abychom byli v *menšině. V tom tkví největší nebezpečí.* Po únoru 1848 se francouzští socialističtí demokraté (z „Réforme", Ledru-Rollin, Louis Blanc, Flocon aj.) dopustili té chyby, že taková křesla přijali.[434] Protože tvořili menšinu ve vládě, sdíleli dobrovolně odpovědnost za všechny hanebnosti a zrady, které na dělnické třídě páchala většina skládající se z čistých republikánů[231]; a zároveň ochromovala přítomnost těchto pánů ve vládě úplně revoluční činnost dělnické třídy, za jejíž zástupce se vydávali.

Tohle všechno je pouze mé osobní mínění, které vyslovuji, protože jsem o to byl požádán, a jen velmi zdrženlivě. Pokud jde o obecnou taktiku, kterou doporučuji, zkoušel jsem její účinnost po celý svůj život a ani jednou neselhala. Pokud však jde o její aplikaci na současné poměry v Itálii, to už je něco jiného; to je třeba rozhodnout na místě, a to mohou jen ti, kdo žijí uprostřed událostí.

Napsáno 26. ledna 1894
Otištěno italsky v časopise „Critica Sociale", čís. 3 z 1. února 1894
Podpis: Federico Engels

Podle rukopisu srovnaného s italským překladem
Přeloženo z fancouzštiny

NÁRODNÍ RADĚ FRANCOUZSKÉ DĚLNICKÉ STRANY K 23. VÝROČÍ PAŘÍŽSKÉ KOMUNY

Londýn 18. března 1894

Připíjím společně s vámi na to, aby co nejdříve nadešel mezinárodní 18. březen, který tím, že zajistí vítězství proletariátu, odstraní protiklady mezi třídami a boje mezi národy a v civilizovaných zemích nastolí mír a štěstí.

Engels

Otištěno v „Le Socialiste“, čís. 183 z 25. března 1894

Podle textu novin
Přeloženo z francouzštiny

ČTVRTÉMU RAKOUSKÉMU SJEZDU STRANY[435]

Londýn 22. března 1894

Rakouskému sjezdu strany děkuji srdečně za pozvánku, kterou mi laskavě zaslal, které ale bohužel nemohu osobně použít. Nicméně posílám shromážděným delegátům svá nejupřímnější a nejvřelejší přání úspěšného průběhu jejich práce.

Letošní sjezd musí splnit zvlášť důležité úkoly. V Rakousku běží o vybojování všeobecného volebního práva, oné zbraně, která v rukou třídně uvědomělého dělnictva střílí dál a zasahuje jistěji než opakovačka malé ráže v rukou vydrezírovaného vojáka. Vládnoucí třídy — feudální šlechta i buržoazie — se ze všech sil vzpírají vydat dělnictvu tuto zbraň. Boj bude dlouhý a tvrdý. Ale osvědčí-li dělníci politickou rozvahu, trpělivost a vytrvalost, jednomyslnost a disciplínu, jimž už nyní vděčíme za mnoho krásných úspěchů, musí nakonec zvítězit. Na jejich straně bojuje celá historická, ekonomická i politická nutnost. A i když se snad nepodaří vybojovat úplné, rovné volební právo na první ráz, můžeme už nyní provolat slávu budoucím zástupcům proletariátu v rakouské Říšské radě.

B. Engels

Otištěno v brožuře „Verhandlungen des vierten österreichischen sozialdemokratischen Parteitages", Vídeň 1894

Podle textu brožury
Přeloženo z němčiny

PŘEDSEDNICTVU SOCIÁLNĚ DEMOKRATICKÉ STRANY UHER

K TŘETÍMU SJEZDU STRANY[436]

Londýn 15. května 1894

Vážení soudruzi!

Přátelské pozvání na sjezd vaší strany jsem obdržel 8. t. m. Přechodná churavost mi bohužel zabránila na ně odpovědět ihned a teprve dnes vám mohu dodatečně vyslovit své poděkování a popřát vám co nejvíc úspěchů ve vaší práci.

I já jsem sledoval poslední vývoj v Uhrách s největším zájmem.* V Uhrách, jako všude jinde, se kapitál zmocňuje stále víc celé národní výroby. Nejenže vytváří nový průmysl, ale podrobuje si i zemědělství, převrací jeho odvěké metody, ničí nezávislého rolníka a zemědělské obyvatelstvo štěpí na** velké pozemkové vlastníky a kapitalistické podnikatele na jedné straně a četné nemajetné proletáře na druhé straně. Jaké pokroky už tato revoluce kapitálu v Uhrách udělala, to jsme viděli nedávno v Hódmezövásárhely.[437] Tuto kapitalistickou revoluci musíme prodělat. Přináší s sebou nevýslovné utrpení velké mase lidu, ale jen ona vytváří také poměry umožňující nové společenské zřízení, a muže

* V rukopise je dále škrtnuto: „Svědčí o nezdolné síle, s níž kapitál všude vystupuje jako vládce národní výroby, a to nejen v oblasti průmyslu, ale také v zemědělství, které je pro východní Evropu daleko nejdůležitější oblastí." *(Pozn. red.)*

** V rukopise doplněno „nečetné". *(Pozn. red.)*

i ženy, kteří jediní budou mít sílu a vůli tuto novou, lepší společnost uvést ve skutek.

S upřímným pozdravem

B. Engels

Otištěno v „Arbeiterpresse“, čís. 20 z 18. května 1894, a (maďarsky) v „Népszava“, čís. 20 z 18. května 1894

Podle textu „Arbeiterpresse“ srovnaného s konceptem rukopisu
Přeloženo z němčiny

K DĚJINÁM PRVOTNÍHO KŘESŤANSTVÍ[438]

Napsáno mezi 19. červnem a 16. červencem 1894
Otištěno v časopise „Die Neue Zeit“,
sv. 1, čís. 1. a 2, roč. 1894—1895
Podpis: Friedrich Engels

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

I

V dějinách prvotního křesťanství je mnoho pozoruhodných styčných bodů s dnešním dělnickým hnutím. Stejně jako dělnické hnutí vzniklo i křesťanství jako hnutí utlačených: zprvu vystupovalo jako náboženství otroků a propuštěnců, chudých a bezprávných, jako náboženství národů porobených nebo rozmetaných Římem. Jak křesťanství, tak dělnický socialismus hlásají brzké vysvobození z otroctví a bídy; křesťanství hledá toto vysvobození v posmrtném životě na onom světě, na nebesích, socialismus je klade do tohoto světa, do přeměny společnosti. Obě hnutí jsou pronásledována a štvána, jejich stoupenci jsou dáváni do klatby a stíháni výjimečnými zákony, jedni jako nepřátelé lidského rodu, druzí jako nepřátelé říše, náboženství, rodiny a společenského řádu. Ale všechno pronásledování je marné, dokonce působí přímo jako posila, a obě hnutí postupují vítězně a nezadržitelně kupředu. Tři sta let po svém vzniku je křesťanství uznaným státním náboženstvím římské světové říše, a socialismus si za necelých šedesát let vydobyl postavení, jež mu absolutně zajišťuje vítězství.

Když se tedy pan profesor Anton Menger ve své knize „Recht auf den vollen Arbeitsertrag" diví, proč při obrovské centralizaci pozemkového vlastnictví za římských císařů a při nesmírném strádání tehdejší dělnické třídy, skládající se téměř výhradně z otroků, „nepřišel po pádu západořímské říše socialismus",[439] ušlo mu, že tento „socialismus", pokud byl tehdy možný, skutečně existoval a také se dostal k moci — v křesťanství. Jenže toto křesťanství, jak to za tehdejších dějinných podmínek nebylo ani jinak možné, nechtělo uskutečnit sociální přeměnu na tomto světě, nýbrž na onom světě, na nebesích, v životě věčném po smrti, v blížícím se „tisíciletém království".

Paralela mezi oběma těmito dějinnými jevy se vnucuje už ve středověku, při prvních povstáních utlačených sedláků a zejména městských plebejců. Tato povstání, stejně jako všechna masová

hnutí ve středověku, vystupovala nutně v náboženské masce, projevovala se jako hnutí za obnovení prvotního křesťanství, které se zvrhlo*; ale za náboženskou exaltací se zpravidla skrývaly velmi hmatatelné světské zájmy. Nejvelkolepěji se to projevilo v organizaci českých táboritů za Jana Žižky slavné paměti; ale tento rys prostupuje celý středověk, až po selské válce v Německu pozvolna mizí a opět ožívá u dělnických komunistů po roce 1830. Jak francouzští revoluční komunisté, tak zejména Weitling a jeho stoupenci se dovolávají prvotního křesťanství, dávno předtím, než Ernest Renan řekl: Chcete-li si představit první křesťanské obce, podívejte se na některou místní sekci Mezinárodního dělnického sdružení.

Tento francouzský beletrista, který vykuchal německou kritiku bible způsobem, jaký nemá obdoby ani v moderní žurnalistice, a sestavil z toho církevně historický román „*Origines du Christianisme*", ani netušil, jakou pravdu tu vyslovil. Ukažte mi některého starého člena Internacionály, který by byl s to číst například takzvanou druhou Pavlovu epištolu ke Korintským, aniž by se mu — alespoň v jedné věci — otevřely staré rány. V celé epištole, počínaje osmou kapitolou, se ozývá věčný, ach, tak dobře známý žalostný tón: les cotisations ne rentrent pas — příspěvky se nescházejí! Kolik přehorlivých propagandistů z šedesátých let by autorovi této epištoly, ať už by to byl kdokoli, s porozuměním stisklo ruku

* Svérázně s tím kontrastují náboženská povstání muslimského světa, zejména v Africe. Islám je náboženství šité na orientálce, speciálně na Araby, tedy jednak na městské obyvatelstvo, žijící z obchodu a řemesel, jednak na kočující Beduíny. V tom však je zárodek periodicky se opakujících kolizí. Obyvatelé měst bohatnou, jsou stále bujnější a současně vlažnější v dodržování „zákona". Beduíni, chudí a díky chudobě přísní v mravech, závistivě a žádostivě pohlížejí na toto bohatství a požitky. Pak se spojují pod vedením nějakého proroka, nějakého Mahdího, aby ztrestali odpadlíky, obnovili úctu k uzákoněným obřadům a k pravé víře a za odměnu si rozdělili poklady odrodilců. Za nějakých sto let jsou přirozeně přesně tam, kde byli odpadlíci; je nutná nová očista víry, vystupuje nový Mahdí a celá historie začíná znovu. Tak tomu bylo od dobyvatelských výprav afrických Almoravidů a Almohádů do Španělska až k poslednímu Mahdímu z Chartúmu, který tak úspěšně vzdoroval Angličanům.[440] A tak nebo podobně je tomu s povstáními v Persii a v jiných muslimských zemích. Jsou to všechno hnutí pod náboženskou rouškou, která však vznikají z ekonomických příčin; ale i když zvítězí, nedotknou se nijak dřívějších ekonomických podmínek. Všechno tedy zůstává při starém a kolize se periodicky opakují. Naproti tomu v lidových povstáních křesťanského Západu je náboženská rouška jen praporem a maskou pro útoky na zastarávající ekonomický řád; ten je nakonec svržen, nastupuje nový a svět jde kupředu. *(Engelsova poznámka.)*

a pošeptalo: Tak tys na tom byl také tak! My bychom o tom také mohli povídat — také v našem Sdružení bylo plno Korintských — tyhle nescházející se příspěvky, které nepolapitelné tančily před našimi tantalovskými zraky, to byly právě ty pověstné „milióny Internacionály"!

Jedním z našich nejlepších pramenů o prvních křesťanech je Lukian ze Samosaty, Voltaire klasického starověku, který měl stejně skeptický poměr k náboženským pověrám všeho druhu, a nebyl tedy ani věřící pohan, ani neměl politické důvody, aby se stavěl ke křesťanům jinak než ke kterékoli jiné náboženské společnosti. Naopak, posmívá se jim všem pro jejich pověru, vyznavačům Jupiterovým úplně stejně jako vyznavačům Kristovým; z jeho povrchně racionalistického hlediska jsou oba tyto druhy pověry stejně pošetilé. Tento rozhodně nestranný svědek vypravuje mimo jiné i o životě jakéhosi dobrodruha Peregrina, který si říkal Próteus a pocházel z Paria na Helespontu. Tento Peregrinus debutoval v mládí v Arménii cizoložstvím, byl přistižen při činu a podle místního obyčeje lynčován. Šťastně upláchl, zardousil v Pariu vlastního otce a musel uprchnout.

„A tu se stalo," — cituji podle Schottova překladu,[441] — „že se seznámil také se zázračnou moudrostí křesťanů, s jejichž kněžími a znalci Písma se stýkal v Palestině. A zakrátko udělal takové pokroky, že jeho učitelé vypadali vedle něho jako učiněné děti. Stal se prorokem, starším obce, Mistrem synagógy, zkrátka byl ve všem první; vykládal jejich spisy a sám jich spoustu napsal, takže nakonec byli o něm přesvědčeni, že je nějaká vyšší bytost, nechávali si od něho předpisovat zákony a jmenovali ho představeným (biskupem)... Z toho důvodu" (tj. jako křesťana) „zajala vrchnost jednou i Prótea a uvrhla jej do vězení... A když úpěl v okovech, tu se ho křesťané, považujíce jeho uvěznění za veliké neštěstí, všemožně pokoušeli osvobodit. Ale nepodařilo se to, a tak o něho alespoň s neobyčejnou starostlivostí všemožně pečovali. Už za rozbřesku bývalo vidět stařenky, vdovy a siroty postávat před branou vězení; váženější křesťané dokonce podpláceli vězeňské strážce a trávili u něho celé noci; nosili si tam jídlo a četli si u něho v posvátných knihách; zkrátka tenhle milý Peregrinus (tehdy se tak ještě jmenoval) byl pro ně přinejmenším druhým Sokratem. Dokonce i z několika maloasijských měst přišli poslové křesťanských obcí, aby mu podali pomocnou ruku, utěšili ho a přimluvili se za něj u soudu. Je až neuvěřitelné, jak jsou tito lidé všude rychle pohotově, jde-li o záležitost jejich obce; pak nelitují ani námahy, ani výloh. A tak se i Peregrinovi hrnuly tehdy peníze ze všech stran, takže uvěznění bylo pro něho hojným zdrojem příjmů. Ti chu-

dáci si totiž vzali do hlavy, že jsou tělem i duší nesmrtelní a že budou žít věčně; proto také pohrdají smrtí, a mnozí z nich jdou dokonce na smrt dobrovolně. Pak jim jejich nejvznešenější zákonodárce vštípil názor, že všichni budou mezi sebou bratry, jakmile se obrátí, tj. zapřou řecké bohy a začnou vzývat onoho ukřižovaného sofistu a žít, jak on předepsal. Proto opovrhují všemi pozemskými statky bez rozdílu a vlastní je společně — toto učení přijali bez jakéhokoli zkoumání a důkazu, prostě v ně uvěřili. A padnou-li na obratného podvodníka, který dovede chytře využít okolností, může takový ptáček brzy zbohatnout a pak se těm pošetilým prosťáčkům po straně vysmát. Ostatně tehdejší prefekt Sýrie Peregrina zase propustil."

A po několika dalších dobrodružstvích čteme:

„Pak se náš chlapík vydal" (z Paria) „podruhé na toulky světem, přičemž mu cestovní výlohy hradila dobrotivost křesťanů, kteří mu všude poskytovali ochranu a nepřipustili, aby v něčem trpěl nouzi. Nějaký čas si tak dobře žil. Když však přestoupil i zákony křesťanů — myslím, že ho viděli, jak jí něco, co mají zakázáno — vyloučili ho ze své obce."

Jak bych si při četbě tohoto Lukianova místa nevzpomněl na mladá léta. Především na „proroka Albrechta", který asi od roku 1840 na několik let doslova zamotal hlavu weitlingovským komunistickým obcím[442] ve Švýcarsku — vysoké postavy, silák s dlouhými vousy, který prošel pěšky celé Švýcarsko a sháněl posluchače pro své tajemné nové evangelium osvobození světa — ale jinak to byl celkem neškodný pomatenec a brzy zemřel. Pak na jeho ne už tak neškodného nástupce, „dr." Georga Kuhlmanna z Holštýna, který využil toho, že Weitling seděl právě ve vězení, aby obrátil obce ve francouzském Švýcarsku na *své* evangelium; měl na čas takový úspěch, že mu naletěl dokonce i daleko nejduchaplnější, ale také nejzchátralejší z jejich členů, August Becker. Přednášky tohoto Kuhlmanna k švýcarským obcím vyšly roku 1845 v Ženevě pod názvem „Nový svět aneb říše ducha na zemi. Zvěstování". A v úvodu, který napsali jeho stoupenci (pravděpodobně August Becker), čteme:

„Postrádali jsme člověka, který by dovedl vyslovit všechna naše soužení a veškeré tužby i naděje, zkrátka všechno, co v nejhlubším nitru rozechvívá naši dobu... A hle, tento muž, jehož si naše doba ždála, přišel. Je to dr. Georg Kuhlmann z Holštýna. Vystoupil s učením o novém světě čili o říši ducha ve skutečnosti."[443]

Jistě nemusím dodávat, že toto učení o novém světě je praobyčejné sentimentální blouznění, oděné do polobiblických frází

à la Lamennais a servírované s prorockou arogancí. To však bodrým weitlingovcům nevadilo a nosili tohoto podvodníka na rukou zrovna jako asijští křesťané Peregrina. Tihle jinak do krajnosti arcidemokratičtí rovnostáři, kteří se ke každému kantorovi, novináři a vůbec ke každému, kdo nebyl řemeslník, chovali s neutuchající podezíravostí jako k „učenci", který je chce vykořisťovat, dali si od melodramatického panáka Kuhlmanna namluvit, že v „novém světě" bude rozdělování požitků řídit ten nejmoudřejší, id est Kuhlmann, pročež také už teď, ve starém světě, musejí učedníci tomuto nejmoudřejšímu přinášet požitků plné náruče, ale sami se spokojit drobty. A Peregrinus-Kuhlmann si báječně a spokojeně žil na útraty obcí — dokud to šlo. Samozřejmě to nešlo příliš dlouho; rostoucí reptání pochybovačů a nevěřících a nebezpečí, že se do toho vloží waadtská vláda, skoncovaly s „říší ducha" v Lausanne — a Kuhlmann zmizel.

Každému, kdo z vlastní zkušenosti poznal evropské dělnické hnutí v počátcích, se vybaví tucty podobných příkladů. Dnes už takové výstřelky, alespoň ve větších centrech, nejsou možné, ale v zapadlejších končinách, kde hnutí dobývá novou půdu, může nějaký takový Peregrinek stále ještě počítat s dočasným omezeným úspěchem. A jako se na dělnickou stranu lepí ve všech zemích živly, které už od oficiálního světa nemohou nic čekat nebo v něm dohrály — odpůrci očkování, hlasatelé střídmosti, vegetariáni, odpůrci vivisekce, přírodní lékaři, kazatelé svobodných obcí[444], kterým se obec rozpadla, autoři nových teorií o vzniku světa, neúspěšní nebo zkrachovaní vynálezci, oběti skutečného nebo domnělého bezpráví, které úřady označily za „neužitečné kverulanty", poctiví blázni a nepoctiví podvodníci — stejně se vedlo i prvním křesťanům. Všechny živly, které rozkladný proces starého světa uvolnil, tj. hodil přes palubu, byly postupně přitahovány křesťanstvím jako jediným živlem, který tomuto rozkladnému procesu vzdoroval — vždyť také bylo jeho vlastním nutným produktem — a který se proto držel a rostl, zatímco ostatní živly měly jen jepičí život. Nebylo blouznivosti, bláznovství nebo šarlatánství, které by se nepřilepily k mladým křesťanským obcím a alespoň na jednotlivých místech dočasně nedošly sluchu a víry. A stejně jako naše první komunistické dělnické

obce byli i první křesťané neuvěřitelně lehkověrní ve věcech, které jim přicházely vhod, takže si ani nejsme jisti, zda z té „spousty spisů", které napsal pro křesťany Peregrinus, nezabloudil nějaký ten zlomek do našeho Nového zákona.

II

Německá kritika bible, dosud jediný vědecký podklad našich znalostí dějin prvotního křesťanství, postupovala dvojím směrem.

Jedním z nich je *tübingenská škola*[445], k níž lze v širším smyslu počítat i D. F. Strausse. Tato škola jde v kritickém zkoumání tak daleko, jak *teologická* škola vůbec může jít. Přiznává, že čtyři evangelia nejsou zprávy očitých svědků, nýbrž pozdější přepracování ztracených spisů, a že z epištol připisovaných apoštolu Pavlovi jsou pravé nanejvýš čtyři atd. Z historického líčení škrtá jako nepřípustné všechny zázraky a všechny rozpory; z ostatního se však snaží „zachránit, co se ještě zachránit dá", a právě při tom se jasně projevuje její charakter teologické školy. Tím umožnila Renanovi, který se většinou o ni opírá, aby s pomocí téže metody „zachraňoval" ještě mnohem více a vnucoval nám vedle mnoha více než pochybných příběhů Nového zákona i spoustu jiných mučednických legend, jako by byly historicky ověřeny. Rozhodně však lze říci, že všechno, co tübingenská škola z Nového zákona zavrhuje jako nehistorické nebo podvržené, je z vědy s konečnou platností odstraněno.

Představitelem druhého směru je jediný člověk — *Bruno Bauer*.[446] Jeho veliká zásluha není jen v bezohledné kritice evangelií a apoštolských epištol, nýbrž i v tom, že první začal vážně zkoumat nejen židovské a řecko-alexandrijské, ale i čistě řecké a řecko-římské prvky, které teprve proklestily křesťanství cestu ke světovému náboženství. Legenda o tom, že křesťanství se najednou hotové vylouplo z židovství a že svou v hlavních rysech ustálenou dogmatikou a etikou dobylo z Palestiny svět, je po Bruno Bauerovi už naprosto nemožná; může vegetovat už jen na teologických fakultách a mezi lidmi, kteří chtějí „zachovat lidu náboženství" i na úkor vědy. Ohromný vliv Filónovy alexandrijské školy a řecko-římské vulgární filosofie — platónské, a zejména stoické[447] — na křesťanství, které se za Konstantina stalo státním náboženstvím, není ještě ani zdaleka

dopodrobna zjištěn, ale je prokázáno, že tento vliv tu byl, a to je převážně dílo Bruno Bauera; Bauer podal první důkazy, že křesťanství nebylo do řecko-římského světa vneseno a tomuto světu vnuceno zvenčí, z Judeje, nýbrž že je — alespoň v podobě světového náboženství — nejvlastnějším produktem tohoto světa. Bauer ovšem — jako každý, kdo bojuje proti zakořeněným předsudkům — při této práci hodně přestřeloval. Aby doložil, že Filón a zejména Seneca ovlivnili vznikající křesťanství i literárně, a aby ukázal, že novozákonní spisovatelé tyto filosofy přímo plagovali, musí posunout vznik nového náboženství o půl století později, zavrhnout zprávy římských historiků, které tomu odporují, a vůbec si dopřát značné volnosti ve výkladu dějin. Vlastní křesťanství vzniká podle něho až za Flaviovců, novozákonní literatura až za Hadriána, Antonia a Marca Aurelia. Tak mizí u Bauera i jakékoli historické pozadí pro novozákonní příběhy o Ježíšovi a jeho učednících: tyto příběhy se mění v pověsti, v nichž se vnitřní vývojové fáze a duchovní boje prvních obcí přenášejí na víceméně smyšlené osoby. Kolébkou nového náboženství nejsou podle Bauera Galilea a Jeruzalém, nýbrž Alexandrie a Řím.

Jestliže nám tedy tübingenská škola poskytla ve zbytku novozákonních dějin a literatury, jehož hodnověrnost nepopřela, krajní maximum toho, co věda může dnes vůbec ještě připustit jako sporné, poskytuje nám Bruno Bauer maximum toho, co v nich věda může napadat. Mezi těmito hranicemi je skutečná pravda. Zdá se, že je velmi pochybné, zda ji lze zjistit dnešními prostředky. Nové nálezy, zejména v Římě, na Východě a především v Egyptě, k tomu přispějí mnohem víc než jakákoli kritika.

V Novém zákoně je však jen jediná kniha, u níž můžeme s přesností několika málo měsíců určit, kdy vznikla: musela být napsána mezi červnem roku 67 a lednem nebo dubnem roku 68[448]; tato kniha tedy patří do nejranější křesťanské doby a zrcadlí její představy s nejnaivnější věrností a příslušným idiomatickým jazykem, a je proto podle mého názoru pro zjištění, jaké skutečně bylo prvotní křesťanství, mnohem důležitější než celý ostatní Nový zákon, jehož dnešní znění vzniklo mnohem později. Touto knihou je takzvané Zjevení Janovo, a protože tato zdánlivě nejtemnější kniha z celé

bible je dnes zásluhou německé kritiky nejsrozumitelnější a nejprůhlednější, chtěl bych o ní svým čtenářům něco povědět.

Stačí jen zběžně nahlédnout do této knihy, abychom se přesvědčili, jak exaltovaný byl nejen její autor, ale i „okolní prostředí", ve kterém se pohyboval. Naše „Zjevení" není jediné svého druhu ani jediné ve své době. Od roku 164 před naším letopočtem, kdy byla napsána první dochovaná kniha, takzvaná kniha Danielova, až asi do roku 250 našeho letopočtu, což je přibližně datum Commodianovy „Carmen", vypočítává Renan plných patnáct dochovaných klasických „apokalyps", o pozdějších napodobeninách nemluvě. (Cituji Renana proto, že jeho kniha je nejznámější i mimo okruh odborníků a je nejdostupnější.) Byla to doba, kdy se dokonce i v Římě a Řecku, ale ještě daleko více v Malé Asii, Sýrii a Egyptě beze všeho přijímala naprosto nekritická změť nejnehoráznějších pověr nejrůznějších národů a doplňovala se zbožným podvodem a přímým šarlatánstvím; doba, kdy hlavní úlohu hrály zázraky, vytržení, vidění, duchaření, hádání budoucnosti, alchymie, kabala[449] a jiné tajné čáry. To byla atmosféra, v níž vzniklo prvotní křesťanství, a to mezi třídou lidí, která dychtivěji než všechny ostatní naslouchala těmto nadpřirozeným fantaziím. Vždyť křesťanští gnostikové[450] z Egypta ve druhém století křesťanského letopočtu, jak dokazují mimo jiné leydenské papyry, horlivě pěstovali alchymii a přenesli si alchymistické představy do svých učení. A chaldejští a židovští mathematici, kteří byli podle Tacita dvakrát — za Claudia a potom znovu za Vitellia — pro čarodějnictví vyhnáni z Říma,[451] neprovozovali žádné jiné geometrické kejkle než ty, které — jak uvidíme — tvoří jádro Zjevení Janova.

A k tomu přistupuje ještě další věc. Všechny apokalypsy si osobují právo klamat své čtenáře. Nejenže je zpravidla napsal někdo docela jiný — a většinou mnohem později — než jejich domnělý autor, jako je tomu například u knihy Danielovy, knihy Enochovy, u apokalypsy Ezdrášovy, Baruchovy, Júdovy aj., u Sibylinych knih[452], nýbrž jejich hlavním obsahem jsou vesměs proroctví o věcech, které se už dávno udály a které skutečný pisatel velmi dobře zná. Tak autor Danielovy knihy dává v roce 164, krátce před smrtí Antiocha Epifana, Danielovi, který prý žije v době

Nabuchodonozora, předpovědět vzestup a pád perské a makedonské říše a počátek římské světovlády, aby po tomto důkazu své jasnozřivosti nachytal čtenáře na závěrečné proroctví, že lid izraelský přežije všechna strádání a nakonec zvítězí. Kdyby tedy Zjevení Janovo bylo skutečně dílem jmenovaného autora, byla by to jediná výjimka z celé apokalyptické literatury.

Jan, který se prohlašuje za autora knihy, byl muž mezi maloasijskými křesťany jistě velmi vážený. O tom svědčí tón poselství sedmi sborům. Není tedy vyloučeno, že to byl apoštol Jan, jehož historická existence není sice plně ověřena, ale je přece jen velmi pravděpodobná. A kdyby snad byl tento apoštol opravdu jejím autorem, tím lépe pro naše stanovisko. Bylo by to nejlepší potvrzení, že křesťanství této knihy je skutečné, pravé prvotní křesťanství. Mimochodem ještě poznamenejme, že Zjevení prokazatelně nepochází od téhož autora jako evangelium nebo tři epištoly, které jsou rovněž připisovány Janovi.

Zjevení se skládá z řady vidění. V prvním vidění se objevuje Kristus, oblečený jako velekněz a kráčející mezi sedmi svícny, které znázorňují sedm asijských sborů, a diktuje „Janovi" dopisy sedmi „andělům" těchto sborů. Hned na začátku se tu výrazně projevuje rozdíl mezi *tímto* křesťanstvím a konstantinovským světovým náboženstvím, formulovaným na nikajském koncilu[453]. Svatá trojice je nejen neznámá, je tu nemožná. Místo pozdějšího *jednoho* Ducha svatého je tu „*sedm* duchů Božích", které rabíni vykonstruovali z Izaiáše 11, 2. Kristus je syn Boží, první i poslední, alfa i omega, ale vůbec ne Bůh sám nebo Bohu rovný, nýbrž naopak „počátek *stvoření* Božího", tedy emanace Boha, existující od věčnosti, ale podřízená, podobně jako oněch sedm duchů. V kapitole 15,3, zpívají mučedníci na nebesích „píseň Mojžíše, služebníka Božího, a píseň Beránkovu" k oslavě Boha. Zde se tedy Kristus jeví nejen jako Bohu podřízený, ale je v jistém smyslu postaven na roveň Mojžíšovi. Kristus je ukřižován v Jeruzalémě (11,8), ale vstal z mrtvých (1, 5 a 18), je „Beránek", jenž byl obětován za hříchy světa a jehož krví jsou před Bohem vykoupeni věřící všech národů a jazyků. To je základní představa, která prvotnímu křesťanství umožnila, aby se vyvinulo ve světové náboženství. Všechna tehdejší

náboženství Semitů i Evropanů se shodovala v názoru, že bohy uražené jednáním lidí lze usmířit obětí; první revoluční základní představou v křesťanství (převzatou od Filónovy školy) bylo to, že jedinou velikou dobrovolnou obětí prostředníka jsou jednou provždy odpykány hříchy všech dob a všech lidí — pro ty, kdo věří. Tím odpadla nutnost jakýchkoli dalších obětí a tedy podklad pro spoustu náboženských obřadů; a osvobození od obřadů, ztěžujících nebo zapovídajících styk s jinověrci, bylo první podmínkou světového náboženství. Přitom však zvyk obětovat byl v lidových mravech tak hluboko zakořeněn, že katolicismus — který znovu přijal tolik pohanského — považoval za vhodné přizpůsobit se této skutečnosti tím, že zavedl alespoň symbolickou mešní oběť. — Naproti tomu po dogmatu o dědičném hříchu není v naší knize ani stopy.

Ale nejpříznačnější v těchto poselstvích, jakož i v celé knize je to, že autora nikdy a nikde ani nenapadne, aby sebe a své souvěrce nazýval jinak než — *židé*. Horlí proti sektářům ve Smyrně a Filadelfii a vyčítá jim: „Praví se býti židé, a nejsou, ale sběř satanova"; o pergamských sektářích čteme, že drží učení Balámovo, kterýž učil Baláka pohoršení klásti před obličejem *synů Izraelských*, aby jedli modlám obětované a smilnili. Nemáme tu tedy co dělat s uvědomělými křesťany, nýbrž s lidmi, kteří se vydávají za židy; jejich židovství je ovšem novým vývojovým stupněm proti dřívějšímu, ale právě proto je také jedině pravé. Proto když svatí předstupují před trůn Boží, přichází nejprve 144 000 židů, po 12 000 z každého pokolení, a teprve po nich bezpočet pohanů obrácených na toto obnovené židovství. Tak málo si byl náš autor v roce 69 křesťanského letopočtu vědom, že představuje úplně novou fázi náboženského vývoje, které je souzeno, aby se stala jedním z nejrevolučnějších prvků v dějinách lidského ducha.

Vidíme tedy, že tehdejší křesťanství, jež si ještě neuvědomovalo samo sebe, se jako noc a den lišilo od pozdějšího světového náboženství nikajského koncilu fixovaného v dogmatech; jedno není v druhém už vůbec k poznání. Není zde ani dogmatika, ani etika pozdějšího křesťanství; zato však cítí, že bojují proti celému světu a že tento boj bude korunován vítězstvím; bojechtivost a jisto-

ta vítězství, kterou dnešní křesťan úplně ztratil a která se v naší době najde jen na druhém společenském pólu, u socialistů.

A opravdu, boj proti světu, který je zpočátku mnohem silnější, a současně boj novátorů mezi sebou je společný prvotním křesťanům i socialistům. Obě veliká hnutí nevytvořili vůdcové a proroci — třebaže v obou je proroků dost — jsou to masová hnutí. A masová hnutí jsou zpočátku nutně zmatená; zmatená proto, že veškeré myšlení mas je zprvu plné rozporů, nejasností, nezná souvislosti, ale zmatená také právě díky úloze, kterou v nich zpočátku ještě hrají proroci. Tato zmatenost se projevuje tím, že se vytvářejí četné sekty, které mezi sebou bojují přinejmenším stejně urputně jako proti společnému vnějšímu nepříteli. Tak tomu bylo v prvotním křesťanství a tak tomu bylo i v prvních dobách socialistického hnutí, ať se nad tím poctivci, kteří v dobrém úmyslu hlásali jednotu tam, kde byla zhola nemožná, sebevíc rmoutili.

Drželo snad Internacionálu pohromadě jednotné dogma? Naopak. Byli v ní komunisté francouzské tradice z doby před rokem 1848, a mezi nimi zase různé odstíny; komunisté Weitlingovy školy a jiní z obrozeného Svazu komunistů; proudhonovci, převládající ve Francii a v Belgii; blanquisté; německá dělnická strana; a konečně bakuninovští anarchisté; kteří měli na čas převahu ve Španělsku a v Itálii — a to byly jen hlavní skupiny. Od založení Internacionály uplynulo celé čtvrtstoletí, než se definitivně a všude rozešla s anarchisty a než se vytvořila jednota alespoň v nejobecnějších ekonomických hlediscích. A to při našich dopravních prostředcích, železnicích, telegrafech, obrovských průmyslových městech, tisku a organizovaných lidových shromážděních.

U prvních křesťanů vidíme stejnou roztříštěnost na nesčetné sekty, a právě ta si vynutila diskusi, a tím i dosažení pozdější jednoty. Už v tomto našem nepochybně nejstarším křesťanském dokumentu zjišťujeme tuto roztříštěnost a náš autor proti ní horlí stejně nesmiřitelně a prudce jako proti celému hříšnému vnějšímu světu. Jsou tu především mikulášenci v Efesu a v Pergamu; pak ve Smyrně a ve Filadelfii ti, kdo o sobě říkají, že jsou židé, ale jsou sběř satanova; v Pergamu stoupenci učení falešného proroka jménem Balám; v Efezu ještě ti, kdo o sobě říkají, že jsou apoštolé,

ale nejsou; a nakonec v Tyatiře stoupenci falešné prorokyně zvané Jezábel. O těchto sektách se nedovídáme nic bližšího, jen o stoupencích Balámových a Jezábeliných se říká, že jedli modlám obětované a smilnili. Došlo k pokusu vylíčit všech těchto pět sekt jako pavlovské křesťany s tím, že všechna tato poselství jsou namířena proti Pavlovi, falešnému apoštolovi, domnělému Balámovi a „Mikulášovi". Příslušné, velmi chabé argumenty najdeme sebrány u Renana, „Saint-Paul", Paříž 1869, str. 303—305, 367—370[454]. Všechny vyúsťují v to, že vysvětlují poselství na základě Skutků apoštolů a takzvaných epištol Pavlových, tedy spisů, které jsou alespoň v nynějším znění přinejmenším o 60 let mladší než Zjevení a jejichž příslušné faktické údaje jsou tudíž nejen krajně pochybné, nýbrž si také navzájem úplně odporují. Rozhodující je však to, že našeho autora nemohlo napadnout označovat jednu a touž sektu pěti různými názvy, dokonce jen v Efesu hned dvěma (falešní apoštolé a mikulášenci) a v Pergamu také dvěma (balámovci a mikulášenci), a to pokaždé výslovně jako dvě různé sekty. Přitom ovšem nechceme popírat, že mezi těmito sektami byly pravděpodobně také živly, které bychom dnes označili jako pavlovské.

V obou případech, kdy autor uvádí podrobnosti, je jádro obžaloby v tom, že příslušníci těchto sekt jedí modlám obětované a smilní; dva body, ve kterých se židé — staří stejně jako křesťanští — věčně svářili s pohany, kteří přestoupili na židovskou víru. Maso pohanských obětí se nejen podávalo při hostinách, kdy odmítnout nabízené pohoštění bylo nezdvořilé, ba mohlo to být dokonce nebezpečné, nýbrž prodávalo se i na veřejných tržištích, kde se na něm nedalo vždycky poznat, je-li košer či ne. Smilstvem rozuměli tito židé nejen mimomanželský pohlavní styk, nýbrž i manželství mezi jistými stupni pokrevního příbuzenství, které židovský zákon zakazoval, nebo také manželství mezi židy a pohany; takový je obvyklý výklad smyslu tohoto slova ve Skutcích apoštolů 15, 20 a 29. Náš Jan má však osobité názory i na pohlavní styk dovolený pravověrným židům. V kapitole 14, verš 4 praví o 144 000 židů na nebesích: „Totoť jsou ti, kteříž s ženami nejsou poskvrněni; nebo panicové jsou." A vskutku, v nebi našeho Jana není ani jediná žena. Patří tedy k směru, který se často vyskytuje i v jiných raných

křesťanských spisech a který považuje za hříšný pohlavní styk vůbec. A uvážíme-li ještě, že Řím nazývá velikou nevěstkou, s kterou smilnili králové země a pili z vína smilství jejího a jejíž kupci zbohatli ze zboží rozkoší jejích, nemůžeme naprosto brát tento výraz v poselství v užším smyslu, který by mu ráda podstrčila teologická apologetika, aby si tak sehnala potvrzení pro jiná místa v Novém zákoně. Naopak. Tato místa poselství svědčí zřejmě o jevu společném všem hluboce zjitřeným dobám, totiž že se stejně jako na všechny ostatní přehrady útočí i na tradiční pouta pohlavního styku. Také v prvních křesťanských stoletích se vedle askeze, která umrtvuje tělo, dosti často objevuje snaha rozšířit křesťanskou svobodu na víceméně neomezený styk mezi mužem a ženou. Stejně tomu bylo i v moderním socialistickém hnutí. Jak strašné zděšení vyvolala v Německu třicátých let, v té „světničce bohabojných dětiček“[379], saint-simonovská réhabilitation de la chair*, což se do němčiny překládalo jako „znovunastolení práv těla“! A nejvíc se zhrozily tehdy vládnoucí vznešené stavy (třídy tehdy u nás ještě nebyly), které nemohly žít ani v Berlíně, ani na svých venkovských statcích bez neustále opakovaného znovunastolování práv svého těla! A což teprve kdyby byli tihle výtečníci znali Fouriera, který slibuje tělu ještě daleko lepší věci! S překonáním utopismu ustoupily tyto výstřelky racionálnějšímu a ve skutečnosti mnohem radikálnějšímu pojetí, a od té doby, co se Německo z Heinovy světničky bohabojných dětiček vyvinulo v centrum socialistického hnutí, je pokrytecké pohoršení bohabojného vznešeného světa jen pro smích.

Toto je celý dogmatický obsah Janových poselství. Jinak rozohňují souvěrce k horlivé propagandě, k statečnému a hrdému vyznání své víry před protivníky, k neutuchajícímu boji proti vnějším i vnitřním nepřátelům — a pokud jde o toto, byl by je mohl stejně dobře napsat nějaký prorocky založený nadšenec z Internacionály.

* — rehabilitace těla. *(Pozn. red.)*

III

Poselství jsou jen úvodem k vlastnímu tématu zprávy našeho Jana sedmi maloasijským sborům a jejich prostřednictvím ostatnímu reformovanému židovstvu z roku 69, z něhož se později vyvinulo křesťanstvo. A tím vstupujeme do nejsvětější svatyně prvotního křesťanství.

Z jakých lidí se rekrutovali prvotní křesťané? Hlavně z „pracujících a obtížených", příslušníků nejnižších lidových vrstev, jak se sluší a patří na revoluční živel. Které vrstvy to byly? Ve městech svobodní, kteří přišli na mizinu — lidé nejrůznějšího druhu, podobní takzvaným mean whites* v jižních otrokářských státech, evropským pobudům a dobrodruhům v koloniálních a čínských přístavních městech — dále propuštěnci a hlavně otroci; na italských, sicilských a afrických latifundiích otroci; ve venkovských oblastech provincií drobní rolníci, stále hlouběji upadající do dlužního otroctví. Společná cesta k osvobození všech těchto živlů vůbec neexistovala. Pro ně všechny byl ráj něčím, co ztratili, co měli za sebou; pro zchátralé svobodné byla rájem někdejší polis, město a stát zároveň, v němž jejich předkové bývali kdysi svobodnými občany; pro otroky zajaté ve válce byla rájem doba svobody před ujařmením a zajetím; pro drobné rolníky zničená rodová společnost a společenství půdy. To všechno rozdrtila nivelizující železná pěst římského dobyvatele. Největší společenskou skupinou, ke které dospěl starověk, byl kmen a svaz příbuzných kmenů: u barbarů byly tyto skupiny organizovány podle rodových svazků, u Řeků a Italiků, zakládajících města, byly organizovány v polis zahrnující jeden nebo několik příbuzných kmenů. Filip a Alexander dali helénskému poloostrovu politickou jednotu, ale tím ještě nebyl vytvořen řecký národ. Teprve zánik římské světovlády umožnil vznik národů. Římská světovláda skoncovala jednou provždy

* — chudým bělochům. *(Pozn. red.)*

s malými kmenovými svazy; vojenská moc, římské soudnictví a aparát k vymáhání daní úplně zničily tradiční vnitřní organizaci. A ke ztrátě nezávislosti a svébytné organizace přistoupilo násilné olupování ze strany vojenských a civilních úřadů, které ujařmeným jejich poklady napřed vzaly a pak jim je za lichvářský úrok zase půjčovaly, aby na nich mohli vydírat další poplatky. Daňové břemeno vyvolalo potřebu peněz v krajích čistého nebo převládajícího naturálního hospodářství, a tak ruinovalo sedláky, kteří upadali stále hlouběji do dlužního otroctví vůči lichvářům, vytvářelo velké majetkové rozdíly, obohacovalo bohaté a úplně ožebračovalo chudé. A jakýkoli odpor jednotlivých malých kmenů nebo měst proti obrovské římské světové moci byl beznadějný. Kde bylo východisko, kde byla záchrana pro zotročené, utlačené a ožebračené — společné východisko pro všechny tyto různé skupiny lidí s odlišnými nebo dokonce protikladnými zájmy? A přece se takové východisko muselo najít, mělo-li je všechny obsáhnout jediné veliké revoluční hnutí.

Toto východisko se našlo. Ale ne na tomto světě. Za tehdejší situace to mohlo být jen náboženské východisko. A tu se otevřel jiný svět. Další existence duše po smrti těla se všude v římském světě postupně stala uznávaným článkem víry. A také víra, že duše zemřelého bude nějak odměněna nebo potrestána za činy na zemi, byla stále obecnější. S odměnou to bylo ovšem dost pochybné; starověk byl příliš živelně materialistický, aby si vezdejšího života nevážil nekonečně víc než života v říši stínů; Řekové považovali posmrtný život spíš za smůlu. A tu přišlo křesťanství, vzalo to vážně s odměnou a potrestáním na onom světě, stvořilo nebe a peklo, a bylo nalezeno východisko, které pracujícím a obtíženým ukazovalo cestu z tohoto slzavého údolí do věčného ráje. A vskutku, jen vyhlídka na odměnu na onom světě umožnila povýšit stoicko-filónské zřeknutí se světa a askezi na základní etický princip nového světového náboženství strhujícího utlačené lidové masy.

Ale tento nebeský ráj se věřícím neotvírá jen tak beze všeho smrtí. Uvidíme, že království Boží, jehož hlavním městem je Nový Jeruzalém, se dobývá a otvírá teprve po úporných bojích s pekelnými mocnostmi. Ale v představě prvních křesťanů byly tyto boje

přede dveřmi. Náš Jan hned na začátku označuje svou knihu za zjevení toho, „které věci měly by se díti *brzo*"; hned nato, verš 3, praví: „Blahoslavený, kdož čte a slyší slova proroctví tohoto..., neboť *čas blízko jest*"; filadelfské obci Kristus vzkazuje: „Aj, přijduť *brzy*." A v poslední kapitole říká anděl, že Janovi ukázal, „co se díti musí *brzo*", a přikazuje mu: „Nezapečeťuj slov proroctví knihy této; neboť jest *blízko čas*", a sám Kristus říká dvakrát (verš 12 a verš 20): „Přijdu *brzo*." Dál uvidíme, jak brzy byl tento příchod očekáván.

Apokalyptické vize, které nám teď autor předvádí, jsou všechny a většinou doslova převzaty z dřívějších předloh. Jednak z klasických proroků Starého zákona, zvláště z Ezechiela, jednak z pozdějších židovských apokalyps sepsaných podle vzoru knihy Danielovy, zejména z knihy Enochovy, která byla tehdy alespoň zčásti už napsána. Kritika velmi podrobně prokázala, odkud si náš Jan vypůjčil každý obraz, každé výstražné znamení, každou ránu seslanou na nevěřící lidstvo, zkrátka celou látku své knihy; takže Jan prozrazuje nejen úplně mimořádnou chudobu ducha, nýbrž i sám dokazuje, že svá vytržení a vidění neprožil ani ve fantazii tak, jak je popisuje.

Tato zjevení postupují ve stručnosti takto. Napřed vidí Jan Boha sedícího na trůně, s knihou se sedmi pečetěmi v ruce, a před ním zabitého, avšak opět živého Beránka (Krista), jenž je shledán za hodna otevřít pečeti. Při jejich otevírání se objevují všelijaká výstražná zázračná znamení. Když Beránek otevřel pátou pečeť, vidí Jan pod oltářem Božím duše Kristových mučedníků, zmordovaných pro slovo Boží, a ti volají hlasem velikým: „Až dokud, Pane svatý a pravý, nesoudíš a nemstíš krve naší nad těmi, kteříž přebývají na zemi?" Nato je dáno každému z nich roucho bílé a je jim řečeno, aby ještě malý čas posečkali, že musí být zmordováno ještě víc mučedníků. — Zde se tedy ještě vůbec nemluví o „náboženství lásky", nepraví se: „Milujte nepřátely své, dobrořečte těm, kteříž vás proklínají" atd., zde se hlásá neskrývaná odplata, pomsta, zdravá, poctivá pomsta pronásledovatelům křesťanů. A tak je tomu v celé knize. Čím víc se blíží krize, tím hustěji dští s nebe rány a tresty, tím radostněji ohlašuje náš Jan, že veliká masa lidí stále

ještě nechce činit pokání z hříchů svých, že ještě další metly Boží je musí zmrskat, že Kristus je musí spravovati prutem železným a tlačiti pres vína hněvu a prchlivosti Boha všemohoucího, ale že bezbožní přece zůstávají zatvrzelí v srdcích svých. Je to přirozený pocit, v němž není ani stín svatouškovství, že se bojuje a že — à la guerre comme à la guerre*. — Při otevření sedmé pečeti se objevuje sedm andělů s troubami; pokaždé, když některý z nich zatroubí, dějí se nová přehrozná znamení. Po sedmém zatroubení vystupuje na scénu dalších sedm andělů se sedmi číšemi hněvu Božího, jež budou vylity na zemi; a znovu nové rány a tresty, v jádře většinou únavné opakování toho, co tu už bylo několikrát. Pak přichází žena, veliká nevěstka Babylón, která sedí v šarlatovém rouše na vodách mnohých, opilá krví svatých a mučedníků Ježíšových — je to město veliké na sedmi pahorcích, které panuje nad všemi králi země. Sedí na šelmě mající sedm hlav a deset rohů. Těchto sedm hlav představuje sedm pahorků, ale také sedm „králů". Z těchto králů pět padlo, jeden jest, sedmý ještě přijde, a po něm přijde opět jeden z prvních pěti, jenž byl smrtelně zraněn, ale opět uzdraven. Ten bude panovat nad zemí 42 měsíce čili 3 $^1/_2$ roku (polovinu posvátného sedmiletí), bude až k smrti pronásledovat věřící a nastolí vládu bezbožnosti. Potom však přijde veliká rozhodující bitva; svatí a mučedníci budou pomstěni zničením veliké nevěstky Babylónu a všech jejích stoupenců, tj. velikého množství lidí; ďábel bude uvržen do propasti a tam zavřen na tisíc let, po která bude kralovat Kristus se vzkříšenými mučedníky. Po tisíci letech bude však Satan opět puštěn na svobodu a dojde k nové velké bitvě duchů, v níž bude definitivně poražen. Pak přijde druhé vzkříšení, kdy také ostatní mrtví procitnou a předstoupí před soudnou stolici Boží (*nikoliv* Kristovu, všimněte si), a věřící vstoupí do nového nebe, na novou zemi, do nového Jeruzaléma k věčnému životu.

Celé toto zjevení je zkonstruováno výhradně z židovsko-předkřesťanského materiálu, a proto obsahuje téměř jen čistě židovské představy. Od té doby, co se lidu izraelskému začalo na tomto světě špatně dařit, od asyrského a babylónského zajetí, od zničení

* — vojna je vojna. *(Pozn. red.)*

obou království, izraelského a judského, až do seleukovské poroby, tedy od Izaiáše po Daniela, vždycky v těžkých dobách někdo prorokuje příchod spasitele. U Daniela, 12, 1—3, je dokonce již proroctví o sestoupení Michala, anděla strážného židů, který je vysvobodí z velikého soužení; mnozí vstanou z mrtvých, nastane jakýsi poslední soud, a učitelé, kteří vedou lid k spravedlnosti, budou se skvíti jako hvězdy na věčné věky. Křesťanské je pouze pádné zdůrazňování brzkého příchodu království Kristova a velebnosti vzkříšených věřících, zejména mučedníků.

Za výklad tohoto proroctví, pokud se vztahuje k událostem tehdejší doby, vděčíme německé kritice, zvláště Ewaldovi, Lückovi a Ferdinandu Benaryovi. Renanovou zásluhou je toto vysvětlení přístupné i neteologickým kruhům. Že veliká nevěstka Babylón znamená Řím, město na sedmi pahorcích, to jsme už viděli. O šelmě, na které sedí, čteme v 17, 9—11 toto:

„Sedm hlav" (šelmy) „jest sedm hor, na kterýchž ta žena sedí. A králů sedm jest. Pět jich padlo, jeden jest, jiný ještě nepřišel; a když přijde, na malou chvíli musí trvati. A šelma, kteráž byla, a není, onať jest osmý, a z těch sedmi jest, i na zahynutí jde."

Podle toho je šelmou římská světovláda, představovaná postupně sedmi císaři, z nich jeden byl smrtelně zraněn a už nevládne, ale uzdraví se a vrátí se zpět, aby pak jako osmý naplnil království rouhání a vzdoru proti Bohu. Šelmě je dáno

„bojovati s svatými, a přemáhati je, a klaněti se jí budou všichni, kteříž přebývají na zemi, jichžto jména nejsou napsána v knize života Beránkova; a rozkazuje všechněm, malým i velikým, bohatým i chudým, svobodným i v službu podrobeným, aby měli znamení šelmy na pravé ruce své, aneb na čelích svých aby žádný nemohl kupovati ani prodávati, než ten, kdož má znamení aneb jméno té šelmy, aneb počet jména jejího. Tuť jest moudrost. Kdo má rozum, sečtiž počet té šelmy, nebo jest počet člověka, a jestiť počet ten 666." (13, 7—18.)

Konstatujeme jen, že se tu tedy mluví o bojkotu jako o jednom z opatření, jehož použila římská světovláda proti křesťanům — je tedy zřejmě vynálezem ďáblovým — a přejděme k otázce, kdo je ten římský císař, který dříve už jednou vládl, byl smrtelně zraněn a odstraněn, ale opět přijde jako v pořadí osmý a sehraje úlohu Antikrista.

Je-li Augustus v pořadí první, je Tiberius druhý, Caligula třetí, Claudius čtvrtý, Nero pátý a Galba šestý. „Pět jich padlo, jeden jest." Čili Nero už padl, Galba jest. Galba vládl od 9. června roku 68 do 15. ledna roku 69. Ale hned po jeho nástupu na trůn povstaly legie na Rýně pod velením Vitellia, zatímco v jiných provinciích jiní vojevůdci připravovali vojenské vzpoury. Přímo v Římě se vzbouřili pretoriáni, zavraždili Galbu a prohlásili za císaře Othona.

Z toho je vidět, že naše Zjevení bylo napsáno za Galby. Pravděpodobně ke konci jeho vlády. Nebo nejpozději za tři měsíce (do 15. dubna 69) vlády Othonovy, tj. „sedmého". Kdo však je osmý, který byl a není? O tom nás poučí počet 666.

Semité — Chaldejci a Židé — tehdy horlivě pěstovali magické umění založené na dvojím významu liter. Přibližně 300 let před naším letopočtem se začalo používat hebrejských liter také jako číslic: a = 1, b = 2, g = 3, d = 4, atd. Kabalističtí věštci prostě sčítali číselné hodnoty písmen daného jména a pokoušeli se z tohoto ciferného součtu prorokovat, například tak, že vytvářeli slova nebo slovní spojení téže číselné hodnoty a usuzovali z nich na budoucnost nositele jména. Touto řečí čísel vyjadřovali také tajná slova a podobně. Toto umění se nazývalo řeckým slovem gematriah, geometrie; Chaldejci, kteří je provozovali výdělečně a které Tacitus nazýval mathematici, byli za Claudia a později znovu za Vitellia vyhnáni z Říma, pravděpodobně „pro hrubé nepřístojnosti".

A právě této matematice vděčí za svůj vznik také naše číslo 666. Za ním se skrývá jméno jednoho z prvních pěti římských císařů. Kromě počtu 666 znal však Irenaeus na konci druhého století variantu 616, která určitě vznikla v době, kdy tajemství čísla znalo ještě mnoho lidí[455]. Odpovídá-li řešení, které si ukážeme, oběma číslům stejně, je tím dokázáno jako správné.

Toto řešení podal Ferdinand Benary z Berlína. Je to jméno Nero. Číslice vychází z נרון קסר, *Neron Kesar*, talmudem a palmyrskými nápisy ověřené hebrejské transkripce řeckého Nerôn Kaisar, císař Nero, což byl nápis na neronských mincích ražených ve východní polovině říše. Totiž n (nun) = 50, r (reš) = 200, v (vav) za o = 6, n (nun) = 50, k (kof) = 100, s (samek) = 60 a r (reš) =

= 200; součet = 666. Vezmeme-li však za základ latinskou transkripci Nero Caesar, odpadá druhé nun = 50, a máme 666 — 50 = = 616, tedy Irenaeovu variantu.

Za Galby se celá Římská říše skutečně náhle octla v chaosu. Sám Galba táhl v čele španělských a galských legií na Řím, aby svrhl Nerona; Nero uprchl a dal se usmrtit od propuštěnce. Ale proti Galbovi se spikli nejen pretoriáni v Římě, nýbrž i vojevůdci v provinciích; všude se ohlašovali noví nápadníci trůnu a chystali se táhnout se svými legiemi na hlavní město. Zdálo se, že říše je vydána na pospas vnitřní válce, že se co nevidět rozpadne. A ke všemu se zejména na Východě rozšířila pověst, že Nero není mrtev, nýbrž jen zraněn, že uprchl k Parthům a přitáhne s vojskem přes Eufrat, aby nastolil novou a krvavější hrůzovládu. Zejména Achaia a Asie trnuly při těchto zprávách hrůzou. A právě v době, kdy bylo napsáno Zjevení, se objevil falešný Nero, který se s dosti početnou družinou usadil v blízkosti ostrova Patmos a Malé Asie, na ostrově Kythnos v Egejském moři (dnešní Thermia); později — ještě za Othona — byl zavražděn. Není divu, že se mezi tamějšími křesťany, proti nimž Nero rozpoutal první veliké pronásledování, rozšířil názor, že se znovu vrátí jako Antikrist a že jeho návrat, nutně doprovázený ještě bezohlednějším pokusem krvavě vyhladit novou sektu, bude předzvěstí a předehrou návratu Kristova, velikého vítězného boje proti mocnostem pekla a „brzkého" nastolení tisíciletého království, jehož příchod očekávali mučedníci s takovou jistotou, že šli s radostí na smrt.

Křesťanská a křesťansky ovlivněná literatura prvních dvou století obsahuje dost náznaků, že tajemství počtu 666 znalo tehdy mnoho lidí. Irenaeus je ovšem už neznal, ale zato ví, stejně jako mnoho jiných lidí až do konce třetího století, že šelmou z Apokalypsy byl míněn vracející se Nero. Potom se ztrácí i tato stopa a naše kniha je vydána na pospas fantastickým výkladům pravověrných odkrývačů budoucnosti; sám jsem ještě jako dítě znal staré lidi, kteří čekali podle starého Johanna Albrechta Bengela konec světa a poslední soud v roce 1836. Proroctví se splnilo, a na rok. Jenže poslední soud nezasáhl hříšný svět, ale zbožné vykladače Zjevení. Téhož roku 1836 objevil totiž F. Benary klíč k počtu 666

a strašlivě skoncoval s veškerým prorockým počtářstvím, s onou novou gematriah.

Království nebeské, které očekává věřící, umí náš Jan popsat jen velmi povrchně. Nový Jeruzalém je ovšem projektován na tehdejší poměry dost velkoryse — čtverec o straně dlouhé 12 000 honů, tj. 2227 kilometrů, tedy plocha asi pěti miliónů čtverečných kilometrů, víc než polovina Spojených států amerických, a je vystavěn ze samého zlata a drahého kamení. Tam sídlí Bůh mezi svými, svítí jim místo slunce a není tu už ani smrti, ani trápení, ani bolesti; městem protéká potok živé vody, na jehož březích rostou stromy života s dvanácterým ovocem, jež každý měsíc znovu dozrává; listí pak „slouží k zdraví národů" (podle Renana jako nějaký druh léčivého čaje, „L'Antechrist", str. 542)[456]. Zde žijí svatí na věky věků.

Takové bylo, pokud je známe, křesťanství v Malé Asii, ve svém hlavním sídle kolem roku 68. Ani stopy po svaté Trojici — naopak, starý jediný a nedělitelný Jehova pozdního židovství, kdy se z židovského národního Boha vyšvihl na samojediného nejvyššího Boha nebe a země a dělá si nárok na panství nad všemi národy, slibuje milost těm, kdo se obrátí na víru, a nemilosrdně drtí zpupné, věren antickému parcere subjectis ac debellare superbos*. Proto také o soudném dni soudí tento Bůh, a ne Kristus jako v pozdějších líčeních evangelií a epištol. Podle perského učení o emanaci, běžného v pozdním židovství, pochází Kristus, Beránek, od věčnosti z Boha stejně jako — ale už na nižším stupni hierarchie — těch „sedm duchů Božích", kteří vděčí za svou existenci falešnému výkladu jednoho poetického místa z Izaiáše (11, 2). Žádný z nich není Bůh nebo Bohu roven, všichni jsou mu podřízeni. Beránek se sám obětuje, aby vykoupil hříchy světa, a je za to v nebi výslovně povýšen; neboť tato jeho dobrovolná smrt v oběť se v celé knize pokládá za jeho mimořádný čin, ne za něco, co by nutně vyplývalo z jeho nejniternější podstaty. Samo sebou se rozumí, že je tu také celý dvůr se starci, cherubíny, anděly a svatými. Aby se monoteismus stal náboženstvím, musel odjakživa dělat ústupky polyteismu,

* — šetřte pokorných a vyhlazujte zpupné. *(Pozn. red.)*

už od Zend-avesty[457]. Židé se k pohanským smyslovým bohům přiklánějí chronicky, až konečně po exilu[458] přibližuje nebeský dvůr podle perského vzoru židovské náboženství poněkud více lidové fantazii. Dokonce i křesťanství, i když už místo věčně sobě rovného, strnulého židovského Boha dosadilo v sobě diferencovaného, tajemného trojjediného Boha, mohlo vytlačit kult starých bohů u lidových mas jen kultem svatých; podle Fallmerayera vymřel kult Jupiterův na Peloponésu, v Maině a v Arkádii, až asi v devátém století („Geschichte der Halbinsel Morea", I, str. 227). Teprve novodobé buržoazní období se svým protestantismem znovu odstraňuje svaté a bere konečně vážně diferencovaný monoteismus.

Právě tak nezná naše kniha učení o dědičném hříchu a o ospravedlnění vírou. Víra těchto prvních bojových obcí je úplně jiného druhu než víra pozdější vítězné církve: vedle smírčí oběti Beránkovy jsou jejím nejpodstatnějším obsahem blízký návrat Kristův a tisícileté království, které má přijít brzy, a tato víra se osvědčuje jedině činnou propagandou, neutuchajícím bojem proti vnějšímu a vnitřnímu nepříteli, hrdým a radostným vyznáním revolučního stanoviska před pohanskými soudci, mučednickou smrtí, která si je jista vítězstvím.

Viděli jsme, že autor ještě nemá tušení, že by mohl být něco jiného než žid. Proto také v celé knize nenajdeme ani zmínku o křtu, a také mnoho jiných věcí nasvědčuje, že křest je instituce z druhého křesťanského období. 144 000 věřících židů jsou „znamenáni", nejsou pokřtěni. O svatých na nebi a věřících na zemi čteme, že smyli hříchy své a umyli roucha svá a zbílili je v krvi Beránkově — o křestní vodě ani slovo. Ani dva proroci, kteří se objeví před příchodem Antikristovým (kap. 11), nekřtí, a podle 19, 10, není svědectvím Ježíšovým křest, nýbrž prorocký duch. Při všech těchto příležitostech by bylo přirozené zmínit se o křtu, kdyby se ho ovšem už bylo užívalo; můžeme tedy téměř s absolutní jistotou soudit, že náš autor křest neznal, že křest byl zaveden teprve v době, kdy se křesťané definitivně oddělili od židů.

Právě tak náš autor nic neví ani o druhé pozdější svátosti, o večeři Páně. Jestliže v Lutherově textu Kristus slibuje každému

Tyatirskému pevnému u víře, že k němu vejde a účastní se s ním večeře, vyvolává to falešné zdání. Řecky je tu deipnêsô, povečeřím (s ním), a anglická bible to úplně správně překládá I shall *sup* with him. O večeři samé jako večeři jen na památku se tu vůbec nemluví.

Je naprosto nepochybné, že naše kniha, jejíž datum vzniku — rok 68 nebo 69 — bylo tak svérázně ověřeno, je nejstarší z celé křesťanské literatury. Žádná jiná není napsána tak barbarským jazykem, hemžícím se hebreismy, nemožnými konstrukcemi a gramatickými chybami. Tak v kap. 1, 4 je doslova:

„Milost budiž s vámi a mír od ten jsoucího a který byl a ten přicházejícího."

Už jen teologové z povolání nebo jiní zainteresovaní dějepisci mohou popírat, že evangelia a Skutkové sv. apoštolů jsou pozdní přepracování nedochovaných spisů, přepracování, jejichž nepatrné historické jádro už dnes není možno rozpoznat pod legendárním nánosem; že i těch několik málo prý „pravých" apoštolských listů jsou, jak dokázal Bruno Bauer, buď pozdější spisy,* nebo v nejlepším případě zpracování starších děl neznámých autorů, pozměněné dodatky a vsuvkami. A tím důležitější je, že tu máme knihu, o které víme téměř na měsíc přesně, kdy byla napsána, knihu, která nám ukazuje křesťanství v jeho nejméně rozvinuté formě, ve formě, v níž se křesťanství má ke státnímu náboženství čtvrtého století s úplně vypracovanou dogmatikou a mytologií asi tak, jako se má ještě neustálená mytologie Germánů z doby Tacitovy k bájesloví Eddy[459], jak se vytvořilo pod vlivem křesťanských a antických prvků. Zárodek světového náboženství tu ovšem je, ale tento zárodek má v sobě ještě tisíc nerozlišených možností vývoje, které se uskutečnily v nesčetných pozdějších sektách. A tato nejstarší památka z doby vznikajícího křesťanství je pro nás zvlášť cenná právě proto, že nám podává v čisté podobě to, čím židovství — pod silným alexandrijským vlivem — přispělo ke křesťanství. Všechno

* Ve francouzském autorizovaném překladě uveřejněném v časopise „Le Devenir social" zní tato část věty takto: „že ty tři čtyři apoštolské listy, které tübingenská škola ještě uznává za pravé, jsou ve skutečnosti spisy pozdější epochy, jak to dokázala pronikavá analýza Bruno Bauera". *(Pozn. red.)*

pozdější je západní, řecko-římská příměs. Jen prostřednictvím monoteistického židovského náboženství mohl vzdělaný monoteismus pozdní řecké vulgární filosofie dostat náboženskou formu, v níž se jedině mohl zmocnit mas. Ale jakmile tu toto prostřednictví bylo, mohl se stát světovým náboženstvím jen v řecko-římském světě, a to tak, že myšlenkový materiál, k němuž tento svět dospěl, dále rozvinul a splynul s ním.

ANGLICKÝM SOCIALISTICKÝM A DĚLNICKÝM ORGANIZACÍM[460]

Vážení soudruzi,*

výkonná rada Socialistické dělnické strany Španělska mě pověřila, abych informoval anglické socialistické dělnické organizace, že čtvrtý výroční sjezd Socialistické strany Španělska se bude konat v Madridu 29. srpna a v následujících dnech a že by s potěšením přijali při této příležitosti od anglických přátel několik pozdravných řádek — ve španělštině nebo francouzštině — zaslaných na adresu uvedenou na konci tohoto dopisu.

Vzhledem k tomu, že sjezd tradeunionů, který se konal v roce 1893 v Belfastu,[461] se odhlasováním rezoluce, v níž požadoval socializaci všech výrobních prostředků a prostředků směny, připojil k mezinárodnímu socialistickému hnutí, cítím se povinen zahrnout jeho orgán, parlamentní výbor, do seznamu těch, jimž se toto vyzvání posílá.**

Toto vyzvání se posílá
Lize pro zákonný osmihodinový pracovní den[462]
Sociálně demokratické federaci[105]
Nezávislé dělnické straně[463]
Fabiánské společnosti[464]

* Ve variantě adresované tajemníkovi Fabiánské společnosti je místo „vážení soudruzi" „vážený pane". *(Pozn. red.)*

** V rukopise je tento dostavec v hranatých závorkách, ve variantě adresované tajemníkovi Fabiánské společnosti je vynechán. *(Pozn. red.)*

Parlamentnímu výboru sjezdu tradeunionů[307]
Svazu plynárenských a nespecializovaných dělníků[100]

Váš v úctě oddaný
B. E.

Pablu Iglesiasovi, Madrid, ulice Hernána Cortése 8

Napsáno 6. srpna 1894

Podle konceptu rukopisu srovnaného s variantou adresovanou tajemníkovi Fabiánské společnosti
Přeloženo z angličtiny

TŘETÍMU SJEZDU SOCIALISTICKÉ STRANY ITALSKÝCH PRACUJÍCÍCH

(DOPIS C. DELL'AVALLOVI[465])

Eastbourne, 6. září

Milý občane,*

...Nemohu-li se osobně zúčastnit vašeho sjezdu, přeji vám nicméně co nejupřímněji, aby vaše práce ve prospěch mezinárodního socialismu byla úspěšná.

Italské socialisty postihl neslýchaný výjimečný zákon[466], který jim bezpochyby přinese několik let těžkého utrpení. Ale což! Podobné zkoušky museli podstoupit i jiní.

Když padla Pařížská komuna, francouzská buržoazní reakce se brodila v proletářské krvi; a výsledek — francouzský parlament má 50 socialistických poslanců.

V Německu postavil Bismarck socialisty na 12 dlouhých let mimo zákon; oni však nakonec smetli výjimečný zákon, vypudili Bismarcka z vlády a nyní se stali nejsilnější stranou v říši.

Co dokázali francouzští a němečtí dělníci, dokáží i dělníci italští. Ani Crispi jistě neuspěje tam, kde neuspěli Thiers, Mac-Mahon, Bismarck. Vítězství je vaše**.

* V rukopise následuje po oslovení text, který byl při otištění vypuštěn: „Váš dopis ze 30. srpna mě nezastihl v Londýně a byl mi zaslán sem; je mi velice líto, že se proto moje odpověď zdržela. Děkuji Vám osobně i italským socialistům, které zastupujete, za laskavé pozvání. Bohužel je nemohu využít." *(Pozn. red.)*

** V rukopise: „naše". *(Pozn. red.)*

Ať žije mezinárodní revoluční socialismus!

Bratrské pozdravy.

Bedřich Engels

Otištěno v italském překladu
v listě „Lotta di classe",
čís. 38 z 22.—23. září 1894

Podle textu novin
srovnaného s francouzským
konceptem rukopisu
Přeloženo z italštiny

POZDRAV

SICILSKÝM SOCIALISTŮM[467]

Zdar a dlouhý život vašemu časopisu, orgánu sicilských dělníků, zdar vaší straně, jež se znovu pozvedá!*

Příroda učinila ze Sicílie pozemský ráj; to byl dostatečný důvod k tomu, aby ji lidská společnost, rozdělená na třídy stojící proti sobě, proměnila v peklo.

Řecký a římský starověk přinesl Sicílii otroctví, aby se rozvinula výroba na velkostatcích a v dolech.

Středověk nahradil otroctví nevolnictvím a feudalismem.

Moderní doba, třebaže se holedbá, že tyto okovy rozbila, neučinila nic jiného, než že změnila jejich formu. Nejenže fakticky zachovala tyto staré formy poroby, ale připojila k nim novou formu vykořisťování, ze všech nejkrutější a nejbezohlednější: kapitalistické vykořisťování.

Antičtí** sicilští básníci Theokritos a Moschos opěvovali idylický život otrockých pastevců své doby. Byly to bezpochyby básnické sny. Ale existuje snad moderní básník, který by si troufal opěvovat idylický život „svobodných" pracujících dnešní Sicílie? Nebyli by rolníci z tohoto ostrova šťastni, kdyby mohli obdělávat svá pole dokonce i v tvrdých podmínkách římského nájemního systému? Hle, kam až nás dovedl kapitalistický systém: svobodní lidé oplakávají otroctví minulých dob!

Ale ať neztrácejí odvahu. Pro utlačované třídy všech zemí

* V rukopise zní tato věta takto: „Zdar a dlouhý život orgánu sicilských dělníků, který opět ožívá!" *(Pozn. red.)*

** V rukopise: „Staří řečtí". *(Pozn. red.)*

nastává zářivý úsvit nové a lepší společnosti. A utlačovaní všude stmelují své řady, všude se dorozumívají, přestože je dělí hranice a různé jazyky. Formuje se armáda mezinárodního proletariátu — a nové století, jež nadchází, ji povede k vítězství!

(Londýn)

B. Engels

Napsáno 26. září 1894
Otištěno v italském překladu
v listě „La Riscossa" z 30. června 1895
a v časopise „Critica Sociale",
čís. 16 ze 16. srpna 1895

Podle textu časopisu
srovnaného s francouzským
konceptem rukopisu
Přeloženo z italštiny

MEZINÁRODNÍ SOCIALISMUS A ITALSKÝ SOCIALISMUS

(DOPIS REDAKCI ČASOPISU „CRITICA SOCIALE")[468]

Ve chvíli, kdy mladá italská socialistická strana je vystavena nejzběsilejším útokům vládní reakce, je povinností nás socialistů ze zemí za Alpami, abychom se vynasnažili jí pomoci. Proti rozpouštění sekcí a společností nezmůžeme nic, ale snad nebude zcela zbytečný náš svědecký hlas tváří v tvář nenávistným a bezostyšným pomluvám oficiózního a úplatného tisku.

Tento tisk předhazuje italským socialistům, že záměrně předstírali marxistickou propagandu*, aby pod touto rouškou skryli politiku naprosto jinou, politiku, která hlásá „třídní boj" (což „by nás zavedlo zpět ke středověku") a jejímž cílem je vytvořit politickou stranu usilující o „dobytí státní moci", kdežto socialistické strany jiných zemí a zejména němečtí socialisté „se nezabývají politikou, neútočí na stávající formu vlády" a jsou to konec konců jen neškodní dobří braši, z nichž je možné si tropit smích.

Ale je-li tady někdo někomu pro smích, je to italská veřejnost. Nikdo by se neodvážil balamutit ji podobnými nesmysly, pokud by se nedomníval, že nemá ani potuchy, co se děje v zahraničí. Prohlašují-li italští socialisté „boj tříd" za hlavní faktor společnosti, v níž žijeme, vytvářejí-li „politickou stranu usilující o dobytí veřejné moci a řízení národních záležitostí", dělají marxistickou propagandu v pravém smyslu slova; sledují přesně linii vytyčenou

* V rukopise navíc: „podle vzoru německých socialistů". *(Pozn. red.)*

v „Manifestu Komunistické strany“, který jsme — Marx a já — vydali roku 1848; dělají právě to, co socialistické strany ve Francii, v Belgii, ve Švýcarsku*, ve Španělsku, a především v Německu. Mezi všemi těmito stranami není ani jediná, která by neusilovala o dobytí veřejné moci, stejně jako ostatní strany, konzervativní, liberální, republikánské atd. atd.

Pokud jde o „boj tříd“, ten nás zavádí zpět nejen ke „středověku“, ale dokonce až k vnitřním konfliktům starověkých republik: Atén, Sparty, Říma. Všechny tyto konflikty byly třídní boje. Od rozkladu prvobytných společenství byl boj mezi různými třídami, z nichž se skládá každá společnost, vždy velkou hnací silou dějinného pokroku. Tento boj ustane teprve tehdy, až zaniknou i samy třídy, tj. až zvítězí socialismus. Do té doby budou proti sobě stojící třídy, proletariát, buržoazie, pozemková šlechta,** stále spolu zápasit, ať si oficiózní italský tisk říká, co chce.

Itálie ostatně podstupuje v tuto chvíli stejnou zkoušku, jakou prošlo Německo*** za dvanáct let výjimečného zákonodárství. Německo porazilo Bismarcka; socialistická Itálie se vypořádá s Crispim.†

Londýn 27. října 1894

Bedřich Engels

Otištěno v italském překladu v časopise „Critica Sociale“, čís. 21 z 1. listopadu 1894

Podle textu časopisu srovnaného s francouzským konceptem rukopisu
Přeloženo z italštiny

* V rukopise chybí: „ve Švýcarsku“. *(Pozn. red.)*

** V rukopise slova „proletariát, buržoazie, pozemková šlechta“ nejsou. *(Pozn. red.)*

*** V rukopise: „socialistické Německo.“ *(Pozn. red.)*

† V rukopise zní poslední věta takto: „Němci porazili Bismarcka, Italové se vypořádají s Crispim.“ *(Pozn. red.)*

DOPIS REDAKCI LISTU „VORWÄRTS“

Podle zpráv stranického tisku odvolával se soudruh Vollmar v diskusi o agrární otázce na sjezdu strany ve Frankfurtu 25. října na usnesení sjezdu francouzských socialistů v Nantes[469], „která *výslovně schválil Bedřich Engels*“. Podle „Vorwärtsu“ z 10. listopadu rozšiřuje toto tvrzení i tisk našich odpůrců.[470] Jsem proto nucen prohlásit, že zde došlo k omylu a že Vollmar je zřejmě o mém stanovisku naprosto nesprávně informován.

Pokud se pamatuji, poslal jsem do Francie v souvislosti s nantským programem pouze dvě sdělení. První, *před* sjezdem, byla odpověď na žádost jednoho francouzského soudruha* v tomto smyslu: Vývoj kapitalismu nezadržitelně ničí malorolnické pozemkové vlastnictví. Naší straně je to zcela jasné, nemá však naprosto žádný důvod tento proces svým zásahem ještě nějak zvlášť urychlovat. Proti správně voleným opatřením, která by malým rolníkům učinila jejich nevyhnutelný zánik méně bolestným, se tedy v zásadě nedá nic namítat; jestliže někdo zachází dál a chce malého rolníka udržet natrvalo, je to podle mého názoru snaha o něco ekonomicky nemožného a takový člověk obětuje zásadu, stává se reakčním.

Druhé sdělení, *po* sjezdu, se omezovalo na domněnku, že by se naši francouzští přátelé octli v socialistickém světě sami, kdyby se pokusili na věky zachovat nejen malorolnického vlastníka, ale také malého pachtýře vykořisťujícího cizí práci.

Pokud jsem tedy vůbec k této věci něco říkal, tvrdil jsem opak toho, co bylo sděleno Vollmarovi.

* Patrně Paula Lafargua. *(Pozn. red.)*

Když už mě do celé té věci zapletli, dostal bych se z toho jen stěží zase ven, kdybych se nevyjádřil jasněji. Proto mám v úmyslu dát k dispozici listu „Neue Zeit“ krátký článek, v němž bych vyložil a zdůvodnil svůj názor.*

Londýn 12. listopadu 1894

B. Engels

Otištěno v listu „Vorwärts“, čís. 268 ze 16. listopadu 1894, a v příloze k „Der Sozialdemokrat“, čís. 43 z 22. listopadu 1894

Podle textu novin
Přeloženo z němčiny

* Viz tento svazek, str. 539–562. *(Pozn. red.)*

ROLNICKÁ OTÁZKA VE FRANCII A V NĚMECKU[471]

Napsáno mezi 15. a 22. listopadem 1894
Otištěno v časopise „Die Neue Zeit“,
sv. 1, čís. 10, 1894—1895
Podpis: Friedrich Engels

Podle textu časopisu
Přeloženo z němčiny

Buržoazní a reakční strany se náramně diví, že se nyní najednou u socialistů dostává všude na pořad dne rolnická otázka. Měli by se spíš divit, že se to nestalo už dávno. Od Irska až po Sicílii, od Andalusie až po Rusko a Bulharsko je rolnictvo velmi důležitou složkou obyvatelstva, výroby a politické moci. Jen dvě západoevropské oblasti tvoří výjimku. Ve vlastní Velké Británii velké pozemkové vlastnictví a zemědělská velkovýroba úplně zatlačily samostatně hospodařícího rolníka; v Prusku na východ od Labe probíhá po staletí týž proces, a i zde je rolník stále víc „vyháněn"* nebo alespoň ekonomicky i politicky zatlačován do pozadí.

Jako politický mocenský činitel projevuje se prozatím rolník většinou jen svou apatií, která pramení z izolovanosti venkovského života. Tato apatie velké masy obyvatelstva je nejsilnější oporou nejen parlamentní korupce v Paříži a v Římě, ale také ruského despotismu. Rozhodně však není nepřekonatelná. Od té doby, co vzniklo dělnické hnutí, nebylo v západní Evropě, zvláště tam, kde převládá parcelové rolnické vlastnictví, pro buržoy příliš těžké vzbudit u rolníků podezření a nenávist k socialistickým dělníkům jako k partageux, k „děličům", jako k líným, nenasytným lidem z města, kteří mají spadeno na rolnický majetek. Nejasné socialistické aspirace únorové revoluce z roku 1848 byly rychle smeteny reakčními hlasovacími lístky francouzských rolníků; rolník, který chtěl mít pokoj, vytáhl nyní z pokladnice svých vzpomínek také legendu o rolnickém císaři Napoleonovi a vytvořil druhé císařství. Víme všichni, co tento jeden čin rolnictva stál francouzský lid; jeho následky trpí dodnes.

Od té doby se však leccos změnilo. Vývoj kapitalistického způsobu výroby přeťal životní nerv zemědělské malovýrobě; neod-

* V orig. „gelegt". Bauernlegen — v německých dějinách termín pro vyhánění, vyvlastňování rolníků. *(Leninova poznámka k jeho překladu začátku Engelsovy práce.)*

vratně upadá a zaniká. Konkurence Severní i Jižní Ameriky a Indie zaplavila evropský trh levným obilím, tak levným, že s ním nemůže konkurovat žádný evropský výrobce. Velkému pozemkovému vlastníkovi i malorolníkovi bez rozdílu hrozí zánik. A protože oba jsou pozemkovými vlastníky a zemědělci, vystupuje velký pozemkový vlastník jako přední bojovník za zájmy malorolníka a malorolník jej — celkem vzato — za předního bojovníka uznává.

Mezitím však vyrostla na Západě mocná socialistická dělnická strana. Nejasné předtuchy a tužby z doby únorové revoluce se vyjasnily, rozšířily, prohloubily v program vyhovující všem požadavkům vědy, s určitými hmatatelnými požadavky; za tyto požadavky se v německém, ve francouzském, v belgickém parlamentu zasazuje stále větší počet socialistických poslanců. Dobytí politické moci socialistickou stranou se přiblížilo na dosah. Aby si však tato strana vydobyla politickou moc, musí jít napřed z města na venkov, musí se stát mocí na venkově. Socialistická strana, která má přede všemi ostatními stranami tu přednost, že jasně chápe souvislost ekonomických příčin s politickými následky, která tedy také už dávno odhalila vlka v beránčím rouše, velkého pozemkového vlastníka, tohoto dotěrného přítele rolníků — smí tato strana klidně nechat rolníka odsouzeného k zániku v rukou jeho falešných ochránců, až se stane z pasívního odpůrce průmyslových dělníků aktivním? A tím se dostáváme k jádru rolnické otázky.

I

Venkovské obyvatelstvo, k němuž se můžeme obracet, se skládá z velmi rozmanitých složek, které jsou zase v různých krajích různé.

V západním Německu, ve Francii a v Belgii převládá malé hospodářství parcelových rolníků, kteří jsou většinou vlastníky svých políček, v menšině případů pachtýři.

Na severozápadě — v Dolním Sasku a ve Šlesviku-Holštýně — jsou převážně velcí a střední rolníci, kteří nejsou s to hospodařit bez čeledínů a děveček, ba ani bez nádeníků. Stejně je tomu v části Bavor.

V Prusku na východ od Labe a v Meklenbursku máme oblast velkostatků a zemědělské velkovýroby s čeledí, podruhy a nádeníky, a mimoto malé a střední rolníky, kterých je poměrně málo a kterých neustále ubývá.

Ve středním Německu vidíme směsici všech těchto forem výroby i majetků v různém poměru, podle toho, o který kraj jde, ale nikde žádná z těchto forem nepřevládá na větším území.

Mimoto jsou menší i větší oblasti, kde vlastní nebo propachtovaná orná půda nestačí k obživě rodiny, nýbrž je pouze základem pro provozování domácké výroby, umožňujícím nízké mzdy, jinak nepochopitelné, které výrobkům přes všechnu zahraniční konkurenci zajišťují stálý odbyt.

Které z těchto skupin venkovského obyvatelstva lze získat pro sociálně demokratickou stranu? Zkoumáme tuto otázku ovšem jen v hlavních rysech; vybíráme jen ostře vyhraněné formy; nedostatek místa nám nedovoluje prozkoumat mezistupně a smíšené vrstvy venkovského obyvatelstva.

Začněme malorolníkem. Je ze všech rolníků nejdůležitější, a to nejen v západní Evropě. Pro celou otázku leží těžiště právě v něm. Ujasníme-li si své stanovisko k malému rolníkovi, máme

všechny opěrné body, abychom mohli určit svůj postoj vůči ostatním složkám venkovského obyvatelstva.

Malým rolníkem tu rozumíme vlastníka nebo pachtýře — ale zejména vlastníka — malého pozemku, ne většího, než zpravidla může obdělávat se svou rodinou, a ne menšího, než jaký rodinu uživí. Tento malý rolník, stejně jako malý řemeslník, je tedy dělník, který se odlišuje od moderního proletáře tím, že ještě vlastní své pracovní prostředky; je tedy pozůstatkem zaniklého způsobu výroby. Od svého předka, nevolníka, poddaného anebo zcela výjimečně svobodného, ale poplatného a robotou povinného rolníka, se odlišuje třemi věcmi. Za prvé tím, že ho francouzská revoluce osvobodila od feudálních břemen a služeb, jimiž byl povinen pánovi, a ve většině případů, alespoň na levém břehu Rýna, mu odevzdala jeho rolnické hospodářství jako svobodné vlastnictví. — Za druhé tím, že ztratil ochranu a účast v samosprávném markovním společenství, a tím svůj podíl na výnosu z dřívější společné marky. Společnou marku sprovodili ze světa jednak bývalý feudální pán, jednak osvícensko-římskoprávně-byrokratické zákonodárství, a tím modernímu rolníkovi znemožnili, aby uživil svůj tažný dobytek bez kupované píce. Ekonomicky je však ztráta markovních výhod víc než dostatečně vyvážena tím, že odpadla feudální břemena; počet rolníků, kteří nemohou mít vlastní tažný dobytek, neustále vzrůstá. — Za třetí se dnešní rolník liší tím, že přišel o polovinu své někdejší výrobní činnosti. Dříve vyráběl se svou rodinou ze surovin, které sám získal, většinu průmyslových výrobků, které potřeboval; co potřeboval kromě toho, dodali mu sousedé, kteří se vedle zemědělství zabývali řemeslem a jimž za to platil většinou svými výrobky nebo protislužbami. Rodina, a tím spíš vesnice, si stačila sama, vyráběla téměř všechno, co potřebovala. Bylo to téměř čistě naturální hospodářství, peněz nebylo téměř vůbec zapotřebí. Kapitalistická výroba tomu učinila konec peněžním hospodářstvím a velkým průmyslem. Bylo-li však jednou základní podmínkou rolníkovy existence užívání markovní půdy, pak druhou základní podmínkou byla přidružená průmyslová výroba. A tak klesá rolník stále hlouběji. Daně, neúroda, dělení dědictví, soudní procesy ženou jednoho rolníka za druhým k lichváři, stále víc rolníků

se zadlužuje a každý z nich upadá do dluhů stále hlouběji — zkrátka, náš malý rolník nenávratně propadl zkáze jako každý pozůstatek přežilého výrobního způsobu. Je to budoucí proletář.

Jako takový by měl být přístupný socialistické propagandě. V tom mu však prozatím ještě brání jeho zakořeněný smysl pro vlastnictví. Čím obtížněji musí bojovat o ohrožený kousek půdy, tím úporněji a zoufaleji na něm lpí, tím víc vidí v sociálním demokratovi, který mluví o převedení pozemkového vlastnictví do rukou společnosti, stejně nebezpečného nepřítele jako v lichváři a advokátovi. Jak má sociální demokracie tento předsudek překonat? Co může poskytnout zanikajícímu malému rolníkovi, aniž se zpronevěří sama sobě?

Zde nalézáme praktický opěrný bod v agrárním programu francouzských socialistů marxistického směru, který je tím pozoruhodnější, že přichází z klasické země malorolnického hospodářství.

Na marseillském sjezdu roku 1892 byl přijat první agrární program strany.[472] Žádá pro zemědělské *dělníky*-bezzemky (tedy nádeníky a čeleď): minimální mzdu stanovenou odborovými spolky a obecními radami; zemědělské pracovní soudy složené napůl z dělníků; zákaz prodeje obecní půdy a propachtování rozsáhlých státních pozemků obcím, které mají všechnu tuto půdu, vlastní i propachtovanou, pronajímat sdružením rodin zemědělských dělníků-bezzemků ke společnému obdělávání, se zákazem používat námezdních dělníků a pod kontrolou obce; starobní a invalidní penze hrazené zvláštní daní z velkého pozemkového vlastnictví.

Pro *malorolníky*, jimiž se zde ještě speciálně myslí pachtýři, se žádá: opatření zemědělských strojů prostřednictvím obcí a jejich pronajímání rolníkům za cenu nákladů; vytvoření rolnických družstev pro nákup hnojiva, odvodňovacích trubek, osiva atd. a pro prodej výrobků; zrušení daní z převodu pozemkového majetku, není-li cena vyšší než 5000 franků; rozhodčí komise podle irského vzoru, které by snižovaly nadměrné pachtovné a odškodňovaly odstupující pachtýře a podílné pachtýře (métayers) za zvýšení hodnoty pozemku, k němuž došlo jejich přičiněním; zrušení článku 2102 Code civil*, který dává majiteli pozemku právo obstavit úrodu,

* — občanského zákoníku. *(Pozn. red.)*

a zrušení práva věřitelů obstavit úrodu na stojato; určit nezabavitelné minimum polního nářadí, úrody, osiva, hnojiva, tažného dobytka, zkrátka všeho, co rolník nezbytně potřebuje k provozování svého hospodářství; revizi dávno zastaralého všeobecného katastru, a než k tomu dojde, místní revizi v každé obci; konečně bezplatné zemědělské pokračovací školy a zemědělské pokusné stanice.

Jak je vidět, nejsou požadavky ve prospěch rolníků — požadavky ve prospěch dělníků ponecháváme prozatím stranou — nijak příliš dalekosáhlé. Některé z nich jsou jinde už splněny. Pachtýřské rozhodčí soudy se výslovně dovolávají irského vzoru. Rolnická družstva už existují v Porýní. Revize katastrů je v celé západní Evropě stálým zbožným přáním všech liberálů a dokonce i byrokratů. Také ostatní body programu by mohly být splněny, aniž by se tím podstatně uškodilo nynějšímu kapitalistickému zřízení. To prostě k charakteristice programu; není v tom výtka, naopak.

S tímto programem pochodila strana u rolníků v nejrůznějších krajích Francie tak dobře, že — s jídlem roste chuť — pocítila nutnost přizpůsobit jej ještě víc chuti rolníků. Cítila ovšem, že se dostala na nebezpečnou půdu. Jak bylo možné pomoci rolníkovi, rolníkovi ne jako budoucímu proletáři, ale jako nynějšímu rolníkovi—vlastníkovi, a neporušit přitom základní zásady všeobecného socialistického programu? Aby se předem čelilo této námitce, byly nové praktické návrhy uvedeny teoretickým zdůvodněním, které se snaží dokázat, že chránit malorolnické vlastnictví před zánikem, který je způsobován kapitalistickým výrobním způsobem, patří k zásadám socialismu, i když se plně uznává, že tento zánik je nevyhnutelný. Všimněme si nyní blíže tohoto zdůvodnění, jakož i požadavků, které byly přijaty v září letošního roku na sjezdu v Nantes.

Zdůvodnění začíná takto:

„Vzhledem k tomu, že podle znění všeobecného programu strany mohou být výrobci svobodní jen potud, pokud jsou vlastníky výrobních prostředků;

vzhledem k tomu, že v průmyslu jsou tyto výrobní prostředky sice už natolik kapitalisticky centralizovány, že mohou být výrobcům vráceny jen v kolektivní nebo společenské formě; že tomu však — alespoň v dnešní Francii — rozhodně tak není, pokud jde o zemědělství, kde výrobní prostředky, totiž půda,

jsou ještě na mnoha místech individuálním vlastnictvím v rukou jednotlivých výrobců;

vzhledem k tomu, že je-li tento stav charakterizovaný parcelovým vlastnictvím neodvratně předurčen k zániku (est fatalement appelé à disparaître), přesto nemá socialismus tento zánik urychlovat, neboť jeho úkolem není odloučit vlastnictví od práce, ale naopak spojit v týchž rukou oba tyto činitele veškeré výroby, jejichž rozloučení má za následek porobu a bídu zproletarizovaných dělníků;

vzhledem k tomu, že je-li na jedné straně povinností socialismu vrátit zemědělským proletářům vlastnictví — v kolektivní nebo společenské formě — velkých pozemků, až budou vyvlastněni nynější nepracující vlastníci těchto pozemků, je na druhé straně neméně naléhavou povinností socialismu udržet drobné pozemkové vlastnictví samostatně pracujících rolníků proti státní pokladně, proti lichvě a proti zásahům nově vzniklých velkostatkářů:

vzhledem k tomu, že je vhodné rozšířit tuto ochranu na ty výrobce, kteří buď jako pachtýři, nebo podílní pachtýři (métayers) obdělávají cizí půdu a kteří, pokud vykořisťují nádeníky, jsou k tomu jaksi nuceni tím, že jsou sami vykořisťováni —

přijala dělnická strana — která na rozdíl od anarchistů nepočítá při přetváření společenského zřízení se zvyšováním a rozšiřováním bídy, nýbrž očekává osvobození práce a společnosti vůbec jen od organizace a společného úsilí pracujících jak měst, tak venkova, až převezmou vládu a zákonodárství do svých rukou — přijala dělnická strana tento agrární program, aby tím sjednotila v boji proti společnému nepříteli, feudálnímu pozemkovému vlastnictví, všechny složky zemědělské výroby, všechny činnosti, které z různých právních titulů užívají národní půdu."

Všimněme si nyní blíže tohoto zdůvodnění.

Nejdříve musí být věta francouzského programu, že svoboda výrobců předpokládá vlastnictví výrobních prostředků, doplněna větami, které na ni hned navazují: že vlastnictví výrobních prostředků je možné jen ve dvou formách: buď jako individuální vlastnictví, forma, která nikdy a nikde nebyla všeobecnou formou, neexistovala u všech výrobců a kterou denně stále víc znemožňuje průmyslový pokrok; nebo jako společné vlastnictví, forma, jejíž materiální a intelektuální předpoklady byly už vytvořeny samým vývojem kapitalistické společnosti; že je tedy nutné všemi prostředky, které má proletariát k dispozici, vybojovat převzetí výrobních prostředků do *společného* vlastnictví.

Společné vlastnictví výrobních prostředků je zde tedy vytyčeno jako jediný hlavní cíl, o který je třeba usilovat. Nejen pro prů-

mysl, kde je půda už připravena, nýbrž všeobecně, tedy také pro zemědělství. Individuální vlastnictví, jak praví program, nikdy a nikde neexistovalo všeobecně, u všech výrobců; právě proto, a také proto, že průmyslový pokrok je tak jako tak odstraňuje, nemá socialismus zájem na jeho udržení, ale na jeho odstranění; neboť tam, kde individuální vlastnictví existuje a pokud existuje, je společné vlastnictví nemožné. Dovoláváme-li se tedy už programu, pak také celého programu, který velmi podstatně mění větu citovanou v Nantes tím, že všeobecnou historickou pravdu, kterou vyslovuje, zasazuje do podmínek, za nichž jedině může dnes zůstat pravdou pro západní Evropu a Severní Ameriku.

Individuální vlastnictví výrobních prostředků neposkytuje dnes už jednotlivým výrobcům žádnou skutečnou svobodu. Řemeslo ve městech je už na mizině, ve velkoměstech, jako je Londýn, už dokonce úplně vymizelo a je nahrazeno velkým průmyslem, popoháněčským systémem a ubohými hudlaři, kteří žijí z bankrotů. Samostatně hospodařící malorolník ani nemá zajištěno vlastnictví svého kousku půdy, ani není sám svoboden. Stejně jako jeho dům, jeho dvůr, jeho pár políček, patří i on sám lichváři; jeho existence je nejistější než existence proletáře, který alespoň občas prožije klidný den, což se nikdy nestane trýzněnému otroku vlastních dluhů. Škrtněte článek 2102 občanského zákoníku, zajistěte rolníkovi zákonem nezabavitelné minimum polního nářadí, dobytka atd., ale nemůžete ho zajistit proti tísni, v níž musí sám „dobrovolně" prodat dobytek, kdy se musí tělem i duší upsat lichváři a je rád, když si vykoupí šibeniční lhůtu. Váš pokus chránit malorolníka a jeho vlastnictví nechrání jeho svobodu, ale jen zvláštní formu jeho poroby; prodlužuje postavení, v němž nemůže ani žít, ani umřít; není tedy nikterak vhodné odvolávat se zde na první odstavec vašeho programu.

Ve zdůvodnění se praví, že v dnešní Francii je výrobní prostředek, totiž půda, ještě na mnoha místech v rukou jednotlivých výrobců jako individuální vlastnictví; není prý úkolem socialismu odloučit vlastnictví od práce, ale naopak spojit oba tyto činitele veškeré výroby v týchž rukou. — Jak už bylo naznačeno, není toto spojení v takovém všeobecném rozsahu nikterak úkolem socialismu;

jeho úkolem je naopak jen převedení výrobních prostředků na výrobce jako *společné vlastnictví*. Jakmile to pustíme ze zřetele, vede nás výše uvedená věta přímo k nesprávným závěrům, totiž že socialismus je povolán k tomu, aby nynější malorolníkovo zdánlivé vlastnictví polí přeměnil ve vlastnictví skutečné, aby tedy přeměnil malého pachtýře ve vlastníka a aby zadluženého vlastníka zbavil dluhů. Socialismus má ovšem zájem na tom, aby zmizelo toto klamné zdání rolnického vlastnictví; ale ne tímto způsobem.

Teď jsme se tedy dostali tak daleko, že se ve zdůvodnění může prostě prohlásit za povinnost socialismu, a to za jeho nevyhnutelnou povinnost,

„udržet drobné pozemkové vlastnictví samostatně pracujících rolníků proti státní pokladně, proti lichvě, a proti zásahům nově vzniklých velkostatkářů".

Tím zdůvodnění ukládá socialismu jako nevyhnutelnou povinnost něco, co v předchozím odstavci prohlásilo za nemožné. Ukládá mu „udržovat" parcelové vlastnictví rolníků, ačkoli samo praví, že toto vlastnictví je „neodvratně předurčeno k zániku". Co jiného jsou státní pokladna, lichva a nově vzniklí velkostatkáři než pouhé nástroje, kterými kapitalistická výroba provádí tento neodvratný zánik? Jakými prostředky má „socialismus" chránit rolníka proti této trojici, uvidíme dále.

Ale nemá se chránit pouze vlastnictví malorolníka. Je také

„vhodné rozšířit tuto ochranu na ty výrobce, kteří buď jako pachtýři nebo podílní pachtýři (métayers) obdělávají cizí půdu a kteří, pokud vykořisťují nádeníky, jsou k tomu jaksi nuceni tím, že jsou sami vykořisťováni."

Zde se už dostáváme na zcela zvláštní pole. Socialismus se obrací výslovně proti vykořisťování námezdní práce. A zde se prohlašuje za naléhavou povinnost socialismu chránit francouzského pachtýře při — „*vykořisťování* nádeníků" — tak je to doslovně! A to proto, že jsou k tomu jaksi nuceni, protože „jsou sami vykořisťováni"!

Jak snadno a příjemně se klouže dolů, když jsme se jednou octli na šikmé ploše! Když teď přijde německý velký sedlák a střední rolník a poprosí francouzské socialisty o přímluvu u představenstva německé strany, aby ho německá sociálně demokratická strana chránila při vykořisťování jeho čeledínů a děveček, a bude se při-

tom dovolávat toho, že „je sám vykořisťován" lichváři, výběrčími daní, spekulanty s obilím a obchodníky s dobytkem — co mu odpovíte? A kdo vám zaručí, že také naši agrární velkostatkáři k vám nepošlou hraběte Kanitze (který také podal návrh, podobný vašemu, na zestátnění dovozu obilí) a že rovněž nebudou žádat o socialistickou ochranu svého vykořisťování zemědělských dělníků, dovolávajíce se toho, „že jsou sami vykořisťováni" burzou, lichváři a spekulanty s obilím?

Řekněme si tu hned, že to naši francouzští přátelé nemyslili zdaleka tak zle, jak to vypadá. Uvedený odstavec se má vztahovat na docela zvláštní případ, a to: V severní Francii, stejně jako v našich řepařských krajích se pronajímá rolníkům půda s povinností pěstovat řepu za neobyčejně obtížných podmínek; musí prodávat řepu určitému cukrovaru a za cenu, kterou cukrovar stanoví, musí kupovat předepsané semeno, musí používat přesně stanoveného množství předepsaného hnojiva a kromě toho je ještě při dodávkách hanebně šidí. To všechno ovšem známe i z Německa. Je-li tu však už snaha brát v ochranu tento druh rolníků, pak se to mělo říci přímo a výslovně. Tak, jak věta zní, bez omezení, docela všeobecně, je přímým porušením nejen francouzského programu, nýbrž základní zásady socialismu vůbec, a autoři programu si nebudou moci stěžovat, využije-li se této nedbalé redakce z nejrůznějších stran proti jejich úmyslu.

K stejně nesprávnému výkladu mohou vést i závěrečná slova zdůvodnění, podle nichž je úkolem socialistické dělnické strany

„sjednotit v boji proti společnému nepříteli, feudálnímu pozemkovému vlastnictví, všechny složky zemědělské výroby, všechny činnosti, které z různých právních titulů užívají národní půdu".

Přímo popírám, že je úkolem socialistické dělnické strany kterékoli země přijímat do svého středu vedle zemědělských proletářů a malorolníků také střední rolníky a velké sedláky nebo dokonce pachtýře velkých statků, kapitalistické chovatele dobytka a ostatní kapitalistické zužitkovatele národní půdy. Jim všem se možná jeví feudální pozemkové vlastnictví jako společný nepřítel. V jistých otázkách můžeme s nimi jít společně a za určité cíle můžeme nějakou dobu bojovat po jejich boku. Ve své straně však můžeme

sice mít jednotlivce z každé společenské třídy, ale rozhodně žádné zájmové skupiny kapitalistů, střední buržoazie nebo středního rolnictva. Také zde to nebylo míněno tak zle, jak to vypadá; na to všechno zřejmě autoři vůbec nepomyslili; dali se však bohužel unést snahou generalizovat a nesmějí se divit, když je někdo vezme za slovo.

Po zdůvodnění následují už jen nově usnesené dodatky k programu. Svědčí o téže povrchnosti redakce, kterou jsme viděli u zdůvodnění.

Článek, podle něhož mají obce obstarávat zemědělské stroje a pronajímat je rolníkům za režijní cenu, se mění v tom smyslu, že za prvé mají obce k tomuto účelu obdržet státní příspěvek, za druhé, že malorolníkům se mají stroje půjčovat bezplatně. Tento další ústupek jistě nijak zvlášť nezlepší postavení malorolníků, jejichž pole a způsob hospodaření připouštějí používání strojů jen v nepatrné míře.

Dále:

„Nahrazení všech nynějších nepřímých i přímých daní jedinou progresívní daní postihující všechny příjmy nad 3000 franků."

Podobný požadavek je už mnoho let v téměř každém sociálně demokratickém programu. Nové je to, že se vytyčuje speciálně v zájmu malorolníků, a to je jen důkazem, jak špatně byl uvážen jeho dosah. Vezměme Anglii. Tam dosahuje státní rozpočet 90 miliónů liber šterlinků. Z toho kryje důchodová daň 13 $^1/_2$ až 14 miliónů, zbývajících 76 miliónů se z menší části hradí zdaněním veřejných služeb (pošta, telegrafy, kolky), daleko nejvyšší část se však kryje zatížením masové spotřeby, stále dalším a dalším uštipováním malých, nepozorovatelných částek, které však dohromady dávají mnoho miliónů, z příjmů všeho obyvatelstva, především však chudšího. A v dnešní společnosti je sotva možné krýt státní výdaje jiným způsobem. Předpokládejme, že by se celých těchto 90 miliónů vybralo přímou progresívní daní z příjmů nad 120 liber št., tj. nad 3000 franků. Průměrná roční akumulace, roční rozmnožení celého národního důchodu, činila v letech 1865 až 1875 podle Giffena 240 miliónů liber št. Řekněme, že to dnes dělá 300 miliónů ročně; daňové zatížení 90 miliónů by tedy pohltilo téměř třetinu

celé akumulace. Jinými slovy, něco takového nemůže podniknout žádná jiná vláda než socialistická; až budou socialisté u vesla, bude jejich úkolem provést opatření, při nichž se tato daňová reforma projeví jen jako jednorázová, zcela nedůležitá splátka, a potom se malorolníkům otevřou docela jiné perspektivy.

Zdá se, že se už uznává, že by rolníci museli na tuto daňovou reformu poněkud dlouho čekat, a proto se jim „prozatím" (en attendant) dává naděje na

„odstranění pozemkové daně pro všechny samostatně pracující rolníky a zmírnění této daně pro všechny pozemky zatížené hypotékou".

Druhá polovina tohoto požadavku se může vztahovat jen na *větší* rolnické usedlosti, které nemůže obdělávat jedna rodina; je to tedy opět opatření ve prospěch těch rolníků, kteří „vykořisťují nádeníky".

Dále:

„Svoboda honby a rybolovu bez jakýchkoli omezení kromě těch, která jsou podmíněna hájením stavu zvěře, ryb a ochranou osevů."

Zní to velmi populárně, ale podmínka ruší požadavek. Kolik zajíců, koroptví, štik a kaprů připadá už teď v celém katastru na jednu rolnickou rodinu? Je jich snad tolik, aby mohl být každému rolníku poskytnut ročně *jeden* den honby a rybolovu?

„Snížení zákonné i smluvené úrokové míry" —

tedy znovu zákony proti lichvě, znovu pokus provést policejní opatření, které po dva tisíce let vždy a všude ztroskotalo. Dostane-li se malý rolník do postavení, kdy je pro něho menším zlem jít k lichváři, najde si lichvář vždycky prostředky, jak ho vysávat, aniž přestupuje zákon proti lichvě. Toto opatření by mohlo sloužit nanejvýš k ukonejšení malorolníka, výhody mu však nepřináší, naopak, znesnadňuje mu úvěr právě tehdy, když jej nejvíce potřebuje.

„Bezplatné lékařské ošetření a prodej léků za cenu nákladů" —

to ovšem není žádné zvláštní opatření na ochranu rolníků; německý program jde dál a žádá také bezplatné poskytování léků.

„Odškodnění rodinám povolaných záložníků po dobu vojenské služby" —

existuje už, i když v krajně nedostatečné míře, v Německu a Rakousku a rovněž není zvláštním rolnickým požadavkem.

„Snížení poplatků za přepravu hnojiva a zemědělských strojů a výrobků" —

je v Německu v podstatě provedeno, a to především v zájmu — velkých pozemkových vlastníků.

„Okamžitě zahájit přípravné práce na plánu veřejných prací k melioraci půdy a k pozvednutí zemědělské výroby" —

i to ponechává všechno v mlhavé dálavě krásných slibů a prospívá to rovněž především zájmům velkých pozemkových vlastníků.

Zkrátka, po celém tom mohutném teoretickém rozběhu zdůvodnění nedávají nám praktické návrhy nového agrárního programu vlastně žádné vysvětlení, jak chce francouzská Dělnická strana dokázat zachovat parcelové vlastnictví malých rolníků, které podle jejího vlastního výroku je neodvratně předurčeno k zániku.

II

V jednom bodě mají naši francouzští soudruzi nesporně pravdu; *proti* malorolníkovi není ve Francii žádný převrat natrvalo možný. Jenže se mi zdá, že ve snaze přiblížit se rolníkovi to nevzali za správný konec.

Vycházejí, jak se zdá, ze snahy získat malého rolníka z dneška na zítřek, pokud možno už pro příští všeobecné volby. Mohou doufat, že toho dosáhnou jen díky velmi smělým všeobecným příslibům, k nimž jsou nuceni vydávat ještě daleko smělejší teoretická zdůvodnění. Ale podíváme-li se lépe, vidíme, že všeobecné sliby si samy odporují (příslib udržet stav, o němž sami prohlašují, že je neodvratně předurčen k zániku) a že jednotlivá opatření jsou buď naprosto neúčinná (zákony proti lichvě), nebo to jsou všeobecné dělnické požadavky či opatření, která prospívají i velkému pozemkovému vlastníkovi, nebo konečně opatření, jejichž dosah není pro zájmy malorolníka nijak zvlášť významný; takže už přímo praktická část programu sama sebou napravuje první pochybený rozběh a uvádí nebezpečně vyhlížející velká slova zdůvodnění na skutečně nevinnou míru.

Řekněme to přímo: při předsudcích, které vyplývají z celého ekonomického postavení malorolníka, z jeho výchovy, z jeho izolovaného způsobu života a které jsou živeny buržoazním tiskem a velkými pozemkovými vlastníky, můžeme získat masy malorolnictva z dneška na zítřek jen tím, že jim naslibujeme něco, o čem sami víme, že to nemůžeme splnit. Musíme jim právě slíbit, že budeme chránit jejich vlastnictví za všech okolností nejen proti všem ekonomickým silám, které na něj útočí, nýbrž že je také osvobodíme od břemen, která je tíží už teď: že přeměníme pachtýře ve svobodného vlastníka, že zaplatíme dluhy za vlastníka klesajícího pod hypotékou. Kdyby to bylo v našich silách, pak bychom se vrátili k takovému stavu, z něhož se nevyhnutelně znovu vyvi-

ne dnešní stav. Pak bychom rolníka neosvobodili, jen bychom mu prodloužili šibeniční lhůtu.

Ale my nemáme zájem na tom, abychom rolníka získali z dneška na zítřek a aby ze zítřka na pozítřek, až nebudeme moci splnit svůj slib, od nás odpadl. Nemůžeme potřebovat jako člena strany rolníka, který se domnívá, že chceme navěky uchovat jeho parcelové vlastnictví, ani malého řemeslnického mistra, který chce navěky zůstat mistrem. Tito lidé patří k antisemitům. Ať k nim jdou a dají si od nich slíbit záchranu své malovýroby; až tam poznají, co se skrývá za skvělými frázemi a jak by jim v tom antisemitském ráji zahráli, pak budou stále víc uznávat, že my, kteří méně slibujeme a hledáme záchranu docela jiným směrem, jsme přece jen spolehlivější. Kdyby ve Francii bujela hlučná antisemitská demagogie jako u nás, stěží by se byli dopustili nantské chyby.

Jaký je tedy náš postoj k malorolnictvu? A jak budeme vůči němu muset postupovat, až budeme mít v rukou státní moc?

Předně je rozhodně správná věta francouzského programu, že předvídáme neodvratný zánik malorolníka, ale nejsme nikterak povoláni, abychom jej svými zásahy urychlovali.

A za druhé je právě tak zřejmé, že nemůžeme, až budeme mít státní moc, pomýšlet na to, abychom malé rolníky násilně vyvlastnili (ať už za náhradu nebo bez ní), tak jak jsme nuceni to učinit s velkými pozemkovými vlastníky. Náš úkol vůči malému rolníkovi je především převést jeho soukromé hospodářství a soukromé vlastnictví v družstevní, ne násilím, nýbrž příkladem a poskytováním společenské pomoci k tomuto účelu. A zde máme ovšem dost prostředků, jak malému rolníkovi ukázat výhody, které musí pochopit už teď.

Takové plány vypracovali už téměř před 20 lety dánští socialisté, v jejichž zemi je jen jedno opravdové město — Kodaň — a kteří proto musí mimo Kodaň provádět propagandu téměř jen mezi rolníky. Rolníci jedné vesnice nebo farnosti — v Dánsku je mnoho velkých osamělých dvorců — by měli svou půdu spojit v jedno velké hospodářství, obdělávat je na společný účet a výnos rozdělovat úměrně podle vložených pozemků, peněz a vykonané práce.

V Dánsku hraje drobné vlastnictví jen vedlejší úlohu. Aplikujeme-li však tuto myšlenku na parcelové hospodářství, vidíme, že spojí-li se parcely a začne-li se na celé ploše hospodařit ve velkém, stane se část dosud zaměstnaných pracovních sil přebytečnou; tato úspora práce je právě jednou z hlavních předností zemědělské velkovýroby. Tyto pracovní síly lze zaměstnat dvojím způsobem. Buď se dá rolnickému družstvu k dispozici další půda ze sousedních velkých hospodářství, anebo se jim obstarají prostředky a příležitost k vedlejší průmyslové výrobě, pokud možná a převážně pro vlastní potřebu. V obou případech se tím zlepší jejich ekonomické postavení a současně se tím celospolečenskému vedení zajišťuje vliv potřebný k tomu, aby byla rolnická družstva postupně převedena na vyšší stupeň a aby práva a povinnosti jak družstva jako celku, tak i jeho jednotlivých členů byla uvedena v soulad s právy a povinnostmi ostatních odvětví velkého společenství. Jak se to provede v jednotlivostech v každém zvláštním případě, to bude záviset na okolnostech příslušného případu a na okolnostech, za nichž převezmeme veřejnou moc. Tak budeme možná s to poskytnout těmto družstvům ještě další výhody: že by všechny jejich hypoteční dluhy převzala národní banka a zároveň by se značně snížily úroky, že by jim byly na zavedení velkovýroby poskytnuty zálohy z veřejných prostředků (zálohy nejen nebo ne především v penězích, ale přímo v potřebných výrobcích: strojích, umělém hnojivu atd.) a ještě jiné výhody.

Při tom všem je a zůstává hlavní věcí ukázat rolníkům jasně, že jim jejich vlastnictví budov a půdy můžeme zachránit a udržet jedině přeměnou v družstevní vlastnictví a hospodaření. Právě individuální hospodaření podmíněné individuálním vlastnictvím žene rolníky do záhuby. Setrvají-li u individuálního hospodaření, pak budou nevyhnutelně vyhnáni z domů a dvorů, jejich zastaralý výrobní způsob bude zatlačen kapitalistickou velkovýrobou. Tak se věci mají; a tu přicházíme my a nabízíme rolníkům možnost, aby sami zavedli velkovýrobu ne na kapitalistický, ale na svůj vlastní společný účet. Že je to v jejich vlastním zájmu, že je to jediná cesta k jejich záchraně, to že by se nedalo rolníkům vysvětlit?

Nejsme a nikdy nebudeme s to slíbit parcelovým rolníkům udržení jejich individuálního vlastnictví a individuálního hospodaření proti přesile kapitalistické výroby. Můžeme jim jen slíbit, že nezasáhneme proti jejich vůli násilně do jejich vlastnických vztahů. Můžeme se dále postavit za to, aby se boj kapitalistů a velkých pozemkových vlastníků proti malým rolníkům už dnes pokud možná nevedl protiprávními prostředky a aby bylo zabráněno přímým loupežím a podvodům, které jsou až příliš časté. To se podaří jen výjimečně. Při rozvinutém kapitalistickém výrobním způsobu nikdo neví, kde přestává poctivost a kde začíná podvod. Ale bude vždy velký rozdíl v tom, je-li veřejná moc na straně podvodníka nebo podváděného. A my stojíme rozhodně na straně malého rolníka; učiníme všechno, co bude jen trochu možné, abychom jeho úděl učinili snesitelnějším, abychom mu usnadnili přechod ke združstevnění, jestliže se k tomu rozhodne, abychom mu dokonce, jestliže toto rozhodnutí ještě nebude moci učinit, poskytli delší lhůtu na rozmyšlenou na jeho parcele. Děláme to nejen proto, že se díváme na samostatně pracujícího malorolníka jako na člověka, který může jít s námi, nýbrž také přímo v zájmu strany. Čím větší je počet rolníků, kterým ušetříme skutečný pád mezi proletariát a které můžeme získat na svou stranu už jako rolníky, tím rychleji a snadněji se uskuteční přeměna společnosti. Nemohlo by nám prospět, kdybychom s touto přeměnou museli čekat do doby, až se kapitalistická výroba všude rozvine až do svých posledních důsledků, až i poslední malý řemeslník a poslední malý rolník padnou za oběť kapitalistickému velkopodnikání. Materiální oběti, které bude třeba v tomto smyslu přinést v zájmu rolníků z veřejných prostředků, mohou z hlediska kapitalistické ekonomie vypadat jen jako vyhozené peníze, ale přesto je to výborná investice, neboť uspoří možná desetinásobek při nákladech na společenskou reorganizaci vůbec. V tomto smyslu můžeme tedy jednat s rolníky velmi liberálně. Nemůžeme se tu pouštět do podrobností a činit v tomto smyslu určité návrhy; zde může jít jen o všeobecné základní rysy.

Podle toho nemůžeme ani straně, ale ani malým rolníkům samým prokázat horší službu, než dáváme-li jim sliby, které vzbu-

zují třeba jen zdání, že chceme natrvalo zachovat parcelové vlastnictví. To by znamenalo přímo uzavírat rolníkům cestu k jejich osvobození a snižovat stranu na úroveň dryáčnického antisemitismu. Naopak. Povinností naší strany je objasňovat rolníkům vždy znovu a znovu naprostou beznadějnost jejich postavení, dokud vládne kapitalismus, naprostou nemožnost udržet jim jejich parcelové vlastnictví jako takové, naprostou jistotu, že kapitalistická velkovýroba smete jejich bezmocnou zastaralou malovýrobu jako vlak trakař. Takto jednáme ve smyslu nevyhnutelného ekonomického vývoje, a ten se už sám postará, aby malí rolníci naše slova pochopili.

Ostatně než přejdu k další otázce, chtěl bych vyslovit přesvědčení, že také autoři nantského programu jsou v podstatě stejného názoru jako já. Jsou příliš rozumní, aby nevěděli, že i půda, která je nyní rozdělena na parcely, musí nutně přejít do společného vlastnictví. Sami připouštějí, že parcelové vlastnictví je předurčeno k tomu, aby vymizelo. Referát národní rady na nantském sjezdu, sestavený Lafarguem, plně potvrzuje tento názor. V německém znění byl tento referát uveřejněn v berlínském „Sozialdemokratu" z 18. října tohoto roku.[473] Už rozpory ve způsobu vyjadřování nantského programu prozrazují, že to, co autoři skutečně říkají, není to, co chtějí říci. Nebude-li jim někdo rozumět a zneužije-li jejich výroků, což se fakticky už stalo, pak je to ovšem jejich vina. Rozhodně budou muset svůj program blíže objasnit a příští francouzský sjezd jej bude muset důkladně zrevidovat.

Přejděme nyní k větším rolníkům. Zde je hlavně v důsledku dělení dědictví, ale také v důsledku zadlužení a nucených prodejů půdy celá stupnice přechodů od parcelového rolníka až po velkého rolníka, který vlastní svůj netknutý původní lán a dokonce ještě víc. Tam, kde žije střední rolník mezi malými rolníky, nebude se od nich podstatně lišit svými zájmy a názory; vlastní zkušenost mu přece musí říci, kolik lidí jako on už kleslo mezi malé rolníky. Ale tam, kde převládají střední a velcí rolníci a kde provoz hospodářství všeobecně vyžaduje pomoc čeledínů a děveček, tam to vypadá docela jinak. Dělnická strana se má samozřejmě zastávat

především námezdních dělníků, tedy čeledínů, děveček a nádeníků; tím je tedy už předem vyloučeno, aby dávala rolníkovi jakékoli sliby, které v sobě zahrnují další trvání námezdní poroby dělníků. Dokud ovšem velcí a střední rolníci jako takoví existují, nemohou se obejít bez námezdních dělníků. Je-li tedy z naší strany prostě bláznovstvím vzbuzovat v parcelových rolnících naději, že budou stále existovat, hraničilo by přímo se zradou, kdybychom chtěli totéž slibovat také velkým a středním rolníkům.

Máme zde opět obdobu s městskými řemeslníky. Jsou sice už víc zbídačeni než rolníci, ale vyskytují se také ještě takoví, kteří zaměstnávají vedle učňů tovaryše nebo u kterých učňové dělají tovaryšskou práci. Ti mistři řemeslníci, kteří chtějí navěky zůstat řemeslnickými mistry, ať jdou k antisemitům a přesvědčí se, že ani ti jim nepomohou. Ostatní, kteří chápou nevyhnutelnost zániku svého výrobního způsobu, přicházejí k nám, jsou však také ochotni v budoucnu sdílet týž úděl jako všichni ostatní dělníci. Stejně je tomu u velkých a středních rolníků. Jejich čeledínové, děvečky a nádeníci nás zajímají samozřejmě víc než oni. Chtějí-li tito rolníci záruku trvání svého hospodaření, tu jim rozhodně nemůžeme poskytnout. Jejich místo je pak u antisemitů, v Selském svazu a v podobných stranách, kterým dělá potěšení všechno slibovat, ale nic nesplnit. My máme ekonomickou jistotu, že i velký a střední rolník musí neodvratně podlehnout konkurenci kapitalistického způsobu hospodaření a levné zámořské produkce obilí, což dosvědčuje i rostoucí zadlužení těchto rolníků a jejich všude viditelný úpadek. Proti tomuto úpadku nemůžeme udělat nic než doporučit i zde spojování statků v družstevní podniky, v nichž může být stále víc a víc odstraňováno vykořisťování námezdní práce a kde může být zahájena postupná přeměna v odvětví velkého národního výrobního společenství se stejnými právy a se stejnými povinnostmi. Jestliže tito rolníci pochopí, že jejich nynější výrobní způsob musí nevyhnutelně zaniknout, jestliže z toho vyvodí nutné závěry, pak přijdou k nám a bude na nás, abychom podle svých sil také jim usnadnili přechod ke změněnému způsobu výroby. Jinak je budeme muset ponechat jejich osudu a obrátit se na jejich námezdní dělníky, u nichž už dojdeme porozumění. Také zde pravděpo-

dobně upustíme od násilného vyvlastnění a budeme ostatně moci počítat s tím, že ekonomický vývoj přivede k rozumu i tyto tvrdší palice.

Docela jednoduché je to jen u velkého pozemkového vlastníka. Zde máme nezastřenou kapitalistickou výrobu, a tu není třeba žádných okolků. Máme tu před sebou masy venkovského proletariátu a náš úkol je jasný. Jakmile bude naše strana mít v rukou státní moc, vyvlastní prostě velké pozemkové vlastníky stejně jako průmyslové továrníky. Zda toto vyvlastnění bude provedeno za náhradu nebo bez ní, to nebude z valné části záviset na nás, ale na okolnostech, za nichž se dostaneme k moci, a zejména také na chování pánů velkých pozemkových vlastníků samých. Nikterak nepovažujeme náhradu za nepřípustnou za všech okolností; Marx mně — a jak často! — sděloval svůj názor, že by bylo pro nás nejlacinější, kdybychom mohli celou tu sebranku vykoupit. Ale do toho se tu nebudeme pouštět. Velkostatky, takto navrácené celku, bychom svěřili zemědělským dělníkům, kteří na nich už teď pracují a kteří by se zorganizovali v družstva, do užívání pod kontrolou celku. Jakých způsobů se tu použije, o tom se ještě nedá říci nic určitého. Rozhodně je tu přeměna kapitalistické výroby ve společenskou už úplně připravena a může být provedena přes noc, úplně stejně jako například u továrny pana Kruppa nebo pana von Stumma. A příklad těchto zemědělských družstev by přesvědčil o výhodách družstevního hospodaření ve velkém i ty poslední snad ještě se vzpírající parcelové rolníky a snad i některé velké rolníky.

Zde tedy můžeme ukázat venkovským proletářům stejně skvělé vyhlídky, jaké čekají průmyslové dělníky. A tím se získání zemědělských dělníků v Prusku na východ od Labe stává pro nás jen otázkou času, a to nejbližšího. Získáme-li zemědělské dělníky v Prusku na východ od Labe, začne v celém Německu okamžitě vát jiný vítr. Faktické poloviční nevolnictví těchto zemědělských dělníků je hlavní základnou panství pruských junkerů, a tím specificky pruské nadvlády v Německu. Právě junkeři z území na východ od Labe, kteří se stále víc zadlužují, chudnou, přiživují se na státní nebo soukromé útraty a kteří se právě proto tím křečo-

vitěji drží svého panství, vytvořili a udržují specificky pruský ráz jak byrokracie, tak armádního důstojnictva; jejich povýšenost, omezenost a drzost učinily německou říši pruského národa tak nenáviděnou doma — i když se uznává její nezbytnost jako prozatím jedině dosažitelné formy národní jednoty v dané době — a tak málo respektovanou v cizině, přes všechna skvělá vítězství. Moc těchto junkerů se opírá o to, že na souvislém území sedmi staropruských provincií — tedy asi na jedné třetině celého říšského území — disponují pozemkovým vlastnictvím, které tu s sebou přináší společenskou a politickou moc, a ne jen pozemkovým vlastnictvím, nýbrž prostřednictvím cukrovarů a lihovarů ovládají i nejdůležitější průmyslová odvětví tohoto území. Ani velcí pozemkoví vlastníci ostatního Německa, ani velkoprůmyslníci nemají tak výhodné postavení; ani jedni, ani druzí nedisponují celým souvislým královstvím. Jak velkostatkáři, tak velkoprůmyslníci jsou roztroušeni po velikém území a neustále soupeří o hospodářskou a politickou nadvládu jak mezi sebou, tak s ostatními složkami společnosti, které je obklopují. Ale toto mocenské postavení pruských junkerů ztrácí stále víc svou ekonomickou základnu. Zadlužení a chudnutí se nezadržitelně šíří i zde, přes všechnu státní pomoc (která od doby Bedřicha II. patří ke každému řádnému junkerskému rozpočtu); jen faktické poloviční nevolnictví, sankcionované zákonodárstvím a zvykem, a tím umožněné bezmezné vykořisťování zemědělských dělníků udržuje tonoucí junkerstvo taktak nad vodou. Rozhoďte mezi tyto dělníky sémě sociální demokracie, dejte jim odvahu a soudržnost při vymáhání jejich práv, a je po junkerské slávě. Velká reakční síla, která pro Německo představuje týž barbarský, dobyvačný element jako ruský carismus pro celou Evropu, splaskne jako propíchnutá bublina. „Elitní pluky" pruské armády se stanou sociálně demokratickými, a tím dojde k přesunu moci, v němž je v zárodku skryt úplný převrat. Právě proto je získání zemědělského proletariátu v území na východ od Labe daleko důležitější než získání západoněmeckých malých rolníků nebo dokonce jihoněmeckých středních rolníků. Zde, v Prusku na východ od Labe, je pro nás rozhodující bojiště, a proto vláda a junkeři učiní všechno možné, aby nám sem uzavřeli přístup. A dojde-li —

jak se nám vyhrožuje — k novým násilným opatřením, aby se zamezilo rozšíření naší strany, pak se to stane především proto, aby byl zemědělský proletariát na východ od Labe chráněn před naší propagandou. Nám to může být jedno. Přesto jej získáme.

KE ČTVRTÉMU DÍLU MARXOVA „KAPITÁLU“[474]

V oznámení, které přinesl „Vorwärts“ o vydání třetího dílu Marxova „Kapitálu“, se říká, že od vydání čtvrtého dílu, který měl obsahovat dějiny teorie, bude muset být zřejmě upuštěno, neboť prý se

„kromě několika málo poznámek nenašla žádná předběžná práce k závěrečnému svazku jeho díla“.

Doufáme, že „Vorwärts“ se zde tak trochu mýlí. Bedřich Engels nám alespoň v předmluvě ke druhému dílu „Kapitálu“ dává poněkud nadějnější informaci. Podle této informace obsahuje rukopis „Ke kritice politické ekonomie“ z let 1861—1863, který má 1472 kvartových stran, na straně 220—972 oddíl „Teorie o nadhodnotě“, o němž Engels říká: „Tento oddíl obsahuje *obšírné kritické dějiny* ústředního bodu politické ekonomie, teorie nadhodnoty... Vyhrazuji si *vydat* kritickou část tohoto rukopisu, po vypuštění četných míst, která jsou už zpracována v knize II a III, *jako IV. knihu Kapitálu*‘.“[475]

Napsáno 22. listopadu 1894
Otištěno v „Die Neue Zeit“,
sv. 1, čís. 9, ročník 1894—1895

Podle textu časopisu
Přeloženo z němčiny

NĚMECKÉMU DĚLNICKÉMU VZDĚLÁVACÍMU SPOLKU V LONDÝNĚ[248]

Londýn 6. prosince 1891
41, Regent's Park Road, N. W.

Vážený soudruhu,

tlumočte, prosím Vás, spolku mé upřímné díky za přátelské blahopřání k mým narozeninám. Doufám, že spolek, který před čtyřmi léty už také překročil půl století svého trvání, dosáhne i těch mých 74 let a pak ještě v sobě najde dost síly a mladického elánu, aby dovršil i tu stovku.

S upřímným pozdravem Váš

B. Engels

Podle rukopisu
Přeloženo z němčiny

POZDRAVNÁ ADRESA RAKOUSKÝM DĚLNÍKŮM K DENNÍMU VYDÁVÁNÍ „ARBEITER-ZEITUNG“[476]

První deník znamená všude epochální pokrok v životě strany, zejména dělnické strany! Je to první pozice, na níž může, alespoň v tisku, porážet své odpůrce stejnými zbraněmi. Tuto pozici jste si vydobyli; teď jde o druhou: volební právo, parlament. A to máte rovněž zajištěno, budete-li se stejnou obratností využívat politickou situaci, která je pro vás stále příznivější, jako v posledních patnácti měsících; budete-li umět v pravý okamžik rozhodně jednat, ale, jak to je tak často třeba, také v pravý čas vyčkávat, to znamená nechat okolnosti, aby jednaly za vás.

Mnoho štěstí a úspěchů deníku „Arbeiter-Zeitung“!

B. Engels

Londýn 27. prosince 1894

Otištěno v „Arbeiter-Zeitung“, čís. 1 z 1. ledna 1895

Podle textu novin srovnaného s konceptem rukopisu
Přeloženo z němčiny

ÚVOD KE KNIZE KARLA MARXE „TŘÍDNÍ BOJE VE FRANCII 1848 — 1850“[477]

Tato práce, která nyní znovu vychází, je prvním Marxovým pokusem vysvětlit kus současných dějin na základě jeho materialistického způsobu pojetí z dané ekonomické situace. V „Komunistickém manifestu“ byla tato teorie aplikována v hrubých obrysech na celé novější dějiny, v článcích v „Neue Rheinische Zeitung“ jsme jí Marx a já používali trvale k výkladu současných politických událostí. Zde šlo však o to prokázat v průběhu několika let vývoje, pro celou Evropu právě tak kritického jako typického, vnitřní příčinnou souvislost, tedy ve smyslu autorova pojetí odvodit politické události z účinků příčin v poslední instanci ekonomických.

Při posuzování událostí a sérií událostí současných dějin nebudeme s to dobrat se až *konečných* ekonomických příčin. Dokonce ani dnes, kdy příslušný odborný tisk poskytuje tak bohatou látku, nebude ani v Anglii možné sledovat postup vývoje průmyslu a obchodu na světovém trhu a změny nastávající ve výrobních metodách den za dnem tak, abychom mohli pro kterýkoli libovolný okamžik učinit celkový závěr z těchto rozmanitě spletitých a stále se měnících faktorů, z nichž nejdůležitější nadto působí většinou po dlouhou dobu skrytě, než se náhle násilně projeví na povrchu. Jasný přehled o ekonomických dějinách daného období není nikdy možné získat současně, nýbrž jen dodatečně, když je látka sebrána a utříděna. Nezbytným pomocným prostředkem je tu statistika, a ta vždycky pokulhává vzadu. U probíhajících současných dějin

budeme proto příliš často nuceni brát tento faktor, faktor nejvíc rozhodující, jako konstantní, brát ekonomickou situaci, která byla na počátku příslušného období, jako danou a neměnnou pro celé to období nebo přihlížet jen k takovým změnám této situace, které samy vyplývají ze zřetelně patrných událostí a jsou tedy rovněž zřetelně patrné. Proto se tu materialistická metoda bude muset příliš často omezit na to, že politické konflikty odvodí z bojů za zájmy společenských tříd a třídních frakcí, jejichž existence je dána ekonomickým vývojem, a jednotlivé politické strany ukáže jako více či méně adekvátní politický výraz právě těchto tříd a třídních frakcí.

Je samozřejmé, že toto nevyhnutelné zanedbávání soudobých změn ekonomické situace, vlastní základny všech dějů, které mají být prozkoumány, musí být zdrojem chyb. Ale všechny podmínky souhrnného výkladu současných dějin zahrnují v sobě nevyhnutelně zdroje chyb; to však nikomu nebrání, aby o současných dějinách psal.

V době, kdy Marx přistupoval k této práci, byl onen zdroj chyb ještě mnohem nevyhnutelnější. Sledovat současně probíhající ekonomické přeměny nebo mít o nich dokonce přehled za revoluční doby v letech 1848—1849 bylo naprosto nemožné. Rovněž to nebylo možné v prvních měsících emigrace v Londýně, na podzim a v zimě roku 1849—1850. A právě v této době začínal Marx svou práci. Ale přes tyto nepříznivé okolnosti umožnily mu přesné znalosti, jak ekonomické situace ve Francii před únorovou revolucí, tak politických dějin této země po únorové revoluci, podat takový výklad událostí, který odhaluje jejich vnitřní souvislost způsobem, který dosud nebyl překonán a který později skvěle obstál ve dvojí zkoušce, jíž jej podrobil sám Marx.

K první zkoušce došlo, když si Marx od jara roku 1850 znovu našel čas k ekonomickým studiím a ponořil se především do studia ekonomických dějin posledních deseti let. Tu si přímo na faktech plně ujasnil to, co dosud poloaprioristicky vyvozoval z neúplného materiálu: že totiž světová obchodní krize z roku 1847 byla vlastní matkou únorové a březnové revoluce a že průmyslová prosperita, která pozvolna opět nastávala od poloviny roku 1848

a v letech 1849—1850 dospěla k plnému rozkvětu, byla oživující silou znovu sílící evropské reakce. To bylo rozhodující. Zatímco z prvních tří článků (vyšly v lednovém, únorovém a březnovém čísle „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue“, Hamburk 1850) vysvítá ještě očekávání brzkého nového rozmachu revoluční energie, historický přehled, který jsme spolu s Marxem napsali do posledního dvojčísla, jež vyšlo na podzim roku 1850 (květen až říjen), zúčtoval jednou prožvdy s těmito iluzemi: „Nová revoluce je možná jen jako následek nové krize. Je však také právě tak jistá jako tato krize.“[478] To však byla také jediná podstatná změna, kterou bylo třeba provést. Na výkladu událostí, podaném v dřívějších částech přehledu, na příčinných souvislostech, které tam byly konstatovány, nebylo třeba naprosto nic měnit, jak dokazuje další vylíčení období od 10. března do podzimu roku 1850, podané v témž přehledu. Proto jsem toto pokračování zařadil jako čtvrtou část tohoto nového vydání.

Druhá zkouška byla ještě těžší. Hned po státním převratu Ludvíka Bonaparta z 2. prosince 1851 zpracoval Marx znovu dějiny Francie od února 1848 až po tuto událost uzavírající prozatím revoluční období („18. brumaire Ludvíka Bonaparta“, třetí vydání, Hamburk, Meissner 1885[479]). V této brožuře je znovu probráno období vylíčené v našem spise, třebaže stručněji. Srovnejte tento druhý výklad, napsaný ve světle o rok pozdější rozhodující události, s naším výkladem, a uvidíte, že autor potřeboval změnit jen velmi málo.

Zcela zvláštní význam dává této práci ta okolnost, že poprvé vyslovuje formuli, v níž dělnické strany všech zemí na světě ve všeobecné shodě stručně shrnují svůj požadavek ekonomických přeměn: přivlastnění výrobních prostředků společností. V druhé kapitole, v souvislosti s „právem na práci“, které se tu nazývá „první neobratnou formulí shrnující revoluční požadavky proletariátu“, se říká: „...ale za právem na práci stojí moc nad kapitálem, za mocí nad kapitálem *přivlastnění výrobních prostředků*, jejich podrobení sdružené dělnické třídě, tedy odstranění námezdní práce, kapitálu a jejich vzájemného vztahu.“[480] Zde je tedy — poprvé — formulována teze, kterou se moderní dělnický socialismus

ostře odlišuje jak od všech různých odstínů feudálního, buržoazního, maloburžoazního atd. socialismu, tak i od zmateného majetkového společenství utopického nebo primitivního dělnického komunismu. Rozšířil-li Marx později tuto formuli i na přivlastnění směnných prostředků, pak toto rozšíření, které se po „Komunistickém manifestu“ ostatně rozumělo samo sebou, jen vyplývalo z hlavní teze. Nedávno k tomu někteří moudří lidé v Anglii ještě připojili, že společnosti mají být postoupeny i „prostředky rozdělování“. Tito pánové by asi těžko dovedli říci, co to vlastně jsou ty ekonomické prostředky rozdělování odlišné od výrobních a směnných prostředků; ledaže by měli na mysli politické prostředky rozdělování: daně, chudinskou podporu, včetně sachsenwaldských[481] a jiných dotací. Ale to jsou za prvé prostředky rozdělování, které jsou majetkem celku, státu nebo obce, a za druhé právě ty chceme odstranit.

Když vypukla únorová revoluce, byli jsme všichni ve svých představách o podmínkách a průběhu revolučních hnutí ovlivněni dosavadními dějinnými zkušenostmi, zejména francouzskými. Vždyť právě francouzská zkušenost ovládala od roku 1789 celé evropské dějiny a od ní vyšel i teď znovu signál k všeobecnému převratu. Bylo proto samozřejmé a nevyhnutelné, že naše představy o povaze a průběhu „sociální“ revoluce proklamované v únoru 1848 v Paříži, revoluce proletariátu, byly silně zabarveny vzpomínkami na vzory z let 1789—1830. A když pak pařížské povstání našlo odezvu ve vítězných povstáních ve Vídni, v Miláně a v Berlíně, když celá Evropa až k ruským hranicím byla stržena do pohybu, když pak v červnu byla v Paříži svedena první velká bitva o panství mezi proletariátem a buržoazií, když samo vítězství její vlastní třídy otřáslo buržoazií všech zemí tak, že se znovu vrhla do náručí právě svržené monarchicko-feudální reakce, — tu nemohlo být za tehdejších okolností pro nás pochyb o tom, že velký rozhodující boj vypukl, že musí být vybojován v jediném dlouhém revolučním období plném zvratů, že však může skončit jen konečným vítězstvím proletariátu.

Po porážkách z roku 1849 jsme naprosto nesdíleli iluze vulgární demokracie seskupené in partibus* kolem prozatímních budoucích vlád. Ta počítala s brzkým, jednou provždy rozhodujícím vítězstvím „lidu“ nad „tyrany“, my jsme počítali s dlouhým bojem, po odstranění „tyranů“, mezi protikladnými elementy skrývajícími se právě v tomto „lidu“. Vulgární demokracie očekávala nový výbuch v nejbližších dnech; my jsme prohlásili už na podzim roku 1850, že alespoň *první* etapa revolučního období je skončena a že až do propuknutí nové světové hospodářské krize nelze nic čekat. Proto jsme také byli dáni do klatby a proklínáni jako zrádci revoluce, a to týmiž lidmi, kteří později téměř bez výjimky uzavřeli smír s Bismarckem — pokud Bismarck o to stál.

Dějiny však nedaly za pravdu ani nám, ukázaly, že náš tehdejší názor byla iluze. Šly ještě dál: nejenže rozbily náš tehdejší omyl, provedly také úplný převrat v podmínkách, za nichž musí proletariát bojovat. Způsob boje z roku 1848 je dnes po všech stránkách zastaralý, a to je bod, který si při této příležitosti zaslouží podrobnější prozkoumání.

Všechny dosavadní revoluce vyúsťovaly v to, že určité třídní panství bylo vytlačeno jiným; všechny dosavadní vládnoucí třídy byly však jen malou menšinou ve srovnání s ovládanou masou lidu. Tak byla jedna vládnoucí menšina svržena, jiná menšina se místo ní chopila státního kormidla a přetvořila státní instituce podle svých zájmů. Byla to pokaždé menšinová skupina, která byla za daného stavu ekonomického vývoje schopna a povolána vládnout, a právě proto a jen proto se stávalo, že ovládaná většina se buď zúčastnila převratu ve prospěch této skupiny, anebo proti převratu vůbec nic nepodnikala. Odmyslíme-li si však v každém případě konkrétní obsah, společnou formou všech těchto revolucí bylo, že to byly revoluce menšiny. I když se jich většina zúčastnila, účastnila se jich — ať už vědomě nebo ne — jen ve službách menšiny; ale tato spoluúčast, nebo i jen pasívní postoj, neodporo-

* *In partibus infidelium* — neexistující ve skutečnosti; za hranicemi (doslova: „v zemi nevěřících“) — doložka k titulu katolických biskupů jmenovaných na pouze nominální biskupský úřad v nekřesťanských zemích. *(Pozn. red.)*

vání většině, vytvářely zdání, jako by menšina byla představitelkou všeho lidu.

Po prvním velkém úspěchu se vítězná menšina zpravidla rozštěpila; jedna polovina byla spokojena s tím, čeho se dosáhlo, druhá chtěla jít ještě dál, vytyčovala nové požadavky, které alespoň částečně byly skutečně nebo zdánlivě v zájmu velké většiny lidu. Tyto radikálnější požadavky byly také v jednotlivých případech prosazeny; často však jen na chvíli, umírněnější strana nabyla mezitím znovu převahy a to, co bylo nedávno vybojováno, bylo zase úplně nebo částečně ztraceno; poražení křičeli pak o zradě anebo sváděli porážku na náhodu. Ale ve skutečnosti to bylo většinou takto: to, co bylo vybojováno prvním vítězstvím, bylo zajištěno teprve druhým vítězstvím radikálnější strany; jakmile se toho dosáhlo, a tím toho, co bylo v daném okamžiku nezbytné, zmizeli radikálové se svými úspěchy opět z jeviště.

Ve všech revolucích novější doby, počínaje velkou anglickou revolucí ze 17. století, se objevily tyto rysy, jež se zdály neodlučitelné od každého revolučního boje. Zdálo se, že totéž platí i o bojích proletariátu za vlastní osvobození; tím spíše, že právě roku 1848 bylo možno na prstech spočítat lidi, kteří jen poněkud chápali, kterým směrem je nutno toto osvobození hledat. Proletářské masy samy, v Paříži dokonce ještě po vítězství, neměly vůbec jasno, jakou cestou se mají dát. A přece tu hnutí bylo, instinktivní spontánní, nepotlačitelné. Což to nebyla právě situace, za níž se musela podařit revoluce vedená sice menšinou, ale tentokrát ne v zájmu menšiny, nýbrž v nejvlastnějším zájmu většiny? Jestliže ve všech delších revolučních obdobích mohly menšiny deroucí se kupředu tak snadno strhnout pouhým balamucením velké lidové masy, proč by tyto masy měly být méně přístupné idejím, které byly nejvlastnějším odrazem jejich ekonomické situace, idejím, které nebyly ničím jiným než jasným, rozumovým výrazem jejich potřeb, ještě nepochopených, zatím jen nejasně tušených? Tato revoluční nálada mas ovšem téměř vždycky a většinou velmi brzy ustoupila únavě anebo se dokonce zvrhla v pravý opak, jakmile vyprchaly iluze a nastalo rozčarování. Zde však nešlo o balamucení, nýbrž o uskutečnění nejvlastnějších zájmů velké většiny; tyto zájmy

sice tehdy nebyly této velké většině zdaleka jasné, ale v průběhu praktického uskutečňování se jí brzy musely dostatečně ujasnit svou přesvědčující zřejmostí. Kromě toho, jak ukázal Marx v třetím článku, vývoj buržoazní republiky, která vzešla ze „sociální“ revoluce roku 1848, vedl na jaře roku 1850 k tomu, že skutečné panství se soustředilo v rukou velké buržoazie — nadto monarchisticky smýšlející —, naproti tomu všechny ostatní společenské třídy, jak rolníci, tak maloburžoové, se seskupily kolem proletariátu, takže při společném vítězství a po něm se rozhodujícím faktorem nemohly stát tyto třídy, nýbrž musel se jím stát proletariát poučený zkušenostmi. Což tu nebyly za těchto podmínek všechny vyhlídky na přeměnu revoluce menšiny v revoluci většiny?

Dějiny nedaly nám a všem, kdo smýšleli podobně, za pravdu. Ukázaly jasně, že stav ekonomického vývoje na kontinentě nebyl tehdy ještě ani zdaleka zralý pro odstranění kapitalistické výroby: dokázaly to ekonomickou revolucí, která po roce 1848 zachvátila celý kontinent a způsobila, že velký průmysl teprve skutečně zdomácněl ve Francii, v Rakousku, v Uhrách, v Polsku a nedávno v Rusku, z Německa učinil přímo průmyslovou zemi prvního řádu, a to všechno na kapitalistické základně, kterou roku 1848 bylo tedy možno ještě velmi rozšiřovat. Ale právě tato průmyslová revoluce vnesla teprve všude jasno do třídních vztahů, odstranila množství meziexistencí zděděných z manufakturního období a ve východní Evropě dokonce z cechovního řemesla, zplodila skutečnou buržoazii a skutečný velkoprůmyslový proletariát a postavila je do popředí společenského vývoje. Tím se však boj těchto dvou velkých tříd, který roku 1848 existoval mimo Anglii jen v Paříži a nanejvýš snad ještě v několika velkých průmyslových centrech, teprve rozšířil po celé Evropě, a dosáhl intenzity, která roku 1848 byla ještě nemyslitelná. Tehdy mnoho nejasných sektářských evangelií s jejich univerzálními léky — dnes *jedna* všeobecně uznávaná, průzračně jasná teorie Marxova, přesně formulující konečné cíle boje; tehdy místně a národnostně rozdělené a rozdílné masy, spojené jen pocitem společného utrpení, nevyspělé masy potácející se bezradně mezi nadšením a zoufalstvím — dnes *jedna* velká mezinárodní armáda socialistů, nezadržitelně kráčející kupředu, denně

početnější, organizovanější, disciplinovanější, uvědomělejší a jistější si vítězstvím. A jestliže ani tato mocná armáda proletariátu stále ještě nedosáhla cíle, jestliže zdaleka nedobyla vítězství jednou velkou ranou a musí pomalu postupovat za tvrdého, houževnatého boje od pozice k pozici, pak to dokazuje jednou provždy, jak nemožné bylo roku 1848 dosáhnout sociální přeměny pouhým náhlým přepadem.

Buržoazie, rozštěpená na dvě dynastickomonarchistické frakce[186], žádající však především klid a bezpečnost pro svoje peněžní obchody; proti ní proletariát sice poražený, ale stále ještě hrozivý, kolem něhož se stále více seskupovala maloburžoazie a rolníci — stála hrozba násilného výbuchu, který při tom všem neskýtal vyhlídky na konečné řešení — to byla situace jako stvořená pro státní převrat třetího, pseudodemokratického pretendenta Ludvíka Bonaparta. Ten s pomocí armády učinil 2. prosince 1851 konec napjaté situaci a zajistil Evropě vnitřní klid, aby ji za to obšťastnil novou érou válek[482]. Období revolucí zdola prozatím skončilo; následovalo období revolucí shora.

Imperialistický zvrat roku 1851 podal nový důkaz nezralosti proletářských tužeb oné doby. Ale právě on měl vytvořit podmínky, za nichž tyto tužby měly dozrát. Vnitřní klid zabezpečil plný rozvoj nového průmyslového rozmachu, nutnost zaměstnat armádu a odvést revoluční proudy ze země zplodila války, v nichž se Bonaparte snažil pod záminkou uplatňování „národnostního principu“[17] urvat pro Francii anexe. Jeho napodobitel Bismarck přejal tutéž politiku pro Prusko; roku 1866 provedl svůj státní převrat, svou revoluci shora, proti Německému spolku a Rakousku a také proti pruské sněmovně, která se dostala do konfliktu s vládou. Ale Evropa byla příliš malá pro dva Bonaparty, a tak chtěla dějinná ironie tomu, že Bismarck svrhl Bonaparta a že pruský král Vilém nastolil nejen maloněmecké císařství, ale i francouzskou republiku. Všeobecným výsledkem však bylo, že se v Evropě, až na Polsko, uskutečnily samostatnost a vnitřní jednota velkých národů. Stalo se tak ovšem uvnitř poměrně skrovných hranic — přesto však dost širokých, aby proces vývoje dělnické třídy už podstatně nebrzdily národnostní komplikace. Hrobaři revoluce z roku 1848 se stali vy-

konavateli jejího odkazu. A vedle nich se v *Internacionále* už hrozivě zvedal dědic roku 1848 — proletariát.

Po válce z roku 1870—1871 mizí Bonaparte ze scény a Bismarckovo poslání je skončeno, takže se nyní může opět stát řadovým junkerem. Závěr období však tvoří Pařížská komuna. Thiersův záludný pokus ukrást pařížské národní gardě děla vyvolal vítězné povstání. Znovu se ukázalo, že v Paříži už není možná jiná revoluce než proletářská. Po vítězství padlo dělnické třídě panství úplně samo sebou, naprosto nesporně do klína. A znovu se ukázalo, jak nemožné bylo i tehdy, dvacet let po době vylíčené v našem spise, toto panství dělnické třídy. Na jedné straně nechala Francie Paříž na holičkách, přihlížela, jak krvácí pod Mac-Mahonovými kulemi; na druhé straně se Komuna vyčerpávala v neplodných sporech obou stran, které ji rozštěpovaly — blanquistů (většina) a proudhonovců (menšina) — a z nichž ani jedna, ani druhá nevěděla, co by se mělo dělat. Darované vítězství z roku 1871 zůstalo stejně neplodné jako náhlý přepad z roku 1848.

Leckdo se domníval, že s Pařížskou komunou bude navždy pohřben bojovný proletariát. Ale právě naopak, od Komuny a od německo-francouzské války se datuje jeho nejmocnější rozmach. Úplný převrat veškerého vojenství způsobený zařazením všeho bojeschopného obyvatelstva do armád, které lze počítat už jen na milióny, zavedením střelných zbraní, dělostřeleckých nábojů a výbušnin dosud neslýchané účinnosti jednak naráz ukončil bonapartistické období válek a zajistil pokojný průmyslový vývoj tím, že znemožnil jakoukoli jinou válku kromě neslýchaně kruté světové války s naprosto nevypočitatelným výsledkem. Na druhé straně tento převrat ve vojenství svými náklady na armádu, stoupajícímigeometrickou řadou, vyhnal daně do závratné výše, a tím vehnal chudší třídy lidu do náruče socialismu. Anexe Alsaska-Lotrinska, nejbližší příčina šíleného závodění ve zbrojení pro válku, sice šovinisticky rozeštvala francouzskou a německou buržoazii, ale pro dělníky obou zemí byla novým jednotícím poutem. A výročí Pařížské komuny se stalo prvním všeobecným svátkem všeho proletariátu.

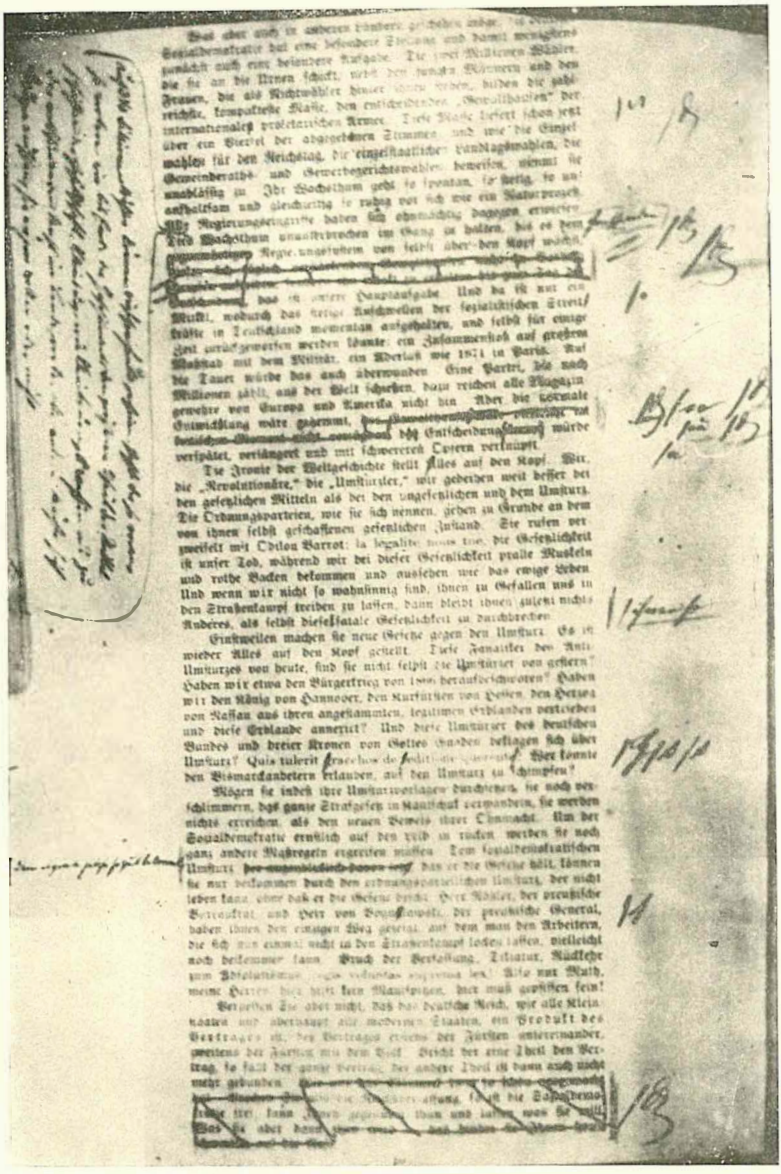
Válka z roku 1870—1871 a porážka Komuny přesunuly, jak

předpověděl Marx, těžiště evropského dělnického hnutí dočasně z Francie do Německa. Ve Francii to trvalo samozřejmě léta, než se vzpamatovali po puštění žilou v květnu roku 1871. Naproti tomu v Německu, kde se pod blahodárným účinkem francouzských miliard[483] přímo jako v pařeništi stále rychleji rozvíjel průmysl, vzrůstala ještě mnohem rychleji a trvaleji sociální demokracie. Díky porozumění, s nímž němečtí dělníci využili všeobecného hlasovacího práva zavedeného roku 1866, vidí celý svět jasně udivující růst strany v nesporných číslicích. Roku 1871: 102 000, roku 1874: 352 000, roku 1877: 493 000 sociálně demokratických hlasů. Pak přišlo vysoké úřední uznání těchto pokroků v podobě zákona proti socialistům; strana byla na chvíli rozbita, roku 1881 klesl počet hlasů na 312 000. Ale to bylo rychle překonáno a teď, pod tlakem výjimečného zákona, bez tisku, bez vnější organizace, bez spolčovacího a shromažďovacího práva, teď teprve opravdu začal rychlý růst: roku 1884: 550 000, roku 1887: 763 000, roku 1890: 1 427 000 hlasů. Tu ruka státu ochabla. Zákon proti socialistům zmizel, počet socialistických hlasů dosahuje čísla 1 787 000, tj. víc než čtvrtina všech odevzdaných hlasů. Vláda a vládnoucí třídy vyčerpaly všechny své prostředky — neužitečně, neúčelně, neúspěšně. Úřední místa, počínaje ponocným a konče říšským kancléřem, musela spolknout zřejmé důkazy své bezmocnosti, a to od opovrhovaných dělníků! — a těchto důkazů byly milióny. Stát byl se svou moudrostí u konce, dělnictvo se svou teprve začínalo.

Kromě této první služby, kterou němečtí dělníci prokázali věci dělnické třídy pouhou svou existencí jako nejsilnější, nejdisciplinovanější, nejrychleji rostoucí socialistická strana, prokázali jí ještě jinou velikou službu. Dali svým soudruhům ve všech zemích novou zbraň — jednu z nejostřejších — tím, že jim ukázali, jak využívat všeobecného hlasovacího práva.

Všeobecné hlasovací právo existovalo ve Francii už dlouho, bylo však zprofanováno, protože ho bonapartistická vláda zneužívala. Po Komuně neexistovala dělnická strana, která by ho mohla využít. Také ve Španělsku bylo všeobecné volební právo od dob republiky[484], ale ve Španělsku bylo odjakživa pravidlem, že se voleb neúčastnila žádná ze seriózních opozičních stran. Také švý-

carské zkušenosti se všeobecným hlasovacím právem nebyly pro dělnickou stranu rozhodně nijak povzbuzující. Revoluční dělníci románských zemí si zvykli pohlížet na volební právo jako na léčku, jako na nástroj vládního podvodu. V Německu tomu bylo jinak. Už „Komunistický manifest“ proklamoval vydobytí všeobecného volebního práva, demokracie, za jeden z prvních a nejdůležitějších úkolů bojujícího proletariátu, a Lassalle tento požadavek převzal. Když tedy Bismarck viděl, že je nucen zavést toto všeobecné volební právo jako jediný prostředek, jak získat lidové masy pro své plány, tu to naši dělníci vzali doopravdy a vyslali Augusta Bebela do prvního ústavodárného Říšského sněmu. A od těch dob využívali volebního práva způsobem, který se jim tisíceronásobně vyplatil a stal se vzorem pro dělníky všech zemí. Podle slov francouzského marxistického programu — ils l'ont transformé de moyen de duperie qu'il a été jusqu'ici, en instrument d'émancipation — změnili volební právo z nástroje podvodu, jímž bylo až dosud, v nástroj osvobození.[485] I kdyby všeobecné volební právo nebylo přineslo nic víc než to, že nám dovolovalo, abychom se každé tři roky spočítali; že pravidelným konstatováním nečekaně rychlého růstu počtu hlasů zvyšovalo stejnou měrou jistotu dělníků ve vítězství, i strach odpůrců, a tak se stalo naším nejlepším propagačním prostředkem; že nás přesně zpravovalo o naší vlastní síle i o síle stran všech našich protivníků, a tím nám dodávalo nejlepší měřítko pro rozvrhování našich akcí — chránilo nás jak před nevčasnou váhavostí, tak před nevčasnou zbrklostí —, kdyby to bylo to jediné, co nám přineslo hlasovací právo, pak by to už bylo víc než dost. Ale volební právo přineslo ještě mnohem víc. Ve volební agitaci nám dalo nejlepší prostředek, jak přijít do styku s lidovými masami tam, kde k nám mají ještě daleko, jak donutit všechny strany, aby proti našim útokům hájily své názory a svá jednání před veškerým lidem, a kromě toho poskytlo našim zástupcům v Říšském sněmu tribunu, odkud mohou mluvit jak ke svým protivníkům v parlamentě, tak k masám venku s docela jinou autoritou a svobodou než v tisku a na schůzích. Co byl vládě a buržoazii platný jejich zákon proti socialistům, když jej volební agitace a socialistické projevy v Říšském sněmu ustavičně podlamovaly?

Sloupcový obtah Úvodu k „Třídním bojům ve Francii, 1848—1850“ z roku 1895 s Engelsovými korekturami

Spolu s tímto úspěšným využíváním všeobecného hlasovacího práva však začal působit i zcela nový způsob boje proti proletariátu a rychle se dál rozvíjel. Ukázalo se, že státní instituce, v nichž se organizuje panství buržoazie, poskytují ještě další páky, s jejichž pomocí může dělnická třída bojovat právě proti těmto institucím. Dělnictvo se zúčastnilo voleb do zemských sněmů, obecních rad, živnostenských soudů, soupeřilo s buržoazií o každé místo, při jehož obsazování mohla promluvit dost velká část proletariátu. A tak se stalo, že se buržoazie a vláda začaly mnohem víc obávat zákonných akcí dělnické strany než nezákonných, daleko víc úspěchů ve volbách než úspěchů vzbouření.

Neboť i zde se podstatně změnily podmínky boje. Vzbouření starého stylu, pouliční boj s barikádami, který až do roku 1848 vždycky přinesl konečné rozhodnutí, značně zastaral.

Nedělejme si o tom iluze: skutečné vítězství povstání nad vojskem v pouličním boji, takové vítězství jako mezi dvěma armádami, patří k největším vzácnostem. S takovým vítězstvím však vzbouřenci počítali jen velmi zřídka. Jim šlo jen o to, narušit vojenské oddíly morálními vlivy, které při boji mezi armádami dvou válčících zemí nehrají buď vůbec žádnou, anebo jen velmi nepatrnou úlohu. Podaří-li se to, pak vojsko selže anebo velitelé ztratí hlavu a povstání zvítězí. Nepodaří-li se to, pak se na straně vojska, i když je v menšině, uplatní převaha lepší výzbroje a výcviku, jednotného velení, plánovitého využití bojových sil a disciplíny. To nejvyšší, čeho může ve skutečně taktické akci dosáhnout povstání, je, že dokáže dobře postavit a hájit jednotlivou barikádu. Vzájemná podpora, rozestavení, resp. využití záloh, zkrátka součinnost a koordinace jednotlivých oddílů, nezbytné už při obraně jedné městské čtvrti, natož při obraně celého velkého města, budou jen krajně nedostatečné, většinou vůbec nedosažitelné; soustředění bojových sil na jedno rozhodující místo tím samo sebou odpadá. Proto je převládající bojovou formou pasívní obrana; tu a tam, ale také výjimečně, se útok vzchopí k příležitostným výpadům a bočním přepadům; zpravidla se však omezuje jen na obsazení pozic opuštěných ustupujícím vojskem. Kromě toho má vojsko k dispozici děla a dobře vybavené a vycvičené ženijní oddíly, bo-

jové prostředky, které povstalcům téměř ve všech případech úplně chybějí. Není tedy divu, že i barikádové boje vedené s největším hrdinstvím — v Paříži v červnu 1848, ve Vídni v říjnu 1848, v Drážďanech v květnu 1849 — končily porážkou povstání, jakmile útočící vůdci, nebrzděni politickými ohledy, začali jednat podle čistě vojenských hledisek a mohli se spolehnout na své vojáky.

Četné úspěchy povstalců do roku 1848 měly velmi rozmanité příčiny. V Paříži v červenci 1830 a v únoru 1848 a rovněž ve většině španělských pouličních bojů stála mezi povstalci a vojskem občanská garda, která se buď přímo postavila na stranu povstání, anebo vlažným, nerozhodným postojem vyvolala kolísání i ve vojsku a kromě toho dodávala povstalcům zbraně. Tam, kde tato občanská garda hned na začátku vystoupila proti povstání, jako v červnu 1848 v Paříži, bylo povstání poraženo. V Berlíně roku 1848 zvítězil lid zčásti proto, že stav jeho bojových sil se během noci a ráno dne 19. března značně zvýšil, zčásti proto, že vojsko bylo vyčerpáno a špatně zásobováno, a zčásti konečně proto, že dostávalo rozkazy, které je ochromovaly. Ve všech případech zvítězili však povstalci proto, že vojsko selhalo, že velitelé nebyli schopni se rozhodnout anebo že měli svázané ruce.

Dokonce v klasické době pouličních bojů působila tedy barikáda spíš morálně než materiálně. Byla prostředkem, který otřásal pevností vojska. Udržela-li se tak dlouho, až se to podařilo, bylo dosaženo vítězství; když se to nepodařilo, skončil boj porážkou. ⟨To je hlavní bod, který musíme mít na zřeteli, když zkoumáme vyhlídky eventuálních příštích pouličních bojů.⟩*

Tyto vyhlídky byly ** už roku 1849 velmi špatné. Buržoazie přešla všude rychle na stranu vlád, „vzdělání a majetek“ vítaly a hostily vojsko táhnoucí proti povstání. Barikáda ztratila své kouzlo; vojáci za ní už neviděli „lid“, ale rebely, rozvratníky, drancovníky,

* Ve špičatých závorkách jsou označena místa, která byla vyškrtnuta s ohledem na „obavy“, které v berlínském představenstvu strany „vzbuzuje osnova zákona proti převratu“, jak říká Engels. *(Pozn. red.)*

** V druhé verzi: „Vyhlídky byly ostatně...“ *(Pozn. red.)*

děliče majetku, vyvrhele společnosti; důstojníci získali časem zběhlost v taktických formách pouličního boje: nepochodovali už přímo a nekryti proti improvizovanému valu, ale obcházeli ho zahradami, dvory a domy. A to se nyní při trošce obratnosti dařilo v devíti případech z deseti.

Od těch dob se však změnilo ještě mnoho jiných věcí a všechno ve prospěch vojska. Jestliže se značně zvětšila velkoměsta, pak ještě víc vzrostly armády. Paříž a Berlín nevzrostly od roku 1848 čtyřnásobně, ale jejich posádky vzrostly víc než čtyřnásobně. S pomocí železnic se mohou tyto posádky ve 24 hodinách víc než zdvojnásobit a v 48 hodinách mohou narůst v obrovské armády. Tato nesmírně zesílená armáda je daleko účinněji vyzbrojena. Roku 1848 hladká perkusní předovka, dnes malorážní zadovka se zásobníkem, která střílí na čtyřikrát větší vzdálenost, desetkrát přesněji a desetkrát rychleji. Tehdy poměrně slabě účinkující plné dělostřelecké koule a kartáče, dnes výbušné granáty, z nichž jeden stačí na to, aby rozmetal i nejlepší barikádu. Tehdy špičáky zákopníků k probíjení vnějších ochranných zdí, dnes dynamitové patrony.

Na straně vzbouřenců se naproti tomu všechny podmínky zhoršily. K povstání, s nímž by sympatizovaly všechny vrstvy lidu, stěží opět dojde; v třídním boji se střední vrstvy asi nikdy neseskupí všechny bez výjimky kolem proletariátu tak, aby naproti tomu reakční strana seskupená kolem buržoazie téměř zmizela. „Lid" se tedy bude jevit vždycky rozdělen, a tak tu nebude ta mocná páka, která se roku 1848 ukázala tak nanejvýš účinná. Přejde-li* na stranu povstalců víc zkušených vojáků, bude tím těžší je vyzbrojit. Lovecké a luxusní pušky z obchodů se zbraněmi — i když je policie předem nezneškodní tím, že vyjme závěr — se zdaleka nevyrovnají ani v boji zblízka zásobníkovým puškám vojáků. Do roku 1848 si mohl každý vyrobit sám potřebné střelivo z prachu a olova, dnes jsou náboje pro každou pušku jiné a jsou stejné jen po jedné stránce, a to tím, že jsou složitým výrobkem velkého průmyslu a nedají se tedy zhotovit ex tempore, takže většina pušek je nepotřebná, dokud

* V druhé verzi: „I kdyby přešlo". *(Pozn. red.)*

není střelivo hodící se speciálně pro ně. A konečně nové čtvrti velkých měst, vybudované po roce 1848, s dlouhými, rovnými, širokými ulicemi, jsou jako stvořené pro účinky nových děl a pušek. Revolucionář, který by si sám vyhlédl nové dělnické čtvrti v severním a východním Berlíně k barikádovému boji, by musel být šílený.

〈Znamená to, že v budoucnu pouliční boj nebude už hrát žádnou úlohu? Naprosto ne. Znamená to jen, že po roce 1848 se podmínky staly mnohem nepříznivějšími pro civilní bojovníky a mnohem příznivějšími pro vojsko. Budoucí pouliční boj může tedy být vítězný jen tehdy, je-li tato nepříznivá situace vyvážena jinými momenty. Vyskytne se proto řidčeji na začátku velké revoluce než v jejím dalším průběhu a bude nutné podniknout jej s většími silami. Tyto síly však, stejně jako v celé velké francouzské revoluci, jako 4. září a 31. října 1870 v Paříži[486], dají patrně přednost otevřenému útoku před pasívní barikádovou taktikou.〉

Chápe nyní čtenář, proč nás vládnoucí moci* chtějí za každou cenu dostat tam, kde střílejí pušky a sviští šavle? Proč nám dnes vytýkají zbabělost, protože se jen tak beze všeho nevydáváme na ulici, kde jsme si předem jisti porážkou? Proč nás tak úpěnlivě prosí, abychom se už konečně stali potravou pro děla?

Pánové marně plýtvají svými prosbami a výzvami. Tak hloupí nejsme. Mohli by právě tak dobře v příští válce od svého nepřítele žádat, aby se jim postavil v řadové formaci starého Frice nebo v kolonách celých divizí jako u Wagramu a Waterloo[487], a to s křesadlovými puškami v ruce. Jestliže se změnily podmínky pro válku mezi národy, změnily se neméně i podmínky pro třídní boj. Doba náhlých přepadů, revolucí prováděných malými uvědomělými menšinami v čele nevědomých mas už minula. Kde jde o úplné přetvoření společenské organizace, tam se musí masy samy zúčastnit, musí samy už pochopit, oč jde, zač jdou prolévat krev a obětovat život**. Tomu nás naučily dějiny posledních padesáti let. Aby

* V druhé verzi: „třídy". *(Pozn. red.)*
** V druhé verzi: „zač se mají postavit". *(Pozn. red.)*

však masy chápaly, co je třeba dělat, k tomu je třeba dlouhé, vytrvalé práce a právě tuto práci nyní provádíme, a provádíme ji s úspěchem, který naše protivníky dohání k zoufalství.

Také v románských zemích se začíná stále víc chápat, že stará taktika musí být revidována. Všude se už napodobil německý příklad využívání volebního práva, dobývání všech nám dostupných pozic ⟨‚všude ustoupily do pozadí nepřipravené údery⟩. Ve Francii, kde přes sto let připravovala půdu jedna revoluce za druhou, kde není jediná strana, která by nebyla přispěla svým dílem ke spiknutím, povstáním, a všem ostatním revolučním akcím, ve Francii, kde v důsledku toho není vládní armáda nikterak spolehlivá a kde vůbec okolnosti jsou mnohem příznivější pro povstalecký puč než v Německu — i ve Francii si začínají socialisté stále víc uvědomovat, že trvalého vítězství mohou dosáhnout jen tehdy, získají-li předem velkou masu lidu, což tu znamená rolníky. Pomalá propagační práce a parlamentní činnost byly i tam uznány za nejbližší úkol strany. A brzy se dostavily úspěchy. Nejenže bylo dobyto celé řady obecních rad; ve sněmovnách zasedá 50 socialistů a ti už svrhli tři kabinety a jednoho presidenta republiky. V Belgii si dělníci vynutili volební právo minulého roku[387] a zvítězili ve čtvrtině volebních obvodů. Ve Švýcarsku, v Itálii, v Dánsku, dokonce i v Bulharsku a v Rumunsku jsou socialisté zastoupeni v parlamentech. V Rakousku se všechny strany shodly na tom, že už není déle možné zabraňovat nám v přístupu do říšské rady. Že se tam dostaneme, je jisté, přeme se už jen o to — kterými dveřmi. A dokonce i v Rusku, až se sejde pověstný Zemskij sobor[488], ono Národní shromáždění, proti němuž se mladý Mikuláš tak marně vzpírá, můžeme s jistotou počítat, že i tam budeme zastoupeni.

Tím se naši zahraniční soudruzi samozřejmě nevzdávají svého práva na revoluci. Právo na revoluci je vůbec jediné *skutečně* „historické právo“, jediné, na němž stojí všechny moderní státy bez výjimky, včetně Meklenburska, kde šlechtická revoluce skončila roku 1755 „dědičným narovnáním“[489], ještě dnes platným slavným dokumentem feudalismu. Právo na revoluci zapustilo v obecném povědomí kořeny tak nezvratně, že dokonce i generál von

Boguslawski jedině z tohoto lidového práva odvozuje právo na státní převrat, které reklamuje pro svého císaře.

Ať se však v ostatních zemích děje cokoli, německá sociální demokracie má zvláštní postavení a s tím alespoň pro nejbližší dobu i zvláštní úkol. Dva milióny voličů, které posílá k urnám, vedle mládeže a žen, které, i když nemají volební právo, stojí za nimi, tvoří nejpočetnější, nejjednolitější masu, rozhodující „valný houf“ mezinárodní proletářské armády. Tato masa tvoří už teď víc než čtvrtinu odevzdaných hlasů a stále roste, jak dokazují volby do Říšského sněmu, volby do zemských sněmů jednotlivých států, do obecních rad a živnostenských soudů. Její růst postupuje tak spontánně, tak nepřetržitě, tak nezadržitelně a zároveň tak klidně kupředu jako nějaký přírodní proces. Jakékoli zásahy vlády byly, jak se ukázalo, proti tomu bezmocné. Dnes už můžeme počítat s 2 $^1/_4$ miliónu voličů. Půjde-li to tak dál, získáme do konce století větší část středních vrstev společnosti, maloburžoy a drobné rolníky, a vyrosteme v rozhodující moc v zemi, před kterou se budou muset všechny ostatní moci chtě nechtě sklonit. Udržovat nepřetržitě postup tohoto růstu, až sám přeroste přes hlavu dnešnímu* vládnímu systému, ⟨nedopustit, aby se tento každým dnem sílící valný houf tříštil ve srážkách předvojů, nýbrž uchovat jej nedotčený až do dne rozhodnutí,⟩ to je náš hlavní úkol. A je jen jeden prostředek, jímž je možno dočasně zadržet ustavičné narůstání socialistických bojových sil v Německu a dokonce je na nějaký čas srazit zpět: velká srážka s vojskem, puštění žilou jako roku 1871 v Paříži. I to bychom časem překonali. Nelze smést z povrchu zemského stranu, která jde do miliónů, na to nestačí všechny zásobníkové pušky Evropy a Ameriky. Ale normální vývoj by se zabrzdil, ⟨v kritické chvíli bychom možná nemohli nasadit valný houf,⟩ rozhodující boj** by byl odložen, prodloužen a spojen s těžkými oběťmi.

Ironie světových dějin staví všechno na hlavu. Nám „revolucionářům“, „převratníkům“, jdou daleko lépe k duhu zákonné prostředky než nezákonné a převrat. Strany pořádku, jak si říkají,

* V druhé verzi: „panujícímu“. *(Pozn. red.)*
** V druhé verzi: „rozhodnutí“. *(Pozn. red.)*

hynou pro zákonný stav, který samy vytvořily. Volají zoufale s Odilonem Barrotem: la légalité nous tue, legalita nás zabíjí[235], zatímco my při této legalitě dostáváme pružné svaly a červené tváře a vypadáme jako vtělené zdraví. A jestliže *my* budeme tak bláhoví, abychom se pro jejich potěšení dali vehnat do pouličních bojů, nezbude jim nakonec nic jiného, než aby sami tuto osudnou legalitu prolomili.

Prozatím dělají nové zákony proti převratu. Znovu je všechno postaveno na hlavu. Což tito dnešní fanatičtí odpůrci převratu nebyli včera sami převratníci? Vyvolali jsme snad *my* občanskou válku z roku 1866? Vyhnali jsme *my* krále hannoverského, kurfiřta hesenského, vévodu nasavského z jejich rodných, legitimních dědičných zemí a anektovali jsme tyto dědičné země?[490] A tito převratníci, kteří rozbili Německý spolek a svrhli tři koruny z boží milosti, si stěžují na převrat? Quis tulerit Gracchos de seditione querentes?* Kdo by mohl dovolit Bismarckovým ctitelům, aby tupili převrat?

Ať si však prosazují své osnovy zákonů proti převratu, ať je ještě zostřují, ať promění celý trestní zákoník v kaučuk, nezískají nic než nový důkaz své bezmocnosti. Aby se dostali sociální demokracii doopravdy na kůži, budou ještě muset sáhnout k docela jiným opatřením. Sociálně demokratickému převratu, který právě teď žije z dodržování zákonů**, by mohli čelit jen převratem ve smyslu strany pořádku, který se nemůže uskutečnit bez porušení zákonů. Pan Rössler, pruský byrokrat, a pan von Boguslawski, pruský generál, jim ukázali jedinou cestu, jak by se ještě snad mohli dostat na kobylku dělníkům, kteří se nechtějí dát zlákat do pouličních bojů. Porušení ústavy, diktatura, návrat k absolutismu, regis voluntas suprema lex!*** Tedy jen odvahu, pánové, tady nestačí špulit rty, tady je nutno pískat!

Nezapomínejte však, že Německá říše, stejně jako všechny malé státy a vůbec všechny moderní státy, je *produktem smlouvy*; za

* Kdo dovolí Gracchům, aby si stěžovali na vzpouru? (Juvenál, „Satiry", II, 24). *(Pozn. red.)*

** V druhé verzi: „jemuž právě teď svědčí dodržování zákonů". *(Pozn. red.)*

*** Králova vůle je nejvyšším zákonem! *(Pozn. red.)*

prvé vzájemné smlouvy mezi panovníky, za druhé smlouvy mezi panovníky s lidem. Poruší-li smlouvu jedna strana, padá celá smlouva, pak není druhá strana také už vázána. ⟨To nám krásně předvedl Bismarck roku 1866. Porušíte-li tedy říšskou ústavu, pak je sociální demokracie volná, může proti vám postupovat, jak bude chtít. Ale co pak bude dělat — to vám teď asi sotva prozradí.⟩

Je tomu dnes už téměř 1600 let, co v Římské říši rovněž řádila nebezpečná strana převratu. Podrývala náboženství a všechny základy státu; popírala přímo, že císařova vůle je nejvyšším zákonem, neměla vlast, byla mezinárodní, šířila se po celém území říše od Gallie až po Asii a za všechny hranice říše. Dlouho ryla pod zemí, v skrytu; ale už delší dobu se cítila dost silná, aby vystoupila otevřeně na světlo. Tato strana převratu, známá pod jménem křesťané, byla silně zastoupena i v armádě, celé legie byly křesťanské. Když dostaly rozkaz zúčastnit se obětních obřadů tamější pohanské církve, aby jim dodaly lesku, šli tito vojáci-převratníci ve své drzosti tak daleko, že si na protest připevnili na helmy zvláštní odznaky — kříže. Dokonce ani když je představení prohánělí obvyklým způsobem v kasárnách, nebylo to nic platné. Císař Dioklecián nemohl déle klidně přihlížet, jak se v jeho armádě podkopává pořádek, poslušnost a kázeň. Zasáhl energicky, protože byl ještě čas. Vydal zákon proti socialistům — chtěl jsem říci proti křesťanům. Schůze převratníků byly zakázány, jejich místnosti uzavřeny nebo dokonce zbořeny, křesťanské odznaky, kříže atd. byly zakázány jako v Sasku rudé kapesníky. Křesťané nesměli zastávat státní úřady, nesměli se stát ani svobodníky. Protože tehdy nebyli ještě soudci vycepovaní tak, aby mohli soudit podle „vážnosti osoby", jak to předpokládá páně von Köllerova osnova zákona proti převratu[401], zakázalo se prostě křesťanům, aby se dožadovali svého práva před soudem. Ale i tento výjimečný zákon zůstal bez účinku. Křesťané jej na posměch strhávali se zdí, v Nikomédéji prý dokonce zapálili císařovi palác nad hlavou. Za to se císař pomstil velkým pronásledováním křesťanů roku 303 našeho letopočtu. Bylo poslední svého druhu. A bylo tak účinné, že za sedmnáct let nato převážnou většinu armády tvořili křesťané a další samo-

vládce celé Římské říše, Konstantin, kterého páteři nazvali Velikým, prohlásil křesťanství za státní náboženství.

Londýn 6. března 1895

B. Engels

Poprvé vyšlo (s vynechávkami) v „Die Neue Zeit“, sv. 2, čís. 27 a 28, 1894—1895, a v knižním vydání Marxova díla „Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850“, Berlín 1895

Podle zachovaných obtahů srovnaných s textem rukopisu
Přeloženo z němčiny

PŘEDSEDNICTVU NĚMECKÉHO DĚLNICKÉHO VZDĚLÁVACÍHO SPOLKU V LONDÝNĚ[248]

11. března 1895
41, Regent's Park Road, N. W.

Vážený soudruhu,

lituji, že se tentokrát nemohu zúčastnit vašich březnových oslav. Vzhledem k tomu, že se opět ohlásil jinak celkem bezvýznamný neduh, který mě občas postihuje, ale který je možno léčit jen absolutním klidem, jsem zase jednou na několik týdnů připoután k domovu. Doufám však a přál bych si, aby má nepřítomnost nijak nezmenšila úspěch vaší slavnosti, a zůstávám se srdečnými pozdravy

Váš
B. Engels

Podle rukopisu
Přeloženo z němčiny

VÝBORU

NEZÁVISLÉ DĚLNICKÉ STRANY[492]

Děkuji výboru z celého srdce za jeho laskavé pozvání; protože mi však lékař přísně zakázal přijímat právě nyní jakékoli závazky, jsem nucen je odmítnout. Poněvadž vstupenka může přijít vhod někomu jinému, dovoluji si ji tímto vrátit.

Napsáno v druhé polovině dubna 1895

Podle konceptu rukopisu
Přeloženo z angličtiny

PŘÍLOHY

INTERVIEW BEDŘICHA ENGELSE S DOPISOVATELEM LISTU „L'ÉCLAIR" 1. DUBNA 1892[493]

...Pan Engels je nepřítel interviewu, ale byl tak laskav, že pro nás udělal výjimku a sdělil nám své dojmy.

„Co soudíte," otázali jsme se ho, „o atentátech spáchaných nedávno anarchisty v Paříži?"

„Spatřuji v tom jen dílo agentů provokatérů, placených za to, aby se pokusili zostudit strany, v nichž působí. Vláda má velký zájem na tom, aby docházelo k takovým výbuchům, které slouží zároveň jak zájmům buržoazie vůbec, tak zejména intrikám určitých politických skupin. Smyslem toho všeho ve skutečnosti je vnášet neklid mezi obyvatelstvo, organizovat teror a nastolit reakci.

Stejného postupu bylo nedávno použito v Německu, za ‚nepokojů v Berlíně'.[494] Ani tentokrát se nezmýlíme, řekneme-li, že v tom má prsty policie. Jistěže v první den těchto domnělých socialistických demonstrací mohli být někteří z našich lidí do hnutí zapleteni, jenže naši svedení přátelé poznali brzy pravý charakter demonstrace a ihned se stáhli zpět.

Důkazem toho je, že bylo vyloupeno několik krámů patřících známým socialistům. Při procesu se zatčenými demonstranty vyšlo najevo, že původci nepokojů byli antisemité, kteří se pokusili využít hladu několika chudáků a strhli je k pokřiku: ‚Pryč se Židy!'

V Itálii — také stejný systém při procesu vedeném s Ciprianim a jinými anarchisty. Také zde byly před porotou odhaleny rejdy agentů provokatérů.

Ale to se vždycky nepodaří. V Paříži se našli jeden nebo dva

padouši, kteří nahrávali policii, ale nikdo, kromě samotné policie, nemůže tvrdit, že náležejí k socialistické straně."

Ruská diplomacie

„Neobáváte se, že všechny tyto vnitřní otřesy budou mít za následek, že vlády budou hledat východisko v evropské válce? Například váš císař Vilém..."

„Ne. Byl bych rád, aby císař Vilém ještě dlouho žil pro větší blaho německých socialistů," říká pan Engels se smíchem. „Ostatně v nějakou okamžitou válku nevěřím."

„Co se toho týče, nevzbuzuje ve vás žádné obavy spojenectví Ruska s Francií?"

„Nikoli. Možná že loni se v Rusku objevily nějaké útočné choutky. Kronštadtské demonstrace[239], příliš nápadné nadbíhání carského Ruska republikánské Francii se mohly zdát podezřelé. Koncentrace vojsk na hranicích vyvolala, jak se zdá, také určitý poplach. Ale dnes je tomu docela jinak.

Rusko by nebylo s to válčit, i kdyby skutečně chtělo. Musí totiž nyní bojovat proti daleko hroznějšímu nepříteli, než jsou všichni ostatní: proti hladu.

Tato katastrofa není důsledkem nějaké přechodné nouze zaviněné živelní pohromou nebo něčím podobným: takové ovoce nese nová organizace ruské společnosti.

Od krymské války, v níž celé pluky zahynuly ve sněhových závějích, se situace hodně změnila. Tato válka znamená počátek velké krize v dějinách Ruska. Po úplné porážce, kdy se před celou Evropou ukázalo, jak je Rusko nemohoucí, car Mikuláš si zoufal nad žalostným stavem své říše, neváhal a otrávil se. Také Alexandr II., když nastoupil na trůn, pokládal za svou povinnost něco udělat, aby napravil hroznou situaci, v níž byla jeho země.

Příčiny hladu v Rusku

A tak car osvobodil nevolníky, a toto osvobození se stalo záminkou k novému rozdělení pozemků mezi šlechtu a rolnictvo. Šlechta dostala nejlepší pozemky, jakož i vodní plochy a lesy.

Rolnictvu přidělili jen půdu horší kvality, k tomu ještě ve zcela nedostatečném množství a za náhradu rozvrženou na roční splátky po 49 let! Co z toho vzniklo?

Rolníci nemohli splácet dluh státu a byli nuceni si vypůjčovat; nebylo to ani k životu, ani k smrti. Banda *kulaků** (lichvářů) se na tyto dělníky půdy vrhla a ti se pomalu zadlužili tak, že ztratili veškerou naději, že by se vůbec někdy mohli osvobodit. A když už ani lichváři nechtěli půjčovat, byli rolníci nuceni — aby sehnali peníze — prodávat úrodu a prodávali nejen obilí potřebné k vlastní obživě, ale také obilí nezbytné na osev, takže byly ohroženy i příští sklizně.

Za takových podmínek musela už první špatná sklizeň vést k opravdovému hladomoru. Tento hladomor zase zasadil poslední ránu zemědělské výrobě v Rusku. Rolník totiž už neměl čím krmit dobytek a byl proto nucen buď jej zabít, nebo prodat. A bez tažného dobytka se půda nedá ani obdělávat, ani hnojit. Tak je zemědělská výroba na dlouhá léta ochromena.

Osvobození rolnictva bylo jen jednou stránkou ekonomické revoluce, k níž v Rusku došlo; druhou stránkou je umělé vytváření průmyslové buržoazie, která je určena k tomu, aby byla střední třídou. Aby se k tomu dospělo rychleji, byl nastolen opravdový ochranářský systém, který ruský průmysl neobyčejně podporoval a rozvíjel; protože však tento průmysl nemohl vyvážet, potřeboval vnitřní trh. Jenže ruský rolník takřka nic nekupuje, neboť je zvyklý zhotovit si všechno sám: domy, nástroje, šaty atd.; donedávna vyráběl dokonce mnoho předmětů ze dřeva, železa a kůže a prodával je na jarmarcích. Když ale rolníci o dříví přišli, neboť lesy dostali statkáři, domácký průmysl na venkově upadl. Tovární průmysl jej zatlačil úplně a rolníci byli na něj odkázáni. Ve chvíli, kdy se tovární průmysl chystal triumfovat, přišel hlad a zasadil mu smrtelnou ránu: rolníci si z jeho výrobků už nemohou kupovat nic a úpadek jedněch vede k úpadku druhých."

* V originále je ruský výraz. *(Pozn. red.)*

Ekonomická a vojenská situace

„Podle vás tedy ekonomická situace Rusku nedovolí, aby pomýšlelo na válku?“

„Ano. Nepřeháním, řeknu-li, že vylíčení života francouzského rolníka ze sedmnáctého století od Vaubana a Boisguilberta[243] se hodí i na ruského rolníka, který je dnes na tom tak zle, že jí trávu. Ve Francii se přechod od feudálního zřízení k buržoaznímu neobešel bez otřesů; v Rusku vyvolal právě krizi a je nebezpečí, že se z krize akutní stane krize chronická. Z těchto důvodů myslí teď Rusové spíš na jídlo než na to, aby se bili.“

„Poslední ruská půjčka...“

„Zrovna jsem chtěl o ní mluvit. Je to obrovský neúspěch. Patriotismus francouzské buržoazie, která tak ráda mluví o odvetě, nesahá tak daleko, aby rozvázala svůj měšec. Carská vláda požadovala 20 miliónů liber šterlinků a dostala jich jen dvanáct...“

„Říkalo se, že k neúspěchu této půjčky přispěli Rothschildové, aby pomstili své souvěrce pronásledované ruskou vládou?“

„Dost jsem se proti Rothschildům naútočil, takže je teď nemohu hájit, že nejsou tak hloupí. Rothschildové se starali pouze o své zájmy jakožto bankéři, o to, jak sehnat co největší zakázky a vykořistit co nejvíc lehkověrných lidí, to je všechno.“

„Celkem tedy v moc Ruska nevěříte?“

„Rusko je silné v obraně, ale v útoku není silné ani na moři, ani na souši. Ukázal jsem vám, že ekonomická situace mu nedovoluje pouštět se do nebezpečných a nákladných podniků. Podíváme-li se na jeho vojenskou organizaci, vidíme, že ani po této stránce nenahání Rusko nijak hrůzu.

Kdyby došlo k válce, nepostavilo by víc vojáků, než jich má ve zbrani teď. Jeho zálohy existují jen na papíře; mohlo by sice mít tisíce a tisíce vojáků, ale nemá záložní důstojníky, aby je mohlo zformovat. Kde je také vzít? Z jakého prostředí?

U nás v Německu máme o 50 procent záložních důstojníků víc, než je třeba. Nebyla by na tom Francie v tomto ohledu také poměrně hůř?“ říká náš spolubesedník.

Silná Francie

„Naprosto ne," odpovídáme my. „Důstojníků ve Francii příliš mnoho nemáme, ale kádry jsou kompletní."

„To mě nijak nermoutí," říká pan Engels. „Nerad bych viděl německou armádu tak silnou, aby mohla dobýt celou Evropu. K dosažení našeho cíle, osvobození evropské dělnické třídy, bude zapotřebí mocné Francie, která by byla svým vlastním pánem, stejně jako Německa, které by mělo tytéž přednosti. Váš velký krajan Saint-Simon první prohlásil, že spojenectví Francie, Anglie a Německa je první nezbytnou podmínkou pro klid v Evropě. To je ten pravý ‚trojspolek'.[495]"

„Závěrem dovolte, abychom vám řekli, že jste nastínil trochu pochmurný obraz situace v Rusku."

„Ale vůbec ne. Chcete si poslechnout anekdotu? Víte, že bylo rozhodnuto poslat hladovějícím ruským rolníkům jako pomoc obilí z Kavkazu, kde ho měli moc. Byly vydány příslušné příkazy; nashromáždilo se značné množství obilí a byly poslány vagóny, aby je mohly odvézt. Stalo se však, že prázdných vagónů bylo posláno tolik, že byla zatarasena trať. Obilí leželo vedle vagónů a vagóny nemohly odjet. Když se o tom dověděl car*, rozzlobil se a poslal na místo generála; tento vojenský pán nadělal mnoho křiku, podal hlášení, že všechno jde dobře, dokázal však pouze, že bylo vypraveno několik vlaků; většina obilí na místě shnila! A jak by to vypadalo, kdyby došlo k mobilizaci? Rusko nemá tak jako tak mnoho železnic a jeho důstojníci jich ještě neumějí využívat."

Otázka Alsaska-Lotrinska

„Ještě jedna otázka. Co Alsasko-Lotrinsko, příčina všech nesvárů? Věříte v mírové řešení, které by uspokojilo jak Francii, tak Německo?"

„Doufám, že za nějakých deset let bude u moci německá socialistická strana. Její první starostí bude umožnit obyvatelům Alsaska-Lotrinska, aby si mohli sami uspořádat svou politickou budoucnost. Následkem toho bude otázka vyřešena, aniž by se hnul jediný

* — Alexandr III. *(Pozn. red.)*

francouzský voják. Válka mezi Německem a Francií by naopak jedině mohla zabránit, aby se socialisté dostali k moci. A kdyby Francie ve spolku s Ruskem napadly Německo, bránilo by Německo až do posledka svou národní existenci, na níž němečtí socialisté mají ještě větší zájem než buržoové. Socialisté by se proto bili do posledního muže a bez váhání by sáhli po revolučních prostředcích, kterých Francie použila v roce 1793."

Otištěno v „L'Éclair" ze 6. dubna 1892 a zkráceně v „Le Socialiste", čís. 82 z 16. dubna 1892

Podle textu v „L'Éclair" srovnaného s textem v „Le Socialiste" Přeloženo z francouzštiny

INTERVIEW BEDŘICHA ENGELSE S DOPISOVATELEM LISTU „LE FIGARO“ 11. KVĚTNA 1893[496]

...Jakmile jsem Engelsovi sdělil důvod své návštěvy, ihned mi řekl:

„Německo vstupuje do jedné z nejtěžších fází svých dějin, ale dodávám rovnou, že my socialisté se nemusíme této situace obávat; naopak, velice z ní vytěžíme. Vojenské úvěry byly zamítnuty převážně díky naší agitaci.[497] Nemohly nás ignorovat ani různé parlamentní strany, natož pak vláda, která velmi dobře ví, že jsme jejím nejnebezpečnějším nepřítelem. Když se v Německu rozšířila zpráva, že se vláda usnesla požadovat nové vojenské úvěry, bylo obyvatelstvo pobouřeno a centrum a radikálové[498] jistě hlasovali pod tlakem veřejného mínění.“

„Vidíte,“ dodává Engels a dává zvláštní důraz na svá slova, „v Německu lid říká: *Vojáků už máme dost! S tím je třeba skoncovat!*“

„A nový Říšský sněm, pane Engelsi?“

„*Nyní, když s vámi hovořím*, se mi zdá, že příští Říšský sněm bude ještě méně ochoten hlasovat pro úvěry než minulý. Přitom však docela připouštím, že by se nově zvolení poslanci, mající před sebou pět let zákonodárné činnosti, mohli dohodnout s vládou, která by s trochou *mírného násilí* dosáhla odhlasování kompromisu. Jestliže však Říšský sněm odmítne úvěry schválit, což je docela pravděpodobné, bylo by třeba znovu sněm rozpustit, a to by podle mého soudu mělo za následek zvolení Říšského sněmu, který by se ještě víc vzpíral přijmout vládní návrhy. To by se už konflikt přiostřil a jednalo by se jen o to, kdo bude mít moc, zda parlament,

nebo císař. Opakoval by se konflikt mezi Bismarckem a pruským zemským sněmem z roku 1864, který skončil válkou s Rakouskem."[499]

Svou odpovědí mne Bedřich Engels přivedl na myšlenku, abych mu předložil k úvaze dvě eventuality, o nichž se už diskutovalo v evropském tisku: možnost státního převratu Viléma II. uvnitř země a možnost diverze směrem za hranice.

„Udělat státní převrat není dnes už tak snadné jako kdysi," odpovídá živě můj spolubesedník. „Roku 1864, v době Bismarckova konfliktu s pruským zemským sněmem, bylo Prusko centralizovaným státem, kdežto dnes je Německá říše spolkovým státem. Centrální vláda by příliš riskovala, kdyby se pokusila o státní převrat. Aby měla jistotu, že jej může provést, potřebovala by *jednomyslný* souhlas spolkových vlád. A kdyby třeba jen *jedna* z nich státní převrat neakceptovala, byla by zproštěna závazků vůči Říši, a spolkový stát by se rozpadl. To ještě není všechno. Spolková ústava je jediná záruka, kterou mají malé státy proti převaze Pruska; tím, že by tuto záruku samy porušily, vydaly by se spoutány na rukou i na nohou na milost a nemilost centrální moci. Je pravděpodobné, že by se Bavorsko takto zřeklo svých práv? Není, a abych se vrátil k věci, řeknu vám toto: Aby mohl císař v Německu udělat státní převrat, musel by mít na své straně buď lid — a ten nemá —, nebo všechny spolkové vlády — *a ty nebude mít nikdy všechny*."

Protože mě poslední Engelsovo tvrzení nepřesvědčilo, trval jsem na této možnosti státního převratu uvnitř země i nadále.

„Ale vždyť neříkám, že *revoluce shora*, jak to nazvu, nehrozí v budoucnosti," odvětil. „Bebel i někteří jiní naši přátelé už řekli, že předvídají útok na všeobecné volební právo."

„Odpověděli byste v tomto případě na násilí násilím?"

„Nejsme tak pošetilí, abychom vlezli do léčky, kterou by nám nastražila vláda, neboť německá vláda si nic tak nepřeje jako povstání, aby nás mohla rozdrtit. Známe příliš dobře současný stav našich sil i sil vlády, a nebudeme bez příčiny riskovat něco podobného. Ostatně troufne si Vilém II. zrušit všeobecné volební právo *úplně?* Myslím že ne. Možná že zvýší věkovou hranici pro voliče a obdaří nás všeobecným volebním právem *revidovaným a opraveným*" (při těchto slovech se Engels zasmál), „které teď vyzkouší Belgie."[387]

„Neobáváte se masového zatýkání opozičních poslanců?"

„Vůbec ne," zvolal Engels, „nikdo v Německu nepovažuje něco takového za možné. Některé spolkové vlády, například bavorská, by nikdy k takovému zjevnému porušení ústavy nedaly svůj souhlas. Nezapomínejte, že říšská ústava a Říšský sněm jsou pro malé státy jedinou zbraní proti tomu, aby je Prusko pohltilo."

Přicházíme k hypotéze diverze za hranice. Engels se na to nedívá ani zdaleka pesimisticky.

„Jistě, k válce může dojít," říká. „Jenže kdo by se dnes odvážil převzít odpovědnost za její vyprovokování? Snad Rusko, země, kterou pro její obrovskou rozlohu nelze dobýt?... I to sotva... Rusko je nyní v takové situaci, že by nemohlo vydržet ani čtyři týdny války, kdyby nedostalo peníze z ciziny."

Tu se můj spolubesedník na okamžik zarazil a pak pokračoval tónem jen stěží potlačujícím hněv:

„Opravdu nechápu francouzskou vládu. Rusko potřebuje Francii, a ne Francie Rusko. Rusko je na mizině, jeho půda vymrskána. Kdyby francouzská vláda vycházela ze situace, jaká skutečně je, dostala by od Ruska všechno, co by chtěla... všechno... všechno... kromě peněz a účinné vojenské pomoci. Bez Francie by Rusko bylo izolováno, dočista izolováno... A pak ať mi někdo něco povídá o vojenské síle Ruska! Vzpomeňte si na tureckou válku. Bez Rumunů by Rusové byli bývali u Plevna úplně bezmocní..."[77] Ne, čím víc o tom přemýšlím, tím méně věřím ve válku. Její vyhlídky jsou dnes tak nejisté! Armády jsou dnes v docela nových podmínkách a ty se vymykají jakýmkoli kalkulacím. Mají pušky, které vystřelí deset ran za minutu, jejich dostřel se blíží dostřelu děla a jejich náboje mají neslýchanou průbojnost! Máme granáty melinitové, roburitové atd! Ani jeden z těchto hrozných nástrojů zkázy nebyl ještě vyzkoušen v žádné válce. Nevíme proto vůbec, jaký účinek bude mít tato revoluce ve výzbroji na taktiku a morálku vojáka.

Kdyby se Vilém II. chtěl pustit do války, narazil by na odpor vlastního generálního štábu; dali by mu *pocítit* celé obrovské riziko války. Za Napoleona III. se ještě mohly vést místní války; dnes však by válka byla všeobecná a *Evropa by byla vydána na milost*

Anglii, neboť Anglie by mohla, kdyby se jí zachtělo, kteroukoli z válčících stran vyhladovět. Ani Německo, ani Francie neprodukují samy dost obilí a musejí je dovážet ze zahraničí. Zásobují se jím hlavně z Ruska. Kdyby došlo k válce s Ruskem, nemohlo by Německo tohoto obilí dostat ani hektolitr. Kdyby vstoupila střední Evropa do války proti Francii, byla by zase Francie odříznuta od ruského obilí. Zůstala by tedy otevřena jen cesta po moři. Jenže moře ovládají za války víc než kdy jindy Angličané. Anglická vláda vzhledem k tomu, že platí paroplavebním společnostem poplatky za různé transatlantické služby, má k dispozici také jejich lodě stavěné *pod její kontrolou*; a tak kdyby vypukla válka, měla by Anglie kromě svého mohutného loďstva ještě padesát až šedesát křižníků, které by měly za úkol znemožnit zásobování jednoho či více válčících států, proti nimž by chtěla vystoupit. Ba dokonce kdyby zůstala neutrální, byla by hlavním rozhodčím situace. Zatímco válčící země by se vyčerpávaly bojem, ona by v příhodné chvíli přišla a nadiktovala své mírové podmínky. Ostatně můžete být klidný, Vilém II. válku nevyprovokuje. Německý císař už ze svého počátečního zápalu mnoho ztratil."

Zbývalo ještě otázat se pana Engelse na jednu důležitou věc: jaké mají němečtí socialisté vyhlídky v příštích volbách.

„Jsem přesvědčen," odpověděl na tuto otázku, „že ve volbách získáme o 700 000 až o milión hlasů více než v roce 1890. Budeme tedy mít celkem dva a čtvrt, ne-li dva a půl miliónu hlasů. Jenže počet křesel, která získáme, nebude této číslici odpovídat. Kdyby se křesla rozdělovala rovnoměrně, byli bychom měli v posledním Říšském sněmu, po volbách, v nichž jsme získali půldruhého miliónu hlasů, osmdesát poslanců místo šestatřiceti. Od založení říše, kdy byly zavedeny volební obvody, měnilo se rozdělení obyvatelstva v náš neprospěch. Volební obvody se vytvářely podle tohoto klíče: jeden poslanec na 100 000 obyvatel. Přitom Berlín, který má stále jen šest poslanců, má v současné době víc než půldruhého miliónu obyvatel. Správně by měl dnes Berlín mít šestnáct poslanců. Jiný příklad: Kolín nad Rýnem má nyní 250 000 obyvatel a poslance stále jen jednoho."

„Bude socialistická strana kandidovat ve všech volebních obvodech?"

„Ano. Budeme mít své kandidáty ve 400 obvodech. Záleží nám na tom, abychom vykonali přehlídku svých sil."

„A konečný cíl vás, německých socialistů?" Pan Engels se na mne na okamžik zahleděl a pak řekl:

„My přece žádný konečný cíl nemáme. Jsme *evolucionisté* a nemáme v úmyslu diktovat lidstvu nějaké definitivní zákony. Předběžné úsudky o detailní organizaci budoucí společnosti? Nenajdete po nich u nás ani stopy. Budeme spokojeni už tehdy, když odevzdáme výrobní prostředky do rukou společnosti, jsme si však velice dobře vědomi toho, že za nynější monarchické a spolkové vlády to není možné."

Dovolil jsem si poznamenat, že doba, kdy němečtí socialisté budou s to uskutečnit své teorie v praxi, mi připadá ještě hodně vzdálená.

„Ani ne tak vzdálená, jak si myslíte," odvětil pan Engels. „Domnívám se, že už je blízko doba, kdy naše strana bude povolána vzít vládu do svých rukou... Ke konci století možná budete svědkem této události.

Skutečně, vezměte si počet našich stoupenců od chvíle, kdy jsme zahájili parlamentní boj. Po každých volbách je větší. Já osobně jsem přesvědčen, že kdyby poslední Říšský sněm nebyl rozpuštěn předčasně, to znamená, kdyby se volby konaly teprve v roce 1895, byli bychom získali tři a půl miliónu hlasů. Jenže v Německu je deset miliónů voličů a z těch hlasuje v průměru sedm miliónů. Bude-li tři a půl miliónu voličů ze sedmi miliónů pro nás, nebude moci Německé císařství nadále existovat ve své nynější podobě. A... nezapomínejte také na to — a to je velice důležité —, že počet těch, kdo nás volí, nám udává také počet našich stoupenců v armádě. Máme-li *už* půl druhého miliónu z deseti miliónů voličů, znamená to, že asi sedmina obyvatelstva je na naší straně, takže můžeme počítat, že z každých šesti vojáků máme jednoho my. Když budeme mít tři a půl miliónu hlasů — a ta doba není nijak daleko — budeme mít polovinu armády."

Když jsem vyslovil své pochybnosti o tom, zda by v případě revoluce zůstaly socialistické jednotky v armádě věrny svým zásadám, odpověděl mi pan Engels doslova:

„V den, kdy dosáhneme většiny, bude se u nás opakovat vědo-

mě to, co udělala francouzská armáda instinktivně, když odmítla střílet do lidu. Ano, ať si vystrašení buržoové říkají cokoli, my si můžeme vypočítat okamžik, kdy bude pro nás většina obyvatelstva a kdy naše myšlenky proniknou všude, mezi profesory, lékaře, advokáty atd. stejně jako mezi dělníky. Máme-li vzít do svých rukou řízení a moc zítra, potřebujeme k tomu inženýry, chemiky, agronomy. Prosím! Jsem přesvědčen, že už jich jde s námi dost. A za pět deset let jich budeme mít víc, než budeme potřebovat."

A po těchto neobyčejně optimistických slovech jsem se s panem Bedřichem Engelsem rozloučil.

Otištěno v „Le Figaro" z 13. května 1893 a v „Le Socialiste", čís. 140 z 20. května 1893

Podle textu v „Le Figaro" srovnaného s textem v „Le Socialiste"
Přeloženo z francouzštiny

INTERVIEW BEDŘICHA ENGELSE S DOPISOVATELEM LISTU „THE DAILY CHRONICLE“ KONCEM ČERVNA 1893[500]

Zastihl jsem pana Engelse v jeho domě v Regent's Park Road pochopitelně nadšeného výsledky voleb do německého Říšského sněmu.

„Získali jsme deset křesel,“ odpověděl na můj dotaz. „V prvním kole jsme získali 24 křesel a z 85 lidí, kteří zbyli pro druhé kolo, jich bylo zvoleno 20. Získali jsme 16 křesel a 6 ztratili, takže čistý výsledek je 10 křesel. Z šesti křesel v Berlíně máme pět.“

„Kolik hlasů jste získali celkem?“

„To se nedozvíme, dokud se nesejde Říšský sněm a neoznámí výsledky, ale bude to něco přes 2 milióny hlasů. V roce 1890 pro nás hlasovalo 1 427 000 voličů. A musíte si uvědomit, že to jsou čistě socialistické hlasy. Všechny strany se proti nám spojily s výjimkou malé části Lidové strany, která je jakousi radikálně republikánskou stranou.[501] Postavili jsme 391 kandidátů a odmítli jsme dohodu s kteroukoli jinou stranou. Kdybychom byli přistoupili na něco takového, byli bychom možná získali dvacet — třicet křesel navíc, ale jakýkoli kompromis jsme ostře odmítli a právě proto je naše pozice tak pevná. Nikdo z našich lidí není zavázán podporovat kteroukoli jinou stranu nebo kterékoli jiné opatření kromě našeho vlastního stranického programu.“

„Ale vaše 2 milióny voličů by vám měly přinést více křesel?“

„To spočívá v nesprávném rozdělování míst. Když se poprvé ustavoval Říšský sněm, měli jsme mít stejné volební obvody s jed-

ním poslancem na každých 100 000 obyvatel. Ale původní nerovnoměrnost i přírůstky a pohyb obyvatelstva vedly k tomu, že počet voličů v jednotlivých obvodech je velmi nestejný. To nám značně škodí. Vezměme si například Liebknechtovo křeslo v Berlíně. Získal 51 000 hlasů ve volebním obvodě, který má na 500 000 obyvatel."

„A jak je to s šesti křesly, která jste ztratili?"

„Ztrátu každého křesla vysvětlují určité okolnosti. Na Brémy v roce 1890 jsme se vždy dívali jako na šťastnou náhodu. V Lübecku, jak jsem právě slyšel od Bebela, je mnoho dělníků pryč, a kdyby volby byly v zimě, byli bychom křeslo udrželi. A pak musíte počítat s tím, že obchodní deprese postihuje nás víc než vás a že jsme museli bojovat proti zarytému nepřátelství každého zaměstnavatele. Přestože je hlasování tajné, ti, kdo na tom mají zájem, si už najdou prostředky, jak volební tajemství znemožnit. Nevyplňujeme volební lístky, jako se to dělá v Anglii, ale volí se hlasovacími lístky, které si každý volič přinese. Kromě toho obchodní deprese a epidemie cholery v roce 1892 přinutila mnoho dělníků, aby přijali veřejnou podporu, což je zbavuje na rok volebního práva.

Ale jsem víc hrdý na naši porážku než na naše vítězství," pokračoval pan Engels. „Ve volebním obvodu Drážďany venkov jsme měli jen o 100 hlasů méně než kandidát, kterého volily všechny ostatní strany, a to při celkovém počtu hlasů 32 000. V Ottensen chybělo našemu kandidátovi 500 hlasů proti zvolenému kandidátovi, který měl stejnou podporu, a to při celkovém počtu 27 000 hlasů. Ve Stuttgartu získal náš kandidát 13 315 hlasů a měl jen o 128 hlasů méně než zvolený kandidát. V Lübecku jsme měli jen o 154 hlasů méně při celkovém počtu hlasů 19 000. A to jsou všechno, jak jsem už řekl, socialistické hlasy proti koalici všech ostatních stran."

„Řekl byste mi něco o vašem politickém programu?"

„Náš program je téměř stejný jako program Sociálně demokratické federace v Anglii[105], přestože naše politika je velmi rozdílná."

„Domnívám se, že má blíž k politice Fabiánské společnosti?"[464]

„Ne, to rozhodně ne," odpověděl živě pan Engels. „Fabiánskou

společnost nepovažuji za nic jiného než pobočku Liberální strany. Usiluje o sociální spásu jen těmi prostředky, které jsou vhod této straně. My jsme v opozici ke všem nynějším politickým stranám a nad všemi zvítězíme. Anglická Sociálně demokratická federace je jen malá sekta a podle toho jedná. Je to exkluzívní organizace. Nedovedla se postavit do čela hnutí dělnické třídy jako celku a vést je k socialismu. Změnila marxismus v ortodoxní víru. Požadovala na Johnu Burnsovi, aby při stávce dokařů rozvinul rudou vlajku, třebaže by takový čin byl celé hnutí zničil, a místo aby dokaře získal, byl by je zahnal do náruče kapitalistů. Něco takového my neděláme. A přece je náš program čistě socialistický program. Náš první požadavek je socializace všech výrobních prostředků a nástrojů. Přijímáme sice všechno, co nám kterákoli vláda poskytne, ale jen jako splátku na účet a neděkujeme za to. Hlasujeme vždycky proti rozpočtu a proti požadavkům na prostředky i muže pro armádu. Ve volebních obvodech, kde jsme neměli kandidáty pro druhé volební kolo, dostali naši přívrženci pokyn, aby hlasovali jen pro ty kandidáty, kteří se zavázali hlasovat proti návrhu vojenského zákona, proti jakémukoli zvyšování daní a omezování práv lidu."

„Jak se projeví volby v německé politice?"

„Návrh vojenského zákona bude přijat.[502] Opozice se úplně zhroutila. Jediná skutečná a celistvá opozice jsme fakticky teď my. Národní liberálové se připojili ke konzervativcům. Svobodomyslná strana se rozštěpila na dvě a volby ji téměř zničily. Katolíci a drobné frakce se neodváží riskovat nové rozpuštění a raději se podvolí, než aby se postavily na odpor."

„A přejdeme-li k evropské politice, co myslíte, jaký vliv na ni budou mít volby?"

„Když bude odhlasován návrh vojenského zákona, zřejmě učiní něco podobného i Francie a Rusko. Francie už zahrnula do armády všechny muže, i fyzicky neschopné, ale bezpochyby bude dál zdokonalovat svou armádu jako válečnou mašinérii. Rusko narazí na obtíže při získávání důstojníků. Rakousko a Německo budou samozřejmě postupovat společně."

„To jsou tedy dost špatné vyhlídky pro evropský mír?"

„Samozřejmě jakákoli maličkost může rozpoutat konflikt, ale nedomnívám se, že vládcové těchto zemí chtějí válku. Přesnost a dostřel nových rychlopalných zbraní a zavedení bezdýmého prachu znamená takovou revoluci ve vedení války, že nikdo nemůže říci předem, jaká taktika se hodí pro bitvu za těchto nových podmínek. Bude to skok do tmy. A armády, které se v budoucnu postaví proti sobě, budou tak obrovské, že ve srovnání s příští válkou byly předchozí války dětskou hračkou."

„A jaký vliv bude mít v Evropě podle vašeho mínění sociálně demokratická strana?"

„Nepochybně posílí mír. Vždycky jsme protestovali proti anexi Alsaska-Lotrinska a po Sedanu jsme Marx a já vydali adresu Internacionály, kde jsme poukazovali na to, že německý lid nemá s Francouzskou republikou žádný spor, žádali jsme mír za čestných podmínek a poukazovali jsme na to, co se pak skutečně stalo, že anexe vžene Francii do náručí Ruska a stane se trvalou hrozbou míru v Evropě.[503] Naše strana vždycky žádala v Říšském sněmu, aby Alsasko-Lotrinsko mělo možnost rozhodnout o svém budoucím osudu, zda se chce znovu připojit k Francii, zůstat v Německu, připojit se ke Švýcarsku nebo stát se nezávislým."

„Domníváte se tedy, že ‚Spojené státy evropské' nejsou příliš daleko?"

„Určitě. Všechno k tomu směřuje. Naše myšlenky se šíří ve všech evropských zemích. Tady je" (předkládá silný svazek) „náš nový časopis pro Rumunsko. Podobný máme pro Bulharsko. Dělníci na celém světě se rychle učí sjednocovat se."

„Můžete mi uvést čísla, která ukazují růst socialismu v Německu?"

Pan Engels mi pak ukázal pečlivě vypracovaný diagram ukazující počet hlasů, které každá strana získala při jednotlivých volbách do Říšského sněmu od té doby, co se ustavil v nynější podobě.

„V roce 1877 jsme získali 500 000 hlasů; v roce 1881 vzhledem k přísnosti protisocialistického zákona jen 300 000; v roce 1884 750 000 a v roce 1890 1 437 000. Nyní jsme získali přes 2 000 000 hlasů."

„A čemu připisujete tento úžasný vzrůst?"

„Hlavně ekonomickým příčinám. Od roku 1860 jsme prošli v Německu velkou průmyslovou revolucí se všemi jejími neblahými průvodními jevy jako Anglie v letech 1760—1810. Vaši podnikatelé

to znají velmi dobře. Dále současná obchodní deprese postihla naši zemi, průmyslově mladou, víc než vaši se starým průmyslem. Proto byl tlak na dělníky větší. Když říkám dělníky, myslím tím pracující všech kategorií. Drobný obchodník, drcený velkými obchodními podniky, úředník, řemeslník, dělník ve městě i na venkově začínají cítit tlak současného kapitalistického systému. A my jim ukazujeme vědecky odůvodněné východisko, a protože všichni dovedou číst a samostatně myslet, brzy se dovtípí a vstupují do našich řad. Naše organizace je dokonalá, vzbuzuje obdiv a zoufalství našich odpůrců. Zdokonalila se díky Bismarckovým protisocialistickým zákonům, které se velmi podobaly vašim výjimečným zákonům pro Irsko. Dále je neocenitelný náš vojenský výcvik a disciplína. Všech 240 000 hamburských voličů dostalo naše volební provolání a literaturu během čtvrt hodiny. Loni se na nás obrátila dokonce městská správa, abychom jim pomohli při rozesílání instrukcí proti choleře."

„Doufáte tedy, že brzy — na což je každý zvědav — uvidíme socialistickou vládu u moci?"

„Proč ne? Poroste-li naše strana jako dosud, dosáhneme v letech 1900—1910 většiny. A až to přijde, buďte jistý, že nám nebudou chybět ani myšlenky, ani lidé, kteří je uskuteční. Váš lid bude mít v té době vládu, v níž pan Sidney Webb zešediví při pokusech proniknout do Liberální strany. Nevěříme v proniknutí do buržoazních stran. Pronikáme mezi lid."

Otištěno v „Daily Chronicle"
z 1. července 1893

Přeloženo z angličtiny

POZNÁMKY

[1] Tento článek napsal Engels pod bezprostředním dojmem z velkého vítězství, jehož dosáhla Sociálně demokratická strana Německa v prvním kole všeobecných voleb do Říšského sněmu 20. února 1890. V tomto kole získala strana 1 427 323 hlasů a dostala 20 křesel (podle prvních informací 21). 1. března se konaly ve všech volebních obvodech, kde v prvním kole nezískal ani jeden kandidát absolutní většinu, nové volby, při nichž Sociálně demokratická strana získala dalších 15 křesel. Výsledek nových voleb se Engels dověděl, až když byl tento článek napsán. Sociální demokraté získali v obou kolech 1 427 298 hlasů a 35 křesel v Říšském sněmu.

Článek byl otištěn bez podpisu v listu „Newcastle Daily Chronicle" z 3. března 1890 v rubrice „Němečtí sociální demokraté" s tímto redakčním úvodem: „Tento článek jsme dostali od jednoho z nejvlivnějších členů německé socialistické strany. Vzhledem k svému dlouholetému spojení se stranou, vzhledem k svému vztahu ke Karlu Marxovi a k socialistickým vůdcům vůbec, je autor jistě plně oprávněn, snad víc než kdokoli jiný, tlumočit jejich názory."

Krátce poté byl článek uveřejněn v „Berliner Volksblatt" ze 6. dubna 1890 pod názvem „Článek Bedřicha Engelse". Redakce upozornila v úvodní poznámce k článku, že „s ohledem na německé tiskové poměry" v době platnosti zákona proti socialistům byla nucena některé Engelsovy obraty a výrazy zmírnit.

„*Newcastle Daily Chronicle*" [„Newcastleská denní kronika"] byl anglický deník, který vycházel od roku 1858 (pod uvedeným názvem od roku 1862) do roku 1922.

„*Berliner Volksblatt*" [„Berlínské lidové noviny"] — německý sociálně demokratický deník založený v roce 1884. Roku 1891 se podle usnesení stranického sjezdu v Halle stal ústředním orgánem Sociálně demokratické strany Německa a vycházel pod názvem „Vorwärts. Berliner Volksblatt" [„Vpřed. Berlínské lidové noviny"]. Jeho šéfredaktorem byl Wilhelm Liebknecht. Engels s listem spolupracoval, napravoval chyby a kolísání redakce, a tak jí pomáhal v boji s oportunismem. Ve druhé polovině devadesátých let, po Engelsově smrti, se redakce „Vorwärtsu" dostala pod vliv pravého křídla strany. — *39.*

[2] Jde *o výjimečný zákon proti socialistům*, který vyhlásila Bismarckova vláda za podpory většiny Říšského sněmu 21. října 1878 a postavila jím německou sociální demokracii mimo zákon; byly zakázány všechny organizace strany, dělnické masové organizace, socialistický a dělnický tisk, socialistická literatura byla konfiskována a sociální demokraté byli perzekvováni. Přes tyto represálie pokračovala sociálně demokratická strana ve své činnosti. Za aktivní pomoci Marxe a Engelse překonala oportunistické i „ultralevé" tendence ve svých řadách, správně spojovala ilegální práci s využíváním legálních možností, a tak i v době platnosti zákona upevňovala a rozšiřovala svůj vliv v masách. Pod tlakem masového dělnického hnutí byl výjimečný zákon 1. října 1890 zrušen. Engels hodnotí tento zákon ve svém článku „Bismarck a německá dělnická strana" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 307—309). — *39, 225.*

[3] „*Der Sozialdemokrat*" [„Sociální demokrat"] — ústřední orgán německé sociálně demokratické strany; vycházel jako týdeník v době výjimečného zákona proti socialistům od září 1879 do září 1888 v Curychu a od října 1888 do 27. září 1890 v Londýně. V letech 1879—1880 vycházel list za redakce Georga Vollmara a v letech 1881—1890 za redakce Eduarda Bernsteina. Marx spolu s Engelsem, který byl spolupracovníkem listu, napravovali omyly listu a pomáhali tak ústřednímu orgánu prosazovat marxistickou proletářskou linii. — *39, 361.*

[4] *Národní liberálové* — strana německé (především pruské) buržoazie. Vznikla na podzim 1866 po rozštěpení buržoazní Pokrokové strany. Národní liberálové se kvůli uspokojení materiálních zájmů buržoazie zřekli nároku na politické panství této třídy a za svůj hlavní cíl považovali sjednocení německých států pod vedením Pruska. V jejich politice se obrážela kapitulace německé liberální buržoazie před Bismarckem. Po sjednocení Německa se Národně liberální strana definitivně vyvinula ve stranu velké buržoazie a průmyslových magnátů. Ve vnitřní politice se národní liberálové osvědčovali stále víc jako věrní poddaní; přitom se fakticky vzdali i svých dřívějších liberálních požadavků. — *40.*

[5] *Střed* — politická strana německých katolíků. Vznikla v letech 1870—1871 sloučením katolických poslanců v pruské poslanecké sněmovně a v Říšském sněmu (křesla poslanců strany středu byla uprostřed zasedacích síní). Strana středu zaujímala zpravidla postavení uprostřed mezi stranami podporujícími vládu a levými opozičními frakcemi v Říšském sněmu. Pod praporem katolicismu shromažďovala kolem sebe různé sociální vrstvy — katolické duchovenstvo, statkáře, buržoazii, a části rolnictva, převážně z malých a středních států západního a jihozápadního Německa — a podporovala jejich separatistické a protipruské tendence. Střed byl v opozici proti

Bismarckově vládě, přitom však hlasoval pro jeho opatření proti dělnickému a socialistickému hnutí. Podrobnou charakteristiku středu podal Engels ve své práci „Úloha násilí v dějinách" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 435—492) a v článku „Co teď" (viz tento svazek, str. 43—46). — *40.*

[6] *Konzervativci* — strana pruských junkerů, vojenské kliky, špiček buržoazie a luteránského kléru. Vznikla z krajního pravého křídla monarchistické frakce v pruském Národním shromáždění z roku 1848. Politika konzervativců, zaměřená k ochraně feudálních přežitků a reakčního politického zřízení v zemi, byla proniknuta duchem bojovného šovinismu a militarismu. Po založení Severoněmeckého spolku a v prvních letech po vzniku Německé říše vystupovali konzervativci jako pravá opozice proti Bismarckově vládě, neboť se obávali, že jeho politika povede k „rozplynutí" Pruska v Německu. Už roku 1866 se od této strany oddělila takzvaná strana svobodných konzervativců (neboli říšská strana), která hájila zájmy velkostatkářů a části průmyslových magnátů; bezvýhradně podporovala Bismarckovu politiku. — *40.*

[7] Engels má na mysli dva výnosy Viléma II., vydané 4. února 1890 krátce před volbami do německého Říšského sněmu, které měly sloužit vládě v předvolebním boji proti sociální demokracii.

V prvním výnosu ukládal císař říšskému kancléři, aby se obrátil na některé evropské státy s návrhem na svolání mezinárodní konference, na níž by se jednalo o vytvoření jednotného pracovního zákonodárství. Tato konference se skutečně konala v březnu 1890 v Berlíně. Kromě Německa se jí zúčastnili zástupci vlád z Anglie, Francie, Rakousko-Uherska, Itálie a jiných zemí. Konference přijala řadu usnesení: o zákazu práce dětí mladších 12 let, o zkrácení pracovní doby pro mladistvé a ženy aj. Tato usnesení však nebyla pro účastníky konference závazná.

Ve druhém výnosu vyslovoval císař přání, aby ministři veřejných prací a obchodu a průmyslu provedli revizi současného pracovního zákonodárství. Mělo se tak stát proto, aby se mohlo zlepšit postavení dělníků zaměstnaných ve státních i soukromých podnicích.

Vydání těchto výnosů svědčilo o tom, že Bismarckovy metody boje proti dělnickému hnutí hlavně s pomocí trestních opatření ztroskotaly. Nyní se vládnoucí třídy Německa pokoušely zastavit růst dělnického hnutí ještě větší sociální demagogií a pružnějším prováděním tradiční politiky „cukroví a biče". — *40.*

[8] Článek „*Co teď?*" napsal Engels stejně jako článek „Volby v Německu v roce 1890" v souvislosti s volbami do Říšského sněmu, jejichž první kolo probíhalo 20. února 1890 (viz poznámku 1). Článek vyšel v listu „Sozialde-

mokrat" a hned nato jej přetiskla vídeňská „Arbeiter-Zeitung", čís. 11 ze 14. března 1890. Poslední odstavec článku byl uveřejněn jako krátká noticka v „Berliner Volksblatt", čís. 61 z 13. března 1890, pod názvem „Bedřich Engels o současné situaci".

„*Arbeiter-Zeitung*" – orgán rakouské sociální demokracie; vycházel ve Vídni, od roku 1889 do roku 1893 týdně, v roce 1894 dvakrát týdně a od 1. ledna 1895 denně. Redaktorem listu byl Victor Adler. V devadesátých letech uveřejnil mnoho Engelsových článků. Mezi spolupracovníky listu patřili také August Bebel, Eleanor Marxová-Avelingová a jiní představitelé dělnického hnutí. — *43.*

[9] *Kartel* — probismarckovský blok obou konzervativních stran — konzervativců a svobodných konzervativců — a národních liberálů, který se vytvořil, když Bismarck v lednu 1887 rozpustil Říšský sněm. Kartel zvítězil ve volbách v únoru 1887 a získal rozhodující postavení v Říšském sněmu (220 křesel). Za podpory tohoto bloku vydal Bismarck v zájmu junkerů a velkoburžoazie řadu reakčních zákonů (zavedení ochranných celních tarifů, zvýšení celé řady daní aj.). Dalšího prodloužení výjimečného zákona proti socialistům, jehož platnost skončila v roce 1890, však přece jen nedosáhl. Zostření rozporů mezi členskými stranami kartelu a porážka ve volbách roku 1890 (kartel získal 132 křesel) způsobily, že se kartel rozpadl. — *43, 385.*

[10] *Německá svobodomyslná strana* vznikla v roce 1884 sloučením Pokrokové strany s levým křídlem národních liberálů. Tato strana zastupovala zájmy střední buržoazie a maloburžoazie a byla v opozici k Bismarckově vládě. Jedním z jejích vůdců byl poslanec Říšského sněmu Eugen Richter. — *44.*

[11] *Welfové* — hannoverská pravicová strana, založená v roce 1866 po přivtělení Hannoverska k Prusku. Byla pojmenována po hannoverském knížecím rodu Welfů. Strana si vytkla za cíl obnovení práv hannoverského královského domu a autonomie Hannoverska v Německé říši. Poněvadž nebyla dost silná, aby mohla utvořit frakci, přimkla se ke středu.

Malé národní frakce v německém Říšském sněmu, mezi nimi *Alsasané* a *Poláci*, kteří jako národnostní menšiny byli nespokojeni s vládní politikou národnostního útlaku, podporovaly v Říšském sněmu velké opoziční strany a často vystupovaly v bloku se stranou středu. — *44.*

[12] Ironická narážka na „kulturní boj", který v sedmdesátých letech 19. století vedla Bismarckova vláda. Tato politika uskutečňovaná pod heslem boje za světskou kulturu (odtud název „kulturní boj", který razili buržoazní liberálové) byla namířena proti katolické církvi a straně středu, jež podporovaly separatistické a protipruské tendence. Bismarck sice na počátku konfliktu s katolickou církví prohlásil v květnu 1872 v Říšském sněmu, že

„do Canossy nepůjdeme", ale ke konci sedmdesátých let, kdy potřeboval, aby jej katolická strana podporovala zejména v boji proti dělnickému hnutí a rostoucímu vlivu Socialistické dělnické strany Německa, musel zrušit téměř všechny protikatolické zákony vydané během konfliktu a přinutit hlavní představitele protikatolické politiky k demisi. Ústupky, které Bismarck učinil v letech 1878 až 1887 klerikálním kruhům a papeži Lvu XIII., se rovnaly přiznání, že „kulturní boj" skončil neúspěchem.

Výraz „jít do Canossy" se datuje od pokorné pouti německého císaře Jindřicha IV. do Canossy (v severní Itálii) v roce 1077, kde na kolenou prosil papeže Řehoře VII., aby zrušil jeho vyobcování z církve. — *45.*

[13] Delfská věštírna prý předpověděla králi Kroisovi: „Překročíš-li řeku Halys, zničíš velkou říši." Ve válce s perským králem Kýrem byla pak zničena Kroisova vlastní říše. — *45.*

[14] Stať *„Zahraniční politika ruského carismu"* napsal Engels proto, že se vznikem dvou vojenskopolitických bloků — Trojspolku (Německo, Rakousko-Uhersko a Itálie) a francouzsko-ruské aliance — na konci osmdesátých a na počátku devadesátých let 19. století došlo v Evropě k zostření mezinárodní situace a rychle rostlo nebezpečí světové války. Francouzsko-ruská dohoda byla v době, kdy Engels článek psal, těsně před uzavřením a to především vysvětluje, proč článek tak ostře napadá ruský carismus. Jinak se práce řadí k Engelsovým projevům v tisku a k dopisům, jimiž vyzýval socialisty různých zemí k akcím proti militarismu, překotnému zbrojení a dobyvačné politice evropských států. Bezprostředním podnětem k napsání stati byl dopis Věry Zasuličové, která se jménem redakce ruského marxistického časopisu „Social-demokrat" (jehož vydávání se tehdy připravovalo v Londýně) obrátila prostřednictvím Sergeje Michailoviče Kravčinského (Stěpňaka) na Engelse s prosbou o spolupráci. Engels poslal redakci svou stať, aby ji uveřejnila rusky (v překladu z němčiny). Zároveň měl v úmyslu uveřejnit ji i v jiných socialistických orgánech.

První kapitola (pod názvem „Zahraniční politika ruského carismu") vyšla rusky poprvé v Londýně v prvním sešitu „Social-demokratu" z února 1890. Dokončení práce přinesl druhý sešit „Social-demokratu" až v srpnu 1890. Mezitím byly první dvě kapitoly otištěny v originální německé verzi v dubnovém čísle časopisu „Die Neue Zeit"; redakce časopisu však zasahovala bez Engelsova vědomí do textu ve snaze zeslabit Engelsovy ostré charakteristiky vládnoucích kruhů v Rusku a Prusku, hodnocení představitelů hohenzollernské dynastie atd. Engels se to dověděl, teprve když dostal do rukou první sešit „Social-demokratu" (koncem března 1890) a porovnal překlad stati s německým textem. V dopisech redaktorovi „Die Neue Zeit" Kautskému a vydavateli Dietzovi z 1. dubna 1890 Engels rozhodně protestoval proti redakčním zásahům do textu své práce a požadoval,

aby první kapitoly byly znovu otištěny v originálním znění. V květnovém čísle časopisu „Die Neue Zeit" byly tyto dvě kapitoly otištěny znovu, tentokrát beze změn, spolu s třetí kapitolou. Redakce k tomuto druhému uveřejnění poznamenala pod čarou: „Do textu I. a II. kapitoly otištěné v dubnovém sešitě ‚Die Neue Zeit' se nedorozuměním vloudila řada odchylek od originálu, které značně ovlivňují charakter článku. Naši čtenáři jistě přijmou s povděkem, že reprodukujeme celý článek v původní formě, místo abychom uváděli opravy jednotlivých míst. V tomto sešitě je obsažen článek celý." Na konci práce bylo také připojeno datum, kdy byla stať dokončena: „*Londýn* koncem února 1890."

Anglicky vyšla Engelsova stať téhož roku v dubnovém a květnovém čísle časopisu „Time". Při překladu stati pro tento časopis Engels text na řadě míst pozměnil a doplnil. Druhou a třetí kapitolu, soudě podle některých Engelsových změn, překládal Engels pro „Time" až po únoru 1890, patrně v březnu.

Za Engelsova života se tato jeho práce dočkala řady vydání. Roku 1893 vyšla jako brožura polsky, byla otištěna v rumunském časopise „Contemporanul" [„Současník"], čís. 7 z roku 1890, první dvě kapitoly uveřejnil 5. září 1890 francouzský časopis „L' Idée Nouvelle" [„Nová myšlenka"]. Práce vycházela i bulharsky od 21. února do 3. března 1891 v časopise „Balkanska zora".

Závěrečnou část práce, pojednávající o situaci v Evropě, otiskly jako samostatný článek listy „Die Nordwacht" [„Severní stráž"], čís. 28 ze 13. července 1890, a „Der Wähler" [„Volič"], čís. 113 z 1. července 1890.

„*Social-demokrat*" — ruský marxistický literárně politický časopis, který vydávala skupina „Osvobození práce" roku 1890 v Londýně a roku 1892 v Ženevě. Vycházel nepravidelně, celkem vyšla čtyři čísla. Redaktory časopisu byli Věra Ivanovna Zasuličová, Georgij Valentinovič Plechanov a Pavel Borisovič Axelrod.

„*Die Neue Zeit*" [„Nová doba"] — teoretický časopis německé sociální demokracie; vycházel ve Stuttgartu od roku 1883 do října 1890 měsíčně, pak až do podzimu 1923 týdně. Redaktorem časopisu byl od roku 1883 do října 1917 Karl Kautsky, od října 1917 do podzimu 1923 Heinrich Cunow. V letech 1885—1894 napsal Engels pro „Die Neue Zeit" řadu článků, radil redakci a nezřídka ji i kritizoval, když se v uveřejněných materiálech objevovaly odchylky od marxismu. „Die Neue Zeit" přispěla svým podílem k propagaci marxismu a v boji proti oportunismu. V popularizaci a dalším rozvíjení marxistické teorie státu a revoluce nesplnila však, zvláště po Engelsově smrti, vždy své poslání. Před první světovou válkou a za války zaujímal časopis centristické stanovisko, a tím podporoval sociálšovinisty.

„*Time*" [„Čas"] — anglický měsíčník socialistického zaměření; vycházel v Londýně v letech 1879—1891. — *47.*

[15] Rusko se roku 1874 pokusilo zavést místo verbování rekrutů všeobecnou brannou povinnost. Podle zákona o vojenské povinnosti platného od 1. ledna 1874 bylo v Rusku téměř všechno mužské obyvatelstvo ve věku od 21 do 43 let, kromě obyvatel Střední Asie, Kazachstánu a příslušníků některých národností na Sibiři, v Povolží a na Dalekém severu, povinno sloužit v pravidelné armádě, v záloze či domobraně. Odvedenci se vybírali losem. Pomocí tohoto systému se mělo dosáhnout přeměny ruské armády v masovou armádu buržoazního typu. Avšak ve feudálně absolutistickém Rusku bránila zavedení principu všeobecné branné povinnosti řada stavovských privilegií, množství úlev vztahujících se jen na majetné třídy, nerovnoprávné podmínky výkonu vojenské služby u různých vrstev obyvatelstva aj. — *52.*

[16] *Válkou z let 1813—1815* míní Engels války šesté (1813—1814) a sedmé protifrancouzské koalice (1815) proti napoleonské Francii. Ve válce z let 1813 až 1814 tvořily ruské jednotky něco přes třetinu spojeneckých armád (Ruska, Rakouska, Pruska a některých jiných států) a podílely se jak na osvobození Německa z napoleonské nadvlády, tak na porážce napoleonských vojsk na francouzském území, která vedla ke zhroucení prvního císařství. — *52.*

[17] Pojmem *„národnostní princip"* charakterizuje Engels politiku carského Ruska vůči Polsku v 18. století. Tento pojem razily bonapartistické kruhy druhého císařství na podporu své dobyvačné politiky a zahraničně politických dobrodružství. Sloužil také jiným velmocem k zastírání jejich dobyvačných plánů. „Národnostní princip" neměl nic společeného s přiznáním práva národů na sebeurčení, ale měl ve skutečnosti podněcovat národnostní sváry a učinit z národního hnutí, zejména z hnutí malých národů, nástroj kontrarevoluční politiky soupeřících velmocí. Marx demaskoval bonapartistický „národnostní princip" ve svém pamfletu „Pan Vogt" (Marx-Engels, Spisy, sv. 14, čes. vyd. 1963, str. 530—580) a Engels ve svém článku „Proč se dělnická třída zajímá o Polsko?" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1965, str. 187 až 196). — *54, 573.*

[18] Jde o Velkoknížectví litevské — feudální stát, který vznikl počátkem 13. století. Od poloviny 13. do počátku 15. století se pod panství litevských knížat dostala ukrajinská, běloruská a západoruská území. Při podmaňování těchto území využívali litevští feudálové jejich oslabení tatarsko-mongolským vpádem, jakož i feudální rozdrobenosti a svárů, a na druhé straně úsilí obyvatelstva o sjednocení k obraně proti mongolským dobyvatelům.

První pokus o sjednocení Polska a Litvy byl podniknut roku 1385; tehdy byla uzavřena polsko-litevská unie (personální unie stvrzená sňatkem polské kněžny Jadwigy s litevským knížetem Jagiellou), jejímž hlavním posláním byla společná obrana proti rostoucí agresivitě řádu německých rytířů. Do poloviny 15. století se unie několikrát rozpadla, ale byla vždy zase ob-

novena. Pozvolna se měnila z obranného spojenectví ve spolek polských a litevských feudálů proti ukrajinskému a běloruskému lidu. Roku 1569 byla uzavřena lublinská unie, podle níž Polsko a Litva vytvořily společný stát nazvaný Rzecz Pospolita; Litva si přitom zachovala autonomii. — *54.*

[19] *Uniáty* se nazývali pravoslavní (řeckokatoličtí) křesťané, kteří se znovu připojili k římskokatolické církvi. Spojení (unie) bylo vyhlášeno na žádost polských feudálů a katolického duchovenstva, zejména jezuitů, roku 1596 na církevním koncilu v Brestu. Podle brestské unie muselo pravoslavné obyvatelstvo Rzeczi Pospolité (viz také poznámku 18) uznat svrchovanost papeže a přijmout hlavní katolická dogmata, přičemž pravoslavné církevní obřady zůstaly uniátům zachovány. Unie byla nástrojem k upevnění moci polských magnátů a šlechticů nad ukrajinským a běloruským lidem. Podporoval ji tamější vysoký klérus a feudální špičky. Lidové masy však unii odmítaly a boj proti uniátství se stal jedním z hesel lidového osvobozeneckého hnutí. — *54.*

[20] *Liberum veto* (svobodné veto) — bylo zásadou jednání na polském sejmu od 16. století do vyhlášení ústavy v roce 1791. Nesouhlas jediného člena sejmu stačil, aby bylo zmařeno jakékoli usnesení sejmu. Tato zásada, jakož i volitelnost polských králů zajišťovaly polské šlechtě výsadní postavení vůči královské moci. — *55.*

[21] *Vestfálským mírem* byla roku 1648 ukončena třicetiletá válka a uzavřeny dvě mírové smlouvy: v Osnabrücku byla podepsána smlouva mezi německým císařem, německými knížaty a Švédskem a v Münsteru smlouva mezi německým císařem a Francií (obě tato města leží ve Vestfálsku). Podle mírových podmínek, na nichž se dohodly vítězné mocnosti — Švédsko a Francie — s německými knížaty, ztratilo Německo značnou část svého území. Švédsko dostalo západní Pomořany a území při ústí Odry s ostrovy Rujana, Uznojem a Volyní, jakož i město Wismar a biskupství brémské a verdenské. Francie dostala bývalé habsburské državy v Alsasku (Horní a Dolní Alsasko s výjimkou Štrasburku a deseti dalších měst). Byla potvrzena práva Francie na dříve uchvácená území — biskupství Mety, Toul a Verdun. I některá německá knížectví zvětšila svá území. Vestfálský mír utvrdil politickou rozdrobenost Německa; německá knížata byla uznána za suverénní panovníky a dostala právo vést nezávisle na císaři zahraničně politická jednání a uzavírat mezistátní smlouvy jak mezi sebou, tak i s cizinou.

Hodnocení důsledků třicetileté války a vestfálského míru pro Německo podal Engels též ve svých pracích „Poznámky o Německu“ a „Marka“ (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 607–612, a sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 349–366). — *55.*

[22] *Závěť Petra Velikého* — podvržená listina, které západoevropští politikové a publicisté používali k propagandě proti Rusku. O tom, že tato „závěť" existuje, se rozšířily pověsti na Západě už v roce 1797; roku 1812 byl obsah této domnělé závěti vyložen v knize francouzského autora Lesura „Des progrès de la puissance russe, depuis son origine jusqu'au commencement du XIXe siècle" [„O růstu ruského státu od jeho vzniku až do začátku 19. století"] a roku 1836 byla tomuto falzifikátu dána forma dokumentu v Gaillardetově knize „Mémoires du chevalier d'Eon" [„Paměti rytíře d'Eon"]. V 19. století byl v západní Evropě rozšířen názor, že tzv. závěť Petra Velikého je autentický dokument, nebo že byla sestavena na příkaz jeho dědiců. — *55.*

[23] *Sedmiletá válka* (1756—1763) byla především válka mezi dvěma koalicemi evropských států: anglo-pruská koalice válčila proti koalici francouzsko-rusko-rakouské, k níž patřily i Sasko a Švédsko. Válku vyvolaly jednak zájmové rozpory evropských feudálně absolutistických mocností (Pruska, Rakouska, Ruska, Francie), jednak koloniální soupeření Francie s Anglií. Vojenská střetnutí, kromě námořních, se odehrávala v Evropě a na půdě anglických a francouzských kolonií v Americe a Asii. Na počátku války, v letech 1756—1757, dosáhla armáda pruského krále Bedřicha II. několika vítězství nad Rakušany a Francouzi, avšak o plody těchto vítězství připravily Bedřicha úspěchy ruských vojsk v Prusku v letech 1757—1760; Prusko bylo na pokraji porážky. Náhlá změna ruského zahraničně politického kursu po smrti carevny Alžběty 5. ledna 1762, když její nástupce Petr III. uzavřel s Pruskem mír a spojenectví, umožnila Prusku, aby se dohodlo o míru i s Rakouskem. Tento zvrat vyvolal nespokojenost ruské šlechty a byl jednou z příčin palácového převratu 28. června 1762, při němž byl Petr III. zabit a na trůn dosazena Kateřina II. Ta zrušila spojenectví s Pruskem, válku však už neobnovila. Sedmiletá válka skončila uzavřením pařížské a hubertusburské mírové smlouvy. Podle pařížské smlouvy musela Francie postoupit Anglii své největší kolonie (Kanadu, téměř všechny francouzské državy ve Východní Indii atd.), čímž zesílila koloniální a námořní moc Anglie. Hubertusburským mírem byly obnoveny předválečné hranice Pruska, Rakouska a Saska. — *58.*

[24] *Petrohradská smlouva* z 31. března (11. dubna) 1764 o obranném spojenectví mezi Ruskem a Pruskem byla uzavřena na 8 let. Smluvní strany si vzájemně zaručovaly nedotknutelnost svého území, vojenskou a finanční pomoc v případě napadení a vzájemnou podporu obchodu. V tajných článcích smlouvy se obě strany zavazovaly nepřipustit žádné změny polské a švédské ústavy. Ve zvláštním tajném článku se Prusko zavazovalo podporovat kandidáta na polský trůn, za nímž bude stát Rusko. Ve smlouvě se zračila snaha

Ruska a Pruska zabránit dalšímu zesilování rakouského a francouzského vlivu v Polsku. — *58.*

[25] *K prvnímu dělení Polska* mezi Prusko, Rakousko a Rusko došlo roku 1772. Podle smlouvy o dělení, podepsané v Petrohradě 5. srpna 1772, zmocnilo se Rakousko a Rusko části západoukrajinských a původních polských území: Rakousko Haliče, Prusko Varmie a části Pomořan, Kujavska a Velkopolska. Rusku připadlo jižní Livonsko a východní část Běloruska. — *58.*

[26] Takzvanou *zásadu legitimity* razil na vídeňském kongresu (1814—1815) představitel Francie Charles Maurice Talleyrand. Podle této zásady měly být v Evropě znovu nastoleny „legitimní" královské dynastie svržené za francouzské revoluce a za napoleonských válek. — *59.*

[27] *Válka o bavorské dědictví* (1778—1779) mezi Pruskem a Saskem na jedné straně a Rakouskem na druhé vznikla pro nároky německých vlád na různé části Bavorska po smrti kurfiřta Maxmiliána Josefa, jenž nezanechal přímého následníka trůnu, a pro soupeření Rakouska a Pruska o vedoucí úlohu v Německu. Válka skončila v květnu 1779 uzavřením těšínského míru. Podle této smlouvy dostalo Prusko a Rakousko některé části bavorského území a Sasko peněžitou náhradu. Bavorský trůn obdržel falcký kurfiřt. Těšínská mírová smlouva potvrdila některé dřívější smlouvy uzavřené německými vládami od vestfálského míru z roku 1648 až po hubertusburský mír z roku 1763. Rusko vystupovalo zpočátku jako rozhodčí mezi bojujícími stranami a bylo ve zvláštním článku mírové smlouvy prohlášeno spolu s Francií za garanta smlouvy. — *59.*

[28] Jde o úspěšné války Ruska s Tureckem v letech 1768—1774 a 1787—1792. — *59.*

[29] *V deklaraci o ozbrojené neutralitě*, která byla vyhlášena Kateřinou II. 11. března 1780, se vyhlašovalo právo neutrálních lodí použít ke své obraně na moři zbraní, budou-li napadeny válčícími státy, právo neutrálních států svobodně obchodovat s válčícími mocnostmi, zásada nedotknutelnosti nepřátelského majetku, jestliže se plaví pod neutrální vlajkou, a respektování blokády jen v tom případě, je-li vstup do blokovaného přístavu fakticky uzavřen válečnými loďmi. Tato deklarace, namířená proti Anglii v době americké války za nezávislost (1775—1783), se stala podkladem konvence uzavřené mezi Ruskem a řadou jiných států. V letech 1780—1783 se k ní připojily Dánsko, Švédsko, Holandsko, Prusko, Rakousko, Portugalsko a Království obou Sicílií.

Tyto zásady ozbrojené neutrality se později staly základem *deklarace o zásadách mezinárodního námořního práva*, kterou podepsali představitelé Rakous-

ka, Francie, Anglie, Pruska, Ruska, Sardinie a Turecka 16. dubna 1856. Deklarace byla přiložena k pařížské mírové smlouvě podepsané 30. března 1856 účastníky krymské války z let 1853—1856. — *60.*

[30] K druhému dělení Polska došlo roku 1793 a k třetímu roku 1795. Dělení bylo důsledkem dobyvačné politiky Rakouska, Pruska a carského Ruska vůči Polsku a prostředkem k potlačení polského národně osvobozeneckého hnutí. Při druhém dělení připadla Rusku část Bílé Rusi a část Ukrajiny na pravém břehu Dněpru; Prusko uchvátilo Gdaňsk, Toruň a část Velkopolska; Rakousko se druhého dělení neúčastnilo.

Při třetím dělení Polska dostalo Rusko Kuronsko, litevské a běloruské území a část Volyně; Rakousko se zmocnilo části Malopolska s Lublinem a Krakovem. Jádro Polska s Varšavou připadlo Prusku. Po třetím dělení přestalo Polsko až do 20. století existovat jako samostatný stát. — *60.*

[31] Jde o první koalici evropských feudálně absolutistických států proti revoluční Francii. V únoru 1792 byl za aktivní součinnosti Anglie a carského Ruska uzavřen vojenský spolek mezi Pruskem a Rakouskem, tyto země pak zahájily ve Francii intervenci. Po lidovém povstání z 10. srpna 1792 a po popravě Ludvíka XVI. v lednu 1793 se k protifrancouzské koalici otevřeně připojily Anglie, Holandsko, Španělsko, Neapolsko, Sardinie a řada malých německých a italských států. Válka první koalice proti Francii trvala do roku 1797. — *60.*

[32] Ve *Fredrikshamnu* (ve Finsku) došlo v létě roku 1783 z iniciativy švédského krále Gustava III. k jeho schůzce s Kateřinou II. Gustav se chtěl přitom dovědět, jaké úmysly má Kateřina vůči Turecku a Krymu a jak se staví ke švédským plánům na zabrání Norska. Kateřina II. se tehdy snažila dosáhnout sblížení se Švédskem, protože se Rusko právě připravovalo k válce s Tureckem. — *61.*

[33] *Lunévillský mír* byl uzavřen mezi Rakouskem a Francií 9. února 1801 po porážce vojsk druhé protifrancouzské koalice evropských států. Podle mírových podmínek uznalo Rakousko rozšíření francouzského území v Německu a Itálii, které bylo výsledkem válek s první a druhou koalicí, potvrdilo připojení levého břehu Rýna, Belgie a Lucemburska k Francii, dále sankcionovalo francouzské panství nad státy zřízenými v letech 1795—1798 na území Holandska, Švýcarska a severní Itálie (Batavská, Helvetská, Ligurská a Předalpská republika). — *62.*

[34] *Usnesení říšské deputace* (Reichsdeputationshauptschluss) z 25. února 1803, tj. usnesení komise zástupců německých států zvolené Říšským sněmem v Řezně v říjnu 1801, zrušilo řadu malých západoněmeckých států. Jejich území

připadla větším německým státům, jejichž državy na levém břehu Rýna zabrala podle lunévillského míru Francie (viz také poznámku 33). Celkem bylo likvidováno 112 německých států (skoro všechny církevní državy a říšská města) se 3 milióny obyvatel. Jejich území bylo připojeno z větší části ke státům naprosto závislým na Francii, k Bavorsku, Württembersku a Bádensku, a také k Prusku. Usnesením říšské deputace byla jen prováděna ustanovení tajné úmluvy mezi Ruskem a Francií z října 1801, podle níž se teritoriální otázky v Porýní měly řešit v souladu se zájmy Francie. — *62.*

[35] Bitva u *Slavkova* svedená 2. prosince 1805 mezi rusko-rakouskými a francouzskými vojsky (třetí koalice) skončila vítězstvím Napoleona I. Po této porážce vystoupilo Rakousko z třetí koalice a uzavřelo s Napoleonem bratislavský mír. Rusko a Anglie pokračovaly v boji a utvořily roku 1806 novou, čtvrtou koalici proti napoleonské Francii.

Rýnský spolek (Rheinbund) — sdružení jihoněmeckých a západoněmeckých států založené pod protektorátem Napoleona I. v červenci 1806. Napoleonovi se podařilo vytvořit tento vojenskopolitický blok v Německu po porážce Rakouska v roce 1805. Tímto aktem se rozpadla Svatá říše římská národa německého. Do spolku vstoupilo nejprve 16 německých států (Bavorsko, Württembersko, Bádensko a další) a později kromě Rakouska a Pruska všechny německé státy, které se staly fakticky vazaly napoleonské Francie. Vojska těchto států se zúčastnila Napoleonových dobyvačných tažení, mj. válečného tažení do Ruska v roce 1812. Spolek se rozpadl po porážkách Napoleonovy armády v roce 1813. — *63.*

[36] Uvádí se řada bitev z let 1806—1807 z války čtvrté koalice 1806—1807 proti napoleonské Francii. Tvořily ji Anglie, Rusko, Švédsko a Prusko, které uzavřelo v červenci 1806 s Ruskem proti Napoleonovi tajný spolek.

V bitvě u *Jeny* 14. října 1806 porazil Napoleon pruskou armádu a donutil Prusko ke kapitulaci.

V bitvě u *Jílového* (Preussisch-Eylau) ve Východním Prusku, která byla svedena 7.—8. února 1807 mezi francouzskými a pruskými vojsky, se Napoleonovi nepodařilo dobýt rozhodujícího úspěchu.

Bitva u *Friedlandu* (Východní Prusko) 14. června 1807 mezi francouzskými a ruskými vojsky skončila vítězstvím Napoleonovy armády.

Tylžský mír — mírové smlouvy uzavřené 7. a 9. července 1807 mezi napoleonskou Francií a členy čtvrté protifrancouzské koalice, Ruskem a Pruskem, které byly ve válce poraženy. Pro Prusko byly mírové podmínky velmi těžké, ztratilo značnou část svého území (mimo jiné všechna území na západ od Labe). Rusko neztratilo žádné území, získalo naopak kraj kolem Białystoku, který mu postoupilo Prusko (později, po Napoleonově vítězství nad Rakouskem ve válce z roku 1809, byl k Rusku připojen kraj tarnopolský ve vý-

chodní Haliči); Alexandr I. musel však uznat francouzské výboje v Německu a územní změny, které tam Napoleon provedl a Napoleonovu svrchovanost nad Jónskými ostrovy. Dále byl nucen souhlasit s vytvořením vévodství varšavského, které se stalo francouzským nástupištěm na hranicích Ruska, a připojit se k blokádě Anglie (k takzvané kontinentální blokádě). Mezi Ruskem a napoleonskou Francií byl uzavřen spolek k útoku i obraně namířený proti Anglii. Za to slíbil Napoleon Rusku volnost v akcích proti Turecku a Švédsku. — *63, 423, 445.*

[37] Jde o přechod ruské armády pod velením Barclaye de Tolly přes zamrzlý Botnický záliv v zimě roku 1809 za rusko-švédské války z let 1808—1809. Vstup ruských vojsk na území Švédska urychlil spiknutí švédských šlechticů proti králi Gustavu IV. Cílem spiknutí bylo omezit královskou moc v zájmu šlechtické oligarchie. V březnu 1809 byl Gustav IV. svržen a brzy nato se stal králem jako Karel XIII. jeho strýc, vévoda Södermanlandský. V září téhož roku bylo Švédsko nuceno uzavřít s carským Ruskem ve Frederikshamnu mír a odstoupit mu Finsko. — *63.*

[38] V *Abo* (Turku) se v srpnu 1812 sešli Alexandr I. a následník švédského trůnu Karel Jan (Bernadotte). Výsledkem setkání byla smlouva, kterou podepsalo Rusko a Švédsko 30. srpna 1812 a která fakticky stvrzovala vojenský spolek těchto států proti napoleonské Francii. Ve smlouvě se Rusko zavazovalo, že poskytne Švédsku vojenskou pomoc proti Dánsku v případě, že by Dánsko odmítlo odstoupit švédskému králi Norsko. Švédsko se zase zavázalo podporovat územní nároky carské vlády, zvláště nároky na vévodství varšavské, které bylo pod Napoleonovou nadvládou. — *63.*

[39] Míní se setkání Napoleona I. s Alexandrem I., ke kterému došlo v *Erfurtu* ve dnech 27. září až 14. října 1808. Napoleon, znepokojený růstem národně osvobozeneckého hnutí v podrobených zemích, zvláště ve Španělsku, a obávaje se útoku ze strany Rakouska, snažil se získat pomoc Alexandra I. pro válku s Rakouskem. Sám přislíbil, že bude Rusko podporovat v jeho nárocích na Moldavsko a Valašsko. Rozhovory skončily podepsáním tajné konvence, která formálně obnovovala francouzsko-ruský spolek uzavřený roku 1807 v *Tylži*, Alexandr však přesto odmítl poskytnout Napoleonovi pomoc proti Rakousku. Za francouzsko-rakouské války roku 1809 se Rusko omezilo na okupaci Haliče, nepodniklo však proti Rakousku žádné vojenské akce. — *63.*

[40] *Rusko-turecká válka* začala roku 1806 a trvala (s přerušením v letech 1807 až 1809) do roku 1812. Byla důsledkem zostření rusko-tureckých vztahů, k němuž značně přispěly intriky napoleonských diplomatů. Ruská vojska způsobila turecké armádě na evropském i kavkazském válčišti několik těž-

kých porážek. Válka skončila bukurešťským mírem, podepsaným 28. května 1812. Podle mírových podmínek dostalo Rusko Besarábii až k řece Prut, některá území v Zakavkazsku a rovněž právo na obchodní plavbu po Dunaji. Smlouva potvrzovala dřívější ujednání mezi Ruskem a Tureckem, podle nichž se Moldavsku a Valašsku poskytovala autonomní práva.

Vojenské vítězství Ruska objektivně posloužilo osvobozeneckému hnutí balkánských národů, namířenému proti tureckému panství. Úspěšné akce ruských vojsk na Balkáně byly významnou podporou srbského lidového povstání z let 1804—1813, které mělo klíčový význam ve staletém národně osvobozeneckém boji Srbů proti tureckým feudálům. Po vyhnání Turků si Srbové v průběhu povstání (1805—1811) začali vytvářet vlastní státní správu. Podle bukurešťské mírové smlouvy bylo Turecko povinno poskytnout Srbům autonomii ve věcech vnitřní správy. Když však Napoleonova armáda vpadla do Ruska, porušil sultán smlouvu a poslal roku 1813 do Srbska trestní expedici, která tam dočasně obnovila turecké panství. Díky novému vítěznému povstání z roku 1815 svrhli Srbové s diplomatickou pomocí Ruska znovu turecké jho a po rusko-turecké válce z let 1828—1829 bylo Turecko nuceno zvláštním sultánovým fermanem z roku 1830 uznat autonomii (faktickou nezávislost) Srbska. — *64.*

[41] *Kontinentální systém* čili kontinentální blokáda, vyhlášená Napoleonem roku 1806, zakazovala zemím na evropském kontinentě obchodovat s Anglií. Rusko přistoupilo ke kontinentálnímu systému na základě tajného článku tylžského míru z roku 1807. — *64.*

[42] Alexandr Sergejevič Puškin, „Eugen Oněgin", hlava první, sloka VIII. V překladu Josefa Hory tyto verše zní:

„čím sílí říše, čím se množí,
proč beze zlata obstará
si země vše, když postará
se v pravý čas o prosté zboží;
žel, tohle otec nechápal
a půdu zastavoval dál." — *64.*

[43] *Bitva u Lipska* ve dnech 16.—19. října 1813, zvaná „bitvou národů", byla rozhodující bitvou mezi vojsky šesté protifrancouzské koalice evropských států a vojskem napoleonské Francie. Na straně spojenců bojovaly armády ruská, rakouská („česká" armáda), pruská a švédská, která měla nad Napoleonovou armádou početní převahu. Vítězství spojeneckých armád rozhodlo výsledek tažení roku 1813 ve prospěch spojenců, způsobilo rozpad Rýnského spolku a osvobodilo Německo od Napoleonovy nadvlády. — *64.*

[44] Na *vídeňském kongresu* (1814—1815), který se sešel po porážce napoleonské Francie, evropští monarchové a jejich ministři předělali mapu Evropy v záj-

mu restaurace „legitimních" monarchií a proti zájmům sjednocení a nezávislosti národů. Polsko bylo znovu rozděleno mezi Rakousko, Prusko a Rusko. Rozhodnutím kongresu z 9. června 1815 největší část velkovévodství varšavského, které vytvořil Napoleon I. po tylžském míru z roku 1807, připadla Rusku jako Království polské, čili kongresové Polsko. — *65.*

[45] *Svatá aliance* byla spolkem kontrarevolučních mocností proti jakémukoli pokrokovému hnutí v Evropě. Byla vytvořena z iniciativy cara Alexandra I. vítězi nad Napoleonem. Přistoupily k ní vedle Rakouska a Pruska téměř všechny evropské státy. Monarchové se zavazovali, že budou potlačovat revoluci, kdekoli vypukne, a že se přitom budou vzájemně podporovat. — *66.*

[46] Na jaře 1821 vypuklo v Řecku povstání, které se brzy masově rozšířilo. 1. ledna 1822 vyhlásilo Národní shromáždění, svolané do Epidauru, nezávislost Řecka a schválilo ústavu. Turecký sultán nebyl s to vypořádat se s řeckým povstáním vlastními silami, a proto povolal na pomoc svého vazala, egyptského chediva Muhammada Alího, jehož vojsko roku 1825 přepadlo Moreu (Peloponés) a všude bestiálně vraždilo řecké obyvatelstvo. Mocnosti Svaté aliance, zejména carské Rusko, se zpočátku stavěly ostře proti povstání, ale obrovské sympatie, které boj Řeků ve světě vyvolával, a hlavně možnost využít tohoto boje k upevnění vlastního vlivu na jihu Balkánského poloostrova přiměly Anglii, carské Rusko a Francii k tomu, že uznaly Řecko za válčící stranu a poslaly mu vojenskou pomoc. Rozhodující význam pro vydobytí řecké nezávislosti mělo vítězství Ruska v rusko-turecké válce z let 1828 až 1829; Turecko bylo donuceno uznat nezávislost Řecka. Avšak vládnoucí kruhy evropských velmocí vnutily řeckému lidu roku 1832 reakční monarchický režim. — *67.*

[47] Jde o buržoazní revoluce ve Španělsku (1820—1823), v Neapolském království (1820—1821) a v Piemontu (1821). Národně osvobozovací hnutí v těchto zemích bylo potlačeno zásahem Svaté aliance, která poslala francouzská vojska do Španělska a rakouská vojska do Itálie. — *67.*

[48] *Karbonáři* (uhlíři) — členové tajného politického spolku, který vznikl roku 1806 v Itálii a ve dvacátých letech se rozšířil i do Francie. Italští karbonáři usilovali o národní jednotu a nezávislost Itálie a o liberální státní reformy, od roku 1815 velmi energicky vystupovali proti italské reakci. Spolek sdružoval příslušníky městské buržoazie, zburžoaznělé šlechty, důstojnických kruhů, maloburžoazie a rolnictva. Francouzští karbonáři, k nimž patřili zástupci různých politických směrů, bojovali za svržení bourbonské monarchie. — *67.*

[49] Jmenované kongresy Svaté aliance se konaly roku 1818 v *Cáchách*, roku 1820 v *Opavě*, roku 1821 v *Lublani* a roku 1822 ve *Veroně*. Všechny tyto kongresy

usilovaly o potlačení buržoazních revolucí a národně osvobozeneckých hnutí v evropských zemích. — *67.*

[50] Engels zde zřejmě cituje „Recueil des documents relatifs à la Russie pour la plupart secrets et inédits utiles à consulter dans la crise actuelle" [„Sbírka dokumentů týkajících se Ruska, většinou tajných a dosud nevydaných, s nimiž je užitečné se seznámit za nynější krize"], Paříž 1854, str. 52—53. — *68.*

[51] V bitvě u *Navarina* (Navarino, dnes Pylos — město a přístav v Řecku) bylo 20. října 1827 turecko-egyptské loďstvo poraženo spojenými eskadrami anglickou, francouzskou a ruskou pod velením anglického admirála Edwarda Codringtona. Evropské velmoci poslaly své spojené eskadry do řeckých vod, aby zasáhly do války mezi Tureckem a řeckými povstalci. Bitva se rozpoutala, když turecké velení odmítlo zastavit hromadné vraždění řeckého obyvatelstva, a skončila úplným zničením turecko-egyptského loďstva; urychlila také propuknutí rusko-turecké války z let 1828—1829, v níž Rusko zvítězilo. — *69.*

[52] Tím se myslí *drinopolský mír*, který uzavřelo Rusko s Tureckem 14. září 1829 po porážce Turecka ve válce z let 1828—1829. Rusku připadlo ústí Dunaje s ostrovy v dunajské deltě a značná část východního pobřeží Černého moře na jih od ústí Kubáně. Turecko muselo uznat autonomii Moldavska a Valašska a poskytnout jim právo, aby si samy volily své panovníky. Tuto autonomii mělo zaručovat Rusko; tím se fakticky ustanovil nad oběma knížectvími protektorát ruského cara. Turecká vláda se rovněž zavazovala, že uzná Řecko jako samostatný stát spojený s Tureckem jen tím, že bude sultánovi odvádět roční poplatek. Dále se Turecko zavázalo, že dodrží všechny dřívější dohody o autonomii Srbska a že tuto autonomii uzákoní zvláštním fermanem. — *70.*

[53] *Červencová revoluce* — 29. července 1830 zvítězil pařížský lid nad královským vojskem a svrhl bourbonskou dynastii ve Francii. K moci se dostal takzvaný král buržoazie Ludvík Filip. — *70.*

[54] *Polské povstání z let 1830—1831* bylo vyvoláno národnostním a politickým útlakem carismu. Vypuklo 29. listopadu 1830 ve Varšavě jako vojenská vzpoura, ale nabylo charakteru národního povstání a vedlo k vyhnání carských vojsk. Šlechta ve vládě a v armádě, která na sebe strhla vedení povstání, prováděla však kapitulantskou politiku a znemožnila širokým lidovým masám, aby se zapojily do národně osvobozeneckého hnutí; současně se snažila uchvátit části ukrajinského a běloruského území. Poněvadž se představitelům buržoazně demokratických kruhů nepodařilo dosáhnout zrušení

nevolnictví, nezískalo povstání potřebnou podporu rolnictva. Vojenské akce, zahájené v únoru 1831, vedly ke kapitulaci polské vlády 8. září 1831 a k vydání Varšavy carské armádě. I když bylo polské povstání poraženo, sehrálo významnou úlohu v osvobozeneckém boji polského lidu a mělo velký mezinárodní význam. — *70.*

[55] *Hünkjariskeleská smlouva* mezi Ruskem a Tureckem byla uzavřena 8. července 1833. Než byla podepsána, vylodily se v oblasti Bosporu, v Hünkjar Iskelesi, ruské výsadkové oddíly, které měly pomoci sultánovi v boji proti Ibrahímu pašovi, synu vzbouřeného egyptského chediva Muhammada Alího, jehož armáda ohrožovala turecké hlavní město. V květnu 1833 uzavřela Porta za anglického a francouzského zprostředkování s Muhammadem Alím mír a odstoupila mu Sýrii a Palestinu. Přestože sultánovi už nehrozilo přímé nebezpečí, využila carská diplomacie napjaté situace a přítomnosti ruského vojska v Turecku a přiměla Portu, aby uzavřela s Ruskem obranný spolek; dosáhla toho, že do hünkjariskeleské smlouvy, jíž byl tento spolek právně uzavřen, byl pojat tajný článek, kterým se Turecko zavazovalo nedovolit průjezd úžinami žádným cizím válečným lodím kromě ruských. Druhý článek potvrzoval drinopolskou smlouvu a další rusko-turecké úmluvy. Doba platnosti smlouvy byla stanovena na osm let. — *70.*

[56] Jde o zostření konfliktu na východě v souvislosti s novou turecko-egyptskou válkou z let 1839—1841 a o zesílení rozporů mezi Anglií a Francií, která tajně podporovala egyptského chediva Muhammada Alího. Anglie se obávala jednostranného zásahu Ruska ve prospěch sultána, a proto prosadila, že západní mocnosti se společně obrátily na Portu s nabídkou vojenské pomoci. 15. července 1840 podepsaly Anglie, Rusko, Prusko, Rakousko a Turecko za neúčasti Francie v Londýně konvenci o poskytnutí pomoci tureckému sultánovi. Vzniklo nebezpečí války mezi Francií a koalicí evropských států; Francie se však k takové válce neodhodlala a přestala Muhammada Alího podporovat. Byla to těžká porážka francouzské politiky na Blízkém východě. Po vojenském zásahu Anglie a Rakouska se Muhammad Alí musel vzdát všech svých držav mimo Egypt a podrobit se sultánově svrchovanosti. — *70.*

[57] *Règlement organique* (organický reglement) — první ústava podunajských knížectví (Moldavska a Valašska), kterou zavedl roku 1831 Pavel Dmitrijevič Kiselev, jenž stál v čele správy těchto knížectví. Knížectví byla obsazena ruskými vojsky po skončení rusko-turecké války z let 1828—1829. Podle organického reglementu náležela zákonodárná moc v obou knížectvích sněmům voleným zástupci statkářů, duchovenstva a měst. Reglement utvrdil vládnoucí postavení velkých bojarů a vyššího duchovenstva, zachoval dosavadní feudální zřízení včetně roboty. Rolníci odpověděli na takovou „ústavu" řadou povstání. Zároveň zavedl reglement řadu buržoazních reforem: byla

odstraněna vnitřní cla, zavedena svoboda obchodu, soudy byly odděleny od administrativy a jiné (charakteristiku organického reglementu viz „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 253—257). — *70.*

[58] V prvním anglickém vydání I. dílu „Kapitálu" (Londýn 1887), na které zde Engels odkazuje, nesouhlasí rozdělení na kapitoly s rozdělením v německém vydání. — *71.*

[59] „*Portfolio*" — zkrácený název sbírky diplomatických listin a dokumentů, kterou vydával David Urquhart v Londýně. Série „The Portfolio; or a Collection of State Papers" [„Portfej, čili Sbírka státních dokumentů"] vycházela v letech 1835—1837; další série vycházela v letech 1843—1845 pod názvem „The Portfolio. Diplomatic Review" [„Portfej. Diplomatický přehled"]. — *71.*

[60] Tím se myslí buržoazní revoluce z roku 1848 v Moldavsku a Valašsku; tehdy se v těchto knížectvích rozšířilo mohutné hnutí lidových mas za úplné odstranění závislosti na turecké říši, za zrušení nevolnictví a jiných překážek brzdících rozvoj kapitalismu. Revoluce byla potlačena spojenými silami vnitřní reakce a ozbrojené intervence sultánského Turecka a carského Ruska. — *71.*

[61] V říjnu 1850 se konalo ve Varšavě jednání mezi zástupci Pruska a Rakouska, zprostředkované Mikulášem I. Cílem tohoto jednání bylo urovnat rakousko-pruské vztahy, které se po revoluci z let 1848—1849 značně přiostřily, protože oba státy usilovaly o hegemonii v Německu. Rakousko se domáhalo obnovení Německého spolku, sdružení německých států založeného vídeňským kongresem, který se za revoluce fakticky rozpadl. Prusko doufalo, že upevní svou hegemonii v Německu, když vytvoří novou unii německých států pod svým vedením. Car Mikuláš I., který se stavěl proti zesílení Pruska a měl zájem na zachování feudální roztříštěnosti Německa, vystupoval ve Varšavě ve sporu mezi Pruskem a Rakouskem jako arbitr a dával najevo, že rozhodně podporuje Rakousko. — *72.*

[62] Londýnská smlouva o dánském následnictví byla podepsána 8. května 1852 představiteli Ruska, Rakouska, Anglie, Francie, Pruska, jakož i Švédska, Norska a Dánska. Základem tohoto dokumentu byl londýnský protokol z 2. srpna 1850 (podepsaný týmiž účastníky kromě Pruska), jímž se jednoznačně proklamovala zásada nedělitelnosti držav dánské koruny včetně vévodství Šlesviku a Holštýna, která zároveň patřila k Německému spolku. Tím byla postavena hráz snahám německého obyvatelstva obou vévodství odtrhnout se od Dánska a připojit se k Německu. Ačkoli smlouva z roku 1852

přiznávala vévodstvím právo na samosprávu, ponechávala je nicméně pod vládou dánské koruny. Následníkem bezdětného dánského krále Bedřicha VII. byl prohlášen princ Christian Glücksburský (později král Kristián IX). — *72.*

[63] Tento výrok je připisován rakouskému ministerskému předsedovi a ministru zahraničních věcí Schwarzenbergovi, který prý ho použil, když rakouská zahraniční politika zaujala protiruské stanovisko. Citovaný výrok doslovně zněl: „Svět bude nad tím žasnout, jak dovedeme být nevděční." — *72.*

[64] Jde o pařížskou mírovou smlouvu, uzavřenou 30. března 1856 po skončení krymské války z let 1853—1856 mezi Francií, Anglií, Rakouskem, Sardinií, Pruskem a Tureckem na jedné straně a Ruskem na druhé. Rusko, které bylo ve válce poraženo, bylo nuceno odstoupit ústí Dunaje a část jižní Besarábie, zříci se protektorátu nad podunajskými knížectvími a ochrany křesťanských poddaných Turecka, souhlasit s neutralizací Černého moře (bylo otevřeno všem obchodním lodím, ale jeho vody a přístavy byly uzavřeny všem válečným lodím s výjimkou 10 malých válečných lodí pro Rusko a 10 pro Turecko, obě země nesměly na jeho březích zřizovat arzenály); výměnou za Sevastopol a jiná města, která obsadili spojenci, vrátilo Rusko Turecku Kars. Anglii a Rakousku se během jednání na pařížském kongresu nepodařilo úplně uskutečnit své agresívní záměry vůči Rusku. Na průběh jednání měla vliv hrdinná obrana Sevastopolu, porážka turecké armády na kavkazském bojišti, neúspěchy spojenců v Baltském moři a také obratnost ruské diplomacie, které se podařilo využít anglo-francouzských rozporů. — *73.*

[65] Gorčakov použil tohoto obratu v cirkulární depeši ruským zastupitelským úřadům v zahraničí z 21. srpna 1856. V této depeši Gorčakov jakožto nově jmenovaný ministr zahraničních věcí stanovil zaměření ruské zahraniční politiky. — *74.*

[66] O vyřešení sporných otázek mezinárodního námořního práva viz poznámku 29.

Sblížení mezi bonapartovskou Francií a carským Ruskem na pařížském kongresu vedlo k tomu, že 3. března 1859 byla z iniciativy Napoleona III. uzavřena tajná úmluva mezi Ruskem a Francií. Car Alexandr II. se v ní zavazoval poskytnout Napoleonovi III. diplomatickou podporu při přípravách k vojenskému rozdrcení Rakouska a v případě války rozmístit ruská vojska na rakouských hranicích, aby byla část rakouské armády vázána na východě. Naproti tomu Napoleon III. v duchu dohody nadále podporoval ruskou politiku na Balkáně. — *75.*

[67] Roku 1859 rozpoutal Napoleon III. za podpory Alexandra II. společně se Sardinským královstvím válku proti Rakousku. Přitom se snažil pod heslem „osvobození" Itálie dobýt nová území a pomocí úspěšného „lokálního" vojenského tažení upevnit bonapartistický režim ve Francii. Pravé úmysly Napoleona III. odhalil Giuseppe Mazzini v manifestu „Válka", jejž podrobně citoval Marx v článku „Mazziniho manifest" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 13,čes. vyd. 1963, str. 402—407).

Italská velkoburžoazie a liberální šlechta doufaly, že se jim vákou podaří dosáhnout bez účasti lidových mas sjednocení Itálie pod savojskou dynastií, která vládla v severoitalském Piemontu, Savojsku a na ostrově Sardinii. Po vítězstvích nad rakouskou armádou u Magenty a Solferina se Napoleon III. obával rozmachu národně osvobozeneckého hnutí proti rakouskému útlaku a vojenských komplikací, kdyby se pokračovalo ve válce, a rozhodl se proto nepodporovat sjednocení Itálie. 11. července 1859 uzavřel za zády svého spojence předběžně separátní mír s Rakouskem ve Villafrance. Válkou získala Francie Savojsko a Nizzu; Lombardie byla připojena k Sardinskému království.

Ale proti dynastické politice piemontských vládnoucích kruhů a intrikám francouzských bonapartistů vzplanul roku 1860 v Itálii národně osvobozenecký boj za sjednocení země. Díky hrdinným vojenským akcím Garibaldiho dobrovolníků, podporovaných lidovými masami, byla na Sicílii a v Neapoli svržena bourbonská dynastie, jižní Itálie se sjednotila s Piemontem a roku 1861 bylo vyhlášeno Italské království. Benátsko zůstalo pod rakouským panstvím až do roku 1866. Obsazením Říma a papežského státu italským vojskem roku 1870 bylo sjednocení Itálie dovršeno. — *75.*

[68] Za národně osvobozeneckého povstání v Polsku v letech 1863—1864 nabídla pruská Bismarckova vláda carskému Rusku vojenskou pomoc při potlačení povstání. Chtěla tím zabránit rozšíření povstání na polská území obsazená Pruskem a zajistit si podporu Ruska při sjednocení Německa pod pruskou hegemonií. V únoru 1863 podepsaly z Bismarckovy iniciativy Rusko a Prusko konvenci o společných vojenských operacích proti povstalcům. — *75.*

[69] Po vítězné válce Rakouska a Pruska proti Dánsku byly roku 1864 Šlesvik a Holštýn prohlášeny za společný majetek Rakouska a Pruska a po rakousko-pruské válce z roku 1866 připojeny k Prusku. — *76.*

[70] Karel Marx, „Druhá adresa generální rady Mezinárodního dělnického sdružení o prusko-francouzské válce" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 304—312). — *76.*

[71] Versailleským předběžným mírem mezi Francií a Německem, který 26. února 1871 podepsali Thiers a Jules Favre na jedné straně a Bismarck a zá-

stupci jihoněmeckých států na druhé, se stanovilo, že Francie odstoupí Německu Alsasko a východní část Lotrinska a vyplatí válečnou náhradu 5 miliard franků a že až do zaplacení této náhrady zůstanou v části Francie německá okupační vojska. Definitivní mírová smlouva byla podepsána 10. května 1871 ve Frankfurtu nad Mohanem. — *77, 229, 423.*

[72] *Sanstefanská* předběžná mírová smlouva byla uzavřena mezi Ruskem a Tureckem 3. března 1878 ve městě San Stefano (u Cařihradu) po skončení rusko-turecké války z let 1877—1878. Tato smlouva, posilující vliv Ruska na Balkáně, vyvolala ostrý protest Anglie a Rakousko-Uherska, skrytě podporovaných Německem. Diplomatický nátlak a vojenské hrozby přinutily Rusko, aby předložilo smlouvu k revizi mezinárodnímu kongresu, který zasedal ve dnech 13. června až 13. července 1878 v Berlíně. Zúčastnili se ho zástupci Ruska, Německa, Rakousko-Uherska, Francie, Anglie, Itálie a Turecka. Výsledkem jednání kongresu bylo uzavření *berlínského míru*, jímž se podmínky sanstefanské smlouvy podstatně změnily v neprospěch Ruska a slovanského obyvatelstva na Balkáně. Území autonomního Bulharska, vymezené smlouvou v San Stefanu, se zmenšilo víc než o polovinu; z jižního Bulharska byla zřízena autonomní provincie Východní Rumelie, která i nadále zůstávala pod nadvládou sultánovou; značně se zmenšilo i území Černé Hory. Berlínský mír potvrzoval sanstefanskou smlouvu v tom, že Rusku má být vrácena část Besarábie, která mu byla odňata v roce 1856, a sankcionoval rakousko-uherskou okupaci Bosny a Hercegoviny. Těsně před zahájením kongresu se Anglie zmocnila Kypru. Výsledky berlínského kongresu vyvolaly nové mezinárodní napětí na Balkáně a zvýšily válečné nebezpečí. — *77.*

[73] Engels míní čtyřúhelník pevností na území Bulharska: Silistra, Ruščuk, Šumla a Varna. V této oblasti byly na začátku rusko-turecké války z let 1877—1878 soustředěny hlavní síly turecké armády. — *77.*

[74] V letech 1857—1859 zachvátilo Indii povstání sipáhíů, největší lidové povstání proti anglickému panství. Povstání začalo na jaře 1857 mezi takzvanými sipáhíjskými útvary bengálské armády, sestavenými z domorodců, a zachvátilo většinu území severní a střední Indie. Hlavní hybnou silou povstání byli rolníci a chudí řemeslníci ve městech. Povstání vedené místními feudály bylo poraženo pro feudální rozdrobenost Indie, pro náboženské a kastovní rozdíly a také pro vojenskotechnickou převahu kolonizátorů. — *79.*

[75] V listopadu 1839 podnikl ruský expediční oddíl pod velením orenburského vojenského gubernátora Vasilije Alexejeviče Perovského pochod na Chívu s cílem dobýt Chívský chanát. Oddíl v síle 5000 mužů, s několika děly a zásobovacím trénem nebyl připraven na těžké podmínky zimního přechodu

přes pusté stepi a do Chívy nedorazil. Když Perovskij ztratil v důsledku zimy, hladu a nemocí polovinu mužstva, musel se vrátit v únoru 1840 zpátky do Orenburgu. — *79.*

[76] V letech 1886—1889 se ve Francii rozpoutala šovinistická kampaň spjatá se jménem generála Boulangera. Jeho stoupenci, boulangisté, využili nespokojenosti lidových mas s politikou buržoazních republikánů a zahájili šovinistickou a revanšistickou agitaci, jejímž cílem bylo připravit státní převrat a obnovit ve Francii monarchii. Engels charakterizoval toto hnutí jako odrůdu bonapartismu; poukazoval na jeho nebezpečnost a požadoval od francouzských socialistů, aby rázně vyvraceli demagogická revanšistická hesla, která hlásal Boulanger a jeho stoupenci. — *79.*

[77] Severobulharské město *Pleven* bylo za rusko-turecké války z let 1877—1878 dobyto po tvrdém boji 10. prosince 1877 rusko-rumunskými spojeneckými vojsky. — *80, 599.*

[78] Po tzv. rakousko-uherském vyrovnání z roku 1867 byla rakouská monarchie přetvořena v dualistickou Říši rakousko-uherskou. Poněvadž hranici mezi Rakousy a Uhrami tvořila řeka Litava, říkalo se západní části, 17 královstvím a zemím zastoupeným na Říšské radě, Předlitavsko, kdežto východní části, Uhrám a připojeným zemím, Zalitavsko. — *80.*

[79] Americký žurnalista George Kennan napsal po své cestě Sibiří v letech 1885 až 1886 sérii článků „Siberia and the Exile System" [„Sibiř a systém vyhnanství"], které vycházely v letech 1888—1890 v newyorském časopise „The Century Illustrated Monthly Magazine" [„Ilustrovaný měsíčník tohoto století"]. — *80.*

[80] *Zemstva* jako orgány omezené místní samosprávy byla v Rusku zřízena roku 1864. Ale už roku 1866 začala carská vláda zemstva systematicky potlačovat a tato perzekuce značně zesílila v osmdesátých letech, kdy reakce podnikla krvavé represálie proti revolučnímu hnutí. — *81.*

[81] Moltke musel přiznat v řeči v německém Říšském sněmu 16. února 1874: „Od doby našich šťastných válek jsme získali všude vážnost, ale nikde lásku." Engels se zabývá Moltkovou řečí v článku „Říšský vojenský zákon" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 519—527) a na uvedeném výroku demaskuje německou agresívní politiku. — *82.*

[82] Tento dopis je Engelsovou odpovědí rakouskému bankovnímu úředníku Isidoru Ehrenfreundovi. Ehrenfreund napsal Engelsovi v dopise z 21. března 1890, že mezi členy klubu zaměstnanců vídeňských bankovních a úvěrových

ústavů, kterého je členem, a také mezi částí vídeňského obyvatelstva je velmi rozšířen antisemitismus a projevuje se propagandou proti židovskému kapitálu. Engelsova odpověď Ehrenfreundovi byla uveřejněna v „Arbeiter-Zeitung", čís. 19 z 9. května 1890, pod názvem „Bedřich Engels o antisemitismu" a s touto redakční poznámkou: „Sotva je asi třeba zdůrazňovat, že dopis otiskujeme s oboustranným svolením autora i adresáta." Adresátovo jméno nebylo uvedeno.

Engelsův dopis byl přetištěn se stejným názvem v listu „Berliner Volksblatt", čís. 109 z 13. května 1890, a v německém sociálně politickém týdeníku „Das Recht auf Arbeit" [„Právo na práci"], čís. 315 z 28. května 1890. — *86.*

[83] Engels myslí tyto stávky židovských dělníků v Londýně: stávku krejčích a kožešníků v srpnu a září 1889, stávku pekařů v listopadu 1889 a stávku obuvnických dělníků v březnu až dubnu 1890. V těchto stávkách prosadili dělníci své požadavky. Krejčí, kožešníci a pekaři dosáhli zavedení desetihodinového pracovního dne místo dosavadního čtrnáctihodinového a šestnáctihodinového, obuvničtí dělníci si vymohli nahrazení domácké práce prací v dílnách a souhlas zaměstnavatelů se zavedením pracovní arbitráže. — *87.*

[84] „*Gartenlaube*" — zkrácený název německého maloburžoazního literárního týdeníku „Die Gartenlaube. Illustrirtes Familienblatt" [„Besídka. Obrázkový rodinný časopis"]; vycházel v letech 1853—1903 v Lipsku a v letech 1903—1943 v Berlíně. — *88.*

[85] Tuto předmluvu napsal Engels k čtvrtému autorizovanému německému vydání „Manifestu Komunistické strany" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 423—462), které vyšlo v Londýně v květnu 1890 v edici „Sociálně demokratická knižnice". Brožura obsahovala také Marxovu a Engelsovu předmluvu k německému vydání „Manifestu" z roku 1872 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 125—126) a Engelsovu předmluvu k německému vydání „Manifestu" z roku 1883 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 33—34). Část nové Engelsovy předmluvy byla také otištěna v úvodníku listu „Sozialdemokrat", čís. 33 z 16. srpna 1890, s názvem „Nové vydání ‚Komunistického manifestu' " a také v úvodníku „Arbeiter-Zeitung", čís. 48 z 28. listopadu 1890, na počest 70. narozenin Bedřicha Engelse. Čtvrté vydání „Manifestu" bylo poslední autorizované vydání. Další vydání „Manifestu" byla většinou přetiskem tohoto vydání. — *89.*

[86] Engels míní svou předmluvu k německému vydání „Manifestu Komunistické strany" z roku 1883 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 33—34). — *89.*

[87] V Doslovu k práci „O sociálních poměrech v Rusku“ (viz tento svazek, str. 474—488) jmenuje Engels jako autora ruského překladu z roku 1882 Plechanova; Plechanov sám také ve vydání „Manifestu“ z roku 1900 mluví o tom, že jmenovaný překlad je jeho dílem.

Německý originál Marxovy předmluvy k ruskému vydání „Manifestu“, který se Engelsovi ztratil, byl nalezen a je uchován v archívu Institutu marxismu-leninismu v Moskvě. Podle něho byl také pořízen český překlad ve Spisech (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 324—325). Engelsův zpětný překlad předmluvy z ruštiny do němčiny, který je podkladem i pro české znění v tomto svazku, se liší od původního textu jen nepatrně. Na nejpodstatnější odchylky obou verzí je upozorněno pod čarou. — *89.*

[88] „*Kolokol*“ [„Zvon“] — ruské revolučně demokratické noviny, které vydávali Alexandr Ivanovič Gercen a Nikolaj Platonovič Ogarjov ve Svobodné ruské tiskárně, založené Gercenem, v letech 1857—1867 rusky a v letech 1868—1869 francouzsky s ruskými přílohami; do roku 1865 vycházely v Londýně, potom v Ženevě.

První ruský překlad „Manifestu Komunistické strany“ vyšel v Ženevě roku 1869 nákladem Svobodné ruské tiskárny. — *89.*

[89] Když narodovolci zavraždili 13. března 1881 cara Alexandra II., jeho nástupce Alexandr III. se skrýval ze strachu před revolučními akcemi a případnými novými teroristickými činy výkonného výboru organizace „Narodnaja volja“ v Gatčině (zámek jihozápadně od Leningradu). — *90.*

[90] „Le Manifest du Parti communiste“ v překladu Laury Lafarguové vycházel v časopisu „Le Socialiste“ od 29. srpna do 7. listopadu 1885 a byl také vydán jako příloha ke knize Mermeixově „La France socialiste“, Paříž 1886.

„*Le Socialiste*“ [„Socialista“] — francouzský týdeník založený Julesem Guesdem v Paříži roku 1885; do roku 1902 orgán Dělnické strany, v letech 1902—1905 orgán Socialistické strany Francie, od roku 1905 orgán Francouzské socialistické strany; v osmdesátých a devadesátých letech spolupracoval v časopisu Engels. — *93.*

[91] Španělský překlad „Manifestu Komunistické strany“ vyšel v časopisu „El Socialista“ v červenci-srpnu 1886 a byl také vydán jako zvláštní brožura „Manifiesto del Partido Comunista“ administrací tohoto listu.

„*El Socialista*“ [„Socialista“] — týdeník, ústřední orgán Socialistické strany Španělska, vycházel v Madridu od roku 1885. — *93.*

[92] Autorizovaný anglický překlad vydal a poznámkami opatřil Bedřich Engels. Předmluva, kterou k tomuto vydání napsal Engels (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 380—386), se obsahem v mnohém shoduje s před-

mluvou k německému vydání „Manifestu Komunistické strany" z roku 1890. — *93.*

[93] K. Marx a B. Engels, „Předmluva k německému vydání ‚Manifestu Komunistické strany' z roku 1872" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 125—126). — *94.*

[94] *Kolínský proces proti komunistům* (4. října až 12. listopadu 1852) byl provokační proces zorganizovaný pruskou vládou. Před soud bylo postaveno 11 členů mezinárodní komunistické organizace Svazu komunistů (1847—1852), z nichž 7 bylo odsouzeno pro „velezrádné spiknutí". Jako usvědčujícího materiálu bylo proti nim použito kromě falešné „originální knihy zápisů" ze schůzí ústředního výboru, kterou sestavili pruští policejní agenti, a dalších falzifikátů také „Manifestu Komunistické strany", který byl programem Svazu a jehož výtisky byly u obžalovaných zabaveny. (Viz Engelsův článek „Nedávný proces v Kolíně" a Marxovu brožuru „Odhalení o kolínském procesu proti komunistům", Spisy, sv. 8, čes. vyd. 1960, str. 435—441 a 443 až 508.) — *94.*

[95] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1965, str. 46—49. — *94.*

[96] Engels cituje z projevu předsedy rady tradeunionů města Swansea, Bevana, na výročním sjezdu tradeunionů z roku 1887 v tomto městě. Zpráva o projevu vyšla v listu „Commonweal" [„Obecné blaho"] 17. září 1887. — *94.*

[97] Tuto teoretickou zásadu vyslovili Marx a Engels v několika svých pracích od čtyřicátých let 19. století; téměř stejně je formulována ve stanovách Mezinárodního dělnického sdružení (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1965, str. 568 a sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 484). — *95.*

[98] *Ženevský kongres I. internacionály* se konal 3.—8. září 1866. Bylo na něm přítomno 60 delegátů ústřední rady, různých sekcí Internacionály a dělnických spolků z Anglie, Francie, Německa a Švýcarska. Kongresu předsedal Hermann Jung. Marxovy „Instrukce delegátům prozatímní ústřední rady k jednotlivým otázkám" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1965, str. 221—231) byly přečteny jako oficiální zpráva ústřední rady. Proudhonovci, kteří měli na kongresu třetinu hlasů, postavili proti „Instrukcím" svůj rozšířený program ke všem bodům jednacího pořadu, vyložený ve zvláštní zprávě. Většina projednávaných otázek byla však rozhodnuta ve smyslu stoupenců ústřední rady; z devíti bodů „Instrukcí" přijal kongres šest jako rezoluce: o mezinárodním sjednocení všech akcí, o zákonném stanovení pracovního dne na osm hodin, o práci dětí a žen, o práci družstev, o odborech, o stálých

armádách. Ženevský kongres schválil také stanovy a organizační řád Mezinárodního dělnického sdružení.

Pařížský dělnický kongres — Mezinárodní socialistický dělnický kongres, který se konal v Paříži od 14. do 20. července 1889 a byl fakticky ustavujícím kongresem Druhé internacionály. Sjezdu předcházel úporný boj, který museli svést marxisté vedení přímo Engelsem s francouzskými oportunisty, posibilisty, a jejich stoupenci v anglické Sociálně demokratické federaci (viz poznámku 105). Oportunisté se pokoušeli převzít přípravy kongresu do svých rukou, aby na něm zaujali vedoucí postavení a aby mohli zabránit ustavení nového mezinárodního Sdružení socialistických a dělnických organizací na marxistickém základu, avšak marxistické strany si na svolání kongresu udržely rozhodný vliv. Kongres byl zahájen 14. července 1889, v den stého výročí dobytí Bastily. Byli na něm přítomni 393 delegáti z 20 evropských a amerických zemí. Posibilisté po svých neúspěšných pokusech svolali na týž den do Paříže vlastní rivalský kongres jako protiváhu marxistickému. Zúčastnilo se ho jen málo zahraničních delegátů a navíc to byli většinou jen fiktivní zástupci.

Mezinárodní socialistický dělnický kongres vyslechl zprávy zástupců socialistických stran o dělnickém hnutí v jejich zemích, vypracoval základy mezinárodního dělnického zákonodárství a přijal požadavek na uzákonění osmihodinového pracovního dne. Kongres zdůraznil nutnost politické organizace proletariátu a boje za uskutečnění politických požadavků dělnictva. Vyslovil se pro odstranění stálých armád a navrhl, aby byly nahrazeny všeobecným ozbrojením lidu. Kongres učinil dále neobyčejně důležité usnesení, aby se 1. květen slavil každoročně jako mezinárodní den dělnické třídy. Ke všem diskutovaným otázkám přijal v podstatě rozhodnutí na marxistických základech. Anarchisté, kteří se pokusili vnutit kongresu své názory, byli poraženi. — *95, 398, 460.*

[99] Článek *„4. květen v Londýně“* napsal Engels mezi 5. a 21. květnem 1890 a věnoval jej první oslavě mezinárodního svátku pracujících 1. máje, kterou pořádaly socialistické strany a dělnické organizace podle usnesení Mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889 v Paříži (o něm viz poznámku 98). Masové demonstrace a shromáždění, které měly nejorganizovanější charakter v Rakousku, probíhaly podle rezoluce kongresu pod heslem boje za uzákonění osmihodinového pracovního dne.

Májová oslava londýnských dělníků probíhala také organizovaně; konala se první neděli v květnu — 4. května 1890 a byla podnětem k napsání tohoto článku. Přestože se reformističtí vůdcové tradeunionů a anglický reformista Hyndman pokusili zmocnit se vedení demonstrací a uspořádat je pod kompromisnickými hesly, prokázali londýnští dělníci, že jsou odhodláni bojovat za revoluční socialistické požadavky. S reformisty šla jen malá část dělníků z řad takzvané dělnické aristokracie. Velká část účastníků — asi

200 000 lidí — vystoupila pod hesly, která vydali angličtí marxisté. Hlavní roli v demonstraci sehráli plynárenští a dokařští dělníci, kteří jako první začali v osmdesátých letech bojovat za vytvoření nových masových tradeunionů a za zavedení osmihodinového pracovního dne. Shromáždění v Hyde Parku, kterým demonstrace končila, se zúčastnil i Engels; projevy přednesli význační zástupci mezinárodního dělnického hnutí, Eleanor Marxová-Avelingová, Edward Aveling, Paul Lafargue, zástupce ruských revolučních emigrantů Sergej Michajlovič Kravčinskij (Stěpňak) a jiní.

Článek „4. květen v Londýně" vyšel kromě v listu „Arbeiter-Zeitung" také v listu „Der Wähler", čís. 85 z 29. května 1890, a bez prvního odstavce o 1. máji v Rakousku v listu „Berliner Volksblatt", čís. 123 z 31. května 1890. — *97.*

[100] *Svaz plynárenských a nespecializovaných dělníků* (Gas Workers' and General Labourers' Union) — v historii anglického dělnického hnutí první svaz nekvalifikovaných dělníků. Byl založen koncem března až začátkem dubna 1889, když narůstalo stávkové hnutí. Při organizování a vedení svazu sehráli důležitou roli Eleanor Marxová-Avelingová a Edward Aveling. Svaz požadoval zavedení osmihodinového pracovního dne. Pod hrozbou stávky byli ředitelé plynárenských společností v červenci 1889 donuceni souhlasit se zavedením osmihodinového pracovního dne ve všech londýnských plynárnách. Svaz si brzy získal velký vliv mezi širokými vrstvami dělníků; během jednoho roku vzrostl počet jeho členů na 100 000. Svaz se aktivně zúčastnil organizování stávky v londýnských docích v roce 1889.

Stávka v docích, jež probíhala od 12. srpna do 14. září 1889, byla jednou z největších událostí anglického dělnického hnutí z konce 19. století. Zúčastnilo se jí 30 000 dokařů a přes 30 000 dělníků jiných oborů; většinou to byli nekvalifikovaní dělníci, neorganizovaní v tradeunionech. Svou vytrvalostí a organizovaností dosáhli splnění svých požadavků na zvýšení mezd a zlepšení pracovních podmínek. Tato stávka posílila proletářský internacionalismus — na stávkový fond bylo odevzdáno asi 50 000 liber št., z toho 30 000 jen v Austrálii. Stávka přispěla i k lepší organizovanosti dělnické třídy; byl založen svaz dokařů a jiné svazy sdružující značný počet nekvalifikovaných dělníků; celkový počet členů tradeunionů se zvýšil na víc než dvojnásobek, tj. přibližně z 860 000 v roce 1889 na dva milióny v roce 1890. — *98, 529.*

[101] *Radikální kluby* se nazývaly v Anglii v druhé polovině 19. století radikálně demokratické organizace, které byly pod vlivem liberální strany a ve většině případů s ní byly volně spojeny. Jejich členy byli převážně dělníci a byly zpravidla vedeny zástupci liberální buržoazie. Kluby měly určitý vliv na anglický proletariát. Koncem osmdesátých let 19. století vzrostl počet

těchto klubů v souvislosti s rozmachem dělnického hnutí a mezi jejich členy se značně šířily myšlenky socialismu. — *98.*

[102] Narážka na Hyndmanovo chování při demonstraci 13. listopadu 1887, kterou svolali angličtí socialisté na Trafalgar Square v Londýně. Mezi demonstranty a policií došlo k prudkým srážkám. Několik set lidí bylo zraněno, z toho tři smrtelně. Řada organizátorů mítinku byla zatčena. Za těchto událostí, které vešly do dějin anglického dělnického hnutí pod názvem „krvavá neděle", se Hyndman zbaběle schoval. — *98.*

[103] *Stávka v Silvertownu* (čtvrť v nejvýchodnější části Londýna) začala v polovině září a trvala až do prosince 1889. Vedly ji dělnice v továrně na podmořské kabely a dělnice v továrně na gumové zboží. Stávkující, kterých bylo asi 3000, žádaly vyšší úkolové i hodinové mzdy, zvýšení odměny za práci přes čas a o svátcích a vyšší mzdy dětí. K nejaktivnějším organizátorkám stávky patřila Eleanor Marxová-Avelingová, která během stávky založila svaz mladých dělnic. Silvertownské dělnice stávku prohrály, protože jim ostatní tradeuniony neposkytly podporu. — *99.*

[104] Engels zde mluví o stávce plynárenských dělníků v jižní části Londýna, která probíhala v prosinci 1889 až únoru 1890. Ke stávce došlo proto, že majitelé plynárenské společnosti nedodrželi dohodu o zavedení osmihodinového pracovního dne, o zvýšení mezd a o tom, že budou zaměstnávat jen členy Svazu plynárenských dělníků aj. Stávku prohráli dělníci proto, že je nedostatečně podporovaly druhé tradeuniony, především Spolek dokařských dělníků, a také proto, že roku 1890 už stávkové hnutí začalo opadávat. Osmihodinový pracovní den byl v plynárnách opět zrušen. — *99.*

[105] *Sociálně demokratická federace* (Social Democratic Federation) — anglická socialistická organizace založená v srpnu 1884, která sjednotila nejrůznější socialistické živly, především z řad inteligence. Vedení federace bylo dlouho v rukou reformistů v čele s Hyndmanem, který dělal oportunistickou a sektářskou politiku. Skupina revolučních marxistů (Eleanor Marxová-Avelingová, Edward Aveling, Tom Mann aj.), která vstoupila do federace, se proti Hyndmanově linii snažila prosadit těsné spojení s masovým dělnickým hnutím. Po rozkolu ve federaci na podzim 1884, kdy zástupci levého křídla utvořili samostatnou organizaci — Socialistickou ligu — vliv oportunistů ve federaci zesílil. Uvnitř federace se však i nadále formulovaly revoluční živly, které nebyly spokojeny s oportunistickým vedením.

Posibilisté — oportunistický proud ve francouzském dělnickém hnutí v čele s Broussem, Malonem aj., který vznikl po rozštěpení francouzské Dělnické strany v roce 1882. Vedoucí představitelé tohoto proudu hlásali reformistic-

kou zásadu: usilovat jen o to, co je „možné" („possible"); odtud také jejich název. — *99, 234, 528, 604.*

[106] *Manchesterská škola* — směr v politické ekonomii v první polovině 19. století, který vyjadřoval zájmy průmyslové buržoazie. Stoupenci tohoto směru, freetradeři, hlásali svobodu obchodu a nezasahování státu do hospodářského života. Střediskem agitace freetraderů byl Manchester, kde v čele tohoto hnutí stáli dva textilní továrníci, Richard Cobden a John Bright. V šedesátých letech tvořili freetradeři levé křídlo liberální strany.

Manchesteriánstvím starých tradeunionů míní Engels buržoazně reformistický charakter jejich činnosti. Vůdcové těchto tradeunionů se snažili omezit úkoly proletariátu na hospodářský boj za zkrácení pracovní doby, za zvýšení mezd a za některé změny v pracovním zákonodárství ve prospěch pracujících, a tím odváděli proletariát od třídních cílů dělnického hnutí. Vystupovali proti politickému boji dělnické třídy a hlásali kompromisy a třídní smír s buržoazií. — *101.*

[107] Míní se bádensko-falcké povstání na obranu říšské ústavy v květnu až červenci 1849, kterého se zúčastnil Engels. (Viz o tom jeho práci „Německá kampaň za říšskou ústavu", Marx-Engels, Spisy, sv. 7, čes. vyd. 1959, str. 133—225.) — *102.*

[108] Redakci listu „*Sächsische Arbeiter-Zeitung*" ovládali po určitou dobu představitelé „mladých", opoziční skupiny v Sociálně demokratické straně Německa. „Mladí" vystupovali proti linii vedení sociálně demokratické strany a byli proto koncem srpna 1890 vyloučeni. V článku na rozloučenou vykládali své vyloučení demagogicky tím, že ve straně zesílil „maloburžoazní parlamentní socialismus", a pokoušeli se za tím účelem bezostyšně využít Engelsovy autority. Engels pln nevole se rozhodl udělit „mladým" veřejně náležitou lekci.

Tento koncept odpovědi zůstal nedokončen. Konečné znění Engelsovy odpovědi (viz tento svazek, str. 106—108) bylo otištěno v listech „Sozialdemokrat" a „Berliner Volksblatt". Odpověď sehrála významnou úlohu při odhalování pozice „mladých". 19. září 1890 ji také uveřejnila vídeňská „Arbeiter-Zeitung", čís. 38.

„*Mladí*" — maloburžoazní poloanarchistická opoziční skupina v německé sociální demokracii, která se definitivně utvořila v roce 1890. Jádrem této skupiny byli studenti a mladí literáti (odtud také název opozice), kteří aspirovali na funkci teoretiků a vedoucích činitelů ve straně. Vůdci „mladých" byli Paul Ernst, Paul Kampffmeyer, Hans Müller, Bruno Wille aj. „Mladí" nebrali v úvahu, že po zrušení zákona proti socialistům vznikly pro činnost strany nové podmínky. Popírali nutnost využívat legálních forem boje a žádali, aby strana rezignovala na jakoukoli parlamentní činnost. Stranu a

její předsednictvo obviňovali, že hájí zájmy maloburžoazie, sleduje oportunistický kurs a narušuje stranickou demokracii. V říjnu 1891 byla část vůdců opozice na sjezdu Sociálně demokratické strany v Erfurtu ze strany vyloučena.

„*Sächsische Arbeiter-Zeitung*" [„Saské dělnické noviny"] — německý sociálně demokratický deník; vycházel od roku 1890 do roku 1908 v Drážďanech. — *104.*

[109] V dubnu 1890 se sociálně demokratická frakce v Říšském sněmu obrátila k německým dělníkům dopisem o oslavách 1. máje, který byl otištěn v „Berliner Volksblatt" z 15. dubna 1890. Tím odpovědělo vedení strany na výzvu „mladých", aby 1. máj byl dnem všeobecného pracovního klidu. Dopis upozorňoval, jaké je v tomto požadavku nebezpečí v době platnosti zákona proti socialistům a za situace, jež se vytvořila po volbách z 20. února 1890. Bylo nutno počítat s provokacemi vládnoucích kruhů, které ve volbách utrpěly porážku a byly ochotny využít každé záminky k rozbití sociálně demokratické strany. Dopis vyzýval dělníky, aby nezavdávali žádnou příčinu k provokacím a 1. máj oslavili pokojnou manifestací.

V *Hamburku* probíhala v květnu až červenci 1890 stávka stavebních dělníků, kteří požadovali zavedení devítihodinového pracovního dne a zvýšení mezd. Stávku vyhlásili dělníci v nevhodné chvíli a prohráli ji. Podnikatelé však museli upustit od požadavku, aby se dělníci odborově neorganizovali. — *105.*

[110] *Londýnská konference* I. internacionály se konala od 17. do 23. září 1871. Vzhledem k tomu, že vypukla prusko-francouzská válka a že členové Internacionály byli během občanské války ve Francii a zejména po porážce Pařížské komuny vystaveni štvanicím a pronásledování, vyslovila se většina federací z různých zemí pro odložení řádného kongresu Internacionály. Ale boj proti bakuninismu a jiným zaktivizovaným sektářským živlům přitom vyžadoval, aby byla svolána konference zástupců Internacionály ze všech zemí. To bylo zvlášť důležité proto, aby bylo možné přijmout kolektivní usnesení, která by přispěla k ideovému a organizačnímu sjednocení Internacionály. Svoláním takovéto konference se generální rada zabývala z Marxovy a Engelsovy iniciativy ještě za války, už od 2. srpna 1870. Reálné předpoklady pro to však byly teprve v létě 1871.

Vzhledem k politické situaci, v níž se konference konala, zúčastnilo se jí pouze 22 delegátů s rozhodujícím hlasem a 10 s poradním hlasem. Země, které nemohly delegáty vůbec vyslat, byly zastoupeny svými dopisujícími tajemníky. Marx zastupoval Německo, Engels Itálii. Celkem se konalo 9 neveřejných zasedání konference. Zprávy z konference nebyly publikovány, v listopadu až prosinci 1871 byly však uveřejněny rezoluce.

Londýnská konference zahájila významnou etapu Marxova a Engelsova

boje za vytvoření proletářské strany. Přijala usnesení „O politické činnosti dělnické třídy", v němž byla nutnost založení samostatné proletářské strany formulována jako hlavní princip mezinárodního dělnického hnutí. Haagský kongres Internacionály (1872) rozhodl, aby nejdůležitější část tohoto usnesení byla pojata do všeobecných stanov Mezinárodního dělnického sdružení. V četných rezolucích konference byly stanoveny důležité taktické a organizační zásady proletářské strany a potíráno sektářství a reformismus. Londýnská konference probíhala ve znamení nesmiřitelného boje Marxe, Engelse a jejich stoupenců proti bakuninismu, a přispěla značnou měrou k vítězství principů proletářské stranickosti nad anarchistickým oportunismem. — *105, 397.*

[111] Koncem roku 1884 žádal Bismarck v zájmu aktivizace koloniální politiky, aby Říšský sněm schválil roční subvenci na zřízení nových paroplavebních linek do východní Asie, Austrálie a Afriky. Tento požadavek vlády vyvolal v sociálně demokratické frakci Říšského sněmu různost názorů. Levé křídlo vedené Augustem Bebelem a Wilhelmem Liebknechtem se řídilo Engelsovými pokyny a vystoupilo proti podpoře vládního požadavku. Oportunistická většina frakce (Dietz, Frohme, Grillenberger aj.) měla v úmyslu hlasovat pro subvenci a odůvodňovala to tím, že rozvíjení mezinárodních vztahů má velký význam. Na nátlak většiny přijala sociálně demokratická frakce usnesení, v němž se říkalo, že otázka subvencí není otázkou zásadní v pravém slova smyslu. Usnesení dovolovalo každému členu frakce hlasovat podle vlastního uvážení. Zároveň se v usnesení poukazovalo na to, že sociálně demokratičtí poslanci hodlají hlasovat pro subvenci.

Oportunistické stanovisko pravého křídla frakce rozhodně odsoudily stranické masy i ústřední orgán strany „Sozialdemokrat", jehož boj proti oportunistům energicky podporoval a řídil Engels. Během diskuse se oportunističtí předáci nejednou pokusili svalit vinu za názorové různice na redakci listu „Sozialdemokrat" a přimět jej, aby přestal kritizovat stanovisko frakce Říšského sněmu. Ostrá kritika ze stranických řad donutila většinu ve frakci, aby při projednávání návrhu v Říšském sněmu v březnu 1885 svůj postoj poněkud změnila. Hlasování pro návrh podmínila tím, že Říšský sněm přijme některé návrhy frakce. Teprve když Říšský sněm tyto požadavky odmítl, hlasovali všichni členové sociálně demokratické frakce proti návrhu. — *105.*

[112] *Cedit komáry a požírat velbloudy* — anglické rčení převzaté z bible (Matouš, kap. 23, verš 24); znamená věnovat pozornost maličkostem a nevšímat si podstatného. — *107.*

[113] Ve stati „*Mezinárodní dělnický kongres z roku 1891*" Engels nastínil taktickou linii marxistů při přípravě bruselského kongresu II. internacionály. Je to vlastně odpověď francouzskému socialistovi Charlesu Bonnierovi, který

v dopise z 9. září 1890 sděloval Engelsovi fakta svědčící o oportunistickém kolísání belgických socialistů a vyjádřil obavy z nebezpečí, že francouzští posibilisté a jiné oportunistické živly nabudou v mezinárodním dělnickém hnutí převahy. Zástupce Belgické dělnické strany, kteří zaujímali nedůsledné stanovisko už v období příprav pařížského kongresu v roce 1889 (viz poznámku 98), pověřil svoláním příštího kongresu jak marxistický kongres, jenž jim uložil svolat jej společně se švýcarskými socialisty, tak i kongres posibilistů, který se konal současně (viz poznámku 98). Posibilisté toho využívali a pokoušeli se znovu zmocnit iniciativy při svolávání mezinárodních socialistických dělnických kongresů.

Hlavní myšlenky své odpovědi Bonnierovi vyložil Engels také v dopise Lafarguovi z 15. září 1890 a v dopise Sorgovi z 27. září 1890; z těchto dopisů je vidět, že Engelsova odpověď byla určena vedoucím představitelům marxistické strany a neměla být zveřejněna. Engelsovy pokyny pomohly francouzským i jiným marxistům zmařit intriky oportunistických živlů a svolat bruselský mezinárodní socialistický dělnický kongres v roce 1891 podle marxistických zásad. — *109.*

[114] *Sjezd anglických tradeunionů v Liverpoolu* se konal od 1. do 6. září 1890. Zúčastnilo se ho na 460 delegátů zastupujících přes 1 400 000 odborově organizovaných dělníků. Na tomto sjezdu byl poprvé přítomen značný počet zástupců nových tradeunionů, které byly do jisté míry pod vlivem anglických socialistů.

Přes odpor předáků starých tradeunionů přijal sjezd rezoluci požadující uzákonění osmihodinového pracovního dne a uznal za účelné, aby se tradeuniony podílely na činnosti mezinárodních dělnických organizací. Bylo přijato usnesení vyslat delegáty na mezinárodní dělnický kongres svolaný do Bruselu. — *109.*

[115] Tím se myslí tyto dvě brožurky: 1. „Mezinárodní dělnický kongres z roku 1889. Odpověď listu ‚Justice'", vyšlo anglicky jako brožura v Londýně v březnu 1889 a německy v listu „Sozialdemokrat", čís. 13 a 14 z 30. března a 6. dubna 1889 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 533—544); 2. „Mezinárodní dělnický kongres z roku 1889. II. Odpověď na ‚Manifest Sociálně demokratické federace'", vyšlo anglicky jako brožura v Londýně v červnu 1889 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 550—567). Úryvek z ní byl otištěn v listu „Sozialdemokrat", čís. 24 z 15. června 1889. Tyto brožury, které napsal na Engelsův popud a za jeho redakční spolupráce redaktor „Sozialdemokratu" Bernstein, pranýřovaly intriky posibilistů a vůdců Sociálně demokratické federace kolem svolání mezinárodního socialistického dělnického kongresu v Paříži. — *109.*

[116] Mezinárodní konference socialistů v Haagu, na níž byli přítomni zástupci socialistického hnutí z Německa, Francie, Belgie, Holandska a Švýcarska,

se konala 28. února 1889. Svolali ji z Engelsova podnětu představitelé sociálně demokratické frakce německého Říšského sněmu, aby na ní byly vypracovány podmínky pro svolání mezinárodního socialistického dělnického kongresu v Paříži. Posibilisté, ačkoli byli pozváni, odmítli se konference zúčastnit a její usnesení neuznávali. Konference vymezila práva kongresu, stanovila termín jeho svolání a pořad jednání (podrobněji o usneseních konference viz Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 539—541). — *110.*

[117] *Kolektivisté* se ve francouzském socialistickém hnutí sedmdesátých a osmdesátých let 19. století nazývali ti stoupenci marxismu, kteří byli pro zespolečenštění výrobních prostředků a pro aktivní účast dělnické třídy v politickém boji. V čele kolektivistů stáli Jules Guesde a Paul Lafargue, proto se jim také říkalo guesdovci. Od založení Dělnické strany v roce 1879 probíhal v jejich řadách ostrý ideový boj, který v roce 1882 vyústil v rozkol a strana se rozštěpila na marxisty (guesdovce) a posibilisty (viz poznámku 105). Marxisté se nadále nazývali Francouzská dělnická strana. — *111.*

[118] *Dánští „revolucionáři"* byla revoluční menšina Sociálně demokratické strany Dánska v čele s Trierem a Petersenem, seskupená kolem listu „Arbejderen" [„Dělníci"]. „Revolucionáři" byli proti reformistické politice oportunistického křídla strany a bojovali za třídní, proletářskou stranu. Když je reformistická většina ze strany vyloučila, založili v roce 1889 vlastní organizaci, která se však v důsledku sektářských chyb svých vedoucích nevyvinula v masovou politickou stranu. — *111.*

[119] „Sozialdemokrat" přestal 27. září 1890 vycházet, když splnil významné poslání v období zákona proti socialistům. Engelsův dopis na rozloučenou byl otištěn také v rakouském časopisu „Sozialdemokratische Monatsschrift" [„Sociálně demokratický měsíčník"], čís. 9 z 30. září 1890. V říjnu 1890 vyšel italský překlad v listu „La Giustizia" [„Spravedlnost"]. Bez prvních dvou odstavců byl dopis otištěn v „Berliner Volksblatt", čís. 230 z 3. října 1890. — *113.*

[120] *„Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie"* [„Nové porýnské noviny. Orgán demokracie"] — list vycházel za Marxovy redakce jako deník v Kolíně nad Rýnem od 1. června 1848 do 19. května 1849. Členy redakce byli Engels, dále Wilhelm Wolff, Georg Weerth, Ferdinand Wolff, Ernst Dronke, Ferdinand Freiligrath a Heinrich Bürgers.

Jako bojový orgán proletářského křídla německé demokracie vychovávala „Neue Rheinische Zeitung" lidové masy a burcovala je k boji proti kontrarevoluci. Úvodníky, které určovaly stanovisko listu k nejdůležitějším otázkám německé a evropské revoluce, psali zpravidla Marx a Engels.

Rozhodný a nesmiřitelný postoj listu, jeho bojovný internacionalismus, uveřejňování politických odhalení usvědčujících pruskou vládu i místní kolínské úřady, to všechno vyvolávalo proti listu hned od počátku štvanice feudálně monarchistického a liberálně buržoazního tisku a pronásledování ze strany vlády, které se vystupňovalo zejména po kontrarevolučním převratu v Prusku v listopadu až prosinci 1848.

Přes všechno pronásledování a překážky ze strany policie hájila „Neue Rheinische Zeitung" statečně zájmy revoluční demokracie a proletariátu. V květnu 1849, za všeobecného nástupu kontrarevoluce, využila pruská vláda toho, že Marxovi bylo odepřeno pruské občanství, a vydala příkaz, aby byl vypovězen z pruského území. Marxovo vypovězení a represálie proti ostatním redaktorům „Neue Rheinische Zeitung" byly příčinou, že list přestal vycházet. Poslední, 301. číslo „Neue Rheinische Zeitung", vytištěné rudou barvou, vyšlo 19. května 1849. V článku na rozloučenou, v němž se redaktoři listu obracejí k dělníkům, prohlašují, že „jejich posledním slovem vždy a všude bude: osvobození dělnické třídy!" — *114.*

[121] Sjezd Socialistické dělnické strany Německa ve Wydenu (Švýcarsko) se konal ve dnech 20.—23. srpna 1880. Zúčastnilo se ho 56 delegátů. Byl to první ilegální sjezd německé sociální demokracie po vydání zákona proti socialistům z roku 1878. Svolání sjezdu nasvědčovalo tomu, že vůdcové strany překonali rozpaky a určité kolísání, způsobené náhlou změnou podmínek její činnosti. Byl to také důkaz, že se pod vlivem členstva začala proti pravicově oportunistickým a anarchistickým tendencím prosazovat revoluční stranická linie.

Na sjezdu byly projednávány tyto otázky: situace ve straně, pozice sociálně demokratických poslanců v Říšském sněmu, program a organizace strany, stranický tisk, účast ve volbách, vztah strany k dělnickým stranám v jiných zemích atd. Usnesení přijatá na sjezdu měla velký význam pro další vývoj a upevnění strany. Sjezd odsoudil projevy anarchistických živlů vedených Mostem a Hasselmannem, kteří popírali nutnost využívat legálních možností, parlamentu atd. a dali se na cestu otevřeného rozkolu se stranou. Most i Hasselmann byli ze strany vyloučeni. Zároveň se sjezd usnesl proti stanovisku pravičáků pozměnit II. odstavec programu přijatého v roce 1875 v Gotě. V původní formulaci, že strana bude usilovat o splnění svých cílů „všemi zákonnými prostředky", bylo škrtnuto slovo „zákonnými". Tak byla uznána nutnost spojovat legální formy boje s ilegálními. List „Sozialdemokrat" byl na sjezdu schválen jako oficiální orgán strany.

Marxova a Engelsova principiální kritika všech projevů oportunismu v německé sociální demokracii měla příznivý vliv na práci sjezdu a přispěla k tomu, že někteří vedoucí straničtí činitelé překonali svůj kompromisní postoj k oportunistům. Z listu „Sozialdemokrat" se za přímé Engelsovy pomoci stal revoluční bojový orgán německé sociální demokracie. — *114.*

[122] 2. dubna 1885 bylo v listu „Sozialdemokrat" otištěno prohlášení sociálně demokratické frakce v Říšském sněmu týkající se neshod, k nimž došlo mezi většinou frakce a redakcí listu v otázce subvencí paroplavebním společnostem (viz poznámku 111). V tomto prohlášení se říkalo, že redakce listu „Sozialdemokrat" nemá právo kritizovat činnost frakce v novinách. Zásadní kritika, kterou „Sozialdemokrat" reagoval na oportunistický postoj většiny frakce v otázce subvencí paroplavebním společnostem, byla označena za ničím neodůvodněnou invektivu. Přesto však po zveřejnění zmíněného prohlášení začalo do redakce „Sozialdemokratu" docházet mnoho dopisů od členů strany jak z Německa, tak z emigrace a protestní rezoluce přijaté na četných místních schůzích sociálně demokratických organizací, v nichž se členové rozhodně vyslovovali proti oportunistickému postoji sociálně demokratické většiny frakce a jejím útokům proti listu. Většina frakce byla nucena ustoupit. Ve společném prohlášení redakce listu „Sozialdemokrat" a sociálně demokratické frakce v Říšském sněmu, jež bylo otištěno v listě 23. dubna 1885, se poukazovalo na to, že jakýkoli pokus potlačovat kritiku je porušením stranických zásad a otřásá základy strany. Tím se většina sociálně demokratické frakce distancovala od svého dřívějšího prohlášení. — *115.*

[123] V dubnu 1888 vypověděla švýcarská spolková rada na popud německých úřadů větší počet členů a spolupracovníků redakce listu „Sozialdemokrat", mezi nimi také Bernsteina a Mottelera. Vydavatelství novin bylo přemístěno do Londýna, kde pak noviny od 1. října 1888 dále vycházely. — *115.*

[124] „*Volkstimme*" [„Hlas lidu"] — sociálně demokratický deník, vycházel v Magdeburku v letech 1890—1933. — *118.*

[125] Na článek Paula Ernsta „Ženská otázka a sociální otázka", který uveřejnila „Freie Bühne" 14. května 1890 v čísle 15, odpověděl Hermann Bahr článkem „Epigoni marxismu", který vyšel 28. května 1890 v 17. čísle. Paul Ernst poslal Engelsovi jeden exemplář svého článku zároveň s dopisem z 31. května 1890.

„*Freie Bühne für modernes Leben*" [„Volná scéna pro moderní život"] — literární časopis vycházející pod tímto názvem v Berlíně od roku 1890 do roku 1893, zprvu týdně a od roku 1892 měsíčně. Od ledna 1894 vycházel časopis pod názvem „Neue deutsche Rundschau" [„Nový německý přehled"]. — *118.*

[126] Článek Paula Ernsta, který kritizuje Engels, vyšel 9. srpna 1890 v „Berliner Volks-Tribüne".

„*Berliner Volks-Tribüne* "[„Berlínská lidová tribuna"] — sociálně politický týdeník německých sociálních demokratů, blízký poloanarchistické skupině „mladých"; vycházel v letech 1887—1892. — *121.*

[127] Výrazu „ein frischer fröhlicher Krieg“ *(„bujará a řízná válka“)* použil poprvé v červnu 1853 reakční historik a publicista Heinrich Leo v listu „Volksblatt für Stadt und Land“ [„Lidový list pro město a venkov“], čís. 61. V dalších letech se ho používalo také v militaristickém a šovinistickém smyslu. — *122.*

[128] Tento dopis je Engelsova odpověď na blahopřání, které mu poslala národní rada francouzské Dělnické strany k jeho sedmdesátinám. Blahopřání, jež bylo s podpisem Paula Lafargua uveřejněno také v listu „Le Socialiste“, čís. 14 z 25. prosince 1890, znělo:

„Drahý občane,

přejeme Vám, muži, který je spolu s Marxem teoretikem mezinárodního socialistického hnutí, jež už dosáhne svých cílů, muži, který si zachoval horoucí srdce a mladistvého ducha, abyste byl ještě dlouho živ a mohl se jako nový Mojžíš dívat na to, jak proletariát vstoupí do zaslíbené země komunismu.“

Engelsova odpověď byla otištěna nejen francouzsky v listu „Le Socialiste“, ale také německy v listu „Berliner Volksblatt“, čís. 303 z 30. prosince 1890. — *125.*

[129] Engels má na mysli práce, které napsal Saint-Simon společně se svým žákem Augustinem Thierrym, „De la réorganisation de la société européenne ou de la nécessité et des moyens de rassembler les peuples de l'Europe en un seul corps politique, en conservant à chacun son indépendance nationale“ [„O reorganizaci evropské společnosti aneb o nutnosti a prostředcích k sjednocení evropských národů v jeden politický celek, přičemž si každý zachová svou národní nezávislost“] a „Opinion sur les mesures à prendre contre la coalition de 1815“ [„Názor o opatřeních proti koalici z roku 1815“]; obě brožury vyšly v Paříži, první v říjnu 1814, druhá roku 1815. — *126.*

[130] Tímto dopisem odpověděl Engels na blahopřání, které mu poslaly redakce listů „Arbeiter-Wochen-Chronik“ a „Népszava“ 26. listopadu 1890 k jeho 70. narozeninám. Zároveň poděkoval za pozvání na sjezd uherské sociální demokracie, který se konal 7.—8. prosince 1890. Engelsův pozdravný dopis byl přečten při zahájení sjezdu. Uveřejnily jej „Arbeiter-Wochen-Chronik“ a maďarsky „Népszava“, čís. 50 z 14. prosince 1890; mimoto byl otištěn v brožuře „Protokoll des Parteitages der Sozialdemokratie Ungarns in Budapest vom 7. und 8. Dezember 1890“ [„Protokoly sjezdu uherské sociální demokracie v Budapešti ze 7. a 8. prosince 1890“], Budapešť 1891, a v listu „Berliner Volksblatt“, čís. 292 ze 14. prosince 1890.

„Arbeiter-Wochen-Chronik“ [„Dělnická týdenní kronika“] — socialistický týdeník; pod tímto názvem vycházel v letech 1873—1890 v Budapešti jako orgán uherské sociální demokracie; od ledna 1891 do roku 1894 vycházel pod názvem „Arbeiterpresse“ [„Dělnický tisk“].

„*Népszava*“ [„Slovo lidu“] — socialistický týdeník, založený v roce 1872 v Budapešti; od roku 1890 orgán uherské sociálně demokratické strany. — *127.*

[131] Ve dnech 7. a 8. prosince 1890 se v Budapešti konal sjezd zástupců uherských dělnických organizací, který byl důležitou událostí v dějinách uherského dělnického a socialistického hnutí. Sjezdu se zúčastnilo 121 delegátů (87 z Budapešti a 34 z provinčních organizací). Sjezd zhodnotil stav dělnického hnutí v Uhrách, zabýval se politickou situací a politickými právy dělníků, ochranou dělnictva, postojem dělníků k sociálním reformám, postavením zemědělských dělníků, otázkami odborového hnutí aj. Sjezd přijal zásadní prohlášení (program strany), které vycházelo z hlavních tezí programu rakouské sociální demokracie přijatého na sjezdu v Hainfeldu roku 1888 (viz poznámku 215). Z rozhodnutí sjezdu přijala uherská dělnická strana název Sociálně demokratická strana Uher. — *127.*

[132] Tuto předmluvu napsal Engels k uveřejnění Marxovy „Kritiky gothajského programu“ (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 19, str. 39—61). Vydáním této práce, která patří k nejdůležitějším teoretickým dokumentům vědeckého komunismu a je vzorem nesmiřitelného boje proti oportunismu, chtěl Engels zasadit ránu sílícím oportunistickým živlům v německé sociální demokracii. Bylo to zvlášť naléhavé ve chvíli, kdy strana měla prodiskutovat návrh nového programu, který měl být přijat na erfurtském sjezdu místo gothajského programu. Aby prosadil uveřejnění „Kritiky gothajského programu“, musel Engels překonat určitý odpor vůdců německé sociální demokracie. K nepatrnému zkrácení textu a zmírnění nejostřejších výrazů přiměl Engelse postoj vydavatele „Die Neue Zeit“ Johanna Dietze a redaktora tohoto časopisu, Karla Kautského. Uveřejnění této práce přijala sociálně demokratická frakce německého Říšského sněmu a redakce listu „Vorwärts“ s nelibostí. Současně ji však — jak Engels předvídal — přivítali se zadostiučiněním jak německá strana sama, tak socialisté z jiných zemí, kteří v ní viděli programový dokument celého mezinárodního socialistického hnutí.

Za Engelsova života nebyla „Kritika gothajského programu“ s jeho předmluvou znovu vydána. Úplný text „Kritiky gothajského programu“, a to podle kopie, kterou pořídila Louisa Kautská, vyšel poprvé roku 1932 v SSSR v ruském překladu. V 19. svazku Spisů Marxe-Engelse je zařazen nezměněný původní text podle Marxova rukopisu, který se dochoval. — *129.*

[133] Na *gothajském sjezdu* z 22.—27. května 1875 došlo ke sloučení obou směrů v německém dělnickém hnutí — Sociálně demokratické dělnické strany (eisenašských), vedené Augustem Bebelem a Wilhelmem Liebknechtem, a lassallovského Všeobecného německého dělnického spolku. Tím dostala strana německé dělnické třídy konečně celonárodní charakter. Sloučená strana se

až do roku 1890 nazývala Socialistická dělnická strana Německa. Avšak návrh programu sloučené strany, který byl předložen gothajskému sjezdu (spoluautorem byl Liebknecht, který zastával v této otázce smířlivecké stanovisko), měl vážné chyby a obsahoval zásadní ústupky lassallovství. Marx a Engels, kteří schvalovali ustavení jednotné socialistické strany v Německu, vystoupili proti ideovému kompromisu s lassallovci a ostře kritizovali chybné teze návrhu programu. Přesto však byl program na sjezdu přijat jen s nepatrnými změnami. — *129, 291, 332.*

[134] Sjezd německé sociální demokracie v Halle ve dnech 12.—18. října 1890 byl prvním sjezdem po zrušení výjimečného zákona proti socialistům. Na návrh Wilhelma Liebknechta přijal sjezd rezoluci o přípravě návrhu nového programu pro další sjezd, který se měl konat v Erfurtu. Návrh měl být uveřejněn tři měsíce před sjezdem, aby se mohl prodiskutovat v místních organizacích strany a v tisku. Dále sjezd schválil nové organizační stanovy strany, které platily až do sjezdu strany v Mohuči roku 1900. — *129, 155.*

[135] *Haagský kongres* Mezinárodního dělnického sdružení se konal ve dnech 2. až 7. září 1872. Ze všech dosavadních kongresů Internacionály bylo na tomto kongresu členstvo nejlépe zastoupeno. Zúčastnilo se ho 65 delegátů z 15 národních organizací. Marx a Engels osobně řídili práci kongresu. Na tomto kongresu byl zakončen mnohaletý boj Marxe, Engelse a jejich spolupracovníků proti všem odrůdám maloburžoazního sektářství v dělnickém hnutí. Rozbíječská činnost anarchistů byla odsouzena a jejich předáci byli z Internacionály vyloučeni. Usnesení haagského kongresu se stala základem pro pozdější vytvoření samostatných národních politických stran dělnické třídy v různých zemích. — *130, 283, 390, 399.*

[136] K napsání práce „*Brentano kontra Marx*" podnítila Engelse brožura jednoho z představitelů katedrového socialismu, Lujo Brentana, nazvaná „Meine Polemik mit Karl Marx" [„Moje polemika s Karlem Marxem"]. Současně s vydáním brožury uveřejnil Brentano její úvodní část v buržoazním listě „Deutsches Wochenblatt" [„Německý týdeník"]. Brzy nato tam vyšla i noticka, která tvrdila, že Brentano má pravdu, a snažila se to dokázat úryvky z Gladstonových dopisů Brentanovi týkajících se citátu z Gladstonovy řeči v Dolní sněmovně z 16. dubna 1863, o kterém Brentano tvrdil, že jej Marx zfalšoval.

Brentano chtěl těmito publikacemi pokračovat v pomlouvačné kampani proti Marxovi, kterou začal anonymně už roku 1872 a kterou později podpořil anglický buržoazní ekonom Sedley Taylor. Protože se tyto pomlouvačné výpady buržoazních ideologů pokoušely zdiskreditovat Marxe jako vědce a otřást důvěrou k marxismu, rozhodl se Engels, že ještě jednou odpoví

Brentanovi a jeho stoupencům v tisku; zároveň hodlal vyvrátit dogmata katedrových socialistů.

Brzy po vyjití noticky v „Deutsches Wochenblatt" s citáty z Gladstonových dopisů Brentanovi (viz tento svazek, str. 221) uveřejnil Engels v prosinci 1890 svou odpověď v „Die Neue Zeit" (v tomto svazku je otištěna na str. 221—222 jako příloha k Engelsově brožuře) a potom v dubnu 1891 celou práci.

V oddílu „Dokumenty" uveřejnil Engels všechny materiály týkající se Marxovy polemiky s Brentanem a polemiky Eleanory Marxové s Taylorem a rovněž své vlastní příspěvky k této otázce. Jednotlivé dokumenty uvcřejněné v tomto oddílu vyšly už v jiných svazcích Spisů. V tomto svazku jsou otištěny znovu tak, jak byly rozvrženy a uspořádány v Engelsově brožuře.

Katedrový socialismus — jeden ze směrů buržoazní ideologie v sedmdesátých až devadesátých letech 19. století, jehož představitelé — především profesoři německých universit — hlásali z kateder pod pláštíkem socialismu buržoazně reformistické teorie. Vznikl z obav vykořisťovatelských tříd ze šíření marxismu a růstu dělnického hnutí a byl výrazem snahy buržoazních ideologů najít nové cesty, jak odvrátit pracující masy od třídního boje. Představitelé katedrového socialismu (Adolph Wagner, Gustav Schmoller, Lujo Brentano, Werner Sombart aj.) tvrdili, že stát je nadtřídní instituce schopná smířit nepřátelské třídy a zavést postupně „socialismus", aniž se dotkne zájmů kapitalistů. Program katedrového socialismu se omezoval na organizaci dělnického nemocenského a úrazového pojištění a na některá opatření v oblasti továrního zákonodárství atd. Katedrový socialismus byl jedním z ideologických zdrojů revizionismu. — *131, 354.*

[137] Čtvrté německé vydání I. dílu Marxova „Kapitálu", které připravil Engels, vyšlo roku 1890, Engelsovu předmluvu k tomuto vydání viz „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 43—48. — *133.*

[138] „*Concordia. Zeitschrift für die Arbeiterfrage*" [„Svornost. Časopis pro dělnickou otázku"] — orgán německých velkoprůmyslníků a katedrových socialistů, založený v roce 1871; vycházel v Berlíně do roku 1876. — *133.*

[139] „*The Times*" [„Doba"] — největší anglický konzervativní deník. Byl založen 1. ledna 1785 v Londýně jako „Daily Universal Register"; od 1. ledna 1788 se nazývá „The Times". — *133.*

[140] Viz Bedřich Engels, „Postavení dělnické třídy v Anglii" (Marx-Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1957 a 1961, str. 233—508); Karel Marx, „Bída filosofie" (Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 83—196); Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953; dále Engelsovy články „Spravedlivá mzda za spravedlivý pracovní den", „Námezdní systém", „Tradeuniony" a další,

které Engels napsal v květnu 1881 pro „The Labour Standard" [„Prapor práce"], týdeník anglických tradeunionů, který vycházel v Londýně (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 274—287). — *133.*

[141] Text Inaugurální adresy viz Marx-Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1965, str. 37—45. — *135.*

[142] „*Der Volksstaat*" [„Lidový stát"] — orgán německé Sociálně demokratické dělnické strany (eisenašské); vycházel v Lipsku od 2. října 1869 do 29. září 1876 (dvakrát týdně, od července 1873 třikrát). List tlumočil názory revolučního směru v německém dělnickém hnutí. Pro svůj odvážný revoluční postoj byl neustále pronásledován policií a vládou. Složení redakce se často měnilo, protože redaktoři byli zatýkáni; vedení však zůstávalo v rukou Wilhelma Liebknechta. Velký vliv na charakter listu měl August Bebel, vedoucí nakladatelství „Volksstaat".

Marx a Engels spolupracovali s listem od jeho založení. Pomáhali redakci a svou kritikou přispěli k tomu, že si list uchoval revoluční linii. Přes některé slabiny a chyby byl „Der Volksstaat" jedním z nejlepších dělnických listů v sedmdesátých letech 19. století. — *135, 469.*

[143] Jde o článek Edwarda Spencera Beeslyho „Mezinárodní dělnické sdružení", který byl otištěn ve „Fortnightly Review", čís. 47 z 1. listopadu 1870.

„*The Fortnightly Review*" [„Čtrnáctidenní přehled"] — anglický časopis o otázkách historie, filosofie a literatury, založený roku 1865 skupinou buržoazních radikálů; později byl buržoazně liberálního zaměření; pod uvedeným názvem vycházel v Londýně do roku 1934. — *135.*

[144] Úplný název knihy je: „The Theory of the Exchanges. The Bank Charter Act of 1844. The Abuse of the metallic Principle to Depreciation. Parliament mirrored in Debate, supplemental to ‚The stock Exchange and the Repeal of sir J. Barnard's Act'" [„Teorie směnečných kursů. Zákon o chartě Anglické banky z roku 1844. Zneužívání principu kovového oběhu k znehodnocení měny. Parlament, jak se zrcadlí v debatě; dodatek ke knize ‚Burza a zrušení zákona sira J. Barnarda'"], Londýn 1864. Kniha vyšla anonymně; jejím autorem byl Henry Roy. — *135.*

[145] Viz „Hansard's Parliamentary Debates" [„Hansardovy parlamentní debaty"], 3. série, sv. 170, Londýn 1863, str. 244. — *136.*

[146] „*The Morning Star*" [„Jitřenka"] — anglický deník, orgán freetraderů; vycházel v Londýně v letech 1856—1869. — *139.*

[147] „*The Morning Advertiser*" [„Ranní oznamovatel"] — anglický deník, zalo-

žený v Londýně roku 1794; v šedesátých letech 19. století orgán radikální buržoazie. — *139.*

148 „*The Daily Telegraph*" [„Denní telegraf"] — anglický deník, původně liberální, od osmdesátých let 19. století konzervativní; pod tímto názvem vycházel v Londýně v letech 1855—1937; od roku 1937, po splynutí s listem „The Morning Post" [„Ranní pošta"] vychází pod názvem „Daily Telegraph and Morning Post". — *141.*

149 „*The Morning Herald*" [„Ranní věstník"] — anglický konzervativní deník; vycházel v Londýně v letech 1780—1869. — *141.*

150 „*The Morning Post*" [„Ranní pošta"] — anglický konzervativní deník; vycházel v Londýně v letech 1772—1937. V polovině 19. století byl orgánem pravicových živlů ve straně whigů, které se seskupily kolem Palmerstona. — *141.*

151 „*The Daily News*" [„Denní zprávy"] — anglický liberální deník, orgán průmyslové buržoazie; vycházel v Londýně v letech 1846—1930. — *141.*

152 „*The Standard*" [„Prapor"] — anglický konzervativní deník, byl založen roku 1827 v Londýně. — *141.*

153 Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 15. — *155.*

154 Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 686—687. Srovnej též tento svazek, str. 175. — *158.*

155 „Children's Employment Commission (1862). Report (I—VI) of the Commissioners" [„Komise pro vyšetřování dětské práce (1862). Zpráva členů komise (I—VI)"]. — *167.*

156 Jde o „Public Health. Seventh report of the medical officer of the Privy Council. With appendix. 1864" [„Veřejné zdraví. Sedmá zpráva zdravotního inspektora tajné rady za rok 1864. S přílohou"], Londýn 1865. — *168.*

157 Je míněna „Report from the Select Committee on Mines; together with the Proceedings of the Committee, Minutes of Evidence, and Appendix. Ordered by the House of Commons, to be printed, 23 July 1866" [„Zpráva zvláštního výboru pro hornictví; spolu s protokoly výboru, zápisy svědeckých výpovědí a dodatkem. Vydáno z příkazu Dolní sněmovny 23. července 1866"]. — *168.*

[158] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1965, str. 37—45; uváděné citáty jsou tam na str. 37 a 39. Inaugurální adresa byla poprvé otištěna v listu „Bee-Hive-Newspaper", čís. 160 z 5. listopadu 1864, a v témž měsíci vyšla spolu se stanovami v brožuře „Address and provisional rules of the Working Men's International Association, established September 28, 1864, at a public meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre, London". — *173.*

[159] Text tohoto úryvku se shoduje s textem čtvrtého vydání I. dílu „Kapitálu" (viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 686—688), až na některé poznámky pod čarou, které Engels ve čtvrtém vydání proti třetímu poněkud pozměnil. Třetí vydání I. dílu „Kapitálu" vyšlo v Hamburku roku 1883. Odkazy na poznámky převzaté z „Kapitálu" jsou dány do závorek. — *174.*

[160] *Generální registrátor* (Registrar General) se v Anglii nazýval ředitel ústředního úřadu pro občanskou registraci. Tento úřad prováděl registraci narození, sňatků a úmrtí. Vedle toho prováděl každých 10 let sčítání lidu. — *174.*

[161] Tento citát, který se připomíná ještě na jiných místech (viz tento svazek str. 184, 188, 195, 216, 217), nepochází od Molièra, nýbrž od jeho současníka Nicolase Déspréaux-Boileaua („Satiry", satira VIII). Překlad úryvku zní:

„Toť člověk: hned černý je, hned bílý;
Co včera ctil, to dneska změnit pílí;
Na obtíž sobě, jiným k ničemu,
mění svůj kroj, jak móda káže mu." — *176.*

[162] Henry Fawcett, „The economic position of the British labourer" [„Hospodářské postavení britských dělníků"], Cambridge a Londýn 1865, str. 67, 82. — *176.*

[163] Ve „Volksstaatu" byla tato Marxova odpověď otištěna pod názvem „Redakci listu ‚Volksstaat'" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 119—122). — *178.*

[164] Marx zde odkazuje na stránky prvního německého vydání I. dílu „Kapitálu" z roku 1867 (srov. Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 686—687). — *180.*

[165] „England and America. A comparison of the social and political state of both nations" [„Anglie a Amerika. Srovnání sociálních a politických poměrů obou národů"], sv. 1—2, Londýn 1833. Wakefieldova kniha vyšla anonymně. — *181.*

[166] Na zasedání Říšského sněmu 8. listopadu 1871 prohlásil národní liberál poslanec Lasker v polemice proti Bebelovi, že kdyby si němečtí sociálně demokratičtí dělníci usmysleli následovat příkladu pařížských komunardů, „ubili by je řádní a majetní občané klacky". Řečník se však rozhodl tuto formulaci nezveřejnit, a už ve stenografické zprávě bylo místo slov „ubili by je klacky" „udrželi by je vlastními silami na uzdě". Tuto falzifikaci odhalil Bebel. Laskerovi se pak v dělnických kruzích vysmívali. Pro jeho malou postavu mu přezdívali „Laskeřík". — *181, 210.*

[167] Ve „Volksstaatu" byla tato Marxova odpověď otištěna pod názvem „Redakci listu ‚Volksstaat'" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 138—145). — *187.*

[168] Adam Smith, „An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations" [„Pojednání o podstatě a původu bohatství národů"], sv. 3, Dublin 1776, str. 136. — *187.*

[169] Zde a dále cituje Marx I. díl „Kapitálu" (srov. „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 687). — *188.*

[170] Zde a dále cituje Marx Beeslyho článek ve „Fortnightly Review", čís. 47 z 1. listopadu 1870. — *189.*

[171] Jde o článek „Pan Beesly a Mezinárodní dělnické sdružení", který uveřejnil „Saturday Review" bez podpisu v čís. 785 z 12. listopadu 1870.

„*Saturday Review*" — zkrácený název anglického konzervativního týdeníku „Saturday Review of Politics, Literature, Science and Art" [„Sobotní přehled politiky, literatury, vědy a umění"], který vycházel v Londýně v letech 1855—1938. — *189.*

[172] Odpověď Eleanory Marxové byla uveřejněna v rubrice „Sdělení o mezinárodním lidovém hnutí" pod nadpisem „Anglie". V úvodní poznámce napsala Eleanor Marxová o pomlouvačné kampani Sedleyho Taylora proti Marxovi a o odmítnutí buržoazních listů otisknout její odpověď toto:

„Je tolik zpráv o socialistickém hnutí v Anglii, že jsem se velmi rozpakovala zabrat tyto sloupce pro výklad osobního tématu. Protože však nemám jinou možnost, jak vyvrátit velmi vážné obvinění, které bylo vzneseno proti mému otci, doufám, že mi čtenáři ‚To-Day' odpustí, jestliže se zde k této záležitosti vyslovím. Dne 29. listopadu minulého roku vyšel v ‚Times' dopis pana Sedleyho Taylora, v němž se opakuje stará pomluva, že prý můj otec vědomě nesprávně citoval jedno místo z řečí pana Gladstona, aby je přizpůsobil svému cíli.

Ještě nikdy nebyl žádný člověk víc pomlouván než můj otec, ale jeho

pomlouvači byli zpravidla příliš opovrženíhodní, než aby stáli za odpověď. V tomto zvláštním případě však můj otec svému anonymnímu obviňovateli odpověděl, poněvadž domněle nesprávně citované místo bylo obsaženo v Inaugurální adrese Mezinárodního dělnického sdružení.

Když jsem si přečetla dopis pana Taylora, který jen *znovu ohřívá* starou historii, napsala jsem ihned do ‚Times'. Četla jsem v anglických novinách tak často o ‚spravedlivosti' anglického tisku, že jsem ani na okamžik nezapochybovala, že moje odpověď bude uveřejněna právě tak, jako bylo uveřejněno obvinění pana Taylora. Dny ubíhaly, a můj dopis nevycházel. Protože jsem stále ještě byla v zajetí domněnky, že i ‚Times' mohou být v osobní záležitosti spravedlivé, napsala jsem redaktorovi znovu. Opět bez úspěchu. Nato jsem se obrátila na ‚Daily News', které jsem až dosud pokládala za velmi slušné noviny. Očividně však žijící profesoři smějí beztrestně šlapat po mrtvém lvu a liberální ‚Daily News' nesmějí svůj liberalismus přehánět natolik, aby otiskly můj dopis. Proto uveřejňuji jak dopis pana Taylora, tak svou odpověď. — " (Viz „To-Day", čís. 2, sv. I, 1884, str. 150—153.)

„*To-Day*" [„Dnešek"] — anglický měsíčník socialistického zaměření; vycházel v Londýně od dubna 1883 do června 1889; do července 1884, kdy se redaktorem časopisu stal Henry Mayers Hyndman, vedla Eleanor Marxová rubriku „Sdělení o mezinárodním lidovém hnutí". — *199.*

[173] Druhá odpověď Eleanory Marxové byla spolu s replikou Sedleyho Taylora uveřejněna v „To-Day" v rubrice „Korespondence", a to s nadpisem „Dr. Marx a řeč pana Gladstona o rozpočtu z roku 1863" (viz „To-Day", čís. 3, sv. I, 1884, str. 228—235). — *203.*

[174] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 43—48. — *208.*

[175] Jde o knihu Richarda Jonese „Text-book of lectures on the political economy of nations" [„Soubor přednášek o politické ekonomii národů"], Hertford 1852, kterou Marx cituje v XXII. kapitole I. dílu „Kapitálu" (viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 630—631). Citát a odkaz na knihu jsou udány přesně. — *208.*

[176] Lujo Brentano, „Die Arbeitergilden der Gegenwart". Zweiter Band. „Zur Kritik der englischen Gewerkvereine" [„Dělnické gildy v současné době", 2. sv. „Ke kritice anglických odborových spolků"], Lipsko 1872. — *213.*

[177] „*Deutsches Wochenblatt*" [„Německý týdeník"] — buržoazní časopis, který vycházel v Berlíně od března 1888 do září 1900. — *221.*

[178] Tento článek napsal Engels mezi 4. a 13. prosincem 1890, když dostal od Wilhelma Liebknechta „Deutsches Wochenblatt" ze 4. prosince 1890. 13.

prosince poslal Engels svou odpověď Kautskému s prosbou, aby ji uveřejnil v příštím čísle „Neue Zeit". — *221.*

[179] V době presidentských voleb ve Francii počátkem prosince 1887 se konaly v Paříži masové demonstrace a shromáždění dělníků a demokratických sil proti kandidatuře bývalého ministerského předsedy Jules Ferryho (přezdívalo se mu „Ferry Tonkiňan", protože v osmdesátých letech 19. století zorganizoval koloniální expedici, aby dobyla Tunis, Madagaskar a Tonkin). Za presidenta byl kandidován umírněnými buržoazními republikány, takzvanými oportunisty, a měl podporu monarchistů. V prvním kole získal Ferry nepatrnou většinu, ale před druhým kolem byl na nátlak lidových mas nucen od své kandidatury upustit. Tento fakt hodnotil Engels v dopise Lafarguovi z 5. prosince 1887 jako vítězství lidu nad spojenými monarchisty a oportunisty.

Ve dnech 27. a 28. února 1891 se v německém Říšském sněmu projednávala kapitola vojenského rozpočtu o takzvaných prémiích poddůstojníkům. Požadavek o uvolnění subvence na tyto účely odůvodňoval kancléř Caprivi tím, že je nezbytně třeba upevnit poddůstojnický sbor, neboť po zrušení zákona proti socialistům zesílil v armádě vliv sociální demokracie. Hlasy středu, konzervativců a národních liberálů Říšský sněm tyto subvence schválil, a to ve výši 62 % částky požadované vládou. — *224.*

[180] Tuto předmluvu napsal Engels pro třetí německé jubilejní vydání Marxovy práce „Občanská válka ve Francii" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 349—402), které vyšlo v roce 1891 k dvacátému výročí Pařížské komuny v nakladatelství listu „Vorwärts" v Berlíně. Engels v předmluvě zdůraznil historický význam zkušeností Pařížské komuny a Marxovo teoretické zobecnění těchto zkušeností. Připojil několik dodatků týkajících se historie Pařížské komuny, především činnosti blanquistů a proudhonovců v Komuně. Do jubilejního vydání Engels rovněž zařadil První a Druhou adresu generální rady Mezinárodního dělnického sdružení o prusko-francouzské válce (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 33—38 a 304—312). Další separátní vydání „Občanské války ve Francii" v různých jazycích byla obvykle uveřejňována s touto Engelsovou předmluvou.

Poprvé byla předmluva otištěna ještě před vyjitím separátního vydání s Engelsovým souhlasem v listu „Neue Zeit", sv. 2, čís. 28, 1890—1891, pod titulem „Občanská válka ve Francii". Při otištění pozměnila redakce svévolně text posledního odstavce a nahradila výraz „sociálně demokratický šosák", použitý v rukopise, slovy „německý šosák". Jak vyplývá z dopisu redaktora nakladatelství „Vorwärts" Richarda Fischera Engelsovi ze 17. března 1891, vyjádřil Engels s touto svévolnou změnou nesouhlas. Protože však zřejmě nechtěl připustit různé varianty v současných publikacích své práce, ponechal i v separátním vydání pozměněnou formulaci. — *225.*

[181] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 8, čes. vyd. 1960, str. 137—238. — *225.*

[182] Jde o národně osvobozeneckou válku německého lidu proti napoleonské nadvládě v letech 1813—1814 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 36). Engels zde používá Marxova německého překladu „První adresy o prusko-francouzské válce". — *225.*

[183] Jde o pronásledování účastníků opozičního hnutí německé inteligence po válkách s napoleonskou Francií. Mnoho členů studentských spolků, které vznikly už za osvobozeneckého boje proti Napoleonově nadvládě a které se ho aktivně zúčastnily, brojilo po vídeňském kongresu proti reakčnímu zřízení v německých státech; studenti organizovali politické demonstrace, při nichž vytyčovali požadavek sjednocení Německa. Když student Sand roku 1819 zabil stoupence Svaté aliance a carského špióna Kotzebua, posloužilo to jako záminka k pronásledování opozičního hnutí. Represívní opatření proti účastníkům tohoto hnutí, nazývaným „demagogy", byla přijata na karlovarské konferenci ministrů hlavních německých států v srpnu 1819. — *225.*

[184] Karel Marx, „Druhá adresa generální rady Mezinárodního dělnického sdružení o prusko-francouzské válce" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 309.). — *226.*

[185] *Parlamentní opozice* (též dynastická opozice) — opoziční skupina ve francouzské poslanecké sněmovně za červencové monarchie. Její zástupci vyjadřovali nálady liberálních kruhů průmyslové a obchodní buržoazie, usilovali o umírněnou volební reformu, v níž viděli prostředek k odvrácení revoluce a zachování orleánské dynastie. Vůdcem opozice byl Odilon Barrot. — *227.*

[186] *Dynastické strany* — legitimisté, orleanisté a bonapartisté.

Legitimisté — stoupenci starší legitimní větve bourbonské dynastie, svržené ve Francii roku 1792. Zastupovali zájmy velkých dědičných pozemkových vlastníků.

Orleanisté — monarchistická strana finanční aristokracie a velké buržoazie, přívrženci vévodů Orleánských, mladší větve bourbonské dynastie, která vládla ve Francii od červencové revoluce z roku 1830 do revoluce z roku 1848.

Za druhé republiky (1848—1851) tvořili s legitimisty blok, tzv. stranu pořádku.

Bonapartisté — stoupenci Ludvíka Bonaparta, kteří se roku 1871 zorganizovali jako strana. — *227, 573.*

[187] 1.—2. září 1870 došlo u Sedanu k rozhodující bitvě prusko-francouzské války (1870—1871), která skončila rozdrcením francouzských vojsk. Francouz-

ské velení podepsalo 2. září 1870 kapitulační akt, podle něhož padlo do zajetí přes 80 000 vojáků, důstojníků a generálů v čele s Napoleonem III., který byl internován od 5. září 1870 do 19. března 1871 ve Wilhelmshöhe, zámku pruských králů (u Kasselu). Katastrofa u Sedanu uspíšila zhroucení druhého císařství a vedla k tomu, že 4. září 1870 byla ve Francii vyhlášena republika. — *228, 294.*

[188] Ze zprávy volební komise o volbách do Komuny, která byla uveřejněna v „Journal Officiel de la République française", Paříž, čís. 90 z 31. března 1871.

„*Journal Officiel de la République française*" [„Oficiální list Francouzské republiky"] — oficiální orgán Pařížské komuny; vycházel od 20. března do 24. května 1871 v Paříži; podržel si název vládního listu Francouzské republiky vydávaného v Paříži od 5. září 1870. Pouze číslo z 30. března mělo název „Journal Officiel de la Commune de Paris" [„Oficiální list Pařížské komuny"]. Za Pařížské komuny vycházel orgán Thiersovy vlády ve Versailles také pod názvem „Journal Officiel de la République française". — *230.*

[189] Engels zde zřejmě podává obsah pokynu Édouarda Vaillanta, delegáta Pařížské komuny pro vzdělání, který byl otištěn v „Journal Officiel de la République française", čís. 132 z 12. května 1871. — *230.*

[190] Míní se Proudhonova kniha „Idée générale de la revolution au XIXe siècle" [„Obecná idea revoluce 19. století"]. Proudhonovy myšlenky obsažené v této knize kritizuje Marx v dopise Engelsovi z 8. srpna 1851 a Engels ve své práci „Kritický rozbor Proudhonovy knihy, Obecná idea revoluce 19. století"" („Archiv Marksa i Engelsa", sv. 10, str. 13—17). — *233.*

[191] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 377—378. — *234.*

[192] Odkaz na Hegelovy „Grundlinien der Philosophie des Rechts, oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse" [„Základy filosofie práva neboli přirozené právo a státověda v nástinu"]. — *235.*

[193] Tímto dopisem odpověděl Engels José Mesovi, jednomu z vůdců Španělské socialistické dělnické strany, který ho v dopise z 2. března 1891 požádal, aby národní rada strany směla vydat španělský překlad Marxova díla „Bída filosofie. Odpověď na ‚Filosofiii bídy' pana Proudhona" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 83—196). Knihu přeložil sám Mesa, první úryvky z ní uveřejnil v listu madridských sekcí I. internacionály „Emancipación" [„Osvobození"], čís. 44 z 13. dubna a čís. 68 a 69 z 5. a 13. října 1872. Mesa pak pokračoval v překladu v sedmdesátých a osmdesátých le-

tech, avšak praktická možnost vydat knihu ve Španělsku se naskytla teprve počátkem devadesátých let.

8. dubna 1891 píše Mesa Engelsovi, že dostal jeho dopis týkající se španělského vydání „Bídy filosofie", a zdůrazňuje mimořádnou závažnost Marxovy práce pro potírání proudhonovských idejí, využívaných buržoaznímí stranami ke klamání dělníků pseudosocialistickými frázemi, a rovněž pro překonání vlivu anarchismu. Engelsův dopis byl otištěn jako předmluva ke španělskému vydání „Bídy filosofie", které vyšlo v létě roku 1891 v Madridu.

V příloze knihy byl uveřejněn program strany, přijatý na I. sjezdu Španělské socialistické dělnické strany, který se konal roku 1888 v Barceloně. — *237.*

[194] Tímto dopisem odpověděl Engels na pozvání, které mu zaslal organizační výbor mezinárodního mítinku na obranu práv práce, který byl svolán na 12. dubna 1891 do Milána. Výbor ustavily milánské demokratické organizace a jeho členy byli význační činitelé italského dělnického a socialistického hnutí. Ve snaze dodat připravovanému mítinku mezinárodní ráz, rozeslal výbor pozvánky dělnickým a socialistickým organizacím v různých zemích, mimo jiné také německé Sociálně demokratické straně, Francouzské dělnické straně atd., jakož i osobně mnoha vedoucím představitelům mezinárodního socialistického hnutí, aby se ho zúčastnili nebo aby mu zaslali písemný projev solidarity. Výbor poslal text tohoto oficiálního pozvání Engelsovi se zvláštním dopisem z 2. dubna 1891, v němž stálo: „Jste jedním z nejznámějších bojovníků v této bitvě mezi svobodou a útlakem. Jste jedním z nejvýznačnějších představitelů socialismu jak v Německu, tak v Anglii a Váš dopis vyjadřující solidaritu s naším mítinkem učiní na všechen pracující lid silný dojem. Ještě větším dojmem by však na Vaše krajany i na naše soudruhy z ostatních zemí působilo, kdybyste mohl být 12. dubna přítomen v Miláně a — jak doufáme — přednést projev na obranu svobody a nezávislosti dělnictva." — *239.*

[195] Engels byl dopisujícím tajemníkem generální rady I. internacionály pro Itálii v letech 1871—1872 a zmocněncem generální rady pro Itálii roku 1873. — *239.*

[196] Tento úvod napsal Engels k novému separátnímu vydání Marxovy „Námezdní práce a kapitálu" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 6, čes. vyd. 1959, str. 400—430), které vyšlo za jeho redakce v Berlíně roku 1891. Na začátku úvodu použil Engels celou poznámku, kterou napsal pro předchozí vydání tohoto díla z roku 1884 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 204). Brožura s Engelsovou předmluvou vyšla ve větším nákladu, aby se Marxovo ekonomické učení mohlo šířit mezi dělnictvem.

Tento úvod byl často otiskován v dělnickém a socialistickém tisku jako samostatný článek. Ještě před knižním vydáním jej uveřejnil list „Vorwärts" v příloze k čís. 109 z 13. května 1891 pod názvem „Námezdní práce a kapitál", poněkud zkráceně vyšel v listech „Freiheit", čís. 22 z 30. května 1891, „Critica Sociale" [„Společenská kritika"], čís. 10 z 10. července 1891, „Le Socialiste", čís. 44 z 22. července 1891, a roku 1892 v almanachu francouzského socialistického časopisu „Question sociale" [„Sociální otázka"] i jinde.

Engelsův úvod je pojat také do všech pozdějších vydání „Námezdní práce a kapitálu" v různých cizích jazycích, jimž sloužil za podklad text z roku 1891. — *241.*

[197] Bruselský *Německý dělnický spolek* založili koncem srpna 1847 Marx a Engels; měl politicky vychovávat německé dělníky žijící v Belgii a propagovat mezi nimi myšlenky vědeckého komunismu. Pod vedením Marxe, Engelse a jejich spolubojovníků se tento spolek stal legálním centrem sjednocujícím německé revoluční proletáře v Belgii a udržoval přímé spojení s flámskými a valonskými dělnickými kluby. Nejpokrokovější členové spolku vstoupili do bruselské obce Svazu komunistů. Spolek sehrál významnou úlohu při zakládání bruselské *Association démocratique* (Demokratického sdružení). Brzy po únorové buržoazní revoluci z roku 1848 ve Francii spolek zanikl, protože belgická policie většinu jeho členů zatkla a vypověděla. — *241.*

[198] Carská vojska vtrhla roku 1849 do Uher, aby tam potlačila buržoazní revoluci a obnovila moc Habsburků. Povstání na obranu říšské ústavy (kterou přijalo frankfurtské Národní shromáždění 28. března 1849, avšak většina německých vlád ji odmítala) byla poslední etapou nedokončené buržoazně demokratické revoluce z let 1848—1849 v Německu. V květnu a červnu 1849 došlo v Porýnské provincii, v Drážďanech, v Bádensku a ve Falci k ozbrojeným bojům lidových mas. Frankfurtský parlament jim neposkytl žádnou podporu. Povstání byla živelná a izolovaná a v polovině července 1849 byla krutě potlačena. Engels charakterizuje tato povstání v pracích „Německá kampaň za říšskou ústavu" a „Revoluce a kontrarevoluce v Německu" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 7, čes. vyd. 1959, str. 133—225, a sv. 8, čes. vyd. 1960, str. 27—134). — *241.*

[199] V Marxově rukopisné pozůstalosti byl později nalezen rukopisný náčrt poslední nebo několika posledních přednášek k tématu o námezdní práci a kapitálu s názvem „Mzda" a s poznámkou na obálce: „Brusel prosinec 1847" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 6, čes. vyd. 1959, str. 545—567). Tento rukopis svým obsahem částečně doplňuje Marxovo nedokončené dílo „Námezdní práce a kapitál". Poprvé byl uveřejněn až roku 1924 v ruském překladu v časopise „Socialističeskoje chozjajstvo" [„Socialistické hospodář-

ství"] a roku 1925 německy v časopise „Unter dem Banner des Marxismus" [„Pod praporem marxismu"]. Závěrečné části „Námezdní práce a kapitálu", jak byly připraveny do tisku, se však mezi rukopisy nenašly. — *241.*

[200] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 43—67 a Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 51—88. — *243.*

[201] Engels cituje I. díl „Kapitálu" (viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 566). — *246.*

[202] Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 185—195. — *246.*

[203] V některých zemích (v Anglii, Německu) se májové oslavy konaly první květnovou neděli, tedy 3. května 1891. V prvních květnových dnech se pořádaly toho roku dělnické demonstrace a shromáždění v mnoha městech v Anglii, Francii, Itálii, Německu, Rakousku — včetně českých zemí — a poprvé i v Rusku. — *249.*

[204] Engelsova práce „Vývoj socialismu od utopie k vědě" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 207—248) vyšla nejprve francouzsky v „Revue socialiste" [„Socialistický přehled"] roku 1880. První německé vydání vyšlo v nakladatelství listu „Sozialdemokrat" v Hottingenu-Curychu v březnu 1883 (na titulním listě bylo udáno 1882), druhé a třetí vyšlo v témž nakladatelství v roce 1883. Čtvrté vydání bylo poslední německé vydání za Engelsova života. V těchto vydáních byla jako příloha otištěna také Engelsova stať „Marka" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 349—366). Přesvědčení, že práce nebude působit dělnickým čtenářům potíže, vyjádřil Engels v předmluvě k prvnímu německému vydání (viz tentýž svazek, str. 343). — *250.*

[205] Podkladem původního textu „Vývoje socialismu od utopie k vědě" jsou příslušné kapitoly „Anti-Dühringa". Dodatky, o kterých se zmiňuje Engels, jsou otištěny ve Spisech, sv. 20, v oddíle „Materiály k ‚Anti-Dühringu' ". Dodatky o Saint-Simonovi viz Marx-Engels, Spisy, sv. 20, čes. vyd. 1966, str. 628—629; dodatky o trustech viz tamtéž, str. 633—634. — *251.*

[206] Tato práce je předmluva, kterou Engels napsal ke čtvrtému vydání své knihy „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 21, str. 55—203). Ještě před vydáním knihy byla předmluva uveřejněna s autorovým souhlasem v časopise „Neue Zeit" [„Nová doba"], čís. 41, 9. ročník, 2. svazek, 1890—1891, pod názvem: „Zur Urgeschichte der Familie (Bachofen, McLennan, Morgan)" [„K nejstarším dějinám rodiny (Bachofen, McLennan, Morgan)"].

Čtvrté, opravené a doplněné vydání Engelsovy knihy vyšlo ve Stuttgartu koncem roku 1891, v dalších vydáních už nebylo měněno. Tato předmluva byla zařazena do všech následujících vydání Engelsovy knihy, která vycházela nejen německy, ale i v jiných jazycích. — *252.*

[207] Fréderic Engels, „L'origine de la famille, de la propriété privé et de l'état", Paříž 1893. — *253.*

[208] Aischylos, „Oresteia. Eumenidy." — *255.*

[209] Engels cituje knihu Johna Fergusona MacLennana „Studies in ancient history comprising a reprint of ‚Primitive marriage. An inquiry into the origin of the form of capture in marriage ceremonies' " [„Studie pravěkých dějin zahrnující nové vydání práce ‚Primitivní manželství. Pojednání o vzniku únosové formy ve svatebních obřadech' "], Londýn a New York 1866, str. 124—125. MacLennanova práce „Primitive marriage" vyšla nejprve jako separát v Edinburghu roku 1865 a první vydání „Studies in ancient history" (které zahrnovalo i druhé vydání práce „Primitive marriage") vyšlo v Londýně roku 1876. Dál v textu se Engels zmiňuje o tomto vydání. — *257.*

[210] *Magarové* — původně kmen, dnes národnost v západních oblastech Nepálu. — *257.*

[211] Jde o čtrnáct „Dopisů o Irokézech", které vydal Lewis Henry Morgan v časopise „American Review" [„Americký přehled"], New York, čís. 2—12 z února—prosince 1847, a také o jeho knihu „League of the ho-dé-no-sau-nee, or Iroquois" [„Svaz Hodenosaunů čili Irokézů"], Rochester 1851. — *258.*

[212] Engels podnikl cestu do USA a Kanady s Edwardem Avelingem, Eleanorou Marxovou-Avelingovou a Carlem Schorlemmerem v srpnu až září 1888. O Engelsových dojmech z této cesty viz Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1966, str. 497—499. — *262, 361*

[213] John Ferguson MacLennan, „Studies in ancient history", Londýn 1876, str. 333. — *263.*

[214] Tímto pozdravným dopisem odpověděl Engels na pozvání k účasti druhého sjezdu Sociálně demokratické dělnické strany Rakouska, které mu tlumočil Victor Adler v dopise z 22. června 1891.

Druhý sjezd Sociálně demokratické dělnické strany Rakouska zasedal ve Vídni

od 28. do 30. června 1891. Zúčastnilo se ho 193 delegátů. Sjezd projednal tyto otázky: činnost strany, hnutí za všeobecné, rovné a přímé volební právo, oslavy 1. máje, účast strany na mezinárodním socialistickém dělnickém kongresu roku 1891 v Bruselu, stav a cíle odborových organizací, tzv. sociální reformu v Rakousku aj. Ústřední orgán strany „Arbeiter Zeitung" konstatoval v úvodníku „Náš stranický sjezd ve Vídni", že rakouská sociální demokracie může být spokojena se svým sjezdem, na kterém se jasně projevil mezinárodní charakter strany a jasnost a jednota v otázkách taktiky. Diskuse na sjezdu probíhala v duchu programu, který byl přijat na prvním sjezdu strany v Hainfeldu roku 1888. — *264.*

215 *V Hainfeldu* (Dolní Rakousy) se konal od 30. prosince 1888 do 1. ledna 1889 sjednocovací sjezd, kterého se zúčastnilo 73 socialistických delegátů z téměř všech rakouských zemí. Na sjezdu, který měl velký význam pro rozvoj socialistického hnutí v Rakousku, byla založena Sociálně demokratická dělnická strana Rakouska sloučením „radikálů" a „umírněných". Jako program bylo přijato „Zásadní prohlášení", opírající se v podstatě o teze „Manifestu Komunistické strany". Prohlášení vytyčovalo straně tyto úkoly: politicky organizovat proletariát a zvyšovat jeho třídní uvědomění, bojovat za zespolečenštění výrobních prostředků, za osvobození všech pracujících od ekonomické závislosti, za odstranění jejich politické bezprávnosti, za zvýšení úrovně jejich vzdělání aj. Prohlášení vyhlašovalo zásadu proletářského internacionalismu za jednu z hlavních zásad organizace a činnosti strany. Zároveň však mělo prohlášení řadu závažných nedostatků. Nemluvilo se v něm o diktatuře proletariátu, chyběl v něm požadavek odstranění monarchie a zřízení republiky, nebyla v něm zmínka o agrární otázce, jejíž řešení mělo velký význam pro rozvoj dělnického hnutí v Rakousku. — *264.*

216 Engels má na mysli zrušení výjimečných zákonů, které zavedly reakční vlády v Německu a v Rakousko-Uhersku proti socialistickému a dělnickému hnutí.

O výjimečném zákonu proti socialistům v Německu viz poznámku 2.

Výjimečné zákony proti socialistům byly přijaty v Rakousku v roce 1884 jako „zákony proti anarchistům". Na podkladě těchto zákonů policie pronásledovala a zakazovala socialistické a odborové dělnické organizace a jejich tiskové orgány a vypovídala jejich vůdce. V červnu 1891 byla však Taaffova vláda pod tlakem narůstajícího stávkového hnutí a masových akcí rakouských dělníků 1. máje 1890 a 1891 nucena tyto zákony zrušit. — *264.*

217 Práce „*Ke kritice návrhu sociálně demokratického programu z roku 1891*" je důležitým dokumentem marxismu, příkladem Engelsova nesmiřitelného boje proti oportunismu, za revoluční marxistický program německé sociální demokracie. Návrh programu Sociálně demokratické strany Německa poslal Engelsovi

Richard Fischer jménem předsednictva strany spolu s dopisem z 18. června 1891. Z dopisu vyplývá, že tento návrh, vypracovaný v podstatě Bebelem a Liebknechtem, projednalo předsednictvo na několika zasedáních a na jednom z nich bylo rozhodnuto poslat jej Engelsovi a jiným vedoucím představitelům dělnického a socialistického hnutí.

Engels návrh podrobně a kriticky prostudoval, a jak píše Kautskému 29. června 1891, měl v úmyslu sám hutněji formulovat úvodní část, obsahující zdůvodnění, ale krátká lhůta k vypracování připomínek mu dovolila načrtnout pouze návrh jednotlivých tezí (viz přílohu k prvnímu oddílu, tento svazek, str. 281–282). Ostřejší kritice podrobil Engels oddíl návrhu věnovaný politickým požadavkům. Právě tento oddíl mu, jak sám říká, poskytl příležitost „obout se pořádně do smířlivého oportunismu... a do — bujaře — zbožně — řízně — svobodného (frisch — fromm — froh — frei) ‚vrůstání' starého svinstva ‚do socialistické společnosti' ". Engelsovy kritické připomínky a rovněž Marxova „Kritika gothajského programu", otištěná v té době na Engelsovo naléhání (viz poznámku 132) měly velký vliv na to, jak byl dále návrh programu posuzován a zpracován.

Do jaké míry bylo přihlédnuto k Engelsovým připomínkám, je zřejmé z návrhu programu, který otisklo vedení strany v listu „Vorwärts" 4. července 1891 krátce po obdržení připomínek. Text ukazuje, že změny provedené v návrhu pod vlivem Engelsovy kritiky se týkaly především úvodní části (zdůvodnění) a oddílu ekonomických požadavků. Na politických požadavcích nebylo přes Engelsovu kritiku pozměněno nic podstatného. Nemluvilo se v nich o dobytí politické moci proletariátem, o demokratické republice, o přeměně státního zřízení v Německu, ani o nutnosti boje proti zbytkům feudalismu a absolutismu aj.

Po uveřejnění oficiálního návrhu programu se o něm začalo diskutovat ve stranických organizacích, ve „Vortwärtsu" a v „Neue Zeit"; přitom byly předkládány nejen dílčí návrhy na změny, ale i úplně nové návrhy programu. Také redakce „Neue Zeit" předložila návrh programu, jehož autorem byl Kautsky. Z Engelsových dopisů Kautskému z 28. září a Bebelovi z 29. září 1891 vyplývá, že Engels vyslovil k návrhu redakce „Neue Zeit" řadu kritických připomínek, ale vcelku ho považoval za lepší než oficiální návrh programu a schválil Bebelův úmysl podporovat tento návrh na erfurtském sjezdu.

Pro posouzení návrhů a námětů byla vytvořena programová komise za předsednictví Wilhelma Liebknechta. Vypracovala definitivní návrh na základě návrhu sestaveného redakcí „Neue Zeit". Bylo přihlédnuto i k některým Engelsovým připomínkám k původnímu návrhu předsednictva strany.

Návrh programu, který komise sestavila, byl předložen k diskusi erfurtskému sjezdu Sociálně demokratické strany Německa, který zasedal od 14. do 21. října 1891. Referát k tomuto bodu přednesl Wilhelm Liebknecht. O výsledcích erfurtského sjezdu, který v zásadě přijal marxistický program,

napsal Engels Sorgovi 24. října 1891: „Dostalo se nám satisfakce, že Marxova kritika úplně zvítězila."

Erfurtský program byl ve srovnání s gothajským programem velkým krokem vpřed. Z programu strany byla odstraněna reformistická lassallovská dogmata, politické a ekonomické požadavky byly jasněji formulovány. Program poskytoval vědecké zdůvodnění nevyhnutelnosti zániku kapitalistického zřízení a jeho nahrazení socialistickým, a jasně ukázal, že k socialistické přeměně společnosti musí proletariát vybojovat politickou moc.

Erfurtský program měl ovšem i závážné nedostatky. Hlavní byl ten, že se nemluvilo o diktatuře proletariátu jako o předpokladu pro socialistickou přeměnu společnosti. Rovněž nebyly vytyčeny požadavky na svržení monarchie a nastolení demokratické republiky, ani na změnu státního zřízení v Německu a jiné. V tomto směru se Engelsovy kritické připomínky k původnímu návrhu programu týkají i programu přijatého na erfurtském sjezdu.

Engelsovu stať „Ke kritice návrhu sociálně demokratického programu z roku 1891" vedení německé sociální demokracie po dlouhou dobu neuveřejňovalo. Byla otištěna v „Neue Zeit" teprve v roce 1901. V ediční poznámce redakce poukazovala na to, že Engelsův rukopis byl nalezen v literární pozůstalosti Wilhelma Liebknechta.

Engelsovy poznámky „Ke kritice sociálně demokratického programu z roku 1891" cituje Lenin ve „Státu a revoluci" (viz V. I. Lenin, Spisy, sv. 25, čes. vyd. 1956, str. 454—461). — *267.*

[218] Rukopisná varianta návrhu programu, kterou Engelsovi poslalo předsednictvo Sociálně demokratické strany Německa a kterou Engels podrobil kritickému rozboru, nebyla dosud nalezena. Dále uvádíme znění, uveřejněné vedením strany („Vorwärts", čís. 153 ze 4. července 1891), v kterém bylo přihlédnuto k některým Engelsovým připomínkám a návrhům. Pro snadnější porovnání s Engelsovými kritickými připomínkami jsou v úvodní části (zdůvodnění) v hranatých závorkách uvedena čísla odstavců.

Návrh programu Sociálně demokratické strany Německa

[Odst. 1] Odloučení dělníků od pracovních prostředků — půdy, dolů, šachet, strojů a nástrojů, dopravních prostředků — a jejich přechod do výhradního vlastnictví části členů společnosti vedlo k rozštěpení společnosti na dvě třídy: na pracující a majetné.

[Odst. 2] V rukou přivlastňovatelů se společenské pracovní prostředky staly prostředky vykořisťování. Tím podmíněné ekonomické porobení dělníků vlastníky pracovních prostředků, tj. zdrojů života, je základem poroby ve všech podobách: sociální bídy, duševní degradace a politické závislosti.

[Odst. 3] Za panství tohoto vykořisťování se stále rychleji zvětšuje hromadění bohatství vytvářeného vykořisťovanými v rukou vykořisťovatelů — kapitalistů a velkostatkářů. Rozdělování produktu práce mezi vykořišťo-

vatele a vykořisťované je stále nerovnoměrnější, stále vzrůstá počet proletářů a jejich existence je stále nejistější, armáda přebytečných dělníků je stále masovější, zostřuje se třídní antagonismus, třídní boj je stále úpornější, rozděluje moderní společnost na dva nepřátelské tábory a stává se společným znakem všech průmyslových zemí.

[Odst. 4] Bezplánovitost, vyplývající ze samé podstaty kapitalistické výroby, působí stále dlouhodobější krize a poruchy ve výrobě, které ještě víc zhoršují postavení dělníků, ruinováním městských a venkovských středních vrstev — maloburžoů a malých rolníků — zvětšují propast mezi majetnými a nemajetnými, činí ze všeobecné nejistoty normální stav společnosti a jsou důkazem toho, že třída přivlastňovatelů společenských pracovních prostředků už není povolána a schopna hospodářsky a politicky vést.

[Odst. 5] Skoncovat s tímto stavem, který se stává den ode dne nesnesitelnější, odstraněním jeho příčin a vybojovat osvobození dělnické třídy, to je cíl a úkol sociální demokracie.

[Odst. 6] V souladu s tím německá sociálně demokratická strana usiluje o přeměnu pracovních prostředků — půdy, dolů, šachet, strojů a nástrojů, dopravních prostředků — ve společné vlastnictví společnosti a o přeměnu kapitalistické výroby v socialistickou; o přeměnu, pro kterou vytvořila a dále vytváří materiální a intelektuální podmínky sama kapitalistická společnost a kterou jedině bude uskutečněno osvobození dělnické třídy a s ním osvobození všech členů společnosti bez výjimky.

[Odst. 7; v textu, který měl Engels, odst. 9] Sociálně demokratická strana nemá nic společného s takzvaným státním socialismem, se systémem zestátňování k fiskálním účelům, který na místo soukromého podnikatele dosazuje stát a tak spojuje v jedněch rukou moc ekonomického vykořisťování a politického útlaku dělníka.

[Odst. 8; v textu, který měl Engels, odst. 7] Osvobození dělnické třídy může být jen dílem dělnické třídy samé, neboť všechny ostatní třídy a strany stojí na půdě kapitalismu, a přestože se jejich zájmy mezi sebou střetávají, je jejich společným cílem zachování a upevnění základů současné společnosti.

[Odst. 9; v textu, který měl Engels, odst. 8] Zájmy dělnické třídy jsou ve všech zemích s kapitalistickým způsobem výroby stejné; s rozšířením světových styků a výroby pro světový trh se situace dělníků každé země stává stále závislejší na situaci v ostatních zemích; proto osvobození dělnické třídy není národní, ale sociální úkol, jehož řešení se účastní rovnou měrou dělníci všech kulturních zemí. Jsouc si toho vědoma, Sociálně demokratická strana Německa se cítí a prohlašuje *solidární* s třídně uvědomělými dělníky všech ostatních zemí.

[Odst. 10] Sociálně demokratická strana nebojuje za nová třídní privilegia a výsady, ale za odstranění třídního panství a tříd vůbec a za rovná práva i rovné povinnosti všech bez rozdílu pohlaví a původu. V tomto boji za osvobození sociální demokracie jako představitelka nejen námezdních děl-

níků, ale všech vykořisťovaných a utlačovaných hájí všechny požadavky, opatření a ustanovení, které jsou s to zlepšit situaci lidu vůbec a dělnické třídy zvláště.

Sociálně demokratická strana Německa hájí proto v současné době tyto požadavky:

1. Všeobecné rovné a přímé volební a hlasovací právo s tajným hlasováním pro všechny říšské příslušníky, kteří dovršili 21 let, bez rozdílu pohlaví, ve všech stadiích voleb a hlasování. Zavedení zásady poměrného zastoupení. Stanovení voleb a hlasování na neděle nebo svátky. Hrazení výdajů zvoleným zástupcům.

2. Přímou účast lidu na zákonodárství na základě práva navrhovat a zamítat. Lidovou samosprávu v říši, státě, provincii a obci. Každoroční schvalování daní, právo na odepření daní.

3. Rozhodování o válce a míru prostřednictvím volených zástupců lidu. Zřízení mezinárodního rozhodčího soudu.

4. Zrušení všech zákonů, které omezují nebo potlačují svobodu projevu a právo spolčovací a shromažďovací.

5. Zrušení všech dotací ze státních prostředků na církevní a náboženské účely. Na církevní a náboženské společnosti je třeba pohlížet jako na soukromé spolky.

6. Světské školství. Povinnou návštěvu veřejných národních škol. Bezplatné vyučování a zabezpečení učebních pomůcek ve všech veřejných vzdělávacích ústavech.

7. Výchovu k všeobecné brannosti. Nahrazení stálé armády lidovou obranou.

8. Bezplatnou právní péči a právní pomoc. Výkon soudní moci soudci volenými lidem.

9. Bezplatné poskytování lékařské pomoci a léčebných prostředků.

10. Diferencovanou progresívní daň z příjmů, kapitálu a dědictví na úhradu všech státních výdajů, pokud se musí hradit daněmi. Zrušení všech nepřímých daní, cel a ostatních hospodářskopolitických opatření, které podřizují zájmy celku zájmům privilegované menšiny.

Na ochranu dělnické třídy žádá Sociálně demokratická strana Německa:

1. Účinné národní a mezinárodní zákonodárství na ochranu práce na tomto základě:

a) stanovení normálního pracovního dne maximálně na osm hodin;

b) zákaz práce dětí mladších 14 let v průmyslu;

c) zákaz noční práce, kromě těch průmyslových odvětví, která vyžadují podle své povahy noční práci z technických důvodů nebo v zájmu veřejného blaha;

d) pro každého dělníka nepřetržitou dobu odpočinku aspoň 36 hodin týdně;

e) zákaz truckového systému.

2. Dozor nad všemi průmyslovými podniky a úpravu pracovních vztahů ve městě a na venkově říšským pracovním úřadem, okresními pracovními úřady a komorami práce.

3. Zrovnoprávnění zemědělských dělníků a služebnictva s průmyslovými dělníky. Zrušení čeledních řádů.

4. [V textu, který měl Engels, zřejmě bod 2] Zajistění koaličního práva.

5. Převzetí veškerého dělnického pojištění říší při rozhodující účasti dělníků na jeho správě. — *269.*

[219] Jde o program Socialistické dělnické strany Německa, který byl přijat na slučovacím sjezdu v Gotě roku 1875. Kritický rozbor návrhu tohoto programu, přijatého na sjezdu s malými změnami, podal Marx v práci „Kritika gothajského programu" a Engels v dopise Bebelovi z 18.—28. března 1875 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 31—37 a 39—61). — *269.*

[220] Viz Všeobecné stanovy a organizační řád Mezinárodního dělnického sdružení (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 484—500). — *270.*

[221] Pruská *ústava z roku 1850* byla přijata po revizi první pruské ústavy, kterou po kontrarevolučním státním převratu a po rozpuštění pruského Národního shromáždění naoktrojoval král Bedřich Vilém IV. 5. prosince 1848. Přesto se v této první ústavě zachovaly ještě určité zbytky demokratických vymožeností. Aby mohly být i ty odstraněny, rozpustil král v dubnu 1849 poslaneckou sněmovnu a 30. května 1849 vydal nový volební zákon, který zaváděl trojtřídní systém voleb založený na vysokém majetkovém censu a nerovném zastoupení různých vrstev obyvatelstva. Servilní většina poslanecké sněmovny, zvolené na základě tohoto zákona, přijala v roce 1850 králův návrh nové ústavy, která prohlubovala reakční zásady naoktrojované ústavy z roku 1848. Zůstala zachována panská sněmovna složená převážně ze zástupců šlechty (Herrenhaus), a práva pruského zemského sněmu byla velmi omezena; byl zbaven zákonodárné iniciativy. Ministry jmenoval král a byli odpovědni pouze jemu. Ústava poskytovala vládě právo zřizovat zvláštní soudy pro stíhání velezrady. Ústava z roku 1850 zůstala v Prusku v platnosti i po vytvoření Německé říše v roce 1871.

Takzvaný *ústavní konflikt* vznikl v Prusku počátkem šedesátých let mezi pruskou vládou a liberální většinou pruského zemského sněmu. V únoru 1860 odmítla tato většina schválit návrh na reorganizaci armády, který předložil ministr války von Roon, a v březnu 1862 odmítla platit vojenské výdaje, a požadovala naopak, aby ministři byli odpovědni sněmu. Nato vláda rozpustila zemský sněm a vypsala nové volby. Koncem září 1862 byla vytvořena kontrarevoluční Bismarckova vláda, která v říjnu téhož roku znovu rozpustila zemský sněm a provedla vojenskou reformu, vydávajíc na ni prostředky bez schválení zemského sněmu. Konflikt se vyřešil až v roce

1866, kdy po vítězství Pruska nad Rakouskem pruská buržoazie před Bismarckem kapitulovala.

Základem *ústavy Německé říše* přijaté 16. dubna 1871 byla ústava Severoněmeckého spolku ze 17. dubna 1867 se změnami, které v ní byly provedeny v listopadu 1870 podle smluv o vstupu jihoněmeckých států (Bádenska, Hesenska, Bavorska a Württemberska) do Severoněmeckého spolku (viz také poznámku 224). Ústava z roku 1871 zajistila Prusku nadvládu v Německu a upevnila reakční základy státního zřízení Německé říše. Zákonodárná moc Říšského sněmu byla silně omezena; zákony, které přijal, nabývaly platnosti teprve, až je schválila Spolková rada, svým složením reakční, a potvrdil císař. Císař a říšský kancléř, nezávislý na Říšském sněmu, měli dalekosáhlá výsadní práva. Ústava zachovávala přežitky partikularismu, privilegia jednotlivých malých německých států. — *275.*

[222] Engels tu ironicky spojuje do jednoho názvu dva trpasličí „suverénní" státy, které se roku 1871 staly součástí Německé říše: Reuss-Greiz a Reuss-Gera-Schleiz-Lobenstein-Ebersdorf, které patřily knížatům Reuss starší a mladší větve. — *275.*

[223] Sociálně demokratický poslanec Kayser podporoval v roce 1879 v Říšském sněmu se souhlasem celé sociálně demokratické frakce vládní návrh na zavedení ochranného celního tarifu, který sloužil zájmům velkých průmyslníků a agrárníků na úkor pracujících. Marx a Engels co nejrozhodněji odsoudili Kayserovo stanovisko i shovívavý postoj některých vůdců německé sociální demokracie vůči Kayserovi.

O *manchesteriánství* viz poznámku 106. — *276.*

[224] Jde o zvláštní práva (Reservatrechte) jihoněmeckých států, hlavně Bavorska a Württenberska, která byla zajištěna smlouvami o jejich vstupu do Severoněmeckého spolku v listopadu 1870 a zakotvena v říšské ústavě z dubna 1871. Bavorsko a Württembersko si podržely kromě jiných práv právo na zvláštní daň z piva a pálenky a zajistily si také zvláštní práva v poštovní a telegrafní správě. Bavorsko si kromě toho podrželo právo na vlastní řízení armády a správu železnic. Ze zástupců Bavorska, Württemberska a také Saska byl utvořen ve Spolkové radě zvláštní výbor pro zahraniční záležitosti, který měl právo veta. — *277.*

[225] Tím se míní diktatura Napoleona Bonaparta, který se po státním převratu z 18. brumairu (9. listopadu 1799) prohlásil prvním konzulem. Tento převrat ukončil proces buržoazní kontrarevoluce ve Francii. Napoleonský režim vystřídal republikánské zřízení nastolené ve Francii 10. srpna 1792. Roku 1804 bylo ve Francii oficiálně ustaveno císařství a Napoleon byl prohlášen císařem Francouzů. Mnoho byrokratických institucí prvního císařství přečkalo

ve Francii změnu režimu a existovalo ještě za třetí republiky, která byla ustavena v září 1870. — *278.*

[226] Engels má na mysli program francouzské Dělnické strany, přijatý na sjezdu v Le Havru v listopadu 1880. V květnu 1880 jeden z vůdců francouzských socialistů, Jules Guesde, přijel do Londýna, kde společně s Marxem, Engelsem a Lafarguem vypracovali návrh programu. Engels v dopise Bernsteinovi z 25. října 1881 poukazuje na to, že teoretický úvod k programu nadiktoval Guesdovi Marx. „Potom," píše Engels, „jsme prodiskutovali další obsah programu, něco jsme doplnili, něco vyndali."

Úvodní část programu francouzské Dělnické strany, který sestavil Marx, viz Marx-Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 265, text praktické části programu (minimálního programu) tamtéž, poznámka 193, str. 597—598. — *280.*

[227] Program Španělské socialistické dělnické strany, o kterém tu Engels mluví, byl přijat na sjezdu v Barceloně roku 1888. — *280.*

[228] Článek „*Bruselský kongres a situace v Evropě*" je Engelsův dopis, který napsal 2. září 1891 Lafarguovi a který byl v poněkud zkráceném znění a s některými redakčními úpravami uveřejněn 12. září 1891 v listu „Le Socialiste", čís. 51. V německém překladu byl článek otištěn 16. září 1891 v listu „Vorwärts", čís. 216, v rubrice „Politický přehled". V dopise Bebelovi z 1. října 1891 projevil Engels nespokojenost s kvalitou německého překladu.

Druhý mezinárodní socialistický dělnický kongres se konal v Bruselu od 16. do 22. srpna 1891. Předcházel mu prudký boj mezi marxisty a oportunistickými živly, které se znovu pokusily uchvátit přípravu kongresu do svých rukou (viz poznámku 113). Dík energické činnosti Engelsově, který vedl boj marxistů, se tentokrát posibilistům nepodařilo rozštěpit mezinárodní jednotu dělnictva. Bruselský kongres, na němž bylo přítomno 337 delegátů z mnoha evropských zemí a z USA, byl svým složením v podstatě marxistickým kongresem. Když se projednávaly výsledky ověřování mandátů, bylo většinou hlasů přijato usnesení, že anarchisté, kteří také přijeli do Bruselu, nebudou ke kongresovým pracím připuštěni. Kongresu se zúčastnili také zástupci anglických tradeunionů, což Engels hodnotil velmi kladně.

Na pořadu jednání byly otázky pracovního zákonodárství, stávek, bojkotu a boje proti militarismu.

Z usnesení, která kongres přijal, zabývá se Engels ve svém dopise rezolucí o pracovním zákonodárství (výrazy, jichž používá, jsou z úvodní a závěrečné části této rezoluce) a rezolucí o stávce a bojkotu. První rezoluce obsahovala výzvu k dělníkům celého světa, aby spojili všechno úsilí k boji proti panství kapitalistů a tam, kde mají dělníci politická práva, aby jich využili k svému osvobození z námezdního otroctví. V druhé rezoluci doporučoval kongres

dělníkům používat stávek a bojkotu jako bojovných prostředků. Bylo v ní dále zdůrazněno, že dělníci bezpodmínečně potřebují odborové organizace.

Stěžejní otázkou na kongresu byl poměr dělnické třídy k militarismu. Ve zprávách k této otázce, které přednesli Liebknecht a Vaillant, jakož i v rezoluci předložené Liebknechtem byly obsaženy teze o tom, že militarismus je nezbytným výplodem kapitalismu, že s militarismem bude možno skoncovat a mír mezi národy bude moci být nastolen, teprve až bude vytvořena socialistická společnost, že opravdu mírovou stranou jsou socialisté. Konkrétní úkoly a prostředky boje proti válečnému nebezpečí však rezoluce neuváděla. Končila dosti mlhavou výzvou k dělníkům všech zemí, aby energicky protestovali proti přípravám války a vojenských bloků a aby uspíšili vítězství socialismu zdokonalováním mezinárodní organizace proletariátu.

Proti Liebknechtově rezoluci vystoupil holandský delegát, který stál v čele poloanarchistických živlů II. internacionály, Domela Nieuwenhuis. Předložil rezoluci, podle níž měli při vypuknutí války socialisté ve všech zemích vyzvat své národy, aby vyhlásily generální stávku. Nieuwenhuisovy anarchistické fráze však nezískaly na kongresu podporu. Drtivá většina delegátů hlasovala pro rezoluci předloženou Liebknechtem.

Usnesení bruselského kongresu měla pro mezinárodní dělnické hnutí veliký význam. Engels hodnotil jeho závěry jako zásadní a taktické vítězství marxistů. — *283, 460.*

[229] Engels má na mysli Plechanovův článek „Sociálně politická situace v Rusku v roce 1890", který byl otištěn v časopise „Neue Zeit", čís. 47—52 z roku 1891. Část tohoto článku byla publikována také v časopise „Social-demokrat", kniha třetí, prosinec 1890. — *284.*

[230] Článek „*Socialismus v Německu*" napsal Engels mezi 13. a 22. říjnem 1891. Ve svém původním znění byl určen pro „Almanach du Parti Ouvrier pour 1892". Podle předběžného oznámení v „Le Socialiste" z 26. září 1891 zamýšleli vydavatelé podat v „Almanachu" přehled o stavu socialistického hnutí v roce 1891 v některých zemích: v Anglii, Belgii, Německu, Rakousku, Rumunsku a Španělsku. Jako autor článku o socialistickém hnutí v Německu byl ohlášen Engels. Už 23. září 1891 požádala Laura Lafarguová na příkaz vedení francouzské Dělnické strany Engelse, aby tuto stať napsal, a zároveň mu sdělila, že téma článku navrhli Jules Guesde a Paul Lafargue. Tato žádost dala Engelsovi podle jeho vlastních slov podnět, aby se zabýval otázkou, jaký postoj by měli francouzští a němečtí socialisté zaujmout vůči hrozícímu válečnému nebezpečí. Když Engels posílal Lauře Lafarguové hotový článek, žádal ji v dopise z 22. října 1891, aby jej předala vedení strany a aby mu pak sdělila jeho názor. Jak vysvítá z dopisu Paula Lafargua Engelsovi z 24. října 1891, byla stať schválena a zařazena do „Almanachu", který vyšel počátkem prosince 1891.

Hned po vyjití publikace přeložil Engels článek pro „Neue Zeit" do němčiny, napsal k němu krátký úvod a doplnil závěrečnou část.

Engelsův článek byl otištěn v řadě socialistických dělnických časopisů. Obě původní části byly přeloženy z francouzštiny do italštiny a uveřejněny v časopise „Critica Sociale", čís. 2 a 3 z 16. ledna a 1. února 1892, první pod redakčním názvem „Blízké vítězství socialismu v Německu", druhá s titulem „Německá socialistická strana a mír". Závěrečná část článku vyšla (v překladu z němčiny, místy nepatrně zkrácena) v čís. 7 téhož časopisu z 1. dubna 1892 pod názvem „Hlad v Rusku, jeho příčiny a význam". V témž roce vyšlo ještě samostatné italské vydání celé práce v překladu Martignettiho.

Polský časopis „Przedświt", vydávaný v Londýně, přinesl článek v překladu z němčiny v číslech 33 a 34 z 13. a 20. února 1892, v Jasách vycházející „Critica Sociale" jej uveřejnila — bez úvodu — v číslech 2 a 3 z ledna a února 1892 rumunsky. V témž roce vyšla práce také anglicky v USA.

První ruské překlady této Engelsovy práce byly v letech 1892—1893 rozmnoženy hektograficky; roku 1906 vyšel její překlad z němčiny jako brožura v Petrohradě a Kyjevě.

Český překlad je pořízen podle francouzského textu v „Almanach du Parti Ouvrier" s přihlédnutím k německému znění v „Die Neue Zeit". Formulační odchylky německého znění, pokud nejsou zachyceny přímo v českém překladu, se uvádějí v poznámkách pod čarou.

„Almanach du Parti Ouvrier" [„Almanach Dělnické strany"] — socialistická ročenka, která vycházela v Lille v letech 1892—1894 a 1896 za redakce Jules Guesda a Paula Lafargua. — *287.*

[231] Takzvaní *„čistí"* (nebo *trikolóroví*) *republikáni* — strana umírněných buržoazních republikánů, která se opírala o průmyslovou buržoazii a s ní spojenou část francouzské liberální inteligence. Jejím orgánem byl „Le National" [„Národní noviny"], který vycházel v Paříži v letech 1830—1851; šéfredaktorem listu byl Armand Marrast.

„Organizace práce" („Organisation du travail") — kniha Louise Blanca, ve které vyložil svůj maloburžoazně socialistický program; první vydání vyšlo v Paříži roku 1840. — *290, 494, 495.*

[232] Jde o německou Sociálně demokratickou dělnickou stranu (eisenašských), která byla založena na sjezdu německých sociálních demokratů 7.—9. srpna 1869 v Eisenachu. Sjezdu se zúčastnili také zástupci rakouské a švýcarské sociální demokracie. Program přijatý na sjezdu obsahoval sice některé nezralé a chybné teze, ale v podstatě vycházel z principů marxismu. — *291.*

[233] Roku 1891 se předsednictvo Sociálně demokratické strany Německa usneslo vydat sebrané spisy Ferdinanda Lassalla. — *291.*

[234] Všeobecné hlasovací právo bylo zavedeno ve státech Severoněmeckého spolku v roce 1867. — *291.*

[235] Engels tu používá výroku konzervativního politika Druhé francouzské republiky Odilona Barrota „la légalité nous tue" („legalita nás zabíjí"). Francouzská reakce zamýšlela koncem roku 1848 a začátkem roku 1849 vyprovokovat lidové povstání a po jeho potlačení nastolit znovu monarchii. — *293, 583.*

[236] Engels tu parafrázuje slova jednoho důstojníka francouzské grady v bitvě u Fontenoy (11. května 1745) za války o rakouské dědictví (1740—1748); v této bitvě porazila francouzská armáda spojené anglické, hannoverské, holandské a rakouské vojsko. Když se spojenecká pěchota přiblížila uprostřed bitvy k francouzské gardě, zvolal prý tento důstojník: „Střílejte první, páni Angličané." — *293.*

[237] Engels cituje „Druhou adresu generální rady Mezinárodního dělnického sdružení o prusko-francouzské válce" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 309). — *294.*

[238] V roce 1793, za Velké francouzské revoluce, odrazilo francouzské vojsko vpád armády kontrarevoluční koalice evropských států (Rakouska, Pruska, Anglie a dalších). — *298.*

[239] *Kronštadtské opojení šampaňským* — v červenci 1891 kotvila v Kronštadtu eskadra francouzského loďstva, jejíž slavnostní přijetí se stalo otevřenou manifestací sblížení carského Ruska s Francií. Současně se vedlo diplomatické jednání, které bylo zakončeno v srpnu 1892 podepsáním francouzsko-ruské dohody. Francie a Rusko se zavázaly, že se budou vzájemně radit o otázkách mezinárodní politiky a podniknou společné vojenské akce, bude-li jedna ze smluvních stran napadena. Tato dohoda byla důležitou etapou v přípravě francouzsko-ruského spojenectví z roku 1893. — *299, 592.*

[240] V září 1891 uzavřelo Rusko ve Francii tříprocentní půjčku ve výši 125 miliónů zlatých rublů (500 miliónů franků). Zpočátku měla půjčka velký úspěch, částka 125 miliónů byla 7 $^1/_2$ krát překročena. Avšak v důsledku prudkého poklesu kursu ruských cenných papírů na evropských burzách, který byl vyvolán svízelnou hospodářskou situací Ruska za hladomoru v roce 1891, zdráhali se upisovatelé obligace půjčky přijímat. Ruská vláda, aby odvrátila úplný neúspěch půjčky, musela skoupit část obligací sama. Půjčka se nakonec realizovala jen ve výši asi 96 miliónů rublů. — *299, 442.*

[241] O pozemkových reformách v Prusku v 19. století a o zrušení nevolnictví „shora", při němž byli rolníci okradeni ve prospěch junkerů, píše Engels

v práci „K dějinám pruských rolníků“ (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 269—279). — *300.*

[242] Viz Karel Marx, „Kapitál“, díl I, čes. vyd. 1953, str. 784—789. — *301.*

[243] Engels míní tyto práce francouzských ekonomů z konce 17. a začátku 18. století: Sébastien le Prêtre de Vauban, „Projet d'une dîme royale“ [„Návrh královského desátku“], 1707 a Pierre Le Pesant Boisguillebert, „Le détail de la France“ [„Drobnosti o Francii“] (v letech 1695—1707 vyšlo několik vydání). — *301, 594.*

[244] Pozvání k účasti na oslavách desátého výročí listu „Volksfreund“, jež se měly konat 22. listopadu 1891 v Brně, poslala Engelsovi redakce listu počátkem listopadu 1891. Slavnost, která měla být politickou demonstrací proti reakčním rakouským tiskovým zákonům, byla však policejními úřady zakázána.

„*Volksfreund*“ [„Přítel lidu“] — orgán Sociálně demokratické dělnické strany Rakouska; byl založen v Brně roku 1881. — *303.*

[245] *Mladočeši* — česká liberální buržoazní strana, která zastupovala především zájmy průmyslové buržoazie; zpočátku tvořili levé křídlo Národní strany; v roce 1874 se oddělili od konzervativních staročechů a založili samostatnou „stranu svobodomyslných“, která se v devadesátých letech stala vedoucí buržoazní stranou v Čechách. Mladočeši žádali přeměnu Rakousko-Uherska v trialistickou rakousko-uhersko-českou monarchii, v níž by česká buržoazie měla vedoucí postavení a upevnila své ekonomické a politické pozice na úkor německé buržoazie. Strana mladočechů vystupovala nepřátelsky vůči sociální demokracii a snažila se ochromit její vliv na pracující masy. — *303.*

[246] Jde o článek pařížského dopisovatele „Daily Chronicle“ otištěný 17. listopadu pod názvem „Případ pana Lafargua“.

„*Daily Chronicle*“ [„Denní kronika“] — anglické liberální noviny; vycházely v Londýně od roku 1855 (pod uvedeným názvem od roku 1877) do roku 1930; koncem osmdesátých a počátkem devadesátých let v nich byly publikovány materiály o dělnickém hnutí v Anglii. — *305.*

[247] O pronásledování Lafargua a Marxových dcer francouzskými úřady v srpnu 1871 za jejich pobytu v horském lázeňském městečku Bagnères-de-Luchon v Pyrenejích viz Marxův dopis redaktorovi amerického listu „The Sun“ [„Slunce“] Charlesu Danovi z 25. srpna 1871 a dopis Marxovy dcery Jenny vydavatelce amerického týdeníku „Woodhull and Claflin's Weekly“ [„Tý-

deník paní Woodhullové a Claflinové"] ze září 1871 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 441—444 a 699—710). — *306.*

[248] *Komunistický dělnický vzdělávací spolek* (Německý dělnický vzdělávací spolek v Londýně) založili v únoru 1840 Karl Schapper, Joseph Moll, Heinrich Bauer a další členové Svazu spravedlivých. Jeho posláním bylo politicky vzdělávat dělníky a propagovat mezi nimi socialistické ideje. Vedoucí úlohu v tomto spolku měli členové tajného Svazu spravedlivých a později připadla místním obcím Svazu komunistů. V druhé polovině čtyřicátých let spolek dostal mezinárodní charakter. Vyšli z něho mnozí členové Svazu komunistů, kteří se stali významnými funkcionáři dělnického hnutí. V letech 1847 a 1849—1850 pracovali ve spolku aktivně i Marx a Engels. 17. září 1850 Marx, Engels a několik jejich spolubojovníků ze spolku vystoupili, protože v boji mezi většinou ústředního výboru Svazu komunistů, vedenou Marxem a Engelsem, a sektářskou a dobrodružnou menšinou (Willichovou a Schapperovou frakcí) se spolek postavil na stranu menšiny. Koncem padesátých let se Marx a Engels znovu zúčastnili práce vzdělávacího spolku. Po založení I. internacionály se spolek, který spolu s jinými vedl Friedrich Lessner, stal součástí Mezinárodního dělnického sdružení. Londýnský vzdělávací spolek existoval až do roku 1918, kdy jej anglická vláda zakázala. Ve 20. století navštěvovalo spolek mnoho ruských politických emigrantů. — *308, 467, 564, 586.*

[249] Tuto předmluvu napsal Engels pro anglické vydání své knihy „Postavení dělnické třídy v Anglii" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1957 a 1961, str. 233—508). Toto anglické vydání vyšlo v Londýně roku 1852. Bylo to druhé anglické vydání této knihy za autorova života, první vyšlo v New Yorku v roce 1887. Hlavní částí předmluvy s malými redakčními změnami a jednotlivými škrty je Engelsův dodatek k americkému vydání, který napsal v roce 1886 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967 str. 282—288) a Engelsova stať „Anglie v roce 1845 a 1885" (viz tamtéž, str. 222—229). Závěrečnou část předmluvy napsal Engels zvlášť pro anglické vydání v roce 1892. — *310.*

[250] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1966, str. 363—371. — *310.*

[251] *Obilní zákony*, které zavedly v Anglii vysoká cla na obilí a které měly zamezit nebo zakázat dovoz obilí ze zahraničí, byly zavedeny v zájmu velkých pozemkových vlastníků-landlordů. Boj o obilní zákony mezi průmyslovou buržoazií a velkými pozemkovými vlastníky skončil roku 1846 přijetím zákona o zrušení obilních zákonů. Toto opatření a s ním související snížení cen chleba znamenalo určité zlevnění životní a vedlo nakonec ke snížení dělnických mezd a zvýšení zisků buržoazie. Odstranění obilních zákonů bylo

těžkou ranou pro velké pozemkové vlastníky a přispělo k urychlení rozvoje kapitalismu v Anglii. — *311, 364.*

[252] *Truckový systém* (truck-system) je systém placení práce dělníků zbožím. Charakteristiku tohoto systému podal Engels ve svém díle „Postavení dělnické třídy v Anglii" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1958 a 1961, str. 404—405). Roku 1831 byl přijat zákon, který zakazoval používání tohoto systému; mnozí továrníci však tento zákon nedodržovali. — *312, 365.*

[253] *Zákon o desetihodinovém pracovním dni*, který se vztahoval pouze na ženy a nezletilé, přijal anglický parlament 8. června 1847. — *312, 365.*

[254] „*Malé Irsko*" („Little Ireland") — dělnická čtvrť na jižním okraji Manchesteru, osídlená hlavně Iry; podrobný popis viz v Engelsově díle „Postavení dělnické třídy v Anglii" (Marx-Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1958 a 1961, str. 297—299).

„*Seven Dials*" — dělnická čtvrť ve středu Londýna. — *313, 366.*

[255] Jde o „Report of the Royal Commission on the Housing of the Working Classes. England and Wales" [„Zpráva královské komise o bytových poměrech pracujících tříd. Anglie a Wales"] 1885. — *313, 367.*

[256] *Kotážový systém* — byl systém, při němž továrník poskytoval byty dělníkům za zotročujících podmínek. Nájemné z těchto bytů si strhával přímo z dělníkovy mzdy (podrobněji o tom viz Marx-Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1958 a 1961, str. 406—407). — *314, 367.*

[257] Jde o stávku více než 10 000 dělníků v uhelných dolech, která probíhala od 22. ledna do 26. února 1866 ve státě Pensylvánii (USA). Během stávky byly zčásti uspokojeny požadavky dělníků u vysokých dětí a v koksovnách na zvýšení mezd a lepší pracovní podmínky.

O stávce horníků na severu Anglie v roce 1844 viz Marx-Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1958 a 1961, str. 468—474. — *314, 367.*

[258] První překlad I. dílu „Kapitálu" do angličtiny, který pořídil Samuel Moore a Edward Aveling a redigoval Engels, vyšel roku 1887. — *314, 336.*

[259] „*The Commonweal*" [„Obecné blaho"] — anglický týdeník, který vycházel v Londýně v letech 1885—1891 a 1893—1894; byl to orgán Socialistické ligy. Engels v tomto časopise publikoval v letech 1885 a 1886. — *315, 369.*

[260] *Lidová charta* (People's Charter) — listina obsahující požadavky chartistů; byla uveřejněna 8. května 1838 jako návrh zákona, který měl být předložen

parlamentu. Měla šest bodů: všeobecné volební právo (pro muže od 21 let), každoroční volby do parlamentu, tajné hlasování, vyrovnání volebních obvodů, zrušení majetkového censu pro kandidáty do parlamentu, plat pro poslance. Tři petice chartistů, požadující přijetí Lidové charty, byly parlamentem zamítnuty roku 1839, 1842 a 1849. — *316, 369.*

[261] Na *10. dubna 1848* svolali chartisté do Londýna masovou demonstraci, která měla táhnout k parlamentu a podat petici s Lidovou chartou. Vláda demonstraci zakázala, do Londýna bylo staženo vojsko a policie, aby ji znemožnily, chartističtí vůdci, z nichž někteří začali kolísat, se rozhodli demonstraci odvolat a přemluvili masy demonstrantů, aby se rozešly. Nezdaru demonstrace využily reakční síly a zahájily útok proti dělníkům a represálie proti chartistům. — *316, 369.*

[262] Jde o *reformu volebního práva*, kterou anglická Dolní sněmovna přijala roku 1831 a provedla v červnu 1832. Tato reforma odstraňovala politický monopol pozemkové a finanční aristokracie, neboť otevřela přístup do parlamentu představitelům průmyslové buržoazie. Proletariát a maloburžoazie, které byly hlavní silou v boji za reformu, byly liberální buržoazií oklamány a volební právo nedostaly. — *316, 351, 370.*

[263] Roku *1867* byla v Anglii pod tlakem lidových mas provedena druhá volební reforma. Na tomto hnutí se aktivně podílela generální rada Mezinárodního dělnického sdružení. Podle nového zákona byl snížen majetkový census. Ve venkovských volebních obvodech bylo volební právo rozšířeno na pachtýře, kteří platili nejméně 12 liber št. pachtovného ročně. Ve městech dostali volební právo všichni majitelé a nájemci domů, i nájemníci, kteří bydleli v daném městě aspoň rok a platili nejméně 10 liber št. nájemného. Reformou z roku 1867 se počet voličů v Anglii víc než zdvojnásobil. Volební právo obdržela také větší část kvalifikovaných dělníků.

Roku *1884* byla v Anglii pod tlakem lidových mas ve venkovských obvodech provedena třetí volební reforma. Venkovským obvodům se touto reformou dostalo volebního práva za stejných podmínek jako roku 1867 obvodům městským. Ani po třetí volební reformě neměly však ještě volební právo značné vrstvy obyvatelstva, například vesnický proletariát, městská chudina a všechny ženy. Tajné hlasování bylo zavedeno roku 1872. — *318, 354, 371.*

[264] Myšlenku, že reakce po roce 1848 byla svým způsobem uskutečňovatelem odkazu revoluce, když z nutnosti vyplňovala její požadavky, i když zkresleně, vyslovil Marx v řadě prací, zvláště ve stati „Erfurtština v roce 1859" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 453—455). — *318, 371, 415.*

[265] Viz „Report of the Fifty-Third Meeting of the British Association for the

Advancement of Science; held at Southport in September 1883" [„Zpráva z padesátého třetího zasedání Britské společnosti pro povznesení věd, konaného v září 1883 v Southportu"], Londýn 1884, str. 608—609.

Britská společnost pro povznesení věd byla založena roku 1831 a existuje v Anglii dodnes; materiály výročních zasedání se vydávají ve formě zpráv. — *321*, *374*.

266 Tímto článkem Engels odpovídá na kritiku první části své stati „Socialismus v Německu", uveřejněné 16. ledna v 2. čísle časopisu „Critica Sociale" v italském překladu (viz poznámku 230). Autorem kritiky byl italský buržoazní filosof a politik Giovanni Bovio. Redaktor časopisu „Critica Sociale" Filippo Turati poslal 2. února 1892 Engelsovi Boviovu stať uveřejněnou v listu „Tribuna" s prosbou, aby na ni odpověděl. Engels napsal odpověď francouzsky (Boviovu stať citoval italsky) a 6. února 1892 ji i s dopisem odeslal Turatimu. Italský překlad článku, který pořídil Turati a schválil Engels, byl uveřejněn v „Critica Sociale", čís. 4 ze 16. února 1892, pod názvem „Bedřich Engels Giovannimu Boviovi" a přetištěn v řadě italských listů.

„*Critica Sociale*" [„Sociální kritika"] — italský čtrnáctideník, teoretický orgán socialistické strany; pod tímto názvem vycházel od roku 1891 do roku 1924 v Miláně; časopis redigoval Filippo Turati. V devadesátých letech 19. století byly v časopise otiskovány Marxovy a Engelsovy práce a časopis sám měl velký význam pro šíření marxismu v Itálii.

„*La Tribuna*" — italský buržoazně liberální deník; vycházel od roku 1883 v Římě. — *324*.

267 Tuto předmluvu napsal Engels německy pro polské vydání „Manifestu Komunistické strany" (text „Manifestu" viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 423—462), které vyšlo roku 1892 v Londýně. Vydání připravili polští emigranti a vytisklo je vydavatelství časopisu „Przedświt". Toto vydání bylo označeno jako druhé, protože předcházející vydání v překladu polského socialisty Witolda Piekarského bylo vydáno v Ženevě týmž vydavatelstvím v roce 1883. Marx a Engels však v předmluvě k německému vydání „Manifestu Komunistické strany" z roku 1872 uváděli, že první polský překlad byl uveřejněn v Londýně v roce 1848 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 125—126). Když Engels posílal předmluvu do vydavatelství „Przedświt", napsal 11. února 1892 Stanisławu Mendelsonovi, že v budoucnu se hodlá naučit polsky, aby se důkladně seznámil s rozvojem dělnického hnutí v Polsku; pak bude moci napsat k příštímu polskému vydání „Manifestu Komunistické strany" obšírnější předmluvu.

„*Przedświt*" [„Úsvit"] — polský socialistický časopis, vycházel v letech 1880—1914. Od roku 1891 vycházel v Londýně jako týdeník. Engelsovu předmluvu uveřejnil již 27. února 1892. — *327*.

[268] *Kongresovka* — ta část Polska, která pod oficiálním názvem Království polské připadla z usnesení vídeňského kongresu z let 1814—1815 Rusku. — *327.*

[269] *14. července* 1789 — den dobytí Bastily pařížským lidem a začátek Francouzské revoluce.

22. září 1792 — první den existence Francouzské republiky, vyhlášené Konventem 21. září 1792. Tímto dnem počínal nový revoluční kalendář, který Konvent zavedl roku 1793. — *329.*

[270] Druhé německé vydání Marxovy „Bídy filosofie. Odpověď na ‚Filosofii bídy' pana Proudhona" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 83—196) z roku 1892 je přetiskem prvního německého vydání z roku 1885 s několika menšími změnami, na něž Engels upozorňuje v ediční poznámce. Do vydání z roku 1892 byly pojaty Engelsova předmluva k prvnímu německému vydání „Bídy filosofie" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 205—218), dále jako příloha Marxova „Řeč o svobodě obchodu" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 409—422) a Marxův článek „O Proudhonovi" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1965, str. 58—65).

Místa, která byla v druhém německém vydání „Bídy filosofie" opravena, viz v českém vydání Spisů, sv. 4, na str. 118, které také Engelsovy opravy přejímá, stejně jako v 2. ruském vydání, „Sočinënija" K. Marxa i B. Engelsa, sv. 4, str. 102. V německém vydání „Marx-Engels Werke", sv. 4, str. 98, není převzata oprava jména a redakce uvádí ve svazku 22, v poznámce 247 pro to tento důvod: Ve dvacátých letech 19. století vyšly ekonomické spisy jak Thomase Hopkinse (pseudonym paní Marcetové), tak Thomase Hodgskina, a Marx ve své práci neuvedl přesný název díla. Tvrzení Antona Mengera, z jehož popudu Engels opravu provedl, nepokládá tedy redakce za správné.

Nesprávné datum vydání Thompsonova díla „An inquiry into the principles of the distribution of wealth most conducive to human happiness" bylo zaviněno tiskovou chybou. Těchto bezvýznamných drobností využil rakouský buržoazní sociolog a právník Anton Menger ve své knize „Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung" [„Právo na plný výtěžek práce z historického pohledu"], Stuttgart 1886, ve svých útocích proti Marxovi a Engelsovi. Polemická práce „Právnický socialismus" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 509—528) vyvrací tyto jeho insinuace. — *331.*

[271] Tento úvod napsal Engels k anglickému vydání své práce „Vývoj socialismu od utopie k vědě" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 207 až 248), které vyšlo roku 1892 v Londýně v překladu Edwarda Avelinga pod názvem „Utopický socialismus a vědecký socialismus" („Socialism

utopian and scientific"). Jako přílohu k tomuto vydání připojil Engels také svou stať „Marka", kterou napsal roku 1882 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 349—366).

V červnu 1892 přeložil Engels tento úvod do němčiny a v červenci jej poslal do časopisu „Die Neue Zeit", kde vyšel v čís. 1 a 2, 11. ročník, 1. svazek, 1892—1893 pod názvem „O historickém materialismu". Redakce časopisu při vydávání článku vynechala prvních sedm odstavců. V redakční poznámce pod čarou konstatovala, že jejich obsah je německému čtenáři známý nebo není pro něj zajímavý.

Jednotlivé části úvodu byly uveřejněny francouzsky v listu „Le Socialiste", čís. 115, 116 a 118 ze 4., 11. a 25. prosince 1892 a čís. 119 a 120 z 1. a 9. ledna 1893, pod názvem „Tři bitvy buržoazie proti feudalismu" a „Dělnická strana". Úvod bez prvních osmi odstavců vyšel také bulharsky v časopisu „Sociální demokrat", čís. 3 z roku 1892. — *332.*

[272] Jsou míněny tyto knihy: E. Dühring, „Cursus der Philosophie als streng wissenschaftlicher Weltanschauung und Lebensgestaltung" [„Kurs filosofie jako přísně vědeckého světového názoru a formování života"], Lipsko 1875. E. Dühring, „Cursus der National- und Socialökonomie einschliesslich der Hauptpunkte der Finanzpolitik" [„Kurs národní a sociální ekonomie zahrnující hlavní otázky finanční politiky"], 2. vydání, Berlín 1875. — *335.*

[273] Engelsova práce „Anti-Dühring" (její text viz Marx-Engels, Spisy, sv. 20, čes. vyd. 1966, str. 31—318), vyšla jako série článků jednak v listu „Vorwärts", jednak v příloze tohoto listu v lednu až květnu a v červenci až prosinci 1877 a v květnu až červenci 1878. První samostatné vydání celé knihy s Engelsovou předmluvou vyšlo v Lipsku v polovině července 1878.

„*Vorwärts*" [„Vpřed"] — ústřední orgán německé sociálně demokratické strany. List vycházel v Lipsku od 1. října 1876 podle usnesení gothajského sjezdu strany z roku 1876 místo listů „Volksstaat" (orgánu eisenašských) a „Neuer Sozialdemokrat" (orgánu lassallovců); byl zastaven 27. října 1878 po přijetí výjimečného zákona proti socialistům. — *335.*

[274] Friedrich Engels, „Socialisme utopique et socialisme scientifique", Paříž 1880. Engels sestavil svou brožuru z 1. kapitoly „Úvodu" k „Anti-Dühringu" a z 1. a 2. kapitoly třetího oddílu tohoto díla, připojil různé doplňky a provedl některé změny v textu. Název „Vývoj socialismu od utopie k vědě" dostalo dílo v prvním německém vydání, které vyšlo roku 1883. — *335.*

[275] Engels má na mysli práci Maxima Maximoviče Kovalevského „Tableau des origines et de l'evolution de la famille et de la propriété" [„Nárys původu a vývoje rodiny a vlastnictví"], Stockholm 1890, a „Pervobytnoje pravo, vypusk I. Rod" [„Prvobytné právo, sešit I. Rod"], Moskva 1886. — *336.*

[276] *Nominalisté* — představitelé nominalismu, směru ve středověké filosofii, podle něhož jsou obecné pojmy jen prostá jména (nomina), která lidé dávají jednotlivým reálně existujícím jevům. Nominalisté považovali pojmy za produkty lidského myšlení a vyvraceli názory středověkých „realistů", kteří tvrdili, že obecné pojmy existují reálně jako pravzory a duchovní zdroje věcí. Tím uznávali prvotnost předmětu a druhotnost pojmu. V tomto smyslu byl nominalismus prvním výrazem materialismu ve středověku. — *337.*

[277] *Homoiomerie* — podle učení starořeckého materialistického filosofa Anaxagora nejmenší kvalitativně určitelné částice hmoty, které jsou nekonečně dělitelné. Anaxagoras zastával názor, že homoiomerie jsou prazáklad všeho bytí a z jejich spojování pochází všechna rozmanitost věcí. — *337.*

[278] John Locke, „An essay concerning human understanding" [„Pojednání o lidském rozumu"]; první vydání vyšlo v Londýně roku 1690. — *339.*

[279] *Deismus* — nábožensko-filosofické učení, které sice uznává boha jako tvůrce světa, ale upírá mu jakékoli působení na pokračující vývoj světa. V boji proti církevnímu názoru na svět převládajícímu za feudalismu byl deismus pokrokovým směrem. Deisté kritizovali mimo jiné středověké náboženské představy a církevní dogmata a odhalovali parazitismus duchovenstva; význační deisté byli Voltaire a Rousseau. — *339.*

[280] Karel Marx a Bedřich Engels, „Svatá rodina aneb Kritika kritické kritiky. Proti Brunovi Bauerovi a spol." (citovaný text viz Marx-Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1957, str. 147—149). — *339.*

[281] Jde o první světovou obchodní a průmyslovou výstavu, která se konala v Londýně v květnu až říjnu 1851. — *340.*

[282] *Armáda spásy* (Salvation Army) — reakční křesťanská dobročinná organizace, založená roku 1865 v Anglii metodistickým kazatelem Williamem Boothem. Později rozšířila svou činnost i do jiných zemí. Roku 1878 byla zreorganizována podle vojenského vzoru a roku 1880 přijala uvedený název. Organizace za značné podpory buržoazie rozvinula širokou náboženskou propagandu a založila hustou síť dobročinných zařízení, aby odváděla pracující masy od boje proti vykořisťovatelům. Jednotliví kazatelé této organizace se uchylovali k sociální demagogii, zdánlivě odsuzovali egoismus boháčů. — *340.*

[283] Povstání německé šlechty z let 1522—1523 a německou selskou válku z let 1524—1525 analyzoval Engels ve svém díle „Německá selská válka" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 7, čes. vyd. 1959, str. 357—433.) — *345.*

[284] „*Slavnou revolucí*“ („Glorious Revolution“) nazývali angličtí buržoazní dějepisci státní převrat z roku 1688, při němž byla v Anglii svržena dynastie Stuartovců a nastolena konstituční monarchie v čele s Vilémem Oranžským (od roku 1689), založená na kompromisu mezi pozemkovou aristokracií a velkou buržoazií. — *346.*

[285] *Války Červené a Bílé růže* (1455—1485) — války mezi dvěma anglickými feudálními rody zápolícími o trůn: rodem Yorků, kteří měli v erbu bílou růži, a rodem Lancasterů, kteří měli v erbu růži červenou. Kolem Yorků se seskupila část feudálních velmožů z hospodářsky vyvinutějšího jihu, rytířstvo a měšťané; Lancastery podporovala feudální aristokracie severních hrabství. Válka vedla k téměř úplnému vyhubení starých feudálních rodů a skončila nastolením nové dynastie Tudorovců, kteří zavedli v Anglii absolutismus. — *347.*

[286] *Puer robustus sed malitiosus* (statný, ale zlovolný chlapec) — výrok z předmluvy k Hobbesově knize „De cive“ [„O občanu“], která byla napsána v Paříži roku 1642, zpočátku byla rozšiřována v rukopise a vydána v Amsterodamu roku 1647. — *348.*

[287] *Karteziánská filosofie* — učení následovníků francouzského filosofa René Descarta (latinsky Cartesia), který žil v 17. století; jeho následovníci vyvozovali z této filosofie materialistické závěry. — *348.*

[288] Engels míní „*Deklaraci lidských a občanských práv*“, kterou přijalo Ústavodárné shromáždění roku 1789 a kde byly vyloženy politické principy nového buržoazního zřízení. Deklarace byla zahrnuta do francouzské ústavy z roku 1791; na jejím základě byla sestavena jakobínská „Deklarace lidských a občanských práv“ z roku 1793, která tvořila úvodní část první republikánské francouzské ústavy, schválené Národním konventem roku 1793. — *349.*

[289] *Code civil* (občanský zákoník) byl jeden z pěti zákoníků vydaných ve Francii v letech 1804—1810 za Napoleona I. (proto je obvykle nazýván Napoleonův zákoník) a byl systematickým souborem občanského práva. Engels nazval Code civil, který byl schválen roku 1804, „klasickým zákoníkem buržoazní společnosti“ (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1966, str. 331). — *349.*

[290] Engels míní sympatie radikálních vrstev anglické maloburžoazie a buržoazní inteligence k Francouzské revoluci. Stoupenci Francouzské revoluce, kteří se sdružili v Londýnské revoluční společnosti a hlavně v Londýnské korespondenční společnosti a v korespondenčních společnostech jiných velkých anglických měst — mezi organizátory a účastníky spolků byli také předsta-

vitelé dělnické třídy — propagovali revoluční myšlenky a žádali zavedení všeobecného volebního práva a jiné demokratické reformy. Korespondenční společnosti byly pronásledovány anglickou vládnoucí oligarchií. — *350.*

[291] Roku 1824 byl anglický parlament nucen pod tlakem masového dělnického hnutí schválit zákon, který rušil zákaz dělnických spolků (tradeunionů). Roku 1825 schválil však parlament zákon o spolcích čili zákon o dělnických koalicích, který sice potvrzoval zrušení zákazu tradeunionů, současně však značně omezoval jejich činnost. Například pouhá agitace mezi dělníky, aby vstoupili do spolku nebo aby se zúčastnili stávky, se označovala za „nátlak" a „násilí" a trestala se jako zločin.

Lidová charta — viz poznámku 260. — *351.*

[292] *Ligu proti obilním zákonům* — organizaci anglické průmyslové buržoazie založili roku 1838 manchesterští továrníci Cobden a Bright. Pod heslem úplné svobody obchodu usilovala Liga o zrušení obilních zákonů (viz poznámku 251), aby dosáhla snížení dělnických mezd a oslabila hospodářské a politické pozice pozemkové aristokracie. V boji proti pozemkovým vlastníkům se Liga pokoušela využít dělnických mas. Tehdy však už nejvyspělejší angličtí dělníci začali formovat samostatné hnutí dělnictva (chartismus). Po zrušení obilních zákonů přestala Liga existovat. — *351.*

[293] *Bratr Jonathan* — ironická přezdívka, kterou dali Angličané Američanům za války severoamerických kolonií Anglie za nezávislost (1775—1783).

Revivalismus — směr v protestantské církvi, který vznikl v Anglii v první polovině 18. století a rozšířil se v Severní Americe. Jeho stoupenci se snažili upevnit a rozšířit slábnoucí vliv křesťanského náboženství kázáními a zřizováním nových obcí věřících.

Moody a Sankey — američtí misionáři, kteří patřili k organizátorům tohoto hnutí. — *352.*

[294] Míní se reforma parlamentu z roku 1867, kterou provedla konzervativní vláda Derbyho-Disraeliho (viz poznámku 263). — *353.*

[295] *Ritualismus* (rozšířenější název je puseyismus podle teologa Puseyho, který přednášel na universitě v Oxfordu) — směr v anglikánské církvi, který vznikl v třicátých letech 19. století; jeho přívrženci požadovali znovuzavedení katolických obřadů v anglikánské církvi (odtud jeho název) a některých katolických dogmat. — *355.*

[296] Lujo Brentano, „Die Arbeitergilden der Gegenwart" [„Dělnické gildy v současné době"] 2. svazek, Lipsko 1872. Brentano všemožně vychvaloval anglické tradeuniony jako vzor organizace dělnické třídy, která prý umožňuje

zásadně zlepšit situaci dělníků za kapitalismu a osvobodit se od kapitalistického vykořisťování. Brentano a jiní katedroví socialisté tvrdili, že dobře organizované odbory činí zbytečnými politický boj a politickou stranu dělnické třídy. Ve svém díle „Brentano kontra Marx" odhalil Engels prolhanost a třídní podstatu těchto tvrzení. (Viz poznámku 136.) — *356.*

[297] 3. sjezd Sociálně demokratické dělnické strany Rakouska měl být zahájen 17. dubna 1892 v Linci. Když však úřady 2. dubna sjezd v tomto městě zakázaly, byl přeložen na 5. června 1892 do Vídně. Sjezd pak zasedal ve Vídni od 5. do 9. června 1892, i když rakouská vláda koncem května svůj zákaz zrušila. Projednal taktické a organizační otázky socialistického hnutí v Rakousku, přijal stanovy a schválil doplňky k programu strany. — *358.*

[298] Nekrolog „Carl Schorlemmer" napsal Engels pro časopis „Vorwärts", který jej uveřejnil 3. července 1892 v příloze. Vyšel také ve vídeňské „Arbeiter-Zeitung", čís. 29 z 15. července 1892, a v bulharském časopisu „Den", 7. kniha z roku 1892. — *359.*

[299] *Owensova kolej* — vysoká škola v Manchesteru, která byla založena v roce 1851 z odkazu manchesterského obchodníka Johna Owense. Stala se součástí manchesterské university (Victoria University), existující od roku 1880. — *359.*

[300] Engels podnikl se Schorlemmerem cestu do Norska, k Severnímu mysu (Nordkapu), 1. až 26. července 1890. Koncem července a začátkem srpna 1891 byli spolu několik dní na ostrově Wightu; odtud chtěli do Skotska a Irska, ale Schorlemmer nemohl jet pro svůj zdravotní stav. Engels podnikl tuto cestu v září 1891 se svou neteří Mary Ellen Rosherovou a se svou tajemnicí Louisou Kautskou. — *361.*

[301] Tuto předmluvu napsal Engels pro druhé německé vydání své knihy „Postavení dělnické třídy v Anglii" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1957 a 1961, str. 233—508), které vyšlo ve Stuttgartu roku 1892. Hlavní část předmluvy tvoří, až na některé redakční změny, Engelsův německý překlad předmluvy k anglickému vydání knihy z roku 1892 (viz tento svazek, str. 310—323). Článek „Anglie v roce 1845 a 1885", zařazený do anglické předmluvy, převzal Engels do německé předmluvy v jeho německé variantě, uveřejněné v časopise „Neue Zeit", čís. 6 z roku 1885 (srov. Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 222—229). Závěrečnou část předmluvy napsal Engels výlučně pro německé vydání. — *363.*

[302] Jde o dodatek k americkému vydání „Postavení dělnické třídy", který měl být původně předmluvou (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1966,

str. 282—288), Engels jej však nahradil předmluvou, ve které vyložil postavení dělnického hnutí v Americe (viz tamtéž, str. 363—371). — *363.*

303 10. května 1876 byla ke stému výročí založení USA otevřena ve Filadelfii šestá světová průmyslová výstava. Mezi čtyřiceti zeměmi, které se jí zúčastnily, bylo i Německo. Ale předseda německé jury, ředitel berlínské průmyslové akademie profesor Franz Reuleaux, byl nucen přiznat, že německý průmysl značně pokulhává za průmyslem jiných zemí a že se řídí zásadou „levně a špatně". Toto prohlášení mělo v tisku velkou odezvu. Zejména list „Volksstaat" uveřejnil k tomu v červenci až září 1876 řadu článků. Označením této příhody jako „průmyslová Jena" naráží Engels na porážku pruské armády v bitvě u Jeny v říjnu 1806 ve válce s napoleonskou Francií. — *364.*

304 Tyto krátké fragmenty napsal Engels zřejmě při práci na druhém německém vydání „Postavení dělnické třídy v Anglii". — *373.*

305 Finanční krize, která vypukla v letech 1889—1890 v Argentině, vyvolala paniku na peněžním trhu, způsobila inflaci, hromadné úpadky a zastavení mezinárodních platů. Tato krize byla jedním z projevů světové hospodářské krize z roku 1890 a přispěla k tomu, že se krize rozšířila i do jiných zemí, zejména do Anglie, která měla v Argentině značné kapitálové investice. Za krize z let 1889—1890 vzrostla hospodářská závislost Argentiny na evropském finančním kapitálu. — *380.*

306 Tento dopis napsal Engels po sjezdu anglických tradeunionů, který se konal 5.—10. září 1892 v Glasgowě. Jeho rezoluce odmítající pozvání na III. mezinárodní socialistický dělnický kongres v Curychu a rezoluce o svolání mezinárodního kongresu k otázce osmihodinového pracovního dne byly pokusem reformistického vedení konzervativních anglických tradeunionů zmařit třetí kongres II. internacionály, připravovaný marxisty, a vnést rozkol do mezinárodního dělnického hnutí. Engels rozhodně vystoupil proti rozvratné činnosti předáků anglických tradeunionů; podobné dopisy poslal do Německa, Rakouska a Francie a doporučoval v nich socialistickým stranám, aby veřejně odsoudily manévry anglických tradeunionů.

V odpovědi Engelsovi z 2. října 1892 národní rada Španělské socialistické dělnické strany oznámila, že bude proti jednání anglických tradeunionů protestovat, a potvrdila, že schvaluje usnesení pařížského a bruselského kongresu II. internacionály. — *381.*

307 *Parlamentní výbor* — výkonný orgán odborového sdružení „Britský sjezd tradeunionů", který vznikl v Anglii koncem šedesátých let. Parlamentní výbor byl od roku 1871 každoročně volen na sjezdech tradeunionů a v období mezi sjezdy byl považován za jejich vedoucí orgán. Výbor navrhoval tradeunio-

nistické kandidáty do parlamentu, podporoval návrhy zákonů podané v zájmu tradeunionů a připravoval řádné sjezdy. Ve výboru převládaly reformistické živly, jež prováděly politiku v duchu starého tradeunionismu a opíraly se o dělnickou aristokracii. Roku 1921 byl parlamentní výbor vystřídán generální radou Britského sjezdu tradeunionů. — *381, 529.*

[308] V prosinci 1893 se konal v Chicagu sjezd Americké federace práce. Nejzávažnějším výsledkem tohoto sjezdu bylo, že uznal nutnost politické činnosti dělnické třídy a že přijal program, který obsahoval požadavek uzákonění osmihodinového pracovního dne. Toto rozhodnutí svědčilo o rostoucím vlivu pokrokových sil v amerických odborech, jež vyjadřovaly tužby širokých mas pracujících. — *381.*

[309] V Marseille se ve dnech 19.—23. září 1892 konal sjezd Národní federace odborových svazů, na němž se vedle otázek oslav Prvního máje, práce žen a dětí v průmyslu aj. jednalo o usnesení sjezdu anglických tradeunionů v Glasgowě. Na sjezdu bylo přijato usnesení neúčastnit se mezinárodního kongresu svolávaného tradeuniony a pozvat jejich zástupce na mezinárodní socialistický dělnický kongres do Curychu.

Ve dnech 24.—28. září téhož roku se v Marseille sešel sjezd francouzské Dělnické strany (viz poznámku 472), na němž bylo přijato podobné usnesení. — *382.*

[310] Článek *„Presidentské volby v Americe"* napsal Engels mezi 9. a 15. listopadem 1892, když se v USA dostala k moci Demokratická strana. Demokrat Cleveland jako protikandidát republikána Harrissona byl 8. listopadu 1892 zvolen presidentem. Se změnou osoby presidenta v USA spojoval Engels naděje na zrušení tarifu ochranných cel, který v roce 1890 zavedl MacKinley. Tento tarif byl zaveden v zájmu zajištění vysokých zisků kapitalistům, především monopolům. Tím se mimořádně zvyšovala cla na dovoz průmyslových výrobků do USA, a tak se zase zvyšovaly ceny předmětů široké spotřeby a zhoršovalo se postavení dělnické třídy. Demokraté, kteří v době předvolební kampaně vystupovali proti MacKinleyovým clům, zavedli v roce 1894 nový celní tarif, který sice snižoval sazby tarifu z roku 1890, měl však rovněž vyloženě ochranářský ráz.

Článek „Presidentské volby v Americe" byl otištěn také v listu „Der Wähler", čís. 270 z 21. listopadu 1892, a ve vídeňské „Arbeiter-Zeitung", čís. 48 z 25. listopadu 1892. — *383.*

[311] Viz Marx-Engels, sv. 21, čes. vyd. 1966, str. 389—406. — *383.*

[312] Engels má na mysli noticku „Americký textilní průmysl na čínském trhu", otištěnou v „Neue Zeit", čís. 2, 11. roč., sv. 1, Stuttgart 1892/1893. — *384.*

[313] Marxův životopis napsal Engels pro „Handwörterbuch der Staatswissenschaften" [„Příruční slovník státních věd"], který vycházel v Jeně, na žádost jednoho z vydavatelů, Ludwiga Elstera. U příležitosti 10. výročí Marxova úmrtí byl životopis pod názvem „Životní pouť Karla Marxe" otištěn ve vídeňské „Arbeiter-Zeitung", čís. 11 ze 17. března 1893, a ve 3. čísle bulharského časopisu „Social-demokrat" z roku 1893.

Všechna data ve stati byla ověřena a některá opravena. — *386.*

[314] Karel Marx, „Differenz der demokritischen und epikureischen Naturphilosophie" [„Rozdíl mezi Démokritovou a Epikurovou přírodní filosofií"].

Touto disertační prací dokončil Marx svá universitní studia v Berlíně, zaslal ji však jenské universitě a ta mu udělila hodnost doktora filosofie 15. dubna 1841. — *385.*

[315] Jde o Marxovy články „Jednání šestého porýnského zemského sněmu (První článek) — Debaty o svobodě tisku a o zveřejňování jednání zemských stavů", „Jednání šestého porýnského zemského sněmu (Třetí článek) — Debaty kolem zákona o krádeži dříví" a „Obhajoba moselského dopisovatele" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956 a 1961, str. 46—97, 133—172 a 197—223).

„*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*" [„Porýnské noviny pro politiku, obchod a průmysl"] — deník, který vycházel v Kolíně nad Rýnem od 1. ledna 1842 do 31. března 1843. Od dubna 1842 se Karel Marx stal spolupracovníkem listu a od října téhož roku jeho šéfredaktorem. V listu vyšlo rovněž několik článků Bedřicha Engelse. Za Marxovy redakce začal list nabývat stále vyhraněnějšího revolučně demokratického charakteru. Počátkem příštího roku pruská vláda list potlačila (viz následující poznámku). — *386.*

[316] Pruská vláda zakázala vydávání „Rheinische Zeitung" 19. ledna 1843, a to od 1. dubna, a do té doby podrobila list zvlášť přísné cenzuře. Akcionáři listu chtěli dosáhnout zrušení zákazu, a proto naléhali, aby redakce upustila od ostrého opozičního kursu. Marx proto pokládal za nutné odejít z redakce. Oznámení o jeho odchodu vyšlo v „Rheinische Zeitung" 18. března 1843, nicméně list musel 31. března přestat vycházet. — *387.*

[317] „*Deutsche Jahrbücher*" — zkrácený název mladohegelovského literárně filosofického časopisu „Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst" [„Německé ročenky pro vědu a umění"]; pod tímto názvem vycházely v Lipsku za redakce Arnolda Ruga od července 1841. V předchozích letech 1838 až 1841 vycházel list v Halle (Prusko) pod názvem „Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst" [„Hallské ročenky pro německou vědu a umění"]. V lednu 1843 saská vláda „Deutsche Jahrbücher" zakázala

a usnesením Spolkového sněmu byl zákaz rozšířen na celé území Německa. — *387.*

318 „*Deutsch-Französische Jahrbücher*" [„Německo-francouzské ročenky"] měly vycházet německy v Paříži za redakce Karla Marxe a Arnolda Ruga. Vyšlo jen první dvojčíslo v únoru 1844 s dvěma statěmi Marxovými, „K židovské otázce" a „Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva", a dvěma Engelsovými, „Nástin kritiky politické ekonomie" a „Situace Anglie. ‚Minulost a přítomnost' od Thomase Carlyla" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 1, čes. vyd. 1956 a 1961, str. str. 371—400, 401—414, 525—550, 551—575). Tyto práce znamenají Marxův a Engelsův definitivní přechod k materialismu a komunismu. — *387.*

319 Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 2, čes. vyd. 1957 a 1961, str. 15—232. — *387.*

320 „*Vorwärts!*" [„Vpřed!"] — německé noviny, které vycházely dvakrát týdně od ledna do prosince 1844 v Paříži. Byly tu uveřejňovány Marxovy a Engelsovy články. Od léta 1844 pracoval Marx v redakci a pod jeho vlivem začal list nabývat komunistického charakteru. Ostře kritizoval reakční poměry v Prusku. Na žádost pruské vlády vypověděl Guizot v lednu 1845 Marxe a některé další spolupracovníky „Vorwärtsu" z Francie, takže list přestal vycházet. — *387.*

321 Překlad rukopisného seznamu Marxových spisů, který pořídil Engels při práci na článku „Karel Marx" (přepsání v datech jsou opravena):

Marxova díla

1. Doktorská disertace o Epikurově filosofii.
2. Články o porýnském provinčním zemském sněmu, o krádeži dříví a o moselských rolnících v „Rheinische Zeitung", 1842.
3. Totéž v „Deutsch-Französische Jahrbücher": „Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva" a „Židovská otázka", 1844.
4. S B. Engelsem „Svatá rodina", Frankfurt nad Mohanem 1845.
5. Drobné články v pařížském listu „Vorwärts!", 1844.
6. Články v „Deutsche-Brüsseler-Zeitung", 1846—1847 [chybně, má být 1847—1848].
7. „Misère de la philosophie, réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon" [„Bída filosofie. Odpověď na ‚Filosofii bídy' pana Proudhona"], Brusel a Paříž 1847.
8. „Discours sur le libre échange" [„Řeč o svobodě obchodu"], Brusel 1848.
9. S B. Engelsem: „Manifest Komunistické strany", Londýn 1848. Přeloženo do všech jazyků.

10. Články v „Neue Rheinische Zeitung", úvodníky atd., „Námezdní práce a kapitál".
11. Dvě obhajovací řeči: „Dva politické procesy", Kolín nad Rýnem 1849.
12. V „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", Hamburk 1850: „1848—1849" (francouzská únorová revoluce) a s Engelsem kritiky a měsíční přehledy.
13. „Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta", New York 1852 (3. vydání, Hamburk 1885), francouzsky 1891.
14. „Odhalení o kolínském procesu proti komunistům," Boston 1853 (Hottingen-Curych 1885).
15. Články v „New-York Daily Tribune", 1852—1861. Z toho některé o Palmerstonovi (tištěny a rozšiřovány v Londýně jako pamflety v letech 1856 až 1857).
16. „Revelations of the Diplomatic History of the 18th Century" [„Odhalení o dějinách diplomacie 18. století"] z „Free Press" (Sheffield 28. června 1856 — Londýn 1. dubna 1857).
17. Články o diplomatických jednáních před válkou a za války z roku 1859 v listu „Volk", Londýn 1859.
18. „Ke kritice politické ekonomie", první sešit, Berlín 1859.
19. „Pan Vogt", Londýn 1860.
20. Inaugural Address [Inaugurální adresa] Internacionály z roku 1864 a všechny publikace generální rady až po „The Civil War in France" [„Občanskou válku ve Francii"] z roku 1871 včetně. Přeloženo téměř do všech evropských jazyků.
21. „Kapitál. Kritika politické ekonomie", první kniha, Hamburk 1867, 4. vydání 1890. Přeloženo do ruštiny, francouzštiny, angličtiny.
22. (posmrtně) „Kapitál", díl II (druhá kniha). Vydal B. Engels, Hamburk 1885, 2. vydání z roku 1893 je v tisku.
23. (posmrtně) „Kapitál", díl III (třetí kniha), totéž, vyjde roku 1893. — *391.*

322 „Bída filosofie. Odpověď na ‚Filosofii bídy' pana Proudhona" a „Řeč o svobodě obchodu", viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 83—196 a 409—422. — *387.*

323 „*Deutsche—Brüsseler-Zeitung*" [„Německé bruselské noviny"] — založené německými politickými emigranty v Bruselu, vycházely dvakrát týdně od ledna 1847 do února 1848. Původně bylo zaměření listu určováno snahou jeho redaktora, maloburžoazního demokrata Adalberta von Bornstedta, smířit různé směry radikálního a demokratického tábora. Ale už od léta 1847, kdy začali do listu přispívat Marx, Engels a jejich spolupracovníci, měnil se list postupně v tribunu revolučně demokratických a komunistických idejí. Od září 1847 se Marx a Engels stali stálými spolupracovníky listu, začali mít

přímý vliv na jeho linii a v posledních měsících roku 1847 fakticky převzali řízení jeho redakce. Pod jejich vlivem se noviny staly orgánem formující se strany proletariátu — Svazu komunistů. Marx uveřejnil v listu své články: „Komunismus listu ‚Rheinischer Beobachter' ", „Moralizující kritika a kritizující morálka. Příspěvek k německým kulturním dějinám. Proti Karlu Heinzenovi" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1959, str. 205—217 a 299—327) a jiné. V „Deutsche-Brüsseler-Zeitung" vyšly také Engelsovy články „Německý socialismus veršem a prózou", „Komunisté a Karl Heinzen", „Hnutí roku 1847", „Začátek konce Rakouska" (viz tamtéž, str. 218—259, 278—293, 463—472, 473—479) a jiné. — *387.*

324 *Svaz komunistů* — první mezinárodní komunistická organizace proletariátu, která vznikla reorganizací Svazu spravedlivých v roce 1847.

Svaz spravedlivých vznikl v třicátých letech jako tajný spolek dělníků a řemeslníků a byl pod vlivem myšlenek utopického a maloburžoazního socialismu. Představitelé Svazu spravedlivých vyzvali koncem ledna 1847 Marxe a Engelse, jejichž kritiku a zásady uznávali za správné, aby vstoupili do Svazu a působili při jeho reorganizaci. Na prvním sjezdu Svazu počátkem června byla za Engelsovy přítomnosti provedena reorganizace a přijat název Svaz komunistů. Druhý sjezd, od 29. listopadu do 8. prosince 1847, kterého se zúčastnil také Marx, se zabýval programem Svazu a z jeho pověření vypracovali Marx a Engels „Manifest Komunistické strany" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 423—462). Když ve Francii vypukla revoluce, odjel Marx z Bruselu do Paříže, kde byl ustaven ústřední výbor Svazu, který vypracoval jako politickou základnu Svazu komunistů v revoluci „Požadavky Komunistické strany v Německu" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 5, čes. vyd. 1959, str. 19—21). V druhé polovině března a počátkem dubna 1848 se Marx a Engels s německými dělníky, většinou členy Svazu, vrátili do vlasti, kde začínala revoluce. Střediskem, které řídilo jejich práci a určovalo její směr, byla „Neue Rheinische Zeitung".

Ačkoli porážka revoluce byla pro Svaz komunistů těžkou ranou, byl Svaz v letech 1848—1849 reorganizován a pokračoval ve své činnosti. V „Provolání ústředního výboru ke Svazu komunistů" z března 1850 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 7, čes. vyd. 1959, str. 273—283) shrnuli Marx a Engels zkušenosti z revoluce 1848—1849 a vytyčili úkol vytvořit samostatnou stranu proletariátu. V létě 1850 se v ústředním výboru Svazu komunistů vyhrotily zásadní neshody v otázce taktiky. Většina ústředního výboru v čele s Marxem a Engelsem rozhodně vystoupila proti sektářské a dobrodružné taktice, kterou prosazovala Willichova-Schapperova frakce. Tato frakce navrhovala rozpoutat ihned bez ohledu na objektivní zákonitosti a reálné politické poměry revoluci v Německu a v jiných evropských zemích. Rozbíječská činnost Willichovy a Schapperovy frakce vedla v polovině září 1850 k rozkolu s touto skupinou. Policejní perzekuce a zatýkání členů Svazu způsobily, že Svaz komunistů

v Německu v květnu 1851 fakticky přestal pracovat. 17. listopadu 1852, brzy po kolínském procesu proti komunistům, Svaz na Marxův návrh oznámil, že se rozpouští a že jeho členové pokračují ve výchově kádrů pro příští revoluční boje.

Svaz komunistů sehrál důležitou historickou úlohu jako škola proletářských revolucionářů, jako zárodek proletářské strany a předchůdce Mezinárodního dělnického sdružení (První internacionály) — (o dějinách Svazu viz více v Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 238—256). — *388.*

325 Soudní proces proti „Neue Rheinische Zeitung" se konal 7. února 1849. Marx jako šéfredaktor listu, Engels jako spoluredaktor a Hermann Korff jako odpovědný vydavatel listu byli obžalováni, že se dopustili urážky a pomluvy představitelů pruské vlády a četnictva v článku „Zatýkání", uveřejněném v „Neue Rheinische Zeitung", čís. 35 z 5. července 1848 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 5, čes. vyd. 1959, str. 188—190). Marxovy a Engelsovy řeči na tomto procesu viz Marx-Engels, Spisy, sv. 6., čes. vyd. 1959, str. 236—253.

V procesu z 8. února 1849 byl obviněn Marx jako člen Porýnského krajského výboru demokratů z podněcování ke vzpouře na základě provolání tohoto výboru z 18. listopadu 1848, které podepsal Marx spolu s Karlem Schapperem a advokátem Schneiderem II., o odepření placení daní (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 6, čes. vyd. 1959, str. 58). Marxovu obhajovací řeč na tomto procesu viz tamtéž, str. 254—271. — *388.*

326 *13. června 1849* se konala v Paříži pokojná demonstrace maloburžoazní strany Hory. Její účastníci žádali, aby byla odvolána francouzská vojska vyslaná do Itálie k potlačení revoluce a protestovali proti porušení ústavy Francouzské republiky, která zakazovala používat francouzských vojsk proti svobodě druhého národa. Neúspěch této demonstrace rozehnané vládním vojskem svědčil o neschopnosti maloburžoazní demokracie ve Francii. Po 13. červnu začaly represálie proti demokratům, včetně cizinců. — *388.*

327 *„Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue"* [„Nové porýnské noviny. Politicko-ekonomická revue"] — časopis, který Marx a Engels založili v prosinci 1849 a vydávali do listopadu 1850. Časopis byl teoretickým orgánem Svazu komunistů, pokračováním novin „Neue Rheinische Zeitung", které Marx a Engels vydávali za revoluce z let 1848—1849. Od března do listopadu 1850 vyšlo celkem 6 čísel revue, z toho jedno dvojčíslo (5—6). Časopis byl redigován v Londýně a tištěn v Hamburku. Převážnou většinu příspěvků (články, přehledy a recenze) napsali Marx a Engels, kteří také získali za spolupracovníky své stoupence Wilhelma Wolffa, Josepha Weydemeyera a Georga Eccaria. Z prací zakladatelů marxismu tu byly otištěny Marxovy „Třídní boje ve Francii 1848—1850", Engelsova „Německá kampaň za říšskou ústavu" a „Německá selská válka" aj. Ve svých pracích hodnotí autoři

výsledky revoluce z let 1848—1849 a rozpracovávají teorii a taktiku revoluční proletářské strany. Časopis přestal vycházet, protože byl v Německu neustále policií potlačován a také pro nedostatek finančních prostředků. — *388.*

328 Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 8, čes. vyd. 1960, str. 137—238. — *389.*

329 Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 8, čes. vyd. 1960, str. 443—508. — *389.*

330 „*New-York Daily Tribune*" [„Newyorská denní tribuna"] — byl americký deník, který vycházel v letech 1841—1924. Do poloviny padesátých let byl list orgánem levého křídla amerických whigů a potom orgánem republikánské strany. Ve čtyřicátých a padesátých letech byla „Tribune" pokrokovým listem a bojovala proti otrokářství. Marx začal s tímto listem spolupracovat v srpnu 1851 a psal do něho přes deset let, do března 1862. Mnoho článků pro „New-York Daily Tribune" napsal na Marxovo přání Engels. K rozchodu Marxe s redakcí listu na počátku občanské války v USA značně přispělo to, že v redakci nabyli převahy stoupenci kompromisu s otrokářskými státy a že list přestal být pokrokový. — *389.*

331 Karel Marx, „Lord Palmerston" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 9, čes. vyd. 1960, str. 371—435). — *389.*

332 Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 14, čes. vyd. 1963, str. 421—728. — *389.*

333 Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 31—189. — *389.*

334 Engels míní Marxovy ekonomické rukopisy z let 1861—1863, jejichž podstatná část vyšla knižně, viz Karel Marx, „Teorie o nadhodnotě" (IV. díl Kapitálu), čes. vyd. část první 1958, část druhá 1964. — *389.*

335 Viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953. — *389.*

336 Jednání o programové dokumenty Mezinárodního dělnického sdružení probíhala v prozatímním výboru, který byl zvolen na ustavujícím shromáždění v St. Martin's Hallu 28. září 1864, a v komisi, která byla ustavena výborem pro vypracování programových dokumentů. Mazzini se snažil prostřednictvím člena komise Luigiho Wolffa, svého stoupence, vnutit komisi jako programový dokument stanovy italských dělnických spolků, psané v duchu buržoazní demokracie a spikleneckých zásad. Na zasedání prozatímního výboru 18. října se Marx poprvé seznámil s mazziniovským dokumentem a podrobil jej důkladné kritice. Na Marxovo naléhání byl dokument fakticky zamítnut pod záminkou, že je nutné předat jej komisi ke konečné redakci. 20. října

komise pověřila touto prací Marxe a 27. října schválila dva nové dokumenty, které vypracoval — „Inaugurální adresu Mezinárodního dělnického sdružení" a „Prozatímní stanovy sdružení" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1964, str. 37—45 a 46—49). 1. listopadu 1864 byly „Adresa" i „Stanovy" jednomyslně schváleny prozatímním výborem, který se ustavil jako vedoucí orgán Internacionály. — *390.*

[337] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 349—402. — *390.*

[338] Bedřich Engels, „Karel Marx" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 129—139).

„*Volks-Kalender*" [„Lidový kalendář"] — sociálně demokratický almanach, který vycházel v Brunšviku v letech 1875—1879; jeho hlavním redaktorem a vydavatelem byl Wilhelm Bracke. — *393.*

[339] Překlad rukopisného seznamu Engelsových spisů, který si zřejmě pořídil Engels původně roku 1889 a později ho doplnil — patrně koncem roku 1892. Chybí zmínka o nových vydáních prací uvedených v první části seznamu, které vyšly znovu v letech 1889—1892. Chyby v datech jsou opraveny.

1. (S K. Marxem.) „Svatá rodina. Proti Brunovi Bauerovi a spol." Od Bedřicha Engelse a Karla Marxe, Frankfurt nad Mohanem 1845.

2. „Postavení dělnické třídy v Anglii. Podle vlastních poznatků a autentických pramenů", Lipsko 1845. Anglicky New York 1887.

3. (S K. Marxem, anonymně) „Manifest Komunistické strany", Londýn 1848. Přeloženo do všech jazyků.

[4.] Spoluredakce, resp. vedení redakce v zastoupení Marxe v „Neue Rheinische Zeitung", Kolín 1. června 1848 — 19. května 1849.

[5.] Totéž v „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", Hamburk 1850.

6. „Vojenská otázka v Prusku a německá dělnická strana", Hamburk 1865.

7. „Německá selská válka". Přetištěno z 5.—6. čísla „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", Lipsko, Družstevní tiskárna, 1. vydání [1850]; 2. vydání [1870]; 3. vydání 1875.

8. „K bytové otázce", 3 sešity. Přetištěno z listu „Volksstaat", 1. vydání, Lipsko, Družstevní tiskárna, 1872. 2. vydání Curych, Lidové knihkupectví, 1887.

9. „O sociálních poměrech v Rusku". Přetištěno z listu „Volksstaat", Lipsko, Družstevní tiskárna, 1875.

10. „Pruská kořalka v německém Říšském sněmu", Lipsko, Družstevní tiskárna, 1876.

11. „Bakuninovci při práci. Pamětní spis o povstání ve Španělsku v létě 1873". Přetištěno z listu „Volksstaat", Lipsko, Družstevní tiskárna [1874].

12. „Pana Eugena Dühringa převrat vědy". Přetištěno z listu „Volksstaat",

resp. „Vorwärts", 1. vydání Lipsko, Družstevní tiskárna, 1878. 2. vydání Curych, švýcarské Lidové knihkupectví, 1886.

13. „Vývoj socialismu od utopie k vědě" 1., 2. a 3. vydání, všechna 1883 v Curychu, Lidové knihkupectví (francouzský, ruský, polský, italský, španělský, rumunský, dánský a holandský překlad).

14. „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu. V souvislosti s výzkumy Lewise H. Morgana", Curych, Schabelitz, 1884. 2. vydání Stuttgart, Dietz [1886]. 3. vydání se připravuje. (Pracuje se na italském, rumunském, dánském a francouzském překladu.)

15. „Ludwig Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie". Přetištěno z časopisu „Neue Zeit", Stuttgart, Dietz, 1888.

4. (Anonymně) „Pád a Rýn", Berlín, F. Duncker, 1859.

5. (Anonymně) „Savojsko, Nizza a Rýn", Berlín, Behrend, 1860.

16. „Ve věci Brentano kontra Marx o domnělém zfalšování citátu", Hamburk 1891.

Předmluvy a úvody k:

3. K. Marx, „Bída filosofie. Odpověď na Proudhonovu ‚Filosofii bídy'". Do němčiny přeložili E. Bernstein a K. Kautsky, Stuttgart, Dietz, 1885 (předmluva, proti Rodbertusovi).

1. K. Marx, „Kapitál", díl I, 3. vydání z roku 1883 a 4. vydání (proti L. Brentanovi) z roku 1890.

2. K. Marx, „Kapitál", díl II. Předmluva (proti Rodbertusovi), 1885.

4. „Karel Marx před kolínskou porotou", 1849. Nově přetištěno z „Neue Rheinische Zeitung", 1849. Curych, Lidové knihkupectví, 1885. (Předmluva.)

5. K. Marx, „Odhalení o kolínském procesu proti komunistům". Nově přetištěno, Curych, Lidové knihkupectví, 1885. (Úvod „K dějinám Svazu komunistů".)

6. Wilhelm Wolff, „Slezská miliarda". Přetištěno z „Neue Rheinische Zeitung", Curych 1849, Lidové knihkupectví (Úvod: Životopis Wilhelma Wolffa a „K dějinám pruských rolníků"), [1886].

7. Sigismund Borkheim, „Na památku německých hurávlastenců [z let 1806—1807]", Curych, Lidové knihkupectví, 1888 (Úvod: Životopis Sigismunda Borkheima).

1. K. Marx, „Capital. A critical analysis of capitalist production". Přeložili z 3. německého vydání Samuel Moore a Edward Aveling, vydal B. Engels, Londýn, Sonnenschein, 1887. (Redakce překladu a předmluva.)

2. K. Marx, „Free Trade. A speech delivered in Brussels 1848". Přeložila Florence Kelleyová-Wischnewetzká, Boston a Londýn 1888. (Předmluva o svobodě obchodu, německy v „Neue Zeit".)

3. B. Engels, „The condition of the working-class in England in 1844" [„Postavení dělnické třídy v Anglii v roce 1844"]. Přeložila Florence Kelleyová-Wischnewetzká, New York, Lorell, 1887 (redigována předmluva a příloha). Předmluva vyšla jako samostatná brožura „The Working class

movement in America" [„Dělnické hnutí v Americe"], německy „Die Arbeiterbewegung in Amerika", New York 1887; otištěno v Londýně u Reevese 1887. Německy také v časopisu „Neue Zeit". *2. vydání, Londýn, Sonnenschein*, 1892 (zčásti nová předmluva).

Pouze v „Neue Zeit":

„Zahraniční politika ruského carismu", květen 1890 (rusky v časopisu „Social-demokrat", Londýn 1890, I a II, anglicky v „Time", duben a květen 1890, francouzsky v „Idée nouvelle", rumunsky v „Contemporanul", květen-červenec 1890).

4. B. Engels, „Socialism utopian and scientific" [„Socialismus utopický a vědecký"], Londýn, 2. vydání. — *395.*

[340] Jde o nedokončený úvod, který napsal Marx k zamýšlené práci o dějinách diplomacie Anglie a Ruska v 18. století; byl uveřejněn nejprve v časopisech „Sheffield Free Press" a v londýnském „Free Press" v červnu 1856 — dubnu 1857 pod názvem „Revelations of the diplomatic history of the 18th century". Roku 1899 jej vydala jako samostatnou knihu Marxova dcera Eleanor Avelingová pod názvem „Secret diplomatic history of the eighteenth century" [„Dějiny tajné diplomacie 18. století"].

„*The Free Press*" [„Svobodný tisk"] — vycházel v Londýně v letech 1855 až 1856; „*The Sheffield Free Press*" [„Sheffieldský svobodný tisk"] — vycházel v Sheffieldu v letech 1851—1857; anglické buržoazní noviny, které vydávali Urquhart a jeho stoupenci. — *394.*

[341] Engels míní Marxovy články „Spréva a Mincio", „Erfurtština v roce 1859" a „Quid pro quo", které vyšly v časopise „Volk" v červnu—srpnu 1859 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 13, čes. vyd. 1963, str. 427—430, 453—455 a 491 až 510).

„*Das Volk*" [„Lid"] byl týdeník, který vycházel německy v Londýně od 7. května do 20. srpna 1859. Byl založen jako oficiální orgán Německého dělnického vzdělávacího spolku v Londýně. První číslo vyšlo za redakce německého publicisty, maloburžoazního demokrata Elarda Biscampa. Od 2. čísla se Marx ve velké míře podílel na vydávání listu. Od začátku července byl Marx fakticky redaktorem listu, který se stal orgánem proletářských revolucionářů. Na stránkách listu „Volk" rozpracovávali Marx a Engels otázky revoluční teorie a taktiky proletářského boje. Z hlediska proletářského internacionalismu rozebírali události rakousko-italsko-francouzské války z roku 1859, otázky sjednocení Německa a Itálie a vedli důsledný boj proti bonapartismu. Celkem vyšlo 16 čísel. 20. srpna 1859 list přestal vycházet pro nedostatek finančních prostředků. — *394.*

[342] Uvedené prohlášení napsal Engels jako odpověď na sérii článků „Jurská federace a Michail Bakunin", uveřejněnou v „Berliner Volks-Tribüne".

V těchto článcích opírajících se takřka výhradně o materiály bakuninovců byla nepravdivě vylíčena historie organizací I. internacionály ve Švýcarsku a učiněn pokus ospravedlnit podvratnou a rozkladnou činnost bakuninovců, hlavně anarchistické Jurské federace, založené po rozkolu v sekcích Internacionály románského Švýcarska, který vyvolali bakuninovci na sjezdu v La Chaux-de-Fonds ve dnech 4.—6. dubna 1870. Mimoto obsahovaly články plno pomluv generální rady, Marxe a jeho spolupracovníků, zejména Johanna Philippa Beckera. Obzvlášť mnoho překroucených historických fakt bylo v 10. článku, který byl otištěn 12. listopadu 1892. Engels proto nečekal, až budou publikovány všechny články, a rozhodl se uvést nesprávné tvrzení na pravou míru. V dopise z 15. listopadu 1892 žádá Engels Bebela, aby jeho prohlášení bylo uveřejněno v nejbližším čísle „Tribüne", neboť není možné „nechat dále volně šířit takové lži".

Engelsovo prohlášení vyšlo v „Berliner Volks-Tribüne" 19. listopadu 1892. 24. prosince 1892 byla současně s třináctým článkem uveřejněna odpověď autora článků, švýcarského socialisty Louise Héritiera. V této odpovědi, jakož i v dopise Engelsovi z 25. prosince 1892 se Héritier pokoušel vyvrátit obvinění, že překrucuje dějiny I. internacionály. V odpovědi Héritierovi z 20. ledna 1893 pranýřoval Engels jeho pokus zbavit se odpovědnosti za zkreslování fakt a jejich výklad v bakuninovském duchu. Dal důrazně najevo, že nepřipustí, aby dějiny I. internacionály byly falšovány. — *397.*

[343] Engels staví proti sobě formulaci této důležité teze uvedené v úvodní části prozatímních stanov (1864) a všeobecných stanov (1871) Mezinárodního dělnického sdružení (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 16, čes. vyd. 1964, str. 46, a sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 484) se zkomolenou formulací ve francouzském překladu stanov z roku 1866, který pořídil pravý proudhonovec Tolain. — *398.*

[344] Míní se „Všeobecné stanovy a organizační řád Mezinárodního dělnického sdružení", které byly uveřejněny roku 1871 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 484—500). — *398.*

[345] Engels uvádí obsah rezolucí londýnské konference o neshodách v románském Švýcarsku (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 471—474). — *399.*

[346] *Aliance socialistické demokracie* byla založena Michailem Bakuninem v Ženevě roku 1868. Členové Aliance vyhlásili za svůj program vyrovnání tříd a likvidaci státu. Odmítali nutnost politického boje dělnické třídy. Maloburžoazní anarchistický program Aliance našel podporu v průmyslově málo rozvinutých oblastech Itálie, Švýcarska, Španělska a jiných zemí. Roku 1869 se Aliance obrátila na generální radu s prosbou o přijetí do Internacionály.

Generální rada souhlasila s podmínkou, že Aliance přestane existovat jako samostatná organizace. Členové Aliance vstoupili sice do Internacionály, ve skutečnosti si však ponechali svou tajnou organizaci uvnitř Mezinárodního dělnického sdružení a pod Bakuninovým vedením bojovali proti generální radě. Boj Aliance proti Internacionále zesílil po porážce Pařížské komuny, kdy Bakunin a jeho stoupenci zvlášť ostře vystoupili proti ideji diktatury proletariátu a upevnění samostatné strany dělnické třídy, založené na principu demokratického centralismu. Haagský kongres I. internacionály v září 1872 přijal rozhodnou většinou hlasů usnesení o vyloučení vůdců Aliance Bakunina a Guillauma z Internacionály. — *399.*

[347] Marxova a Engelsova práce „L'Aliance de la Démocratie Socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs" [„Aliance socialistické demokracie a Mezinárodní dělnické sdružení"] (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 359—489) vyšla francouzsky; na redakci německého překladu, který vyšel pod titulem „Ein Complot gegen die Internationale Arbeiter-Association" [„Komplot proti Mezinárodnímu dělnickému sdružení"], spolupracoval Engels. — *399.*

[348] Pramenem Engelsova článku „Nově objevený případ skupinového manželství" byla zpráva ruského etnografa Lva Jakovleviče Šternberga uveřejněná v listu „Russkije vědomosti", čís. 284 ze 14. října 1892, o výsledcích studia způsobu života a společenského zřízení sachalinských Giljaků (Nivchů). Engels přeložil zprávu do němčiny a převzal ji do svého článku téměř celou až na malé odchylky, kterými chtěl zpřesnit a ujasnit některá místa originálu.

„*Russkije vědomosti*" [„Ruské zprávy"] — sociálně politický list, orgán liberálních statkářů a buržoazie; vycházel v Moskvě v letech 1863—1918, v letech 1863—1867 vycházel třikrát týdně, od roku 1868 vycházel každodenně. — *400.*

[349] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 79—80. — *401.*

[350] *Giljaci* — dřívější název Nivchů, národa, který žije při ústí Amuru a v severní a střední části ostrova Sachalinu. — *401.*

[351] *Irokézové* — hlavní skupina indiánských kmenů v Severní Americe; patří k ní jazykově příbuzné kmeny, které žily v okolí Erijského a Ontarijského jezera a při řece svatého Vavřince a také v jižní části Apalačského pohoří. Pět těchto kmenů tvořilo politicky a vojensky známý irokézský kmenový svaz. — *401.*

[352] *Zákony dvanácti desek* — nejstarší památka římského práva. Pocházejí z poloviny 5. století před n. l. a jsou výsledkem boje plebejů proti patricijům. V podstatě zaznamenávají zvykové právo, které dosud v Římě platilo; tyto

zákony odrážejí proces majetkové diferenciace římské společnosti, rozvoj otrokářství a utváření otrokářského státu. Zákony byly vyryty do dvanácti měděných desek. — *402.*

353 „*Etnografičeskoje obozrenije*" [„Etnografický přehled"] — ruský časopis vydávaný etnografickým oddělením Společnosti přátel přírodních věd, antropologie a etnografie při moskevské universitě v letech 1889—1916; vycházel čtvrtletně.

Šternbergův článek „Sachalinští Giljaci" vyšel v 2. čísle časopisu z roku 1893. — *403.*

354 Tímto dopisem odpověděl Engels předsednictvu Sociálně demokratické strany Uher, které ho pozvalo koncem prosince 1892 prostřednictvím redakce listu „Arbeiterpresse" na druhý sjezd strany.

Druhý sjezd Sociálně demokratické strany Uher se konal v Budapešti 6.—8. ledna 1893. Před sjezdem a na sjezdu se rozvinul boj mezi oportunistickým křídlem strany, v jehož čele stálo vedení Všeobecné dělnické nemocenské pokladny, a revolučním křídlem vedeným Paulem Engelmannem. Oportunisté, kteří využili svého vlivu na většinu členů strany, na řemeslníky a kvalifikované dělníky, dosáhli toho, že sjezd potvrdil dřívější rezoluci (z prosince 1892) o vyloučení Engelmanna a jeho stoupenců. Engelmanna lživě obvinili ze špatného hospodaření se stranickými penězi a z porušení demokracie. Oportunisté chtěli zamaskovat svůj postup vůči představitelům revolučního stranického křídla, proto na sjezdu strany a ve zprávě strany pro mezinárodní socialistický dělnický kongres v Curychu z roku 1893 líčili tento boj jako osobní názorové rozdíly.

Oportunistické vedení Sociálně demokratické strany Uher zatajilo sjezdu Engelsův pozdravný dopis, ve kterém se vyslovil pro smírné řešení názorových rozdílů. Dopis nebyl uveřejněn ani ve stranickém tisku. — *404.*

355 Tento článek napsal Engels v souvislosti se zatčením polských emigrantů ve Francii, kteří byli obviněni z přípravy atentátu na Alexandra III. Jakmile Engels dostal od polské socialistky Marie Mendelsonové zprávu o těchto zatčeních, vystoupil ihned na obranu polských emigrantů a odhalil spolupráci francouzské a carské policie. Článek byl otištěn bez podpisu v listu „Vorwärts", čís. 11 z 13. ledna 1893, v rubrice „Politický přehled". Redakce jej uvedla touto poznámkou: „K nedávnému kousku pařížské policie, o němž jsme krátce informovali už včera, nám píší z nejkompetentnějších míst." — *405.*

356 *Havas* — francouzská zpravodajská agentura založená roku 1835 pařížským obchodníkem Charlesem Louisem Havasem; *Reuter* — anglická telegrafní kancelář, kterou založil v roce 1849 Paul Julius von Reuter. — *405.*

[357] *Panamský skandál* — korupční aféra, do níž byli zapleteni vysocí francouzští státníci, úředníci a tisk. Inženýr a obchodník Ferdinand Lesseps založil v roce 1879 ve Francii akciovou společnost, která měla financovat prokopání průplavu v Panamské šíji. V roce 1888 tato společnost zkrachovala, čímž byli masově zruinováni drobní akcionáři a bylo ohlášeno mnoho konkursů. Později v roce 1892 vyšlo najevo, že společnost, aby zatajila svou skutečnou finanční situaci, zneužila prostředků zaplacených akcionáři a vyplatila vysoké úplatky, mimo jiné též bývalým francouzským ministerským předsedům Freycinetovi, Rouvierovi, Feoquetovi a jiným vysoce postaveným osobnostem. Buržoazní justice panamský skandál ututlala. Omezila se pouze na to, že odsoudila několik nevýznamných osob, mezi nimi i hlavního představitele společnosti Lessepse. Slovem „panama" se od té doby označují velké podvody.

Engels nazývá Francouzskou republiku „oportunisticko-radikální". Má přitom na mysli dvě velké vládnoucí buržoazní strany ve Francii, umírněné buržoazní republikány (takzvané „oportunisty"), kteří zastupovali zájmy velké buržoazie, a radikály, parlamentní frakci, která se od „oportunistů" oddělila a dále hájila celou řadu buržoazně demokratických požadavků, jichž se buržoazní republikáni fakticky vzdali; v roce 1901 se radikálové organizačně zformovali ve stranu hájící především zájmy středního stavu a maloburžoazie. — *405, 407.*

[358] Engels má na mysli návštěvu francouzské eskadry pod velením admirála Gervaise v Krondštadtu v červenci 1891 (viz poznámku 239). — *406.*

[359] Uvedený článek napsal Engels v souvislosti s debatami o zpronevěrách v Banca Romana (Římské bance), jež probíhaly od prosince 1892 do ledna 1893 v italském parlamentě a k nimž dal podnět projev poslance Colajanniho. Skandální aféry, které vyšly během rozprav najevo a do nichž byli zapleteni někteří státníci, mnoho členů parlamentu, advokáti, žurnalisté i soukromníci, byly nazvány „panamino" (malá panama). K napsání článku použil Engels materiálů (parlamentních zpráv a novin), které mu poslal italský filosof a socialista Antonio Labriola, s nímž si tehdy dopisoval. Protože tuto korespondenci sledovaly italské úřady, publikoval Engels článek anonymně, neboť podpis by byl, jak psal v dopise Liebknechtovi z 29. ledna 1893, „přivedl lidi v Římě na stopu mého italského pramene". — *407.*

[360] *Welfský fond* (Welfengeld) — zvláštní fond, jímž disponoval sám Bismarck a jenž byl určen k podplácení tisku. — *407.*

[361] *„Il Corriere di Napoli"* [„Neapolský kurýr"] — italský deník umírněně liberálního zaměření; byl založen v roce 1888. — *410.*

[362] „*Il Secolo*“ [„Století“] — italský deník radikálního směru; vycházel v Miláně od roku 1886. — *411.*

[363] „*Il Parlamento*“ [„Parlament“] — italský umírněně liberální časopis; vycházel od roku 1853 v Turíně. — *413.*

[364] Engels napsal tuto předmluvu na Turatiho žádost pro separátní italské vydání „Manifestu Komunistické strany“, které vydalo roku 1893 nakladatelství časopisu „Critica Sociale“ v Miláně v překladu Pompea Bettiniho. Předmluvu napsal Engels francouzsky, do italštiny ji přeložil Turati. Do knihy byla zařazena také Engelsova předmluva ke čtvrtému autorizovanému německému vydání „Manifestu“ z roku 1890, kterou Engels poslal Turatimu rovněž na jeho přání v lednu 1893. — *415.*

[365] Práci „*Může Evropa odzbrojit?*“ napsal Engels v únoru 1893, když se v německém Říšském sněmu projednával vládní návrh vojenského zákona. Návrh předpokládal značné zesílení armády a vyžadoval zvýšení rozpočtových částek na vojenské účely. Nadměrné požadavky předlohy vyvolaly nespokojenost širokých vrstev obyvatelstva a přiměly i některé buržoazní strany, aby proti návrhu zákona vystoupily; v květnu 1893 byl návrh většinou Říšského sněmu zamítnut. Po rozpuštění sněmu v květnu 1893 a po nových volbách však nový Říšský sněm v červnu schválil analogický návrh.

Bezprostředním podnětem k napsání této práce byl dopis, v němž Bebel žádal Engelse o radu, jak si má v této otázce počínat sociálně demokratická frakce v Říšském sněmu. Engels navrhl Bebelovi v dopise z 24. února 1893, aby práci uveřejnil na pokračování „Vorwärts“, a to se také stalo. Koncem března 1893 vyšla tato práce také jako brožura, k níž napsal Engels předmluvu.

Jako série článků vyšla práce „Může Evropa odzbrojit?“ také v sociálně demokratickém listu „Der Wähler“ [„Volič“], čís. 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72 a 74 z 20., 21., 23., 24., 25., 27., 28. a 30. března 1893. V úvodní poznámce redakce se zdůrazňovalo, že list uveřejňuje Engelsovu práci, poněvadž je o ni všeobecný zájem. — *419.*

[366] *Zeměbrana* (Landwehr) — od roku 1814 stálá součást německých pozemních branných sil. Vznikla v Prusku jako milice za bojů proti napoleonským vojskům a skládala se ze starších ročníků, které splnily svou vojenskou povinnost v pravidelné armádě a v záloze. V míru se prováděla jen jednotlivá cvičení oddílů zeměbrany. Za války se používalo první výzvy zeměbrany k doplňování polní armády a druhé výzvy (starších ročníků) ke službě v posádkách.

V druhé polovině 19. století převzaly organizaci zálohy podle vzoru pruské zeměbrany některé státy, zvláště Rakousko-Uhersko. — *423.*

[367] *Teritoriální armáda* — od roku 1872 součást francouzské armády. Vznikla za prusko-francouzské války a jejím úkolem bylo vykonávat posádkovou a strážní službu v týlu. Do teritoriální armády se zařazovali příslušníci starších ročníků povinní vojenskou službou, kteří měli už za sebou službu v pravidelné armádě a v záloze. Služba v teritoriální armádě trvala 6 let (do roku 1892 9 let) a 6 let v její záloze.

Domobrana — miliční vojsko, které vzniklo v Prusku v letech 1813—1814. Podle zákona z roku 1888 se měla domobrana skládat z mužů povinných vojenskou službou mezi 17. a 45. rokem věku, kteří nesloužili ve vojsku nebo v námořnictvu. Domobrana se měla povolávat jen v případě, že by nepřátelské armády vstoupily na říšské území; z jejích příslušníků se také mohlo doplňovat vojsko a námořnictvo. — *424.*

[368] Bitva u *Woerthu* (Alsasko) 6. srpna 1870 byla jednou z prvních velkých bitev za prusko-francouzské války a skončila porážkou francouzských vojsk, kterým velel Mac-Mahon.

Bitva u *Sedanu* — viz poznámku 187.

V bitvě u *Spichern* (Lotrinsko) rozdrtila 6. srpna 1870 pruská vojska 2. sbor francouzské armády pod velením generála Frossarda. V historické literatuře se bitva u Spichern nazývá také bitvou u Forbachu. — *426.*

[369] Když Prusové vyhlásili roku 1813 národní válku proti Francii, vytvořili zeměbranu a domobranu, vyzbrojili tedy prakticky všechno obyvatelstvo, a tak získali nad Francouzi obrovskou početní převahu. — *427.*

[370] Bebel pronesl 3. února 1893 v Říšském sněmu řeč o principech budoucího státu.

Náhradní zálohou se v pruské a později v německé armádě nazývala část zálohy, skládající se z povolaných branců, kteří dostali v době míru z různých důvodů odklad vojenské služby; náhradní záloha, do níž byli branci od roku 1874 zařazováni na 12 let, sloužila za mobilizace k doplňování armády. — *427.*

[371] Když byl roku 1867 vytvořen Severoněmecký spolek pod pruskou hegemonií, k němuž patřila také část území velkovévodství hesensko-darmstadtského, byla i na toto velkovévodství rozšířena platnost pruského vojenského systému. — *427.*

[372] Od září 1841 do října 1842 konal Engels vojenskou službu jako jednoroční dobrovolník u jednoho pruského gardového dělostřeleckého pluku v Berlíně. Kasárna byla v blízkosti berlínského průplavu Kupfergraben. — *430.*

[373] Engels podnikl cestu do Barmenu po smrti svého otce koncem března a počátkem dubna 1860. — *432.*

[374] Engels má na mysli článek „Starý trik", uveřejněný ve „Freisinnige Zeitung" z 26. listopadu 1892, v němž redakce kritizovala nový návrh vojenského zákona.

„*Freisinnige Zeitung*" [„Svobodomyslné noviny"] — liberální deník, orgán Svobodomyslné lidové strany; vycházel od roku 1885 do roku 1918 v Berlíně. List řídil Eugen Richter. — *435.*

[375] Ve „Vorwärtsu", čís. 58 z 9. března 1893, byl tento odstavec vynechán. Místo něho otiskla redakce v závorkách tuto poznámku: „Engels zde poukazuje na následky, k nimž v dřívějších dobách často vedlo zoufalství týraných vojáků. Neuvádíme tyto vývody, ačkoli jsou objektivní, protože známe soudní praxi, která velmi často z objektivních sdělení o varovných faktech vyvozovala *úmysl* takové fakty přivodit."

Krácení textu redakcí „Vorwärtsu" a důvody, které pro to uvádí, svědčí o tom, že se redakce zalekla revolučního tónu Engelsovy práce, která tu obsahuje přímou výzvu vojákům, aby kladli odpor násilí a zvůli. Stejnou poznámku přinesl „Der Wähler". V knižním vydání práce byl však odstavec, škrtnutý redakcí, otištěn a redakční poznámka byla vypuštěna. — *444.*

[376] *Trojspolek* — agresívní vojenskopolitický blok Německa, Rakousko-Uherska a Itálie, namířený proti Francii a Rusku. Vznikl v konečné podobě roku 1882, kdy se Itálie připojila k rakousko-německému vojenskému spolku uzavřenému roku 1879. Smlouva o Trojspolku byla podepsána na pět let, v letech 1887 a 1891 však byla obnovena a v letech 1902 a 1912 automaticky prolongována. Vytvoření Trojspolku bylo výrazem rozdělení Evropy na dva velké nepřátelské tábory; zostřování rozporů mezi těmito dvěma bloky pak konec konců vedlo k první světové imperialistické válce z let 1914 až 1918. Na počátku války Itálie z Trojspolku vystoupila a roku 1915 se připojila k mocnostem bojujícím proti Německu a Rakousku-Uhersku. — *446.*

[377] *Pražským mírem*, který byl podepsán 23. srpna 1866, skončila prusko-rakouská válka. Poražené Rakousko se vzdalo úsilí o hegemonii v Německu a dalo souhlas k vytvoření Severoněmeckého spolku pod pruským vedením. Podle V. článku mírové smlouvy Rakousko postoupilo Prusku svá práva na Šlesvik-Holštýn, který byl od dánské války z roku 1864 společnou državou Rakouska a Pruska, ovšem s tím, že severní Šlesvik má být znovu připojen k Dánsku, jestliže se obyvatelstvo vysloví v plebiscitu pro toto připojení. Prusko však tuto podmínku smlouvy nesplnilo a severní Šlesvik si podrželo. Roku 1878 byl V. článek pražské mírové smlouvy anulován. — *447.*

[378] Narážka na těžkou zásobovací situaci pařížského obyvatelstva za obléhání Paříže německou armádou v září 1870 až lednu 1871 v době prusko-francouzské války. — *448.*

[379] Heinrich Heine, „Na uklidněnou". — *450, 516.*

[380] Anglické parlamentní volby, jež se konaly v létě 1892, skončily úspěchem liberálů. Angličtí dělníci a socialistické organizace vedli úspěšnou volební kampaň a postavili velký počet kandidátů. Tři z nich — James Keir Hardie, John Burns a John Havelock Wilson — byli zvoleni do parlamentu. — *451.*

[381] Engels má na mysli návrhy zákonů o dietách poslancům parlamentu a o voličských seznamech. Podle nového zákona o voličských seznamech měl mít každý volič pouze jeden hlas, kdežto dosud měli někteří voliči právo hlasovat v různých obvodech (v místě bydliště, v místě kde měl majetek atd., jak to odpovídalo platnému systému volebního censu). Gladstonova vláda, jež se dostala k moci po volbách z roku 1892, předložila tyto návrhy na nátlak lidových mas, usilujících o odstranění volebních výsad vládnoucí buržoazně aristokritické vrstvy. Horní sněmovna však oba návrhy zákonů zamítla. — *451.*

[382] Pozdravnou adresu rakouským dělníkům napsal Engels na žádost redaktora rakouského májového listu „Zum 1. Mai" Michaela Schacherla, který se na něho obrátil dopisem ze 14. ledna 1893.

Pozdravná adresa byla otištěna pod názvem „Dopis Bedřicha Engelse". V témž listu byly otištěny pozdravy rakouských pracujících k 1. máji a články o proletářském svátku od Marxových dcer Laury Lafarguové a Eleanor Marxové-Avelignové, od Paula Lafargua, Augusta Bebela, Wilhelma Liebknechta, Georgije Valentinoviče Plechanova a jiných vedoucích osobností dělnického a socialistického hnutí. — *452.*

[383] Při obecních volbách roku 1892 přesvědčivě zvítězila francouzská Dělnická strana. Získala víc než sto tisíc hlasů. — *452.*

[384] Na zasedání rakouské Říšské rady 17. ledna 1893 musel ministerský rada von Czapka na dotaz sociálně demokratických poslanců přiznat, že opatření místních úřadů, které v řadě rakouských okresů porušovaly právo spolčovací a shromažďovací, byla nezákonná. — *452.*

[385] Touto pozdravnou adresou odpověděl Engels na dopis redaktora českého sociálně demokratického listu „Sociální demokrat" Josefa Krapky-Náchodského z března 1893. Krapka ho žádal, aby napsal krátký příspěvek pro májový list českých sociálních demokratů. V májovém listě byly uveřejněny také pozdravy českým dělníkům od Paula Lafargua, Augusta Bebela aj.

Pozdravná adresa byla uveřejněna v českém překladu v listu „První máj 1893", vydaném nákladem „Sociálního demokrata", a ve vídeňské „Arbeiter-Zeitung", čís. 19 z 12. května 1893, které si text adresy přeložily z češtiny.

Podkladem pro text v tomto svazku je Engelsův rukopisný náčrt, srovnaný s májovým listem „Sociálního demokratu". — *454.*

[386] Marx navštívil koncem srpna — začátkem září 1848 Vídeň, aby upevnil spojení s rakouskými demokratickými a dělnickými organizacemi a aby je podnítil k odhodlanějšímu boji proti kontrarevoluci v Rakousku. Kromě toho doufal, že získá prostředky pro další vydávání listu „Neue Rheinische Zeitung". — *454.*

[387] Engels má na mysli boj za zavedení všeobecného volebního práva v Belgii v letech 1890—1893. Pod tlakem masových projevů a stávek probíhajících pod vedením Dělnické strany přijala poslanecká sněmovna 18. dubna 1893 zákon o všeobecném volebním právu, který senát schválil 29. dubna, avšak s určitými omezeními v zájmu vládnoucích tříd. Tak aktivní volební právo se vztahovalo jen na muže od 25 let, kteří měli trvalé bydliště v obci alespoň rok. Volební právo bylo dále nerovné, několikahlasové, neboť některým kategoriím voličů se podle jejich majetkového stavu, vzdělání a délky pobytu ve státní službě přiznávaly ještě 1 až 2 hlasy navíc. — *455, 581, 598.*

[388] V *Bourbonském paláci* na Quai d'Orsay je francouzská poslanecká sněmovna. — *455.*

[389] Pozdrav k 1. máji napsal Engels španělským dělníkům na žádost význačného španělského socialisty Pabla Iglesiase. Iglesias psal Engelsovi v dubnu 1893 a prosil jej, aby napsal článek pro prvomájové číslo listu „El Socialista". — *457.*

[390] 2. května 1808 vypuklo v Madridu lidové povstání proti francouzským okupačním vojskům. Povstání bylo krvavě potlačeno, ale vyvolalo národně osvobozenecký boj španělského lidu za nezávislost. — *457.*

[391] Tímto dopisem odpovídal Engels na 2. číslo bulharského časopisu „Social-demokrat" z roku 1892, které mu poslal v Ženevě žijící bulharský sociální demokrat Stojan Nokov. Prostřednictvím Nokova byl dopis předán redakci, která jej v bulharském překladu otiskla ve 3. čísle časopisu „Social-demokrat" z roku 1893 pod názvem „Dopis od Bedřicha Engelse". Redakce připojila k dopisu krátký dodatek, v němž hodnotila činnost vůdců socialistického hnutí, především Engelse, a uvedla některá jeho díla mající značný význam pro Bulharsko.

„*Social-demokrat*" — bulharský literární časopis, vydávaný v letech 1892 až 1893 čtvrtletně v Sevlijevu. Redaktory časopisu byli studenti ženevské university Slavi Balabanov (Christov) a Krystju Rakovskij, kteří připravovali ve Švýcarsku materiál a pak jej posílali nakladateli do Bulharska.

V časopise byly v bulharském překladu publikovány některé práce Marxovy a Engelsovy. Ve 3. čísle časopisu byl kromě zmíněného dopisu otištěn také Marxův životopis od Engelse, část úvodu k anglickému vydání „Vývoje socialismu od utopie k vědě" a 3. část 4. kapitoly prvního dílu Marxova „Kapitálu". „Social-demokrat" přinášel rovněž články G. V. Plechanova, Paula Lafargua a jiných čelných představitelů socialistického a dělnického hnutí.

Redakce „Social-demokratu" se pokoušela přenést do Bulharska ideje a metody západoevropského dělnického hnutí. Jeho vydavatelé však neměli ještě zcela ujasněny některé teoretické otázky a do mnoha otázek marxistické teorie vnášeli zmatek. Nepříznivě se projevovalo i to, že redakce byla odtržena od veřejného a politického života Bulharska. „Social-demokrat" vystupoval proti marxistické skupině D. N. Blagojeva, jež bojovala za revoluční sociálně demokratickou stranu v Bulharsku. — *459.*

[392] Ve 2. čísle časopisu „Social-Demokrat" z roku 1892 byly v bulharském překladu otištěny Plechanovovy práce „Hegelova filosofie dějin" a „O úkolech socialistů v boji proti hladu v Rusku". — *459.*

[393] Projev na třetím mezinárodním socialistickém dělnickém kongresu v Curychu přednesl Engels 12. srpna 1893 na závěrečné schůzi, na níž byl jakožto čestný předseda pověřen zakončit sjezdová jednání. Tímto vystoupením vrcholí Engelsova triumfální cesta po Evropě, během které navštívil rodné Porýní, Švýcarsko a na zpáteční cestě Vídeň, Prahu a Berlín.

Engelsův projev byl publikován v mnoha socialistických a dělnických novinách, mimo jiné ve „Vorwärtsu", čís. 190 z 15. srpna 1893, a v nepatrně zkráceném znění ve vídeňské „Arbeiter-Zeitung", čís. 35 z 1. září 1893, v listu „Socialiste", čís. 155 z 2. září 1893, poněkud zkrácený česky v „Budoucnosti" z 1. října 1893, která vyšla náhradou za zkonfiskované 81. číslo „Dělnických listů", a jinde.

Třetí mezinárodní socialistický dělnický kongres v Curychu se konal ve dnech 6.—12. srpna 1893. Zúčastnilo se ho 411 delegátů z 18 zemí. V mnohem větším počtu než na předchozích kongresech byla na něm zastoupena anglická delegace, což dokazovalo, že ztroskotaly pokusy předáků starých tradeunionů znemožnit účast anglických dělníků na mezinárodním socialistickém hnutí. Za příprav kongresu i v jeho průběhu museli marxisté svádět tuhý boj s anarchisty. Přestože bylo přijato usnesení, aby na kongres byl povolen přístup jen organizacím uznávajícím nezbytnost politického boje, byli anarchisté velmi početně zastoupeni. Přiměli kongres, aby zahájil svou práci diskusí o tom, co se má rozumět „politickou činností"; pokoušeli se vnutit kongresu svou koncepci, že politická činnost je organizování teroristických akcí. Na Bebelův návrh se kongres usnesl přijmout zvláštní dodatek k dřívějším usnesením. Podle tohoto dodatku se politickou činností rozumělo, že dělnické

strany budou využívat politických práv a zákonodárných orgánů v zájmu proletariátu a za účelem dobytí politické moci dělnickou třídou. Po přijetí tohoto dodatku byli anarchisté nuceni kongres opustit.

Curyšský kongres jednal hlavně o otázkách souvisejících s taktikou dělnického hnutí: o oslavách Prvního máje, o politické taktice sociálních demokratů a o postoji, jaký by zaujala sociální demokracie v případě války.

V diskusi o oslavách Prvního máje kritizovali delegáti stanovisko představitelů německé sociální demokracie, kteří trvali na tom, aby se oslavy konaly první neděli v květnu. Kongres potvrdil rezoluci bruselského kongresu o májových oslavách. Ke druhé otázce přijal kongres rezoluci uznávající, že je nezbytné spojovat parlamentní a neparlamentní formy boje. V přílišném zdůrazňování boje za reformy se však obráželo přeceňování parlamentní činnosti a narůstání reformistických nálad ve stranách II. internacionály.

Značné místo v práci kongresu zaujímala otázka poměru sociální demokracie k válce. Referoval o ní Plechanov. Kongres zamítl anarchistický návrh holandského delegáta Nieuwenhuise, aby v případě vypuknutí války byla vyhlášena mezinárodní generální stávka. Potvrdil základní teze protimilitaristické rezoluce bruselského kongresu a doplnil je o bod, který vyzýval dělníky k boji za odzbrojení a ukládal socialistickým poslancům v parlamentech hlasovat proti všem válečným úvěrům. — *460.*

[394] Engels tím míní haagský kongres I. internacionály (viz poznámku 135). O výročí mluví proto, že pro dobu jeho konání uvedl omylem rok 1873. — *460.*

[395] Engels, který se s Bebelem vracel z curyšského kongresu, se zdržel několik dní ve Vídni. 11. září 1893 uspořádali rakouští sociální demokraté na jeho počest slavnostní večer, jehož se podle zprávy „Arbeiter-Zeitung" z 15. září 1893 mohlo zúčastnit jen asi 600 pozvaných osob. Protože však těch, kdo chtěli Engelse pozdravit, bylo daleko víc, konalo se 14. září shromáždění, na němž účastníci curyšského kongresu (August Bebel, Victor Adler aj.) hovořili o jeho výsledcích. Na tomto shromáždění bylo přítomno asi 2000 lidí. Na závěr promluvil také Engels. (O některých událostech, které mají vztah k českému dělnickému hnutí, viz sborník Marx-Engels-Lenin, „K dějinám Československa a československého dělnického hnutí", díl 2, Praha 1963, str. 561—572.)

O Engelsově projevu informovaly „Arbeiter-Zeitung" a „Neue Freie Presse" z 15. září 1893 a „Vorwärts", čís. 219 ze 17. září 1893. — *462.*

[396] 9. července uspořádala rakouská sociální demokracie mohutnou manifestaci vídeňských dělníků za všeobecné volební právo, která byla zahájena projevy na nádvoří a v sále vídeňské radnice. Manifestačního průvodu

městem se zúčastnilo přes 40 000 osob. Manifestace pokračovaly četnými dělnickými schůzemi a tábory lidu po celé léto. — *463.*

[397] Na zpáteční cestě ze Švýcarska po návštěvě Vídně přibyl Engels 16. září 1893 přes Prahu do Berlína, kde se zdržel až do 28. září. Podobně jako ve Vídni bylo mu i zde uchystáno slavnostní přijetí, jež popsal v dopise Sorgovi ze 7. října 1893. Na této cestě byl Engels stále sledován, o čemž svědčí hlášení tehdejších agentů vídeňské a berlínské policie.

Uvedený projev přednesl Engels v Berlíně na slavnostním shromáždění, které bylo uspořádáno na jeho počest 22. září 1893 za účasti 4000 osob. 26. září se Engels zúčastnil slavnostního večera, na němž Wilhelm Liebknecht ve zdravici ocenil vynikající úlohu, kterou Engels sehrál v německém dělnickém hnutí. — *464.*

[398] Engels naráží na svůj pobyt v Berlíně v září 1841 až říjnu 1842, kdy jako jednoroční dobrovolník konal vojenskou službu. — *464.*

[399] Volby do Říšského sněmu, jež se konaly v červnu 1893, přinesly německé sociální demokracii velký úspěch. Výsledky těchto voleb zhodnotil Engels v interviewu s dopisovatelem anglického listu „Daily Chronicle" (viz tento svazek, str. 603—607). — *465.*

[400] Engels byl předtím v Německu ve druhé polovině června 1876, kdy přijel za rodinnými záležitostmi do Heidelbergu. — *465.*

[401] Tento pozdrav napsal Engels, když byl pozván, aby se zúčastnil mezinárodního kongresu socialistických studentů; pozdrav byl otištěn v listu „L'Étudiant socialiste" [„Socialistický student"] (spolu s pozdravem G. V. Plechanova a jiných představitelů socialistického hnutí) a v bulharském sociálně demokratickém časopise „Den", čís. 4—5 z roku 1894, a — bez úvodní věty — v druhé příloze „Vorwärtsu", čís. 41 z 18. února 1894.

Mezinárodní kongres socialistických studentů, svolaný z iniciativy skupiny ženevských socialistických studentů, se konal v Ženevě od 22. do 25. prosince 1893. Bylo na něm přítomno 26 delegátů arménských, belgických, bulharských, francouzských, italských, německých, polských, rumunských, ruských a švýcarských studentských organizací. Kongres jednal o účasti duševních pracovníků v socialistickém hnutí, o antisemitismu, anarchismu, „státním socialismu" aj. Byly přijaty rezoluce v duchu usnesení bruselského a curyšského kongresu II. internacionály. Kongres doporučil také, aby mezi studentstvem byl aktivně propagován socialismus, a usnesl se ustavit mezinárodní sekretariát v Ženevě, který by měl za úkol navázat a upevňovat styky mezi socialistickými studenty různých zemí.

„*L'Étudiant socialiste*" [„Socialistický student"] — čtrnáctideník vycházející

od roku 1891 v Bruselu; zprvu to byl orgán Federace belgických socialistických studentů, od konce roku 1893 orgán mezinárodního sekretariátu socialistických studentů. — *468.*

[402] Uvedenou předmluvu napsal Engels pro nové vydání sborníku některých prací a článků z let 1871—1875 pod názvem „Internationales aus dem ‚Volksstaat' (1871—75)" [„K mezinárodním problémům z ‚Volksstaatu' (1871—75)"], Berlín 1894. — *469.*

[403] Marxův pamflet „Pan Vogt" viz Marx-Engels, Spisy, sv. 14, čes. vyd. 1963, str. 421—728; Engelsův článek „Ještě jednou ‚Pan Vogt'" uveřejněný v listu „Volksstaat", čís. 38 z 10. května 1871, viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 340—347. — *469.*

[404] Engelsův článek „Bakuninovci při práci" byl uveřejněn v listu „Volksstaat", čís. 105, 106 a 107 z 31. října, 2. a 5. listopadu 1873, a hned poté vyšel jako brožura „Die Bakunisten an der Arbeit. Denkschrift über den letzten Aufstand in Spanien" [„Bakuninovci při práci. Pamětní spis o nedávném povstání ve Španělsku"], Lipsko [1874]. V roce 1894 byl zahrnut do sborníku statí „Internationales aus dem ‚Volksstaat' (1871—75)" viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18. čes. vyd. 1965, str. 494—511. — *469.*

[405] Jde o první článek ze série „Emigrantská literatura", která vycházela v listu „Volksstaat" v červnu 1874 až dubnu 1875. Tento článek vyšel ve „Volksstaatu", čís. 69 z 17. června 1874. Záhlaví „Polská proklamace" dal článku autor roku 1894 při novém vydání ve sborníku „Internationales aus dem ‚Volksstaat' (1871—75)" (Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1965, str. 541—547). — *469.*

[406] Jde o druhý článek ze série „Emigrantská literatura", který vyšel v listu „Volksstaat", čís. 73 z 26. června 1874 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1965, str. 548—554). Podtitul „Program blanquistických emigrantů Komuny" připojil k článku Engels roku 1894 při novém vydání ve sborníku „Internationales aus dem ‚Volksstaat' (1871—75)". — *469.*

[407] Ve volbách do francouzské poslanecké sněmovny, jež se konaly 20. srpna a 3. září 1893, bylo zvoleno 5 blanquistů: Vaillant, Baudin, Chauvière, Sambat a Walter. — *470.*

[408] 11. července 1880 byl ve Francii pod tlakem dělnického a demokratického hnutí vyhlášen zákon o amnestii pro komunardy. Zákon umožňoval mnoha vyhnancům a uprchlíkům Komuny, aby se vrátili do vlasti. — *470.*

[409] *Oportunistickou buržoazií* míní Engels umírněné buržoazní republikány, takzvané „oportunisty" (viz poznámku 357). — *470.*

[410] „*Le Parti Socialiste. Organe du Comité Révolutionnaire Central*" [„Socialistická strana. Orgán ústředního revolučního výboru"] — týdeník blanquistické strany; vycházel od roku 1890 do roku 1898 v Paříži. — *470.*

[411] Článek „O sociálních poměrech v Rusku" — pátý, závěrečný článek ze série „Emigrantská literatura"; vyšel v listu „Volksstaat", čís. 43, 44 a 45 ze 16., 18. a 21. dubna 1875 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1965, str. 573—584) a brzy nato jako brožura s názvem „Soziales aus Russland" [„O sociálních poměrech v Rusku"], Lipsko 1875, s krátkou předmluvou, kterou pro toto vydání napsal Engels (viz tamtéž, str. 602—604). Do sborníku „Internationales aus dem ‚Volksstaat' (1871—75)" zahrnul Engels jak článek, tak předmluvu. — *471.*

[412] „*Úvodní poznámku*" k článku „*Bakuninovci při práci*" (viz poznámku 404) napsal Engels počátkem ledna 1894 pro nové vydání tohoto článku v brožuře „Internationales aus dem ‚Volksstaat' (1871—75)" (viz poznámku 402). Když Engels připravoval toto nové vydání, provedl v textu celou řadu redakčních úprav a podtitulek „Pamětní spis o posledním povstání ve Španělsku" změnil na „Pamětní spis o povstání ve Španělsku v létě 1873".

Do textu „Úvodní poznámky" se vloudily některé drobné nepřesnosti v datech jednotlivých událostí. Republika ve Španělsku byla vyhlášena 11. února 1873, volby do ústavodárných kortésů se konaly 10. května 1873. — *472.*

[413] *Karlistické povstání* — dynastická válka (1833—1840) reakční, klerikálně absolutistické kliky ve Španělsku, karlistů, kteří podporovali nápadníka španělského trůnu dona Carlose, bratra Ferdinanda VII. Karlisté se opírali o vojenské kruhy, katolické duchovenstvo a část statkářů a v některých krajích o zaostalé rolnictvo. Tato občanská válka se změnila v boj mezi feudálně katolickými a buržoazně liberálními živly a vedla k třetí buržoazní revoluci 1834—1843. Roku 1872, v době politické krize a zostření třídního boje, byli karlisté ve své činnosti aktivnější a rozpoutali novou občanskou válku, která skončila teprve roku 1876. — *472.*

[414] Doslov k práci „O sociálních poměrech v Rusku" (viz poznámku 411) napsal Engels pro nové vydání této práce v brožuře „Internationales aus dem ‚Volksstaat' (1871—75)". V předmluvě k brožuře (viz tento svazek, str. 469 až 471) píše Engels o tom, proč tento podrobný doslov napsal.

Rusky byl doslov poprvé uveřejněn spolu s ruským překladem článku „O sociálních poměrech v Rusku" v brožuře „Fridrich Engels o Rossii"

[„Bedřich Engels o Rusku"], kterou vydala roku 1894 v tiskárně listu „Social-Demokrat" skupina „Osvobození práce". Brožuru přeložila do ruštiny po dohodě s Engelsem Věra Zasuličová, předmluvu k ní napsal Plechanov. — *474.*

[415] Engels míní brožuru Petra Nikitiče Tkačova „Offener Brief an Herrn Friedrich Engels, Verfasser der Artikel ‚Flüchtlings-Literatur' in Nr. 117 und 118 des ‚Volksstaat'" [„Otevřený dopis panu Bedřichu Engelsovi, autoru článků ‚Emigrantská litaratura' v 117. a 118. čísle ‚Volksstaatu'"], ročník 1874, Curych, tiskárna „Tagwacht". Ruský překlad tohoto dopisu je v knize Petr Tkačov, „Izbrannyje sočiněnija na socialno-ekonomičeskije těmy" [„Vybrané spisy na sociálně ekonomická témata"], sv. III, 1933, str. 88—89.

Engels odpověděl Tkačovovi čtvrtým a pátým článkem ze série „Emigrantská literatura" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1965, str. 564—584). — *474.*

[416] Engels míní knihu Augusta Haxthausena „Studien über die innern Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands" [„Studie o vnitřních poměrech, o životě lidu a zejména o venkovském zřízení v Rusku"], která vyšla ve 3 svazcích v letech 1847—1852 v Berlíně a Hannoveru. — *474.*

[417] Dopisy redaktorovi časopisu „The English Republic" [„Anglická republika"] Williamu Lintonovi napsal Gercen v lednu a únoru 1854; poprvé byly uveřejněny anglicky v roce 1854 v třetím sešitě Lintonova časopisu. Engels cituje úryvek z Gercenova třetího dopisu Lintonovi podle textu ženevského vydání knihy Georgije Valentinoviče Plechanova „Naši raznoglasija" [„Naše neshody"] z roku 1885, str. 9. Úplný text Gercenových dopisů je obsažen v jeho sebraných spisech. — *477.*

[418] Engels zde cituje kritický článek Nikolaje Gavriloviče Černyševského „Zametki o žurnalach" [„Poznámky o časopisech"], uveřejněný poprvé roku 1857 v 5. čísle časopisu „Sovremennik" [„Současník"]. Dále cituje ještě jeden článek Černyševského „Issledovanija o vnutrennich otnošenijach narodnoj žizni i v osobennosti selskich učreždenijach Rossiji. Barona A. Gakstgauzena" [„Studie barona Augusta Haxthausena o vnitřních poměrech, o životě lidu a zejména o venkovském zřízení v Rusku"], uveřejněný poprvé roku 1857 v 7. čísle „Sovremennika". Oba články byly zahrnuty do 5. svazku Černyševského spisů pod společným názvem „Ob obščinnom vladeniji zemleju" [„O občinové držbě půdy"], Ženeva 1879. V Plechanovově knize „Naši raznoglasija", Ženeva 1885, je tento citát uveden na str. 16 a 17 a druhý, uvedený dále, na str. 15. Engels zřejmě citoval Černyševského podle Plechanovovy knihy. — *478.*

[419] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 325. Engels zde cituje předmluvu k ruskému vydání „Manifestu Komunistické strany" z roku 1882 ve zpětném překladu z Plechanovova ruského překladu, čímž se text originálu na několika místech liší od příslušného německého textu rukopisu předmluvy. — *482.*

[420] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 141—144. — *483.*

[421] Jde o článek Julija Galaktionoviče Žukovského „Karl Marx i jego kniga o kapitale" [„Karel Marx a jeho kniha o kapitálu"], otištěný v časopise „Věstnik Jevropy", čís. 9 z roku 1877. Nikolaj Konstantinovič Michajlovskij, jeden z ideologů narodnictví, na tento článek odpověděl pojednáním „Karl Marx pered sudom J. G. Žukovskogo" [„Karel Marx před soudnou stolicí J. G. Žukovského"], uveřejněném v časopise „Otěčestvennyje zapiski", číslo 10 z roku 1877.

„*Věstnik Jevropy*" [„Evropský věstník"] — historicko-politický a literární měsíčník buržoazně liberálního zaměření; vycházel v Petrohradě v letech 1866—1918. Vycházely tu články namířené proti revolučním marxistům. Redaktorem a vydavatelem listu byl až do roku 1908 Michail Matvejevič Stasjulevič.

„*Otěčestvennyje zapiski*" [„Vlastenecké zápisky"] — literárně politický list; začal vycházet v Petrohradě roku 1820; od roku 1839 byl jedním z nejlepších pokrokových listů své doby. K redakci listu patřil mezi jinými i Vissarion Grigorjevič Bělinskij, spolupracoval s ním Gercen a jiní. Od roku 1846 po odchodu Bělinského začal význam listu upadat. Od roku 1863, kdy list přešel do rukou Nikolaje Alexejeviče Někrasova a Michaila Jevgrafoviče Saltykova-Ščedrina, nastalo nové období rozkvětu, kdy se kolem redakce „Otěčestvennyje zapiski" semkla revolučně demokratická inteligence. Po Někrasovově smrti (1877) získali rozhodující vliv v redakci listu narodnici.

„Otěčestvennyje zapiski" byly vystaveny ustavičnému pronásledování. V dubnu 1884 je carská vláda zastavila. — *483.*

[422] Dopis redakci časopisu „Otěčestvennyje zapiski" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 140—145) napsal Marx brzy po uveřejnění článku Nikolaje Konstantinoviče Michajlovského „Karel Marx před soudnou stolicí J. G. Žukovského". Dopis nebyl odeslán a Engels jej našel až v Marxově rukopisné pozůstalosti. Engels pořídil jeho kopie a jednu z nich poslal spolu s dopisem z 6. března 1884 člence skupiny „Osvobození práce" Věře Ivanovně Zasuličové do Ženevy. V Ženevě byl dopis uveřejněn roku 1886 v 5. čísle časopisu „Věstnik Narodnoj Voli" [„Věstník Svobody lidu"]. V ruském legálním tisku byl Marxův dopis otištěn v říjnu 1888 v časopisu „Juridičeskij věstnik" [„Právnický věstník"]. — *483.*

[423] K. Marx, „Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie", díl I. Hamburk 1867, str. 763. V druhém německém vydání a v dalších vydáních I. dílu „Kapitálu" Marx tento dodatek vynechal. — *484.*

[424] Dále jsou uvedeny úryvky z Marxova dopisu redakci „Otěčestvennyje zapiski" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 19. čes. vyd. 1965, str. 140, 143 a 144). — *484.*

[425] Viz K. Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 24. — *484.*

[426] Engels má zřejmě na mysli vedoucí orgány narodnické organizace „Zemlja i volja" [„Půda a svoboda"] (podzim 1876—podzim 1879) a „Narodnaja volja" [„Svoboda lidu"] (srpen 1879—březen 1881); „Narodnaja volja" prohlašovala za hlavní prostředek politického boje teror. — *485.*

[427] Tuto poznámku, jakož i článek „O obsahu třetího dílu ‚Kapitálu'" napsal Engels, když měl vyjít třetí díl „Kapitálu", který připravil do tisku. Třetí díl „Kapitálu" vyšel na podzim 1894; předmluvu k němu podepsal Engels 4. října 1894.

Třetím dílem „Kapitálu" (viz Karel Marx, Kapitál, díl III, kniha třetí, část první, čes. vyd. 1955, a část druhá, čes. vyd. 1956) bylo dokončeno vydání všech teoretických částí Marxova životního díla kromě „Teorií o nadhodnotě" (viz poznámku 428), což mělo obrovský teoretický i prakticko-politický význam pro celé mezinárodní dělnické hnutí.

Mimo „Vorwärts" byla poznámka otištěna také v časopise „Sozialpolitisches Centralblatt", čís. 16 ze 14. ledna 1894. — *489.*

[428] Tento záměr vydat Marxovy „Teorie o nadhodnotě" podle rukopisu z let 1861—1863 jako čtvrtý díl „Kapitálu" se Engelsovi už nepodařilo realizovat. V letech 1905—1910 vydal „Teorie o nadhodnotě" Karl Kautsky. Bylo v nich však mnoho odchylek, přesunů a škrtů. Nové vydání „Teorií o nadhodnotě", odpovídající Marxovu plánu a uspořádání materiálu v autorově rukopisu, pořídil Institut marxismu-leninismu při ÚV KSSS v letech 1954—1961 a Institut marxismu-leninismu při ÚV SED v Berlíně v letech 1956—1962. Česky vycházejí „Teorie o nadhodnotě" jako separáty (1. část 1958, 2. část 1964, 3. část vyjde roku 1968). — *489.*

[429] Vedoucí představitelé Socialistické strany italských pracujících Anna Kulišová a Filippo Turati požádali 19. ledna 1894 písemně Engelse, aby se vyjádřil k taktice strany vzhledem k tomu, že v zemi dozrává revoluční krize. Vyžádaný článek napsal Engels francouzsky, Turati jej přeložil do italštiny a 1. února 1894 byl otištěn v 3. čísle časopisu „Critica Sociale" jako Engelsův dopis Turatimu pod redakčním názvem „Nadcházející ital-

ská revoluce a socialistická strana". Turatiho překlad se místy odchyluje od Engelsova rukopisu.

Článek byl otištěn také v německých novinách „Sozialdemokrat", čís. 24 z 12. července 1894, pod titulkem „Bedřich Engels o situaci v Itálii".

Ve Spisech je zařazen překlad Engelsova dopisu podle rukopisu psaného francouzsky, otištěného v publikaci Feltrinelliho institutu „Annali" [„Ročenky"], roč. I, Milán 1958. Kromě tohoto rukopisu se zachoval i Engelsův koncept, podle kterého byl pořízen překlad v prvním ruském vydání Marxových a Engelsových Spisů.

„*Der Sozialdemokrat*" [„Sociální demokrat"] — týdeník, orgán Sociálně demokratické strany Německa; vycházel v letech 1894—1895 v Berlíně. — *492.*

[430] Engels cituje Marxovu předmluvu k prvnímu vydání I. dílu „Kapitálu" (viz Karel Marx, „Kapitál", díl I, čes. vyd. 1953, str. 16 a 19). — *492.*

[431] „*Sjednocení*" *republikáni* (italsky convertiti, tj. obrácení na víru) — italští radikálové, jejichž vůdcem byl Felice Cavalotti; zastupovali zájmy drobné a střední buržoazie, hájili demokratické stanovisko a v mnoha případech uzavírali dohody se socialisty. — *493.*

[432] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 4, čes. vyd. 1958, str. 440 a 461. — *493.*

[433] Viz Karel Marx, „Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta" (Marx-Engels, Spisy, sv. 8, čes. vyd. 1960, str. 149). — *494.*

[434] Jde o prozatímní vládu Francouzské republiky vytvořenou 24. února 1848, v níž měli většinu umírnění buržoazní republikáni. Ve vládě byli kromě toho tři představitelé strany, která se seskupila kolem časopisu „Réforme", maloburžoazní demokraté Ledru-Rollin, Flocon, maloburžoazní socialista Louis Blanc a člen tajných revolučních společností, dělník Albert. „Socialističtí ministři", nemluvě ani o jejich demokratických kolezích, sehráli ve vládě žalostnou úlohu, neboť, jak se brzy ukázalo, se stali přívěskem buržoazní vlády.

„*La Réforme*" [„Reforma"] — francouzský deník, orgán maloburžoazních demokratů-republikánů a maloburžoazních socialistů; vycházel v Paříži v letech 1843 až 1850. Od října 1847 do ledna 1848 v něm vyšla řada Engelsových článků. — *495.*

[435] *Čtvrtý sjezd Sociálně demokratické dělnické strany Rakouska* se konal od 25. do 31. března 1894 ve Vídni. Nejdůležitějším bodem jednání byla otázka boje za všeobecné volební právo. Sjezd přijal rezoluci, že rakouští dělníci budou

bojovat za všeobecné volební právo všemi dostupnými prostředky včetně generální stávky, a rozhodl, aby se 1. máj slavil i nadále manifestacemi za osmihodinový pracovní den, všeobecné volební právo a mezinárodní sbratření pracujících. Na sjezdu byly také schváleny nové stanovy. — *497.*

436 Engels odpověděl tímto dopisem na pozvání, aby se zúčastnil 3. sjezdu Sociálně demokratické strany Uher. Pozvání mu poslal redaktor listu „Arbeiterpresse" F. Reisch 30. dubna 1894. Engelsova odpověď došla pozdě, proto byla uveřejněna až po skončení sjezdu. Německy vyšla také v berlínském „Vorwärtsu", čís. 115 z 22. května 1894, a v maďarském překladu v listu „Népszava", čís. 20 z 18. května 1894. Za základ textu otištěného v tomto svazku byl vzat text v „Arbeiter-Zeitung" srovnaný s Engelsovým rukopisným náčrtem.

3. sjezd Sociálně demokratické strany Uher se konal ve dnech 13.—15. května 1894 v Budapešti, v období rozmachu dělnického hnutí v Uhrách. Na sjezdu se sloučila Sociálně demokratická strana se Sociálně demokratickou dělnickou stranou. Tato strana vznikla v lednu 1894 z revolučního křídla Sociálně demokratické strany, které bylo vyloučeno na 2. sjezdu strany v roce 1893 (viz poznámku 354). Ke sloučení došlo na základě revolučních zásad; oportunisté — úředníci Všeobecné dělnické nemocenské a invalidní pokladny, jejichž vliv v předsednictvu Sociálně demokratické strany dosud převažoval, byli z vedení odstraněni. Polovinu míst v předsednictvu sloučené strany však zaujali představitelé staré Sociálně demokratické strany, kteří, přestože nebyli úředníky nemocenské pokladny, zastávali umírněné stanovisko.

Sjezd přijal organizační řád strany. Jako nejbližší politický úkol vytyčil boj za všeobecné volební právo; zdůraznil úlohu odborů pro politickou výchovu dělníků a důležitost stranické práce v odborech, jakož i nutnost svazku zemědělských a průmyslových dělníků. Otázka svazku dělnické třídy s rolnictvem však nebyla projednávána. — *498.*

437 Engels se zmiňuje o událostech v Hódmezövásárhely z 22. dubna 1894. Uherští sociální demokraté prováděli v městě a blízkém okolí aktivní propagandu. Vyzývali zemědělské dělníky a venkovskou chudinu, kteří žili v mimořádně těžkých podmínkách a trpěli chronickou nezaměstnaností, k obraně jejich politických a hospodářských práv. Ve městě byla vytvořena organizace zemědělských dělníků a venkovské chudiny, která měla asi 2000 členů. 21. dubna 1894 konfiskovala policie literaturu organizace a 22. dubna zatkla vůdce dělníků Jánose Szántó-Kovácse. Téhož dne střílely policie a vojsko v Hódmezövásárhely do demonstrance dělníků, kteří žádali propuštění Szántó-Kovácse. Organizace zemědělských dělníků a vesnické chudiny byla rozpuštěna. Szántó-Kovács a jeho četní stoupenci byli odsouzeni do vězení. — *498.*

[438] Engelsova práce „*K dějinám prvotního křesťanství*“ patří k základním dílům vědeckého ateismu. Byla výsledkem Engelsova dlouholetého studia otázek původu a podstaty křesťanství, o něž se Engels zajímal už od roku 1841. Své názory na historický původ křesťanství vyložil též v článcích „Bruno Bauer a prvotní křesťanství“ (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 19. čes. vyd. 1966, str. 326—334) a „Kniha Zjevení“ (Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 39—44).

Tato práce byla napsána pro časopis „Die Neue Zeit“; uveřejněna byla v čís. 1 a 2, 13. ročník, 1. svazek, 1894—1895. Kromě toho vyšla za Engelsova života ještě francouzsky v časopise „Le Devenir social“, čís. 1 a 2, duben—květen 1895, v překladu Marxovy dcery Laury Lafarguové.

„*Le Devenir social*“ [„Sociální rozvoj“] — francouzský socialistický měsíčník, vycházel v Paříži v letech 1895—1898. — *501.*

[439] Anton Menger, „Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung“ [„Právo na plný výtěžek práce z historického pohledu“], Stuttgart 1886, str. 108. Kritiku této knihy podal Engels v práci „Právnický socialismus“ (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1967, str. 509—528). — *503.*

[440] Engels míní národně osvobozenecké povstání Nubijců, Arabů a dalších národností v Súdánu vedené muslimským prorokem Muhammadem Ahmadem, který si říkal „Mahdí“, tj. „Vedený“ (bohem), spasitel. Povstání vypuklo roku 1881 a v letech 1883—1884 dosáhlo velkých úspěchů; egyptské vojsko vedené Angličany, které v sedmdesátých letech ovládlo Súdán, bylo poraženo a téměř celé území bylo osvobozeno. Roku 1885 dobyli mahdisté hlavní město Chartúm. Během povstání se vytvořil samostatný ústřední mahdistický stát. Teprve roku 1899 se podařilo anglickým kolonizátorům, kteří měli drtivou převahu ve vojenské výzbroji a využili toho, že stát byl následkem neustálých válek a rozbrojů mezi jednotlivými kmeny vnitřně oslaben, Súdán znovu dobýt. — *504.*

[441] Text Engelsových citátů z Lukianovy satiry „De morte Peregrini“ [„O Peregrinově smrti“] odpovídá německému překladu tohoto díla od Augusta Paulyho (viz „Lucians Werke“, sv. 12, Stuttgart 1831, kap. 11—14 a 16, str. 1618—1620 a 1622). — *505.*

[442] Engels míní obce tajné organizace německých dělníků a řemeslníků Svazu spravedlivých, které založil Wilhelm Weitling začátkem čtyřicátých let 19. století. O Svazu spravedlivých viz Engelsův článek „K dějinám Svazu komunistů“ (Marx-Engels, Spisy, sv. 21. čes. vyd. 1967, str. 238—256). — *506.*

[443] Georg Kuhlmann, „Die Neue Welt oder das Reich des Geistes auf Erden. Verkündigung", Ženeva 1845, str. VIII a IX.

Kuhlmannova „proroctví" demaskují Marx a Engels ve své práci „Německá ideologie" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 3, čes. vyd. 1958, str. 542 až 551). — *506.*

[444] „*Svobodné obce*" — náboženské obce, které se roku 1846 oddělily od oficiální protestantské církve pod vlivem „přátel světla", náboženského směru namířeného proti pietismu, který tehdy ovládal protestantskou církev a vyznačoval se přehnaným mysticismem a pobožnůstkářstvím. Ve čtyřicátých letech 19. století byla tato náboženská opozice jednou z forem, kterou se projevovala nespokojenost německé buržoazie s reakčním režimem v německých státech. Roku 1859 splynuly „svobodné" obce s obcemi „německých katolíků". — *507.*

[445] *Tübingenská teologická škola* — škola badatelů a kritiků bible, založená Ferdinandem Christianem Baurem v první polovině 19. století. Přívrženci této školy kritizovali rozpory a historické nesrovnalosti v knihách Nového zákona, snažili se však zachovat některá jeho základní tvrzení jako historicky věrohodná. Aniž chtěli, podrývali tito badatelé autoritu bible. — *509.*

[446] Kritiku Nového zákona obsahují tyto práce Bruno Bauera: „Kritik der evangelischen Geschichte des Johannes" [„Kritika evangelické historie Janovy"], Brémy 1840, a „Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker" [„Kritika evangelické historie synoptiků"], sv. 1—2, Lipsko 1841; třetí a poslední svazek této knihy vyšel pod názvem „Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker und des Johannes" [„Kritika evangelické historie synoptiků a Jana"] roku 1842 v Brunšviku. Synoptiky se v náboženské literatuře nazývají autoři tří prvních evangelií — Matoušova, Markova a Lukášova. — *509.*

[447] *Stoická filosofie* — vznikla ve starém Řecku koncem 4. století před n. l. a trvala do 6. století n. l. Stoikové kolísali mezi materialismem a idealismem. Za římského císařství projevovali stoikové zvláštní zájem o morální problémy a vykládali je v duchu mysticismu a fatalismu; hájili mimotělesnou existenci duše, kult odevzdání se do vůle osudu, neodpírání zlu, sebeodříkání a asketismus atd. Učení stoiků mělo značný vliv na utváření křesťanského náboženství. — *509.*

[448] Toto časové určení vzniku takzvaného Zjevení Janova se rozchází s datováním, které Engels uvádí v třetí kapitole článku (mezi červnem roku 68 a lednem nebo dubnem roku 69). — *510.*

[449] *Kabala* (staražidovský výraz pro tradici) — židovská náboženská nauka spjatá s magií, mystický výklad starých „posvátných" textů, připisující jednotlivým slovům a číslům zvláštní symbolický význam. Kabala byla rozšířena mezi judaisty a od nich přešla do křesťanství a islámu. — *511.*

[450] *Křesťanští gnostikové* — stoupenci gnosticismu, nábožensko-filosofického směru, který vznikl v 1.—2. století a spojoval v sobě prvky křesťanství, judaismu, východních náboženství a idealistické řecké a římské filosofie, zejména novoplatonismu. Základem gnostické teosofie je učení o duchovém poznání (gnósis). Hlavními rysy gnosticismu jsou dualismus mezi bohem a hříšnou hmotou a přísný asketismus odmítající i rodinu, majetek atd. Gnostikové odmítali Starý zákon, popírali „bohočlověčství" Kristovo atd.; byli prohlášeni za kacíře a téměř všechny jejich spisy byly zničeny. Nejvýznamnějším představitelem gnosticismu byl Origenes (asi 185—254). — *511.*

[451] Tacitus, „Annales" [„Letopisy"], kniha 12, kap. 52 a „Historiae" [„Dějiny"], kniha 2, kap. 62. — *511.*

[452] *Sibyliny knihy* — sbírka proroctví připisovaných jedné z putujících starověkých „věštkyň" (Sibyle kumské); měly velkou úlohu v náboženském životě starého Říma. — *511.*

[453] *Nikajský koncil* — první ekumenický všeobecný koncil biskupů křesťanské církve v Římské říši. Svolal jej v roce 325 císař Konstantin I. do Nikaie, města v Malé Asii. Koncil vypracoval vyznání víry, takzvané symbolum (základní věroučné články ortodoxní křesťanské církve) závazné pro všechny křesťany, jehož neuznávání se trestalo jako zločin proti státu. Usnesení koncilu byla výrazem těsného sepětí církve a státu a přeměny křesťanství ve státní náboženství Římské říše. — *512.*

[454] Ernest Renan, „Saint Paul" [„Svatý Pavel"], Paříž 1869. Kniha tvoří třetí svazek Renanovy „Histoire des origines du christianisme". — *515.*

[455] Irenaeus, „Patero knih proti kacířstvím" („Adversus haereses"), kniha V, kap. 28—30. — *522.*

[456] Ernest Renan, „L'Antechrist" [„Antikrist"], Paříž 1873. Kniha tvoří čtvrtý svazek Renanovy „Histoire des origines du christianisme". — *524.*

[457] *Zend-avesta* — nesprávný název pro Avestu přijatý v 18.—19. století. Avesta je sbírka „svatých knih" Zarathuštrova náboženství, rozšířeného v někdejší Persii, Ázerbájdžánu a Střední Asii. Základem Zarathuštrova náboženství

byla dualistická idea boje dobra a zla ve světě. Avesta vznikla pravděpodobně mezi 9. století před n. l. až 3.—4. století n. l. — *525.*

458 Míní se tu takzvané „babylónské zajetí" Židů v 6. století před n. l. K násilnému přesídlení šlechty, úředníků, obchodníků a řemeslníků do Babylónu došlo po dobytí Jeruzaléma (roku 587 před n. l.) a po definitivním zničení judské říše babylónským vládcem Nabuchodonozorem (roku 586 před n. l.) V třicátých letech 6. století před n. l., za panování perského krále Kyra, měla většina zajatých Židů možnost vrátit se do vlasti. — *525.*

459 „*Edda*" — sbírka mytologických a hrdinských zpěvů a bájí skandinávských národů; zachovala se v podobě rukopisu z 13. století, který objevil roku 1643 islandský biskup Sveinson (tzv. „starší Edda"), a v podobě traktátu o poezii Skaldů, který sestavil počátkem 13. století básník a kronikář Snorri Sturluson („mladší Edda"). V písních „Eddy" je zachycen obraz skandinávské společnosti v době rozkladu rodového zřízení a stěhování národů. Setkáváme se v nich s postavami a syžety starých germánských pověstí. — *526.*

460 Dopis anglickým socialistickým a dělnickým organizacím napsal Engels na žádost jednoho z vedoucích představitelů Socialistické dělnické strany Španělska Pabla Iglesiase z 27. července 1894. Obdobný dopis zaslal Engels také sociálním demokratům v Rakousku a Německu.

V Madridu se od 29. srpna do 1. září 1894 konal čtvrtý sjezd Socialistické dělnické strany Španělska, který byl významnou etapou v jejím organizačním a ideovém upevňování. Sjezd vyslechl zprávu národní rady strany a delegáta na mezinárodním socialistickém dělnickém kongresu v Curychu (v roce 1893), projednal otázku stranického tisku a schválil nové stanovy strany. Sjezdu došlo od socialistů z Anglie, Rakouska, Německa a jiných zemí mnoho pozdravných dopisů, které svědčily o tom, že se rozšiřují mezinárodní styky strany. — *528.*

461 V Belfastu se ve dnech 4.—9. září 1893 konal 26. výroční sjezd anglických tradeunionů. K nejdůležitějším usnesením sjezdu — přijatým pod vlivem rostoucího revolučního smýšlení členů — patřilo to, že sjezd uznal zásadu „kolektivního vlastnictví výrobních prostředků a prostředků rozdělování" (o „prostředcích rozdělování" viz tento svazek, str. 569) a přijal požadavek zákonného stanovení osmihodinového pracovního dne. — *528.*

462 *Mezinárodní dělnickou ligu pro zákonný osmihodinový pracovní den* (The Legal Eight Hours and International Labour League) — založila v roce 1890 za Engelsovy spolupráce skupina anglických socialistů; tato skupina se vytvořila z výboru, který v roce 1890 uspořádal první májovou manifestaci v Anglii

(viz tento svazek, str. 97—103). Cílem Ligy bylo bojovat za osvobození dělnické třídy, uskutečňovat usnesení pařížského kongresu II. internacionály apod. V roce 1893 se představitelé Ligy podíleli na založení Nezávislé dělnické strany. — *528.*

463 *Nezávislou dělnickou stranu* (The Independent Labour Party) založili vedoucí činitelé nových tradeunionů v roce 1893, kdy v Anglii oživl stávkový boj a zesílilo hnutí za samostatnou politiku dělnické třídy, nezávislou na buržoazních stranách. Do Nezávislé dělnické strany vstoupili členové nových i starých tradeunionů, představitelé inteligence a maloburžoazie, kteří byli pod vlivem Fabiánské společnosti. V čele strany byl Keir Hardie. Strana zahrnula do svého programu boj za kolektivní vlastnictví všech výrobních prostředků, prostředků rozdělování a směny, zavedení osmihodinového pracovního dne, zákaz práce dětí, zavedení sociálního pojištění a podpor v nezaměstnanosti a jiné požadavky. Engels založení Nezávislé dělnické strany uvítal, neboť doufal, že se jí podaří uvarovat se sektářských chyb Sociálně demokratické federace a stát se opravdu masovou dělnickou stranou. Vedení Nezávislé dělnické strany zaujalo však hned od počátku buržoazně reformistické stanovisko, hlavní pozornost věnovalo parlamentním formám boje a uzavřelo dohodu s Liberální stranou. Lenin, když později Nezávislou dělnickou stranu charakterizoval, výstižně napsal, že „ve skutečnosti je to oportunistická strana, která byla vždycky závislá na buržoazii", že „je ‚nezávislá' jen na socialismu, kdežto na liberalismu je velmi závislá". (V. I. Lenin, Spisy, sv. 29, čes. vyd. 1962, str. 488 a sv. 18, čes. vyd. 1958, str. 360). V roce 1900 se Nezávislá dělnická strana stala součástí labouristické strany. — *528.*

464 *Fabiánská společnost* (Fabian Society) — anglická reformistická organizace, založená v roce 1884 představiteli buržoazní inteligence; jejími čelnými představiteli byli hlavně Sidney a Beatrice Webbovi. Svůj název odvozovala společnost od jména římského vojevůdce z 3. století před naším letopočtem, Quinta Fabia Maxima, zvaného pro svou vyčkávací taktiku a vyhýbání se rozhodným bitvám ve válce s Hannibalem Cunctator (Váhavec). Členy Fabiánské společnosti byli převážně představitelé buržoazní inteligence; vystupovali proti Marxovu učení o třídním boji proletariátu a o socialistické revoluci a tvrdili, že přechod od kapitalismu k socialismu je možný pomocí drobných reforem a postupného přetváření společnosti, pomocí takzvaného „municipálního socialismu". Fabiánská společnost byla a dosud je představitelkou a nositelkou buržoazního vlivu na dělnickou třídu. Lenin o ní napsal, že zde se „nejúplněji projevuje oportunismus a liberální dělnická politika" (viz V. I. Lenin, Spisy, sv. 21, čes. vyd. 1959, str. 260). V roce 1900 se Fabiánská společnost stala součástí labouristické strany. „Fabiánský socialismus" je jedním ze zdrojů revizionismu a reformismu v anglickém dělnickém hnutí. — *528, 604.*

[465] Touto pozdravnou adresou odpověděl Engels na dopis z 30. srpna 1894, kterým ho Carlo Dell'Avalle, funkcionář Socialistické strany italských pracujících, zval na třetí sjezd této strany. Tento sjezd, stanovený na 7.—9. září 1894 do Imoly, se pro policejní zákaz nekonal.

Engelsova pozdravná adresa a pozdravné dopisy jiných činitelů socialistického hnutí (Paula Lafargua, Pabla Iglesia aj.) zaslané sjezdu strany byly přečteny na zasedání ústředního výboru strany 10. září 1894 a uveřejněny v „Lotta di classe", čís. 38 z 22.—23. září 1894.

Socialistická strana italských pracujících byla založena na sjezdu strany v Janově (tento název přijala roku 1893, od roku 1895 se nazývala Italská socialistická strana). Socialistická strana italských pracujících se rozhodně distancovala od anarchistů a v devadesátých letech přes některé reformistické chyby aktivně vedla masové hnutí italské dělnické třídy.

„Lotta di classe" [„Třídní boj"] — italský týdeník, ústřední orgán Socialistické strany italských pracujících; vycházel v Miláně v letech 1892—1898. — *530.*

[466] 14. července 1894 přijal italský parlament zákon o výjimečných opatřeních na ochranu veřejné bezpečnosti. Tento zákon byl údajně namířen jen proti anarchistům, ale reakční vláda Crispiho ho využívala k boji proti dělnickému hnutí a proti rostoucímu vlivu socialistů. Na základě tohoto zákona byla zakázána Socialistická strana italských pracujících i jiné dělnické organizace a dělnické noviny, masově se zatýkalo a organizovaly se domovní prohlídky a soudní procesy. Přes všechny represálie však italští socialisté neustali v boji a v lednu 1895 v Parmě tajně uskutečnili třetí sjezd Socialistické strany italských pracujících. — *530.*

[467] Tuto pozdravnou adresu napsal Engels na žádost F. Colnaga, redaktora listu „La Riscossa". Colnago informoval Engelse ve svém dopise z 18. září 1894 o tom, že se přes kruté pronásledování znovu organizuje sicilská socialistická strana a že budou od října 1894 opět vycházet její noviny „Giustizia Sociale". V dopise psal: „Bylo by možné, abychom od Vás, našeho slavného učitele, dostali několik slov uznání a sympatií? Mohl byste poslat sicilské socialistické straně pozdravný dopis, který bychom uveřejnili v prvním čísle našich novin? Vaše solidarita by nám byla posilou proti buržoazii."

Engelsova pozdravná adresa mohla zřejmě z cenzurních důvodů vyjít teprve 30. června 1895 v týdeníku „La Riscossa", který byl pokračováním „Guistizia Sociale". Německý překlad z „La Riscossa" vyšel v poněkud zkráceném znění ve vídeňské „Arbeiter-Zeitung", čís. 208 z 1. srpna 1895.

Po Engelsově smrti byla pozdravná adresa znovu otištěna italsky v časopise „Critica Sociale", čís. 16 z 16. srpna 1895, pod redakčním titulkem „Poslední slovo do Itálie" a také — poněkud zkráceně — německy v „Sächsisches

Volksblatt", čís. 95 z 13. srpna 1895, pod titulkem „Engelsův poslední pozdrav dělníkům".

„*La Riscossa*" [„Osvobození"] — týdeník, orgán sicilské socialistické strany, vycházel v letech 1894—1895 v Palermu. — *532.*

468 Na pokyn vedení Socialistické strany italských pracujících požádal Filippo Turati Engelse ve svém dopise z 24. října 1894, aby napsal článek pro „Critica Sociale". Měly v něm být odhaleny pomluvy, které o italských socialistech šířil italský buržoazní tisk, aby ospravedlnil vládní represálie namířené proti socialistům.

Engelsův dopis vyšel v „Critica Sociale", čís. 21 z 1. listopadu 1894, pod redakčním titulkem „Mezinárodní socialismus a italský socialismus". V redakční poznámce k dopisu se říkalo: „Tento dopis, který nám poslal vedoucí představitel všech socialistických stran světa, věnujeme hloupým výmyslům koupeného a prodejného italského tisku." Krátce nato otiskla německý překlad dopisu vídeňská „Arbeiter-Zeitung", čís. 89 ze 6. listopadu 1894, v článku nazvaném „Ubohé vytáčky a lži" a dále „Vorwärts" v čísle 263 z 10. listopadu 1894 v článku „Itálie". — *534.*

469 Ve *Frankfurtu nad Mohanem* se ve dnech 21.—27. října 1894 konal sjezd Sociálně demokratické strany Německa. K nejdůležitějšímu bodu sjezdového jednání, agrární otázce, referoval von Vollmar, vůdce bavorských sociálních demokratů. Požadoval, aby do agrárního programu byly zahrnuty nejen body vyjadřující zájmy pracujícího rolnictva, ale také vykořisťovatelských vrstev na vesnici. Přestože se proti Vollmarovým požadavkům vyslovilo více delegátů, nepostavil se sjezd dost rozhodně proti jeho oportunistickým názorům. Zvolil komisi, která měla vypracovat návrh agrárního programu jako doplněk k programu strany. Na sjezdu byla podána také zpráva předsednictva strany a poslanecké frakce v Říšském sněmu; kromě toho se sjezd zabýval úlohou trustů a jiných velkokapitalistických sdružení a oslavami 1. máje v roce 1895.

V *Nantes* probíhal od 14. do 16. září 1894 12. sjezd francouzské Dělnické strany. Zasedal v době, kdy v zemi nabývalo rozmachu rolnické hnutí, reakce přešla do útoku a vyhrotily se názorové rozdíly ve francouzském socialistickém hnutí. Sjezd konstatoval, že zesílil boj dělnictva se „zákony proti zločinnosti" z let 1893—1894, namířenými proti socialistům. Distancoval se od anarchistů, jejichž teroristickou činnost si reakce vzala za záminku k vydání těchto zákonů. Nejvýznamnějším usnesením sjezdu bylo, že přijal zdůvodnění agrárního programu strany, do něhož zahrnul celou řadu konkrétních požadavků; některé teze tohoto programu byly v rozporu s marxistickým stanoviskem v rolnické otázce. Engels kriticky zhodnotil nantský agrární program ve své práci „Rolnická otázka ve Francii a v Německu" (viz tento svazek, str. 539—562). — *536.*

[470] Engels má na mysli článek „Ještě jednou sjezd strany" uveřejněný ve „Vorwärtsu", čís. 263 z 10. listopadu 1894. Vyvracely se v něm pomlouvačné výpady „Kölnische Volks-Zeitung" proti německé sociální demokracii, k nimž list zneužil Vollmarových oportunistických projevů k agrární otázce na frankfurtském sjezdu. — *536.*

[471] Práci „*Rolnická otázka ve Francii a v Německu*", jeden z nejdůležitějších dokumentů marxismu k agrární otázce, napsal Engels mezi 15. a 22. listopadem 1894 pro „Neue Zeit". Bezprostředním podnětem k jejímu napsání byly Vollmarovy oportunistické projevy k agrární otázce, především jeho zpráva o agrárním programu na frankfurtském sjezdu Sociálně demokratické strany Německa 25. října 1894 (viz poznámku 469). Při zdůvodňování opatření, která navrhoval, odvolával se Vollmar na agrární program francouzských socialistů, schválený podle jeho tvrzení Engelsem. Engels, který už dříve vystoupil proti podobným tvrzením (viz tento svazek, str. 536—537), považoval za nutné vyložit ve zvláštním článku revoluční proletářské stanovisko k rolnické otázce a podrobit kritice Vollmarovy oportunistické názory, jakož i ústupky marxistické teorii, kterých se dopouštěli francouzští socialisté v agrárním programu, přijatém na sjezdu v Marseille (v září 1892) a doplněné na sjezdu v Nantes (září 1894).

Engelsův článek zasadil úder nejen německému a francouzskému, ale i mezinárodnímu oportunismu. V Sociálně demokratické straně Německa byl pod vlivem Engelsovy kritiky odsouzen Vollmarův postoj včetně jeho stanoviska v agrární otázce v předsjezdové diskusi a na řádném vratislavském sjezdu, který se konal ve dnech 6.—12. října 1895. Poté se však Engelsovy názory v otázce vztahu dělnické třídy k rolnictvu v důsledku růstu oportunistických tendencí ve stranách II. internacionály nejen nerozvíjely, ale byly nahrazeny různými vulgárně reformistickými a revizionistickými koncepcemi agrární otázky. Proti těmto koncepcím rozhodně vystupoval Lenin, který hájil čistotu marxistického učení a dále je rozvíjel.

Za Engelsova života byl článek „Rolnická otázka ve Francii a v Německu" přetištěn v polském časopise „Przedświt", čís. 12, 1894, pod názvem „Rolnická otázka".

V únoru 1903 přeložil Lenin začátek Engelsova článku (viz tento svazek, str. 541—545) do ruštiny, když připravoval přednášky o agrární otázce, které měl na Ruské vysoké škole společenských věd v Paříži (rukopis tohoto překladu, uchovaného v Archívu Institutu marxismu-leninismu, byl uveřejněn v Leninově sborníku XIX, str. 295—300). První ruské samostatné vydání Engelsovy práce vyšlo roku 1904 v Ženevě v redakci a s předmluvou G. V. Plechanova. — *539.*

[472] 10. sjezd francouzské Dělnické strany se konal ve dnech 24.—28. září 1892 v Marseille. Projednal otázky postavení a činnosti strany, oslavy 1. máje,

účast na Mezinárodním socialistickém dělnickém kongresu v Curychu v roce 1893, účast v nadcházejících parlamentních volbách aj.

Nejdůležitějším bodem programu byla práce na vesnici, protože rolnické hnutí v zemi se šířilo a strana usilovala o to, aby ji rolnictvo podporovalo při parlamentních volbách. Sjezd přijal agrární program, který vytyčoval řadu konkrétních požadavků odpovídajících zájmům venkovského proletariátu a malorolníků. Program však obsahoval i některé ústupky od socialistických zásad a určité ústupky maloburžoazním iluzím a majetnickým náladám rolnictva a dokonce vykořisťovatelským choutkám jeho zámožných vrstev. Tyto chyby odrážející vliv oportunistických tendencí byly prohloubeny v zdůvodňující části programu, který byl přijat na sjezdu v Nantes v září 1894 a v dodatcích k němu. — *545.*

[473] Lafarguův referát „Rolnické vlastnictví a hospodářský rozvoj" vyšel jako příloha listu „Sozialdemokrat", čís. 38 z 18. října 1894. — *558.*

[474] Touto anonymní notickou se Engels ohradil proti oznámení redakce listu „Vorwärts", uveřejněnému v čísle 266 ze 14. listopadu 1894. Ve zprávě „Vorwärtsu" o vydání třetího dílu „Kapitálu" se uvádějí nesprávné informace o charakteru rukopisu čtvrtého dílu a redakce tam vyslovuje ničím nepodloženou domněnku, že Engels jej nehodlá vydat.

O osudu rukopisu „Teorií o nadhodnotě" (čtvrtý díl „Kapitálu") viz poznámku 428. — *563.*

[475] Viz Karel Marx, „Kapitál," díl II, čes. vyd. 1954, str. 12. — *563.*

[476] Tento pozdravný přípis Engels napsal, když vídeňská „Arbeiter-Zeitung", která vycházela jen dvakrát týdně, začala od 1. ledna 1895 vycházet jako deník. Zdravice byla napsána v dopise Adlerovi a začínala slovy: „Prosím Tě, tlumoč rakouským dělníkům mé blahopřání k jejich deníku." Vyšla v „Arbeiter-Zeitung", čís. 1 z 1. ledna 1895, pod titulkem „‚Arbeiter-Zeitung' deníkem" a byla uvedena touto redakční poznámkou: „Náš drahý přítel, soudruh Bedřich Engels z Londýna nás žádá, abychom tlumočili rakouským dělníkům blahopřání k jejich deníku, a pokračuje" (následoval text pozdravné adresy). — *565.*

[477] Úvod k Marxově práci „*Třídní boje ve Francii 1848—1850*" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 7, čes. vyd. 1959, str. 27—131) napsal Engels mezi 14. únorem a 6. březnem 1895 pro separátní vydání spisu, které vyšlo v Berlíně roku 1895.

Z dopisu Richarda Fischera Engelsovi z 6. března 1895 je patrné, že představenstvo Sociálně demokratické strany Německa žádalo naléhavě Engelse, aby pro vydání úvodu zmírnil příliš revoluční — podle mínění před-

stavenstva strany — tón úvodu a aby byl opatrnější ve svých formulacích; přitom Fischer poukazoval na napjatou situaci v souvislosti s novým zákonem proti socialistům, o němž se jednalo v Říšském sněmu (osnovu takzvaného „zákona na odvrácení státního převratu" předložila Říšskému sněmu vláda v prosinci 1894 a projednávala se během ledna až dubna 1895; v květnu téhož roku byla zamítnuta).

V odpovědi Fischerovi, která nebyla dosud nalezena (s jejíž existencí je však možno počítat podle Fischerova dopisu Engelsovi ze 14. března 1895), kritizoval Engels nerozhodný postoj vedení strany,jeho snahu jednat výhradně v rámci zákonnosti. Byl však nucen vzít ohled na názor představenstva, vyškrtl proto při korektuře několik míst a změnil některé formulace, čímž podle jeho názoru původní text „poněkud utrpěl". (V tomto vydání jsou změny vyznačeny pod čarou jako druhá verze a vynechávky ve špičatých závorkách. Zachovaly se korektury, v kterých byly provedeny tyto změny, a rukopis úvodu, a tak je možné úplně zrekonstruovat původní text.)

V téže době se někteří vůdcové sociální demokracie pokusili udělat z Engelse na základě tohoto úvodu zastánce za každou cenu pokojné cesty přechodu moci do rukou dělnické třídy. 30. března 1895 vyšel v ústředním orgánu Sociálně demokratické strany Německa, v listu „Vorwärts", úvodník s názvem „Jak se dnes dělají revoluce", v kterých bylo citováno bez Engelsova vědomí několik zvlášť vybraných jednotlivých úryvků jeho úvodu, vytržených z kontextu, které měly vzbudit dojem, že Engels je, jak napsal v dopise z 1. dubna 1895 Kautskému, „mírumilovný vyznavač zákonnosti za každou cenu". Engels tím byl velmi rozhořčen a v dopise redaktorovi listu „Vorwärts", Wilhelmu Liebknechtovi, rozhodně protestoval proti takovému překrucování svých názorů. V dopisu Kautskému z 1. dubna 1895 zdůrazňoval Engels, že je nutné, aby připravený text úvodu byl uveřejněn v „Die Neue Zeit", aby „se setřel tento hanebný dojem". O celé historii informoval Engels Paula Lafargua v dopise z 3. dubna 1895.

Krátce před separátním vydáním Marxova spisu vyšel Engelsův úvod na jeho výslovnou žádost v „Die Neue Zeit", XIII. ročník, 2. sv., čís. 27 a 28 z roku 1894—1895, ovšem s uvedenými škrty a změnami, které musel Engels provést na žádost vedení strany už v textu separátu. Úplný text úvodu nevyšel ani tehdy, když v Německu minulo nebezpečí nového zákona proti socialistům.

Ale i přes škrty si úvod plně uchoval svůj revoluční charakter. Bylo zapotřebí hrubého falšování Engelsových názorů, aby se tento dokument dal vykládat v reformistickém duchu, jak to po Engelsově smrti dělali Eduard Bernstein (v práci „Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie" [„Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie"]) a jiní představitelé revizionismu a oportunismu. Utajili čtenářům text úvodu v jeho plném znění, přestože měli k dispozici rukopis, a zamlčeli okolnosti, které Engelse přiměly, aby ve sloupcové korektuře provedl uvedené

škrty. Bernstein a jiní revizionisté zkreslili obsah uveřejněného textu a tvrdili, že Engels ve svém úvodu, který vydávali za jeho „politickou závěť", revidoval svoje dřívější názory a zastával téměř reformistické stanovisko. Revizionisté tím chtěli zakrýt svůj odklon od marxismu a své výpady proti revolučním principům.

Engelsův úvod vyšel v zkráceném vydání podle textu „Die Neue Zeit" v italském časopise „Critica Sociale", čís. 9 z roku 1895, a v bulharském časopise „Dalo" [„Dílo"], kniha I z roku 1895. Úplný text Engelsova úvodu vyšel poprvé v SSSR roku 1930. — *566.*

[478] Při novém vydání Marxových „Třídních bojů ve Francii" v roce 1895 zařadil Engels jako tři první kapitoly sérii Marxových článků „1848 až 1849", které vyšly v časopise „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", čís. 1, 2, 3. Jako čtvrtou kapitolu přidal Engels úryvky z „Třetího mezinárodního přehledu. Od května do října", který napsali Marx a Engels pro dvojčíslo (čís. 5—6) téhož časopisu (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 7, čes. vyd. 1959, str. 451—494). Citát, který uvádí Engels, je vzat z té části přehledu, kterou přidal do Marxovy práce jako čtvrtou kapitolu (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 7, str. 471). — *568.*

[479] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 8., čes. vyd. 1960, str. 137—238. — *568.*

[480] Viz Marx-Engels, Spisy, sv. 7, čes. vyd. 1959, str. 63. — *568.*

[481] Míní se Sachsenwald (Saský les), panství u Hamburku, které roku 1871 daroval císař Vilém I. Bismarckovi. — *569.*

[482] Za Napoleona III. se Francie zúčastnila krymské války (1853—1856), vedla válku s Rakouskem o Itálii (1859), společně s Anglií se zúčastnila válek proti Číně (1856—1858 a 1860), začala dobývat Indočínu, organizovala výpravu do Sýrie (1860—1861) a do Mexika (1862—1867) a konečně roku 1870—1871 válčila s Pruskem. — *573.*

[483] Jde o válečnou náhradu 5 miliard franků, kterou zaplatila Francie Německé říši podle podmínek frankfurtského míru z roku 1871 (viz poznámku 71) po porážce v prusko-francouzské válce z let 1870—1871. — *575.*

[484] Všeobecné volební právo bylo zavedeno ve Španělsku roku 1868 za španělské buržoazní revoluce z let 1868—1874 a potvrzeno ústavou z roku 1869. První republika ve Španělsku byla vyhlášena roku 1873 a trvala do roku 1874, kdy byla zrušena monarchickým státním převratem. — *575.*

[485] Engels cituje Marxův teoretický úvod k programu francouzské Dělnické

strany, který byl přijat na sjezdu v Le Havru roku 1880 (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 19, čes. vyd. 1966, str. 265). — *576.*

486 *4. září* 1870 došlo v Paříži po zprávě o porážce francouzské armády u Sedanu (viz poznámku 187) k revolučnímu povstání lidu, které vedlo k tomu, že padlo druhé císařství a byla vyhlášena republika vedená buržoazní vládou národní obrany.

31. října 1870, když došly zprávy o kapitulaci Met, o porážce u Le Bourget a o jednání s Pruskem, které zahájil Thiers z pověření vlády národní obrany, vypuklo povstání pařížských dělníků a revoluční části národní gardy. Povstalci obsadili pařížskou Radnici a vytvořili revoluční mocenský orgán, Výbor pro obecné blaho s Augustem Blanquim v čele. Dělníci donutili vládu, aby slíbila, že k 1. listopadu odstoupí a provede volby do Komuny. Vláda však slib porušila; využila nedostatečné organizovanosti revolučních sil v Paříži a nejednotnosti blanquistů a maloburžoazních demokratů (jakobínů), kteří povstání vedli, obsadila pomocí praporů národní gardy, jež jí zbyly, Radnici a znovu nastolila svou moc.

Charakteristiku těchto událostí viz také v tomto svazku, str. 228—229. — *580.*

487 V bitvě u *Wagramu* 5.—6. července 1809 za rakousko-francouzské války porazila francouzská vojska pod velením Napoleona I. rakouskou armádu arcivévody Karla.

V bitvě u *Waterloo* (v Belgii) byla 18. června 1815 poražena Napoleonova armáda anglo-holandskými vojsky pod velením Wellingtonovým a pruskou armádou, které velel Blücher. Bitva měla rozhodující význam pro tažení z roku 1815, protože vedla ke konečnému vítězství protinapoleonské koalice evropských států a k pádu Napoleona I. — *580.*

488 *Zemskij sobor* — středověký celoruský zemský sněm v 16. a 17. století. Od roku 1864 existovala v carském Rusku újezdní a guberniální zemstva, volená v krajně nedemokratických volbách. Sloužila zájmům šlechtických velkostatkářů a kapitalistů. Koncem 19. století se v zemstvech projevovaly konstituční snahy. Liberální velkostatkáři a kapitalisté požadovali pod tlakem vzrůstajícího revolučního hnutí nejvyšší lidové zastoupení.

Car Mikuláš II. však nazval ve svém projevu ze 17. ledna 1895 k zástupcům zemstev a měst všechny naděje na ústavu „nesmyslnými tužbami". — *581.*

489 Engels tu naráží na zdlouhavý spor mezi vévodskou mocí a šlechtou ve vévodstvích Meklenbursko-Zvěřínském a Meklenbursko-Střelickém, který skončil roku 1755 podepsáním ústavní smlouvy o dědičných právech v Roztokách. Podle této smlouvy byly meklenburské šlechtě potvrzeny její dřívější svobody a výsady, dosáhla osvobození od daní pro polovinu svých pozemků,

a také z obchodů a živností, pevného stanovení svého podílu na státních výdajích a upevnila své vedoucí postavení ve stavovských zemských sněmech a jejich stálých orgánech. — *581.*

[490] Narážka na připojení království hannoverského, kurfiřství hesensko-kaselského a velkovévodství nasavského k Prusku roku 1866 po vítězství Pruska ve válce proti Rakousku a malým německým státům roku 1866. — *583.*

[491] *Von Köllerova osnova zákona proti převratu* — 5. prosince 1894 byl v Říšském sněmu navržen nový zákon proti socialismu; 11. května 1895 byl zamítnut. (Viz také poznámku 477.) — *584.*

[492] Výbor Nezávislé dělnické strany (viz poznámku 463) poslal Engelsovi 16. dubna 1895 dopis, v němž jej zval na prvomájový karneval socialistů. — *587.*

[493] Tento interview poskytl Engels 1. dubna 1892 dopisovateli francouzského listu „L'Éclair" Émilu Massardovi. 3. dubna přehlédl Engels záznam dopisovatele a skoro celý jej předělal. V dopise ze 4. dubna 1892 se o interviewu zmiňuje Lauře Lafarguové a poznamenává, že kdyby list provedl o své vůli v textu, který zrevidoval, nějaké změny, že by dezavuoval jednání dopisovatele. Vzhledem k tomu, že 16. dubna byl interview přetištěn v orgánu Dělnické strany „Le Socialiste", můžeme se domnívat, že proti jeho formulacím neměl Engels pravděpodobně námitek. „L'Éclair" otiskl interview pod názvem „Anarchismus. Interview s německým socialistou Engelsem", „Le Socialiste" jej nazval „Mír zajištěný hladem" (dva poslední odstavce byly vynechány).

V tomto vydání je v textu interviewu vynechán úvodní a závěrečný komentář dopisovatele.

„*L'Éclair*" [„Blesk"] — francouzský buržoazní deník; byl vydáván v Paříži v letech 1888—1939. — *591.*

[494] Míní se demonstrace nezaměstnaných v Berlíně 25. až 27. února 1892. — *591.*

[495] Engels staví proti sobě Saint-Simonovu myšlenku o spolupráci národů Anglie, Francie a Německa (viz poznámku 129) s Trojspolkem jako vojenským politickým blokem (viz poznámku 376). — *595.*

[496] Dopisovatel „Figara" navštívil Engelse 11. května 1893. 17. května psal Engels Sorgovi, že s jeho názory na situaci v Německu se může seznámit v interviewu ve „Figaru"; text zmíněného interviewu poslal zároveň poštou, upozorňoval však předem, že záznam rozhovoru není „jako žádný interview úplně doslovný, souvislost je tu a tam mezerovitá, ale jinak je smysl tlumočen správně."

„Figaro" otiskl interview pod názvem „Rozhovor s Bedřichem Engelsem". Pod stejným názvem byl publikován v listu „Socialiste", čís. 140 z 20. května 1893.

„*Le Figaro*" — francouzský konzervativní list; vycházel v Paříži zpočátku nepravidelně, od roku 1854 jako týdeník a od roku 1866 vychází jako deník. — *597.*

[497] 6. května 1893 zamítl Říšský sněm návrh vojenského zákona (viz poznámku 365), podle něhož měl být stav armády v době míru zvýšen v letech 1893 až 1899 o více než 80 000 mužů a měly být poskytnuty další subvence na vojenské výdaje. Týž den vláda Říšský sněm rozpustila a vypsala na červen 1893 nové volby. — *597.*

[498] Část Německé svobodomyslné strany (viz poznámku 10) vystoupila proti vládnímu návrhu vojenského zákona. — *597.*

[499] Jde o takzvaný ústavní konflikt v Prusku, který vznikl na začátku šedesátých let (viz poznámku 221). — *598.*

[500] Po úspěchu německé sociální demokracie ve volbách do Říšského sněmu v červnu 1893 poskytl Engels interview dopisovateli anglického listu „Daily Chronicle". Po uveřejnění v anglickém listu přinesl interwiew ve zkráceném znění list „Le Socialiste", čís. 148 z 15. července 1893, a v úplném znění italský časopis „Critica Sociale", číslo 14 z 16. července 1893. V „Daily Chronicle" byl interview otištěn pod titulkem „Volby v Německu. Interview s panem Bedřichem Engelsem", v „Le Socialiste" — pod titulkem „B. Engels a německé volby", v „Critica Sociale" — „Rozhovor s B. Engelsem o výsledcích voleb do německého Říšského sněmu". — *603.*

[501] *Jde o Svobodomyslnou lidovou stranu,* která vznikla v květnu 1893, když se po rozpuštění Říšského sněmu, 6. května 1893, rozštěpila Německá svobodomyslná strana. Důvodem rozkolu byly rozpory v názorech na návrh vojenského zákona. Část parlamentní frakce této strany v čele s Rickertem a Barthem začala podporovat vládu a vytvořila novou stranu, Svobodomyslné sdružení. Druhá část frakce pod vedením Eugena Richtera, který byl mluvčím radikálních elementů v této straně, se postavila proti zvyšování vojenských výdajů. Tato část přijala název Svobodomyslná lidová strana. — *603.*

[502] Návrh vojenského zákona, zamítnutý v květnu 1893, předložila vláda s určitými změnami novému Říšskému sněmu 15. července téhož roku. Zákon byl přijat. Nový vojenský zákon poskytoval vládě možnost zvyšovat vojenské výdaje a vojenský rozpočet ne jako dosud každých 7 let (jako tomu bylo

při septenantních zákonech z roku 1874, 1880 a 1887), ale už po pěti letech. — *605.*

[503] Engels míní Marxovu „Druhou adresu generální rady Mezinárodního dělnického sdružení o prusko-francouzské válce" (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 304—312). Marx použil materiálů, které mu poslal Engels a které vyvracejí nároky pruských junkerů a německé buržoazie na Alsasko-Lotrinsko a s tím související vojensko-strategické argumenty. — *606.*

DATA K ŽIVOTU A ČINNOSTI BEDŘICHA ENGELSE

(leden 1890 — srpen 1895)

1890

Leden-prosinec Engels připravuje do tisku rukopis třetího dílu Marxova „Kapitálu". Této práci, kterou započal už roku 1885 a kterou se zabýval až do jara 1894, věnuje mnoho času a námahy. Dokončuje některé oddíly a kapitoly, jednotlivé kapitoly píše znovu, na základě vlastního studia pořizuje doplňky a rediguje celý text.

Leden—březen V Evropě se zostřují rozpory mezi Francií a Německem, projevují se náznaky sblížení Francie a Ruska a roste nebezpečí evropské války. Engels studuje zahraničně politickou situaci a dokončuje článek „Zahraniční politika ruského carismu", který začal psát v prosinci 1889 pro časopis „Social-demokrat" [„Sociální demokrat"], marxistický časopis skupiny Osvobození práce, vycházející v Londýně a později v Ženevě. Článek vyšel v ruském překladu v únorovém a srpnovém čísle tohoto časopisu z roku 1890, německy v teoretickém časopise německé sociální demokracie „Die Neue Zeit" [„Nová doba"]; autorův překlad do angličtiny otiskla v dubnu a v květnu londýnská „Time" [„Doba"], redigovaná anglickým socialistou Belfortem Baxem.

Leden Engels sleduje rostoucí politickou aktivitu anglických nekvalifikovaných dělníků a činnost jejich nových tradeunionů; bezprostředně pomáhá vůdcům těchto organizací, Marxově dceři Eleanoře Marxové-Avelingové, Edwardu Avelingovi a ostatním socialistům. V dopisech Hermannu Schlüterovi, jednomu z vedoucích představitelů německého a amerického socialistického hnutí, a Augustu Bebelovi poznamenává Engels, že na rozdíl od starých tradeunionů, které hájily zájmy dělnické aristokracie, jednají tyto tradeuniony v duchu proletářské solidarity.

Domnívá se, že jejich další rozmach může vést k odstranění reformistů z vedení sjezdu tradeunionů.

11. ledna — 8. února Na podzim 1889 bylo vyloučeno několik bývalých vůdců ze Socialistické dělnické strany Severní Ameriky (Socialist Labor Party of North America). Tato skupina, složená z lassallovských emigrantů, pěstovala sektářskou politiku. V dopisech Schlüterovi a Friedrichu Albertu Sorgovi, významnému pracovníku amerického mezinárodního dělnického hnutí, jakož i Bebelovi vítá Engels toto vyloučení. Vidí v tom důležitý předpoklad pro vytvoření samostatné socialistické strany amerického proletariátu.

Kolem 28. ledna — kolem 25. května Engels dostává několik dopisů s informacemi o hospodářské situaci v Rusku od Nikolaje Franceviče Danielsona, jednoho z překladatelů „Kapitálu" do ruštiny, ekonoma a ideologa narodnictví.

Konec ledna — 8. února Engels čte knihu „Socialism, Fabian Essays" [„Fabiánské eseje o socialismu"], kterou dostal od jednoho ze zakladatelů Fabiánské společnosti, Sidneyho Webba. Charakterizuje ji jako pokus vyvrátit Marxovo učení na základě vulgárně ekonomických teorií a dokázat, že je možné uskutečnit socialistické ideje reformistickou cestou, dohodou s buržoazií.

Konec ledna — polovina února Z novinových zpráv a z dopisů vedoucích funkcionářů německé sociální demokracie se Engels informuje o vnitropolitické situaci v Německu před volbami do Říšského sněmu, stanovenými na 20. února.

17. února V dopise Bebelovi analyzuje Engels výsledky doplňovacích voleb do francouzské poslanecké sněmovny, které se konaly v únoru v Paříži. Poznamenává, že volba boulangistů, kteří mají úzký vztah k monarchistickým a vojenským kruhům, se dá vysvětlit rozšířením šovinistických idejí mezi pařížskými dělníky. Boj proti těmto směrům považuje Engels za jeden z nejdůležitějších úkolů francouzských socialistů.

21. února — 12. dubna Velké úspěchy německých sociálních demokratů ve volbách do Říšského sněmu označuje Engels v článcích pro tisk a v dopisech Sorgovi, Paulu Lafarguovi, Lauře Lafarguové a Wilhelmu Liebknechtovi za první znamení pádu Bismarckovy vlády, které posílí boj lidových mas za svobodu. Engels přikládá zvlášt-

ní význam úspěchům, kterých dosáhla sociální demokracie v zemědělských oblastech severního a severovýchodního Německa.

Engelsovy články o výsledcích voleb vycházejí 3. března v anglickém listu „Newcastle Daily Chronicle" [„Newcastleská denní kronika"] bez podpisu v redakční rubrice „Němečtí sociální demokraté" a 8. března v londýnském listu „Der Sozialdemokrat" s názvem „Co teď?".

Mezi 20.—31. březnem Engels přehlíží text svého životopisu v šestém svazku 13. vydání Brockhausova naučného slovníku, doplňuje jej a opravuje pro 14. vydání.

Konec března — začátek dubna Engels čte brožury italského socialistického filosofa Antonia Labrioly „Del socialismo" [„O socialismu"] a „I problemi della filosofia della storia" [„Problémy filosofie dějin"], které mu poslal autor. V dopisech Labriolovi se vyslovuje o první brožuře příznivě, kdežto ke druhé má několik kritických poznámek. Posílá mu na oplátku svou knihu „Ludwig Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie".

30. března V italském radikálním a socialistickém tisku probíhá diskuse o plánu vlády na vytvoření velkých kapitalistických latifundií v italské kolonii Eritreji. V souvislosti s tím píše Engels italskému socialistovi Pasqualu Martignettimu, který přeložil několik jeho prací. V dopise zdůrazňuje, že socialisté musejí energicky bojovat proti zotročování kolonií finančními magnáty a velkými akcionáři. Úryvek z dopisu vychází 16. dubna v socialistickém časopise „Cuore e critica" [„Srdce a kritika"].

1. dubna V dopise Karlu Kautskému protestuje Engels rozhořčeně proti zkomolení první kapitoly své práce „Zahraniční politika ruského carismu", která vyšla v dubnovém čísle časopisu „Neue Zeit". Tyto svévolné změny neprovedl však, jak se Engels domníval, nakladatel Johann Heinrich Wilhelm Dietz, nýbrž oportunista Wilhelm Blos, kterému Dietz občas svěřoval redakční práce. Engelsův článek vyšel nato znovu v květnovém čísle časopisu, tentokrát v původním znění.

3. dubna Engels děkuje dopisem ruské socialistce Věře Ivanovně Zasuličové, člence skupiny Osvobození práce, za zaslání ruského časopisu „Social-demokrat", v kterém vyšla první kapitola jeho práce „Zahraniční politika ruského carismu". V dopise zdůraz-

ňuje, že odhalování carské diplomacie je velmi důležité pro revoluční hnutí v Rusku.

9. dubna Engels dostává od holandského socialisty Ferdinanda Domely Nieuwenhuise informace o stavu dělnického hnutí v Holandsku. Odpovídá mu dopisem, v kterém vyjadřuje své uspokojení nad úspěchy holandských socialistů a informuje ho o průběhu svých přípravných prací pro vydání třetího dílu „Kapitálu".

17. dubna Věra Ivanovna Zasuličová projevila v dopise Engelsovi rozhořčení nad tím, že ruský narodnik G. Beck napadl ve svém článku v londýnském „Sozialdemokratu" z 5. dubna Plechanova a jiné ruské marxisty. Engels jí navrhuje, aby v listu spolu s ostatními soudruhy Beckovi odpověděla. Dále radí ruským sociálním demokratům, aby spolupracovali s časopisy „Sozialdemokrat" a „Neue Zeit", a upevnili tím spojení ruských socialistů se socialisty jiných zemí. Odpověď Zasuličové Beckovi, kterou napsala na Engelsovu radu, byla uveřejněna v „Sozialdemokratu" z 26. dubna.

19. dubna Rakouský bankovní úředník Isidor Ehrenfreund požádal Engelse, aby vyjádřil své stanovisko k antisemitismu. Engels mu posílá odpověď, v které odhaluje reakční podstatu antisemitismu. Dopis vychází 9. května v orgánu rakouské sociální demokracie, ve vídeňské „Arbeiter-Zeitung" [„Dělnické noviny"].

Konec dubna — začátek května Engels se aktivně účastní příprav na májovou demonstraci a na shromáždění v Londýně, které se mají podle usnesení Mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889 konat pod heslem boje za uzákonění osmihodinového pracovního dne ve všech zemích. O těchto přípravách a o úspěších socialistické agitace mezi dělnickými masami informuje Sorga. Část tohoto dopisu o přípravě londýnské demonstrace otiskly americké socialistické listy „New-Yorker Volkszeitung" [„New-yorské lidové noviny"] a „Workman's Advocate" [„Dělnický obhájce"].

1. května Engels píše předmluvu k čtvrtému německému autorizovanému vydání „Manifestu Komunistické strany". Podává v ní krátký přehled vývoje mezinárodního dělnického hnutí a rozšíření marxismu po roce 1848. Vydání s touto předmluvou vychází v Londýně v květnu.

4. května Engels se účastní májové demonstrace a shromáždění v Londýně. Své dojmy líčí v dopisech Bebelovi, Lauře Lafarguové a v článku „4. květen v Londýně". Charakterizuje v nich první májovou oslavu jako přehlídku „bojující dělnické třídy". Vyzvedá velký úspěch májových demonstrací v Rakousku. Mnohatisícovou demonstraci a mítink v Londýně označuje za důležité vítězství anglického dělnického hnutí. Článek vychází v „Arbeiter-Zeitung" z 23. května.

Konec května 1890—první polovina června 1891 Engels pracuje (s přestávkami) na přípravě čtvrtého vydání své knihy „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu". Čte novou literaturu, především knihy ruského sociologa Maxima Maximoviče Kovalevského „Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété" [„Nárys původu a vývoje rodiny a vlastnictví"] a „Modern Custom and Ancient Law in Russia" [„Současné zvyklosti a staré právo v Rusku"]. Engels provádí ve své knize podstatné změny a doplňky, zejména v kapitole o rodině, a opravuje některé nepřesnosti. Čtvrté vydání vychází koncem října až začátkem listopadu 1891.

5. června V odpovědi Paulu Ernstovi, jednomu z představitelů poloanarchistické skupiny „mladých" v německé sociální demokracii, vystupuje Engels velmi rozhodně proti vulgarizaci historického materialismu.

10. června V dopise Danielsonovi vyjadřuje Engels hluboký zármutek a soustrast nad smrtí velkého ruského vědce a revolučního demokrata Nikolaje Gavriloviče Černyševského.

25. června Engels píše předmluvu k čtvrtému německému vydání prvního dílu „Kapitálu".

1.—26. července Engels podniká cestu do Norska se svým přítelem, vynikajícím německým chemikem, sociálním demokratem Carlem Schorlemmerem.

Kolem 9. července — kolem 22. září Engels si dopisuje s polským revolucionářem a generálem Pařížské komuny Walerym Wróblewským, bývalým členem generální rady I. internacionály, a materiálně mu pomáhá.

Srpen—začátek října Engels věnuje velkou pozornost přípravám na řádný sjezd německé sociálně demokratické strany, který se má konat v říjnu v Halle. V dopisech Liebknechtovi a jiným vedoucím předsta-

vitelům strany poukazuje na nutnost boje proti skupině „mladých", která demagogicky kritizuje vedení strany. Seznamuje se také s návrhem stanov strany a kritizuje jednotlivé body. Prohlašuje, že je nepřípustné, aby frakce v Říšském sněmu fakticky ovládala předsednictvo strany.

5. srpna, 21. — 22. září a 27. října — V dopisech sociálně demokratickému filosofovi a ekonomovi Conradu Schmidtovi a studentu Josephu Blochovi, kteří Engelse žádali o vysvětlení některých tezí historického materialismu, kritizuje Engels ostře názor vulgarizátorů marxistické teorie, že ekonomický faktor je jediná určující síla historického procesu. Engels vysvětluje, že ekonomická základna je určujícím faktorem historického vývoje v poslední instanci, že však i nadstavba opět působí na běh dějin a rozvoj ekonomiky.

Kolem 14. srpna — 12. září — Engels se zotavuje ve Folkestonu (na jižním pobřeží Anglie).

Začátek září — Engels sleduje průběh řádného sjezdu anglických tradeunionů, který se konal 1.—6. září v Liverpoolu. Sjezd přijal přes odpor tradeunionistických předáků rezoluci, která požadovala uzákonění osmihodinového pracovního dne. Engels v tom spatřuje důkaz rostoucího vlivu nových tradeunionů.

7. září — V listu „Sächsische Arbeiter-Zeitung" [„Saské dělnické noviny"], jehož redakci tvořila poloanarchistická skupina „mladých", byl uveřejněn redakční článek, v kterém se tvrdilo, že postoj skupiny k linii vedení strany odpovídá Engelsovým názorům. Engels na to odpovídá, rozhodně popírá toto tvrzení a charakterizuje stanovisko „mladých" jako hrubé komolení marxismu. Odpověď vychází v londýnském „Sozialdemokratu" z 13. září.

Kolem 9. září — polovina října — Engels se aktivně účastní přípravy mezinárodního socialistického dělnického kongresu, který se má roku 1891 sejít v Bruselu. Vede rozsáhlou korespondenci s funkcionáři socialistických stran mnoha zemí; považuje za možné uspořádat společný kongres s posibilisty a věří, že vzhledem k rozmachu socialistického hnutí budou tvořit marxisté na kongresu většinu. Engelsovy návrhy na uspořádání společného kongresu jsou přijaty v plném rozsahu poradou socialistů různých zemí, která se konala na jeho radu během sjezdu německé sociální demokracie v Halle v polovině října.

Mezi 12. a 18. zářím Když po zrušení zákona proti socialistům přestává vycházet „Sozialdemokrat", ilegální orgán německé sociální demokracie v době platnosti tohoto zákona, obrací se Engels k čtenářům listu dopisem na rozloučenou, v kterém hodnotí význam „Sozialdemokratu" jako bojovného revolučního orgánu proletariátu. Dopis je otištěn 27. září v posledním čísle „Sozialdemokratu".

1. října Engels píše článek „Odpověď panu Paulu Ernstovi", v němž odmítá nový pokus Ernsta, vůdce skupiny „mladých", odvolávat se na Engelsovu autoritu v boji proti vedení strany. Článek vychází v sociálně demokratickém listu „Berliner Volksblatt" [„Berlínské lidové noviny"] z 5. října.

11.—19. října Engels sleduje průběh sjezdu francouzské Dělnické strany, který se konal 11.—12. října v Lille, a také sjezd francouzských odborů, který zasedal 13.—18. října v Calais. Považuje tyto sjezdy, zejména jejich rezoluce o oslavách 1. máje, za ukazatele rostoucího vlivu francouzských marxistů na dělnickou třídu. Informuje Sorga o těchto sjezdech a sděluje mu, že vznikl rozkol v oportunistické skupině francouzských socialistů (posibilistů) a že se obě frakce, vedené Jeanem Allemanem a Paulem Broussem, úplně rozpadají.

Mezi 12. a 19. říjnem Engels pořádá Marxovu korespondenci z let 1836—1864.

Polovina října Z novinových článků a dopisů od Liebknechta, Eleanory Marxové-Avelingové, Richarda Fischera, člena předsednictva Sociálně demokratické strany Německa aj. se Engels informuje o průběhu sjezdu strany, který se koná 12.—18. října v Halle. V dopisech Sorgovi a Lauře Lafarguové vyjadřuje své uspokojení s výsledky sjezdu, který přijal nové stanovy, rezoluce o vypracování nového programu strany pro řádný sjezd v roce 1891 a o oficiálním názvu strany.

Kolem 25. října Engels dostává od polského socialisty Ludwiga Krzywického polský překlad I. dílu „Kapitálu".

5. listopadu Engels sděluje Sorgovi, že zemřela Helena Demuthová, věrná pomocnice Marxovy i Engelsovy domácnosti a důvěrná přítelkyně Marxovy rodiny.

27. listopadu — začátek prosince U Engelse jsou na návštěvě vůdcové německé sociální demokracie Bebel, Liebknecht a Paul Singer, kteří přijeli do Londýna, aby blahopřáli Engelsovi jménem Sociálně demokratické strany Německa k jeho sedmdesátinám. Z Engelsova podnětu se setkávají s vůdci anglického dělnického hnutí Eleanorou Marxovou-Avelingovou, Johnem Burnsem, Williamem Thornem a Robertem Bontinem Cunninghamme-Grahamem.

28. listopadu Socialistické a dělnické strany i jiné organizace dělnické třídy různých zemí oslavují Engelsovy sedmdesátiny. Od těchto stran a organizací a také od jednotlivých funkcionářů socialistického a dělnického hnutí dostává Engels četná blahopřání.

Prosinec 1890 — únor 1891 Když vyšla brožura německého buržoazního ekonoma, katedrového socialisty Luja Brentana „Moje polemika s Karlem Marxem", píše Engels odpověď „Ve věci Brentano kontra Marx o domnělém zfalšování citátu". Vyvrací v ní s konečnou platností Brentanovy lživé pomluvy o Marxově vědecké nespolehlivosti. Brožura vychází v dubnu 1891.

Prosinec 1890 — 6. ledna 1891 V souvislosti s vypracováním nového programu Sociálně demokratické strany Německa a s diskusí, která se o tom vedla ve stranickém tisku, připravuje Engels k vydání rukopis Marxovy práce „Kritika gothajského programu", napsané roku 1875. Považuje za svou povinnost vydat tento programový dokument. Marx jím zpečetil porážku lassallovství a zformuloval v něm souhrnně své názory na diktaturu proletariátu a přechod ke komunismu. Engels tím chtěl pomoci straně, aby vypracovala skutečně revoluční, vědecky podložený marxistický program a bojovala proti oportunistickým živlům, jejichž vliv ve straně sílil. Práce s Engelsovou předmluvou vychází v časopisu „Neue Zeit" koncem ledna 1891.

První polovina prosince Engels vyhovuje prosbě francouzského socialisty Edouarda Fortina, který přeložil „Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta", a dává souhlas k uveřejnění této Marxovy práce ve francouzském listu „Le Socialiste" [„Socialista"]; práce vychází v listu od ledna do listopadu 1891. Současně však kategoricky protestuje proti tomu, aby byla uveřejněna Marxova „Bída filosofie" ve francouzském časopise „La Revue Socialiste" [„Socialistický přehled"], jehož redaktorem byl posibilista Benoît Malon.

2.—3. prosince Engels píše redakci listu „Berliner Volksblatt", redakcím uherských socialistických listů „Arbeiter-Wochen-Chronik" [„Dělnická týdenní kronika"], „Népszava" [„Slovo lidu"], národní radě francouzské Dělnické strany a jednotlivcům dopisy, v kterých jim děkuje za blahopřání k svým sedmdesátinám a současně oceňuje velké zásluhy, které má Marx o rozvoj mezinárodního dělnického hnutí. Dopisy vycházejí v listech „Berliner Volksblatt" z 5. prosince, v „Arbeiter-Wochen-Chronik" a „Népszava" ze 14. prosince a v listu „Le Socialiste" z 25. prosince.

25. prosince V dopise Leo Frankelovi, význačnému představiteli uherského a mezinárodního dělnického hnutí, vysvětluje Engels příčiny boje mezi francouzskou Dělnickou stranou a posibilisty. Poukazuje na to, že rozkol ve francouzském socialistickém hnutí může být překonán jen tehdy, budou-li vůdcové posibilistů izolováni. Zároveň informuje Frankela o přípravách na mezinárodní socialistický dělnický kongres roku 1891.

1891

Leden Z dopisů od Sorga a z jiných pramenů se Engels dovídá o konfliktu mezi vedením Socialistické dělnické strany Severní Ameriky a vedením Americké federace práce, které odmítlo přijmout stranu do federace jako politickou organizaci a nabídlo jejím členům, aby vstoupili do federace individuálně, přes odbory. Ke stejnému problému dostává dopis od vůdce federace, reformisty Samuela Gomperse. V dopise Schlüterovi kritizuje Engels postoj vůdců Socialistické dělnické strany Severní Ameriky, kteří odmítli nabídku vedení Americké federace práce. Odmítnutí tohoto návrhu a snahu stavět stranu proti této obrovské masové organizaci amerických dělníků považuje Engels za projev sektářství, které bude mít ve skutečnosti za následek, že vliv reformistů v dělnickém hnutí zesílí.

Kolem 10. ledna — 1. února Engels se opětovně setkává s polským socialistickým emigrantem Stanisławem Mendelsonem, který byl vypovězen z Paříže, a jeho ženou Marií. Na Engelsovu radu se Mendelson obrací dopisem na list „Justice" [„Spravedlnost"], orgán anglické Sociálně demokratické federace. Varuje anglické socialisty před možnými provokacemi dvou agentů carské ochranky, kteří se objevili v Londýně. Text dopisu, který Engels prohlédl a zredigoval, uveřejňuje „Justice" 24. ledna.

Konec ledna — duben Engels se účastní příprav na oslavy 1. máje. Obšírně si o tom dopisuje se socialistickými pracovníky Francie, USA, Německa a jiných zemí.

Mezi 31. lednem a 22. dubnem Engels dostává od Lafargua pravidelně podrobné informace o situaci socialistického hnutí ve Francii. V dopisech Lafarguovi souhlasí s taktikou francouzské Dělnické strany vůči posibilistům: nepřistoupit na žádné zásadní ústupky ve jménu formální jednoty, bude-li však třeba, neodmítnout spolupráci v praktických otázkách.

Únor—říjen Engels čte pravidelně list „Vorwärts" [„Vpřed"], který se od 1. ledna stal ústředním orgánem Sociálně demokratické strany Německa; v dopisech Bebelovi a jiným stranickým pracovníkům kritizuje redakci pro oportunistickou kolísavost a chyby.

Únor—duben Engels pozorně sleduje vývoj socialistického hnutí v Anglii a neustále pomáhá Eleanoře Marxové-Avelingové, Edwardu Avelingovi a jiným anglickým socialistům v jejich boji za vytvoření politické strany dělnické třídy.

5. února — 8. dubna Engels si dopisuje s redaktorem časopisu „Neue Zeit" Kautským, se Sorgem, Schlüterem, Lafarguem a jinými vedoucími pracovníky socialistického hnutí o diskusi, která se rozvinula v Sociálně demokratické straně Německa. Diskuse byla vyvolána tím, že někteří vedoucí představitelé strany a zejména většina její frakce v Říšském sněmu nesouhlasili s uveřejněním Marxovy práce „Kritika gothajského programu" v časopisu „Neue Zeit". Engels vysvětluje v dopisech, proč je nutné tento spis uveřejnit.

20.—27. února Engels koresponduje s Richardem Fischerem o jeho návrhu na nové vydání Engelsovy práce „Vývoj socialismu od utopie k vědě" a Marxových děl „Námezdní práce a kapitál" a „Občanská válka ve Francii", kterých je třeba k propagaci marxismu. Engels s jeho záměrem souhlasí.

Mezi 20. únorem a 6. březnem Engels čte rukopis Lafarguova článku o předmarxistických buržoazních teoriích o nadhodnotě a činí k němu mnoho kritických poznámek.

Březen — listopad Engels přikládá zvláštní význam propagandě marxismu v Itálii zejména proto, že tam má být založena socialistická strana;

v korespondenci se socialistou Pasqualem Martignettim projednává vydávání svých spisů v Itálii.

4. března — 2. října Engels rediguje část francouzského překladu své knihy „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu", který pořídil francouzský socialista Henri Ravé, a přehlíží překlad zbývající části knihy, který redigovala Laura Lafarguová.

7. března Engels píše Filippovi Turatimu, jednomu z vůdců italského socialistického hnutí. Vyjadřuje svůj souhlas s tím, aby některé jeho práce byly přeloženy do italštiny a zařazeny do připravované knižnice vědeckého socialismu. Dopis vychází 10. března v italském socialistickém časopise „Critica Sociale" [„Sociální kritika"].

17. března Engels píše k 20. výročí Pařížské komuny pozdravnou adresu francouzským dělníkům, v níž vyjadřuje své přesvědčení o budoucím vítězství socialistické revoluce na celém světě. Pozdravná adresa vychází 25. března v listu „Le Socialiste".

18. března Engels dokončuje práci na úvodu pro třetí německé vydání Marxovy „Občanské války ve Francii", které připravil pro tisk k 20. výročí Pařížské komuny. V tomto úvodu, který je zaměřen proti oportunistickým živlům v německé sociální demokracii, odhaluje Engels třídní charakter buržoazního státu a staví proti němu Pařížskou komunu jako první pokus o zřízení diktatury proletariátu. Úvod vychází v březnu v časopise „Neue Zeit" a v květnu v novém knižním vydání spisu.

21. března V dopisu Schlüterovi děkuje Engels za informaci o poměrech v Socialistické dělnické straně Severní Ameriky. Kritizuje vedení této strany za to, že lpí na sektářském stanovisku vůči Řádu rytířů práce a jiným masovým dělnickým organizacím v USA.

Engels posílá Sorgovi italské vydání „Manifestu Komunistické strany", které vyšlo koncem února—začátkem března.

24. března José Mesa, jeden z vůdců Španělské socialistické dělnické strany, žádá Engelse dopisem o dovolení vydat Marxovu „Bídu filosofie" španělsky. Engels souhlasí a ve své odpovědi zdůrazňuje význam a aktuálnost boje proti anarchistickým idejím ve Španělsku, které se šíří také ve formě proudhonismu. Dopis je uveřejněn jako předmluva k španělskému vydání Marxova spisu, který vychází v létě.

Mezi 25. březnem a 15. květnem Engels si dopisuje s Labriolou, který mu poskytuje některé údaje o dělnickém hnutí a o šíření marxismu v Itálii, zvláště o událostech v Římě, kde došlo při květnových oslavách ke krvavé srážce s policií.

Začátek dubna U Engelse je na návštěvě Schorlemmer.

9. dubna Italští socialisté svolali na 12. dubna do Milána mezinárodní mítink na ochranu práv práce. Engels odpovídá na jejich pozvání pozdravnou adresou, ve které poukazuje na úspěchy mezinárodního dělnického hnutí.

Mezi 10. a 15. dubnem Engels posílá svou brožuru „Ve věci Brentano kontra Marx" Sorgovi, Fischerovi, Nieuwenhuisovi a jiným zástupcům mezinárodního socialistického hnutí.

30. dubna Engels píše úvod k samostatnému vydání Marxovy „Námezdní práce a kapitálu", které připravil k vydání. Úvod je uveřejněn jako příloha časopisu „Vorwärts" z 13. května a v červnu vychází v knižním vydání Marxovy práce.

1.—2. května V dopise Bebelovi poukazuje Engels na to, že Liebknecht a několik dalších členů předsednictva Sociálně demokratické strany Německa zaujali falešný postoj k vydání Marxovy „Kritiky gothajského programu" a že ani Bebel nemá pro toto vydání správné porozumění. Engels zdůrazňuje, že Marxova práce významně pomůže pozvednout ideologickou a teoretickou úroveň členů strany a překonat vliv kultu Lassallovy osobnosti ve straně. Doporučuje, aby se věnovalo víc pozornosti osvojování a rozvíjení revoluční teorie a rozšiřování vědeckých diskusí atd.

3. května Engels se účastní masové demonstrace a mítinku, které byly uspořádány v Londýně na oslavu 1. máje.

Kolem 6. května Engels dostává od Fischera obsáhlou informaci o úspěšném průběhu masových demonstrací 1. máje v Berlíně a jiných německých městech.

12. května Engels píše krátkou předmluvu k čtvrtému opravenému a doplněnému německému vydání své práce „Vývoj socialismu od utopie k vědě", která vychází v druhé polovině roku.

Druhá polovina května Na žádost jednoho z vůdců belgické Dělnické strany Edouarda Anseela organizuje Engels mezi novými anglickými tradeuniony pomocnou akci pro stávkující belgické dokařské dělníky. Píše si o tom s vůdci těchto tradeunionů Johnem Burnsem a E. Klemmem.

Kolem 20. května Engels dostává od Schlütera zprávu o situaci dělnického hnutí v USA, o boji horníků za osmihodinový pracovní den a také o tom, jak se rozšiřuje anglický překlad I. dílu „Kapitálu", který vyšel v USA.

Kolem 21. května Engels vyhovuje žádosti německého ekonoma profesora Ludwiga Elstera a posílá mu svá životopisná data a bibliografii svých prací pro „Handwörterbuch der Staatswissenschaften" [„Příruční slovník státních věd"], který je vydáván v Německu. Engelsovy údaje jsou uveřejněny v 3. dílu, který vychází 1892 v Jeně.

Červen Engels čte knihu německého buržoazního sociologa Paula Bartha „Die Geschichtsphilosophie Hegel's und der Hegelianer bis auf Marx und Hartmann" [„Filosofie dějin u Hegela a hegelovců až k Marxovi a Hartmannovi"]. Autor se tu snaží překroutit a zvulgarizovat marxistickou teorii historického materialismu a nesprávně vykládá podstatu hegelovské filosofie. Engels ostře kritizuje tento spis v dopise Conradu Schmidtovi z 1. července.

16. června Engels dokončuje práci na předmluvě k čtvrtému vydání své knihy „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu", která podává historiografický přehled nejdůležitějších směrů bádání o dějinách rodiny a prvobytné společnosti. Engels v předmluvě vyzvedá zejména význam bádání vynikajícího amerického historika a etnografa Lewise Henryho Morgana. Předmluva vychází pod titulem „K dějinám prvobytné rodiny (Bachofen, MacLennan, Morgan)" v červnu v časopisu „Neue Zeit" a koncem roku 1891 ve čtvrtém vydání knihy.

Mezi 18. a 29. červnem Engels studuje návrh programu Sociálně demokratické strany Německa, který z příkazu předsednictva strany v hrubých rysech sepsali Liebknecht a Bebel. Konstatuje, že v návrhu jsou v podstatě odstraněny nejzávažnější chyby gothajského programu, kritizuje však řadu tezí návrhu. Poukazuje na to, že v něm chybějí požadavky dobytí politické moci proletariá-

tem, demokratizace státního zřízení a ustavení jednotné demokratické republiky, a zdůrazňuje, že tyto nedostatky jsou projevem ústupků oportunismu. Engels své poznámky adresuje předsednictvu strany; návrh je uveřejněn s přihlédnutím k některým jeho poznámkám 4. července v listu „Vorwärts" a poté v jiných stranických orgánech, aby členové mohli návrh před jeho přijetím prodiskutovat.

26. června — Engels píše pozdravný dopis druhému sjezdu rakouské sociální demokracie, který se koná ve Vídni od 28. do 30. června. Poukazuje na velké úspěchy rakouského socialistického hnutí a a růst proletářského internacionalismu. Pozdravný dopis je otištěn 3. července v „Arbeiter-Zeitung".

26. června — kolem 24. srpna — Engels je na zotavené (s přerušením) ve městě Ryde (na ostrově Wightu); jeho hosty jsou zde Carl Schorlemmer a veterán chartistického hnutí George Julian Harney.

29. června — V dopise Kautskému Engels ostře kritizuje šovinistickou řeč oportunisty von Vollmara, vůdce bavorských sociálních demokratů, kterou pronesl 1. června na sociálně demokratické schůzi v Mnichově. Engels žádá, aby strana nedovolovala von Vollmarovi vystupovat jejím jménem.

Začátek srpna — Engels dostává od Turatiho propagandistickou brožuru vydanou v Itálii, která byla napsána na podkladě Engelsova úvodu k novému vydání Marxovy „Námezdní práce a kapitálu".

Mezi 3. a 18. srpnem — Labriola obšírně informuje Engelse o situaci v Itálii a o stavu socialistického a dělnického hnutí. Engels se tak dovídá o odsouzení účastníků májové demonstrace i o jiných politických procesech a o dělnickém sjezdu, který se konal 2. a 3. srpna v Miláně.

Druhá polovina srpna—začátek září — Engels sleduje s neobyčejným zájmem práci mezinárodního socialistického dělnického kongresu, který zasedá ve dnech 16.—22. srpna v Bruselu. Informuje se o něm z tisku a z dopisů Eleanory Marxové-Avelingové, Friedricha Lessnera, starého bojovníka německého a anglického dělnického hnutí, a jiných účastníků kongresu. Píše Sorgovi, Lafarguovi a jiným představitelům socialistického hnutí a oceňuje kladně výsledky kongresu. Dopis Lafarguovi je nepatrně zkrácený uveřejněn 12. září v listu „Le Socialiste".

Kolem 25. — 27. srpna Bebel a Victor Adler, jeden z vůdců rakouské sociální demokracie, jsou na návštěvě u Engelse; projednávají spolu výsledky bruselského mezinárodního socialistického dělnického kongresu.

Kolem 3. září Engelse navštěvují delegáti mezinárodního kongresu v Bruselu, socialista Mac Vey a redaktor newyorského židovského listu „Arbeiter-Zeitung" Abraham Cahan.

8.—kolem 23. září Engels cestuje po Irsku a Skotsku s Mary Ellen Rosherovou, neteří své zesnulé ženy Mary, a se svou tajemnicí Louisou Kautskou.

14. a 30. září Engels informuje Sorga o sjezdu anglických tradeunionů, který se konal začátkem září v Newcastlu. Považuje závěry tohoto sjezdu za pozoruhodný úspěch nových tradeunionů. Na sjezdu skončily nezdarem pokusy reformistických vůdců, kteří chtěli zrušit rezoluce předcházejícího sjezdu o osmihodinovém pracovním dnu.

Mezi 24. a 28. zářím Engels čte návrh programu Sociálně demokratické strany Německa, který sestavila redakce časopisu „Neue Zeit" a uveřejnila v tomto časopise 14. září. Píše Kautskému své poznámky k návrhu a poukazuje na to, že tento návrh je mnohem lepší než návrh předložený předsednictvem strany.

Kolem 29. září Po krátkém přerušení pokračuje Engels v přípravných pracích pro vydání třetího dílu „Kapitálu".

Říjen — 14. listopadu Engels sleduje politické události ve Francii v souvislosti s doplňovacími volbami do francouzské poslanecké sněmovny, v kterých kandiduje Lafargue. V dopisech Lafarguovi, Bebelovi a Sorgovi vyjadřuje uspokojení nad tím, že byl Lafargue zvolen, což považuje za významný úspěch Dělnické strany a za důkaz, že její taktika zaměřená na semknutí socialistických sil se osvědčuje.

Kolem 3. října — 1. prosince Engels jedná s londýnským nakladatelstvím Swan Sonnenschein o vydání anglického překladu své knihy „Postavení dělnické třídy v Anglii" a koresponduje o tom s překladatelkou knihy, americkou socialistkou Florence Kelleyovou-Wischnewetzkou.

Mezi 13. a 22. říjnem Engels píše článek „Socialismus v Německu", v kterém odůvodňuje taktiku socialistů v době, kdy hrozí válečné nebezpečí.

Zdůrazňuje, že socialisté všech zemí musejí se vší rozhodností vystoupit na obranu míru. Článek vychází francouzsky začátkem prosince v „Almanach du Parti Ouvrier pour 1892" [„Almanach Dělnické strany na rok 1892"].

14. října — V dopise Kautskému protestuje Engels energicky proti tomu, aby do návrhu sociálně demokratického programu byla vložena lassallovská teze, že všechny strany a třídy jsou v poměru k proletariátu jedinou reakční masou. Tato teze byla k návrhu připojena dodatečně, když list „Vorwärts" přetiskl návrh programu vypracovaného redakcí časopisu „Neue Zeit".

Polovina října — začátek listopadu — Engels pozorně sleduje práci sjezdu Sociálně demokratické strany Německa, který se koná v Erfurtu 14.—21. října. Posílá sjezdu pozdravný přípis a v dopisech Sorgovi, Bebelovi a jiným představitelům německého a mezinárodního socialistického hnutí vyslovuje souhlas s rezolucemi sjezdu, zejména s vyloučením vůdců „mladých" ze strany, a schvaluje, že delegáti sjezdu odsoudili von Vollmarovo oportunistické a šovinistické vystoupení. Vyjadřuje uspokojení nad tím, že sjezd přijal v zásadě marxistický program strany.

24. října — V dopise Sorgovi, který Engelse pravidelně informuje o dělnickém hnutí v USA, konstatuje Engels, že jednou z příčin určitého zaostávání tohoto hnutí proti boji evropského proletariátu je poměrně vyšší životní úroveň dělníků usedlých v USA.

Listopad — prosinec — Engels intezívně připravuje pro tisk třetí díl „Kapitálu".

Listopad — Engels čte v „Neue Zeit" Plechanovovu stať „K šedesátému výročí Hegelovy smrti" a označuje ji za vynikající.

1. listopadu — Conrad Schmidt požádal Engelse, aby mu pomohl při studiu Hegelových děl. Engels mu odpovídá a dává mu různé rady. Zdůrazňuje, že je důležité správně pochopit jednak pozitivní stránky Hegelovy filosofie, jednak zásadní rozdíl mezi Marxovým dialektickým materialismem a Hegelovou idealistickou dialektikou.

Kolem 12. listopadu — Engels dostává zprávu o smrti Ernsta Dronka, bývalého člena Svazu komunistů a redaktora „Neue Rheinische Zeitung".

13. listopadu Redakce sociálně demokratického listu „Volksfreund" [„Přítel lidu"], který vycházel v Brně, pozvala Engelse na oslavy desetiletého trvání listu. Engels odpovídá pozdravným dopisem, který je uveřejněn v listu 25. listopadu.

17. listopadu Engels píše redakci liberálního listu „The Daily Chronicle" [„Denní kronika"] prohlášení, v kterém odhaluje pomluvy o Marxově rodině šířené tímto listem. Prohlášení pod titulem „O zesnulé paní Marxové" vychází v „The Daily Chronicle" 26. listopadu.

28. listopadu Pěvecký spolek londýnského Německého dělnického vzdělávacího spolku v Londýně chtěl uspořádat Engelsovi dostaveníčko v předvečer jeho narozenin. Engels píše spolku dopis, v kterém zdůrazňuje, že stejně jako byl Marx, je i on zásadním odpůrcem veřejných oslav na počest jednotlivců; považuje oslavy za přípustné jenom tehdy, jestliže mají důležitý veřejný význam.

3. prosince Engels sděluje v dopise Kautskému, že začal zpracovávat k tisku poslední kapitolu rukopisu třetího dílu „Kapitálu".

Polovina prosince Engels odjíždí do Rydu (na ostrově Wightu).

1892

Leden—březen Engels navštěvuje častěji Harneyho v Richmondu, dopisuje si s ním a hmotně jej podporuje.

Leden Engels čte článek německého vulgárního ekonoma Julia Wolfa „Das Rätsel der Durchschnittsprofitrate bei Marx" [„Záhada s průměrnou mírou zisku u Marxe"], který vyšel roku 1891 v německém časopisu „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik" [„Ročenky pro národní hospodářství a statistiku"]. V předmluvě k třetímu dílu „Kapitálu" napsané později Engels tento článek ostře kritizuje.

Engels překládá do němčiny svou práci „Socialismus v Německu", která byla napsána francouzsky, a píše k ní úvod a závěr, v němž se zabývá situací v Rusku po hladomoru z roku 1891. Článek uveřejnila v únoru „Neue Zeit".

6. ledna V dopise Sorgovi analyzuje Engels politickou situaci v USA, kde dochází k pokusům vytvořit populistickou (farmářskou) stranu. Engels konstatuje, že v americkém buržoazním systému dvou stran nemá založení stálé třetí strany farmářů a malých buržoů v nejbližší době reálné vyhlídky.

11. ledna Engels píše předmluvu k anglickému vydání svého spisu „Postavení dělnické třídy v Anglii", který vychází v Londýně koncem března.

6. února V italském liberálním listě „La Tribuna" vyšel článek buržoazního publicisty a filosofa Giovanniho Bovia, v kterém autor tvrdil, že němečtí socialisté nepřikládají význam politické moci proletariátu. Engels píše nato Boviovi odpověď, v níž dokazuje naprostou neudržitelnost těchto tvrzení. „Odpověď ctihodnému Giovannimu Boviovi" je uveřejněna 16. února v časopise „Critica Sociale".

10. února Engels vyhovuje žádosti polských socialistických emigrantů v Londýně a píše předmluvu k polskému vydání „Manifestu Komunistické strany". Zdůrazňuje v ní, že skutečnou nezávislost Polska může vybojovat jedině proletariát. Předmluva vychází společně s „Manifestem" brzy nato v Londýně a 27. února v polském socialistickém časopise „Przedświt" [„Úsvit"].

Polovina února Engels rediguje anglický překlad své práce „Vývoj socialismu od utopie k vědě", který pořídil Edward Aveling.

19. února Engels sděluje Adlerovi své rozhodnutí, že celý honorář, který dostane od Dietzova nakladatelství, odevzdá pokladně Sociálně demokratické dělnické strany Rakouska.

Kolem 20. února Na žádost sociálně demokratické frakce v Říšském sněmu píše Engels pozdravnou adresu Bebelovi k jeho pětadvacetileté činnosti v parlamentě.

Březen—duben V souvislosti s blížícími se oslavami 1. máje pomáhá Engels Edwardu Avelingovi a Eleanoře Marxové-Avelingové a jimi vedené Lize za osmihodinový pracovní den a mezinárodní ochranu dělnictva vypracovat taktickou linii pro jednotné akce všech socialistických a dělnických organizací v Anglii. Engels informuje vedoucí představitele socialistických stran ostatních zemí o přípravách 1. máje v Londýně.

Začátek března Engelse navštěvuje německý horník, sociální demokrat August Siegel, který emigroval z Německa, aby ušel pronásledování vlády. Engels mu pomáhá hledat práci a hmotně ho podporuje.

Engels čte začátek rukopisu Kautského brožury „Erfurtský program" a posílá autorovi své připomínky.

Mezi 5. a 16. březnem Engels se seznamuje s několika pracemi německého sociálního demokrata, publicisty a historika Franze Mehringa; v dopise Bebelovi se o nich vyslovuje s velkým uznáním, zejména o díle „Bedřich Veliký a jeho doba", v kterém autor vykládá dějiny Pruska z hlediska historického materialismu.

5. března — 19. dubna V dopisech Lafarguovým kritizuje Engels taktiku francouzských marxistů, kteří uzavřeli v poslanecké sněmovně spojenectví se šovinisticky smýšlejícími blanquisty — bývalými boulangisty — v čele s Ernestem Henrym Grangerem. Vyslovuje se proti takovému spojenectví a doporučuje taktiku sblížení s blanquisty tzv. staré školy, vedenými Édouardem Vaillantem.

Kolem 10. března Engels dostává od Labrioly program strany italských pracujících, který byl vypracován podle usnesení milánského sjezdu, a rovněž údaje o hnutí nezaměstnaných v Římě. Kromě toho informuje Labriola Engelse i dále podrobně o politické situaci a boji dělnické třídy v Itálii.

15. března — kolem 25. září Engels si dopisuje s Danielsonem, od kterého dostává údaje o hospodářské situaci Ruska a také ruské ekonomické časopisy a knihy, mj. I. díl knihy „Itogi statistiko-ekonomičeskich issledovanij, proizveďonnych zemstvami" [„Výsledky statisticko-ekonomických šetření, provedených zemstvy"]. V dopisech Danielsonovi zdůrazňuje, že rychlý vývoj kapitalismu v Rusku nutně vytváří kapitalistické vztahy také v zemědělství, a proto vede k rozkladu rolnické občiny a k zproletarizování velkého počtu rolníků.

17. března K 21. výročí Pařížské komuny píše Engels francouzským dělníkům pozdrav, který uveřejňuje 26. března „Le Socialiste".

Kolem 20.—26. března Engels je na zotavené v Rydu.

29. března Engels píše úvodní poznámku k druhému německému vydání Marxova díla „Bída filosofie", které vychází ve Stuttgartu roku 1892.

30. března V dopise Schlüterovi uvádí Engels příčiny, které brzdí rozvoj socialistického hnutí v USA. Konstatuje, že americká buržoazie vnáší rozkol do dělnické třídy; korumpuje usedlé americké dělníky, štve je proti přistěhovalým dělníkům různých národností a přistěhovalce opět proti domácím.

1. dubna Engels poskytuje dopisovateli francouzského buržoazního listu „L'Éclair" [„Blesk"], Émilu Massardovi, interview o postoji socialistů k nejdůležitějším problémům vnitřní a zahraniční politiky některých evropských států; zmiňuje se o anarchistických atentátech v Paříži a označuje je za provokace pařížské policie. Interview, jehož text Engels prohlédl a opravil, vychází 6. dubna v „L'Éclair".

Polovina dubna Engelse navštěvuje ruský revolucionář-narodnik Nikolaj Sergejevič Rusanov. Hovoří spolu o hospodářské situaci a o některých problémech socialistického hnutí v Rusku. Engels konstatuje, že iluze narodniků, kteří popírají historicky podmíněný vývoj kapitalismu v Rusku, se nevyhnutelně musí rozplynout.

20. dubna Engels dokončuje úvod k anglickému vydání své práce „Vývoj socialismu od utopie k vědě". Probírá v něm nejdůležitější etapy vývoje buržoazní společnosti z hlediska historického materialismu, zkoumá zároveň některé problémy dějin a materialistické filosofie a podává charakteristiku agnosticismu a zvláštností buržoazní ideologie v období začínajícího úpadku kapitalismu. Práce vychází roku 1892 v Londýně.

Květen Engels dostává od Mendelsona polsky psané letáky k 1. máji, vydané ve Lvově a Krakově.

1. května Engels se účastní májové demonstrace a mítinku v Londýně; v dopisech Lauře Lafarguové a Bebelovi pak píše o májových oslavách jako o velkém úspěchu dělnického hnutí.

Mezi 2. a 10. květnem Engels sleduje průběh obecních voleb ve Francii, které se konají 1.—8. května, a oceňuje úspěchy socialistů ve volební kampani.

Kolem 5. května Engels dostává od Labrioly informaci o májových oslavách v různých italských městech.

Kolem 14. května — 1. června U Engelse je na návštěvě Bebel. Setkávají se několikrát se Singerem, který je právě v Londýně. Probírají společně problémy socialistického hnutí v Anglii.

17. května — červen Schorlemmer těžce onemocněl. Engels si proto dopisuje s jeho bratrem a s ošetřujícími lékaři; navštěvuje Schorlemmera v Manchesteru.

31. května — Engels píše pozdravný dopis třetímu sjezdu Sociálně demokratické dělnické strany Rakouska; dopis vychází 10. června ve vídeňské „Arbeiter-Zeitung".

Asi počátkem června — Engels překládá svůj úvod k anglickému vydání „Vývoje socialismu od utopie k vědě" do němčiny. Překlad vychází v září v časopisu „Neue Zeit" s názvem „O historickém materialismu".

Mezi 9. a 17. červnem — Do Londýna přijíždí delegace z Německa a Rakouska na mezinárodní kongres horníků. Členové delegace navštěvují Engelse a besedují s ním o svém postavení a boji.

Polovina června — 25. července — Engels sleduje volební kampaň a volby do anglické Dolní sněmovny, které se konají 7.—24. července. V dopisech Bebelovi, Lauře Lafarguové a jiným představitelům socialistického hnutí vyzvedá velký úspěch nezávislých dělnických kandidátů Keira Hardieho, Johna Burnse aj. a poukazuje na to, že tento úspěch posílí snahu hnutí o vytvoření samostatné politické dělnické strany.

29. června — 2. července — Engels odjíždí do Manchesteru na pohřeb Carla Schorlemmera. K uctění památky tohoto vynikajícího revolucionáře a vědce píše nekrolog, který vychází 3. července s názvem „Carl Schorlemmer" v berlínském listu „Vorwärts".

21. července — Engels dokončuje předmluvu k druhému německému vydání své knihy „Postavení dělnické třídy v Anglii", které vychází v polovině srpna.

23. července — Poněvadž von Vollmar nepřestává obhajovat oportunistické ideje „státního socialismu" a spolupráci sociálně demokratické strany s vládnoucími kruhy Německé říše, obrací se Engels dopisem na Bebela. Zdůrazňuje nutnost rozchodu s oportunisty a naznačuje taktiku boje proti nim.

27. července — 6. září — Engels je na zotavené v Rydu.

Srpen — Engels pokračuje ve studiu dějin prvotního křesťanství, kterému se věnoval už ve čtyřicátých letech. Čte díla filosofa a historika Ernesta Renana.

Kolem 2. srpna Dánský sociální demokrat Gerson Trier informuje Engelse o stavu dělnického hnutí v Dánsku.

Mezi 4. srpnem a 3. zářím Labriola seznamuje Engelse s přípravami a průběhem ustavujícího sjezdu strany italských pracujících v Janově ve dnech 14.—15. srpna.

12. srpna a 4. září V dopisech Kautskému vyjadřuje Engels nespokojenost s tím, že časopis „Neue Zeit" vynechal v článku manželů Avelingových o výsledcích anglických voleb ty odstavce, v kterých autoři článku kritizovali vedení Sociálně demokratické federace a Fabiánskou společnost. Engels charakterizuje fabiány jako kliku buržoazních socialistů, kterým je společný strach před hrozící proletářskou revolucí a kteří se snaží podřídit dělnickou třídu liberální buržoazii, přičemž nechtějí dopustit, aby se vytvořila samostatná anglická dělnická strana.

19.—23. srpna Engels píše Bebelovi, Sorgovi a Adlerovi o velkých úspěších anglických socialistů v boji za osmihodinový pracovní den. Poukazuje na obrat v postoji lancashirských textilních dělníků, jejichž převážná většina se vyslovila pro účast v boji za uzákonění osmihodinového pracovního dne.

Září—říjen Engels si dopisuje s německým lékařem Ludwigem Kugelmannem, který byl členem I. internacionály, a dostává od něho několik Marxových prací, dlouho nevydaných.

5.—26. září Engels sleduje průběh sjezdu anglických tradeunionů, který se koná 5.—10. září v Glasgowě. Sjezd přijímá rezoluci, která odmítá pozvání na mezinárodní socialistický dělnický kongres v Curychu roku 1893, a místo toho svolává mezinárodní kongres o otázce osmihodinového pracovního dne. Engels konstatuje, že tato rezoluce se pokouší zabránit těsnějšímu kontaktu mezi novými tradeuniony a evropskými socialistickými stranami. Engels proto navrhuje socialistům v Německu, Francii a v jiných zemích, aby tento plán veřejně odmítli a jednotlivým tradeunionům doporučili poslat delegáty do Curychu. Engels také prohlíží Bebelův článek, napsaný na jeho radu k této otázce pro časopis „Neue Zeit", a některá místa opravuje. V téže věci se Engels obrací také na národní radu Španělské socialistické dělnické strany; vyzývá španělské socialisty, aby pokusy tradeunionů rázně odmítli.

12. září — Conrad Schmidt informuje Engelse o nové rozbíječské činnosti vůdců „mladých", kteří byli vyloučeni ze Sociálně demokratické strany Německa. Engels ve své odpovědi Schmidtovi odsuzuje jejich akce a vyslovuje přesvědčení, že vůdcové „mladých", kteří se odtrhli od dělnických mas, nenajdou v Německu podporu.

Druhá polovina září — Engels sleduje průběh sjezdu francouzských odborů a sjezdu francouzské Dělnické strany, které se konají ve dnech 19.—23. a 24.—28. září v Marseille. Oba sjezdy se v souhlasu s Engelsovým návrhem usnášejí, že nebudou vysláni delegáti na mezinárodní kongres, který svolávají anglické tradeuniony, ale že tradeuniony znovu pozvou na mezinárodní socialistický dělnický kongres v Curychu. Engels schvaluje Liebknechtovu řeč pronesenou na sjezdu Dělnické strany, v které vyzvedl internacionalismus německé sociální demokracie.

Engelse navštěvuje občas Kovalevskij.

22. září a 17. listopadu — Engelse navštěvuje ruský revolucionář — narodnik Sergej Michajlovič Kravčinskij (Stěpňak).

Říjen—prosinec — Engels po více než půlroční přestávce opět pracuje na přípravě vydání třetího dílu „Kapitálu"; tato práce zabírá většinu jeho času.

První polovina října — Engels čte brožuru Hanse Müllera, jednoho z vůdců skupiny „mladých", „Der Klassenkampf in der deutschen Sozialdemokratie" [„Třídní boj v německé sociální demokracii"]. Píše Bebelovi a doporučuje mu, aby odpověděl na zlovolné demagogické útoky na stranu, obsažené v brožuře, a aby zároveň podrobil kritice oportunistické chyby, které připustili někteří vedoucí představitelé německé sociální demokracie.

Mezi 6. a 15. říjnem — Lafargue požádal Engelse, aby mu pomohl připravit řeč pro vystoupení v poslanecké sněmovně. Chtěl odhalit francouzské šovinisty a objasnit internacionalistické stanovisko německé sociální demokracie. Engels mu posílá materiály o boji německých sociálních demokratů proti šovinismu německých vládnoucích kruhů za prusko-francouzské války, které dostal od Bebela.

Polovina října — Engels čte brožuru francouzského advokáta, blanquisty a boulangisty Eugèna Protota „Šovinisté a reakcionáři", která byla

namířena zejména proti jeho článku „Socialismus v Německu"; v dopise francouzskému socialistovi Charlesu Bonnierovi upozorňuje Engels, že tato brožura je snůškou výmyslů, lží a pomluv a že byla napsána na pokyn policejních orgánů a šovinistických kruhů, které mají zájem na útočném spolku buržoazní Francie a carského Ruska.

6. listopadu Engels upozorňuje v dopise Bebela na to, že diskuse vedená v německém sociálně demokratickém tisku o von Vollmarově oportunistickém vystoupení se stala nevěcnou a abstraktní. Engels doporučuje, aby byl von Vollmar na nadcházejícím sjezdu strany pohnán k odpovědnosti za své přisluhovačství Vilémovi II. a německé vládě.

Mezi 9. a 15. listopadem Engels píše článek „Presidentské volby v Americe". Článek vychází 16. listopadu v listu „Vorwärts".

Mezi 9. a 25. listopadem Engels píše biografickou studii o Marxovi pro „Handwörterbuch der Staatswissenschaften". Studie je vytištěna ve IV. dílu tohoto slovníku, který vychází roku 1892 v Jeně.

14.—21. listopadu Engels sleduje průběh sjezdu Sociálně demokratické strany Německa, který se koná v Berlíně 14.—21. listopadu. V dopise Bebelovi konstatuje, že sjezd měl nižší úroveň než sjezdy předcházející; poukazuje na to, že rozhodnutí sjezdu, aby se nekonala májová demonstrace 1. května, ale až následující neděli, odporuje závazku německé sociální demokracie, který přijala na mezinárodním socialistickém dělnickém kongresu v roce 1891 v Bruselu, a že ostatní strany na to budou pohlížet jako na porušení společně přijatých rezolucí. Současně schvaluje rezoluce sjezdu o „státním socialismu" a o antisemitismu.

15. listopadu Engels píše prohlášení redakci německého sociálně politického listu „Berliner Volks-Tribüne" [„Berlínská lidová tribuna"], který je blízký skupině „mladých". V prohlášení demaskuje sérii článků švýcarského socialisty Héritiera, uveřejněných v tomto listě bez podpisu, v nichž autor zkresluje historii I. internacionály v anarchistickém duchu. Dopis vychází v příloze „Berliner Volks-Tribüne" z 19. listopadu.

19. listopadu — 22. prosince Engels projednává s německými a francouzskými socialisty písemně otázku oslav 1. máje v roce 1893; vysvětluje, že uchýlit se od rezoluce bruselského mezinárodního socialistického děl-

nického kongresu, podle níž se má 1. máj slavit ve všech zemích současně, a to 1. května, je přípustné jen ve výjimečných případech.

Konec listopadu — 4. prosince Engels píše článek „Nově objevený případ skupinového manželství". Používá k němu zprávy ruského etnografa Lva Jakovleviče Šternberga, který studoval společenské zřízení a rodinné zvyky sachalinských Giljaků. Engelsův článek vychází v prosinci v časopise „Neue Zeit".

Prosinec 1892 — červenec 1893 Engels se zaměstnává kromě jiných prací přípravou druhého německého vydání druhého dílu „Kapitálu" k tisku.

Prosinec Ve Francii se přiostřila politická situace, když proskočila zpráva, že při stavbě Panamského kanálu byly zpronevěřeny peníze a že do tohoto skandálu jsou zapleteni představitelé francouzských vládnoucích kruhů. Engels sleduje tento vývoj a v dopisech manželům Lafarguovým doporučuje, aby francouzští socialisté využili situace a zesílili svou agitaci.

3.—4. prosince Poněvadž někteří vedoucí představitelé německé sociální demokracie chtějí přeměnit „Neue Zeit" v populární časopis pro politiku, literaturu a umění, poukazuje Engels v dopisech Bebelovi a Kautskému na to, že pak kromě takového časopisu by musel být vydáván také teoretický časopis, který by pojednával o otázkách marxistické teorie.

24. prosince Engels žádá v dopise Kautského, aby mu poslal zpět Marxův rukopis „Teorií o nadhodnotě" — čtvrtý díl „Kapitálu" —, který na jeho žádost Kautsky luštil. Kautsky posílá tento rukopis Engelsovi po Bebelovi začátkem ledna 1893.

1893

Leden—květen Engels pokračuje v přípravě třetího dílu „Kapitálu" do tisku.

Začátek ledna Engels dostává pozvání, aby se zúčastnil druhého sjezdu Sociálně demokratické strany Uher. Odpovídá předsednictvu strany dopisem, v kterém žádá, aby byl sjezdu tlumočen jeho pozdrav.

Kolem 3.—10. ledna U Engelse je na návštěvě Bebel.

10. ledna Polská socialistka Maria Mendelsonová informuje Engelse o tom, že pařížská policie zatkla pět polských revolucionářů emigrantů. Nato píše Engels článek „K nedávnému kousku pařížské policie", který vychází 13. ledna v listu „Vorwärts".

Polovina ledna Engels sleduje průběh konference anglických a socialistických organizací a skupin, která se konala 13. a 14. ledna v Bradfordu a na níž bylo rozhodnuto založit Nezávislou dělnickou stranu (Independent Labour Party). V dopise Sorgovi to hodnotí jako důležitou událost v historii anglického dělnického hnutí a schvaluje Avelingův vstup do výkonného výboru nové strany.

23. ledna Engels se účastní večírku uspořádaného na počest výročí Německého dělnického vzdělávacího spolku v Londýně.

Mezi 26. a 29. lednem Engels píše článek „O italské panamě". Seznamuje v něm veřejnost na podkladě dokumentů a materiálů, které dostal od Labrioly, s finančními machinacemi velkých italských bank, které jsou úzce spjaty s řadou významných politiků. „Vorwärts" uveřejňuje článek 1., 2. a 3. února.

Únor—březen Engels věnuje velkou pozornost vývoji anglické Nezávislé dělnické strany a informuje o tom Bebela, Lafargua, Sorga a jiné představitele socialistického hnutí. V dopisech je upozorňuje na řadu politických chyb vůdce této strany, Keira Hardieho, který tím nahrává konzervativcům. Poněvadž však jsou v nové straně zdravé proletářské prvky, očekává, že bude provádět skutečně nezávislou politiku, aby posílila důvěru pracujících ve vlastní síly a na druhé straně donutila liberální vládu k ústupkům.

Únor V souvislosti s debatou o vládním návrhu nového vojenského zákona v Říšském sněmu píše Engels na Bebelovu žádost sérii článků nazvanou „Může Evropa odzbrojit?". Poukazuje na to, že závody ve zbrojení leží jako těžké břímě na bedrech národů a musí skončit všeobecnou ničivou válkou. Navrhuje odzbrojit na podkladě mezinárodní dohody a stálé armády postupně, ale včas přeměnit v milici, založenou na ozbrojení celého národa. Články vycházejí v listu „Vorwärts" od 1. do 10. března a koncem března jsou vydány jako brožura.

1. února Engels píše předmluvu k italskému vydání „Manifestu Komunistické strany", které vychází v Miláně roku 1893.

Kolem 2. února Engels posílá londýnské rusko-židovské emigrantské socialistické skupině Pokrok na její žádost několik knih o teorii a dějinách socialismu.

4. února Engels klade velký důraz na to, aby aktivní účastníci boje dělnické třídy byli získáni pro sepsání dějin dělnického hnutí. Navrhuje proto Harneymu, aby napsal dějiny chartismu.

Kolem 6. února Engels se seznamuje s textem Bebelovy řeči v Říšském sněmu z 3. února, v které Bebel přednesl program socialistické přeměny společnosti, a také s projevy jiných sociálně demokratických poslanců na toto téma. Považuje za velký úspěch německého dělnického hnutí, že Říšský sněm musel věnovat debatě o tomto problému pět dní. Engels pokládá Bebelovu řeč za vynikající a přimlouvá se za její velké rozšíření.

7. února Ruský socialistický emigrant Vladimir Šmuilov požádal Engelse, aby mu pomohl při práci na životopisné studii o Marxovi, kterou zamýšlí vydat v Rusku. Engels mu odpovídá a dává mu několik rad a pokynů. Posílá mu také práce, které napsal společně s Marxem v období činnosti I. internacionály: „Domnělé rozkoly v Internacionále" a „Aliance socialistické demokracie a Mezinárodní dělnické sdružení".

24. února V dopise Danielsonovi poukazuje Engels na marnost jeho pokusu dokázat, že vývoj Ruska jde nekapitalistickou cestou. Engels konstatuje, že ruská vesnická občina by se mohla stát do jisté míry zárodkem nového společenského zřízení jedině tehdy, kdyby byl nejdříve svržen kapitalismus v západní Evropě. Za daných podmínek se však Rusko kapitalistické cestě nevyhne.

Konec února — březen Poněvadž ve Francii byly zahájeny přípravy k parlamentním volbám, sleduje Engels pozorně činnost francouzské Dělnické strany a jiných socialistických organizací. V dopisech manželům Lafarguovým doporučuje francouzským marxistům, aby si při vytváření volebních bloků s jinými socialistickými skupinami bezpodmínečně uchránili svobodu jednání a aby prováděli samostatnou politiku.

Kolem 1.—17. března Engels je na zotavené v Eastbournu (na jižním pobřeží Anglie).

13. března Engels píše pro německé dělníky článek k blížícím se oslavám 1. máje; podává v něm stručnou charakteristiku situace anglic-

kého dělnického hnutí. Článek vychází 1. května v májovém listu, který vydal „Vorwärts".

14. března Engels odpovídá německému socialistovi F. Wiesenovi, který emigroval do USA, na jeho dotaz, zda mohou socialisté v kapitalistickém státě postavit ve volbách vlastní kandidáty. Engels poukazuje na to, že v zásadě je to přípustné, a zdůrazňuje, že dělnická třída musí použít ve svém boji o politickou moc nejrůznějších prostředků a metod.

Engels dostává telegram od shromáždění socialistů různých zemí, uspořádaného v Ženevě na paměť desátého výročí Marxovy smrti; telegram podepsal Plechanov a další socialisté.

15. března Vedení Sociálně demokratické dělnické strany Rakouska posílá Engelsovi telegram k desátému výročí Marxovy smrti.

Polovina března Engels čte Lessnerovy vzpomínky na Marxe, uveřejněné v časopise „Neue Zeit" z 1. března, a vyslovuje se o nich s uznáním.

Kolem 20. března Engels odpovídá na pozvání k účasti na mezinárodním dělnickém kongresu, který je svolán na září během světové výstavy do Chicaga. Píše Henrymu Demarestovi Lloydovi, tajemníku organizačního výboru pro svolání kongresu, a sděluje mu, že z různých důvodů nemůže na kongres přijet. Současně posílá Engels Lloydovi anglické vydání „Manifestu Komunistické strany" a „Vývoje socialismu od utopie k vědě".

21. března Redaktor „Dělnických listů", hlavního orgánu českých sociálních demokratů, August Radimský oznamuje Engelsovi, že přeložil „Manifest Komunistické strany" do češtiny. V dopise Radimskému vyjadřuje Engels nad tím svou radost, zdraví české soudruhy a sděluje, že se těší na slíbenou zásilku „Dělnických listů", aby se pocvičil v českém jazyku.

Kolem 28. března — 4. dubna Bebel je na návštěvě u Engelse; kromě jiných otázek projednávají Singerův návrh na vydávání jednotlivých Marxových a Engelsových spisů. K uskutečnění plánu však nedošlo.

Engelse navštěvují manželé Lafarguovi, kteří se s ním radí o problémech francouzského dělnického hnutí.

31. března V Engelsově domě se setkávají Bebel, Lafargue a Burns, socialističtí poslanci z Německa, Francie a Anglie; Engels spatřuje v tomto setkání důkaz velkých úspěchů mezinárodního dělnického hnutí.

Duben—začátek července Engelse navštíví vícekrát ruský sociální demokrat Alexej Michajlovič Voděn, kterého k němu doporučil Plechanov. Engels s ním debatuje o hospodářské situaci Ruska, o boji marxistů s narodniky a o různých filosofických a ekonomických otázkách. Zdůrazňuje zejména, že ruští marxisté se musejí zabývat agrární otázkou, a vyjadřuje přesvědčení, že i v Rusku se v nejbližší době objeví noví energičtí vůdci dělnického hnutí.

Duben Engels píše pozdravy k 1. máji francouzským, rakouským a španělským dělníkům; zdůrazňuje v nich význam tohoto svátku pro mezinárodní semknutí proletariátu. Pozdravy vycházejí v listu „Le Socialiste" s názvem „Všemu navzdory" 23. dubna, v májovém listu vydaném vídeňskou „Arbeiter-Zeitung" a v listu „El Socialista" 1. května.

Začátek dubna Engels dostává od Pabla Iglesiase, jednoho z vůdců Španělské socialistické dělnické strany, informaci o situaci dělnického hnutí ve Španělsku a o boji socialistů proti anarchistům a buržoazním republikánům. Podobné informace dostává Engels od něho i nadále.

8. dubna Na žádost Josefa Krapky, redaktora českého sociálně demokratického listu „Sociální demokrat", píše Engels krátký článek „Českým soudruhům k jejich májovým oslavám vzpomínku z roku 1848". Článek, v kterém se zdůrazňuje, že dělníci různých národností, zejména německý a český proletariát, mají společné zájmy, vychází v Praze v májovém listu „První máj 1893".

24. dubna Engels jede do Manchesteru na pohřeb svého přítele, lékaře Eduarda Gumperta.

Kolem 5. května Iglesias informuje Engelse dopisem o průběhu májových demonstrací ve Španělsku a žádá ho, aby zastupoval národní radu Španělské socialistické dělnické strany na demonstraci 7. května v Londýně.

Kolem 6. května Engels dostává od Plechanova a Zasuličové pozdravný dopis londýnským dělníkům k chystanému májovému shromáždění; Plechanov ho současně informuje o průběhu májové demonstrace v Ženevě.

7. května Engels se účastní májové demonstrace v Londýně.

11. května V interviewu s dopisovatelem francouzského konzervativního listu „Le Figaro" podává Engels přehled mezinárodní situace a poměrů v Německu; interview přináší „Le Figaro" z 13. května.

17. května Engels sděluje Sorgovi, že pracuje na posledních kapitolách třetího dílu „Kapitálu" a že má v úmyslu napsat dějiny Mezinárodního dělnického sdružení.

Kolem 25. května Engels dostává od ruského revolucionáře-narodnika Petra Lavroviče Lavrova knihu „Osnovy teoretičeskogo socializma i ich priloženije k Rossii" [„Základy teoretického socialismu a jejich aplikace na Rusko"], která vyšla v Ženevě. Je v ní otištěn dopis zástupce ruského revolučního narodnictví Germana Alexandroviče Lopatina o jeho rozhovoru s Engelsem v září 1883.

27. května Ruský ekonom I. A. Gurvič, který emigroval do USA, posílá Engelsovi svou knihu „Ekonomičeskoje položenije russkoj děrevni" [„Ekonomické postavení ruské vesnice"]. Engels mu posílá dopis, v kterém se příznivě vyjadřuje o této práci.

9. června Engels píše redakci bulharského časopisu „Social-demokrat" dopis, v kterém děkuje za zaslaný výtisk časopisu a vyjadřuje své uspokojení nad šířením marxismu a růstem dělnického hnutí v zemích jihovýchodní Evropy. Dopis vychází v 3. čísle časopisu.

Kolem 12. června Engels dostává od Turatiho italský překlad prvního dílu „Kapitálu".

13. června Engels posílá Lavrovovi blahopřejný telegram k jeho sedmdesátinám.

Polovina června Engels sleduje průběh voleb v Německu; v dopisech Lafarguovým hodnotí úspěchy Sociálně demokratické strany Německa a zdůrazňuje, že vliv strany stále roste především ve venkovských okresech.

Kolem 20.—27. června Engels čte provolání národní rady francouzské Dělnické strany francouzským pracujícím „Socialisme et Patriotisme" [„Socialismus a vlastenectví"], vydané proti šovinistickým nála-

dám v zemi; provolání bylo uveřejněno 17. června v listu „Le Socialiste". V dopise Lafarguovi vyslovuje Engels v zásadě s provoláním souhlas, konstatuje však, že si francouzští socialisté kladou neoprávněný nárok na vedoucí úlohu v mezinárodním revolučním hnutí a narušují tím zásady mezinárodních vztahů proletářských stran různých zemí. Poukazuje také na to, že stavět bezvýhradně Francouzskou republiku jako protiklad proti monarchistickým režimům jiných zemí, jak to dělá provolání, vede k zastírání třídního charakteru buržoazní republiky.

Konec června Engels poskytuje dopisovateli anglického liberálního listu „Daily Chronicle" interview o volbách do německého Říšského sněmu. Rozhovor vychází v listu 1. července.

Kolem 5. července Engels dostává od dánského sociálního demokrata Nielse Petersena informaci o hospodářské situaci Dánska.

14. července Engels píše Mehringovi a děkuje mu za zaslané separátní vydání „Lessing-Legende" [česky pod názvem „Bedřich Veliký a jeho doba"]. Znovu vysoko hodnotí tuto práci a na příkladu dějin Německa a Francie zdůvodňuje několik tezí historického materialismu. Sděluje Mehringovi, že má v úmyslu přepracovat svou knihu „Německá selská válka" pro nové vydání. Uskutečnit tento úmysl se však Engelsovi nepodařilo.

15. července Engels píše úvodní poznámku k druhému německému vydání druhého dílu „Kapitálu".

19. července Německý buržoazní ekonom Rudolf Hermann Meyer poslal Engelsovi dopis, v němž kritizoval některé teze z Bebelovy knihy „Die Frau und der Sozialismus" [„Žena a socialismus"] a prohlašoval, že socialistická přestavba zemědělství je nemožná. Engels ve své odpovědi odmítá Meyerovo tvrzení jako neudržitelné a zdůrazňuje, že nejdůležitější podmínkou likvidace rozdílu mezi městem a venkovem je zespolečenštění výrobních prostředků v průmyslu a zemědělství.

21.—28. července Engels je na zotavené v Eastbournu.

29. července Engels sepisuje závěť; část svého majetku a knihovnu odkazuje Sociálně demokratické straně Německa a větší část svého jmění Marxovým dcerám a vnukům.

1. srpna — 29. září Engels podniká cestu do Německa, Švýcarska a Rakousko-Uherska. Navštěvuje Kolín nad Rýnem a jede pak společně s Bebelem přes Mohuč a Štrasburk do Curychu. Několik dní pobývá u svého bratra Hermanna v Graubünden, vrací se do Curychu a tráví dva týdny ve Švýcarsku. Přes Mnichov a Salcburk cestuje do Vídně, odtud přes Prahu a Karlovy Vary do Berlína. Přes Rotterdam se vrací do Londýna.

Polovina srpna V Curychu navštěvuje Engels několikrát členy skupiny Osvobození práce, Věru Zasuličovou a Pavla Borisoviče Axelroda.

12. srpna Engels se účastní posledního dne zasedání mezinárodního socialistického dělnického kongresu v Curychu. Pronáší krátký projev anglicky, francouzsky a německy a uzavírá z pověření předsednictva zasedání kongresu. Ve své řeči vyzdvihuje Marxovy zásluhy o dělnickou třídu a hodnotí úspěchy mezinárodního dělnického hnutí.

31. srpna — 13. října V souvislosti s volbami do francouzské poslanecké sněmovny, které se konaly 20. srpna, vyjadřuje Engels v dopisech manželům Lafarguovým obavu, zda poslanci Dělnické strany, vedené Guesdem, budou schopni semknout kolem sebe zástupce ostatních socialistických skupin. Doporučuje použít taktiky, jež by k tomuto semknutí přispívala.

11. září Engels se účastní ve Vídni slavnostního večera, který uspořádali na jeho počest rakouští sociální demokraté. Zástupci redakce „Dělnických listů" předávají Engelsovi na tomto večeru výtisk českého překladu „Manifestu Komunistické strany".

14. září Engels pronáší řeč na lidovém shromáždění, které uspořádali vídeňští sociální demokraté o výsledcích curyšského mezinárodního socialistického dělnického kongresu; projev, v němž Engels poukazuje na vzrůstající vliv socialistů v Rakousku, Uhrách, Německu a v jiných zemích, vychází 22. září v „Arbeiter-Zeitung".

22. září Engels se účastní sociálně demokratického shromáždění v Berlíně, které bylo uspořádáno u příležitosti jeho příjezdu do Německa; pronáší řeč, v které poukazuje na Marxovy velké zásluhy o vývoj socialistického hnutí a hodnotí úspěchy německé sociální demokracie. Řeč je uveřejněna 26. září v příloze listu „Vorwärts".

Kolem 11. října Engels dostává od Lafargua zprávu o XI. sjezdu francouzské Dělnické strany, který se konal v Paříži 7.—9. října.

11.—21. října Rakouská konzervativní vláda Eduarda Taafta předložila pod tlakem lidových demonstrací návrh volební reformy v Rakousku, zavádějící v městské kurii všeobecné volební právo. Engels analyzuje v dopisech Adlerovi, Bebelovi a Lauře Lafarguové politickou situaci v Rakousku. Doporučuje rakouským sociálním demokratům, aby využili politické krize vyvolané odporem buržoazních stran proti volební reformě a zesílili politickou agitaci.

Polovina října Engels pozorně sleduje boj horníků ve střední Anglii, trvající od konce července, proti výluce vyhlášené majiteli dolů. V dopisech informuje Bebela o podrobnostech boje a sděluje mu, že část majitelů dolů musela výluku zrušit.

14.—27. října Francouzský překladatel Fortin má v úmyslu přeložit do francouzštiny pro socialistický časopis „L'Ère nouvelle" [„Nová éra"] Marxovu práci „Ke kritice Hegelovy filosofie práva" a tři kapitoly z „Anti-Dühringa" pod společným názvem „Teorie násilí". V dopisech Fortinovi a Lauře Lafarguové poukazuje Engels na to, že překládat Marxovy práce je velice obtížné a souhlasí pouze s překladem „Teorie násilí".

17. října Engels se seznamuje s Danielsonovou knihou „Očerki našego poreformennogo obščestvennogo chozjajstva" [„Nástin našeho národního hospodářství po reformě"], kterou mu poslal autor, a také s kritickým článkem ruského legálního marxisty Petra Berngardoviče Struva o této knize. Engels píše Danielsonovi a poukazuje na neopodstatněnost jeho narodnických názorů popírajících pokrokový charakter kapitalistického vývoje v Rusku. Současně kritizuje Struva za jeho idealizování kapitalistického způsobu výroby a dokazuje, že vývoj kapitalismu nutně souvisí se zbídačováním širokých vrstev, zvláště v tak zaostalé zemi jako je Rusko.

Mezi 22. a 31. říjnem Engelse několikrát navštíví ruský narodnik Ch. Rappoport, který k němu přijel s doporučením od Lavrova; Engels s ním rozmlouvá o některých problémech historického materialismu, o stavu ruského revolučního hnutí a o jiných otázkách.

Kolem 24. října — kolem Engels dostává od Labrioly pravidelně informace o politické situaci v Itálii a o stavu dělnického a socialistického hnutí,

23. prosince zvláště o hnutí pracujících mas na Sicílii (hnutí „fasci"), které podporují italští socialisté.

Mezi 6. a 12. listopadem Engels čte Meyerovu knihu „Der Capitalismus fin de siecle" [„Kapitalismus konce století"].

Kolem 28. listopadu Představitelé socialistického hnutí různých zemí, sociálně demokratická frakce v německém Říšském sněmu a jiné organizace a osoby blahopřejí Engelsovi k jeho 73. narozeninám.

Prosinec Engels prohlíží francouzský překlad první poloviny své práce „Ludwig Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie" od Laury Lafarguové a posílá jí své poznámky k překladu.

První polovina prosince Engels dostává zprávu o špatném zdravotním stavu Ferdinanda Wolffa a navštěvuje ho v Oxfordu.

1. prosince Engels děkuje dopisem Německému dělnickému vzdělávacímu spolku v Londýně za blahopřání k svým narozeninám.

2. prosince V dopise Sorgovi analyzuje Engels příčiny, které brzdí vytvoření socialistické masové strany v USA. Patří k nim systém dvou stran, který umožňuje vládnoucím stranám klamat masy; nesourodost dělnické třídy, jež se skládá z rodilých Američanů a přistěhovalců, přičemž přistěhovalci zase patří k různým národnostním skupinám; rasová diskriminace černošského obyvatelstva a také relativně vysoká životní úroveň určitých vrstev proletariátu. V témž dopise sděluje Engels Sorgovi, že značná část třetího dílu „Kapitálu" je už připravena k tisku.

19. prosince Engels odpovídá na pozvání na mezinárodní kongres socialistických studentů v Ženevě pozdravným dopisem kongresu; zdůrazňuje důležitou úlohu, kterou bude mít inteligence v různých odvětvích národního hospodářství a ve státní správě, až zvítězí socialistická revoluce. Dopis vychází v listu „L'Étudiant socialiste" [„Socialistický student"], čís. 8 z 25. března—10. dubna 1894.

1894

Leden—11. května Engels připravuje pro tisk třetí díl „Kapitálu".

Leden—březen Engels pozorně sleduje boj za všeobecné volební právo v Rakousku; v dopisech Adlerovi, Sorgovi a jiným socialistům zdů-

razňuje, že tento boj přinese velký úspěch rakouskému dělnickému hnutí.

Leden—únor Engels si dopisuje s Harneym a poskytuje mu materiální pomoc.

První polovina ledna Engels píše předmluvu ke sborníku svých článků z „Internationales aus dem ‚Volksstaat'" [„K mezinárodním problémům z ‚Volksstaatu'"] z let 1871—1875. V doslovu k článku „O sociálních poměrech v Rusku", napsaném speciálně pro tento sborník, vykládá Engels svůj názor na vývoj kapitalismu a osud vesnických obcin v Rusku. Sborník vychází koncem ledna.

Engels dokončil značnou část prací spojených s přípravou třetího dílu „Kapitálu" pro tisk a posílá první čtyři oddíly — 20 kapitol (třetinu rukopisu) — do Hamburku nakladateli Otto Meissnerovi.

3. ledna Engels se seznamuje s návrhem na odzbrojení, který vypracoval Vaillant jako předlohu pro poslaneckou sněmovnu a který byl uveřejněn v orgánu francouzských socialistů-blanquistů „Le Parti socialiste" [„Socialistická strana"]. V dopise Lafarguovi schvaluje základní myšlenku návrhu, připojuje řadu praktických poznámek a doporučuje vzít za podklad návrhu zásady, které vyložil ve své práci „Může Evropa odzbrojit?". Engels také důrazně radí francouzským socialistům, aby se o svém návrhu na mezinárodní kongres o odzbrojení předem poradili s německými a italskými socialisty.

Mezi 6. a 10. lednem Engels čte knihu anglického spisovatele Roberta Burtona „Anatomie melancholie", napsanou na počátku 17. století, kterou mu poslal jeho přítel, významný anglický geolog G. W. Lamplugh.

Kolem 9. ledna Engels píše pro list „Vorwärts" a časopis „Neue Zeit" dvě krátké zprávy s oznámením, že třetí díl „Kapitálu" je v tisku, a se stručným přehledem jeho obsahu. Zprávy vycházejí 12. ledna ve „Vorwärtsu" a rovněž v lednu v „Neue Zeit".

25. ledna Engels odpovídá na prosbu německého studenta W. Borgiuse z Vratislavi dopisem, v kterém probírá některé problémy historického materialismu. Zabývá se zejména zpětným působením politické a ideologické nadstavby na ekonomickou základnu, rozhodující faktor historického vývoje, dále dialektickým vzájemným působením nutnosti a náhody v dějinách

a jinými problémy. Dopis uveřejnil v říjnu 1895 v socialistickém studentském časopise „Der sozialistische Akademiker" [„Socialistický akademik"] spolupracovník časopisu Heinz Starkenburg.

26. ledna — Turati a jeho žena, pracovnice italského socialistického hnutí Anna Kulišova, požádali Engelse, aby jim napsal něco o taktice, které by měli použít italští socialisté s ohledem na vzrůstající masové hnutí pracujících v Itálii. Engels píše článek, v kterém upozorňuje, že dojde-li v Itálii k revoluci, bude mít buržoazní charakter, a doporučuje socialistům taktiku, které mají použít, aby zabezpečili účast proletariátu v této revoluci a zachovali jeho třídní samostatnost. Článek vychází s redakčním titulem „Nadcházející italská revoluce a socialistická strana" jako Engelsův dopis Turatimu 1. února v časopise „Critica Sociale".

Konec ledna — Paul Lafargue je na návštěvě u Engelse a setkává se tu s Johnem Burnsem.

Kolem 9. února — 1. března — Engels je na zotavené v Eastbournu.

23. února — 21. května — V souvislosti s nastávajícími volbami do anglického parlamentu analyzuje Engels v dopisech Sorgovi, Adlerovi, Plechanovovi a jiným socialistům boj mezi liberály a konzervativci. Konstatuje, že liberálové ve snaze udržet se u moci budou muset dělat ústupky dělnické třídě. Příčinu toho, že v Anglii ještě neexistuje samostatná proletářská masová strana, vidí Engels v tom, že dělnické hnutí je roztříštěno a socialistické organizace mají sektářský ráz. Za hlavní úkol anglického proletariátu považuje Engels vypracování samostatné politiky.

Konec února — květen — Engels čte dva svazky statistických údajů o průmyslovém a zemědělském vývoji Ruska.

6. března — Engels kritizuje v dopise Lafarguovi Jeana Jaurèse, jednoho z vůdců reformistického křídla francouzských socialistů, který předložil francouzské poslanecké sněmovně návrh na zavedení státního monopolu na dovoz obilí. Engels ukazuje, že v buržoazní republice přináší každý monopol výhody pouze třídě kapitalistů a že je nemožné provést jakoukoli socialistickou reformu, pokud má buržoazie v rukou politickou moc.

18. března Engels píše zdravici národní radě francouzské Dělnické strany k 23. výročí Pařížské komuny. Pozdrav je uveřejněn 25. března v listu „Le Socialiste".

20. března Engels posílá Danielsonovi první a později další sloupcové obtahy třetího dílu „Kapitálu", jakmile přijdou z tiskárny, aby podle nich mohl pořídit ruský překlad.

Engels děkuje v dopise rumunskému socialistovi P. Muşoiovi za zásilku rumunských vydání „Vývoje socialismu od utopie k vědě" a „Manifestu Komunistické strany".

21. března Engels sděluje Sorgovi, že z větší části (asi ze dvou třetin) skončil práci na rukopisu třetího dílu „Kapitálu".

22. března Engels odpovídá pozdravným přípisem na pozvání Sociálně demokratické dělnické strany Rakouska, aby se zúčastnil jejího čtvrtého sjezdu. V adrese poukazuje na to, že jedním z nejdůležitějších úkolů strany je boj za všeobecné volební právo. Adresa je otištěna v brožuře „Verhandlungen des vierten österreichischen sozialdemokratischen Parteitags" [„Protokoly čtvrtého rakouského sociálně demokratického sjezdu"], která vychází ve Vídni v dubnu 1894.

26. března V odpovědi Iglesiasovi vyjadřuje Engels své uspokojení nad vzrůstem socialistického hnutí ve Španělsku.

27. března Engels dostává pozdravný dopis od čtvrtého sjezdu Sociálně demokratické dělnické strany Rakouska.

24. dubna Engels děkuje v dopise předsedovi sociálně demokratického dělnického spolku v Barmenu Karlu Eberlemu a členům spolku za zaslání alba s pohledy jeho rodného města.

6. a 7. května Engelse navštěvuje zástupce francouzské Dělnické strany Alfred Delcluze.

11. května Engels posílá Meissnerovu nakladatelství v Hamburku poslední část rukopisu třetího dílu „Kapitálu".

15. května Engels píše pozdrav třetímu sjezdu Sociálně demokratické strany Uher, který je uveřejněn 18. května v socialistickém listu „Arbeiterpresse" a maďarsky v listu „Népszava".

23. května Engels píše předmluvu k třetímu německému vydání své práce „Anti-Dühring", která vychází v červenci.

1. června Engels děkuje dopisem Danielsonovi za zaslání prvního ruského vydání své práce „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu"; překlad pokládá vcelku za zdařilý.

Polovina června Sorge informuje Engelse o stávkovém hnutí horníků v USA.

Kolem 18. června Engels dostává zprávu od maďarského socialisty M. Deáka o překladu „Manifestu Komunistické strany" do maďarštiny.

Kolem 19. června — 2. července Liebknecht, který přijel do Anglie, navštěvuje častěji Engelse.

Mezi 19. červnem a 16. červencem Engels pracuje na článku „K dějinám prvotního křesťanství", ve kterém shrnuje své dosavadní studie o tomto tématu; článek vychází v časopise „Neue Zeit" koncem září až začátkem října.

27. června Engels přikládá velkou důležitost popularizování třetího dílu „Kapitálu" a posílá proto XXIII. a XXIV. kapitolu tohoto dílu časopisu „Neue Zeit", který je otiskl v červenci.

19. července — 2. srpna Ve Skotsku probíhá stávka horníků a stávkový výbor se obrací na Engelse s prosbou o podporu. Engels píše předsednictvu Sociálně demokratické strany Německa a Německému dělnickému vzdělávacímu spolku v Londýně a vyzývá je, aby materiálně podpořili stávkující a sám jim také pomáhá.

Kolem 26. července Engels posílá Labriolovi třetí vydání své práce „Anti-Dühring".

Mezi 30. červencem a 6. srpnem Engels sděluje na Iglesiasovu žádost vedení německé a rakouské sociálně demokratické strany a také některým anglickým socialistickým a dělnickým organizacím, že čtvrtý sjezd Španělské socialistické dělnické strany se bude konat koncem srpna. Doporučuje jim, aby poslali sjezdu pozdravy.

Kolem 7.—22. srpna Engels se seznamuje s výsledky sjezdu Sociálně demokratické federace, který se konal 5.—6. srpna, a kritizuje sektářskou politiku této organizace, zvláště usnesení sjezdu svolat v předvečer mezinárodního socialistického dělnického kongresu, připravovaného na rok 1896 v Londýně za účasti tradeunionů,

zvláštní „čistě socialistický“ kongres. Kritizuje také odmítnutí spolupráce s Nezávislou dělnickou stranou jako „nesocialistickou“ stranou. Píše španělským, italským, francouzským a německým socialistům a doporučuje jim, aby proti těmto rezolucím vystoupili v tisku.

14. srpna — 18. září Engels je na zotavené v Eastbournu.

Mezi 15. a 30. srpnem Labriola informuje Engelse o situaci v Itálii a o tom, že italský buržoazní ekonom Achille Loria a jeho stoupenci se snaží v tisku kritizovat Marxovo ekonomické učení. Podobné informace mu posílá i v následujících měsících.

Září—listopad Engels sleduje průběh japonsko-čínské války. V dopisech Laure Lafarguové, Sorgovi a jiným socialistům konstatuje, že válka, ať už dopadne jakkoli, poslouží rozvoji kapitalismu v Číně.

6. září Engels odpovídá na pozvání k účasti na třetím sjezdu Socialistické strany italských pracujících a posílá na adresu Carla Dell Avalla sjezdu pozdrav; dopis vychází v italském socialistickém listu „Lotta di classe“ [„Třídní boj“] 22.—23. září.

Kolem 9. září Marignetti informuje Engelse o svých překladech „Vývoje rodiny, soukromého vlastnictví a státu“ a jiných Engelsových prací do italštiny a o potížích s jejich vydáním.

26. září Engels odpovídá na žádost redakce sicilského listu „Giustizia sociale“ [„Sociální spravedlnost“], který socialisté hodlali vydávat v Palermu, a píše pozdravný dopis sicilským socialistům; protože však vydávání listu bylo zastaveno, vychází dopis 30. června 1895 v sicilském socialistickém listu „La Riscossa“ [„Osvobození“].

Říjen—listopad Engelse navštěvuje Plechanov, který po vypovězení ze Švýcarska bydlí přechodně v Londýně.

Říjen Engels sleduje na podkladě novinových zpráv a dopisů od Iglesiase průběh stávky španělských textilních dělníků v Malaze. Je nadšen jejich houževnatým a odvážným bojem.

4. října Engels dokončuje práci na předmluvě k třetímu dílu „Kapitálu“.

Druhá polovina října — Engels sleduje průběh voleb do belgické poslanecké sněmovny, které se konaly 14. a 21. října a v nichž socialisté získali 32 mandátů. V dopise jednomu z vůdců belgické Dělnické strany Émilu Vanderveldovi vyzvedá velký význam této události jak pro belgický proletariát, tak pro dělnické hnutí jiných zemí.

27. října — Engels píše na žádost Turatiho dopis redakci časopisu „Critica Sociale", v kterém odpovídá na pokus italského buržoazního tisku konfrontovat revoluční boj italských socialistů s parlamentní činností německých sociálních demokratů, a tím vnést rozkol do mezinárodního dělnického hnutí. Dopis vychází 1. listopadu.

Konec října — listopad — Na frankfurtském sjezdu Sociálně demokratické strany Německa ve dnech 21.—27. října měl von Vollmar oportunistický projev o agrární otázce. V dopisech Sorgovi, Kautskému, Bebelovi, Liebknechtovi aj. Engels tento projev co nejostřeji kritizuje a Vollmarův požadavek ochrany soukromých zájmů rolnictva, včetně velkých sedláků, charakterizuje jako odklon od socialistických zásad.

Začátek listopadu — Engels čte francouzský překlad „Manifestu Komunistické strany", který vyšel v časopisu „L'Ère nouvelle", a dělá si k němu poznámky.

10. listopadu — Engels charakterizuje v dopise Sorgovi stav anglického dělnického hnutí; zdůrazňuje, že je nutné vytvořit masovou dělnickou stranu jako protiváhu k liberálům a konzervativcům; poukazuje na to, že vůdcové Sociálně demokratické federace setrvávají stále na sektářském stanovisku a přeměňují marxistickou teorii v mrtvé dogma. Naproti tomu vedení Nezávislé dělnické strany připouští kolísavost a úchylky od samostatné proletářské taktiky a přistupuje ke kompromisu s buržoaznímí stranami.

12. listopadu — Engels píše redakci listu „Vorwärts" dopis, v kterém ostře odmítá Vollmarův pokus zkreslit jeho stanovisko k agrární otázce; dopis vychází v listu „Vorwärts" 16. listopadu.

Mezi 15. a 22. listopadem — Engels píše „Rolnickou otázku ve Francii a v Německu". Touto prací odpovídá na Vollmarovo vystoupení a odhaluje chyby v zdůvodnění a doplňcích k agrárnímu programu, které byly přijaty v září na sjezdu francouzské Dělnické strany v Nantes.

Engels tyto chyby ostře kritizuje a vypracovává zásady marxistického agrárního programu. Práce vychází koncem listopadu v „Neue Zeit".

Druhá polovina listopadu—první polovina prosince Engels pozorně sleduje diskusi o agrární otázce, která se rozvinula v Sociálně demokratické straně Německa. Dává různé rady Bebelovi pro jeho boj proti Vollmarovi a kritizuje Liebknechta za jeho smířlivecký postoj. Dokazuje, že pro skutečnou jednotu strany je nutné rozhodně se vzepřít proti oportunistickým a rozkladným živlům; výsledky diskuse hodnotí Engels jako vítězství nad oportunismem.

22. listopadu List „Vorwärts" uveřejňuje zprávu, že nebude vydán čtvrtý díl „Kapitálu". Engels nato píše noticku, v které toto tvrzení vyvrací. Noticka je uveřejněna bez podpisu v listopadu v „Neue Zeit".

23. listopadu Engels děkuje v dopisu arménskému socialistovi I. Atabekjanzovi za překlad „Vývoje socialismu od utopie k vědě" a „Manifestu Komunistické strany" do arménštiny a také za informace o situaci v Arménii. Prohlašuje, že skutečné osvobození arménského národa je možné jedině tehdy, jestliže se rozvine revoluční hnutí v Rusku a bude svržen ruský carismus.

11. prosince Engels dává Plechanovovi právě vydaný třetí díl „Kapitálu" s přátelským věnováním.

12. prosince Engels posílá Sorgovi a Schlüterovi třetí díl „Kapitálu".

27. prosince Od 1. ledna vychází vídeňská „Arbeiter-Zeitung" jako deník. K této události Engels blahopřeje rakouským dělníkům; jeho dopis je uveřejněn v listu 1. ledna 1895.

1895

Leden—březen Labriola informuje Engelse o tom, že Loria a jeho stoupenci se znovu pokusili v tisku vyvrátit Marxovu ekonomickou teorii a napadnout teze, které uvedl Engels v předmluvě k třetímu dílu „Kapitálu"; Labriola také posílá Engelsovi italský překlad této předmluvy, která byla uveřejněna v italském socialistickém časopisu „La Rassegna" [„Přehled"].

Leden Engels začíná připravovat vydání Marxových a svých sebraných spisů; snaží se vyhledat Marxovy rané práce a také své

články, které vyšly v padesátých letech v listu „New-York Daily Tribune" [„Newyorská denní tribuna"]; koresponduje o tom s Kugelmannem.

První polovina ledna — Když se Engels dozvěděl o tíživé materiální situaci Wróblewského, vyzývá v dopisech Vaillantovi a Lafarguovi francouzské socialisty, aby Wróblewského pravidelně podporovali.

1. ledna — Engels posílá třetí díl „Kapitálu" Lavrovovi a Adlerovi.

3. ledna — S neutuchajícím zájmem sleduje Engels boj proti oportunistickým živlům v Sociálně demokratické straně Německa; v dopise německému sociálnímu demokratovi Paulu Stumpfovi poukazuje na to, že jednou z příčin obnovení oportunistických tendencí ve straně je ta okolnost, že do jejích řad vstupují nejen dělníci, ale i maloburžoazní živly. Engels podtrhuje nutnost boje s těmito tendencemi a věří ve vítězství revolučních sil.

9.—28. ledna — V dopisech Adlerovi se Engels zabývá problémy vedení listu „Arbeiter-Zeitung", které vyvstaly po změně listu v deník; organizuje materiální pomoc redakci, posílání zpráv atd.

Konec ledna — začátek února — Engels přičítá velký význam jednak tomu, aby byl definitivně odhalen kult Lassallovy osobnosti v německé sociální demokracii, který pěstovali oportunisté, a jednak tomu, aby si jeho stoupenci učinili správný obraz o vztahu Marxe k Lassallovi. Proto připravuje k tisku korespondenci mezi Marxem a Lassallem. Tuto práci však Engels za svého života už neuskutečnil.

Únor — Engels čte Plechanovovu knihu „K voprosu o razvitii monističeskogo vzglada na istoriju" [„K otázce rozvoje monistického názoru na dějiny"], kterou mu poslal autor.

Mezi 1. a 26. únorem — Na Plechanovovu žádost zařizuje Engels lázeňské léčení Věry Zasuličové.

První polovina února — Engels si dopisuje s Fischerem v souvislosti s plánem nakladatelství „Vorwärts" vydat jako brožuru sérii Marxových článků z „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" [„Nové porýnské noviny. Politicko-ekonomická revue"] z roku 1850, které se zabývaly francouzskou revolucí z roku 1848 a následujícími událostmi; navrhuje, aby brožura dostala název „Třídní boje ve Francii 1848—1850", stanoví obsah, název kapitol a výši nákladu.

2. února — Engels odpovídá na dotaz anglických a polských socialistů, jak nazvat řádný mezinárodní socialistický dělnický kongres, který je svolán na rok 1896 do Londýna; v dopise polskému socialistickému emigrantu Witoldovi Jodko-Narkiewiczovi souhlasí s tím, aby se kongres výjimečně nazýval „Mezinárodní kongres socialistických dělníků a tradeunionů". Tuto výjimku zdůvodňuje tím, že v Anglii stojí za tradeuniony většina organizovaných dělníků.

14. února — 6. března — Engels píše úvod k samostatnému vydání Marxovy práce „Třídní boje ve Francii 1848—1850". Rozpracovává v něm základní rysy taktiky dělnického hnutí ve změněných podmínkách boje proletariátu po revoluci z let 1848—1849 a přihlíží mezi jiným ke změnám v rozvoji vojenství. Na naléhání vůdců německé sociální demokracie, kteří se báli, že by úvod mohl dát zbytečně záminku k obnovení zákona proti socialistům, vypustil Engels v korektuře některá místa, vcelku však uchoval revoluční charakter své práce. Úvod vyšel v časopise „Neue Zeit" koncem března až začátkem dubna a v knize, která vyšla v polovině dubna.

Druhá polovina února — Engels čte rukopis francouzského překladu svého článku „K dějinám prvotního křesťanství", který pořídila Laura Lafarguová, a překlad na několika místech opravuje.

Kolem 20. února — Engels dostává od synovce své zemřelé ženy W. Burnse, který žije v Americe, některé údaje o socialistickém a stávkovém hnutí v USA, zejména o stávce zaměstnanců pouliční dopravy v Brooklynu.

Engels dostává od Bebela informaci o úmyslu německé vlády předložit Říšskému sněmu návrh nového protipřevratového zákona, který je namířen proti sociálním demokratům, a návrhy dalších reakčních zákonů.

5. března — Vaillant poslal Engelsovi návrhy zákonů (o obecním vlastnictví půdy, o osmihodinovém pracovním dnu a minimální mzdě dělníků ve státních podnicích, o vytvoření ministerstva práce atd.), které chtěli socialisté předložit francouzské poslanecké sněmovně. Engels studuje tyto návrhy zákonů a v dopise Vaillantovi vyslovuje k nim některé připomínky.

11. března a 6. dubna — Conrad Schmidt a německý buržoazní ekonom Werner Sombart uveřejnili recenze třetího dílu „Kapitálu", v kterých vy-

ložili nesprávně zákon hodnoty, průměrný zisk a výrobní cenu. Engels v dopisech kritizuje jejich mylné názory a objasňuje podstatu marxistického výkladu těchto kategorií.

Kolem 12. března Engels dostává od Laury Lafarguové informace o přípravách oslavy 1. máje ve Francii.

16. března Engels píše dopis Adlerovi, ve kterém mu dává rady a pokyny pro studium druhého a třetího dílu „Kapitálu".

Kolem 18. března Engels čte na žádost německého sociálního demokrata Carla Hirsche jeho články o boji za zkrácení pracovní doby ve spojitosti se stupňováním intenzity práce, které byly uveřejněny v „Sozialpolitisches Centralblatt" [„Sociálně politický ústřední list"], a sděluje Hirschovi k článkům své poznámky.

Konec března — začátek dubna Engels čte Lafarguovu knihu „Původ a vývoj vlastnictví". V dopise Lafarguovi hodnotí knihu vcelku kladně, kritizuje však některé autorovy názory.

Duben—květen Engels píše dva články jako dodatek k třetímu dílu „Kapitálu", „Zákon hodnoty a míra zisku" a „Burza". V prvním dodatku rozbírá Engels několik recenzí třetího dílu „Kapitálu"; v druhém, který zůstal fragmentem, analyzuje změněnou úlohu burzy a rychlé rozšíření akciových společností a hodnotí to jako nový charakteristický rys ve vývoji kapitalistické společnosti. Oba články nebyly za Engelsova života uveřejněny.

Duben Engels pokračuje v přípravě vydání Marxových a svých sebraných spisů, dopisuje si o tom s Bebelem, Fischerem a Mehringem.

1. dubna Engels rozhodně protestuje v dopise Kautskému proti tomu, že v listu „Vorwärts" z 30. března byly bez jeho vědomí uveřejněny výňatky z jeho úvodu k Marxově práci „Třídní boje ve Francii, 1848—1850", libovolně vybrané, takže vzbuzují dojem, že Engels je „smířlivým vyznavačem zákonnosti za každou cenu".

Začátek dubna Engels zamýšlí připravit k tisku čtvrtý díl „Kapitálu"; čte proto monografii švýcarského buržoazního ekonoma Stephana Bauera o vzniku učení fyziokratů, kterou Bauer napsal na podkladě neuveřejněných Quesnayových prací a poslal Engelsovi.

Kolem 15. dubna Engels posílá Marxovu práci „Třídní boje ve Francii, 1848 až 1850", která vyšla právě jako brožura za jeho redakce a s jeho úvodem, Lessnerovi, Zasuličové, Labriolovi, Vaillantovi a dalším představitelům mezinárodního dělnického hnutí.

15. dubna — 29. května Engels si dopisuje s Fischerem a Mehringem o vydání sborníku raných prací Marxových, které vycházely roku 1842 v „Rheinische Zeitung" [„Porýnské noviny"]. Toto vydání nemohl však Engels už uskutečnit.

Kolem 19. dubna Engels dostává od Martignettiho zprávu o překladu jeho úvodu k Marxově práci „Třídní boje ve Francii, 1848—1850" do italštiny. Překlad vychází 1. května ve zkrácené formě v časopise „Critica Sociale".

Květen Engels čte Kautského knihu „Vorläufer des neueren Sozialismus" [„Předchůdci novějšího socialismu"]; v dopise autorovi ukazuje na nedostatky jeho knihy, zvláště na to, že ignoruje nejnižší bezprávné vrstvy středověkého městského obyvatelstva, které byly předchůdcem proletariátu, a také na nedostatečné propracování otázek, které se vztahují k hospodářské situaci Německa a jiných evropských států v 15. a 16. století.

U Engelse se projevují první příznaky těžké nemoci, rakoviny jícnu.

Kolem 18. května Engels dostává od českého socialisty Hellera český překlad Marxovy „Námezdní práce a kapitálu", který vyšel ve Vídni.

21. května Engels se dovídá, že Kautsky a Bernstein připravují bez jeho vědomí několikasvazkové vydání dějin socialismu. V dopise Kautskému vyjadřuje nad tím své rozhořčení; v chování Kautského a Bernsteina spatřuje pokus zbavit ho fakticky účasti na vypracování dějin dělnického hnutí a vlivu na socialistické myšlení.

Červen — 24. července Engels se léčí v Eastbournu. Navštěvují ho tam Eleanor Marxová-Avelingová, Laura Lafarguová, Edward Aveling, Adler a jiní.

Kolem 1. června Adler informuje Engelse o politické situaci v Rakousku.

24. července Těžce nemocný Engels se vrací z Eastbournu do Londýna.

28. července — Engels, přestože je těžce nemocen, hovoří s Eleanor Marxovou-Avelingovou o situaci v anglické Nezávislé dělnické straně.

5. srpna (22.30) — Bedřich Engels umírá.

Mezi 6. a 10. srpnem — Socialistické a dělnické strany a také mnoho představitelů socialistického hnutí různých zemí vyjadřují telegraficky a písemně svou hlubokou soustrast nad Engelsovým úmrtím.

10. srpna — Engelsovy tělesné pozůstatky jsou zpopelněny v krematoriu ve Wokingu nedaleko Londýna. Smutečního shromáždění, které se koná v budově Waterlooského nádraží, se účastní Engelsovi přátelé a příbuzní, představitelé socialistických a dělnických stran a organizací většiny evropských zemí. Hovoří na něm nejbližší Marxův a Engelsův přítel Samuel Moore, Paul Lafargue, Wilhelm Liebknecht, August Bebel, Edward Aveling, Edouard Anseele a jiní vedoucí představitelé mezinárodního socialistického hnutí. Jménem ruských sociálních demokratů pokládá věnec ke smutečnímu katafalku Věra Zasuličová.

27. srpna — Podle Engelsovy závěti vhazují urnu s jeho popelem do moře u skal v Eastbournu Engelsovi nejbližší přátelé — Eleanor Marxová-Avelingová, Lessner aj.

Asi září — listopad — Vladimír Iljič Lenin, velký pokračovatel Marxova a Engelsova díla, píše nekrolog, v kterém všestranně hodnotí Engelsovu teoretickou a praktickou revoluční činnost. Článek vychází ve sborníku „Rabotnik“ [„Dělník“], čís. 1—2 z roku 1896.

JMENNÝ REJSTŘÍK

Adler, Victor (1852—1918), jeden ze zakladatelů a vůdců rakouské sociálně demokratické strany; v letech 1889—1895 si dopisoval s Engelsem; delegát mezinárodních socialistických dělnických kongresů z let 1889, 1891 a 1893; redaktor „Arbeiter-Zeitung"; později představitel oportunistického křídla v rakouské sociálně demokratické straně a v II. internacionále. — 87, 565

Adolf (1817—1905), vévoda nasavský (1839—1866), velkovévoda lucemburský (1890—1905). — 583

Aischylos (525—456 před n. l.), vynikající řecký dramatik, autor klasických tragédií. — 254, 255

Albrecht, Karl („prorok") (1788—1844), německý obchodník; za účast na opozičním hnutí „demagogů" byl odsouzen k 6 letům vězení; v roce 1841 se usadil ve Švýcarsku, kde nábožensko-mystickou formou hlásal ideje blízké Weitlingovu utopickému komunismu. — 505

Alexandr, viz *Alexandr III.*

Alexandr I. (1777—1825), ruský car (1801—1825). — 61—69, 78

Alexandr II. (1818—1881), ruský car (1855—1881). — 73, 75, 76, 477 485, 592

Alexandr III. (1845—1894), ruský car (1881—1894). — 83, 84, 90, 284, 295, 296, 297, 405, 406, 442, 595

Alexandr Makedonský (Veliký) (356 až 323 před n. l.), starověký vojevůdce a státník. — 517

Almohádové, berberská feudální dynastie, která vládla v severní Africe a v jižním Španělsku ve 12.—13. století. — 504

Almoravidé, berberská feudální dynastie, která vládla v severní Africe a v jižním Španělsku v 11.—12. století. — 504

Alvisi, italský politik, senátor. — 407 až 409

Amadeo I. (1845—1890), syn italského krále Viktora Emmanuela II., španělský král (1870—1873). — 472

Anaxagoras z Klazomen (Malá Asie) (asi 500—428 před n. l.), řecký materialistický filosof. — 337

Antiochos IV. Epifanes, syrský král (175 až 163 před n. l.) z dynastie Seleukovců. — 511

Antoninus Pius (86—161), římský císař (138—161). — 510

Arbib, Edoardo (1840—1906), italský politik a novinář, představitel buržoazní pravice, poslanec parlamentu (1879—1895). — 409

Archimédes (287—212 před n. l.), řecký matematik a fyzik. — 424

Ariosto, Lodovico (1474—1533), italský renesanční básník, autor eposu

„L'Orlando furioso" [„Zuřivý Roland"]. — 211

Arkwright, Richard (1732—1792), anglický podnikatel z období průmyslové revoluce; zkonstruoval spřádací stroje. — 350

Auer, Ignaz (1846—1907), německý sociální demokrat; povoláním sedlář; jeden z vůdců sociálně demokratické strany, byl několikrát zvolen za poslance německého Říšského sněmu; později přešel na pozice reformismu. — 104, 129

Augustus, Gaius Julius Caesar Octavianus (63 před n. l. —14 n. l.), římský císař (27 před n. l. — 14 n. l.). — 522

Aveling, Edward (1849—1898), anglický socialista, spisovatel, publicista; podílel se na překladu prvního dílu „Kapitálu" do angličtiny; od roku 1884 člen Sociálně demokratické federace, spoluzakladatel Socialistické ligy (1884); koncem osmdesátých až začátkem devadesátých let jeden z organizátorů masového hnutí nekvalifikovaných dělníků a nezaměstnaných; delegát mezinárodních socialistických dělnických kongresů z let 1889, 1891 a 1893; muž Marxovy dcery Eleanory. — 98, 101

Bacon, Francis (Baco Verulámský) (1561—1626), anglický filosof, přírodovědec a historik, zakladatel anglického materialismu. — 337 až 339

Bahr, Hermann (1863—1934), rakouský buržoazní umělecký a literární kritik a historik, spisovatel a dramaturg. — 118, 119, 121

Bachofen, Johann Jakob (1815—1887), švýcarský historik a právník, autor díla „Das Mutterrecht". — 252, 254 až 256, 258, 260, 262

Bakunin, Michail Alexandrovič (1814 až 1876), ruský revolucionář a publicista; jeden z hlavních ideologů anarchismu, narodnik, panslavista; účastník revoluce z let 1848—1849 v Německu; v I. internacionále vystupoval jako zapřisáhlý odpůrce marxismu a na haagském kongresu roku 1872 byl z I. internacionály pro svou rozbíječskou činnost vyloučen. — 89, 94, 105, 130, 390, 397—399, 472, 474

Barrot, Camille Hyacinthe Odilon (1791—1873), francouzský buržoazní politik, do února 1848 vůdce liberální dynastické opozice; od prosince 1848 do října 1849 byl v čele ministerského kabinetu, který se opíral o kontrarevoluční blok monarchistických frakcí. — 293, 583

Bastelica, André (1845—1884), představitel francouzského a španělského dělnického hnutí; povoláním typograf, člen I. internacionály, bakuninovec; roku 1871 člen generální rady I. internacionály a delegát londýnské konference. — 397

Bauer, Bruno (1809—1882), německý idealistický filosof, publicista; mladohegelovec, buržoazní radikál; po roce 1866 národní liberál; autor řady prací o historii křesťanství. — 386, 387, 393, 509, 510, 526

Beaumarchais, Pierre Augustin Caron *de* (1732—1799), francouzský dramatik. — 154

Bebel, August (1840—1913), marxista, jeden ze zakladatelů a nejvýznamnějších vůdců německé sociální demokracie; Marxův a Engelsův přítel a žák; jako rozhodný odpůrce prus-

kého militarismu usiloval o sjednocení Německa revolučně demokratickou cestou; v letech 1878—1890 vedl sociální demokracii v ilegálním boji proti zákonu proti socialistům. — 104, 129, 155, 181, 210, 290, 291, 427, 576, 598, 604

Becker, August (1814—1871), německý publicista, člen Svazu spravedlivých ve Švýcarsku, stoupenec Weitlingův; účastník revoluce z let 1848 až 1849 v Německu; počátkem padesátých let emigroval do USA, kde spolupracoval v demokratických novinách. — 506

Bedřich II. (Veliký) (1712—1786), pruský král (1740—1786). — 41, 55, 58—60, 431, 561, 580

Bedřich III. (1831—1888), pruský král a německý císař (9. března—15. června 1888). — 44

Bedřich Vilém I. (1802—1875), spoluregent (1841—1847) a hesenský kurfiřt (1847—1866). — 583

Bedřich Vilém II. (1744—1797), pruský král (1786—1797). — 60

Bedřich Vilém III. (1770—1840), pruský král (1797—1840). — 64

Bedřich Vilém IV. (1795—1861), pruský král (1840—1861). — 71

Beesly, Edward Spencer (1831—1915), anglický historik a politik, buržoazní radikál, pozitivista, profesor na londýnské universitě; v letech 1870 až 1871 hájil v anglickém tisku I. internacionálu a Pařížskou komunu. — 135, 136, 139, 154, 179, 180, 183, 189, 190, 194, 195

Benary, Ferdinand (1805—1880), německý filolog — orientalista a biblista; profesor v Berlíně. — 521—523

Bengel, Johann Albrecht (1687—1752), německý protestantský teolog, vykladač a vydavatel křesťanských náboženských textů. — 523

Bernadotte, Jean Baptiste Jules (1764 až 1844), francouzský maršál, zúčastnil se válek Francouzské republiky a napoleonských tažení; roku 1810 jej adoptoval švédský král Karel XIII., čímž se stal následníkem trůnu a regentem Švédska; roku 1813 se zúčastnil bojů proti Napoleonovi I.; v letech 1818—1844 švédský a norský král pod jménem Karel XIV. Jan. — 63

Bernstein, Eduard (1850—1932), německý sociální demokrat, publicista, redaktor listu „Der Sozialdemokrat" (1881—1890), delegát mezinárodních socialistických dělnických kongresů v letech 1889 a 1893; po Engelsově smrti, v druhé polovině devadesátých let vystupoval jako otevřený revizionista marxismu a byl jeden z vůdců oportunistického křídla německé sociální demokracie a II. internacionály. — 88

Beust, Friedrich (1817—1899), pruský důstojník, byl dán pro své politické přesvědčení do výslužby; zúčastnil se revoluce z let 1848—1849 v Německu; roku 1848 byl členem výboru kolínského Dělnického spolku a jedním z redaktorů „Neue Kölnische Zeitung" (září 1848 až únor 1849), roku 1849 se zúčastnil bádensko-falckého povstání; po revoluci emigroval do Švýcarska; profesor pedagogiky. — 433

Bevan, W., předseda svazu tradeunionů ve městě Swansea, v roce 1887 byl předsedou kongresu tradeunionů, který se zde konal. — 94

Biagini, úředník italského ministerstva financí. — 407, 408, 411

Bismarck, Otto, kníže von (1815—1898) pruský a německý státník a diplomat, představitel pruských junkerů; velvyslanec v Petrohradě (1859 až 1862) a v Paříži (1862); pruský ministerský předseda (1862—1871 a 1873—1890); kancléř Severoněmeckého spolku (1867—1871) a Německé říše (1871—1890); sjednotil Německo kontrarevoluční cestou; zapřisáhlý nepřítel dělnického hnutí, v roce 1878 prosadil výjimečný zákon proti socialistům. — 40—41, 43 až 46, 75, 76, 78, 82, 85, 115, 224—226, 228, 284, 291, 292, 294—296, 318, 328, 371, 406, 414, 447, 530, 535, 570, 573, 574, 576, 583, 584, 598, 607

Blanc, Jean Joseph Louis (1811—1882), francouzský maloburžoazní socialista, novinář a historik; roku 1848 člen prozatímní vlády a předseda lucemburské komise; zastával stanovisko kompromisu s buržoazií; v srpnu 1848 emigroval do Anglie, byl jedním z vůdců maloburžoazní emigrace v Londýně. — 290, 495

Blanqui, Louis Auguste (1805—1881), francouzský revolucionář, utopický komunista; organizátor několika tajných společností; aktivní účastník revolucí z let 1830 a 1848; vůdce tajné Společnosti čtyř ročních období, organizátor povstání z 12. května 1839; vůdce francouzského proletářského hnutí; strávil celkem 36 let ve vězení a trestaneckých koloniích. — 111, 232—234, 470, 474, 514, 574

Blum, Robert (1807—1848), německý maloburžoazní demokrat, povoláním novinář; vůdce levého křídla frankfurtského Národního shromáždění; v říjnu 1848 se zúčastnil obrany Vídně, po dobytí města byl kontrarevoluční armádou zastřelen. — 102

Boguslawski, Albert (1834—1905), pruský generál a vojenský spisovatel; zúčastnil se potlačení povstání v Polsku (1863—1864); v devadesátých letech aktivně spolupracoval v německém nacionalistickém tisku. — 582, 583

Böhme, Jakob (1575—1624), německý řemeslník, mystický filosof. — 338

Boisguillebert, Pierre Le Pesant, sieur de (1646—1714), francouzský ekonom feudálního absolutismu, předchůdce fyziokratů; zakladatel klasické buržoazní politické ekonomie v rámci feudální celkové koncepce; byl pro odstranění bídy mas. — 301, 594

Bolingbroke, Henry St. John vikomt (1678—1751), anglický filosof, deista; publicista a politik, jeden z vůdců strany toryů. — 348

Börne, Karl Ludwig (1786—1837), německý publicista a kritik, představitel radikální maloburžoazní opozice; ke konci života stoupenec křesťanského socialismu. — 87

Borrosch, Alois (1797—1869), německý politik, buržoazní liberál, pražský knihkupec; roku 1848 se zúčastnil revoluce v Rakousku. — 454

Boulanger, Georges Ernest Jean Marie (1837—1891), francouzský generál, politický dobrodruh, ministr války (1886—1887); pokoušel se za pomoci revanšistické protiněmecké propagandy a politické demagogie nastolit ve Francii svou vojenskou diktaturu. — 79, 111

Bourboni, královská dynastie ve Francii (1589—1792, 1814—1815 a 1815 až 1830), ve Španělsku (1701—1808,

1814—1868 a 1874—1931), v Neapoli a na Sicílii (1735—1860) a v Parmě (1748—1859). — 65, 69, 457

Bovio, Giovanni (1841—1903), italský buržoazní idealistický filosof a politik; republikán a antiklerikál; od roku 1876 člen parlamentu, universitní profesor v Neapoli. — 324 až 326

Bracke, Wilhelm (1842—1880), německý sociální demokrat, vydavatel socialistické literatury v Brunšviku; roku 1869 spoluzakladatel a vůdce Sociálně demokratické dělnické strany (eisenašských); měl blízko k Marxovi a Engelsovi; bojoval proti lassallovství; vystupoval, i když nedůsledně, proti oportunistickým silám v Sociálně demokratické dělnické straně. — 129, 393, 399

Bremer, Julius, německý sociální demokrat, dělník v tabákové továrně, vůdce dělnického hnutí v Magdeburku. — 121

Brentano, Lujo (1844—1931), německý buržoazní ekonom, katedrový socialista, buržoazní reformista; spoluzakladatel Spolku pro sociální politiku (1872). — 131, 133—167, 172, 177—179, 181—192, 194—201, 204, 205, 208—222, 356, 372

Bright, John (1811—1889), anglický továrník, buržoazní politik, jeden z předáků freetraderů a zakladatelů Ligy proti obilním zákonům; na počátku šedesátých let vůdce levého křídla liberální strany, byl několikrát ministrem v liberálních vládách. — 276, 316, 353, 369

Broadhurst, Henry (1840—1911), anglický politik, jeden z vůdců tradeunionů, reformista; povoláním zedník, později zaměstnán v odborech; tajemník parlamentního výboru kongresu tradeunionů (1875—1890), za liberální stranu člen parlamentu; roku 1866 náměstek ministra vnitra. — 377

Buckland, William (1784—1856), anglický geolog a duchovní; snažil se ve svých pracích smířit daný stav geologie s biblickými legendami. — 339

Burns, John (1858—1943), pracovník anglického dělnického hnutí; v osmdesátých letech jeden z předáků nových tradeunionů, vůdce stávky londýnských dokařů (1889); v devadesátých letech přešel na pozice liberálního tradeunionismu; vystupoval proti socialistickému hnutí; člen parlamentu (od roku 1892), v liberálních vládách ministr pro obecní samosprávu (1905—1914) a obchod (1914). — 377, 451, 605

Cabet, Étienne (1788—1856), francouzský právník a publicista; utopický komunista; autor utopického románu „Voyage en Icarie" [„Cesta do Ikarie"] (1842). — 95

Caesar, Gaius Julius (asi 100—44 před n. l.), římský vojevůdce a státník; autor díla „Commentarii de bello Gallico" [„Zápisky o válce galské"]. — 260

Caligula, Gaius Caesar (12—41), římský císař (37—41). — 522

Camphausen, Ludolf (1803—1890), německý bankéř, jeden z vůdců porýnské liberální buržoazie; v březnu až červnu 1848 byl pruským ministerským předsedou; vedl zrádcovskou politiku dohody s reakcí. — 386

Caprivi, Leo, hrabě von (1831—1899), pruský státník a generál, říšský

kancléř (1890—1894). — 224, 279, 297, 463

Carnot, Marie François Sadi (1837 až 1894), francouzský státník, umírněný buržoazní republikán, několikrát byl ministrem; president republiky (1887—1894). — 470

Cartwright, Edmund (1743—1823), známý anglický vynálezce. — 350

Cavalloti, Felice (1842—1898), italský politik a publicista, zúčastnil se národně osvobozeneckého hnutí v Itálii, předák buržoazních radikálů; od roku 1873 člen parlamentu. — 493

Cipriani, Amilcare (1844—1918), italský socialista; v šedesátých letech stoupenec Garibaldiho; účastník Pařížské komuny; místopředseda mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889. — 591

Claudius (Tiberius Claudius Drusus Nero Germanicus) (10 před n. l. až 54 n. l.), římský císař (41—54). — 511, 522

Clemenceau, Georges Benjamin (1841 až 1929), francouzský buržoazní politik a publicista, od osmdesátých let vůdce radikální strany; ministerský předseda (1906—1909 a 1917 až 1920); vedl imperialistickou politiku. — 297

Cobden, Richard (1804—1865), anglický továrník v Manchesteru, buržoazní politik; jeden z vůdců freetraderů, zakladatel Ligy proti obilním zákonům; člen parlamentu. — 276, 353

Colajanni, Napoleone (1847—1921), italský politik a publicista, republikán; zúčastnil se národně osvobozeneckého hnutí v Itálii; v osmdesátých a devadesátých letech se přiklánět k socialistům; od roku 1890 člen parlamentu. — 408—410

Collins, John Anthony (1676—1729), anglický materialistický filosof, deista. — 339

Commodianus (1. polovina 3. století), latinský básník a církevní hodnostář z doby prvotního křesťanství. — 511

Consiglio, generální ředitel neapolské banky, senátor. — 407

Constans, Jean Antoine Ernest (1833 až 1913); francouzský státník, umírněný buržoazní republikán; ministr vnitra (1880—1881, 1889—1892); vedl politiku krutého potlačování dělnického hnutí. — 296—298

Courier de Méré, Paul Louis (1772 až 1825), francouzský filolog a publicista, buržoazní demokrat; vystupoval proti aristokratické a klerikální reakci ve Francii. — 154

Coward, William (1657—1725), anglický lékař, materialistický filosof. — 339

Crispi, Francesco (1818—1901), italský státník, buržoazní republikán, účastník národně osvobozeneckého hnutí v Itálii; od konce šedesátých let stoupenec konstituční monarchie, vůdce tzv. buržoazní „levice", ministerský předseda (1887—1891 a 1893—1896); vedl politiku násilného potlačování italského dělnického a rolnického hnutí. — 407 až 409, 413, 530, 535

Cromwell, Oliver (1599—1658), anglický státník, vůdce buržoazie a zburžoaznělé šlechty za anglické buržoazní revoluce z konce 17. století; v letech 1653—1658 lord protektor Anglie, Skotska a Irska. — 346

Czapka, baron von, rakouský vládní rada. — 452

Černyševskij, Nikolaj Gavrilovič (1828 až 1889), ruský revoluční demokrat, učenec, spisovatel a literární kritik; jeden z významných předchůdců ruské sociální demokracie. — 477, 479, 484, 486

Dante, Alighieri (1265—1321), velký italský básník, autor „Božské komedie". — 416

Darboy, Georges (1813—1871), francouzský teolog, od roku 1863 pařížský arcibiskup; v květnu roku 1871 byl jako rukojmí zastřelen Pařížskou komunou. — 231

Darwin, Charles Robert (1809—1882), anglický přírodovědec, zakladatel nauky o původu a vývoji druhů rostlin a živočichů. — 261, 335

Dell'Avalle, Carlo, představitel italského socialistického hnutí, v roce 1894 člen vedení Socialistické strany italských pracujících. — 530

Démokritos z Abdéry (asi 460—asi 370 před n. l.), řecký filosof, jeden ze zakladatelů atomové teorie; první podal materialistický obraz světa, který jeho žáci dále rozvíjeli. — 337

Dibič, Ivan Ivanovič, hrabě (1785 až 1831), ruský generál-polní maršál, vrchní velitel za rusko-turecké války v letech 1828—1829; vrchní velitel armády, která potlačila polské povstání 1830—1831. — 69

Dickens, Charles (1812—1870), velký anglický realistický spisovatel. — 193

Dietz, Johann Heinrich Wilhelm (1843 až 1922), německý sociální demokrat, zakladatel nakladatelství J. H. W. Dietz, pozdějšího nakladatelství sociálně demokratické strany ve Stuttgartu; od roku 1881 člen Říšského sněmu. — 252

Dioklecián, Gaius Aurelius Valerius (asi 245—313), římský císař (284 až 305). — 584

Disraeli, Benjamin, od roku 1876 hrabě *Beaconsfield* (1804—1881), anglický státník a spisovatel, jeden z předáků toryů, ve druhé polovině 19. století vůdce konzervativní strany; kancléř pokladu (ministr financí) (1852, 1858—1859 a 1866—1868), ministerský předseda (1868 a 1874 až 1880). — 354

Dodwell, Henry (mladší) (zemř. roku 1784), anglický materialistický filosof; deista. — 339

Drumont, Édouard Adolphe (1844 až 1917), francouzský reakční publicista; autor mnoha antisemitských knih a statí. — 86

Dühring, Eugen Karl (1833—1921), německý eklektický filosof a vulgární ekonom, představitel reakčního maloburžoazního socialismu; ve své filosofii slučoval idealismus, vulgární materialismus a pozitivismus; metafyzik; v letech 1863 až 1877 soukromý docent na berlínské universitě. — 121, 332, 335

Duns Scotus, Jan (asi 1265—1308), středověký filosof, scholastik, představitel nominalismu, který byl ve středověku prvním výrazem materialismu; autor mnohasvazkové práce „Opus Oxoniense" [„Oxfordské spisy"]. — 337

Ehrenfreund, Isidor, rakouský bankovní úředník, člen klubu zaměstnanců vídeňských bankovních a úvěrových ústavů. — 86

Engelmann, Paul (1854—1916), představitel maďarského dělnického hnutí, povoláním klempíř; redaktor lis-

tu „Arbeiter-Wochen-Chronik"; v roce 1890 jeden ze zakladatelů a členů vedení Sociálně demokratické strany Uher, patřil k levému křídlu; v roce 1892 byl oportunisty ze strany vyloučen; organizátor a vůdce Sociálně demokratické dělnické strany (1892—1894); od roku 1894 dopisovatel listu „Arbeiter-Zeitung". — 404

Engels, Bedřich (1820—1895) (viz životopisná data). — 46, 48, 76, 88 až 90, 93, 94, 96, 104, 106, 108, 114, 117, 118, 122—124, 126, 128, 130, 208, 213, 215—218, 221, 222, 224, 236, 238, 240, 249, 251, 263, 265, 282, 284, 285, 304, 307—309, 323 až 326, 328, 330, 331, 338, 357, 358, 362, 378, 387, 388, 393, 394, 399, 402, 404, 416, 422, 441, 451, 454, 456, 459, 463, 467, 468, 471, 484, 493, 496, 497, 499, 504, 529, 531 533, 535—537, 541, 563—565, 578, 585, 586, 591, 592, 594, 595, 597 až 604, 606

Epikuros ze Samu (asi 341—asi 270 před n. l.), řecký materialistický filosof, ateista. — 386

Ernst, Paul (1866—1933), německý publicista, literární kritik a dramatik, koncem osmdesátých let se přiklonil k sociální demokracii; vůdce poloanarchistické opozice „mladých"; roku 1891 byl vyloučen ze Sociálně demokratické strany Německa; od první světové války ideově připravoval fašismus. — 118, 121—123

Eudes, Émile Désiré François (1843 až 1888), francouzský revolucionář, blanquista, generál národní gardy a člen Pařížské komuny; po porážce Komuny emigroval do Švýcarska, potom do Anglie; po návratu do Francie (po amnestii v roce 1880) jeden z organizátorů Ústředního revolučního výboru blanquistů. — 231, 470

Ewald, Georg Heinrich August (1803 až 1875), německý orientalista, badatel a kritik bible. — 521

Fallmerayer, Jakob Philipp (1790 až 1861), německý historik a cestovatel. — 525

Fawcett, Henry (1833—1884), anglický vulgární ekonom, od roku 1865 člen parlamentu, liberál. — 171

Ferdinand I. (1793—1875), rakouský císař (1835—1848). — 415

Ferdinand VII. (1784—1833), španělský král (1808 a 1814—1833). — 457

Ferry, Jules François Camille (1832 až 1893), francouzský advokát, publicista a politik, jeden z vůdců umírněných buržoazních republikánů, člen vlády národní obrany, starosta Paříže (1870—1871), bojoval proti revolučnímu hnutí; předseda vlády (1880—1881 a 1883—1885), vedl dobyvačnou koloniální politiku. — 223, 470

Filip II. Makedonský (asi 382—336 před n. l.), makedonský král (359—336 před n. l.). — 517

Filón Alexandrijský (asi 20 před n. l. až asi 54 n. l.), hlavní představitel židovsko-helenistické náboženské filosofie v Alexandrii na počátku 1. století, jeho učení mělo veliký vliv na utváření křesťanské teologie. — 509, 510, 513, 518

Flaviovci, dynastie římských císařů (69—96). — 510

Flocon, Ferdinand (1800—1866), francouzský politik a publicista, malo-

buržoazní demokrat; jeden z redaktorů listu „Réforme"; roku 1848 člen prozatímní vlády. — 495

Floquet, Charles Thomas (1828—1896), francouzský státník, buržoazní radikál; člen poslanecké sněmovny (1876—1893), několikrát byl jejím předsedou; předseda vlády (1888 až 1889); v roce 1892 byl usvědčen z účasti na panamské aféře a donucen vzdát se aktivní politické činnosti. — 412

Fontane, Marius (1838—1914), francouzský spisovatel; správní úředník Společnosti Panamského průplavu; po odhalení panamské aféry byl v roce 1893 odsouzen ke dvěma letům vězení, později byl rehabilitován. — 412

Forster, William Edward (1818—1886), anglický továrník a politik, liberál; člen parlamentu, ministr pro Irsko (1880—1882); vedl politiku krutého potlačování národně osvobozeneckého hnutí. — 352, 353

Fortis, Alessandro (1842—1909), italský advokát a politik; od roku 1880 člen parlamentu; vůdce tzv. buržoazní „levice". — 411

Fourier, François Marie Charles (1772 až 1837), francouzský utopický socialista. — 95, 251, 263, 516

Freycinet, Charles Louis *de Saulses de* (1828—1923), francouzský státník a diplomat; umírněný buržoazní republikán; několikrát byl ministrem, předseda vlády (1879—1880, 1882, 1886, 1890—1892); v roce 1892 byl zkompromitován v souvislosti s odhalením panamské aféry; byl donucen podat demisi a vzdát se na určitou dobu aktivní politické činnosti. — 412

Galba (Servius Sulpicius Galba) (asi 5 před n. l.—69 n. l.), římský státník; v šedesátých letech místodržitel provincie Tarragona ve Španělsku; po smrti císaře Nerona v červnu roku 68 prohlášen císařem; v lednu roku 69 padl za oběť spiknutí pretoriánů, které organizoval Otho v době povstání vojsk a lidu proti Galbově vládě. — 522, 523

Garibaldi, Menotti (1840—1903), syn Giuseppa Garibaldiho, účastník národně osvobozeneckého hnutí v Itálii, za prusko-francouzské války bojoval na straně Francie; od sedmdesátých let podnikatel, poslanec italského parlamentu (1876—1900). — 410

Gavazzi, italský politik, počátkem devadesátých let člen parlamentu. — 408

Geib, August (1842—1879), německý sociální demokrat, knihkupec v Hamburku; člen Všeobecného německého dělnického spolku; účastník eisenašského sjezdu v roce 1869 a spoluzakladatel Sociálně demokratické dělnické strany; pokladník strany (1872—1878), člen Říšského sněmu (1874—1877). — 129

Gercen, Alexandr Ivanovič (1812–1870), ruský revoluční demokrat; materialistický filosof, publicista a spisovatel; roku 1847 emigroval, v Londýně založil vydavatelství „Volnaja russkaja tipografija" [„Svobodná ruská tiskárna"] a vydával sborník „Poljarnaja Zvezda" a list „Kolokol". — 474, 477, 483, 484

Gervais, Alfred Albert (1837—1921), francouzský admirál; účastník krymské a prusko-francouzské války a koloniální výpravy do Číny (1860);

v roce 1891 velel francouzské eskadře, se kterou navštívil Kronštadt. — 406

Giers, Nikolaj Karlovič (1820—1895), ruský diplomat, vyslanec v Teheránu (od roku 1863), v Bernu (od roku 1869), ve Stockholmu (od roku 1872), náměstek ministra zahraničních věcí (1875—1882), ministr zahraničních věcí (1882—1895). — 51

Giffen, sir Robert (1837—1910), anglický buržoazní ekonom a statistik, finanční odborník, vedoucí statistického oddělení v Board of Trade [ministerstvo obchodu] (1876 až 1881). — 319, 372, 551

Giolitti, Giovanni (1842—1928), italský státník, vůdce tzv. buržoazní „levice"; ministr financí (1889 až 1890), ministerský předseda (1892 až 1893); po odhalení nepořádků v Banca Romana byl donucen podat demisi a na čas se vzdát politické činnosti. — 408, 409, 412, 413

Giraud-Teulon, Alexis (nar. roku 1839), profesor dějepisu v Ženevě, autor řady prací o dějinách prvobytně pospolné společnosti. — 260, 263

Gladstone, William Ewart (1809—1898) anglický státník, tory, později peelovec, v druhé polovině 19. století předák liberální strany; kancléř pokladu (ministr financí) (1852 až 1855 a 1859—1866) a ministerský předseda (1868—1874, 1880—1885, 1886, 1892—1894). — 59, 80, 134, 135, 138—140, 142, 146, 149, 150, 152, 154, 155, 159—162, 164—168, 172, 174—207, 209—217, 219, 221, 377, 449

Glücksburský Kristián, viz *Kristián*, vévoda *Glücksburský*

Goethe, Johann Wolfgang (1749—1832), velký německý spisovatel a myslitel. — 211, 341

Gorčakov, Alexandr Michajlovič, kníže (1798—1883), ruský státník a diplomat, velvyslanec ve Vídni (1854 až 1856), ministr zahraničních věcí (1856—1882). — 51, 74

Gracchus (Gaius Sempronius Gracchus) (153—121 před n. l.), tribun lidu (123—122 před n. l.) ve starém Římě, bojoval za prosazení agrárních zákonů v zájmu rolnictva; bratr Tiberia Graccha. — 583

Gracchus (Tiberius Sempronius Gracchus) (162—133 před n. l.), tribun lidu (133 před n. l.) ve starém Římě, bojoval za prosazení agrárních zákonů v zájmu rolnictva. — 583

Grévy, François Paul Jules (1807 až 1881), francouzský státník, umírněný buržoazní republikán; president republiky (1879—1887). — 470

Grimaldi, Bernardino (1841—1897), italský státník, od roku 1876 člen parlamentu, patřil k tzv. buržoazní „levici", ministr financí (1879, 1888 až 1889, 1890—1891), kancléř pokladu (1892 —1893). — 410—412

Grosvenor, Hugh Lupus, vévoda *Westminsterský* (1825—1899), anglický politik, liberál, člen parlamentu; velkostatkář. — 87

Guillaume, James (1844—1916), švýcarský učitel, anarchista, bakuninovec, člen I. internacionály, jeden z organizátorů Aliance socialistické demokracie; na haagském kongresu pro rozbíječskou činnost vyloučen z I. internacionály; za první světové války sociálšovinista. — 399

Guizot, François Pierre Guillaume (1787—1874), francouzský buržoaz-

ní historik a státník, v letech 1840 až 1848 vedl vnitřní i zahraniční politiku Francie; zastánce zájmů velké finanční buržoazie. — 387

Gülich, Gustav (1791—1847), německý buržoazní ekonom a historik; autor řady prací o dějinách národního hospodářství. — 55

Gustav III. (1746—1792), švédský král (1771—1792). — 61

Hadrián (Hadrianus Publius Aelius) (76—138), římský císař (117—138). — 510

Hansemann, David (1790—1846), německý velkokapitalista, jeden z vůdců porýnské liberální buržoazie; v březnu—září 1848 pruský ministr financí; vedl zrádcovskou politiku paktování s kontrarevolucí. — 386

Hardie, James Keir (1856—1915), anglický horník, později publicista, představitel anglického dělnického hnutí, reformista; zakladatel a vůdce Skotské dělnické strany (od roku 1888) a Nezávislé dělnické strany (od roku 1893), aktivní pracovník Labour Party. — 377, 451.

Hartley, David (1705—1757), anglický lékař, materialistický filosof. — 339

Haxthausen, August (1792—1866), pruský vládní rada, autor několika děl o pozůstatcích občinového zřízení v ruském zemědělství; v politických názorech reakcionář, obhájce nevolnictví. — 474, 484

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770 až 1831), význačný představitel německé klasické filosofie, objektivní idealista; v jeho systému je celý přírodní, historický i duchovní svět poprvé znázorněn jako proces. — 342, 361

Heine, Heinrich (1797—1856), velký německý revoluční básník. — 87, 412, 450, 516

Héritier, Louis (1863—1898), švýcarský socialista, autor řady prací o historii revolučního a socialistického hnutí. — 397—399

Hobbes, Thomas (1588—1679), anglický filosof, představitel mechanického materialismu; Hobbesovy sociálně politické názory měly výrazně protidemokratickou tendenci. — 338, 339, 348

Hodgskin, Thomas (1787—1869), anglický ekonom a publicista; hájil zájmy proletariátu; kritizoval kapitalismus z pozic utopického socialismu a využíval přitom Ricardovy teorie. — 331

Hoffmann von Fallersleben, August Heinrich (1798—1874), německý buržoazní básník a filolog. — 447

Homér, pololegendární starořecký epický básník, autor „Iliady" a „Odyssey". — 214

Hopkins, Thomas (počátek 19. století), anglický ekonom. — 331

Hunter, Henry Julian, anglický lékař, autor řady zpráv o špatných podmínkách dělnické třídy. — 168

Hyndman, Henry Mayers (1842—1921), (v osmdesátých letech vystupoval pod pseudonymem John Broadhouse), anglický socialista, reformista; jeden ze zakladatelů a vůdců Demokratické federace (1881), která se později změnila v Sociálně demokratickou federaci (1884); zastával oportunistickou a sektářskou linii v dělnickém hnutí, později jeden z vůdců Britské socialistické strany, v roce 1916 byl pro imperialistickou válečnou propagandu byl ze strany vyloučen. — 98, 99

Chateaubriand, François René, vikomt *de* (1768—1848), význačný francouzský spisovatel, reakční státník a diplomat, ministr zahraničních věcí (1822—1824), zástupce Francie na kongresu ve Veroně (1822). — 68

Chauvin, Nicolas, bývalý granátník a ctitel Napoleona I., symbol chvástavého a přehnaně nadšeného vlastence. Od něho odvozen pojem šovinismus. — 447

Ibsen, Henrik (1828—1906), největší norský dramatik. — 120

Iglesias Posse, Pablo (1850—1925), představitel španělského dělnického a socialistického hnutí, povoláním typograf; proletářský publicista; člen španělské federální rady I. internacionály (1871—1872), Nové madridské federace (1872—1873); bojoval proti anarchistickému vlivu; roku 1879 spoluzakladatel Socialistické dělnické strany Španělska, později jeden z vůdců reformistického křídla; delegát mezinárodních socialistických dělnických kongresů z let 1889, 1891 a 1893. — 529

Irenaeus (řec. Eirenaios) (asi 130—asi 202), Řek z Malé Asie, od roku 177 lyonský biskup; ve svých dílech vystupoval proti kacířství a založil křesťanskou dogmatiku. — 522, 523

Jančuk, Nikolaj Andrejevič (1859 až 1921), ruský etnograf, sběratel národních písní; v osmdesátých až devadesátých letech tajemník etnografického oddělení Společnosti přátel přírodopisu, antropologie a etnografie. — 401

Jindřich IV. (1553—1610), francouzský král (1589—1610). — 406

Jindřich VII. (1457—1509), anglický král (1485—1509). — 347

Jindřich VIII. (1491—1547), anglický král (1509—1547). — 347

Jiří V. (1819—1878), hannoverský král (1851—1866). — 583

Jones, Richard (1790—1855), anglický buržoazní ekonom; jeho práce ukazují na úpadek a rozpad klasické školy politické ekonomie, ale překonal Ricarda v některých speciálních otázkách politické ekonomie. — 208

Josef II., (1741—1790), syn a spoluvladař císařovny Marie Terezie (1765 až 1780), císař tzv. Svaté říše římské (1765—1790). — 56, 58, 60

Juvenál (Decimus Iunius Iuvenalis) (nar. asi roku 60—zemř. po roce 127), významný římský satirický básník. — 583

Kalvín, Jan (1509—1564), významný reformátor, zakladatel jednoho z protestantských směrů — kalvinismu, který vyjadřoval zájmy buržoazie v době původní akumulace kapitálu. — 345

Kanitz, Hans Wilhelm Alexander, hrabě (1841—1913), německý politik, jeden z vůdců konzervativní strany, člen pruské poslanecké sněmovny a německého Říšského sněmu; hájil zájmy velkostatkářů. — 550

Kant, Immanuel (1724—1804), hlavní představitel klasické německé filosofie, snažil se smířit materialismus s idealismem; známý též svými přírodovědnými pracemi. — 342

Karel I., (1600—1649), anglický král (1625—1649); popraven za anglic-

ké buržoazní revoluce v 17. století. — 346
Karel X. (1757—1836), francouzský král (1824—1830). — 68
Karel XII. (1682—1718), švédský král (1697—1718). — 53
Kateřina II. (1729—1796), ruská carevna (1762—1796). — 50, 55, 57—61, 63, 65, 75
Kautská, Louisa, rakouská socialistka, první žena Karla Kautského; od roku 1890 byla Engelsovou sekretářkou. — 308
Kautsky, Karl (1854—1938), německý sociální demokrat, publicista, redaktor listu „Die Neue Zeit" (1883 až 1917); v osmdesátých letech obhájce marxismu; napsal řadu prací o otázkách teorie marxismu, které bez ohledu na chyby sehrály závažnou úlohu v propagaci marxismu; později oportunista a ideolog centrismu v německé sociální demokracii a v II. internacionále; po Velké říjnové socialistické revoluci otevřeně vystupoval proti diktatuře proletariátu a sovětské moci. — 57
Kelleyová-Wischnewetzká, Florence (1859 až 1932), americká socialistka, později buržoazní reformistka, přeložila do angličtiny Engelsovu knihu „Postavení dělnické třídy v Anglii"; žena ruského emigranta socialisty Wischnewetzkého. — 310, 363
Kennan, George (1845—1924) americký novinář a cestovatel; v letech 1885 až 1886 skončil své cesty po Sibiři a dojmy z nich popsal v řadě statí pod názvem „Siberia and the Exile System" [„Sibiř a systém vyhnanství"]. — 80
Kokosky, Samuel (1838—1899), německý publicista, v roce 1872 se přiklonil k sociální demokracii, redaktor několika sociálně demokratických časopisů. — 399
Köller, Ernst Matthias von (1841 až 1928), německý reakční státník, konzervativec, člen Říšského sněmu (1881—1888), pruský ministr vnitra (1894—1895); pronásledoval sociálně demokratickou stranu. — 584
Konstantin I. Veliký (Flavius Valerius Constantinus) (asi 274—337), římský císař (306—337). — 509, 512, 585
Konstantin Pavlovič (1779—1831), ruský velkokníže, druhý syn cara Pavla I., od roku 1814 vrchní velitel polské armády, místodržitel Polska (1814 až 1831). — 70
Kovalevskij, Maxim Maximovič (1851 až 1916), ruský sociolog, historik, etnograf a právník; liberální politik, autor řady prací o dějinách prvobytně pospolné společnosti. — 336
král hannoverský, viz *Jiří V.*
Kristián, vévoda *Glücksburský* (1818 až 1906), od roku 1852 dánský následník trůnu; dánský král pod jménem Kristián IX. (1863—1906). — 72
Kroisos, lydský král (560—546 před n. l.). — 45
Krupp, Friedrich Alfred (1812—1887), německý velkoprůmyslník, majitel oceláren a zbrojařských závodů, které dodávaly děla a zbraně mnoha evropským státům. — 560
Kuhlmann, Georg (nar. roku 1812), tajný agent rakouské vlády; šarlatán; ve čtyřicátých letech hlásal mezi německými řemeslníky a Weitlingovými stoupenci ve Švýcarsku ideje pravého socialismu, zaha-

lené náboženskou frazeologií. — 506, 507

kurfiřt hesenský, viz *Bedřich Vilém I.*

Lafargue, Paul (1842—1911), francouzský socialista, význačný propagátor marxismu, člen generální rady I. internacionály; spoluzakladatel francouzské Dělnické strany (1879); jeden z organizátorů a delegátů mezinárodních socialistických dělnických kongresů z let 1889 a 1891; Marxův a Engelsův žák a spolubojovník; muž Marxovy dcery Laury. — 283, 306, 335, 536, 558

Lafarguová, Laura (1845—1911), druhá dcera Karla Marxe, představitelka francouzského dělnického hnutí; v roce 1868 se provdala za Paula Lafargua. — 306

Lamennais (La Mennais) Félicité Robert *de* (1782—1854), francouzský abbé, publicista, jeden z ideologů křesťanského socialismu. — 506

Laplace, Pierre Simon, markýz *de* (1749 až 1827), francouzský astronom, matematik a fyzik; nezávisle na Kantovi vytvořil hypotézu o vzniku sluneční soustavy z plynné mlhoviny a zdůvodnil ji matematicky. — 340

Lasker, Eduard (1829—1884), německý politik, člen Říšského sněmu, do roku 1866 člen Pokrokové strany, později jeden ze zakladatelů a vůdců Národně liberální strany, která podporovala Bismarckovu reakční politiku. — 181, 210

Lassalle, Ferdinand (1825—1864), německý maloburžoazní publicista, advokát, v letech 1848—1849 se zúčastnil demokratického hnutí v Porýnské provincii; počátkem šedesátých let se připojil k dělnickému hnutí a byl jedním ze zakladatelů Všeobecného německého dělnického spolku (1863), podporoval politiku sjednocení Německa „shora" pod hegemonií kontrarevolučního Pruska; založil oportunistický směr v německém dělnickém hnutí. — 87, 94, 104, 106, 129, 130, 155, 215, 269, 290, 291, 332, 360, 470, 576

Latham, Robert Gordon (1812—1888), anglický filolog a etnolog, profesor londýnské university. — 257

Laveleye, Emile Louis Victor *de* (1822 až 1892), belgický buržoazní historik a ekonom. — 148, 198

Lazzaroni, Cesare, baron (nar. roku 1825), hlavní pokladník Banca Romana. — 408, 410, 412

Lazzaroni, Michele, baron, italský šlechtic, synovec Cesara Lazzaroniho. — 411

Ledru-Rollin, Alexandre Auguste (1807 až 1874), francouzský publicista a politik, jeden z vůdců maloburžoazních demokratů; redaktor listu „Réforme"; roku 1848 byl členem prozatímní vlády; poslanec Ústavodárného a Zákonodárného shromáždění, kde vedl stranu Hory; po demonstraci z 13. června 1849 emigroval do Anglie; jeden z vůdců maloburžoazní emigrace v Londýně. — 470, 495

Leopold II. (1747—1792), císař tzv. Svaté říše římské (1790—1792). — 60

Lesseps, Ferdinand Marie, vicomte *de* (1805—1894), francouzský inženýr a obchodník; zorganizoval mezinárodní společnost, která uskutečnila stavbu Suezského průplavu (1859—1869); vedoucí společnosti pro výstavbu Panamského průplavu; po odhalení panamské aféry byl

v roce 1893 odsouzen k pěti letům vězení. — 412

Lesseps, Charles Aimée Marie (1849 až 1923), francouzský obchodník, syn Ferdinanda Lessepse, jeden ze správců společnosti Panamského průplavu; po odhalení panamské aféry byl odsouzen v roce 1893 k jednomu roku vězení. — 412

Lessner, Friedrich (1825—1910), představitel německého a mezinárodního dělnického hnutí, povoláním krejčí; člen Svazu komunistů, účastník revoluce z let 1848—1849; v kolínském procesu proti komunistům v roce 1852 odsouzen ke třem letům pevnostního vězení, od roku 1856 emigrant v Londýně; člen Německého dělnického vzdělávacího spolku a generální rady I. internacionály; aktivně bojoval za Marxovu linii; později jeden ze zakladatelů Nezávislé dělnické strany v Anglii; Marxův a Engelsův přítel a spolubojovník. — 308

Leuthner, Karl (nar. roku 1869), rakouský sociální demokrat, člen redakce listu „Arbeiter-Zeitung"; od roku 1911 člen Říšského sněmu. — 463

Levi, Leone (1821—1888), anglický buržoazní ekonom, statistik a právník. — 319, 372

Liebig, Justus (1803—1873), významný německý vědec, jeden ze zakladatelů agrochemie. — 360

Liebknecht, Wilhelm (1826—1900), významný představitel německého a mezinárodního dělnického hnutí; člen Svazu komunistů; účastník revoluce z let 1848—1849; emigroval do Anglie, v roce 1862 se vrátil do Německa; člen I. internacionály; aktivní bojovník proti lassallovství; propagoval Marxovy myšlenky a prosazoval zásady I. internacionály v německém dělnickém hnutí; od roku 1867 poslanec Říšského sněmu; jeden ze zakladatelů a vůdců německé sociální demokracie; redaktor listu „Volksstaat" (1869 až 1876) a „Vorwärts" (1890—1900); za prusko-francouzské války stál na stanovisku proletářského internacionalismu; v některých otázkách zaujímal kompromisní stanovisko se sklonem k oportunismu; delegát mezinárodních socialistických dělnických kongresů z let 1889, 1891 a 1893; Marxův a Engelsův přítel a spolubojovník. — 104, 129, 155, 275, 290, 291, 604

Linton, William James (1812—1897), anglický řezbář, rytec a spisovatel; účastník chartistického hnutí, zakladatel časopisu „The English Republic", v němž otiskoval Gercenovy články; v roce 1866 emigroval do USA. — 477

Liven, Christofor Andrejevič, kníže (1774—1839), ruský diplomat, vyslanec v Berlíně (1810—1812), velvyslanec v Londýně (1812—1834). — 50, 68

Locke, John (1632—1704), anglický filosof, dualista, senzualista; buržoazní ekonom. — 339

Longuetová, Jenny, viz *Marxová*, Jenny

Lubbock, sir John (od roku 1899) lord *Avebury* (1834—1913), anglický biolog, stoupenec Darwinův, etnolog a archeolog, autor prací o dějinách pravěké společnosti; finančník a politik, liberál. — 259, 260

Lücke, Gottfried Christian Friedrich (1791—1855), německý protestantský teolog; profesor v Bonnu, po-

zději v Göttingen; autor „Kommentar über die Schriften des Evangelisten Johannes" [„Komentář k listům Jana Evangelisty"]. — 521

Ludvík XIV. (1638—1715), francouzský král (1643—1715). — 55, 301

Ludvík XVI. (1754—1793), francouzský král (1774—1792), popraven za Francouzské revoluce. — 230

Ludvík Bonaparte, viz *Napoleon III.*

Ludvík Filip, (1773—1850), vévoda Orleánský, francouzský král (1830 až 1848). — 227, 228, 277, 346, 352

Ludvík Napoleon viz *Napoleon III.*

Lukianos ze Samosaty (asi 120—asi 180) řecký satirický spisovatel, ateista. — 505, 506

Luther, Martin (1483—1546), významný reformátor, zakladatel protestantismu (luteránství) v Německu; ideolog německého měšťanstva; za selské války v roce 1525 se postavil na stranu knížat proti vzbouřeným sedlákům a městské chudině. — 345, 525

MacKinley, William (1843—1901), americký státník, jeden z vůdců republikánské strany; od roku 1877 byl několikrát členem Kongresu; v roce 1890 vyhlásil v zájmu monopolistů zákon o ochranářském celním tarifu; president USA (1897—1901), vedl agresívní zahraniční politiku. — 384

MacLennan, John Fergusson (1827 až 1881), skotský právník a historik, autor prací o dějinách manželství a rodiny. — 252, 256—263

Mac-Mahon, Marie Edme Patrice Maurice (1808—1893), francouzský reakční politik a generál, od roku 1859 maršál, bonapartista; účastník krymské války, války v Itálii a prusko-francouzské války; jeden z katů Pařížské komuny, vrchní velitel armády versailleské vlády; president třetí republiky (1873—1879). — 530, 574

Manners, John James Robert (1818 až 1906), anglický státník, tory, později konzervativec, ve čtyřicátých letech patřil ke skupině „Mladá Anglie", člen parlamentu, několikrát byl ministrem v konzervativních vládách. — 354

Mantell, Gideon Algernon (1790 až 1852), anglický geolog, paleontolog, snažil se své vědecké objevy uvést v soulad s biblickými legendami. — 339

Manteuffel, Otto Theodor baron von (1805—1882), pruský státník, představitel reakční šlechtické byrokracie, ministr vnitra (listopad 1848 až listopad 1850), ministerský předseda a ministr zahraničních věcí (1850—1858). — 85

Marcus Aurelius Antoninus (Mark Aurel) (121—180), římský císař (161—180), stoický filosof, — 510

Marie Terezie (1717—1780), rakouská arcivévodkyně (1740—1780), císařovna tzv. Svaté říše římské (1745 až 1780). — 58

Marrast, Armand (1801—1852), francouzský publicista a politik, jeden z vůdců umírněných buržoazních republikánů; redaktor listu „National"; roku 1848 člen prozatímní vlády a pařížský starosta, předseda Ústavodárného shromáždění (1848 až 1849). — 290

Martignetti, Pasquale, italský socialista; překladatel Marxových a Engelsových děl do italštiny. — 250, 253

Martini, Ferdinando (1841—1928), italský politik, novinář a dramatik; patřil k tzv. buržoazní „levici", ministr školství a osvěty (1892 až 1893). — 410

Marx, Heinrich (1782—1838), otec Karla Marxe; advokát později justiční rada v Trevíru. — 386

Marx, Karel (1818—1883) (viz životopisná data). — 49, 70, 76, 87, 89, 93, 94, 96, 107, 115, 118, 120, 121, 124, 127, 129—131, 133—140, 142 až 150, 152—157, 159—167, 172, 174, 177—192, 194—215, 217—219, 221, 225, 226, 234, 237, 241—243, 246, 261, 263, 290, 291, 301, 303, 306, 308, 314, 318, 325, 331, 332, 335, 336, 339, 349, 360, 361, 367, 368, 371, 386—391, 393, 394, 397, 398, 415, 454, 459, 460, 462, 464, 469 až 471, 479, 482—485, 488 až 492, 494, 535, 560, 563, 566—569, 572, 575, 606

Marxová, Jenny, rozená *von Westphalen* (1814—1881), žena a spolupracovnice Karla Marxe. — 306, 387, 393

Marxová, Jenny (1844—1883), představitelka mezinárodního dělnického hnutí; Marxova nejstarší dcera, od roku 1872 žena Charlese Longueta. — 306, 393

Marxová-Avelingová, Eleanor, (1855 až 1898), představitelka anglického a mezinárodního dělnického hnutí v osmdesátých a devadesátých letech, publicistka; Marxova nejmladší dcera, od roku 1884 žena Edwarda Avelinga; pracovala pod bezprostředním vedením Bedřicha Engelse, aktivně se zúčastnila organizování povstání nekvalifikovaných dělníků, byla jedním z organizátorů stávky londýnských dokařů v roce 1889; zúčastnila se příprav mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1889, delegátka mezinárodních socialistických kongresů z let 1891 a 1893. — 98—100, 134, 149—151, 153, 198—201, 203 až 208, 212, 213, 215, 306

Matkin, William, anglický tradeunionista, vedoucí představitel svazu tesařů a truhlářů; v devadesátých letech vystupoval proti účasti anglických tradeunionů v mezinárodním socialistickém hnutí. — 381

Mazzini, Giuseppe (1805—1872), italský revolucionář, buržoazní demokrat, jeden z vůdců národně osvobozeneckého hnutí v Itálii, v roce 1849 stál v čele prozatímní vlády Římské republiky; v roce 1850 jeden z organizátorů Ústředního výboru evropské demokracie v Londýně, v padesátých letech vystupoval proti vměšování bonapartistické Francie do národně osvobozeneckého boje italského lidu; když byla roku 1864 založena I. internacionála, snažil se podřídit ji svému vlivu; roku 1871 vystoupil proti Pařížské komuně a generální radě; bránil rozvoji samostatného dělnického hnutí v Itálii. — 75, 389

Mehring, Franz (1846—1919), významný představitel německého dělnického hnutí, historik a publicista; v osmdesátých letech se stal marxistou; napsal řadu děl o dějinách Německa a o německé sociální demokracii, Marxův životopisec, jeden z redaktorů časopisu „Neue Zeit"; jeden z vůdců a teoretiků levého křídla německé sociální demokracie, sehrál důležitou úlohu při založení Komunistické strany Německa. — 215

Meissner, Otto Karl (1819—1902), hamburský nakladatel; vydal Marxův „Kapitál" a řadu dalších Marxových a Engelsových děl. — 568

Menger, Anton (1841—1906), rakouský právník, profesor vídeňské university. — 331, 503

Mesa y Leompart, José (1840—1904), španělský socialista, povoláním tiskař; jeden z organizátorů sekcí I. internacionály ve Španělsku, člen španělské federální rady (1871 až 1872); redaktor listu „La Emancipación" (1871—1873) a člen Nové madridské federace (1872—1873); bojoval proti anarchismu; jeden z prvních propagátorů marxismu ve Španělsku; roku 1879 spoluzakladatel Socialistické dělnické strany Španělska; přeložil do španělštiny řadu Marxových a Engelsových děl. — 237

Metternich, Klemens, kníže (1773 až 1859), rakouský reakční státník a diplomat, ministr zahraničních věcí (1809—1821) a kancléř (1821 až 1848), jeden ze zakladatelů Svaté aliance. — 71

Miceli, Luigi (1824—1906), italský politik, účastník revoluce z let 1848 až 1849 a národně osvobozeneckého hnutí v Itálii; od roku 1861 člen parlamentu, patřil k tzv. buržoazní „levici"; ministr zemědělství (1879 až 1881, 1888—1891). — 408, 409

Michajlovskij, Nikolaj Konstantinovič (1842—1904), ruský sociolog, publicista a literární kritik, ideolog liberálního narodnictví, odpůrce marxismu, prosazoval nevědeckou subjektivní metodu v sociologii; jeden z redaktorů časopisů „Otěčestvennyje zapiski" a „Russkoje bogatstvo". — 483

Miklošič, Franc (1813—1891), představitel slovanské filologie, položil základy srovnávací mluvnice slovanských jazyků; původem Slovinec. — 54

Mikuláš I. (1796—1855), ruský car (1825—1855). — 69, 71—73, 300, 415, 485, 592

Mikuláš II. (1868—1918), ruský car (1894—1917). — 581

Miquel, Johannes (1828—1901), německý politik, ve čtyřicátých letech člen Svazu komunistů; později národní liberál, v devadesátých letech pruský ministr financí. — 277

Molière, Jean Baptiste (vlastním jménem *Poquelin)* (1622—1673), velký francouzský dramatik. — 176, 184, 188, 195, 217

Moltke, Helmuth Karl Bernhard, hrabě (1800—1891), pruský důstojník, později generál polní maršál, vojenský spisovatel, jeden z ideologů pruského militarismu a šovinismu; v letech 1835—1839 sloužil v turecké armádě; náčelník pruského (1857 až 1871) a císařského (1871—1888) generálního štábu. — 41, 45, 69, 82

Moody, Dwight Lyman (1837—1899), americký protestantský kněz a kazatel. — 352

Moore, Samuel (asi 1830—1912), anglický právník, člen I. internacionály, přeložil do angličtiny I. díl „Kapitálu" (spolu s Engelsem) a „Manifest Komunistické strany"; Marxův a Engelsův přítel. — 93

More (Morus), Thomas (1478—1535) anglický politik, lord kancléř, humanistický spisovatel, jeden z raných

představitelů utopického komunismu, autor díla „Utopia". — 57
Morgan, Lewis Henry (1818—1881), americký etnolog, archeolog a historik prvobytné společnosti, živelný materialista. — 257, 259—263
Morgan, americký plukovník, bratr L. H. Morgana. — 252, 253
Moschos, řecký básník z 2. stol. před n. l. — 532
Muhammad Ahmad (asi 1843—1885), muslimský prorok, vůdce národně osvobozeneckého hnutí proti anglickým kolonizátorům v Súdánu, které se začalo vytvářet v roce 1881. — 504
Muhammad Alí (1769—1849), vládce Egypta (1805—1849), uskutečnil řadu pokrokových reforem; v letech 1831—1833 a 1839—1840 vedl proti tureckému sultánovi válku za nezávislost Egypta na Turecku. — 70
Mundella, Anthony John (1825—1897), britský státník a továrník, od roku 1868 člen parlamentu, byl několikrát ministrem. — 181, 193

Nabuchodonozor II. (asi 625—562 před n. l.), babylónský král (asi 604 až asi 562 před n. l.). — 512
Nădejde, Ioan (1854—1928), rumunský publicista, sociální demokrat, překladatel Engelsových děl do rumunštiny; v devadesátých letech přešel na pozice oportunismu, roku 1899 se přiklonil k buržoazní národně liberální straně a vystupoval proti dělnickému hnutí. — 253
Napoleon I. Bonaparte (1769—1821), francouzský císař (1804—1814 a 1815). — 61—66, 69, 119, 230, 234, 296, 340, 438, 457, 541
Napoleon III. (Ludvík Napoleon Bonaparte) (1808—1873), synovec Napoleona I., president druhé republiky (1848—1852), francouzský císař (1852—1870). — 73, 75, 76, 225, 227, 228, 318, 328, 351, 371, 389, 394, 423, 568, 573, 574, 599, 626, 631, 639, 646, 713, 721, 722, 724 až 726, 732, 733
Nero (37—68), římský císař (54—68). — 522, 523
Nesselrode, Karl Vasiljevič, hrabě (1780 až 1862), ruský státník a diplomat, kancléř, ministr zahraničních věcí (1816—1856). — 50, 68, 70
Nieuwenhuis, Ferdinand Domela (1846 až 1919), představitel holandského dělnického hnutí, jeden ze zakladatelů holandské sociálně demokratické dělnické strany; od roku 1888 poslanec v parlamentě; místopředseda mezinárodních socialistických dělnických kongresů z let 1889, 1891 a 1893; od devadesátých let anarchista. — 283

Orleáni, královská dynastie ve Francii (1830—1848). — 79
Orlov, Alexej Fjodorovič, kníže (1786 až 1861), ruský důstojník, státník a diplomat; uzavřel drinopolskou (1829) a hünkjariskeleskou (1833) smlouvu s Tureckem, vedl ruskou delegaci na pařížském kongresu (1856). — 75
Otho, Marcus Salvius (32—69), římský státník, místodržitel provincie Lusitanie (jihozápadní část Pyrenejského poloostrova), v lednu 69 využil povstání vojsk a lidu proti Galbově vládě a zorganizoval spiknutí pretoriánů proti Galbovi; po jeho smrti byl provolán císařem; v dubnu roku 69 utrpěl porážku v občanské

válce a spáchal sebevraždu. — 522, 523

Owen, Robert (1771—1858), anglický utopický socialista. — 95, 251, 339, 375, 481

Owens, John (1790—1846), anglický obchodník, zakladatel Owensovy koleje v Manchesteru. — 360, 361

Palgrave, Robert Harry Inglis (1827 až 1919), anglický bankéř a ekonom, vydavatel listu „The Economist" (1877—1883). — 321, 374

Palmerston, Henry John *Temple*, vikomt (1784—1865), anglický státník, zpočátku tory, od roku 1830 jeden z předáků whigů, opíral se o pravicové živly této strany; státní tajemník pro vojenské záležitosti (1809—1828), ministr zahraničních věcí (1830—1834, 1835—1841 a 1846—1851), ministr vnitra (1852 až 1855) a ministerský předseda (1855—1858 a 1859—1865). — 70, 73, 389, 394

Parnell, William, anglický odborový pracovník, truhlář, čestný tajemník volebního labouristického sdružení (Labour Electoral Association) tradeunionů v Londýně; v osmdesátých a devadesátých letech byl pro účast anglických tradeunionů v mezinárodním socialistickém hnutí; delegát mezinárodního socialistického dělnického kongresu z roku 1891. — 381

Pavel I. (1754—1801), ruský car (1796 až 1801). — 51, 61, 69

Petr I. (Veliký) (1672—1725), ruský car od roku 1682; roku 1721 přijal titul imperátor celé Rusi. — 53 až 56, 59

Petr III. (1728—1762), ruský car (1761 až 1762). — 58

Petr Veliký, viz *Petr I.*

Pindaros (asi 522—asi 442 před n. l.), řecký lyrický básník, autor oslavných ód. — 176

Pí y Margall, Francisco (1824—1901), španělský politik, advokát a spisovatel, vůdce levých republikánských federalistů, byl ovlivněn utopickým socialismem; účastník buržoazních revolucí (1854—1856 a 1868—1874), ministr vnitra (od 13. února do 11. června 1873), prozatímní předseda republikánské vlády (od 11. června do 18. července 1873). — 472

Platón (asi 427—347 před n. l.), řecký idealistický filosof, ideolog otrokářské aristokracie. — 509

Plechanov, Georgij Valentinovič (1856 až 1918), představitel ruského a mezinárodního dělnického hnutí; filosof a propagátor marxismu v Rusku, zakladatel první ruské marxistické organizace — skupiny Osvobození práce; delegát mezinárodních socialistických dělnických kongresů z let 1889 a 1893; v osmdesátých a devadesátých letech bojoval s narodniky, vystupoval proti oportunismu a revizionismu v mezinárodním dělnickém hnutí, později menševik; za první světové války sociálšovinista. — 284, 459, 478, 482

Pozzo di Borgo, Karl Andreas Osipovič, hrabě (1764—1842), ruský diplomat, původem Korsičan; v letech 1814—1821 vyslanec, 1821—1835 velvyslanec v Paříži a 1835—1839 v Londýně. — 50, 68

Priestley, Joseph (1733—1804), anglický chemik a fyzik, materialistický filosof a pokrokový veřejný pracovník;

ideolog radikálního křídla anglické buržoazie v období průmyslové revoluce. — 339

Proudhon, Pierre Joseph (1809—1865), francouzský publicista, sociolog a ekonom, ideolog maloburžoazie; jeden z ideových původců anarchismu. — 94, 232, 233, 237, 387, 393, 398, 514, 574

Puškin, Alexandr Sergejevič (1799 až 1837), velký ruský básník. — 64

Quelch, Harry (1858—1913), významný pracovník anglického dělnického hnutí, jeden z vůdců nových trade-unionů a levého křídla anglických socialistů; bojoval proti oportunismu a liberální dělnické politice v anglickém dělnickém hnutí, podporoval levé tendence ve stranách II. internacionály, delegát mezinárodních socialistických dělnických kongresů z let 1891 a 1893. — 381

Ravé, Henri, francouzský novinář, překladatel Engelsových děl do francouzštiny. — 253

Reinach, Jacques, baron *de* (zemř. roku 1892), francouzský bankéř, spravoval finanční záležitosti společnosti Panamského průplavu; po odhalení panamské aféry spáchal sebevraždu. — 412

Renan, Ernest (1823—1892), francouzský filolog a historik, idealistický filosof, autor studií o dějinách prvotního křesťanství. — 504, 505, 509, 511, 515, 521, 524

Ricardo, David (1772—1823), anglický ekonom, jeden z nejvýznamnějších představitelů klasické buržoazní politické ekonomie. — 243, 245

Richter, Eugen (1838—1906), německý politik, vůdce pokrokové strany, později Německé svobodomyslné strany a nakonec Svobodomyslné lidové strany; poslanec Severoněmeckého sněmu, od roku 1871 německého Říšského sněmu. — 435

Robin, Paul (nar. roku 1837), francouzský učitel, bakuninovec, od roku 1869 jeden z vůdců Aliance socialistické demokracie, člen generální rady (1870—1871), delegát basilejského kongresu (1869) a londýnské konference (1871) I. internacionály. — 397

Rogers, James Edwin Thorold (1823 až 1890), anglický buržoazní ekonom, autor řady prací o dějinách národního hospodářství v Anglii. — 168

Roscoe, Henry Enfield (1833—1915), anglický chemik, autor řady chemických příruček. — 360

Rössler, Konstantin (1820—1896), německý publicista a úředník; jako ředitel oficiózního literárního byra v Berlíně (1877—1892) zastával Bismarckovu politiku. — 583

Rothschildové, dynastie bankéřů vlastnící banky v mnoha evropských zemích. — 87, 313, 366, 594

Rouvier, Maurice (1842—1911), francouzský státník, umírněný buržoazní republikán, byl několikrát ministrem a předsedou vlády; po odhalení panamské aféry v roce 1892 byl jako její účastník donucen podat demisi a na čas upustit od aktivní politické činnosti. — 297, 412, 413

Roy, Henry, anglický lékař a ekonom. — 135, 136, 139, 154, 157, 158, 162, 176, 179, 180, 183, 184, 186—188, 195, 214—217, 219

Rudini, Antonio Starrabba, markýz *di* (1839—1908), italský státník, velko-

statkář, umírněný liberál; ministerský předseda (1891—1892 a 1896 až 1898), vedl politiku represálií proti dělnickému a rolnickému hnutí. — 408, 409, 413

Ruge, Arnold (1802—1880), německý publicista, mladohegelovec, buržoazní radikál; roku 1848 člen frankfurtského Národního shromáždění, patřil k levému křídlu; v padesátých letech jeden z vůdců německé maloburžoazní emigrace v Anglii; po roce 1866 národní liberál. — 387, 393

Saint-Paul, Wilhelm (asi 1815—1852), úředník pruského ministerstva vnitra, roku 1843 cenzor listu „Rheinische Zeitung". — 386

Saint-Simon, Claude Henri (1760 až 1825), francouzský utopický socialista. — 125, 251, 516, 595

Salmerón y Alonso, Nicolás (1838—1908), španělský politik, jeden z vůdců buržoazních republikánů, profesor historie a filosofie na madridské universitě; prozatímní president španělské republiky (18. července—7. září 1873). — 472

Sankey, Ira David (1840—1908), americký evangelický kazatel. — 352

Seleukovci, císařská dynastie vládnoucí v největším z helénských států v Asii (312—64 před n. l.). — 521

Seneka (Lucius Annaeus Seneca) (asi 4 před n. l.—65 n. l.), římský filosof, spisovatel a politik, jeden z významných představitelů tzv. nové stoické školy; jeho reakční idealistické etické učení mělo vliv na formování křesťanské dogmatiky. — 510

Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, hrabě (1671—1713), anglický filosof moralista, významný představitel deismu; politik, whig. — 348

Shakespeare, William (1564—1616), velký anglický spisovatel. — 206, 211

Schiller, Friedrich (1759—1805), velký německý básník a dramatik. — 181

Shipton, George, pracovník anglických tradeunionů, reformista, tajemník tradeunionu malířů a v letech 1871 až 1896 tajemník londýnské rady tradeunionů (London Trades Council). — 101

Schorlemmer, Carl (1834—1892), německý chemik, dialektický materialista, profesor v Manchesteru; člen německé sociálně demokratické strany, Marxův a Engelsův přítel. — 360—362

Schott, Andreas (1552—1629), holandský učenec, jezuita; překladatel a vydavatel klasických autorů. — 505

Schwarzenberg, Felix, kníže (1800 až 1852), rakouský reakční státník a diplomat; po potlačení vídeňského povstání v říjnu 1848 ministerský předseda a ministr zahraničních věcí. — 72

Sickingen, Franz von (1481—1523), německý rytíř, který se připojil k reformaci; vůdce rytířského povstání z let 1522—1523. — 345

Sigida (Malaxiano), Naděžda Konstantinovna (1862—1889), ruská revolucionářka, členka strany Narodnaja volja; nevydržela tělesné tresty ve vězení a spáchala sebevraždu. — 80

Simon, viz *Saint-Simon*, Claude Henri

Singer, Paul (1844—1911), vedoucí představitel německé sociální demokracie; od roku 1887 člen a od roku 1890 předseda předsednictva Sociálně demokratické strany Německa; posla-

nec Říšského sněmu (1884—1911), od roku 1885 předseda jeho sociálně demokratické frakce; bojoval proti oportunismu a revizionismu. — 88, 104

Smith, Adam (1723—1790), anglický ekonom, jeden z nejvýznamnějších představitelů klasické buržoazní politické ekonomie. — 64, 187

Smith, Robert Angus (1817—1884), anglický chemik. — 360

Sokrates (asi 469—asi 399 před n. l.), řecký idealistický filosof, ideolog otrokářské aristokracie. — 505

Solón (asi 638—asi 558 před n. l.), starověký aténský zákonodárce, vydal pod tlakem lidu řadu zákonů namířených proti rodové aristokracii (asi 594 před n. l.). — 483

Stephan, Heinrich von (1831—1897), generální poštovní ředitel německé říše, od roku 1880 státní sekretář říšského poštovního úřadu. — 114

Steuart (Stewart), sir James (též známý pod jménem Denham) (1712 až 1780), anglický buržoazní ekonom, jeden z posledních merkantilistů; odpůrce kvantitativní teorie peněz. — 208

Strauss, David Friedrich (1808—1874), německý filosof a publicista, mladohegelovec; autor knihy „Das Leben Jesu" [„Život Ježíšův"]; po roce 1866 národní liberál. — 509

Stuartovci, královská dynastie, vládla ve Skotsku (1371—1714) a v Anglii (1603—1649 a 1660—1714). — 348

Stumm, Karl (1836—1901), německý velkoprůmyslník, konzervativec, zapřisáhlý nepřítel dělnického hnutí. — 560

Šternberg, Lev Jakovlevič (1861—1927), ruský etnograf, za účast v organizacích strany Narodnaja volja byl vypovězen na Sachalin (1889—1897), kde studoval společenské zřízení a způsob života místního obyvatelstva; od roku 1918 profesor petrohradské university; od roku 1924 člen-korespondent Akademie věd SSSR. — 401—403

Tacitus, Publius Cornelius (asi 55 — asi 120), římský historik. — 260, 511, 522, 526

Talleyrand-Périgord, Charles Maurice, kníže (1754—1838), významný francouzský diplomat, ministr zahraničních věcí (1797—1799, 1799—1807, 1814—1815), zástupce Francie na vídeňském kongresu (1814—1815); vyslanec v Londýně (1830—1834). —66

Tanlongo, Bernardo (1820—1896), italský velkopodnikatel, od roku 1882 ředitel Banca Romana. — 408 —413

Taylor, Sedley (2. polovina 19. až začátek 20. století), účastník družstevního hnutí v Anglii, hájil systém podílu dělníků na ziscích kapitalistů. — 133, 134, 148—150, 152, 157, 163, 166, 197—207, 211, 213, 215

Teistler, Hermann, německý sociální demokrat, jeden z vůdců „mladých", roku 1890 redaktor listu „Sächsische Arbeiter-Zeitung". — 123

Theokritos (3. stol. před n. l.), řecký básník. — 532

Thiers, Louis Adolphe (1797—1877), francouzský buržoazní historik a státník, předseda vlády (1836, 1840); za druhé republiky poslanec Ústavodárného a Zákonodárného shromáždění, orleanista; roku 1871 stál v čele výkonné moci (předseda vlá-

dy), president republiky (1871 až 1873), kat Pařížské komuny. — 223, 229, 231, 296, 530, 574

Thompson, William (asi 1785—1833), irský ekonom, utopický socialista, vyvozoval z Ricardovy teorie socialistické závěry; Owenův stoupenec. — 331

Thorne, William James (1857—1946), představitel anglického dělnického hnutí, člen Sociálně demokratické federace, koncem osmdesátých a na začátku devadesátých let jeden z organizátorů masového hnutí nekvalifikovaných dělníků; tajemník Gas Workers and General Labourers Union (Svaz plynárenských a nekvalifikovaných dělníků); od roku 1906 člen parlamentu; za první světové války sociálšovinista. — 381

Tiberius, Claudius Nero (42 před n. l. až 37 n. l.), římský císař (14—37). — 522

Tichomirov, Lev Alexandrovič (1850 až 1923), ruský maloburžoazní publicista, významný člen strany Narodnaja volja; koncem osmdesátých let zradil revoluční hnutí, monarchista. — 51

Tkačov, Petr Nikitič (1844—1885), ruský publicista, účastník revolučního hnutí proti carskému absolutismu; jeden z ideologů narodnictví. — 474, 477

Torlonia, Giulio Borghese, kníže (1847 až 1914), italský aristokrat, předseda dozorčí rady Banca Romana. — 408—410

Trier, Gerson (nar. roku 1851), dánský učitel, sociální demokrat, jeden z vůdců revoluční menšiny v Sociálně demokratické straně Dánska; bojoval proti reformistické politice oportunistického křídla strany; překladatel Engelsových děl do dánštiny. — 253

Tylor, Edward Burnett (1832—1917), anglický etnograf, zakladatel evoluční teorie v antropologii a etnografii. — 253

Umberto I. (1844—1900), italský král (1878—1900). — 410

Ure, Andrew (1778—1857), anglický chemik, vulgární ekonom, autor řady prací o ekonomice průmyslu. — 208

Urquhart, David (1805—1877), anglický diplomat, reakční publicista a politik, turkofil; ve třicátých letech plnil diplomatické úkoly v Turecku, v letech 1847—1852 člen parlamentu, tory. — 49, 50, 71

Vaillant, Marie Édouard (1840—1915), francouzský socialista, blanquista; člen Pařížské komuny, člen generální rady I. internacionály (1871 až 1872); delegát mezinárodních socialistických kongresů z let 1889 a 1891; jeden ze zakladatelů Socialistické strany Francie (1901); za první světové válkysociálšovinista. — 233, 470

Vanderbiltové, dynastie největších amerických finančních a průmyslových magnátů. — 313, 366

Vauban, Sébastien le Prestre (1633 až 1707), francouzský maršál, vojenský inženýr, kritizoval francouzský daňový systém. — 301, 594

Vergilius (Publius Vergilius Maro) (70 —19 před n. l.), římský básník. — 181

vévoda nasavský, viz *Adolf*

vévoda Westminsterský, viz *Grosvenor*, Hugh Lupus

Vilém I. (1797—1888), princ Pruský, princ regent (1858—1861), pruský král (1861—1888) a německý císař (1871—1888). — 41, 45, 76, 573

Vilém II. (1859—1941), pruský král a německý císař (1888—1918). — 40, 41, 45, 46, 82, 84, 582, 592, 598 až 600

Vilém IV. (1765—1837), anglický král (1830—1837). — 71

Vitellius Aulus (15—69), římský státník; v šedesátých letech místodržitel v Germánii, v lednu 69 prohlášen císařem; utrpěl porážku v občanské válce a byl zabit. — 511, 522

Vogt, Karl (1817—1895), německý přírodovědec, vulgární materialista, maloburžoazní demokrat; v letech 1848—1849 poslanec frankfurtského Národního shromáždění, patřil k levému křídlu; roku 1849 emigroval do Švýcarska; v padesátých až šedesátých letech placený tajný agent Ludvíka Bonaparta, jeden z nejaktivnějších účastníků pomlouvačné štvanice proti proletářským revolucionářům; odhalen v Marxově pamfletu „Pan Vogt" (1860). — 389, 394 469

Vollmar, Georg Heinrich von (1850 až 1922), německý sociální demokrat, jeden z vůdců oportunistického reformistického křídla německé sociální demokracie; byl několikrát poslancem v německém Říšském sněmu a bavorském zemském sněmu; za první světové války sociálšovinista. — 536

Voltaire, François Marie (vlastním jménem *Arouet*) (1694—1778), francouzský filosof, deista, satirik a historik, významný představitel buržoazního osvícenství v 18. století; bojoval proti absolutismu a katolicismu. — 154, 505

Wakefield, Edward Gibbon (1796 až 1862), anglický státník, ekonom, rozvíjel buržoazní teorii kolonialismu. — 181, 190, 196

Watt, James (1736—1819), anglický vynálezce, konstruktér parního stroje. — 350

Watts, John (1818—1887), anglický utopický socialista, stoupenec Owenův; později buržoazní liberál a obhájce kapitalismu. — 169

Webb, Sidney James (1859—1947), anglický politik, jeden ze zakladatelů Fabiánské společnosti; se svou ženou Beatricí napsali více prací o dějinách a teorii anglického dělnického hnutí, kde rozvíjeli ideu možnosti řešení dělnické otázky v podmínkách kapitalismu. — 607

Weitling, Wilhelm (1808—1871), německý krejčí, významný představitel německého dělnického hnutí v době jeho vzniku, člen Svazu spravedlivých; propagoval utopický rovnostářský komunismus, který až do vypracování vědeckého komunismu hrál pozitivní roli jako první samostatné teoretické hnutí německého proletariátu; v roce 1849 emigroval do Ameriky a brzy potom zanechal činnosti v dělnickém hnutí. — 95, 290, 325, 326, 504, 506, 514

Wellington, Arthur *Wellesley*, vévoda (1769—1852), anglický vojevůdce a státník, tory; v letech 1808—1814 a roku 1815 velel armádě ve válkách proti napoleonské Francii; vrchní polní zbrojmistr (1818—1827), vrchní velitel anglické armády (1827

až 1828, 1842—1852) ministerský předseda (1828—1830), ministr zahraničních věcí (1834—1835). — 65

Wille, Bruno (1860—1928), německý spisovatel a divadelní znalec, koncem osmdesátých let se přiklonil k sociálně demokratické straně, jeden z vůdců skupiny „mladých". — 123

Wilson, John Havelock (1858—1929), pracovník anglického tradeunionistického hnutí, zakladatel a od roku 1887 tajemník Národního svazu námořníků a topičů; od roku 1892 několikrát člen parlamentu, byl pro spolupráci s buržoazií; za první světové války sociálšovinista. — 377, 451

Wischnewetzká, viz *Kelleyová-Wischnewetzká*, Florence

Young, Arthur (1741—1820), anglický agronom a buržoazní ekonom; autor knihy „Tour in Ireland" [„Cestování po Irsku"], která vyšla koncem 18. století. — 168

Zamojski, Władysław, hrabě, polský magnát, účastník povstání z let 1830 až 1831; po porážce povstání vůdce polské konzervativní monarchistické emigrace v Paříži. — 71

Zasuličová, Věra Ivanovna (1851 až 1919), aktivní pracovnice narodnického a později sociálně demokratického hnutí v Rusku; spoluzakladatelka marxistické skupiny Osvobození práce, později se přidala k menševikům. — 89

Žižka, Jan (asi 1360—1424), český vojevůdce a politik, jeden z vůdců husitského hnutí, hejtman táboritů, český národní hrdina. — 504

Žofie Augusta z Anhalt-Zerbstu, viz *Kateřina II.*

Žukovskij, Julij Galaktionovič (1822 až 1907), ruský vulgární buržoazní ekonom a publicista; vedoucí státní banky; autor článku „Karl Marx i jego kniga o kapitale" [„Karel Marx a jeho kniha o kapitálu"], který obsahuje nenávistné útoky proti marxismu. — 483, 484

POSTAVY Z MYTOLOGIE A KRÁSNÉ LITERATURY

Agamemnón, v řeckém bájesloví mykénský král, vůdce Řeků za trojské války; po návratu zabit svou manželou Klytaimnestrou a jejím milencem Aigisthem; hrdina stejnojmenné Aischylovy tragédie (první část trilogie „Oresteia"). — 254, 255

Achilles, v řeckém bájesloví nejstatečnější z řeckých hrdinů obléhajících Tróju; jeden z hlavních hrdinů Homérovy „Iliady"; podle báje byl smrtelně zraněn střelou do paty — jediného zranitelného místa na svém těle. — 321, 374

Aigisthos, v řeckém bájesloví milenec Klytaimnestry; spolu s ní zabil Agamemnóna; hrdina Aischylovy tragédie „Agamemnón" a „Choéforoi" [„Obětující ženy"] (první a druhá část trilogie „Oresteia"). — 254

Apollón, v řeckém bájesloví bůh slunce a světla, ochránce umění. — 255

Athéna, viz *Pallas Athéna*

Balák, podle biblické legendy král Moabitů. — 513

Balám, podle biblické legendy věštec z Mezopotámie; byl vyslán králem Moabitů Balákem, aby proklel vítězně pronikající Izraelity, ale Jehova ho donutil jim požehnat. — 513—515

Baruch, mytický autor apokalyptické knihy, která nebyla pojata do bible. — 511

Daniel, biblický prorok; mytický autor jedné z knih bible — „Knihy Danielovy". — 511, 519, 521

Dogberry, postava ze Shakespearovy komedie „Mnoho povyku pro nic"; přezdívka pro omezeného, přehorlivého podúředníka. — 207

Eckart, věrný, hrdina německých středověkých pověstí; symbol oddaného člověka, věrného strážce. — 122

Enoch, mytický autor apokalyptické knihy, tzv. „knihy Enochovy", která není obsažena v bibli. — 511, 519

Erinye, v řeckém bájesloví bohyně pomsty, hrdinky Aischylovy tragédie „Choéforoi" [„Obětující ženy"] a „Eumenides" [„Milostivé bohyně"] (druhá a třetí část trilogie „Oresteia" — 254, 255

Evžen Oněgin, hrdina stejnojmenného Puškinova románu. — 64

Ezechiel, biblický prorok. — 519

Ezdráš, mytický autor pěti knih bible. — 511

Falstaff, postava ze Shakespearových her („Veselé paničky windsorské",

„Král Jindřich IV.“); chvástavý strašpytel, šprýmař a piják. — 211

Izaiáš (hebr. Ješajáhú), židovský prorok, mytický autor jedné z knih bible. — 512, 521, 524

Jan, v křesťanské mytologii jeden z Kristových apoštolů; autor knihy Nového zákona „Zjevení sv. Jana“ („Apokalypsa“), jednoho ze čtyř kanonických (pravých) evangelií a tří dopisů Janových, které mají ve skutečnosti více autorů. — 510—517, 519—526

Jehova, jméno židovského boha. — 524

Jezabel, podle legendy ze Starého zákona despotická a krutá izraelská vládkyně, která se pokoušela nahradit staré hebrejské náboženství kultem bohyně Astarty (bohyně plodnosti a lásky ve fénickém bájesloví); její jméno je použito v knize Nového zákona „Zjevení sv. Jana“ jako perzonifikace necudnosti a rouhání bohům. — 515

sv. Jiří, křesťanský světec; v umění od 12. století je představován jako rytíř a drakobijce. — 204, 211, 212

Júda, mytický autor jednoho z dopisů Nového zákona. — 511

Jupiter, v římském bájesloví nejvyšší bůh, vládce hromu, odpovídající řeckému bohu Diovi. — 505, 525

Klytaimnestra, v řeckém bájesloví žena Agamemnónova, zabila ho po jeho návratu z trojské války; hrdinka Aischylovy tragédie „Oresteia“. — 254, 255

Kristus (Ježíš Kristus). — 505, 510, 512, 519, 520, 523—525

Michal (Michael), podle biblické legendy jeden z archandělů. — 521

Mikuláš, podle biblické legendy diákon v Jeruzalémě, zakladatel jedné kacířské sekty. — 515

Mojžíš, postava ze Starého zákona; židovský zákonodárce a prorok. — 253, 512

Orestes, v řeckém bájesloví syn Agamemnóna a Klytaimnestry, pomstil se své matce a Aigisthovi za vraždu Agamemnóna; hrdina Aischylovy tragédie „Choéforoi“ [„Obětující ženy“] a „Eumenides“ [„Milostivé bohyně“] (druhý a třetí díl trilogie „Oresteia“). — 254, 255

Pallas Athéna, jedno z hlavních božstev v řeckém bájesloví, bohyně války a ztělesnění moudrosti; ochránkyně aténského státu. — 255

Pavel, podle bible jeden z apoštolů. — 504, 509, 515

Peregrinus, postava z Lukianovy satiry „O Peregrinově smrti“; prohnaný člověk a zločinec, který vystupuje jako prorok. — 505—508

Próteus, viz *Peregrinus*

Semiramis, legendární královna asyrská, známá svou velkou mocí, nádherymilovností a milostnými dobrodružstvími. — 56

Sibyla, starověká věštkyně; její věštby, zaznamenané v tzv. Sibylíných knihách, hrály velkou úlohu v náboženském životě starého Říma. — 511

Tantalus (Tantalos), v řeckém bájesloví lydský král, který byl za urážku bohů odsouzen k věčným mukám

v podsvětí; při každém pokusu uhasit hlad a žízeň, zmizela voda, ve které stál, i ovoce, které viselo nad ním. — 505

Thersitės, postava z Homérovy „Iliady" řecký voják, účastník trojské války; zlostný a pomlouvačný chromý hrbáč. — 214

SEZNAM LITERATURY

„*Address and provisional rules of the Working Men's International Association*, established September 28, 1864, at a public meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre, London" [„Adresa a prozatímní stanovy Mezinárodního dělnického sdružení ustaveného 28. září 1864 na veřejné schůzi, která se konala v St. Martin's Hallu na Long Acre v Londýně"], Londýn 1864 (viz pozn. 95, 97, 141, 158, 336). — 94, 95, 134, 135, 137, 138, 144, 146, 150, 152, 157, 163 až 166, 173, 179—183, 187, 189—191, 195, 198, 199, 203, 204, 207, 209—212, 390, 394, 606

Aischylos, „Oresteia" (viz pozn. 208). — 254, 255

Bachofen, Johann Jakob, „Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gynaikokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur" [„Mateřské právo. Studie o vládě žen ve starověku na podkladě náboženském a právním"], Stuttgart 1861. — 254—256

Bauer, Bruno, „Kritik der evangelischen Geschichte des Johannes" [„Kritika evangelické historie Janovy"], Brémy 1840 (viz pozn. 446). — 510

— „Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker" [„Kritika evangelické historie synoptiků"], sv. 1—2, Lipsko 1841 (viz pozn. 446). — 509, 510

— „Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker und des Johannes" [„Kritika evangelické historie synoptiků a Jana"], 3. a poslední svazek, Brunšvik 1842 (viz pozn. 446). — 509, 510

Bible. — 205

— „*Pět knih Mojžíšových*". — 253

— „*Starý zákon*". — 519

— „*Kniha Ezdrášova*". — 511

— „*Proroctví Izaiáše proroka.*" — 512, 521, 524

— „*Proroctví Ezechiele proroka.*" — 519

— „*Proroctví Daniele proroka*". — 511, 521

— „*Nový zákon*". — 508—510

— „*Čtyři evangelia*". — 517

— „*Skutkové sv. apoštolů*". — 515

— „*Epištoly sv. Pavla*". — 515

— „*Epištoly sv. Jana*". — 512
— „*Zjevení sv. Jana*". — 510—516, 519—526
Blanc, Louis, „Organisation du travail" [„Organizace práce"], Paříž 1841 (viz pozn. 231). — 290
Boileau-Despréaux, Nicolas, „Les satires" [„Satiry"] (viz pozn. 161). — 176, 188
Boisguillebert, Pierre Le Pesant, „Le détail de la France" [„Drobnosti o Francii"], ve slovníku „Économistes financiers du XVIIIe siècle" [„Finanční ekonomové 18. století"], vyd. E. Daire, Paříž 1843 (viz pozn. 243). — 301, 594
Brentano, Lujo, „Die Arbeitergilden der Gegenwart". Zweiter Band. „Zur Kritik der englischen Gewerkvereine" [„Dělnické gildy v současné době", 2. sv., „Ke kritice anglických odborových spolků"], Lipsko 1872 (viz pozn. 176 a 296). — 213
— „Meine Polemik mit Karl Marx. Zugleich ein Beitrag zur Frage des Fortschritts der Arbeiterklasse und seiner Ursachen" [„Moje polemika s Karlem Marxem. Spolu s příspěvkem k otázce pokroku dělnické třídy a jeho příčin"], Berlín 1890 (viz pozn. 136). — 133, 134, 139, 145, 146, 152—158, 213—221

„*Census of England and Wales for the year 1861*" [„Sčítání lidu v Anglii a Walesu z roku 1861"], Londýn 1863. — 167, 174
Code civil, viz *Code Napoléon*
Code Napoléon [Napoleonův zákoník] (viz pozn. 289). — 349, 545, 548
Commodianus, „Carmen apologeticum adversus Judaeos et gentes" [„Apologetická píseň proti židům a pohanům"]. — 511

Dühring, Eugen, „Cursus der National- und Socialökonomie einschliesslich der Hauptpunkte der Finanzpolitik" [„Kurs národní a sociální ekonomie zahrnující hlavní otázky finanční politiky"], 2., zčásti přepracované vydání, Lipsko 1876 (viz pozn. 272). — 335
— „Cursus der Philosophie als streng wissenschaftlicher Weltanschauung und Lebensgestaltung" [„Kurs filosofie jako přísně vědeckého světového názoru a formování života"], Lipsko 1875 (viz pozn. 272). — 335
— „Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus" [„Kritické dějiny národní ekonomie a socialismu"], 2., zčásti přepracované vydání, Berlín 1875. — 335

„*Edda*" (viz pozn. 459). — 526
„*Encyclopédie*, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers" [„Encyklopedie, aneb Racionální slovník věd, umění a řemesel"], nové vydání, sv. 1—28, Ženeva 1777—1778. — 348
Engels, Bedřich, „Abermals Herr Vogt" [„Ještě jednou ‚Pan Vogt'"], v listě „Volksstaat" z 10. května 1871, Lipsko (viz pozn. 403). — 469
— „An die Redaktion des ‚Sozialdemokrat'" [„Redakci listu ‚Sociální demokrat'"], v listě „Der Sozialdemokrat" z 13. září 1890, Londýn. — 120—121

— „Die Bakunisten an der Arbeit“ [„Bakuninovci při práci“], v listě „Der Volksstaat“ z 31. října, 2. a 5. listopadu 1873, Lipsko (viz pozn. 404). — 469
— „Die Bakunisten an der Arbeit. Denkschrift über den letzten Aufstand in Spanien“ [„Bakuninovci při práci. Pamětní spis o nedávném povstání ve Španělsku“], Lipsko bez vročení (viz pozn. 404). — 469
— „Die Bakunisten an der Arbeit. Denkschrift über den Aufstand in Spanien im Sommer 1873“ [„Bakuninovci při práci. Pamětní spis o povstání ve Španělsku v létě 1873“], ve sborníku „Internationales aus dem ‚Volksstaat‘ (1871—1875)“ [„K mezinárodním problémům z listu ‚Volksstaat‘ (1871 až 1875)“], Berlín 1894 (viz pozn. 412). — 472
— „The condition of the working class in England in 1844 with appendix written 1886, and preface 1887. Translated by Florence Kelley Wischnewetzky“ [„Postavení dělnické třídy v Anglii v roce 1844, s dodatkem napsaným v roce 1886 a předmluvou z roku 1887. Přeložila Florence Kelleyová-Wischnewetzká“], New York [1887] (viz pozn. 249). — 310, 363, 367
— „The condition of the working-class in England in 1844, with preface written in 1892. Translated by Florence Kelley Wischnewetzky“ [„Postavení dělnické třídy v Anglii v roce 1844, s předmluvou napsanou v roce 1892. Přeložila Florence Kelleyová-Wischnewetzká“], Londýn 1892 (viz pozn. 301). — 363, 366, 374
— „England in 1845 and in 1885“ [„Anglie v roce 1845 a 1885“], v listě „The Commonweal“ z 1. března 1885, Londýn (viz pozn. 301). — 315—323, 363, 369—375
— „Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft“ [„Vývoj socialismu od utopie k vědě“], Hottingen a Curych 1882 (skutečně březen 1883) (viz pozn. 204). — 250
— „Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft“ [„Vývoj socialismu od utopie k vědě“], 2., nezměněné vydání, Hottingen a Curych 1883. — 250
— „Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft“ [„Vývoj socialismu od utopie k vědě“], 3., nezměněné vydání, Hottingen a Curych 1883. — 250, 335
— „Familjens, Privatejedommens og Statens Oprindelse“ [„Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu“], Kodaň 1888. — 253, 335
— „Flüchtlings-Literatur. I“ [„Emigrantská literatura. I“], v listě „Der Volksstaat“ ze 17. června 1874, Lipsko (viz pozn. 405). — 469
— „Flüchtlings-Literatur. II“ [„Emigrantská literatura. II“], v listě „Der Volksstaat“ z 26. června 1874, Lipsko (viz pozn. 406). — 469
— „Flüchtlings-Literatur. III“ [„Emigrantská literatura. III“], v listě „Der Volksstaat“ z 16., 18. a 21. dubna 1875, Lipsko (viz pozn. 411). — 471
— „Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft“ [„Pana Eugena Dühringa převrat vědy“], 2. vydání, Curych 1886 (viz pozn. 273). — 335
— „Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigner Anschauung und

authentischen Quellen" [„Postavení dělnické třídy v Anglii. Podle vlastních poznatků a autentických pramenů"], Lipsko 1845 (viz pozn. 249). — 133, 310, 313—315, 363, 367—369
— „De Ontwikkeling van het Socialisme van Utopie tot Wetenschap" [„Vývoj socialismu od utopie k vědě"], Haag 1886. — 250, 259, 335
— „Originä familiei, proprietăţei, private şi a statului" [„Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu"], v listě „Contemporanul" září 1885—květen 1886, Jaşy. — 253, 335
— „L'origine della famiglia, della proprietà privata e dello stato. In relazione alle ricerche di Luigi H. Morgan. Versione riveduta dall' autore di Pasquale Martignetti" [„Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu. S přihlédnutím k výzkumům Lewise H. Morgana. Přehlédnuto autorem. Vydal Pasquale Martignetti"]. — 253, 335
— „L'origine de la famille, de la propriété et de l'état" [„Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu"], Paříž 1893 (viz pozn. 207). — 253
— „Razvitije naučnogo socializma" [„Vývoj vědeckého socialismu"], Ženeva 1884. — 250, 335
— „Soziales aus Russland" [„O sociálních poměrech v Rusku"], Lipsko 1875 (viz pozn. 411). — 471
— „Sozialism utopian and scientific. Translated by Edward Aveling... With a special introduction by the author" [„Utopický a vědecký socialismus. Přeložil Edward Aveling... Se zvláštním autorovým úvodem"], Londýn 1892. — 335, 337, 343
— „Socialism utopic şi socialism ştiinţific" [„Utopický a vědecký socialismus"], Bukurešť 1891. — 335
— „Socialisme utopique et socialisme scientifique. Trad. française par Paul Lafargue" [„Utopický a vědecký socialismus. Francouzský překlad od Paula Lafargua"], Paříž 1880 (viz pozn. 274). — 335
— „Socialismens Udvikling fra Utopi til Videnskab" [„Vývoj socialismu od utopie k vědě"], v „Socialistik Bibliotek" [„Socialistická knihovna"], sv. 1, Kodaň 1885. — 250, 335
— „Il socialismo utopico e il socialismo scientifico" [„Utopický a vědecký socialismus"], Benevento 1883. — 250, 335
— „Socialismo utópico y socialismo científico" [„Utopický a vědecký socialismus"], Madrid 1866. — 250, 335
— „Socyjalizm utopijny a naukowy" [„Utopický a vědecký socialismus"], Ženeva 1882. — 335
— „Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats. Im Anschluss an Lewis H. Morgan's Forschungen" [„Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu. V souvislosti s výzkumy Lewise H. Morgana"], Hottingen a Curych 1884 (viz pozn. 206). — 252
— „Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats" [„Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu"], 4. vydání, Stuttgart 1892. — 400

— „Zur Wohnungsfrage" [„K bytové otázce"], zvláštní otisk z listu „Volksstaat" z roku 1872. 2. přehlédnuté vydání, Hottingen a Curych 1887. — 118

Engels, Bedřich a *Karel Marx*, „Die heilige Familie oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und Consorten" [„Svatá rodina aneb Kritika kritické kritiky. Proti Bruno Bauerovi a spol."], Frankfurt nad Mohanem 1845 (viz pozn. 280 a 319). — 336—338, 387, 393

Fallmerayer, Jacob Philipp, „Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters" [„Dějiny polostrova Morey za středověku"], sv. 1, Stuttgart a Tübingen 1830. — 524

Fawcett, Henry, „The economic position of the British labourer" [„Hospodářské postavení britských dělníků"], Cambridge a Londýn 1865 (viz pozn. 162). — 175, 176

francouzský program, viz „*Programme électoral des travailleurs socialistes*"

„*General Rules and Administrative Regulations of the International Working Men's Association*. Official edition revised by the General Council" [„Všeobecné stanovy a organizační řád Mezinárodního dělnického sdružení. Oficiální vydání revidované generální radou"], Londýn 1871 (viz pozn. 220 a 344). — 270, 398

Gercen, Alexander, „Dopisy Lintonovi" (viz pozn. 417). — 474, 477

„*Gesetz gegen die gemeingefährlichen Bestrebungen der Sozialdemokratie*" [„Zákon proti obecně nebezpečnému úsilí sociální demokracie"], Berlín 1878 (viz pozn. 2). — 39

Giraud-Teulon, Alexis, „Les origines de la famille. Questions sur les antécédents des sociétés patriarcales" [„Počátky rodiny. Studie o předchůdcích patriarchálních společností"], Ženeva a Paříž 1874. — 260, 263

Gladstone, William Ewart, „Řeč v Dolní sněmovně ze 13. února 1843", v „Hansard's Parliamentary Debates." — 155, 174, 175

— „Řeč v Dolní sněmovně ze 7. dubna 1864", v listě „The Times" z 8. dubna 1864, Londýn. — 166, 167, 176

gothajský program, viz „*Protokoll des Vereinigungs-Congresses der Sozialdemokraten Deutschlands*"

Gülich, Gustav von, „Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unserer Zeit" [„Historické vylíčení obchodu, průmyslu a zemědělství nejdůležitějších obchodních států naší doby"], sv. 2, Jena 1830. — 55

Haxthausen, August, „Studien über die innern Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands" [„Studie o vnitřních poměrech, o životě lidu a zejména o venkovském zřízení v Rusku"], sv. 3, Berlín 1852 (viz pozn. 416). — 474, 484

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, „Grundlinien der Philosophie des Rechts, oder

Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse" [„Základy filosofie práva neboli přirozené právo a státověda v nástinu"], ve „Werke. Vollständige Ausgabe durch einen Verein von Freunden des Verewigten" [„Spisy. Úplné vydání pořízené kroužkem přátel zvěčnělého"], sv. 8, Berlín 1833 (viz pozn. 192). — 235

Hobbes, Thomas, „De cive" [„O občanu"], Amsterodam 1647 (viz pozn. 286). — 348

„Children's employment commission (1862). Reports. Report I—VI of the Commissioners" [„Komise pro vyšetřování dětské práce (1862). Zprávy. Zpráva I—VI členů komise"] (Londýn 1863—1867) (viz pozn. 155). — 167, 169, 170

Inaugurální adresa, viz *„Address and provisional rules of the Working Men's International Association..."*

„Die Jurafoderation und Michael Bakunin" [„Jurská federace a Michail Bakunin"], v listě „Berliner Volks-Tribüne" z 6., 13. a 20. srpna, 3. a 17. září, 1., 8. a 22. října, 5., 12. a 19. listopadu 1892 (viz pozn. 342). — 397

Juvenál (Decimus Iunius Iuvenalis), „Satiry". — 583

Kautsky, Karl, „Thomas More und seine Utopie. Mit einer historischen Einleitung" [„Thomas More a jeho utopie. S historickým úvodem"], Stuttgart 1888. — 57

Kovalevskij, Maxim, „Pervobytnoje pravo, vypusk I. Rod" [„Prvobytné právo, sešit I. Rod"], seš. 1, Moskva 1886 (viz pozn. 275). — 336

Kovalevsky, Maxime (Kovalevskij, Maxim), „Tableau des origines de l'évolution de la famille et de la propriété" [„Nárys původu a vývoje rodiny a vlastnictví"], Stockholm 1890 (viz pozn. 275). — 336

Kuhlmann, Georg, „Die Neue Welt oder das Reich des Geistes auf Erden. Verkündigung" [„Nový svět, aneb říše ducha na zemi. Zvěstování"], Ženeva 1845 (viz pozn. 443). — 506, 507

Laplace, Pierre Simon, „Traité de mécanique céleste" [„Pojednání o nebeské mechanice"], sv. 1—5, Paříž (1798—99) 1823. — 340

Lassalle, Ferdinand, „Ferd. Lassalle's Reden und Schriften. Neue Gesammt-Ausgabe. Mit einer biogr. Einl. hrsg. von E. Bernstein" [„Řeči a spisy Ferdinanda Lassalla. Nové souborné vydání. S biografickým úvodem vydal E. Bernstein"], Londýn sv. 1—3 Berlín 1892—1893 (viz pozn. 233). — 291

Latham, Robert Gordon, „Descriptive ethnology" [„Popisná etnologie"], sv. 1—2, Londýn 1859. — 257

Liven, Christofor Andrejevič, „Dépêche secrète et confidentielle du comte Lieven, en date de Londres, le 18/30 octobre 1825" [„Tajná a důvěrná depeše knížete Livena datovaná v Londýně 18./30. října 1825"], v „Recueil des

documents relatifs à la Russie pour la plupart secrets et inédits, utiles à consulter dans la crise actuelle" [„Sbírka dokumentů týkajících se Ruska, většinou tajných a dosud nevydaných, s nimiž je užitečné se seznámit za nynější krize"], Paříž 1854 (viz pozn. 50). — 68

Locke, John, „An essay concerning human understanding. In four books" [„Pojednání o lidském rozumu. Ve čtyřech knihách"], Londýn 1710 (viz pozn. 278). — 339

Lubbock, John, „The origin of civilization and the primitive condition of man" [„Základ civilizace a prvobytný stav lidstva"], Londýn 1870. — 259

— „The origin of civilization and the primitive condition of man. Mental and social condition of savages" [„Základ civilizace a prvobytný stav lidstva. Duševní a společenský stav divochů"], 4. vydání. Londýn 1882. — 260

Lukianos ze Samosaty, „O Peregrinově smrti" (viz pozn. 441). — 505, 506

„*La Marseillaise*", viz *Rouget de Lisle*

Marx, Karel, „1848 bis 1849" [„Rok 1848 až 1849"], v listě „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", Londýn, Hamburk a New York 1850. — 388, 394, 573

— „Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte" [„Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta"], 2. vydání, Hamburk 1869 (viz pozn. 181 a 328). — 225, 389

— „Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte" [„Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta"], 3. vydání, Hamburk 1885 (viz pozn. 181 a 328). — 225, 389, 568

— „Der 18te Brumaire des Louis Napoleon" [„Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta"], v časopise „Die Revolution", sešit 1, New York 1852 (viz pozn. 181). — 225, 389, 394

— „Der Bürgerkrieg in Frankreich. Adresse des Generalraths des Internationalen Arbeiter-Assoziation an alle Mitglieder in Europa und den Vereinigten Staaten. Separatabdruck aus dem ‚Volksstaat'" [„Občanská válka ve Francii. Adresa generální rady Mezinárodního dělnického sdružení všem členům v Evropě a ve Spojených státech. Zvláštní otisk z listu ‚Volksstaat'"], Lipsko 1871 (viz pozn. 180). — 225, 226, 232, 233, 235, 390

— „Der Bürgerkrieg in Frankreich. Adresse des Generalraths der Internationalen Arbeiter-Association. 3. deutsche Aufl. verm. durch die beiden Adressen des Generalraths über den deutsch-französischen Krieg und durch eine Einl. von Friedrich Engels" [„Občanská válka ve Francii. Adresa generální rady Mezinárodního dělnického sdružení. 3. německé vydání rozšířené o obě Adresy generální rady o prusko-francouzské válce a o úvod od Bedřicha Engelse"], Berlín 1891. — 394

— „Capital: a critical analysis of capitalist production. Transl. from the 3rd German ed. by Samuel Moore and Edward Aveling and ed. by Frederick Engels." Vol. 1 [„Kapitál: kritický rozbor kapitalistické výroby. Ze 3. ně-

meckého vydání přeložili Samuel Moore a Edward Aveling a vydal Bedřich Engels". Sv. I], Londýn 1887 (viz pozn. 58 a 258). — 208, 314, 336
— „The Civil War in France. Address of the General Council of the International Working Men's Association" [„Občanská válka ve Francii. Adresa generální rady Mezinárodního dělnického sdružení"], [Londýn] 1871. — 394
— Discours sur la question du libre échange, prononcé à l'Association Démocratique de Bruxelles" [„Řeč o svobodě obchodu pronesená v Bruselském demokratickém sdružení"], Brusel 1848 (viz pozn. 321). — 387, 393
— „Le dix-huit Brumaire de Louis Bonaparte" [„Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta"], Lille 1891. — 394
— „Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhon's ‚Philosophie des Elends'. Mit Vorwort und Noten von Friedrich Engels" [„Bída filosofie, Odpověď na Proudhonovu ‚Filosofii bídy'. S předmluvou a poznámkami Bedřicha Engelse"], 2. vydání, Stuttgart 1892. — 133, 394
— „Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln" [„Odhalení o kolínském procesu proti komunistům"], Boston 1853 (viz pozn. 329). — 389, 394
— „Enthüllungen über den Kommunisten-Prozess zu Köln. Neuer Abdr., mit Einl. von Friedrich Engels, und Dokumenten" [„Odhalení o kolínském procesu proti komunistům. Nový otisk, s úvodem Bedřicha Engelse a dokumenty"], Hottingen a Curych 1885. — 389, 394
— „Free Trade. A speech delivered before the democratic club, Brussels, Belgium, Jan. 9, 1848. With extract from ‚La Misère de la philosophie'. Translated into English by Florence Kelley Wischnewetzky. With preface by Frederick Engels" [„Svobodný obchod. Řeč přednesená v Demokratickém sdružení, Brusel, Belgie, 9. ledna 1848. S výňatky z ‚Filosofie bídy'. Do angličtiny přeložila Florence Kelleyová-Wischnewetzká. S předmluvou Bedřicha Engelse"], Boston 1889. — 394
— „The General Council of the International Workingmen's Association on the war" [„Generální rada Mezinárodního dělnického sdružení o válce"], [Londýn], 23. července 1870 (viz pozn. 180 a 184). — 225, 226
— „Herr Vogt" [„Pan Vogt"], Londýn 1860 (viz pozn. 332). — 389, 394, 469
— „Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie" [„Kapitál. Kritika politické ekonomie"], díl I, kniha první: „Der Produktionsprocess des Kapitals" [„Výrobní proces kapitálu"], Hamburk 1867 (viz pozn. 153, 154, 200, 201, 202 a 335). — 70, 133, 134, 138, 144, 154, 155, 157—159, 164—166, 180, 181, 184, 186—188, 195, 211, 214, 217—219, 243—246, 291, 336, 389, 394, 477, 483, 484, 489, 490, 491
— „Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie" [„Kapitál. Kritika politické ekonomie"], díl I, kniha první: „Der Produktionsprocess des Kapitals" [„Výrobní proces kapitálu"], 2. přepracované vydání, Hamburk 1872. — 150, 158, 201, 203—207, 477, 484

— „Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie" [„Kapitál. Kritika politické ekonomie"], díl I, kniha první: „Der Produktionsprocess des Kapitals" [„Výrobní proces kapitálu"], 3. rozšířené vydání, Hamburk 1883 (viz pozn. 159 a 242). — 133, 134, 158, 174, 209, 212, 301
— „Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie" [„Kapitál. Kritika politické ekonomie"], díl I, kniha první: „Der Produktionsprocess des Kapitals" [„Výrobní proces kapitálu"], 4., přehlédnuté vydání, vydal Bedřich Engels, Hamburk 1890 (viz pozn. 137 a 174). — 133, 134, 152, 157, 158, 208, 209, 215, 221, 394
— „Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie" [„Kapitál. Kritika politické ekonomie"], díl II, kniha druhá: „Der Cirkulationsprocess des Kapitals" [„Proces oběhu kapitálu"], vydal Bedřich Engels, Hamburk 1885. — 389, 394, 489, 490, 491
— „Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie" [„Kapitál. Kritika politické ekonomie"], díl III, kniha třetí: „Der Gesammtprocess der kapitalistischen Produktion" [„Celkový proces kapitalistické výroby"], vydal Bedřich Engels, Hamburk 1894 (viz pozn. 427). — 303, 389, 393, 394, 471, 489 až 491
— „Lohnarbeit und Kapital. Separat-Abdruck aus der ‚Neuen Rheinischen Zeitung' vom Jahre 1849" [„Námezdní práce a kapitál. Zvláštní otisk z listu ‚Neue Rheinische Zeitung' z roku 1849"], Hottingen a Curych 1884 (viz pozn. 196). — 241
— „Lohnarbeit und Kapital. Separat-Abdruck aus der ‚Neuen Rheinischen Zeitung' aus dem Jahre 1849. Mit einer Einleitung von Friedrich Engels" [„Námezdní práce a kapitál. Zvláštní otisk z listu ‚Neue Rheinische Zeitung' z roku 1849. S úvodem Bedřicha Engelse"], Berlín 1891. — 241, 242, 394
— „Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon" [„Bída filosofie. Odpověď na ‚Filosofii bídy' pana Proudhona"], Paříž a Brusel 1847. — 133, 237, 387, 393
— „Miseria de la filosofía. Contestación á la filosofía de la miseria de Proudhon. Versión española, precedida de una carta de Federico Engels" [„Bída filosofie. Odpověď na Proudhonovu ‚Filosofii bídy'. Španělský překlad uvedený dopisem Bedřicha Engelse"], Madrid 1891 (viz pozn. 193). — 237, 394
— První adresa generální rady o prusko-francouzské válce, viz *Marx* „The General Council..."
— „Revelations of the Diplomatic History of the 18th century", viz *Marx*, „Secret diplomatic history..."
— „Second Address of the General Council of the International Working-Men's Association on the war" [„Druhá adresa generální rady Mezinárodního dělnického sdružení o válce"], 19. září 1870, Londýn (viz pozn. 70 a 237). — 76, 225, 226, 294, 398
— „Secret diplomatic history of the eighteenth century" [„Dějiny tajné diplomacie 18. století"], (viz pozn. 340). — 394

— „Zur Judenfrage" [„K židovské otázce"], v ročence „Deutsch-Französische Jahrbücher", Paříž 1844. — 393
— „Zur Kritik der Hegel'schen Rechts-Philosophie. Einleitung" [„Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva"], v „Deutsch-Französische Jahrbücher", Paříž 1844. — 393
— „Zur Kritik der Politischen Oekonomie" [„Ke kritice politické ekonomie"], 1. sešit, Berlín 1859 (viz pozn. 200 a 333). — 242, 243, 389, 394
Marx, Karel a *Bedřich Engels*, „L'Alliance de la Démocratie Socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs. Rapport et documents publiés par ordre du Congrès International de la Haye" [„Aliance socialistické demokracie a Mezinárodní dělnické sdružení. Zpráva a dokumenty uveřejněné z příkazu haagského kongresu Internacionály"], Londýn a Hamburk 1873 (viz pozn. 347). — 399
— „Ein Complot gegen die Internationale Arbeiter-Association" [„Komplot proti Mezinárodnímu dělnickému sdružení"], Brunšvik 1874 (viz pozn. 347). — 399
— „Das Kommunistische Manifest" [„Komunistický manifest"], 3. autorizované německé vydání s předmluvou autorů, Hottingen a Curych 1883 (viz pozn. 85). — 89, 90
— „Das Kommunistische Manifest" [„Komunistický manifest"], nové vydání s předmluvou autora, Lipsko 1872 (viz pozn. 93). — 94
— „Das Kommunistische Manifest" [„Komunistický manifest"], 4. autorizované německé vydání s novou předmluvou Bedřicha Engelse, Londýn 1890. — 394
— „Det kommunistiske Manifest" [„Komunistický manifest"], Kodaň 1885. — — 93
— „Manifest der Kommunistischen Partei" [„Manifest Komunistické strany"], Londýn 1848. — 89, 93—95, 290, 291, 324, 325, 327, 336, 388, 393, 415, 416, 566, 569, 576
— „Manifest komunistyczny 1847 r." [„Komunistický manifest z roku 1847"], Ženeva 1883. — 93, 327, 328
— „Manifeste du Parti communiste" [„Manifest Komunistické strany"], v listě „Le Socialiste", od srpna do listopadu 1885 (viz pozn. 90). — 93
— „Manifesto of the Communist Party. Authorized English translation, edited and annotated by Frederick Engels" [„Manifest Komunistické strany, vydal a poznámkami opatřil Bedřich Engels"], Londýn 1888 (viz pozn. 92). — 93
— „Manifest kommunističeskoj partii" [„Manifest Komunistické strany"], Ženeva 1882 (viz pozn. 88). — 89, 482
— „Manifiesto del Partido Comunista" [„Manifest Komunistické strany"], Madrid 1886 (viz pozn. 91). — 93
— „Zwei politische Prozesse. Verhandelt vor den Februar-Assisen in Köln" [„Dva politické procesy. Projednáváno před únorovým zasedáním soudu v Kolíně"], Kolín 1849. — 398

McLennan, John Ferguson, „Studies in ancient history comprising a reprint of Primitive marriage. An inquiry into the origin of the form of capture in marriage ceremonies" [„Studie pravěkých dějin zahrnující nové vydání práce ‚Primitivní manželství'. Pojednání o vzniku únosové formy ve svatebních obřadech"], Londýn 1876 (viz pozn. 213). — 259

— „Studies in ancient history comprising a reprint of ‚Primitive marriage. An inquiry into the origin of the form of capture in marriage ceremonies'" [„Studie pravěkých dějin zahrnující nové vydání práce ‚Primitivní manželství. Pojednání o vzniku únosové formy ve svatebních obřadech'"], nové vydání, New York 1886 (viz pozn. 209), — 257, 258

Menger, Anton, „Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung" [„Právo na plný výtěžek práce z historického pohledu"], Stuttgart 1886 (viz pozn. 270 a 439). — 503

„*Miscellaneous Statistics of the United Kingdom.* (Part VI.) Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty" [„Různé statistické materiály Spojeného království. (Část VI.) Předloženo oběma sněmovnám z příkazu Jejího Veličenstva"], Londýn 1866. — 175

Moltke, Helmuth Karl Bernhard, „Der russisch-türkische Feldzug in der europäischen Türkei 1828 und 1829" [„Rusko-turecké tažení v evropském Turecku v letech 1828 a 1829"], Berlín 1845. — 69

Morgan, Lewis Henry, „Ancient society, or researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilization" [„Pravěká společnost, výzkumy o průběhu lidského pokroku od divošství přes barbarství k civilizaci"], Londýn 1877. — 260—262

— „League of the ho-dé-no-sau-nee, or Iroquois" [„Svaz Hodenosaunů čili Irokézů"], Rochester 1851 (viz pozn. 211). — 258

— „Systems of consaguinity and affinity of the human family" [„Systémy pokrevního příbuzenství a vzájemných vztahů lidské rodiny"], Washington 1871. — 259

— „Die Urgesellschaft. Untersuchungen über den Fortschritt der Menschheit aus der Wildheit durch die Barbarei zur Zivilisation" [„Pravěká společnost, výzkumy o průběhu lidského pokroku od divošství přes barbarství k civilizaci"], z angličtiny přeložil W. Eichhoff za spolupráce Karla Kautského, Stuttgart 1891. — 262

Plechanov, Georgij Valentinovič, „Die sozialpolitischen Zustände Russlands im Jahre 1890" [„Sociálně politická situace v Rusku v roce 1890"], v listě „Die Neue Zeit", čís. 47—52, 9. roč., 2. sv., 1890—1891 (viz pozn. 229). — 284

— „Naši raznoglasija" [„Naše neshody"], Ženeva 1885 (viz pozn. 418). — 478

Pozzo di Borgo (Karl Andreas Osipovič), „Dépêche reservée du général Pozzo di Borgo, en date de Paris du 4/16 Octobre 1825" [„Důvěrná depeše generála Pozzo di Borgo datována v Paříži 4./16. října 1825"], v „Recueil des documents relatifs à la Russie pour la plupart secrets et inédits, utiles à con-

sulter dans la crise actuelle" [„Sbírka dokumentů týkajících se Ruska, většinou tajných a dosud nevydaných, s nimiž je užitečné se seznámit za nynější krize"], Paříž 1854 (viz pozn. 50). — 68

„*Programm der Deutschen Arbeiterpartei*" [„Program německé dělnické strany"], v „Protokoll des Vereinigungs-Congresses der Sozialdemokraten Deutschlands", Lipsko 1875 (viz pozn. 219). — 129, 130, 269

„*Programme électoral des travailleurs socialistes*" [„Volební program socialistických dělníků"], v listě „L'Égalité" [„Rovnost"] z 30. června 1880, Paříž (viz pozn. 226). — 280

„*Le Programme du Parti Ouvrier* par Jules Guesde et Lafargue" [„Program dělnické strany od Jules Guesda a Lafargua"], Paříž [1883] (viz pozn. 485). — 576

„*Programme et Règlement de l'Alliance Internationale de la Démocratie Socialiste*" [„Program a organizační řád Mezinárodní aliance socialistické demokracie"], Ženeva [1886] (viz pozn. 346). — 399

„*Protokoll des Vereinigungs-Congresses der Sozialdemokraten Deutschlands*" [„Protokol slučovacího sjezdu sociálních demokratů Německa"], Lipsko 1875 (viz pozn. 133). — 129, 130

Proudhon, Pierre Joseph, „Idée générale de la révolution au XIXe siècle. (Choix d'études sur la pratique révolutionnaire et industrielle)" [„Obecná idea revoluce 19. století. (Vybrané studie o revoluční a průmyslové praxi)"], nové vydání, v „Oeuvres complètes" [„Sebrané spisy"], sv. 10, Paříž 1868 (viz pozn. 190). — 233

Puškin, Alexander Sergejevič, „Evžen Oněgin" (viz pozn. 42). — 64

Renan, Ernest, „Histoire des origines du christianisme" [„Dějiny vzniku křesťanství"], sv. 1—8, Paříž 1866—1883. — 504, 511

— „L'Antechrist" [„Antikrist"], v „Histoire des origines du christianisme", sv. 4, Paříž 1873 (viz pozn. 456). — 524

— „Saint Paul" [„Svatý Pavel"], v „Histoire des origines du christianisme", sv. 3, Paříž 1869 (viz pozn. 454). — 515

„*Report from the select committee on mines;* together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, and appendix. Ordered by the House of Commons, to be printed, 23 July 1866" [„Zpráva zvláštního výboru pro hornictví; spolu s protokoly výboru, zápisy svědeckých výpovědí a dodatkem. Vydáno z příkazu Dolní sněmovny 23. července 1866"] (viz pozn. 157). — 168

„*Report of the fifty-third meeting of the Britisch Association for Advancement of Science; held at Southport in September 1883*" [„Zpráva z padesátého třetího zasedání Britské společnosti pro povznesení věd, konaného v září 1883 v Southportu"], Londýn 1884 (viz pozn. 265). — 321, 374

„*Report of the Royal Commision on the housing of the working classes. England and Wales. 1885*" [„Zpráva Královské komise o bytových poměrech pracujících tříd. Anglie a Wales. 1885"] (viz pozn. 255). — 313, 367

Rogers, James E. Thorold, „A history of agriculture and prices in England from the year after the Oxford Parliament (1259) to the commencement of the continental war (1793). Compiled entirely from original and contemporaneous records" [„Dějiny zemědělství a cen v Anglii od roku svolání Oxfordského parlamentu (1259) do začátku kontinentální války (1793). Sestaveno vesměs z originálů a soudobých pramenů"], sv. 1, Oxford 1866. — 168

Rouget de Lisle, „La Marseillaise". — 298

Roy, Henry, „The theory of the exchanges. The Bank Charter Act of 1844" [„Teorie směnečných kursů. Zákon o chartě Anglické banky z roku 1844"], Londýn 1864 (viz pozn. 144). — 135, 139, 154, 155, 157, 158, 162, 176, 179, 180, 183, 184, 186—188

Schiller, Friedrich, „Die Worte des Glaubens" [„Slova víry"]. — 181

Smith, Adam, „An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations" [„Pojednání o podstatě a původu bohatství národů"], sv. 3, Dublin 1776 (viz pozn. 168). — 187

„*Stanovy Mezinárodního dělnického sdružení...*", viz „*Address and provisional rules...*"

Tacitus, Publius Cornelius, „Germania" (viz pozn. 451). — 260

„*Teorie směnečných kursů*", viz *Roy, Henry* „*The theory...*"

Thompson, William, „An inquiry into the principles of the distribution of wealth most conducive to human happiness" [„Pojednání o principech rozdělování bohatství, jež nejvíce přispívají k lidskému štěstí"], Londýn 1824 (viz pozn. 270). — 331

Tkačov, Petr Nikitič, „Offener Brief an Herrn Friedrich Engels, Verfasser der Artikel ‚Flüchtlings-Literatur' in Nr. 117 und 118 des ‚Volksstaat'", Jg. 1874 [„Otevřený dopis panu Bedřichu Engelsovi, autoru článků ‚Emigrantská literatura' v 117. a 118. čísle ‚Volksstaatu'", ročník 1874, Curych 1874 (viz pozn. 415). — 474, 477

Tylor, Edward Burnet, „Researches into the early history of mankind and the development of civilization" [„Bádání o pradějinách lidstva a o vývoji civilizace"], Londýn 1865. — 253

Vauban, Sébastien le Prêtre de, „Projet d'une dîme royale" [„Návrh královského desátku"], v „Économistes financiers du XVIIIe siècle" [„Finanční ekonomové 18. století"], Paříž 1843 (viz pozn. 243). — 301, 594

Wakefield, Edward Gibbon, „England and America. A comparison of the social and political state of both nations" [„Anglie a Amerika. Srovnání sociálních a politických poměrů obou národů"], sv. 1, Londýn 1833 (viz pozn. 165). — 181, 190

Watts, John, „The facts of the cotton famine" [„Fakta o hladu po bavlně"], Londýn a Manchester 1866. — 169

REJSTŘÍK

PERIODICKÝCH PUBLIKACÍ

„*Almanach du Parti Ouvrier pour 1892*“ [„Almanach Dělnické strany na rok 1892]“ (Lille) (viz pozn. 230). — 288, 289, 299

„*American Review*“ [„Americká revue“] (New York). — 258

„*Arbeiter-Wochen-Chronik*“ [„Dělnická týdenní kronika“] (Budapešť) (viz pozn. 130). — 127, 128, 499

„*Arbeiter-Zeitung*“ [„Dělnické noviny“] (Vídeň)) (viz pozn. 8). — 46, 88 103, 265, 358, 453, 463, 466, 491, 565

„*Arbeiterpresse*“ [„Dělnický tisk“] (Budapešť), viz „*Arbeiter-Wochen-Chronik*“

„*Berliner Volksblatt*“, viz „*Vorwärts. Berliner Volksblatt*“

„*Berliner Volks-Tribüne*“ [„Berlínská lidová tribuna“] (viz pozn. 126). — 121, 397, 399

„*The Commonweal*“ [„Obecné blaho“] (Londýn) (viz pozn. 259). — 315, 369

„*Concordia. Zeitschrift für die Arbeiterfrage*“ [„Svornost. Časopis pro dělnickou otázku“] (Berlín) (viz pozn. 138). — 133, 135, 136, 139, 146, 148, 152—154, 156, 157, 177—180, 182, 183, 185—191, 193—196, 199, 203 až 205, 209—211, 214, 215

„*Contemporanul*“ [„Současník“] (Jaşy). — 253, 606

„*Il Corriere di Napoli*“ [„Neapolský kurýr“] (viz pozn. 361). — 410, 411

„*Critica Sociale*“ [„Sociální kritika“] (Milán) (viz pozn. 266). — 324, 326, 495, 533—535

„*The Daily Chronicle*“ [„Denní kronika“] (Londýn) (viz pozn. 246). — 305—307, 603, 607

„*The Daily News*“ [„Denní zprávy“] (Londýn) (viz pozn. 151). — 141, 162, 199, 220

„*Daily Telegraph*“ [„Denní telegraf“] (Londýn) (viz pozn. 148). — 141, 162, 220

„*Deutsche-Brüsseler-Zeitung*“ [„Německé bruselské noviny“] (viz pozn. 323). — 387, 393

„*Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst*“ [„Německé ročenky pro vědu a umění“] (Lipsko) (viz pozn. 317). — 387

„*Deutsches Wochenblatt*“ [„Německý týdeník“] (Berlín) (viz pozn. 177). — 221, 222

„*Deutsch-Französische Jahrbücher*“ [„Německo-francouzské ročenky“] (Paříž) (viz pozn. 318). — 387, 393, 460

„*Le Devenir social*“ [„Sociální rozvoj“] (Paříž) (viz pozn. 438). — 526

„*L'Éclair*" [„Blesk"] (Paříž) (viz pozn. 493). — 591, 596
„*Etnografičeskoje obozrenije*" [„Etnografický rozhled"] (Moskva) (viz pozn. 353). — 403
„*L'Étudiant socialiste*" [„Socialistický student"] (Brusel) (viz pozn. 401). — 468
„*Le Figaro*" (Paříž) (viz pozn. 496) — 597, 602
„*The Fortnightly Review*" [„Čtrnáctidenní přehled"] (Londýn) (viz pozn. 143). — 135, 179, 183, 189, 194
„*The Free Press*" [„Svobodný tisk"] (Londýn) (viz poz. 340). — 394
„*Freie Bühne für modernes Leben*" [„Volná scéna pro moderní život"] (Berlín) (viz pozn. 125). — 118, 120
„*Freisinnige Zeitung*" [„Svobodomyslné noviny"] (Berlín) (viz pozn. 374). — 435
„*Die Gartenlaube. Illustrirtes Familienblatt*" [„Besídka. Obrázkový rodinný časopis"] (Lipsko a Berlín) (viz pozn. 84). — 88
„*Handwörterbuch der Staatswissenschaften* [„Příruční slovník státních věd"] (Jena). — 394
„*Hansard's Parliamentary Debates*" [„Hansardovy parlamentní debaty"] (sv. 66, 170, 174, Londýn 1864) (viz pozn. 145). — 136—139, 142, 143, 145, 149, 150, 154, 155, 156, 159 až 163, 165—167, 174, 175, 179—181, 184, 186, 192—196, 198, 200, 203, 205, 207, 209—213, 215, 217, 219
„*Journal Officiel de la République française*" [„Oficiální list Francouzské republiky"] (Paříž) (viz pozn. 188). — 230
„*Kolokol*" [„Zvon"] (Londýn a Ženeva) (viz pozn. 88). — 89
„*Lotta di classe*" [„Třídní boj"] (Milán) (viz pozn. 465). — 531
„*The Morning Advertiser*" [„Ranní oznamovatel"] (Londýn) (viz pozn. 147). — 139—141, 149, 162, 163, 193, 197, 200, 210
„*The Morning Herald*" [„Ranní věstník"] (Londýn) (viz pozn. 149). — 141, 162, 220
„*The Morning Post*" [„Ranní pošta"] (Londýn) (viz pozn. 150). — 141, 162, 220
„*The Morning Star*" [„Jitřenka"] (Londýn) (viz pozn. 146). — 139—141, 149, 157—159, 162—165, 193, 197, 200, 210, 215, 217—219
„*Le National*" [„Národní noviny"] (Paříž). — 290
„*Népszava*" [„Slovo lidu"] (Budapešť) (viz pozn. 130). — 127, 128, 499
„*Neue Freie Presse*" [„Nový svobodný tisk"] (Vídeň). — 462, 463
„*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*" [„Nové porýnské noviny. Orgán demokracie"] (Kolín nad Rýnem) (viz pozn. 120). — 114, 241, 388, 393, 394, 566
„*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*" [„Nové porýnské noviny. Politicko-ekonomická revue"] (Londýn a Hamburk) (viz pozn. 327). — 388, 394, 568
„*Die Neue Zeit. Revue des geistigen und öffentlichen Lebens*" [„Nová doba. Přehled duchovního a veřejného života"] (Stuttgart) (viz pozn. 14). — 48, 55, 130, 221, 236, 252, 263, 268, 284, 288, 337, 357, 369, 384, 403, 441, 491, 502, 537, 540, 563, 585
„*Newcastle Daily Chronicle*" [„Newcastleská denní kronika"] (Londýn) (viz pozn. 1). — 42

„*New-York Daily Tribune*“ [„Newyorská denní tribuna“] (viz pozn. 330). — 389, 394
„*Otěčestvennyje zapiski*“ [„Vlastenecké zápisky“] (Petrohrad) (viz pozn. 421) — 483
„*Il Parlamento*“ [„Parlament“] (Turín) (viz pozn. 363). — 413
„*Le Parti socialiste. Organe du Comité Révolutionnaire Central*“ [„Socialistická strana. Orgán ústředního revolučního výboru“] (Paříž) (viz pozn. 410), — 470
„*The Portfolio; or, a collection of state papers illustrative of the history of our times*“ [„Portfej, čili Sbírka státních dokumentů vysvětlující dějiny naší doby“] (Londýn) (viz pozn. 59). — 71
„*Przedświt*“ [„Úsvit“] (Londýn) (viz pozn. 267). — 327, 328
„*Public Health.* Reports“ [„Veřejné zdraví. Zprávy“] (viz pozn. 156). — 168, 173, 174
— „Sixth report of the medical officer of the Privy Council. With appendix. 1863. Presented pursuant to act of Parliament“ [„Šestá zpráva zdravotního inspektora tajné rady za rok 1863 s přílohou. Předloženo k projednání parlamentu“] (Londýn 1864). — 173, 174
— „Seventh report... with appendix. 1864. Presented pursuant to act of Parliament“ [„Sedmá zpráva... za rok 1864 s přílohou. Předloženo k projednání parlamentu“] (Londýn 1865) (viz pozn. 156). — 168
„*La Réforme*“ [„Reforma“] (Paříž) (viz pozn. 434). — 495
„*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*“ [„Porýnské noviny pro politiku, obchod a průmysl“] (Kolín nad Rýnem) (viz pozn. 315). — 386, 387, 393
„*La Riscossa*“ [„Osvobození“] (Palermo) (viz pozn. 467). — 533
„*Russkije vědomosti*“ [„Ruské zprávy“] (Moskva) (viz pozn. 348). — 400 až 403
„*Sächsische Arbeiter-Zeitung*“ [„Saské dělnické noviny“] (Drážďany) (viz pozn. 108). — 104, 106, 122
„*The Saturday Review of Politics, Literature, Science and Art*“ [„Sobotní přehled politiky, literatury, vědy a umění“] (Londýn) (viz pozn. 171). — 189
„*Il Secolo*“ [„Století“] (Milán) (viz pozn. 362). — 411
„*The Sheffield Free Press*“ [„Sheffieldský svobodný tisk“] (viz pozn. 340). — 394
„*El Socialista*“ [„Socialista“] (Madrid) (viz pozn. 91). — 93
„*Le Socialiste*“ [„Socialista“] (Paříž) (viz pozn. 90). — 93, 125, 126, 224, 285, 330, 456, 496, 596, 602
„*Social-demokrat*“ [„Sociální demokrat“] (Sevlijevo) (viz pozn. 391). — 459, 606
„*Social-demokrat*“ [„Sociální demokrat“] (Londýn a Ženeva) (viz pozn. 14). — 48
„*Der Sozialdemokrat*“ [„Sociální demokrat“] (Berlín) (viz pozn. 429). — 537, 558
„*Der Sozialdemokrat*“ [„Sociální demokrat“] (Curych a Londýn) (viz pozn. 3). — 39, 46, 88, 105, 106, 108, 109, 113—117, 361
„*The Standard*“ [„Prapor“] (Londýn) (viz pozn. 152). — 141, 142, 162, 220
„*Time*“ [„Čas“] (Londýn) (viz pozn. 14). — 48, 49

„*The Times*“ [„Doba“] (Londýn) (viz pozn. 139). — 133, 135—145, 148 až 150, 154, 155, 157, 159, 162, 163, 180, 181, 185, 186, 190—193, 196 až 202, 204, 205, 206, 209—212, 214, 215, 217—219

„*To-Day*“ [„Dnešek“] (Londýn) (viz pozn. 172). — 199, 201—204, 212, 215

„*La Tribuna*“ [„Tribuna“] (Řím) (viz pozn. 266). — 324

„*Věstnik Jevropy*“ [„Evropský věstník“] (Petrohrad) (viz pozn. 421). — 483

„*Věstnik Narodnoj Voli*“ [„Věstník Svobody lidu“] (Ženeva) (viz pozn. 422). — 483

„*Das Volk*“ [„Lid“] (Londýn) (viz pozn. 341). — 394

„*Volksfreund*“ [„Přítel lidu“] (Brno) (viz pozn. 244.) — 303, 304

„*Volks-Kalender*“ [„Lidový kalendář“] (Brunšvik) (viz pozn. 338). — 393

„*Der Volksstaat*“ [„Lidový stát“] (Lipsko) (viz pozn. 142). — 135, 138, 139, 152, 177, 178, 183, 185—187, 190, 191, 194, 196, 197, 199, 206, 209, 210, 214, 469

„*Die Volksstimme*“ [„Hlas lidu“] (Magdeburg) (viz pozn. 124). — 118, 121

„*Volks-Tribüne*“, viz „*Berliner Volks-Tribüne*“

„*Vorwärts*“ [„Vpřed“] (Lipsko) (viz pozn. 273). — 335

„*Vorwärts. Berliner Volksblatt.*“ Zentralorgan der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands [„Vpřed. Berlínské lidové noviny.“ Ústřední orgán Sociálně demokratické strany Německa] (viz pozn. 1). — 42, 108, 123, 124, 249, 362, 385, 406, 414, 420, 421, 451, 466, 489, 490, 536, 537, 563

„*Vorwärts!* Pariser deutsche Zeitschrift“ [„Vpřed! Pařížský německý časopis“] (viz pozn. 320).— 387, 393

REJSTŘÍK ZEMĚPISNÝCH NÁZVŮ

Abo (Turku), město na jihozápadním pobřeží Finska — 63
Adiže, řeka v severní Itálii — 447
Afghánistán — 79
Afrika — 259, 504, 517
Achaia, území na severním Peloponésu; římská provincie — 523
Alcoy, město ve východním Španělsku, severně od Alicante — 472
Alexandrie, přístav v Egyptě — 510
Alpy — 228, 239, 534
Alsasko — 43, 76—78, 81, 225, 294, 295, 423, 447, 574, 595, 606
Amerika — 58, 86, 87, 90, 94, 103, 235, 262, 276, 278, 295, 310, 313, 314, 320, 345, 349, 352, 362, 364, 367, 373, 383—385, 389, 393, 448, 460, 461, 469, 582
Amur — 403
Andalusie — 472, 541
Anglie — 49, 56, 58, 60, 64, 69, 71 až 73, 75, 78, 86, 87, 93, 111, 120, 125, 144, 167, 169, 178, 182, 183, 190, 197, 258, 261, 262, 276, 277, 285, 305, 310, 311, 313—323, 336, 337, 339, 340, 343, 346—350, 352, 353, 356, 360, 362, 364—367, 369 až 371, 373—377, 379, 383—385, 442, 448—451, 455, 467, 486, 551, 566, 569, 572, 595, 600, 604, 606
Arkádie, kraj ve starověkém Řecku — 525
Arménie — 77, 80, 505
Asia, římská provincie — 523, 584
Asie — 70, 259, 300, 459
Atény — 483, 535
Atlantský oceán (Atlantik) — 310
Austrálie — 259, 278, 311, 364, 462
Azovské moře — 59, 327

Babylón — 520, 521
Baden — 241
Bagnères-de-Luchon, město ve Francii, jihozápadně od Toulouse — 306
Balkán — pohoří — 69, 77
Balkánský poloostrov — 53, 54, 71, 80, 300, 442
Baltské moře — 61, 63
Banát, kraj v jihomaďarské kotlině — 80
Barcelona, město v severovýchodním Španělsku — 111
Basilej — 394
Baskické provincie, severošpanělské provincie Biskajsko, Guipúzcoa a Alava — 472
Bavorsko — 56, 277, 543, 598
Belfast, hlavní město Severního Irska 528
Belgie — 56, 109, 110, 320, 373, 388, 455, 514, 535, 543, 581, 598
Belleville, městská čtvrť v Paříži — 226, 232
Bělorusko — 54, 60

Belt, Velký a Malý, průlivy mezi Severním a Baltským mořem — 54
Benevento, město v Itálii — 250
Berlín — 71, 78, 84, 121, 133, 152, 179, 214, 221, 223, 284, 311, 332, 364, 386, 389, 394, 397, 415, 450, 464, 465, 516, 522, 569, 578—580, 591, 600, 603, 604
Besarábie — 65, 77, 80
Birmingham — 168, 321, 374
Bonn — 386
Bosna — 77
Bospor, průliv — 53, 70, 77, 79, 83, 84
Boston, město ve středníAnglii, hrabství Lincoln — 383, 389, 393, 394
Bradford, město ve střední Anglii, západně od Leedsu — 352
Brémy — 604
Bretagne (Bretaň), kraj a poloostrov v severozápadní Francii — 388
Britská Indie — 300
Brno — 303
Brunšvik — 393, 399
Brusel — 112, 241, 283, 381, 388, 393
Budapešť — 127
Bug, řeka v jižním Rusku — 59
Bucharský chanát, bývalý stát ve Střední Asii, dnes území Uzbecké SSR — 79
Bukurešť — 65
Bulharsko — 72, 77, 541, 581, 606

Cádiz — 472
Cáchy — 67
Cambridge, město v Anglii, severně od Londýna — 133, 198, 203, 204, 211, 212, 215
Canossa, místo a zámek v Itálii, jihovýchodně od Milána — 45
Cartagena, město ve Španělsku — 472, 473
Cařihrad (také Konstantinopol, Stambul) (Istanbul) — 50, 53, 61, 63, 64, 66, 69, 70, 72, 77—81, 84, 300, 349
Clairvaux, místo ve Francii na řece Aube jihovýchodně od Troyes — 231
Connellsville, město v Pensylvánii, jižně od Pittsburgu (USA) — 314, 367
Córdoba, město ve Španělsku — 472
Curych — 241, 335, 362, 381, 389, 394, 433, 460, 464

Čardžou, město v Rusku na Amudarji — 79
Čechy — 454
Černá Hora — 77
Černé moře — 51, 53, 61, 78, 83, 327, 459
Český Těšín (Cieszyn) — 59, 62, 63
Čína — 311, 353, 364, 384, 440

Dánsko — 72, 76, 111, 115, 296, 555, 556, 581
Dardanely, úžina — 77, 84, 505
Darmstadt, město v Hesensku — 360, 362
Dněpr — 51, 64, 439
Dněstr — 59
Dolní Sasko — 543
Don — 51
Drážďany — 104, 241, 578, 604
Drinopol (Edirne), město v evropské části Turecka — 69
Dunaj — 51, 70, 72, 77
Durynsko — 277
Dvina (Západní Dvina) — 51, 64, 439

Eastbourne, lázeňské město v Anglii, na pobřeží průlivu La Manche — 530
East End, viz *Londýn*
Efesos, ve starověku obchodní město na západním pobřeží Malé Asie — 514, 515
Egejské moře, část Středozemního moře

mezi Řeckem a Tureckem — 83, 459, 523
Egypt — 68, 510, 511
Elberfeld, část města Wuppertalu — 241
Erfurt — 63
Eufrat, řeka v Přední Asii — 523
Evropa — 49, 52, 53, 55, 56, 58, 60, 65—68, 72, 76—78, 80—82, 84, 85 89, 90, 94, 119, 126, 226, 237, 283, 295, 296, 298, 302, 329, 344, 345, 389, 390, 419, 421, 423, 448, 449, 455, 460, 469, 478—482, 484, 488, 492, 494, 498, 541, 546, 548, 561, 566, 569, 572, 573, 582, 592, 599, 600, 606

Falc — 241
Filadelfia (Alasehir), město v Malé Asii, východně od Smyrny — 513, 514, 519
Filadelfie, město v USA — 364
Finsko — 61, 63, 65
Finský záliv — 327
Flandry — 447
Fort de Vanves, místo a pevnost ve Francii, jihozápadně od Paříže — 231
Fort d'Issy, místo a pevnost ve Francii, jihozápadně od Paříže — 231
Francie — 43, 51, 55, 56, 58—60, 62, 65, 67, 68—73, 75—79, 81—84, 95, 97, 119, 120, 125, 225—228, 237, 264, 276, 277, 284, 289, 294—297, 299, 301, 313, 318, 320, 346, 348—350, 352, 355, 356, 367, 371, 373, 382, 387, 388, 398, 405—407, 412, 423, 424, 426, 434—436, 438, 442, 446 až 449, 452, 455, 457, 470, 486, 514, 530, 535, 536, 539, 543, 546, 548, 550, 554, 555, 567, 568, 572 až 575, 581, 592, 594—596, 599, 600, 605
Frankfurt nad Mohanem — 339, 387, 393, 423, 536
Fredrikshamn (Hamina), město na jižním pobřeží Finska, východně od Helsink — 61
Friedland (Pravdinsk), město v bývalém Východním Prusku — 63

Galie, římská provincie na území dnešní Francie — 584
Galilea, historická oblast v Malé Asii — 510
Gatčina, město jihozápadně od Leningradu — 90
Geok-Tepe, město v Rusku, severně od Ašchábádu (Turkmenská SSR) — 79
Giessen — 360
Glasgow, město ve Skotsku — 361, 377, 381, 382
Görberdorf (Sokolowsko), místo v Polsku, jižně od Lehnice — 118
Gotha — 129
Granada — 472

Haag — 110, 130, 250, 283, 399
Hainfeld, město v Rakousku, jihozápadně od Vídně — 264
Halle — 129, 130, 155, 215
Halys (Kizilirmak), řeka v Malé Asii — 45
Hamburk — 105, 132, 311, 364, 388, 389, 394, 399, 568, 607
Havajské ostrovy, souostroví v Tichém oceáně — 259, 401
Heidelberg — 360
Helespont, viz *Dardanely*
Hindúkuš, pohoří v Afghánistánu — 79
Hódmezövásárhely, město v Maďarsku, jihovýchodně od Budapešti — 498
Höchst, město v Německu, západně od Frankfurtu nad Mohanem — 362
Holandsko, viz *Nizozemí*
Holštýn — 506
Hünkjar Iskelesi (Hünkâr İskelesi), město v Malé Asii — 70

Champagne, kraj v severovýchodní Francii — 424, 444
Chartúm, hlavní město republiky Súdánu — 504
Chicago — 381
Chívský chanát, bývalý stát ve Střední Asii, dnes území Uzbecké SSR — 79

Indie — 58, 79, 81, 299, 311, 364, 384, 389, 401, 474, 479, 542
Irsko — 316, 317, 369, 474, 541, 607
Iserlohn, město v Německu, jihovýchodně od Dortmundu — 241
Itálie — 67, 75, 81, 82, 181, 239, 277, 294, 318, 328, 351, 371, 399, 407, 412, 415, 416, 423, 434, 446, 457, 492, 494, 495, 514, 517, 535, 581, 591
Izrael, starověký židovský stát — 511, 513, 521

Jaderské moře — 54
Jaxartes (Syrdarja), řeka ve Střední Asii — 51, 79
Jena — 63, 364, 445
Jeruzalém — 510, 512, 518, 520, 524
Jílové (Preussisch-Eylau, dnešní název Bagrationovsk), místo v bývalém Východním Prusku, jižně od Kaliningradu — 63
Jižní Amerika — 353, 542.
Judea, starověký židovský stát — 510, 521
Jura, pohoří na hranicích mezi Francií a Švýcarskem — 397—399

Kalifornie, stát v USA — 95, 311, 364, 462
Kamenec Podolskij, město na horním Dněstru — 439
Kanada — 278
Karpaty — 83
Kaspické moře — 79
Kastilie, kraj ve středním Španělsku — 120
Kavkaz — 51, 53, 70, 595
Kodaň — 93, 250, 253, 555
Kokand, město při dolním toku Syrdarji (Uzbecká SSR) — 79
Kolín nad Rýnem — 386, 388, 389, 393, 394, 444, 600
Kongo, řeka v Africe — 320, 374
Kovno (Kaunas), město v Rusku (Litevská SSR) — 439
Krakov — 72
Kréta, ostrov — 80
Kreuznach, město na Rýně ve Falci — 387
Kronštadt — 299, 592
Krym — 59, 70, 73, 300, 389, 482, 486, 592
Kufjfergraben, kanál v Berlíně — 430
Kythnos (Thermia), ostrov v Egejském moři — 523

Labe — 443, 444, 541, 543, 560—562
Lamanšský průliv — 181
Lancashire, hrabství v Anglii — 311, 340, 364, 384
Lausanne — 507
Lille, město v severní Francii — 306, 335
Lipsko — 64
Litva — 54
Liverpool — 109
Londýn — 68, 85, 88, 93, 96—99, 101, 105, 108, 123, 124, 126, 127, 130, 141, 167, 173, 179, 181—183, 185, 187, 190, 200, 213, 214, 217, 223, 236, 237, 240, 249, 251, 263, 264, 283, 303, 306, 308, 313, 319, 322, 323, 328, 329, 331, 349, 356, 358, 361—363, 366, 373, 375, 376—378, 388, 389, 394—397, 399, 416, 422, 452, 454, 456, 459, 463, 467, 468,

471, 496—498, 530, 533, 535, 537, 548, 564, 565, 567, 585, 586
Lotrinsko — 43, 76—78, 81, 225, 294, 295, 423, 447, 574, 595, 606
Lübeck, město v severním Německu — 604
Lublaň (Ljubljana), město ve Slovinsku — 67
Lunéville, město v severovýchodní Francii — 62

Madrid — 93, 250, 393, 457, 528, 529
Maina (Mani), jižní část Peloponéského poloostrova — 525
Malá Asie — 53, 511, 523, 524
Malaga, přístav v jižním Španělsku — 472
Malorusko, jihovýchodní část bývalé Ruské říše (dnes Ukrajinská SSR) — 54, 60
Manchester — 320, 360, 361, 364, 374
Marna (Marne), řeka ve Francii — 299
Marseille — 382, 545
Meklenbursko — 543, 581
Ménilmontant, městská čtvrť v Paříži — 232
Merv (Mary) město v Turkménii, východně od Ašchábádu — 79
Mety — 228, 231
Middlesbrough, přístav v severovýchodní Anglii — 377
Michajlovskoje, město na východním pobřeží Kaspického moře — 79
Milán — 239, 415, 569
Moldavsko, území mezi Východními Karpaty a Prutem; bývalé podunajské knížectví — 63, 68, 70—72
Montmartre, městská čtvrť v Paříži — 329
Morea, viz *Peloponés*
Moskevská gubernie — 485
Moskva — 53, 64, 65, 327, 401
Mosela — 386, 393, 478
Moulin-Saquet, místo a pevnost ve Francii, jižně od Paříže — 231
Murcia, provincie a město v jihovýchodním Španělsku — 472

Nantes, město v západní Francii — 536, 546, 548, 558
Navarino (Pylos), město na Peloponésu — 69
Německo — 39, 40, 43, 54—56, 59, 61 až 63, 67, 72, 76—78, 81, 82, 84, 85, 94, 95, 103, 104, 106, 113—115, 119, 122, 124, 125, 130, 135, 178, 225, 228, 235, 264, 273—278, 280, 282 až 284, 287, 289, 290, 292—297, 310, 313, 318, 320, 325, 328, 332, 336, 339, 345, 346, 351, 353, 355—357, 360, 362, 364, 367, 371, 373, 382, 383, 385, 287, 288, 415, 416, 423 až 426, 434 —437, 442, 446—449, 452, 455, 457, 461, 463, 465, 469, 470, 474, 486, 504, 516, 530, 535, 539, 545, 550, 552, 553, 560, 561, 572, 575, 576, 581, 582, 591, 594—601, 605, 606.
Němen (Něman), řeka v Bělorusku — 447
Neuilly-sur-Seine, místo ve Francii, západně od Paříže — 231
New Lanark, místo v jižním Skotsku — 481
New York — 263, 310, 363, 389, 390, 394
Nikolajevsk na Amure, přístav v Rusku, při ústí Amuru — 403
Nikomédeia (Izmit), město v Turecku, na východním pobřeží Marmarského moře — 584
Nizozemí — 115, 346, 384, 442, 447
Nordkap (Severní mys), nejsevernější místo Evropy — 362
Norsko — 61, 63, 65, 119—121, 362

Opava — 67
Öresund, průliv mezi dánským ostrovem Seelandem a švédskou pevninou — 54, 79
Ottensen, město v Německu západně od Hamburku — 604
Oxus (Amudarja), řeka ve Střední Asii — 51, 79

Palestina — 505, 509
Parium, starověké město při Helespontu — 505, 506
Paříž — 64, 65, 68, 75, 86, 95, 97, 99, 223, 226, 284, 350, 351, 387, 388, 393, 405, 406, 434, 442, 444, 448, 465, 470, 541, 569, 571, 572, 574, 578, 579, 582, 591
Patmos (Patinos), ostrov v Egejském moři — 523
Peloponés, poloostrov v Řecku — 525
Pergamos (Pergamon, Bergama), starořecké město v Malé Asii, dnes město v asijské části Turecka — 514, 515
Persie (Írán) — 52, 55, 79, 504
Petrohrad (Leningrad) — 53, 58, 61, 78, 284, 406
Pleven, město v Bulharsku, severovýchodně od Sofie — 80, 599
Pobaltí — 486
pobaltské provincie, v carském Rusku gubernie Estonská, Kurlandská a Livonská; dnes Lotyšská a Estonská SSR — 447
podunajská knížectví, viz *Moldavsko* a *Valašsko*
Polsko — 54, 55, 58—61, 64, 65, 70 až 72, 83, 295, 327, 328, 416, 441, 572, 573
Praha — 447
Prusko — 51, 56, 58—60, 62, 64, 65, 71, 72, 76, 78, 86, 226, 275, 277, 296, 406, 423, 427, 434, 439, 444, 541, 543, 560, 561, 573, 578, 599
Prut, řeka — 51, 69, 72
Pyreneje — 306

Rakousko — 56, 58—60, 62, 64, 65, 69, 71—73, 75—78, 81—83, 86, 97, 103, 264, 265, 294, 415, 423, 434, 446, 451, 454, 455, 497, 552, 572, 573, 581, 598, 605
Rakousko-Uhersko — 125
Rochester, město v Americe, severozápadně od New Yorku — 263
Řava (Orsova), přístav na Dunaji u Železných vrat (v historické oblasti Banátu) — 72
Rumunsko — 77, 581, 606
Rusko — 49—57, 59—65, 68, 70—86, 89, 90, 119, 125, 225, 226, 283, 284, 294, 296, 297, 299, 300, 301, 320, 373, 406, 423, 434, 437—442, 447—449, 471, 474, 477—480, 482, až 488, 541, 572, 581, 592—596, 599, 600, 605, 606
Rýn — 45, 62, 68, 69, 87, 228, 296, 386, 393, 465, 522, 544, 546

Řecko — 67, 68, 69, 511
Řím — 410, 503, 510, 512, 516, 521 až 523, 535, 541

Sachalin, ostrov mezi Ochotským a Japonským mořem — 400—402
Salford, město ve střední Anglii, jihozápadně od Manchesteru — 377
Samarkand, město v Uzbekistánu, jihozápadně od Taškentu — 79
Samosata (Samsat), město v Sýrii — 505
Sandwichovy ostrovy, viz *Havajské ostrovy*
San Stefano (Esilköy), místo v Turecku, západně od Cařihradu — 77
Sasko — 169, 584
Sedan — 228, 231, 294, 426, 606
Sedmihradsko (též Transylvanie) — 80

Seina, řeka ve Francii — 231, 299
Semlin (Zemun), město v Jugoslávii, předměstí Bělehradu — 72
Sevastopol — 73
Seven Dials, viz *Londýn*
Severní Amerika — 87, 235, 401, 542, 548
Sevilla, město v jihozápadním Španělsku — 472
Sheffield, město v Anglii — 394
Sibiř — 95, 462
Sicílie — 517, 532, 541
Silvertown, městský obvod v East Endu — 98
Skotsko — 167, 346, 474
Slavkov — 63
Smyrna (Izmir), město v asijském Turecku — 513, 514
Solejmánské pohoří, mezi Indií a Afghánistánem — 79
Southport, lázně v Anglii, severně od Liverpoolu — 284, 374
Sparta — 535
Spichern, místo ve Francii, jižně od Saarbrückenu — 426
Spojené království, viz *Velká Británie*
Spojené státy americké — 60, 89, 90, 259, 277, 311, 353, 524
Srbsko — 77
Sredne — Viljujsk, město v Rusku, severozápadně od Jakutsku (východní Sibiř) — 477
Staffordshire, hrabství v Anglii — 320, 374
staré Pruské provincie, označení pro bývalé provincie Východní Prusy, Západní Prusy, Pomořansko a Braniborsko, které již před rokem 1815, příp. roku 1807 patřily k pruské monarchii — 560
Stockholm — 63
Středozemní moře — 415
Stuttgart — 383, 393, 483, 604
Sund, viz *Öresund*
Swansea, přístav v jižní Anglii při Bristolském kanálu — 94
Sýrie — 506, 511

Šlesvik — 295, 296, 447
Šlesvik-Holštýn — 72, 76, 543
Španělsko — 67, 237, 306, 382, 399, 457, 469, 472, 504, 514, 528, 535, 575
Štrasburk — 198, 211
Švédsko — 52, 53 55, 60, 63, 65
Švýcarsko — 115, 278, 362, 397, 411, 447, 506, 535, 575, 581, 606

Taganrog, přístav v Azovském moři — 69
Taškent — 79
Thyatira (Akhisar), město v Turecku, severovýchodně od Smyrny — 515
Tichý oceán — 401
Trevír (Trier), město v západním Německu na řece Mosele — 386
Turecko — 50, 52, 55, 59, 63—65, 69, 70, 72, 77, 87
Turkestán — 79
Tylže (Sovetsk), město na řece Němenu — 63—65, 296 423

Uhry — 72, 75, 128, 241, 318, 328, 351, 371, 404, 415, 416, 498, 572

Valašsko, kraj v jižním Rumunsku — 63, 68, 70—72
Valencia, provincie a město ve Španělsku — 472
Varšava — 70, 71
Velká Británie — 177, 541
Velkorusko, střední a původní část bývalé Ruské říše — 54, 60, 480
Verona, město v severní Itálii — 67, 68
Versailles — 229, 329
Vestfálsko — 55
Vídeň — 65, 71, 72, 84, 86, 97, 98, 358, 454, 462—464, 569, 578

Visla — 51, 296, 439
Vladimir, město v Rusku, severovýchodně od Moskvy — 327
Vladimirská gubernie — 485
Volha — 51
Vratislav (Wrocław) — 819, 211
Východní Prusy — 58
Východní Rumelie, historický název pro jihovýchodní část Bulharska — 77

Waadt, francouzsky *Vaud*, kanton ve Švýcarsku — 507
Wagram, obec v Rakousku, severně od Vídně — 580
Wales, hornický kraj v západní Anglii — 169
Washington — 263
Waterloo — 580
Wilhelmshöhe, zámek v Německu, západně od Kasselu — 228
Woerth (Wörth), město ve Francii na řece Sure, jihozápadně od Wissembourgu — 426
Württembersko — 277

Ženeva — 89, 93, 96, 250, 263, 398, 478, 483, 506

VYSVĚTLENÍ CIZÍCH SLOV A ODBORNÝCH TERMÍNŮ

agnosticismus — filosofický směr, který připouští existenci hmotných věcí, ale považuje je za nepoznatelné, omezuje dosah lidského poznání
antiklimax — postupné zeslabování myšlenky stále slabšími výrazy
apologetický — obranný, obhajovací
apretace — konečná úprava výrobků
aprioristicky — předem, z důvodů pouze rozumových

bimetalismus — peněžní systém, v němž funkci peněz plní současně dva kovy — zlato a stříbro
bona fide — s dobrým úmyslem, v dobré víře, upřímně

deismus — filosoficko-teologický směr, který odmítá ideu osobního boha a uznává boha jako neosobní prapříčinu světa
deus ex machina — doslova: „bůh ze stroje" (v starořeckém divadle se herci představující bohy spouštěli na jeviště zvláštním strojem); v přeneseném smyslu; zásah, který náhle rozhodne, zpravidla šťastně, konfliktní situaci apod.
dithyramb — nadšený chvalozpěv
duplika — odpověď na repliku

emanace — vyzařování, výron
emfatický — zanícený, vzletný, vzrušený
emisní cena — u cenných papírů cena v době jejich vydání
esoterický — jen pro zasvěcené
etika — nauka o mravních pravidlech a zásadách, mravouka
exaltace — nadšení, opojení, vytržení
exaltovaný — vzrušený, opojený, přepjatě nadšený
exklusive — vyjma, kromě, nepočítaje v to
ex professo — odborně, z povolání
extempore — příležitostně, příležitostný výrok

fixovat — zachytit, upevnit, ustálit

id est — to jest, to znamená
idiomatický — zvláštní, osobitý po stránce jazykové
in abstracto — abstraktně, v abstraktní podobě, všeobecně
in concreto — v konkrétním případě
inherentní — v něčem obsažený
inkriminovaný — takový, pro nějž je někdo obviňován
in petto — na srdci, v nitru, v skrytu, potají

košer — vyhovující židovským rituálním předpisům

mala fides — zlý úmysl, obmyslnost
melodramatický — vypočtený na citovost, vzrušený
mezzadria — podílný pacht
mirojed — selský vydřiduch

obskurní — zde: temného, nejasného původu, bezvýznamný

peripetie — náhlý nebo rozhodující obrat ve vývoji událostí
portfej — zde zásoba cenných papírů

quasioficiální — skorooficiální, polooficiální

rája — poddaní v bývalé osmanské říši, později jen křesťanští poddaní
rekonstituce — nové ustavení
remontní kůň — nevycvičený k jízdě pod sedlem
restaurovat — obnovit platnost

schizma — církevní rozkol
sic — takto, tak
sub judice — není rozhodnuto, posuzuje se

teismus — filosoficko-teologický směr, který uznává existenci jednoho „osobního" boha, stvořitele světa, který svět stále řídí

OBSAH*

Předmluva 7— 36

BEDŘICH ENGELS — LEDEN 1890—SRPEN 1895

*Volby v Německu v roce 1890 39— 42
Co teď? 43— 46
Zahraniční politika ruského carismu 47— 85
I 49
II 58
III 66
O antisemitismu (Z dopisu do Vídně) 86— 88
Předmluva k německému vydání „Manifestu komunistické strany“ z roku 1890 89— 96
4. květen v Londýně 97—103
Koncept odpovědi redakci „Sächsische Arbeiter-Zeitung“ 104—105
Odpověď redakci „Sächsische Arbeiter-Zeitung“ 106—108
Mezinárodní dělnický kongres z roku 1891 109—112
Dopis na rozloučenou se čtenáři listu „Sozialdemokrat“ 113—117
Odpověď panu Paulu Ernstovi 118—123
Redakci listu „Berliner Volksblatt“ 124
Národní radě francouzské Dělnické strany 125—126
Redakcím „Arbeiter-Wochen-Chronik“ a „Népszava“ v Budapešti 127—128

* Nadpisy článků označené hvězdičkou doplnila redakce Marxových a Engelsových Spisů podle ruského vydání. *(Pozn. red.)*

Předmluva k práci Karla Marxe „Kritika gothajského programu“ 129–130

Ve věci Brentano kontra Marx o domnělém zfalšování citátu. Vylíčení případu a dokumenty 131–222

I 135
II 139
III 143
IV 148
V 152
VI 157
VII 162

Dokumenty 173

I. Inkrimované citáty 173
Čís. 1. Inaugurální adresa 173
Čís. 2. „Kapitál“. Marx, „Kapitál“, I. díl, 3. vydání, str. 670–672 174

II. Brentano a Marx 177
Čís. 3. Obvinění. „Concordia“, čís. 10, 7. března 1872 177
Čís. 4. Marxova odpověď. „Volksstaat“, čís. 44, sobota 1. června 1872 178
Čís. 5. Anonymova replika. „Concordia“, čís. 27, 4. července 1872 182
Čís. 6. Marxova druhá odpověď. „Volksstaat“, čís. 63, 7. srpna 1872 187
Čís. 7. Anonymova duplika. „Concordia“, čís. 34, 22. srpna 1872 194

III. Sedley Taylor a Eleanor Marxová 198
Čís. 8. Útok S. Taylora. „Times“, 29. listopadu 1883 198
Čís. 9. Odpověď Eleanor Marxové. „To-Day“, únor 1884 199
Čís. 10. Replika S. Taylora. „To-Day“, březen 1884 201
Čís. 11. Druhá odpověď Eleanor Marxové. „To-Day“, březen 1884 203

IV. Engels a Brentano 208
Čís. 12. Z Engelsovy předmluvy ke 4. vydání I. dílu Marxova „Kapitálu“ 208
Čís. 13. Brentanova odpověď. „Moje polemika s Karlem Marxem“, Berlín 1890, str. 3–5 213
Čís. 14. Z příloh k Brentanově odpovědi 216
Čís. 15. Z parlamentních zpráv londýnského tisku ze 17. dubna 1863 220

Čís. 16. Gladstone Brentanovi. „Deutsches Wochenblatt", čís. 49, 4. prosince 1890 221
Čís. 17. Engelsova odpověď na čís. 16. „Neue Zeit", čís. 13, 1891, str. 425 221

Pozdrav francouzským dělníkům k 20. výročí Pařížské komuny 223—224
Úvod k Marxově práci „Občanská válka ve Francii" 225—236
*Ke španělskému vydání Marxovy „Bídy filosofie" (Dopis José Mesovi) 237—238
Organizačnímu výboru mezinárodního mítinku na obranu práv práce v Miláně 239—240
Úvod k novému vydání Marxovy „Námezdní práce a kapitálu" z roku 1891 241—249
Předmluva k čtvrtému německému vydání „Vývoje socialismu od utopie k vědě" 250—251
Předmluva k čtvrtému vydání „Původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu" z roku 1891 252—263
Pozdrav druhému rakouskému stranickému sjezdu 264—265
Ke kritice návrhu sociálně demokratického programu z roku 1891 267—282

I. Zdůvodnění v deseti odstavcích 269
II. Politické požadavky 275
III. Ekonomické požadavky 280

Bruselský kongres a situace v Evropě (Z dopisu Paulu Lafarguovi) 283—285

Bruselský kongres 283
Situace v Evropě 283

Socialismus v Německu 287—302

I 290
II 294

Redakci listu „Volksfreund" 303—304
Průvodní dopis k prohlášení redaktorovi listu „Daily Chronicle" 305
O zesnulé paní Marxové. Redaktorovi listu „Daily Chronicle" 306—307

Pěveckému spolku Komunistického dělnického vzdělávacího spolku, Tottenham Street 308—309
Předmluva k anglickému vydání „Postavení dělnické třídy v Anglii" z roku 1892 310—323
Odpověď ctihodnému Giovannimu Boviovi 324—325
Předmluva k polskému vydání „Manifestu komunistické strany" z roku 1892 327—328
Pozdrav francouzským dělníkům k 21. výročí Pařížské komuny 329—330
Úvodní poznámka k druhému německému vydání Marxovy „Bídy filosofie" 331
Úvod k anglickému vydání „Vývoje socialismu od utopie k vědě" 332—357
Rakouskému stranickému sjezdu ve Vídni 1892 359
Carl Schorlemmer 359—362
Předmluva k druhému německému vydání „Postavení dělnické třídy v Anglii" roku 1892 363—378
*O některých zvláštnostech ekonomického a politického vývoje Anglie 379—380
Národní radě Španělské socialistické strany 381—382
Presidentské volby v Americe 383—385
Marx, Jindřich Karel 386—394
Redakci „Berliner Volks-Tribüne" 397—399
Nově objevený případ skupinového manželství 400—403
Předsednictvu sociálně demokratické strany Uher 404
K nedávnému kousku pařížské policie 405—406
O italské panamě 407—414
I 407
II 409
III 411
Italskému čtenáři. (Předmluva k italskému vydání „Manifestu Komunistické strany" z roku 1893) 415—416
Může Evropa odzbrojit? 419—449
Předmluva 421
I 423
II 426

III 430
IV 434
V 437
VI 440
VII 443
VIII 446

Německým dělníkům k 1. máji 1893 450—451
Rakouským dělníkům k 1. máji 1893 452—453
Českým soudruhům k jejich májovým oslavám vzpomínku z roku 1848 454
Všemu navzdory. Pozdrav francouzským dělníkům k 1. máji 1893 455—456
Španělským dělníkům k 1. máji 1893 457—458
Redakci bulharského časopisu „Social-demokrat“ 459
Závěrečný projev na mezinárodním socialistickém dělnickém kongresu v Curychu 12. srpna 1893 460—461
Projev na sociálně demokratickém shromáždění ve Vídni 14. září 1893 462—463
Projev na sociálně demokratickém shromáždění v Berlíně 22. září 1893 464—466
Německému dělnickému vzdělávacímu spolku v Londýně 467
Mezinárodnímu kongresu socialistických studentů 468
Předmluva k brožuře „K mezinárodním problémům z ‚Volksstaatu‘ (1871—1875)“ 469—471
Úvodní poznámka k článku „Bakuninovci při práci“ 472—473
Doslov k práci „O sociálních poměrech v Rusku“ z roku 1894 474—488
Třetí díl Marxova „Kapitálu“ 489
O obsahu třetího dílu „Kapitálu“ 490—491
Nadcházející italská revoluce a socialistická strana 492—495
Národní radě francouzské Dělnické strany k 23. výročí Pařížské komuny 496
Čtvrtému rakouskému sjezdu strany 497
Předsednictvu Sociálně demokratické strany Uher k třetímu sjezdu strany 498—499

K dějinám prvotního křesťanství 501—527
I 503
II 509
III 517
Anglickým socialistickým a dělnickým organizacím 528—529
Třetímu sjezdu Socialistické strany italských pracujících (Dopis C. Dell'Avallovi) 530—531
Pozdrav sicilským socialistům 532—533
Mezinárodní socialismus a italský socialismus (Dopis redakci časopisu „Critica Sociale") 534—535
Dopis redakci listu „Vorwärts" 536—537
Rolnická otázka ve Francii a v Německu 539—562
I 543
II 554
Ke čtvrtému dílu Marxova „Kapitálu" 563
Německému dělnickému vzdělávacímu spolku v Londýně 564
Pozdravná adresa rakouským dělníkům k dennímu vydávání „Arbeiter-Zeitung" 565
Úvod ke knize Karla Marxe „Třídní boje ve Francii 1848—1850" 566—585
Předsednictvu Německého dělnického vzdělávacího spolku v Londýně 586
Výboru Nezávislé dělnické strany 587

PŘÍLOHY

Interview B. Engelse s dopisovatelem listu „L'Éclair" 1. dubna 1892 591—596
Interview B. Engelse s dopisovatelem listu „Le Figaro" 11. května 1893 597—602
Interview B. Engelse s dopisovatelem listu „The Daily Chronicle" koncem června 1893 603—607

Poznámky 609—726
Data k životu a činnosti B. Engelse 727—772

Jmenný rejstřík 773—798
Postavy z mytologie a krásné literatury 799—801
Seznam literatury 802—814
Rejstřík periodických publikací 815—818
Rejstřík zeměpisných názvů 819—826
Vysvětlení cizích slov a odborných termínů 827—828

Ilustrace

Obálka ruského časopisu „Social-demokrat“ za str. 64
Titulní list německého vydání „Manifestu Komunistické strany“ z roku 1890 91
První stránka Engelsova rukopisu „Ke kritice sociálně demokratického programu z roku 1891“ 271
První a druhá stránka polského vydání „Manifestu Komunistické strany“ z roku 1892 s Engelsovou předmluvou za str. 328
Titulní list anglického vydání „Vývoje socialismu od utopie k vědě“ z roku 1892 333
Seznam Marxových prací pořízený Engelsem 391
Seznam vlastních prací pořízený Engelsem 395—396
Titulní list italského vydání „Manifestu Komunistické strany“ z roku 1893 417
Titulní list a první stránka májového listu českých sociálních demokratů z roku 1893 s Engelsovým příspěvkem za str. 456
Titulní list brožury „Bedřich Engels o Rusku“ 475
Sloupcový obtah Úvodu k „Třídním bojům ve Francii 1848 až 1850“ z roku 1895 s Engelsovými korekturami za str. 576

K. MARX — B. ENGELS

SPISY

Svazek 22

Odpovědná redaktorka
dr. Soňa Nová

Vydalo nakladatelství Svoboda v Praze
jako svou 2592. publikaci

Graficky upravil Milan Hegar

Z nové sazby, písmem Baskerville, s šesti přílohami. Vytiskla tiskárna Rudé právo, vydavatelství ústředního výboru KSČ, Praha. Formát papíru 95 × 126 cm. AA 49,10, VA 51,70. Náklad 6300. Tematická skupina 00/1. Vydání I. Daň 5%

Cena brož. výt. 17,10 Kčs, váz. výt. 22,50 Kčs 66/202-21-8.7

25 — 111 — 67 Kčs 22,50